1908. JANUÁR HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 39. KÖT. 1. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Ecseri Lajos: Az adóreform a földbirtok szempontjából 1

Bud János: Demografiai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán 11

Ruttkay Vilmos: A vasuti munkások sztrájkmozgalma Angliában 32

Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leirása. I. 41

Közlemények és ismertetések 50

Harcz az arányért. (Berényi Pál.) — Adóreform. (h.) — Termelési eszközök kivitelének közgazdasági jelentősége. (—vits.) — Amerikai pénz- és bankügy. (—vits.) — Szabad kereskedelmi kongressus. — Közgazdasági és társadalmi elméletek története. — Vita az adóreformról. — Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak névsora 1907. évi deczember 31-én 65

Hirdetések.

Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (1)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

M. KÖZGA
Szekelt. 5/a 42733/43

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK:

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLO GYULA

1908. — XXXII. ÉVFOLYAM. — 39. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1908.

TARTALOM.

1908. XXXII. ÉVFOLYAM. — 39. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Antal Géza: Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból . .	165
Bálint Imre: A külügyi szolgálat reformja	361
Berényi Pál: A legtöbb kedvezés és a reciprocitás	73
Bud János: Demografiai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán, történeti fejlődésökben bemutatva	11
Bud János: Elméleti, gazdasági és moralstatistikai kérdések a nemzetközi statistikai intézet XI. ülésszakán. I.	391
Dencz János: A Németbirodalom új (postai) cheque-rendszere . . .	233
Ecseri Lajos: Az adóreform a földbirtok szempontjából	1
Ereky Károly: Az állam és a társadalom gazdasági tevékenysége Magyarországon	97
Gárdonyi Albert: Felső-Magyarország kereskedelmi utjai a középkorban. 90,	192
Harkányi József: A baleseti veszély és a balesetbiztositási veszélyességi táblázat	310
Illés József: A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása. (1301—1526.)	186
Jankovich Béla: Értéktöbblet és gazdasági haszon	217
Kovács Gábor: Kritikai észrevételek a Malthus népesedési elméletére 146,	248
Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leirása 40, 108, 261, 337,	400
Nádas László: A »magyar block« megváltása az államdóssági pótegyezmény alapján	289
Ruttkay Vilmos: A vasuti munkások sztrájkmozgalma Angliában . .	32
Ruttkay Vilmos: A szövetkezeti intézmény Angliában	322

II. Közlemények és ismertetések.

Adóreform (h.)	54
Állami haszonbérletek a római császárság idejében (Téglás Gábor) .	412
Állam és kőszénbányászat (—vits)	424
Amerikai kivándorlás és a visszavándorlás (l. l.)	275
Amerikai munkáshivatal a magyar bevándorlásról (ifj. Leopold)	131
Amerikai pénz- és banküg (—vits)	56
Amerikai városi liga (M.)	144
Amerikai vagyonosok európai utiköltsége (x. y.)	143
Angol mezőgazdaság utolsó esztendeje (l.)	141
Bélyeg és illetékek (Téglás Béla)	358
Burgonyaszáritás Németországban (Balkányi Béla)	346
Collectiv szerződések és a német szakegyletek (—vits)	278
Földjáradék (Matyasovszky Miklós)	268

Oldal

Franczia földmívelési kormányzat szervezete (l.) 211
Harcz az aranyért (Berényi Pál) 50
Hegyvidéki actio 1906-ban (ifj. Leopold Lajos) 420
Huszonötéves Mezőgazdasági Szemle (l. l.) 351
Kartellek kiviteli segélyei (—vits) 141
Közgazdasági és társadalmi elméletek története 61
Lakáskérdés Németországban (Nemesné M. Márta) 124
Magyar háztartási statisztikai adatok (Balkányi Béla) 119
Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora 1907 decz. 31-én 65
Magyar Közgazdasági Társaság 1907. évi működése 283
Magyar Közgazdasági Társaság 64, 144, 282, 360, 426
Magyarország földmívelésügye az 1906. évben (—old.) 274
Munkaadók egyesületei Németországban (—vits.) 352
Munkásvédelem (K. G.) 213
Németország közgazdasága a XIX. században (—vits.) 272
Német tőzsdetörvény-reform (—vits.) 142
Öntudatos agrárpolitika (l. l.) 139
Örlési megadóztatás és nagy üzem Németországban (—vits) 423
Socialismus (—ő.) 425
Szabad kereskedelmi kongressus 61
Szövetkezetek és osztályharcz (—vits.) 214
Társadalmi közegészségügy (K. G.) 417
Társadalmi statisztika (Kovács Gábor) 209
Termelési eszközök kivitelének közgazdasági jelentősége (—vits.) . . 54
Trustök és kartellek (—vits.) 207
Ujabb telepitések (—old.) 349
Válságok (—vits.) 206
Városi birtokok felparczellázása (—old.) 279
Vita az adóreformról 62

III. Ismertetett művek.

Agricultural Returns of 1907. 141
Annuaire du Ministère de l'Agriculture pour l'année 1907. Paris, 1907. 211
A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesületének az 1906. szeptember 26-án Bernben a fehérfoszfornak a gyufagyártásnál való felhasználásának az eltiltása iránt létrejött nemzetközi egyezményhez való csatlakozás tárgyában a m. kir. kereskedelemügyi minister úrhoz intézett felterjesztése. Budapest, 1907. 213
Bouniatian Mentor: Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation. München, 1908. — Geschichte der Handelskrisen in England im Zusammenhang mit der Entwicklung des englischen Wirtschaftslebens. 1640—1840. u. o. 206
Braun Adolf: Die Tarifverträge und die deutschen Gewerkschaften. Stuttgart, 1908. 278
Diepenhorst Fritz: Die handelspolitische Bedeutung der Ausfuhrunterstützungen der Kartelle, mit besonderer Rücksicht auf ihre Bedeutung für die reinen Walzwerke. Leipzig, 1908. . . . 191
Dietzel Heinrich: Bedeutet Export von Productionsmitteln volkswirtschaftlicher Selbstmord? Unter besonderen Berücksichtigung des Maschinen- und Kohlenexportes Englands. Berlin, 1907. 54
Frank I. Sheridan: Italian, slavic and hungarian unskilled immigrant laborers in the United States. Bullet. of the Bureau of Labor. Washington, 1907. 131
Gothein Georg: Die Vermahlungssteuer für Mühlen und die progressive Besteuerung der Grossbetriebe. Berlin, 1908. 423
Hasenkamp Adolf: Die Geldverfassung und das Notenbankwesen der Vereinigten Staaten. Jena, 1907. 56
Higgs, Richard: A rational policy of agricultural reform. Westminster Review, September 1907. 139

Oldal

Kazy József: A hegyvidéki gazdasági actio 1906. évi működésének ismertetése. A m. kir. földmívelésügyi minister megbizásából összeállitotta. Budapest, 1907. 420

Keszler Gerhard: Die deutschen Arbeitgeber Verbände. Leipzig, 1907. 352

Kovács Gábor: A socialismus. Tudományos zsebkönyvtár. Stampfel-féle könyvkiadó-hivatal. Budapest, 1907. 425

László Pál: A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok magyarázata. Budapest, 1907. 358

Lévay Lajos báró: A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése. Hivatalos adatok alapján. Budapest. 1907. 279

Lindheim, Alfred von Saluti juventutis. Der Zusammenhang körperlicher und geistiger Entwicklung in den ersten zwanzig Lebensjahren des Menschen. Eine sozial-statistische Untersuchung. II. kiadás. Leipzig und Wien, Deuticke, 1908. 417

Lovas Sándor: A legujabb állami telepitések Magyarországon. Budapest, 1908. 347

Löherer Andor: Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás. Budapest, 1908. 275

Magyarország földmívelésügye az 1906. évben. Különlenyomat. Budapest, 1907. 274

Mattyasovszky Miklós: A földjáradék. Budapest, 1908. Eggenberger. 268

Müller Hans: Die Klassenkampftheorie und das Neutralitätsprincip der Konsumgenossenschaftsbewegung. Basel, 1907. 214

Pick Georg: Der Staat- und der Kohlenbergbau. Wien, 1908. 424

Riesser: Stand und Aussichten der Börsengesetzreform. Referat erstattet auf dem III. allgemeinen deutschen Bankiertage zu Hamburg, am 7. September 1907. Berlin, 1907. 142

Rostowzew M.: Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserszeit bis Diokletiam. Leipzig, 1903. 412

Schnapper-Arndt Gottlieb: Socialstatistik. (Vorlesungen über Bevölkerungslehre, Wirtschafts- und Moralstatistik.) Ein Lesebuch für Gebildete, insbesondere für Studierende, herausgegeben von Dr. Leon Zeitlin. Leipzig, 1908. 209

Steiger J. (Bern): Trust und Kartelle im Auslaud und in der Schweiz. Zürich, 1907. 207

Stump, T. u. Willenegger, R.: Grafische Tabellen mit Begleittext zur Alkoholfrage. Zürich, 1907. 417

Szende Pál: A magyar adórendszer igazságtalanságai. (Természet és Társadalom IV. füzet.) Budapest, 1908. 54

Wygodzinski W.: Wandlungen der deutschen Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert. Köln, 1907. 272

Az adóreform a földbirtok szempontjából.

Általánosan ismeretes dolog, hogy a magyar földbirtokra csaknem elviselhetlen magas adók és egyéb közterhek sulyosodnak, és hogy ezek egyenlőtlen, aránytalan és igazságtalan megoszlása a földbirtokosok nagy részének helyzetét még kedvezőtlenebbé teszi. Földadó kataszterünk már eredetileg is sok és sulyos aránytalanságot foglalt magában, melyekben része volt az elkerülhetetlen tévedéseknek, a felületességnek, a jó és rossz indulatnak és a különböző visszaéléseknek. Idővel a termelési viszonyok, a munkabérek, az értékesitési és a közlekedési viszonyok átalakulása, de főleg a művelési ágakban beállott számtalan változás még megbizhatlanabbá tette azon adatokat, melyeken a földadó-kataszter és maga a földadó is alapul.

Az egyes földbirtokoknak, gyakran szomszédos területeknek, ezen okokból származó eltérő megadóztatása sokszor igen szembeszökő. Különösen gyakori az eltérés a nagyobb uradalmak és a kisbirtokok adójánál, a mi a világos igazságtalanságnál fogva a nép közt nagy elkeseredést okoz és az izgatásnak állandó s igen háládatos eszköze. Ehhez járul még a földadókirovási kulcs magas volta, mely jelenleg az állami adóra nézve a tiszta jövedelem 17·1%-a, a földtehermentesitési járulékra nézve pedig 8·4%-ában van megállapitva, melyhez hasonlóan magas földadó sehol sincs az előrehaladottabb országokban Ausztria kivételével, melynek földadója a tiszta jövedelem $26^2/_3$ százaléka. Ezen adók még nagyrészt az absolutismus korából származnak és az akkori szerencsétlen háborúk és rossz állami gazdálkodás eredményei, mert eredetileg a földadó a tiszta jövedelem 16%-ában volt megállapitva, de az emlitett rossz viszonyok folytán az állam annyi adót szedett, a mennyit csak lehetett és azt azon tőkeszegény időben eredményesen csakis az ingatlanra róhatta ki. Az absolutismus idejéből eredő földadók az alkotmányos korszakban sem csökkentek, sőt a magyar állami pénzviszonyok legrosszabb korszakában 1875-ben még ujabb adótörvényeket is kellett hozni, melyek a földbirtokot is jelentékenyen terhelték. Ilyen az általános jövedelmi pótadó, mely csak névleg jövedelmi adó, valóságban a földadónak közel harmadrészével (30%) való felemelése. Ugyanezen időből származnak a kereseti adók is, melyek közül különösen a II. oszt. kereseti adó a legnyomasztóbb a kisbirtokosokra nézve, mert csak 3 osztálya van 4, 6, 8 kor.

adótétellel, melyet minden családfő fizet a szerint, a mint állami adója 100 koronán, illetve 200 koronán alól van vagy 200 koronát meghalad; a családtagok 16 éven felül 2, illetve 4 korona II. oszt. kereseti adót fizetnek, ami tisztán fejadónak tekinthető.

A földbirtokot közvetve terheli még részben az I. oszt. kereseti adó, mely a gazdasági cselédek és ezek felnőtt családtagjai után fizetendő s a III. oszt. kereseti adó azon része, melyet a földbérlők és felesek fizetnek. A földadó magas kulcsa s megosztásának aránytalansága még fokozott mértékben érezhető annálfogva, hogy a földadó még számos más adónak alapjául szolgál. Ilyenek a törvényhatósági és községi, ármentesitési, betegsegélyezési és más adók sokféle nemei, melyek mind az állami adó bizonyos százalékában rovatnak ki, minél nagyobb és aránytalanabb tehát az ingatlan adója, annál terhesebbek ezen járulékok.

Ismeretes, hogy a községi adók mindenütt, hol a község jelentékeny ingatlan vagy más törzsvagyonnal nem bir, igen magasak; az alföldi városokban, melyek népességének zömét a gazdaosztály képezi, rendesen megközelitik az állami adók száz százalékát. Az ármentesitő társulatok kirovásai is ijesztő mértékben szaporodnak, az állami adók száz, százötven s még magasabb százaléka egészen közönséges kirovások. Különösen oly társulatoknál, melyek kisebb területen működnek, nagy az administrationális költség, ugy hogy maholnap — egy aradmegyei földbirtokos mondása szerint — »nem az árviz, hanem a társulatok ellen kell védekezni«.

Mindazok, kik adóügyi kérdésekkel behatóbban foglalkoznak, nemcsak ezen bajokat ismerik, hanem azok következményeit is látják. Más bajok mellett, milyenek a rossz termések, a külföldi gabona beözönlése, rossz értékesitési és rossz hitelviszonyok stb. adóink nyomasztó volta és aránytalansága is közreműködtek a mezőgazdasági válság előidézésében és számtalan földbirtokos elpusztulásában.

Dr. Hegedűs Loránt adatai meggyőzően bizonyitják és ma már általánosan el van ismerve, mily nagy szerepe van a sulyos adótehernek a kisgazdák kivándorlása körül is. Ez annál szomorúbb dolog, mert a kivándorlás ijesztő emelkedését megakadályozni leginkább a kisbirtokosok és kisbérlők számának szaporitása volna hivatva, kik baromfi tartással, állattenyésztéssel és hizlalással foglalkoznának, ha a megélhetési feltételek részükre biztositva lennének.

A hogy most állanak a dolgok, a kisgazda csak szerencsés években, rendes termés mellett boldogul, de akkor is jól összeszedje az eszét, ha mindenütt eleget akar tenni. Mivel azonban a magyar Alföldön minden harmadik évben szük termés van és legalább minden tiz évben egyszer nagyobb gazdasági katasztrófa áll be, elkerülhetetlen a kisebb birtokosok eladósodása s ennek következménye, hogy oly sokan tönkremennek, vagy kivándorolnak.

Minthogy a helyzet ily szomoru s mivel annak kiélesitésében adótörvényeinknek tagadhatatlanul nagy része van, ezen törvények megjavitása egyfelől sürgősen szükséges, másfelől annak

elbirálásánál, hogy milyen legyen az adóreform és mily intézkedéseket tartsunk czélravezetőknek, első sorban arra kell tekinteni, hogy mitől lehet leggyorsabban várni a földbirtokos osztály és különösen kisbirtokosaink sorsának javulását.

Ezen szempontból itélve meg egyenes adóinknak most tervezett reformját, már előre lemondok az uj földadó-kataster elkészitésének kivánásáról, mert ilyen munkálat nálunk is, más országokban is, évtizedekig tartott s most ismét addig tartana. Helyeslem tehát a földadó-kataszter kiigazitásáról és a földadó százalékának megállapitásáról szóló törvényjavaslat azon álláspontját, hogy nem uj földadó-katasztert kiván létesiteni, hanem a meglévőnek hibáit kivánja javitani az állandó természetű mivelési ágváltozásoknak figyelembe vétele, az osztályba sorozás és a tiszta jövedelmi fokozatok aránytalanságainak kiigazitása által, valamint a jövőben beálló változások nyilvántartásával kivánja a földadó-katasztert állandóan használhatóvá tenni. Ebből kifolyólag nem várom az adóreformtól az egységes, illetőleg egyedüli jövedelmi adó megalkotását sem, melynek előfeltétele volna minden egyes adózó jövedelmének pontos ismerete, a mit földbirtoknál csakis teljesen uj kataszter készitése utján lehetne elérni.

A javaslat azon álláspontját, hogy progressiv földadót nem kiván létesiteni, hanem csak az egyenlőtlenségek és aránytalanságok kiegyenlitésére törekszik, a progressiv adót pedig a jövedelem adó alakjában kivánja behozni, szintén elfogadhatónak találom. Régen hirdetem, hogy előbb az egyenlő adózás elvét kell megvalósitanunk, mielőtt progressiv adóztatásra gondolnunk lehetne és tudom, mily messze vagyunk még attól is, hogy mindenki erejének megfelelőleg viselje a közterheket. A földbirtokosok egyenlő megadóztatását és a tárgyi adónál a progressiv adózás mellőzését a mi viszonyaink közt már a gyakran előforduló parczellázások miatt is elfogadhatónak találom, mert ezeket nehezitené, ha a nagybirtoknak progressive magasabb földadója volna.

A földadó százalékát a törvényjavaslat a kataszteri tiszta jövedelem 20%-ában állapitja meg, egyedül ez lenne jövőben a földbirtok állami tárgyi adója, mig az általános jövedelmi pótadó eltöröltetnék. Személyes állami adó is csak egy lenne, mert a kereseti adó eltörlésével a földbirtokos is jövedelmi adót fizetne és ezen adó keretében terveztetik a terhek arányosabb és igazságosabb elosztása czéljából a fokozatos adózás megvalósitása. A jövedelmi adó tervezete szerint a 600 koronán alóli jövedelem adómentes maradna, az ezen felüli jövedelem pedig 0·71%-kal kezdődő és 5% -ig fokozatosan emelkedő adó alá esik. A jövedelmi adó kiszabásánál ugyanis az adózó egész gazdasági állása, teljes vagyoni helyzete vétetik figyelembe, ebből következik, hogy ezen adó a gazdálkodás minden ágából, például jószágtenyésztésből, hizlalásból származó jövedelemre, sőt bármely forrásból eredő jövedelemre is kiterjed.

Az egyenes adók reformjának a földbirtokosok adózási viszonyaira várható hatását tekintve, mindenekelőtt a már fentebb kifejtett szempontból a kisbirtokos osztály helyzetének sür-

gősen szükséges javitása érdekében örömmel üdvözlöm a II. oszt. kereseti adó és a családtagok adójának teljes eltörlését.

Ezen adónemek durva igazságtalansága, hogy a kisbirtokos 4 vagy 6 korona adót fizessen, családtagjai is fejenkint 2 koronát, mikor földesur is csak 8 korona, családtagjai után pedig 4 korona adót fizet, hogy a legkisebb nehány koronát érő földszalag, például ártéri földek tulajdonosa is meg van róva ezen adóval s ez után még községi adóval is, annyira szembeszökő és annyira tarthatatlan, hogy igazán csodálkozni lehet, hogy csak most jött el az ideje annak, hogy szegényebb néposztályunk ily barbár adózási módtól megszabaduljon.

Az I. oszt. kereseti adó eltörlése is, melyért a gazda volt felelős s tőle szedték be, viszont ő a legritkább esetben s csak nagy bajjal kaphatta vissza a cselédtől, szintén feltétlenül helyes és szükséges intézkedés, mely bizonyára javitani fogja a cseléd és a gazda közti viszonyt. A III. oszt. kereseti adó eltörlése folytán a földbérlők ezután a jövedelmi adó alá esnek, hol a törvényjavaslat 600 koronás létminimumot kiván életbeléptetni, minélfogva a kisebb bérlők és felesek az eddigi sulyos 10%-os állami adótól s ennek sokféle járulékától menekülnek.

A jövedelmi adó várható hatását illetőleg emlitettem már, hogy ezen adó alól a 600 koronán alóli jövedelem fel van mentve, de a földadót azon birtokosok is fizetik, kiknek évi jövedelme 600 koronát el nem ér.

A nagyobb jövedelmű birtokosok jövedelmi adója fokozatosan emelkedik és a törvényjavaslat számitásainál alapul vett kulcs szerint már a 3000 korona kataszteri tiszta jövedelmű földnél eléri, ezen felüli jövedelemnél pedig már tulhaladja a jelenleg fizetett általános jövedelmi pótadó összegét, 10.000 korona kataszteri tiszta jövedelmen felül már annak másfélszeres összegére megy.

A földbirtokból származó jövedelem után fizetett jövedelmi adó után semmiféle más állami vagy helyhatósági adó ki nem vethető a jövedelmi adóról szóló törvényjavaslat szerint. Ez azonban nem külön kedvezmény, mert a többi fontosabb egyenes adókra nézve is áll ezen intézkedés és nem is új, mert az általános jövedelmi pótadónál is ezt mondja a törvény.

A tiszta jövedelem kiszámitásánál az adósságok kamatai a nyers jövedelemből levonhatók, ez ugy volt az általános jövedelmi pótadónál is, melyből a bekebelezett adósságok egy évi kamatjának 10%-a leszámittatott.

Ezen intézkedések valamennyire kiegyenlitik azon igazságtalanságot, hogy az adósséggal terhelt ingatlan épen annyi földadót fizet, mint a tiszta birtok. Az eladósodott földbirtokos helyzete jövőben mégis annyiban nehezebb lesz, hogy mig jelenleg a bekebelezett adósságokat egyszerüen be kell jelenteni a pótadó elengedése czéljából, és ez bizonyosan nem lesz kiróva, mihelyt a kamatok összege bizonyos magasságot elér, addig a jövedelmi adó kiszabásánál nehezebb lesz igazolni, hogy az adósságok kamata az összes tiszta jövedelmet felemészti.

A földadó kulcsának a kataszteri tiszta jövedelem 20 százalékában tervezett megállapitását sokan nagy kedvezménynek

tekintik az eddigi állapothoz képest, sőt más társadalmi osztályok tagjai érzékenyen panaszkodnak, hogy az uj adótörvényekben a földbirtokosok adója — sokak szerint csakis ezeké — leszállittatik.

Nem tartom szerencsés dolognak a különböző társadalmi osztályok ilyen szembeállitását; kivált adóügyekben nem. Azt hiszem ugyanis, meg van mindeniknek a maga terhe s küzdhet annak könnyitéséért a nélkül, hogy a más foglalkozást üzőkre kivánná a terheket átháritani, vagy azokért őket felelőssé tenni.

De nem tekintve ezt, a tervezett 20%-os adókulcsban semmiféle könnyitést, vagy adóleengedést sem vagyok képes felfedezni. Eddig ugyan a földadó a kataszteri tiszta jövedelem 17·1%-a volt, a földtehermentesitési járulék pedig 8·4%, s igy a földbirtokos 25·5%-ot fizetett összesen, de a földtehermentesitési járulék fizetésének Magyarországon 1916-ban, sőt Erdélyben már 1908-ban meg kellene szünni, mert az eredeti földtehermentesitési kötvények ezen idő alatt lettek volna beváltandók.

Ezen kötvények törlesztésére és kamataik fizetésére bizonyos specialis adónem, a földtehermentesitési járulék szolgált, mely eleinte az összes egyenes adókra volt, jelenleg pedig a földadó, a házadó, a bányaadó, a keresetadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója és a tőkekamat és járadékadó után van kiróva, azt tehát nemcsak a volt úrbérek, hanem minden adóköteles, köztük a volt földesurak is fizetik. A mint az állami költségvetések adataiból kitünik, a földtehermentesitési kötvények conversiója idején, 1889-ben, ezen kötvények kamatai és járadékai 8,653.366 forintot, a tőketörlesztés 8,432.865 forintot igényelt, míg 1890-ben a convertálás következtében a kamatok és járulékok 8,062.876 forintra rugtak, ellenben a tőketörlesztés csak 548.000 forint volt, míg 1906-ban a kamatok és járadékok 15,177.834 kor., a tőketörlesztés és kárpótlások 2,150.200 koronát tettek. A conversio folytán tehát az állam némi kamatmegtakaritáson kivül a tőketörlesztés apadása által jutott előnyösebb helyzetbe, ez azonban szerintem tisztán az állam és a kötvények tulajdonosainak ügye volt s az adófizetőkre nem tartozik. A földtehermentesitési járulék bizonyos specialis czélra szolgáló adónemet képezvén, rendeltetése betöltésével önmagától meg kell szünnie és a törlesztésre szánt idő alatt be is lehetett volna váltani az összes kötvényeket annál is inkább, mert egyes adónemek, melyek eleintén a földadó és házadó mellett szinte eltörpültek; az utóbbi időben nagyon megduzzadtak, igy különösen a kereseti adó s a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója. Minthogy az államnak az úrbéri tartozások megváltásáért járó kárpótlás kifizetése s beszedése körül csupán közvetitő szerepe volt, ép úgy nincs feljogositva, hogy a törlesztési idő lejárta után, további fizetést követeljen, mintha valamely nagyobb pénzintézet teljesitette volna ezen közvetitést, habár kibocsátott kötvényeit convertálta volna is. Legfeljebb az esetre lehetne szó a földtehermentesitési járadék fizetésének a kötvények conversiója alapján való meghosszabbitásáról, ha annak pénzügyi előnyeiben az adófizetők vagy kamatengedmény, vagy legalább a törlesztési részletek összegének leszállitása által részesültek volna.

Mindezeknek nincs nyoma sem az irodalomban, sem az adók nyilvántartásánál, hol utána néztem s a legöregebb adótisztek sem emlékeznek rá, hogy ilyesmi történt volna, pedig ezektől is tudakoltam.

Ismétlem tehát, hogy a tervezett 20%-os adókulcs nemhogy adóleszállitásra, hanem inkább jelentékeny adóemelésre mutat, a mi modern gyökeres adóreformba annál kevésbbé illik, mert a közadók fejlődése az előhaladottabb államokban éppen ellenkező irányú. Angolországban földadó már régen nincsen, Franciaországban hosszú idő óta folyton kisebbedik, Poroszországban régebben a kataszteri tiszta jövedelen 5%-a volt, 1893 óta pedig mint állami adó megszünt s a földadóból befolyó jövedelem a községnek van átengedve.

A földadó kulcsnak a kataszteri tiszta jövedelem 20%-ában való megállapitásánál még sérelmesebbnek találom a földbirtokosokra nézve a földadó eddigi 26 millió frtos contingensének elejtését. A törvényjavaslat indokolása semmi más érvet nem tud e mellett felhozni, mint azt, hogy a contingált földadó nem folyik be teljes összegében az államkincstárba adóleengedések és visszatéritések folytán. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy a jövőben se jöjjön be ezen összeg, sőt bizonyos, hogy több fog befolyni, ha a müvelési ágak változása kitüntetve, az aránytalanságok megszüntetve és általában a kiigazitási munkálatok befejezve lesznek. A törvényjavaslat indokolása a haszonbérbeadott földeknél összegyüjtött adatok alapján rámutat arra, hogy a földadó és földtehermentesitési járadék 25·5%-os kulcsa a valóságban a haszonbér ½%-a és 100%-a közt hullámzik, a mi mindenesetre képtelen nagy aránytalanság és tarthatatlan állapot. Ezen adatok szerint a jelenlegi kataszter a földbirtok tiszta jövedelmét országos átlagban a valóságos tiszta jövedelemnek csak fele összegében tünteti ki, de ezen valamivel kedvezőbb arány keveset segit azokon, kiknek földadója 25½%-os kulcshoz közel jár, sőt sok esetben ezen adatok szerint is azt meghaladja. A jövedelmi adóról szóló uj törvényjavaslat indokolása azon az alapon, hogy a kataszteri tiszta jövedelem átlagban a valóságos jövedelemnek csak a felét tünteti ki, továbbá, mert ezen adó a gazdálkodás összes ágaiból eredő, jövedelem eddig külön meg nem adóztatott részeire is kiterjed, a jövedelmi adó alapjául a kataszteri tiszta jövedelem két és félszeresét veszi számitásba.

Ha tehát a kataszter kiigazitása csak azon mértékben is, a hogy a törvényjavaslat tervezi, megtörténik, akkor a most kimutatott tiszta jövedelem kétségkivül nagy mértékben fog emelkedni s ehhez képest kell emelkedni a földadónak is. Lehet, hogy a törvényjavaslatnak nem ez az intentiója, de a hatása ez lesz, mert minél lelkiismeretesebben viszik keresztül a kataszter hibáinak és aránytalanságainak kiigazitását, a mi helyszini szemle utján a legegyszerűbb és legtermészetesebb módon megtörténik, szükségszerüen annál inkább emelkedik a földadó összege is, ha az contingentálva nem lesz. Az aránytalanságok kiigazitása, a művelési ágak változásának kitüntetése s általában a hibák kiigazitása ellen igazságosan semmit sem lehet felhozni,

de annál több ok szól a mellett, hogy mindezek megtörténte esetére a 20%-os adókivetési kulcs ne maradjon érvényben.

Értekezésem elején előadtam, hogy földbirtokosaink egy része és pedig számbelileg tulnyomó része, a kisbirtokos osztály, mily nehéz helyzetben van és hogy sorsának mostohaságát jó részben a tulságosan magas földadó, s az ezen felburjánzó számtalan más adónem okozza, mert a kisbirtoknál a kataszteri tiszta jövedelem rendszerint aránylag sokkal nagyobb összegben van kimutatva, mint a nagybirtoknál, ugy hogy a valóságot sokkal inkább megközeliti. Ha a földadó contingentálva nem lesz, a kisbirtokosok földadója a legszegényebb emberek kivételével nem lesz kevesebb, sőt a művelési ágaknak a kisbirtoknál is beállott számos változása folytán már valamivel nagyobb gazdaság földadója inkább több lesz s kevés vigasztalásul szolgál, hogy a nagygazdák és az uraságok földadója még nagyobb mértékben emelkedett, s hogy helyreállt az arányosság, győzött az igazság s a földbirtokosok valamennyien, kisbirtokos és nagybirtokos egyaránt egyforma magas földadóval lesznek terhelve és agyonütve. Mert kétségtelen, hogy a középbirtokos, ki cselédekkel dolgoztat és a nagybirtokos, kinek gazdatisztet is kell tartani, nem birhatja meg a földadó azon mértékét, mely alatt a kisgazda is roskadozik, holott ő maga munkálja földjét s a legigénytelenebb módon él annak jövedelméből.

A földadóreform életbe lépése esetén a nagyobb birtokos földadója a már előadott okoknál fogva nagy mértékben emelkedik, a törvénytervezet által nyujtott legnagyobb előnyben pedig nem részesül, mert a II. oszt. kereseti adó eltörlése csak a kisbirtokosoknak válik javára. A II. oszt. kereseti adó hatása nem érezhető már az egész telkes (56 hold 1.200 □-ölével számitva) gazdák adójánál sem s igy annak eltörlése rájuk nézve nem nagy könnyebbség, a nagyobb birtokosoknál vagy uradalmaknál pedig figyelembe se jöhet. A földadó contingálása mellett szól még azon körülmény is, hogy a törvényjavaslatban az általános kereseti adó, sőt bizonyos százalékos emelkedéssel az uj jövedelmi adó összege is megállapitva lesznek, holott ezek eddig nem voltak contingálva s arra változó, a nemzetgazdasági életnek fejlődésével együtt haladó természetüknél fogva, nem is alkalmasak annyira, mint a változatlan területet terhelő földadó, melynél ezenkivül a beszedhető adó összege évtizedek óta meg van határozva. Fel lehetne hozni a földadó contingálása ellen, hogy a törvényjavaslat czélja nem lehet adóemelés, mert hiszen az összes egyenes adókból nem kiván a mostaninál nagyobb jövedelmet, minthogy a jövedelmi adóról szóló törvényjavaslat 76. §-a azt tartalmazza: »Ha az államnak a földadóból, a házadóból, a tőkekamat és járadékadóból a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójából, az általános kereseti adóból és a jövedelmi adóból eredő bevétele együttvéve évi 200 millió koronát meghalad, a többlet a 24. §-ban megállapitott fokozatok szerint a 4. §. 7. pontjában adómentesitett 600 koronányi létminimum emelésére forditandó«. De nem tekintve azt, hogy ezen ellenvetés épp ugy felhozható lenne az általános kereseti adó és a jövedelmi adó contingálása ellen is, és hogy

az egyenes adók összességének contingálása már magában is nagyon természetessé teszi a legfontosabb egyenes adó, a földadó, összegének meghatározását is, még más okok is megdöntik ezen érvelés helyességét.

Első sorban is az egyenes adók összjövedelme gyanánt felvett 200 millió koronát meghaladó bevétel hovaforditásáról kissé korai még intézkedni, mert éppen az uj földadóról szóló törvényjavaslat indokolásában foglalt számitás szerint az eltörölt adónemekből eddig befolyt jövedelem elmaradása és más okok miatt az adóreform életbeléptetése idején minden valószinűség szerint felmerülő hiány a 20 millió koronát is jóval meg fogja haladni. Szerintem a tényleges eredmény jóval kedvezőbb lesz ennél, de mégis valószinű, hogy egyelőre az uj egyenes adók főösszege a jelenleginél kisebb lesz és a hiány az egyes adónemek fokozatos fejlesztése által lesz pótlandó. Éppen ezért huzódoznak a különböző foglalkozású és különböző társadalmi osztályokhoz tartozó adófizetők a tervezett adóreformtól, mert egyik sem szeretné a szükséges tehertöbblet viselését magára vállalni. De erre nem vetve is ügyet, az adómentes létminimum összegének megállapitásánál figyelembe kellene venni a lakosság különböző rétegeinek nagyon különböző életviszonyait és ennélfogva általában nem helyes a népesség valamennyi osztályára nézve egyenlő adómentes létminimum megállapitása.

Az adómentes létminimum gyanánt megállapitott 600 kor. évi jövedelem városi embernél korántsem elég a legszükségesebb kiadásokra sem, tehát csak helyes, városokban az adómentes létminimum összegét mielőbb felemelni. Ellenben faluhelyen, »szükesen, szegényesen« megélhet 600 korona tiszta jövedelemből a kisgazda és nagyon soknak nincs is ennél több évi jövedelme. Igaz, hogy a mostani drága cselédbérek mellett jobb gazdasági cselédek fizetése is rámegy ennyire, de mindamellett vidéken a rendőrök, hivatalszolgák, utkaparók, mezőőrök, csőszök, becsüsök stb. évi fizetése ennél is kevesebb s ezek mégis keresett állások. Itt tehát az adómentes létminimum további emelése még egy ideig inkább elmaradhat, sürgősebb volna azon kisgazdákon segiteni, kik a nagy földadó s az állami adókon kivül a sok járulékos adó terhei alatt görnyedeznek, mely közterhekre az adómentes létminimum ki nem terjed, mert ez egyedül csak a jövedelmi adónál van megállapitva. Nézetem szerint tehát a földadót a jelenlegi összeggel contingentálva, ki kellene hasitani a többi egyenes adók közül és a földadó-kataszter kiigazitása folytán elérendő adótöbbletet a földadó-kulcs csökkentésére kellene forditani. Ezen czél elérését nagyon megkönnyitené, ha a földadót oly módon rónák ki, mint Franciaországban, hol a földadó főösszege és az egyes departementokra eső összeg minden évben meghatároztatván, ez az adófizetők bizalmi férfiainak közreműködésével járások és községek szerint aránylagosan szétosztatik s igy róják ki az egyes földbirtokosokra. Ezen rendszer az adókivetésnél az adófizetők hathatós közreműködését, bizonyos tekintetben ellenőrzését biztositja és az adófizetésben való arányosságot, az egyenlőtlenségek kiküszöbölését előmozditja, a mellett lehetővé teszi a földadó folytonos

leszállitását. Ha még kiemelem, hogy a várható egyenes adók eredményére vonatkozó számitásnál a földadó mostani összegében van felvéve s igy ennek kihasitása azt nem változtatja meg és hogy a földbirtokosok által fizetendő jövedelmi adó is az adómentes létminimum emelésére lenne fordítható, azt hiszem sikerült beigazolnom a földadó contingentálásának szükségességét.

Nézetem szerint, ez, az adókulcs leszállitásával kapcsolatba hozva, oly követelés, melyről a gazdaosztály le nem mondhat, mert ez életérdeke.

Nagy fontosságú dolog volna továbbá a kataszter-kiigazitás folytán emelkedő földadóból oly pénzalap gyüjtése, melyből az elemi csapások által sujtott gazdáknak elengedett földadó pótolható, illetőleg a földadó contingens kiegészithető lenne. Ez évben történt meg a szentesi ev. ref. egyház 30 holdas haszonbéres földjén, hogy a géprészt és a részesek illetményét a termés nem futotta és még néhány mázsát rá kellett fizetni az aratóknak. Minthogy a bérlő elhalt, helyette fia ment ki az elszámoláshoz s mikor az eredménynyel tisztába jött, kivett a részesek zsákjából néhány marék buzát s ezt haza küldte édes anyjának »nézze meg, ilyen az idei termés«. Ez nem magában álló eset, mert általában oly rosszul fizetett a buza nagy területen, hogy sok gazdának a biztositott rész kiadása után nem hogy eladni való, de még vetni és kenyérnek való buzája sem maradt. Igen sok kisgazda és feles pusztult el az idén, még több küzd az adósságok növekedő árjával s csak »libeg, mint vizen a bugyborék«.

Ezek egyike sem részesült adóleengedésben, mert a pénzügyi hatóságok felfogása az 1883 : LIV. t.-cz. világos rendelkezéseivel szemben az, hogy csak akkor van helye adóleengedésnek, ha az egész termés megsemmisült.

Összegezem már most az elmondottakat és felállitom az egyenes adók uj rendszerének mérlegét a földbirtok szempontjából. Jó oldala a tervezetnek, hogy az adózási rendszer világos és áttekinthető lesz, a mennyiben minden földbirtokos tárgyi és személyes adót fizet földje, illetőleg összes jövedelme után. Még inkább dicséretet érdemel azon törekvés, hogy az adóreform a szegényebb néposztály adóterhét könnyebbiteni igyekszik, a mit a II. oszt. kereseti adó eltörlése és a jövedelmi adónál 600 koronás adómentes létminimum megállapitása által sikerül is elérni. Ellenben a közepes és nagyobb földbirtok adóterhei jelentékenyen emelkedni fognak egyrészt, mert a fokozatos jövedelmi adó meghaladja az eltörölt általános jövedelmi pótadó összegét, másrészt és főleg azért, mert a kataszter kiigazitása folytán a földadó alapját képező tiszta jövedelem jelentékenyen nagyobbodik, a mi a földadó emelkedését vonja maga után, annál is inkább, mert az adókulcs nem alacsonyabb, hanem magasabb, mint eddig volt. Ily körülmények között beláthatatlan, hogy a földbirtok adóterhe mily arányban fog emelkedni, ez teljesen a pénzügyi hatóságok akaratától függ, melynek a földbirtokosok nagy része védtelenül ki lesz szolgáltatva, mert 20%-os adókulcs mellett, a kataszter kiigazitása után, ha a földadó összege nem lesz meghatározva, ez a mostaninak másfélszeresét is elérheti.

Részemről nem tudom elhinni, hogy a magyar képviselőház, mely nagyobbára földbirtokosokból áll, a törvényjavaslatot ilyen alakban elfogadja és remélem, hogy meg fogja tenni a szükséges változtatásokat, melyekkel ezen tervezetből elfogadható, sőt üdvös törvényt lehet alkotni. A felsorolt hibák mellett rá kell még mutatnom a törvénytervezet egy hiányára is, nevezetesen arra, hogy az adóreform csak az állami adókra terjed ki, a járulékos adókat pedig változatlanul hagyja, pedig Lukács László volt pénzügyminister szavaival élve, »épen ezek teszik az életet elviselhetetlenné«.

Szerintem az állami egyenes adók reformját nyomban követni kell a törvényhatósági, községi adók s az ármentesitési terhek rendezésének. Az e téren tenni valók felsorolása kivül esik mostani tárgyamon, mely a képviselőház elé terjesztett törvényjavaslatok egy részéhez füződik. Ezért csupán általánosságban emlitek fel annyit, hogy a törvényhatósági és községi adóknál az állam feladata szerintem a nagyobb ellenőrzés a kiadások czélszerüsége s a takarékosság szempontjából, de az állam a községek közvetlen és közvetett segélyezésétől sem zárkózhatik el annak megakadályozására, hogy a pótadók bizonyos maximális magasságot meg ne haladjanak. A vizszabályozás ügyéről pedig ezuttal minden bővebb megokolás nélkül csak annyit kivánok mondani, hogy ez már minden tekintetben megért az államositásra.

Ecseri Lajos.

Demografiai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán, történeti fejlődésökben bemutatva.

A nemzetközi statisztikai intézet a múlt év folyamán tartotta Kopenhágában XI-ik sessióját. E kongressus napirendjén szereplő demografiai kérdések közül első helyen emlitendő a nemzetközi népmozgalmi statisztika kérdése. A nemzetközi összehasonlithatóság minden statisztikának kelléke, de a népmozgalmi statisztikában van legnagyobb jelentősége. Ez részint azzal van összefüggésben, hogy a népességre vonatkozó kérdések a társadalmi életben főszereppel birnak, sőt lehet mondani, ennek központját képezik, részint pedig annak a következménye, hogy az adatok egybevetése itt történhetik legkönnyebben, mert ez a statisztika első sorban természetes tényeken, mint születés és halálozás, továbbá legalább is a kulturállamokban egyöntetűleg szervezett intézményen, a házasságon alapszik. Már a vándorlásokat felölelő népmozgalmi statisztikában, a hol a fogalommeghatározás, valamint a folyamat megitélése és jelentősége is nemzetek szerint nagyon eltérő lehet, sokkal nehezebb az adatok egyöntetűségét elérni. Természetesen még több nehézséggel kell e tekintetben megküzdeni, sőt ez idő szerint a legtöbb esetben kivihetetlen és legfeljebb approximativ összehasonlitás eszközölhető a statisztika egyéb ágaiban, a melyekben rendszerint az egyes jelenségeket illetőleg mindig számolnunk kell a különböző államok, nemzetek specialis körülményeivel.

Midőn bizonyos statisztikai adatoknak időben, térben vagy mindkettőben való összehasonlithatóságára törekszünk, a statisztikának azt a feladatát valósitjuk meg, a melynek czélja a társadalmi jelenségeket történeti alakulásaikban bemutatni. A dogmatikus-történeti s főként Schlözer által képviselt felfogás, mely szerint a statisztika csak adott időpontra és pedig mindig a jelenre vonatkozhat, idejét multa s már rég tarthatatlannak bizonyult. Ma már általánosan elismert dolog, hogy az a statisztika, a mely csak a jelen állapotokat tárja elénk, inkább csak relativ értékkel bir. Igazi becse akkor lesz, ha az adatokat időben és térben tagolva ismertet meg az egyes socialis tömegjelenségekkel, mert ily módon lehet csak bizonyos eredményeket, mint kedvező vagy kedvezőtlen alakulást, fejlődést vagy hanyat-

lást megállapitani, továbbá csak az igy nyert statisztikai sorok juttatják kifejezésre, tudományos értéket kölcsönözve ez által a statisztikának, az egyes társadalmi jelenségekben önmagukban és egymással való összefüggésükben jelentkező törvényszerűségeket. Végül mindennek révén egyedül az ily statisztika képesit a társadalmi életben megfelelő és okszerű intézkedésekre. Minél hosszabb időre nyulnak vissza — azonos alap mellett — valamely statisztikai sor adatai, annál inkább megfelelnek a czélnak. Ha tulhosszú az időtartam, önként értetik, nemcsak indokolt, de a legtöbb esetben szükséges is bizonyos csoportokat (2—3 – 5 stb. éveseket) megállapitani. Ugyancsak gyakran felmerülhet a szükségessége annak is, hogy az összehasonlitás alapját képező időszak egy évnél rövidebb legyen, pl.: egyes évszakok, hónap, hét, nap, óra, de ez esetben is tudományos tekintetben a több évre visszamenő statisztikai sorok sokkal jobban kiaknázhatók, mint a tisztán egy adott évre vonatkozók.

A mi a területi tagolást illeti, a jelen statisztika részben eltér a Quetelet-féle felfogástól, mely szerint az egész földnek szabatos nemzetközi észlelet alá vonásával az idő- és térbeli különbségeket elenyésztetvén kizárólag »nagy« átlagok megállapitására van szükség. A »nagy« átlagoknak, a melyek a különböző erőknek és tényezőknek bizonyos jelenségre gyakorolt hatásainak kiegyenlitéséről adnak számot, csak elvont értékük van. De a statisztikának nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van. Ebben az irányban, sőt legtöbbször még tudományos tekintetben is a követelményeknek a statisztika csak akkor tehet eleget, ha a térbeli szakaszokra is figyelemmel van. Igy a térbeli eltéréseket kifejezésre juttatván, a számbeli tényeket, mint különböző ható erők eredményét mutatja be, vagyis az egyes jelenségek elbirálásánál rendkivül fontos causalitasra vezet reá. Ha a statisztika ennek a feladatának megfelelt, végczél gyanánt, a mi különben részéről a legnagyobb eredmény elérését is jelenti, kitüzheti az úgynevezett »nagy« átlagok megállapitását.

De a mily könnyű az összehasonlithatóság főelveinek elméleti meghatározása, ép oly sok nehézséggel találkozik az ember, ha a kivitelről van szó. Már egy állam területén belül is valamely adatgyüjtés elég rövid időközökben oly változások elé eshetik, a melyek az adatok egybevetését igen megnehezitik, sőt nem egyszer lehetetlenné teszik. Igy nálunk a bűnügyi statisztikai adatok az utolsó tiz évben három alapon is gyüjtettek, s a ki, a mint erre van is példa, 1900. előtti és utáni adatokat szigorú birálat nélkül vet egybe, rendszerint téves következtetésekre jut. Mennyivel nagyobb akadályai az adatok nemzetközi összehasonlitásának a minden államban legtöbbnyire különböző elvek alapján végbemenő adatfelvételek, feldolgozások, felvételi időponteltérések, az adatoknak más-más időben való közzététele stb. Ha egységesség uralkodnék mind e tekintetben, válnék lehetővé főként a nemzetközi összehasonlitó alapon nyugvó statisztika, a mi megkönnyitené részben a fogalmi meghatározásokban, a jelenségek felfogásában stb. mutatkozó különbségek kiegyenlitését is.

A statisztika tág mezején az adatoknak rendszeres nemzetközi összeállitását mindeddig — hosszú vajudás után — csak a népmozgalmi statisztikában sikerült elérni. Bár mindig elismertetett ily statisztikának nemcsak tudományos, de sociálpolitikai jelentősége is, a megoldás eléggé soká késett. Hosszú időn át csak magán munkálatokban, vagy némelykor egy-egy statisztikai hivatal kiadványaiban lehetett találni rendkivül nagy fáradsággal összegyüjtött ily adatokat. Első izben 1884-iki népmozgalmi közleményében az olasz statisztikai hivatal közölte egész sórozatát az összehasonlitó táblázatoknak, a melyek 1865-től 1883-ig a legtöbb európai államnak és az Észak-Amerikai Egyesült Államok egyes részeinek népmozgalmára vonatkozó adatokat tartalmazták. Az 1885. évben megalakult nemzetközi statisztikai intézet első kötelességének ismerte ama óhajnak kifejezését, hogy kivánatos volna ennek a fontos munkálatnak az olasz statisztikai hivatal részéről való további folytatása. Nevezett hivatal vállalta is e kötelezettséget s az összegyüjtött nemzetközi statisztikai anyagot, a házasságokról és születésekről 1874-től 1892-ig terjedőleg »Confronti internazionali« czímen tette közzé 1894-ben az olasz népmozgalmi statisztikai kiadványban. Ez adatok ugyancsak napvilágot láttak az »Institut Bulletin«-jének VII-ik kötetében is. A halálozásokra vonatkozó adatok a »Bulletin« X-ik kötetében jelentek meg és pedig 1894-ig bezárólag. Ugyancsak kiegészitést nyertek ebben a kötetben 1894-ig a házasságokra és születésekre vonatkozó adatok is. Megjegyzendő, hogy közben a német birodalmi ststisztikai hivatal is kiadott »Stand und Bewegung der Bevölkerung des deutschen Reichs und fremder Staaten in den Jahren 1841—1886« czímen egy közleményt, mely az 1841—1886-ig terjedő időszakra összegezett és 1872-től 1880-ig részletezett nemzetközi adatokat tartalmazott.

A felsorolt kiadványok bármily értékesek voltak is, nem elégitették ki teljesen a kivánalmakat. Sem keretük, sem megjelenésük időpontja nem lévén meghatározva, egyrészt erősen eltérő tartalommal, másrészt rendszerint hosszú idő elteltével jelentek meg és igy sokáig nem lehetett bepillantást nyerni a nemzetközi népmozgalom alakulásába. Minderre való tekintettel Mayr a nemzetközi statisztikai intézet 1895. évi berni sessiója alkalmával javaslatot terjesztett be, mely szerint tekintettel azokra mind a tudomány, mind a gyakorlati élet szempontjából igen fontos érdekekre, a melyek egy nemzetközi népmozgalmi kiadványnak rendszeres megjelenéséhez füződnek, határozza el a kongressus ily közleménynek évről-évre való kiadását.

A kiadvány szerkesztésére nézve kész tervezetet mutatott be. Ugyanis a kiadvány két részből állt volna, melyek közül az első a természetes, a második a vándorlások folytán előálló népmozgalmat ölelte volna fel. A születésekre vonatkozó fejezetben az összes születések, ezután külön-külön az élve-, halva- és a törvénytelen szülöttek, végül az élve- és halvaszülöttek hónapok szerint mutattattak volna ki. A halálozásoknál első sorban az összes halálesetek — a halvaszülöttek leszámitásával — kor szerint részletezve, továbbá a haláleseteknek hónapok szerint való alakulása a kor figyelembe vételével képezte volna

kimutatás tárgyát. A születéseknél is, a halálozásoknál is az adatok mindig a két nem szerint csoportosittattak volna. A házasságok fejezete a házasságokról általában, továbbá jellegök szerint s hónaponként való alakulásáról számolt volna be. Végül a vándorlásokat felölelő második részben a ki- és bevándorlás általában, valamint a tengerentuli kivándorlás nyert volna helyet. Az adatok összeállitása és közzététele czéljából pedig Mayr nemzetközi statisztikai intézetnek létesitését inditványozta.

A berni sessió nem hozott végleges határozatot a felvetett kérdésben. Nem jöhetett létre a külön statisztikai intézet sem, a melynek megalakitása különben is nagy nehézségekbe ütközött volna. A következő sessiókon is szóba került ezután a nemzetközi népmozgalmi statisztika kérdése, de ennek szerkesztésére egy állam statisztikai hivatala sem nyert megbizatást. Végül 1901-ben az »Institut Bureau«-jával történt megbeszélés értelmében a magyar kir. központi statisztikai hivatal vállalta magára a nehéz feladat megoldását, a mihez a londoni kongressus plenuma is hozzájárult. Statisztikai hivatalunkat azonban különböző okok hátráltatták feladata megoldásában, s e közben történt, hogy a francziaországi statisztikai hivatal vezetője Lucien March a »Statistique annuelle de mouvement de la population« cz. kiadvány 1903. és 1904. évfolyamában gyakorlati életet és a tudomány követelményeit egyaránt teljesen figyelembevevő s az adott viszonyok közt a lehetőség szerint kielégitő statisztikai munkálatot tett közzé.

Ily stádiumban került az ügy a mult évi kopenhágai kongressus elé, a melyen Vargha, Mayr és Lucien March voltak előadói. A Vargha és Mayr által közösen beterjesztett jelentés, miután a dolognak általunk is vázolt történetét röviden előadja, majd részletesen ismerteti Lucien March munkáját, tudomására hozza egyidejüleg a kongressusnak, hogy a magyar statisztikai hivatal elvállalt kötelezettségéről a franczia hivatal javára lemond, ez pedig készségesen hozzájárul ily munkának rendszeres, de csak öt évenként való kiadásához. A kongressus pedig Mayr felszólalása alapján, sajnálatát fejezve ki a fölött, hogy a tervezett munka egyelőre évenként nem jelenhet meg, meg is bizta a franczia statisztikai hivatalt a nemzetközi népmozgalmi statisztika szerkesztésével. Kapcsolatban e tárgygyal Troïnitsky, Raseri és March kivánatosnak mondották annak a tervnek megvalósitását, hogy a népesség és népmozgalom megállapitása az egyes államokban egyöntetű módszer alapján történjék, a mit azonban Lange még ez idő szerint kivihetetlennek mondott.

A mi a Lucien March-féle nemzetközi népmozgalmi statisztikát illeti s a mely a napokban már ily alakkal, nem mint a franczia népmozgalmi statisztikai kiadvány melléklete, hanem külön is és pedig 1905-ig terjedő adatokkal megjelent, tisztán a természetes népmozgalmat öleli fel. Ez a körülmény birta rá Nicolaït a kongressuson, hogy tiltakozzék az elnevezésnek nem exact volta miatt, a mely ellenvetés azonban nem fogadtatott el. Összevetve a munkát továbbá akár a Bodio-féle statisztikával, akár a Mayr-féle tervezettel, meg lehet állapitani, hogy nemcsak tar-

talmazza mindazt, a mit e kettőben találni, hanem mind az anyag mennyisége, mind minősége tekintetében felül is mulja őket.

Igy a házasságkötéseket illetőleg, Bodiotól eltérőleg, nemcsak az össznépességhez való viszonyszámokat közli, hanem a házasságokat a korok és családi állapotra való tekintettel a népességnek házasságképes részével is arányba állitja. Ily módon nemcsak teljesen positiv alapot nyujt nemzetközi összehasonlitásokra, hanem kellő adatokat is nyujt a házasságkötési hajlandóságnak országonként való tényleges megállapitására. Külön kimutatások vannak azonkivül a házasulók átlagos koráról, a protogam házasságoknak a nőtlen és hajadon népességhez viszonyitva korcsoportok szerint való arányáról s a házasulóknak műveltségi viszonyairól.

A születésekre vonatkozó fejezet is nagy számban tartalmaz oly összeállitásokat, a melyek sem Bodionak, — különben igen terjedelmes — munkálatában nincsenek meg, sem a Mayr-féle tervezetben, mint közlendők nem vétettek fel. Mint a házasságoknál, úgy itt sem elégszik meg Lucien March a nyers arányszámokkal az absolut számok közlése mellett, hanem a születéseket egyidejűleg a szülőképes korban álló női népességhez is viszonyitja, vagyis a népességnek azzal a rétegével hozza összefüggésbe, a melyből sarjadzanak. Egyuttal azonban minden összeállitásnál kellő figyelemmel van a gyermekek életképességére, törvényességére és az anyák életkorára. Igen becses adatai továbbá e résznek a házassági és házasságon kivüli termékenységre vonatkozók, a melyek, mivel egyrészt különböző alapon gyüjtetnek, másrészt eltérő számitások eredményei, ha nem is hasonlithatók össze teljes mértékben, mégis legalább megközelitőleg fényt vetnek az egyes nemzetek erősebb vagy gyengébb propagativ erejére, valamint ennek ujabb irányára. Nem kevésbé bir jelentőséggel végül az az összeállitás, mely országonként a szülő anyák átlagos életkoráról ad számot, rámutatva egyszersmind arra is, hogy az a mai nehéz társadalmi viszonyok közt folytonos eltolódást szenved.

Áttérve a halálozási statisztikára, kiemeljük, hogy Lucien March Bodioval szemben igen helyesen nem együttesen ad számot az összes elhaltaknak kor szerint való megoszlásáról, hanem a két nem szerint részletezi a haláleseteket. Ugy ez az összeállitás, de még inkább azok az adatok, melyek korcsoportonként a férfiak halálozását egybevetik a női halandósággal, erősen rámutatnak az élethivatás, életmód, fiziologiai sajátságok s egyéb okok következtében eltérőleg alakuló halálozási viszonyaira a két nemnek. Hasonlóan az életmód és halálozás közötti összefüggés bemutatására szolgál az elhaltakat családi állapot szerint részletező kimutatás. Igen kimeritő adatok közöltetnek a csecsemő (0—1 éves) halandóságról is, a minek nagy becsét eléggé indokolja az a tény, hogy ez alapon tudjuk, hogy e halandóságnak mily nagy befolyása van országonként az általános halandóság és a népesség számának alakulására. Bodiohoz hasonlóan Lucien March is közli az egyes államok — igaz ugyan, hogy teljesen eltérő számitások alapján készült — halandósági tábláinak adatait. Ezeknek azonban nagyon

relativ az értékük, mert hogy belőlük mélyebb következtetést lehessen vonni, egyező módszerre van szükség. A kongresszuson Raseri az olasz statisztikai hivatal nevében kilátásba is helyezte, hogy a következő sessió alkalmával 11 államról egyöntetű alapon szerkesztett halandósági táblákat fog benyujtani.

Lucien March munkája az előadottakból láthatólag a viszonyokhoz mérten teljesen kimeriti az ez idő szerint rendelkezésre álló anyagot. Hogy bővebb tartalmú, mint Bodio munkája, s terjedelmesebb, mint a Mayr-féle tervezet, ennek kellő magyarázatát adja a Vargha és Mayr-féle együttes jelentés utalván arra, hogy a statisztikának utóbbi időben történt rohamos fejlődésével mind több jelenség vonatott e téren a statisztikai megfigyelés körébe, valamint, hogy — főként a statisztikai kongresszusok eredményes munkája révén — az adatgyüjtésnél az egyes államok részéről alkalmazott elvek is — lassan bár — de mégis mind egységesebbé válnak. Nagy előnye továbbá a munkának, hogy az adatokat legalább is — bizonyos korcsoportosítással — az utolsó három évtizedről szolgáltatja. Igy valóban történeti alakulásaikban mutatja be az egyes jelenségeket, valamint kellőleg kifejezésre juttatja a bennük megnyilatkozó törvényszerűségeket, végül rámutat az irányra is, a mely felé hajlik ez idő szerint alakulásuk. Hátránya némileg, hogy az egyes államokon belül nem fordit figyelmet a területi tagolásra és igy a vidékenként különbözőkép alakuló viszonyok hatását az egyes jelenségekre az adatokból nem lehet megállapitani. Mivel minden állam népmozgalmi statisztikája eszközöl valamely területi tagolást, az ez irányú adatok megszerzése nem is ütköznék nehézségekbe. A munka- és költségtöbbletnek, a mit az adatoknak ily módon való közlése kivánna, nagy ellenértéke volna az a haszon, a mi az ily összeállitásokból úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet szempontjából származnék. Végül nem volna teljes a kép, a melyet e nemzetközi népmozgalmi kiadványról nyertünk, ha meg nem emlitenők, a mit különben Vargha és Mayr jelentésükben szintén kiemelnek, hogy a munka nagy becse és tudományos jellege mellett mi sem érvel szebben, mint az a tény, hogy adatai »kritikailag szigorúan megrostáltak«, továbbá a lehető kombinációkban tartalmazza a szükséges arány- és átlag számitásokat, valamint megfelelő szöveges részszel is el van látva, a melyet elég szép számban élénkitenek összehasonlitó grafikonok.

Egyike azoknak a kérdéseknek, melyek különösen ujabban sokat foglalkoztatják a statisztikai kongresszusokat, de eredményre még teljesen nem vezettek, a termékenység kérdése. Megnehezíti a kérdés megoldását magának e fogalomnak különböző értelmezhetése, mint effectiv és fiziologiai termékenység, absolut, relativ, továbbá házassági és házasságon kivüli termékenység stb., de zavarólag hatnak azonkivül az adatok megállapitásánál egyéb okok is, mint a terméketlen házasságok, a nők egy részének terméketlensége hajadonnak maradásuk folytán, mesterséges korlátozása a termékeny égnek, a házasságoknak korábban vagy későbbi időpontban való megkötése és még sok más hasonló körülmény.

Bármennyire érdekes is volna teljesen kimeritőleg foglalkozni e kérdéssel, jelen alkalommal nem tehetjük. Meg kell elégednünk a kérdésnek tisztán a statisztikai intézet kongressusain való szereplésének ismertetésével.

Legelső izben az 1891. évi bécsi kongressus alkalmával Kőrösy értekezett e tárgyról »Weitere Beiträge zur Statistik der ehelichen Fruchtbarkeit« czímen. Rámutatott először is arra, hogy mily sokáig alkalmazták a termékenységnek azt a helytelen megállapitását, mely az egy évben született gyermekeknek az ugyanazon évben kötött házasságokhoz való arányitásából áll. Annál meglepőbb e számitási módhoz való ragaszkodás, mert már Süssmilch és Malthus utaltak arra, hogy ily alapon való meghatározása a termékenységnek csakis stabilis népesség mellett lehetséges, vagyis ott, a hol nemcsak a születések és halálesetek, hanem a házasságkötések száma is évről-évre változatlannak tekintetik. Már haladást jelentett Berg és Bertillon módszere, a kik az ujszülötteket a házasságképes korban levő női népességgel vetik egybe. Végül ma[illegible] Kőrösy a születéseket nemcsak az apa és anya, hanem a szülőknek kombinált korával és a házasság tartamával is viszonyba hozza és ily módon törekszik a termékenység alakulását megállapitani. Egyidejüleg úgynevezett »születési táblázatok« szerkesztését is ajánlja, a melyek ép úgy, mint a halandósági táblázatok, megfelelő valószinűségi számitások alapján készülnének.

A legközelebbi kongressus, melyen a termékenységi statisztika ismét szóba került, az 1897. évi római volt. Raseri »Les naissances en rapport avec l'âge des parents« czímmel megtartott felolvasásában Rómára vonatkozó adatokkal mutatta ki a termékenységi hányadosoknak a szülők korával és ezek vagyoni viszonyaival való összefüggését, kiszámitván egyuttal ezeknek az adatoknak alapján a szülők átlagos korát, valamint egy nemzedék átlagos élettartamát. Bertillon »La natalité selon le degré d'aisance« czímen a különböző életmódban levő társadalmi osztályok termékenységéről értekezett, főként Párist illető adatokkal igazolván, hogy a magasabb osztályok termékenysége kisebb, mint az alsó osztályoké.

Az 1899. évi krisztiániai kongressuson Turquan számolt be azokról az eredményekről, a melyeket 1892-től 1896-ig terjedő közel 4·5 millió születésnek vizsgálatával a termékenység alakulásáról a férfi és nő korához, valamint a kettőnek kombinált korához viszonyitva nyert. Érintette a termékenységi statisztikát ez alkalommal Kőrösynek »Beitrag zu einer einheitlichen Aufarbeitung der Geburtsstatistik« cz. tartott felolvasása is, mely a születési statisztikában az összes kulturnemzeteknél egységes elvek életbe léptetése érdekében tör lándzsát.

Ránk nézve különösen eredményes volt az intézet 1901. évi budapesti sessiója. Ráth Zoltán »De la méthode la plus simple pour mesurer la fécondité des mariages« czímű előadásában felhivta a kongressus figyelmét arra a módszerre, a melyet mi már alkalmazunk termékenységi statisztikánkban. Ez a módszer a halál által mgszünt házasságok adatain alapszik. E czélból Ráth Zoltán a halálozási statisztikai lapon négy kérdés felvételét ajánl-

lotta és pedig az elhalt és az életben maradt házastárs korának, a házasság megkötésének időpontját, végül a házasságból származott és pedig Raserinek teljesen indokolt felszólalása alapján, az összes, tehát a halvaszülött gyermekek létszámát is tudakoló kérdőpontokat. Helyesen jegyzi meg azonban 1903—1905. évi népmozgalmi kiadványunk, hogy ez a módszer is távol áll a tökéletességtől, sok hiányban szenved, de mégis igen használható »representativ statisztikát« nyujt. A kongressuson Kiaërnek volt erősebb ellenvetése a szóban forgó módszer ellen és pedig azért, mert ez uton főként azoknak a társadalmi osztályoknak házasságairól nyer az ember adatokat, a melyekben a halálozás legerősebb. Ép ezért Bortkiewiczczel egyetemben az összes fennálló házasságok termékenységéről kiván adatokat. Ráth Kiaërnek aggodalmait eloszlatta, s a mint látjuk hazánkban, a hol eddig a gyermekek születési rendje alapján állapittattak meg bizonyos termékenységi viszonylatok, az ajánlott módszer eléggé bevált.

A kérdés nemcsak hogy nem kerül le ezuttal a napirendről, hanem a következő kongressusoknak mind több idejét veszi igénybe. A berlini (1903-ban) kongressuson Lexis nemzetközi összehasonlitások czéljaira nemzedékenként kivánja kiszámittatni a termékenységi koefficienseket, Kiaër pedig két munkát is nyujt be a termékenységről. Az első, melynek czíme »Fécondité du mariage«, az általa ajánlott módszert és az ez alapon nyert adatokat ismerteti. Kiaër ugyanis a termékenység megállapitása czéljából az egy bizonyos év végén házasságban élő nők és a következő évben született gyermekek számát, az ez évben kötött házasságokból származó gyermekek leszámitásával, vette alapul. Lexis módszere igen körülményes, hosszú időn át — legalább is három évtizeden keresztül — az anyák életkorának a szülés idejében való megfigyelését kivánja s igy is inkább csak mathematikai abstractióra, mint a tényleges termékenység megállapitására vezet. A Kiaër módszere sem tökéletes, ez nem a termékenységről, hanem a születési valószinűségről nyujt meglehetősen positiv adatokat. Kiaër másik munkája, melyet a kongressusnak bemutatott: »Statistische Beiträge zur Beleuchtung der ehelichen Fruchtbarkeit«. Ez egyrészt összefoglalja mindazt, a mit e téren az egyes nemzeteknél találhatni, másrészt kutatja azt a befolyást, a melyet a házasság tartama, a kor, melyben az köttetik, a házasfelek közt levő korkülönbség, a lakhely, foglalkozás, stb. gyakorolnak a termékenységre. A kongressus pedig mindezek alapján kivánatosnak mondja, hogy a termékenységre vonatkozó kérdések megvilágitása czéljából a termékenységi táblák adatai a házasság tartamát feltüntető táblák adataival combináltassanak.

Mindezzel a berlini sessió nem meritette ki még a szóban forgó tárgyat. Kőrösy a születések nemek szerint való megoszlásáról értekezik, Nicolaï pedig a gyermekek számának családonként való alakulásáról tart felolvasást. Végül pedig a termékenység kérdésének tanulmányozására bizottság alakittatik, a mely hivatva lesz ezután a munkálatokat tovább folytatni.

A bizottság munkálkodásának eredményéről Kiaër a londoni (1905.) kongressuson számolt be. Előadói javaslatában oda

concludált, hogy a termékenység kérdésének tisztázása czéljából a következő tényekre kellene figyelemmel lenni: 1. a házasság tartamára, 2. a férj és feleség korára a házasság megkötésekor, 3. specificálni az élve szülötteket a felvétel időpontjában és külön a házasságnak halál vagy elválás folytán beálló megszünéséig, 4. a születések sorrendjére, 5. a születések közt eltelt időtartamra, 6. a gyermekek halandóságára, 7. az apa és anya korára a gyermek születésekor, 8. a szülők lakhelyére, 9. az atya foglalkozására, 10. a társadalmi osztályra és végül 11. a gazdasági visznyokra, a melyek közt a szülők élnek. Egyidejüleg kész kérdőív-tervezeteket is bocsátott rendelkezésre és ezenkivül annak az óhajának adott kifejezést, hogy házassági (nuptialitasi) táblázatok is készittessenek.

Kiaër javaslatait Fahlbeck igen kimeritőknek és szükségeseknek találta. Utal azonban arra a zavaró körülményre, mely a termékenységnek mesterséges korlátozása folytán következik be. Ily esetben egy- vagy kétgyermekrendszer fejlődik s itt már valami nagy szükség termékenységi statisztikára alig van. Példa erre Franciaország. Ezzel szemben Lucien March azt vitatta, hogy épen ily területeken van helye a termékenységi viszonyok kutatásának, mert csakis ez alapon lehet igazán rájönni azokra az okokra, a melyek a propagativ erő csökkentésére, jobban mondva érvényesülésének megakadályozására viszik rá az embereket. Hasonlóan Kiaërrel ő is kivánja, hogy az adatgyüjtés nemcsak a házasságból született összes, hanem az életben maradt gyermekekre is terjesztessék ki. Megemlitendőnek tartom, hogy a mi termékenységi statisztikánk meg is kisérelte ezt, de az adatok nem voltak olyanok, a melyekből helyes következtetéseket lehetett volna vonni az ujszülöttek életbenmaradási valószinűségére. De erre különben sincs szükség, mert — a mint ezt Kovács Alajos az 1903—5. évi hivatalos népmozgalmi kiadványunkhoz mellékelt szöveges részben helyesen kiemeli, — sokkal megbizhatóbb adatokat szolgáltatnak erre a halandósági táblázatok. Raffmann figyelmébe ajánlotta végül a kongressusnak, hogy a valószinűségi számitás a halandósági statisztikához hasonlóan a termékenységi statisztikában is vétessék igénybe, mert csak az igy nyert adatok vezetnek positiv eredményre.

A londoni kongressus nem foglalt el végleges álláspontot a felvetett kérdésben, hanem ezt Nicolaïnek inditványára ismét bizottsághoz utasitotta, mely az elért eredményekről a kopenhágai kongressuson lesz hivatva jelentést tenni. Meg kell azonban emlitenünk, hogy ugyane kongressuson Kőrösynek »Über die Statistik der Ergiebigkeit der Ehen« czímmel is szerepelt egy értekezése, melyet betegsége folytán személyesen nem adhatott elő. Ez értekezésében Kőrösy azt inditványozza, hogy mondja ki a kongressus, hogy óhajtandó lenne, hogy első sorban népszámlálások alkalmával tudakoltassék a házasságkötések ideje (éve, hónapja és napja), továbbá az egyes házasságokból élve született gyermekek száma. A születési statisztikában minden születés alkalmával jegyeztessék fel a szülők korán és a házasságkötés idején kivül a házasságból élve született gyerme-

kek száma is. A mi a halálozási statisztikát illeti, itt az adatgyüjtés terjesztessék ki a halál folytán felbomlott házasságoknál a házasságkötés időpontjára s a házasság megszünéséig élve született gyermekek számára is. Végül a népszámlálások adatai kombináltassanak a születési statisztika adataival, minek alapján létrejönnek a születési táblázatok.

A kopenhágai kongresszusnak jutott a feladat, hogy minderre nézve véleményt mondjon. Az előadói a kérdésnek ezuttal Kiaër és Lucien March voltak. Kiaër a bizottság nevében beterjesztett előadói jelentésében utal mindenekelőtt arra, hogy a kérdés elbirálásában főként a Kőrösy-féle javaslat volt irányadó, de ettől különböző okok folytán sok tekintetben el kellett térni. Igy Kőrösy az összes házasságokat kivánta megfigyelés alá vonni, mig a bizottság Nicolaï inditványára, mivel az igen magas korosztályban a nők termékenysége minimalis, elégségesnek találja, ha csak azok a házasságok vétetnek figyelembe, a hol a nő 50 éven alul van. Sőt Bleicher még szükebbre akarta vonni a megfigyelés körét, a mennyiben csak az első izben kötött házasságokról kivánt adatokat. A mig ez irányban tehát egyszerüsiti a bizottság Kőrösy javaslatát, addig más irányban bőviti, a mennyiben adatok gyüjtését javasolja a népszámlálás időpontjában özvegy és elvált nőkről is. Elejtendőnek nyilvánitja Kőrösyvel szemben a házasság hónapjának és napjának tudakolását, de e helyett uj kérdőpontot vesz fel, mely a vőlegény és menyasszony korára nézve ad felvilágositást. Raseri ezenkivül szükségtelennek itélte a gyermekek nem szerint való megoszlásának kérdezését, a mit azonban a bizottság Nicolaï érvelésére meghagyott.

Teljesen elejtetett Kőrösy propositióiból az a rész, a mely a születési statisztikára általában és a születési táblázatokra vonatkozott. Az előbbinek mellőzését indokolja az a tény, hogy ez uton a termékenységet illetőleg csak részleges adatokhoz lehet jutni, a melyek legfeljebb egyes országok érdekeire lehetnek tekintettel, de nemzetközi statisztikának alapjául nem szolgálhatnak; a születési táblázatok elhagyása pedig azzal függ össze, hogy nagy latitudedel birnak s igy az egyes kérdések elbirálására nem nyujtanak pozitiv alapot.

A kérdés egyszerüsitése érdekében Kőrösynek a halálozási statisztikára vonatkozó javaslatait sem tartja a bizottság feltétlenül szükségeseknek, hanem csakis subsidiarius jellegüeknek.

Végül állást foglal az előadói javaslat az egyes társadalmi osztályokon belül a gyermekek számának családonként való alakulására vonatkozó adatgyüjtést illetőleg is. E czélra representativ statisztikát ajánl, valamint mellőzendőnek véli az alsó, közép és felső osztály teljesen általánosságban mozgó megnevezéseket, hanem e helyett az az egyes államokra bizza azoknak a kriteriumoknak megállapitását, a melyek szerint a népességnek társadalmi osztályok szerint való tagolását legczélszerübben keresztül lehet vinni.

Az előadói javaslat alapján hosszabb vita indult meg, a melyben részt vettek Fahlbeck, Ramm, Raseri és Thirring. Fahlbeck

és Ramm annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy a bizottság, midőn a halál alapján felbontott házasságokra vonatkozó adatgyüjtést csak kisegitőkép kivánja alkalmazni, tulbecsüli a többi módszerek fontosságát. Utal az ezen módszer révén Svédországban elért eredményekre. S valóban, ha a mi termékenységi statisztikánkat teszszük tanulmány tárgyává, szintén arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezen rendszer alapján lehet a termékenységet illetőleg legpositivebb adatokhoz jutni. A többi módszerek, igy azok is, a melyeket Kiaër előadói javaslata ajánl, inkább csak a születési valószinüségre, mint a termékenységre nézve szolgálnak felvilágositással. A bizottság javaslata tehát bizonyos visszaesést jelent, a melyet korrigálni a jövő lesz majd hivatott. Raseri, Thirring felszólalásai után a kongresszus azonban egyelőre hozzájárult az előadói javaslathoz és egészében elfogadta.

Mig Kiaër inkább csak a kérdés tanulmányozására kiküldött bizottság állásfoglalásáról tájékoztatta a kongressust, addig Lucien March »Les statistiques des familles« czimű felolvasásában konkrét adatokkal szolgált a natalitas és a termékenység egyes jelenségeiről. Értekezésének főczélja tulajdonkép az volt, hogy rámutasson arra, hogy a családokra vonatkozó statisztika alapján mily sok becses adathoz lehet jutni. Érdekesség kedvéért főbb vonásokban mi is közöljük a Lucien March előadásában közzétett adatokat.

A családokra vonatkozó statisztika adatait összevetve a házassági statisztikával meg lehet állapitani mindenekelőtt a házasságok átlagos időtartamát. Igy Böckh szerint egyik házasfél halála által 1000 házasságból körülbelül 50% a megkötés után 22½ évre bomlik fel; a megkötés idején pedig a valószinü tartama a házasságnak 24 év. Francziaországban 1901-ben állapittattak meg hasonló adatok s az eredmény az volt, hogy itt a házasság élettartama csak 20¾ év. Párisban pl. csak 15¼ évig tart átlagban egy házasság. A jóval alacsonyabb tartamát a házasságoknak városokban, mint a vidéken, indokolja az a körülmény, hogy a városok különleges társadalmi, gazdasági, erkölcsi stb. viszonyaiknál fogva az egyének itt sokkal később lépnek házasságra, mint vidéken.

A családokra vonatkozó statisztika bepillantást enged a házasfelek korviszonyaiba is. Igy Francziaországban az 1901. évi népszámlálás szerint 1000 házasságból:

	a férj		
	egykoru volt a feleséggel	idősebb volt mint a feleség	fiatalabb volt mint a feleség
Francziaországban	447	502	51
Párisban	400	528	72
100.000 léleknél népesebb helységekben	432	503	65
50—10.000 lelket számláló helységekben	444	492	64
2 - 50.000 » » helységekben	448	498	54
Kétezernél kevesebb lelket számláló helységekben	456	502	42

Még nagyobb érdekkel birnak azok az adatok, a melyek a házasfelek korviszonyai és a termékenység közt levő összefüggésre vonatkoznak. Francziaországban az 1901. évi népszámlálás és az 1900—1902. évi születési statisztika adatai alapján konstatáltatott, hogy leggyakoribb a születések száma, 100 házasságra számitva 40, azokban a házasságokban, a melyekben az apa életkora 25 éven alul van, az anya pedig 20—25 éves. A mi 1900—1902. évi hivatalos népmozgalmi kiadványunkban is akadni tisztán absolut, nem viszonyszámokban kifejezett ily adatokra, a melyek körülbelül hasonló törvényszerüségről tesznek tanuságot. Nekünk azonban ez irányban még megbizhatóbb adataink is vannak. Termékenységi statisztikánk, melynek adatai első izben a mult év folyamán jelentek meg, ily kombinatióban is bemutatják a termékenység alakulását. 1903-ban ugyanis:

a férfi életkora	átlag esett egy házasságra gyermekszületés, ha a házasságkötés idejében volt a feleség életkora						
	17 éven alul	17—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50 éven felül
				éves			
20 éven aluli . . .	4·2	4·5	4·6	4·1	3·4	—	—
20—24 éves	4·7	4·8	4·9	4·4	2·9	1·7	—
25—29 »	4·9	4·5	4·5	4·3	2·7	1·2	0·3
30—39 »	4·9	4·7	4·4	4·0	2·9	1·0	0·4
40—49 »	—	4·3	3·8	3·2	2·2	0·9	0·4
50—59 »	—	—	2·8	2·9	1·7	0·5	0·4
60 éven felül . . .	—	—	—	—	1·0	0·4	0·3

Ez adatok szerint is legtöbb gyermek születik azokból a házasságokból, a melyekben ugy a férfi, mint a nő a 20—25 évek közti korban van a házasság kötésekor; a gyermekszületési valószinüség ez esetben 4·91.

A házasságok terméketlensége számos ok közreműködésének lehet eredménye. Egyike ezen okoknak többek között a házasfelek kora közötti nagy különbség. Lucien March e tekintetben Francziaországra vonatkozólag érdekes adatokat közöl. Igy 1000 családra, a hol a házasság 15 évnél már hosszabb tartamú, ha az anya életkora 30—34 év s az apa életkora ugyanennyi, akkor csak 54 steril házasság esik, de ha a férfi már 50—59 éves, akkor 82, ha 60-on felül van, 153 az arányszám. Vagy ha az anya idősebb, pl. 50—59 éves, a férj ellenben csak 30—34 éves, akkor 1000 házasságból 270, ha azonban a férfi is 50—59 éves, akkor 114 házasság marad gyermektelen. Hasonlókép alakul a terméketlen házasságok aránya a többi korcsoportoknál is.

A gyermektelen házasságok arányszáma a lakhelylyel is szoros összefüggésben van. Mig Francziaországban a 2000-en aluli népességgel biró helységekben ezer házassághoz viszonyitva 96-ra rug a steril házasságok száma, addig a 100 ezer léleknél népesebb városokban 159-re, Párisban 174-re. Ez a jelenség a városokban négy okra vezethető vissza: a házasságoknak későbbi időpontban való megkötésére, mint vidéken, a házasfeleknek gyakoribb nagyobb korkülönbségére, a nemi betegségeknek a városi népesség körében nagyobb fokú elterjedésére és végül

a városi népesség kifejlettebb gazdasági előrelátására, a minek következménye a termékenység korlátozása vagy teljes megsemmisitése.

A családokra vonatkozó statisztika némelykor a gyermekek nemére és az egyes születések között eltelt időtartamra, valamint a születéseknek a gyermekek sorrendje szerint való alakulására is enged következtetni. Igy az ausztráliai illetve ujzélandi statisztikai adatgyüjtés alapján, mely a születések erős mérvü alászállásának okaira nézve volt hivatva adatokat szolgáltatni, a lányok többségben vannak, ha az anya egész fiatal vagy túlidős, vagy a házasfelek közt erős a korkülönbség. Az egyes születések közt eltelő időtartamot illetőleg az eredmények pedig a mellett szólnak, hogy az első és második születések közt az időtartam másfélszer nagyobb, mint a házasság megkötése és az első születés közt s a következő születéseknél ismét kisebb a közbenső időtartam. Érdekes adatai a szóbanforgó adatgyüjtésnek azok, a melyek a születések alászállásának a gyermekek sorrendje szerint való alakulását mutatják be s melyek szerint:

	1000 férjes nőre esett születés a gyermekek sorrendje szerint										
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1891-ben .	345	269	268	256	260	231	228	232	227	193	174
1900-ban . .	256	214	197	191	192	185	191	178	176	155	137
Csökkenés absolut számokban .	89	55	71	65	68	46	37	54	51	38	37
Csökkenés százalékokban	26	20	26	35	26	20	16	23	22	20	21

Vagyis ez adatokból nyilvánvaló, hogy a születések apadása általános, sőt az 1—4-ik gyermekeknél még nagyobb arányú, mint az utóbb szülötteknél, a mi Coghlan szerint csak annak bizonyitéka, hogy igen sok nő férjhez megy a nélkül, hogy szülni vágynék.

Végül a családokra vonatkozó statisztika a fajnak, vallásnak, születési helynek, foglalkozásnak, társadalmi állásnak a befolyását az eddig vázolt jelenségekre szintén kimutatja. Sőt ez alapon még a halálozási viszonyokra nézve is lehet némi következtetéseket tenni. Igy Coghlan megállapitotta, hogy a halál veszélye legkisebb az anyára nézve a harmadik gyermek szülésénél és a 20-ik életévben.

Mindezek alapján Lucien March a családok viszonyaira kiterjedő statisztikát figyelmébe ajánlotta a kongressusnak azzal a megjegyzéssel azonban, hogy e téren egyöntetűségre nem kell figyelemmel lenni,hanem leghelyesebb, ha minden állam saját viszonyaihoz mérten valósitja meg. Mellesleg megjegyezzük,hogy kár, hogy mi az utolsó népszámlálás adatait ily irányban kellőleg nem értékesitettük s helyén volna, ha gondoskodás történnék, hogy a jövő népszámlálás alkalmával erre is figyelem forditassék. Annál indokoltabb

ez, mert a születések rohamos apadásáról, a folyton terjedő egy és két-gyermekrendszerről vidékenként, társadalmi osztályok stb. szerint, továbbá a jelenségek okairól ez uton könnyű fáradsággal igen értékes adatokhoz juthatunk.

Ha vizsgáljuk azokat a pusztitásokat, a melyeket az egyes betegségek okoznak, azt tapasztaljuk, hogy nincs betegség, mely megközelitőleg és oly nagy áldozatokat kivánna, mint a gümőkór és specialiter a tüdővész. Hazánkban csak a legutolsó évet (1906-ot) véve, azt látjuk, hogy a Magyarbirodalom területén 78.225 esetben, vagyis az összes halálesetek 15·5%-ban gümőkór okozta a halált. Hasonló magas arányban pusztit a gümőkór egyéb országokban is. Igy a szorosan vett Angliában százezer lakosra 125 tüdővész és 34·7 más gümőkór által okozott haláleset jut, Dániában 160 illetve 22; a Németbirodalomban az 1901—5. években ugyancsak százezer lakosra 194, Ausztriában az 1896—1900. években 340 gümőkóros haláleset jutott.

Ily körülmények között könnyen érthető, ha a gümőkór kérdése nemcsak az általános halálozási statisztika keretén belül, hanem külön is magára vonta a statisztikai kongressusok figyelmét.

1903-ban a berlini kongressuson a tuberculosis elleni nemzetközi szövetség munkálataitól indittatva, Levasseur utalva ennek a statisztikának nagy fontosságára, javasolja, hogy a kongressus bizza meg Lexist, hogy bocsátkozzék a kérdést illetőleg tárgyalásokba a szakorvosokkal és az elért eredményekről, valamint az egységes nemzetközi tüdővész statisztika elveiről és megoldhatásának módozatairól tegyen jelentést a legközelebbi sessión. A kongressus Levasseur inditványát Troïnitsky, Bertillon és Kőrösy hozzászólása után, elfogadta. Kőrösy azonban egyidejűleg rámutatott arra is, hogy a jelen halálozási statisztika is sok becses adatot tartalmaz e kérdésre vonatkozólag feltárva az évszakok, nem, kor, foglalkozás, lakviszonyok összefüggését a gümőkórral és igy a Levasseur-féle javaslat csak kiegészitését és bővitését czélozhatja a már rendelkezésre álló anyagnak.

A legközelebb 1905-ben megtartott londoni kongressuson számolt be Lexis tanulmányainak eredményeiről. Előadói javaslatában kiemeli első sorban azt, hogy Svájczban már igen messzemenő adatok gyüjtetnek a gümőkórról. Itt ugyanis az orvosok a hivatalos halottvizsgálati bizonyitványon kivül egy bizalmas jellegűt is kiállitanak, a mely a haláloknak szabatos megnevezésein kivül az elhaltaknak socialis és lakviszonyairól, valamint gümőkór esetében külön a betegség okairól is kimeritő adatokat tartalmaz. E lapokat az orvosok, melyek kitöltése szabad akaratukra van bizva, beküldik azután a statisztikai hivatalnak.

Ezek alapján Lexis első követelménynek mondja minden állam részéről annak az intézkedésnek elrendelését, hogy a halottvizsgálati bizonyitványt csakis orvosok állithassák ki. Amennyiben ez azonban nehézségekbe ütköznék, akkor annak elrendelését kivánja, hogy a halálesetek a statisztika által tagoltassanak a szerint, a mint a halálokot orvos vagy más egyén állapitotta meg, hogy igy legalább egyrésze az anyagnak positiv értékkel birjon.

A gümőkórra vonatkozó statisztika elveinek egységes alapon való megállapitása érdekében inditványozza pedig, hogy utasittassék bizottsághoz a kérdés azzal, hogy e bizottság a gümőkórt úgy a mortalitás, mint a morbiditás szempontjából általában és tekintettel a kórházakra, szanatóriumokra és dispensairekre, tegye tanulmány tárgyává és minderről a legközelebbi sessiónak tegyen jelentést. Végül az adatgyüjtést illetőleg ragaszkodik a nemzetközi tuberculosis elleni egyesület javaslatához, a mely egyelőre csak a halálozásra kivánja ezt kiterjeszteni. A kongressus tényleg ily értelemben is döntött.

A londoni kongressuson Lexisen kivül Tatham is értekezett a gümőkórról, a ki Angliára nézve mutatott be a szóbanforgó kérdésről adatokat, mig Hasse a gümőkór és lakásviszonyok közt levő összefüggésről tartott előadást, melynek során majdnem ugyanarra az eredményre jutott, mint Jacobi, Pannavicz, Camp és nálunk Friedrich, kik közül az első kettő szerint a tüdővész elsősorban lakási betegség, Camp szerint határozottan »Die Lungentuberculose ist eine exquisitive Wohnungskrankheit« s a kiknek véleményéhez csatlakozik — lehet mondani — Friedrich is.

A kérdés nem nyert végleges megoldást a kopenhágai kongressuson sem, amelyen Bertillon és Lexis voltak az előadói. Bertillon előadói előterjesztésében összegezte azokat az elveket, a melyek segélyével minden mozzanatra kiterjedő, helyes alapokon nyugvó gümőkórstatisztikát lehet készíteni. Az általános, tehát az egész országra vonatkozó statisztikánál mindenekelőtt két tényezőt kell megállapitani: a gümőkór gyakoriságát, továbbá a betegségnek lefolyását és végkövetkezményeit. A gümőkór gyakoriságának meghatározása végett szükséges tudni a gümőkórban szenvedők és az össznépesség számát. Kórházak, sanatóriumok stb. alapján a gümőkór elterjedtségéről képet nem lehet nyerni, mert a népesség száma, a melyből a betegek kikerültek, határozatlan és ismeretlen.

Fontos kelléke e statisztikának, hogy ne elégedjék meg a gümőkór gyüjtőfogalommal, mert ez kettős hibaforrásra vezethet, ugyanis könnyen oly betegségek, a melyek közel állnak a gümőkórhoz, de még nem azok, vagy teljesen más betegségek, összetévesztetnek ily módon a gümőkórral. Különösen az egyszerű meningitis és a kronikus bronchitis azok, melyek sokszor tévesen gümőkórnak minősittetnek. Minden ily hiba elkerülése végett ajánlja Bertillon az 1900-ban 26 állam hivatalos képviselőiből álló bizottság által elfogadott nemzetközi halálok elnevezéseknek használatát, a melyek ez irányban megadják a teljes részletezést. Különben is megjegyezzük, hogy 22 állam alkalmazza az emlitett nomenclaturát.

Mint egyáltalán az egészségügyi statisztikában, úgy különösen a gümőkór-statisztikában figyelemmel kell lenni a korra és pedig Bertillon községenként kivánja kimutatni a népesség kormegoszlási viszonyait. Ugyancsak szükségesnek, hogy az esetben, ha a halálozási statisztika foglalkozások szerint is részletezi a haláleseteket, akkor csinálja meg a kor és foglalkozások közötti kombinatiót is és igy mutassa ki a halálozás alakulását.

Csakis ily statisztika mellett sikerült Farr-nak, Oglenek és Tathamnak megállapitani foglalkozási körökön belül az egyes halálokok jelentőségét, az alkoholizmusnak rendkivüli befolyását a gümőkórra stb.

A gümőkór azoknak a betegségeknek sorába tartozik, melyeknek kivált városokban nagy a jelentősége. A nagyobb városokról Bertillon kivánatosnak jelezte külön ily irányú statisztika összeállitását. Kérdés tárgya azonban, — ha specialisan halálozási statisztikáról van szó, — mely esetek vétessenek figyelembe. Az 1876. évi budapesti statisztikai kongressus úgy döntött, hogy a város területén előforduló összes halálesetek figyelembe veendők, bármi is legyen előzményük. Elvben az helyes is, de ha a czél tisztán a kizárólagos városi népesség egészségügyi és halálozási viszonyainak megismerése, akkor czélszerűbb azt a módszert választani, melyet a nemzetközi statisztikai intézet 1891 évben javasolt s mely szerint el kell különiteni a város területén lakó népesség körében előfordult halálesetektől azokat, a melyek a kórházakban gyógykezelésre felvett idegenek között fordultak elő.

Mig az ország egész területére vonatkozó gümőkór statisztika, melyet Bertillon minden esetben az általános halálozási statisztikával kiván összekapcsolni, a tüdőgümőkórnak elterjedtségéről, különböző társadalmi, gazdasági stb. viszonyok közt levő népességnél eltérően való alakulásáról stb. ad számot, addig a kórházakra, szanatoriumokra, dispensairekre vonatkozó ily statisztika a szóbanforgó betegség lefolyásáról, hatásáról, a meggyógyulásról vagy a gyógykezelés daczára is előállt halálról hivatott felvilágositással szolgálni. Természetesen nagy kár, hogy az emlitett gyógyintézetekből elkerült betegek további állapotát legtöbbször nem lehet állandó megfigyelés tárgyává tenni és igy e statisztika nagyon is approximativ, de ezért mégis elég értékes adatokkal szolgál.

Bertillon előadói jelentésében a fősúlyt a sanatoriumokra fektette s két adatfelvételi mintát is javasolt az ezekben gyógykezelés alatt álló gümőkóros betegekre vonatkozó adatok gyüjtésére, minimalis czélul tüzvén ki annak megállapitását, hogy a sanatoriumot elhagyott pl. 100 beteg közül hányan távoztak teljesen meggyógyultan, enyhült, változatlan, illetve súlyosbodott állapottal. Ugyancsak szükségesnek tartja Bertillon annak tudakolását, hogy a különböző egészségi állapottal eltávozott betegek sorsa a sanatoriumnak elhagyása után egy-két év mulva mint alakult.

Lexis Bertillonnal szemben, ki főként az adatgyüjtési elvek megállapitásával foglalkozott, a morbiditas alakulását tanulmányozta és ez irányban igen sok érdekes adattal szolgált a kongressusnak. »Zur Statistik der Tuberkolose« czimű előadásában elsősorban kiemeli azt a tényt, hogy itt, mivel az egyes államok a szegényházakat, jótékony intézeteket, egészségügyi intézményeket, közrendészetet illetőleg stb. sajátosan vannak berendezve, nemzetközileg összehasonlitó adatokra számitani nem lehet, hanem az adatokat az illető országok specialis viszonyai szerint kell tanulmányozni. Ennél az oknál fogva Lexis előadá-

sában is kizárólag Németországra vonatkozó adatokat használt fel.

A Németbirodalomban a gümőkór elleni küzdelem szolgálatában az úgynevezett tüdőgyógyintézetek (Lungenheilstätten) állanak. Ezek háromfélék: a rokkantság elleni biztositó intézetek részéről létesitett, továbbá a magán- és népgyógyintézetek. Érdekes tény, hogy a rokkantság elleni biztositó intézeteket ily intézmények létesitésére az a körülmény birta rá, hogy a járadékfizetések nagy része a gümőkór által keresetképtelenekké lett egyének részére történt. Igy 1891—1895. években korcsoportonkint 1000 járadékélvező közül tüdővész folytán lett keresetképtelen:

	férfi	nő
20-25 éves	477	368
25-30 »	450	307
30—35 »	392	256
35—40 »	340	183
40—45 »	275	146
45—50 »	197	93

Még rosszabbul alakultak az arányszámok az 1896—1899. években, a midőn pl. a 20—25 éves korcsoportban 1000 férfi járadékélvező közt több, mint a fele, számszerint 549 tüdővész folytán lett keresetképtelen. Különösen egyes foglalkozási ágaknál bir nagy jelentőséggel a gümőkór, mint keresetképtelenségi ok. Igy a 1896—1899. években a Németbirodalomban a rokkantság elleni biztositó intézeteknél gümőkór folytán előállott munkaképtelenség miatt igényelt járadékot:

	ezer					
	a mező és erdőgazdaság		a bányászat, kohászat és ipar		a kereskedelem és forgalom	
	szolgálatában álló járadék élvező közül az oldalt megnevezett korcsoportokban					
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
20—25 év	371	284	624	597	588	522
25—30 «	330	231	576	472	506	476
30—35 «	277	161	505	373	419	276
35—40 «	210	144	430	285	358	256
40—45 «	185	86	352	203	278	129
45—50 «	132	78	272	140	216	93
50—55 «	96	46	162	82	126	52
55—60 «	55	36	100	59	82	59
60—65 «	32	17	54	28	40	23
65—70 «	18	10	27	14	17	9

Ez adatok azért is értékesek, mert világosan feltárják az egyes foglalkozások veszélyességét az emberi szervezetre. Különösen veszélyes foglalkozások a gümőkór szempontjából a bányászat, kohászat és ipar.

Az eddig felsorolt adatok érthetővé teszik, hogy a biztositó intézetek praeventive iparkodtak védekezni a gümőkórral

szemben. Czélszerűbbnek látszott ugyanis oly a szóbanforgó betegségben szenvedő egyéneket, a kiknek felgyógyulásához vagy állapotának erősebb mérvű javulásához remény van, alapos gyógykezelés alá vetni, mint betegségüket oda hagyni fejlődni, hogy munkaképtelenekké váljanak, mert a gyógykezelés távolról sem igényel oly nagy költséget, mint a minőt keresetképtelenség esetén a járadékfizetés felemészt. E czélból a biztositó intézetek részéről első izben Hannoverben létesült 1895-ben az első gyógyintézet s számuk ma már 29-re rug s 3109 ággyal rendelkeznek és évenként mintegy 15 ezer beteg kezelésére képesek. A gyógykezelési átlagos idő 2½ hónap, azért oly alacsony, mert a fősúly tisztán a munkaképesség visszaállitására van helyezve. De a biztositó intézetek más gyógyintézetekben is kezeltetnek gümőkóros betegeket. Az összes gyógykezelés alatt álló biztositott gümőkóros betegek száma 1905-ben 26.621 (1901-ben 14.656) volt, a költségek 9·5 millió márkára rugtak, az ápolási napok száma pedig közel 2 milló volt s igy egy személyre átlag 75 ápolási nap és 363 márka költség esett. Hogy a járadékfizetést ez mennyiben mérsékli, még megállapitva nincsen, annyit azonban lehet mondani, hogy számottevően csökkentette. Ez adatokat nekünk is meg kellene szivlelnünk, s ha a tervbe vett, sőt, — a mint mondják — megvalósuláshoz közel álló aggkor és rokkantsági biztositás életbelép, talán kivánatos volna egyidejűleg mindjárt ily intézetek felállitásáról gondoskodni. Sőt addig is nem ártana az intézményt megvalósitani, mert valószinű, hogy a betegség elleni biztositás költségeit alászállitaná.

Áttérve a Németbirodalomban a gümőkór gyógyitására hivatott többi gyógyintézetre vonatkozó adatokra, felemliti Lexis, hogy dr. Nietzer szerint a népgyógyintézetek száma 1907-ban 68 volt 6031 ággyal, a magánintézetek száma ellenben 35-re rugott 2125 ággyal. Azonkivül a klinikákon és más kórházakban évenkint közel 50 ezer gümőkóros áll gyógykezelés alatt. Az egyesületek száma pedig, a melyek a tüdővész elleni küzdelemben hatékony működést fejtenek ki, 145.

Hogy mind e törekvés mily eredménynyel jár, annak fényes tanubizonysága az általános halálozási arányszámnak az utóbbi időkben észlelt erős alászállásán kivül — a mi különben a közegészségügy nagyfokú javulásának a jele — a tüdővészben elhaltak arányszámának mind kedvezőbb alakulása. Poroszországban 1892 óta a halálozási arányszám 1000 lélekre számitva 1905-ig 23·5 ről 19·6-ra, a tűdővészben elhaltak arányszáma pedig 2·5-ről 1·9-re szállott alá. Még nagyobb fokú javulásról adnak számot azok az adatok, a melyek a 15 ezernél több lakossal biró német városokra vonatkoznak. Ezek szerint 1000 lélekhez viszonyitva, volt a halálozás 1877—1881. években átlagban 26·7, 1904-ben 18·4, a tüdővészben elhaltak arányszáma pedig 3·6, illetve 1·9.

Lexis az eddig ismertetett tényeken felül felvetette a fertőzés és az átöröklés kérdését is. Az előbbinek megállapitása czéljából javasolja, hogy minden özvegy férfi vagy nő halálozási statisztikai lapján kérdeztessék az, hogy az elhalt házastárs nem

gümőkórban halt-e el? Az öröklés kérdését illetőleg pedig annak tudakolására volna szükség, hogy a 0—30 év közt elhalt egyének szülői közül valamelyik nem gümőkór áldozata volt-e? Ha nem is lehetne ez uton teljesen positiv adatokat nyerni, mégis a gümőkór fertőzésének, illetve átöröklésének valószinüségét meg lehetne határozni.

A kongressus Bertillon előadói javaslatához hozzájárult, Lexisnek a fertőzésre és átöröklésre vonatkozó javaslatait Verijn Stuart inditványára tanulmányozás czéljából bizottsághoz utasitotta.

A teljesség kedveért megemlitjük, hogy a kérdés megvitatása közben Hjelt a kongressus figyelmét felhivta arra, hogy a kézműipar egyes ágai mily befolyással vannak a tuberculosisra, Raseri pedig érdekes adatokkal mutatta ki, hogy az Amerikából visszatért kivándorolt egyének közt mily nagy foku a gümőkór és hogy ez mily nagy arányu fertőzését idézheti elő a többi népességnek. Ezt a kérdést a hazánkban is megindult visszavándorlási folyamat actualitásánál fogva érdemes volna tanulmány tárgyává tenni. Végül Westergaard a dániai elmebeteg gyógyintézetek halálozási viszonyairól nyujtott be egy kisebb értekezést, kimutatva egyidejüleg e betegeknél a tüdővésznek szerepét.

Egyik sokat vitatott kérdése a statisztikai intézet kongressusainak a kevéssé ismert területek népessége viszonyainak a megállapitása. A világ teljes népességét ugyanis, bármennyire is általánossá váltak a népszámlálások, mai napig sem ismerjük. Még mindig vannak területek, melyek népszámáról, népességének kor, foglalkozás stb. szerint való összetételéről semmi positiv adattal nem rendelkezünk. A világ népességének $^2/_3$-a ismeretes csak, $^1/_3$-a ellenben, mely absolut számokban körülbelül approximativ becslés szerint 600—650 millióra rug, ismeretlen. Mindezektől indittatva, Kiaër a nemzetközi statisztikai intézet 1899. évi krisztiániai sessióján azzal a javaslattal állott elő, hogy azok a területek is, melyekről eddig nincsenek statisztikai ismereteink, vonassanak a statisztikai megfigyelés körébe és népességük alakulásáról rendszeres felvételek által szereztessenek adatok. Egyidejüleg röviden vázolta az elveket is, a melyek ily felvételeknél irányadók lehetnek. Első sorban is Kiaër szerint az adatgyüjtésnek czélja lenne a kevéssé ismert területek össznépességét és ennek különböző összetételét megállapitani. Ezért a kérdőivek a következő adatokat tartalmaznák: a nevet, nemet, kort, családi állapotot, társadalmi állást illetve foglalkozást, születési helyet, nemzetiséget, a beszélt nyelveknek felsorolását, a vallást. A felvételt oly területeken, melyek valamely nemzet gyarmatai vagy protectorátusa alatt állanak stb., az illető nemzetek teljesitenék, a többi területek részére pedig egy nemzetközi statisztikai intézet felállitását ajánlja, melynek költségeiről az egyes nemzetek a nemzetközi posta és táviró egyesület költségeinek fedezésénél megállapitott arányban gondoskodnának. A kongressus Kiaër javaslatát illetőleg nem döntött, hanem bizottsághoz utasitotta tárgyalás végett. A krisztiániai kongressus óta immár nyolcz év telt el s a fel-

vetett kérdésben, a melyet bizonyos nemzetközi relatiók is bonyolitanak, ma sem lehetett végleges határozatot hozni.

Az 1901. évi budapesti kongressuson Baines és Kiaër értekeztek e tárgyról s a kongressus Rubint bizta meg, hogy a felvetett kérdésben az előkészitő munkálatokat a nemzetközi bizottság tagjaival s az egyes nemzetek tudományos testületeivel való tárgyalás alapján végezze el. Rubin tanulmányát a berlini (1903.) kongressuson terjesztette elő. A felvételek módozatait illetőleg nagyjában Kiaërrel egyező álláspontra helyezkedett. Mivel azonban a budapesti sessión felvetett nemzetközi statisztikai intézet megalkotására, melynek a szóbanforgó népszámlálások eszközlésén kivül az összes nemzetekre kiterjedő nemzetközi népmozgalmi statisztika szerkesztése is feladata körébe tartozott volna, a kellő alapot megtalálni még mindig nem lehetett, a kongressus Kiaër javaslatára hozzájárult ahhoz, hogy egyelőre a további munkálatokat a dániai statisztikai hivatal folytassa. Egyidejüleg, mivel a kérdés a geografusokat is közelebbről érdekli, elhatároztatott, hogy a munkálatok a földrajzi és statisztikai kongressusokon párhuzamosan tárgyaltassanak és a két bizottság folytonos összeköttetésben legyen.

Szerepelt a kérdés a londoni kongressuson is, azonban sem vita tárgya nem volt, sem ujabb határozatok ez alkalommal nem hozattak. Ugyancsak foglalkozott e tárgygyal a berlini (1899-ben) és a washingtoni (1904-ben) földrajzi kongressus is.

A kopenhágai kongressuson a statisztikai intézetnek jelenlevő tagjai két vélemény között oszlottak meg. Az egyik rész az egész kérdést át akarta utalni a földrajzi kongressusok működésének körébe, indokul hozván fel, hogy a statisztikának csakis ott van tere, a hol exakt adatokhoz juthat. A másik rész ellenben abból indulva ki, hogy minden statisztikai vizsgálódásnak központja az ember, ragaszkodott ahhoz, hogy a kevéssé ismert területek népességéről is gyüjtessenek adatok, bármily hézagosak is legyenek. Ez a véleménymegoszlás adja magyarázatát annak is, hogy mig Koefoed előadói jelentésében a kérdésnek egyelőre a legközelebbi földrajzi kongressusnak döntéséig, teljes felfüggesztését, addig Kiaër továbbra is napirenden való hagyását, a bizottság által a földrajzi kongressus által kiküldött bizottsággal tovább való tárgyalását és ugyancsak a legközelebbi, vagyis az 1908. évben megtartandó földrajzi kongressuson a statisztikai intézettel való együttes tárgyalását javasolta. A sessió hosszabb vita után Nicolaï felszólalására a két javaslatot egyesitette és igy a kérdés további menete a génuai földrajzi kongressus állásfoglalásától van függővé téve.

A kopenhágai kongressuson az előadott kérdéseken kivül a demografiát közelebbről érdeklő három tárgy szerepelt még. Az egyik Westergaardnak az előadása volt a népességnek a jövő században való alakulásáról, ezután gróf Yamagisawa tett jelentést az 1908. év októberében Tokióban megejtendő népszámlálásról s van der Borght ismertette az 1907. év julius 12-én a Németbirodalomban megtartott foglalkozási és ipari felvételt.

E felvétel nem terjedt ki a népességnek tisztán activ részére, hanem felölelte az egész népességet, tehát keresőket és eltar-

tottakat is. A felvétel háztartásonkint történt. Egy-egy számláló biztosra, kiknek túlnyomórésze díjtalanul teljesitette az összeirást, 50 háztartásnál több nem eshetett. A háztartásokra vonatkozó kérdőív minden megszámlált egyén nevét, viszonyát a háztartáshoz, korát, születési helyét, családi állapotát, a fő- és mellékfoglalkozását, valamint a munkásokra nézve a biztositás szempontjából szükséges adatokat tudakolta. A foglalkozások 6 főosztályba, 26 csoportba, 218 altétel alá osztattak be. Külön rovatok szolgáltak a fő- és mellékfoglalkozások feltüntetésére. Ugyancsak kérdés tárgyát képezte az is, hogy a megszámlált egyének az illető foglalkozások szolgálatában mint önállók, hivatalnokok vagy munkások állanak-e.

A mi pedig az egyes gazdasági üzemeket illeti, külön-külön kérdőívek voltak a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem részére. A mezőgazdasági üzemi kérdőív a területnek birtok és művelési ágak szerint való megoszlását, az alkalmazott személyzetet, valamint a teljes gazdasági felszerelést tudakolta. Az ipari és kereskedelmi vállalatok részére két kérdőív alkalmaztatott. Az egyik oly üzemek adatainak gyüjtésére használtatott, a melyek három személynél többet nem alkalmaznak, sem motorikus erőt nem vettek igénybe, sem otthon dolgozó munkásaik nem voltak. A többi vállalatok adatainak feljegyzésére az ipari kérdőív (Gewerbebogen) szolgált, mely kiterjedt a személyzetre, figyelemmel lévén egyidejüleg a munkaviszonyra, továbbá a motorikus és munkagépek számára. Az ipari foglalkozások három fő-, 23 alcsoportba, 129 osztályba és 396 tétel alá soroztattak.

A munkálat költségeire 4·5 millió márka szavaztatott meg. A felvétel teljes sikkerrel járt, a miben úgy a társadalomnak, mint a sajtónak nagy része volt. Még a socialista sajtó is a legmesszebbmenő agitációt fejtette ki a munkálat sikere érdekében. Nem terjedt ki azonban a felvétel a munkaidőre és munkabérre, amelyek specialis felvétel tárgyát fogják majd képezni.

Ezzel kimeritettük a kongressuson napirenden levő demografiai vagy a demografiával némi összefüggésben levő kérdések ismertetését. A kopenhágai kongressusról bátran el lehet mondani, hogy eredményes munkásságot végzett s nem egy régen vajudó kérdésben végleges megállapodásokra jutott (nemzetközi népmozgalmi statisztika, tüdővész, statisztika főbb elvei).

Bud János.

A vasuti munkások sztrájkmozgalma Angliában.

A jelenkor gazdasági életében lejátszódó események mindinkább felszinre hozzák a tőke és a munka egymásközti viszonyában lappangó feszültséget. A munkaadók és a munkások érdekeinek összeütközése mind gyakoribb és az érdekellentétek kiegyenlitése mind nehezebbé válik.

Tanulságos megfigyelés anyagául szolgál az Angliában most lefolyt vasuti sztrájkmozgalom, különösen azért, mert a megoldási mód, mely békére vezetett, egyuttal megjelöli az irányt a jövőben előforduló vitás kérdések kiegyenlitésére.

A mozgalom eredete évekre vezethető vissza, a vasuti munkások és alkalmazottak egy részénél az elégületlenség már régen mutatkozott. Keveselték a munkabért és sokalták a munkaidőt. Sérelmeik nem teljesen alaptalanok, tényleg a munkabér alacsonyabb és a munkaidő hosszabb a vasuti szolgálatban, mint más hasonló természetü foglalkozásokban. Az alsóbb osztályok fizetése heti 12—20 shilling között váltakozik, sőt a magasabb osztályokban is, mint váltóőrök, futók, az átlagos fizetés 21—25 shilling, a gépvezetők heti 45 shillinget keresnek. Összehasonlitva e béreket az egyéb iparágnál szokásos bérekkel, valóban alacsonyabbak. Annál is inkább, minthogy a vasuti szolgálat, különösen a magasabb osztályokban, felelősségteljes munkát kiván és a munkaidő tartama meglehetős hosszu, igy napi 10—12 óra, sőt ennél hosszabb munkaidő is előfordul.

A szolgálat terhes volta és az aránylag csekély bér, más kedvező feltételek által ugyan enyhül, igy a foglalkozás állandósága, szabadságidő, egyenruha és a bérlevonásokból származó nyugdíj. A legnagyobb előny pedig az előmenetel lehetősége. A legalsóbb munkás előtt nyitva áll az ut; vonatvezető, állomásfőnök, sőt kerületi felügyelő lehet belőle. Tehetséggel, szorgalommal jómódú állást érhet el. Az angol vasutaknál, mint magánvállalatoknál ugyanis a continensen uralkodó bureaukratikus rendszer ismeretlen. A vasuttársaságok személyzete nem specialis tanfolyamot végzett, akadémikusan képzett egyénekből kerül ki, hanem rendesen 14—15 éves korban belépett ifjakból, a kik szorgalmuk és tehetségük szerint fokozatosan haladnak előre. Az üzletvezetés és kezelés szigoruan üzleti szellemben van tartva, hivatalnokoskodás és katonai hierarchikus intézmények után-

zása, a bureakratia szellemet ölő hátrányai nincsenek meg. Ez áll az üzletvezetőség alkalmazottjaira, az alsóbb munkások pedig az előmenetel útjának nyitvatartásával alkalmazhatóságukhoz képest, mint bármely más ipari munkások végzik a reájuk bizott feladatokat.

Természetesen a vasuti hálózat növekedése és a forgalom emelkedése következtében az alsóbb osztályok alkalmazottjainak száma mindinkább növekedett és az előmenetel chanceai mindinkább alábbszállottak. A kis fizetéssel javadalmazott munkás csak ritka esetben javithatja meg helyzetét, a tömeg a csekély fizetésre van szorulva. Ez okozta az elégületlenséget.

A kor szelleme is befolyással volt a vasuti mozgalom keletkezésére. A munkások tömörülése a szakszervezetekben a trade-unionismus Angliában jóformán minden iparágban érvényt szerzett magának. Természetes a vasuti munkások igyekezete a trade-unionok bevált intézményének részükre való megvalósitására. A trade-uniok az egyes munkásszakmák alkalmazottainak érdekei védelmében nagy eredményeket mutattak fel, sőt a munkaadók szempontjából is üdvös intézménynek bizonyultak. Ezek a jelen mozgalom inditó okai.

A lappangó elégületlenség terjedt és a mozgalom junius hóban már komolyabb jelleget kezdett ölteni. A vasuti munkások kebelében alakult egyesülések vezetői élére álltak a mozgalomnak, különösen a legnagyobb egyesület, az »Amalgamated Society of Railway Servants« tette magáévá az elégületlenek ügyét. Az egyesület titkára Bell Richard, a parlamenti munkáspártnak tagja, maga is a vasuti szakmában nevelkedett, a legalsóbb fokról tekintélyes állásra emelkedvén föl. Ezen egyesület tulajdonképen a vasuti munkásszakszervezetek szövetsége volna, azonban az összes mintegy félmillió vasuti alkalmazottaknak alig egy ötödét számolja csak tagjai közé. Még négy szövetség van. Ezek az »Associated Society of Enginemen and Firemen«, 16 ezer; a »National Union of Railway Clerks« 10 ezer; a »General Railway Worker's Union« 8 ezer, és az »United Pointsmen and Signalmen's Society« 3 ezer taggal. Ezen egyesületek tagjai összesen 137 ezer, az összes vasuti alkalmazottaknak kisebbségét képezik. A félmillió munkás közül csak mintegy 250 ezer bir olyan képesitéssel, mely az egyesületi tagsághoz szükséges. (A másik félmillió alkalmazottnak mintegy harmada már koránál fog is ki van zárva az egyesületekből, lévén ezek nagyrészt 14—16 éves ifjak, a többi pedig nem állandó alkalmazott.)

Az agitatio gyülések tartásával indult meg, Birmingham, Glasgow és Dublin népes conferentiáknak volt szinhelye. A különöző szövetségek között azonban nem volt teljes az egyetértés, ugy személyi differentiák, mint érdemi nézeteltérések féltékenységre vezettek és meggátolták az összemüködést. A vezető szerepet az »Amalgamated Society« titkára, Bell Richard képviselő ragadta magához, a ki a vasuttársaságokhoz — számra mintegy 50 intézett átiratban összegezte a munkásoknak helyzetük javitására czélzó kivánságaikat azon felszólitással, hogy az ő vezetése alatt az egyesület megbizottjai a társaságok igazgatóságainak megbizottjaival személyes tárgyalások utján jussanak

megállapodásra. A vasuttársaságok kivétel nélkül tagadó választ adtak, kijelentvén, hogy nem hajlandók az »Amalgamated Society«-vel és ennek képviselőivel még csak érintkezésbe sem lépni.

E rideg visszautasitás fokozta az elkeseredést és sértette a munkások önérzetét. Az összejövetelek sürübbé váltak és demonstratióvá fajultak. Bell képviselő szónoki tehetsége, mérsékelt izgatói temperamentuma a munkások szenvedélyére hatott. Két izben megismételték kérelmüket, vissza utasitották őket. A vasuttársaságok erélyes magatartása a kétkedő munkásokat is csatlakozásra késztette. A munkások vezére fenyegetésre vette a dolgot, elhangzott először a sztrájk jelszó. Bellot utján szavazásra bocsátották a sztrájk kérdését. A többség a sztrájk mellett szavazott. A helyzet ugy állott, hogy az »Amalgamated Society« 100.000 tagja közül mintegy 60 ezer kész beszüntetni a munkát.

A vita elmérgesedése magát az eredeti okot, a munkások anyagi és erkölcsi javitására irányuló törekvést háttérbe szoritotta és a hatalmi kérdés, vagyis a munkásszakszervezet »elismerése« került előtérbe. A társaságok visszautasitása magában foglalta a szakszervezet képviselőinek el nem ismerését. A trade-unionismus alapelve abban áll, hogy a munkaadó és a munkás között felmerült differentiák ne az individuális munkás és a munkaadó között direkt intéztessenek el, hanem a munkásoknak mint collectiv testületnek erre meghatalmazott megbizottjai szerepeljenek közvetitők gyanánt, a kik a munkások nevében és ezeket kötelező megállapodásokat fogadhatnak el a munkaadók vagy ezeknek képviseletével folytatott tárgyalásokon. A vasuttársaságok éppen ezen közvetitő közbelépése ellen tiltakoztak leginkább, nem ismervén el közöttük és alkalmazottjaik között egy harmadik személy beavatkozási jogát.

Mielőtt a további fejleményekre térnénk át, szükséges mindkét félnek helyzetét, magatartásuknak indokait és az elhatározásukra befolyással biró körülményeket megvizsgálni.

A munkások követelése a következő érvekre támaszkodik: Először is a más iparágakban elfogadott és a munkaadók részéről elismert trade-unionokra való hivatkozásban. Felhozzák továbbá, hogy a munkás kérelmének előadásában hátrányos helyzetben van, mivel az alsóbb munkások nehezen tudnak az igazgatóság magasabb hivatalnokaihoz hozzáférni. Az egyszerű képzettség nélküli egyén bajosan képes kivánságát indokolva előadni. Közvetlen főnökeik pedig maguk is alacsony rangból emelkedve fel, az emberi természetből kifolyó gyengeségnél fogva, rendesen keményebb szivüek és nem birnak azon méltányos érzettel és discrimináló képességgel, melylyel a magasabb társadalmi osztályok az alsóbb osztályok iránt viseltetnek.

Az elégületlen és panaszkodó munkás ugyancsak ki van téve annak, hogy felebbvalói részéről mint alkalmatlankodó, a fegyelem ellen lázadó egyén tekintessék, és mint ilyen rossz hirnévre tegyen szert. Valóban előfordult, hogy egy munkás-deputatio vezetője, a mozgalomban való további részvételtől elbocsátás terhe mellett eltiltatott. A szakszervezet magasabb szellemi képzettségű vezetői természetesen hathatósabban képviselhetik

a munkások érdekeit és személyes előítéletek nélkül függetlenül érvekre támaszkodva tárgyalhatnak a vállalat képviselőivel. Egy a vitában közvetlenül nem érdekelt harmadik fél alkudozást folytathat, engedményeket lépésről-lépésre érhet el. A tárgyalások eredménye, az elért engedmények irásba foglaltatnak, nem mehetnek feledségbe, mint ez szóbeli igéreteknél megeshetik.

A munkások erősen érezték azonban mozgalmuknak gyenge oldalát, mely abból állott, hogy a résztvevők nem beszélhettek a vasuti munkások összessége nevében, minthogy egy jelentékeny többség távol tartotta magát a mozgalomtól. A távolállókat egyrészt a vezérek személyére vonatkozó, másrészt a különböző egyesületek közötti féltékenységi okok tartották vissza. De a legfőbb ok abban keresendő, hogy a vasuti szolgálatban levő alkalmazottak nem bizván az eredményes megoldásban, nem merték állásukat és az ezzel összekötött nyugdijelőnyöket koczkára tenni. Kétséget sem szenved azonban az, hogy az »elismerés« kivivása esetében az egész érdekeltség, mint egy ember beállott volna az előharczos »Amalgamated Society« kötelékébe. A más iparágak trade-unioinak a munkaadóval szemben biztositott erős positiója olyan értékkel bir, melyről a vasuti alkalmazottak saját jól felfogott érdekükben bizonyára nem mondtak volna le. De a bizonytalanért nem merték a biztosat feláldozni. A mozgalom sikeres eredményének ez volt a legnagyobb akadálya.

Az összes érdekeltség szolidaritásának elérésére a mozgalom vezetői mindent elkövettek és bár sikerült a kivűlállók egy részénél rokonszenvet kelteni, de a rokonszenv csak passive nyilatkozott, várakozó állást foglaltak el. A munkásnép függő állapota, a jövőért való aggodalom visszatartotta őket a biztos kenyérről lemondani. Annál is inkább, mert a munkaviszonyok olyanok, hogy a keresettel arányban nem álló magasabb kinálat nemcsak hogy nem teszi a munkást nélkülözhetetlenné, de minden pillanatban akár három egyén is akad egy üres hely betöltésére.

Egy időben ugy látszott, hogy a mozgalom kivülről hathatós segitséget nyer. Midőn a vasuti társaságok egyesülete, »Railway Companies Association« megtagadta a munkások megbizottainak fogadását, a munkás közvélemény megnyilatkozott a vasutasok mellett. A trade-uniok szövetséges társul kinálkoztak. »A trade-unio congress« parlamenti bizottságának ülése határozatot hozott, kimondván, hogy teljesen rokonszenveznek a vasuti munkásoknak az elismertetésre irányuló törekvéseivel. Ez biztositani látszott az összes munkás-szervezetek erkölcsi támogatását; ha az erkölcsi támogatáshoz az anyagi is hozzájárult volna, ez lehetővé tette volna a vasuti munkásoknak sztrájk idejében való segélyezését. Valóban minden szavazásnál nagyobb erőt biztositott volna az »Amalgamated Society«-nek az anyagi háttér. A társaság alapja mintegy 400.000 font, csak kevés ideig tarthatta volna el a sztrájkolókat. A trade-uniok anyagi támogatása hatalmas segitségnek bizonyult volna, de nem tekintve ezt, az ország munkás osztályainak a vasutasok mellett való állásfoglalása jóformán lehetetlenné tette volna azt, hogy a sztrájkolók

helyébe más munkások lépjenek. A viszonyok azonban ugy fordultak, hogy a trade-uniók támogatására nem került a sor.

Nézzük már most a másik fél, a vasuttársaságok álláspontját. Tudvalevő dolog, hogy az angol vasutak magánvállalatok. Mint közlekedési vállalatok fontos közszolgálatot teljesitenek ugyan és mint ilyenek törvényhatóságilag vannak szabályozva és bizonyos mértékben állami felügyelet alatt állanak. Mégis első sorban tisztán üzleti vállalatok, tőkéjük magánosok tulajdona, természetesen az üzleti szempont szolgál irányadóul. Üzemük arra van berendezve, hogy a részvényesek befektetése mennél gyümölcsözőbb legyen, az üzletvezetés hasonló bármely más üzleti vállalatéhoz, a bürokratikus rendszernek nyoma sincsen.

A vállalatok vezetői a mozgalommal szemben kezdettől fogva engesztelhetetlen álláspontra helyezkedtek. A szakszervezetnek az üzletkezelésbe való beavatkozását, alkalmazottjaik és közöttük való közbenlépését feltétlenül visszautasitották. A vasutak szempontjából itélve nem is tettek engedményeket, sőt tekintve azt, hogy sztrájkkal való fenyegetéssel álltak szemben, még kivánatos módositásokra sem engedték magukat kényszeriteni. Esetleges engedmények gyengeségükről tanuskodtak volna és a jövőben a jelenlegi rendszernek még olyan változtatásaira is kényszeritve lettek volna, melyek a közérdek szempontjából nem kivánatosak.

A közvélemény bizonyos fokig rokonszenvvel kisérte a vasuti munkások mozgalmát abban a meggyőződésben, hogy helyzetük valóban kedvezőtlenebb, mint más munkásoké. A vasuttársaságok szükségesnek látták a nagyközönség előtt álláspontjuk igazságát kifejteni, ez egy szaklapban megjelent nyilatkozat formájában meg is történt. E nyilatkozat magában foglalja az érveket, melyek a vasuttársaságokat arra kényszeritették, hogy a munkás szakegyesület által követelt »elismerést« megtagadják. Ime a fontosabb érvek:

Minden egyes társaság, mint önálló kereskedelmi vállalat, a dolog természeténél fogva, más elbirálás alá esik. A vállalat vezetőségének az üzletvezetés ügyeiben szabad cselekvési jogra van szüksége, igy a munkabérek kiszabásánál, a munkaidő megállapitásánál és a személyzet feletti fegyelem gyakorlásánál különösen fontos az önálló, minden külső behatástól mentes rendelkezési jog. Egy kivül álló egyesület, mint az »Amalgamated Society«, mely különböző vasuttársaságok munkásaiból áll, nem kivánhat beavatkozást az egyes vállalatok belső ügykezelésébe, annál kevésbbé, mert lehetetlenség, hogy az összes vasuttársaságok alkalmazottjaikkal szemben egyöntetü eljárást kövessenek, lévén mindegyik független vállalat, különböző üzleti érdekektől vezérelve.

A vasutak más ipari vállalataktól teljesen különböző természetű vállalatok. Itt nemcsak a kereskedelmi verseny törvényei jönnek tekintetbe, hanem közszolgálati jellegüknél fogva törvényhozási szabályozással és ellenőrzéssel bizonyos fokig rendelkezési szabadságukban korlátozva vannak. A vasutak a munkások pressiója ellen védelem nélkül állanak, mivel a törvény értelmében sem üzemük be nem szüntethető, sem a fuvardíjak

nem emelhetők (ez utóbbi csak parlamenti jóváhagyással eszközölhető). Más ipari vállalatok a trade-uniok nem teljesithető követeléseinek ellensulyozására, beszüntethetik az üzemet, vagy felemelhetik az árakat. Hogy más iparágakban a trade-unio rendszer bevált, ez az argumentum éppen a vasutak speciális helyzeténél fogva, nem alkalmazható. A vasutak, bár magánvállalatok, nemzeti intézmények, és mint ilyenek az állami felsőbbség által előirt határozatokhoz alkalmazkodni kénytelenek. Az Angliában a magániparban általában elfogadott Trade-unionismus a vasutakra, mint közszolgálatot teljesitő vállalatokra nem alkalmazható. Itt első sorban a nagyközönségnek és a vállalat tulajdonosainak, a részvényeseknek érdekei jönnek tekintetbe.

A munkások sérelmeire a vasuti vállalatok azzal válaszoltak, hogy az egyes vasutak igazgatóságai mindig készek voltak alkalmazottaik panaszait meghallgatni, s most is hajlandók saját alkalmazottaik megbizottaival a munkafeltételek felett tárgyalásokba bocsátkozni. Ők csak egy kivül álló, collectiv testület ellen tiltakoznak. A mi a munkabéreket és a munkaidő tartamát illeti, a vasuti vállalatok terhes helyzetükre hivatkoznak. A vasutak üzleti positiója valóban nem a legkedvezőbb. Óriási tőkék vannak a vállalatokba fektetve, az üzemköltségek és a sulyos adóteher (a vonalnak minden része igen magas községi adót fizet) a beruházások és a nagy verseny következtében a vasuti befektetés már régebben nem kedvelt a tőkések szemében.

De különben is tagadják, hogy az alkalmazottak helyzete jogos panaszra okot ad. Ezt legjobban megczáfolja az a körülmény, hogy a vasuti szolgálat igen kedvelt és a társaságok listáin tömegesen vannak előjegyezve az ajánlkozók.

Továbbá különösen a munkaidő hosszuságára vonatkozó panaszt illetőleg, hivatkoznak a vasuttársaságok a Board of Trade-nek nemrég megjelent egy jelentésére, melyből kitünik, hogy a vállalatok a Board of Trade-nek a munkaidő ellenőrzését illetőleg tett figyelmeztetéseinek mindig a legkészségesebben megfelelnek. Ilyen figyelmeztetést az ellenőrző hatóság különben is ritkán tartott szükségesnek.

A Board of Trade-nek ugyanis jogában áll a vasut társaságokat tulhosszu munkaidőre figyelmessé tenni, s a mennyiben azok nem volnának hajlandók a figyelmeztetésnek eleget tenni, a Board of Trade a vasut és csatorna-biztosokhoz (Railway and Canal Commissioners) fordulhat; ennek rendeleteit a vasutak követni kötelesek. A munkaidő tekintetében uralkodó méltányos viszonyok igazolására, a vasuttársaságok arra hivatkoznak, hogy ezen utóbbi lépésre még sohasem volt szükség, a mennyiben a vasutak a kért változtatásokat mindig készséggel megtették.

Egy igen plausibilis érv a vasutak álláspontjának igazolására az, hogy tekintve azt a felelősségteljes közszolgálatot, mely a forgalom lebonyolitásából és az utazó közönség biztonságának megóvásából a vasutakra hárul, mennyire szükséges, hogy a fegyelem a vezetőség kezében legyen. A trade-unionismus elfogadásából következő beavatkozás meglazitaná a fegyelemet,

melynek fentartására a vezetőségnek éppen felelősségteljes hivatásánál fogva olyan nagy szüksége van.

A legmeggyőzőbb érv a vasuttársaságok ügyére az a körülmény, hogy a vasuti munkások többsége nem azonositotta magát az »Amalgamated Society« által vezetett mozgalommal. Valóban a sztrájk mellett az összes alkalmazottaknak csak 12%-a szavazott. Hogy ez az érv valóban alapos-e, és hogy a sztrájkra hajlandók aránylag csekély számából a mozgalom jelentéktelenségére lehet-e következtetni, nyilt kérdés marad.

Tény az, hogy az elismerésért való küzdelem csak kezdetét jelentette egy további, a munkafeltételek javitására irányuló campagnenak és az első lépés sikere állandóan kiszolgáltatta volna a vasuttársaságokat a trade-unionismus sokszor terrorizáló hatalmának. Ezek az ellenfelek részéről felhozott argumentumok és álláspontok.

Közben a mozgalom haladt és a vita mindinkább élesebbé vált. A közönség körében a sztrájk lehetősége aggodalmat keltett, a sajtó heteken keresztül tárgyalta a mozgalom minden phasisát. A felek intransigens magatartása nem nyujtott reménységet a békés megoldásra. Az aggodalom az üzletvilágra is visszahatott, a vasuti részvények (egy és negyed milliárd font sterling van vasuti vállalatokba fektetve) értéke fokozatosan csökkent. Az egész országon bizonyos nyomasztó érzés vett erőt. Anglia forgalmában és a lakosság életében a vasut körülbelül olyan szerepet játszik, mint az óragép szerkezete; ha ez megakad, megáll az óra.

Hogy mennyire válságossá nőtt a helyzet, ennek legjobb bizonyitéka az, hogy a kormány szükségesnek látta a közbelépést. Ez Angliában, az egyéni, individualismus és önrendelkezési jog hazájában, sokat jelent és bár sikeres volt a hatósági közbenjárás, az eredmény nem talált osztatlan tetszésre éppen azért, mert veszedelmes precedenst látnak az állami beavatkozásban.

A Board of Trade elnöke támaszkodván a kereskedelmi hivatalnak törvényen alapuló jogára, közvetitői szerepre ajánlkozott. A törvény a hivatalnak nem ad kötelező közbenlépési jogot felmerülő munkásviszályokban. Az 1896. évi Conciliation Act háromféle szerepet jelöl ki a Board of Trade-nek, vizsgáló, békéltető és békebiró szerepet.

1. A Board of Trade-nek jogában áll sztrájk esetében, vagy ha ennek veszélye fenforog, megvizsgálni a veszély okait. A vizsgálat a felekhez kibocsátott kérdőivek és személyes informátiók utján történik. Saját initiativájából kisérletet tehet a a felek összehozására és békés egyezmény elérésére, feltéve, hogy a felek erre hajlandók. A felek azonban nem kötelesek a Board of Trade közbelépését elfogadni.

2. A Board of Trade az egyik fél kérelmére békéltetőt (conciliator) nevezhet ki, a felek azonban visszautasithatják a békéltetővel való érintkezést.

3. Végül a Board of Trade mindkét fél kérelmére békebirót (arbitrator) nevezhet ki. Munkásviszályokat nem tekintve, a Board of Trade-nek a vasutak ügykezelésének ellenőrzési tekin-

tetében is vannak jogai. Az ezt megállapitó törvény az 1889. évi The regulation of railways act.

Ez esetben mindkét fél örömmel fogadta a Board of Trade elnökének közbenjárását, mely sikerrel is járt. Érdemes megemliteni, hogy a felek együttesen nem tárgyaltak, hanem a közvetitő közölte velök a megállapodásokat. Az egyezmény fontosabb határozmányai a következők:

Minden egyes vasuttársaságban foglalkozás szerinti csoportokba osztva, kerületi bizottságok állittatnak fel; ennek tagjai részint az igazgatóság, részint az alkalmazottak kebeléből választatnak. A bérre és a munkaidőre vonatkozó kérdések, ha a rendes uton nem intézhetők el, a kerületi bizottságok elé kerülnek.

Azon esetben, ha a kerületi bizottság nem tud megállapodásra jutni, a kérdés egy központi bizottsághoz kerül; a központi bizottság szintén az igazgatóság és az alkalmazottak megbizottaiból áll.

Ha a központi bizottság sem képes megállapodásra jutni, a kérdés végleges eldöntés végett egy békebiró elé kerül. A békebiró személyében az igazgatóság és az alkalmazottak megbizottai közös megegyezés alapján állapodnak meg. Ha pedig megállapodni nem tudnának, a békebirót az alsóház elnöke, és a felső törvényszék egy birája (Master of the Rolls) együttesen, egyiknek akadályoztatása esetében az egyik vagy a másik, nevezi ki. A békebiró döntése kötelező erővel bir. A megegyezés 6 évre szól és ennek lejártával egy évi felmondással mondható fel.

Az egyezséget 11 vasuti társaság és 3 munkásszövetség képviselői irták alá, magukra vállalván, hogy a többi érdekeltekkel is elfogadtatják a megállapodást.

Általában a megoldás elégedettséget keltett. A közönség megkönnyebbülve lélekzett fel. Mert bár a sztrájkkal fenyegetők száma csak kisebb része volt a munkásoknak, mégis előreláthatatlan következményei lehettek volna egy részleges sztrájknak is. A sztrájkolók igyekeztek volna a munkában maradottakat munkájukban megakadályozni, a mozgalom idővel kiterjedhetett volna az egész munkásságra, sőt más iparágakra is, a »rokonszenves« sztrájkok Angliában nem lévén ismeretlenek. A sztrájkkal rendesen járó zavargások szintén félelmetes alakot ölthettek volna. A nagy kereskedelmi gócpontok, sőt az egész ország paralysálva lett volna. Nem csoda tehát, hogy az egész közönség örömmel fogadta a béke helyreállitásának a hirét.

A viszályban résztvevő felek szempontjából vizsgálva az egyezményt, ezek is megelégedéssel tekinthetnek a megállapodásokra. A mozgalom vezetője, Bell Richard, és az »Amalgamated Society« megnyugvással, sőt talán örömmel vették az alkut, mivel ezáltal becsülettel kiszabadultak egy nehéz helyzetből. Érezték, hogy a munkások összessége legalább nyiltan nem tart velük és annyira engagálták magukat az »elismerés«-ért való küzdelemben, hogy a Board of Trade közbenjárása nélkül nehéz lett volna a tisztességes meghátrálás. Igaz, hogy ügyüket elvesztették, mivel a létrejött megállapodás tartamára az »elismerés« kérdését ujra felvetni lehetetlen. A vasuti munkás-szakszerve-

zetek nem nyertek »locus standi«-t; teljesen háttérbe szoritották őket.

A trade-unionismusra az eredmény nem kedvező és alkalmat adott az intézmény hiveinek és ellenségeinek argumentumaiknak megismétlésére. A szervezett munkásság képviseletei a gyakorlatban bizonyos fokig beváltak és számos munkásviszály esetében az alkudozásnak higgadt vezetésével és mind a munkások, mind a munkaadók érdekeinek méltányos mérlegelésével hitelt szereztek maguknak. Bár az intézménynyel való visszaélések nem ritkák, különösen az állandó tisztviselőknek hajlandósága viszályok keresésére egyik indokolt ellenvetés. Tényleg a trade-unionok tisztviselőinek érdekei a munkások érdekeivel ellenkeznek, amig ezeknek érdeke a viszályok lehető elkerülése, addig a tisztviselőknek az ellentétek adják meg a raison d'etre-t; viszályok nélkül nem volna rájuk szükség, nem csoda tehát, ha azzal vádoltatnak, hogy sokszor szándékosan keresik a sérelmeket és az erre épithető viszályt.

A vasuti munkásokra nézve a megoldás általában kielégitő, az egyezménynyel olyan tökéletes szervezetet nyernek, melylyel eddig nem birtak és amely kiválóan alkalmas arra, hogy a munkaadóval közvetlenül folytatott alkudozások utján érdekeik megvédessenek. És ennek sikertelensége esetén egy részre nem hajló harmadik személy döntése biztositja részükre a méltányos elbánást.

A vasuttársaságok is elérték czéljukat, biztositva vannak egy időre a sztrájkveszedelem ellen és nincsenek kitéve annak, hogy a munkás-szakszervezet tisztviselői a vállalat ügykezelésébe és a személyzet feletti fegyelem gyakorlásába beleszólhassanak. A szakszervezettől, mint közvetitőtől megszabadultak, egy kivül álló harmadik személy nem vetheti magát az igazgatóság és az alkalmazottak közé. A társaságok szempontjából, a megoldási mód tulajdonképen nem egyéb, mint tökéletesbitése egy már eddig is elfogadott rendszernek, kiegészitve a békebirói intézménynyel.

Az egyezség fő érdeme az, hogy számbavehető haladást jelent azon irány felé, mely a munkaadó és munkások közötti egyetértést és cooperatiót igyekszik elérni. A társadalom különböző osztályai közötti béke és harmonikus együttműködés hasonló eredmények által nem csekély mértékben előmozdittatik, nem csoda tehát, hogy azok, a kik a társadalom felbontására törekednek, a socialisták, a legnagyobb felháborodással fogadták a vasuti munkásmozgalom békés megoldását.

Ruttkay Vilmos.

Temesvár város közgazdasági leirása. I.

Hazánk vidéki városai között, ezt elismeri az egész ország, egy sincs, a mely a minden téren való haladásnak oly szembetünő jeleit adná, mint Temesvár. Ez a város szinte amerikai gyorsasággal fejlődik. Másutt évtizedek szükségesek ahhoz, a mi Temesvárott néhány esztendő műve. A haladás vágya lakosságának jellemző vonása, mely számos eredményben kiválóan domborodik ki. Ennek a megbecsülhetetlen értékű tulajdonságnak ébrentartása és fokozása az európai látókörű vezetőség érdeme, a mely bámulatos kitartással, céltudatosan azon fáradozik, hogy Délmagyarország természetes góczpontját a fejlődésnek arra a fokára emelje, a melyen történeti multjánál, földrajzi helyzeténél, népességének munkabirásánál és értelmességénél fogva lennie kell. Ámbátor Temesvár culturfeladatai a productiv munka minden mezején elismerésre méltó módon oldódnak meg, a legszebb sikert mégis a város iparfejlesztési törekvései érték el. Az utolsó tiz év alatt Temesvárott annyi nagyipari vállalat alakult, mint — Budapestet kivéve — sehol sem ebben az országban. Találóan kapta ezért a város a »magyar Manchester« melléknevet.

Temesvár igen régi város. Történetiróink egy része a rómaiak alapitotta Zambara gyarmattal mondja azonosnak. Az avarok állitólag Begueynek hivták. A város mai neve II. Endre királynak egy az 1212. évben kiadott adománylevelében fordul elő első izben. Az Árpádok uralkodásának idejéből a város történetére vonatkozólag igen kevés adat maradt reánk. A tatárjárás idején sokat szenvedett Temesvár is. Már IV. Béla király gondoskodott a városról, virágozni azonban csak az Anjouk alatt kezdett. Károly Róbert Budán nem érezte magát teljes biztonságban, Temesvárt tette meg székhelyévé. A király és családja kilencz évig lakott falai között, mely időben Temesvár országos főhivatalok székhelye volt. Nagy Lajos kétszer fordult meg Temesvárott, Zsigmond király pedig az 1397. évben ide hivta össze az országgyülést, melynek történelmi nevezetességet kölcsönzött az, hogy azon a nemességen és papságon kivül a városok képviselői először vettek részt. Ez az országgyülés egyébként is fontos törvényeket alkotott, a melyek főleg a fenyegetőző török veszedelem ellen való védekezésről szólottak. Az 1441. évben Ulászló király Hunyadi Jánost temesi grófnak nevezte

ki. Hunyadi helyreállitotta a Károly Róbert király épitette palotát és állandó lakásává tette. Családja még akkor is itt lakott, a mikor ő erdélyi vajda korában Kolozsvárott székelt. Hunyadi a hosszu hadjáratra és a Rigómezőre innen indult és itt készült a nándorfehérvári ostromra is. Ugyancsak itt fogadta Erzsébet, Hunyadi János özvegye, V. László király látogatását. Ekkor esküdött meg a király, hogy Czilley Ulrik halálát nem fogja Hunyadi Lászlón és Mátyáson megboszulni. A király esküszegő lett. Lászlót 1457. márczius 16-án lefejezték, Mátyást pedig egy esztendővel később a nemzet királylyá választotta. A Mátyás uralkodása alatt való török előnyomulás Temesvárt folytonosan veszélyeztette. Mátyás király az 1478. évben Kinizsi Pált tette meg temesi grófnak, a ki később Báthory István erdélyi vajdával a Rigómezőn, majd 1481-ben saját seregével csufosan megverte a vidéket pusztitó törököt. Ez utóbbi alkalommal 25.000 szerbet is telepitett Temesvár környékére. Ulászló király a temesvári várat jobban megerősitette és uralkodásának negyedik évében személyesen is meglátogatta. Kinizsi halála után Somi József, majd 1512-ben Báthory István lett temesi gróf. Főispánsága azért nevezetes, mert alatta fojtották meg a Dózsa-féle parasztlázadást. Dózsa 70.000-nyi paraszthadának már-már sikerült Temesvárt bevenni, a mikor Szapolyai János erdélyi seregével szétverte a lázadókat. Arra a helyre, a melyen Dózsa Györgyöt iszonyu kinzással megölték, ma egy Mária-szobor emlékeztet.

A mohácsi vész után szomoru napok virradtak a fejlődésnek induló városra. Az egyre ismétlődő török beütések végképen elerőtlenitették, miglen 1552-ben Losonczi István hősi védelme után török kézre került. A 164 évi török uralom a várost teljesen tönkre tette. A legszomorubb tespedés korszaka volt ez, melyben Temesvár lesülyedt egy kis falu niveaujára. Temesvár különben a félhold uralma idején a négy beglerbégség és a vezérpasák egyikének székhelye volt.

A török járom alól való felszabadulás után Bécs Temesvár székhelylyel a Duna-Tisza-Maros szögből külön tartományt alakitott, melynek kormányzását gróf Mercy Claudius Florimund tábornokra bizta. Mercyt a Temesi Bánság kormányzásában a legjobb szándék vezette. Derekasan neki fogott az elhanyagolt vidék és a szétzüllött város ujjáteremtéséhez és csodálatra méltó erélylyel és kitartással annyira vitte, hogy tizenkét évi kormányzásának befejeztével Temesvár ujból Magyarország legszebb városai közé tartozott.

Temesvár később is folytonosan haladt. Kőházainak száma egyre szaporodott, több templomot és középületet kapott, a várost szabályozták, vizvezetéket nyert, gyárak épültek benne, ipara és kereskedelme virágozni kezdett. Az 1738. és 1762—1763. évben a pestis tartotta rettegésben a várost, melynek számos polgára pusztult bele az iszonyu betegségbe.

A Temesi Bánság az 1779. évben szünt meg, miután előbb polgári igazgatással a »temesvári illyr udvari«, majd a »ministeriális banco deputatio« fenhatósága alá került.

1782-ben Temesvár szab. kir. város lett és ez 1790/91-iki országgyülésen már két követével vett részt.

Az 1848. év jelentőséges eseményeiből Temesvár városa méltóan vette ki részét. 1848 márczius 18-án érkezett meg a Bécsben és Budapesten történtek hire. A város polgársága a megye rendeivel együtt még aznap a városháza előtt elterülő akkori Parádé-téren népes gyülést tartott, melyen lelkesedéssel elfogadták a tizenkét pontot és közcsendbizottságot szerveztek. Másnap a polgárság hosszu menetben bejárta a várost és az utczáknak és tereknek más nevet adott. A Parádé-térből Szabadság-tér lett. Este ingyenes szinházi előadás volt, a melyen szintén meghatóan nyilvánult meg a polgárság hazafias felbuzdulása. Impozáns módon ünnepelte meg Temesvár városa az első felelős ministerium kinevezését. A Szabadság-téren négy diszes oltárnál négy vallásfelekezet parancsa szerint mondtak köszönetet az Egek Urának az elért nagy vivmányokért.

Ezeket, a temesvári lakosság hazafias érzését oly szépen kifejező eseményeket nyomon követték a szomoru napok. Október 10-én báró Rukavina várparancsnok kimondta a hadi állapotot és a várost valamennyi külvárosával a hadi törvények alá helyezte. A tavasz már a véres küzdelem idejét hozta a városra, melyet április 26-ától augusztus 9-éig ostromoltak honvédeink. Ezen a napon dőlt el a szabadságharcz legnagyobb csatája, fájdalom, az osztrákok javára. Haynau győzelmet aratott seregeink felett és elfoglalta Temesvárt.

Az absolutismus Temesvárt és az egész Temesközt elszakitotta az anyaországtól és megalakitotta a szabad Woiwodinát és a Temesi Bánságot. Mind a két tartománynak Temesvár lett a székhelye. Ez az állapot 1860-ig tartott, a mikor az országrész visszacsatoltatott Szt.-István koronájához.

Temesvár város legujabbkori története a szakadatlan fejlődés tényét tárja elénk. Ennek a minden téren való gyors haladásnak Délmagyarország fővárosa az 1891. évi országos kiállitásával fényes bizonyitékát szolgáltatta.

A temesvári vár megszüntetésére vonatkozó királyi elhatározás az 1892. évből való. A várerőditmények évről-évre leomlanak és helyet engednek a terjeszkedésre. A régi kor hadi eszközei elpusztulnak a föld szinéről, hogy megteremtődhessenek a modern küzdelem eszközei: a kulturát, emberszeretet, a gyári és kereskedelmi termelést szolgáló intézmények.

Temesvár szab. kir. város, Temesmegye székhelye, a Bega folyó mellett messze nyuló sikságon az északi szélesség 45° 47′, a keleti hosszuság 38° 55′ alatt, 92 méternyire a tenger szine felett fekszik. Középhőmérséklete igen kedvező. Az északi szélesség 45 fokának tudományos megállapitás szerint + 5·6 C° foknyi középhőmérséklet felel meg, holott Temesvár évi középhőmérséklete 10·9 C° fok, vagyis szinte kétszer akkora, a mekkorának geografiai helyzeténél fogva lennie kellene. Az egyes időszakok középhőmérséklete a következő: tavasz (márczius, április, május) + 11·4 C°, nyár (jun., julius, augusztus) + 20·5 C°, ősz (szept. október, november) + 12·2 C°, tél (deczember, január, február, + 0·7 C°. A hőmérséklet ingadozásának amplitudója 30 éves átlag szerint + 22·4 C°. Az enyhe időjárás a kedvező széljárástól és a felhőzettől is ered, a mely a nyári hőre és a téli hidegre mérsék-

lően hat. Esőben nincs hiánya a városnak. A csapadékos napok átlagos száma 103, a csapadék mennyiségének évi átlaga pedig 637·7 mm. A meteorologiai állomás eme megfigyelése szerint Temesvár város égalji viszonyai nemcsak teljesen kielégitők, hanem egyenesen kitünők.

A város összes *területe* kitesz 3658·82 hektárt. Ebből 1092·51 belső és 2566·31 hektár külső telek. A belső telekből beépitett terület:

Belváros	61·7058	hektár
Gyárváros	430·2496	»
Józsefváros	224·5457	»
Erzsébetváros	229·5418	»
Összesen . . .	946·0429	hektár.

A be nem épitett rész liget, vársik, raktár stb.[1])

A belső telek részletezéséből kitünik, hogy a város nem egységes. Temesvárt ez idő szerint négy, a Belvárostól, mint a város középpontjától 10—10 percznyire levő városrész alkotja.[2]) Hazánk vidéki városai között Temesvár ebben a tekintetben talán egyedül áll, a mi azonban éppenséggel nem mondható előnyösnek. A távolságok a folytonos épitkezések miatt ugyan mindinkább eltünnek, az egyes városrészeknek egységes egészképen való tekintése azonban még sokáig nem fog kirekesztődni a benszülött temesvári gondolkozási módjából. A széttagoltság a társadalmi érintkezésben bizonyos kasztrendszer kifejlődésére is vezetett és közügyekben is szeparatisztikus hajlamok érvényre jutását idézte elő.

A városrészeket árnyékos fasorok és gondosan ápolt ligetek kötik össze egymással. Temesvárnak öt ligete büszkesége. Ezekre a város sokat költ, nemcsak azért, hogy ezzel külső képének szépségét emelje, hanem abból a helyes czélból is, hogy az egészségi követelményeknek ilyenképen is megfeleljen.

A városnak területileg is és jelentőségre nézve is centruma a Belváros. Itt vannak a hivatalok, biróságok, a tanitó intézeteknek nagy része, a főposta, a nagykereskedések zöme, a legnagyobb pénzintézetek, az elegáns szállók stb., természetes tehát, hogy a forgalom túlnyomóan itt bonyolódik le. Ez a városrész különben is a legelőbbkelő. Szabályos, jól kövezett és asphaltozott utczái, fásitott terei, melyek mind fényesen ki vannak világitva, szép üzletei, kávézói, éttermei és uri közönsége az igazi nagy város kétségtelen bizonyitékát adják. A többi városrész félkör alakjában veszi körül a Belvárost. A legnagyobb és legrégibb közülök a Gyárváros. Nevét, mely azelőtt Renzersdorf és Neue Ratzenstadt volt, 1744-ben onnan kapta, hogy benne volt a legtöbb gyár. Ma is sok gyári telepe van, azonban

[1]) A mult század ötvenes éveiben a város beépitett belső telke 151·4, külső telke pedig 5402·5 holdat tett ki.

[2]) A XVIII. században még Kis-Palánk és Katalinváros nevezetü városrész is volt. Nemsokára pedig a városrészek száma ujból meg fog szaporodni, mert a 2·6 kilométernyire levő, 6200 lakosu Mehala község csatlakozni fog Temesvárhoz.

valamennyi ujabb keletkezésü. A Józsefváros II. József nevét viseli, mig az Erzsébetváros (azelőtt Majorok) 1896-ban kapta nevét. Az Erzsébetváros régibb, hátsó része visszamaradt, mig a Józsefváros felé eső eleje a külső fejlődést illetőleg megelőzi a többi városrészt. Az épitkezéseknek száma évek óta itt a legtöbb.[1])

Ennek az a főoka, hogy az Erzsébetváros a legközelebb esik a Belvároshoz, a mely területileg csak abban az arányban terjeszkedhetik, a hogy azt a várerődítmények lerombolásával felszabaduló terület megengedi. Hozzájárul ehhez a város helyes épitési politikája, a mely a telkeknek olcsóbban való eladásával lehetővé tette azt, hogy az Erzsébetvárosban számos 5—6 szobás földszintes, kertes családi ház keletkezzék. Ezeknek magasabb állású tisztviselők és jobbmodú kereskedők a tulajdonosai, a kik esetleg jelzálogos kölcsön igénybevételével is ilyenképen teremtenek maguknak aránylag nem nagy pénzért kellemes otthont.

A milyen változatos a város története, éppen olyan folyton máskép alakulók voltak a *népességi viszonyai* is. A várost ősidőktől kezdve különféle népek lakták. Ezek mindig akként változtak, miként a nagy politikai események. Temesvár város történetében a história és a népesség igen szoros kapcsolatban volt egymással. A történeti átalakulásokat rendszerint a népesség jellegének átalakulása követte, mely processusokban a rendszerváltozással összefüggő politikai eseményt inditó oknak kell tekintenünk. A honalapitás után Temesvár vidékén a letelepült magyar nemzetségek mellett kunok, izmaeliták, szerbek, bolgárok és oláhok is laktak. Ezeket a népeket a magyarság jórészt felszivhatta, mert hiteles-történeti emlékek azt bizonyitják, hogy a magyarság már a XV. században túlsúlyban volt.

---

[1]) Az épitkezések száma a Geml József városi főjegyző kitünően szerkesztette *Városi Közlöny* 1907. évi 1. sz. szerint kitett:

I. a Belvárosban.

	Évszám 1891—1900 átlagban	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.
épitkezés	2	—	2	3	4	8	5
uj lakás	10	—	2	8	20	6	23
uj szoba	41	—	12	54	109	49	102

II. a Gyárkülvárosban.

épitkezés	32	40	40	55	62	64	43
uj lakás	71	104	96	123	184	186	90
uj szoba	139	206	197	125	370	340	167

III. a Józsefvárosban.

épitkezés	35	19	24	23	22	30	32
uj lakás	120	127	56	44	61	74	99
uj szoba	217	343	164	70	204	142	183

IV. az Erzsébetvárosban.

épitkezés	38	27	45	60	58	64	58
uj lakás	82	58	111	130	109	161	160
uj szoba	153	147	221	320	293	436	311

Jóllehet a Kinizsi és a többi temesi gróf ide telepitette ráczok közül sokan Temesvárt választották lakóhelyükül, a magyarság a XVI. században Temesvárott is erős lábon állott, a mit bizonyit a városnak az 1582. évben a pápához irott folyamodása, mely szerint »ha Papok volnának itt a tartományban, netalántán még se áradott volna el annyira a hitetlenség; de mind ott közülünk csak három Pap vagyon, az egyik, ki köztünk vagyon, az is Dobronikyt hiják Sr. Dominikusnak, de az is nem tud magyarul prédikálni« . . . »kiért kérjük Szentségedet, hogy a mi nyelvünken is küldjön Szentséged Tanitót.« A török hódoltság, mely alatt számos oláh család telepedett le Temesvárott, teljesen elpusztitotta a magyarságot. A másfélszázadot meghaladó török elnyomatás a magyar jellegű városban a magyar elemet annyira szétszórta, hogy mire visszafoglalták, hirmondónak is alig jutott belőle. A császári kormány magyarellenes uralmával viszont széleskörű telepitési actio kezdődött, a mely a század végéig eltartott. Temesvár valóságos német gyarmat lett. A németek teljesen hatalmukba keritették a várost, a miben nem tudták őket a számra nézve nagyobb, de vagyonra nézve szegényebb szerbek sem megakadályozni. Bél Mátyás szerint[1]) a magyarok kevesen vannak, az oláh elem nagyobb; ez alsóbbrendű szolgálatokra vállalkozik főleg, ezért nyelve nagyon elterjedt. Török kereskedőkkel is találkozni a városban. Ezek a népek a törökön kivül megmaradtak Temesvárott, csupán a számarányuk változott az idők folyamán. A Temesi Bánságnak visszakapcsolásáig a németek és szerbek vannak túlsúlyban. Az utóbbiak száma attól az időtől apadni kezd, 1848-tól fogva pedig megindult a város magyarosodása, a mely hatalmas arányaival egyre tart.

A temesvári nemzetiségi viszonyok történelmi változását szándékosan részletesebben tárgyaltuk, hogy kimutathassuk azt, hogy Temesvár eredetileg magyar volt és hogy a város mai magyarjai uj magyarok, a kiknek nagy része nem született annak, hanem hazafias meggyőződésből lett azzá. Dicséret illeti ezért első sorban Temesvár német lakosságát, a mely legkönnyebben simult a magyarsághoz. A temesvári német egyébként jó magyarnak vallja magát akkor is, ha csak törten beszél az ország nyelvén és büszkeséggel mondja, hogy a fia alig ért németül. Temesvárott tényleg számos család van, a melyben a szülők nem tudnak magyarul, a gyermekek pedig csak igen akadozva beszélnek német nyelven.

Mielőtt a város lakosságának népmozgalmi, nyelvbeli, foglalkozásbeli és néprajzi viszonyainak ismertetésére reátérnék, a fejlődés jellemzése végett a népesség szaporodását világitom meg néhány adattal.

Temesvár lakosságának száma:

az	1851.	évben 20.560
»	1869.	» 32.223
»	1880.	» 33.694
»	1890.	» 39.884
»	1900.	» 49.624

[1]) Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monographiája.*

volt. Ezek az adatok csupán a polgári lakosságra vonatkoznak. A katonaság száma az idők folyamán csak kevéssé változott. Az 1851. évben mintegy 2000 katonája volt a temesvári várnak, 1900-ban pedig 3409 katona alkotta a helyőrséget. A polgári népesség százalékos szaporodása 1851-től 1869-ig 36·2%, 1869-től 1880-ig 4·6%, 1881-től 1890-ig 18·4% és 1890-től 1900-ig 24·4%. Látni tehát, hogy a szaporodás arányai folyton növekednek. Az 1869. évtől az 1900. évig a város lakossága kerek 54%-kal emelkedett. Bár magában nagy számnak látszik ez a harmincz esztendei szaporodás, azt a többi hazai városra vonatkozó hasonló adatokkal egybevetve, kitünőnek semmi esetre sem mondhatjuk. Temesvárt ebben a tekintetben Arad (64·7%), Budapest (164 7%), Csikszereda (110·3%), Debreczen (56·9%), Dés (65·4%), Déva (109·5%), Fiume (112·8%), Kaposvár (161%), Karánsebes (74·2%), Kassa (63·7%), Kolozsvár (77·4%), Losoncz (73·7%), Máramarossziget (91·3%), Miskolcz (89·6%), Munkács (57·4%), Nagyvárad (63·8%), Pécs (77·1%), Sátoraljaujhely (68%), Szombathely (141·1%), Vajdahunyad (69·9%), Zalaegerszeg (63·6%) és Zólyom (250%) megelőzi. A kérdéses összes szaporodás eredménye ezért Temesvárra vonatkoztatva a közepesnél jobbnak nem mondható.

Az utolsó két népszámlálás szerint a városnak polgári népessége *anyanyelvre* nézve a következőképen oszlott fel:

	1900	1890
magyar	17.864	10.657
német	25.673	22.301
oláh	3.440	3.613
szerb	1.423	1.545
tót, horvát és ruthén	346	391
egyéb	878	1.377

A négy főanyanyelvet beszélők közül a magyarok és németek száma szaporodott, mig az oláhoké és szerbeké csökkent.

A tiz évi emelkedés, illetve fogyás számbelileg és perczentuálisan kifejezve ez:

magyar	+ 7.207	= + 67·73%
német	+ 3.372	= + 15·12%
oláh	— 173	= — 4·78%
szerb	— 122	= — 7·89%

Ezek az adatok a magyarság nagy térhóditásának kétségtelen bizonyitékai. A magyar nyelv terjeszkedése kettős irányban nyilvánult meg. Egyfelől csökkent a nemzetiségek száma, másfelől pedig kiváló mértékben terjeszkedett a magyar tábor. A számbeli fogyás oláh és szerb részen absolut, német részén pedig relativ. Kimutattuk ugyanis, hogy a németség, mely 51·73%-a az összes lakosságnak, többségben van a városban; jeleztük azt is, hogy Temesvár népessége a tizévi időközben 24·4%-kal emelkedett, a németek számának szaporodása tehát a nemzetiség számbeli tulsulyával semmiféle arányban nincsen, de el sem éri az összes népesség emelkedésének arányát, mert hiszen annál is jelentékenyen csekélyebb.

A nemzetiség lakta vidéken páratlan eredmény arra vall, hogy Temesvárott a magyar szellem az uralkodó, mert e nélkül a nemzetiségeknek a magyarságba való olvadása aligha sikerülne. Tény azonban az is, hogy a temesvári idegen anyanyelvüek mind hazafiasan gondolkoznak. A város németjei szivvel-lélekkel vallják magukat a magyar haza gyermekeinek, a szerbek szintén követik őket ebben a tekintetben, a románok pedig nem mutatnak kedvet arra, hogy egyes tulzó kávéházi politikusok hiveinek szegődjenek.

A temesvári idegen ajkuak assimilálódásának különben más bizonyitékát is tudjuk adni. A magyarrá levés első követelménye a haza nyelvének tudása. A magyarul is beszélő idegen anyanyelvüek számának ezért a magyarság szempontjából fontosságot kell tulajdonitanunk. Temesvárott erre vonatkozólag szintén igen kedvezők a viszonyok. Az 1900. évi népszámlálás a város polgári lakossága között:

12.584	(49 %)	németet,
1.319	(30·34%)	oláhot,
750	(52·7 %)	szerbet,
482	(54·9 %)	egyéb anyanyelvűt

talált, a ki az állam nyelvén beszélt. Itt is nagy a haladás, mert 1890-ben a németeknek csupán 40·12, az oláhoknak 25·99 és a szerbeknek 43·95%-a tudott magyarul.

Ha a magyarul tudó idegen ajkuak számát hozzáadjuk a magyarok számához, arra az eredményre jutunk, hogy Temesvár városának 32.999 magyarul beszélő lakosa volt, a mi az összes népességéhez viszonyitva 66·5%-ot tesz ki.

Temesvár magyarosodása gyorsaságának jellemzése végett még csupán arra akarunk hivatkozni, hogy az 1851. évben a városban mindössze 2346 magyar lakott, az 1900. évig való szaporodás tehát 661·47%-nak felel meg. Mivel a város lakossága ugyanebben a félszázadban csak 141·36%-kal emelkedett, mondhatni, hogy a magyarosodás a népesség szaporodásához arányitva ötszörös eredményt ért el.

A város *felekezeti* jellege határozottan római katholikus, mert ennek a vallásnak követői erősen túlsúlyban vannak. Az utolsó népszámlálás szerint a város egyes hitfelekezeti tagjainak száma ez volt:

róm. katholikus	35.459	=	71·46%
izraelita	5.788	=	11·67%
görög keleti	5.017	=	10·11%
evang. református	1.709	=	3·44%
ágostai hitv. evang.	1.063	=	2·14%
görög katholikus	499	=	1·01%
unitárius	50	=	0·01%

A vallásfelekezetek közül az ágostai hitvallásu evangelikusok és görög katholikusok az 1890. évi népszámláláshoz képest számra nézve megfogytak, ellenben a többi vallás követőinek

száma megszaporodott. Ez a szaporodás a legfeltünőbb az evang. reformátusoknál, a kik 52·45%-kal többen voltak, mint tiz évvel azelőtt; a római katholikusok hivőinek sora 30·8%-kal, az izraelitáké 18·9%-kal, a görög keletieké pedig 3·2%-kal lett népesebbé.

Népmozgalom. Az 1906. évben Temesvárott 497 házasságot kötöttek, 16-tal többet, mint az előző esztendőben, a mikor az 1000 lélekre esett házasságok száma 0·2-del volt kevesebb az az országos 8·4-nyi arányszámnál. Az utolsó évben kötött házasságok száma a népesség szaporodási arányát meghaladja és igy kielégitőnek jelezhető. Ugyanaz az esztendő a születéseket illetőleg nem volt kedvező. A születések száma — mely 1476-ot tett ki — meghaladja ugyan az 1905. évi eredményt, a különbség azonban a lakosság számának emelkedésével nincs arányban. Ez Temesvár növekedő idegenforgalmára és a gyári ipar föllendülésére vezethető vissza. A városba ugyanis sok vidéki nép tódul, a mely csak ritkán telepszik le állandón, tehát nem növeli a születési esetek számát.[1]) A születések számában feltünő a törvényes házasságon kivül való születések quotája. Az 1906. évi 1476 születési eset közül 396, vagyis 26·89% illegitim volt. Ez annál szembeszökőbb, mivel az érvényes házasságon kivül való születések száma az országban csupán 9—11%-a szokott lenni az összes születéseknek. Ennek a jelenségnek egyfelől a sok női munkást is foglalkoztató nagyipar, másfelől az a körülmény adja magyarázatát, hogy a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület szülészeti osztályában számos nem temesvári is talál ápolást.[2]) A szülöttek közül a leánygyermekek száma tizzel nagyobb volt a fiukénál. Az utolsó tiz évben ez a második esztendő, a melyben több leány született, mint fiu. Halálozási eset az 1906. évben 1428 volt. Ezer lélekre ennélfogva 25·35 halott esett. Habár a halálozás a jelzett időszakban kisebb is volt az azt megelőző évnél, mindazáltal jelentékenynek kell mondanunk, mert az utolsó évtiz hasonló adatai a halálesetek számának növekedéséről tesznek tanuságot, a mi a város egészségségügyi intézményeinek fejlettségével szintén ellentétben van. Az 1906. évi halálozások oka a legtöbb esetben tüdőbaj (242), gümőkór (182), bélhurut (109), görcs (82), gyöngeség (70), hasihagymáz (24), vörheny (12), roncsoló toroklob és torokgyik (10) volt. Baleset folytán 28-an lelték halálukat; öngyilkosság 23 történt és gyilkosságnak négyen estek áldozatul.

(Folytatása következik.)

Lendvai Jenő.

[1]) *Városi Közlöny* 1907. évfolyam, 1. sz. 33. oldal.

[2]) Az osztálynak az 1905. évben 256, az 1906. évben 265 szülészeti felvétele volt.

Közlemények és ismertetések.

Harcz az aranyért.

Végzetes sorsa az európai gazdasági életnek az amerikai. Amerikában nagy a munkásszükséglet: Európa sinyli. Amerikában alacsony a földjáradék és olcsó a mezőgazdasági termelés: nyomja az európai árakat. Amerikában hitelválság van: Európa fizeti meg a pénz megdrágulásának az árát. Hogy az elmult év október végétől kezdve heteken át Amerika valóságos hadjáratot viselt az európai bankok aranyai ellen: már-már attól kellett tartani, hogy ez a hadjárat is végzetes lesz. Az aranykereslet féktelenségeire kamatlábemeléssel feleltek a jegybankok. Majd pedig megindult közöttük is egy olyan irányú támogatás iránt való törekvés, mint a minőben a dinasztiák szokták egymást részesiteni, ha erős áramlat ostromolja az egyik trónját az alulról fölkerekedő veszedelem formájában. Az amerikai aranykereslet első sorban az Angol Bankot támadta. Már-már annyira fogyott ennek a hatalmas intézetnek az aranykészlete, hogy kölcsönt vett a Franczia Banktól. Volt szó arról is, hogy az Osztrák-Magyar Bank is engedjen át a londoni city öreg bankjának valamelyest aranykészletéből. És komolyan tárgyaltak volt arról, hogy Oroszország is segitse aranyaival az angol piaczot, nehogy az amerikai hitelválság a londoni piacz bankrátáját 7%-ra kényszeritse. Abban az erős küzdelemben, a mely az európai jegybankok aranykészleteiért folyt, két tapasztalás szürődött le igazságképen. Az egyik az, hogy a jegybankok se élhetnek örökkön-örökké régi megalkotottságuk közepett. A jegybankok legyenek szigorúak, óvatosak — nem bánom — egy kissé konzervativok is. De legyen a szerkezetük olyan, hogy erős ostrom esetén is adjanak menedéket azoknak a hiteligényeknek, amelyeknek a kielégitésére első sorban hivatva vannak. A másik az, hogy a jegybankok is találjanak módot arra, hogy egymást segitsék és támogathassák.

Az a kettős tapasztalás, a melyet imitt registráltam, Luzzatti Luigi, a volt olasz pénzügyministerben talált legerősebb szószólóra. Ha Luzzatti pénz- és banktechnikai kérdésben emeli föl szavát, meghallják azt Európa tudósai. Arra a felszólalásra, a melyet a most lezajlóban levő amerikai hitelválságban tett, visszhangot adtak a legkiválább banktechnikusok. Luzzatti gondolatmenete röviden a következő. A bizalom piaczra hozza a pénzt, a valódi pénzt, az aranyat;

a bizalom csökkenésével eltűnik az arany, mintha a föld nyelné el. Ahol aztán a politika által érlelt bizalom, le akarja gyürni a gazdasági életben lábrakapott bizalmatlanságot, szerepe jut a kölcsönös támogatásnak. Ezt a kölcsönös támogatást rendszeresiteni kell a pénzügyek terén, illetőleg ott, a hol az arany birtokáért folyik a háború. A miként a hágai conferentiákon arra nézve kerestek eszközöket, hogy a háborúkat elkerülhessék, azonképpen módját kell ejteni annak, hogy a hágai conferentia mintájára tartsanak az egyes országok tanácskozást a pénzügyi béke fentartására. Vagy — miként Luzzatti mondja — meg kell tartani az aranyért vivandó küzdelmek ellen irányzott nemzetközi békekonferentiát. Ezen a conferentián meg kell világositani azt a tapasztalást, hogy vannak országok, a melyeknek jegybankjai, idejüket multa, rozoga szervezetekben nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy krizisek támadjanak. Szóvá kell tenni ezen a nagy békeconferentián azt is, hogy az államok juttassák a forgalom vérkeringésébe a pénztáraikba folyó millióikat és dokumentálni kell, hogy a jegybankoknak és az államok kincstárainak karöltve kell dolgozniok. De főképpen arra kellene ezen a conferentián módot keresni, hogy miképpen lehetne kölcsönös aranyelőlegek által a pénzkriziseknek utját vágni. Ez idő szerint, kivételes, sőt rendkivüli dolog, hogy az egyik jegybank aranykészletével segitse a másikat. Holott ezt rendszeresiteni lehetne, főleg azon országok által, a melyekben még fennáll a kényszerforgalom. Az első nemzetközi békeconferentia céljainak és eszközeinek ébrentartása érdekében szervezni kellene a nemzetközi pénzforgalom előmozditására munkálkodó állandó bizottságot, a melynek olyan legyen a szervezete, mint a hágai választott birósága; általa a világpiac pénzviszonyai szabályoztassanak.

Ime Luzzatti terve. Föl kell jegyezni róla, hogy nem hangzott el viszhang nélkül. Egész sora támadt a feleleteknek. Részben kikényszeritette őket az elmult év október-deczemberi évnegyede, a mely számtalanszor éreztette, hogy a jegybankok aranykészletei, nagyobb pénzszükség esetén nem eléggé bőségesek arra, hogy a forgalom igényei számára elegendő bankjegyet lehessen kibocsátani, részben kicsikart a gondolkozókból valamelyes tervet az a körülmény, hogy Angliának, meg Amerikának jegybankrendszere a mult év utolsó hónapjaiban, ujból beigazolta, hogy nem alkalmas arra, hogy a modern forgalom minden hullámverését sikeresen felfoghassa.

Nem vezetne méltánylandó tanulságra, ha fölsorolnám itt azokat a véleményeket, a melyek Luzzatti terve mellett, meg ellene elhangzottak. Csak azt emlitem meg, hogy csupán azokban volt határozottság, a melyek a tervet lehetetlennek vallották. A többi, a mely mellette emelt szót, határozatlan, elmosódott volt, mint magának Luzzattinak a terve. Mert végre is annak az elmondása, hogy európai kongresszuson gyüljenek össze azok, a kik a jegybankrendszernek legkiválóbb tudósai, és tanakodjanak a fölött, hogy miképen lehessen megteremteni egy olyan aranytömeget, a mely senkié és mindenkié, — egy olyan aranytömeget, a mely ott teremjen, a hol arra szükség van: lehet óhaj, lehet feladat, de nem olyan terv, a melyről vitázni is lehet.

És Luzzatti fölszólalása valóban nem is egyéb, csak óhaj, a mit éreztek az aranyban megszorult bankok, vagy — ha úgy tetszik — egy probléma, a melyet egy tudós államférfi adott föl azoknak, a kik banktechnikai kérdésekkel foglalkoznak. Úgy tetszik nekem, hogy Luzzatti maga is érezte tervének kivihetetlen voltát. Hiszen nem födözet az az arany, a mely nem a jegykibocsátó bank pinczéjében, hanem másfelé van! Épp a fém korlátlan tulajdonjoga adja meg a jegykibocsátó bank fizetőképességébe vetett bizalomnak az alapját. Egy vándorló aranytömb, a mely hol itt, hol amott végzi a födözet tisztségét, a mai forgalmi viszonyok között olyan, mint a vizen úszó nádsziget, a melyre rászáll a repülő madár, de a mely még egy kunyhó alapjának se eléggé erős. Hiszen eddig éppen az volt a bankvezetés főpróbája, hogy az érczfödözet szaporodjék és megmaradjon ott, a hol van. Ezután is igy lesz. A nagy, magasztos emberi czélok, a népek millióinak élete és kulturális fejlődése, bizonyára megokolttá, de több, parancsoló kötelességgé teszi, hogy keressünk és találjunk formákat, a melyek között a polgárok nyugodtan és békességben megélhetnek. És ez okból fölötte méltánylandó a világbéke fölött állandóan őrködő bizottságoknak komoly tanácsadása ott, ahol a világbéke veszélyeztetett. És azon fönséges czélokból kifolyólag, a melyekért a nemzetközi világbéke küzd, helyén való, hogy állandó bizottságok törvényeket szerezzenek azok ellen, a kik veszélyeztetnék. De már a mellett, hogy a hiteleszközök biztonságának alapjai futóhomokként vándoroljanak hol erre, hol arra, a hol épp szükség van reájuk, — nem szól egyetlen parancsoló szükség sem. Hiszen arra, hogy a jegybankok pinczéiből kiédesgessék az aranyakat, lenne elegendő eszköz. De nyuljon csak bárki is hozzájuk, a bankok természetes idegességgel rakják aranypinczéik ajtaira a súlyos zárakat magas kamatlábak formájában. Luzzatti terve oda vezetne, hogy lenne talán egész Európának egyetlen aranyatőrző állomása, a mely mindenik jegykibocsátó banknak kihasitana — de mindig ideiglenesen! — annyi aranyat, mint a mennyire épp szüksége van. Ez bizonyára igen szép, fölötte ideális állapot lenne, de — kivihetetlen. Mert — mindig a hágai békeconferentiát, Luzzatti mintáját véve kiinduló alapul — egyetlen bank se fogadná el magára nézve kötelezőnek.

Arról lehetne beszélni, — és kétségtelen, hogy erről hovahamarabb lesz is szó — hogy a jegybankok a legtökéletesebb formákat öltsék magukra. Ez idő szerint úgy van, hogy mindenik állam jegybankjának szervezetén meglátszik a multak nyoma. Egy ország pénzügyi fejlődésének egy-egy fejezete a jegybank mindenütt. Még pedig olyan fejezet, a mely azt örökitette meg, hogy a jegybankok mindig és mindenütt a legerősebb konzervativ erővel kisérték a modern gazdasági fejlődés gyors haladását. A történeti fejlődés és a konzervativ elem meglátszik mindenik jegybankon. És mivelhogy a gazdasági élet gyors előretörése ezzel az elemmel gyakorta kerül ellentétbe, lehet arról vitázni, hogy milyen föltételek mellett és milyen normativ elvek szerint lehetne az összes jegybankokat simulékonyabbá tenni. Arról is lehetne vitázni, hogy nem volna-e taná-

csos az összes jegybankokat, vagy legalább is a nagy államok jegybankjait egyforma uniformisba öltöztetni, hogy egyforma szervezeti rendszerrel, egyforma kontingentálási módozatok között szolgálhassák a pénzforgalmat. Arról lehet tárgyalni, hogy vessék le a jegybankok a multak bilincseit, és mint egészen új alkotások, vonuljanak be azon szervezeti formák közé, a melyeket a modern banktechnika a legjobbnak és legtökéletesebbnek tart, — nem ütvén rést teljesen azokon a konzervativ elemeken, a melyek nélkül alig lehet szó a föltétlen megbizhatóságot erősitő tényezőkről. De arról, hogy a jegybankok odakinálják aranyaikat annak a banknak, a melynek ajtain erősebben kopogtat a forgalom, beszélni se lehet.

Hiszen van arra mód, hogy a forgalomban levő valutapénz érméire pályázzanak a jegybankok. De ez is csak megszabott formák között, és meghatárolt keretek között történhetik. Csak addig, a mig az érmék ki- és beözönlése a jegybankok nemes fémkészletét nem veszélyezteti.

Azt is mondja Luzzatti, hogy azon államok jegybankjai, a melyek a készfizetést még nem vették föl, a legkönnyebben siethetnének olyanok segitségére, a melyek a készfizetés törvényei között kénytelenek a bemutatott bankjegyeket fémpénzre beváltani. És ennek a hangsulyozása mellett egész érthetően mutatott reánk. Hogy nálunk milyen álláspontot foglaltak el, a leginkább hivatottak azzal a tervvel szemben, hogy az Osztrák-Magyar Bank is siessen aranyaival az Amerikából tulságosan ostromolt Angol-Bank segitségére, tudjuk. Köztudattá vált az is, hogy az a pénzdrágulás, a mely a mult év októberétől kezdve szakadt reánk, nem gazdasági életünk folyománya, hanem annak a félelemnek a következménye, hogy alacsony kamatláb mellett az elhelyezést kereső idegen váltók, nagyon is megdézsmálhatnák a bank érczkészletét. A készfizetésre nem kötelezett bankok fémkészlete csak éppen olyan féltett kincs, mint a többi államoké. Szerepe pedig majdnem azonos. A készfizető államok jegybankjai fémkészletének az a nagy hivatása van, hogy a készfizetést fentartsa. A készfizetésre nem kötelezetteké pedig, hogy a bankjegyek belső értékét biztositsa. A forgalom szempontjából ezen két szerep között semmi különbség sincsen. És ez okból a készfizetésre nem kötelezett államok jegybankjainak fémkészlete csak épp oly kevéssé vándorolhat baráti szolgálatok teljesitésére szánt szerepben egyik országból a másikba, mint azon államoké, a melyekben a készfizetés kötelezettsége azt már egyébként is lekötötte.

A pénzforgalomnak törvényei vannak. Ezen törvények keretén belül ki- és beáramlanak a fémek egyik országból a másikba. De baj lenne ezeknek a törvényeknek baráti szolgálatokkal gátat vetni.

A mit a tudomány tehet ebben a kérdésben, az nem lehet több, minthogy módját keresi annak, hogy miképpen lehetne mindenik ország jegybankját azonos szervezettel, a modern pénzforgalom istápolására alkalmassá tenni.

Berényi Pál.

Adóreform.

Szende Pál: *A magyar adórendszer igazságtalanságai.* (Természet és Társadalom IV. füzet.) Budapest, 1908. 65 l.

A kormány adóreformja egyelőre felolvasásokat és röpiratokat teremtett. A megjelent füzetek között Szende Pál munkája egyúttal az új társadalomtudományi könyvtár olvasóközönségét is tájékoztatni akarja a magyar adórendszer bajairól, és esetleg büneiről, s megreformálandó rendelkezéseiről. Szende könyvén látszik, hogy nem ötletszerüen készült, hanem következetes határozottsággal és szempontjait az egész vonalon érvényesiteni akarja. A baj csak az, hogy ez a következetesség nem egyszer erőszakoltsággá változik s a szempontok mind az osztályelméletben futnak össze. Az összefoglaló vázlat mindjárt legelején odaszögezi azt az elvet: »ha tudni akarjuk (azt), hogy melyek valamely ország adórendszerének alapelvei, ehhez nem szükséges az összes adószabályok áttanulmányozása. Vizsgáljuk inkább meg (azt, hogy) milyen ezen államon belől a társadalmi osztályoknak egymáshoz való viszonya«. Bátran azt felelhetjük erre, hogy de bizony igenis szükséges valamely alapos munkához az összes adószabályok áttanulmányozása s maga a szerző is sokkal többet áttanulmányozott, sem mint odavetett mondata után elhitetni akarja; hisz ezen a módon csak felületességre biztatja olvasóit.

Ámily kitünően vannak megirva a füzetnek agitationális részei, épp oly elsietettnek kell tartanunk történeti pillanatfelvételeit.

Adórendszerünk birálatára áttérve Szende sok helyeset mond s itéletei keményen hangzanak. Több helyütt oly vágyakozásokat kelt, melyek a mi pénzügyi helyzetünkben a legjobb akarattal sem valósithatók meg. A progressiót nem a tárgyi, hanem a személyi erőkben kell követelni, mert a tárgyi adók természetével és igazgatásával ellenkezik. Viszont ami viszonyaink között hiába rója fel *azt*, hogy (35. l.) »az egyenes adórendszer nem a jövedelmi és vagyoni adókon, hanem a hozadéki adókon alapszik«, mert hiszen ő is tudja, hogy még igen sokáig nem nélkülözhetjük hozadéki adóinkat. Teljesen hibás az az állitás, hogy »általánosságban el lehet mondani tehát, hogy a házosztályadót a tehetősebbek, a vagyonosak, a házbéradót azonban a csekély vagyonosságú és teljesen vagyontalan elemek fizetik«; hiszen tudvalevő, hogy a házosztályadó legnagyobb része a kisközségek legkisebb házai után szedetik be.

Ha e megjegyzéseket Szende a II-ik kiadásban figyelembe venné, csak nyerne vele eleven irályú füzete. (*h.*)

Termelési eszközök kivitelének közgazdasági jelentősége.

Heinrich Dietzel: *Bedeutet Export von Productionsmitteln volkswirtschaftlicher Selbstmord? Unter besonderen Berücksichtigung des Maschinen- und Kohlenexportes Englands.* Berlin, 1907. 65 old.

A tudós bonni tanár azon közgazdák közé tartozik, a kik a világgazdaság nagy szempontjából nézik az egyes nemzetek

gazdaságát és nem tud megbarátkozni az elzárkózásnak azzal a rendszerével. mely a mostani kor államférfiainál meghonosodott. Ezuttal a Chamberlain által hangoztatott és majmolói által nagyrafujt azt a kérdést taglalja, vajjon igaz-e az, hogy ha iparos országok termelési eszközöket, pl. gépeket, vagy kőszenet visznek ki kevésbbé fejlett országokba s az által lehetővé teszik azt, hogy az utóbbi országokban iparágak jobban és gyorsabban fejlődhetnek, ez a kivivő országra ártalmas, mert a saját iparczikkeinek abban az országban csinál versenyt, a melynek piaczait előbb ő foglalta el. Ha Angolország szövőgépeket visz ki oly országba, a hol még nincsen szövőipar, lehetővé teszi a szövőipar kifejlődését, s ekkép elveszti saját szövetei számára a piaczot. Németországban Oldenberg, Kautsky, Schwab és Wagner a reactios vámpolitika hivei a német tudományos irodalomba is áthozták ezt az elméletet. Amerikában is fel-felmerül az az eszme, hogy Amerika legalább kiviteli vámok utján nehezitse meg az európai iparnak a pamut megszerzését és biztositson ekkép saját magának oly előnyt, mely pamutiparát föllendithetné. Svédország tényleg 1905 óta épitőfától és faanyagtól kiviteli vámokat szed; Rumánia a tölgyfa kivitelére vet ki vámot.

Dietzel ezen jelenségekkel szemben azt az állást foglalja el, »hogy más országoknak gazdasági lendülése nem jelenti a saját ország gazdasági hanyatlását«. Mindenek előtt utal arra, hogy Angolország kivitele nem hanyatlott, hogy az angol hajózás rendkivül emelkedett és vele az angolok a hajó-szállitás utján rendkivüli bevételeket szereztek; és igaz hogy az angol kivitelben a szövőipar terményei nem nagy lendületet mutatnak, holott a gépek kivitele feltünően nagyobbodik. A gépek közt főkép a textilipar gépei mutatnak folytonos emelkedést a kivitelben. Dietzel szerint ez egészen természetes jelenség és összefügg azzal a körülménynyel, hogy Angolországban a textilipar nagyban virágzik; virágzó textilipar lehetővé teszi a textilgépek gyártásának folytonos haladását s vele kapcsolatban azt, hogy a külföld ezeket a gépeket keresi. Németország nagy czukoripara a czukorgyártáshoz való gépek készitését mozditotta elő és Németország az efféle gépekben nagy kivitelt tüntet fel. Az egyesült amerikai államokban a mezőgazdaság, a bányászat és a fémmegmunkálás nagy fokra emelkedett, a mezőgazdasági gépek, a bányászati gépek és a fémmegmunkálógépek gyártása kiváló és az efféle gépekből a kivitel nagy. Természetes, hogy a gépek azért vitetnek más országokba, hogy ott az illető iparban alkalmaztassanak, és hogy ezekben az országokban az illető iparok fejlődjenek; az ipar fejlődésével pedig a külföldi behozatal ilyen czikkekben kisebbedik; de ez nem azt jelenti, hogy a gépkivivő ország ipara kisebbedik, a mint tényleg például Angolország textilipara a textilgépek nagy kivitele daczára nem kisebbedik, hanem ellenkezőleg gyarapodik; gyarapodásában mindazáltal átalakul, a durvább árúk helyett finomabbakat készit, melyekhez magasabb képzettségű munkaerő kell, szóval ipari müködésben lesz nagyobb és ezzel hódit a külföldön is.

A kőszénkivitelnek Angolország közgazdaságára való veszélyességét szintén szokták hirdetni; pedig a kőszén tulajdonképen

az angol hajók szállitási díjakat fizető ballasztja, mely nélkül igen sok hajónak az angol partokról »üresen« az az ballasztban kellene elhajóznia. Tisztán kőszénből 1900-ban 20 millió font sterlinget vettek be az angol hajók szállitási díj fejében; hogy ez az angol közgazdaságra mit jelent és hogy ez az angol közgazdaságra nem káros, azt bárki is beláthatja. Ha azok a hajók, melyek gabnát és más élelmezési czikkeket hoznak külföldről, kőszenet nem vinnének ki és ekkép a hajózás számára nem volnának jövedelmezők, a szállitási díjak a behozatalnál lennének fokozandók és Angolország élelmi czikkeit megdrágitott viteldíjakkal volna kénytelen megszerezni. A kőszénkivitel tehát egyik nélkülözhetlen alapköve az angol gazdasági hatalomnak. Minél nagyobb a kőszénkivitel, annál nagyobb a bányagépek készitésénél alkalmazott munkások száma, annál nagyobb az angol hajósok száma, szóval annál jobb a munkások sorsa.

Dietzel munkájának utolsó részében még elméletileg is igazolja azt, hogy termelési eszközök kivitele nem hátrányos. Felállitja azt a példát, hogy Angolország termelési eszközök kivitele által Canadában tényleg oly ipart tud fejleszteni, hogy Canada saját ipari czikkeit maga állitja elő és nem szorul többé Angolországra, szóval Angolország elveszti addigi piaczait Canadában. Ámde az által, hogy Canada iparos állammá válik, vagyonosodik; nagyobb fogyasztási képességre jut, több nyers anyagot vesz oly országokból, a melyekkel addig összeköttetésben sem volt; az utóbbi országok körülbelül olyan állapotuak, mint a milyen előbb Canada volt; Angolország czikkei számára a most nagyobb kivitelük folytán gazdagodó, de még közgazdaságilag fejletlen és iparban szegény országokban kap a Canadából kiszorult iparczikkeire uj piaczokat; de azonfelül a müveltebb Canada Angolországból az eddig durva iparczikkek helyébe (melyeket most saját maga készit) finomabb minőségüeket nyer, s igy Angolország közgazdasága azért, mert Canada ipara fejlődik, nem veszit, sőt nyer.

(*—vits.*)

Amerikai pénz- és bankügy.

Adolf Hasenkamp: *Die Geldverfassung und das Notenbankwesen der Vereinigten Staaten.* Jena, 1907. 213. old.

A most dühöngő amerikai gazdasági válság részben az Egyesült-Államok pénz- és bankjegy-rendszere által okozott, sőt súlyos hatásában egyenest ezen rendszernek a kifolyása. Ezért felette korszerű Hasenkamp munkája, a mely — még a válság kitörése előtt készült s igy egészen tárgyilagosan s minden külső befolyástól menten — rendszerint az eredeti források és a gazdag irodalom alapján feltárja az Egyesült-Állam pénzverési, pénzforgalmi és jegybank politikáját.

A munka két részre oszlik; az elsőben a pénz- és jegybankrendszer története és törvényes alapja fejtegettetik; a második rész pedig előadja a mostani állapotokat.

Az Északamerikai Egyesült-Államokban a függetlenités korá-

ban forgalomban voltak Massachusetts és Maryland államok ezüstpénzei, az ugynevezett continental-jegyek, továbbá angol, franczia, portugal és főleg spanyol pénzek. Az Egyesült-Államok 1875. julius 6. törvénynyel az amerikai pénzegységül a (spanyol pénznek megfelelő) dollárt fogadták el, mely száz részre, cent-ekre oszlott; de csak az 1792 április 2-án kelt törvény rendelte el a pénzverést és állapitotta meg az aranynak az ezüsthöz való értékét 15 : 1 arányban. Egységül elfogadta a Spanish milled dollárnak megfelelően a $24^6/_8$ grammos aranyat, de nem ez, hanem az ezüst dollár $371^3/_8$ grammal lett a főpénz. Aranyban verték az Eagle-t = 10 dollár; ezüstben a dollárt, $^1/_2$ dollárt, $^1/_4$ dollárt, a dismet = $^1/_{10}$ dollárt és a $^1/_2$ dismét = $^1/_{20}$ dollár. Mindenki hozhatott aranyat és ezüstöt a pénzverőhöz és pénzverési díj nélkül kapta a megfelelő pénzt. Az 1812 és 1815 közt folyó háboruskodások következtében kénytelenek voltak kincstári jegyeket kibocsátani; ezek a Treasury Notes kamatosak voltak és csak állami fizetéseknél fogadtattak el készpénzül; összesen 36·7 millió dollár került forgalomba. Időközben az arany és ezüst közti arány a világpiaczokon annyira megváltozott, hogy az 15 : 1-hez való törvényes arány a pénzforgalom kárára volt. Ez okból az 1834 junius 28. törvény (Gold bill) az arányt 16 : 1-hez állapitja meg, holott tényleg 15·73 : 1-hez volt; miért is végre az 1837 január 18. törvény szabatosan az aranynak az ezüsthöz való arányát 15·9884 : 1-hez határozta meg s igy maradt fenn ez az arány mai napig is és képezi a hivatalos arányt mai napig az északamerikai Egyesült-Államok pénzverési és pénzforgalmi rendszerében. Az 1860-ban kitört nagy polgári háború az amerikai pénzrendszerben meghonositotta a papiros pénzgazdálkodást. Kezdetben kamatos utalványokat bocsátottak ki az u. n. Seven Thirties, mert 7·30%-kal kamatoztak; de csakhamar egyszerű papirospénz az United States Notes, vagy mert fizetési kényszerrel felruháztattak a Legal tender notes, vagy mert hátulsó lapjuk zöld szinü, a rendesen »Greenback«-nak mondott államjegyek jöttek forgalomba, még pedig oly mennyiségben, hogy az arany 300 százalékra is emelkedett. Nehogy a pénzrendszer a papirpénz túlságos mennyisege által teljesen megzavartassék, az 1864 junius 30. törvény a kibocsátható papirpénz legnagyobb összegét 450 millió dollárra szabta meg; tényleg a forgalomban volt mennyiség legnagyobb összege 449,338.902 dollár volt. A papirpénznemek, melyek forgalomba jöttek, a következők: Old demand notes, még a polgárháború előtti időből; a fractionel currency, vagyis a váltópénz helyettesitésére való apró pénzjegyek; az One and two year notes of 1863, mely 5%-ot hozott és 3 év lefolyása alatt bevonandó volt, belőle összesen 211 millió dollár bocsáttatott ki; a Compound interest Notes 6%-kal és 3 évre szóló papir, összesen 266·5 millió dollár.

A forgalomban volt összes amerikai pénz, mely 1860. évben 435·4 millió dollárról 1865. évben 714·5 millió dollárra emelkedett; közte az aranypénz 246 millió dollárról 25 millió dollárra csökkent és az aranyagio még 1866-ban is 88%-on állott. Az állampapirosnak ily erős áradata természetesen az árak általános emelkedésével járt és a nyerstermelő déli államokban,

a hol a terméynek eladása volt a főjövedelem, kedvező hangulatot szült; az inflation előnyös voltának elmélete kezdett uralkodóvá lenni, másrészt pedig az ezüst-termelők az ezüstnek nagyobb igénybevételét követelték és ez a két irány küzd már most évek során át a pénzrendezés helyes módozatai ellen. 1865. április 12-én a törvény elrendeli ugyan az állampapir beváltását, még pedig akkép, hogy az első 6 hónapban 10 millió, azután havonkint 4 millió dollár kerüljön beváltásra, de már az 1868. február 4. törvény felfüggeszti ezt. Az 1873. február 12. törvény megszünteti az ezüst veretését, miután az 1837. évben megállapitott s még most is fenálló relatio nyereséges üzletre használta fel a szabad pénzverést; az ezüst tényleg lassan ki is ment a forgalomból, ugy, hogy Amerikában tényleg az aranypénz az uralkodó. Ezüstpénzek ezentúl csak váltópénzül veretnek és használtatnak. 1875. január 14-én a törvény (resumption bill) az állampapir beváltásáról intézkedik, még pedig a fractionel currency helyébe ezüst váltópénzt rendel és 1879. januártól kezdve a Greenback-ek beváltását követeli, de tényleg beváltás nem történt. 1878. február 28-án az ezüstpártolásnak sikerült (a Bland-bill által) az ezüst veretését ismét kiküzdeni; el lett rendelve, hogy havonkint 2—4 millió dollárért ezüst certificatok ellenében ezüst vásároltassék és az ezüst ismét pénzzé verettessék; tényleg 1878-tól 1891-ig a kincstár 308·2 millió dollárért vett ezüstöt és 378·1 millió dollárt veretett; az ezüst dollár értéke ez időben átlag 0·82 dollár volt. De az ezüst nem kellett a forgalomban, a bankok nem fogadták el pénztáraiknál sem az ezüst dollárokat, sem a kincstári ezüst certificatokat, az ezüst visszafolyt a kincstárba, ahol 1886. évben 94 millió dollár ezüst állt rendelkezésre; hogy a forgalom mégis elfogadja az ezüstöt legalább kincstári utalványokban, az 1886. augusztus 4. törvény megengedte, hogy ezek az utalványok 5, 2 és 1 dollár összegben bocsáttassanak ki s igy a kisebb forgalom számára szolgáltassanak alkalmas pénzt.

Az ezüst hivei még tovább mentek és az 1890. julius 14. törvény (Sherman-bill) az ezüstforgalom érdekében elrendelte, hogy a kincstár havonkint 4·5 millió unczia ezüstöt vásároljon, az ezüstért kincstári jegyeket bocsásson ki, a melyekkel vámot is lehessen fizetni; 1894-ig tényleg 153·9 millió dollár értékü ezüstöt vásárolt a kincstár, de már csak 36 millió dollárt veretett ki; az ezüst dollár értéke átlag 0·71 dollárra csökkent. 1894-ben leszállt 0·56 dollárra, ugy, hogy 1893-ban beszüntették az ezüst-vásárlást. Az ezüst hivei azonban nem hagyták magukat és még az 1898. junius 13. törvény (War Revenue act) elrendelte, hogy havonkint 1·5 millió dollár ezüst verettessék. Végre a spanyolokkal folytatott haború után az ezüst hivei legyőzettek; 1900. március 14. (Financial bill vagy Gold standard act) a pénzrendszert az arany forgalma alapján akarja rendezni; a kincstárnak 150 millió dollár aranykészlet tartására ad jogot; kimondja, hogy a greenbeck bármikor aranynyal beváltandó, de felhatalmazza a kincstárt, hogy a beváltásra került greenback-et ismét forgalomba hozhatja. Ekkép tulajdonkép az állam biztositja az aranyforgalmat.

Az Egyesült-Államok pénzkészlete volt (ezer dollár):

	1879 jan. 1.	1905 sept. 1.	1908 september 1.	
	forgalomban			kincstárban
aranypénzek	96.262	653.003	676.179	261.584
aranyutalvány	21.189	491.335	519.945	49.773
ezüstdollár	5.790	75.581	78.958	791
ezüstutalvány	413	464.339	473.292	8.099
ezüst váltópénz . . .	67.982	102.820	113.399	5.408
kincstári jegyek . . .	—	6.920	7.112	16
greenbecks	310.288	333.539	338.728	7.951
bankjegy	314.339	492.119	559.295	10.556
összesen . . .	816.266	2,621.659	2,766.913	344.183

Az aránylagos rész az egyes pénzfajokból volt:

	1896-ban	1905-ben
	százalék	
aranypénz és aranyutalvány . .	33·0	43·9
ezüstpénz és ezüstutalvány . . .	29·4	24·9
államjegyek	14·8	12·8
kincstári utalvány	8·6	0·4
bankjegyek	14·2	18·6

Az Északamerikai Egyesült-Államokban a jegybankügy egészen sajátságosan fejlődött; kezdetben minden állam saját belátása szerint engedélyezte a bankokat; az Egyesült-Államok törvényhozása nem igen törődött vele; az 1791 február 21. törvény szabadalmat adott ugyan a Bank of the United States-nak Philadelphiában, a nélkül azonban, hogy ez a bank a többi államok bankjaiuak hátrányára lett volna. Az Amerikában kitört gazdasági válságok alkalmával ismételten érezhető volt az egységes bankszervezet hiánya, ugy hogy 1863 óta az Egyesült-Államok ismételten foglalkoztak a bankügygyel. Igy fejlődött ki az ujabb bankrendszer, melyben az egyes államok által engedélyezett bankok (az állambankok) háttérbe szorittattak az Egyesült-Államok törvényhozása által szabályozott nemzeti bankok részéről. A nemzeti bankok az u. n. amerikai fedezet szerint bocsátják ki jegyeiket, azaz a kincstárnál letett állampapirok 90% erejéig adhatnak ki jegyeket s ha jegyeiket fémmel beváltani nem tudják, a kincstárnál letett értékek szolgálnak beváltási alapul. Hogy az állami bankok jegyforgalma korlátoztassék, 1865 óta 10%-os adó alá vettetett jegyforgalmuk. Az Egyesült-Államokban 1905. évben 5757 nemzeti bank működött, befizetett alaptőkéjük 799·9 millió dollár, állampapir által biztositott jegyforgalmuk 469 millió dollár; letétben kezeltek 3821·9 millió dollárt.

Az állami pénzek kezelésére nézve az Egyesült-Államok pénzügyministere kezdetben teljesen szabad kézzel rendelkezett és eleinte a Bank of North-Amerika, utóbb a filadelfiai banknál helyeztettek el az állami pénzek; a bank ezen pénzek után akkor kamatot nem fizetett. Az 1836 junius 23. törvény elrendelte, hogy minden egyes államban legalább egy-egy bank legyen, a hol az állam pénzei elhelyezendők, még pedig alaptőkéjének

legfölebb egy harmad összegéig; az igy elhelyezett pénzek után 2% kamat jusson; de meg volt tiltva állampénzeket a végből elhelyezni, hogy ezáltal valamely bank zavarjában segittessék. 1840-ben a Subtrearury bill által több állami alkincstári telep létesült, hogy ezek a központi kincstári hivatalt az illető államokban támogassák. 1861 óta a pénzügyministernek jogában áll az állami pénzeket nem csak állami pénztárakban kezelni, hanem bármely nemzeti banknál elhelyezni. 1905. évben 837 nemzeti banknál 64·8 millió dollár állampénz volt elhelyezve, magánál a kincstárnál pedig 230·7 millió dollár kezeltetett.

A munkának ezen történeti része után a jelenlegi viszonyok tárgyaltatnak. Első sorban a valuta biztositásáról van szó. Az Egyesült Államokban ma értékén aluli pénz van nagy mennyiségben forgalomban. Van ugyanis 346 millió dollár állampapirpénz kényszerfolyammal; 570—580 millió ezüstdollár 60%-os folyamban, miből 80 millió ezüst és a többi ezüstutalvány. Ez az értéken aluli pénz aranyvalutánál mindaddig nem baj, a meddig aranynyal beváltatik; csakhogy éppen válságok idejében nem lehetséges a beváltás s igy épp válságos időben jelentkezik a pénzzavar káros hatása. Ma az Egyesült-Államokban következő pénzforgalmi eszközök állnak rendelkezésre: 1. a Greenbacks és a Treasury Notes of 1890, ezek aranyban beválthatók, mire a 150 millió dolláros kincstári aranyalap szolgál; 2. bankjegyek, nem aranyban, hanem törvényes pénzben váltandók be; 3. ezüst váltójegyek, törvényes pénzben beválthatók; 4. ezüstutalványok, ezek ezüsttel válthatók be; és 5. ezüstdollár, aranyban nem váltandók be. Az Egyesült-Államokban az értékén aluli pénz nagyobb összegekben van forgalomban, mint más nagy államokban. Ugyanis 1904 deczember 31-én egy-egy főre esett (dollárokban):

	Arany, ezüst és papir	arany	ezüst	papir
Nagybritaniában	17·50	12·26	2·61	2·71
Németországban	27.46	15·72	3·73	3·01
Francziaországban	37·13	23·75	10·54	2·84
Egyesült-Államokban	31.41	16·33	8·30	6·78

Pedig az Egyesült-Államokban a pénzforgalom (helyettesitő fizetési eszközök nem nagy fejlettsége miatt) igen nagy. Ugyanis 1904 decz. 31-én egy-egy főre esett Japánban 3·92, Oroszországban 6·90, Mexikóban 8·11, az Osztrák-magyar monarchiában 9·04, Oroszországban 9·26, Dániában 13·19, Nagybritániában 17·58, Svájczban 19·18, Spanyolorsságban 19·83, Kanadában 21·43, Németországban 22·46, Ausztráliában 23·63, Belgiumban 23·86, Németalföldön 26·76, az Egyesült-Államokban 31·41 és Francziaországban 37·13 dollár; tehát Francziaországon kivül legtöbb pénzt igényel a forgalom Amerikában. Az amerikai pénz értéke attól függ, képes-e a kincstár aranykészletével az aranyértéket fentartani, és éppen azért, mert az államtól függ az egész épület, könnyen veszélybe kerül, ha az állam bármely oknál fogva kényszerhelyzetbe jut.

Ilyen pénzforgalmi viszonyok mellett a nemzeti bankok jegykibocsátó rendszere csak növeli a lehető baj nagyságát. Az amerikai fedezet — államkötvények letétele alapján — nem engedi meg a jegykibocsátásban azt a rugékonyságot, mely szükséges ahhoz, hogy a hitelszükségletekhez simuljon a jegyek összege s igy a bankok a válságokban csak mindig államsegély után néznek s ha az nem adatik, nagy a veszély a bukáshoz.

(—vits).

Szabad kereskedelmi kongressus.

A Cobden Club elhatározta, hogy Londonban augusztus első napjaiban nemzetközi kongressust rendez, melyen a szabadkereskedelem kérdéseit tárgyalni fogják. A kongressus részletes tervezetét annak idején közölni fogjuk.

Közgazdasági és társadalmi elméletek története.

Revue d'histoire des doctrines économiques et sociales cimmel A. Deschamps és A. Dubois nemzetközi folyóiratot inditanak meg, mely 1908. januártól kezdve évnegyedenként fog megjelenni.

A közgazdasági és társadalmi tudományoknak a történeti módszer szempontjából való mívelése egyrészt a német tudomány, de ettől függetlenül az ujabb angol behatások alatt is, mindszélesebb köröket vont. A gazdasági és társadalmi tünemények és tények történetétől az elméletek és eszmék történetét elválasztani nem könnyű feladat. De mindenesetre hasznos eredménynyel járhat egy idevágó munkamegosztás. Arról ugyan szó sem lehet, hogy a gazdasági és társadalmi tények tanulmányozása nélkül vizsgáltassanak a gazdasági eszmék és elméletek. Mégis a gazdasági eszmék és elméletek történetének megirása más előkészületeket és más hajlamokat igényel, mint a gazdasági és társadalmi történet tényeinek mozaikszerű összehordozása.

Azon felül bizonyos, hogy éppen a gazdasági eszmék és elméletek terén még a 18. század, de a 19. század elejéről is igen sok az olyan értékes anyag, ami eddig vizsgálatra nem került. Ennek magyarázata főképpen azon erős befolyásban keresendő, amelyet Smith Ádám kortársaira és az utókorra gyakorolt. Oly annyira tökéletesnek és dogmaszerűnek tetszett műve, hogy szinte feleslegesnek látszott az őt megelőzött irókkal foglalkozni, vagy azokkal, kik utána egy-két emberöltőn át másképpen mertek gondolkodni, mint ő. Eléggé jellemző erre, hogy a physiokraták alaposabb tanulmányozása tulajdonképpen csak a 19. század végén kezdődik. De bátran állíthatjuk, hogy még itt is sok a tennivaló. A 18. század gazdasági és társadalmi eszméinek nagy része még kiadatlan memoire-okban, véleményekben s emlékiratokban van elrejtve.

Az uj folyóirat a gazdasági és társadalmi elméletek történetének szánja munkáját. Eredeti értekezéseket, ki nem adott régi iratokat vagy azoknak kivonatait, bibliographiát és ismer-

tetéseket fog közölni. A gazdasági és társadalmi elméletek kapcsán természetesen kénytelen a határmesgyéket is megszántani és a gazdasági, politikai és jogi intézményekkel, valamint bölcseleterkölcsi és vallás-erkölcsi eszmékkel is foglalkozik. Franczia, angol, német és olasz czikkek lesznek a folyóiratban. Végül azt tervezik, hogy a 18. századbeli franczia gazdasági és társadalmi irók müveit nagy gyüjteményes vállalatban kiadják.

Vita az adóreformról.

Kautz Gyula elnök felhivja a jelenlevőket, hogy a mennyiben volna valakinek észrevétele az előadásra, adja elő véleményét.

Szentkirályi Kálmán dr. nagyjában ugyanazon az állásponton van, mint az előadó, némi kiegészitésül azonban reflektálni kiván az előadásnak a contingenst és a kataszteri revisiót tárgyaló részére. A felszólaló beszédjéből azt vette ki, hogy ő abban a nézetben van, mintha a javaslatban 26 millió forint contingensről volna szó, mivel valóban ennyi is a földadó. Ugy látszik azonban, hogy a javaslat a 26 millió forint földadó mellett a földtehermentesitési járadék czimén befolyó 11 millió forintot is biztositani akarja, holott még az is vitás, hogy e járadék beszedése jelenleg törvényes-e? A törvényjavaslat indokolása egy helyütt, ott, a hol a földtehermentesitési járulékról van szó, arra enged következtetni, hogy a törvényjavaslat az egész 26 millió földadót és 11 millió forint földtehermentesitési járulékot biztositani akarja, máshelyütt pedig arra lehet következtetni, hogy ennek a járuléknak csak egy részét akarja biztositani. Ez azonban nagyon fontos, mivel a tervezett adókulcs 20%-os. Ha a mostani 25½% földadó és földtehermentesitési járulékot be akarja hozni, akkor a jövedelmi alapot kell 37½ millió forintra emelni. Ha pedig ez a czél, akkor ezt őszintén meg kellene mondani, mert ily nagymérvű kitágitása a földbirtok kataszteri tiszta jövedelmének az egész kataszteri becslés oly nagymérvü átdolgozását tenné szükségessé, a mely felér egy uj kataszter keresztülvitelével és itt azután azon a biztositáson sem lehet megnyugodni, hogy a tiszta jövedelmi alapnak ez a kitágitása csak a nagybirtokost fogja érinteni, mert erre nézve a statisztika a következő:

Kataszteri tiszta jövedelem a magyar birodalomban kerek számban 152 millió forint.

Ebből a törpebirtokra esik 35 millió forint,
kisbirtokra esik számitása szerint 60 millió forint,
a középbirtokra 20 millió forint,
a nagybirtokra 20 millió forint,
a latifundiumokra 17 millió forint.

Ha tehát azt számitanánk, hogy ez a jövedelmi alap kitágitása csak a nagybirtokost és a latifundiumot fogja terhelni, akkor a nagybirtok és a latifundium tiszta jövedelmi alapját 90%-kal kellene kiterjeszteni.

Ha a középbirtokot is bevonjuk a számitásba, még akkor is majdnem 60%-kal kellene kiterjeszteni. Ha pedig az összes

földadó tisztajövedelmi alap felét vesszük, a hova a kisbirtokosok egy része is a 200 frtos tiszta jövedelmi alaptól kezdve számitódnék s ezenkivül a középbirtok a nagybirtok és a latifundium egészen, akkor is 40 % kellene, hogy legyen a jövedelmi alap kitágitása.

Ebből látható tehát, hogy ilyen nagymérvű jövedelmi alap kitágitása az összes adózókat kell hogy érintse, és a maga részéről valószinűnek tartja, hogy a javaslat inkább a kisadózókat fogja majd aránytalanul terhelni, mint a nagy adózókat. Csak példaképen emliti fel, hogy az Alföldön a parasztság igen nagy mennyiségű futóhomokot vásárolt, a mely adóval alig van megterhelve és e földet szőlővel ültette be, a mit ha a változott művelési ág szerint fognak felbecsülni, magasabb tiszta jövedelmi alapon, annyival nagyobb adó fogja terhelni, hogy a fizetett magas vételárnak recompensatióját alig fogja a paraszt megkapni. Utal arra, hogy ha a kataszteri revisio a földadó contingentálása nélkül történik meg, akkor a kormányzat igen nagy discretionalis hatalmat nyer, a mit nem tanácsol a kormánynak nyujtani, mivel tudva van, hogy a 20%-os adókulcs egy irrealis és túlhaladott jövedelmi alapon van számitásba véve.

A kataszteri tiszta jövedelmi alap kitágitásának kérdése pedig azért fontos, mert ha az 5½%-al leszállitandó adókulccsal veszendőbe menő 6½ millió forint adót egészen be akarjuk hozni, akkor, mint előadta, ez valószinüleg a kisebb és közép birtokosokat terheli nagyobb mértékben. Ha pedig ezt a kormányzat nem akarja behozni, akkor a földbirtoknak eddigi megterheléséből huzott jövedelmi apadása a nagybirtoknak olymérvü teherkönnyitését jelentené, ami a progressivitás elveivel ellenkezik. Mert a nagybirtok jelentékenyebb megterheltetését már azért is kivánja, hogy a nagybirtok testeknek közép- és kisbirtokra való átalakulására ez a megterhelés természetes ösztönzésül szolgáljon.

Az *előadó* reflektálva a felhozottakra, kiemeli, hogy a földtehermentesitési járulék kérdése fölött nem lehet olyan könnyedén elsiklani. Utóvégre a javaslat csak kontemplál bizonyos rendelkezéseket és nem biztos, vajjon a törvényhozás megszavazza-e? Nagyobb gyakorlati fontosságot tulajdonit a kontingentálás kérdésének és utal a felszólalás ama részére, ahol előadásának azon tévedésére mutat rá a felszólaló, ahol az adójövedelmet 36 millióra becsüli. Nem tartja szerencsétlenségnek, ha ezen összegnél valamivel magasabb összeg is kontingentáltatik. Mindössze azt ismeri be, hogy röviden érintette a kérdésnek azt a részét, a mire a felszólaló bővebben kivánta volna, hogy kiterjeszkedjék.

Szilassy Zoltán röviden óhajt hozzászólni a kérdéshez. Örömmel konstatálja, hogy az előadó és Szentkirályi Kálmán a kérdésnek a földadóra vonatkozó részét behatóan kifejtette és a maga részéről ezen fejtegetéshez hozzájárul. Az adóreformnál a földbirtok szempontjából is különösen tekintetbe kell venni még, a mire az előadó is czélzott és amire Szentkirályi is bővebben ki akart terjeszkedni. Ez a jövedelmi adónál a progressivitás kérdése. A maga részéről helyteleníti azt a kulcsot, a melyet

a javaslat a jövedelem adó progressivitása tekintetében megállapít, mert ezen adókulcs ismét a középosztály terhét fogja szaporítani, de nemcsak a földbirtokos középosztályét, hanem általában a középosztályét, melynek vállain tulajdonképen ma is a legnagyobb teher nyugszik.

A mai nehéz megélhetési viszonyok között újabb adóterheket ez a középosztály nem bir el. A progressiv adókulcs ugy a mint a javaslatban kontemplálva van, szerinte a helyes méltányos arányt nem állapítja meg.

Bálint Béla dr. foglalkozik Szentkirályi felszólalásának azon részével, amely a százalékos elosztási többletet érinti. Szerinte Szentkirályi számitásai mellett még más körülmények is közrejátszanak, a melyek pedig arra engednek következtetni, hogy ismét a középbirtok az, mely a legtöbb terhet fogja viselni. Szerinte különös fontosság volna tulajdonitandó azon gyakorlati kérdésnek, hogy a kataszternek, illetőleg a mivelési ágaknak helyesbitésénél — a mi csakis terhelés lehet — az igazságos megterheltetéstől a nagyobb birtoktestek ne essenek ki. Ez a kiigazitás ugyanis, ha nem az egész vonalon történik, csakis ötletszerüleg fog keresztülvitetni akkor, ha a szóbanforgó birtoktesttel valami változás történik, s igy a hatóság beavatkozása szükséges lesz, tehát a birtokok mobilitása fogja befolyásolni a kiigazitás gyakoriságát. Legmobilisabb lévén a középbirtok, — ez fogna leginkább belekerülni a tiszta jövedelem emelésbe, mig a nyugodt, rendszerint nagy birtokok gazdasági művelési ágak szerint való megválasztatásához senki sem fog nyulni, mert ezek a hatóságok elé nem is kerülnek.

A felolvasónak azon nézete, hogy a 20%-os leszállitott földadó felér a 25% adó jövedelmével, nem könnyités, hanem sulyosbitás lesz nézete szerint, némi ellensulyozásul fog talán szolgálni, hogy a nagyobb tisztajövedelmet felfedező változások leginkább előnyösek a tulajdonosra: magasáru eladás, parczellázás, tehát bizonyos plust terhelnek csak, s nem képeznek direkt kiadást.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Január 23-án *Löherer* Andor előadása: *Tőke és munkaviszonyok Észak-Amerikában.*

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora 1907. deczember 31-én.

I. Elnökség.

Tiszteletbeli elnök: Láng Lajos.

Elnök:	Kautz Gyula	*Pénztáros:*	Körösi Imre.
Igazgató:	Halász Sándor.	*Ellenőr:*	Lovag Falk Zsigmond.
Főtitkárok:	Mandelló Gyula.	*Könyvtáros:*	Baumgarten Nándor.
	Hegedüs Lóránt.	*Ügyész:*	Fekete Ignácz.

II. Igazgató-választmány.

1. Bedő Albert
2. Bernát István
3. Concha Győző
4. Chorin Ferencz
5. Deutsch Antal
6. Exner Kornél
7. Falk Miksa
8. Fellner Frigyes
9. Fenyvessy Adolf
10. ~~Forster Géza †~~
11. Földes Béla
12. Gaál Jenő
13. Gelléri Mór
14. Ghyczy Béla
15. Gonda Béla
16. Gorove László
17. Halász Imre
18. Hatvany József
19. Hatvany-Deutsch Sándor
20. Heltai Ferencz
21. Hertzka Tivadar
22. ~~Hevesi Ödön~~
23. Hieronymi Károly
24. Hollán Sándor
25. Horváth János
26. Jankovich Béla
27. Jellinek Henrik
28. Kilényi Hugó
29. Krejcsi Rezső
30. Kunz Jenő
31. Lánczy Leó
32. Lukács Antal
33. Mailáth József gr.
34. Mándy Lajos
35. Mariska Vilmos
36. Matlekovits Sándor
37. Mende Bódog
38. Miklós Ödön
39. Nagy Ferencz
40. Navratil Ákos
41. Neumann Ármin
42. Neumann Károly
43. Pap Dávid
44. Popovics Sándor
45. Rubinek Gyula
46. Schmidt József
47. Schober Albert
48. Szabó Jenő
49. Szántó Menyhért
50. Széll Kálmán
51. Szilassy Zoltán
52. Szterényi József
53. Teleszky János
54. Thirring Gusztáv
55. Tisza István gr.
56. Tolnay Lajos
57. Vargha Gyula
58. Vizaknai Antal
59. Vörös László
60. Wickenburg Márk gr

III. Számvizsgálók.

Baross Géza
Beck Dénes
Emich Gusztáv
Fritz Péter
Székely Ferencz

IV. A Társaság tagjai.

a) *Alapító tagok.*

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
Budapesti kereskedelmi és iparkamara, Budapest.
Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társasága, Budapest.
Földváry József dr., min. titkár, Brüssel.
Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

b) *Budapesti rendes tagok.* *)

Ágoston József kir. tanácsos, Ujvilág-u. 2. 1894 II.
Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váczi-körút 22 1894 II.
Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gőzmalom. 1894 II.
Balkay Béla dr., ügyvéd, Retek-utcza 49. 1903 I.
Bálint Béla dr., az osztr.-magy. bank jogtan., Columbus-u. 31. 1905 II.

*) A nevek után levő évszám a belépési évet, a római szám a félévet jelenti.

Ballai Lajos dr., szab. hiv. elnök, Orsz. szab. hivatal. 1894 II.

Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Szentkirályi u. 35. 1902 I.

Bamberger István dr., kincstári jogügyi fogalmazó, V., Erzsébettér 6. 1904 I,

Bánfi Oszkár igazgató, 1899 I.

Baross Géza, min. osztálytanácsos, Postatakarékpénztár. 1894 II.

Baross Lajos dr., ügyvéd, Közp. hitelszövetkezet. 1897 II.

Barta Arnold, udv. tanácsos, Agrárbank. 1898 II.

Bartóky József dr., min. tanácsos, Földmivelési ministerium. 1899 I.

Batthyány Tivadar gr., képviselő, VIII., Sándor-u. 10. 1894 II.

Baumgarten Nándor dr., ügyvéd, egy. m. tanár, N.-Korona-u. 18. 1903 I.

Beck Dénes, bankigazgató, Ó-utcza 11. 1894 II.

Beck Miksa, bankelnök, Leszámitoló bank. 1894 II.

Bedő Albert, ny. államtitkár, Alkotmány-u. 10. 1894 II.

Benke Gyula, igazgató, Andrássy-út 5. 1894 II.

Benedikty Béla, min. tanácsos, Kaplony u. 7. 1894 II.

Bernát István dr., képviselő, Üllői-ut 25. 1894 II.

Biró Pál dr., Nagy János-utcza 13. 1902 II.

Biró Tamás, min. tanácsos, 1894. II.

Bischitz Arthur, tőzsdetanácsos, Széchényi-tér 3. 1894 II.

Blum Brunó, bankigazgató, Váczi-körut 32. 1899 II.

Bokor Gusztáv dr., a Magyar Vegyészeti Gyárosok Orsz. Egyesülete titkára, Mária Valéria-u. 12. 1899 I.

Borbély Lajos vezérigazgató, Délibáb-u. 20. 1895. II.

Bossányi Endre igazgató, Széchenyi-utcza 3. 1894 II.

Bródy Lajos dr., szerkesztő, Neues Pester Journal. 1894 II.

Brüll Ignácz dr., udv. tanácsos, angol konzul, Váczi-körút 26. 1896. I.

Buday László dr., min. titkár, Orsz. közp. stat. hivatal. 1897 II.

Chorin Ferencz, főrendiházi tag, Sas-u. 14. 1907 I.

Chorin Ferencz ifj. dr., ügyvéd, Sas-utcza 14. 1902. I.

Concha Győző dr., udvari tanácsos, egyetemi tanár, Muzeum-u. 19. 1894 II.

Csillag Gyula dr., egyetemi tanár, Földhitelint., Bálvány-u. 1894 II.

Csőke Ferencz, min. tanácsos, Kis-Ernő-u. 4. 1894 II.

Deák Gyula, igazgató, Belvárosi takarékpénztár. 1899 I.

Déchy Mór, magánzó, Aradi-u. 70. 1905 II.

Delmár Emil, ügyvéd, Széchényi-u. 8. 1897 I.

Dénes István dr., p. ü. segédtitkár, Kender-u. 6. 1907 I.

Dessewffy Aurél gr., v. b. t. t., Papnövelde-utcza 6. 1902 I.

Deutsch Antal, szerk., Pester Lloyd. 1894. II.

Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, József-körút 31. 1894 II.

Domony Móricz dr., igazg., Bajza-u. 32. 1904 I.

Drucker Jenő dr., a Magyar szőlősgazdák orsz. egyesületének igazgatója, József-körút 47. 1907 I.

Éber Antal dr., képviselő, Horánszky-u. 27. 1895 II.

Egger Gyula, gyáros, Városligeti fasor 24. 1894 II.

Eisler Ede dr., ügyvéd, Tompa-u. 12. 1902. II.

Elek Pál, udv. tanácsos, Váczi-körút 32. 1894 II.

Első budapesti gőzm. r. t. 1895 I.

Emich Gusztáv, udv. tanácsos, Athenaeum, Kerepesi-út. 1894 II.

Emich Gusztáv ifj., dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist. 1894 II.

Engel Aurél dr., ügyvéd, Hold-u. 8. 1895 I.

Enyedi Béni, igazgató, Gyár-u. 7. 1902 I.

Ereky Károly mérnök, Gyöngytyuk-utcza 13. 1906 I.

Erzsébet gőzm. r.-t. 1895 I.

Exner Kornél dr., min. titkár, egyetemi nyrk. tanár, Zsigmond-u. 9. 1899 II.

Fábry Sámuel, igazgató, Agrárbank. 1896 I.

Falk Miksa dr., Pester Lloyd. 1894 II.

Falk Zsigmond lovag, udv. tanácsos, Hold-u. 7. 1894 II

Farkas Géza dr., min. fogalmazó, Közoktatási Ministerium. 1897 II.

Farkas Zoltán, min. osztálytanácsos, Váczi-utcza 52. 1894 II.
Fekete Ignácz dr., ügyvéd, Béla-ü. 3. 1894 II.
Fellner Frigyes dr., egyetemi m. tanár, ügyvéd, Ferencz körút 19—21. 1894 II.
Fellner Henrik, igazgató, Keresk. Bank. 1894 II.
Fenyvessy Adolf, gyorsiró-főnök, Kertész-u. 51. 1894 II.
Fenyvessy József dr., min. titkár, Keresk. Ministerium 1894 II.
Flittner Frigyes dr., igazgató, Osztrák-Magyar Bank 1894 II.
Fodor Jenő dr., min. titkár, Keresk. Minist. 1897 II.
Földes Béla dr., udv. tanácsos, egyetemi tanár, Váczi-u. 37. 1894 II.
Follinus Emil, vasuti titkár, Lipót-körút 3. 1896 I.
Fried Ödön dr., ügyvéd, Kigyó-u. 4. 1899 I.
Friedmann Lipót, szerkesztő, Pester Lloyd. 1894 II.
Fritz Péter, kamarai titkár, Kereskedelmi és iparkamara, Alkotmány-u. 1894 II.
Fuhrmann Ferencz dr., min. tanácsos. 1894 II.
Gaál Jenő dr., min. tan., műegyetemi tanár, Műegyetem. 1894 II.
Gaár Vilmos dr., törvényszéki biró, Alkotmány-u., törvényszéki palota. 1894 II.
Gajári Ödön, szerkesztő, New-York-p. 1894 II.
Gásztmán Samu, Teréz-körut 33. 1899 II.
Geber Antal, min. fogalm., Hunyadi-tér 12. 1899 II.
Geiger Zsigmond, kir. tanácsos, Király-u. 76. 1894 II.
Gerber Ferencz dr., áll. számvevőszéki számellenőr, Zöldfa-u. 22. 1904 II.
Gelléri Mór, kir. tanácsos, Uj-u. 4. 1894 II.
Gerster Miklós, iparfőfelügyelő, Margit-rakpart 58. 1901 I.
Ghyczy Béla, altábornagy, Vas-u. 14. 1896 I.
Goldmann Mihály, kereskedő, Erzsébet-körút 27. 1894 II.
Gonda Béla, min. tanácsos, 1894 II.
Gorove László dr., nagybirtokos, József-körút 59—61. 1894 II.
Grósz Emil dr., egyetemi tanár, Beniczky-tér 4. 1900 I.
Haggenmacher Henrik gőzmalmai. 1895 I.
Hajdu László, min. osztálytanácsos, Orsz. Közp. Statisztikai Hivatal. 1895 I.
Hajduska Emil dr., ügyvéd, Földhitelintézet, Bálvány-u. 1894 II.
Hajnal Vilmos államvasuti főfelügyelő, Keresk. Ministerium. 1894 II.
Halász Imre, iró, Fő-u. 1894 II.
Halász Sándor dr., min. tanácsos, Postatakarékpénztár. 1894 II.
Halászy László dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium. 1900 I.
Haller Károly dr., ministeri fogalmazó. Pénzügyministerium. 1899 I.
Hatvani Hatvany József, nagyiparos, Eötvös-u. 13. 1905 II.
Hatvany-Deutsch Károly, nagyiparos, Nádor-u. 3. 1894 II.
Hatvany-Deutsch Sándor, főrendiházi tag, Nádor-u. 3. 1894 II.
Havas Emil, bankigazgató, Leszámitolóbank. 1894 II.
Havas Miksa, keresk. akadémiai tanár, Keresk. Akadémia. 1894 II.
Hegedüs Ferencz, val. b. titk. tan. Apród-u. 1. 1895 I
Hegedüs Károly udv. tanácsos, Népszinház-u. 8. 1894 II.
Hegedüs Loránt dr., a Magyar gyáriparosok orsz. szövetségének igazgatója. Királyház. 1894 II.
Hellebrandt János dr., ügyvéd, Kerepesi-ut 9/a. 1905 I.
Heller Farkas Henrik dr., min. fogalmazó, Földmivelési Ministerium. 1899 I.
Heltai Ferencz dr., Oszlop-utcza. 1894 II.
Hennyey Vilmos dr., posta- és távirdaigazgató. P. és t. vezérigazgatóság. 1900 I.
Hertzka Tivadar dr., szerkesztő, Magyar Hirlap, Honvéd-u. 10. 1903 I.
Herz József, igazgató, Mária-Valéria-utcza 7. 1896 I.
Herz Vilmos, igazgató, Mérleg-u. 9. 1896 I.
Hevesi Ödön, takarékpénztári igazgató, Stefánia-u. 1894 II.
Hieronymi Károly, valóságos belső titkos tanácsos, Döbrentey-utcza 1901 II.

Hirsch Albert, jogtudor, Váczi-körút 22. 1901 I.
Hoffmann M. Mihály, szerkesztő, Andrássy-út 2. 1895 I.
Hollán Sándor, min. tanácsos, Pauler-utcza 20. 1894 II.
Hollán Sándor ifj. dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium. 1894 II.
Horánszky Lajos, államvasuti igazgató, Eszterházy-u. 15. 1897 I.
Hornyánszky Viktor, nyomdatulajdonos, Akadémia-épület. 1894 II.
Horváth Elemér, min. tanácsos, Nádor-utcza 12. 1894 II.
Horváth János dr., igazgató, Mátyás-tér 16. 1894 II.
Horváth Tivadar dr., ügyvéd, Nádor-utcza 4. 1894 II.
Jakobi Andor dr. ügyvéd, Kohány-utcza 2. 1904 I.
Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár, Kerepesi-út 6. 1894 II.
Jármay Elemér, min. fogalmazó, Döbrentey-tér 6. 1904 I.
Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-körút 18. 1894 II.
Jellinek Henrik, udv. tanácsos, elnök-igazgató, Lipót-körút 18. 1894 II.
Jónás Géza dr., vasuti fogalmazó, Bajnok-u. 14. 1903 I.
Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-utcza 2. 1894 II.
Kanitz Géza, nagykereskedő, Szabadság-tér. 1897 I.
Kautz Gyula dr., val. belső titk. tanácsos, Kaplony-u. 5. 1894 II.
Keleti Kornél dr., gyáros, Ujpest 1907 I.
Kenessey Kálmán, miniszt. osztály tanácsos, Keresk. Minist. 1894 II.
Kilényi Hugó, min. tanácsos, Lógody-u. 1894 II.
Klein Gyula igazgató, Erzsébettér 13. 1901 II.
Komin János dr., igazgató, Szentkirályi-u. 3. 1899 I.
Kondor Alfréd, igazgató, Giro- és pénztári egylet. 1899 I.
Koppély Géza, földbirtokos, Andrássy-út 31. 1896 I.
Kormos Alfréd, szerkesztő, Almássy-tér 2. 1894 II.
Kormos Pál, hirlapiró, Almássy-tér 2. 1894 II.
Korányi Frigyes ifj., min. titkár, Erzsébet-körút 56. 1897 II.
Kornfeld Zsigmond. főrendiházi tag, Bajza-utcza 32. 1895 I.
Kornis Miksa, főtisztviselő, Generali. 1895 I.
Kovács Aladár dr., min. osztálytanácsos, Orsz. Közp. Stat. Hivatal. 1894 II.
Kovács Alajos, min. segédtitkár, Vitéz-u. 15. 1901 I.
Kovács Gyula dr., udv. tan., keresk. muzeum aligazg., Keresk. Muzeum. 1904 II.
Kovács Sándor a magyar pénzintézetek orsz. szövetsége r t. tisztviselője, Báthory-u. 4. 1906 I.
Král Miklós dr., törvényszéki jegyző, Váczi-körút. 82/a 1904 I.
Krausz Gyula dr., főhivatalnok, Király-utcza 90. 1900 I.
megyeri Krausz Izidor, nagyiparos, Örömvölgy-u. 8. 1895 I.
Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, keresk. és iparkamara. 1894 II.
Kunz Jenő, spanyol kir. főkonsul, Bécsi-u. 4. 1901 II.
Lánczy Leó főrendiházi tag, kam. elnök, Keresk. Bank. 1894 II.
Láng Lajos dr., val. b. titk. tan., Thonet-udvar 1894 II.
Leipziger Vilmos, nagyiparos, Nagy János-u. 7. 1894 II.
Leitner Zsigmond, bankigazgató, Andrássy-út 13. 1894 II.
Lendvay Sándor, szerkesztő, Pénzügyi Hirlap Kerepesi-ut 44. 1894 II.
Lers Vilmos dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium. 1894 II.
Lestyánszky Sándor, ny. államtitkár, Kemnitzer-u. 22. 1894 II.
Lévay József báró dr., min. titkár, Igazságügymin. 1894 II.
Lévy Béla dr., az orsz. K. E. főtitkára, Széchenyi-utcza 1. 1905 I.
Lichtenberger Ignácz, bizt. vezértitkár, Riunione, Váczi-u 20. 1894 II.
Linzer Béla gyáros, Külső-Váczi-ut 1894 II.
Liptay Béla, a Magyar aszfalt rt. titkára, Nádor-u. 4. 1907 I.
Lujza gőzmalom r.-t. 1895 I.
Lukács Antal, főrendiházi tag, Földhitelintézet. 1894 II.
Lukács József, udv. tanácsos, bankig. Fürdő-u. 6. 1894 II.
Lukács György v. b. t t. 1900 I.
Madarassy Beck Gyula báró, Nádor-utcza 7. 1894 II.
Madarassy Beck Nándor báró, Nádor-utcza 7. 1894 II.

Máday Andor dr. egyetemi tanár, Andrássy-ut 94. 1907 I.
Magyar keresk. csarnok 1895 I.
Magyary Géza dr., egyetemi tanár, Molnár-u. 39. 1894 II.
Mailáth József gróf, főrendiházi tag. Reáltanoda-u. 14. 1902 I.
Makai Ernő dr., banktisztviselő, Vas-u. 15/b. 1904 II.
Malcomes Gyula báró, min. fogalmazó, Keresk. minist. 1899 I.
Mandello Hugó, bányatulajdonos, Kerepesi-út. 1894 II.
Mándy Lajos dr., min. tanácsos, Lipót-körut 3. 1894 II.
Mariska Vilmos dr., udv. tan., egyetemi tanár, Lónyay-u. 7. 1894 II.
Márffy Albin, államtitkár, Minist.-elnökség. 1902 I.
Márffy Ede dr., pénzügyi fogalmazó, Országház-u. 2. 1906 I.
Márki Hugó dr., ügyvéd, Kaplony-u. 7. 1905 II.
Marx János, min. tanácsos, m. á. v. igazgató, Lendvay-utcza 7. 1902 I.
Masirevics György, vasuti és hajózási felügy. biztos, Kmetty-u. 19. 1903 I.
Matlekovits Sándor dr., főrendiházi tag, v. b. t. t., Árpád-u. 5. 1894 II.
Mátray Elemér, államv. felügyelő, Keresk. Ministerium. 1894 II.
Mattyasovszky Miklós dr., ministeri fogalmazó, Teréz-körut 39. 1898 I.
Méhely Kálmán mérnök, Fő-u. 11. 1907 I.
Meude Bódog, szerkesztő, Lónyay-u. 14. 1894 II.
Metzler Jenő dr., Bécsi-u. 4. 1899 I.
Mezei Mór dr., ügyvéd, Nagykorona-utcza 13. 1894 II.
Miklós Ödön, ny. államtitkár, képv., Délibáb-u. 29. 1894 II.
Molnár Béla dr., czikkiró, Rákóczy-út 53. 1907 II.
Nádas László ügyvédjelölt, Gorove-u. 3. 1906 I.
Nagy Emil dr., képviselő, ügyvéd, Rökk-Szilárd-utcza 32. 1904 I.
Nagy Ferencz dr., ny. államtitkár, képv., Calvin-tér 2. 1894 II.
Nagy Sándor, cs. és kir. asztalnok, Alkotmány-utcza 28. 1898 I.
Németh József dr., min. osztálytanácsos Földmív. Minist. 1894 II.
Neumann Ármin dr., udv. tan., Andrássy-út 5. 1894 II.
Neumann Károly dr., min. osztálytanácsos, Nagy János-u. 7. 1894 II.
Nizsnyánszky István, dr. postatak. titkár, Postatakarékp. 1894 II.
Nyiry István dr., ügyvéd, Bálvány-u. 21. 1895 I.
Ormai Mór, nagykereskedő, Nagymező-utcza 58. 1894 II.
Ormody Vilmos, főrendiházi tag, Vigadó-tér 1. 1894 II.
Ott János dr., min. titkár, Keresk. Ministerium. 1902 I.
Ottlik Iván, min. tanácsos, Szabadságtér 10. 1902 I.
Paikert Alajos, Budapest, Napos-ut 4. 1894 II.
Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9. 1894 II.
Pap Dezső dr., min. titkár, Kereskedelmi ministerium. 1904 I.
Papp Elek, min. tanácsos, Országház-u. 9. 1904 I.
Papp Antal dr., min. titkár, Pénzügyministerium. 1905 I.
Papp Árpád dr., min. osztálytanácsos, Kereskedelmi Ministerium. 1894 II.
Parczer Gyula, bankhivatalnok, Alkotmány-u. 31. 1899 II.
Pásztó Jenő, a Magy. Kel. Tengerhajózási r. t. főkönyvelője, Zoltán-utcza 18. 1898 I.
Pekár Imre dr., ügyvéd, Dorottya-u. 6. 1900 II.
Perlmutter Alfréd dr., szabadalmi biró, Délibáb-u. 6. 1897 I.
Pesti hengermalom r. t. 1895 I.
Pikler Gyula dr., egyetemi tanár, Jávor-utcza 3. 1894 II.
Pless Mór, takarékpénztári igazgató, Károly-körút 19. 1899 II.
Poór Jakab, főnök, Generali. 1894 II.
Popovics Sándor dr., államtitkár, Pénzügyministerium. 1894 II.
Popper István, mérnök, Eötvös-u. 7. 1894 II.
Preiser Miklós, bankhivatalnok, Lipót-körút 3. 1898 I.
Procopius Béla dr., min. titkár, Graz, Richard Wagner-gasse 12. 1902 I.
Radványi Imre, biztositási szakiroda tulajdonosa, Erzsébet-körút 44. 1904 I.
Ragályi Lajos dr., ügyvéd, József-tér 5. 1904 I.
Rakovszky Géza, cs. és kir. kamarás, Rökk Szilárd-u. 18. 1895 I.
Ribári Mór, igazgató, Foncière. 1894 II.
Révai Mór, Üllői-ut 18. 1902 I.

Röser Alfréd Edvin, tanár, Aradi-utcza 16. 1900 I.
Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Podmaniczky-u. 6. 1894 II.
Rubinek Gyula, az O. M. G. E. igazgatója Üllői-ut 25 1894 II.
Ság Manó dr., képviselő, Teréz-körút 35. 1894 II.
Sándor Pál, képviselő, Eskü-tér 5. 1902 I.
Sarbó Leó, igazgató, Andrássy-út 2. 1894 II.
Schack Béla dr., kir. főigazgató, Lipót-körut 16. 1904 I.
Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Károly-körút 15. 1894 II.
Schmidt József dr., ny. államtitkár, Bécsi-u. 4. 1894 II.
Schober Albert, min. tanácsos, ny. államvasuti igazgató. Andrássy-ut 88. 1898 II.
Schober Béla dr., igazgató, Agrárbank. 1894 II.
Sajó Elemér, mérnök, Arany János-utcza 1. 1904 I.
Sebestyén Henrik, igazgató, Bálvány-utcza 10. 1895 I.
Serényi Béla gr., főrendiházi tag Stefánia-ut. 1902 I.
Sidó Zoltán, vámhivatalnok, Fővámhivatal. 1902 I.
Siklóssy József dr., ügyvéd, Kossuth Lajos-u. 4. 1902 I.
Simon Jakab, tőzsde alelnök, Nádor-utcza 23. 1905 I.
Singer Zsigmond, főszerkesztő, Nagy korona-u. 18. 1896 I.
Somogyi Manó dr., min. titkár, Alkotmány-u. 21. 1894 II.
Stankovits Szilárd, polgármesteri titkár, Közp. városház 1900 I.
Steiner József, kereskedő, Wurm-u. 3. 1895 I.
Steinhardt Emil, főnök, Generali. 1897 I.
Stetina József dr., min. tanácsos, Kereskedelmi ministerium. 1898 I.
Stettner László dr., igazgató, Ált. Hitelbank. 1894 II.
Strasser Sándor, tőzsdetanácsos, Lendvay-u. 16. 1894 II.
Strasser Vilmos, földbirtokos, Zrinyi-utcza 9. 1895 I.
Surányi Béla, nagyiparos, Városligeti fasor 24. 1895 I.
Szabó Jenő, főrendiházi tag, Lipót-körút 3. 1894 II.
Szabó Ferencz, földbirtokos, Kemnitzer-u. 1897 I.
Szabóky Alajos dr., min. titkár., Orsz központi statisztikai hivatal. 1902 I.
Szalai Béla, a keresk. r.-t. igazgatója, Váczi-körút 32. 1894 II.
Szántó Menyhért, min. oszt.-t., Társadalmi Muzeum 1894 II.
Szápáry László gr., Szép-u. 1895 I.
Szathmáry Gyula, főkönyvelő, Agrárbank. 1894 II.
Szathmári Károly, postatakarékp. titkár, Hold-utcza 4. 1894 II.
Székely Aladár dr., kir. alügyész, Csengery-u. 20. 1899 II.
Székely Ferencz, takarékp. vezérigazgató, Királyház. 1894 II.
Székely Miksa dr., gyáros, Wurm-utcza 3. 1894 II.
Széll Kálmán, val. belső titkos tanácsos, orsz. képv. 1894 II.
Szentkirályi Kálmán, ügyvéd, hirlapiró, Kádár-u. 6. 1902 I.
Szilassy Zoltán, képviselő, orsz. gazd. egyes. titkár, Köztelek. 1894 II.
Szirmai Oszkár, igazgató, Zrinyi-u. 4. 1894 II.
Szterényi József, államtitkár, Keresk. Ministerium. 1894 II.
Teleszky János dr., min. tanácsos, Pénzügyminist. 1894 II.
Thirring Gusztáv dr., föv. stat. hiv. igazgató, Közp. városház. 1894 II.
Thorotzkai Miklós gr., Bajza-u. 32. 1895 I.
Tisza István gr., val. belső titkos tanácsos. 1894 II.
Tolnai Arnold, igazgató, Erzsébet-tér 15. 1894 II.
Tolnay Lajos, ministeri tanácsos, Üllői-út 19. 1894 II.
Török Arthur dr., ügyvéd, Terézkörut 43/a. 1902 II.
Török Jenő Endre, szerkesztő, Vörösmarty-u. 14. 1898 I.
Trautmann Henrik, tanár, Kötő-u. 10. 1905 I.
Ullmann Adolf, igazgató, Magy. Ált. Hitelbank. 1894 II.
Ullmann Emil, kir. tanácsos, Andrássy-út 23. 1895 I.
Ullmann Károly dr., banktitkár Royal-szálloda. 1905 I.
Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-utcza 3. 1894 II.
Uray Zoltán, államvasuti hivatalnok, Csömöri-út 36. 1896 I.
Vágó József, kamarai fogalmazó, Szöllőkert-u. 16. 1898 I.

Vajda Imre, igazgató, Váczi-körút 32. 1894 II.
Vajda Zoltán Lipót-körút 1901 I.
Vargha Sándor igazgató, Izabella-utcza 65. 1894 II.
Vargha Gyula dr., min. tanácsos, Orsz. Közp. Stat. Hivatal. 1894 II.
Vas Ferencz, igazgató, Keresk. Bank. 1894 II.
Veith Béla, igazgató, Egyetem-u. 1. 1894 II.
Vizaknai Antal dr., min. tanácsos, Zivatar-u. 8. 1894 II.
Vörös László, v. b. t. t., Báthory-u. 1894 II.
Wallon Dezső dr., min. osztályt., Pénzügyministerium. 1900 I.
Weinmann Fülöp dr., udv. tanácsos, Andrássy-út 9. 1894 II.
Weisz Fülöp, bankigazgató, Keresk. Bank. 1894 II.
Weisz Károly, igazgató, Magyar folyam-, és tengerhajózási r.-t. 1902 I.
Wekerle Sándor dr., miniszterelnök, v. belső titk. tan., Damjanich-u. 5. 1895 I.
Wekerle Sándor ifj. dr., képviselő, Damjanich u. 5. 1902 I.
Wickenburg Márk gr., ny. államtitk. Mária-u. 29. 1894 II.
Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétatér-utcza 6. 1894 II.
Wolfner József, gyáros, Váczi-körút 12. 1894 II.
Wolfner Nándor, gyáros, Károly-körút 3. 1894 II.
Wolfner Tivadar, Andrássy-út 6. 1894 II.
Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Akadémia-u. 14. 1894 II.
Zigány Zoltán, tanár, Damjanich-u. 7. 1894 II.
Zilahi Simon, igazgató, Budapesti Hirlap. 1894 II.
Zorn Vilmos, ny. jogakadém. tanár, Vár, Uri-u. 4. 1895 II.

c) Nem budapesti rendes tagok.

Agrár takarékpénztár r.-t., Maros-Vásárhely. 1896 II.
Altnéder Ferencz, m. kir. kohómérnök, Fernezely, Szatmár megye. 1905 II.
Antal Géza, tanár, Pápa. 1897 I.
Babics József, uradalmi igazgató, Zsombolya. 1902 I.
Balás Károly, jogakadémiai tanár, Kassa. 1906 I.
Bartha Béla dr., tanár, Selmeczbánya. 1895 II.
Beniczky György, földbirtokos, Csehi. 1897 II.
Berényi Ármin dr., ügyvéd, Gyula. 1904 I.
Berényi Pál dr., tanár, Sopron. 1894 II.
Czakó Emil, igazgató, Fiume. 1899 I.
Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa. 1894 I.
Dér Sándor, kir. ipari s. felügyelő, Losoncz. 1901 II.
Déri Miksa, igazgató, Bécs. 1894 II.
Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs. 1894 II.
Ecseri Lajos dr., ügyvéd, Szentes. 1899 I.
Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz. 1894 II.
Florián Károly dr., jogtanár, Eperjes. 1906 I.
Gaal Gyula, földbirtokos, Büsü, Somogy vármegye. 1894 II.
Herz Jenő, gyáros, Miskolcz. 1898 I.
Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad. 1895 II.
István-gőzmalom Debreczen. 1895 I.
Jónás János, nyug. ker. akad. igazgató, Eperjes. 1894 II.
Karczag István, Keszthely. 1905 I.
Kenéz Béla dr., egyetemi tanár, Kolozsvár. 1898. I.
Kereskedelmi és iparkamara, Arad. 1895 I.
Kereskedelmi és iparkamara Beszterczebánya. 1895 I.
Keresk és iparkam., Brassó. 1896 I.
» » Debreczen. 1904 I.
» » Fiume. 1895 I.
» » Győr. 1895 I.
» » Kolozsvár. 1897 I.
Kereskedelmi és iparkamara Maros-Vásárhely. 1896 I.
Kereskedelmi és iparkamara Miskolcz. 1895 I.
Keresk. és iparkam., Pozsony. 1895 II.
» » Sopron. 1895 I.
» » Szeged. 1895 I.
» » Temesvár. 1895 I.
Kovách Kálmán, műszaki tan., Eger. 1897 II.
Kovách János, főkönyvelő, Szabadka. 1896 I.
Kovács Gábor, jogakad. tanár, Debreczen. 1904 I.

Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét. 1895 II.
Kováts Ferencz dr., jogakadémiai tanár, Pozsony. 1904 II.
Kováts István dr., ügyvéd, Sopron. 1896 I.
Králik Lajos, Pozsony, Erkel-u. 5. 1895 I.
Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka. 1896 I.
Lapedatu János, banktitkár, Szászváros. 1906 I.
László Gyula, Maros-Vásárhely. 1900 I.
Leopold Gusztáv, gazda, Ágotapuszta, u. p. Sárkeresztur. 1898 I.
ifj. Leopold Lajos, társad.-tud. iró, Szekszárd. 1905 II.
Lippich Gusztáv, Szolnok. 1897 I.
Lukács Géza, czukorgyári hivatalnok, Selyp. 1905 II.
Maléter István, birtokos, Kassa. 1901 I.
Manaszy György báró, képviselő, Temes-Murány, u. p. Bruckenau. 1895 I.
Mandello Gyula dr., jogakadémiai tanár, Pozsony. 1894 II.
Navratil Ákos dr., egyetemi tanár, Kolozsvár. 1895 I.
Pap Róbert dr., ügyvéd, Szeged, Bástya-u. 1906 II.
Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka. 1896 I.
Reitzer Gyula, czukorgyári igazgató, Selyp czukorgyártelep, Nógrádm. 1904 I.
Roszner Ervin b., v. b. t. t. 1897 I.
Rózsa Károly, üzletvezető, Ujpest. Dobó-utcza 24. 1895 I.
Sarkady Lajos, kam. titk., Nagyvárad. 1894 II.
Somló Bódog dr., egyetemi tanár, Kolozsvár. 1899 I.
Szabadi József, tanár, Székesfehérvár. 1896 I.
Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz. 1894 II.
Szabó Kálmán, kam. eln., Debreczen. 1895 II.
Szávay Gyula, kam. titk., Debreczen. 1894 II.
Székely György, főispán, Brassó. 1895 II.
Székelyhidy Viktor, Maros-Vásárhely. 1897 I.
Szolnoki mezőgazdasági takarékpénztár r. t., Szolnok. 1897 I.
Vajna Elemér dr., ügyvédjelölt, Nyárádszereda. 1907 I.
Vályi Gábor dr., egyetemi tanár, Kolozsvár. 1895 I.
Vannay Ignácz, kir. tan., B.-Gyarmat. 1897 II.
Ybl Felix dr., Fiume, Via Szápáry. 1894 II.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségü őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czimére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyünyörü üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya **vesz** és **elad** mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; **kölcsönöket** értékpapirokra; **leszámitol** váltókat és **bevált** szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; **hitelleveleket állit ki** külföldre és minden **tőzsdei megbizást** helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és **fiumei közraktáraiba**, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki hátom új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti kocsi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **kocsi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntödei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében **házassági** óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-ig erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetei kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál**, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Holó-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel ósan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

A PESTI HAZAI ELSŐ TAKAREKPÉNZTÁR-EGYESÜLET

hatvannyolczadik évi

RENDES KÖZGYÜLÉSÉT

1908. évi februárius hó 2-án d. e. 10 órakor

fogja Budapesten, Pestvármegye székháza dísztermében (Városház-utcza) megtartani.

TÁRGYSOROZAT:

1. Jelentése az igazgatóságnak és felügyelő-bizottságnak az 1907-ik évi üzlet eredményéről.
2. Határozathozatal a mérleg és a tiszta jövedelem iránt.
3. Egyéb igazgatósági előterjesztések.
4. A választmány hnszonöt tagjának megválasztása (alapszabályok 41. §-a).

☞ Ezen közgyülésre a t. cz. részvényesek azon figyelmeztetéssel hivatnak meg, hogy az alapszabályok 14. §-a értelmében csak oly részvényes gyakorolhatja akár saját személyében, akár meghatalmazott által szavazati jogát, kinek részvénye 1906. deczember 31-éig nevére iratott s a közgyülést megelőző nap d. u. 5 óráját az egyesület főpénztáránál még le nem járt szelvényeivel együtt letétetett.

Budapest, 1908. januárius 9-én. *Az igazgatóság.*

Az „Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár“

rendes közgyülését

folyó 1908. évi február hó 8-án d. u. 4 órakor központi osztályában (V. ker. Dorottya-utcza 4. szám, saját épületében) tartja, melyre a t. cz. részvényesek az alapszabályok 12., 14. és 15. §-ai értelmében tisztelettel meghivatnak.

TÁRGYSOROZAT:

Az igazgatóság és a felügyelő-bizottság jelentésének, valamint a mult évi zárszámadásoknak előterjesztése, a mérleg megállapitása, a nyereség felosztása s az igazgatóság és a felügyelő-bizottság részére a felmentvény megadása iránti határozathozatal.

☞ Azon t. cz. részvényesek, kik a közgyülésen résztvenni és szavazati jogukat személyesen vagy más meghatalmazott részvényes által gyakorolni óhajtják, sziveskedjenek az alapszabályok 18. és 20. §-ai értelmében legkésőbb 1907. évi deczember hó végéig saját nevükre irt részvényeiket, még le nem járt szelvényeikkel együtt legkésőbben 3 nappal a közgyülés előtt, tehát legkésőbben bezárólag folyó évi február hó 5-ig a takarékpénztár központi vagy budai osztályában (V. ker., Dorottya-utcza 4. sz. vagy II. ker., Fő-utcza 2. sz. alatt) letenni; ugyanott a megvizsgált 1907. évi zárszámadások és a felügyelő-bizottsági jelentés példányai az alapszabályok 153. §-a értelmében folyó évi február hó 1-től kezdve átvehetők.

Budapesten, 1908. évi január hó 22-én.

Az »Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár« igazgatósága.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztositó-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapittatott 1863. évben. Az intézet felügyelő-bizottsága u. m. az előbbi években is, deczember 31-én tartott ülésében az intézet pénztár- és vagyon-állapotának fővizsgálatát megejtette és megállapitotta, hogy az intézet vagyona a következő értékekben van elhelyezve és pedig: Intézeti házak beruházási értékben: Teréz-körút 40—42. számú épület 818.613 K 95 f, Kerepesi-út 20. számú épület 655.847 K 24 f, Váczi-út 4. számú épület 610.463 K 14 f, értékpapirok 9,068.610 K 03 f, kölcsönök saját kötvényekre 886.924 K 59 f, takarék- és bankbetétek 2,145.853 K 63 f, postatakarékpénztár 13.583 K 65 f, hivatalnoki nyugdíjalap betét 253.591 K 90 f, pénzkészlet 45.466 K 49 f, összesen 14,498.934 K 60 f. 1907. deczember havában 1,658.400 K értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,417.400 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 8,042.039 korona fizettetett ki. 1907. évi január 1-től deczember 31-éig bezárólag 22,594.730 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 19,339.930 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 1,194.640 korona és az intézet fennállása óta 12,397.885 korona 91 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A magyar kir. Osztálysorsjáték-részvénytársaság e hó 20-án tartotta *Lukács* László v. b. t. t. elnöklése alatt 10. évi rendes közgyülését 22 részvényes jelenlétében, kik 3590 részvényt képviseltek. Az előterjesztett 1907. évi mérleg és üzleti jelentés elfogadása után elhatározták, hogy a 10. számú kamat- és osztalékszelvény 112 koronával váltassék be. A szelvények beváltása e hó 21-től kezdődőleg történik. Miután a felmentvényt ugy az igazgatóságnak, mint a felügyelő-bizottságnak az 1907. évre megadták, a felügyelő-bizottságba a következőket választották be: Hugonnai Kálmán gróf, Cohn Móricz, Morvay István, Schönfeld Adolf, Sivó Jusztin. Ezzel a közgyülés véget ért.

Belvárosi takarékpénztár r.-t. A takarékpénztár igazgatósága e hó 25-én tartott ülésében megállapitotta az 1907. évi mérleget, mely *1,076.058 korona 55 fillér tiszta nyereséggel* zárult az 1906. évben elért 1,050.062 korona 38 fillér tiszta nyereséggel szemben. A zárszámadások egyes tételei a következők: *Mérlegszámla. Vagyon:* Pénztárkészlet 1,326.666·87 korona, intézeti bérház 2,527.203·20 korona, követelések bankok és bankároknál 383.005·96 korona, saját értékpapirok és ezek kamatai 2,030.197.31 korona, intézeti záloglevelek és kamatai 2,708.369·83 korona, záloglevél levél biztositéki alap és kamatai 3,079.047·92 korona, nyugdijalap értékpapirjai 168.986·25 korona, váltótárcza 8,576.235.12 korona, külföldi váltók és pénznemek 392.626·84 korona, értékpapirokra adott előlegek 3,666.165·48 korona, adósok 8,540.721.47 korona, jelzálogkölcsönök 46,791.706,06 korona, leltár (teljesen leirva), vagyontételek összesen 80,490.932·31 korona. *Teher:* Részvénytőke 10,000.000 korona, tartalékalap 1,775.000 korona, nyudijalap 173.000 korona, betétek

15,544.309·25 korona, forgalomban levő záloglevelek 47,170.300 korona, kisorsolt záloglevelek 321.600 korona, be nem váltott osztalékszelvények 2347 korona, jelzálogkölcsönökből visszatartott összegek 322.003·39 korona, beváltandó záloglevél-szelvények dotációja 694.814 korona 38 fillér, átmeneti kamatok 471.661.16 korona, hitelezők 1,491.330.68 korona, íntézeti bérházakat terhelő átvállalt jelzálogkölcsönök 1,448.507.90 korona. *Tiszta nyereség 1,076.058·55 korona.* Összesen 80,490.932·31 korona.

Nyereség- és veszteség-számla. Tartozik: Kifizetett és tőkésitett kamatok 517.411.82 korona, tőkekamatadó 51.741·18 korona, adó 101.565·62 korona, költség 234.678 07 korona, tisztviselői fizetések 197.548.70 korona, felügyelő-bizottság dijazása 8400.— korona, leirások 60.000.— korona. *Tiszta nyereség: 1,076.058·55 korona.* Összesen 2,247.603.94 korona. *Követel:* Nyereségáthozat 1906. évről 49.766·14 korona. Bevett kamatok 1,668.647·43 korona. Nyereség a záloglevél üzleten 302.102.19 korona. Jutalékok és egyéb bevételek 227.088·18 korona. Összesen 2,247.603·94 korona.

Az igazgatóság és felügyelő-bizottság a f. é. február hó 8-ára egybehivott közgyülésnek azt fogja javasolni, hogy az 1,076.058·55 korona nyereményből, az alapszabályszerű illetmények levonása után 225.000.— korona a tartalék-alapba helyeztessék, mely által az általános tartalék-alap *kerek kétmillióra* emelkedik; az 1907. évi (XV-iki) szelvénynek egyenként 32½ koronával (6½%) leendő beváltására 650 000.— korona forditassék, köz- és jótékonyczélra 10.000.— korona osztassék fel, végre a fenmaradó 47.377·63 korona maradék uj számlára vitessék elő.

A legtöbb kedvezés és a reciprocitás.[1])

A legtöbb kedvezés eredménye nemcsak a gyakorlatban kettős: az elméletben is ellentétesen itélnek fölötte. Van egy jelentékeny tábor, a melyben a legtöbb kedvezést, föltétlen és általános formájában a kereskedelmi forgalom áldásának és állandósága alapkövének vallják. És vannak sokan, a kik a mai viszonyok között már nem tartják egészen helyénvalónak és azt óhajtanák, hogy ép a forgalom biztonsága és a termelés állandósága érdekében ki kellene sajátitani a kereskedelmi szerződések alkotó elemeinek sorából.

E kettős irányú állásfoglalásnak tanulságos keretéül szolgál az a valóság, miszerint a legtöbb kedvezés ellenségei azonképen hajolnak meg előtte, mint hüséges követői és nincsen ezidő szerint Európában ország, a mely kereskedelmi szerződéseiből a legtöbb kedvezést kihagyta volna. Még azok is, a kik lelkes szószólói az autonom kereskedelmi politikának, kénytelenek bevallani, hogy a legtöbb kedvezés biztositása nélkül ez idő szerint kereskedelmi szerződést nem lehet, de nem is szabad kötni.

A legtöbb kedvezés ellenesei rendszerint azzal a váddal lépnek föl, hogy a kereskedelmi szerződések azon kikötése, hogy a legtöbb kedvezés föltétlen osztályrésze a szerződőknek, nem védelmezi kellőképen a belföldi termelést és a vámok lefokozását, meg a lefokozott vámok általánositását eredményezi. Sok igaz van e vádban. Mert a legtöbb kedvezés biztositása adott kedvezményekre vonatkozik és szélesebb körnek juttatja javára azt, a mit az egyik szerződő kivivott magának. Előfeltétele, hogy akadjanak szerződő felek, a kik egymásnak engedményeket adtak és akadjanak másodsorban szerződők, a kik ezen engedményeket általánositani, illetőleg maguknak is biztositani ákarják. A végső eredménye ennek az, hogy a vámok lefokozódnak és mennél több az, a ki csak engedmények ellen akar szerződni és mennél több az, a ki a legtöbb kedvezést biztositani kivánja magának: annál jobban mérséklődnek és szállnak alá a vámtételek. Ámbár a gyakorlat arra is mutat elegendő példát, hogy a legtöbb kedvezés éppen nem járt vámmérsékléssel. Csak például emlitem, hogy valamely ipari termelésnek, teszem a mezőgazdasági gépek gyártásának Magyarországon védelemre van

[1]) Szerzőnek egy nagyobb tanulmányából.

szüksége a németországi mezőgazdasági gépgyártás ellen. Ha a legtöbb kedvezés kikötése nem léteznék, olyképen adnák meg a védelmet, hogy megszabnák a jó magas védővámot. a melynek erős korlátain a versenytárs ne juthasson keresztül. És a legtöbb kedvezés erre a védelemre még rá is kényszeriti a védelmet kereső ipart. Mert hiszen a legtöbb kedvezés által az a vámtétel, a melyet valamely szerződő ország képes kialkudni, általánossá válik és mivelhogy a védelmet kereső iparág nem tudhatja, hogy a kialkudott és általánossá tett vámtételnek mi a hatása, hogy a legtöbb kedvezés jogán merről ront rá a verseny, kénytelen a legmagasabb védővámot kérni és ezt állitani őrül oda, a hol egy másik ország productuma akarna bejutni a védett ország területére. Igy protegálja a legtöbb kedvezés a védővámot. És gyakorta van meg a legtöbb kedvezésnek még az a hatása is, hogy vámkedvezmények éppen azért maradnak el, mert a ki megadhatná, fél az általánositástól. Nem egyszer fordul elő, hogy két szerződő fél közül az egyik valamelyes engedményt kér, a mit a másik készséggel meg is adna; ámde visszatartja ebben a hajlandóságában az a félelem, hogy azt más is élvezhetné, vagyis a legtöbb kedvezés jogán olyan ország is megkapná, a melynek ezt a kedvezményt nem akarja megadni, mert erős versenyt támaszthatna benne önmagának. Még abban is akadályul szolgálhat a legtöbb kedvezés, hogy a szerződő ország attól való félelmében, hogy más is megkaphatja, magának sem kivánja kivivni; mert nem élvezhetne nyugodtan olyan kedvezést, a melyben más is osztozkodik.

Tagadhatatlan, hogy a legtöbb kedvezésnek gyakorta olyan következményei is vannak, a melyekre a szerződő felek a szerződés megkötésének idejében nem is gondoltak. Megtörténhetik ugyanis, hogy épp a legtöbb kedvezés czímén élvezhető olcsó vámtétel versenyképessé tesz olyan országokat, a melyek eddig nem is gondoltak a versenyre. Eminens példa rá Svájcz, a mely Németországtól 20 márkás kedvezményezett vámtételt kapott hangszerekre. Ezt a vámtételt a legtöbb kedvezés jogán megkaptuk mi is, és megkapta Francziaország is. A hatása az lett, hogy Svájcz bevitele évről-évre apadt. Ellenben a miénk és Francziaországé évről-évre nőtt és ennek ingerlő hatása alatt a hangszeripar nálunk is, Francziaországban is jelentékenyen emelkedett.

A legtöbb kedvezésnek tehát nemcsak az a közvetett hatása van, hogy a vámtételeket általánositja és lefokozza, hanem az is, hogy a vámmérsékléseket megakadályozza. Már Schraut is foglalkozik e kérdéssel[1]) és okfejtését a következő példával bizonyitja[2]): »Ha például Németország valamely kereskedelmi szerződés megkötésénél nem volt hajlandó a borvámot leszállitani, mert — tekintve az illető államnak nagy borbevitelét Németországba — a vámjövedelem ezáltal tetemesen csökkent volna, vagy pedig mivel attól lehetett tartani, hogy a belföldi borterme-

[1]) Az ő példáját használja fel Vosberg-Rekow: *Politik der Handelsverträge*, Berlin, 1898. művének 137 old.

[2]) Schraut M.: *A kereskedelmi szerződések és a legnagyobb kedvezés elmélete.* Átdolgozta dr. ifj. Emich Gusztáv. Budapest, 1892. 32 oldal.

lésre ez káros hatással lenne, ellenben szerződésszerűleg biztositotta ezen országnak a legnagyobb kedvezést, akkor ezen utóbbi kedvezményből az következik, hogy Németország később egy más állammal kötendő kereskedelmi szerződésben sem szállithatja le a borvámot. Németország ezt akkor sem teheti, ha a szóban levő vámmérséklés egyedül ezen országgal alkalmazva sem közgazdasági, sem pénzügyi szempontból nem aggályos. Hogy a vámmérséklésnek az első államra való kiterjesztéséből származó káros következmények elkerültessenek, Németországnak ez esetben le kell mondania azon előnyökről, a melyeket a másik államtól a borvám mérséklése fejében mint egyenértéket kieszközölhetett volna. Az által, hogy a legnagyobb kedvezés az első állammal kötendő szerződésben megszerezhetők lettek volna.« Schraut példája azonban csak tényt állapit meg, a nélkül, hogy okát kutatná. Föltétlen igaza van, hogy a legtöbb kedvezés nemcsak csökkenti és általánositja a vámokat, hanem egy bizonyos határon meg is akadályozza a diminuatiót. De nem mindenik árúban.[1]) Igy nem csökkenti sohasem azoknak az árúknak a vámját, a melyeket a bevivő csak közepes vagy éppen silány mennyiségben és minőségben produkál. Mert ha ezt tenné, a mérséklés hasznát nem az az ország látná, a mely a vámtételt csökkentette, hanem azok az országok élveznék, a melyek a megjelölt árúczikkben többet és jobb minőségüt termelnek. Ámbár különös, hogy épp a közép-, avagy általában silány minőségű árúk azok, a melyek a vámmérséklésért legtöbbet küzdenek, de a mit éppen ezeknek nagyon kényes megadni, mert a kicsiny vámtétellel terhelt silány minőségű árúk rendszerint olyan mértékben árasztják el a belföldi piaczot, hogy a rendszeres termelés lehetetlen.

Azok az esetek, a melyek valamely országot — a legtöbb kedvezés befolyásától való félelemben — visszatartanak attól, hogy egy másikkal kedvezményes tarifák kikötése mellett szerződést kössön, a lehető legkülönfélébbek és rendszerint kapcsolatosak az illető ország kereskedelempolitikai viszonyaival. Az egyik, az általános az, hogy egyetlen ország sem fog tudatosan hozzájárulni ahhoz, hogy a legtöbb kedvezés révén az ő piacza áldozatul essék. A másik, hogy a védővám rendszeréért leselkedő országok általában nem igen szeretnek tarifamérsékléseket adni, s ha már adnak valamelyes csekély engedményt, ellenszolgáltatásképpen kierőszakolják maguknak a legtöbb kedvezés jogát. Innen van, hogy a védővámokkal körül bástyázott, a »begombolt zsebű« országok általában nem adják meg szivesen a legtöbb kedvezés kikötését, vagy ha megadják,[2]) drága árt kérnek érte.

Erősen támadják a legtöbb kedvezés kikötését azért, mert a szerződéses kereskedelmi politika alapkövetelményeivel, az adott meg a kapott kedvezmények egyenlő értékének biztositásával ellentétes elvet dekretál. És alig is vitatható, hogy ebben az ellenvetésben ne lenne sok igazság. Mert igaz ugyan, hogy a

[1]) Dr. Paul Arndt: *Die Zweckmässigkeit des Sistems der Meistbegünstigung.* Berlin, 1901. 27 old.

[2]) Helferich K. *Handelspolitik,* Leipzig, 1891., 97. oldal.

lehető legritkább esetben szokás a legtöbb kedvezést csak egyoldaluan megállapitani, mert a ki megadja, az meg is kapja. De viszont a lehető legritkább esetben történik az, hogy a mit általános, legtöbb kedvezésben az egyik ország kap, az annyit érjen, mint a mennyit a másik ad. Ámde ennek a hiányát csak az vetheti a legtöbb kedvezés ellen, a ki abban a csalóka reményben ringatja magát, hogy általában lehetséges a kereskedelmi forgalom terén, a kapott és adott kedvezmények egyenértékét kivivni. A forgalom esélyei, a fogyasztás föltételei, a termelés apró-cseprő nehézségei is meggátolnák, ha más egyéb nem, hogy a mit az egyik ország visz a másik vámterületére, az pontos mérték alapján mutassa az ellentétes irányú forgalom értékét, és ezáltal az egyik ország által adott kedvezmények egyenlőek legyenek értékben a másik országéival. Sotbeer a Deutscher Handelstag 1901 január 8-án tartott ülésében igen jellemzően szólott a kérdésnek erről az oldaláról, a mikor kifejtette, hogy a legtöbb kedvezésnek a jelentősége nagyon különböző a szerint, hogy milyenek azok az országok, a melyek abban szerepelnek, és igen helyesen jegyezte meg, hogy: »Meistbegünstigung und Meistbegünstigung können nicht immer als äquivalente Zugeständnisse betrachtet werden.« Anglia, a melynek csak pénzügyi vámjai vannak, ezen a téren a legvisszásabb helyzetben van az európai kontinens többi országaival szemben, a melyek körülbástyázzák magukat gazdasági vámokkal. De azért Anglia ugyancsak különösen fogadná, ha az európai nagyhatalmak országai megtagadnák tőle a legtöbb kedvezést. És hányszor kerülnek egymás mellé a legtöbb kedvezés biztositásával rendelkező országok között olyanok, a melyek egyikében magas, a másikában pedig csak mérsékelt vámok uralkodnak. És ugyancsak a legtöbb kedvezés gyakorta hoz össze olyan országokat, a melyekben a legtöbb kedvezés azokat az engedményeket juttatja osztályrészül a szövetséges társnak, a melyeket ez szerződésileg biztositott másoknak; de összehoz olyan országokat is, a melyek semmi különös kedvezéshez se juttatják a szerződéses feleket. Ezekben az esetekben nem is lehet szó a kedvezmények egyenlő értékéről.

Különben is lehetetlen dolog a legtöbb kedvezést a benne rejlő érték egyenlősége szempontjából mérlegelni. Hiszen az egyik esetben nem egyéb az a jövendőre szóló igéretnél,[1]) holott egy másikban, nyomban megadásakor nyujt kézzelfogható előnyöket. Németország 1894-ben csak azért utasitotta el először Oroszország ajánlatát a legtöbb kedvezésre, mert nem látta ezt egyenlő értékünek azzal, a mit ad, és csak mikor ez megtoldotta engedményeit, adta meg neki Németország a legtöbb kedvezést. De számitása inkább csak óhajtás volt, mert engedményének értékét csak sejtette.

És a legtöbb kedvezmény értékének megállapitásánál számba kerül még az a fix kör is, a mely közvetve jut osztályul az ujonnan szerződő félnek. Ha ez a kör tágul, valószinű, hogy emeli vele a szerződés értékét. De ha értéktelen összeköttetése-

[1]) »Ein Wechsel auf die Zukunft«, mondja Grunzel.

ket hoz, inkább csökkenti, mint emeli a remélt hasznot. Az európai Törökországra igen jelentékeny értékű volt a legtöbb kedvezés záradéka, mert azokat a kedvezményes tarifákat, a melyeket Németország szárított fügére, czitromra és datolyára alkudott ki magának monarchiánktól, voltaképpen ő élvezte. Avagy, mikor Németország a svájczi szerződésben alacsony vámokat kötött ki a pamutfonalakra, nagyon jól tudta, hogy az Angliának lesz majd hasznára. Ezek a közvetett értékek alig vonhatók mind számba. Gyakorta látják, tudják az alkudozó felek; de gyakorta csak akkor fejlődik ki az értékük, a mikor már a szerződés készen van, és a kereskedelem meg a termelés beilleszkedhetik annak kereteibe. Leggyakrabban azonban jól tudják a szerződők, hogy mik azok az értékek, a melyeket a legtöbb kedvezésben kapnak és adnak, és csak természetes, hogy az alkudozás serpenyőjébe bele is dobják.

Gyakorta emlitik, enyhitendő vele a legtöbb kedvezés ellen felhangzó vádakat, hogy hovatovább elveszíti majd jelentőségét azon roppant haladás folytán, a melyet a nemzetközi munkamegosztás mutat fel óriási méretekben való fejlődésében. Ez a vigasztaló lekicsinylés abból indul ki, hogy a világpiaczon kifejlődött kiméletlen verseny azt eredményezi, hogy a nemzetközi munkamegosztás napról-napra jelentékenyebb lépésekkel halad előre. És ennek nyomán a középminőségű tömegárú helyébe mind jobban és jobban odaférkőzik a minőségileg jobb, az ugynevezett qualitásos árú. Pedig amaz volt a kiviteli forgalom pièce de résistance-a.[1]) És tagadhatatlan, hogy a világforgalomban nyiltan felismerhető ilyen irányú változás. A tömegárú mellett, mely gyönge minősége folytán aránytalanul drága, erősen hódit a különleges árú, a mely minőségileg amannak fölötte áll és aránylag olcsóbb. És az is beigazolt tény, hogy a különleges árúknak nem igen van szükségük a legtöbb kedvezésre, sőt mihelyest monopoliumszerű árúkká fejlődnek, arra egyáltalában nem is reflektálnak. Ámde a jobb minőségű árú, a melynek épp az a törekvése, hogy néhány megbizható, állandó piaczot szerezzen magának, ez idő szerint még nem nélkülözheti a legtöbb kedvezést, mert ha valami, épp ez az, a mely lenyomja számára a vámokat. Magas vámok mellett pedig még a különleges árúknak is alig-alig fejlődik piacza. Bajos dolog hát azzal vigasztalódni, hogy a jobb minőségű, a qualitásos árúnak nincsen szüksége a legtöbb kedvezésre.

Lehetőleg mérsékelni azokat a károkat, a melyeket a legtöbb kedvezés okoz, lefokozni a jövendőben bekövetkezhető esélyek kellemetlen hatását, különösen is gátat vetni annak, hogy ne hulljon érett gyümölcsként bárki harmadiknak, fáradtság és áldozat nélkül, ölébe az, a mit mások vivtak ki: a legtöbb kedvezés ellenesei azt ajánlották, hogy vámpolitikai szempontból, vagy helyesen mondva, vámkedvezmények szempontjából osztályozni kellene a szerződő államokat. Az osztályozásnak az lenne a főkövetelménye, hogy az egyik ország árúit alacsonyabb, a másikéit magasabb vámtétel alapján engedné be a szerződő fél

[1]) Borgius. *Ein handelspolitisches Vademecum.* Berlin, 1903., 53. oldal.

vámterületére. Vagyis eltérő, differenciális lenne a vámkedvezmény. Az eltérést minden egyes szerződésben külön kellene megállapitani, arányosan ahhoz, hogy milyen értékű kedvezményt nyujt az, a ki kedvezményt kér. Kapcsolatban ezzel megszünnék az általánositás és elmulnék az a veszedelem, hogy az egyik országnak nyujtott kedvezés ellenszolgáltatás nélkül, a legtöbb kedvezés jogán, önkényt, automatice jut osztályrészéül a másiknak, talán az olyan államnak, a mely a kapott kedvezménynyel előre nem látott versenyt támaszthat. Aggály nélkül, mellektekintetek nélkül állhatnának egymással szemben a szerződésre törekvő felek és köthetnének olyan szerződéseket, a melyekben kifejezésre jutnának a szerződők különleges és talán változás alá is eső gazdasági érdekei.

A differenciális elbánással szemben azt hozzák fel a legtöbb kedvezés biztositásának védelmezői, hogy amaz fölöttébb megnehezitené a vámeljárást, holott emez az általánositás révén nagyon megkönnyiti. Az eltérő, differenciális eljárás azzal járna, hogy minden egyes állam árúit más és más vámtétel alapján kellene elvámolni. A vámhivatalnokok munkáját ez roppant mód meglassitaná és megnehezitené. Ezzel szemben könnyű és egyszerű a legtöbb kedvezés pajzsa alatt az eljárás. A vámhivatalnoknak, az általános vámtarifa mellett csak a szerződéses, konvencionális tarifára van szüksége, hogy tisztében eljárhasson, és nem kell vizsgálgatnia azt a sok bizonyitványt meg okmányt, a melyre a differenciális tarifánál van szüksége, hogy megállapitsa az illető árú eredetét. A legtöbb kedvezés biztositása mellett a bevitellel foglalatoskodó kereskedőnek nem kell gondoskodnia a sok származási bizonyitvány beszerzéséről, a mi pedig roppantul fárasztó, költséges és kellemetlen. Egyben azzal is jár, hogy az importőrök körmönfont eszközökkel segitenek magukon a származási bizonyitvány beszerzésénél felmerülő nehézségeken. Kijátszszák a vámhivatalokat azzal a legsürűbben praktizált visszaéléssel, hogy a kedvezményben nem részesülő ország árúit beviszik a kedvezményezett országba, ott naturalizáltatják és mint kedvezményezett árút viszik arra a vámterületre, a melyen alacsonyabb vámtétel szerint taksálják. Nem szabad a kérdés megvilágitásánál tekinteten kivül hagyni azt sem, hogy a könnyű elvámolással kapcsolatos kedvezmények a belföldi fogyasztónak esnek javára az árúk behozatalánál és a belföldi termelőnek, ha az árukat kiviszi a vámterületről. Nem lenne tehát sem a fogyasztónak, sem a termelőnek érdeke, hogy a differenciális tételekkel kapcsolatos vámeljárási nehézségek életbe lépjenek. Különben is — mondja Matlekovits[1]) — hogy a vámpolitika szabadelvű irányzata mellett azokon a kellemetlen apróságokon, a melyet a differenciális elbánás támaszt a vámkezelésnél, méltányos elbánással könnyű segiteni, különösen most, a mikor a forgalmi eszközök óriási méretekben fejlődtek és ezek maguk minden lehetőt megtesznek, a forgalom gyors, előzékeny és

[1]) Matlekovits Sándor. *Die Meistbegünstigung und die Differencialzölle.* Referat für den volkswirtschaftlichen Internationalen Kongress zu Antwerpen 1892. Közre került a Handelsmuzeum 1892. jul. 21. és 28-án megjelent számaiban.

könnyű lebonyolitására. (»Eine Regierung, welche wirklich handelsfreiheitliche Intentionen hat — mondja — ist in Folge der Verkehrseinrichtungen in der Lage, die Meistbegünstigung ohne die chikanöse Forderung von Ursprungszeugnissen anzuwenden, und kann mit reifer Überlegung der Zollpolitik seiner verbündeten Vertragsstaaten das Fordern von Ursprungszeugnissen auf Null reduzieren.«)

És bizonyára nem is ebben van a differenciális elbánásnak a legnagyobb nehézsége, és ezzel a legnagyobb akadálya annak, hogy életbe lépjen. Maga Matlekovits is azt vallja, idéztem előadásában, hogy a differenciális eljárást csak addig lehetne alkalmazni, a mig akadna ország, a mely ilyennek a megkötésére hajlandó. És ha akadnának is ilyen országok, csak átmenetileg volna helyes a differenciális elbánás alkalmazása, mivel oda törekednék minden szerződő állam, hogy a szerződéses tarifa által mérsékelt általános tarifát elnyerhesse.

De a mig oda jutna! A gyönge államokat teljesen elnyomnák az erősek és abban a küzdelemben, a melyet a nemzetközi kereskedelem terén vivnak egymással a nemzetek, nekik csak a legyőzöttek szerepe jutna!

Kétségtelen, hogy ama nehézségekkel szemben, a melyeket a legtöbb kedvezés ad, az általánositásban, az engedmények schematikus kiterjesztésében számot tevő védelem az engedmények individualizálása. Nem kellene sohasem a harmadik országra tekinteni. Két szerződő fél állana egymással szemben. Alkudnának és megegyeznének. A ki mit adna, megkivánhatná, hogy megkapja annak az ellenértékét is. És mindenik szerződő féllel külön kellene alkudni. Mindegyiknek külön kellene engedményeket adni. A kereskedelmi szerződések világába egész terjedelmében belejutna a kereskedés elve, a mely a haszon után jár és ha nem kaphatja meg azt a nyereséget, a melyre óhajtozott, bezsebeli azt, a melyet éppen kaphat. Ámde éppen itt van a differenciális rendszer gyöngéje. Megszűnnék az állandóság, a melyre a legtöbb kedvezés mellett bizton lehetett épiteni, a mikor új összeköttetéseket kezdtek egymással az egyes országok. A legtöbb kedvezés birtokában az, a ki a külföldi árúra rá van utalva, tudja, hogy azokat a külföldi termelőket, a kiktől eddig födözte volt szükségletét, nem üzheti el piaczáról valamelyes nagyobb kedvezmény, a melyet egy harmadik ország kapott. Nincsen hát rákényszeritve, hogy esetleg minden egyes szerződés után változtassa bevásárlási forrásait, hogy keressen új összeköttetéseket, a melyek mindenkor csökkenéssel, időveszteséggel, sőt jelentékeny költséggel is járnak. És a mint a külföldi árúk belföldi közvetitőjét, azonképpen védelmezi a legtöbb kedvezés a differenciális eljárással szemben a belföldi exportőrt, a differenciális eljárás nyomában járó eladási kellemetlenségek és változások ellen. Mert a differenciális eljárás mellett könnyen megeshetik, hogy az az exportőr, a ki odahaza nagy készleteket halmozott össze, hogy külföldi szállitási kötelezettségeinek eleget tegyen, váratlanul egy olyan eladót talál megszokott külföldi piacán, a ki a differenciális tarifában neki biztositott engedmények árán, elharácsolja előle az eladás lehetőségét és arra

készti, hogy vagy vonuljon ki erről a piaczról, vagy adja el árúit veszteséggel, vagy keressen magának, ha akar, más fogyasztó piaczot.

Nem szabad a kérdés mérlegelésénél elhallgatni azt sem, hogy a legtöbb kedvezés biztositása sokkal jobban visszatartja a forgalomban passive érdekelt államokat attól, hogy a bevivőnek kellemetlenkedjenek, mint a vámpolitikai differenciálás. Ez már magában rejt valamelyes ellentétességet, a melynek épp a differencziális elbánás az eredménye. És ha tényleg ellenszenv, vagy megtorlási szándék, vagy a belföldi piaczról való kiszoritásra irányuló törekvés az, a mi a differenciális eljárást sürgette, ezek az inditó okok nem igen szoktak szünetelni a szerződések megkötése után sem, és az az állam, a mely a differenciális elbánásnak hátrányos voltát tapasztalta a szerződés megkötésekor, érezni fogja azt apró tűszurásokban, fájó kellemetlenkedésekben azután is. Ennek azután első következménye az lenne, hogy a külföldi árúk belföldi fogyasztói és a belföldi árúk exportőrjei bizonytalan és veszteséggel járó helyzetbe jutnának.

És eddiglen úgy volt, hogy a mely európai ország a legtöbb kedvezés kirekesztésével a differenciális tarifákat akarta propagálni, kénytelen volt belemenni a vámháboruba, — ha ugyan idejében nem tudott előle elmenekedni — a legtöbb kedvezés megadása árán.

Gyakori vád az egyik részről, és sürün felhangzó dicséret a másikról, hogy a legtöbb kedvezés sablónt teremt. Mert a még imitt, az első szerződő az egyes tarifatételek fölött alkudozik, a legtöbb kedvezés nehány stereotip szóban egész sorozat kedvezményt ad. Azaz megad mindent, a mit eddig adott és fog adni ezutánra, a mikor leköti, hogy az, a ki a legtöbb kedvezés birtokában van, bátran nézhet versenytársai szemébe, mert nálánál kedvezőbb feltételek mellett senki sem jöhet a piaczra. Következik azután ebből, hogy egyrészt protegálja a szabad kereskedelmi irányt ott, a hol ilyennel akad össze és a hol ennek engedményeit kell általánositania, de protegálja a védőirányt is, a hol ilyenre szabják. Hiszen Francziaország és Németország valósággal versenyt szeretnének futni egymással a védővámok szertelenségeiben, de azért épp úgy alkalmazzák a legtöbb kedvezést, a mely öntelten hivatkozik rá, hogy szabad kereskedelmi irányzata mennyire van biztositva!

Ebben a pro- és kontra hangoztatott sablónban rejlik egyben a legtöbb kedvezésnek az az elsősége is, hogy ott, a hol tarifás szerződést nem lehet kötni, de a kereskedelmi összeköttetést mégis fönn akarják tartani, megkötik a legtöbb kedvezést biztositó sablón szerződést.

Összevetve a legtöbb kedvezés elsőségeit és hátrányait, szinte természetes, hogy a tudomány és a gyakorlat egyaránt vallja azt a nézetet, hogy a legtöbb kedvezés gyöngéit ki kell metszeni és ha ezek nélkül általában nem is létezhetnék, ki kell irtani a nemzetközi összeköttetéseket szabályozó tényezők sorából.

Hogy félve nyul feléje mindenki, azt bizonyitja az a körülmény, hogy a hosszú idő óta tartó leszólások és kifogásolások

daczára is, mindenki görcsösen ragaszkodik hozzá. A legtöbb kedvezés kikötésének szellemes ellensége, az osztrák Raunig, azt mondja egyik munkájában, hogy a legtöbb kedvezés olyan, mint az öreg ember öreg kabátja, — bár viseltes, bár foltos, de mert hozzásimult törődött alakjához, el nem cserélné a legjobb uj kabátért se. A hasonlat nem találó ugyan egészen, de közel jár az igazsághoz. Mert a kereskedelmi szerződésekben részes államokat is köti a megszokás, a kipróbált mult, a melylyel szemben félő és bizonytalan minden uj alkotás. A régi, viseltes kabátot, a mely annyi viharban, zimankós és mennydörgéses idők során tett jó szolgálatot, nehéz dolog levetni. A legtöbb kedvezést is nehéz eldobni, főképpen most, a mikor már annyiféle módon szövődtek össze a kereskedelmi érdekek, annyi irányban vannak lekötve az erők, hogy egyszerre szinte lehetetlen azokat ketté vágni és uj irányt, uj irányú lekötöttséget vállalni.

Azt ajánlották sokan, hogy csak a föltétlen és korlátlan legtöbb kedvezést kellene beszüntetni. Ámde ez az ajánlás nem jelöl uj utakat. Tudjuk, hogy vannak korlátolt legtöbb kedvezések. Maga a leghiresebb legtöbb kedvezés, a Német- és Franciaország között fennálló szintén csak korlátolt; meghatárolja, hogy a legtöbb kedvezés csak a be- és kivitelt terhelő teljesitményekre, az átmeneti forgalomra, a vámkezelés formalitásaira és a két állam polgárainak meg képviselőinek az elbánására vonatkozik, továbbá megszoritja, a mennyiben csak azokra terjeszti ki, a melyeket Anglia, Belgium, Németalföld, Svájcz, az Osztrák-Magyar monarchia és Oroszország élveznek. És van-e szerződés, a melynek annyi ellensége volna, mint épp a frankfurti békeszerződésnek? De különben is minden korlátolt legtöbb kedvezéses szerződés egyben egy-egy lépés a differenciális szerződés felé.

Sokan azt is ajánlották, hogy a legtöbb kedvezés korlátozása érdekében tegyenek különbséget az európai szerződő államok, a keleti (exotikus) országok és azon európai országok között, a melyeknek már előrehaladott, kifejlődött iparuk van. Az exotikus országnak adják meg és követeljék is tőlük, hogy a föltétlen, a teljes legtöbb kedvezést adják meg, de viszont az európaiak a keleti államoknak csak a korlátoltat adják meg. Ez az eljárás azonban aligha volna keresztülvihető, mert az exotikus államok elkeseredetten harczolnának ellene. De ha a kulturállamok hegemóniájának sikerülne is megadásra birni a keleti népeket és iparuk silány volta fölött, a legtöbb kedvezés védőszárnya alatt, teljesen úrrá lenne a nyugati államok ipari termelése, a béke csak átmeneti lenne, mert hova-hamarabb bekövetkeznék az az állapot, a melynek tulajdonitható a legtöbb kedvezés kikötése, vagyis bekövetkeznék keleten a nyugati államoknak olyan irányú versenye, hogy hova-tovább ennek ellensúlyozására, maguk az európai államok sürgetnék a legtöbb kedvezés biztositását. Maguk az egymással versenyző európai országok követelnék hova tovább a legtöbb kedvezést, nehogy a maguk ipari termelését gyöngitsék az egymás között természet szerint kitört versenynyel.

Hogy az ilyen megszoritási terv mennyire elméleti, talán nem is kell különösen hangsulyoznom. Mintha a nemzetközi munkamegosztás nem is léteznék, és Európában csupa olyan államok állanának egymással szemben, a melyeknek egyenlően kifejlődött iparuk lenne, a melyek egyenlő föltételek között produkálnának és teljesen azonos föltételek mellett exportálnák árúikat. E mellett teljesen elfelejtik a megszoritott legtöbb kedvezés szószólói, hogy az európai államok között agrárországok is vannak, a melyek szintén részt kérnek a nemzetközi forgalomból, és a mig egyrészt nem akarják, hogy nyersterményeik elől elzárják a vámhatárokat a versenyző országok érdekében, azonképpen nem akarnák egy-két ipari állam prédájául dobni fejlődő iparukat.

Az általános, nagy, de csupán a keleti államokra kiterjeszkedő legtöbb kedvezéssel szemben, vannak sokan, a kik azt csak néhány árúczikkre szeretnék korlátolni. Csakhogy, a kik a legtöbb kedvezést csupán néhány vámtételre akarnák megszoritani, maguk is egészen nyiltan vallják, hogy eminens érdekük lenne az, hogy a gyenge iparú agrár államokban részesüljenek versenytársaikkal egyenlő elbánásban és elnyomva az ilyen országok kezdő iparát, csirájában tegyék lehetetlenné, hogy ezeknek bármi tekintetben is hasznukra legyen a legtöbb kedvezés, ha ugyan erre, elnyomott iparuk mellett igényt tartanának.

Ilyenképpen az országok szerint való megszoritást nyomon követné, vagy legalább is kiegészitené az árúkra vonatkozó megszoritás. Ezen a téren, a már emlitettem czélzatosság mellett az ipari államok kerülnének egymással ellenséges indulattal szembe és a legtöbb kedvezést csak abban a mértékben, illetőleg csak azokra az árúkra adnák meg egymásnak, a melyekben versenyképességük biztositva van. Tény, hogy ilyen szerződés is van már. Példa rá a Francziaország és Amerika között kötött, illetőleg nem ratifikált szerződés.

De alig hihető, hogy a már meglevö néhány szerződésen kivül, a melyeket rendkivüli körülmények, és talán a kelleténél is nagyobb elszántság sugalmaztak volt, újak keletkeznének. Mert az ilyen szerződés bántó is, veszélyes is. Melegágya lenne annak, hogy a legtöbb kedvezés biztositásával kitüntetett országok hatalmas erőlködéssel, a megszoritott tarifás országok vállalkozóinak anyagi erejével iparkodnának a versenyt felvenni azokban az árúkban, a melyekre a megszoritott vám van kivetve.

E mellett eléggé szembeötlő, hogy a megszoritott kedvezés félrendszabály, a mely csak ideig-óráig segit, föltéve, hogy az anyagi és politikai hatalom nem állanak őrt mellette. Mert Németország rádiktálhatta Francziaországra a megszoritást és Amerika is rákényszerithette Fransziaországra. Más országok azonban aligha próbálhatnák meg szerencsével.

A részleges megszoritások különben is csak ideig-óráig állhatnának fenn. Mindenik ország szabadulni akarna alóla és vagy kedvezményeivel háritaná el magától, vagy megtorlásokkal iparkodnék kijutni belőle.

A föltétlen és korlátlan legtöbb kedvezés ellen csak egyetlen védőszer van: a reciprocitás! Ez nem zárja ki azt a védelmet, a melyet a legtöbb kedvezésben keresnek az államok, de nem teszi föltétlenné. Ez abból indul ki, hogy szerződésileg kikötött vámkedvezmények csak azt az országot illetik meg, a melynek javára le vannak kötve, a mely azokat kialkudta. Más ország csak akkor kapja meg azokat a legtöbb kedvezés czímén, ha megfelelő ellenszolgáltatást ad érte. Nem ipso-jure szállanak a kedvezmények a szerződőkre, hanem ellenszolgáltatásért. Minden szerződés független a másiktól. Mindegyik magáért és magában egész, a melyben külön kell megszabni a szolgáltatást és az érte adandó ellenszolgáltatást. Ez a legméltóbb és a legigazságosabb megoldása azoknak az ellentétes, majd rokontermészetű érdekeknek, a melyek keretében a világpiaczon találkoznak egymással a termelő és a fogyasztó országok. A reciprocitásban eltörpül a politikai hatalom és gazdasági egyedek kerülnek szemben egymással, jogos önérdekeik védelmében és kiegyeztetésében. Végre is egymásra vannak utalva az államok, és az egymásra utaltság csak igazságos alkuban találhatja meg méltó kiegyenlitését.

A reciprocitás elvének meg van még az az előnye is, hogy bele helyezkedhetik a kettős tarifába, a mely gátját veti annak, hogy a mérséklések határtalanok legyenek és a termelés elveszitse lába alól a biztos talajt. És ha összevetem azt a hangulatot, a mely a termelők és fogyasztók körében, talán kivétel nélkül Európa minden államában, nyiltan kifejezésre jut, bátran állithatom, hogy a legtöbb kedvezés jövendőbeli sorsa iránt meglehetős nagy kételyeket támasztanak a kereskedelmi politika vezető alakjai. Mert szinte elvitázhatatlannak tünik föl az, hogy a védővám-rendszer túlhajtása és ezzel kapcsolatban a vámtételek fokozása azt fogja eredményezni, hogy a hatalmas államok majd kierőszakolnak maguknak speciális kedvezményeket, és szerződésileg fogják megtiltani, hogy azok más államokra kiterjesztessenek. Persze, ma még nem igen merészel valaki hozzányulni Európában, a hol a német kereskedelmi szerződések tető alá hozása egyelőre biztositotta volt a legtöbb kedvezés dominálló szerepét a középeurópai államok kereskedelmi szerződéseiben. [1]) Ámde a kereskedelem irányitásában, a kereskedelmi szerződésekkel követett politika nem épült fel, és nem áll örök igazságú tételeken. A termelés és fogyasztás irányitása, a termelő tőkék és munkaerők szaporodása, megdöntenek rég követett elveket és igazságokat. Németország ma még ragaszkodik a legtöbb kedvezés kikötéséhez; monarkiánk is kénytelen vele; Franczia ország pedig kötve van. A kisebb európai államtestek, nem igen követhetvén önálló irányzatot, kénytelen-kelletlen, benne élnek a legtöbb kedvezés világában. De itt-ott erősen ostromolják már határfalait, és a nagyon is fölkapott védőirányzat, majd a legtöbb kedvezés bástyafalai mögül fogja kiűzni a szabadkereskedelemnek azt az eszközét, a melyet a

[1]) Matlekovits: *A vámpolitika új korszaka.* Közgazdasági Szemle 1906. 293. oldal.

védőirányzat igen nagy mértékben tudott a maga előnyére fölhasználni. De csak egy bizonyos fokig. Mert a védőirányzat meghatározott határvonalig képes csak elviselni az általánositást. Amint ahhoz a határhoz ért, a melyen túl minden ingyenes kedvezmény kárára van, megszünteti általános kedvezményeit és csak az individuális, csak az egyénileg kialkudottakat engedélyezi. A középeurópai államok védőirányzata pedig már igen közel jár ehhez a határvonalhoz. Sietteti majd őket e határ felé az amerikai verseny is, a mely erejének nagy részét köszönheti annak, hogy a reciprocitás elve alapján biztositotta piaczait az ingyenes kedvezményeknek gyakorta kellemetlenné válható kiterjesztése ellen.

Az amerikai államok, a melyek pedig roppant gyakorlatias észszel, de mindenkor csak a gazdasági önérdek által vezéreltetve irányitották kereskedelmi politikájukat, máig megmaradtak a reciprocitás elve mellett. És nem hihető, hogy ettől el is térnének. Sokkal nagyobb a gazdasági erejük, sokkal erősebb az önzésük, semhogy a maguk érdekeit bármiért is koczkára tennék.

És bizonyára csak megerősiti őket állásfoglalásukban a Chamberlain által kezdeményezett és napról-napra erősebben hóditó mozgalom Angliában a védővámirányzat felé. Mert hovatovább be kell következni a nagy változásnak. Az a roppant verseny, a melyet védővámos országok támasztanak az angol iparnak olyan helyeken, a hol azt régebben álmodni sem merészelték, nap-nap után fogyasztja ott a szabad kereskedelem hiveit és Anglia is kénytelen lesz biztositani termelését a védelem valamelyik nemével. Ezek között alighanem legelső leszen a legtöbb kedvezés biztositékának az eltörlése, a szabadkereskedelmi irányzat azon elvének a megszoritása, a melyet 1860-ban a legerélyesebben védelmeztek. Az a roppant irodalom, a mely Chamberlain föllépésének nyomán támadt, már is fölhányja, hogy Anglia, a mely csak a pénzügyi vámokat dédelgeti, az egész kontinensen annak az elbánásnak osztályosa, a melynek Amerika, a hol 50%-os értékvámokat is szednek. És a Chamberlain föllépése nyomán támadt irodalom eléggé hangosan hirdeti, hogy az angolok, a kik a behozatalt úgyszólván 0%-es vámmal terhelik, némely országban még rosszabb elbánásban részesülnek, mint azok, a melyek a védővám pánczélingét öltötték magukra. Az amerikaiak eléggé világosan látják, hogy a szabadkereskedelem zászlóvivője Anglia, a világ első kereskedő országa, a nemzetközi kereskedelemben kezd quantité negligeable lenni és ezt a szerepét nagyrészt annak tulajdonithatja, hogy angol szivóssággal ragaszkodott eddig a sima, a föltétlen legtöbb kedvezéshez, a melynek az volt a következménye, hogy számára egyetlen szerződő társának sincsen más kedvezménye, mint a mit a legzsugoribb védővámos országnak is megad. És látják az amerikaiak azt is, — a mit különben Chamberlain is hirdet, — hogy a hatalmas Anglia, a világ legnagyobb kereskedő nemzete, a világ kereskedelmi politikájának irányzatára ma már minden befolyás nélkül szükölködik, a mit persze a szabadelvüségében is roppantul konzervativ angol sem türhet el sokáig.

És mihelyest Anglia eltér, akár nyiltan, akár leplezetten szabadkereskedelmi irányzatától, nem nyulhat piaczának védelme érdekében máshoz, mint éppen csak a reciprocitás elvéhez. Voltaképpen ez volt Chamberlain föllépésének is végső czélzata, a mikor különbséget kivánt tenni az angol piaczra tóduló árúknál a gyarmatokból érkezettek, meg idegen piaczról érkezettek között. Az angol gyarmatok egynémelyike különben is már úgy jár el, a mint azt Chamberlain óhajtotta, a mennyiben külömbözeti vámokkal sújtja az árúkat, aszerint, a mint azok az anyaországból, vagy más országból kerültek piaczaikra. És ha majd ez az eljárás Angliában teljesen győzelemre jut, akkor Európának egyetlen állama sem fog előle elzárkózni és a föltétlen legtöbb kedvezés a kereskedelmi politika fegyvereinek muzeumába fog kerülni.

És azok az erélyes fölszólalások, a melyek a legujabban kötött kereskedelmi szerződések perfektionálása előtt, egész irodalmat képviselő mértékben tolmácsolták a leginkább érdekelt termelők és fogyasztók érdekeit, majdnem háromnegyedrészükben a legtöbb kedvezés ellen és a reciprocitás elve érdekében hangzottak el. Azok az állandó bizottságok, a melyeket magánérdekeket szolgáló társaságok biztak meg Angliában a The Tariff Commission, Németországban a Centralstelle, Ausztriában az Industriellen Klub állandó kirendeltsége, mind irigy szemmel nézi az Egyesült-Államok prosperációját és mind azt hiszi, hogy a reciprocitásban kell, hogy legyen, a roppant fejlődés és siker titkának az egyik kulcsa. És ha talán téves nézet ilyen roppant jelentőséget tulajdonitani a reciprocitás elvének, nagyon valószinü, hogy övé a jövő. Marschall báró, német államtitkár. 1896. január 16-án nagyon jellemző módon, igy nyilatkozott a legtöbb kedvezés záradékáról: »A legtöbb kedvezés záradéka, miként minden, a mit emberi ész csinált: tökéletlen alkotás; de évtizedek során arról győződtünk meg, hogy nincsen más rendszer, a mely a békés árúcserét lehetővé tenné azokkal az idegen nemzetekkel, a melyekkel akár pénzügyi, akár gazdasági érdekek miatt föltétlenül szükséges az összeköttetés. Az a harcz, a melyet a legtöbb kedvezés ellen makapság folytatnak, a tényekkel szemben azért is különös (absonderlich), mert épp Németország az, a mely nagy államférfiának vezetése alatt ezelőtt 25 esztendővel ezen rendszer előtt a legnagyobb reverentiával meghajolt, a mikor a leggazdagabb és gazdaságilag leginkább kifejlett országok egyikével, Franczia országgal, a frankfurti békeegyezségben, felmondás alá nem kerülő legtöbb kedvezéses szerződést kötött.« Marschall bárónak igaza volt — német szempontból, egy felelőséggel járó állás nehéz terhének a védelmében. De a ki éber figyelemmel vizsgálja a kereskedelmi politika irányzatát, kénytelen bevallani, hogy a hires legtöbb kedvezés korszaka alkonyodóban van. Azzal tisztában van ma már mindenki, hogy a legtöbb kedvezés tartalmát nem a szerződő akarata szabja meg, hanem mindenkoron egy harmadiké. *A* állam föltétlen legtöbb kedvezéses szerződés köt *B* állammal; ebből a szerződésből *A* államnak se különös haszna, se különös kára nincsen. Ha azonban *C* tarifális szerződést köt *B*-vel, azok a kedvezmények, a

melyeket *B* adott *C* államnak, *A*-nak is javára válnak. *C* kapott ugyan kedvezményeket *B*-től, de a kedvezmények jelentőségét csökkenti az a körülmény, hogy meg kell azokat osztania *A*-val, vagyis azok a kedvezmények, a melyeket *B* adott *C*-nek, veszitenek jelentőségükből azon szerződés által, a melyre *C*-nek semmi befolyása sem volt. És a legtöbb kedvezés mivoltára jellemző, hogy mindenkoron egy harmadik államnak kell müködésbe lépnie, hogy a legtöbb kedvezés életre kelljen.

Figyelemmel vizsgálva a kereskedelmi politika alakulását, lehetetlen föl nem ismerni benne a külömbözeti vámrendszer iránt való hajlandóságot. Amerika elsőbbséget ad Kubának, az összes államokkal szemben, — Braziliának pedig 20%-os külön vámkedvezményt ad; Ujseeland külömbözeti vámokkal tünteti ki a Jóremény körül fekvő országokat meg Kanadát, a mennyiben angol árúkat visznek be piaczaikra. Ha a külömböztetés ebben az irányban haladna tovább, alig-alig maradna a legtöbb kedvezés számára hely. Hogy ez a felfogás milyen mértékben győz a lelkeken, talán semmisem bizonyitja jobban, mint a régi szabadelvű tarifaszerződéseknek és a legtöbb kedvezés egyik leglelkesebb szószólójának, Matlekovits Sándornak, a jövőről szóló következő kijelentése[1]): »Talán létrejönnek kereskedelmi szerződések, valószinüleg kevés számmal és az eddigieknél sokkal magasabb vámtételekkel . . . Az elzárkózás rendszere lesz azonban irányadó! . . .«

Valóban az. És ha az elzárkózásnak, nagyon is merev rendszeréhez hozzávesszük, hogy minden állam a szerint méri a neki kilátásba helyezett kedvezményeket, hogy mennyi jut azokból az ő érdekeinek: tisztán áll előttünk a jövő! Mert hovahamarabb senki sem akarja elmondatni, a mit egy német iró mondott: »Unsere Tarifvertragspolitik der neunziger Jahre wurde gemacht hauptsächlich für die Staaten, mit denen wir keine Tarifverträge abschlossen.« Hogy ez nemcsak szólásforma, hanem valóság, annak beigazolására hivatkozhatom itt Glier dr. a legtöbb kedvezmény záradékáról irt nagyszabású művének Németországra vonatkozó adataira és Matlekovitsnak föntebb idézett művében idézett összeállitásra. Azt a furcsaságot, hogy mindig a harmadik kivülálló örvendező érdekében veszekszik két állam, legjobban jellemzi Staucht,[2]) a ki kereskedő ember, nagy export czég tulajdonosa és a ki a maga tapasztalataiból szedett adatokkal bizonyitja, hogy »noch niemals hat eine Vertragsformel bei dem heutigem Stande der Wechselbeziehungen von einem Lande zum andern soviel Ungerechtigkeiten und Verheerungen für den einen Vertragsteil angerichtet, als die glatte Meistbegünstigung!«

Nem csoda hát, ha mindenfelé ellene vannak. Növeli a legtöbb kedvezés ellen való ellenszenvet még annak a félelme is, hogy az amerikai veszély, — ha talán ma még nem is létezik, — de a kedélyeket a fenyegető sejtelem erejével megszállta, és aggodalommal tölti el a jövő iránt. Amerika kivitele 1880-ban még csak 45·6 millió dollár volt, tiz év multán, 1890-ben már 71·0

[1]) *A vámpolitika mai helyzete.* Irta Matlekovits Sándor. Közgazdasági füzetek 1. szám. Budapest, 1905. 80 oldal.

[2]) *Die Handelsverträge.* Berlin 1901.

millió dollárra szökkent, 1900-ban pedig 233·1 millió dollárra rugott. Ez a roppantul gazdag, nagy területkomplexum, a mely mesés nagyságu tőkéket tud központositani, amely kiszámithatatlan mnnkaerőt foglalkoztat, a melynek nagyrészét Európától vonja el és ez által a mi munkabéreink nagyságára is döntő befolyást gyakorol, hova-tovább a kereskedelmi politikára is elhatározó befolyást fog gyakorolni. Ez a befolyás pedig nem végződhetik mással, mint a reciprocitás eszméje előtt való meghódolással.

Rá fogja erre az európai hatalmasságokat még kényszeriteni annak a tapasztalása is, hogy egyetlen egynek a gazdasági politikája sem áll olyan biztos alapon, és hatásában egyik sem annyira áttekinthető, mint az Északamerikai Egyesült-Államok gazdasági, illetőleg kereskedelmi politikája. Az amerikaiak mindenkor szabadon alkudoznak, szabadon tárgyalnak, szabadon köthetnek szerződéseket és soha sem kell attól tartaniok, hogy utóbb valamelyik harmadik állam kellemetlen helyzetbe juttathatná őket a már megállapitott kedvezményeknek ingyenes kiterjesztésével. Az európai államok kereskedelmi megállapodásai roppantul nyulékony természetűek. Igen jellemzően mondja Matlekovits többször idézett művében: »a szerződési tárgyalásoknál igen gyakran vissza kell utasitani a szerződő fél részéről óhajtott vámleszállitásokat, még pedig csak azért, mert a vámleszállitás által harmadik országok tulságos versenye idéztetnék elő, még pedig minden ellenszolgáltatás nélkül.« Azok, a kik nálunk vannak megbizva kereskedelmi szerződések kötésével, sohasem tudnak eléggé elővigyázatosak lenni annak a megitélésében, hogy milyen következményekkel jár ennek vagy amannak a kedvezménynek a megadása.

Okkal hivatkozik dr. Glier is föntebb emlitettem nagy munkájában arra, hogy a föltételes legtöbb kedvezés — ennek nevezhető helyesen a reciprocitás — sokkal közelebb jár az igazsághoz, mint a föltétlen. Már pedig az igazságot meg kell közelitenünk a kereskedelmi szerződésekben is, a honnan a föltétlen legtöbb kedvezés kiközösitette. És helyesen idézi ennek beigazolására a következőt: *A.* és *B.* a föltétlen legtöbb kedvezés alapján kötöttek szerződést egymással, *B.* azután fölemeli vámtételeit, hanem ennek daczára élvezi azokat az összes előnyöket, a melyeket *A.* értékes kikötések és engedmények árán adott *C.*-nek. *A.* és *C.* hosszas alkudozások árán, sokféle kedvezményekért csökkentették közösen tarifájukat, *B.* pedig mosolyogva ingyen élvezi mindazokat; sőt megtörténhetik, hogy *A.* terményeire még magas vámokat is szab. Ez pedig ugyancsak ellenkezője annak, a mi igazság, hanem folyománya a legtöbb kedvezmény föltétlen formájának. Ezzel szemben a viszonosság elve az igazság alapján áll és azt tanitja, hogy a terhes föltételekért adott engedményeket nem szabad ingyen elvesztegetni; hanem a ki kap, az adjon is; adjon ugyanakkora értéket, mint a mekkorát kapott.

Hatalmas támogatója a reciprocitás elvének még az, hogy a legjobb és leghatásosabb védőeszköz azon államok ellen, a melyek a védővámok erejére támaszkodva, a szerződések ellenesei. Mert ha ezek kedvezményeket akarnak, le kell szállaniok a védő-

vámok tulmagas polczáról. Viszont pedig azok az államok, a melyek készséggel kötnek szerződéseket és nem bástyázzák magukat körül elérhetetlen védővámokkal alacsonyabb értékű ellenszolgáltatásokért is kaphatnak kedvezményeket. Mert a reciprocitás egyénileg alkuszik, egyesekkel áll szembe és nem hive az általánositásnak.

A reciprocitás elvének elsőségeit elismerik azok is, a kik föltétlen hivei a legtöbb kedvezés kikötésének. Hivatkozom ismét Matlekovits Sándor művére, a ki maga is elismeri a reciprocitás nagy erősségét, de hozzáteszi: »És ha mindamellett mégis a legnagyobb kedvezést tartjuk a legközelebbi jövőben a vámpolitika egyik sarkalatos alapelvéül, tesszük ezt azért, mert *a)* az északamerikai ugynevezett reciprocitási rendszer eredményeiben be nem válik; *b)* a legnagyobb kedvezés természete és történeti fejlődése legjobban igazolja, hogy a világ mostani forgalmi állapotánál alkalmazása nagy előnyökkel jár és *c)* a legnagyobb kedvezés kiküszöbölése és a reciprocitás alkalmazása a szerződéses kereskedelmi politika folytatását lehetetlenné teszi.« Nemcsak Matlekovits ir igy.[1]) A legtöbb kedvezés hiveinek nézeteit ő sorolja fel a fentebb idézett pontokban a legtökéletesebben. Igaz, hogy állásfoglalásuk erősségét mindjárt kezdetben meggyöngitik azzal, hogy a legtöbb kedvezést csak a legközelebbi jövő vámpolitikájának sarkalatos alapelvéül mondják és ezzel vallomást tesznek a mellett, hogy a változást lehetőnek, sőt nem is a legmesszebb fekvő jövő lehetőségének tartják. Hogy pedig milyen mértékben vált be és milyen eredményeket tud fölmutatni, arra talán teljesen elegendő az amerikai kivitelnek bármelyik statisztikai kézikönyvben megolvasható néhány számadata. Azt szokták erre mondani, hogy az Északamerikai Egyesült-Államok, a hol a reciprocitás elve a gyakorlati élet minden követelményét kiegyenlitette és a hol az teljesen bevált, különleges világ, a melynek földje, tőkéje, lakossága, munkaereje, politikai és gazdasági viszonyai mások, mint a mieink. Ez igaz. De végre mi is a gazdasági prosperitást keressük, és a mi kárunkra van, azt kiküszöbölhetjük, a minek pedig elsőségét látjuk, azt behozhatjuk, ha idegen is. Sőt éppen azért, mert mások az európai, és mások az amerikai viszonyok, kell, hogy egyenlő fegyverrel kerüljünk szembe egymással.

Hasonlóképpen nem lehet szerencsével hivatkozni arra, hogy a legtöbb kedvezés természete és történeti fejlődése föltétlen igazolná annak jelentőségét. Az európai kereskedelmi szerződések történeti fejlődése eléggé bizonyitja, hogy az európai államokat Anglia szoritotta bele a legtöbb kedvezés föltétlen elfogadásába. Ha Anglia a Franczia országnak adott kedvezményeket nem tette volna meg általános vámtarifájának alkotó részeül és ez által nem nyitotta volna meg azokat az egész világ számára ingyen: egész Európában uralkodóvá lett volna a »do ut des« elve. Ha Anglia csak nehány állammal szemben hatályon kivül helyezi általános vámtarifáját, hogy csak nehánnyal is éreztesse a megkülönböztetés következményeit: ma már egész Európa

[1]) Lásd dr. Láng: *Vámpolitika* stb. művének 107—123. old.

a viszonosság elvén fölépült kereskedelmi szerződések keretében élne. Az sem áll, hogy a reciprocitás kizárja a tarifaszerződéseket. Hiszen az Unio szerződései voltaképpen tarifaszerződések. És Cavour, a ki a legtöbb kedvezést kivette az olasz kereskedelmi politika elemei sorából, a szerződések egész sorozatát kötötte meg, a melyek mind tarifaszerződések voltak.[1])

A legtöbb kedvezésnek számtalan oldalról megtámadt élete alighanem csak prolongatio és kényelem. Támadják, de kényelmesek rá, hogy kiközösitsék a kereskedelmi politika elemeinek a sorából. Talán, ha Anglia kénytelen lesz megváltoztatni kereskedelmi politikájának irányát, vagy ha a német védőirányzat még erősebb eszközökhöz kiván nyulni: kétségtelen, hogy diadalmaskodni fog az a közhangulat, a mely Németországban is, de főképp Ausztriában, a legtöbb kedvezés ellen megnyilatkozik. És ha ezek a hatalmas államok, a melyek ugy is mint termelők, ugy is mint fogyasztók döntő tényezők a kereskedelmi politikában, meg fogják változtatni irányelveiket és kiközösitik szerződéses politikájuk elemei közül a legtöbb kedvezést, megy utánuk egész Európa. Mert ez idő szerint csak a kezdésen mulik. A kezdés pedig ezen a téren rendszerint a nagy, a hatalmas államoké.

Ámbár a kereskedelmi politika történeti fejlődése azt bizonyitja, hogy gyakorta mertek irányt változtató ujitással föllépni a kis nemzetek is. Szárdinia merészkedett szembeszállani nálánál hatalmasabb nemzetek kereskedelempolitikai irányzatával. Belgium 1841—1851-ig és Sziczilia 1846—1856. között lefolyt időben kötött olyan szerződéseket, a melyek az általános kereskedelempolitikai irányzattal ellentétesek voltak; Svájcz, Románia és Portugália nem riadtak vissza attól, hogy érdekeikért az általános gazdasági irányzat ellen is harczba szálljanak nagy nemzetekkel. Megeshetik talán ezek példájára, hogy azt az elemet, a melyet hatalmas nemzetek vittek a kereskedelmi szerződések közé és tartanak ott, jobb meggyőződésük daczára is, egy kisebb európai nemzet fogja onnan legelsőnek kiközösiteni. És a mikor azt sejtem, nem Romániára, nem is Szerbiára gondolok, a melyek roppant elszántsággal tudtak kereskedelmi érdekeikért sikra szállani. Gondolok hazánkra!... Gondolok arra, hogy mi lesz, ha 1917-ben ragaszkodnánk az önálló vámterület tényleges megalapitásához?... A legtöbb kedvezés zászlaja alatt még csak gondolnunk sem szabad rá.

Berényi Pál.

[1]) Lásd dr. Láng: *Vámpolitika* stb. 107—123. old.

Felső-Magyarország kereskedelmi utjai a középkorban. I.

Europa legjobb régi utjait a rómaiak épitették. Ez utak kiállották a népvándorlás viharjait s a rómaiak örökébe lépő népek kitünő közlekedési eszközöket nyertek bennük, melyek hadi és gazdasági szükségleteik kielégitésére egyaránt alkalmasak voltak.[1])

A római tartományok utjai első sorban hadi utak voltak s ez okból úgy épitették azokat, hogy védelmük ne okozzon nehézségeket. Magas, széles és erős utak voltak, melyeket az idő mostohasága nem tudott megsemmisiteni, s a középkorban ott voltak a közlekedési viszonyok a legkedvezőbb állapotban, a hol római utak maradtak fenn.[2])

A római utak jelentőségét nem csupán az magyarázza, hogy egyéb utak hiányában azokra terelődött a forgalom, hanem czélszerűségük is, mert irányuk a földrajzi viszonyoknak megfelelően alakult s épitésmódjuk oly tökéletes volt[3]), hogy csupán a legujabb korban sikerült azok műszaki fejlettségét elérni.[4])

A rómaiak uralma alatt állott egykor hazánk nagy része is s az uralt részekben a rómaiak vas szorgalma kitünő közlekedési utakat teremtett. Ez utakat megtartották a középkor népei is, éppen úgy, a mint a rómaiak a kelta utak mentén épitették utjaikat.[5])

Pannóniát a rómaiak megfelelő úthálózattal látták el, a mely hadi és gazdasági czéljaiknak megfelelt. El volt látva benső utakkal, melyek a tartomány egyes gyarmatait kötötték össze egymással; de nemzetközi utjai is voltak, melyek a birodalom egyéb tartományaiba vezettek.[6]) Ez utak iránya végérvényesen tisztázva nincs még, ámbár kitünő tudósok munkálkodtak felderitésükön. Másképen áll a dolog Dáciában, melynek római úthálózatát már csaknem teljesen ismerjük,[7]) s az ismert úthálózat igazolja, hogy milyen kedvezőek voltak a közlekedési viszonyok a római tartományokban.

---

[1]) Gasner E, Zum deutschen Strassenwesen 28. l.
[2]) Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte II. k. 365. l.
[3]) Inama-Sternegg id. m. I. k. 179. l.
[4]) Loewe F., Strassenbaukunde 7. l.
[5]) Ortvay. Egy állitólagos római mediterrán-út Pannóniában 65. l. Gasner id. m., 8. l.
[6]) Ortvay id. m. 67. l.
[7]) Ortvay, id. m. 75. l.

A dunántuli vidék és Erdély tehát bővelkedtek a középkor folyamán is jó utakban, mert a rómaiak hagyatékából kapták azokat; a Duna és Tisza közötti sikon és a felvidéken azonban nem voltak rómaik,[1]) e részeken tehát a középkorban kellett megfelelő utakat épiteni.

A római utakat Caius Grachus tribun óta (124. K. e.) a szomszédos birtokosok tartoztak épittetni. A légiók csupán békében foglalkoztak útépitéssel, a miről Hadrián császár korából biztos tudomásunk van. Tekintettel a római utak technikai fejlettségére az épitési munkálatokat mérnökök és útmesterek vezették s kőmüvesek és kőfaragók is dolgoztak az útépitésen.[2])

A szomszédos birtokosok útépitési kötelezettsége a római jogból a germán ősjogba is átment s a karolingok ezt antiqua consuetudo névvel jelölik.[3])

A birtokosok természetesen nem maguk végezték e munkát, hanem jobbágyaikkal dolgoztattak s igy a középkori útépités mindenhol a munkával amugy is tulterhelt jobbágyság vállaira nehezedett,[4]) a mely jobbágyság gazdasági érdekeit egyáltalán nem szolgálta a közlekedési viszonyok fejlődése.

A jobbágyság érdekeit csupán a mezei utak érintették annyiban, hogy terményeiket könnyebben fuvarozhatták be s a földesur részét is könnyebb volt beszolgáltatni. A nagy kereskedelmi utak azonban kizárólag a földesur gazdasági érdekeit szolgálták, mert a városokban birtoka terményeinek feleslegét könnyebben értékesithette, viszont szükségletei fedezésére szolgáló ujabb terményekhez jutott.

Már a rómaiak különbséget tettek viae publicae vel militares és viae privatae, vicinales között, melyek közül az előbbiek consulares, praetorianae és regales melléknévvel ruháztattak fel.[5]) Az ősgermán jogban, a hol a föld még közös volt s a magántulajdon csupán később fejlődött ki, viae privatae és publicae között nem volt különbség.[6]) A bajor és burgundi jog már különbséget tesz via publica és via vicinalis között. A via publica a közut, a melyen szabad volt a közlekedés; a via vicinalis inkább helyi mezőgazdasági célokat szolgált,[7]) de ez sem magántulajdon, hanem használata a községiekre van korlátozva.

A közutak középkori elnevezései: via, strata publica, regia, communis.[8]) Ez elnevezésekből arra következtettek, hogy a közutak királyi tulajdont képeztek.[9]) Az emlitett következtetés azonban nem áll meg, mert a királyok sem az utépitésre sem az utak

---

[1]) Sáros vármegyei római utat csupán Divéky Adorján könyvében találtam (Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal 22. l.), de ez nyilvánvaló tévedés, mert oda legfeljebb a római kereskedelem jutott el.

[2]) Gasner id. m. 8. l. Ortvay csupán a légióknak és a szövetségeseknek tulajdonitja az útépitést. Id. m. 72. l.

[3]) Gasner id. m. 26. 36. l.

[4]) Inama-Sternegg id. m., I. k. 380., 431. és II. k. 256. l.

[5]) Gasner id. m. 4. l.

[6]) Gasner id. m. 25. l.

[7]) Gasner id. m. 40. s. k. l.

[8]) Gasner id. m. 76. l.

[9]) Gasner id. m. 73. l.

jókarban tartására különös gondot nem forditottak; mindezek a szomszédos földesurak kötelességét képezték s a királyok csupán annyiban törődtek ezekkel, a mennyiben szomszédos birtokosok voltak s földesuri érdekeiket szolgálták.[1])

Sokkal helyesebb a viae regales ac publicae elnevezésnek azon magyarázata, hogy azokon szabad volt a közlekedés[2]) s hogy az utazók a király oltalma alatt állottak. Ez oltalom azonban inkább csak elvben volt meg, mert tényleg még erélyes fejedelmek, p. o. hazánkban I. Mátyás alatt is napirenden volt a keresedők kifosztása, a mit a fejedelmek »kedvelt hivei« követtek el.

Ha a közutakon ilyen bizonytalan volt a közlekedés, akkor a magántulajdon alatt álló utak, viae, semitae convicinales,[3]) még kevesebb biztonságot nyujthattak s azokat külön eltiltani fölösleges is volt.

Középkori okleveleinkben is királyi utaknak (via regis, regalis, regia)[4]) nevezik a közutakat, melyek magyar »kyralwt« neve is előfordul már.[5]) Találkozunk az országut (via regni) elnevezéssel,[6]) de leggyakoribb a via, strata publica, communis név, melynek magyar nevét már 1338. május 6-án kelt határjárásban sikerült megtalálni a következő szöveggel; iuxta quandam viam kewzvth dictam, per quam de villa Zevmes itur in villam Endreed.[7]) A közut tehát nagyon régi elnevezés nálunk.

Mig a rómaiak közutjai 3—5 méter szélesek voltak (kivéve a csupán 1—2 méteres alpesi utakat,[8]) domború felületük biztositotta a viz lefolyását s szilárd épitésmódjuk daczolt az idő viszontagságaival; addig a középkori utakat csupán az keréknyomokról, az esetleges töltésekről és hidakról lehetett felismerni.[9]) A középkori utakat t. i. rendesen úgy készitették, hogy földet hordtak a kijelölt utvonalra[10]) s esetleg sövénynyel keritették el a művelés alá vett szomszédos földektől.[11]) Az ilyen utak állandó jelleggel nem birhattak s a régi germánok külön törvénynyel

---

[1]) Inama-Sternegg id. m. III. k. 2. r. 327. l.
[2]) Inama-Sternegg id. m. III. k. 2. r. 214. l.
[3]) Inama-Sternegg id. m. I. k. 88. l.
[4]) II. Endre 1214. évi oklevelében: Ad quandam publicam stratam, quein illis partibus via regis vocatur. Wenzel, Árpádkori okmánytár XI. k. 128. A pozsegai káptalan 1256. évi oklevelében: Ad magnam stratam regalem et transit ipsam viam regalem. Wenzel id. m. VII. k. 443. Késmárk 1447. évi kiváltságleveleiében: Ad Kesmargt, Leutcha et Cassa per viam regiam et communem ac publicam stratam se transmittant. Wagner. Analecta Scepusii I. k. b2. l.
[5]) A vasvári káptalan 1274. évi oklevelében: Pervenit ad quandam viam kyralwt vocatam. Wenzel id. m. IX. k. 97. l.
[6]) I. Mátyás 1483. évi oklevelében: Via regni nostri in totum purgaretur. Teleki, Hunyadiak kora XII. k. 253. l. A nyitrai káptalan 1274. évi oklevelében: Transit viam publicam regni. Wenzel id. m. XII. k. 126. l.
[7]) Véghely-gyüjtemény a Nemzeti Muzeumban.
[8]) Gasner id. m. 9. l.
[9]) Loewe, Strassenbaukunde 8. l.
[10]) Gasner id. m. 129. l.
[11]) Gasner id. m. 98. l.

tiltották az utak elszántását s az elszántott utak helyreállitását rendelték.[1])

De nem csupán az utépités volt a középkorban tökéletlen, hanem az utak fentartásával sem törődtek, úgy, hogy gyakorta egészen begyepesedtek.[2])

A középkorban többnyire lóháton utaztak az emberek, és pedig férfak s nők egyaránt. A mikor a kocsin utazás már divatba jött, sokan még mindig az elpuhulás jelének tekintették a kocsik használatát s többre becsülték a lovat. Gyakorlatilag jobban is bevált ez, mert lóháton naponta 5—6 mértföldet is meg lehetett járni, a kocsi azonban alig jutott el 3—4 mértföldre.[3])

Ennek megfelelően a középkori kereskedelem nagy részét is lovon és gyalog bonyolitották le, minek következtében nem volt szükség széles és szilárdan épült országutakra, ámbár az utak határait bizonytalan voltuk miatt éppen nem tisztelték a középkor utazói.[4])

Magyarországi kereskedelmi utjainkat találóan jellemzi I. Mátyás király 1473. augusztus 31-én kelt oklevele, melyben Nagyszebenből a vöröstoronyi szoroson át Romániába vezető út használhatóvá tételét engedi meg. Ez út, t. i. annyira szűk volt, hogy a lovak csupán egymás után mehettek el rajta, esőzés és hóolvadás idején pedig teljesen járhatlanná vált.[5]) Mindezek nagyban gátolták a kereskedelem fejlődését s ezért megengedi a király, hogy a nevezett út kereskedelmi czélokra alkalmassá tétessék, illetőleg kiszélesittessék. Ez engedély ellenében kiköti, hogy a nagyszebeni szászok az esetben, ha az ellenség a nevezett úton törne be az országba, azt megakadályozzák.

A hadi érdekek akadályozták meg tehát a középkorban a külkereskedelmi utak kiépitését s hadi érdekek okozták azt is, hogy az ilyen utakat várak alatt vezették el, a melyek eredetileg a védelmet czélozták, később azonban rablófészkekké váltak, melyeket az utak biztonsága érdekében haddal kellett megvivni.

Ilyen esetet 1483 körül találunk, a mikor Perényi Miklós sztropkói várából nyugtalanitotta a lengyelországi kereskedőket[6]) s I. Mátyás király rendeletére ostrommal vették meg a várat. Az ilyen várostromok egész kis hadjáratok voltak, mert az ostromlottak kétségbeesetten védekeztek s az ostromló sereget komolyan foglalkoztatták. Perényi István füleki vára alatt p. o. sok dolga akadt a királyi seregnek, Sáros és Ujvár várak megostromlására pedig nagy hadi erőt kellett mozgósitani. Az utak

[1]) Loewe id. m. 9. l. Nálunk még az 1766. márczius 20-iki jászkun statutum is tiltja a közutak elszántását. Kolozsvári és Óvári, Törvényhatóságok jogszabályai II. k. 2., 41. l.

[2]) A győri káptalan 1348. julius 19-iki oklevelében: Ad viam magnam, qua itur de Sancto Georgio in Bozyn ... que via propter temporis vetustatem est in parte condensata. Muzeumi levéltár.

[3]) Gasner id. m. 120. l.

[4]) Loewe id. m. 1. l.

[5]) Adeo stricta esset, ut vix unus equus dumtaxat sequi alium posset sepiusque per inundationes aquarum et nivium in tantum obstrueretur, ut nemo per eandem viam ire neque redire posset. Teleki, Hunyadiak kora. XI. k. 503. l.

[6]) Ut ab infestatione mercatorum et viatorum per territoria sua ambulantium atque in hoc regnum nostrum venientium cessare et supersedere deberet. Teleki id. m. XII. k. 249. l.

védelmére épült várakat tehát le kellett rombolni később, hogy szabaddá legyenek az alattuk elvonuló országutak.[1])

Középkori közlekedési viszonyainkat az elmondottak jellemzik, t. i. hogy az utak fölötte rosszak, sőt járhatatlanok, a fölöttük uralkodó közbiztonsági állapotok pedig éppen nem voltak alkalmasak a forgalom fejlesztésére. Ezek következménye volt, hogy a kereskedelem inkább a vizi utakat kereste s azok mentén indult virágzásnak. Hazánk fő kereskedelmi utja is a Duna volt s a Duna partján emelkedtek az ország kereskedelmi központjai: [2]) Buda, Visegrád, Esztergom, Győr és Pozsony.

Miután a kereskedelmi utakat egyik részről a viz- és hegyrajzi viszonyok, másik részről pedig a szomszédos országok helyzete eléggé állandósitják,[3]) az utak czélszerűbb vezetésével s tökéletesebb épitésmódjával pedig csupán az elmult században kezdenek nálunk is behatóbban foglalkozni; a középkori utak irányának megállapitásában, a közvetlen forrásokon kivül, nagy hasznunkra vannak azon térképek, melyek a tervszerű útépitést megelőző időkből maradtak ránk, a mennyiben azok az utakat is feltüntetik.

Kitünő szolgálatokat tesz Bél Mátyás csonkán maradt nagy földrajzi munkája,[4]) melynek megyei térképei csupán a főbb utakat jelzik ugyan, de a szövegben részletes leirását találhatjuk a vármegyei összes nagyobb utaknak. Görög Demeter megyei térképei[5]) külön jelzik a csinált és csinálatlan országutakat, csinált és csinálatlan postautakat, továbbá az oldalutakat, de topografiai elrendezésük nem mindenhol megbizható. A legjobb még a Lipszky[6]) térképe, mely nagy lelkiismeretességgel készült és éppen ezért bizvást használható.

A középkori kereskedelmi utak iránya ritkán van részletesen leirva az oklevelekben, hanem elszórt okleveles adatokból kell az utirányokat megállapitanunk.

Számos adatot találunk a határmegállapitó oklevelekben, a hol gyakran fordulnak elő határokúl köz és magánutak.[7])

---

[1]) Via regni nostri, strata regni nostri. Teleki id. m. XII. k. 253. l.

[2]) Csánki, Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában 30. l. Kováts F., Adalékok a dunai hajózás történetéhez. (Magy. gazdaságt. szemle VIII. évf. 433. l.) Maywald, Die Pässe der Westkarpathen 17. l.

[3]) Csánki id. m. 30. l.

[4]) Notitia Hungariae nevae historico-geographica. Viennae, 1736.

[5]) Magyar atlas. Atlas Hungaricus. Viennae, 1802.

[6]) Mappa generalis regni Hungariae. Pesthini, 1806.

[7]) P. o. a veszprémi káptalan 1334. julius 3-án kelt oklevelében . . . ad magnam viam, per quam itur de predicta villa Chestreg in Dobronuk . . . ad magnam viam, per quam itur de predicta Chestreg in villam Herbordi . . . ad magnam viam, per quam itur de predicta villa Chestreg in villam Karka . . . per magnam viam, per quam itur a parte meridionali in villam Kutus . . . circa quandam viam, per quam itur de predicta villa Scenthelsebuth in villam Mechuch . . . ad magnam viam, per quam itur de villa Scentelsebuth in villam Karka . . . ad quandam viam prope fluvium Karka, per quam in villam Scentmarton vocatam . . . per magnam viam, per quam itur de villa Karka in villam Scentmarton . . . ad unam magnam viam, per quam itur de predicta ville Zathafolve in villam Sancti Petri . . . cadit in aliam viam, per quam itur de Kutus in villam Sancti Petri . . . ad magnam viam, que venit de villa Jarsa in villam Sancti Petri . . . ad magnam viam, per quam itur de villa Sancti Petri ad fluvium Zala. (Múzeumi leltár.) Ennyi adat egyetlen oklevélben! V. ö. Gasner id. m. 55. l.

Hosszas buvárlást igényelne azonban határmegállapitó oklevelek adataiból összeállitani a középkori kereskedelmi utak irányát, mert az adatok nagyon el vannak szórva. Igaz, hogy teljes alapossággal csupán igy lehetne eldönteni e kérdést, mert nem csupán főbb pontjait állapithatnók meg az egyes utvonalaknak, hanem az összes részleteket.

A középkori utak rendszerének megállapitásához kellő adatokat találunk azon oklevelekben is, melyek a középkori vámhelyekkel foglalkoznak.

A vámok már a római birodalomban ugy szerepeltek, mint az utak fentartására fizetett járulékok.[1]) E felfogás a frank és german birodalom intézményeibe is átment.[2]) Az utak mentén szedett gyakori vámokból azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy a nevezett utak a többinél jobb állapotban voltak; mert a vámtulajdonosok a vámszedésben elsősorbnn jövedelmi forrást láttak, s az utak jókarban tartásával csupán annyiban törődtek, a mennyiben a forgalom megtartásához szükséges volt.[3]) A rossz utakat t. i. elkerülte a kereskedelem.

E felfogás hatja át I. Lajos király 1351. évi dekrétumának 8. cikkét, melyben a híd- és révvámon kivül minden más vámot eltöröl. A nevezett törvény rendelkezésének megfelelően a szepesi káptalan 1355 február 3-án kelt oklevelében[4]) a sárosvármegyei vámok vizsgálatával megbizottak csupán azon vámhelyeket tartják jogosultaknak, melyek tulajdonosai hidakat kénytelenek fentartani. Egyedül a szinnyeujfalusi vámnál emelik ki, hogy az utja nagyon sziklás volt s a vámtulajdonosok gondozták.[5])

A vámszedés jogával tehát hazánkban is összefüggött az utjavitás kötelezettsége.

A vámok ilyenformán szoros összefüggésben állanak a kereskedelmi utakkal, mert azok mentén találhatók a vámhelyek, a vámhelyekből tehát bizvást lehet a kereskedelmi utak irányára következtetni.[6])

A vámok és kereskedelmi utak összefüggését már Wenzel Gusztáv felismerte nálunk, midőn Nyitra vármegye[7]) vámhelyeivel kapcsolatosan a nevezett vármegye útrendszerét is ismertette. Őt követte legujabban Iványi Béla Bihar és Bars vármegyék[8]) vámjainak ismertetésével.

Jelen munkámban főleg a vámhelyek alapján kiséreltem meg Felső-Magyarország középkori kereskedelmi utjainak irányát megállapitani. Bőséges forrásul kinálkozott ehhez Csánki Dezső becses történelmi földrajza[9]), hol a várak, városok és községek ismertetése kapcsán mindig meg van emlitve a vámszedés

[1]) Gasner id. m. 29. l.
[2]) Gasner id. m. 20., 46. és 59. ll.
[3]) Gasner id. m. 31. l.
[4]) Péchy család levéltára a Nemzeti Muzeumban.
[5]) Nonum in Ujfalu, ubi competentes pontes necessarii servarentur et via petrosa pro transenntibus diceretur emendari.
[6]) Inama-Sternegg id. m. I. k. 179. l.
[7]) Értekezések a történeti tudományok köréből II. k. 2. sz.
[8]) Magyar gazdaságtörténelmi szemle XII. évf. 2. f.
[9]) Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I—III. k.

joga. Sajnos, csupán Szepes, Sáros, Zemplén, Ung és Bereg vármegyék adatait kaptam meg, Nyitra, Bars, Trencsén, Árva és Turócz vármegyéket illetőleg Telekire voltam utalva, kinek adatai e szempontból hiányosak.[1])

Első sorban azon oklevelek érdemelnek említést, a melyek egész vármegyék vámhelyeire kiterjeszkednek s a melyek ily módon alkalmat nyujtanak az illető vármegyék útrendszerének egykorú megállapitására.

Wenzel Gusztáv közölt először ilyen vármegyei vámösszeirást 1872-ben.[2]) Magát az összeirást Pálóczi Mátyus országbiró végeztette s 1429. junius 29-én adott róla oklevelet. Ez összeirásnak különös jelentőséget kölcsönöz azon körülmény, hogy a vámhelyek köré csoportosuló összes utak fel vannak benne sorolva.

Nyitra vármegyében feltünően sok helyen szedtek vámot, mert az oklevél a következő 23 vámhelyet sorolja fel: Mánya, Vayk, Kalász, Parucza, Üzbegh, Ujlak, Szered, Galgócz, Karkócz, Maniga, Szent-Vid, Eőr, Verbó, Csejte, Ujhely, Szenthe, Rathnócz, Pöstény, Ujfalu, Kovarcz, Tapolcsány, Nyárhida, Nedozsér, Rasztdesnó és Privigye.

Délkeleten a Zsitva folyó mentén haladó nyitra—esztergomi úton feküdt Mánya s tovább északra Vayk és Kalász vámhelyek. Nyitra város tőszomszédságában Parucza. Nyitrától északra a Nyitra folyó mentén haladó nyitra–tapolcsányi[3]) úton Üzbegh. Nyitrától nyugatra a nyitra—pozsonyi úton Ujlak és Szered a Vág mellett. A Vág mentén a nyitra–nagyszombati úton Galgócz és Karkócz vámhelyek. A nagyszombat—vágujhelyi nagy országúton Maniga, Szentvid, Eőr, Verbó, Csejte és Vágujhely. A galgócz—vágujhelyi úton a Vág mentén Ratnócz és Pöstyén. A vármegye északnyugati részében a nagyszombat–holicsi úton Szenicz. Északkeleten a nagyszombat—rózsahegyi országúton[4]) Ujfalu és Nedozsér. Ugyanitt a privigye—körmöczbányai úton Privigye és Rasztdesnó. A vármegye déli részében a nyitra—érsekujvári úton feküdt Nyárhida.

Ez adatok alapján Nyitra vármegye területén a következő utakat állapithatjuk meg: nagyszombat—szeniczi országút, mely Cseh- és Morvaországba vezetett; nagyszombat—trencséni út, mely Zsolnán át Sziléziába vitt; nagyszombat–rózsahegyi út, mely a Szepességen át Kassára vitt; nagyszombat—nyitrai út; galgócz—vágujhelyi út; nyitra–tapolcsáni út; nyitra—érsekujvári út; végül nyitra—esztergomi illetőleg budai út.[5])

(Folytatása következik.)

Gárdonyi Albert.

---

[1]) Trencsén, Nyitra, Bars, Liptó, Turócz, Árva vármegyék. Teleki, Hunyadiak kora VI. k. 207. s kk. ll.

[2]) Értekezések a történeti tudományok köréből. II. k. 20. sz.

[3]) Ez uttal párhuzamosan a Nyitra folyó másik partján is haladt egy út, melynek 1332. évi emléke a nyitrai káptalan osztálylevelében: Ultra magnam viam, que venit de Selchan (Szolcsány) in Bassan (Bossány). Múzeumi levéltár.

[4]) 1332. évi emléke a nyitrai káptalan osztálylevelében: Ultra aliam magnam viam, que venit de Topolchan ... que via vadit ad villam Prona. Muzeumi levéltár.

[5]) Bél, Notitia Hungariae novae IV. k. 522. l.

Az állam és a társadalom gazdasági tevékenysége Magyarországon.

A magyar állam és társadalom gazdasági tevékenységével szándékozom foglalkozni, tisztán gyakorlati szempontból. Gondolatmenetemet megfigyeléseimre és a gazdasági evolutio alaptörvényeire épitem fel. Minden tételt visszavezetek egészen a kézzelfogható sarkigazságokig. A statisztika labilis számadatait lehetőleg elkerülöm. Előadásom két részből áll. Először megállapitom azt a helyet, a mely Magyarországot társadalmi evolutiója folytán megilleti. Beleillesztem Magyarország társadalmi életét a nálunk fejlettebb Anglia és fejletlenebb China társadalmi élete közé. Erre a bázisra épitem fel ezután előadásom második részét. Ismertetem a magyar állam gazdasági tevékenységét. Kijelölöm a nézetem szerint helyes gazdasági politika irányelveit és végül a magyar társadalom gazdasági feladatait.

Az egyes népek társadalmi kifejlődése különböző typusok szerint történik. A történelem kézzelfogható példákat nyujt ehhez. Az Északamerikai Egyesült-Államok (röviden Amerika), a modern európai államok és a vad népek társadalma határozottan különböző fejlődés menetét tüntetik fel. Amerikát a korlátlan gazdasági fejlődés, Angliát a kötött és Chinát az erőszakolt fejlődés jellemzik. Magyarország gazdasági fejlődése az analogia révén Angliáé és Chináé közé esik, tehát a kötött és erőszakolt evolutio közé. Vizsgáljuk meg e typusokat közelebbről.

A mult századokban Amerika társadalma kizárólag kivándorlott európaiakból rakódott össze. Európából pedig rendszerint olyan emberek vándoroltak ki Amerikába, a kik nem voltak megelégedve sorsukkal, s a kikben a meggazdagodás vágyán kivül erős önállóság és szabadságszeretet is lakozott. Amerikában teljesen szabadon dolgozhattak. Nem voltak rendőrszabályok, hagyományos előitéletek, földes urak és czéhrendszerek. Sőt mi több, senki a világon nem törődött velük. Tehettek, a mit akartak. Letelepedtek valamely folyó mentén, felgyujtották a talaj buja növényzetét és a hamuval trágyázott földön megkezdték a gazdálkodást. Vallás és nemzetiség nem akadályozta őket a közös munkában. Mikor vadállatok orditnak a közelben és az éhhalál mutogatja fogait, akkor nem elmélkedik az ember a vallásról, hanem szövetségbe lép embertársaival. Az egymástól távol élő farmerek mindig önön erejükre voltak utalva. Modern állami élet nem volt. Mindenki annyi földet munkált meg, a mennyit csak erői engedtek. A gazdasági fejlődésnek nem voltak korlátai, mert az önálló gondolkozásu ember egyszerüen faképnél hagyta az elnyomóit s száz kilométerrel odább csinált magának uj tanyát.

Ilyen emberekből rakódott össze Amerika modern társadalma. Mikor ezeket a viharedzett vállalkozókat a vasut közelebb hozta egymáshoz és elkészült az amerikai modern jogállam, akkor ők az állami rendet, a forgalom és hitel hatalmas szervezetét egyszerűen felhasználták arra, hogy nagyban vállalkozzanak. Mig nem volt vasut, addig kis körben dolgoztak, mikor vasutak épültek, uj alapokra fektették a termelést. Az államhatalom és a hagyományok nem korlátozhatták őket, de arra sem volt eset soha, hogy valamelyik amerikai gyáros állami subventióért esdekelt volna. Az amerikai vállalkozó önerejéből teremtett mindent. Virágzó mezőgazdaságuk, hatalmas gyáriparuk és világra szóló kereskedelmük soha sem szorult az államhatalom protectiójára, mert mindig a legbiztosabb bázisra, a nép fogyasztására épitettek.

A mig Amerikában a gazdasági élet minden korláttól mentesen fejlődött az önálló gondolkozású és vállalkozó természetű Yanke-ik kezében, addig Európa országaiban az államhatalom korlátozta a gazdasági fejlődést. A normális evolutio egyik főcarakteristikuma az, hogy a ki egyszer valami hatalmat megszerzett, azt a mig csak lehet, el nem ereszti. Angliában épen úgy, mint Francziaországban vagy nálunk a normális evulutio alapján, kötött birtok és czéhrendzzer keletkezett. Minden talpalatnyi föld és minden mesterség egyesek privilegiuma lett. És jogaikat védte a nép és a törvények. A földesúr teljhatalmú ura volt földjének és jobbágyainak. Néhány rongyos forintért bármikor agyonüthette a jobbágyát és földje kizárólag az ő tulajdona volt, melyet nem vehetett el tőle senki a világon. Az iparosok hasonlón kiváltságos helyzetben éltek. Az uj verseny ellen megvédte őket a törvény. Czéheket állitottak fel s számüzték vagy megölték azt, a ki a czéhen kivül ipart mert üzni. Megszabták a mesterek, segédek és inasok számát. Megtiltották az egyes mühelyek megnagyobbitását. Előirták az iparczikkek árát és előállitható mennyiségét. Egyszóval bilincsekbe verték a gazdasági fejlődést, hogy önérdekeiket megvédelmezzék.

A gazdasági fejlődés ebből az állapotból a törvények és az államhatalom ellenére indult meg. Angliában indult meg legelőször a mozgalom. Egyes mesterek kijátszották a czéhrendszert. Uj iparágakat létesitettek. Cselfogással, törvénycsavarással és erőszakkal megnagyobbitották a műhelyüket. A vállalkozó természetű mesterek letiporták a gyengébb tehetségűeket. Kis mesterekből gyárosok lettek. A czéhek hatalma napról-napra gyöngült és az angol közvélemény mindjobban meggyőződött róla, hogy a czéhek ideje lejárt. Ekkor, mikor a gazdasági evolutio már ezer darabra zúzta a czéhrendszert, ekkor mondta ki az angol államhatalom törvényben, 1814-ben, hogy az ipari termelés szabad foglalkozás.

A gazdasági fejlődés harmadik typusával a vad népeknél találkozunk. Mikor valamelyik vad nép államhatalma belátja, hogy a culturnépeket a civilisatio teszi hatalmassá és elhatározza, hogy a népet civilisálja, ebben az esetben állunk szemben a forcirozott gazdasági evolutióval. De nézzük a történelmi eseményeket.

A chinai kormány néhány modern tagja elhatározta, hogy a népet civilisálja. A következő módon kezdettek munkához.

Angol vállalkozókkal épittettek jóformán államköltségen néhány textilgyárat. Az eredmény lesujtó volt. A nép olcsóbban tudta beszerezni czifra ruhadarabjait s a gyár vidékéről néhány száz chinai napszámos be is állt gyári napszámosnak. De ezzel a csekély nyereséggel szemben nézzük a veszteséget. Egy modern szövőszék tiz óra alatt annyit dolgozik, mint száz takácsmester két hónap alatt. A textilgyárak tehát tönkre tettek ezer meg ezer takácsmesterembert. És valóban, mikor kitört a lázadás, China nem nézte azt, hogy a ruhaszövet a gyárak révén olcsóbb lett, hanem földig rombolta a gyárakat és felkonczolta a vezetőket. A chinai államférfiak rosszul fogtak hozzá culturmissiójukhoz. Az erőszakolt és e mellett egyoldaló gazdasági evolutio egyenesen öngyilkosság. Megzavarja a nemzeti termelés egyensúlyát. Belenyul abba a szervezetbe, a melyik a kérdéses állam viszonyainak megfelelően önmagától jegeczedett ki. A forcirozott gazdasági evolutiót Japán csinálta helyesen. A japán államférfiak is forcirozták a gazdasági civilisatiót, de nem vették ki a nép szájából a kenyeret mesterséges gyáralapitásokkal, hanem kifejlesztették mezőgazdaságukat és a felmerülő uj szükségletek nagy iparait vitték csak be hazájuk területére. Japánban a gazdasági civilisatio nem ütött be, mint a bomba, hanem fokozatosan vert gyökeret és a nép jólétét csak emelte.

A gazdasági fejlődés Magyarországban is forcirozott alapon indult meg. A magyar államhatalom 1872-ben kimondta, hogy az ipari termelés teljesen szabad foglalkozás. Nem a vállalkozói kedv túlcsapongása, vagy a közvélemény nyomása alatt tette ezt, hanem azért, mert Európa többi államai is megadták a gazdasági szabadságot. És itt jön az anomalia. Angliában a közvélemény nyomása alatt adta meg az államhatalom az iparszabadságot. Magyarországon a közvélemény nem követelte, sőt tiltakozott ellene, de az államhatalom mégis megadta. És mi lett a következmény? A gazdasági zsarnokságból, a czéhrendszerből felszabadult nép érezte, hogy az államhatalom rémséges nagy ur. Látta, hogy a czéhrendszer idején csak az boldogult, a ki az államhivatalnokokkal jó barátságban élt. A czéhbe szoritott ipar rendszert kovácsolt a protekczióból. A kinek protekczió volt, épitett malmot, szesz-, czukorgyárat és vasutat, kapott tarifakedvezményt, adóelengedést, szóval mindent, a mivel jövedelmezőbbé tehette üzemét. Mikor a magyar állam 1872-ben a rendszeres protekczióosztogatást kiadta a kezéből, mikor szabaddá tette az ipart, akkor a gazdasági zsarnokság alatt agyoncsépelt nép önmaga kérte, hogy az állam protegáljon továbbra is egyeseket, mert az államhatalom támogatása nélkül senki sem mer vállalkozni. Nem elég tehát az, hogy a magyar államhatalom megadta az iparszabadságot, mert a társadalom azt nem tudja felhasználni. Az államnak még nevelnie is kell a társadalmat.

A felsorolt példákból vonjuk le már most az állam és társadalom gazdasági tevékenységére vonatkozó megfigyelésünket. A vezérállamokban a gazdasági fejlődést a társadalom kezdeményezi, a többiekben pedig az állam. Ez utóbbiak közé tartozik Magyarország is. Amerikában a vasut előtti korban nem volt államhatalom. Az állam megvolt ugyan, de nem tehetett

semmit az egymástól száz és száz mérföldekre fekvő farmok gazdasági érdekében. És valóban ezeknek az önálló farmoknak a társadalma vitte előre a gazdasági fejlődést. Az állam nem tehetett semmit. Angliában pedig az államhatalom egyenesen meg akarta akadályozni, s a társadalom ugy erőszakolta ki a gazdasági evolutiót. A másik államcsoportban, a hol a gazdasági evolutió az állam kezdeményezésére indult meg, a társadalom kezdetben passiv szerepet játszik. És mély fájdalom, Magyarországban a társadalom mindig ezen a kezdetleges nivón áll, éppen ugy, mint a vad népeknél. Leginkább fényt vet erre a tényre társadalmunk szervezete. Vizsgáljuk meg tehát a magyar társadalom strukturáját. Magyarországban a meglevő nagyipar egyesek alkotása. A társadalom egész rétegét még nem hatotta át a közgazdaság szelleme. A magyar intelligentiának nincs gazdasági műveltsége és mindent az államtól vár, mert — és ez a dolog lényege — Magyarországban nincs még gazdasági civilisatió. A civilisatiónak csak a parádés és a jogi része van meg. A rendfentartás nálunk egyenesen páratlan. A parasztot, ha marhalevél kell neki, iskolázott jegyző szolgálja ki; ha összevész a cselédjével, tizenhat esztendeig iskolázott szolgabiró dönt az ügyében; ha pöröl, európai műveltségű törvényszéki birák és minden jogtudományban doktori rangra előléptetett ügyvédek mérkőznek meg az érdekében. De ha gazdálkodik, mikor kenyeret keres az egész nemzet számára, akkor nincs civilisatio, akkor épp olyan kezdetleges módon dolgozik, mint a kinai paraszt.

Németországot, Franciaországot, az amerikai Uniót és Angliát nem az tette nagygyá, hogy sok lángelméjű curiai biró, orvos, csillagász és politikus dolgozik ott, hanem az, hogy a legnagyobb elméjű emberek az ipar, a földmívelés és kereskedelem szolgálatába álltak. Magyarországon a legtöbb igazi szellemi erő a közrendfentartás szolgálatában áll. Ugynevezett jogászállam vagyunk. A társadalom főambitiója a kiváló ügyvéd- és birónevelés. Pedig a törvényszéki biró, curiai biró, ügyész és a körülöttük csoportosuló egész jogi szervezet csak arra való, hogy az országban rendet tartson fenn. Egyszóval ez a szervezet az ország rendőrsége. S micsoda abszurdum volna az, ha Budapesten a sarki rendőr és a rendőrtisztek volnának a legnagyobb intelligentiájú emberek. Nos, Magyarországon ilyen a helyzet. A mi országunk nevelésügyének az az intentiója, hogy a legintelligensebb emberek a közrend érzésével foglalkozzanak, a termelést pedig rábizzák a parasztra, meg a kisiparosra. Magyarországban, az iskolát véve alapul, az ügyvédek a legnagyobb képzettségű emberek. Angliában pedig a termelés szolgálatában állnak a legnagyobb műveltségű emberek. A magyar szülő főambitiója az, hogy a fia szolgabiró, alispán, curiai biró vagy egyéb magasrendű államhivatalnok legyen. Az angol szülőnek ez nem ambitiója. Az angol szülő akkor a legboldogabb, ha fia önálló kereskedő vagy gyáros lehet.

Gazdasági visszamaradottságunkat egyenesen társadalmunk téves nézetei okozzák. Közvéleményünk tévedése különösen felső oktatásunkon tükröződik vissza. Magyarországon a felső kiképzést az elvontság, a gyakorlati élet megvetése és a productiv

tudományok negligálása jellemzi. Föltétlen meghajlok a tudomány előtt. A csillagászat, a theologia, a hadi tudomány, a philologia, a büntető jog és orvostudomány directe nem viszik ugyan előbbre a nép anyagi jólétét, mégis minden nemzetnek kötelessége, hogy ezen tudományokat cultiválja. De önmagukban nem elegendők. A nemzetek jólétét csak a productiv tudományok képesek előbbre vinni és a mely nemzet e tudományokat elhanyagolja, lehetnek nagy hadvezérei, államférfiai, politikusai, csillagászai, orvosai, világhirű curiai birói és nagynevű nyelvtudósai, mind nem használ semmit; népe nyomorban fog sinylődni. És itt jön a dolog csattanója. Magyarországon éppen a productiv tudományok a legelhanyagoltabbak. Természetes tehát, hogy a nép nyomorban szenved és a gazdasági élet pang.

A nép anyagi jólétére legfontosabbak azok a productiv tudományok, a melyek az élet használatai tárgyainak előállításával — a termeléssel — foglalkoznak. Szervezett államról és gazdaságilag szabad népről van szó. Oroszországban még a közjog a nép anyagi jólétének az első tudománya. De nálunk, a mi szervezett államunkban a nép anyagi jólétét csak a productiv tudományok vihetik előre. És a magyar népnek elsőrendű érdeke, hogy a közgazdaság, kereskedelem, ipar és őstermelés productiv tudományait minél több nagy agyvelő kultiválja. Mit látunk azonban? Magyarországon épen ezen kulturnemzeteket fentartó tudományokkal bánik el a társadalom legmostohábban.

Nálunk a felső oktatás egyesitve van a felső egyetemeken. A magyar nép nem kedveli a sokféle főiskolát meg akadémiát. A magyar szülőnek az egyetem imponál és ha csak lehet, oda küldi a fiát. Anglia, Német- és Francziaország tele vannak szakfőiskolákkal. Nálunk nincsenek ilyen főiskolák a productiv tudományok számára. Egyetemeink meg száműzik körükből a productiv tudományokat. Ugy hogy Magyarországon a gazdasági élet számára egy iskola sem nevel vezéragyvelőket. A mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és közgazdasági, tehát a productiv tudományok összessége el van hanyagolva Magyarországon. A tanszékek vagy alacsony nivóuak, vagy elméletiek és a gyakorlati élettel semmiféle összeköttetést nem tartanak fenn. Itt rejlik az oka, hogy törekvő fiatalemberek, kik 16 esztendeig járnak iskolába, a jog és államtudományok doktorai, okleveles mérnökök és vegyészek, nem tudnak megélni és fél életüket nyomorult napidíjakért áldozzák fel vagy külföldre vándorolnak.

Felső nevelésünk egyoldalúsága mutatja legfeltünőbben azt, hogy Magyarország civilisatiója egyoldalu. Nálunk a legmodernebb műszaki, kereskedelmi és közgazdasági tudományok egész serege egyszerűen ismeretlen még. A jogi, orvosi és a parádés tudományokat kultiváljuk. Ezzel aztán eldőlt az is, hogy hová illesztendő be Magyarország, társadalmi evolutiója folytán? Társadalmunk fejlettebb, mint a vad népeké. Ha Chinában megadnák a népnek a törvény előtti egyenlőséget és az egyéni szabadságot, a chinai társadalom egyszerűen nem látná a szabadság hasznát. Nos a magyar társadalom ezen már túl van. De a mint a chinai társadalom nem tudja felhasználni az egyéni és jogi szabadságot, épen úgy nem tudja a magyar tár-

sadalom a gazdasági szabadságot kiaknázni. A chinai paraszt nem tudna máskép élni csak mint jobbágy, a chinai iparos pedig csak mint czéhtag. A magyar termelő hasonlóan van az államhatalommal szemben. A magyar társadalom 1872-ben megkapta a teljes iparszabadságot, de az iparos nem tud vele élni és ha erősödni akar, államsegitséget kér.

Ismerve a magyar társadalom evolutionalis helyzetét, áttérek előadásom második feladatára. Megállapitom a nézetem szerint helyes magyar gazdasági politika alapelveit és kijelölöm társadalmunk gazdasági tevékenysége körét.

A modern állam szervezetéből indulok ki és pedig olyformán, hogy a régi és a modern állam összehasonlitásával, felrajzolom a modern államszervezet csontvázát. A vasut előtti korban egészen más volt az állam, mint ma.

A vasut előtti korban a tanyarendszerű gazdaság dívott. Minden egyes falu chinai falnál is különb sártengerrel volt elzárva a többi világtól. A két—háromszáz lakosos falu teljesen lezárt gazdasági egységet alkotott. A három fő emberi szükségletet, a táplálékot, ruhát és lakást a falu határa elégitette ki. Minden egyes faluban a helyszinén termett az eleség és a ruha nyersanyagát ugyancsak a falu talaja adta, valamint az épitőanyagokat és a butorok nyersanyagát is. Legfölebb csak a vasat, üveget, papirt és hasonló, ilyen a régi időben ritkaságszámba menő dolgokat szereztek be kivülről. Ebben a régi világban Magyarország harmincz—negyvenezer apró önálló vámterületből állt. Minden tiz négyszögkilométer terület önmagának élt és a többivel nem törődött. A gazdasági élet eme mozaikszerű strukturáját az jellemezte, hogy minden kis önálló vámterületnek meg volt a maga királya, a ki igazságot szolgáltatott és rendet tartott fenn. Néhány száz ilyen tanya alkotott egy megyét. A megye egyik kis királya volt a főispán és az egész ország leggazdagabb földbirtokosa, kinek legtöbb tanyája volt, volt a király. Akárhogyan forgassuk is a dolgot, ez volt a réges-régi országszervezet — Magyarországon.

A modern forgalom, de különösen a vasut szétrombolta ezt a régi szervezetet. Magyarország területén van ugyan még elszórtan egy egész sereg kis önálló vámterület, a hol a nép vad életet él, de az ország nagy része egyetlen egy gazdasági szervezetet alkot, a melyben milliók élnek társadalmi közösségben. A régi korban a termelés nem volt tudomány, hanem kézimunka. Az nem volt úr, a ki termeléssel foglalkozott. Az úrnak csak egy pálya maradt. A rendfentartás és az igazságszolgáltatás. A földesúr nem a király nevében itélt. Ő önmaga volt tanyájának királya és ura. Ebben a régi korban tehát az igazságszolgáltatás és rendfentartás volt a hatalom.

Ma másképen áll a dolog. Ma a nemzetgazdaság, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a vasutépités, hid-, viz- és házépités tudománynyá fejlődött és pedig relative fontosabb tudománynyá, mint az igazságszolgáltatás, a büntető jog és a többi jogi tudományok. Ma, mikor a jogi állam már kiépült, mikor az egyéni szabadság és törvény előtti egyenlőség nemcsak papiroson, hanem a mindennapos életben is érvényre jutott,

az igazságszolgáltatás nem a hatalom jelvénye többé, hanem megfizetett munka. A munkamegosztás elvére felépitett társadalom fizetést ad az itélkező birónak, hogy tartson rendet az országban, mert a társadalom dolgozik, s nem ér rá a rendőri teendőkre.

Ezen lényegbeli összehasonlitás után vázoljuk fel a modern társadalom gazdasági szervezetét. A mai társadalom structurája a következő: A társadalmat a productiv munkás nép tartja el, mert az összes használati tárgyak előállitásához szükséges egy bizonyos emberi munka. (Kivételt csak a levegő, viz és hasonló dolgok tesznek.) A mindennapos élet fentartására és kényelmessé tételére szükségünk van olyan dolgokra, mint pl. a kenyér, bor, pecsenye, ruha, czipő, butor, lakóház, hintó, automobil, ujság, regény, zongora, festmény és szobor, szóval emberi munka productumaira. A gazdasági fejlődés azt mutatta, hogy a munkáskezek többet és jobbat tudnak producálni, ha a munkájukat előzetes terv alapján készitik el. Például, ha száz takácsmester külön műhelyben dolgozik, akkor nem producál annyit, mintha előzetes munkaterv alapján együttesen dolgozik. Az a szellemi munkás tehát, a ki egyesiti a munkájukat, nem dolgozik ugyan kézzel, de azért fontos munkát végez és a száz takácsmester könnyen adhat neki végzett szellemi munkájáért egy részt a nyert productumukból. Igy keletkezett a munkásnép mellett a munkaszervező kar, a mely nem dolgozik kézzel, hanem rendelkezik, tervet készit, szóval vezeti az üzemet. Az életjavakat és használati tárgyakat producáló munkások és hivatalnokaik a termékeket csak előállitják, de arról a kereskedők gondoskodnak, hogy ezek a termékek rendeltetésök helyére jussanak. A kézzel dolgozó munkásnép tehát nem tarthatja meg összes gyártmányait, hanem ezt meg kell osztania azon szellemi munkát végző emberekkel, a kik a gyártást és eladást szellemileg vezetik.

Még egy teher esik a productiv kézimunkára. A földmíves, az iparos, a kereskedő, hivatásának él, összes hivatalnokaival és alkalmazottaival együtt és nem ér rá azzal foglalkozni, hogy gyermekét irni, olvasni tanitsa, hogy beteget ápoljon, a közrendre vigyázzon, hogy az egymással viszálykodók között igazságot szolgáltasson, szóval hogy a munkafelosztás elve alapján egységessé olvadt millió és millió ember erkölcsi és jogi ügyleteivel foglalkozzék, hanem rábizza a dolgokat egy hivatalnoki karra, a melynek végzett munkájáért a termelt életjavakból juttat a megélhetésre szükséges mennyiséget. A községi, járási, megyei és állami tisztviselők összessége a mondottakból kifolyólag tehát az a szervezet, a melyik a társadalomnak a termelésen kivül minden functióját hivatott elvégezni.

A magyar állam és közigazgatás hivatalnoki karának egyik része sem hivatott arra, hogy gazdasági tevékenységet fejtsen ki. Az, hogy a magyar állam egyidejűleg földbirtokos, erdőtulajdonos, bányász, nagyiparos és közlekedési vállalkozó, az nem változtat a dolog lényegén. Azok, a kik az államnál, mint vállalkozónál vannak alkalmazva, a dolog lényege szerint nem államhivatalnokok, hanem magántisztviselők. Tehát minden fenntartás nélkül mondhatjuk, hogy az államhivatalnoki kar nem hivatott gazdasági tevékenységre. És mégis azt látjuk, hogy

Magyarországon egész sereg hivatalnok foglalkozik gyáralapitással és oly méreteket öltenek az állam subventiói, mint sehol a világon. Pedig ez a subventionálás minden tekintetben igazságtalan dolog is, a mellett a kitüzött czélnak éppen az ellenkezőjét éri el, mert a nép önálló vállalkozó kedvét megrontja.

Az állami jövedelem természetéből következik, hogy az államnak nincsen arra pénzbeli hatalma, hogy a nemzeti termelést financirozhassa. A magyar államnak kétféle természetű bevétele van. Adó- és magánvagyon-jövedelem. Melyik bevételéből adja már most az állam a subventiót? Akármelyikből adja csak a népet kárositja meg olyan egyes kedvéért, kit a véletlen összeköttetés subventiókhoz juttat. Az állam, mint földbirtokos, erdőtulajdonos, bányász, nagyiparos és közlekedési vállalkozó bevesz évenkint körülbelül 350 millió koronát. Ez a pénzösszeg nem elegendő még csak arra sem, hogy belőle az állam a vagyonkezelést és a birtokain levő összes adósságok kamatait megfizethesse. Például a vasutakat emlitem meg. Magyarország ráfizet vasutjaira évenkint 80 millió koronát. Az osztrák vasut-részvénytársaságok pedig 10—15 százalék osztalékot adnak évenkint. A ki tehát azt kivánja, hogy az állam, mint magángazda, mint vasuttulajdonos, szóval mint hatalmas nagy ur adjon egyeseknek segitséget, az burkolt formában ugyan, de végre is az egész nép adójához nyul. Az adó pedig semmi esetre sem alkalmas arra, hogy belőle az állam gazdasági vállalatokat financirozzon. Mint a társadalom szervezetének ismertetésekor láttuk, a községi, megyei és állami adó rendeltetése az, hogy a hivatalnokokat, tanitókat, orvosokat, katonákat, szóval az állam és közigazgatás összes szerveit fentartsa, nem pedig az, hogy egyes termelőknek a többi rovására kedvezményeket nyujtson.

A magyar államnak csak egyetlen egy helyes gazdasági politikája lehetséges. Neveljen szakembereket. Ha e mellett azután a nevelés czéljából szükségesnek tartja, hogy egyes mintaiparvállalatokat és minta-mezőgazdasági telepeket létesitsen, ám tegye, de vét a társadalom és önmaga ellen, ha a vállalkozó kedvet rendszeres subventio-osztogatással megrontja. Az iparvállalatokba tett tőkebefektetés csak akkor jogosult, ha meghozza a polgári kamatokat és a polgári hasznot. Ha pedig ezt meghozza, akkor a magántőke is belemehet a vállalatokba, mig ha nem hozza meg, akkor bünt követ el az állam, mikor az adót haszontalanul kidobálja. Harmadik eset nincsen.

A gazdasági fejlődés tisztán és kizárólag a társadalom munkakörébe tartozik. Az államnak csak az lehet a feladata, hogy a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem számára szakembereket és nagy látókörű közgazdákat neveljen. Ha az egyetemek nem veszik magukra ilyen emberek nevelését, sebaj. Alapitani kell szakfőiskolákat és kereskedelmi egyetemet, mint Németországban és Angliában tették. Ha az állam a helyett, hogy évenkint 1—2 millió korona subventiót kiosztogat a mezőgazdaság és ipar számára, szakiskolákat állitana fel, Magyarország gazdasági fejlődése már tekintélyesen előbbre volna.

Egyedül a társadalom hivatott arra, hogy gazdaságilag dolgozzék. Minden kifogás, hogy nincs pénz, a politikai viszonyok nem kedvezők, hogy Magyarország nem érett még meg a gazda-

sági tevékenységre, csak légből kapott phrasis. Magyarországon igenis van pénz és a viszonyok is teljesen érettek arra, hogy a gazdasági tevékenység meginduljon, mert a zavaros napi politikának semmi köze nincsen a gazdasági élethez.

A modern jogállamokban, a milyenek Magyar-, Német-, Francziaország, Ausztria, Anglia, a gazdasági élet kinőtt már a politikusok gyámsága alól. A modern gazdaság fundamentumai azok a törvények, melyek az egyéni szabadságot, a szabad pályaválasztást és azonkivül a szerződés, vagyon- és üzleti verseny szabadságát mindenkinek biztositják. Ezeken kivül lehet részlettörvényeket alkotni a munkáskérdésekben, de a gazdasági élet föltartóztathatlan kifejlődése azt mutatja, hogy az alaptörvények már megvannak s ezek az ujak lehetnek fontosak, de csak másodrendű jelentőséggel birnak. Ausztriában 10 esztendeig dühöngött az obstructio és ez alatt az idő alatt egyetlen egy elvi jelentőségű gazdasági törvényt sem hozott az osztrák parlament s mind a mellett az ipar, a kereskedelem és a jólét az utolsó tiz esztendőben jobban megnövekedett Ausztriában, mint az azelőtti időkben évszázadok alatt.

A napi politikának absolute semmi köze sincs az adás-vevésen alapuló mindennapos gazdasági élethez. A monarchia területén élő 50 millió ember közül 48 milliónak a politikáról csak homályos sejtelme van. A gazdasági élet alapja pedig a nép millióinak a fogyasztása. Vagy ki meri mondani, hogy a fűtést és világitást a háziasszonyok a parlamenti harczoktól teszik függővé és nem az időjárástól, vagy ki meri mondani, hogy a magyar háziasszonyok a parlamenti harczoktól teszik függővé a kávéjuk édességét s mikor obstructió van, akkor a czukoripar pang, mert az emberek nem mernek édes eledeleket enni? Tények beszélnek és nem phrasisok! A szén, a petroleum, a czukor, a ruha, a vas és minden egyéb anyag fogyasztása attól függ, hogy a nép millióinak van-e keresete. A parlamenti harczoknak a nép mindennapos gazdasági életéhez semmi köze sincs.

A magyar társadalom azért nem fejt ki oly nagy gazdasági tevékenységet mint a külföld, mert nálunk hiányzik a helyes gazdasági közvélemény és a pontos szakismeret. Az ellenvetés erre rendszerint az szokott lenni, hogy mindennek az a közös vámterület az oka. Ám legyen. Nem akarok ezzel a kérdéssel foglalkozni, mert bár nem helyes, azt a kérdést politikává tették a körülmények, itt pedig nem politizálunk. Csak egy-két gyakorlati dolgot mondok el abból a czélból, hogy rámutassak társalmunk gazdasági közönyösségére.

A közös vámterület semmi esetre sem árt a magyar mezőgazdaságnak. Részemről azt hiszem, hogy nincsen Magyarországon egyetlen egy közgazdász sem, a ki ne volna meggyőződve róla, hogy a közös vámterület a mezőgazdaságnak csak előnyös. És ha ezen tényt mindenki concedálja, azt kérdezem, hogy miért nem fejlődik Magyarország mezőgazdasága olyan mértékben, mint Ausztriáé, Németországé és a többi nagy kulturállamoké? A válasz nagyon egyszerű. Mert a többi kulturállamokban több szakértelemmel dolgoznak a mezőgazdák, mint nálunk.

A magyar földbirtokos nem azért termel gabonát, mert földje első minőségű, hanem azért, mert a gabonatermelés a leg-

kényelmesebb. Nem kell hozzá szervezett gazdasági üzem, gőzeke, műtrágya és szaktudomány. A földbirtokos lehet minister, főispán, államhivatalnok és képviselő; hiszen a gazdálkodás otthon az öreg béres vezérlete alatt magától megy. Vannak kivételek, de az országos átlagot a kezdetlegesség jellemzi. A magyar gabonatermények közt legjövedelmezőbb a buza. Ezt a legjövedelmezőbb gabonanemet véve alapul, a magyar föld hektáronkénti brutto hozama 210 korona. 1903-ik évi adatok szerint termett ugyanis hektáronkint középértékben 13 métermázsa buza és 28 métermázsa szalma, melynek összes ára 210 korona. Ez ijesztően gyenge eredmény. Ha pedig még azt is figyelembe vesszük, hogy Magyarországon tizenkét millió hektár összes bevetett területből, több mint kilencz millió kektár volt gabonaneművel és szemes tengerivel bevetve, akkor az eredmény egyenesen lesujtó. Az összes magyar szántóföld háromnegyed részének hektáronkénti hozama kevesebb kétszáz koronánál. Ez az egyoldalú és a mellett gyenge gazdálkodás teszi Magyarországot Ausztria gyarmatává.

Ausztriában és Németországban a szántóföldek kevesebb mint a fele termel csak gabonát és a hektáronkinti brutto hozam ötven százalékkal mulja felül a mienket. Beszéljünk nyiltan. Mi az oka annak, hogy a magyar birtokos nem gazdálkodik olyan jól, mint az osztrák? Bármi legyen az oka, semmi esetre sem a közös vámterület, hanem az én nézetem szerint a szakismeretek hiánya és az indolentia.

Azután vizsgáljuk meg az ipari termelés egyes ágait.

Magyarországon a »non possumus« elve alapján intézik el az érdekeltek az iparfejlesztés minden kérdését, mert Ausztriával közös vámterületen élünk. Mint technologus és mérnök tudom méltányolni a textil-, papir-, üveg- és még sok egyéb iparág félénk lépéseit mai vámterületünkön, de határozottan bűnnek tartom, ha olyan iparágak, melyeknek a közös vámterülethez semmi közük sincsen, absolute nem fejlődnek. A helyi jellegű iparok: az épitő-, húsfeldolgozó- és sütőipar fejlődése független a közös vámterülettől. Miért nem állnak tehát ezek az iparágak a fejlettség azon fokán, mint a megfelelő német, osztrák, amerikai és angol iparágak? Csak nem meri valaki azt állitani, hogy a baranyai és szepességi téglagyárak. agyagtelepek és kőbányák, azért nem dolgoznak modern gépekkel, mert az osztrák tégla elnyomja őket? Hiszen az épitőipar nyersanyagai nem birják meg a nagy távolságra való szállitás költségeit. Vagy csak nem állitja valaki, hogy a budapesti és vidéki pékek, mészárosok, meg hentesek azért nem rendelkeznek be modern gépüzemre, mert az osztrák concnrrentia nem engedi? Nem, ezt nem mondja senki, mert a visszamaradottság oka feltétlenül máshol rejlik.

Magyarországon az ipari termelés fölsorolt három ága azért van elhanyagolva, mert művelt ember nem blamálja magát azzal, hogy pék vagy mészáros legyen, épitőiparunk segédágai pedig (a tégla, homok, habarcs, cement gyártása, kőfejtés és agyagipar) szakemberek hijján maradt vissza. Mig Németországban okleveles mérnök specialistákat nevelnek az épitőanyagipar számára, addig nálunk ez az iparág egészen ötletszerűen, a véletlen hatása alatt fejlődik, mert hivatásos szakembereket egy iskola sem

nevel a számára. Mig Németországnak külön egyetemi tanszékei vannak a cement- és téglagyártásból, addig nálunk a műegyetemi hallgatók lexikoni ismertetéseket kapnak ezekből az iparágakból.

Németországban a sütőipar oly méretekben fejlődik, hogy már kis városokban is dagasztó, gyúró, szaggatógépek és folytonos működésű sütőkemenczék vannak üzemben. A nürnbergi süteménygyárak waggonszámra állitják elő a piskótát, mézeskalácsot, teasüteményt s általában olyan táplálószereket, a melyek akár évekig elállnak s elárasztják velük egész Európát, de a mellett nem képesek a szükségletet fedezni. A német húsfeldolgozóipar és a vele kapcsolatos vegyészipar hasonlóan gépekkel dolgozik. A nagyvárosi mészáros és hentes a húst középponti gyárakból szerzi be, a melyekben a hygiena és chémia összes törvényeit kiaknázzák a fogyasztók érdekében. A hulladékokból pedig piperecziklkeket, kalodont, enyvet, műtrágyát és bőrt gyártanak. Szóval a német sütő- és húsfeldolgozóipar határozottan átlépett a nagyipar sphaerájába.

A német épitőipar classzikus kifejlődése pedig szinte megdöbbentő. A német birodalom hat és fél millióra rugó lakóháza az újabb időben teljesen ujraépült. A német épitészek észrevették, hogy a nép apró lakóházainak épitőanyag-szükséglete százszorosan meghaladja az állami is közigazgatási laktalan épületek anyagszükségletét és a nép lakásigényeit fejlesztve, olyan hatalmassá tették a német épitőanyagipart, hogy ma az az egész világ minden államának mintaképe lehet. Az utolsó tiz esztendő alatt, szemünk láttára teremnek Németországban százszámra homoktéglát és egyéb mesterséges épitőanyagot termelő gyárak. Szemünk láttára fejlődött ki a német cementipar semmiből a világ leghatalmasabb iparává. Lefőzte Angliát és Amerikát, pénzt és jólétet adott száz és százezreknek, új lakóházakkal látott el hatvan millió embert, kiépitett ezer és ezer kilométer vasutat és országutat, szóval nagyhatalommá lett, mert nagyműveltségü szakemberei nem pazarolták el erejüket a középitkezések munkáinak a megszerzésére, hanem a nép, az ötven milliónyi német nép lakásszükségletére, mint sziklánál szilárdabb talajra épitették föl gyáraikat.

A felsorolt három iparág Magyarországon épp ugy fejlődhetnék, mint a német birodalomban fejlődött. Nem bántja sem külföldi concurrentia, sem Ausztria ipara. A fiatal magyar mérnök azonban inkább elmegy ötven korona hónapi fizetésért telefonkezelőnek, semhogy az iparnak ezekkel az elhanyagolt ágaival foglalkozzék. Ötven korona kezdőfizetést a kisipar bármely ágában kaphat a mérnök, ha pedig az oklevelén kivül van természetes, józan esze is, akkor öt év mulva nagyobb ur lehet protectiós kartársainál, a kik mint állami mérnökök háromnégyezer korona fizetést kapnak negyven éves korukban.

Le kell küzdeni azt a furcsa közfelfogást Magyarországon, hogy a nagyipar alapját a pénzes emberek vetik meg. A nagyipar keletkezésének typikus menete az, hogy az okos kisiparos hosszú évek munkája árán gyárossá lesz. Budapest és a vidék összes gépgyárai apró kovácsmühelyekből fejlődtek ki. A bőrgyárak, nyomdák, szövetfestő-gyárak, malmok és minden nagyipari telep, s melyet nem állami subventio hozott létre, kisipar-

ból fejlődtek ki. Az az ujabb gazdasági tünemény, hogy a bank-consortiumok alapitanak itt ott nagy gyárakat, csak szórványos jelenség, a mely mellett a nagyipar typikus keletkezésmódja azonban mindig a régi marad.

A magyar nép figyelmét fel kell hivni a gazdasági élet helyes értelmezésére. Magyarországon nincsen gazdasági közélet! Nemcsak most nincs, a mikor a politika hullámverése mindent elsöpört, hanem még egyáltalában nem volt soha. A közvéleményt legfölebb az önálló vámterület és az iparpártolás kérdése foglalkoztatja. Ez azonban nem gazdasági közélet. Nevén nevezem a gyermeket. Minden államban, a hol nincs még gazdasági civilisatio, ilyen kérdések foglalkoztatják a közvéleményt. A nagyhatalommá fejlődött Rómát az tette tönkre, hogy gazdaságilag civilisálatlan maradt és államférfiai, meg tudósai a nemzetfentartó termelést rabszolgákra és idegenekre bizták, mig ők maguk csak nagy vonásokban és jogi relatiókban foglalkoztak a termeléssel.

Galiciában, Magyarországon, Törökországban és Perzsiában éppen olyan a gazdasági élet, mint Rómában volt. Az államférfiak és tudósok zöme nem foglalkozik a termelés részletkérdéseivel és igy ki vannak szolgáltatva a tanácsadóknak. A productiv termelés pedig a legtudatlanabb nép kezében van, mert a mint valaki csak teheti, orvos, ügyvéd, tanár lesz, szóval improductiv pályára megy. A világ gazdaságilag civilisált államaiban, Angliában, Franciaországban, a német birodalomban és Ausztria német tartományaiban éppen megforditva történik. A legelőkelőbb államférfiak és a tudósok nagy zöme a nemzeti termelés szolgálatában áll. London, Páris, Berlin és Bécs legelőkelőbb napilapjai határozottan közgazdasági és kereskedelmi lapok. Hasábjaikon háromszor annyi hely jut a közgazdaságnak, mint a politikának, s a hitelügy, kereskedelem, ipar és mezőgazdaság fontos jelenségeit vezérczikkeikben tárgyalják. Magyarországon is be kell következnie ennek a közérdeklődésnek, ha gazdagodni akarunk. Nem elégséges csak általánosságban foglalkozni a gazdasági jelenségekkel. Mozgósitani kell a közvéleményt, hogy ne csak elméletben és politikában, hanem valósággal is gazdálkodjunk és dolgozzunk. Addig, mig minden müvelt és nagytudományú ember a hivatalnoki pályára megy és a nemzeti termelést a parasztra, meg a koldus kisiparosra bizzuk, addig Magyarország függetlensége csak papiros okmányokban lesz letéve.

Az iparnak olyan ágairól beszéltem, a melyek a két legnagyobb emberi szükséglet számára dolgoznak, a táplálószergyártásról és az épitő-iparról, a melyekhez képest a textil-ipar bagatell dolog. Ezeknek a fejlődése független a külföld versenyétől és Ausztria iparától, még sem tudnak felvirágozni, mert a non possumus elve megdönt nálunk minden gazdasági kibontakozást. Pedig a gazdasági közömbösséget minden áron meg kell szüntetni. Mert ha a világhatalommá nőtt Róma összedőlt Európa vad népei közt a gazdasági közönbösség miatt, akkor Magyarország még kevésbé fogja kibirni a gazdasági háborut Európa modern népei közt.

Ereky Károly.

Temesvár város közgazdasági leirása. II.

Az elhaltak között hét éven alul levő gyermek 495 volt; 251 fiu és 244 leány. A gyermekhalandóság örvendetesen kisebbedik, a mi kétségtelenül a fokozott gyermekvédelemnek tudandó be. Ennek szolgálatában van mindennek előtt a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület, mely szülészeti és nőgyógyászati osztályt tart fenn, a gyermekpoliklinika és az állami gyermekmenhely. Az előbbi az 1906. évben 2700 beteget gyermeket kezelt és a gyermekgondozónői és felügyelőnői tanfolyamokat tartott, melyeken 19-en nyertek kiképzést, mig az utóbbi az egész esztendő folyamán 2120 kis fiut és leányt ápolt. Az év végén 1507 gyermeket gondozott és pedig az intézetben 46-ot, Temesvárott 207-et, a többit szomszédos községekben.

Temesvárnak az emlitetteken kivül még öt kórháza van: a városi [1]), Irgalmas-rendi, járványkórház, továbbá a törvényszéki rabkórház és a kerületi betegsegélyező pénztár sanatoriuma. A hat kórházban az 1906. évben összesen 4229 beteget ápoltak. (A városi közkórháznak egyedül 3264 betege volt.) A kórházak fentartási költsége 118.692·77 koronára rugott, mely összegből a városi közkórházra 129.627·76 korona esik.

A betegsegélyezés ügyét szolgáló egyéb intézmények közül emlitésre méltó a Délmagyarországi Természettudományi Társulat nyilvános vegyészeti vizsgáló állomása, mely egészségügyi vizsgálatokkal is foglalkozik és a tuberkulózis leküzdésére alakult Délvidéki Tüdővészellenes Szövetség. Ez az egyesület, mely a déli Magyarország egész társadalmát sorompóba hivta a pusztitó vész ellen, a gümőkórtól való megóvást, a betegségben szenvedők segélyezését és a gyógyithatatlan tüdővészesek részére üdülőhelyek alapitását tűzte ki czéljául. Az egészségügyi szolgálatot a városban 46 orvos, egy fogász és 56 bába teljesitette.

Művelődési viszonyok. Temesvár város kulturális kiválóságát felesleges ékes szavakkal bizonyitgatni. Ennek a tanulmánynak kereteit is átlépnők, ha a város minden egyes kulturintézményét behatóan ismertetnők és méltatnók. A művelődés ügyét előmozditani hivatott institutiók puszta megemlitésével és néhány statisztikai adat felsorolásával, azt hisszük, teljesen el fogjuk érni azt a czélunkat, hogy a mai Temesvár kulturális képét a helyes világitásban bemutassuk.

---

[1]) Ez volt az első közkórház hazánkban.

A város irni és olvasni tudóinak száma az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 34.908-at, vagyis 70·3%-ot tett ki. Az 1890. évi népszámláláshoz képest kerek 7%-nyi javulás konstatálható. Az irni-olvasni tudóknak az összes népességhez viszonyitott számát illetőleg Temesvárt az országban Pozsony (76·3%), Pécs (71·1%), Székesfehérvár (74·8%), Győr (77·5%), Komárom (72·2%) és Budapest (76·9%) megelőzi ugyan, az arány azonban ebben a hat városban is csak kevéssel kedvezőbb.

Temesvár oktatási ügye kitünő. Tanitóintézetei — és pedig az alsók és felsőbbek egyaránt — jó hirnévnek örvendenek. A városnak 6 óvódája és 32 elemi iskolája van (közülök 12 városi, 2 állami, 8 róm. kath., 3 görög-keleti szerb, 4 görög-keleti román és 3 magánintézet), melyben az 1906/1907 iskolai évben összesen 6940 tanuló járt. Van továbbá városi polgáriskola (344 tanuló), a róm. kath főgimnázium (376 tanuló), az állami főgimnázium (447 tanuló), az állami főreáliskola (403 tanuló), az állami tanitóképző (115 tanuló), az állami felsőbb leányiskola (258 tanuló), Miasszonyunkról nevezett apáczák 3 leányiskolája (589 tanuló) és óvónő, valamint tanitónőképzője (173 tanuló) és csász. és kir. hadapródiskola (133 tanuló). Szakirányú iskola a városi felső kereskedelmi iskola (186 tanuló), az állami fa- és fémipari szakiskola (241 tanuló), az iparosinasiskola (1053 tanuló), a kereskedőinasiskola (172 tanuló), a pinczériskola (25 tanuló). Ezeken az állandó tanitóintézeteken kivül több ipari és kereskedelmi jellegű tanfolyam is rendeztetett, és pedig asztalosok, szabók, czipészek és kereskedelmi alkalmazottak részére.[1]) Temesvárnak van azután siketnémák iskolája (67 tanuló), siketnéma inasok iskolája (9 tanuló), vakok intézete, egyéves önkéntes előkészitő tanfolyama, magyar nyelvű tanfolyama és városi zene- és énekiskolája. A város egyetlen főiskolája a róm. kath. papnevelő-intézet, mely 1806-ban nyilt meg. Hallgatóinak száma 47. Temesvárnak az 1906/1907. iskolai évben összesen 11.656 tanulója volt.

Temesvár a mult évben élénk agitátiót fejtett ki a harmadik egyetem elnyerése érdekében. Jogczimét a hazai városok között elfoglalt jelentősége mellett főleg arra alapitja, hogy a városnak 1848-ig jogi akadémiája volt, mely azonban megszünt.

A város művészeti törekvései a temesvári szinészet és zenei élet régiségében előnyösen nyilvánulnak meg. Temesvárott már a XVIII. században játszottak német szinészek, a kiknek 1776-tól kezdve állandó hajlékuk volt. A mai szinház, melynek előadási nyelve 1885-től 1899-ig magyar és német volt, az 1899. esztendőtől fogva pedig csak magyar, 1872-ben épült. A város a szinészetet 20.000 korona készpénzzel, továbbá a szinház, a világitás és fűtés ingyenes átengedésével segélyezi.

A zenészet és énekművészet iránt szintén nagy az érdeklődés. A zenei tudás terjesztése birta reá a várost, hogy zeneiskolát alapitson, melynek előkelő szinvonalát a vezetőség tekin-

---

[1]) A tanfolyamok száma 1908. évtől kezdve lényegesen megszaporodott. A kereskedelmi minister áldozatkészsége folytán még dynamogépkezelői, kazánfűtői, lokomobil-, cséplőgép- és stabilgépkezelői, továbbá könyvnyomdászati és ipari könyvviteli szaktanfolyam is tartható.

télye és hire biztositja. Az első énekkar 1867-ben alakult. Ma Temesvárnak 13 énekkara van 1326 taggal.

Az irodalom és szépművészet ápolásáról az »Arany János-társaság« tesz tanuságot, mely magában egyesiti a déli vidék legkiválóbb költőit és iróit. Kiadványai nagy értékűek. A társaság irodalmi felolvasásokat is szokott rendezni, a melyek mindig igen látogatottak.

A tudományok ápolására és a nép nevelésére számos egyesület alakult. Nevezetesebbek a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat, melynek értékes régészeti gyüjteménye, könyv- és képtára van és a mely Délmagyarország történetére vonatkozó munkák kiadásával is foglalkozik; a Délmagyarországi természettudományi társulat, orvos-gyógyszerészeti szakosztálylyal, az Országos orvosszövetség temesvári fiókja, a Mérnök- és épitészegyesület, a Jogászegylet, több gyermekkert-egyesület, a Délmagyarországi tanitóegyesület, a Temesvári állatvédő egyesület, a Délvidéki kárpátegyesület, a Délmagyarországi közművelődési egyesület fiókja, a Temesvárkerületi tanárok egyesülete és a Temesvári szabad lyceum. A lyceumi élet fejlett Temesvárott. A tanári kör vezette Szabad lyceum mellett, mely évenkint hat hónapra terjedő cyklusban a tudomány különböző ágairól tart előadásokat, a Munkás-lyceum, a vasutasok körének lyceuma, a Délvidéki nemzeti szövetség és a Katholikus legényegylet rendez oktató irányu előadásokat.

Könyvtárakban sincs hiány. Az iskolai és tanári könyvtárokon kivül, első sorban a városi könyvtárt és a három városi népkönyvtárt (munkások használják főleg) emlitjük. A városi könyvtár 35.000 kötetet tartalmaz. A város évenkint 10.940 koronát költ könyvtáraira. Nagy könyvtára van továbbá a kereskedelmi és iparkamarának a róm. katholikus egyházmegyének és a kegyesrendi papoknak.

A város hirlapirodalma régi és fejlett. Első lapja 1771-ben jelent meg német nyelven. Magyar hetilapja csak az 1858. évben indult meg. (»Delejtű«, szerkesztette Pesty Frigyes.) Ma Temesvárnak 6 politikai napi ujságja, 3 politikai hetilapja, 2 nem politikai és egy gazdasági hetilapja, egy szinházi ujságja és négy havi folyóirata van.

Különleges tudományos intézmény a meteorologiai és seismologiai observatorium, mely égtünetei és földrengési megfigyeléseivel hirre tett szert.

Temesvár *foglalkozási* statistikája a szó szoros értelmében vett városi jelleget a legpregnansabban domboritja ki. Ebből világosan kitűnik, hogy Temesvár első sorban ipari és kereskedelmi góczpont, második sorban hivatalnokok városa. A földmivelő elem teljesen hiányzik. Őstermeléssel foglalkozó van ugyan a városban, a kereseti ág számbeli kiterjedtsége azonban nem nagy, jóllehet a foglalkozási csoport összesitve mutatja ki mindazokat, a kik mezőgazdasággal, kertészettel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Az ipar és kereskedelem dominálo szerepe természetszerüleg a város külső képén is megnyilatkozik, mely első pillanatra elárulja azt, hogy ebben a városban a termelő munkának nagy a tekintélye. Már az is, a ki Temesvár felé köze-

ledve, maga előtt kibontakozni látja a város körvonalait, azonnal észreveszi azt a számos égnek meredő gyári kéményt, a melynek szüntelen sűrű füstgomolyagjai a folytonos és megfeszitett erőkifejtés hatalmas tanubizonyságát adják. Temesvár utczai élete is visszatükrözi a város charakterét. Népi viseletet nem sokat lehet látni, és azokról is, a kik hordják, biztosan tudhatjuk, hogy a környékről valók. A sváb, román és bulgár ruha azért nem ritkaság az utczákon. A város centrális fekvésénél fogva is, de főleg hivatalai miatt sok vidékit vonz, a kiknek száma a hetivásári napokon különösen felszaporodik. A hölgyek toilettejeinek változatossága, a katonai egyenruhák sokfélesége és a sok munkás zubbonyának szine még fokozza azoknak az élvezetét, a kik a tónusokban szeretnek gyönyörködni. Sürgésforgás, elevenség és zsibaj tartja hatalmában a várost. A teherkocsik robaja, a gummikereküek lovai patkóinak csattogása, a villamos vasut egyhangu moraja és csöngetése, melybe olykorolykor egy száguldó automobil éktelen sipolása, vagy tülkölése szól bele, a hullámzó utcza individuális zajával és a rikkancsok egymást túlharsogni akaró kiabálásával összeolvadva, egy sajátságos hangkeveréket alkot, a mely mindenütt egy és mégsem ugyanaz.

Az 1900. évi népszámlálás szerint a város lakossága foglalkozásra nézve ekként oszlott fel:

	Kereső	Eltartott	Összesen
őstermelés	561	922	1.483
bányászat, kohászat	—	4	4
ipar	9.110	8.795	17.905
kereskedelem és hitel	2.350	2.987	5.337
közlekedés	1.388	2.933	4.321
polgári és egyházi közszolgálat	1.825	2.566	4.391
véderő	3.409	456	3.865
különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok	3.043	3.774	6.817
nyugdíjasok, tőkepénzesek stb.	1.474	1.617	3.091
ismeretlen foglalkozásuak	912	1.948	2.860

Az iparral, kereskedelemmel és közlekedéssel részletesen fogunk foglalkozni, ezért e helyütt csak azt kivánjuk megállapitani, hogy Temesvár a népességének több mint fele ezekből a kereseti ágazatokból él, mert hiszen a statistikai megnevezés szerint különböző gazdaságokban alkalmazottakat és napszámosokat is legnagyobbrészt azokhoz hozzászámithatjuk. A polgári és egyházi közszolgálat, melyhez a nyugdijasok is tartoznak, eléggé tekintélyes csoportját adja a lakosságnak. Tőkepénzes kevés van a városban. A nagy vagyon általában ritka. Ebben a tekintetben egészséges eloszlás tapasztalható, a mely a jólét szélesebbkörü elterjedtségében előnyösen jut kifejezésre. A véderő Temesvár hadászati positiójánál fogva számbelileg tekintélyes. A város egyike az ország legerősebb helyőrségeinek és a VII. hadtest parancsnokságának székhelye. Bányászat és kohászat a városban nincsen. A kimutatott adat egy bányaüzem képviselőségére vonatkozik.

Meg kell jegyeznem, hogy az összes keresők 23·41%-a nő volt. A kereső nő legtöbbje (2.624) az iparban talált foglalkozást. Viszont a város 26.002 eltartottjának szinte háromnegyed része (71·32%) ugyancsak a női nemből került ki.

A szóban forgó statistikának az 1890. évi népszámlálási eredménnyel való összehasonlitása érdekes következtetéseket enged. Annak idején a lakosság feloszlása ez volt:

	Kereső	1900-ig szaporodás (+), apadás (−)
őstermelés	535	+ 26 = 6·86%
bányászat, kohászat	2	− 2 = 100%
ipar	7.317	+ 1.793 = 24·52%
kereskedelem és hitel	1.790	+ 560 = 31·28%
közlekedés	933	+ 455 = 48·76%
polgári és egyházi közszolgálat	1.323	+ 498 = 37·64%
véderő	3.554	− 145 = 3·23%
különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok	4.153	− 1.110 = 26·49%
nyugdíjasok, tőkepénzesek stb.	1.284	+ 190 = 14·79%
ismeretlen foglalkozásuak . .	588	+ 324 = 55·1 %

A bányászat-kohászatot és az ismeretlen foglalkozásuak csoportját nem tekintve — melyet kézen fekvő okból megfigyelésünk körébe nem vonhatunk — csupán a véderő és a különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok száma fogyott, mig a többi foglalkozást üzők mind megszaporodtak. A helyőrség csökkentése hadászati érdekkel kapcsolatos, a napszámosok számbeli fogyását pedig annak tulajdonitjuk, hogy az 1900. évi népszámlálás nagy részüket állandó alkalmazottnak minősitette és az iparral, kereskedelemmel vagy közlekedéssel foglalkozó keresők közé sorozta. A kvantitativ haladásról tanuskodó kereseti csoportok közül első helyen a közlekedést kell emliteni, a mely a város összes lakossága szaporodási arányának (24·4%) éppen kétszeresét érte el. Ennél az aránynál nagyobb eredményt még a polgári és egyházi közszolgálat, a kereskedelem és hitel, valamint az ipar mutathat fel. A kereskedők számának 31·28%-kal való emelkedése körülbelül megfelelhet a tényleges állapotnak, az ipari csoport 24·52%-os eredménye azonban véleményünk szerint nem pontos. A nyugdíjasok és tőkepénzesek gyarapodása végül főleg az értelmiség terjeszkedését igazolja.

Őstermelés. Temesvár város területén az őstermelésnek nincsen jelentősége. Egyes ágai közül csupán kertészet válik ki, a mely azonban szép hirre tett szert. A város külső területe felette kicsiny. Az 1905. évben a müvelt és földadó alá nem eső terület összesen 6.359 kat. holdra rugott, mig ugyanakkor Debreczen müvelt és nem termő földje 167.311, Szabadkáé 166.104 és Kecskemété 151.723 kat. holdat tett ki. Temesvár őstermelésének arányait ezek a számadatok máris jellemzik. A megmüvelt terület az utolsó országos mezőgazdasági felvétel adatai szerint a következőképen oszlott fel:

szántóföld	3.228	kat. hold
kert	429	» »
rét	159	» »
szőlő	72	» »
legelő	39	» »
erdő	2	» » [1]

Jóllehet ezek az adatok azóta sok tekintetben elavultak, kénytelenek vagyunk őket mégis felhasználni, mert hasonló ujabb statistikai anyaggal nem rendelkezünk, ennek hiányában pedig a gazdaságoknak jelleg és nagyság szerint való megoszlásával nem foglalkozhatnánk. Az 1895. évi VIII. t.-czikk alapján végzett mezőgazdasági összeirás eredményének feltüntetesével mindamellett nem vélünk felesleges munkát teljesiteni, már azért sem, mert a termelésre vonatkozólag meglevő ujabb adatok ismertetésével a város őstermelése változásának irányait is megvilágitjuk.

A részletezett 4.078 kat. holdnyi területen összesen 2.169 gazdaság foglalkozott a föld müvelésével. Ebből saját tulajdonán 2.028, haszonélvezeti birtokon 20, haszonbéres földön 80 és vegyes birtokon 41 gazdálkodott. A tulajdoni viszonyok első pillanatra igen kedvezőknek látszanak, mert hiszen a gazdaságok 93·5%-a tulajdon birtokon volt, ha figyelembe vesszük azonban, hogy a szóban forgó gazdaságok mindössze 2.107 kat. hold területnek és ebből csupán 1.361 hold szántóföldnek a tulajdonosai, jogosan vethetjük fel a kérdést, hogy a csekély földtulajdon miként biztositotta az őstermeléssel foglalkozó népesség existentiáját? Ha egyébként a gazdaságok számát nem a tulajdoni birtokkal, hanem az összes földterülettel hasonlitjük össze, akkor is arra a hihetetlen eredményre jutunk, hogy egy gazdaságra átlagosan 1·88 hold terület és 1·49 hold szántóföld esett; oly csekély gazdálkodási terület tehát, a mely kerti müveléssel is alig adhatja meg a megélhetés alapját.

A gazdaságoknak nagyság szerint való csoportositása a hivatalos statisztika szerint ez volt:

1 holdon alul levő: szántóföld nélkül	1.781
1 » » » szántófölddel	89

[1]) Geml József: *Temesvár szab. kir. város statistikája az 1898. évben* czimü munkájában azt találjuk, hogy a gazdaságok feloszlása az 1895. évben ez volt:

szántóföld	2.892	kat. hold
kert	472	» »
rét	531	» »
szőlő (beültetett)	52	» »
legelő	1.293	» »
erdő	13	» »
nem termő	950	» »

Geml adatai szerint — melyeket helyesebbnek tartok a statistikai hivataléinál — a terület 6.209 kat. holdra rugott, a melyből 3.040 kat. hold városi tulajdon volt.

1—5	holdig	197
5—10	»	41
10—20	»	22
20—50	»	25
50—100	»	10
100—200	»	1
200—500	»	3

Vagyis a törpegazdaságok száma 2.067-re, a kisgazdaságoké 98-ra és a középgazdaságoké 4-re rugott. Nagygazdaság Temesvár város területén nem volt.

Az 1905. évre vonatkozó statistika, mely, mint emlitettem, nem öleli fel az 1895. évi mezőgazdasági összeirásnak valamennyi az őstermelés jellemzésére nélkülözhetetlen adatát, a müvelt területnek ezt a részletezését adja:

szántóföld	2598	kat. hold
kert	379	» »
rét	683	» »
szőlő	94	» »
legelő	1425	» »
erdő	14	» »

A mezőgazdaság főterménye a buza, melynél jóval kevesebb árpát, zabot és tengerit vetnek, még jelentéktelenebb a burgonya és a rozs termelése. Számbelileg az 1905. évi aratás eredménye igy fejezhető ki:

buza (őszi és tavaszi)	9376	mtm.
rozs (őszi, tavaszi és kétszeres)	872	»
árpa (őszi és tavaszi)	3889	»
zab	3832	»
tengeri	3591	»
burgonya	1075	»

A temesvári talaj a mezőgazdaságra igen alkalmas. A földek nagy humustartalma a termények mennyiségére és minőségére kiváló hatással van, a minek előnyös következménye egyfelől az, hogy Temesvárott országos értelemben vett rossz termés nem szokott lenni, másfelől pedig a termelt növények qualitative első osztályuak. A temesvári buza például teljesen egyenlő minőségü a kitünő bácskai buzával és csak azért olcsóbb annál, mert Temesvár a Budapestre való szállitást illetőleg a vizi uttal rendelkező Bácska mellett hátrányban van. A hires tisza- és marosvidéki buzával csak azért nem egyenlő a temesvári termény, mert a városnak junius hó közepétől gyakran forróságba átmenő éghajlata a pompás talajjal ellentétben a buzatermelésnek nem válik javára. A tartós jó időjárás miatt ugyanis a növény gyorsan érik, ezért az aratásig a rozsda és a megdölés kárt okoz benne. A buza hektoliterjének átlagos sulya 76 kg., a rozsé 72 kg.

A mi a holdonkint való termést illeti, Temesvár rendszerint tulhaladja az országos átlagot. Az utolsó 10 esztendő átlaga: 8 mtm. buza, 8 mtm. rozs, 9 mtm. árpa, 9 mtm. zab, 12 mtm. tengeri, 80—90 mtm. burgonya.

A mezőgazdasági munkások évi átlagos napszámbére ellátás nélkül az 1905. évben kitett:

férfi napszám	207 fillér
női napszám	115 »
gyermek napszám	75 »

A fizetett munkabérek az országos átlagnál jóval nagyobbak voltak.

A *város szőlőmüvelése* sohasem volt nagy. A gyárvárosi szőlők kellemesen savanykás bora mindamellett kedvelt volt Temesvárott, a hol első sorban a tulajdonosok házi fogyasztására szolgált. A kilenczvenes években a phylloxera teljesen elpusztitotta a tőkéket, minek következtében az uj amerikai vesszők ültetése kezdődött meg, mely még egyre tart. Az 1905. évben is ültettek 8·69 holdat, melylyel együtt a temesvári összes szőlőterület 144 holdat foglal magában. Abban az esztendőben 1192 hektoliter must termelt, melyből 1073 hektoliter bor készült. A szőlőtermés a 374 mtm-nyi eladott szőlő számbavevésével 48.435 K értéknek felelt meg. A városnak $3^1/_2$ holdnyi szőlőiskolája van, melyet hazilag kezel és a melyből szegénysorsuak között ingyen is kioszt venyigéket.

Kertészet.[1]) Az éghajlatilag előnyös Temesvárott a kertészet is az egész országban jól ösmert fokra fejlődött. A mezőgazdaságnak az az ágazata a disz- és haszonkertészet valamennyi termékére kiterjed. A város három nagy, a külföldön is hires czége (Mühle Vilmos, Mühle Árpád és Niemetz W. F.) lankadatlan kitartással és áldozatkészséggel a kertészetnek szinte minden ágát felkarolta, a melyet hazánkban egyáltalában nem, vagy csupán igen primitiv módon müveltek. Különös gondot a gyümölcsfa-, conifera-, lombfa- és vadnövénytenyésztésre forditottak. Ezeknek müvelési területe mintegy 300 kat. holdat foglal magában. Éveken át tartó tanulmány és kisérletezés előzte meg a sok lomb-, tülevelű-, gyümölcs- és vadfa ama fajainak kiválasztását, a melyek az éghajlati és helyi viszonyoknak mindenben megfelelnek.

A faiskolai tenyésztés magas fokra emelkedett a városban. Az exportált kereskedelmi árút mindenütt nagy megelégedéssel fogadják a vevők, mert a temesvári nehéz, agyagos talajban nőtt termék bárhol biztosan és eredményesen nő tovább. Az ültetvények, cserjék, fák, coniferák szakszerű tenyésztése kimagasló, mivel a termelők sem fáradtságot, sem költséget nem kimélnek, hogy az ezen a téren elérhető legjobb minőségű árút szolgáltassák a kereskedelemnek.

A rózsatenyésztés valósággal látványossága a városnak. Ez a legujabb tenyésztési tapasztalatok szerint folyik és a ne-

[1]) Mühle Árpád kertészeti szakiró közlése alapján.

velt kiviteli árú kitünősége dolgában nemcsak vetekszik a külföld legjobb termékeivel, hanem az itt még olcsón megszerezhető trágyaanyag folytán sok tekintetben meg is előzi ezeket. A temesvári kertészet a vadrózsa magjától kezdve a kész nemes faju magas növésü rózsáig mindent maga tenyészt. Azelőtt a nemesitéshez szükséges vad növényeket a külföldről kellett hozatni. Tiz év óta a külföldi növények importja igen megcsappant, olyannyira, hogy a forgalomban ma már csak temesvári termék szerepel. A tiszta diszkertészet hasonlóképen jelentékeny haladásról tesz tanuságot, a mit a nagy tenyésztő házak épitésének kell tulajdonitanunk, melyek lehetővé tették a számos exotikus növény biztos tenyésztődését. A sok virág közül a chrysanthemumokat emlitjük, melyeket számos változatban és szinben nagy telepeken tenyésztenek. Szemet és lelket gyönyörködtetnek a pálmák is, nemkülönben az a sok üvegházi növény, a melyet a temesvári kertészet itt meghonositott és közkincscsé tett. A kertészet iránt való érzéket és hajlamot szóval, irással és tettel a leglelkesebben fejlesztik itt, a minek köszönhető, hogy Temesvár minden kertészeti törekvés középpontjává vált. Ezt ország-világ elösmeri azzal, hogy a kerti telepeket évenkint számos szakember és magánkertész, tanitó intézet és érdeklődő meglátogatja.

A temesvári ültetvényekről évenkint mintegy 3 millió gyümölcsfa és cserje, 100.000 gyümölcscsemete, 150.000 diszfa, 300.000 különféle csemete, 200.000 tülevelüfa, azonkivül 100.000 rózsafa, 125.000 buxus, 200.000 csirág, 200.000 cserép- és disznövény és 120.000 eperültetvény kerül forgalomba, nem szólva arról a nagy mennyiségü magról, a melyet szintén áruba bocsátanak. A temesvári kertészeti termékeknek egész Európa a vevője.

A kertészet többi ága, nevezetesen a gyümölcs- és veteménykertészet nem jöhet számba. Az utóbbinak a várostól bérelt földeken bolgárok foglalkoznak tulnyomólag, a kik azonban korántsem fedezik a helyi szükségletet.

Állattenyésztésről Temesvárott alig lehet szó. A szükséges legelők hiánya és a földek nagy ára az intensiv állattenyésztésnek teljesen utját állja. Az őstermelésnek ezzel az ágával a gazdaságok inkább mellékesen, saját szükségletre és bizonyos hulladékok értékesitése végett szük határok között foglalkoznak. *Lótenyésztése* a városnak egyáltalában nincsen. Ha egy-egy mezőgazda felnevel is néhány lovat, tenyésztésről nem beszélhetünk már azért sem, mert a csikók a fejlődéshez nélkülözhetetlen mozgási terület hiánya folytán csenevész állatokká lesznek, a melyekkel a tenyésztő egyáltalában nem büszkélkedik. A *sertéstenyésztésnek* sincs jelentősége. Ennek a jószágnak is első sorban kiterjedt legelőre van szüksége. Tudjuk ezt főleg a hazai fajokról. Magyar sertést ezért egyáltalában nem tenyésztenek, hanem a yorkshirei fajt nevelik, a mely zárt helyiségben is tenyészthető és tejgazdasági melléktermékekkel és hulladékokkal hizlalható. A hizlalás egyébként nem zsir, hanem huskészitésre irányul. Az állatot csupán egy éves koráig etetik és azután eladják a hentesnek. A *marhatenyésztés* inkább számottevő. Jelentőségét azonban ez sem a mezőgazdasági

tenyésztésnek, hanem főleg a szeszgyártás mellékágaképen folytatott hizlalásnak köszönheti. Hizlalással három szeszgyár foglalkozik, a melynek évi marhaállománya az utóbbi években 3.500—4.000 darabot tett ki. A gyári moslék kitünő tápláló hatása folytán a hizlalt tarka német faj első minőségü husállatot ad, a mely a külföldi piaczokon is jó áron kel el. A Temesvárott hizlalt marhának Budapest, Bécs és több németországi nagy város az eladási helye. A szeszgyártási hulladékok értékesitése végett folytatott marhahizlalás Temesvárott is, — miként az egész országban, — hanyatlóban van, a minek egyfelől a sovány állat nagy ára, másfelől pedig a konjunktura előnyeit csupán a folyó évben élvező szesztermelés reductiója az oka. A szeszgyárak ma már szinte fele annyi állatot hizlalnak, mint azelőtt és más uton igyekeznek a moslékot értékesiteni. Az egyik temesvári szeszgyár, a melynek marhaállománya mindig a legnagyobb volt, a moslék egy részét száritja és ilyen állapotban forgalomba bocsátja.

Külkereskedelmi szempontból figyelmet érdemel végül a város *baromfitenyésztése.* Ez is azonban tulnyomólag a hizlalásra támaszkodik. A hizlalás ludakra, pulykákra és főleg csirkékre terjed ki. A használt sovány baromfi kivétel nélkül délmagyarországi eredetü. A Temesvárott hizlalt szárnyas jó minőségét az a körülmény biznyitja legjobban, hogy az árú nagy részét Ausztria és Németország szivesen vásárolja.

(Folytatása következik.) *Lendvai Jenő.*

Közlemények és ismertetések.

Magyar háztartási statisztikai adatok.[1])

1907. év folyamán gyüjtöttem a következő adatokat Debreczenben; öt háztartás költségvetését tartalmazzák.

Megjegyzem, hogy a 10 éven aluli gyermeket fél családi egységnek számitottam; az összes adatokat mindenkor ily értelemben vonatkoztattam családi egységekre.

A) Bevételek.

I. *Cs. J.* hónapos juhász, nős, van 6 gyermeke, 2 fiu kereső, 4 gyermek (köztük egy lány, 16 éves polgári iskolai tanuló) nem kereső.

Cs. Imre fizetése	360	korona
Cs. Lajos »	216	»
Cs. András »	192	»
Cs.-né takaritásból	60	»
mosásból	54	»
Tanyai lakás (2 szoba, konyha, kamara)	80	»
Szabad fűtés (galyfa, hulladékfa) . .	20	»
Sertéstartásból:		
3 malacz	48	»
1 süldő	70	»
Összesen . . .	1100	korona.

A család áll $6^1/_2$ egységből. Egy családi egységre eső kereset 169·24 korona.

II. *Sz. A.* 46 éves, béres a debreczeni gazdasági akadémia gazdaságában, nős, van négy gyermeke, köztük István 16 éves

[1]) A háztartási statisztika, a mint ismeretes, ujabban mindinkább növekedő figyelemben részesült és módszereit tökéletesbitették. A Német Birodalomban most készülő s a Nagy-Britanniában nemrég készült háztartási statisztikai felvételekről a Szemle egyik legközelebbi száma fog alapvető tájékozást nyujtani.

Kétséget nem szenved, hogy az itt közlésre kerülő kisérlet a magyar háztartási statisztika terén módszertani szempontból több tekintetben esik kifogás alá; különösen azért nem teljes értékű, mert az adatgyüjtés nem történt rendszeresen és teljes egy esztendőn át.

Mégis azt hisszük, hogy az adatok közlésre érdemesek és feldolgozásukban bizonyos tanulságot tartalmaznak.

Szerk.

postakocsis, egy leány 9 éves, könnyű nyári munkánál keres 60 fillért mintegy negyven napon át. Két kisebb leány nem kereső.

Készpénzfizetés	90·—
380 kg. búza à 0·14[1])	52·20
900 kg. rozs à 0·11[1])	99·—
Lakás (1 szoba, konyha)	40·—
Szabad fűtés	20·—
60 liter kása à 0·20	12·—
24 kg. szalonna à 1·36	32·64
1½ kat. hold föld (megszántva és tengerivel bevetve) után:	
saját használatra 4½ q burgonya à 3·33	15·—
saját használatra 75 lit. paszuly à 0·24	18·—
(46 zsák csöves tengeri, 1 szekér tök, 4½ q burgonya sertés által értékesitve)	
3 darab 1 éves sertés	250·—
200 darab tojás à 7 fill.	14·—
István hónapos kocsis fizetése	360·—
István keresete borravalókból	48·—
9 éves lány nyári keresete; 40 napszám à 60 fillér	24·—
	1.079·34
Ebből lejön föld megmunkáltatásra	36·—
A család egész évi jövedelme	1.043·34 korona.

A család áll 4½ egységből. Egy egységre eső jövedelem 231·85 korona.

III. *N. J.* géplakatos a Máv. gépjavitó mühelyében, 37 éves, nős, van két kis gyermeke. Jövedelme 1920 korona. Lakik a Máv. mühelyének munkáskolóniájában, van két szobája, konyha, kamara, veteményes kert, disznóól, baromfiól. A család áll három egységből. Egy egységre eső jövedelem 640 korona.

IV. *R. J.* asztalossegéd, özvegy, gyermektelen. Munkában van évente mintegy 260 nap és darabmunkával megkeres naponta átlag 3·50 koronát. Egész évi keresete 910 korona. Ebédért fizet 54, vacsoráért 44 fillért naponta, kenyér nélkül. Lakása földes szoba, saját kifejezése szerint »egy lyuk«, a melyért fizet havonta 5 koronát.

V. *K. Gy.* vaskereskedősegéd, 28 éves, nőtlen, lakik anyjával és nővérével. Fizetése 2160 korona. Anyja nyugdíja 660 korona. Butorozott szoba után bevétel takaritás és butorrongálás czímén 100 korona. Összes bevétel 2920 korona. Lakás három szoba, egy konyha, a miből egy szobát kiadnak butorozva 200 koronáért, a miből 100 korona tekinthető mint a lakás és 100 korona mint a butorhasználat és takaritás ellenértékéül. A lakásért fizetnek 400 koronát, igy a saját lakás értéke 300 korona.

A család áll 3 egységből. Egy egységre eső jövedelem 973·33 korona.

[1]) A megfigyelés idején, 1907. év tavaszán, ez volt a helyi átlagár.

B) Kiadások.

Sorszám	Családtagok	Ugyanaz egységekben	Összes kereset	Egy egységre eső kereset	1. Táplálkozás																	
					liszt	kenyér	főzelék	burgonya	gyümölcs, zöldség	czukor	fűszer-áruk	tej	tej termékek	hus	szárnyas	tojás	szalonna, zsir	só	koszt-adónál	összesen	
					kg.	kg.	liter	kg.		kg.		liter		kg.		db.	kg.	kg.			
I.	8	$6^1/_2$	1100·—	169·24	1680·—		70·—	450·—		26·—		200·—		55·—		100·—	52·—	50·—			Mennyiség
								$3^1/_3$		80·—		16·—				7·—	1·44	24·—			Egységár
					264·—		18·—	15·—	5·—	20·80	3·—	32·—	3·—	62·—		7·—	74·88	12·—		516·68	Kiadás
					41·82		2·77	2·31	0·76	3·40	0·46	4·92	0·46	9·54		1·08	11·52	1·84		79·49	Egy egységre esik
					24·—		1·6	1·4	0·5	1·9	0·3	2·9	0·3	5·6		0·6	6·8	1·1		47·—	Jövedelemnek %-a
II.	6	$4^1/_2$	1043·34	231·85	861·—		105·—	450·—		24·—		100·—		66·—		300·—	150·—	78·—			Mennyiség
					-			$3^1/_3$		80·—		16·—				7·—	1·40	24·—			Egységár
					169·12		29·18	15·—	20·—	19·20	2.40	16·—	3·—	74·—		21·—	210·—	18·72		597·62	Kiadás
					37·58		6·48	3·33	4·44	4·27	0·43	3·55	0·67	16·45		4·67	46·7	4·16		132·80	Egy egységre esik
					16·3		2·7	1·4	1·9	1·9	0·2	1·5	0·3	7·1		2·—	20·2	1·8		57·3	Jövedelem %-a
III.	4	3	1920·—	640·—	1100·—		52·—	180·—		48·—		540·—		90·—		200·—	52·—	24·—			Mennyiség
					24·—		24·—	$3^1/_3$		80·—		22·—		1·32		6·—	1·60	24·—			Egységár
					264·—		12·48	6·—	10·—	38·40	8·—	111·80	14·—	118·80	60·—	12·—	83·20	5·76		744·44	Kiadás
					88·—		4·16	2·—	3·33	12·80	2·70	37·27	4·67	39·60	20·—	4·—	27·73	1·92		248·15	Egy egységre esik
					13·8		0·6	0·3	0·5	2·—	0·4	5·8	0·7	6·2	3·2	0·6	4·4	0·3		38·8	Jövedelem %-a
IV.	1	1	910·—	910·—								180·—									Mennyiség
												20·—									Egységár
						64·80						36·—					43·20		352·80	496·80	Kiadás
						64·80						36·—					43·20		352·80	496·80	Egy egységre esik
						7·2						3·9					4·7		38·8	54·6	Jövedelem %-a
V.	3	3	2920·—	973·33	72·—		80·—	240·—		60·—		540·—		270·—		600·—	80·—	18·—			Mennyiség
					24·—		24·—	$3^1/_3$		80·—		20·—		1·32		6·—	1·60	24·—			Egységár
					17·28	72·—	19·20	8·—	72·—	48·—	14·—	108·—	24·—	356·40		36·—	128·—	4·32		907·20	Kiadás
					5·73	24·—	6·40	2·63	24·—	16·—	4·66	36·—	8·—	118·80		12·—	42·67	1·44		302·40	Egy egységre esik
					0·6	2·5	0·6	0·3	2·5	1·6	0·5	3·7	0·8	12·2		1·3	4·4	0·1		31·1	Jövedelem %-a

	Sorszám	2. Lakás	3. Fűtés, világítás				4. Bútorok, eszközök kopása	5. Ruházat								6. Tisztítás		
	Családtagok																	
	Ugyanaz egységekben																	
	Összes kereset																	
	Egy egységre eső kereset																	
		szoba (sz.), mellékhelyiség(m.)	Lakás ára	q m³ fa	q szén	egyéb tüzelő anyag	lit. petroleum / font gyertya	gyufa	összesen	felbecsült érték	leírási %	összes leírás	vég vászon	fehér ruha (férfi és női)	felső ruha (férfi)	felső ruha (női és gyermek)	felső kabát, bunda évi pótlása	lábbeli	kalap, sipka	munkaruha, kötő	egyéb ruházat	összesen	mosás, szappan, szóda stb.	hajvágás, borotv., fürdő, mosdószap.	czipőkenőcs, egyéb	összesen
I.	8	6½					18·—		18·—				1¼					4·—					25k.			
							0·36		0·36				13·—										0·56			Mennyiség
			80·—	20·—			6·48	1·—	27·48	400	5	20·—	17·50													Egységár
			12·31	3·08			1·—	0·15	4·21			3·68	2·69													
		2 sz., 2 m.	7·3	1·8			0·6	0·1	2·5			1·8	1·6										14·56	0·20	14·16	Kiadás
														92·40	32	33·—	137	8·80	8·—		328·70			
																	5·08	21·08		1·23		50·56	3·24		1 egységre esik
														8·4	2·9	3·—	12·5	0·8	0·7		29·9	1·4	0·04	3·28	Jövedelem %
II.	6	4½					40·—		40·—				1½										13·—			
							0·36		0·36				12·—										0·56			Mennyiség
			40·—	20·—			14·40	2·—	36·40	200	5	10·—	18·—	9·—	56·—	43·—	18·—	80·40	4·80	8·—	8·—	245·20	7·28	3·64	10·92	Egységár
			8·89	4·44			3·20	0·45	8·09			2·22	4·—	2·—			4·—	17·87	1·14	1·78	1·78	54·56	1·12	0·56	1·68	Kiadás
		1 sz., 1 m.	3·8	1·9			1·4	0·2	3·5			1·—	1·7	0·9	5·4	4·1	1·7	7·7	0·5	0·8	0·8	23·6	0·7	0·3	1·—	1 egységre esik
																										Jövedelem %
III.	4				4m³ 16·—		50·—						1·—		2·—											Mennyiség
					7·50	2·06	0·38						14·—		65·—											Egységár
			240·	30·—	32·96		19·—	3·—	84·96	1·200	5·—	60·—	14·—	28·—	130	125	27·—	44·—	6·—	4·—	10·—	388·—	10·08	20·—	5·—	35·08	Kiadás
		3 sz., 2 m.	80·—	10·—	11·—		6·32	1·—	25·32			2·0	4·66	9·33			9·—	14·67			1·33	129·34	3·36	6·67	1·66	1 egységre esik
			12·5	3·2	3·2		1·—	0·2	4·4			3·1	0·7	1·5	6·8	6·5	1·4	2·3	0·3	0·2	0·5	20·2	0·5	1·1	0·2	1·8	Jövedelem %
		1920·—																								Mennyiség
					9 q										1/2			1/5								Egységár
					2·40		0·40								50·—		60·—									Kiadás
		640·—	60·—	21·60			2·—	2·—	25·60	70·—	5·—	3·50		18·—	75·—		12·—	27·60	6·—	2·—	3·—	143·60	30·—	20·—	3·—	53·—	1 egységre esik
		2 sz., 2 m.	6·6	2·4			0·2	0·2	2·8			3·50		18·—	75·—		12·—	27·60	6·—	2·—	3·—	143·60	30·—	20·—	3·—	53·—	Jövedelem %
												0·3		2·—	8·2		1·3	3·1	0·7	0·2	0·3	15·7	3·4	2·2	0·3	5·9	
IV.	1				16m³								1½		2·—	4·—										Mennyiség
					9·—								14·—		40·—											Egységár
		910·—	300·—	144			0·40	0·72					21·—	63·48	80·—		112	74·—	120	35·—	8·—	15·—	528·48	6·60	50·—	2·—	58·60	Kiadás
			100·	48			20·—	2·88	2·—	168·88	2·000	5·—	100													1 egységre esik
		1. sz.	60·—	21·60			6·67	0·96	0·67	56·29			33·34	7·—	21·16		24·67	40·—	11·67		5·—	176·16	2·20	16·67	0·67	
			6·6	2·4			0·6	0·1	0·1	5·8			3·4	0·7	2·2	2·7	3·9	2·5	4·1	1·2	0·3	0·5	18·1	0·2	1·7	0·1	2·—	Jövedelem %
V.	3	2920·—																								
			300·—	144			20·—	2·88	2·—	168·88	2·000	5·—	100	21·—	63·48	80·—		112	74·—	120	35·—	8·—	15·—	528·48	6·60	50·—	2·—	58·60	Kiadás
			100·	48			6·67	0·96	0·67	56·29			33·34	7·—	21·16		24·67	40·—	11·67		5·—	176·16	2·20	16·67	0·67	1 egységre esik
		2. sz., 2. m.	10·3	5·—			0·6	0·1	0·1	5·8			3·4	0·7	2·2	2·7	3·9	2·5	4·1	1·2	0·3	0·5	18·1	0·2	1·7	0·1	2·—	Jövedelem %
		973·33																								

Sorszám	Családtagok	Ugyanaz egységekben	Összes kereset	Egy egységre eső kereset	7. Nevelés	8. Adó, gyógykezelés: adó	betegsegélyző egylet	balesetl. munkanélküli pénztár	összesen	9. Élvezetek, italok: szeszes italok	kávé, tea, egyéb ital	dohány	mulatság	összesen	10. Szellemi élvezetek: könyv, ujság	olvasókör	színház	egyéb	összesen	11. Vegyes: posta	utazás	ajándék	összesen	12. Megtakarítás: nyugdíjlevonás	biztositás	befektetés	összesen	Összes kiadás	Többlet + Hiány —	
I.	8	6½	1100·—	169·24	5·—					15·60	12·—	20·—	10·—	57·60	1·—				1·—	3·—		36·—	39·—					1.086·38	+ 13·62	Mennyiség
																														Egységár
										2·40	1·84	3·08	1·54	8·86														167·13	+ 2·11	Kiadás
					0·5					1·4	1·1	1·8	0·9	5·2	0·1				0·1	0·3		3·2	3·5					98·8	+ 1·2	1 egységre esik
																														Jövedelem %-a
II.	6	4½	1043·34	231·85																						58·36	58·36	1.043·34	—	Mennyiség
																														Egységár
										20·—	1·—	10·—	10·—	41·—														1.043·34	—	Kiadás
										4·44	0·22	2·22	2·22	9·10												12·96	12·96	331·85	—	1 egységre esik
										1·9	0·1	1·—	1·—	4·—												5·4	5·4	100·—	—	Jövedelem %-a
III.	4	3	1920·—	640·—																										Mennyiség
																														Egységár
						18·55	36·—		54·55	72·—	7·20	36·—	48·—	163·20	10·—	4·—			14·—	4·—							124·48	1.912·71	+ 7·29	Kiadás
						6·18	12·—		18·18	24·—	2·40		16·—	54·40					4·67					24·—			41·49	637·56	+ 2·43	1 egységre esik
						0·9	1·9		2·8	3·7	0·4	1·9	2·5	8·5					0·7	0·2				3·8	2·8		6·5	99·7	+ 0·3	Jövedelem %-a
IV.	1	1	910·—	910·—																										Mennyiség
																														Egységár
							12·48	11·44	23·92	60·80	1·50	20·—	10·—	92·30	9·36		4·—		13·36	2·—			2·—					914·08	— 4·08	Kiadás
							12·48	11·44	23·92	60·80	1·50	20·—	10·—	92·30	9·36		4·—		13·36	2·—			2·—					914·08	— 4·08	1 egységre esik
							1·4	1·2	2·6	6·7	0·1	2·2	1·1	10·2	1·—		0·5		1·5	0·2			0·2					100·4	— 0·2	Jövedelem %-a
V.	3	3	2920·—	973·33																										Mennyiség
																														Egységár
						16·—	28·80		44·80	144	20·—	108	60·—	332·—	67·—	16·—	10·—	3·—	96·—	3·—	200		203	74·—	66·—		140	2.878·96	+ 41·04	Kiadás
						5·33	9·60		14·93	48·—	6·67	36·—	20·—	110·67	22·33	5·33	3·33	1·—	32·—	1·—	67·—		68·—	24·67	22·—		46·67	959·65	+ 13·68	1 egységre esik
						0·6	1·—		1·6	5·—	0·7	3·7	2·—	11·4	2·3	0·6	0·3	0·1	3·3	0·1	6·8		6·9	2·5	2·2		4·7	98·6	+ 1·4	Jövedelem %-a

Balkányi Béla.

A lakáskérdés Németországban.

Engels jellemzése szerint »az úgynevezett lakásszükség, melyről a sajtó manapság annyit beszél, nem abban rejlik, hogy a munkásosztály általában rossz, túlzsúfolt, egészségtelen lakásokban lakik. Ez a lakásszükség nem a jelenkor sajátossága, nem is egyike azoknak a szenvedéseknek, a melyek a modern proletáriust jellemzik, ellentétben a régi elnyomott osztályokkal, ellenkezőleg, ez valamennyi régebben elnyomott osztályt körülbelül egyenlően ért. Ennek a lakásszükségnek csak egy vethetne véget: megszüntetése a munkásosztály kifosztásának és elnyomásának az uralkodó osztály által. A mit ma lakásszükség alatt értünk, az annak különleges kiélesedése, melyet a munkások rossz lakásviszonyai a lakosságnak a városokba való tömörülése által szenvedtek; a házbér tetemes emelkedése, a lakóknak még nagyobb összezsúfolása az egyes házakban, egyesek számára általában a lehetetlenség, hogy hajlékot találjanak. És ez a lakásszükség beszéltet magáról annyit, mert nem a munkásokra szoritkozik, hanem a kis polgárságot is vele éri«. Ha Hirsch Paul: *Kommunale Wohnungspolitik* című könyvecskéjének élére ezeket a szavakat állitotta, úgy már ebből is láthatjuk, hogy nem hisz abban, hogy Németország nagy arányú kisérletei, bármennyire beválnának is, végleg megoldhatnák a lakáskérdést. Nem hisz abban sem, hogy a socialdemokrata párt követeléseinek teljesitése, melyeket ezúttal összefoglal, meghoznák a megváltást. Magam is azzal akarom kezdeni, hogy jól tudom, hogy a kérdés a mai kereteken belül megoldhatatlan. De vajjon megvonjuk-e az éhes gyermektől a kenyeret, mert lakást, ruhát, kellő testi és lelki táplálékot nem adhatunk neki? És vajjon szabad lenne elmulasztanunk az alkalmat, sürgetni minden lehető intézkedést, midőn nálunk is égetővé vált ez a lakásszükséglet, nálunk is észlelhető némi mozgolódás, nálunk is szóba kerül hivatalosan is: hogy végre tenni kell!?

A külföld elvégezte az előmunkálatokat, igyekezzünk okulni belőlük.

A Liège-i 1905-ben tartott VII. kongresszuson 21 nemzet hivatott képviselője vetette latba a munkáslakásokra vonatkozó tapasztalatait. Érdekesek összehasonlitva az előző Düsseldorf-i adataival, különösen két mozzanat szempontjából. Az egyik az, hogy a mi az előzőnél vita tárgya volt, ezúttal már szóba se jött, mert mindama országokban, a melyekben számottevő kisérletet tettek a kérdés megoldására, egyértelmüleg arra a tapasztalatra tettek szert, hogy az eredményes actio alapfeltétele a bő és olcsó hitel, továbbá, hogy az állam és község közbenjárása elmaradhatatlan. Ezeket tehát már adottnak tekintették. A másik mozzanatot a belga hivatalos beszámolók világitják meg igen élesen. Az 1902-iki nyilván nem tartja helyénvalónak a német referensek részletreformokra irányuló tárgyalásait, melyek nemzeti jelleggel birván, nem érdekelhetik a más nemzetbelieket. 1905-ben ellenben megállapitja, hogy a problema összetettsége mind nyilvánvalóbb lesz, hogy a részleteket kell teljesebben és rendszeresebben nyomozni.

Természetesen kivánatosabb, hogy a gyökeres állami reform előzze meg a továbbiakat és szükséglet szerint váltsa ki emez a többit; ebből a szempontból érdekes Belgium példája. Viszonyai azonban elütőbbek, mint Németországé. Utóbbinak különösen ama mozzanatait, melyeket német socialista elnevezés szerint »lakásagrárok« érdekeinek nevezhetünk, lényegileg könnyen feltalálhatjuk nálunk is. Ilyen a bérkaszárnya-rendszer minden járulékával, ilyen a háztulajdonosok kedvezménye a községi tanácsban. Ez ugyan nem jut szó szerint érvényre törvényeinkben, de a valóságban fennáll, a mennyiben a község tanácsának felét a legtöbb adót fizetők teszik és nálunk ezek a háztulajdonosok. Az értelmi foglalkozásnak privilegiuma az egy fővároson kivül részint nem sokat számit, részint ismét a háztulajdonos malmára hajtja a vizet a rendszerünket jellemző függő viszony mellett. A kispolgár természetszerüleg mindig a gazdag középosztállyal tart, a nép pedig nem bir szavazati joggal.

A lényeges vonások többrendbeli megjegyzését néhol valóban szószerinti másolás tünteti fel, igy városszabályozási rendeletekben. Erre abból a szempontból utalok, hogy a milyen helytelennek tartom azt a mindenben német nyomon biczegést, annyira szükségesnek tartom tapasztalataiknak ismeretét e téren, annál is inkább, mert talán épp egy alapvető intézmény hiányában a legkülönbözőbb irányban próbálkoztak több-kevesebb eredménynyel. Az egyik tartományban a tartományi kormány, a másikban a község, itt egyesületek, ott egyesek tényekkel, irodalmi működéssel, más társadalmi kérdésekkel kapcsolatban összehordták a számtalan részletkérdésre vonatkozó adatot, melyeket annak, a ki az ügy érdekében tenni akar, követnie kell. Maguk a legjelentékenyebb központi egyesületek képviselői is csak 1906-ban kerültek a *Deutscher Verein für Wohnungsreform* meghivására egymással szembe, akkor se teljes számban és a közös cselekvési programmot ekkor se tették kötelezővé. Igy aztán valódi útvesztőben mutatnak irányt az általánosabb követelmények, melyeket törvényjavaslatokban és különösen a socialdemokrata párt sajtójában hangoztatnak.

A községi lakáspolitikát illetőleg Hirsch P. emlitett könyvéből kiindulva fogok néhány viszonyainkra nézve érdekes mozzanatot tárgyalni. Előre kell azonban bocsátanom, hogy midőn ő a községtől vár orvoslást, nem pedig a nagyszámú »Közhasznú intézetek« kiépitésétől, igen jó okai vannak erre. Ugyanis Caesar Strauss megbizható adatai szerint évente 1900 körül átlag 105.000 (ma kb. 125.000) kis lakásra volna szükség. 450 480 millió márka értékben. A közhasznú intézetek ellenben a Zentralstelle für Arbeiter Wohlfahrtseinrichtungen statisztikai kimutatása szerint addig mindössze — nem évenként, de egészben — 24.000 kis lakást hoztak létre, a melyek eloszolva, kis befolyást gyakorolhattak csak a lakáspiaczra és még ha igen olcsók is — és igy valóban könnyitenek a bérlőn, a mi nem forog mindig fönn — számban jóformán elenyésznek. A hol azonban az utóbbi években állam és község támogatták a közhasznú intézeteket, igen emelkedtek jelentőségben.

Természetes különben, hogy a kapitalistára számitó társa-

ság igen korlátolt tőkére tarthat számot. A korlátolt kamatnyereség, melyet e társulatok biztositanak bizonyos féljótékonyság jellegével bir. Nem nevezhető jótékonyságnak, hisz nem adományt nyujt, a ki tőkéjét rendelkezésre bocsájtja, de nem is alkalmas a nyerészkedésre, mert igen szerény átlag-kamat vagy annál kisebb jár érte. Igy aztán képtelenek Németország gazdag polgáraitól a szükségelt pénzt előteremteni. A társadalmi kezdeményezés kellő fokával Európában csak Anglia dicsekedhetik; és ha Németországban már jóval kevésbbé számottevő, ugyan mire lenne képes nálunk, holott társadalmi cselekvésre teljesen képtelenek vagyunk. Nálunk »Közhasznú intézetek« korlátolt kamatnyereséggel — nem pedig az olcsó hitel kérdésének előzetes más irányú megoldásával — csak szerény segitők lehetnének.

A lakáskérdés egyik sarkpontja a telekspeculatio. A telek fölszökő értéke az épitőt, ill. tulajdonost terheli s ő a terhet a bérlőre háritja. A speculationál nincs kisebb hatással a béremelkedésre a bérkaszárnya-rendszer s igy közvetve az ezt előmozditó épitési rendeletek. Maga az, hogy a telek a bérkaszárnya által igen erősen kihasználható, erősen felszökteti az amugy is magas telekárakat. A bérkaszárnya nyerészkedésre épül, a kis magánház magánhasználatra, ez a körülmény ismét egy oka, hogy a bérkaszárnya lakásai aránylag sokkal drágábbak, mint a helylyel-közzel bérbeadott kis magánházaké. A házspeculatio az a neme, mely a német és jórészt a magyar lakáskérdés sarkpontja, ott, a hol nincs bérkaszárnya, ismeretlen.

A kis kertes magánház, legföljebb két emelet magassággal, épp kisebb kihasználhatósága folytán nem alkalmas az épitési szélhámosságra se, mire tudtommal nem terjedt ki eléggé a közfigyelem, holott nálunk is igen gyakori. Typikus megjelenési formája, hogy a tőkét igen drága áron bocsátja a vagyonos épittető valamely vagyontalan egyén rendelkezésére. A risico fejében nagy kamatot számit és elsősorban biztositja magát telekkönyvileg, azonban különben a háttérben marad és ha a speculáló vállalkozó belebukik, a házat tovább adják, mely speculatio tárgya lesz és gyakran 5—6-dik kézre kerül, mielőtt elkészül. Képzelhető, hogy az eladás csak a ház árának arányos felhajtásával sikerül, mely amugy is drága hitellel — és a mi egy másik fejezete a dolognak — ugyancsak rosszul épült.

A socialdemokrata párt követelései már az előzőkből kifolyóan a telek-, ill. házspeculatio megakadályozására kell hogy irányuljanak. Követeléseik: 1. A birodalmi törvényhozás megváltoztatásával: általános, egyenlő, egyenes és titkos választójog a községi választásoknál, a háztulajdonos előjog megszüntetésével. Az igy kialakuló tanácsnak aztán önkormányzati joggal kellene birnia és kisajátitási joggal, hogy a község közszükséglet szerint a fönnálló értékben (nem pedig új tervezetek hatása alatt fölszökött árban) sajátithasson ki. A mi alkotmányunk a törvényhatóságokat, a melyek kisajátitási joggal birnak, kezénélábánál akkép köti meg, hogy csak szépészeti és egészségügyi szempontból tartja megengedhetőnek a kényszerkisajátitást. 2. A birodalmi törvények keretén belül megvalósitható követelés.

A lakásstatisztika, mely a lakáskérdés minden oldalát fölkarolja, egészségügyét, túlzsufoltságot, ágyrajárók számát stb. Seutemann utasitásai szerint a lakók életét kell figyelemmel kisérni, meghallgatni, hogy a lakók maguk mint gondolkoznak a bajok felől, hogy a statisztikai adatok a »lakásbérlők« szempontjából állittassanak össze. Hol lakott előbb? miért vette ezt a lakást? ott szándékozik-e maradni? ilyfajta kérdések kapcsán kellene tervszerint a lakásviszonyok bizonyos typusait egybeállitani, persze nem gépies módon, nem népszámlálással kapcsolatban. A statisztikai hivatalok évek mulva közrebocsátott adatai nem szolgálhatnak gyakorlati irányitóul. »Lakáshivatalok« lennének felállitandók s ezeknek jutna aztán feladatául: 1. Lakásviszonyok átnézete, kimutatása. 2. Lakásinspectio. 5. Lakáskimutatás (kinálat és kereslet). A piacra kerülő lakások kimutatása nagy idő- és pénzmegtakarítással jár a közönségre nézve. A lakásinspectiónak azzal a joggal kell járnia, hogy minden lakást felülvizsgálhassanak tarthatatlan állapotok megakadályozásával. A népesség életéről, egészségéről lévén szó, megokolhatatlan ellenvetés lenne, hogy ez a magánéletbe történő jogtalan beavatkozás, ha az osztályérdek ki nem hangoznék belőle. Persze nem rendőrökre kellene az inspectiót bizni, hanem hivatott hygienikusokra, technikusokra stb.

A túlzsufoltságra terjedő megfigyelésekből kitünik, hogy minél több az ágyrajáró és albérlet, annál drágább a lakás. Ugyanaz az elv, mely a bérkaszárnya kihasználhatóságával a bérlőt erősebben terheli, még ujabb terhet ró a legszegényebb rétegekre, melyek albérlésre szorulnak. A háztulajdonos látja ennek is hasznát.

A községnek, mely lakáshivatala által tiszta képet nyert a lakásviszonyokról, telekbirtokának tervszerű szabályozásával és gyarapitásával kell a lakásszükség nagy tényezőjét, a telekspeculatiót megakadályozni. Ebben csucsosodjék ki ez irányú tevékenysége.

Követelendők továbbá a telekértékemelkedés fokozatos megadóztatása, adóreformok, alkalmas épitési szabályrendeletek, de különösen a község határainak kitolása. A telkek nagy része épitetlenül áll, még nem szabályozott utczákon nem szabad épiteni; csatornázás késvén, igy a piacz kis térre szorul és a speculatiónak kedvez.

A tanács tagjai gyakran mesterségesen gátolják a csatornázást vagy más módon vetnek gátat a szabadabb versenynek.

A telkek észszerű csoportositása, a város övszerű elrendezése, hogy a belső városrészt a gyárak olykép vegyék körül, hogy viszont a munkásságtól könnyen megközelithetők legyenek (Frankfurt), a mi a telektömbök elrendezésének és alakjának természetes folyománya elsőrendű követelmény ott, a hol csak lehetséges.

Semmi esetre se szabadna a kiépitetlen városhatárt a szokott mederben a bérkaszárnyarendszerrel további házuzsorának prédául adni.

Természetes, hogy a közlekedésügyet, mint közügyet, a községnek kellene a kezébe vennie és tarifaengedményekkel a munkásnak a távollakást lehetővé tennie.

Ily előfeltételek mellett a község maga épithet bérházakat, mindenesetre olcsóbban, mint magánosok és segithet közhasznú társaságokat, de csak olyanokat, a hol a »lakbér« csak a tőke kamatját, amortisatiót, fentartási költséget és kezelést teszi ki. Lényeges a követelésben, hogy a föltétel, melyhez a segitséget kötik, a »lakbér« nagysága legyen,nem pedig az, hogy a társaság korlátolt kamatnyereséggel működik, a mi nem zárná ki, mint később látni fogjuk, hogy lakásait aránylag drágán adja bérbe; viszont a fölsorolt költségeken felül álló lakbér alacsonyabb lehet az átlagbérnél, tehát a köz szempontjából hasznosabb.

Hirsch ellensége a kottázsnak, mely a munkást leköti és sztrájktörővé teheti helyhez kötöttsége által, a kis magánbérház pedig megközelitőleg fölér a tulajdonba átmenő kottázszsal. Nálunk amugy is csak arról lehetne szó munkásaink bizonytalan helyzete mellett. Ma a bérkaszárnyarendszert, a hol csak lehet, kiküszöbölnők.

A kis kertes ház épitési költségei aránytalanul kisebbek a külföldi tapasztalat szerint. Természetesen csak abban az esetben, ha nem alkalmazzák rájuk a bérkaszárnyára szabott szabályrendeleteket. Az olcsó épitkezés föltételeit épp a községnek kellene tanulmányoznia, ingyen-terveket rendelkezésre bocsájtania, mint azt Belgiumban nem egy községben teszik. Mellőzve eme részletkérdéseket, arra akarok még utalni, hogy az én szememben a kis családi ház kulturkérdés. A családnak valóban otthont ad, tágasat, levegőset, a melybe szivesen tér haza a férj, különösen kertjéért, melyet szenvedélylyel ápol. Az asszony a házat, a férfi, bármennyire is le legyen kötve, a kertet míveli, mely olcsó, egészséges táplálékot ad neki, ha olyan nagy is csak, mint az öklöm. Befuttatja a falakat, tele ülteti főzelékkel, zöldséggel és még ketreczre, ólra is jut egy kis sarok, nem is szivesen hagyja el és magáénak érzi. A pálinkát pedig kiszoritja a jó meleg kávé a családi tüzhely körül. Szegény munkásaink ezt nem ismerik, nem is mernek rágondolni és »sokan azt hiszik«, mint Pikler Gyula mondja, »hogy a mikor a szegénységben élőknél nincs meg a jobb életmód utáni vágy, akkor nincs meg a jobb életmód szükséglete sem és akkor annak hiánya nem okoz bajt, szenvedést és nyugtalanságot; épp azért ezek azt tartják, hogy e vágyat nem kellene a szegényeknél felkelteni. Ez tökéletesen téves nézet. Ha vágy nincs is meg, a szenvedések meg vannak és a lelki nyugtalanság, a melyben a szükségletek kielégitetlensége megnyilatkozik: durvaság, verekedési, büntetési, öngyilkossági, iszákossági, csavargási hajlam.«

Ugyanezen bajok felismerése folytán és nagyjában egyazon elvek szemmeltartásával, melyeket a socialdemokratia sürget, jött létre egy nagyszabású magánintézmény Frankfurtban, mely rendkivüli eredményeinél fogva különösen abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy államtól, községtől függetlenül, jótékonyság nélkül működik. Caesar Strauss megoldásáról van szó. A nyerészkedésre szánt tőke alapján Columbus-tojásként egyszerű eszközökkel sikerült a lakásszükség csökkentésének módját a mai kereteken belül megtalálnia.

Strausst tisztára socialis szempont vezérelte eszméje ke-

resztülvitelénél. Kiindulási pontja az volt, hogy capitalistikus társadalomban, melyben mindenki tőkéje gyümölcsöztetésére törekszik, csupán a nyerészkedési vágyra lehet nagy mértékben számitani. Azon volt, hogy kikutassa, hogy nem lehetne-e kis lakások épitését és bérbeadását olykép eszközölni, hogy a szükséglet is fedeztessék és a befektetett tőke is kellőleg kamatoztassék?

A viszonyok alapos kutatásához fogván, feltünt Straussnak is, hogy a kis lakásokkal biró házak legnagyobbrészt vagyontalan spekulánsok kezeiben vannak, a kik ugyancsak drága hitellel veszik meg a telket, nyernek jelzálogi hitelt és az épitési költségeket a nagyobb risico folytán, mely vagyonos vállalkozónál nem áll fönn. Strauss 1900-ban megvizsgált egy kis lakásokkal biró utczát, melynek házai mind bérbe voltak adva. A tulajdonosok különböző foglalkozásúak, de mind teljesen, vagy szinte teljesen vagyontalanok voltak. A lakások jórésze elég jó állapotban volt, némelyiknek belső berendezésén azonban meglátszott, hogy a háztulajdonos vagyontalansága folytán nem képes jó karban tartani. Mind aránylag magas jelzálogi kamatláb és drága hitel mellett épültek. Mindamellett a házak átlagos brutto jövedelme $6^1/_4\%$-ot tett ki.

Strauss egy épitővállalkozóval terveket készittetett ugyanazon utcza telekárainak alapulvételével, de a legkitünőbb anyagból kifogástalanul épitve és ekkor kisült, hogy ő ugyanazon lakbérek mellett 7·78%-ot nyerne, tehát 2%-kal többet! Másrészt feltünő volt, hogy nagyobb lakásokkal vagy éppenséggel üzlethelyiséggel biró házak tulajdonosai $6^1/_4$—$5^7/_8\%$, sőt $5^1/_2\%$ bruttojövedelemben részesültek és a capitalista mégis inkább fektette be tőkéjét nagy lakású épületekbe, mint a jövedelmezőbb kis lakású házakba. Strauss megállapitván, hogy az emlitett körülményen kivül a kis lakás, mint tömegszükséglet, a befektetés legbiztosabb alapja, hogy a nagy lakások közül csak egynek kell üresen állnia, hogy a tulajdonos érzékeny veszteséget szenvedjen, hogy a lakók költözködésekor mindig nagyobb javitási költségek terhelik, szóval, hogy minden tekintetben rentabilis vállalat kis lakású házakat épiteni: felvetette a kérdést, hogy mért tartózkodik ettől a kapitalista osztály? Ennek oka nem lehet más, mint az a teher, melyet a házak kezelése, intézése a tulajdonosra ró. Tehát először is ezt a nehézséget kell kiküszöbölni.

Ily eszmemenet kapcsán alakult meg 1899-ben a frankfurti »Wohnungsgesellschaft« kis lakású házak épitésének előmozditására. Alaptőkéje mindössze 30.000 márka, mely változatlanul le van téve biztositék gyanánt a háztulajdonosok számára, kik házaik kezelését a társaságra bizzák. A társaság a legnagyobb bizalomnak örvend, a mint arról az 1906-iki kimutatás tanuskodik, a mennyiben a házaknak, melyek teljesen rája vannak bizva, évi jövedelmük 600.000 márka. A kezelés nem csupán pénzbeszedésből, fölmondásból és lakáskiadásból áll, mintha magánintézőre biznák; ők nem akarnak rendelkezni és házszabályokkal rendőrösködni, sőt alapgondolatuk az, hogy a bérlőkhöz alkalmazkodjanak, lehetőleg szabad mozgást engedjenek nekik és szabályokat csak szükség esetén állitsanak fel. Azon vannak,

hogy az egyenetlenkedéseknek békés úton vessenek véget. A lakásokat a társaság saját mestereivel tartja jó karban s igy sokkal jutányosabban képes a javitást eszközölni. Végzik egyszóval mindama functiókat, melyeket a háztulajdonos rájuk biz. A társaság nem nyerészkedik, csupán költségeit fedezteti, melyek a szervezet kitünősége mellett csekélyek. A társaság lakáskimutatással könnyiti a lakások bérbeadását, a mennyiben az üres lakások listáit hetenként szétosztogatják.

Már magában ez a társaság is előmozditotta a kis lakású házak épitését, de viszont azt is felszinre hozta tapasztalataival, hogy mily kedvezőtlenek a lakásviszonyok s hogy ennek a fokozott magánjellegű épitkezés se tud eleget tenni. Strauss tehát megalapitotta a »Franken Allee« részvénytársaságot, mely rögtön 544 kis lakás épitésére vállalkozott 76 házban, vagyis egy házban 7, legföljebb 8 lakással. Az alapelvet nem kell ujólag ismertetnem. Ezuttal is legmesszebbmenőleg érvényesült az az az elv, hogy az épitő a lakó szükségletét tartsa szem előtt. A házak kitünő épitészek tervei szerint elsőrendű anyagból készültek.

Hogy milyen szempontok vezették Strauss társaságát e házak épitésénél, megvilágitja a következő példa. Igen olcsó telkeket lehetett volna Straussnak beszereznie nagyon drágákkal szemben, melyeket lehető legkedvezőtlenebb feltételekkel sikerült csak megnyernie. Lakásait az előbbi esetben olcsóbban adhatta volna bérbe, de ez a munkásra nézve csak látszólag lett volna nyereség, mert villamost kellett volna használnia, a mi lakbérét valóban megdrágitotta volna. A kedvezőtlén telekár oly telektömbön, mely alakjánál fogva csak nehezen volt kiépithető, forgalmas utczák közelében alkalmazott magas adótételek mellett csupán az emlitett okokból — tehát a nagyüzem természetes előnyeit használva ki a kisüzem felett — sikerült a társágnak magát arra kötelezniе, hogy lakásait ugyanazon vidék béreinél mindig 20—25%-kal olcsóbban adja bérbe, ne felejtsük el, a tőke busás kamatoztatása mellett. De minden dicséretnél többet mond az a páratlan tény, hogy már az első év után sikerült azt a határozatot keresztül vinni, hogy mindazoknak, kik egy évnél tovább laknak egyazon lakásban, még leszállitják bérét. Ilyen eredményt egy német társulat se mutathat fel és ennek oka igen egyszerű. A korlátolt nyereség jegyében dolgozó társulat mindig a tőke megszerzéséért küzd. Igy a befolyó házbérekből ismét ujabb épitkezésekre költ s igy tulajdonképen a szegénysorsú bérlő viseli a terhet kis lakások épitéséhez. A mellett a közhasznú társulatok kezelése sokba kerül. Ez oly teher, melyet magánember jótékonyságból állandóan nem vállal, a »Franken Allée» házait természetesen a »Wohnungsgesellschaft« kezeli és tény, hogy a társulat eredményei a legvirágzóbb közhasznú társulatét fölulmulják, ha azt vesszük kiinduló pontul, a mi egyedül lehet irányadó: hogy egyenlő szinvonalú lakásait melyik adja olcsóbban bérbe? Hogy valamely társulat állami vagy községi hitelre méltó-e, arra nézve is annak kell mérvadónak lenni, hogy mit állapitanak meg alapszabályai a lakbér magasságára nézve.

C. Strauss halála után az általa alapitott társulatok kipróbált és bevált módszerrel müködnek tovább és nincs semmi akadálya, hogy másutt — nálunk is — nyomdokaiba lépjenek tapasztalatai alapján, hisz gondolatának ereje ép abban áll, hogy a jelen gazdasági rend rugóit alkalmazta.

Sajnos, társadalomunk hivatott vezetői nem látnak oly mélyre, és egy Caesar Strausszal szemben száz Fleischmann tanácsos mondja majd a községi hatóságban, hogy »végre is nem lehet a háziurakat kényszeriteni, hogy olyan lakókat fogadjanak be, a kiket nem akarnak. Sok gyerekkel mindig nehezen kapnak majd a családok lakást. Aztán sok mulik a körülményeken, inkább csak nagy lakású házakat épitenek, mert azok jobban kifizetődnek. De majd ha a gazdasági viszonyok rosszabbodnak, ez mindjárt meg fog szünni!«

Nem fognak-e a mi hatóságaink is arra várni, hogy a viszonyok még rosszabodjanak és a városokba tömörülő munkásnép szétszoródván, kerüljön elég lakás piaczra?! Vagy talán mégis akad egy-egy községi hatóság, egy-egy társaság, egy törvény paragrafus — mig az új, a jövő társadalma mind e toldást-foldást elsöpri, hogy emberhez méltó életet biztositson tagjainak, hogy legyen ágyuk, a hol lepihenjenek, napsugaras, barátságos otthonuk, melyet szerethessenek, hogy ne kelljen piszkos odukban szivniok a pestises dohos levegőt, miután kimerülve hazatérnek a munkából, melylyel a gazdagok kastélyait épitik.

Nemesné M. Márta.

Az amerikai munkáshivatal a magyar bevándorlásról.

Frank I. Sheridan: *Italian, Slavic and Hungarian Unskilled Immigrant Laborers in the United States. Bullet. of the Bureau of Labor.* 72. 403 - 486. old. Washington, 1907.

I.

Az imént hagyta el a sajtót az Egyesült-Államok munkáshivatalának 72. számú bulletinja (1907. szeptemberéről keltezve). A harmadfélszáz oldalas füzet a szokott szemléken és összefoglaló áttekintéseken felül két adatokban gazdag tanulmányt tartalmaz. Ezek közül az egyik szines képet ad a zsidók gazdasági helyzetéről Oroszországban; a másik behatóan értékeli 83 oldalon az olasz, magyar és szláv bevándorlást. Országunkat ez a második fajsúly-értékelés közelről érinti; mig az olasz kivándorlás ötletes és jól dokumentált irodalmának a tanulmány alig jelent nevezetesebb gazdagodást, a magyarokról és szlávokról (tehát magyarországi szlávokról is) sok részletében friss zománczú képet kapunk. Sheridan tanulmánya az olasz bevándorlókat észak- és délolaszországiakra tagolja, a szlávok gyüjtőnév alá pedig a cseheket, morvákat, bulgárokat, szerbeket, montenegróiakat, horvátokat, szlavónokat, dalmátokat, bosnyákokat, litvánokat, lengyeleket, oroszokat, ruténeket, tótokat, végül némi zavaros mentegetődzés után a románokat és keleteurópai zsidókat sorolja. Látszólag ritka szerencse éri ezuttal a

magyarságot, mert névszerint legalább nem gyömöszölik be a szlávsághoz csapott néptörzsek közé. De csakhamar kitetszik, hogy ez csak afféle »közjogi vivmány«, a mely mögött eleven élet kiserkedni nem tudott: a külön elnevezés egyfelől leüti tőlünk szlávjainkat és oláhságunkat, az amerikai németséghez rugalmasan simuló svábjainkat nem is emlegetve, másfelől az önálló megjelölés csak papirforma, mert a tanulmány folyamán a magyar és szláv majdnem kizárólag együttes számcsoportokban szerepel s igy még partikuláris adatnyereségünk sincs. Kivándorlóink nyomon követése érdekében talán sikerrel kisérelhetnénk meg diplomátiai lépéseket vagy szakhivatalos kezdeményezést az irányban, hogy az Unió hivatalos bevándorlófelvételei a nemzetiségin kivül a származási országot is vegyék figyelembe, a mit a végsummáknál máris megtesznek (l. pld. Annual Report of the Commissioner-General of Immigration for the fiscal year end. June 30, 1907. Wash. 1907.)

Szerzőnk letárgyalja a megnevezett nemzetiségek amerikai elszéledését, a munkanemeket, a melyeket vállaltak, a munkakinálatot, mely feléjük irányult, megélésük módjait és költségeit, viszonyitva az amerikai munkásokéhoz, valamint életrendjük és foglalkozásuk különleges útjait s ezek hatását a bevándorlók felszivódására.

Számuk és szakmájuk. Az 1900-iki népszámlálás szerint (Alaszkát és Hawait nem számitva) 10.356,644 külföldön született lakója volt az Egyesült-Államoknak, az összlakosságnak 13·57%-a. Ebből olasz, szláv és magyar születésű volt 1,885.896, az összes külföldön született amerikaiak 18·21%-a. A népszámlálás óta a bevándorlás forrása mindinkább Kelet- és Dél-Európa felé tolódik el. Az 1901. pénzügyi évben bevándorolt 487.918 külföldön születettből már 65·74, 1902-ben 66·17, 1903-ben 62·65, 1904-ben 60·56, 1905-ben 64·01 és 1906-ban 67·23% (1,100.735-ből 739.978) volt olasz, szláv és magyar.

A három faj egységes csoportositásának igazolására szerzőnk csak sejtet, de nem világit meg elegendő okot. Eljárása, úgy tetszik, egy kissé sommás s jobban szolgálja az amerikai olvasó kényelmét, mint pontos felvilágositását. Három elütő tipust erőltet itt egybe; pedig a *sweating*-es és szatócskodó keleteurópai zsidót, a kéziügyességével jeleskedő olaszt (kivált észak-olaszt) és a nyers izomerővel érvényesülő magyar és szláv parasztságot durva hibák nélkül bajos egy kalap alá foglalni. Ha egységes tipusról — e tanulmány fonalát végigkövetve — egyáltalán szó lehet, akkor ez a tipus a zsidók és észak-olaszok leszámitásával Kelet- és Dél-Európa izmos parasztságát fedi, ideszámitva első sorban a bevándorló magyarokat és szlávokat és másodsorban, tömeges kivételekkel: a Mezzogiorno parasztjait. Ezek bevándorló mozgalmát izom-bevándorlásnak nevezhetjük. Amazok ghettókból vagy ősi palota-épitkezések és ezeréves kikötők ügyeskedéséből származtak el, emezek gabonaföldek és mocsaras rétek, puszták és ugarok bujdosói. Az amerikai bevándorlás egyképen gyüjti be Európa idegeit, kéziügyességét s kaszásainak otthon fölös izmait. Sheridan tanulmánya ez utolsó bevándorló-fajról akar szólni, mert ez nyomta rá az ujabbkori bevándorlásra a legmeglátszóbb bélyeget.

Az *unskilled labourers* között az izombevándorlók viszonylagos aránya igen nagy: az összes bevándorolt *unskilled*-nek 1906-ban (mindig a pénzügyi évet értve) 72·18%-a volt olasz, szláv és magyar. E háromágú *unskilled*-bevándorlás paraszti forrása nyilvánvaló. A 432.152 e fajokhoz tartozó tanulatlan munkásból 1906-ban 48·2%, azaz 208.281 munkás dolgozott kivándorlása előtt mezőgazdaságban s az utolsó három évben vagy négyszázezer olasz, szláv és magyar paraszt szállt ki az Unió partján. Ez az óriási néphullám nem keresi odakünn itthoni foglalatosságának folytatását. Egy új Vergilius hiába állana elébök pásztoros ütemeivel. Elszélednek közlekedési, gyári, bányász- és épitő-munkásnak, de a farmokat nem keresik fel. Az odajutás is nehézkes, de meg a nagy ipari lendület munkabérversenyét sem állotta a farm egészen a legújabb időkig.

Elosztásuk. Az olasz munkás vasutépitéshez, alagutfúráshoz, kubikos-munkákhoz és gyárakba szegődik legszivesebben, mig a szláv és magyar előnyt ad azoknak a foglalatosságoknak, melyekben ha keményebb is a munka, de jobb is a fizetség, a hol tagbaszakadt emberekre van szükség, olvasztó-kemenczékhez, vas- és aczélművekhez, kohókhoz, antracit- és kőszénbányákhoz.

A partraszálló tanulatlan munkások elosztásának többféle módja ismeretes Amerikában. Számos nagyipari vállalatnak van kitünően szervezett saját munkaközvetitője, melynek révén, közbenjáró kizárásával, közvetlenül történik az elszerződés. De a munkaközvetitők révén történő elszegődtetés csak a bevándorlás egy töredékét helyezi el. A newyorki munkaközvetitők pl. vagy 70.000 munkást közvetitenek évente, de ebben a belföldi munkásfluktuáció is benfoglaltatik. Hasonló vagy még gyengébb az arány Chicagóban és más nagy városokban is. A munkaközvetitők igénybevételét a legtöbb bevándorló költségesnek találja. A leghatályosabb és legolcsóbb munkaközvetitő a jelentés szerint: *a pósta.* 1900-tól 1906-ig bezárólag 514½ millió levelet adtak fel az Egyesült-Államokban külföldre és 283 millió levelet kaptak külföldről. Ugyanez idő alatt a newyorki postahivatal jelentése szerint 12⅓ millió postautalványt adtak fel külföldieknek 239⅓ millió dollár értékben s ennek 50%-a (4¼ millió utalványon 119¾ millió dollár) olasz, magyar és szláv földre ment. Ezekről a »munkaközvetitő csatornákról« (leveles és dolláros hiradások) azt mondja szerzőnk: »in these figures are revealed the most intelligent, sympathetic and effective agencies of securing and distributing labor.« Rokonok és barátok töltik be itt a *middleman* szerepét.

A három faj tanulatlanjainak 78·59%-a (470½ ezer) a gőzösökről egyenest hét állam (Massachusetts, Connecticut, New-Jersey, New-York, Pennsylvania, Ohio, Illinois) területére megy. Ebben a hét államban 1900-ban még csak 73·2%-a élt az amerikai olaszoknak, magyaroknak és szlávoknak, 1906-ban már az e fajokhoz tartozó bevándorlók 86·55%-a települt a megnevezett államok területére.

Sheridan e tömegtelepülést (szerény nézetünk szerint az eseményektől közben már megczáfolt optimizmussal, elhirtelen-

kedve) a maga egészében észszerűnek tartja. U. i. a hét, szóban forgó állam az Unió kibányászott és ipari termékeinek 61%-át produkálta 1900-ban, mig népessége ugyanakkor az Unió összlakosságának csupán 37%-a. Azonfelül az Egyesült-Államok mezőgazdasági termelésének 1/4-e is e hét államra esik. Nagyon is kételkedve kell fogadnunk Sheridan ama nézetét, mintha kivándorlóink zöme racionálisan igazodott volna e produktivitás szólongatásához. Parasztságunk aligha biztosabb, gyümölcsözőbb, egészségesebb telepeket nem alkothatott volna a kevésbbé lakott államok területén. A munkabér-különbség egyébként sem oly égbekiáltó, mint szerzőnk tanulmányának e részéből gondolhatnók.

Szinesen és gazdagon állitja egybe a tanulmány bevándorlóink elhelyezkedésének költségeit. Ezeket nyolcz csoportba osztja:

1. Otthoni előkészületek az utazásra.
2. Vasuti költség a faluból az európai kikötőbe.
3. A kivándorló fejadója (emigrant head tax to his Government).
4. A bevándorló fejadója (immigrant head tax to the U. S. Government).
5. Az átkelés költsége.
6. A munkaközvetitő esetleges helyszerzési dija.
7. Vasuti költség az amerikai kikötőből a vállalt munka szinhelyéig.
8. Élelmezési költség az amerikai kikötőből a vállalt munka szinhelyéig.

Mellőzve az 1., 2., 6. és 8. pontokat és csak a vasuti és hajó-költséget számitva (a fejadók a hajójegyben értetnek) a megnevezett két államba települt olaszok, magyarok és szlávok jelzett kiadásai az 1906-ik évre 25¾ millió dollárra tehetők. 1905-ben Pennsylvania 140 antracit-társaságából 116 szolgáltatott be adatokat, ezek 92.485 férfimunkásából 39% volt magyar és szláv (ugyanez a szénbányák aránya is) és »American, mostly of Slavic and other foreign parentage« volt további 28%. Angol csak 2·7, német 4·4, olasz 4·3% volt. Kombinálva e számokat az aczél- és vasművek beszolgáltatott adataival, azt találjuk, hogy a pennsylvániai szénbányászok, vasöntők és vas- és aczélgyári munkások 36%-a volt magyar és szláv, mig a gyapju- és gyapotfonódák és textil-gyárak munkásainak még az olaszok ideszámitásával is csak 3·3%-át tették. Oly adatok ezek, melyek már is kissé sötétebb reflex-szel árnyalják be Sheridan optimizmusát.

II.

Az elosztás szabályozása és mechanismusa. New-York állam 1906. április 27-én törvényt fogadott el a városi munkaközvetitőkről. Helyszerzői díjakat szedő mindenféle ügynökség e törvény értelmében köteles iparengedélyt szerezni s az iparfelügyelő felügyelete alatt működik. Engedély nélküli munkaközvetitők pénzbirsággal vagy elzáratással avagy mindakettővel

büntethetők. A törvény megengedi, hogy a munkaközvetitők díjat szedjenek, de e díj nem lehet magasabb a munkába lépő szakmatanulatlan első havi bérének 10%-ánál; ha pld. 40 dollár az első havi keresét, a közvetitő díja 4 dollár. A rendes díjegység 2 dollár, de néha el is esik, ha rekompenzációként a munkaadó biztositja a közvetitőnek a munkások élelmezésének és ruhaszükségletének szállitási jogát távolabb eső munkahelyekre. Ha a munkás nem fogadja el, vagy nem kapja meg a felkinált munkát, ez esetben visszakövetelheti a közvetitési díjat. Az ügynökség székhelyén kivül eső helyekre beszegődtetett munkásokról az iparfelügyelőséghez öt napon belül beható előterjesztést kell a közvetitőnek tennie, mely magában foglalja a munkaadó és munkás nevét és címét, a munka nemét, a megajánlott bért, a munkanap hosszuságát, a szerződtetett személy rendeltetési helyét s a helyszinre jutás módjait. E bejelentés másodlata a munkásnak is kiadandó, még pedig valamely általa értett nyelvre leforditva. Sajnos, a magas óvadék folytán maig akadnak titkos munkaközvetitők s még hagyján, ha megmaradnak a tisztesség utján, de sok szélhámos folytat ilyen ügynökösködést, átvéve az áldozatoktól a helyszerző-díjat, de alkalmaztatásukkal mit sem törődve. Számuk és sikerük azonban ma már nem jelentős. A munkaközvetités rendes menete a következő: A bevándorlót, a ki New-York városába szóló jegygyel érkezett, ide küldik Ellis Islandről, partra szállásának helye: Battery Park, New-York City. A belsőbb nyugoti országrészekbe igyekvő bevándorlókat nem szállitják New-York Citybe, hanem Ellis Islandről Jersey City vasuti barakkjaiba, ahonnan vonat viszi őket tovább. A new yorki városi bevándorlás ez utóbbiakat nem regisztrálja. A hajón érkezőkön kivül tömegesen fordulnak a munkaközvetitőkhöz oly bevándorlók is, a kik partra szálltuk után időleges munkát kaptak, melyet most bevégeztek. Az ügynökség blankettákat küld szét gyáraknak, vasuttársaságoknak, bányáknak stb. s a munkaadók e réven megbizást adnak neki bizonyos számú és minőségű munkás felfogadására, megjelölve a nemzetiséget, a melynek előnyt adnak, a munka természetét, a munkafeltételeket, a teljes ellátás helyi költségeit, az utiköltséget, a munkaközvetités díját és a munkabérből részletezett czimeken eszközlendő levonásokat. A munkaadónak s a munkaközvetitőnek jelezniök kell, ha a munkásokat a sztrájtörésre akarják alkalmazni. Rendszerint egy alkalmazott kiséri el a munkásokat a munka szinhelyére. A new-yorki engedélyezett munkaközvetitők 40.737 munkást helyeztek el vidékre (1906), ezek között 5,164 (12·68%) magyart és szlávot és pedig 1.294-et Alabamába, 1,224-et Nyugat-Virginia 23 helységébe, 593-at Északi Karolina, 7,516-ot Virginia, 7,418-at Pennsylvánia 14 helyiségébe s. i. t. Az 5,164 szláv és magyar összesen 116 helységbe került, mig a 40,737 különböző nemzetiségű kihelyezett 643 helységbe. A magyarok és szlávok az északi államokban 18 (az olaszok 51), a déli államokban 14 (az olaszok 24) különböző foglalkozásban oszlottak meg. A New-Yorkból kihelyezettek közül a szlávok és magyarok képezték a szénbányákba elszegődöttek 65%-át, a kokszművekbe szegődötteknek az északi államokban

72, a déliekben 100%-át, az északi államok vas- és acélműveibe közvetitettek 19, a déliekben 68%-át.

De a munkaközvetitéssel az üzletszerűeken kivül egész sereg jótékony intézmény is foglalkozik. Ezek közül a magyar (The Immigrants' Home and Free Employment Office of the Hungarian Relief Society) a magyar bevándorlót védi és segélyezi és kisebb mértékben elszegődtetésükről is gondoskodik. Az 1906. évben novemberig New-York városából kihelyezett 1,407 magyart. Ezek közül 237 szénbányákba, 288 gyárakba, 270 vasut- és hidépitéshez, 300 szolgának és — igen örvendetes jelenség! — 312 mezőgazdasági munkásnak ment, főként Nyugat-Virginia, Virginia, Pennsylvania, Ohio, New-York, Connecticut és New-Jersey államokba. Az egyesület közvetitése díjtalan. Van ezenkivül munkaközvetitő hivatala az osztrák, lengyel stb. segélyegyleteknek, de jelentőségben mindezt felülmulja az 1906. márcziusában alapitott Labor Information Office for Italians. Czélját a munkaadókhoz intézett körlevelében a következőképen jelöli meg a magyar részen is utánzásra méltó, kitünő intézmény: »Van szerencsénk értesiteni önt, hogy munkaközvetitő hivatalt nyitottunk New-Yorkban, melynek alapitói előkelő amerikai polgárok, rendeltetése pedig az Amerikába vándorló olasz munka jobb elosztása s a helyszerzők üzelmeinek ellensúlyozása. Sziveskedjék tudomásul venni, hogy mint érdektelen harmadik fél állunk munkás és munkaadó közt, díjazást nem fogadunk el sem egyik, sem másik féltől s felszólitjuk önt a szükségelt munkások számának s a munkaalkalmak megjelölésének beküldésére.« Az alapszabályok 3. pontja világosan kizár minden politikai és felekezeti jelleget és hangsúlyozza, hogy sztrájktörőket nem szállit. Már működésének első hét hónapja alatt az egyesület 37.058 olaszt helyezett el.

Munkakinálat. 1906-ban minden vonalon felszökött az amerikai munkakinálat, a nagy vasutak egyike 1905-ről 1906-ra 41%-kal szaporitotta konstrukcióját és sinhosszát s kijelentette, hogy 53%-kal több munkást tudna alkalmazni. Egy másik vasuttársaság beruházása 44%-kal, munkakinálata 56%-kal nőtt meg. Egy vas- és acéltársaság, mely 1904-ben még 147,343 embert alkalmazott, 1905-ben már 180,158-ra, 1906-ban 217,109-re emelte munkásai számát.

Munkabérek. A New-Yorkból kihelyezett 40.737 egyénből 36.176, vagyis közel 90% *unskilled labourer.* Az ezek között kihelyezett magyarok és szlávok átlagos napi bére 1·46 dollár (u. e. az olaszoké, 1·41 a kihelyezett egyéb nemzetiségüeké, a kik közül igen sokan mentek az alacsonyabb bérű Floridába). A kihelyezett magyarok és szlávok átlagos keresetéről a munkaközvetitők a következő képet adják:

0·130 dollárt keresett óránkint	411 (13·26%)
0·130—0·150 dollárt keresett óránkint . .	773 (24·94%)
0·150 dollàrt keresett óránkint	1.272 (41·05%)
0·155—0·175 dollárt keresett óránkint . .	334 (10·78%)
0·175 dollárt és többet keresett óránkint	309 (9·97%)
Átlag... 0·146 dollárt keresett óránkint	3.099 (100%) munkás.

A bevándorló magyar és magyarországi szláv átlaga tehát — e kimutatás minden oldalról érkező, egybehangzó információnkat erősiti meg — tiz órai munkanapon másfél dollárt, azaz nyolczadfél koronát keres meg. Megjegyzendő, hogy a Sheridan által annyira dicsőitett államok, igaz, az átlagnál valamivel magasabb béreket mutatnak fel, de ezt a mérsékelt különbséget kiegyenliti az alkalmaztatás nagyobb bizonytalansága és időlegessége. A fenti munkabérek nem foglalják magukban az 1906. évi mintegy 10%-os béremelkedést. A New-Yorkból kihelyezett tanult munkások közül 416 munkást alkalmaztak 19 szakmában 20—52½ cent órabérrel. Sok köztük a szakmánymunkás is, mig az Alabamába és Georgiába elhelyezett farm hired manek hónapszámra vannak. A magyar vagy szláv vaskohó-munkások óradija 20 cents (Alabama), az ácsoké 25 cent (Északi-Karolina), munkaidejök 10—12 óra s igy a hámorosok 10, az ácsok 12½ koronát keresnek naponta. Benn New-York városában 9 órai földmunkáért 1906-ban 3 dollárt fizetnek a magyar napszámosnak. A magyarságot tömegesen foglalkoztató legnagyobb öt anthracit-bánya 1901—02-re igy állitotta össze könyveiből leszerződött munkásainak átlagos szakmány-keresményét: 2·41, 2·47, 2·48, 2·36 és 2·57 dollár egy napra. Ehhez járul a bér-skála emelkedése, 1903-ban 3, 1904-ben 4·3, 1905-ben 4, 1906-ban 5 és 1907 januárjában 6%-kal.

Megélhetés. Az ellátás szervezésének különböző módjai gyakorlatosak az Amerikába bevándorló munkások között. Az első, melyet különösen a helységektől távoleső, a vonalon dolgozó vasutépitő stb. munkások kedvelnek, a munkaadó barakkjaiban és kantinjaiban való ellátás. Az ellátás díja ily helyeken 3·50—4 dollár egy héten. A magyar és szláv jobban kedveli az ellátás független berendezését. Ezek 25—30-ad magukkal alapitanak egy szövetkezeti penzió-félét, szakácsnét fogadnak, a ki rendszerint egyikök felesége és fejenkint havonként egy dollárt és ellátást kap napi három étkezés megfőzéséért. Árúraktárt nem tartanak; a mire szükségük van, esetenkint a boltban veszik. Hónap végén egyformán osztozkodnak a költségeken. E berendezkedés megvilágitására leirja Sheridan a következő példát: »Huszonkét vas- és aczélgyári magyar munkás Ohióban 1906. tavaszán 10 dollár havi bérért lakik meg a részvénytársaság egyik bérházában, saját butoraikkal és ágyneműikkel. A főzést és takaritást végző magyar házaspárnak havonkint fejenkint 3 dollárt fizetnek. A koszt havi átlagköltsége 7 dollár. Egy-egy ember összes havi kiadása 10 dollár körül van. Napjában háromszor esznek marhahust.« Hansfordban (Pa.) a magyarok 1906-ban 12 dollárt fizettek havi ellátásért egyik boarding-housenak. Az ételek a következők:

reggeli: kenyér és kávé;

lunch: 3—4 sandwich (marhahússal köritve);

ebéd (este): leves, marhahús főve vagy sülve (½—¾ font fejenkint), főzelék és gyümölcs, fekete kávé.

A vasárnapi ebéd ennél gazdagabb.

Nem messze innen, egy másik magyar telepen, szövetkezeti alapon, 2 dollárt fizetnek havonkint és fejenkint a szakácsnénak

és az élelem netto 9 dollárba kerül egy hónapban. A pennsylvaniai Hazletonban 13 dollárba kerül a havi board. Már 1890-ben a Sixt Annual Report of the United States Department of Labor (682. old.) behatóan irja le a bevándorolt magyarság tipikus életrendjét: »A munkások, ugymond, kikről szólunk, majd mind magyarok és a házas emberek nagy része Európában hagyta családját. Szerények viseletükben, félretesznek keresetükből baj, betegség esetére, a felesleget pedig hazaküldik családjuknak. Boarding house-uk szövetkezeti, 20—45 tagból álló csoport alakitja meg, a kik kibérelnek egy házat és banda-gazdát (boarding boss) választanak, a ki bevásárol, bért fizet, pénzeket szed be s. i. t. Hó végével ki-ki a költségek egyenlő hányadát adja be s ezenfelül $1^1/_2$—2 dollárt fizet a szakácsnénak, a ki egyben takarit is és többnyire a banda-gazda felesége. Szintugy fejenkint fél dollárt minden hó végén a banda-gazdának, ha ez egész idejét a háztartásnak szenteli. A fejenkénti kiadásnak a hónap végén nem szabad meghaladnia a 9 dollárt; ha mégis, akkor gyülést tartanak és megfelelően revideálják az étlapot és a költségvetést. Ki-ki a maga ágyneműjén alszik. A butorzat szegényes, többnyire otthon készült asztalokból és székek helyett padokból áll, mig a fekvőhelyeket nagyobbára öreg asztalokból ácsolják össze s egyetlen jóféle butordarabjuk a takaréktüzhely. A bérelt lakásokat végsőig kihasználják s ugyanazon szobákat felváltva használják az éjjeli és a nappali munkás-rajok és 4—10 ember alszik egyszerre egy szobában. Rendesen mindegyiköknek van egy ünneplő ruhája a munkásöltönyön felül; fejenkint aligha adnak ki többet egy évben ruhára, mint 18 dollárt.« Pennsylvánia négy vasérczbányájából is elszivárogtak magyar standardhirek Sheridanhoz. Ottani bányamunkásaink 2 font húst esznek fejenkint és naponkint (egyet-egyet ebédre és vacsorára). Kiadásaik voltak fejenkint és havonkint: élelemre stb. 6·93 dollár, szakácsnénak 1·50 dollár, mindössze 8·43 dollár. Átmenetileg ott időző, be nem szegődött munkások egy napra 25 centet fizetnek élelemért és 5 centet a szakácsnénak, vagyis összesen 30 centet. Az angol-szász munkáscsaládok körülbelül kétszer annyiból élnek meg, mint a hasonkeretű szláv és magyar munkások (igy Schuylkill Countyban 12—12 angol és szláv munkáscsaládot hasonlitottak össze egy éven át; egy-egy angol családtag (férfi, asszony, gyermek) került 5·48 dollárba s egy-egy szláv családtag 2·86 dollárba havonta). Sheridan általánosnak mondja, hogy bányatelepeken és bányász-falvakban a szlávok $2^1/_2$—5 dollárt fizetnek a lakásért havonta, mig az angol-szászok $4^1/_2$—9 dollárt. A munkás-élelmezés havi átlagköltségei végeredményben a következők:

	dollár
a) *olaszok:*	
α) a vasuttársaságok kantinjában	5·13— 5·48
β) átlagos élelmezési költség »at exceptional camps«	8·50—10·—
b) *szlávok és magyarok:*	
α) az élelmezés min. költs. szövetk. alapon . . .	8·43—11·—
β) boarding-houseokban, ide számitva lakást is .	12.——18·—
c) *más nemzetiségek, benszülöttek és külföldiek:*	
munkástelepeken és board-houseokban, ideszámitva lakást is	16·——18·—

Az olasz munkás jövedelmének 20·51, a magyar és szláv 30·77, a többi nemzetiségek 46·15%-át költik el élelmezésre és lakásra. Normális körülmények között egy fél év alatt 800 korona feleslege marad Amerikában a magyar munkásnak. Ha ebből 50 koronát ruhára és 150 koronát egyéb kiadásokra számitunk, a félévi perselypénz fejenkint 600 korona.

Ifj. Leopold Lajos.

Öntudatos agrárpolitika.

Higgs, Richard: *A Rational Policy of Agricultural Reform*, The Westminster Review, September 1907.

Nagy-Brittaniában az 1906. év statisztikája szerint 511.704 önálló gazdaság van. Minthogy nincs semmi néven nevezendő statisztika, a mely a nép élelmiszerszükségletét részletezné, a félmillió gazda arra van utalva, hogy vaktában keressen piaczokat terményei számára. Jelentős részben romlandó árukról van szó, a melyek értékesitésével sietni kell, s igy akárhányszor veti a gazda egész munkájának gyümölcsét oly piaczokra, a melyeket a kinálat már agyonterhelt s a mely már csak mélyen leszaladt árakat fizethet, mig más helyeken áruhiány és magas árak vannak. Egyik vidék sem gondoskodik saját szükségleteiről, mindegyik kivisz és behoz árukat nyakló nélkül, nem véve számba a szükségleteket és árakat. Keresztül-kasul futnak az árúczikkek nemzetgazdasági észszerüség nélkül s tetejébe még tömérdek felesleges, ugyszólván az ablakon kidobott szállitási költség merül fel. Könnyü belátni, hogy a mezőgazdaság szervezése és a szükségletek kikutatása vidékenkint, összevetve a termelvények terület-arányával és az állatok számával s. i. t. sokkal megfelelőbb eredményekkel járna, mint a mostani fejetlenség. A piaczhoz való áttekintő igazodás természetesen könnyebb a nagyobb, mint a sok apró-cseprő üzemnél. A fogyasztáshoz való öntudatos igazodás Higgs agrárpolitikájának első része. (Lényegileg ugyanezt fejtette ki e sorok irója a mult év őszén Magyarországra nézve, a Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségének pécsi gyülésén. Lásd *Tolna- és Baranyavármegyék nagyiparának feltételeiről.* Pécs, 1907. 25—29. old.)

A második probléma, melyet Higgs megérint, a kisbirtok eszményitése. A kisbirtok angol eszményitői magasabb embertipust várnak az apró üzemek kreálásától, mint a minő a mai angol mezőgazdasági munkás. E feltevésnek élénken ellene mond szerzőnk. Megengedi, hogy az angol béres az értelmiségnek nem áll valami túlságos magas fokán, de számtalanszor beigazolt tény, hogy az angol nagybirtok városba kerülő munkása itt sokkal jobban beválik, mint a kontinens városba kerülő kisbirtokos parasztja. Az angol farm a világ első állattenyésztője. Nincs egyetlen pontja a földkerekségnek, mely az angol lovaknál, szarvasmarháknál, juhoknál és sertéseknél jobb, vagy csak hozzájuk fogható fajtákat is fel tudna mutatni. Óriási pénzösszegek áramlanak évente Angliába idegen országokból tenyészanyagért:

más népek, bármily sok kézre tagolódott is földjük, nem képesek olyat produkálni, mint a minők a sok között a Clydesdale, Shire, Hackney lófajok, az Aberdeen, Angus, Shorthorn, Hereford szarvasmarhafajták, a Lincoln, Sussex, Kent juhok avagy a Yorkshire és Berkshire sertések. Azt az agrár-rendszert, a mely ilyen gazdasági eredményeket hoz létre s a mely annyi észszerüségről és szakértelemről tanuskodik, nem lehet egykönnyen félredobni cserébe azért a birtokrendszerért, a mely más országokban a kisparaszti ember és a kisparaszti állat ismert tipusait hozta létre.

Az agrár-reformnak nem ezen a ponton kell kereskednie. Az angol agrárkérdés veleje: a legelő küzdelme a szántófölddel; a szántóföld felülkerekedése pedig a nép visszatérését jelenti a faluba. Ezért az angol vidék ujra való benépesitése főként tőkekérdés, mivelhogy a szántóföld több tőkét kiván, mint a legelő.

Ámde e tőke megszerzésének, az angol föld kápitálizátiójának egyetlen nagystilű módja: az állami vagy községi mezőgazdálkodás. Csak igy küszöbölhető ki a mezőgazdasági munkaszervezet méreganyaga, birtoklások, szolgalmak, művelési módok, munkabér és munkaidő kérdései stb. csak igy nyerhetnek tudatos és egységes rendszerű elintézést. Nincs az ily kollektiv gazdálkodási rendszerben semmi forradalmi vagy igazságtalan, semmi nehézség vagy képtelenség, sőt a most divó birtokreformoknál simábban és könnyebben menne. Ezenfelül a mostani »Land Tenure« és »small holdings« javaslatok nem jelentik a mezőgazdaság megszervezését. Nem biztositanak jó béreket vagy megfelelő létfeltételeket, sem munkát a mostani farm-munkásnak, nem jelentenek hatályosabb földmívelést és semmi módon nem oldják meg a nagy mezőgazdasági problémát. Ezzel szemben mily könnyen és hatályosan fejlődhetnének az állami és községi üzemek, ha előbb mai birtokukon czélirányosan gazdálkodva állandóan hozzávásárolnának annyit, amennyire szükségök van és ott folytatnák a tudatos, géppel és ismerettel bőségesen felszerelt minta-gazdálkodást. Az üzem szilárd állandósága körültekintő gazdálkodást eredményezne, a városok szennyvizeit fel lehetne használni, biztositani lehetne az üzemeket elemi csapás és tultermelés ellen, mig az üzemek nagy kiterjedése a legtökélyesebb mezőgazdasági gépek alkalmazását tenné lehetővé. A mezőgazdasági munkások télen át jó műhelyekben dolgozhatnák fel a nyár és ősz aratását, a falusi és városi élet előnyei, azok hátrányai nélkül érvényesülnének.

Hogyan lehetne e gazdálkodási rendszerre nagyobb zökkenés nélkül áttérni, erről szól Higgs utolsó mondataiban. Sok angol városnak vannak nagyterjedelmű fekvőségei, melyek a leirt tudatos mezőgazdálkodásra alkalmasak. A Poor Law-hatóságok kerti földjei a községi gazdálkodás embrióinak tekinthetők. Hasonlóképen óriási terjedelmű, közczélú állami üzemek felett rendelkezik a War Office és az Office of Woods and Forests. A forradalmi álmodozás ódiumát e példálódzásokkal óhajtja Higgs elháritani magáról. Végül apostrofálja honfitársait: Döntsenek, itt az ideje, individuális és kollektiv mezőgazdálkodás között.

Nem kell hozzátennünk, mily mélyen érintik Higgs szellemes megjegyzései a mi birtokpolitikánk sarkkérdéseit is. *l. l.*

Az angol mezőgazdaság utolsó esztendeje.

Agricultural Returns of 1907. The Journal of the Board of Agriculture XIV. 6.

Az angol mezőgazdaság legutolsó évi (1906 aratásától 1907 aratásáig terjedő) változásait tünteti fel részletes táblázatokban a Board of Agriculture folyóiratának szeptemberi száma. A szántóföld, rét és legelő összterülete csekély hanyatlást mutat és pedig a szántóföld közel fél százalékkal fogyott, mig az állandó legelő területe 0·2%-kal emelkedett, ujabb jeléül az angol mezőgazdaság még mindig kisértő extensiválódásának. A felhagyott szántóföld $^3/_5$-e lett legelővé. A hanyatlás megfelel az előző esztendeinek. Igen jelentős a buza-terület csökkenése (— 130.000 acre = — 7·4%), a mi valószinüleg a lefolyt esztendő mostoha természeti viszonyaival is kapcsolatban áll. Lényeges emelkedést mutat ezzel szemben a zab-terület (+ 80.000 acre = + $1^1/_2$%), a mi nyilván Oroszország és az Egyesült-Államok importjának hanyatlásával függ össze. Ujabb 3%-ot (= — 17.000 acre) vesztett a burgonya és közel 2%-ot (= — 28.000 acre) a répa; e két terményben a hanyatlás folytonos és igen nagy mértékű, a mit jól megokol e termények nagy és nehezen kielégithető kézimunka-szükséglete. Mihelyt a mezőgazdasági mechanika e részben is megbizható eredményekkel fogja támogatni az angol gazdát, a hanyatlás legalább is vesziteni fog rohamosságából.

Bizonyos részben a bevetett terület változásait mutatják — részint okozat, részint okképen — az állatállomány eltolódásai. A lovak száma 0·8, a szarvasmarháké közel $1^1/_2$%-kal hanyatlott. Ellenben 2·7% a juhok és $13^1/_2$% a sertések létszámának emelkedése, a mi a sertésállomány egy évtized óta tartó válságával szemben a sertéstartó európai gazdák szorgalmának és szakértelmének ujabb fényes eredménye. Feltünő ezzel szemben az éven aluli csikók számának megfogyása teljes $7^1/_2$%-kal, valamint a növendék szarvasmarhának valószinüleg a husdrágaság okozta 2·0—3·6%-nyi lecsökkenése. A sertésállomány emelkedése egyik legnevezetesebb oka a tengeri bevitel emelkedésének (+9%); e czikk angol importján a nagyon olcsó földű és a nagyon olcsó napszámú országok osztozkodnak: Argentinia és az Egyesült-Államok egyfelől (70%), Oroszország és Románia másfelől. *l.*

Kartellek kiviteli segélyei.

Fritz Diepenhorst: *Die handelspolitische Bedeutung der Ausfuhrunterstützungen der Kartelle, mit besonderer Rücksicht auf ihre Bedeutung für die reinen Walzwerke.* Leipzig, 1908. 54 old.

A németországi nagy kartellenquête a kartellek azon ismeretes eljárásáról is ujabb adatokat szolgáltatott, melynél a kartell a külföldi piaczok megtartása végett kiviteli dijakat ad, vagyis a külföldön olcsóbban adja el az árut, mint a belföldön. Ez az eljárás vasmüveknél két irányban fordul elő: ármegtérités és kiviteli dij alakjában. Ármegtéritést ad a kartell azoknak

a belföldi vevőknek, kik gyártmányukkal csak akkor állhatják ki a külföldi piaczon a versenyt, ha a kartellezett müvektől vett félgyártmány árában kedvezményt kap; például a mozdony külföldön csak akkor kelendő, ha a hozzávaló pléh ára mérsékeltetik, a mozdonygyáros tehát a kartellezett pléhmüvektől kivitel esetén a pléh árában megtérítést kap. Kiviteli dijakat pedig a kartellek saját tagjaiknak adnak, ha az illető áru a kiviteli piaczon máskép nem adható el.

Szerzőnk a kartellek ezen eljárási módját azokkal szemben, a kik a kivitelnek ily mesterséges támogatását a belföldi piacz hátrányául tüntetik föl, védi. Kifejti, hogy legtöbb esetben a termelés fokozása megköveteli a kivitelt, s igy éppen az ország közgazdasági jóléte érdekében történik a kartellek eljárása, a midőn a kivitelt díjakban részelteti. Kifejti, hogy a nagyiparnak az ország szükségletén felüli termelése első sorban az országnak válik hasznára, mert a belföldön is az árakat mérsékli. S abból, hogy valamely áruczikk a külföldön olcsóbban kerül eladásra, mint a belföldön, korántsem következik a belföldnek veszélyeztetése; miután a külföldön az illető czikk, mint világpiaczi áru, a világpiacz árában jut eladásra, Németországban pedig a vámvédelem megengedi az árnak legalább a vámig való megdrágulását. Azzal a váddal szemben, hogy védővám hiányában a kartellek kiviteli politikájukat nem folytathatnák, szerzőnk nem védekezik; elfogadja a kész helyzetet s belőle vonja következtetéseit, melyek a többiek közt arra vezetnek, hogy a tiszta hengermüvek kénytelenek lesznek előbb-utóbb a vasfeldolgozó ipar többi ágaira is áttérni, mert csak ugy lehetséges a hengerelt árut saját telepeiken ugy felgolgozni, hogy a jobban megmunkált áru ára kárpótolja a félgyártmány árát, melyet most kartell esetében ármegtérités utján kell pótolni, *(—vits.)*

Német tőzsdetörvény-reform.

Riesser: *Stand und Aussichten der Börsengesetzreform. Referat erstattet auf dem III. allgemeinen deutschen Bankiertage zu Hamburg am 7. September 1907.* Berlin, 1907. 42. old.

A hely és alkalom, mely erre a kis munkára okul szolgált, hirdeti tartalmát. Erős óvás ez az ellen a törvényhozási intézkedés ellen, melyet a német agráriusok a határidős üzletnek megtiltása ügyében 1896-ban kierőszakoltak, és a melynek hatását a birodalmi törvényszékek még az által is sulyositottak, hogy a kereskedelmi törvény szerint megengedett szállitási üzletnél is a tőzsdetörvényt alkalmazták és sok esetben az efféle ügyletek birói foganatositását nem tartották lehetőnek. A német kormány ismételten novellákat terjesztett elő a bajok mellőzése czéljából és most novemberben is egy uj törvényjavaslat fekszik a birodalmi gyülés előtt. Ezekben a javaslatokban egyes szigorai a tőzsdetörvénynek enyhittetnek ugyan, sőt a bánya- és ipari értékpapirosokon a határidős tilalom megszünnék, de a mezőgazdasági czikkek határidős üzlete továbbra is tiltatik.

Szerzőnk kifejti, hogy az a kiindulási pont, mely a tőzsdetörvény hozatalánál irányadó volt, hogy t. i. a gabonahatáridős üzlet az árak csökkezetésére hat, hamis; kimutatja, hogy a tőzsdetilalom daczára az értékpapirosokban oly bajok tüntek fel, a melyek nagy válságra adtak okot, s melyek talán határidős üzletek mellett nem fejlődtek volna ki oly élességgel. Szerinte a határidős üzlet »nélkülözhetlen a kereskedőre, a ki árúit hosszabb időre hitelbe adja el oly államokba, a hol a valuta ingadozik; nélkülözhetlen a gazdára, a ki leendő termését időre adja el, hogy a mostani jó árt biztositsa a maga részére; nélkülözhetlen a nagy malmok vezetőire, a kik időre kötött lisztszállitmányaik számára gabonát vesznek, hogy a gabonaárúnak hullamzása folytán ne károsodjanak. Mindezek a biztositási vásárlások és eladások megkötttetnek, nem azért, hogy a szerződők spekuláljanak, hanem éppen azért, mert nem akarnak spekulálni«. A határidős üzletet szeretik ugy feltüntetni, mintha egyszerű fogadás volna, pedig »egyszerű fogadással épp oly kevéssé lehet az ár folyamára hatni, a miként lóversenyeken a fogadásokkal a lovak gyorsaságát előmozditani, s igy a verseny sikerét biztositani nem szokták.« »A ki a fogadás hibás eszméje mellett van és a ki hirdeti, hogy a határidős üzlet, mint fogadás akár lefelé vagy felfelé hat az árakra, nem kevesbbé jár el logikusan, mint az a budapesti gabonakereskedő, ki Bécsbe azt sürgönyözte: »Ottani magas gabonaárak folytán itt meleg eső esik.« Szerzőnk kimutatja, hogy a határidős üzlettilalom a német tőzsdék erejét és képességét megingatta és a külföldi tőzsdék hatalmát növelte. Az által, hogy a készpénzzel való vételnek kellett a határidős üzlet helyébe lépni a pénz szükséglet nagyobb lett, és a pénzpiaczon beállott szorultságot részben a tőzsdetörvény okozta.

(—vits.)

Az amerikai vagyonosok európai utiköltsége.

A *Nuova Antologia* 1908. január 1-i száma érdekes és eddig kevéssé méltatott pénzáramlásra mutat rá, melylyel Amerika vagyonos-osztálya adózik az ó-világnak. Pontos és lelkiismeretes számok alapján — úgymond — kimutatták, hogy az ujvilági jómódúak bolyongó-ösztöne, európai turisztikája évente 650—750 millió koronát juttat Európa országainak, beleszámitva az amerikai amatőrök művészi vásárlásait is (nemrég I. P. Morgan egymaga 50 millió koronát költött műgyüjteménye gyarapitására). Az Európát járó amerikaiak száma 125—150.000. 1907 első hét hónapjában 83.500 első osztályú és 85.000 másodosztályú utas indult New-Yorkból Európába. Az utiköltség személyenkint átlagos kéjutazáson 2.000—2.500 korona, automobillal kombinált utazáson már 12.500—15.000 korona. Az amerikaiak legmeghittebb bankárai szerint a hitellevelek néhány havi utazgatás esetén átlagban 15.000 koronára szólnak, de előfordulnak 100—200.000, sőt ½ millió koronára szólók is. E. Flagg, az American Express Company londoni vezérügynöke félmilliárd

koronára becsüli az amerikaiak európai utravalóját. Ebből évente vagy 25 milliót hagynak Londonban, ez összegnek körülbelül háromszorosát Franciaországban és mióta Németország gyógyforrásai divatba jöttek, itt állitólag olyan nagyságú összeget költenek, mint Angliában; Olaszországban pedig, melyben télen az Európát taposó amerikaiak $^{9}/_{10}$-e megfordul, aligha hagynak kevesebbet, mint Németországban és Angliában együttvéve. Az amerikai turisztika, mely csak októbertől januárig apad le, oly összeget von el az Egyesült-Államoktól, mely aranytermelésének másfélszeresét teszi. Bárha ez összegek megállapitásának forrását és hitelét nincs módunkban ellenőrizni, annyi kétségtelen, hogy a kivándorlás százmilliói mellett ez a másik Európába futó aranyáram is az Unió fizetési mérlegének számbaveendő tényezője. *x. y.*

Amerikai városi liga.

A *National Municipal League* nagy agitatiót kifejtő egyesület, melynek központi szervezete Philadelphiában van, 1894-ben alakult. A liga czélja a községi kormányzat javitása, a városi élet feltételeinek jobbá tétele. Mindazokat akarja egyesiteni, a kik érzik, hogy *jó* polgárok egyesült erejének sikerülhet, hogy jó törvényeket hozzanak és a községi kormányzat állásaira oly válogatott embereket állitsanak, a kiknek megfelelő képességük van és a kik integritásukról bizonyságot szolgáltattak.

A liga minden évben az Egyesült-Államok más-más városaiban gyülést tart, melyen a községi élet legfontosabb problemáit megvitatják. A liga egyéni tagokból, de számos egyesületből is áll.

Nagy befolyást gyakorolt a liga 1900-ban a *municipal-programm* kibocsátásával, melyet több államban az állami alkotmány megváltoztatásánál figyelembe vettek; az utóbbi időben a Cubán, Portoricoban, Hawayban és a Fülöp-szigeteken alkotott községi törvények teljesen e programm szerint készültek.

A liga továbbá községi számvitel egységesitésére törekedett; eddig már 80-nál több amerikai város fogadta el a liga rendszerét s a statisztikai hivatal (census bureau) is felhasználja azt.

A rendőrség, a községi kormányzatban való oktatás s a községi adók ügye ugyancsak foglalkoztatja a ligát.

A liga természetesen nem bir politikai pártjelleggel. Öntudatos kifejezése annak, hogy a nemzeti és állami élet gyökerei nagyrészt az egészséges városi és községi életben rejlenek és mind az, a mi a községi életet és kormányzatot közvetve jobbá teszi, megerősiti a nemzeti és állami életet is. *M.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatósági választmánya február 15-én ülést tartott, melynek tárgyát a 1907. évi zárszámadás, társaság helyiségének ügye, az 1908. évi költségvetési előirányzat, továbbá tagfelvétel és előadások bejelentése alkotta.

Ugyancsak február 15-én Antal Géza dr. theologiai akadémiai tanár előadást tartott nagyszámú közönség előtt *az amerikai magyarság jövőjéről nemzeti szempontból,* mely előadás élénk tetszést keltett.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségü őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyünyörü üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és **elad** mindennemü értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; **kölcsönöket** értékpapirokra; **leszámitol váltókat** és **bevált** szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; **hitelleveleket állit ki** külföldre és minden **tőzsdei megbizást** helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemü terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott **Budapest** fővárosi és **fiumei közraktáraiba**, továbbá **barcsi** raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok **bizományi** vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyüjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti kocsi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **kocsi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntödei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Beocsini Cementgyári Unio
Részvény-Társaság

Jánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 milliő korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléselt biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Holó-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel ósan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntöde. Tömöntöde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

A „Pesti Victoria gőzmalom“

t. cz. részvényesei tisztelettel meghivatnak a f. évi **február hó 12-én, szerdán délután 3 órakor** a Magyar fővárosi malomegyesület új helyiségeiben (V., Mária Valéria-utcza 12. II. em.) tartandó

XLI. rendes közgyülésre.

Napirend:

1. Két részvényes megválasztása a közgyülési jegyzőkönyv hitelesitésére.
2. Az igazgatóság évi jelentése, a felügyelő-bizottság jelentése, az 1907. évi mérleg jóváhagyása és a felmentvény megadása.
3. A nyereség hováforditása feletti határozathozatal és az osztalék megállapitása.

Azon t. cz. részvényesek, kik ezen közgyülésen résztvenni kivánnak, az alapszabályok 24. §-a értelmében *) tartoznak részvényeiket a szelvényivekkel együtt, legkésőbb f. évi február 9 éig a társaság pénztáránál (V., Ujpesti rakpart 22.) letéti elismervény ellenében, mely egyuttal belépti jegyül szolgál, letétbe helyezni. Ugyanott február 4-étől kezdve a felügyelő-bizottság évi jelentése a mérleggel együtt a t. cz. részvényesek rendelkezésére áll.

Budapest, 1908. január 31-én. *Az igazgatóság.*

*) Az alapszabályok 24. §-a: „Úgy a rendes, mint a rendkivüli közgyüléseken csak azon részvényesek szavazatképesek, kiknek részvényei legalább két hónappal a közgyülés előtt a társaság részvénykönyvében neveikre irattak és kik ezen részvényeiket három nappal a közgyülés előtt a társaság pénztárába leteszik. A letéti elismervény belépti jegyül szolgál.“

Meghivó.

A SALGÓTARJÁNI KÖSZÉNBÁNYA RÉSZVÉNYTÁRSULAT f. évi február hó 24-én délelőtt 10 órakor tartja meg Budapesten V., Arany János-utcza 25. sz. a. levő központi helyiségeiben

XL. évi rendes közgyülését,

melyre az igazgatóság a t. cz. részvényeseket ezennel tisztelettel meghivja.

Napirend:

1. Az igazgatóság és felügyelő-bizottság jelentése az 1907. üzleti évről.
2. Az 1907. év zárószámadásainak előterjesztése, határozat ezek felett s az 1907. évi osztalék megállapitása.
3. Felmentvény megadása az igazgatóság és felügyelő-bizottság részére.
4. Kilenc igazgatósági tag választása.

Budapest, 1907. január 25-én. **Az igazgatóság.**

Felkérjük azon a t. cz. részvényeseket, a kik e közgyülésen résztvenni akarnak, hogy részvényeiket a szelvényekkel együtt f. évi február hó 15-éig bezárólag vagy a társulat fentjelzett helyén levő központi pénztáránál, vagy pedig **Wienben a K. k. priv. allg. österr. Boden-Credit-Anstallt-nál, (I., Teinfalt-Strasse 6.)** tegyék le. Huszonöt részvény egy szavazatra jogosit.

Értesitjük egyuttal a t. cz. részvényeseket, hogy az alapszabályaink értelmében az évi mérleg az igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentéssel együtt f. évi február hó 15-től kezdve a társulat központi irodájában rendelkezésükre áll.

(Utánnyomás nem díjaztatik.)

„Erzsébet“ gőzmalom-társaság.

Az »Erzsébet« gőzmalom-társaság részvényesei ezennel tisztelettel meghivatnak **a folyó 1908. évi február hó 24-én, hétfőn, délután fél 4 órakor, a Magyar fővárosi malomegyesület ülésteremében** (V., Mária Valéria-utcza 12., II. emelet) tartandó

rendes közgyülésre.

A közgyülés tárgyai:

1. Az igazgatóság és felügyelő-bizottság jelentése és a mérleg előterjesztése.
2. A mérleg jóváhagyása, valamint a nyeremény hováforditása iránti határozathozatal és a felmentvény megadása.
3. A felügyelő-bizottság tiszteletdíjának meghatározása a lefolyt üzletévre.
4. Hat igazgatósági tag megválasztása öt évre.
5. Az alapszabályok értelmében netalán teendő inditványok tárgyalása.

Azon t. cz. részvényesek, kik szavazati jogukkal élni óhajtanak, tartoznak az alapszabályok 16. § a*) értelmében saját nevükre szóló részvényeiket, a szelvényekkel együtt, a társaság pénztáránál téritvény mellett legkésőbb február hó 22-én déli 12 óráig letéteményezni.

Budapest, 1908. február havában. **Az igazgatóság.**

*) 16. §. Közgyüléseken csak személyesen megjelenő oly részvényes gyakorolhatja szavazati jogát, kinek részvénye a közgyülés megtartását megelőző év utolsó napjáig nevére iratott s az a közgyülést megelőző nap déli 12 óráját a társaság pénztáránál szelvényeivel együtt letétetett.

A Magyar Országos Központi Takarékpénztár

XXXVI. rendes közgyülését

1908. évi február hó 15-én, délután 4 órakor, az intézet helyiségében (IV., Deák Ferenc-utca 7. szám, I. emelet) tartja meg.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság jelentése.
2. Zárszámadások előterjesztése a felügyelő-bizottság jelentésével.
3. Mérleg megállapitása, nyeremény felosztása és kifizetése iránti határozathozatal.
4. Két igazgatósági tag választá...

☞ Azon t. részvényesek, kik ezen közgyülésen résztvenni szándékoznak, sziveskedjenek részvényeiket az alapszabályok 23. §-a értelmében*) f. évi február 12-ig d. e. 12 óráig az intézet pénztáránál letenni, mely alkalommal a mérleg is rendelkezésükre álland.

Az igazgatóság.

*) 23. §. Közgyülésen résztvehetnek mindazon részvényesek, kik három nappal a közgyülés megtartása előtt a le nem járt szelvényekkel együtt oly részvényt tesznek le a társulatnál, mely legalább két hóval előbb iratott a letevő saját nevére.

MEGHIVÓ

az Első Budapesti Gőzmalmi Részvénytársaság

t. cz. részvényeseinek 1908. évi február hó 19-én délután 3½ órakor a malomépületben (V., Klotild-utcza) megtartandó

XLI. rendes közgyülésén

való részvételre.

NAPIREND:

1. Két részvényes kijelölése a közgyülésről felvett jegyzőkönyv hitelesitésére.
2. Az igazgatóság és felügyelő-bizottság évi jelentése.
3. A mérleg megállapitása és az osztalék meghatározása.
4. A nyugdijalap 1907. deczember 31-én lezárt könyvszerinti mérlegének előterjesztése.
5. A felmentvény megadása az igazgatóság és felügyelő-bizottság részére.
6. Két igazgatósági tag választása.
7. A részvénytőke felemelése.
8. Az alapszabályok megváltoztatása.

Budapest, 1908. február 3-án.

AZ IGAZGATÓSÁG.

Az alapszabályok 21. §-a: Mind a rendes, mind a rendkivüli közgyülésen csak azon részvényesek vannak szavazatra jogositva, kiknek részvényei legalább három hónappal előbb a társaság részvénykönyvébe nevükre bevezettettek, és legkésőbb a közgyülést megelőző harmadik napon a társaság pénztáránál letétettek. A letétkor elismervények fognak adatni, melyek belépti jegyül szolgálnak és melyeken a letevő neve, a letett részvények és a szavazatok száma kitüntetve leend.

12. §. Minden közgyülésen tizenöt részvény birtoka egy szavazatot ad. — Husznál több szavazatot azonban egy részvényes sem gyakorolhat, még pedig tekintet nélkül arra, vajjon a saját nevében, vagy pedig más szavazatképes részvényesek meghatalmazásából, vagy mint részvényes és mint meghatalmazott együttesen történik-e.

13. §. Meghatalmazásból képviselni csak szavazatjoggal biró részvényesek vannak jogositva. (A meghatalmazások törvényes módon állitandók ki.)

Az alapszabályok 66. §-a értelmében a mérleg a felügyelő-bizottság jelentésével együtt f. é. február hó 11-étől kezdve az üzleti helyiségben a hivatalos órák alatt megtekinthető és arról a részvényeseknek kivánatára lenyomatok fognak adatni.

Figyelmeztetés. Azon t. cz. részvényesek, kik egyszersmind meghatalmazásból más szavazatképes részvényeseket képviselnek, tisztelettel fölkéretnek, hogy a részvények letétbe helyezése alkalmából a nevükre szóló meghatalmazást is beadni méltóztassanak. (Utánnyomást nem díjazunk.)

Meghivó

a Budapesti Takarékpénztár és Országos Zálogkölcsön Részvény-Társaság

részvényeseinek 1908. évi február hó 8-án, szombaton, délelőtt 11 órakor a takarékpénztár I. emeleti üléstermében (VI., Andrássy-út 5.) sz. tartandó

XV. rendes évi közgyülésére.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság jelentése.
2. A zárszámadások előterjesztése és a felügyelő bizottság jelentése.
3. A mérleg megállapitása és a felmentvény iránti intézkedés.
4. A nyereség hováforditása iránti határozathozatal.
5. Az igazgatóság inditványa az alapszabályok 33. §-ának módositása tárgyában.
6. Az igazgatóság inditványa az intézeti alkalmazottak nyugdijintézményének életbeléptetése iránt.
7. A felügyelő bizottság tagjainak megválasztása és a bizottság tiszteletdijának megállapitása.
8. A választmány kiegészitése.

Budapesten, 1908. január 23-án. *Az igazgatóság.*

Azon t. cz. részvényesek, kik ezen közgyülésen résztvenni óhajtanak, felkéretnek, miszerint nevükre irott részvényeiket az alapszabályok 20. §-a értelmében, legkésőbb 3 nappal a közgyülés előtt, tehát bezárólag 1908. évi február hó 5-ig Budapesten a társaság főpénztáránál (VI., Andrássy-út 5. sz., földszint) letenni sziveskedjenek, hol a letett részvényekről elismervényt nyernek, mely igazolási jegyül szolgál a közgyülésen való részvételre.

A közgyülésen az alapszabályok 16. §-a szerint minden részvényest általa letett öt drb. részvény után egy szavazat illeti meg, azonban 30 szavazatnál többet sem saját, sem megbizójának nevében, sem mindkét minőségben együtt senki sem gyakorolhat.

A mérleg és a felügyelő-bizottség reávonatkozó jelentése az alapszabályok értelmében a társulat irodahelyiségében közszemlére ki van téve s kivánatra minden részvényesnek kiszolgáltatik.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztositó-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapittatott 1863. évben. Folyó év január havában 1,602.900 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,380.800 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 159.771 korona 33 fillér és az intézet fennállása óta 12,557.657 korona és 24 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A pesti magyar kereskedelmi bank igazgatósága ülésében jóváhagyta a lefolyt üzletévre vonatkozó zárszámadásokat és megállapitotta a közgyülés elé terjesztendő javaslatokat. A mérleg 12,395.427·95 korona brutto-nyereséggel zárul, (tavály 10,782.725·14 korona) és a 2,550.542 korona 38 fillért tevő leirások, terhek és költségek levonása után *9,844.885·57 korona tiszta nyereséget* mutat ki (a tavaly 8,598.509·31 koronával szemben). Az elmult évből áthozott 755.477·05 korona nyereség elővitel figyelmen kivül hagyásával az 1907. üzletév 9,089.408·52 korona tiszta nyereséget eredményezett (1906. évben 7,826.881·71 korona), mely tiszta nyereség a részvénytőke 21·64 százalék kamatozásának felel meg. A mint az előbbiekből látható a nyereség az előző évvel szemben 1,262.526·81 koronával emelkedett, a mi két körülményre vezetendő vissza, nevezetesen első sorban a részvénytőkének az 1906. év őszén történt felemelésére, a minek hatása a lefolyt üzletévben teljes mértékben érvényesült: kifejezésre jut továbbá a nyereség emelkedésében a pénzviszonyoknak az 1907. évben uralkodott rendkivüli feszültsége, a mi a bank nagyon jelentékeny mobil pénzeszközeinél természetszerűleg igen nagy szerepet játszott. A jelzálog- és községi-kölcsön üzlet pangása, mely az elmult esztendőt jellemezte, bő egyensulyt nyert a folyó banküzlet emelkedett jövedelmezőségében.

A lefolyt esztendő másik felében uralkodott válságos viszonyok a bank mérlegében alig hagytak nyomott hátra, a mennyiben a követeléseken szenvedett veszteség összesen 170.994·82 koronát tesz ki, mig a befektetési papirokon és a bank tárczájában lévő saját kibocsátásu czimleteken szenvedett érzékenyebb veszteségek bő fedezetet nyertek különféle lebonyolitott pénzügyi műveletek eredményében. A bank birtokában levő befektetési és egyéb értékek jóval a napi árfolyam alatt vétettek fel a mérlegben, a minthogy egyébként is a mérleg felállitásánál, a szokott szigoru mérlegelési elvek szemeltartása mellett, a latens tartalékolások is bőven eszközöltettek.

Mindezek folytán a bank igazgatósága abban a helyzetben van, hogy a lefolyt esztendőre is *60 korona = 10 százalék osztaléknak* kifizetését javasolja, daczára annak, hogy ezuttal már a felemelt részvénytőke is kamatoztatandó. Ezenfelül az igazgatóság javasolni fogja a tartalékoknak összesen 1,000.000 koronával való javadalmazását, minek folytán ezek 51 millió koronára emelkednek; és pedig dotálandó lesz az osztalék-tartalékalap 700.000 koronával és az uj banképület épitési tartalékalapja 300.000 koronával. A részvénytőke és a látható tartalékok ezek után összesen 93 millió koronára fognak rugni.

A nagyobb lebonyolitott pénzügyi műveletek közül ezen mérlegben elszámolásra kerültek; a Salgótarjáni kőszénbánya r. t. tőkefelemeléséből

az 5 százalékos Várna városi kölcsön kibocsátásából, az Egyesült tégla- és czementgyár r. t. részvény-optiójából, a Braila közuti vasut részvény-optiójának értékesitéséből, a szerb és bolgár államadósságok kibocsátásából a bolgár pénzverési ügyletből, a Magyar Felten és Guilleaume társaság részvény-kibocsátásából, a bolgári pénzverési ügyletből, a Suess A. H. és fiai Érsekujvár alapitásából, a Magyar erdőipar részvénytársasággal kötött ügyletekből, valamint különféle parczellázási ügyletekből és kisebb bel- és külföldi syndikátusokból eredő nyereségek. A bank közgyülése február 22-ére fog egybehivatni.

A Budapesti Tararékpénztár és Országos Zálogkölcsön Részvénytársaság f. hó 8-án tartotta közgyülését Tolnay Lajos elnöklésével. A formalitások elintézése után a közgyülés jóváhagyta az igazgatóság jelentését és a mérleget és elfogadta az igazgatóság inditványát, mely szerint az 1907. évi tiszta nyereség 750.606 korona 41 fillér, hozzászámitva az 1906-ról áthozott nyereségmaradványt, összesen 805.612 korona 97 fillért tesz. Ebből levonandó a tartalékalapra 4 százalék, vagyis 30.042 korona 25 fillér helyett kerek összegben 50.000 korona, mi által a tartalékalap 1,560.392 koronára emelkedik. Az igazgatóság részére 10 százalék, vagyis 75.060 korona 64 fillér, a tisztviselők részére 3 százalék, vagyis 22.518 korona 19 fillér, a választmány részére 10.000 kor., továbbá a tisztviselői nyugdijalapra 10.000 kor, összesen 167.578 kor. 83 fill., marad 638.034 kor. 14 fill. Ez összegből 25.000 darab 400 koronás részvény után osztalék fejében részvényenként 24 korona, vagyis 600.000 korona fizetendő és a fenmaradó 38.034 korona 14 fillér pedig az 1908. évi üzleteredmény számlájára vitetik át. Az osztalék részvényenkint 24 korona február 10-től kezdve fizettetik ki. A közgyülés az igazgatóságnak és a tisztviselői karnak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. Benke Gyula vezérigazgató egészségügyi okokból 15 évi szolgálat után visszavonulván, a közgyülés ezt mély sajnálattal vette tudomásul és elhatározta, hogy elismerését jegyzőkönyben örökiti meg. Miután módositották az alapszabályokat és elfogadták a nyugdíjszabályzatot, a közgyülés véget ért.

A Magyar Takarékpénztárak központi Jelzálogbankja mint Részvénytársaság igazgatósága folyó hó 18-án tartott ülésében megállapitotta az intézet 1907. évi mérlegét, a mely 839.118 korona tiszta nyereséget tüntet ki. Az igazgatóság a folyó évi márczius hó 8-án tartandó közgyülésén azon javaslatot szándékozik előterjeszteni, hogy a társaság 20,000.000 korona alaptőkéjéből eddig kibocsátott 12.000 darab (12,000.000 korona) részvény után, úgy mint az előző években, az alapszabályszerű jutalékok levonása után ezuttal is részvényenként 55 korona, összesen 660.000 korona fizettessék osztalékként, mi a részvények névértéke után $5^1/_2$% kamatozásnak felel meg; 44.021 korona a rendes tartalékalapnak 1,120.000 koronára való kiegészitésére, 50.000 korona pedig az árfolyam-különbözeti tartalékalapra forditassék; 10.000 korona a nyugdíjalaphoz csatoltassék; 6.010 korona a leltárszámlából, 10.000 korona az intézeti ház leltári értékéből leirassék és 17.697 korona 18 fillér pedig új számlára vitessék át.

Az intézet 1907. évben 20,681.661 korona jelzálogkölcsönt és 316.330 korona községi kölcsönt folyósitott, figyelembe véve tehát az évközben teljesitett visszafizetéseket, a jelzálogszámla 107,300.000 koronáról 120,871.890 koronára emelkedett, a községi kölcsön-számla pedig 23,991.501 koronában áll fenn.

Kritikai észrevételek a Malthus népesedési elméletére.

A ki Malthus népesedési elméletének birálatát akarja adni, annak nem szabad csupán azon három tétel kritikájára szoritkoznia, a melyben Malthus a népesedés menetének formuláját, illetőleg a népesedés folyamatát meghatározó tényeket összefoglalta. E három tétel már csak végkövetkeztetés bizonyos megelőző, és szerzőjük által igazaknak, a tapasztalattal megegyező tényeknek állitott hipothesisekből. A beható vizsgálat azonban ezeket a premissákat sem tünteti fel megdönthetetlen axiomáknak.

I.

Malthus népesedési elmélete formulázásában az organikus szaporodás általános természeti törvényének az emberre vonatkozó speciális esetéből indult ki. Ezt a kiindulási pontot el lehet fogadni úgy, a hogy azt a természettudomány igazolta, hogy t. i. az emberiség szaporodási képessége — abstracte véve — végtelen. Malthus azonban e tételt úgy alkalmazza, hogy »az emberiségnek állandó tendentiája van a tápszerek mértékén túl szaporodni«, a mi már összehasonlitást tesz az élelmiszereknek és az emberiség szaporodásának mértéke között, s ezen összehasonlitás szemléltetésére, hogy tételének mathematikai exaktságot adjon — elég szerencsétlenül — a geometriai és arithmetikai progressiókat alkalmazta.

A szaporodásról szóló ezen tételnek kell tehát alkotnia a kritika kiindulási pontját is.

Bentham a morál elveiről szóló munkáját ama hires szavakkal vezeti be, hogy »nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters: pain and pleasure.«[1])

[1]) »A természet az embert két hatalmas úr kormánya alá helyezte s ezek a kín és az élvezet.« *An introduction to the principles of morals and legislation.*

Valóban ez azon két tengely, a mely körül forog az egész emberi élet: valamely hiány érzete által keltett kín és e hiány pótlása által szerzett élvezet. Az élvezet megszerzésére való utaltság, a különbeni kín érzete folytán a szükséglet kielégitésére, az élvezet érzetének megszerzésére okot adó fájdalomérzet, ösztön alakjában nyilvánul, a mennyiben az embernek egy (faja, de nem tárgya szerint határozott) vágy iránti maradandó dispositióját tünteti fel. Elemi érzetekből támad az ösztön, mint cselekvésre inditó organikus inger, a mely belső érzésvilágunkban lefolyó idegmozgásból és külső képzetekből, jelenségekből származó motivumból ered. Az idegmozgás a hiánynak az érzete, a motivum pedig az a tudat, a mely az abstrakt hiányérzetből a hiány pótlására irányuló concrét törekvést csinál: a szükségletnek az érzete igy mindenkor maga az alapösztön, a mely legalább formailag közös alapját teszi minden speciálisálódott ösztönünknek.[1])

Az alanyi szükségletérzetek, illetőleg ösztönök a tárgyi szükséglet néven concretisálódnak és tárgyiasulnak; a nemi ösztön nemi szükségletté, az önfentartási ösztön az önfentartás szükségletévé leszen. S ez a két ösztön az ösztönök tanának elsőrangú fontossággal biró tárgyai, mert mind a kettő a legerősebb élvezetérzeteken alapul s igy a gazdasági életnek, sőt az egész társadalmi szervezetnek pszichológiai kiindulási pontjául tekinthető.[2]) De másfelől a nemi élvezet megszerzésének szükséglete és az a szükséglet, a mely az élet fenmaradását biztositó eszközöknek élvezetet nyujtó megszerzésében áll: az önfentartás szükséglete, a szükségletek tanának teszi elsőrangú fontossággal biró tárgyát, hisz kielégitése a legnagyobb fokú élvezet érzetét kelti az emberben.

Ez a két elemi szükséglet: a nemi és az önfentartási szükséglet, a melyhez a mozgásnak és a pihenésnek szükséglete szoros kapcsolatban járul, alkotja az ember *élettani szükségleteit.* Ezeket élesen el kell különiteni ama szükségletektől, a melyek a társadalmi együttélés folytán és a társadalmi fejlődés folyamán lassacskán alakultak ki, s ma már complikáltakká váltak: a *társadalmi szükségletektől.*[3]) Ezek a számszerint is meghatározható állandó élettani szükségleteken felül minden emberi szükségletet magokban foglalván, kor és idő szerint változnak, de kielégitésökre, épp ugy, mint az élettaniakéra, a természet hasonlóan megadta az eszközöket: a javakat. Nincs is szükség-

---

[1]) Gustav Schmoller: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftlehre* (Leipzig, 1901.) IV—VI. kiadás. I. rész. 26—27. oldal Navratil Ákos: *Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek* (kézirat gyanánt) Budapest, 1906. 101. oldal.

[2]) Schmoller id. helyén.

[3]) V. ö. Legányi Gyula: *A szükségekről* című értekezésével *(Közgazdasági Szemle* 1901. évfolyam 205—211. old.) és *Az erkölcs és a társadalom* című dolgozatával *(Természettudományi Közlöny* 1900. évfolyam 265. s köv. old.), a hol — tudtommal — első izben van keresztülvive a szükségleteknek élettanaikra és társadalmaikra való felosztása, bár némely tekintetben pótlásra szoruló és nem teljesen kifogástalan alakban.

letünk, sem élettani, sem pedig társadalmi, a melynek kielégithetéséről a természet ne gondoskodott volna. Egyedül a társadalmi rend az, a mely sajátos berendezéseivel és intézményeivel megvonhatja, minthogy meg is vonja a társadalom egész tömegeitől a szükségletek kielégitésének lehetőségét. A tömegek élettani szükségleteinek fedezését eszközlő s nekik a fennálló társadalmi rend keretei között rendelkezésökre bocsátott javak mértékét, legalább egyik vagy másik irányban, korlátozza s ntézményeivel azon javak felett való rendelkezésöket is megszoritja, a melyek útján társadalmi szükségleteiket mind kielégithetnék.

A mi e szükségletek közül a nemi szükségletet, vagyis a nemi ösztön kielégitésének élettani szükségletét illeti, megjegyezhető, hogy a mint ez az embernél physikai fejlődése mai fokán történik és a mint az a történelmileg belátható multban a puszta physikai fejlődöttség szempontjából végbement: a nemi ösztönnek férfi és nő, tehát két különböző nem útján való kielégitését, a — hogy úgy ne mondjam — »nemi nemzést« és ezzel együtt az ily úton történő szaporodást a természettudomány, főleg pedig a fejlődéstan, a differentiálódás és a variatio, mint minden szerves fejlődés leghatékonyabb principiuma nagy jelentőségének igazolására szokta állandóan idézni. És pedig méltán.

A legalsóbb rendü egysejtü organismusok, a protosoák, a legegyszerübb esetben sejtoszlás utján szaporodnak. A sejtoszlásnak, mint az ivartalan szaporodás egyik fajának analógiájaképpen megy végbe a szaporodás teleposzlás alakjában egy csoport alsóbbrendü, de többsejtü élő lénynél (metazoák) is, mint pl. egyes szivacsoknál. Sőt az ivartalan szaporodás még magasabb csoportokban előforduló alakjainak lehet tekinteni a regeneratiót is, a mely abban áll, hogy az anyatestnek feldarabolt részei, akár spontán, akár pedig külső physikai hatásokra történjék is a feldarabolás, ujra pótolni tudják a hiányzó többi részt, mint pl. a hydránál, az aszter egyes fajainál, a gilisztánál stb. Azonban az ivartalan szaporodás mellett már a legalsóbb rendüektől kezdve meg lehet találni a nemi uton való szaporodást, amely önmagában a magasabb rendü állatoknál és az embernél van meg. De minél inkább feljebb haladunk az ember felé ezen metazoák körében, a két ivarsejtnek eredetileg egy és ugyanazon individuumon végbemenő differentiálódását és az ily egyoldalu nemi szaporodást az a kétoldalu szaporodás váltja fel, a melynél a him és női ivarsejtek előállitását végző szervek két különböző egyénben fejlődnek ki.

Az ember nemi ösztönének kielégitése és ezzel együtt egész sexualitásának nyilvánulásai az ő physikai fejlődése alsó fokain nem igen különböznek az állatéitól. Mint az állat, az ember is periodicitást mutat e fejlődési fokon a nemi ösztön nyilvánulásaiban, amely Darwin szerint az élelmi szerek mennyiségének változó körülményeivel függ össze és igy a tulságos gyors szaporodás akadálya. A primitivebb népeknél világosan és kifejezetten megvan még ma is a nemi ösztön e periodicitása, amelynek helyére magasabb fejlődési fokon, — ahol a

társadalmi fejlődést megengedi, elősegiti, sőt létesiti a szellemi és lelki evolutio, illetőleg egymásra való kölcsönös hatásuk tagadhatatlan — a perennitás lépett, amely szerint az ember nemi ösztönét nemcsak időszakok szerint elégiti ki, mint a hogy az állat, hanem nemi szerelemre bármikor képes.

A nemi ösztön kielégitési folyamatának, a sexualitásnak s a nemi szerelem vele összefüggő összes jelenségeinek ez évezredek hosszu során át végbement fejlődése, amely a modern kulturéletben a nemi szerelem individualis jelentőségét is kialakitotta s amely — mint alább kitünik — a fajfentartást, a nemi szerelem egyik componensét sokszor háttérbe szoritja az individualis czéllal, a másik compenenssel szemben, igen fontos problemája az emberiség physikai történelmének.[1]) De másfelől az orvosok és természettudósok mellett a phylosophusok és a társadalmi élet kutatói is résztvesznek a nemi élet jelenségeinek tudományos magyarázatában és megfejtésében, ugy hogy napjaink idevágó irodalma már egész könyvtárrá lett. Azon jelentőségnél fogva, a melylyel a nemi élet, főleg mai alakjaiban, a különböző és egymással szemben önálló tudományszakokra bir, a modern társadalmi életnek és a modern szociologiának is elsőrendü problemája marad. Nem is csoda. Mert mig a multban ily általán »noli me tangere«-nek tartott kérdésekkel legtöbbször csak álszeméremből nem mert foglalkozni az orvosi tudományon kivül más tudomány, ma ezek a »más« tudományágak is kiveszik részöket a kérdések vizsgálatának munkájából s értékesitik saját körükben a természettudomány fejlődésével számokra készen álló ismereteket, tanuságául szolgálván annak a ténynek, hogy elszigetelt jelenségek a való életben nincsenek, hanem csak a rendszerező agy — tudományos ismeretek nyerése czéljából — végez az élet jelenségeivel szemben ily elszigetelést.

Visszatérve a szükségletek élettani csoportjához, világos, hogy az ösztönön alapuló nemi szükséglet és kielégitési folyamata az élettani szükségletek között foglal helyet, s e szükséglet kielégitése által az ember — ha részére a szükségszerű feltételek nyújtva vannak — faja fentartására képesittetik.

Más kérdés azután az, hogy vajjon a nemzéssel együtt a fajfentartás, mint a nemi ösztön kielégitési folyamatának eredménye, illetőleg csak magára ez eredményre való törekvés is minden esetben szükségletnek veendő-e ?[2])

---

[1]) V. ö. Iwan Bloch: *Das Sexualleben unserer Zeit in seinen Beziehungen zur modernen Kultur*, (Berlin, 1907. 2—3. kiadás. 11—13. és 29—31. oldal). Lásd még Havelock Ellis igen érdekes munkáját, mely Kurella forditásában *Das Geschlechtsgefühl, Eine biologische Studie* (Würzburg, 1903) czimen németül is megjelent, melyben a szerző a nemi ösztönt korántsem fogja fel egységesnek, hanem azt a tumescencia ideje, a testnek a nemi szervekbe irányuló s egyidejü kongesztiv véráramlások hatása alatti megtöltése és a detumescentia periodusa alatt külön-külön vizsgálja mind a férfinél, mind a nőnél, s biologiai fejtegetései sok helyen egész uj világitásba helyezik a nemi ösztön mibenlétéről való eddigi ismereteinket.

[2]) Érdekes, hogy Schmoller sem szól nagy munkájában fajfentartási szükségletről, csak nemi ösztönről beszél. Az ok azonban világos: ö a szükségleteknek olyan csoportositását, mint a minő e munkában adva van, nem ismeri.

Annyi bizonyos, hogy nemi ösztönének kielégítésére az embert maga a természet ûzi, s a nemi ösztönt, illetőleg a nemzési képességet, kétségen kivül éppen faja fentartása czéljából adta meg neki, a minek bizonysága, hogy fajját más úton fentartani nem tudja. Csakhogy másfelől bizonyos az is, hogy a kéjérzet, a mely az ember nemi ösztöne kielégitési actusával együtt jár s a mely a kielégitésre irányuló cselekvés inditó oka és czélja is egyszersmind, igen sokszor nincs összekötve azon eredményre való törekvéssel, a mely — bizonyos körülmények között — ez actus következménye, t. i. a fajfentartás, az utódok létrehozása, a faj tovább szaporitása. Hogyha ez a motivum: a faj szaporitása nincsen meg a nemi ösztönét kielégiteni kivánó emberben, vagy pedig, a mint ez igen sok esetben történni szokott, egyedül csak a kéjérzet megszerzésének vágya van meg: akkor az illetőre vonatkozólag nem lehet szó a fajfentartásra, utódok létrehozására, vagyis szaporodásra irányuló tevékenységről, vagy csak erre való törekvésről sem, mint szükségletről, mert az illető csak nemi ösztöne kielégitésének, a nemi élvezet megszerzésének szükségletét érzi, a mi bizonyára, kétségen kivül, élettani szükséglet.

Ezek szerint természettől adott élettani szükséglet gyanánt az embernél nem minden esetben és nem kivétel nélkül szerepel a fajfentartás, a szaporodás a társadalom fejlődésének mai fokán, bár szabályt képező, de kivételeket mindazonáltal ismerő rendes körülmények között a szaporodás, mint a nemi ösztön kielégitésének következménye, ilyennek vehető. A társadalmi fejlődés hozta létre a szaporodás élettani szükségletének ezen — hogy úgy ne mondjam — degradálódását, mig a physiologiai nemi ösztön kielégitésének, a nemi élvezet megszerzésének, mint a természettől adott élettani szükségletnek ily lefokozódását nem ismeri, azt minden egyes esetben meghagyta élettani szükségletnek.

És ez a különbségtétel: a nemi ösztön kielégitése és a szaporodás között az a pont, a melyből a Malthus-féle népesedési elmélet birálatában ki kell indulni. Mert itt egyfelől egy élettani szükséglet szerepel, másfelől pedig csak e szükséglet kielégitésének normális körülmények közötti következménye. Amaz szükséglet, a mely természeti szükségszerűség folytán elégitendő ki, ez pedig a szükséglet kielégitésének csak normális körülmények közötti következménye, a mely igen sok esetben csak vágy, csak kivánság, szemben a feltétlen kielégitendő szükséglettel.

Az állat, sőt talán az alsóbb szellemi szinvonalon álló ember sem bir képzettel nemi ösztöne kielégitésének következményeiről: rájok vonatkoztatva ily különbséget tenni fölösleges volna, de a mai fejlett társadalmi életnek bizonyos tekintetben irányt szabó különböző motivumok láttán e különbségtétel indokolttá válik úgy, hogy ha a Malthus kifejezésével akarunk élni — az embernek nemi ösztöne kielégitésére irányuló, tehát a nemi élvezetet magának megszerezni kivánó »tendentiája« nem ugyanazonos a faja szaporitására irányuló »tendentiával«. Az egyes emberről e »tendentiát« a personifikált népességre átvive: a népességnek szaporodásra való »tendentiája« nem fedi a népesség nemi ösz-

tönének kielégitésére irányuló »tendentiáját«. És ha az egyes ember s a personifikált népesség is — bizonyos életkor-határok között s rendes egészségi állapotban — nemi ösztönét úgyszólván végtelen mértékben elégithetvén ki, ez alapon végtelen szaporodási képességgel birna, a nemi ösztön mint élettani szükséglet kielégitésének önmagában véve korlátlan lehetősége, s az erre való és valóban fennálló »tendentia« nem jelenti a nemi ösztön kielégitésének eredményére, mint végtelen szaporodásra való tendentiát.

Vagyis a két tényező közül az egyiknek, a nemi ösztön kielégitésére irányuló tendentiának, — a mely mögött ott áll a szaporodási képesség abstracte véve, korlátlan volta, a természet által parancsolt s egyénileg bizonyára különböző időben működik — eredménye: a fajfentartás — a természet által megszabott normális határokat (kor, egészségi állapot, a nő terhességi ideje stb.) nem tekintve — korlátnélküli mértékben történő volna akkor, ha a másik tényező: a szaporodásra irányuló tendentia nem állana útjában az első tényező eredményének az illető egyén által kivánatosnak ismert határok közé való szoritása alakjában.

A Malthus tétele a népesség korlátlan szaporodásáról tehát csakis oly megszoritással fogadható el, hogy nem a tényleges szaporodásra, hanem a nemi ösztön kielégitésére irányuló tendentia, vagy — még inkább megszűkitve — ez ösztön kielégitésének lehetősége korlátlan, vagyis az, a mi más oldalról tekintve, mint abstract szaporodási képesség, — normális körülmények között — valóban nem hagy maga után kétséget korlátlansága felől.

Malthusnak idézett tétele: »a népességnek állandó tendentiája nem az élelmiszerek mértékén túl szaporodni« azonban azt az állitást is magában foglalja, hogy a népesség tendentiája gyorsabban szaporodni, mint a hogy az élelmiszerek szaporodnak.

Világos, hogy ez állitásnak ily pongyola alakba foglalása csak félreértésre vezet, de világos az is, hogy Malthusnál olyan két mennyiségnek összehasonlitásáról van szó, a melyet egymással comparatióba hozni nem lehet. Mert a »tendentia«, mint motivum, vagy psychikai fogalom, teljességgel összemérhetetlen egy valóban észlelhető mennyiséggel: az élelmiszerek tömegével. Számszerinti exact meghatározás, a melynek az összehasonlitás alapját kellene tennie, itt ki van zárva. Mert egyfelől a szaporodásra irányuló tendentia — mint Fetter mondja — legfeljebb csak azokban az esetekben hoz létre szülötteket, a melyekben a nemi ösztönt, mint a cselekvés egyik motivumát, hatékonyságában nem paralizálja más motivum, t. i. a nemi ösztönnek születések létesitése nélkül való kielégitési tendentiája, s másfelől, ha a szaporodásra irányuló tendentia csakugyan működik és hatályosúl, úgy hogy eredményében szülötteket hoz létre: akkor e szülöttek száma, illetőleg a születéseknek a halálozások feletti fölöslege fog szerepelni kiindulási pontúl minden összehasonlitást végezni akaró vizsgálatban. Vagyis ha összehasonlitást akarok végezni, akkor a születések, illetőleg

ezeknek a halálozások feletti számát fogjuk összemérni az élelmiszerek szaporodásának mennyiségével, mert egy számszerű mennyiséget csupán más számszerű mennyiséggel lehet összehasonlitani, hogy az arányt megállapitván, abból bárminemű következtetést levonhassak. Igy tehát a népességnek nem csupán és kizárólagosan a szaporodásra vonatkozó tendentiája és az élelmiszerek növekedése között végzünk a valóságban összehasonlitást (a mint ezt Malthus könyve egyik helyén tenni óhajtja, de nem valósitja meg e szándékát, mert az nem is lehetséges), hanem a szaporodási tendentia tényleges, számokban kifejezhető eredménye is az élelmiszerek növekedésének tényleges, számokban kifejezhető eredménye között.

És ez a számokban kifejezhető eredmény egyáltalán nem utal közvetlenül a szaporodásra irányuló tendentiára, hanem csak azon esetekre, a melyekben az emberi akaratban lefolyó más motivumokkal való küzdelemben ez a tendentia volt az ember cselekvésére határozó. Mert ha csak a nemi ösztön kielégitésére irányuló tendentia lenne az ember cselekvéseinek egyedüli determináló motivuma, akkor nagyobb volna a mainál a születések száma, s másoldalról tekintve, teljesen meg is szünhetnének a születések, ha minden egyes esetben, — úgy a mint manapság is elszórtan történik — a nemi ösztön kielégitésekor más motivumok volnának mindig határozók.[1])

Tovább is lehet azonban füzni ezt az okoskodást.

Ha Malthus azt állitja egy e tétellel összefüggő, mert rajta alapuló hipotézisében, hogy oly nagy a népességnek az élelmi szerek mennyiségén tul való szaporodási tendentiája, hogy egy repressiv tényezőnek kell az egyensuly létesitése czéljából fellépnie, a mely az élelmiszerek hiánya folytán bekövetkező nagyobb halandósági arányban nyilvánul és ha a tények valóban azt bizonyitják, hogy több ember hal meg, mint eddig, ugy ebben az esetben sem a tendentia, mint motivum, vagy psychikai folyamat és egy számokkal megmérhető dolog között állapitunk meg az előttünk lefolyó tények világos szemlélhetősége kedvéért egy arányt, hanem egyedül és csakis az élelmi szerek mennyisége és az emberek száma: vagyis két megmérhető dolog között.[2])

Ez a birálat azonban igen természetesen elveszti létalapját akkor, ha, a mint más oldalról éppen maga Fetter kisérti meg, a »tendentia« kifejezést más, egynémely esetben Malthustol is használt értelemben alkalmazzuk és a népességet nem ama personifikált értelemben vesszük, a mely e vizsgálat alapját alkotta, hanem egyszerű fogalmában, a midőn az a bizonyos területen élő emberek számszerüleg meghatározott mennyiségét jelenti s a melyről, hogy a szaporodásra vonatkozó tendencia reá vonatkozhassék, fel kell tenni, hogy valójában szaporodik. És ekkor a »tendentia« sem motivumot, sem psychikai folyamatot nem

---

[1]) V. ö. Fetter: *Versuch einer Bevölkerungslehre ausgehend von einer Kritik des Malthus'schen Bevölkerungsprinzips* (Jena. 1894.). 2224.— oldalon.

[2]) V. ö. Fetter id. m. ugyanott.

jelent, hanem jelöli a népesség mozgását, még pedig szám szerint növekvő irányban. Vagyis, mivel bizonyos idő alatt szaporodás állott be, azt mondjuk, hogy ez idő alatt a népesség, mint emberek számszerű mennyisége, a szaporodás irányában mozgott, arra tendált, arra birt tendentiával. Fetter szerint igy kell kommentálni a »tendentia« fogalmát, mert csak ez annak egyedüli »czélszerü« értelmezése.[1])

Azt hiszem azonban, hogy a »tendentia« kifejezésnek ilyen értelmet csak egy mindenképpen »valamit belemagyarázni akaró« okoskodással lehet adni, bár más oldalról nem tagadhatni, hogy maga Malthus is idejutott és cserben hagyta kiindulási pontját, a melylyel nem birt boldogulni. De ez nem lehet irányadó a birálóra. A »tendentia« kifejezés sohasem jelenti a tendentia »eredményét« s a «tendentia« alatt — hisz forditsuk csak le a latin szót akármely más önálló s ennek correspondeáló szóval biró nyelvre — sohasem értjük a »szaporodást«, a melyet Fetter e szónak jelentés gyanánt adni kiván, hanem minden kétséget kizárólag motivumot, vagy psychikai folyamatot értünk alatta, vagy bizonyos irányban, bizonyos czélra való törekvést, ugy hogy a könnyebb megérthetés kedvéért leginkább a büntetőjog sokat emlegetett »szándék«-ához lehetne hasonlitani, bár e két fogalom egymást legkevésbbé sem fedi.

Hogy pedig Fetternek nincs igaza és hogy Malthus maga is a personifikált, nem pedig az egyszerü értelemben vett népességre vonatkoztatja s igy használja a »tendentia« kifejezést, az abból is kitünik, hogy ő sohasem beszél specialiter az élelmiszerek szaporodási tendentiájáról,[2]) hanem csak a népességéről. Miért nem? Hisz, ha az egyszerü, számszerü mennyiségeknek lehet tendentiájok a szaporodásra — a minthogy pl. az áraknak emelkedő vagy csökkenő tendentiájáról általában beszélünk, — miért ne lehetne az élelmi szereknek is? De Malthus kerüli a kifejezést, a melyből a élelmi szereknek saját akaratokból való szaporodására irányuló tendentiája volna következtethető, bár elég sokszor beszél az élelmi szerek szaporodásáról. De ő ezt a bizonyos »psychikai folyamatot« nem látja végbemenni az élelmiszereknél, a mely a »tendentiá«-val egyenlő, arról sehol sem beszél, de annál többet a népesedési elméletről megemlékező tankönyvek, a melyek rendes szokás szerint elfelejtik Malthusnak az élelmi szerek szaporodási tendentiájával szemben való ezen idegenkedését.

II.

Malthus a népesség szaporodási tendentiájának és az élelmiszerek mennyiségének összevetésére alkalmazta az általán ismert geométriai és arithmetikai progressiókat.

---

[1]) Jel. m. 14. old. Látszik azonban, hogy Fetter sem tartja »helyes«-nek, vagy »igaz«-nak ezt az értelmezést, hanem csak »czélszerü«-nek.

[2]) Csakis ott, a mídőn általában »minden élő lény szaporodási tendentiájáról« szól.

Megszokott dolog e haladványokban csak képletes kifejezéseket, szónoki figurákat, avagy a könnyebb szemlélhetőség czéljából alkotott segédeszközöket látni, amelyeket — mind mondani szokás — nem kell szószerint, komolyan venni, hiszen még Knapp is úgy nyilatkozik a »szaporodást« (?) feltüntető ezen formulákról, hogy »nem lehetne azokat érdemetlenebbül megtisztelni, mintha mathematikailag, szószerint vennők azokat.«[1]) Ámde ez általános felfogással a mathematikai kifejezés ily komolyság nélküli voltát mennyire megczáfoló éles ellentétben van az a tény, hogy akik Malthust csak hirből ismerik is, sohasem mulasztják el a haladványokat — még pedig rendszerint hibásan — idézni, amikor a népesedési elméletről szólanak, mintha bizony csak ezek maradtak volna meg emlékezetökben. A tudományos kritika már régtől fogva elvetette e progressiókat, de önmaga is sokszor helyezkedett a bennök csak szónoki figurákat látó vulgáris felfogás álláspontjára, pedig Malthus sokkalta komolyabbaknak látta e haladványokat s tiltakozott eleve az ellen, hogy azokban csak könyve diszitésére szolgáló cziczomákat szemléljenek. Meg volt győződve e progressiók helyességéről s azokban látta letéve az egymással harczban álló két tényező: a népesség és az élelmiszerek szaporodásának exakt, pontos, mathematikai kifejezését, könyve »függelék«-ében több helyen nyilatkozik azokról ily szellemben. Pl. »Azok, akik ezt az ellenvetést (t. i. hogy tagadom a szegények jogát a segélyezésre) a következetesség némi mérvével akarják támogatni, kötelesek volnának megmutatni, hogy a szaporodás ama különböző arányai a népesség és az élelmiszerek között nem alaposan tévesek; mert azon feltevésben, hogy azok igazak, a következtetés kikerülhetetlen.« Vagy később: »Azt mondták, hogy irtam egy negyedrét kötetet annak a bebizonyitására, hogy a népesség mértani, az élelem pedig számtani arányban szaporodik, de ez nem igaz. Ezen állitások közül az elsőt bebizonyitottnak láttam, amikor az amerikai szaporodást mondtam el, a második állitást pedig, amikor az kimondatott.« stb.[2])

Malthus tehát súlyt vet e progressiókra, hisz mindenhol ujból és ujból czitálja azokat, ahol Godwin, Condorcet, Wallace, vagy mások elméleteivel a magáét állitja szembe[3]) igy tehát jogosultnak kell mondani azt a kritikát is, amely e progessiókra vonatkozik.

[1]) G. F. Knapp: *Darwin und die Sozialwissenschaften* czímű dolgozata a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1872. évi folyama 243. oldal.

[2]) L. a György Endre magyar forditását (*Tanulmány a népesedés törvényéről.* Budapest, 1902.) 574. old. és az 575. oldal jegyzetét. Itt mindkét helyen a »népesedés« szaporodásáról van szó, ezek helyébe azonban én a »népesség« szaporodását tettem. A szövegben elmondottak indokolására hasonló idézeteket szép számmal lehetne még felsorolni. Egyébként élénk példája a második idézet annak, hogy Malthus önmaga is mily csekély pontossággal irja körül a két progressiót. Lásd ennek pontos meghatározására szerző értekezését. *A népesedési elmélet újabb fejlődése* czímen a *(Közgazdasági Szemle* 1906. évi folyama 219. oldal) és ugyanily czímű tanulmányát (Debreczen, 1906., 8. oldal).

[3]) Lásd pl. a Stöpel-féle forditás (II. kiadás) 428—432. s a György Endre-féle forditás 324—326. oldal.

Bizonyos, hogy az összes növény- és állatindividuumok a legalsó rendüektől fel egész az emberig kölcsönös vonatkozásban állanak egymással, már csak annyiban is, hogy mindenikök létének fentarthatása csak a kölcsönös egymásra utaltság által válik lehetségessé. Az egész növény- és állatvilág feltételezi egymást lételében, egyik a másik nélkül nem élhet, a növényvilág teszi szervessé, az élvezetre alkalmassá azt, amit az állatvilág fogyaszt, viszont a növény- és állatvilág együttesen alkotja az ember organikus, természeti oldalának alapfeltételét. A növény képezi azt a szintétikus laboratoriumot, amelyben szervetlen anyagokból a nap melegének és fényének: a földön az élet leghatalmasabb mozgató erejének, hatása alatt számos szerves vegyület létesül s a vegetativ állati élet növényi albuminátokat és szénhidrátokat fogyaszt, mert különben az animális mozgási, érzési és lelki tevékenység sem volna fentartható. Igy aztán az egész organikus világnak van egy összefüggő, egységes háztartása s ez az egész emberi társadalom organikus, természeti oldalának az alapja. Szocziális, társadalmi élet nem kezdődhetik el s nem létezhetik ez organikus oldal szükségleteinek kielégitése nélkül.[1])

Az ember tisztán testi szükségletei, s köztük éppen élete fentartása tekintetében teljesen ugyanazon feltételek alatt áll, mint az organikus világ többi tagjai; táplálékot kell magához vennie, s e táplálékot az egyedüli viz és a só kivételével — (a mely utóbbira nézve különben ma már az a nézet is terjedőben van a természettudósok között, hogy az nem is táplálék, hanem csak fűszer) — teljesen a szerves világból, az állatok és növények által részére nyujtott és az emberi munka által megszerzett anyagokból veszi. Az állat tápláléka részint más állatokból, részint és főleg növényekből áll, a növények pedig — a szaprofitákat és a parazitákat nem tekintve — szervetlen anyagokkal táplálkoznak.

Ha a dolog az önfentartásra nézve igy áll, akkor felvethető, hogy a szaporodásnak ezzel összefüggő kérdésében teljesen megáll-e Malthusnak az a tétele, hogy minden élő lény a rendelkezésére álló táplálék mértékén tul való szaporodásra bir tendentiával s hogy befoglalható-e ez a szaporodási tendentia az emberre vonatkozólag egy geometriai progressióba, s a tényleges szaporodás, illetőleg a szaporitás lehetősége az ember táplálékaira vonatkozólag pedig egy arithmetikaiba?

Először is bizonyos, — különben erre volt már alkalmam reámutatni, — hogy a szaporodási tendentia homályos fogalmával operálni igen bajos, sőt lehetetlen ebben a kérdésben.

A mi biztos alapot nyújt a vizsgálódásra, az a tényleges szaporodás és a szaporodási képesség. Ez utóbbit — abstrakte véve — vegtelennek vehetni s nem csak az embernél, hanem természetesen minden élő lénynél is. Azonban még ezzel sem érünk el sokat; oly elvont fogalom ez, a melyre következmé-

---

[1]) V. ö. A. G. Fr. Schäffle *Bau und Leben des sozialen körpers* Encyclopaedischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Psychologie der menschlichen Gesellschaft, mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirtschaft, als socialen Stoffwechsel, — Tübingen 1875. — 1. kötet. 27. oldal.

nyeket épiteni nem lehet. Mert a Linné ismert példája, hogy egy egyéves növényből, ha az csak két magot ad, — már pedig ily fukarúl egyetlen növény sem propagálja magát — és utódai évenként hasonlóan csak két magot adnak, húsz év alatt éppen egy millió növény származhatik, s a Darwin számitása, hogy egy pár elefántból, a melynek három kölyke van, 740—750 év alatt tizenkilencz millió elefánt lehet, s hogy az egy pár házinyúl kedvező feltételek mellett négy év alatt egy millióra képes szaporodni, stb. stb. — mind érdekes tényei a végtelenbe vivő szaporodási képesség illustrálására szolgáló törekvéseknek, de egyikök sem szolgál az itt felmerült s valóban összekúszált kérdés kibogozására.

Marad tehát kiindulási pontúl a tényleges szaporodás.

Ime néhány példa:

Eschricht szerint a bélgiliszta nöstényének petetartalma 64 millió pete. Leukart számitásai szerint a tok nősténye évenként három millió ikrát rak le, a kabaljaué pedig négy milliót, mások szerint a tőkehal és még egynehány halfaj öt milliót s átlagban a halak nőstényei 600.000-nél is többet.

Ez óriási termékenység okát önmagában birja: a létért való harcz következtében minden egyes pillanatban számtalan egyéni exisztentia megy tönkre a földön s mivel az alsóbb organikus fajoknál igen kevés az individuumnak életben maradásra való kilátása, hogy azt a végtelen küzdelmes és pusztitó harczot, a mely millió meg millió élő lényt semmisit meg az alsóbbrendű növény- és állatvilágból, legalább egy-két fenmaradó individiuum túlélhesse s a faj fenmaradása igy ezek által biztosittassék, szükség van erre az óriás termékenységre, bár ez a világra jött egyének túlnyomó nagy részének elpusztulása folytán csak elenyésző csekély mértékben ad effectiv szaporodást. A megmaradt individuumok azonban, az anyaállatnak némely fajnál minden legcsekélyebb gondoskodása nélkül,[1]) gyorsan lesznek nagyokká, fajok tovább propagálására képesekké s az óriási termékenység mellett a peték gyors kifejlődése biztositja az ily állat s vele együtt az alsóbb organikus fajok fenmaradását.

A magasabb állatfajok ily óriási mértékben már nem szaporodnak s a prokreatióról való gondoskodás előrehaladtával és nagyobb körre való kiterjedésével, a mely általában az illető faj intelligentiájának nagyobbodását is jelenti, a faj fenmaradása czéljából szükséges utódok száma állandóan kevesbbedik. A madarak közül a fészket nem készitő s fiaikra kevés gondot forditó fajoknál pontos statisztikai számitások alapján megállapit-

[1]) Ezer meg ezer halfaj van, a melynek nösténye ivadékairól egyáltalán nem gondoskodik, ezeknek ikrái száma felül van egy-egy nösténynél a millión, mig az a kétszáz halfaj, mely tudva vagy öntudatlanul szülői gondoskodást fejt ki, átlagban csak 56.000 petét rak. Ezt igazolja legujabban Alex. Sutherland *The origin and growth of the moral instinct* (London 1898) czimű két kötetes nagy munkájában, hogy azok a halak és reptiliák, a melyek a nöstény pete vezetékében költik ki petéiket illetve ikráiokat, átlagos 20 ivadékkal épp úgy fenn tudják tartani magokat, mint más, ily gondoskodást fel nem tüntető s öt milliónál is több évi ikrával biró halak. V. ö. Schultze *Zur evolutionistischen Ethik* czimű értekezése. *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* 1900. évi III. évfolyama 329. old.

ható, hogy a nőstény évenként átlag 12·5 tojást rak, az egyszerűbb fészket építőknél 7·6 és a leginkább fejlett intelligentiájú és művészi fészket készitő madaraknál már 4·5 tojás is elegendő évenként a faj fenmaradására. Igy van ez az emlősöknél is: a nőstény a magzatot itt már teljes kifejlődéséig tartja a saját testében, táplálja azt teste növekedő melegével, vérével s aztán világra hozása után tejével: ez a tudatos gondoskodás, mely az alsóbbrendű emlősöktől felfelé mind nagyobb mértéket ölt, lehetővé teszi a létért való harczban, hogy az összes emlősöknél átlagban minden nőstényre évenként csak 3 2 szülött jusson. A szülöttek száma, osztályonként felfelé menve egyre kisebbedik s a majmok — évi egy szülöttel — képezik a felső fokot. A terhességi állapot is arányos tartamú az idegrendszer fejlődésével, tehát annál hosszabb ideig tart, minél magasabbra fejlődött az idegrendszer.[1])

És most jön a bökkenő, a mikor az emberről van szó.

Az állat és a növény szaporodik a természet parancsa folytán. Reá nézve szükséglet, kivételt nem ismerő szükséglet, faja szaporitása. Az állatnál épp oly kevéssé vannak meg önmagában rejlő, akaratbeli momentumok faja szaporitásának korlátozására, mint a növénynél: mindkettőjük szaporodásának — az életkor, betegség, stb.-t nem tekintve — egyedül csak külső körülmények — és ekkor sem feltétlenül a táplálék hiánya — szabnak határokat. Hiszen épp annyira az állatoknál, mint a növényeknél is ismeretes a faj kihalásának számos oly esete, a melynek oka nem a táplálék elégtelenségében fekszik, hanem más külső, az illető faj akaratától teljesen független körülményben. Sőt általán ismert tény az állatvilágban, hogy éppen a tulságos bő táplálék hat vissza a szaporodás rovására.

Ha tisztán csak a fajfentartásról volna szó, ugy az embernél is ki lehetne keresni az utódokra vonatkozó azokat az arányszámokat, a melyek szükségesek volnának évenkénti átlagokban a faj fentartáshoz. De a létért való küzdelemnek a fejlett társadalmi élet intézményei folytán való enyhitése miatt természetesen csak az egész számok tized, vagy esetleg századrészében fejeztetnének ki ezek. Azonban az embernél a nemi szükséglet kielégitése nem minden esetben jelenti a fajfentartást, vagy az arra való törekvést: ha a nemi szükséglet kielégitése egyedüli utja is a faj fentartásának, a fajfentartás élettani szükségleti minőségéből már igen sok egyénnél degradálódott.

Igy aztán a kulturának csak alacsony fokán álló embernél is már nem csak külső, az ő akaratától független körülmények korlátozzák a szaporodást, hanem éppen az emberi akarat. A kultura állapotán kivüli embernél is meg van ez az akarat s müködik is, bár legtöbbször inkább már repressive: a született gyermek kitétele, megölése alakjában hat, nem pedig preventive hatályosul, bár annak ily esetei is ismeretesek.

A művelt társadalomban élő embernél pedig még inkább hat az az akarat a szaporodás csökkentésére s ha ehhez még a népesedés kérdésével biologiai szempontból foglalkozó tudósok

[1]) Sutherland id. m. Lásd Schultze id. ért. 330. old.

által hirdetett tételt: a prokreatio csökkenésének a szellemi és lelki evolutióval állitólag való összefüggését is — igy eleve — megállapithatónak vesszük: akkor bajosan fogunk Malthusnak progressióiban szilárd igazságokat találni s nehezen irjuk alá az azokból levont következtetéseket.

Csakhogy ehhez még egy más ok is járul.

Malthus egy geometriai és egy arithmetikai progressiót állit egymással szembe. A geometriai az emberre, az arithmetikai az ember táplálékául szolgáló élelmi szerekre vonatkozik. Ha csak ennyit mondana Malthus, ugy már magában véve is hamis volna a tétel, mert Sismondi számitásai szerint az ember táplálékául szolgáló élelmiszerek közül például egy szem gabona az első évben huszat, a másodikban négyszázat, a harmadikban nyolczezret, a negyedikben százhatvanezret szaporit s ha a növényekkel táplálkozó, de az ember élelméül szolgáló állatok szaporodása jóval lassubb menetü is, a birkák száma négy év alatt mégis megkétszereződik s nyolcz év alatt megnégyszereződik stb., tehát a huszonnegyedik évben, a midőn Malthus szerint az emberi faj még alig kétszereződik meg, a birkák száma már ugy aránylanék az emberéhez, mint 126 aránylanék a kettőhöz.[1])

Tehát ugy ezeknél a táplálékul szolgáló szerves lényeknél, mint az embernél (az utóbbinál legalább Malthusnak közelebbről érdemére még nem vizsgált állitása szerint) geometriai haladványban történik a szaporodás, vagyis nem csak az embernél geometriaiban, a táplálóknál pedig arithmetikaiban, hanem mindkettőnél geometriai progressióban. Sőt a Sismondi példájában a haladvány közelebbi és pedig fontossággal biró elemezése azt is kimutatja, hogy mig a népességre vonatkozólag a haladvány hányadosa 2 s a periodus 25 év, a gabona szaporodásánál a hányados 20 s a periodus 1 év, a birka szaporodásánál pedig 4, illetőleg 4 esztendő.

De a dolog nem igy áll.

Malthus a geometriai progressióval a népességnek nem tényleges szaporodását, hanem csak szaporodási tendentiáját, az arithmetikaival pedig a tápszerek szaporitásának legmagasabb lehetőségét. jelzi. Vagyis a népességre vonatkozólag azt mutatja ezzel, hogy az a benne rejlő szaporodási képesség alapján igy igyekszik szaporodni, mig az ő élelmi szerveire vonatkozólag azt, hogy azokat legfeljebb oly arithmetikai progressióban lehet szaporitani, a melyek differentiája 1 és a következő tag eléréséig befolyó idő 25 esztendő. De mivel a népesség tényleges számát szerinte feltétlenül a tápszerek mértéke határozza meg, a népesség tényleges szaporodása is csak annyi lesz legfeljebb, mint a mennyi a tápszereké.

Erre a tételre később lesz alkalmam válaszolni, itt e helyen csak annyit, hogy a népesség szaporodási tendentiájának megjelölésére teljesen alkalmatlan a bármely hányadosú vagy periodusú geometriai haladvány-kifejezés. Sem a tendentiát, sem

---

[1]) *A nemzetgazdaságtan ujabb elmélete.* Enyedi és Pólya forditásai. (Budapest, 1899.) II. kiadás. II. kötet, 245. old.

pedig a szaporodási képességet nem lehet érzékeltetni egy ily mathematikai formulában, mert ha e tendentia vagy még inkább a szaporodási képesség végtelen, úgy bármely más végtelen sorral meg lehetne azt jelölni, ha már okvetlen mathematikailag kellene kifejezni.

Ha pedig a szaporodási tendentiának és a szaporodási képességnek ilyen mathematikai formában való kifejezését el kell ejteni s a tényleges szaporodás mértékét óhajtja valaki mathematikai formában szemléltetni, akkor nem lehet csak az emberre vonatkozólag állitani fel a geometriai haladványt s az ő tápszereire pedig megelégedni egy sokkal csekélyebb eredményt adó arithmetikai progressióval. Mert ha még nem lehet is a Sismondi példáit teljesen megbizhatóknak venni, — s én részemről kiválóan fontos jelentőséget nem is tulajdonitok nekik, — bizonyos, hogy a szerves világ szaporodása ugyanazon törvények szerint történik. Ha pedig — teszem fel, — bármely geometriai progressio kifejezné az ember tényleges szaporodása képletét, ugyancsak egy geometriai progressio fogja kifejezni az állatét és a növényét is. Hogy azonban az utóbbiak szaporodására vonatkozólag nagyobb a hányados és kisebb a következő tag eléréséig lefolyó időszak, az — teljesen mellőzve az ember szaporodástgátló akaratának a tényleges szaporodás mértékére gyakorolt befolyását is és tisztán csak az ő természetadta szaporodási képességét véve figyelembe — a természettudomány által ma adott ismeretek alapján bizonyos.

E progressiók láttán könnyen megérlelődhetik a szemlélőben az a gondolat is, hogy teljesen hiábavaló volt Malthusnak a minden élő élet szaporodására vonatkozó általános biológiai törvényt venni kiindulási pontúl, a mikor ennek daczára önmaga tagadta meg azt az alaptételt, hisz egy nehány lappal később már azt mondja, hogy »teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a föld termékeinek szaporodási aránya más természetű, mint a népességé.« [1])

A Malthus kiindulási pontjául szolgáló biológiai alaptörvény azonban még mást is mond: ez pedig, hogy a rendelkezésre álló tápszerek mértékén túl való szaporodásra bir minden élő lény tendentiával. Hogy az alsóbb, sőt a magasabbrendű állatokra és növényekre nézve ez a tétel igaz annyiban, hogy a természetes kiválasztásnak alkalmat és módot engedve, hoz minden faj több egyént a világra, a faj fenmaradásának tisztán a megfelelőbb egyének utján való fentarthatása végett; az bizonyos. De talán nem is annyira csak a tápszerek mértékén túl jönnek fölös számban a világra az állat- és növényfajokból individuumok, mint inkább a többi más létfeltételek egyikét vagy másikát is meghaladó mértékben! Azonban ez mindig csak azért történik, hogy majd valamelyik individuum a sok közül alkalmas létfeltételek közé jutva, vagy az őt körülvevő létfeltételekhez leginkább alkalmazkodni tudva, mint legalkalmasabb egyén propagálhassa tovább faját s az ki ne haljon.

---

[1]) Angol VII. kiadás (1872) 4. old. — Német kiadás 6. old. — Magyar kiadás 4—5. old.

Ezért nevezi Spencer a természetes kiválasztást a »legalkalmasabb által való túlélés folyamatának.«

Az ember azonban ténylegesen nem szaporodik oly óriás arányokban, mint az alsóbbrendű állatok. Ez már eléggé tisztázva van az előbbiekből. Hogy azonban a népesség mily arányban volna képes szaporodni s tendentiája a végtelenbe vivő szaporodás felé mily léptekkel vinné, az jelentőséggel — ismétlem — egyáltalán nem birhat. Igy aztán csak az lehet a kérdés, hogy vajjon még az az arány is, a melyben valóban szaporodik a népesség, meghaladja-e azt a mértéket, amelyet, mint a létfentartás egyik ágának mértékét, a rendelkezésre álló táplálék neki megszab? Erre a kérdésre a felelet csak egy lehet: nem. Bizonyos, hogy a népesség, ha kellő feltételek állanak rendelkezésre, a végtelenségbe szaporodhatnék, de az is bizonyos, hogy — még ha ennek kellő feltételei adva vannak is, — nem szaporodik addig a határig, a melyet részére a táplálék mennyisége megszab. Ilyen körülmények között aztán nem azt a tételt lehet elfogadni igaznak, a melyet Malthus felállitott, hogy a népességnek a rendelkezésére álló tápszerek mértékén túl szaporodni van állandó tendentiája, hanem — hogy a »tendentia« fogalmával operáljunk — azt, hogy a népességnek még arra sincs tendentiája, hogy betöltse azt a tért, a melyet szaporodása részére az élelmiszerek nyújtanak. Hogy azonban a népesség mért nem szaporodik eddig, és miért marad innen a táplálék által megszabott körön, — arra később fog felelettel szolgálni ez a munka.

III.

Malthus népesedési elméletét, vagy mint ő nevezi: a népesedés principiumát könyve második fejezetében három tételben formulázta; ezek közül az elsőt bizonyitásra egyáltalán nem szorulónak tartván, csak a két utolsót bizonyitgatja munkája további részeiben.

E tételek közül az első a következő: »A népesség szükségképpen az élelmiszerek által van korlátozva.«

Annyi tény, hogy a természet az ember léte fentartásához szükségessé tette az élelmiszereket s bizonyos, hogy az ember táplálék nélkül állandóan, vagy csak amaz időn túl is, a midőn organismusa egy időn át való fentartásához elegendő s testében felhalmozott tartalékot felemésztette, meg nem élhet. A Malthus tétele azonban csak egy, már az ő idejében is általánosan ismert igazságot foglal szavakba, s a népesség számának legszélső határát állapitja meg, a mi azonban egyáltalán nem tarthat számot arra, hogy a népesedés törvényének tekintessék.

A második tétel: »A népesség mindenkor növekszik ott, a hol az élelmiszerek szaporodnak, ha csak valamely igen hatalmas és szembeszökő akadály által nincs gátolva.«

Ezeknek az »igen ritkán előforduló« akadályoknak, a me-

lyekre több példát is hoz fel,[1]) Malthus abban látja jellemzőjét, hogy azok rendszerint sem közvetlenül, sem közvetve nem erednek az élelmiszerekben való hiányból. Tehát más szavakkal, azon szabálytól, hogy a népesség mindenhol szaporodik ott, a hol az élelmiszerek szaporodnak, ez esetben való eltérés csakis azt jelentheti, hogy élelmiszer bőven van, de a népesség nem emelkedik arra a szinvonalra, a melyet az első tétel szerint az élelmiszerek állapitanak meg. Ámde ez mind csak nagyobb jelentőség nélkül való kitétel Malthus szerint, a mely a szabály erejét nem rontja. Éppen ezért sohasem is kutatja azt, s annak okát nem fürkészi, hanem mindenhol csupán ugy állitja fel a kérdést általános szabályt alkotó első tételének folytonos hangoztatásával, hogy megmarad-e a népesség az élelmiszerek szinvonalán? A kivétel, hogy van eset, a mikor a népesség az élelmiszerek szinvonalán alól marad, s az a kérdés, hogy miért marad itt? — rá nézve irreleváns; egy pár példa felhozásával túlteszi magát a feleleten s mindenhol azt igyekszik bizonyitani, hogy a népesség és az élelmiszerek mennyisége egymást fedő viszonyban állanak.

Az a kérdés, hogy mi kényszeriti a népességet az élelmiszerek szinvonalán alól való maradásra,[2]) bár egyes illusztrálásául szolgáló példákban is nyer feleletet, már megtalálta válaszát a Malthus könyve első fejezetében, hol a »bűn, a nyomor és az erkölcsi önmegtartóztatás fejezetei« alá foglalt repressiv és preventiv akadályok, mint az egyensúly létesitői, felsoroltattak. De Malthus munkája második részében tovább megy ez elméleti alapvetésnél s a mint az itt-ott szétszórtan fölsorolt és tételei megvilágitására szolgáló tényekhez fűzött következtetéseiből kiolvashatni, dogma gyanánt hirdeti, hogy a népesség — a már emlitett kivételeket nem tekintve — mindenkor megtarthatja magát az élelmiszerek szinvonalán,[3]) s ebben — a kivételt nem tekintve —

---

[1]) Pl. a nyugot-indiai négereknél fordul elő Malthus szerint ily akadály, hol »a nemek egyenlőtlen száma kizárja nagyobb részöket a családi boldogság minden lehetőségéből. Nincs meg ..... reménységük édesiteni fáradalmaikat, lelkesiteni munkáikat, de szükségképpen vagy a folytonos nélkülözésre, vagy a legbünösebb kicsapogásokra vannak kárhoztatva és igy elzárva minden kellemes kilátástól, nem lehetünk meglepetve, ha általában készek üdvözölni a halált, melyet oly sokan érnek el életök kezdetén.« Magyar kiadás 597. oldal. A rómaiaknál a különös előszeretet a nőtlen állapot iránt, a melyre jellemzőül Metellus Numidicus beszédét idézi: »Ha egyáltalában lehetséges volna megélni feleségek nélkül, rögtön megszabaditanók magunkat a nyügtől.« Magyar forditás 143. oldal. Több más példa a mai népeknél is. Munkája végén a Weyland műve kritizálásakor ad még egy példát azon esetről, »a mikor a társadalom igen előrehaladt állapotában létesült természetes munkamegosztás a termékeny talajú s a földmivelés terén nagy javitásokat létesitett országokban a népességnek oly nagy részét vonhatja a városokba és oly sok embernek adhat egészségtelen foglalkozást, hogy a népesedés közvetlen akadályai annyira hatalmasakká válhatnak, hogy azok nem engednek az élelmiszerekben való bőség különben érvényesülő hatásának sem.« Magyar forditás 608. oldal.

[2]) Ezt hangoztatja itt különösen erősen Fetter, de bár igyekszik rá Malthusból venni feleletet, nem tud rá választ adni. (id. m. 28—29. oldal.)

[3]) Angol kiadás 509. oldal. Magyar forditás 598. oldal.

mi által sem akadályztatik,[1]) ennélfogva az egyes országok az élelmiszerek mennyisége szerint vannak benépesitve,[2]) vagyis az élelmiszerek a népesedés egyedüli helyes criteriumai.[3])

Ebből a gondolatláncból, mint első tétele továbbfüzéséből, az tünik ki, hogy a népesedés mértékének Malthus az élemiszereket veszi fel. Ez pedig téves. Téves azért, mert különböző országokban a legkülönbözőbb dolgokat használják élelmi szerekül, a melyeket mennyiségökre egymással össze nem lehet hasonlitanunk és csak abban az esetben volnának azok összemérhetők egymással, ha a bennök rejlő tápanyag ama mértékegysége számittatnék ki, a mely az ember létét bizonyos időn át fentartani képes. Csakhogy a különböző népek az egységekből is nem ugyanazon mennyiséget fogyasztják el átlagosan fejenként, úgy hogy e módon a népesség és a népesedés mértéke meg nem határozható. De ott van a mennyiségbeli különbség mellett az élelmi szerek minőségében rejlő különbség is, mindama számtalan következményével, a melyek közül elég legyen csak arra az egyre hivatkozni, hogy az ember izlésének és a táplálkozásabeli változatosság kivánalmának kielégitése oly munkaerő felhasználásával jár, a mely egyszerübb tápanyagok fogyasztása mellett nem lévén azok előállitásához szükséges, teljesen fölösleges. Ha tehát ily egyszerübb élelmiszerek tennék csak a fogyasztás tárgyát, az élelmiszerek nyerésére forditott munkaerő sokkal több ily egyszerű élelmiszert tudna előállitani — feltéve, hogy a tér azok nyerésére még mindig nyujt lehetőséget — s ezzel együtt sokkal nagyobb népességet is tudna eltartani.[4])

Ámde a második tételt lehet az absurdumig is vinni, mert ha a valóban létező élelmiszerek mennyisége van ebben a tételben alapul véve, midőn azt mondja Malthus, hogy a népesség mindig növekszik ott, a hol az élemiszerek szaporodnak; akkor — a mint Fetter megjegyzi — a különböző évszakokban a népességnek jelentékeny szaporodást és csökkenést is kellene feltüntetnie. Vagyis agrikultur államokban, nyáron, aratás idején a legnagyobb, s tavaszszal és közvetlen aratás előtt, a midőn a gabonakészletek már fogyóban vannak, a legkisebb volna a népesség. Már pedig ez a józan észszel is ellenkezik. Ámde ne a változó aratási eredményeket, hanem az évek során át meglevő készletátlagokat vegyük kiindulási pontul. Itt az a baj, hogy az csak kevéssel szokott nagyobb lenni, mint a mennyi a népesség szükséglete, kivéve, ha oly készletről van szó, a melyet bizonyos időn át meg kell őrizni, hogy később complikált élelmiszerré alakittassék át. A többi fajta készletet csaknem mind elfogyasztja a népesség abban az évben, a melyben azt előállitotta.

Éppen ezért a második tétel az ezen oldalról való vizsgálat során sem bizonyul feltétlenül igaznak. De nem a más oldalról

[1]) Angol kiadás 508. oldal. Magyar forditás 596. oldal.
[2]) Angol kiadás 26. oldal.
[3]) Angol kiadás 260. oldal. — V. ö. Fetter id. m. id. h.
[4]) V. ö, Fetter id. m. 29—30. old.

való szemlélés mellett sem. Ugyanis az élelmiszereket egyedül az ember tevékenysége, az ő munkája szaporithatja. S az mindegy, hogy a népesség gyorsan nő, stagnál vagy csökken-e, mert az emberek szándékosan nem szoktak állandóan többet termelni, mint a mit elfogyasztanak.[1]) Tehát az élemiszerek nem is növekedhetnek a népesség növekedése nélkül, mert csak ez teszi lehetővé, sőt szükségessé a nagyobb fogyasztást, különben a tultermelés veszélye és gazdasági válság fenyegetné a társadalmat.

Igy aztán kiderül, hogy Malthus tétele; »a népesség mindig szaporodik, a hol az élelmiszerek szaporodnak«, meg nem áll. »Az élelmiszerek szaporodása« kifejezése oly szintelen, hogy abba igen sokat bele lehet magyarázni s az a belőle vont következtetéseknek ad abszurdum vitelét is megengedi. Épp ezért tehető fel, hogy Malthus is gondolt erre, mert ő szoritja meg e kifejezés körét, a midőn a hozzáfüzött jegyzetben megjegyzi, hogy »az élelmiszerek szaporodása alatt itt oly szaporodást értünk, a mely képessé teszi a népesség tömegét több élelmiszer felett rendelkezni.«[2]) Azonban ez a kifejezés is homályos és általánosságban mozgó. Hogy értelme legyen és fenn lehessen azt tartani, Fetter épp ugy tesz »az élelmiszerek szaporodása« kifejezés helyébe egy ujat, mint én tettem »a népesség szaporodási tendentiája« helyébe egy másik magyarázó kifejezést. Az uj kifejezés, a melylyel aztán tovább lehet operálni: »a termelés lehetőségének növekedése«. Igaz, hogy ez is magyarázatra szorul, de e magyarázat sokkal természetesebb és érthetőbb. A termelés lehetőségének növekedése mindenhol bekövetkezik, a hol megvan a lehetőség több élelmiszer nyerésére, de általa a népesség semmiféle része sem kénytelen lemondani egy már birt élvezetről. Pl. ha uj földeket vesznek mivelés alá, ha a mezőgazdasági termelés terén oly találmányok tétetnek, a melyek utján ugyanazon emberi munkaerővel épp oly jó minőségű, de nagyobb mennyiségű élelmiszert lehet termelni, vagy pedig ha tökéletesbül az ipar, s ez által mig ugyanazon minőségű és mennyiségű ipari terméket állitják elő az illető iparágban, az emberi munkaerő jórésze felszabadul és ez a rész az élelmiszerek termelésére fordithatő.[3])

Igy magyarázva az »élelmi szerek szaporodása« kifejezést, a Malthus tétele szilárdabb alapot nyerne; azonban maga Malthus rontja le e tételének a népesedés törvényéül való odaállitására irányuló törekvést, a midőn önmaga elismeri, hogy van eset, a midőn a népesség nem szaporodik, noha az élelmi szerek szaporodása »képessé teszi a népesség tömegét több élelmiszer felett rendelkezni«. Mint mondja: »bizonynyal lehet oly szaporodás is (t. i. élelmiszer-szaporodás), amely . . . nem terjed ki az alsóbb osztályokra és ennélfogva semmi ösztönzést sem ad a népesedésre.« [4]) Vagyis ez azt teszi, hogy az élelmi-

[1]) Ugyanott id. m. 32. old.

[2]) A magyar forditás 14—15. old. 2 jegyzet utolsó bekezdése.

[3]) Fetter id. m. 32. old.

[4]) Magyar forditás 14—15. oldal 2. jegyzet utolsó bekezdésében az utolsó mondás.

szerek szaporodnak ugyan, de általok még sem szaporodik a népesség, mivel a számra nézve megnövekedett élelmiszereket a magasabb osztályok szerzik meg.

De hát e magasabb osztályokban miért ne lehetne szó a népesség szaporodásáról, ha a főtétel szerint az élelmiszerek szaporodása mindig népességszaporodást is maga után von? Vagy pedig ez az eset is azon akadályok folytán bekövetkező kivétel, a mely a harmadik tételben, mint erkölcsi önmegtartóztatás, bűn és nyomor van megjelölve?

Ujra a Fetter malitiosus megjegyzéséhez fordulok: vagy azt kell feltételezni, hogy azon magasabb osztályokban, a melyek maguknak szerzik meg az élelmi szerek növekedett részét, a népszaporodás a születéseknek a halálesetek feletti fölöslege folytán már igen nagy és ezekben az országokban a népszaporodás igen könnyen is lehet nagyobb, szemben az alsóbb osztályokkal, mert hisz ott eddig sem tartotta vissza a táplálék hiánya a szaporodást, vagy pedig azt kell feltételezni, hogy a népesség szaporodásának a felsőbb osztályokban már meglevő akadálya nem az élelmi szerekben való hiány folytán áll elő, mert hiszen az élelmi szerek szaporodása nem korlátozza a népesség szaporodását akadályozó ok hatását.[1])

Bizonyos, hogy az első feltevés meg nem állhat. Minden tudomásunk mást bizonyit, mint Fetter igazságát. Malthus különben a magasabb osztályokról szóló kijelentését csak mellékesen veti oda, ő az osztályok szerinti különbségnek a népesedés menetére gyakorolt befolyását sehol sem vizsgálja. A második feltevés pedig, ha az igaz, a mint hogy meggyőződésem szerint igaz is, nem a Malthus elméletét, ellenkezőleg egy ezzel ellentétben állót erősit meg és támogat.

A harmadik tétel: »Ezen akadályok és azok az akadályok, a melyek a szaporodás tulnyomó erejét elnyomják és hatásaikat az élelmiszerekkel egy szinvonalon tartják, mind az erkölcsi önmegtartóztatásra, a bűnre és a nyomorra vihetők vissza«.

Ezek az akadályok a valóságban sokkal számosabbak, mint sem hogy ily hármas schémába beosztani lehetne őket. A preventiv akadályok közül az erkölcsi önmegtartóztatás nem szolgál a népszaporodás akadályára, avagy a népesség számának csökkentésére, mert az már a nemi ösztön kielégitésének akadályát alkotja. De mint preventiv akadály, a bűn is ilyenfajta; ha erkölcsi önmegtartóztatásról van szó, akkor a nemi ösztönt más motivumok korlátozzák kielégitésében, ugy hogy szaporodásról szó sem lehet; ha pedig bűnről van szó, ugy a nemi ösztönt semmi sem korlátozza, de a nemi ösztön kielégitése normális eredményének létrehozatala van már megakadályozva.

A positiv, vagyis repressiv akadályok ellenben már élő emberek megsemmisitése által teszik lassubbá a szaporodást, mert a mig a preventiv akadályok esetén az élő emberek létre sem jöttek s ez akadályok czélja éppen a népesség fölösleges része, a tápszerek mennyisége által adott határokon tul levő része létrejövetelének megakadályozása, addig a repressiv aka-

[1]) Id. m. 33. old.

dályok esetén már meg van a népesség ezen fölösleges része, léteznek az élő emberek és épp ezek semmisülnek meg; ez akadályok czélja directe a már meglevő népesség fölösleg megsemmisitése. A preventiv akadályok nem csak akkor jutnak szerephez, mint a repressivek, a mikor t. i. már eljutott a népesség az élelmiszerek által adott legvégső határig, hanem jóval ez előtt és legtöbbször függetlenül minden ilyen a határtól.

Azonban, ha valaki megtartja is e Malthus-féle csoportositást s a hármas akadályfajt, kérdés, hogy melyik fajta alá fogja sorozni a népesedés azon tényleges akadályát, a midőn a házasság az egyik fél sterilitása miatt marad gyermekek nélkül, a másik fél pedig házasságon kivül nem elégitvén ki nemi ösztönét, szintén nem járul a faj szaporitáshoz? Vajjon elképzelhető-e, hogy az ily magtalan és egyszersmind tiszta házas életben bünről legyen szó? Mert Malthus ezt az akadályt oda sorozza.[1]) Lehet azonban számtalan ily példát felhozni, a mely mind csak azt mutatja, hogy e harmadik tétel sem formális külső szempontból, sem pedig belső tartalma folytán nem állhat meg.

(Befejezése következik.)

Kovács Gábor.

[1]) Lásd Fetter id. m. 21. old.

Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból.[1])

Alig van nehezebb feladat, mint complicált társadalmi jelenségeket helyesen megitélni s az inductio törvényeit ezekre a jelenségekre botlások nélkül alkalmazni. Bacon a maga Novum Organumában nyomatékosan figyelmeztet a csalóképektől való óvakodásra, s ezek között különösen az Idola tribustól, az emberi természetből, mint ilyenből származó csalóképektől való óvakodásra. Ha óhajtásunkkal megegyez, hogy valami igaz legyen, ugy hiszünk is annak igazságában. Előhurczoljuk az eseteket, melyek a szivesen hitt tévedést megerősiteni látszanak, mit sem törődve azzal, hogy nincs-e sokkal több eset, mely annak határozottan ellentmond. A nehezet elveti az ember, mert megvizsgálásához nincs türelme, a higgadt és megfontolt véleményt, mert reményeinket korlátok közé szoritja, s óhajtásainkat hiúknak mutatja ki.

Nem ok nélkül idézzük az empirikus bölcsészet nagymesterének szavait, mert ezek talán egy népre sem alkalmazhatók nagyobb joggal, mint illusiókban élő magyar népünkre, s egy korra sem igazabbak, mint e mi felszinen mozgó, a kérdés mélyébe lebocsátkozni vonakodó korunkra. Az Idola tribus hungaricae, a specifikus magyar nemzeti optimismus szivesen szeretné elhitetni az amerikai magyarság magyarnak megmaradása kérdésében is velünk, hogy a magyarságot sikerül Amerikában a következő generatiókon át is megtartani fajunknak s nemzetünknek. Hivatkozik saját nemzeti történetünkre s ebben a magyarországi nemzetiségek történetére, kik nyelvüket s faji sajátságukat évszázadokon keresztül képesek voltak megőrizni. Ha az erdélyi szászok, a szepesi németek, a Bakony- s Vértesvidéki német és tót telepesek évszázadokon keresztül nem voltak assimilálhatók, mért ne volna lehetséges, hogy megismétlődjék Amerika földjén ugyanez a történeti jelenség, s a kivándorolt magyarok ép oly kisded, de minden viharral daczoló szigetcsoportot képezzenek az Ujvilág földjén összesereglett népek óczeánjában, mint a milyen szigetcsoportot képeznek saját hazánkban az évszázadokkal ezelőtt bevándorolt, vagy az ország nemzetiségi vidékeiről a Nagyalföld egyes helyeire költöztetett telepesek.

Ime Bacon sikertelennek bizonyuló figyelmeztetése! Előhurczoljuk az eseteket, melyek a szivesen hitt tévedést megerő-

[1]) Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1908 február 15-én tartott felolvasó ülésén.

siteni látszanak, mit sem törődve azzal, hogy nincs-e sokkal több eset, mely annak határozottan ellenmond. Hivatkozunk analógiára, de nem vizsgáljuk meg, hogy az analógia tényleg helyes-e, s a viszonyok, melyek nálunk a nemzetiségek megmaradását századokon át lehetővé tették, nem egészen mások-e Amerika földjén? Mert hogy a felsorolt tényekből vont következtetés hamis, s igy szükségképen tekintetbe kell vennünk viszonyaink különbségét s keresni az igazi analogiát, ha helyes következtetésre jutni akarunk: az azelőtt, ki Amerikában magában szemlélte azt az átalakulási folyamatot, mely az idegennyelvű bevándorlókat magával ragadja, alig lehet kétséges.

Nekünk mélyebben kell a kérdésbe belebocsátkoznunk, hogy a felszines összehasonlitásból eredő tévedéseket elkerülhessük, s keresnünk kell az igazi analogiát, hogy ennek segélyével a mi hasonló jellegű viszonyaink közt is érvényesülő törvényeket az amerikai viszonyokra alkalmazhassuk. De mielőtt a törvény felkereséséhez fognánk, állapitsuk meg magát a tényt, nehogy ennek helytelen felmutatása egész okoskodásunkat helytelen irányba terelje.

A tény tehát: Amerikának rendkivüli assimiláló képessége, melynek következtében a bevándoroltak második generatiója szülőnemzetére nézve elveszettnek tekintendő. Már most, mint a physikai tudományok terén ugyanazon tüneménynek több megfigyelő által történt megfigyelése s e megfigyelés eredményének azonossága indit arra, hogy valamit objectiv megtörténtnek s létezőnek tekintsünk: ugy vagyunk a társadalmi jelenségek, eme rendkivül complikált tapasztalati tények terén is. Legyen szabad tehát a tény megállapitása s valóul felmutatása czéljából hivatkoznom a legkülönbözőbb nemzetiségi irók nézetére, kik ugyanazt a tapasztalatot tették, s igy a fentebb tényként feltüntetett állitás objektiv voltát igazolják. Tanukul szándékosan idézem különböző nemzetek fiait: angolt, franciát, németet, hollandot, magyart, hogy igy ezeknek egyhangzó tanuságtétele erősitse azt a véleményt, melyet amerikai utam alatt megalkottam, s melynek igazsága, bármily fájdalmas legyen is, kétségbevonhatatlannak tetszik előttem.

Elsőben is idézem egy franczia abbénak a művét, a ki olasz bevándorlottak közt szerzé azokat a benyomásokat, a melyeket okvetlenül nyerni kell annak, ki ép szemmel tud és akar körültekinteni. »Ami a gyermekeket illeti, jóllehet értettek olaszul, maguk között angolul beszéltek s szivesen beszéltek igy velünk is. Meg lehetünk győződve a felől, hogy ez a kis világ egykor teljesen amerikaivá lesz. Az assimilatiónak ugyanez a munkája folyik a németek, a szlávok és a kevésszámú francziák között.[1])

Amerika viszonyainak egyik legalaposabb ismerője James Bryce, akinek mint angol irónak, nem volt oka specialisan a nyelvkérdéssel foglalkozni, de a mit a bevándorlottakról általában ir, az minden további nélkül alkalmazható a bevándorlottak nyelvére is. Bryce a következőket irja: »Az európai beván-

[1]) Klein Félix, Abbé, *In the land of the strenuous life.* Chicago, 1905. 35—36. l.

dorlásról szólva, csak annyit emlitek fel, hogy ez idő szerint alig van jel, mely azt mutatná, hogy lényegileg érintené a népnek bármely rétegét, oly erős az assimiláló hatalom, a melyet a meglevő népesség gyakorol az ujonnan érkezőkre.« [1])

Oetken, egy volt porosz katonatiszt, s jelenleg is némethoni földbirtokos, munkájában következőleg ir: »Sok kisérlet történik, hogy erősen német lakosságú helyeken a németséget lényegében, erkölcseiben, vallásában, viszonyaiban és nyelvében, főleg az utóbbiban, meg lehessen tartani. Azonban az eredmény úgyszólván sehol sem volt nagy és maradandó. A yankee assimiláló ereje sokkal nagyobb és a természeti viszonyok is olyanok, hogy végül is a németek számára legkedvezőbb körülmények közt is az angol-amerikai nép számára biztositják a győzelmet«.[2])

Münsterberg Hugó szintén egyike Amerika legalaposabb ismerőinek, munkájában igy ir: »Minden csalódás ki van zárva. A német nyelvnek amerikai talajon nincs benső termékenysége, elhal azokkal, a kik az országba hozták, s a németek leszármazóira nézve csakhamar azzá lesz, a mi az angol-amerikaiakra nézve t. i. idegen nyelv, a melyet a legkülönbözőbb okokból lehet ugyan tanulni, de a mely mégis csak idegen nyelv marad.« [3])

Polenz »Das Land der Zukunft« czimű művében ezt irja: »Mint irodalmi nyelv s mint érintkezési nyelv, a német nyelv Északamerikában elveszett, az ifjuság resteli, hogy németül beszéljen.« [4])

A holland iró egy nagy holland koloniáról Grand Rapidsról, melynek 80.000 lakosa közül 50.000 holland, ezt irja: »Az öregebb gyarmatosok hosszabb időn át elhanyagolták az angol nyelvet. E tekintetben most már változnak a viszonyok. Az ifjabb nemzedék nem akarja többé, hogy holland nyelve továbbra is akadálya legyen boldogulásának.« [5])

Hegedüs Loránt, ki magyar közgazdasági iróink között legnagyobb utánjárással tanulmányozta a magyarországi kivándorlás ügyét, Amerika egyes magyar telepein szerzett tapasztalatairól szólva ezt irja: »Bár gyermekeik még valamit tudnak magyarul, az uj nemzedék a magyarságra nézve végkép elveszett.« S más helyütt: »A második nemzedék elamerikaiasodása oly gyorsan megy, mint a szemfényvesztés.« [6])

Es végül, hogy az idézetek hosszú sorozatát egy állásánál fogva is, kiválóan éles megfigyelő képességénél fogva is, egyaránt a legnagyobb figyelemreméltó hivatalos egyéniség, Schwegel János, volt chicagói osztrák-magyar konzul véleményével fejezzem be, ide iktatom a Magyar Közgazdasági Társaság egyik felolvasó gyülésén tartott előadásából a következő szavakat:

[1]) Bryce, James, *The American Commonwealth* 3. kiad. II. 464–5. l.
[2]) Oetken, *Die Landwirthschaft in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, 785. l.
[3]) Münsterberg, Hugo, *Die Amerikaner*. Berlin, 1904 I. 31. l.
[4]) Polenz, *Das Land der Zukunft*. Berlin, 1905. 386. l.
[5]) Tutein Nolthenius, *R. P. J. Nieuwe wereld*, 2. kiadás. Haarlem, 1902. 227. lap.
[6]) Hegedüs Loránt. *A magyarok kivándorlása Amerikába*. Bpest. 1899. 28—29. és 35. l.

»Az elamerikaiasodás processusa oly gyors és tökéletes, hogy a bevándorlók leszármazói már az első generátióban meg sem különböztethetők a legelső pionirok utódjaitól. Szülőik anya-, nyelvét jól-rosszul értik ugyan még, de használati nyelvük már az angol.«[1])

Azt hisszük, hogy ezek után maga a tény bizonyosnak tekinthető s igy most az a fontosabb feladat vár reánk, hogy kikutassuk e tényt előidéző törvényt, vagyis megvizsgáljuk, hogy mi a főoka Amerika ezen minden oldalról elismert rendkivüli assimiláló hatásának, micsoda erők azok, melyek oly »állandóan és gyorsan végzik az amerikanizálódás munkáját s egyesitik a külföldi születésü s idegen nyelvü bevándorlókat a nemzet testével?«[2])

Ha az elamerikaiasodás processusának törvényét a helyes inductio módszerével keressük, igen érdekes és tanulságos az az analogia, melyet saját nemzetünk utolsó félszázados története nyujt s melynek tanuságait a statisztikai adatok leghivatottabb magyarázója Vargha Gyula, a Magyar Országos Statisztikai Hivatal igazgatója, vonta le, a Magyar Közgazdasági Társaság 1902. év május havi közgyülésén tartott előadásában.[3]) Az ezen felolvasásban felhozott adatok oly jellemzők, a felolvasónak belőlük levont következtetései annyira igazak és egyetemes érvényüek, hogy alig tehetünk helyesebbet, mint ha saját hazánk viszonyait röviden feltüntetve alkalmazzuk az ezen viszonyokból leszürhető tanuságokat az amerikai viszonyokra, nem tévesztvén természetesen szem elől az óriási különbségeket sem, mely különbségek egyébként, mint azt már eleve is megjegyezhetjük, csak annyiban vannak befolyással az analogiai következtetésre, hogy gyorsabb folyamatuvá teszik annak a törvénynek érvényesülését, melyet saját viszonyainkból is kétségtelenül megállapithatunk.

Vargha Gyula előadásának tulajdonképeni tárgyát az a kérdés képezte, hogy a magyarság miként fejlődött hazánk népességében az utóbbi fél száz év alatt s közelebbről, micsoda okok hatottak arra közre, hogy az 1850-ben 5 milliónál többre a legvérmesebb számitással sem tehető magyar anyanyelvü népesség miként emelkedett a legutóbbi (1900) népszámlálási statisztikában kimutatott 8,742.000 lélekre.

A kérdés vizsgálata közben szerzett tapasztalatot Vargha Gyula e szavakban foglalja össze: »Már az 1890. évi népszámlálás eredménye kétségtelenné tette, hogy a magyarság sokkal erősebben szaporodik a városi, mint a vidéki népességben. Legutóbbi népszámlálásunk ezt a különbséget még élesebben mutatja.«

Idézzük a legfontosabb adatokat, melyekből a fentebbi ki-

---

[1]) Schwegel János. *Amerika gazdasági életéből. Közgazd. Szemle* 1904. évf. 32. k. 611. l.

[2]) Mc Lanahan Samuel. *Our People of Foreign Speech.* New-York. 1904. 14. l.

[3]) Vargha Gyula, *A magyarság félszázados fejlődése. Közgazdasági Szemle* 1902. évf. 17. köt. 409. l. — Bresztovszky Ernő, *Adatok a nemzetiségi kérdéshez. Szocializmus* I. évf. 503. s köv. ll.

jelentés igazsága kiviláglik. Mivel felhasználható adatokat csak az utolsó három népszámlálás, t. i. az 1880-iki, az 1890-iki és 1900-iki szolgáltat, csak az ezek közt fekvő 20 esztendő folyamata az, a melynek törvényei megállapitásáról s feltüntetéséről szó lehet. Milyen volt tehát a fejlődési folyamat ez alatt a 20 esztendő alatt? Járásokban 1880. évben a magyar lakosság száma 5,004.500, a nem magyar lakosságé 6,546.000 volt. 1900-ban a magyar lakosság száma felemelkedett 6,379.000-re, a nem magyar lakosságé 7,320.000-re. Ha tehát nem is oly mértékben, mint a magyar lakosságé, mégis elég jelentékenyen emelkedett a nem magyar ajkú lakosok száma is. Rendezett tanácsu városokban volt a magyar lakosság 1880-ban 667.000, a nem magyar lakosság 543.000. Ez a két szám 1900-ra következőleg módosult: a magyar lakosság száma felemelkedett 926.000-re, a nem magyar ajkú lakosság száma leszállott 347.000-re. Mig amott az emelkedés 259.000, emitt a csökkenés 196.000. A törvényhatósági joggal felruházott városoknál 1880-ban volt a magyar lakosság száma 692.000, mig ugyanekkor a nem magyar lakosságé 446.000-re rugott. Ez a szám felemelkedett 1900-ra a magyar lakosságnál 1,283.000-re, vagyis 591.000-rel többre, a nem magyar lakosság 466.000-re, vagyis csak 20.000-rel többre. %-ban kifejezve járásokban emelkedett a magyar lakosság 26·5%-kal, rendezett tanácsú városokban 38·8%-kal s törvényhatósági joggal felruházott városokban 85·6%-kal. Ellenben a nem magyar lakosság csakis a járásokban szaporodott 11·8%-kal, mert a törvényhatósági joggal felruházott városoknál kimutatott csekély szaporodást teljesen lerontja, illetve fogyássá változtatja a rendezett tanácsú városoknál konstatált tizszeres csökkenés.

Legékesebben szóló példája a városok magyarositó hatásának Budapest székesfőváros példája. 1850-ben Budapest polgári népességéből 156.506 lélekből a németek száma 88.000-re tehető, mig az 1900. évi népszámlálás Budapesten 101.682 német ajkút talált. Mig 1850-ben a németajkúak Budapest lakosságának 56·4%-át képezték, 1900-ban arányuk 14·2%-ra hanyatlott alá. Ugyanezen idő alatt a magyarság számaránya 36·6%-ról, 79·3%-ra emelkedett. Még jellegzetesebb az az összeállitás, mely szerint Budapest lakosai közül 1881-ben németnek 122.000 vallotta magát, de németül 264.000 tudott, magyarul pedig kevesebb, csak 250.000, s mig ugyanekkor csak magyarul 64.000, csak németül 71.000 beszélt, addig 1900-ban 560.000 magyar mellett 101.000 volt a német s mig a csak magyarul beszélők száma megháromszorozódva 271.000-re emelkedett, addig a csak németül beszélők száma 31.000-re csökkent.

Ennek a fejlődése arányaiban egészen amerikaias városnak adataiból épúgy, mint a rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városokra vonatkozó adatokból kétségkivül kitünik Vargha Gyula következtetésének igazsága: »A nyelvi átalakulás a városokban sokkal gyorsabb, sokkal teljesebb. A vidéki népesség a maga conservativismusával ha megtanulja is a magyar nyelvet az iskolában, vagy a magyar községek lakosaival való érintkezés közben, de azért otthon, családi tüzhelye mellett örömestebb beszéli azt a nyelvet, melyet apáitól örökölt.

Ellenben a városokban, főleg a kultura hatása alatt, a magyarság géniusza nem fél, hanem egész munkát végez.«

Az a folyamat, melyet a magyarosodás terén az utolsó 20 esztendő statisztikai adatai, mint legfőbb forrásból a városok assimiláló erejéből eredettnek mutatnak fel, az amerikai nagyarányú viszonyokban csak gyorsabban és tökéletesebben megy végbe, mint a mi — az egy székesfővárostól eltekintve, — kicsinyesnek nevezhető viszonyaink között. Mert a városba özönlés tekintetében az amerikai Egyesült-Államok sokkal magasabb arányt mutatnak fel, mint hazánk. Még ha az össznépesség s a városi népesség közötti általános arányszámot vesszük is, mely az 1900-iki cenzus szerint felvett 76,000.000 főnyi népességnél a városi lakosság számát az összlakosság 31·5%-ában mutatja ki, ismételjük, még ha ezt az általános arányszámot veszük is, ez az arányszám is mintegy kétszerese a magyar városi lakosság s összlakosság közötti számaránynak, értve városi lakosság alatt a rendezett tanácsú és törvényhatóságú jogú városok lakóit. De nagy tévedés volna ezt az általános arányszámot venni kiindulási alapul, mert a magyar kivándorlók legnagyobb kontingense a keleti államok területén marad s Chicagón túl nagyobb számú magyar kivándorlóval már csak elvétve találkozunk. Ugy, hogy kivándorlóink legnagyobb részben azon területrészen keresnek maguknak foglalkozást, melyet az amerikaiak »Északatlanti rész« név alatt (North Atlantic Division) ismernek, s illetve ezzel a névvel jelölnek meg. Ezen területen pedig az 1900-iki cenzus szerint kimutatott kerek 21,000.000 főre rúgó lakosságból majdnem 14,000.000 volt a városi lakosság száma, vagyis a városi lakosság az összlakosságnak mintegy 61%-át képezte.«[1]) E %-számmal Amerika ezen régiója messze maga mögött hagyja az európai államok városi és összlakossága közötti számarányát, az egy Angliát kivéve, mert mig Franciaországban vidéken 62·6%, városban 37·4%, Németországban vidéken 53%, városban 47% lakott,[2]) addig az Északatlanti régióban, mint emlitettük, a városi lakosság a vidékinek majdnem kétszeresére rúg. Nagyon természetes, hogy ez a folyamat, mely már az 1900-iki cenzusban a vidéki lakosság részére ily kedvezőtlen számarányt tüntetett fel, a lefolyt 8 év alatt a két lakosság közötti számarányt még jobban eltolta, hisz a nagy városok azóta további óriási mértékben emelkedtek.

Ebbe a mindent felszivó s egyuttal mindenféle nemzetiséget magához asszimiláló forgatagba kerülnek bele magyar véreink, mert mig egyes nemzetek: németek, svédek, hollandok, az Egyesült-Államok közép vagy nyugati részeiben birtokot vásárolnak s kisebb-nagyobb koloniákat alapitanak, addig a magyarok ép-

[1]) Department of Commerce and Labor. *Statistical Abstract of the United States.* Washington, 1907. 47—49. l.

[2]) Heller Farkas, *A városba tömörülés jelensége Magyarországon. Közgazdasági Szemle* 32. köt. 1904. évf. 863. lap. — Heller Farkas a 2000 lakosnál népesebb községeket városi lakossággal biróknak tekinti, s igy Magyarországra rendkivül magas arányszámot, 52·7%-ot, hoz ki. Szerintünk érdemileg a törvényhatósági jogú s rendezett tanácsú városokat sem tekinthetjük valamennyit nyugoti értelemben vett városoknak, mert iparunk kezdetlegessége folytán ezek közül is akárhány nem más, mint nagy falú.

úgy mint az olaszok, lengyelek és csehek, legnagyobb részben ipar- és bányatelepeken keresnek alkalmazást, s igy teljesen nélkülözik azt a konzerváló hatást, melyet a külön koloniákban a földdel való foglalkozás nemzetiségi tekintetben is nyujt. Igaz ugyan, hogy e konzerváló hatás az egyre hatalmasabbá levő áradattal szemben előbb-utóbb is erőtlennek bizonyul, a mint azt a fentebb idézett holland iró tapasztalata is igazolja, de néhány évtizeddel legalább is meghosszabbitja azt a folyamatot, melynek kikerülhetetlen vége az amerikai-angol nemzet organizmusába való teljes felszivódás.

Az amerikai statisztikai hivatal kimutatásában külön fel van tüntetve az idegen származású lakosság a származási országok szerint, s külön fel van tüntetve a lakosságnak az a része, mely Amerikában született ugyan, de külföldről bevándorolt szülőktől, s végre az angolul beszélni nem tudók csoportja.[1]) Nagyon érdekes és tanulságos e három statisztikai táblázat tanulmányozása s végeredményeiknek egymással összefüggésbe hozása. Az összlakosságból, mely, az 1900-iki cenzus szerint kerekszámban 76.000,000-ra rúgott, külföldi származású 10.460,000; külföldi származású szülőktől leszármazó 26.198,000 és pedig olyan, kinek mindakét szülője külföldi 21.074,000, olyan, kinek atyja vagy anyja már amerikai honos volt 5.124,000. Nem beszél angolul 1,403.000. Ezek a számok mindennél ékesszólóbban mutatják, hogy micsoda óriási átalakitó hatása van az amerikai földnek a beköltözött nemzetekre, mert ha a 10,460.000 külföldről beköltözött számából leütjük is a kanadai, angolországi, irországi és skótországi beköltözöttek, mint egyébként is angolul beszélők számát, még mindig körülbelül 7,000.000 azoknak a száma, kik egyéb nemzetek fiaiból bevándorolva telepedtek meg Amerikában. S ime ezek közül csak nem egészen másfél millió vallja be, hogy nem tud angolul s hogy e nem egészen másfél millió tisztán csak a cenzus előtti utolsó években beköltözött munkát kereső népességre, nem pedig a régebben beköltözöttek leszármazóira vonatkozik, az kétséget sem szenvedhet. Az assimilatio a második nemzedékre teljes és tökéletes.

Fentebb már jeleztük, hogy ennek az assimiláló folyamatnak legsebesebb áradatába miért jutnak bele épen a magyarok. — Azért, mert Amerikába költözött véreink legnagyobb részben nagy városok ipartelepein s bányavidékek bányáiban nyernek alkalmazást, oly helyeken, hol rajtuk kivül még 10—15 különböző nemzetiség fiai verődnek össze. A közös munka végzésénél csak egyetlen nyelv az, a melyen a munkások megértethetik egymást, s ez az angol. Természetes tehát, hogy az angol nyelv legszükségesebb szavainak s kifejezéseinek elsajátitása az egyes munkásra nézve valóságos életkérdés, mely alól, még ha akarná, sem tudná kivonni magát. Ez magyarázza meg azt a minden Amerikában járt megfigyelő által konstatált jelenséget, hogy a magyar nyelvet a kivándorlottak igen nagy mértékben tarkitják angol szavakkal. A munkások legnagyobb részének, kik egy mezőgazdasági államból ipari telepekre menve az egyes dolgok-

[1]) Department of Commerce and Labor. *Statistical Abstract of the United States.* Washington. 1907. 47—49. ll.

ról fogalommal sem birnak, nemhogy e fogalom kifejezésére magyar szavuk volna, a dolog és az azt jelölő angol szó egy időben s elválhatlanul vannak adva. Igy tarkitják észrevétlenül még a magyar beszédet is rájuk nézve uj fogalom angol kifejezéseivel, s használják egyuttal ezeket az angol szavakat az idegenekkel való érintkezés egyedül lehetséges eszköze gyanánt.

Magyarországon a legkülönbözőbb nemzetiségü s nyelvet beszélő emberek egy pontban összehalmozódásáról alig vagyunk képesek magunknak fogalmat alkotni. Csak az egy Budapest az, hol a magyaron kivül 3—4 nemzetiség fiai munkát keresnek és találnak. Igy analogiára Magyarország viszonyaiból kiindulva nem hivatkozhatunk, legfeljebb arra, hogy elgondoljuk, milyen hatása lehetne egy-egy szinmagyar városba bekerült s tisztán magyar gyárosok és vállalkozók szolgálatában álló kisebb nemzetiségi csoportra az ott már teljes erőt kifejtő magyarságnak. Nézzük például, hogy mily arányban volna Szegeden, vagy Debreczenben képviselve egy idegen nemzetiségü bevándorló csoport az amerikai nagyobb városokban munkát kereső magyarokhoz viszonyitva. Ismét csak az 1900-iki cenzusra támaszkodhatunk, bár azóta a kivándorlás jelentékeny mértékben emelkedett, s az egyes helyeken most talán kétszerese, vagy háromszorosa is található annak a magyar lakosságnak, mely az 1900-iki cenzusban magyarnak vallotta magát. Baltimore 508.000 lakosából magyar volt 155, Boston 560.000 lakosából magyar volt 330, Buffalo 352.000 lakosából magyar volt 215, Chicagó 1,700.000 lakosából magyar volt 5.000, Cleveland 381.000 lakosából magyar volt 9.500, New-York 3,437.000 lakosából magyar volt 31.500, Philadelphia 1,293.000 lakosából magyar volt 2.785, Pittsburg 321.000 lakosából magyar volt 2.124. Ismételjük, hogy ezek a számok az ujabb bevándorlás következtében jelentékeny eltolódást szenvedtek, de azért az a tény, hogy a magyarországiak (még csak nem is mind magyarok) a fent felsorolt helyeken a lakosságnak csekély töredékét képezik, még Clevelandban is a lakosságnak csak 2%-át, az ujabb bevándorlás okozta eltolódás folytán sem módosul. Már most, hogy ez a csekély töredék, mely igen sok helyen egymástól elkülönitve is lakik, ha maga megmarad is, a minthogy megmarad azon nemzet fiának, a melyből származott, gyermekeit már nem képes szülő nemzete számára megmenteni, az evidens, a minthogy nem maradna meg Szegedre vagy Debreczenbe összeverődött 1.000—1.500 más nyelvü lakos második generatiója sem, hanem magyarrá lenne, daczára, hogy sem egyik, sem másik város nem tekinthető városnak nyugat-európai, vagy épen amerikai értelemben.

Illusio tehát az a föltevés, hogy a magyarság Amerika földjén az első generatión túl ép ugy megmaradhat, mint a hogyan megmaradt évszázadokon keresztül Magyarország földjén a bevándorló nemzetiségek egy-egy kisebb vagy nagyobb csoportja. És ez az illusio szépségénél fogva a legnagyobb mértékben veszedelmes. »Ábrándozás az élet megrontója, mely kancsalul festett egekbe néz,« mondja a költő, s ez áll feltétlenül az állam s nemzet életének egyes mozzanataira, melyek nem a való élet szükségleteire, hanem elérhetetlen ábrándok hajszolására birják a nem-

zetet, vagy annak vezetőit. Az a gondolat, hogy a magyarság Amerikában is megtartható magyarnak, valósággal a mi keleti nemtörődömségünknek s kényelemszeretetünknek nemzeti szinbe burkolt takarója, mely azzal tér ki a komoly, végtelenül komoly probléma megoldása elől, hogy teljesen eredménytelen eszközök alkalmazásba vételével nyugtatja meg lelkiismeretét, s a helyett, hogy a kérdést a maga rideg valóságában akarná látni, s a bajt gyökereiben orvosolni, elhiteti magával, hogy a baj nem is olyan nagy, mint az első pillanatra tetszik s a magyarság Amerikába kivándorlása még nem jelenti annak a nemzetre végleges elveszését.

Azt hisszük, sikerült a megfigyelők egész csoportjának tapasztalatai alapján, a hazánk viszonyaiból vett valódi analógia alapján s az amerikai statisztika alapján kétségbevonhatlanul kimutatnunk, hogy ez a feltevés tényleg nem egyéb illusiónál s hozzá tehetjük, a nemzetre nézve nagyon is veszedelmes illuziónál.

De hát megálljunk-e ennél a teljesen negativ eredménynél? Nézhetjük-e nyugodtan, hogy a kivándorlás nemzetünk természetes szaporodását fogyássá változtassa s azok, a kik kivándoroltak, a magyarságra nézve elvesszenek? Ez lehetetlen s épen ezért szabad legyen elmondanom nézeteimet arra nézve is, hogy az amerikai magyarság egy részének jövője nemzeti szempontból miképen biztositható.

Erre csak egyetlen egy mód van: a visszavándorlás lehetővé tétele. De itt ismét egy másik illusióval kell harczba szállnunk, azzal t. i., mely azt hiszi, hogy ezt a visszavándorlást Amerikában alkalmazott mesterséges eszközökkel, titkos ügynökökkel stb. meginditanunk sikerül. A visszavándorlás lehetővé tételére nem Amerikában kell keresni az eszközöket, hanem itthon, a hazai földön kell megteremteni a feltételeket. Igy vezet az a kérdés, hogy az amerikai magyarság hogyan tartható meg nemzetünknek, vissza a honi földre s igy gördül föl a kivándorlás kérdésének egész tömege azon bizonyosság nyomán, hogy a magyarság Amerikában magyarnak nem lévén megtartható, törekednünk kell a kivándoroltakat minél előbb hazatérésre birni. A visszavándorlás szempontjából kell tehát foglalkoznunk kivándorlásunk okaival, s a kivándorolt, de még hazánkra végleg el nem veszett honfitársunknak lélekvilágából kiindulva kell vizsgálnunk az eszközöket, melyek segélyével őt visszatérésre birhatjuk, meg lévén győződve, hogy ugyanezek az eszközök, ha a visszavándorlás meginditására alkalmasak, még hatékonyabbak lesznek a további kivándorlás megakadályozásában. Ez a nézet már magában is kifejezi, hogy a kivándorlás gátlását nem policziális, az egyéni szabadságot korlátozó intézkedésekben kell keresnünk, mert hisz ezek a visszavándorlást semmiképen sem mozditanák elő, sőt arra akadályozólag hatnának, hanem oly intézkedésekben, melyek az itthon maradást kivánatosabbá teszik a kivándorlásnál s ennek megfelelőleg a visszavándorlást szintén kivánatosabbá teszik az ott künn maradásnál.

Mi a főoka a kivándorlásnak? Addig is, mig az általános feleletet specifikálnók: legyen elégséges annyit mondani, hogy hazánk és Amerika közviszonyai s főleg gazdasági viszonyai

közt hátrányunkra mutatkozó nagy arányu disparitás az igazi ok, mely az emberek százezreit mozgósitja, hogy daczolva az óczeánjárás s az ujvilági élet veszélyeivel, utra kerekedjenek s ott künn keressék egy az eddiginél magasabb foku életmód megszerzését. Ha ez igy van, ha a közviszonyok közt uralkodó disparitás az oka annak, hogy kivándorlóink egyre növekvő számmal keresik fel az ujvilág partjait, ugy e disparitás csak két uton szünhetik meg: vagy az amerikai viszonyok rosszabbodásával, vagy a hazai viszonyok javulásával. Hogy az első is idézhet elő nagyobb mérvü visszavándorlást s előidézheti ugyanakkor a kivándorlásnak minimumra való apadását, azt a közelmult eseményei igazolják, a mikor az amerikai gazdasági depressio egyszerre nagyobb tömegben vetette vissza kivándorlóinkat s szüntette meg a hazai földről kivándorlás áradatát. De lehet-e józanul a disparitás oly irányu kiegyenlitődésére számitani, hogy e kiegyenlitődést ne hazai viszonyaink javulása, hanem az amerikainak rosszabodása idézze elő? Bár az az örömujjongás, mellyel a visszavándorlók egy-egy nagyobb csapatját a sajtó egy része fogadta, azt a látszatot keltheti, mintha az ujjongók a visszavándorlást tényleg a mi érdemünknek tulajdonitanák s nem az amerikai viszonyok rosszabbodásának, azt hisszük, komolyan ily értelemben alig lehet szólani s talán már a legközelebbi jövő megadja a szomorú, de a való tényállásnak megfelelő választ, ha látni fogjuk, hogy Amerika gazdasági életének ujabb fellendülésével kivándorlóink ujra nagyobb és nagyobb tömegekben hagyják el a honi göröngyöket s az örömujjongással fogadott visszavándorlók is ujra bucsut mondanak a honi hajlékoknak, hogy a zsebeikben hozott visszautazási jegyek segélyével ismét Amerika kikötőiben köthessenek ki. A frázis nélküli reális politika nem Amerika viszonyainak rosszabodásától, egy hatalmunkon teljesen kivül álló s egyébként is valószinüleg rövid ideig tartó tényezőtől várja véreink itthon tartását s a kivándoroltak viszaterelését, hanem saját hazai viszonyaink javitásától, melyre ha a roppant vérvesztésben teljesen kimerülni nem akarunk, haladéktalanul meg kell tenni a kezdeményező lépéseket. Az enquetezések elég sok becses anyagot szolgáltattak a baj és orvosszereinek felderitésére, itt van a cselekvés órája s minden napi késedelem a szó szoros értelmében nemzeti veszedelmet jelent.

A közviszonyok disparitásáról szólottunk s nem csupán a gazdasági viszonyok különbözőségéről, bár hangoztattuk s hangoztatjuk, hogy a kivándorlás oka főleg a mi gazdasági viszonyaink s az amerikai gazdasági viszonyok közt a mi hátrányunkra mutatkozó disparitásban keresendő. Mert ha sporadikusan más okok is hathatnak közre, az alap-ok, mely ezt a szédületes embertömeget mozgósitja, mégis csak gazdasági. De ezek a gazdasági okok annyira komplikálódva jelennek meg a nemzet életének egyéb momentumaival, hogy őket teljesen különválasztani s isolálni alig lehetséges. Igy azon intézmények s törekvések között, melyeket gazdasági okokból megvalósitandóknak s követendőknek jelzünk, szükségkép ki kell terjeszkedni azokra is, melyek szoros értelemben véve nem gazdaságiak

ugyan, de a gazdasági életet épugy áthatják s körülveszik, mint a levegő a földet s annak élő organismusait.

A kivándorlás megszüntetésére s a visszavándorlás lehetővé tételére első sorban emlitjük a czéltudatos földbirtok-politikát. Nem bocsátkozunk annak a sokat vitatott kérdésnek taglalásába, hogy a kötött birtok mennyiben oka a nagymérvű kivándorlásnak, bár az kétségtelennek tetszik előttünk, hogy ha vannak is az országban területek, hol a kötött birtok nagy volta daczára a kivándorlás alig vehető számba: az ország legtöbb vidékén tényleg causalis nexus van a kivándorlás és a földbirtok megkötöttsége között. Csak arra a tüneményre akarjuk különösen felhivni a figyelmet, melyet a haza küldött amerikai pénzek hova forditása terén látunk s mely két irányban rejt roppant veszedelmet méhében.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legutóbbi enquêtején dr. Farkas Pál számszerű adatokkal illustrálta azt a két közismert tényt, hogy egyrészt az Amerikából haza küldött pénzek, elsősorban a jelzálog tartozások s egyébb adósságok kifizetésére, másodsorban pedig földbirtok szerzésre fordittatnak, másrészt azt az ugyancsak közismert tényt, hogy a földbirtokok ára, főleg a gombamódra szaporodó parczellázó bankok működése következtében, a néhány év előtti vételár öt-hatszorosára is emelkedett. Tényleg találunk az ország akárhány részében földbirtokot, mely a vételárnak alig 1%-át hozza meg jövedelemkép, a mi hogy a legnagyobb mértékben egészségtelen állapot, azt bővebben fejtegetnünk felesleges.

Már most hogy állunk a földbirtok-politikával az amerikai magyarság szempontjából? Népünknek a földhöz vonzódása, ez a természethistoriai szempontból érdekes s nemzetünk egész kulturális történetéből kimagyarázható jelenség, megnyilatkozik abban, hogy Amerikában összegyüjtött keresményéből elsőben is itthon akar földet vásárolni. A kit haza ily erős szálak füznek, az még nem veszett el a magyarság számára. De ha eddigi tétlenségünkkel a földbirtok árát továbbra is az eddigi fejlődési vonalban engedjük haladni, csakhamar elérjük azt a pontot, sőt egyes helyeken már el is értük, hogy a rentabilitás teljes hiánya visszatartja a kivándorlót attól, hogy megtakaritott pénzét hazai földbirtokba fektesse. Mivel pedig a föld után való vágyakozását a hazai földárak magasságában jelentkező akadály nem szünteti meg, földbirtokos lesz Amerikában, a hol még mindig óriási s rendkivül gazdag földterülethez juthat aránylag olcsó áron, s a hol maga az Egyesült-Államok kormánya is óhajtja, hogy az addig földmiveléssel foglalkozott munkások ne az ipari helyeken tömörüljenek, hanem továbbra is eddigi foglalkozásuknak megfelelő életmódot folytassanak. A Missisippi déli részein s a nyugati Sziklahegységek óriási vidékén a lakosság még mindig rendkivül ritka s az a munkás, a ki néhány évig bányákban, vagy gyárakban dolgozott s ezalatt néhány száz dollárt megtakaritott, az Unio emlitett vidékein bőven talál földterületet, mellyel apái foglalkozása után való vágyát kielégithesse, nem is szólva Kanadáról, melynek kormánya, ha momentán a bevándorlást megakasztotta is, meg fogja azt nyitni, mihelyt arra a körülmények kedvezőknek mutatkoznak.

Az amerikai földvásárlás pedig azt jelenti, hogy kivándorlóink hazánkra nézve végképen elvesztek. Nemzetünk nyelvét tovább megtartják ugyan, mint az ipartelepeken müködő munkások, de mig ezeknek visszatértében folyton reménykedhetünk, addig az a kivándorló, a ki amerikai farmerré lett, hacsak teljesen tönkre nem megy, hazájába végleg nem tér vissza soha. És ez a veszély fokozódó mértékben fenyeget bennünket. A mint a kivándorlás ugy indult meg, mint a lavina szokott s ugy növekedett, mint a lavina, ugy vagyunk az amerikai földbirtok szerzéssel is. Kezdetben csak egyesek próbálkoznak meg vele, de ezek nyomába mind többen és többen lépnek s látjuk az amerikai magyar lapokból is, hogy egyre jobban buzditják honfitársaikat arra, hogy Amerikában vegyenek birtokot s igy függetlenitsék magukat az ipari konjunkturák változásaitól. Az első ezer amerikai magyar földbirtokos nyomába nem arithmetikai, hanem geometriai progressióban lépnek azok, kik az első vállalkozók példáját követve, mint földmivelők telepszenek meg s ezzel örökre bucsut mondanak a hazai földnek.

A hazai földárak exorbitáns magassága következtében igy vész el az Amerikában élő magyarság nagy része örökre a nemzet számára. Ez a processus már megkezdődött, már vannak számosan, a kik eladják hazai ingatlanaikat, hogy Amerikában vásárolhassanak ingatlant, s ha nem akarjuk, hogy a parcellázás, mint ma, a kivándorlás előmozditója s a visszavándorlás akadályozója legyen, sürgősen kell intézkedni egyrészt az iránt, hogy birtokok az eddiginél nagyobb tömegben bocsáttassanak parcellákban eladásra, — báró Lévay Lajosnak a városi földbirtokok parcellázására vonatkozó javaslatát igen egészséges eszmének tartom — másrészt hogy a parcellázó bankok az árúba bocsátott földbirtokkal ne üzhessenek, hogy egy felkapott, bár fogalmilag kevésbbé korrekt kifejezést használjak: földuzsorát. E sürgős intézkedések elmulasztása, mint jeleztem, ottkinn levő véreinknek a hazától való teljes elszakadását sietteti. S ez az egyik veszély. De van a birtok forgalomba hozatala mai rendszerének egy másik veszélye is, mely szintén nem agyrém, hanem könnyen valósággá válható lehetőség. Ha az amerikai pénzek birtokáraink egészségtelen magassága folytán kimaradnak, azt a mesterséges inflációt, melyet az amerikai bérekből haza küldött mintegy 200,000.000 korona jelentékeny részének földvásárlásba fektetése okozott, nagyarányu depresszió váltja fel, s hogy egy ily depresszió micsoda gazdasági krizis csiráit hordja magában, azt bővebben kiszineznem, úgy hiszem, szükségtelen.

Céltudatos s népünk földhöz vonzódó hajlamára tekintettel lévő birtokpolitika az első, melyet inaugurálnunk kell, ha a kivándorlást megszüntetni s a visszavándorlást lehetővé tenni akarjuk, az első, de nem az egyetlen, sőt nem is a legfőbb. Az összes kötött birtokok parcellázása, ha Vargha Gyula számadatát vesszük irányadónak, alig volna 100.000 család önállóvá tevésére elégséges, már pedig Amerikában legalább 1,000.000 kereső s igy családfentartó magyar honos van, sőt a magyar anyanyelvüek száma is meghaladja a 300.000-et. A földbirtok-parcellázás tehát nem az a panacea, melytől közgazdasági bajaink teljes orvos-

lását várhatnók. Egy czéltudatos földbirtok-politika mellett s nem után kell haladni egy nagyszabásu iparpolitikának. Hazánk szerencsétlensége, hogy még a földbirtok-politika terén sem jutottunk arra a fokra, melyre a nyugati államok a természetes fejlődés folyamán jutottak, s máris itt áll halasztást nem türő követelményeivel az iparos állam fokozata, melyre rá kell lépnünk, ha a népek versenyében teljesen alul kerülni nem akarunk. Ma még Magyarország agrárállam, de ha nem akarunk szemet hunyni a történelem ama hazánkon is megbizonyosodó tanusága előtt, hogy pusztán agrárállam a maga gyarmati jellegéből kivetkőzni sohasem lesz képes, nem szabad semmit sem késnünk a magasabb foku termelési ágnak: az iparinak megteremtésével.

A hazai és amerikai bérviszonyok között mutatkozó disparitás is elodázhatlan kötelességünkké teszi, hogy az iparfejlesztési actiót a legteljesebb erővel meginditsuk, hisz ha a föld-éhség fontos tényezője is a kivándorlásnak, kétségtelen, hogy a munkabérek terén mutatkozó óriási különbség volt a legfőbb oka annak, hogy kivándorlóink az uj hazában keresték a maguk boldogulását. A Cunard hajón visszatérő kivándorlók közt eszközölt tudakozódások tanusága szerint a kivándorlók átlagos bérjövedelme 1 dollár és 74 cent, vagyis kerek számban 8 korona 50 fillér, mig a magyarországi mezőgazdasági munkások átlagos napszámja alig üti meg a 2 koronát.[1]) A bérek közötti ezen aránytalanság forditva hat, mint a viz két különböző magasságban fekvő egymással összekötött edényben, a munkás az alacsonyabb bért nyujtó helyről, mintegy természeti törvényszerüséggel törekszik a helyre, mely neki magasabb bért biztosit. Ennek az óriási különbségnek kiegyenlitésére pedig nincs más mód és lehetőség, mint az, hogy a hazai béreket emeljük, mert az amerikai bérek csökkenésébe vetni bizodalmunkat — határos volna az őrültséggel.

Ámde könnyü ezt a követelményt felállitani, de kérdés, hogy hazai gazdasági életünk s különösen mezőgazdaságunk mai állapotában megbirja-e az ez idő szerint fizetett bérnek oly mérvü emelését, hogy azzal az amerikai s hazai bérek közt mutatkozó disparitás eltüntethető legyen? Nézetünk szerint nem. A mai még mindig extensiv gazdálkodási rendszer, mely sokkal kisebb terméseredményeket produkál, mint a szegényebb talaju nyugateurópai államok, a bérkiadások terén oly emelést, hogy azzal paralisálva legyen az amerikai bérek csábitó ereje, nyujtani nem képes. Erre csak az esetben lesz képes, ha az ez idő szerint extensiv gazdálkodást az ipari kikészités czéljaira való termelési ágak művelése váltja fel. A mezőgazdaságnak a hazai iparban kell nagyobb fogyasztóra lelni, mint eddig, s akkor

[1]) Magyar Statisztikai Évkönyv. *Uj folyam XIV.* Bpest, 1907. 95. l. — A mezőgazdasági átlagos napszámbérek Magyarországon évi átlagban ellátással 1 K 38 f, ellátás nélkül 1 K 86 f a férfi napszámosoknál, nőknél ellátással 87 f, ellátás nélkül 124 f, gyermekeknél ellátással 57 f, ellátás nélkül 84 f. Ez az országos átlag levén, helyenként ettől nagyon eltérő napszámbérek vannak érvényben különösen Királyhágón tul, hol van (Szolnok-Dobokamegyében) 114 f átlagos férfi napszám is, s igy bizonyára van e megyében oly helység is, hol az évi átlag alig üti meg az 1 koronát.

alkalmazottainak munkabérét emelheti a nélkül, hogy ez emelés saját magára gazdasági veszedelmet jelentene.

Hogy a mezőgazdasági állam fokáról az ipari állam fokára való emelkedés a kivándorlás tekintetében micsoda hatással van, legjobban igazolja magának Amerikának példája, mely éppen ipara nagyarányu fejlődésénél fogva képes az újabb és újabb tömegeket, melyek az utóbbi években már milliószámra özönlik el partjait, magába felvenni. A fokozódó termelés biztos piaczot talál az ugyancsak fokozódó fogyasztásban, s a munkabérek magassága emeli az általános életstandardot. De az európai államok között is van egy, melyre mint klasszikus példára hivatkozhatunk, s ez Németország. A XIX. század folyamán a német kivándorlás volt számban a legnagyobb, egész a mult század utolsó tizedéig, a mikor Németország nagyarányú ipari fellendülése következtében a kivándorlás rendkivül megcsappant, úgy, hogy bár az utóbbi években ez a kivándorlás emelkedőben van, a németországi kivándorlás alig 1/5-ét képezi a magyarországinak, s ha ezt az abszolut számot a két ország népessége közötti arányra való tekintettel relativvá alakitjuk át, elmondhatjuk, hogy Magyarországból kerekszámban aránylag 15-ször annyian vándorolnak ki, mint a német birodalomból. Az analogia világosan s félreérthetetlenül tanuskodik a mellett, hogy a kivándorlás számát csak erőteljes ipari politika inaugurálásával lehet csökkenteni, mert csak igy lehet egyrészt az eddiginél magasabb, másrészt — s ez is nagyon fontos — állandóbb s nem egy-egy évszakra szoritkozó béreket nyujtani.

De a német kivándorlás csökkenése még egy más szempontból is rendkivül érdekes, abból t. i., hogy mutatja, hogy nem a munkabérek számszerű nagysága az egyetlen tényező. A munkabérek Németországban is aránytalanul alacsonyabbak, mint Amerikában. Werner Sombart kimutatása szerint a német bányászok felényi bért sem kapnak, mint az amerikaiak. Mi okozza mégis, hogy Németországban a kivándorlás aránytalanul kisebb, mint Magyarországon? Okvetlenül fel kell tennünk, hogy a bérek számszerű nagysága nem lehet egyedül döntő, hanem más tényezők is előidézhetik a két ország bérviszonyai között levő disparitás daczára azt, hogy a kisebb bért nyujtó ország területéről a munkások mégse vándoroljanak ki.

A kérdés ez oldalát egyéni viszonyaim következtében nem tehettem beható tanulmány tárgyává, de aligha tévedek, ha annak a meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy a németországi kivándorlás csökkentésére az ipari termelésre való gyors és mélyreható átmenetelen kivül, legnagyobb befolyással volt az aggkori biztositás életbeléptetése. A vaskancellár egyik legzseniálisabb tényének a német belpolitika terén ennek az aggkori biztositásnak megvalósitását tartom. A jövő megélhetés gondjaitól remegő vén Európának ezt a psyhologiai momentumát ragadta meg erőteljes kézzel, s nyujtott azoknak, kik napi keresményükből megtakaritásokat eszközölni képtelenek, reményt arra, hogy nemcsak baleset, de az aggkori gyöngeség következtében is megszerezhetetlenné váló kenyér biztositva lesz számukra. Bármily csekély is a kilátásba helyezett összeg, a biztos

keveset ritka ember hajlandó felcserélni a bizonytalan sokért, s ha a törvény életbeléptetése nem történt is panaszok és perek nélkül, kihatása végeredményében mégis csak az, hogy a német munkást egy ujabb, rendkivül erős momentum: jövőjének, ha nagyon szükösen is, biztositása köti a honi röghöz, s igy bár a bérviszonyok Amerikában sokkal kedvezőbbek az itthoniaknál, a biztos életjáradékot nem hajlandó felcserélni a bizonytalan tőkegyüjtésért. Az aggkori biztositást elrendelő törvény 1889. junius 22-én lépett életbe s az intézmény működésének megkezdése után alig egy év mulva már látható a hatás, mert az aggkori biztositás, kapcsolatban a 90-es évek elején meginduló nagyarányú iparfejlődéssel, a német emigránsok számát, mely az 1902. év juniusában lezárt kivándorlási évben még 119.000 volt, már a következő évben 50.000-rel csökkenti s a fokozatos csökkenés eltart 1898-ig, a mikor a német kivándorlás 17.000 kivándorlóval eléri a maga mély pontját.[1])

Nyilvánvaló tehát, hogy a bérek számszerű magassága a kivándorlásnál nem egyetlen, vagy döntő tényező. Sőt hozzá tehetjük, hogy önmagában véve nem is tényező, ezzé csak akkor válik, ha a bérek számszerű magassága és az elsőrendű életszükségletek kielégitésére szükséges összeg közötti arány kedvező. Magas bérek magukban nem vonzzák a kivándorlót, épúgy, mint a sok pénzjegy magában véve nem jelent gazdagságot; az assignáták korában 100 assignáta livre értéke csak egy fél livre volt, mert 100 papir livre vásárló képessége nem volt nagyobb fél livre érczpénz vásárló képességénél s a »mandat territorial« vásárló képessége névértékének nem egész 2%-a volt. Ha az amerikai bérek minden magasságuk daczára nem birnának aránylag sokkal nagyobb vásárló képességgel, mint az ugyanazon munkáért hazánkban nyujtott bérek, ha a dollárért nem tudnának többet vásárolni, mint a forintért, akkor nem vándorolnának ki az emberek, mert hisz nagyobb bérekhez jutnának ugyan, de szükégleteik kielégitésére ez ép úgy nem volna elégséges, mint a hogy nem elégségesek honi béreink.

Ezzel elértünk az amerikai kivándorlás legfőbb ható okához s a visszavándorlás legnagyobb akadályához. A munkabérek nagysága és vásárló képessége közötti disparitas a kivándorlás rejtélyének valódi nyitja s a kivándorlási probléma tulajdonképeni alapja. Vannak szálló igék, melyek helyességét alig vonja kétségbe valaki s ezek közé tartozik az is, mely a dollár és forint vásárló képességének azonosságáról szól. Alig van nagyobb tévedés, mint a mely e szállóigében rejlik. Az amerikai dollár és a régi magyar forint vásárló ereje a legkevesebb czikkre vonatkozólag ugyanaz. Vannak dolgok, melyek megszerzésében az amerikai dollár kevesebbet ér a magyar forintnál, s vannak dolgok, melyekben a viszony olyan, hogy az amerikai dollárnak a két pénzláb közötti aránynál is nagyobb vásárló ereje van. Az előbbiek közé tartoznak mindazon

[1]) *Annual Report of the Commissioner-General of Immigration to the Secretary of Commerce and Labor for the Fiscal Year ended June 30, 1904.* Washington, 1904. 31. s köv. ll.

czikkek, melyeknél a bérviszonyok hatása erősebb mértékben érezhető s általában a személyi szolgálmányok, az utóbbiak közé tartoznak a nagyobb bérek nélkül előállítható czikkek s általában az élet fenntartására szükséges elsőrendű tápszerek. Az utóbbiaknál hazai pénzünk és a dollár vásárló képessége közti arány határozottan a mi hátrányunkra nézve kedvezőtlen.

A kereskedelem és munka departmentjének legutóbbi kimutatása szerint az export árak a legfontosabb élelmiszerek tekintetében ezek voltak: Liszt, 1 kilogramm 24 fillér; friss marhahus, 1 kg. 1 K 10 f; szalonna, 1 kg. 1 K 10 f; sonka, 1 kg. 1 K 10 f; vaj, 1 kg. 2 K; sajt, 1 kg. 1 K 30 f, vagyis mind e czikkek olcsóbbak, mégha a detail kereskedés árait hozzáütjük is, mint a milyen árban nálunk kaphatók.[1]) Ez magyarázza meg azt a különben érthetetlennek látszó tüneményt, hogy az óceáni hajóstársaságok — a németek is — élelmiszer szükségletüket nemcsak Amerikából Európába jövetre, de vissza is, Amerikában vásárolják be.

Ugyanezen department a napi fogyasztásra szükséges czikkeket mutatván ki, egy ember egy esztendei szükségletét gabonaneműek, hus, főzelék s egyéb élelmi szerekben 50 dollár s 15 centben mutatja ki, összes szükségleteit pedig, beleértve a ruházatot s a háztartás minden néven nevezendő szükségleteit a lakáson kivül, 107 dollár 16 centben.[2]) Ha ezeket a hivatalos számokat összehasonlitjuk a Cunard hajón gyüjtött adatokkal, melyek tanusága szerint a visszatérő munkások átlagos napi ellátása 45 centbe került, látjuk, hogy munkásaink, ha lakás tekintetében mögötte maradnak is az amerikai munkásoknak, táplálkozás tekintetében nem élnek rosszabbul, mint az amerikaiak, pedig ellátásuk keresetüknek körülbelül egy negyed részét veszi csak igénybe.[3])

Ez a legvégzetesebben ható ok a kivándorlásra. Mert hasztalan beszélünk ethikai szempontokról, a kivándorlás kérdése

---

[1]) Department of Commerce and Labor. *Statistical Abstract of the United States.* Washington, 1907. 576. l. — Ime a hivatalos árak: buzaliszt (wheat flour) barrel = 196 angol font = 88·2 kgr à 4 dollár 25 cts (1 kgr. = 24 f), szalonna (bacon) angol font = 450 gr. à 9·9 cts (1 kgr. 110 f), sonka (ham) angol font = 450 gr. à 9·9 cts (1 kgr. 110 f), zsir (lard) angol font à 8·1 cts (1 kgr. 90 f), marhahus (beef) angol font à 5·8 cts (1 kgr. 64 f); vaj (butter) angol font à 18 cts (1 kgr. 2 K), sajt (cheese) angol font à 11·7 cts (1 kgr. 130 f). Ezekkel az *export* árakkal szemben a budapesti *detail* árak a következők voltak: kilogrammonkint: liszt 28 fill., marhahus 157—250 f, sertéshus 169 f, füstölt sertéshus 172 f, szalonna 158 f, vaj 243 f, sajt (Győrött, — tehénsajt Budapesten nincs jegyezve) 203 f. Magyar Statisztikai Évkönyv 1906-ra, 198. l. — A magyarhoni árakba a fogyasztási adók is be vannak számitva s a mi íő az árak detailárak, de azért a különbség az élelmiszerek árában, ha az amerikai (rendelkezésemre nem álló) detailárakat vesszük is, kétségkivül a mi hátrányukra áll fenn.

[2]) Ugyanott 572, s köv. ll.

[3]) Amerikában gyüjtött adataim úgy a munkabérek, mint a napi ellátás átlagát valamivel alacsonyabbnak mutatják a Cunard-hajón visszatérőktől beszerzett adatoknál, a mi azonban a végeredményre befolyással nincs. Épen ezért mellőztem is a magam adatai felsorolását egyrészt, mert a szövegben idézettek a legújabbak, másrészt mert adataim nagy részét a keleti államokban gyüjtöttem, melyekben a munkabér lényegesen alacsonyabb a közép vagy nyugoti államokban fizetett munkabéreknél.

végelemezésben nagyon is anyagi s nem egyéb gyomorkérdésnél. Magyarországon a mai bérviszonyok és a mai élelmezési árak mellett lehetetlen a munkásnak úgy élni, mint a hogy élhet a mainál kedvezőtlenebb bérviszonyok mellett is Amerikában. Ha hust akar enni, napi keresménye nem elég a táplálkozásra, s igy ha megélni akar, kénytelen alacsonyabb értékű tápszerekhez fordulni, s hogy élelmezése Magyarország egyes szegényebb részeiben mily megdöbbentően sanyarú, arról azok előtt, kik e kérdéssel csak felületesen is foglalkoztak, felesleges szólanom. [1]) Köz-ellátási politikánk általában a lehető legvégzetesebb. Az elsőrendű tápszereket vagy mesterségesen elzárjuk saját országunk lakosságától úgy, hogy ennek következtében saját népünk élelmezése szenved, vagy a mennyiben magunk produkáljuk, a kivitel forszirozásával saját produktumainkat tesszük a belföldi fogyasztásra nézve hozzáférhetetlenné. Nagyon szépen hangzanak azok a számok, melyek apróbb gazdasági termékeink kivitele folytán az országba beözönlő pénzösszegekről szólnak, de ha meggondoljuk, hogy a tej, vaj, tojás, baromfi kivitelének előmozditásával addig olcsó és egészséges tápszereket vonunk el elsősorban maguktól a termelőktől, másodsorban pedig a fogyasztók egyetemétől, sötét árnyként jelenik meg e fényes számok mögött népünk élelmezésének fokozatos rosszabbodása s drágulása. A ki tudja, hogy paraszt népünk inkább megvonja saját magától s különösen gyermekeitől a tejet, vajat, tojást és baromfit, csakhogy ezeket értékesithesse, a ki tudja, hogy a tápláló szereknek megvonásával egy egész generatio physicai hanyatlása van következménykép összekötve, a ki hallja a városi lakosság panaszát az egyre fokozódó drágaság s a tápszerek meghamisitása miatt, az igazat fog adni, ha azt mondjuk, hogy nálunk a külföldre exportálás korábban jött, mint a belföldi fogyasztás megfelelő kielégitéséről való gondoskodás.

Az amerikai kivándorlásnak főoka ismételjük abban a roppant disparitásban van, mely a hazai és amerikai bérek vásárló képessége tekintetében az elsőrendű életszükségleteket illetőleg fennáll. Hazai bérviszonyaink mellett a munkás csak a legnagyobb nélkülözések árán képes takaritani, az amerikai bérviszonyok mellett pedig anélkül, hogy bármit is nélkülözne, ha nem pazarló, vagy iszákos, minden nehézség nélkül megtakaritathatja keresménye felét, vagy $^3/_4$ részét. El lehet-e itélni azokat, kik ily körülmények között búcsút mondva a nélkülözésnek, a kedvezőbb kereseti viszonyok mellett emberiesebb életmódot élve, öreg napjaikra valamit félretenni óhajtanak, s nem magunkat kell-e elitélni, hogy ahelyett, hogy a dolgok mélyére hatolva a baj gyökerét felismerni s azt orvosolni igyekeznénk, felületes intézkedésekkel csak eltakarjuk ugy, a hogy a sebet, s keressük mindenben az okot, csak épen saját köz-ellátási viszonyaink mostohaságában nem. Itt, e kérdésben kell igazán mélyen szán-

[1]) E kérdésre vonatkozó irodalomból l. *Dr. Farkas Jenő Munkái,* Bpest, 1901. főleg 64-154. ll. — Ifj. Leopold Lajos szép tanulmánya: *Paraszt-gyermekeink és a tehéntej. Közgazdasági Szemle* 1905. évf. 33. köt. 335. l. s ugyancsak ifj. Leopold Lajos: *Tolna és Baranya vármegyék nagyiparának feltételeiről.* Pécs. 1907. 25-29 ll.

tani, s akkor talán sikerül intézkedéseket foganatositani, melyek köz-ellátási viszonyainkat megjavitják és sikerül elejét venni annak a közgazdasági szempontból mélyen elszomoritó jelenségnek, hogy a fix fizetésekből s munkabérekből élő fogyasztók egyre béremelésért s fizetésemelésért panaszkodnak s ha a panasz nem használ, esetleg sztrájkolnak, de a bér-, vagy fizetésemelés nyomában rögtön ott van a fogyasztási cikkek árának emelkedése, mely amazt teljesen paralisálja.

Ám e gazdasági kérdések mellett fontos szerepük van az általános belpolitikai kérdéseknek, s ezek helyes irányban intézése lényegesen hozzájárulhat ahhoz, hogy a kivándorlás csökkenjen s a visszavándorlási folyamat meginduljon. Nem terjeszkedhetünk ki mindazokra a reformokra, melyek az adózás, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, népnevelés stb. terén uralkodó bajokat megszüntetni volnának hivatva. De igenis, ha valahol, ezeken a téreken kell szemügyre vennünk a visszavándorlás várható hatását, s ezeken a téreken kell oly intézkedéseket létesitenünk, melyek alkalmasak legyenek arra, hogy az amerikai eszmékkel szaturált tömegek ne érezzék oly nagyon a hazai és amerikai viszonyok közti különbséget.

Nemzeti életünknek határozottan szerencsétlensége, hogy épugy mint a gazdasági élet terén, belviszonyaink kifejlesztése tekintetében sem haladhatott a lassú fokozatos haladás utján odáig, hova a nyugati államok, ha egyes megrázkódtatások árán is, de mégis az évszázados fejlődés utján eljutottak, s hogy ma, mikor a fejlődési folyamatnak még alacsonyabb lépcsőjén van, a kivándorlás réven érintkezésbe jön azzal az állammal, mely az egyéni szabadság s valódi egyenlőség tekintetében a legfejlettebb európai államokat is tulszárnyalja.

Hegedüs Loránt az amerikai kivándorlásról szóló tanulmányában már majdnem egy évtizeddel ezelőtt rámutatott a veszélyre, mely szerinte középosztályunkat, szerintem első sorban ugyan ezt, de egyuttal egész társadalmi, sőt állami létünket, a visszavándorlás révén fenyegeti, ha önvédelemről megfelelő intézkedésekkel nem gondoskodunk. »Mig a magyar középosztály — irja — vagy épen a fölötte állók régi közönyükbe és conservativ nyugalmukba vannak bele öregedve, azalatt a legfrisebb ország legfrisebb eszméit hozzák haza azok, kik alattok élnek és mozgolódásukkal mutatják, hogy ők modernebbek és fiatalabbak akarnak lenni, mint a középosztály. A középosztályra nézve életveszedelmet jelent ez, s a középosztály ezt nem akarja észrevenni. Veszteni való idő nincs sok« . . . [1])

Veszteni való idő nincs sok, . . . szinte álmélkodva kérdezzük, hogy ezeket a szavakat csakugyan 10 év előtt irta egy gondos megfigyelő. Hisz az elfolyt tiz év alatt semmi sem történt arra, hogy ez a komoly, nagyon komoly veszély megelőztessék. Magyar ember lehetetlen, hogy ne kivánja véreink visszavándorlását, különösen, ha meg van győződve, mint mi

[1]) Hegedüs Loránt, *A magyarok kivándorlása Amerikába.* Budapest, 1899, 101. l.

vagyunk, hogy a kivándoroltak Amerika földjén nemzetünknek meg nem tarthatók, — de ha ez a visszavándorlás nem talál a jelenleginél fejlettebb s szabadabb közállapotokat, nyomában jelentkezni fog egy egész nemzeti életünket alapjában érő megrázkódtatás. Hiszen mi sem természetesebb, mint hogy azok az eszmék, melyek az északamerikai Egyesült-Államok népét eltöltik, mély nyomokat hagynak kivándorlóink lelkében, s hazai állapotaink reformálását is az ott beszivott eszmék alapján óhajtják minél gyorsabban foganatositani. S ezt a fokozatos fejlődés szempontjából örvendetesnek nem nevezhető körülményt sulyositja az, hogy nem művelt s a történelmi fejlődés tényeivel számolni tudó elemek kerülnek az amerikai szabad eszmék varázskörébe, hanem legnagyobbrészt a legkevésbbé művelt s igy a történelmi fejlődés okozta külömbségek megitélésére legkevésbbé alkalmas néprétegek, melyek a valódi szabadságot a szabadosságtól megkülönböztetni alig képesek, s melyek néhány évi kinntartózkodásuk alatt érezték ugyan az amerikai szabad intézmények előnyeit, de nem sajátitották el az angol-szász faj erős önfegyelmezését, s igy a legteljesebb szabad mozgás után való vágyódásukkal nem párosul az az önfegyelmező belátás, melyet csak az önkormányzatnak századokon keresztül gyakorlása képes a néptömeg lelkébe bevésni.

És mégis, bármily sajnálatosnak tartsuk is a tényt, hogy a fokozatos fejlődés helyébe a gyors, hogy ugy mondjuk, rögtöni átalakulásnak kellett lépni, a tény maga megvan s ez, mint fenyegető memento, áll nemzetünk belpolitikáját intéző államférfiaink előtt. A szabadságvágy, ha egyszer felébredt, többé el nem fojtható, s ha azt akarjuk, hogy az áradat el ne söpörjön mindent, a viz elvezetésére alkalmas, a föld termékenyitésére szolgáló csatornákat kell alkalmazni; ha azt akarjuk, hogy a tüz el ne hamvasszon mindent, a benne levő hatalmas erőt oly módon kell irányitani, hogy az nemzeti életünk erősbitésére szolgáltasson eszközöket. Le kell vonni, ha nem épen izlésünknek vagy egyéni hajlamainknak, sőt politikai irányelveinknek megfelelő is a dolog, ennek a ténynek minden consequentiáit, s belügyi reformjainkkal oda kell fejleszteni hazánk közviszonyait, hogy a visszavándorló ne érezze az amerikai és hazai viszonyok közt ma nagyon is érezhető disparitást.

Óriási feladatok várnak a nemzetre; feladatok, melyeknek szerencsés megoldásától függ, hogy nemzetünk az elvérzés helyett uj erőre kapjon s társadalmi revolutio helyett, a gyorsitott bár, de mégis békés fejlődés utján haladjon tovább. Csak ezeknek a feladatoknak sikeres megoldása szünteti meg a kivándorlást s teszi lehetővé a visszavándorlást, mig minden más kisérletezés legfeljebb arra alkalmas, hogy a nemzet lelkiismeretét ideig-óráig elaltassa, de nem arra, hogy hazánknak s nemzetünknek e legnagyobb problémáját megoldja. Különösen célt tévesztettnek tartok minden törekvést, mely az akciót hazai földünkről, Amerika földére akarná áttenni s mely a kivándorlottak jövőjét nemzeti szempontból, nem saját hazai viszonyaink alapos javitásával, s ennek következtében a visszavándorlás lehetővé tételével, hanem Amerikában alkalmazott értéktelen s

mégis költséges eszközökkel akarná biztositani. Halhatatlan Jókaink apróbb, adomaszerű elbeszélései közt van egy ilyen czimű »A pénz elrepül«. Kezdődik az elbeszélés azzal, hogy leirja: mint szeleltette ki egy, a francia futás idejében hirtelen meggazdagodott komáromi korcsmáros az ezüstöt a bankóból a Dunaparton, akárcsak a gabonát. A sok bankó, a mely még az 1811-iki devalvátió idejében is pénz volt, — repült ide s tova anélkül, hogy az elbizakodott korcsmáros ügyet vetett volna rá. Végződik pedig az elbeszélés azzal, hogy 40 esztendő mulva lehet látni a komáromi Dunaparton egy öreg koldust, a ki ott jár-kel a part hosszában s szeges végű botjával kutatja, turkálja a szemétdombokat a parton, s azt keresi, nem maradt-e ott egy bankó, a mit a szél akkor elvitt, nem bujt-e el egy-egy tallér, a mi akkor félre gurult? . . . abból a sok pénzhalmazból, a mit ő ott szeleltetett.[1])

Ugy érzem, mintha ez a kép saját hazánk eljárásának rajza volna, ha a visszavándorlást Amerika földjén alkalmazott eszközökkel akarná meginditani. Mert közönnyel engedjük, hogy azt a kopott bankót: nemzetünknek a maga tisztességes megélhetéséért küzdő legalsó népelemét, hogyan ragadja a szél s viszi messze, túl a tengereken át, s akkor a helyett, hogy minden erőnket megfeszitenők azok visszatartására, a kik még itt vannak, odakünt akarnánk turkálódni, hogy vagy egyet-egyet az elrepültek közül nem tudnánk-e megtalálni. Teremtsük meg a szükséges létfeltételeket idebent, s meg vagyok győződve, hogy nyomban megfordul a processus és a mi kivándorolt népünk, mely odakint még végleg meg nem telepedett, jön újra vissza minden aprólékos mesterséges eszközök nélkül is. Mert ha az ügynök csábitása vihet ki olyanokat, kik az amerikai viszonyokat még nem ismerik s ott Eldorádót képzelnek, nincs az az ügynök, a kinek csábitása visszahozhatna olyanokat, kik Amerikában hazai sorsuknál nagyobb jóllétnek örvendenek, s igy a hazai viszonyokat saját tapasztalásukból mint kevésbbé kedvezőt tanulták megismerni.

Ez azonban nem jelenti azt, mintha hazánknak mitsem kellene törődni Amerikába szakadt fiaival. Távol áll tőlem, hogy a »Laissez-aller«-elvet valló magyar manchesterizmusnak, melyet őseink Pató Pál politikája néven jóval Smith Ádám előtt ismertek és kultiváltak, tápot akarnék nyujtani. Ellenkezőleg minden alkalmas eszközt meg kell ragadnunk, a mivel a kivándorlottakkal éreztethetjük, hogy a magyar haza gondoskodása róluk nem szünt meg. Konzulátusainkat fejleszteni s úgy a személyzetet, mint a konzuli állomások helyét szaporitani kell. Az ügymenet gyorsitása s az eljárás kevésbbé körülményessé s olcsóbbá tétele szintén rendkivül fontos. Gondoskodni kell arról, hogy megbizható kezek s ne tapasztalatlanságukat kiaknázó bünös szélhámosok vegyék a kivándorlókat az újvilágban körül. Baleseteknél érdekeiket egyesekkel s társaságokkal szemben hathatósan, az eddiginél sokkal hathatósabban kell védelmezni, szóval

[1]) Jókai Mór összes művei XCVII. köt. *Életemből II. rész.* Budapest, 1898. 208. l.

elkövetni mindent, hogy a kivándorló érezze a magyar államhoz tartozandóságát s bizalommal forduljon bajában annak képviselőihez. Ez az eljárás az egyedül czélra vivő, minden más csak eleve is eredménytelennek jelezhető próbálkozás.

Az amerikai magyarság jövőjét nemzeti szempontból óhajtottam megvilágitani minden oldalról, s nem kerülhettem el, hogy látva, miszerint a magyarság Amerika földjén a második generatióban már magyarnak meg nem tartható, ki ne térjek azokra a feltétlenül szükséges intézkedésekre, melyek egyedül alkalmasak a nagyobbarányú visszavándorlás folyamatát megindítani s a kivándorolni akarókat, épúgy mint a visszavándorlókat, e haza földjén megtartani. Fájdalommal látom, hogy az általánosan érzett veszedelem még mindig nem birta cselekvésre az ország vezetőit, s még nagyobb fájdalommal szemlélem, hogy a probléma igazi mélységét és komolyságát mily kevesen érzik, s mily kevesen gondolnak arra, hogy ezt az óriási kérdést kicsinyes, felszinen mozgó intézkedésekkel megoldani nem lehet. Részemről igyekeztem a kivándorlás valódi okait feltárni, s a visszavándorlás szempontjából világitani meg azokat a feladatokat, melyek minél előbb megvalósitása kell, hogy képezze legfőbb nemzeti munkánkat. Két gondolat vonul-át értekezésemen, melyeket legyen szabad tanulmányom végső konklúziójaként a következő szavakban levonni: a magyarságot magyarnak megtartani csak Magyarországon lehet, Magyarországban megtartani pedig csak czéltudatos és nagyszabású gazdasági politikával s hamisitatlan szabadelvű belügyi politikával lehet.

Antal Géza.

A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása. (1301—1526.)

Az a nagy társadalmi átalakulás, a mely már a XIII. században megindult s előbb majdnem csak kizárólag a Szt. István-féle társadalom felbomlásának jelenségeit tárja elénk, lassankint az új fejlődés irányait is megmutatja. Az Anjou-korban már meg lehet jelölni a társadalmi szervezet fejlődésének fővonalait. Igy megszűnik a Szt. István-féle társadalom alsó osztályainak sokszinű tagozódása és az alsóbb osztályok összeolvadnak egy nagy egységes társadalmi rendbe; megalakult az Anjou-korban a társadalom legalsóbb és legszélesebb rétege a jobbágyság (parasztság, rustici.)[1]) Ez alatt érteni kell a földmíves elemet és a nem városi kisiparosokat is. Nézzük előbb ennek az osztálynak társadalmi helyzetét korszakunkban, azután jogi ismérveit.

Vázlatunkban a suly a jogi főjelenségek pontos meghatározásán nyugszik s a társadalmi helyzetet csak annyiban vonjuk megfigyelés alá, a mennyiben a joggal való szoros összefüggés megkivánja.[2])

A jobbágyság az egész társadalomban ugyan a legalsóbb helyet foglalja el, mégis társadalmi positiója magasabban áll, mint az előző kor hasonló helyzetű szolga osztályáé. A fejlődés iránya ugyanis az előző Szt. István-féle szolgaosztály legfelsőbb rétegének niveau-ja felé tart. Ezt a fejlődést előidézik a gazdasági, szellemi és politikai erők. A földmívelés nagyobb lendülete, fejlődése magával hozza az egyedüli munkáselem, a szolgaosztály emelkedését. A munkások számától függött a művelés módja, igy a földbirtok értéke s ezzel az illető birtokos anyagi állása, a mely alapja volt a társadalminak. Minthogy pedig a munkásosztály nem volt nagy, természetes, hogy kedvezményekkel, előnyösebb helyzet biztositásával kellett megnyerni. Ugyanigy szükséges volt biztositani az ipartűző elemet is, a mely ellátta a földbirtokos ipari szükségleteit. Ehhez hozzájárult a vallásos érzés is, a mely a szolgaság legsúlyosabb fajának, a rabszolgaságnak eltünését előmozditotta. A felszabaditás stereotip indokául a fel-

---

[1]) L. Illés: *Az Anjou-kori társadalom és az adózás.* Budapest, 1900. 15 és köv. oldal.

[2]) L. Acsády: *A magyar jobbágyság története.* 1906. 113—202 ll., hol a felvetett kérdés a köztörténet általános szempontjai szerint nyer kifejtést.

szabaditó lelki üdve (pro remedio anime sue) szerepelt. Végül a politikai tényező sem hagyható figyelmen kivül, ezt érvényesitette a királyi hatalom, a mely folyton-folyvást törekszik védeni a szolgaosztályt uraival szemben.

A jobbágyság társadalmi helyzete csak korszakunk végével hanyatlik le, s itt találkozunk ismét a politikai tényezőkkel is, midőn az az 1514-iki jobbágylázadás kitör és leveretik. Ezt a hanyatló társadalmi helyzetet tartotta fenn a Hármaskönyv, mert tudjuk,[1]) hogy Werbőczy az 1514. országgyülés által kiküldött bizottság előtt fekvő műnek éppen a jobbágyságra vonatkozó részét dolgozta át (Hkv. III. r. 25. cz. 2. §.)

A mint a jobbágyosztály társadalmi helyzetének niveau-ját a gazdasági élet határozza meg, ugy alapját is az adja: az önálló, szabad föld birtokának hiánya; az, hogy a jobbágy nem a saját földjét, hanem az idegen földet müveli, s hogy ennek csak haszna illeti meg. (Hkv. III. r. 30. cz. 7. §.)

Nézzük most a jobbágyság társadalmi — jogi helyzetét.

A legfontosabb a közjog terén, hogy a jobbágy földesuri hatalom alá kerül. A földesur lesz a közhatalom birtokosa s az ő alattvalója a jobbágy.[2]) Ő gyakorolja felette a legfontosabb közhatalmi jogokat: a biráskodást, az igazgatást. Igy a földesur földjének nem csak birtokosa, hanem ura is lévén, háza az uri hatóság szinhelye: curia. A jobbágy tehát csak ura közvetitésével juthat kapcsolatba a királylyal, a sz. koronával. Ilyképpen a jobbágyosztály teljesen kiesik a politikai életből, a közéletből, ő a közjognak csak passiv alanya lehet. A jobbágy homagiuma (vérdíja) a legkisebb: tiz márka (40 arany frt. Hkv. III. r. 26. cz. 16. §.), esküjének értéke egy frt. (Hkv. III. r. 27. cz. 1. §.)

Fontos a jobbágy helyzete a pénzügyi szervezetben. Ez az igazi adózó osztály (misera plebs contribuens), a melyen a legsulyosabb adóteher nyugszik. A hadügyi szervezetben a jobbágyság, mint telek-katonaság (portális) jön számba.

Egész korszakunk végéig megillette még jogilag a jobbágyosztálybelit a szabad költözködés joga. Személyes szabadsága olykép érvényesült, hogy — a mennyiben kötelezettségeinek eleget tett — szabadon vonulhatott egyik birtokról a másikra, egyik urtól a másikhoz. A személyes szabadságnak ezt a jogát a korunkbeli törvényhozás sokszor iktatja törvénybe, de épp ez a gyakori ismétlés, a szabadköltözködés joga ellen elkövetett sérelmeknek, panaszoknak felhozása is mutatja, hogy a tétel inkább csak a törvényben, mint az életben volt meg; ugy hogy midőn az 1514-iki törvényhozás ezt a jogot megszüntette s a röghözkötöttséget kimondotta, tulajdonképpen csak az életet, a való jogot állapitotta meg. A földesurak törekvését a jobbágyság röghözkötöttségének megállapitására természetesnek tarthatjuk, ha tudjuk, hogy milyen gazdasági érdek füződött hozzá. Ugyszólván a földesur egész gazdasági-, társadalmi existentiája függött attól, hogy van-e elegendő számú földmíves

---

[1]) Fraknói: *Werbőczi István életrajza.* Budapest, 1899. 100. l.

[2]) L. Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1906. 567 l.

szolgája. És tudjuk azt is, hogy a nagyobb uradalom milyen gazdasági és egyéb jogi előnyökkel (nagyobb telkek osztogatása, faizás, vámmentesség, vásártartás, bíráskodás s más autonomia)[1]) tudja magához vonzani a munkásokat s igy éppen a nagyobbszámú középbirtokos földesuri osztály, a köznemesi rend kénytelen védekezni a nagybirtokos főrenddel szemben is, hogy el ne veszitse szigorubb kötelezettségekkel terhelt jobbágyságát.

Igy erősödik meg a röghözkötöttség, igy alakul meg a személyes szabadságnak ez a korlátozása. Lássuk kissé közelebbről ezt a folyamatot.

Az 1298:LXX. t.-cz.[2]) nyitja meg a szabad költözködést biztositani törekvő törvények sorozatát. Bármely jobbágy az úr engedélyével és a földbér kifizetése után — justo terragio persoluto — más nemes földjére mehet.[3]) Az itt megállapitott feltételek: az úr engedélye és a terragium kifizetése körül indul meg a harcz.

Zsigmond törvényhozása (1405. I. 6. cz. II. 14. és 15. cz.) már kimondja, hogy az ur a jobbágyon követelhető birságait, tartozásait egy hónap alatt köteles érvényesiteni s ha ezt nem teszi, ezentul a jobbágyot vissza nem tarthatja; szintugy az adózás miatt sem, melyet egy hónap elteltével tizenöt nap alatt köteles rajta behajtani. A törvényhozás meg akarja akadályozni, hogy ezek a tartozások később, ha a paraszt távozni akarna, a letartóztatás okául szolgáljanak s igy a szabad költözködés jogát illusoriussá tegyék.

Az 1458:XV. t.-cz. már radikálisabb eszközökhöz nyul, midőn kimondja, hogy az engedélyt nyert és tartozásaikat lerótt jobbágyokat visszatartó földesur ellen a vármegyei ispánok és szolgabirák kötelesek fellépni és a jobbágyokat kiszabaditani, a földesurakat pedig pénzbüntetéssel sujtja. S ha még a megyei tisztviselőknek sem engedelmeskednek, akkor a király lefoglalja az illető urak birtokait s megtartja mindaddig, mig (fokozott pénzbüntetés terhe mellett) a jobbágy ki nem szabadul. Ha a megyei tisztviselőknek nem volna elegendö hatalmuk a jobbágy költözködési jogának érvényt szerezni, az 1471:XVI. t.-cz. 2. §. szerint, a nemesek fegyveres felkeléssel tartoznak őket segiteni (»insurgere in adjutorium comitis«).

Mátyás törvényhozása (1486:XXXIX.) szintén ismétli a pénzbirság kiszabását azon földesurak ellen, »a kik jobbágyaikat gonoszlelkü zaklatással, vagy valamely kigondolt szokatlan dologgal visszatartanák pl. ha csak akkor vetnék ki rájuk az adót, a mikor megtudták, hogy el akarnak távozni, vagy pedig már sok idővel ezelőtt kivetették, de még be nem hajtották, leg-

---

[1]) Timon Ákos: i. m. 570. l.

[2]) Róbert Károly korából való l. Kovachich: *Suppl. ad Vestigia* I. k. 138. l. Bartal: *Commentariorum etc.* Pozsony, 1847. II. k. 208. l. legujabban Marczali: *Enchiridion* 186. l.

[3]) »Item: quilibet rusticus seu Jobagio alicujus Nobilis, si voluerit, de possessione Domini sui habita licentia, et justo, ac consveto suo Terragio persoluto, ad possessionem alterius Nobilis, vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus, libere se, causa commorandi, transferre valeat.«

inkább azért, hogy azt mondhassák, hogy azok nekik még mindig le vannak kötelezve és ebből az okból visszatarthassák.«

Ulászló 1492 : XCIII. t.-cz.-e az ur pénzbüntetésének kiszabását annyiszor irja elő, a hányszor csak kiderül, hogy erőszakosan megakadályozza a jobbágy eltávozását (»Toties, quoties«).

Mindezekből a törvényhozási intézkedésekből kitünik, hogy a földesur a költözködési engedélyt jogosan meg nem tagadhatja, ha a jobbágy uri tartozásainak eleget tett, de kitünik az is, hogy mily erősen küzdöttek az urak a jog érvényesitése ellen, milyen visszaélések, kijátszások lehettek napirenden, ha a törvénynek az ismertetett eszközökhöz kellett fordulni.[1])

Ugyancsak a törvényhozás intézkedései mutatják meg a jobbágy munkaerő értékét, keresettségét, midőn orvosolni óhajtják azokat a visszaéléseket, a melyeket előidéznek, a jobbágyokat uraiktól (1351 : XVI. t.-cz. szerint ugy látszik csak főrendüektől) azoknak engedélye nélkül erőszakkal (potenter) magukkal ragadó urak. Ha az ilyen jobbágyot a megyei tisztviselők a panaszos fél kérésére a szokott birság kirovása mellett vissza nem vezetik, tisztüket veszitsék, ugyszintén, ha maga az ispán vinné el őket. (1471 : XVI. t.-cz., l. továbbá 1474 : XIV.) Az 1486 : XXXIX. t.-cz. büntetésül a jobbágy homagiumát szabja ki, az 1492 : XCIV. t.-czikk magasabb pénzbüntetést ir elő. Mindez bizonyitja a törvények hatásának hiányát. Még 1514-ben is olvasunk jobbágy elragadásról »manu violenta« (1514 : XXVI. t.-cz.)

De már a XV. sz.-ban előfordul, hogy maga a törvényhozás függeszti fel a szabad költözködés jogát.

Igy az 1405 (I.) VI. t.-cz. 2. §.-a a Dráván tul lakó jobbágyoknak nem adja meg a szabad költözködés jogát. Ennek oka az, hogy a török hóditás következtében a jobbágyok innét menekülni akartak s igy ha ez meg nem akadályoztatik, az egész vidék néptelen lett volna. Az 1474. évben (XIV. t.-cz.) egy esztendőre felfüggesztik a szabad költözködés jogát.

Végül jön az 1514-iki nagy parasztlázadás. A lázadás elnyomása után az ez évi XIV. t.-cz. 3. §-a mondja ki hütlenség vétke miatt a szabad költözködés teljes megszünését, a röghözkötöttséget, a föltétlen és örökös szolgaságot (mera et perpetua rusticitas) »hogy ennek az ő árulásuknak az emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen és hogy minden század megtudja, hogy mekkora büntény az urak ellen fellázadni«. (V. ö. XXV. t.-cz.)

Ugyancsak az 1514-iki törvényhozás az egész országra kiterjedőleg egységesen megállapitja a jobbágyi adóteher minimumát, (XV.—XX. t.-cz.) és ezen kivül bizonyos tilalmakat állit fel: kimondja, hogy pór születésü ne lehessen püspök és ha mégis ilyet püspökké emelnének, a hivek nem kötelesek neki tizedet fizetni, (XXIV. t.-cz.) megtiltja a parasztoknak a fegyverviselést (LX. t.-cz.), ellenben megengedi, hogy a nemes házát erődítésekkel láthassa el (LVII. t.-cz.), castellummá tehesse (innét a kastély neve) s hogy minden megyében vár emeltessék a nemesség védelmére.

---

[1]) L. Acsády i. m. i. h.

A jobbágyság társadalmi-jogi helyzetét határozza meg a külön magánjog, perjog és büntetőjog, a mint azt már a Hármaskönyv — bár igen töredékesen — a III. részben bemutatja.

Mindezen jogi ismérveket összevetve a jobbágy-paraszti osztály jogi helyzete olyan természetű, hogy mint külön rend tehet számot. Mondhatjuk ezt, mert szerintünk a rend fogalmát minden olyan társadalmi osztályra lehet alkalmazni, a mely jogilag lezárt egész. A kor felfogása, sőt a későbbi 48 előtti tanitás szerint is azonban a rendek alatt (SS. OO.) csak a közjogi életben résztvevő osztályokat értették s ilyképen a jobbágyságra a rend kifejezést nem alkalmazták.

A jobbágyosztálynak, mint egységes osztálynak, országos szempontból való szabályozása, tehát mint külön rendnek szereplése az 1351-iki törvényhozással kezdődik, midőn a kilenczed, mint a jobbágyságnak általános országos terhe állapittatik meg. Ezzel jut kifejezésre először a jobbágyosztály jogi lezárása. Ez a folyamat befejezését 1514-ben éri el, midőn a törvényhozás kimeritően codificálja a jobbágyság jogi helyzetét.

A jobbágyosztály rendi megalakulása azonban még nem jelenti a teljes egységet, egyenlőséget magában a rendben, ép ugy nem, mint nem jelenti egy rendnél sem. Kétségtelen ugyan, hogy az előző Szt. István-féle társadalmi osztályszervezettel szemben az alsóbb osztályok egységes jobbágyi rendbe csoportosulása áll előtérben: ez azonban még nem ugy értendő, hogy a renden belül teljes azonosság jött létre. Azok a társadalmi, jogi különbségek, a melyeket észlelhetünk a jobbágyi renden belül s a melyek bizonyos alosztályokat, csoportokat választanak ki, nem oly jelentősek, sulyosak, hogy ez által a jobbágyrend külső egységét megbontanák. Az összetartó, nagy s alapvető rendi jogkörökön belül vannak jogi elkülönülések, a melyek a közös jog területét azonban még nem osztják szét.

Igy látjuk a telkes jobbágyokat (jobbagiones sessionati vel coloni); a házas zselléreket (inquilini domos habentes) a házatlan zselléreket (subinquilini domos non habentes; 1478: IV. t.-cz. 4. §., 1514: XV. és XXII. t.-cz.)[1]; a gazdasági cselédeket (familiares ignobiles, servi conventionales Hkv. III. r. 26. cz. 2. §.); »jobbagiones ac famuli impossessionati (birtoktalan vitéz) more aliorum jobbagionum ipsorum in eorum possessionibus commorantes«[2]; az erdélyi parasztokat (Hkv. III. r. 3. cz. 14., 18. §.) kiknek vérdija kevesebb, csak 25 frt, esküjök, (károk és adósságoknál), ha eskütársakként szerepelnek, csak háromé együtt tesz ki egy frtot. Nem akarjuk itt kimeriteni az összes csoportokat, csak jelezzük, hogy a jobbágy községek között is vannak különösen az autonomiát illető különbségek (hol nagyobb ez, hol kisebb); külön kiemelkednek a soltészségek, kenézségek stb.

Ugyancsak utalunk itt arra, hogy még korszakunkban a jobbágyok jogállását illetőleg folyton nagy szerep jut az uradalmi szabályozásnak, mert még az 1514-i törvényhozás is meghagyja azoknak szabad működését, hiszen csak a minimumot álla-

[1]) L. Illés i. m. 16. l.

[2]) Illés i. m. 16. l. i. j.

pitja meg (1514 : XV—XX.). Igy pl. még a jobbágyok esküjének értékét is meghatározhatja az uradalmi szabályzat.[1])

A fejlődés azonban lassankint ezeken a mozaikszerű jogokon és kisebb-nagyobb jogkörökön kezdi megépiteni a jobbágyság belső szervezetének is egyetemes állandó és összetartó alapjait.

A jobbágyság mint rend és a polgárság között a fővalasztóvonalat: a közjog nyujtja: a polgár a város útján belekerül, az úri hatóság alá vetett jobbágy teljesen kiesik a közéletből; a polgárság sz. korona tag lesz.

A földmivelés követelte meg a földmunkás alávetettségét az úr alá, a föld jelentősége ad tért a hübéri irányzatnak, mely a jogot a földhöz kötni hivatott s mely nálunk itt a legalsóbb körben ment végbe. A jobbágy gazdasági értékének ad kifejezést a korbeli törvényhozás, midőn a parasztlázadás méltó büntetéseül a fővételt azért nem szabja ki minden jobbágyra, mert igy a parasztság kipusztulna, már pedig »sine qua nobilitas parum valet« (1514 : XIV.) A politikai tényezők is hatottak, hiszen a parasztlázadás következménye lesz a szigorubb és egységesebb szabályozás. A lázadásban a gazdasági elemet is látjuk, mert az a gazdasági helyzet javitására tör. A sz. korona tana mindezt szentesitette, levonta a gazdasági fejlődés jogi következményeit s ezzel befolyásolta a következő fejlődést.

A jobbágyi rendet nemcsak a polgárságtól, hanem a nemességtől is elválasztja a vérdij (a homagium) nagysága, illetőleg csekélysége, a külön magánjog, perjog és büntető jog, a legnagyobb adóteher viselése, az előbb emlitett úri hatóság alá tartozás (mely más, mint a polgárnak a város alá tartozása, mert a város a polgárok összesége, a jobbágyok felett pedig a földesúr áll), végül, hogy őt illeti meg a korbeli személyes szabadság legkisebb foka: röghözkötött, örökös szolga a jobbágy.

Illés József.

[1]) L. Hajnik Imre: *Birósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899. 319. l.

Felső-Magyarország kereskedelmi utjai a középkorban. II.

Kiegészithetjük ez útvonalakat a brünn—budai nagy országútnak Nyitra vármegyére eső részével, a mely útvonal vámhelyei közül az 1429. évi oklevélben csupán Szenicz van megemlitve. Az emlitett brünn—budai országút I. Károly királynak 1336. január 6-án Visegrádon kelt oklevelében fordul elő, a hol a csehországi kereskedők számára a brünn—budai országút magyarországi szakaszának iránya van megállapitva.[1])

A brünni országút Holicsnál lép magyar területre s a Korláthkő vára alatt fekvő Jablonczáig két ágban halad: az északi ág Szeniczen, a déli pedig Sasváron megy keresztül. Jabloncza alatt ujból megoszlik az út: egyik ága Bixárdon, a másik Beynon megy keresztül s Nagyszombat alatt egyesülnek. Nagyszombattól délre Pozsony vármegyében Farkashidát érinti a nevezett út s Sempténél ismét visszatér Nyitra vármegye területére. A Suránynyal szomszédos Nyárhida alól a komáromvármegyei Udvardhoz ér s a Dunán átkelve Esztergomig halad, a honnét Pilis-Csabán és Szent-Jakabon keresztül Budára érkezik.

Azonos ezzel a prága—budai országút XV. századi magyarországi szakasza, azzal a különbséggel, hogy nem Holics, hanem Szakolcza alatt lép Magyarország területére. Szenicztől kezdve azonban teljesen azonos irányban halad a brünni országuttal Budáig, mert állomásai: Szenicztől 4 mértföldre Nagyszombat, 2 mértföldre Sempte, 4 mértföldre Tardoskedd, 3 mértföldre Érsekujvár, 5 mértföldre Esztergom s 5 mértföldre Buda.[2])

A morva és cseh kereskedőkkel azonos úton jártak a kölni s a többi rajnamelléki kereskedők, a kik I. Lajos király 1344. május 13-án kelt oklevele értelmében azonos kiváltságokat is élveztek az előbbiekkel.[3]) E kiváltságlevél következtében utasitja Lőrincz tárnokmester 1345. márczius 10-én semptei és farkashidai vámszedőit, hogy a kölni s a többi rajnamelléki keres-

[1]) Magy. diplomácziai emlékek az Anjou-korból I. k. 343. l. Wenzel, Nyitra vámhelyei 7. l.

[2]) Magyarországon kivüli állomásai a következők: Kunowicze, Krómierziz, Olomucz, Litomle, Trzebowa, Lithomyssl, Meyto, Pardubicze, Hora, Brod és Praha. Krejcsi. A buda—prágai országút a XV. században. (Történelmi tár 1894. évf. 176. l.)

[3]) Magyar tört. tár VII. k. 245. l.

kedőktől a morva és cseh kereskedőkével azonos vámot szedjenek.[1])

A kölni s a rajnamelléki kereskedők magyarországi útját pontosan meg lehet állapitani István herczeg 1350. augusztus 1-én kelt okleveléből, a hol a nevezett út mentén fekvő vámhelyek vannak felsorolva.[2]) E vámhelyek azonosak azon vámokkal, melyeket I. Károly király a prágai kereskedők számára kijelölt. Ezek szerint a nevezett út Magyarország határát Holicsnál éri el s onnét Szenicz és Sasvár irányában két részre szakad. A szeniczi út Jablonczánál átkel a Miava folyón s Bixárd alatt egyesül a másik ággal. Nagyszombattól kezdve Farkashidán, Semptén, Nyárhidán, Udvardon, Esztergomon, Pilis-Csabán és Szent-Jakabon át érkezett a nevezett út Budára. Mindezek világosan bizonyitják, hogy Nyitra vármegye nem csupán a cseh és morva, hanem a rajnamelléki kereskedelem útját is közvetitette.

Az oka ennek abban rejlett, hogy Bécs város 1221. évi árumegállitási joga utját állotta annak, hogy a rajnai kereskedelem az egyenes utat válaszsza s a Duna mentén haladjon kelet felé, hanem kerülő utakra kényszeritette azt, a melyek Cseh- és Morvaországon vezettek keresztül.[3])

Nyitra nyugati szomszédja Bars vármegye, melynek vámhelyeit Garai Miklós nádor 1424. október 19-én kelt oklevelében találjuk a következő sorrenddel: Mánya, Verebély, Herestyén, Maróth, Zsitva, Keresztúr, Fenyő-Kosztolány, Ozlán, Felfalu, Zsarnócza, Ujbánya, Solymos, Léva, Ladány, Bars és Szent-György.[4])

E vámösszeirást is az teszi különösen érdekessé, hogy a vámhelyek köré csoportosuló utakat is felsorolja.

A vármegye délnyugati sarkában az esztergom—nyitrai úttal párhuzamosan van Mánya és Verebély, melyek közül Mánya Nyitra vármegye 1429. junius 29-én kelt vámösszeirásában is fel van sorolva. A nyitravármegyei Kis-Mánya azonban a Zsitva folyó jobb partján, a barsmegyei Nagy-Mánya[5]) pedig a bal parton fekszik. Mindkettő vámhely, mert a Zsitva folyó mindkét partján Verebélyig párhuzamos kereskedelmi utak vezettek, a hol beleolvadtak a nyitrai nagy országútba. Verebélytől északra esnek Herestyén és Ujfalu a Zsitva partján; Maróth, Zsitva, Keresztúr, Fenyő-Kosztolány ugyancsak a Zsitva folyó partján kisebb jelentőségü utak mellett.

Oszlán a vármegye északnyugati sarkában feküdt a Nyitra folyó mellett, a hova a nagyszombat—rózsahegyi útból ágazott ki egy szárnyvonal. Az Oszlántól délkeletre Zsarnóczáig vezető úton találjuk Felfalut és Zsarnóczát. Innen dél felé a körmöcz-

---

[1]) Magyar tört. tár VII. k. 246. l.
[2]) Magyar tört. tár VII. k. 247. l.
[3]) Kováts F., Adalékok a dunai hajózás történetéhez. (Magyar gazdaságt. szemle VIII. évf. 434. l.)
[4]) Orbán egri püspök 1487. deczember 4-én kelt okleveléből. Fejér Codex X. 6. 658 s. kk. ll. Teleki, Hunyadiak kora XII. k. 370. s. k. l. Iványi B., Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. (Magy. gazdaságtört. szemle XII. évf. 127. s. kk. ll.)
[5]) Bél, Notitia Hungariae novae IV. k.

bánya—esztergomi úton fekszenek Ujbánya, Bars és Szent-György a Garam folyó mentén. A selmeczbánya—nyitrai országúton találjuk Solymos és Léva vámhelyeket. Végül a vármegye délkeleti részében feküdt Ladány vámhely, melynek kereskedelmi útja nem volt.

Vámhelyeket találunk tehát Bars vármegyében az Esztergomból a Garam mentén Turócz vármegyébe vezető úton, a Nyitráról a vármegye derekán át Hont és Zólyom vármegyékbe vezető úton, a többi vámhely pedig másodrangu utak mentén feküdt.

Trencsén vármegye főközlekedési vonala a Vág folyó mentén haladt. A kereskedelem központja Zsolna volt, a honnét több irányban ágaztak szét az útvonalak. Ez elágazásokat I. Károly király 1321. évi kiváltságleveléből ismerhetjük meg, a mely azon vámhelyeket sorolja fel, a hol a zsolnai polgárok vámmentességet élveztek.[1]) E vámhelyek egyike Trencsén volt, a hol a Zsolnáról délnyugati irányban a Vág mentén haladó út a Vág bal partjáról a jobb partra tér át. Ugyanezen út a Vág jobb partján halad Vágujhelyig, majd a Vág folyásától jobban eltávolodva Nagyszombatig, illetőleg Pozsonyig. Vámmentességet élveztek a zsolnai polgárok továbbá Sztrecsén alatt is, a hol a sziléziai nagy országút Turócz vármegye területére lép. Turócz vármegyében a nevezett országút két ágra szakadt: a keleti ág Liptó- és Szepes vármegyéken keresztül Kassáig vitt, a délnyugati pedig egyrészt Nyitra vármegyén keresztül Nagyszombatba illetőleg Pozsonyba, másrészt pedig Selmecz- illetőleg Beszterczebányára. A selmeczbányai illetőleg beszterczebányai útnak a XV. és XVI. században nagy jelentősége volt, mert a Thurzók magyarországi bányáiban nyert rezet erre vitték ki.

A Thurzók rézbányái Beszterczebányán voltak s miután innen nem vitt egyenes út észak felé, a Körmöczbányán keresztül vezető utat kellett használniok. E kerülő megszüntetésére Thurzó János 1496-ban Beszterczebányáról Sztubnyára uj utat épittetett, a mely a Körmöczbányáról északra haladó nagy útba szakadt s igy Körmöczbánya érintését feleslegessé tette.[2])

Vámmentességet élveztek még az előbb emlitett zsolnai polgárok I. Károly király idézett 1321. évi oklevele értelmében Budetin alatt és Kisucza—Ujhelyen, a mely vámhelyek a Zsolnától északra a jablunkai szoroson át Sziléziába vezető országút mentén feküdtek.

Zsolnán kivül Trencsén is fontos kereskedelmi központ volt Trencsén vármegyében, mert Boroszlóból Trencsénen keresztül Budára vitt egy nagy út, a melyet Mátyás király tett használhatóvá, a mint ezt a boroszlói városi jegyzőkönyv következő szavai igazolják: »Dise strasse von Bresslau auss uff

---

[1]) Fejér, Codex XI. k. 508. l. Teleki, Hunyadiak kora VI. k. 211. l.

[2]) Den weg vnd schtras von Stuben wber Stubner wald yn das Newesol geunde gepessert haben, do mit Ein Jederman denselbigen desterpas und geringer zyhen vnd fahren möcht, noch welicher pesserung dy Namhafften vnd weysen Herrn Richter vnd purger der Statt Cremnicz denselben weg haben forhawen vnd beslossen. Krizskó, A körmöczi régi kamara 41. l.

Trentsch gen Offen und widerumb von Offen uff Trentsch gen Bresslau eroffnet und wegehaftigh gemacht.«[1])

Felső-Magyarország legnagyobb országútját I. Lajos király épittette 1364-ben Boroszló és Csehország felé,[2]) hogy a kassai és szepességi kereskedelmet előmozditsa. Ez útépités nem ugy történt, hogy annak teljes vonalát akkor készitették volna; hanem csupán részben végeztek irtásokat az uj út számára, részben pedig már meglevő utakat használtak fel ugy, hogy azokat kiszélesitették. Igy irja le azt I. Lajos király 1364. október 5-én kelt oklevele, melyben az utépitésről megemlékezik.[3]) Sajnos, semminemü intézkedés nem biztositotta az ut jó karban tartását s igy mihamar használhatlanná vált.

A nevezett út végpontjaiul Kassát és Boroszlót emliti a királyi oklevél, közbenső állomásait pedig az ugyanazon oklevélben felsorolt vámhelyek tüntetik fel.[4]) Vámhelyekül Zsolna, Turócz és Liptó vannak emlitve, világos tehát, hogy e nagy országút Trencsén-, Turócz-, Liptó- és Szepesmegyéken haladt keresztül s Abauj vármegyében végződött.

A boroszlói országút sziléziai határállomása Teschen, a mely a sziléziai, morvaországi, galicziai és magyarországi utak csomópontja.[5]) A jablunkai szoroson át lép magyar földre ez országút, s Kraszno és Kisucza-Ujhely[6]) érintésével a Kisucza folyó mentén Budetin vára alá érkezik. Budetin alatt átkelt a Vág folyón s Felső-Magyarország legközelebbi kereskedelmi központjára, Zsolnára jutott, a honnét több nagy út ágazott szét. Ez utak egyikének középkori részletes leirását találjuk a következőkben:[7]) Vom Bresslaw geym Teschen zweyerley Strass. Aine auff die Neyss, Die ander auffn Brigk, Cleinglogaw, Uber die Hayde bis gaym Teschenn. Vonn Teschen Inn die Gabluncka 3 meyl, Vonn Dannen Inn Kressl funff meyl, Vom Kressl eynn Meil zum Newstettl, Vom Newstettl, do eynn Maut ist, inn dy Seyleyn eyn meil, do eyn dreyssigst ist, do der Podmanczky eynn Schloss hat. Vonn der Sewleyn Zum Streschin ain Mayl, auch eyn Mauth. Vonn Streschinn auf Prekopa Zwo mayl, Unnd aldo zu Prepok uber die Bruck auf Sutschann. Vom Sutschann, do auch eyn Mauth, ubern Wogk auf Kralowenn. Vom Kralowenn aufn Rosenberg, Da ist die Leckowa das schloss, do auch eynn Mauth. Vonn

---

[1]) Maywald id. m. 21. l.

[2]) Hajnik I. Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt. (Századok 1868. évf. 150. és k. l.) Csánki D., Hazánk kereskedelmi viszonyai 32. l. Farkas R., Kassa árumegállitó joga 9. l.

[3]) Pro commodo et utiliori statu regni nostri ac subditorum nostrorum regnicolarum viam novam versus Vratislaviam et alias partes Bohemie tendentem commisimus aperiendam, extirpandam et ampliandam. Hajnik id. m.

[4]) Statuimus, ut solummodo in tribus locis, utputa in Lypto, in Turuch et in Zylna tributum a mercatoribus et rebus exigatur. Hajnik id m.

[5]) Maywald id. m. 24. l.

[6]) Kisucza-Ujhely 1444-ben vámszedőhely volt. Teleki, Hunyadiak kora XI. k. 514. l.

[7]) Boroszló város levéltára K. 24. Maywald id. m. 29. l.

Rosenbergk auff Santt Nicolai zwey meyl, von Sant Nicolai S. Peter eyn Schloss Newhewsl. Vonn Sant Peter auf Dowalowa, Vonn dann auf die Geyb, Vonn der Gayb auf Lautschbav, Filka, Dondersmargk und die Lewtsch. Vonn der Leutsch mag nu jeder tzihen uf folgende Steth: Epperjes, Bartfall, Zebenn, Cascha, Kesemargk, Syxau, Tala, Wardeyn, Clausenburg, Hermstadt stb.

E leirás éppen a szepességi, illetőleg kassai útvonalat jelzi s ezért annak közelebbi ismertetésénél nélkülözhetetlen.

Zsolnánál délkeletre fordult a boroszlói út s a Vág folyása mentén Strecsén vára alá jutott, a hol vámszedőhely volt, s a nevezett út Turócz vármegye területére ment át. Turócz vármegye északi részén a Vág folyó völgyében halad tovább. Prekopánál átkel a Turócz folyam hidján s Szucsán vámhely alatt északkeletre fordulva a Vág jobb partjára tér, a hol Kralovánig halad.[1])

Turócz vámegyében két nagy út torkollik ez országútba, t. i. a pozsonyi és a körmöczbányai illetőleg beszterczebányai nagy utak, mely utóbbi a magyar réztermelés kiviteli útja volt.

Kralován alatt a boroszlói út a liptómegyei határt alkotó Árva folyón kelt át s délkeleti irányban a Vág bal partjára Rózsahegy alá ért. Az út közvetlen Rózsahegy alatt kelhetett át a Vágon, mert a boroszlói útmutatóban Likava vára vámszedőhely gyanánt van megjelölve s e vár Rózsahegygyel szemben a Vág jobb partján fekszik. Rózsahegytől Liptó-Szentmiklósra, innen a Liptó-Ujvár alatt fekvő Szent-Péterre, Dovallovára, majd Hibbére ért a jelzett országút, folyton a Vág völgyében haladva. Hibbén túl elhagyta a Vág medrét, Vazsecz majd Csorba alatt haladt[2]) s Lucsivnánál érte el Szepes vármegye területét.

Szepes vármegyében is megtartja a boroszlói országút keleti irányát s Felkán és Csütörtökhelyen keresztül Lőcsére jut. Lőcsével véget ér a boroszlói útmutaló részletessége s innen kezdve már csupán általánosságban sorolja fel azon városokat, a hova Lőcséről el lehet jutni. Mi azt hiszszük, hogy Lőcse alatt két ágra szakadt a nevezett út, melyek egyike Iglón és Krompachon át Kassára, másika pedig Szepes-Váralján át Eperjesre vezetett. Tulajdonképen mégis csak Kassa lehetett ez országút végpontja, mert árumegállító joggal birt s külföldi kereskedőnek tilos volt elkerülni.[3]) Ez alapon bátran nevezhetjük ez országutat boroszló–kassai útnak.

E fontos kereskedelmi utat, mely jelentőségét a legujabb időkig megtartotta, Magyarország legfontosabb útvonalai közé kell számitanunk,[4]) mely a magyarellenes bécsi politikát Lengyelország fennállása és virágzása idején hathatósan ellensulyozta; mert nem csupán a magyar külkereskedelem számára biztositott

---

[1]) Ez út szükségessé tette a Vág folyamon való átkelést, a mit később azzal kerültek el, hogy Szucsánon túl a Nolcsva és Krpelyan alatt vezető utat használták. Bél, Notitia Hungariae novae II. k. 366. l.

[2]) Bél id. m. II. k. 586. l.

[3]) Hajnik id. m. 149. l.

[4]) Jelentőségét teljesen félreismeri Divéky. (Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése 24. l.)

kedvező útirányt, de a nyugati kereskedelmet is bevezette Magyarországba.[1])

A magyar-lengyel összeköttetés legnyugatibb útvonalai Árva vármegyén vezettek keresztül. Ez utak egyike Polhora alatt ment át Lengyelországba, de a jablunkai út közelsége miatt jelentőségre nem emelkedhetett.[2]) A másik ármegyei út az Árva folyó mentén északkeleti irányban haladt Alsó-Kubin, Árva vára, Turdossin és Trsztena alatt, innen keleti irányban átment Lengyelország területére, s a Dunajec folyó mentén Sandec alá jutott, mely a lengyel-magyar kereskedelem határállomása volt. Alsó-Kubinon innen két felé ágazott ez az út: egyik ága délnyugati irányban Turócz vármegyébe ment át s ott a pozsonyi nagy országútba szakadt; a másik ág pedig délnek fordult s Dubován keresztül Likava vára alatt Rózsahegyre ért,[3]) a hol a boroszlói nagy országúttal egyesült.

Ez a liptó-árvamegyei út korán a magyar-lengyel kereskedelem szolgálatában állott, mert IV. Béla király már 1261-ben felmentette a németlipcsei polgárokat a turdossini vám fizetése alól, tehát Turdossinon keresztül kellett mennie kereskedelmi utjoknak.[4]) Daczára ennek 1514-ben a kassai polgárok óvást emeltek az ellen, hogy Zapolyai János erdélyi vajda a turdossini útra terelte a lengyel-magyar kereskedelmet. Azt állitották, hogy a kősziklák oldalát kivájatta s a völgyekben töltéseket emeltetett, hogy a kereskedők eddig nem használt úton járhassanak.[5]) Ez nyilvánvalóan túlhajtása a dolognak, mert az emlitett 1261. évi oklevél bizonyitja az árvamegyei út használatát s a kassaiak tiltakozásában is benfoglaltatik, hogy a királyi jogügyek igazgatója, kit a király a mondott ügy vizsgálatával megbizott, az árvamegyei út használatát megerősitette. Ujitásról csak annyiban lehet szó, hogy Zapolyai János az árvavármegyei utat megcsináltatta, illetőleg kijavittatta s ez bántotta a kassaiakat. A lengyel kereskedelem szokott útja ugyanis, a mint látni fogjuk, Sandecről Lublóra s innen Kassára vezetett.[6])

Kassa volt a magyarországi végállomás, mert árumegállitó joga alapján megvásárolhatta a külföldi termékeket s a kassai pol-

[1]) II. Rákóczy Ferencz alatti jelentőségét lásd Thaly, Irodalomtörténeti tanulmányok 37. l.

[2]) Maywald id. m. 38. l.

[3]) Bél, Notitia Hungariae novac II. k. 587. l.

[4]) Item in Turdosina de panno integro, de sale et de plumbo et non de alüs rebus debuissent solvere tributum. Wenzel, Árpádkori uj okmánytár XI. k. 502. l.

[5]) Quandam aliam novam viam ad possessionem Thardasyn appellatam in comitatu de Arwa existentem habitam dictis mercatoribus et negociatoribus (ubi via ipsis nunquam patuisset) ex lateribus moncium ac rupibus excidi, conteri et per valles aperiri et conplanari fecisset stb. A jászói konvent 1514 január 30-án kelt oklevelében. Kassai titkos levéltár E. 20. V. ö. Hajnik, A magyar kereskedelem stb. (Századok. 1868. évf. 163. l.) Divéky id. m. 23. l.

[6]) Quasdam antiquas et publicas vias, que scilicet vie seu transitus viarum ex montibus Krompach ad Lybloviam . . . dirigi et perambulari consuevissent et perusitassent. A jászói konvent idézett oklevelében. Ez oklevélben ugyan a harminczadjog megsértését emelik ki a kassaiak, de a harminczadnál jobban jövedelmezett az árumegállitás s ezt kellett tulajdonképen megvédelmezni.

gárok közvetithették tovább a kereskedelmet. Ez árumegállitó jog annál több haszonnal járt, minél több kereskedelmi út vezetett az árumegállitó városba s ennek következtében minél több árut szerezhettek meg e czímen. E jog megvédése érdekében gondosan őriztette a város a külkereskedelmet közvetitő útvonalakat s a kereskedőket a kassai út használatára kényszeritette. Ez őrzés természetesen költséget okozott a városnak s minél távolabb fekvő utakat kellett őriztetni, annál többet kellett költeni az árumegállitási jog érdekében. Ezért tiltakoztak a kassai polgárok az árvamegyei út használata ellen s megfenyitették azon kereskedőket, kik a nevezett úton jártak. Így Spicz Mihály krakói kereskedőt is szomorú sors érte azért, mert az árvamegyei tiltott úton jött be. A nevezett Spicz Mihály Árva vármegyén keresztül érkezett Rózsahegyre, a boroszlói nagy országúton bántatlanul ment Lőcséig; midőn azonban itt letért a kassai útról, hogy Merényen át Szomolnokra jusson, a kassaiak elfogták s áruit elkobozták.[1])

Szepes vármegye fő közlekedési vonala a vármegye derekán keresztül keleti irányban haladó nagy országút volt, mely Eperjesig megtartotta irányát s melynek mentén Lőcsén[2]) és Szepesváralján[3]) szedtek vámot.

A szepesvármegyei nagy útból északi irányban több út ágazott el Lengyelországba. A leghasználtabb lengyelországi út egyenest észak felé haladt, Lublónál átkelt a Poprádon s folyton északi irányban ment tovább a Poprád mentén Sandecig.[4]) E nagy kereskedelmi út Lőcsétől dél felé Iglón, Szepesolaszin, Krompachon és Margitfalván keresztül Kassáig terjedt. Ez volt a középkori lengyel kereskedelem szokott utiránya,[5]) mely II. Rákóczi Ferencz korában is nagy jelentőségű volt.[6])

A Lőcséről kiinduló másik lengyelországi út északnyugatnak ment Késmárkig s innen a Poprád mentén haladt Podolin[7]) és Lubló[8]) vámhelyeken keresztül. Ez út is nagy jelentőségű volt, mert okleveleink állandóan hangsulyozzák országos jellegét.[9])

A késmárki útból nyugatnak ágazott el az ófalusi út, melynek mentén Ófalun[10]) szedtek vámot s a mely Lengyelországban a Dunajec mentén vitt Sandecre.[11])

Kassa elkerülésével is be lehetett jutni a Szepességről Magyarország benső részeibe, de ez uton tilos volt a járás, mert a kassaiak már emlitett gazdasági érdekeit, nevezetesen árúmegállitási jogukból eredő hasznukat sértette. Érdekeik

---

[1]) Farkas, Kassa árumegállitó joga 27. l.
[2]) Csánki id. m. 252. l.
[3]) Id. h. 250. l.
[4]) Demkó K., Lőcse története 310. l.
[5]) Kemény L., A kassai harminczad. (Magy. gazdaságt. szemle I. évf. 305. l.)
[6]) Thaly K., Irodalomtörténeti tanulmányok 37. l.
[7]) Csánki id. m. 253. l.
[8]) Csánki id. m. 252. l.
[9]) Per viam regiam et communem et publicam stratam. Wagner, Analecta I. k. 62. l.
[10]) Csánki id. m. 253. l.
[11]) Bajos ez utat a lublói útból elágaztatni, mert ma is a régi nyomon halad. L. Demkó id m. 310. l. Divéky id. m. 23. l.

védelmére a kassaiak erőszaktól sem riadtak vissza s e tiltott út használatát minden áron lehetetlenné igyekeztek tenni.

Érdekes a lőcseiekkel ez ügyben folytatott perük, mely a tiltott út egyes állomásait pontosan leirja. Jakab lőcsei polgár esetéből indult ki a per, kit a kassaiak, a mint ezt II. Ulászló király 1496 junius 11-én kelt oklevelében[1]) olvashatjuk, a nevezett úton a Kassa tőszomszédságában fekvő Makranczig bántatlanul engedtek jönni, ott azonban megtámadták s árúit elkoboztak. Erre a lőcseiek vizsgálatot kértek a királytól s a vizsgálattal megbizott Liszkai Ádám itélőmester bejárta az egész utvonalat Lőcsétől Makranczig s megállapitotta, hogy ez utat mindenki joggal használhatja.[2])

A jelzett útvonal egyes állomásait a következő módon irja le Liszkai Ádám itélőmester: Lőcsétől kezdetben folyton völgyek mentén kell menni Pálmafaluig, melynek tőszomszédja Leskován; egy kisebb hegyen átmenve Márkusfalvára ér az út, a honnét egy nagyobb hegyre kapaszkodva Zavodára jut, a mely csaknem a hegy csucsán fekszik; ugyanezen hegy másik oldalán fekszik Merény (Wagendrüssel), a honnét egy hegyen átmenve Svedlérre jut az út, majd sikságon haladva Remetére; Remete után több hegyen megy át, mig végre Meczenzéffre ér s Meczenéftől kezdve sikságon halad Jászóig s tovább.[3])

Makranczon történt a kassaiak támadása s igy az út további részleteiről II. Ulászló oklevele nem ad felvilágositást. Annyit tudunk még, hogy a nevezett lőcsei polgár Váradra akart menni s igy útjának Makranczon túl eső állomásait hozzávetőleg megállapithatjuk.

Kassáról Nagyváradra Tokajon, Nyiregyházán és Debreczenen keresztül vezetett a rendes országút,[4]) erre az útra kellett tehát a Makranczon át haladó lőcsei kereskedőknek rátérniök; mi-

---

[1]) Kassai titkos levéltár Dep. 26. Farkas id. m. 25. l.

[2]) Vie supraspecificate semper et ab antiquo, necnon a tanto tempore, cuius inicii contraria hominum memoria non extitit, fuissent publice libereque et communia strata regni. II. Ulászló idézett oklevelében.

[3]) Primum semper in vallibus per planum pergendo pervenissent primitus ad villam... Villam Palmarum nominatam, deinde pervenissent modicum in eadem valle procedendo ad possesionem... Leskowan, ulterius exinde unum monticulum transiliendo perrexissent ad villam... Marcusfalwa, dehinc vero ulterius ad unum montem non valde supereminentem satis per longum spacium progredientes attigissent terciam villam... Zawoda nuncupatam, fere in cacumine ipsius montis adiacentem, de qua postea declinantes ad alteram partem eiusdem montis descendissent ad oppidum... Wogendrussel nominatum... altero autem die... quendam montem petranseundo devenissent ad Swedler et deinde per planum ad Remethe... ascendendo montes satis per magnum spacium ex eisdem declinassent ad quandam villam... Meczenzeyff vocatam... abhinc autem semper per planum tendentes pervenissent ad oppidum Jazow. II. Ulászló idézett oklevelében.

[4]) Az Erdélyből és Váradról jövő kereskedők szokott utja Kassán át vezetett, a mint ezt Zsigmond király 1399. évi okleveléből látjuk (universi et singuli mercatores intra vel extra regnum nostrum de quibuscunque partibus, et signanter totarum partium nostrarum Transsylvanarum et de Varadino etc.). Hajnik id. m. 153. l. Valószinüen ez volt a keleti kereskedelem egyik útja, mely az aldunai vidékekről Erdélybe s innét Nagyváradon át Felső-Magyarországba, végül Német-, Lengyel- és Oroszországba vezetett. Hajnik id. m. 148. l.

után azonban a szepsi-makranczi országútKassára vezetett, melyet a mondottak szerint a lőcseiek elkerültek, valószinű, hogy nem ez irányban mentek, hanem más módon érték el a váradi országutat. Lehet ugyan, hogy a merészebbek megkisérlették a nevezett úton Buzinkáig eljutni, a mely Kassa közvetlen közelében feküdt s innen Nagy-Idán keresztül eljutottak Hidas-Németire, a hol a kassa—tokaji országút a Hernádon átkelt. Ez azonban nagyon merész vállalkozás volt, s ritkán járhatott sikerrel a kassaiak ébersége folytán, miután a mondottak szerint sokkal messzebbre is kiterjedt a figyelmük.

Sokkal valószinübb, hogy a lőcseiek Jászótól kezdve folyton dél felé mentek Gagyon és Kásmárkon keresztül, a mig el nem érték a kassa—miskolczi nagy országutat, azon átmenve pedig Aszalón, Megyaszón és Szerencsen át minden nagyobb nehézség nélkül el lehetett jutni a váradi nagy országutra. Bizonysága ennek II. Ulászló király 1497. évi oklevele, melyben vizsgálatot rendel azon ügyben, hogy a kassaiak három évvel előbb Bodolón a lőcseiek szállitmányát lefoglalták, daczára annak, hogy a lőcseiek királyi engedély alapján szabadon használhatták az összes szepességi utakat;[1]) a nevezett Bodoló pedig a szepsi—gagy—kásmárki úton feküdt, tehát ez eset a gagy—kásmárki út használatát bizonyitja.

A Rimaszombat felől jövő boroszlói, lengyel és porosz kereskedők is szivesen tértek le Tornallyánál illetőleg Szepsinél a rimaszombat—kassai útról, hogy Rozsnyón és Szomolnokon, illetőleg Jászón és Remetén keresztül Lőcsére mehessenek s ezzel Kassát elkerüljék; Zsigmond király azonban már 1412-ben megtiltotta ez utak használatát s kötelezővé tette a kassai utat.[2])

Sáros vármegye vámhelyeinek az összeirását 1355 január 4-én rendelte el I. Lajos király s az eredményről ugyanazon év február 3-án tett jelentést a szepesi káptalan.[3]) A jelentésben felsorolt vámhelyek a következők: Palocsa (a Poprád hidján), Gáboltó, Bártfa, Töltszék (nem jártak arra kereskedők), Eperjes, Margitfalva (Szepes vármegyében fekszik), Somos, Szinye-Ujfalu, Péchy-Ujfalu és Sztracsina (Zemplén vármegyében feküdt).

E vámhelyek nyomán a következő utakat állapithatjuk meg Sáros vármegyében:

Eperjes—szomolnok—rozsnyói út, mely út mentén a Hernád folyó partján fekszik a margitfalvai vám, a hol a nevezett út a lőcse—krompach—kassai nagy úttal is találkozik. E vámhely eredetileg Szepes vármegye délkeleti sarkában feküdt s azért sorozták Sáros vármegye vámjai közé, mert a sárosmegyei Szakalya vár tartozéka volt.[4])

Sáros vármegye derekát délről északnak szeli a kassa—eperjes—bártfai út, mely a vármegye legélénkebb forgalmi útjai közé tartozott. Bártfától kezdve számos út vezetett át Lengyel-

[1]) Per omnes vias faciliores et leviores, unde alias dictarum partium superiorum viatores ab antiquis temporibus vina quaecunque et alia victualia portare solebant ... ire et redire valerent. Wagner, Quelecta Scepusii.
[2]) Hajnik id. m. 154. l.
[3]) Péchy-család levéltára a Nemzeti-Muzeumban.
[4]) Csánki id. m. I. k. 263. l.

országba. A legnyugatibb Gaboltón ment keresztül s onnét északi irányban haladt Grybow felé.[1]) Bártfáról Grybov felé Zborón át is vezetett út s ugyancsak Zborón át északkeleti irányban haladt a bieczi út, mely a bártfaiak használt kereskedelmi útja volt[2]) s egyébként is sokat jártak rajta a kereskedők.[3])

A nevezett utak mentén Magyarországon, illetőleg Sáros vármegyében Somoson, Eperjesen, Bártfán és Gáboltón szedtek vámot.

A szepességi városokból, illetőleg Lőcséről keleti irányban Eperjesre nagy országút vezetett, melynek mentén Sáros vármegyében Szinye-Ujfalu vámhelyet találjuk.[4])

A szepességi útnak mintegy folytatása volt az északkeleti irányban Sztropkóra s onnan északra a lengyelországi Duklára illetőleg Krosnóra vivő út, mely Sztropkónál az Ondawa folyó mentén Zborónak is elágazott. Ez út mentén Eperjes mellett Töltszéken kisérelték meg a vámszedést, de eredménytelenül, mert a kereskedők nem arra jártak, alkalmasabb utat követtek Sztropkó felé. A sztropkó—zborói uton Sztracsina vámhely feküdt, a mely eredetileg Zemplén vármegyéhez tartozott.

A magyar-lengyel kereskedelem fő utvonala Sáros vármegyéből is Lublón vitt keresztül, illetőleg Eperjestől kezdve a Tarcza folyó mentén haladt, Héthársnál elvált a nevezett folyótól s a Poprád partján Polocsának indult, a honnét Lublónak vette irányát.[5]) Bizonysága ennek a Tarcza-parti út mentén fekvő Vörösalma 1285. évi határjárási oklevele, a hol a Sáros vármegyéből Lengyelországba vivő országút már szerepel.[6]) A krakói kereskedőkről tudva van, hogy már 1329-ben Sandecen illetőleg Lublón át jártak Magyarországba.[7]) Bizonyitja ezt a krakói országnagyok 1445. évi oklevele, melyben Magyarországba járó kereskedőiket arra kötelezték, hogy Lublón át járjanak.[8]) Krakó város tanácsa is ugy állapitja meg a Magyarországba járó krakói kereskedők útját, hogy[9]) Sandecen keresztül kötelesek menni, a honnét Lublón át vitt az út Magyarországba. 1464-ben II. Kázmér lengyel király megparancsolja, hogy Magyar-

---

[1]) A bártfa—grybowi út lengyelországi emlékeit Ulászló lengyel király 1388., 1424. és 1434. évi okleveleiben találjuk. Janota, Bardyjów 154. s kk. ll.

[2]) Janota, Bardyjów 152. l.

[3]) Per alios quoscunque advenas ex Polonia aut Russia in praefatum regnum nostrum per arcis Makowycza pertinentias publicis, consuetis et ab antiquo usitatis viis per civitatem nostram Bartfa praedictam tamquam veterem locum depositionis mercium vergentem. I. Ferdinánd 1560. évi oklevelében. Janota, Bardyjów 149. l.

[4]) A szepességi út Szinye-Ujfalun és Kajátán keresztül ment Eperjesre s 1295. évi elnevezése Banayuth volt. L. Omode nádor oklevelében: In viam publicam, que via uocatur Banayuth, Szinyei-Merse levéltár a Nemzeti Muzeumban.

[5]) Vámhelyei Péchy-Ujfalu és Palocsa.

[6]) Ad publicam stratam, que de Sarus ducit ad Poloniam. Péchy levéltár a Nemzeti Múzeumban.

[7]) Codex dipl. Cracoviensis I. r. 17. l.

[8]) Precipimus insuper omnibus mercatoribus regni huius, ut . . . debitam tricesimam in Lublio iuxta antiquam observantiam reddant. Teleki, Hunyadiak kora X. k. 170. l.

[9]) Item omnes mercatores Cracovienses euntes versus Ungariam debent transire per Sandec. Codex dipl. Cracoviensis I. r. 221. l.

ország felé csupán a krakó—sandeci utat használják,[1]) a mely ősrégi (via antiqua . . . vetustis temporibus consignata et deputata).

A lubló-sandeci út azonban nem csupán a lengyel kereskedelem főútja volt, hanem ez irányban haladt a kereskedelem Krakón tul a Visztula mentén Thornig, Danczigig illetőleg a Keleti tenger partjáig.[2])

Zemplén vármegye egyik kereskedelmi központja a Tisza partján fekvő Tokaj volt. Itt találkoztak a kassai,[3]) újhelyi, beregszászi és debreczeni országutak, s 1459-ben már vámhely volt.[4])

A másik kereskedelmi központ Homonna volt, a honnét közvetlen út vezetett Lengyelországba. Ez út a Laborcz folyó mentén vitt Dukla illetőleg Krosno felé, s Lemberg felé is ágazott el belőle egy út. Krosno lengyelországi vámhely s kereskedelmi központ volt, melynek piaczát a bártfai kereskedők is látogatták.[5])

Homonnától két irányban ágazik el az út: az egyik nyugat felé visz Varannóig, a másik pedig délnek halad s a Ondava folyóval együtt éri el a kassa-ungvári nagy országutat. A kassa-ungvári útból ágazik ki a homonnai útnak folytatásául a pesti nagy országút, a mely Terebes, Ujhely, Sárospatak, Sára és Vámosujfalu[6]) zemplénmegyei vámhelyek alatt megy el s a borsodmegyei Mező-Keresztes alatt egyesül a kassa-miskolczi országúttal. Ez országúton a lengyel kereskedelem Magyarország belső részébe akadálytalanul juthatott el, holott Kassán keresztül a város árumegállitási joga akadályozta a szabad közlekedést.

Ez okból a lengyelországi kereskedelem elkerülte Kassát s a homonnai utat használta. Ez azonban sértette a kassaiak gazdasági érdekeit s törvényes és törvénytelen eszközökkel törekedtek a magyar-lengyel kereskedelem irányát onnét eltériteni. Már V. László király 1455. évi rendeletében olvassuk, hogy a lengyelországi kereskedelem iránya a homonnai uj utra tért, minek következtében a kassaiak árúmegállitási joga sérelmet szenvedett.[7]) Ugyanezen uj útra vonatkozik I. Mátyás király 1459. évi oklevele, melyben szigoruan tiltja annak használatát.[8]) Megujitja e rendeletet a király 1460. évi oklevele.[9])

A mint a magyar királyok Kassa városa érdekében tilalmazták a homonnai utat, úgy tilalmazták azt a lengyel királyok Krakó városa érdekében. Lengyelországban Krosno és Sanok városok állottak közvetlen összeköttetésben Homonnával s a

---

[1]) Codex dipl. Cracoviensis I. r. 248. l.

[2]) Farkas R. id. m. 7. l. és Divéky, Felsőmagyarország keresk. összeköttetése 22. l.

[3]) A kassai ut mentén feküdt Rátka vámhely. Csánki id. m. I. k. 336. l.

[4]) Csánki id. m. I. k. 336 l.

[5]) Janota, Bardyjów 152. l.

[6]) Csánki id. m. I. k. 339., 338., 361. és 364. ll.

[7]) Mercatores et alii homines versus Poloniam euntes vel ab illinc redeuntes... de novo quandam viam per oppidum Homonna facere consuevissent. Farkas id. m. 19. l.

[8]) Mercatores forenses et praesentim Poloni, qui postposita omnino antiqua lege et consuetudine huius regni nostri Hungariae ac dimissis veris et antiquis viis per quasdam novas et inusitatas vias ad hoc regnum nostrum Hungariae.... venire.... consuevissent. Farkas id. m. 19. l.

[9]) Farkas id. m. 20. l.

krosno-homonnai, illetőleg sanok-homonnai utat tilalmazták, hogy a legyel-magyar kereskedelem a krakó-sandeci útra tereltessék.[1])

A kassa-ungvár-munkácsi útnak egyik szakasza Zemplén vármegye területére esett, melynek derekán haladt keresztül s utjában Gálszécs[2]) vámhelyet érintette.

Ez útból észak felé ágazik a Topla folyó mentén haladó út, mely Hanusfalván át Eperjesre vitt s vámhelye Zemplén vármegyében Csemernye volt.[3]) Czemernyénél Homonna felé ágazott el az út s mentében Varannón szedtek vámot.[4]) Ez útból ismét északnak ágazott az Ondava folyó mentén a sztropkói út, mely Sáros vármegye északkeleti szögletét vágva átment Lengyelországba s Dukla illetőleg Krosno alatt haladt. Sztropkón vámon kivül harminczadhivatal is volt.[5])

A kassa-ungvár-munkácsi útból ágazott délfelé a kisvárdai illetőleg nagykállói út, a mely Zemplénnél kelt át a Bodrog folyón, a hol vámot is szedtek.[6]) Vámot szedtek ezen kivül Jesztreben is.[7])

A megye déli sarkában a Tisza partján feküdt Lucz[8]) vámhely, melyen a pesti útból Nyiregyháza felé ágazó út vitt keresztül.

Ung vármegye főközlekedési vonala a kassa—ungvár—munkácsi nagy országút, mely a vármegyét délkeleti irányban szeli át s melynek mentén Nagymihály vámhelyet találjuk.[9])

Nagymihályból két út vezetett Ungvárra. Ez utak egyike délnek indult s keletre fordulva Darma[10]) vámhelyen át ért Ungvárra. Ez útból délnyugatnak ismét egy út ágazott el Zemplén vármegyébe, mely Vaján[11]) nevü vámhelynél ment át a Laborcz folyón.

A másik nagymihályi út délkeleti irányban Tybán s Korcsván keresztül halad Ungvár felé. A nagymihály-tybai útnak már 1326-ból,[12]) a tyba—ungvári útnak 1284-ből[13]) maradt okleveles emléke. A nagymihály—ungvári útból ismeretes még a nagymihály—vinnai és tyba—korcsvai rész.[14])

---

[1]) Novam, insolitam, inconsuetam viam, videlicet per Croszno et Sanok in Hungariam seu Humenna cum rebus, mercibus et bonis quibuscunque transeuntes, declinant a via antiqua, videlict per Cracoviam et Sandecz ipsis vetustis temporibus consignata et deputata. Codex dipl. Cracoviensis I. r. 248. l.

[2]) Csánki id. m. I. k. 338. l.

[3]) Csánki id. m. 315. l.

[4]) Csánki id. m. 340. l.

[5]) Csánki id. m. 339. l.

[6]) Csánki id. m. 340. l.

[7]) Csánki id. m. 351. l.

[8]) Csánki id. m. 355. l. Ez út kereskedelmi forgalmát igazolja a tiszalúczi vámjövedelem jelentékeny összege. V. ö. Iványi B., A tiszalúczi vám. (Magyar gazdaságt. szemle 1906. évf. 25. l.)

[9]) Csánki id. m. 337. ill. 385. l.

[10]) Csánki id. m. 389. l.

[11]) Csánki id. m. 389. l.

[12]) Az egri káptalan oklevelében: Jungit unam stratam publicam, qua itur de annotata villa Tyba versus villam Nogmihaly. Sztáray oklevéltár I. k. 107. l.

[13]) Az egri káptalan oklevelében: Per quandam puplicam stratam, que de Vnguar dinnit in Tyboua. Sztáray oklevéltár I. k. 31. l.

[14]) Jungit quandam publicam stratam, qua itur de Nogmihaly versus villam Vinna. Sztáray oklevéltár I. k. 108. Annectit quandam magnam viam de villa Tyba ad villam Karchwa vocatam ducentem. Sztáray oklevéltár I. k. 143. l.

Az ungvár—munkácsi út mentére esett Gejöcz vámhely, s ez útrész a mai iránynyal ellentétben Helmeczen és Dobrokán ment keresztül.[1])

Ungvártól északkeleti irányban is haladt egy út az Ung folyó mentén, mely az uzsokai-hágón át vitt Lengyelországba. Ez út azonban nagyobb jelentőségre nem emelkedhetett, mert tiltott út volt, ebből ágazott ki t. i. a sanoki út, melynek használatát II. Kázmér lengyel király 1464-ben eltiltotta a lengyel kereskedőknek.[2])

Ungvártól délnyugati irányban is ágazott el egy út, mely Salamonnál kelt át a Tiszán s Kisvárda illetőleg Nagykálló felé haladt. A nevezett Salamon vámhely volt.[3])

Bereg vármegye főközlekedési vonala az a nagy országút, mely Ungvártól délkeleti irányban vonul, Munkácsnál átkel a Latorcza folyón s a vármegyén keresztül folyton délkeleti irányban haladva Ugocsa vármegyébe megy át. E nagy út mentén csupán Ignéczen [4]) szedtek vámot, egyéb vámhelyeit nem ismerjük.

Munkácstól északkeletre ágazik el a lembergi út, mely egyideig a Latorcza folyó mentén halad, aztán északra fordúl s a vereczkei szoroson átmegy Lengyelországba. Miután Kassa városa 1361-ben árúmegállitási jogot kapott az orosz és lengyel kereskedők áruira [5]) s a nevezett kereskedők a munkácsi út használatával is elkerülhették Kassát, I. Mátyás király 1461-ben parancsot adott a munkácsi várnagynak, hogy a szokott utakat, t. i. a melyek Kassán keresztül vezettek, tartassa meg.[6])

Lemberg nagyon fontos kereskedelmi pont volt a középkorban, mert I. Lajos király 1372. évi rendeletével [7]) biztositotta piaczát a magyar és lengyel kereskedők számára s kizárta onnét a cseh, morva, szileziai és porosz kereskedőket. Lemberg kereskedelmi jelentőségét megértjük I. Lajos király 1380. évi okleveléből, [8]) melyből kitünik, hogy a nevezett város az orosz bevitel s kivitel piacza volt s Lembergből indult ki az oroszországi út, a mely Podolia tartományon keresztül Kamenecz város alatt [9]) ment el.

Lemberg volt továbbá a kiinduló pontja az oláhországi kereskedelemnek, mert II. Ulászló király 1403. évi oklevelében Lemberg az oláhországi kereskedelmi út vámhelye gyanánt szerepel.[10]) Lemberg tehát az orosz és oláhországi kereskedelem közvetitő helye volt s ezért a Lemberggel való kereskedelmi

---

[1]) Csánki id. m. 390. l.
[2]) Codex dipl. Cracoviensis I. r. 248. l.
[3]) Csánki id. m. I. k. 361. l.
[4]) Csánki id. m. 416. l.
[5]) Quod omnes mercatores extranei de regnis sc. Russiae, Poloniae et provinciis eorundem in regnum nostrum Hungariae venientes praetextu venditionis suarum rerum et mercium ultra ipsam civitatem Cassoviensem cum vecturis et mercibus eorum nullam procedendi habeant facultatem. Hajnik id. m. 149. l.
[6]) Farkas id. m. 20. l.
[7]) Codex dipl. Cracoviensis I. r. 50. l.
[8]) Codex dipl. Cracoviensis I. r. 73. l.
[9]) Codex dipl. Cracovienis I. r. 146. l. A boroszlóiak is Lublinon és Lembergen át mentek Oroszországba. Codex dipl. Cracoviensis I. r. 275. l.
[10]) Codex dipl. civitatis Cracoviensis I. r. 144. l. V. ö. I. r. 153 l.

összeköttetésnek, melyet a munkácsi út Bereg vármegye számára biztósitott, nagy jelentősége volt.[1])

Fontos kereskedelmi központ volt Bereg vármegyében Beregszász, a honnét Tokaj, Szatmár és Kisvárda felé ágaztak el az utak. Beregszász vámhely volt.[2])

A beregszász–tokaji úton fekszenek Surány, Ugornya és Namény vámhelyek, mely utóbbinál az út a Tiszán megy keresztül.[3]) A beregszász–szatmári úton a következő vámhelyek találhatók: Bene a Borzova folyó mellett s Csetfalva a Tisza partján.[4]) A beregszász–klsvárdai úton esnek Gelényes és Vid vámhelyek, mely utóbbi a Tisza partján fekszik.[5])

Bereg vármegye legnagyobb útja ezek szerint az ungvár–munkácsi út, legjelentősebb a munkács–lembergi út s a legtöbb út Beregszászról ágazik el.

Az ungvár–munkácsi, illetőleg kassa–ungvár–munkácsi út, a mint szakaszainak vármegyénkinti tárgyalásánál láttuk, vámhelyekben nem szükölködött a középkorban. E vámokból maradt a legujabb időkre is bőven, a mint ezt Fest Vilmos 1865. évi nagybecsű munkája igazolja.[6]) Daczára a bőséges vámolásnak, nem sok gondot forditottak fentartására a legujabb időkig. Igazolja ezt a fentidézett Fest Vilmos, a ki igy jellemzi ez állami utat: »Egyedüli ápolása hajdanában főleg csak abban állott, hogy néha kődarabok vagy földdel kevert gallyak hányattak be lazán és rendetlenül a több lábnyi mélységű számtalan gödrök és kátyukba, mi által az amúgy is járhatatlan út még borzasztóbb állapotba jutott. Nem csoda tehát, hogy ha a kivált nedves őszi időben utnak indult társzekerek a veszélyes helyeken vagy felfordultak. vagy tengelyt törtek, vagy lovastul elsülyedtek a feneketlen pocsolyákban.«

Ez utak középkori emlékeit sikerült kutatásaim során megtalálni. Nem terjeszkedtem ki, a mint ezt bevezető szavaimban is jeleztem, minden forrásra, mert p. o. a fenmaradt nagyszámú határjárási oklevélből alig használtam fel valamit, pedig ezek nem csupán kiegészitő adatokat szolgáltatnának, hanem egészen új utakkal ismertetnének meg.

A középkori vámhelyek emlékei is eléggé igazolják azonban, hogy Felső-Magyarország útrendszere nagyon fejlett volt. Kereskedelmi utjai révén összeköttetésben állott nem csupán Európa északi tartományaival, hanem nyugati Németországgal is. Ez élénk kereskedelmi összeköttetés teremtette meg Felső-Magyarország városait s tartotta virágzásban hosszú időn keresztül azokat.

Gárdonyi Albert.

---

[1]) Lemberg jelentősége a kelet-nyugati világkereskedelemben is nagy volt, mert a középkori világkereskedelem utja Konstantinápolyból a Dnjestr, Dnjepr és Don folyók mentén haladt a Keleti-tengerhez s ez útba esik Lemberg. E világkereskedelmi út magyarázza az orosz kereskedelem jelentőségét is. Jastrow. Welthandelsstrassen in der Geschichte des Abendlandes 19. l.

[2]) Csánki id. m. 411. l.

[3]) Csánki id. m. 419., 420. és 412. ll.

[4]) Csánki id. m. 413. és 414. ll.

[5]) Csánki id. m. 415. és 420. ll.

[6]) Magyarország álladalmi és országos útjai. Statist. és nemzetgazdasági közlemények I. k. 240. l.

Közlemények és ismertetések.

Válságok.

Bouniatian Mentor: *Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation.* München 1908. 188. old. — *Geschichte der Handelskrisen in England im Zusammenhang mit der Entwicklung des englischen Wirtschaftslebens.* 1640—1840. U. O. 312. old.

A válságok közgazdasági jelenségeit és természetét tárgyalja az egyik munka, s mintegy történeti bizonyitékául előadja a másik munka Angolország régibb válságainak történetét. Szerzőnk alapgondolata abban nyilvánul, hogy a gazdasági válságokat az egyes nemzetgazdaságok fejlődésében rendszeres tüneménynek tekinti. Mintegy 10—12 éves közökben a mai korban az egyes nemzetek gazdaságában a gazdasági élet hirtelen lendülete után kitör a válság, mely azután lassan-lassan enyésző félben áttér a nyugodt erőgyüjtés időszakába, hogy azután alkalomadtán ismét nagy lendületes korszakba haladva, folytassa a vázolt körfutást. A gazdasági fejlődésnek ez a körmenete pedig a tőke természetéből következik és a válság oka a tultőkésitésre való alkalom. A midőn ugyanis bármely gazdasági előnyös helyzet, pl. rendkivüli jó aratás áll be egy országban, az igy a szükségleten felül megmaradó vagyon termelőtőkében, gyárak jobb berendezésében, uj gépek megszerzésében, szóval a termelés javitása és fokozására szolgáló eszközökben keres és talál elhelyezést; az igy mutatkozó befektetés, szerzőnk szerint a túltőkésités oly nagy termelést tesz lehetővé, melylyel a fogyasztás nincsen arányban; túltermelés mutatkozik, az árak hanyatlanak, a válság itt van, mely mindaddig tart, mig vagy a fogyasztás növekedtével a túltermelés kellő arányba jut, vagy az illető befektetésekkel szemben régibb berendezések üzemből való kivonása által az egyensuly a termelés és fogyasztás közt helyre nem állittatik.

Az első munka, a mely ezt az elméletet kifejti, mindenekelőtt a válságok különböző alakjaival foglalkozik. A pénzválság, hitelválság, árúválság, tőzsde- és speculationális válság, iparválság, mezőgazdasági válság és az általános gazdasági válság fajai jutnak fejtegetés alá. A pénzválságok tárgyalásánál »gyakoriaknak és fontosaknak mondja azokat a válságokat, melyeknek oka

a pénzeszközök mennyiségében mutatkozó hiány és a pénzértékében ez által előidézett emelkedés«. »A pénzválság a hitelválsággal kapcsolatban a gazdasági válság tetőpontján »panik«-ban jelentkezik.« »A hitelválság külső jele a fizetések megszüntetésének és a csődöknek tömeges föllépése.« A kereskedelmi árúválságoknál »az árak rohamos hanyatlása ellen czélszerűnek« mondja a pénz szűkének megszüntetését és az üzleti körök hitelének emelését; az állam részéről ilyen időben nyujtott pénzsegélyek nagyban hatottak a válság enyhitésére. A tőzsdeválságokat rendszerint alapitási válságok követik, illetőleg azok az alapitott vállalatok, melyek a tőzsdeüzletben jelentkező tulságos speculatio nyomán keletkeztek, megbuknak. Ilyen speculatiós válságok erős vagyoneltolódásban nyilvánulnak, és az erős tőketulajdonosoknak — kik a speculatióban nem vesztenek — előnyére szolgálnak. Az iparválságok nagy tőkeveszteséggel járnak és a termelést bizonyos ideig megbénitják. Az iparválságok a közgazdaság legsulyosabb betegségei. Az agrárválságok rendszerint külső okok (rossz termés, tulságos behozatal) által keletkeznek s ép ezért legkevésbbé tartoznak a periodicusan jelentkező válságok közé.

A második munka tisztán gazdaságtörténeti. Szerzőnk nézete szerint főkép Angolország az az ország, a mely első sorban alkalmatos a válságok természetének felderitésére; mivel pedig Tugan-Baranovszky: Die Handelskrisen in England czimű munkájában az angol válságok történetét 1825 óta bőven adja elő, szerzőnk a régebbi válságokat 1839-ig tette tanulmánya tárgyává. Ebben a könyvében először is Angolország bankügyi fejlődését és hitelgazdasági viszonyait 1640—1694 időközben adja elő és ezzel kapcsolatban az 1640., 1667. és 1672. évi válságokat tárgyalja; ezek után a 1695. és 1696. évi pénzzavarok története vonul elénk; utána a 18-ik század első felében beállt hitelválsággal foglalkozik, az 1708-ban az angol bank ellen mutatkozott támadás, a délóczeáni szédelgés és az 1745. évi panik egészitik ki ezt a fejezetet. A 18-ik század második felében négy válság sujtja az angol gazdaságot: az 1763., 1772., 1778. és 1783. évi válságok. Végül a 19-ik század nagy válságai sorjában 1793., 1796., 1810., 1815., 1819., 1829., 1836. és 1839. években tárgyaltatnak.

A munka függelékében az angol külkereskedés adatait 1750—1840. években és az angol csődügyi statisztikát, ugyanazon évekből, találjuk.

(—vits.)

Trustök és kartellek.

Steiger J. (Bern): *Trust und Kartelle im Ausland und in der Schweiz.* Zürich 1907. 53.

Rövid története a trustök, kartellek és hasonló tömörülési alakoknak. A szerző rövid bevezetés után a trustök fejlődését Amerikában és az ellenük kifejtett hiábavaló erőlködést, a kar-

tellek létesülését Németországban és a Svájczban, a bankok concentráló működését az ipar terén, és az állam viszonyát mindazon tömörülési fejleményekkel szemben elég világosan és röviden adja elő. Mindezek a kérdések a kartellirodalom bő tárházában sokkal behatóbb fejtegetést találnak és a munka előnye csakis abban található, hogy rövid vázlatban kioktatja az olvasót ezen nagyon is vitás ügyben. A szerző maga zárszavában a trustök és kartellekről véleményét a következőkben adja: Az utolsó év óriási tőkeösszpontosulása egészen természetes okokból keletkezett. Az ipari trustök és kartellek szükségből keletkeztek; a vad és mindent megsemmisitő verseny ellen a termelési ágak monopolizálása vált szükségessé. De ezzel kapcsolatban nagyobb lett a kivitelképesség és keletkeztek nagy kinövések, a tőkehatalom visszaélései, a socialis gondolkodás elhanyagolása. Tagadhatlan, hogy a verseny csökkentése következtében az élet fentartására szolgáló eszközök megdrágulnak; de a kartelleket ebben a törekvésükben a meghonosodott védővámok erősen támogatják. Ha tehát az állam a trustök és kartellek áremelő hatása ellen valamit tehet, első sorban a védővámokat kellene megszüntetni. Különben az államnak nem áll feladatában, de nincs is hatalma arra, hogy ezeket az óriási vállalatokat megsemmisitse; mindaz, a mit az állam tehet az, hogy a conjunctura uzsorásszerű kihasználását ne tűrje. A tőke összpontositása mindazáltal természetes utján tovább fog haladni, mely a segédiparágakat is magába felszívja trustalakú képződmények által. A pénzügyi trustök és a bankok concentratiója nem származik gazdasági szükségből, hanem a nagyobb nyereség vágyából; a nagyipari trustök és kartellek a bankfuziókat nagyban növesztik.

A mi a szóban álló nagyvállalatok fejlődését a Svájczban illeti, szerzőnk szerint létesültek kartellek, vagy syndicatusok központi árúeladási helylyel leginkább oly czikkeknél (czement, tégla, liszt, gipsz), melyek a belföldi verseny mérséklésére szolgálnak és a kivitel tárgyát nem képezik; csak az órakartell képez e tekintetben kivételt. Gazdaságilag ezek a kartellek eddig beváltak. Trustalakú egyesület eddig csak kevés van; ilyen például a Nestlé-Chan, a tejtermékek értékesitésére a világpiacz biztositására; ez a vállalat a svájczi tejgazdaság nagy előnyére működik, de egyuttal a tejfogyasztást magában Svájczban nagyon megdrágitotta. A többi kivitelképes iparban a tőkeconcentratió abban nyilvánul, hogy mindinkább nagyobb vállalatok gépekkel veszik kezükbe a termelést (az óraiparban, a shiflihimzésben), vagy külföldi kartellekkel szövetkeznek (electrotechnikai ipar). A tőke összpontositása a Svájczban eddig káros következményekkel nem járt és az árak tulságos emelkedése eddig legalább nem észlelhető; egyelőre még kinövések nem mutatkoznak, a törvényhozás beavatkozása tehát e téren még nem szükséges.

(– vits.)

Társadalmi statisztika.

Dr. Gottlieb Schnapper-Arndt.: *Socialstatistik.* (Vorlesungen über Bevölkerungslehre, Wirtschafts- und Moralstatistik.) Ein Lesebuch für Gebildete, insbesondere für Studierende, herausgegeben von Dr. Leon Zeitlin, Leipzig, 1908. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt. 642 oldal, 10 szövegképpel és 22 statisztikai táblázattal. Ára 18 márka.

A társadalmi és kereskedelmi tudományok számára Frankfurt am Main-ban nemrég alkotott akadémia 1904-ben elhalt tanárának, Schnappen-Arndtnak három évi statisztikai előadásait veszi e vaskos könyvben az olvasó, a melyeket a szerző barátja, e müvének sajtó alá rendezője, Zeitlin bővitett ki a legujabb adatokkal s teszi könyvolvasmánynak élvezhetőbbé.

Az általános bevezetés után, a mely a statisztika fogalmával, első német képviselőivel, a politikai arithmetikának reájok gyakorolt ismeretes befolyásával, a statisztikának mint módszernek és mint önálló, illetőleg segédtudománynak bemutatásával, a statisztika hivatalos szervezetével stb. foglalkozik, az 1—25. oldalakat foglalja magába, három nagy részre különül el a munka, a melyek elsője 16 előadásban a népességtan, másodika 10 előadásban a gazdasági statisztikát s harmadika 12 előadásban a morálstatisztikát dolgozza fel.

A mi e helyen engem főleg érdekelt, az a népességtan. Ez a 29—254. oldalakat foglalja el, tehát tekintélyes lapszámot zár magába, de sajátságos és a statisztikai tankönyvekkel szemben érdekes eltérést mutat az, hogy a népesség s a népesedés elméletével sehol sem foglalkozik. De álláspontját szerző indokolja. Mert bár a népességtan feladatát abban látja, hogy az a népesség származásáról, elmulásáról és ujból való létrejöveteléről szolgáljon tanitással s igy alapját tegye annak a jövendő tudománynak, a mely »a szellemi birtok keletkezéséről és életprocessusáról« szól, a melynek gondolata félig-meddig Jacqués Bertillonnál is feltalálható (*Cours élementaire de statistique.* Paris, 1896. 444—445. old.), szakit a népességtannak szokásos három részre (népességi, illetőleg népesedési statisztika, népességi illetőleg népesedési elmélet és népességi, illetőleg itt is: népesedési politika) való beosztásával s helyébe állit egy »dichotomiá«-t. Ugyanis szerinte a népességtannak van egy statisztikailag »kezelt« és egy nem statisztikailag kezelt része, a mely tényeket állapit meg, szabályszerüségeket formuláz vagy praktikus követelményeket állit fel és igy a népességtan körében is épp ugy kell a kettéosztást keresztülvinni, mint a társadalmi gazdaságtanban; vagyis az egyik része adja elő a theorétikus tanokat, az a leiró rész, a másik része pedig a praktikus népességtant, a népesedési politikát. (30—33. old.)

De Schnapper-Arndt e könyvében a népességtan leiró részének mindenhol csak a »statisztikailag kezelt« oldalát mutatja be, ugy a népesség állapotára, mint a népesség mozgalmára, tehát a népességre és a népesedésre vonatkozólag és igy a »népesség keletkezéséről, elmulásáról és megujulásáról« szóló tanok csak »számadati részökben«, de nem elméletökben nyernek általa

bemutatást. Épen nem foglalkozik egyáltalán Malthussal, mert az a néhány sor, a mely róla könyvében foglaltatik (s a mely mindenesetre optimistikusabb jövendőt állit előtérbe, mint a minő Malthusnál van kilátásba helyezve), az a zárójelek tanusága szerint nem Schnapper-Arndtól, hanem Zeitlintól való. (253—254. oldal.)

A népességtanról szóló rész egyébként az általános s fentebb már ismertetett bevezetésen kivül a föld népességéről ad érdekes számokat és becsléseket, ismerteti a népszámlások ügyét, feladatait, módszereit, a népesség sürüségét, a családi állapotok, a népesség mozgalmának elemi tényeit, megemlékszik a fiuk születési többletére vonatkozó egynehány elméletről, bemutatja az emberi élettartamra, a halálozásra vonatkozó adatokat, a jólét és népesség, valamint a foglalkozás befolyását a halálozásra; végül foglalkozik a népesség szaporodásával s itt a házasodási mutató, a házasodási kor, a termékenység az absolut és relativ szaporodás, a megkettőződési periodus s a tulnépesedés kérdéseit, bár igen sokszor csak »per tangentem«, ismerteti.

A második részben a nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem mértékét objektiv alapokon igyekszik megállapitani és a magyar nemzeti vagyon becslése kérdésében sokszorosan polemizál a mi Fellnerünkkel (258., 263., 264. old.), a kinek a »magas épitmények« értékére vonatkozó számitásait s ezek alacsony eredményét (196 márka a népesség egy-egy tagjára) azzal akarja megdönteni, hogy »az az összeg, a mely Fellner szerint többféle számitási módból származott, csak többféle hibás számitás eredménye lehet. Hisz a budapesti épületekre vonatkozólag Fellner kereken 686 millió forintot nyert eredményül, a mi az akkori körülbelül 520 ezer főből álló (?) népesség mellett fejenként 1.320 forintot tesz ki. A többi cirka 18·7 milliónyi népességre tehát az összes 2.216 millió forintból 1.530 millió forint marad, a mi fejenként körülbelül 89 forintnak vagy 130 márkának felel meg. Igy tehát csaknem azt kellene hinnünk, hogy Budapesten kivül csak czigányok táboroznak Magyarországon.« (265. old).

A Foville-féle módszer is ismertetést és birálatot kap e munkában, mely a nemzeti jövedelem becslésével is megpróbálkozik.

Agrár, kereskedelmi, bér s »magángazdasági« statisztikai táblázatok s ezek magyarázatai és egynehány érdekes érvelés tölti ki még a második részt.

A harmadikban a morálstatisztika van elhelyezve, hogy ugy mondjam: inkább »Einzeldarstellung«-okban. A vallási, társasági, házasságfelbontási statisztika, a törvénytelen születésekre, a prostitucióra, az alkoholizmusra, az öngyilkosságra vonatkozó adatok s a bünügyi statisztika egynémely kérdése dolgoztatnak itt fel.

Nehéz birálatot mondani erről a könyvről. Alapos és beható tanulmány és a számadatok ellenőrzése kellene a végleges itélethez, inkább csak az a benyomás vethető itt papirosra, a melyet az átlapozás és egyes részek figyelmesebb átolvasása az ismertetőben kelt. Mindenesetre használható és pedig nem annyira a szakkörök, mint az érdeklődők számára való könyv ez, a mely

könnyed olvasmánynyá és élvezetessé akarja tenni a statisztika számadatait, de meglátszik rajta, hogy előadási jegyzetekből van kiadva. A kerekdedség sokszor hiányzik belőle, némely helyen terjengős, s a mi fontos, a könyvalakban való kiadásra ez az anyaghalmaz itteni alakjában még nem érett. Ha a szerző adta volna ki, nem pedig csak a baráti kegyelet adatta volna a közönség elé a munkát, bizonyára meg lett volna kerekdedsége s nem hiányzott volna belőle az az »utolsó simitás«, a melyet olyannyira nélkülöz igy az olvasó.

Kovács Gábor.

A franczia földmivelési kormányzat szervezete.

Annuaire du Ministère de l'Agriculture pour l'année 1907. Paris Impr. nat. 1907. 652. old.

Huszonhat évvel ezelőtt, 1881 november 14-én, Léon Gambetta miniszterelnöksége alatt léptették életbe a franczia földmivelésügyi miniszteriumot. Az agrár érdekek kiélesedése és differenciálódása Európa-szerte szoros összefüggésben áll azok kormányzati képviseletének önálló kifejlésével. De az igy kivált agrárkormányzati intézmények között talán egy sem működött oly nehéz viszonyok közt, annyi politikai sikerrel, mint a franczia földmivelésügyi miniszterium. Talán birtokviszonyaik sajátos minőségében rejlik e siker titka? Avagy inkább azokban a — tárgyias mértékkel — méltán nagystilünek mondható kormányférfiakban, a kik időnkint — mint Méline, Develle, Viger, Jean Dupuy — a földmivelési tárcza birtokában voltak? Mindenesetre megcsodálni való, mily szivóssággal érvényesültek a franczia agrár törekvések mindmáig a demokrata, sőt kommünard frazeológiától visszhangos párisi parlamentben. Sőt maga a socialista elmélet is bizonyos koncessziókat kényszerült az agrárizmusnak tenni s ha Vollmar és Bernstein reviziós-socializmusa a liberalizmus felé lejt, a Jaurèsébe és Thierry-Cazes-éba már inkább agrár-eszmejárások ivódtak fel.

A könyv, mely alkalmat adott nekünk e kis kitérésre, ez évben is inkább szolgálati czélokra készült, semmint a nagy közönségnek; de utóbbi számára is értékessé teszi az a körülmény, hogy ötödfélszáz oldalon retrospektiven magában foglalja mindazokat a törvényeket, rendeleteket és utasitásokat, melyek az elmult negyedszázad alatt a miniszterium és összes alárendelt hatóságainak szervezetét és szolgálati körét szabályozták. A száraz összegezésből is élénken emlékünkbe törnek egy hosszú emberöltő gazdatársadalmi mozgalmai, küzdelmes évek csapásai és orvosszerei, melyeknek e kodifikáció lett intézményes visszhangja. Megtaláljuk itt a mezőgazdasági hitelnek (sociètès de crédit agricole, 1894. és 1901. — caisses régionales de crédit agricole mutuel, 1899. és 1900. — warrants agricoles, 1898. és 1906. s. i. t.), az 1848. márczius 16-áról kiinduló országos gazdatársadalmi szervezetnek, a fokozódó sikerű mezőgazdasági szövetkezetek és syndicatusoknak

(1865., 1884., 1888., 1906. s. i. t.), a Conseil supèrieur de l'agriculture-nek, az alsó- és felsőfokú mezőgazdasági oktatásnak, az élelmiszerek ellenőrzésének, a tenyészállatok minősitésének stb. stb. gazdag törvénytárát. Belső tagolódásában a nagy kormánygépezet központi igazgatásra, állandó tanácsok- és bizottságokra és külső igazgatásra oszlik. A központi igazgatás tizenkét osztályban történik, melyek a személyi és költségvetési ügyeken kivül az erdő- és vizügyeken, a talajjavitáson, a tenyészállatok ügyén, a mezőgazdasági hitelen, gyógy- és élelmiszerek ellenőrzésén, az állategészségügyön, épitészeti ügyeken és jogügyeken osztozkodnak. A tanácsok és bizottságok közül legfontosabb a mezőgazdaság főtanácsa (Cons. sup. de l'agr.), melynek élén a mindenkori miniszter áll.

A Cons. sup. de l'agr.-t az 1882. évben létesitette és 1893-ban szervezte ujjá a törvényhozás. A főtanács tagjait részben a törvény határozza meg, részben a köztársasági elnök nevezi ki. Legalább egyszer évente ülésezik s az ülések közötti időben a főtanács tagjaiból kinevezett állandó tanácsadó-bizottság birálja el a miniszteriumtól véleményezésért hozzá áttett összes ügyeket. A mezőgazdasági oktatásügy élén is egy főtanács áll, mely a szakiskolák alapitását, ügykezelését, programmját, a tanitás és vizsgáztatás anyagát és módszereit, diplomák kiállitását stb. ellenőrzi. Van ezeken felül számos tanács és bizottság: kisérleti állomások, szőlő-reconstructiók, rovarkárok, állategészségügy, terményhamisitások, törzskönyvek, statisztikai felvételek, erdő- és vizügyek, halászat, talajjavitások, öntözések, községi artézikutak stb. stb. legfőbb ellenőrzésére, illetőleg létesitésére. A tanácsok beosztása lehetőleg a ministeriumi tagozódással párhuzamos. Végül a külső mezőgazdasági-igazgatás szervei: a mezőgazdasági és szőlészeti felügyelőségek, filoxera-biztosok és legkülönbözőbb ügykörű vidéki szakközegek; ezek között a franczia mezőgazdaság kitünően organizált tanügyi intézményei, élükön a párisi Institut national agronomique, melynek egyetemi jellege van. 1876-ban alapitották, két évfolyama van, melyek elvégzése után az abszolvált hallgató a baccalaureatussal egyértékű »mezőgazdasági mérnök« czímet kap; a tanárok közt oly tudósok neveit találjuk mint Carnot, Dybowski, Müntz, Van Tieghem. E jórészt elméleti jellegű egyetemen kivül van három, a gyakorlati vezetésre képesitő magas szinvonalú főiskolája a franczia mezőgazdaságnak, a grignoni, montpellieri és rennesi, melyek tanári korában Berthault, Zolla, Séguin s. i. t. foglalnak helyet és nem egy férfiu, a ki rendszeres szakkutatásaival, messze akadémiájának falain túl is oktat és figyelmeztet; továbbá bányászakadémia, kertészeti főiskola Versaillesban, tejgazdasági iskolák, végül egy nálunk is felette kivánatos fakultás: »a mezőgazdasági iparok főiskolája« Douaiban és 56 földmives-iskola. Az állategészségügy személyzetét öt akadémia képezi ki, hasonlóképen vannak erdészeti és folyamszabályozási szakiskolák is. Az erdők felett 32 erdőkerületi központ gyakorolja a felügyeletet, a lótenyésztés ügyét 22 méntelep szolgálja. A talajjavitást, lecsapolást stb. a vidéken egész sereg ministeriumi felügyelő, mérnök és ügyvivő vezeti, vagy ellenőrzi.

A mint látjuk, az évkönyv a személyes szolgálat vonatkozásaira szoritkozik s igy a franczia agrárpolitika legnevezetesebb kormányzati sikereiről, melyeket a vám- és adópolitikában ért el, époly kevéssé emlékezhetik meg, mint az utolsó évek legsötétebb jelenségeiről: a munkáshiányról és a túltermelés ama históriai lázadásáról, a mely a mult esztendőben *crise viticole* néven dúlta fel a Midi nyugalmát.

l.

Munkásvédelem.

A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesületének az 1906. szeptember 26-án Bernben a fehérfoszfornak a gyufagyártásnál való felhasználásának az eltiltása iránt létrejött nemzetközi egyezményhez való csatlakozás tárgyában a m. kir. kereskedelemügyi minister úrhoz intézett felterjesztése. A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesületének 3. számú kiadványa) Budapest, 1907. 26. old.

Ez a hosszú czímű, de alapos kis munka czélját már czímében viseli. A berni egyezményhez a Németbirodalom, Dánia, Francziaország, Olaszország, Luxemburg, Németalföld és Svájcz csatlakoztak, de a magyar kormány, bár az egyezmény körvonalait 1905-ben helyeselte, nem járult eddig hozzá. A nemzetközi munkásvédelmi egyesület genfi congressusa is felhivta 1906-ban az egyezményhez hozzá nem járult államok nemzeti osztályait, hogy kérelmezzék illetékes helyen az egyezmény elfogadását. Ennek tesz eleget most a törvényes munkásvédelem magyarországi egyesülete, a mely — saját bevallása szerint — eddig abban a reményben volt, hogy az egyezmény létrejöttének évfordulójára a magyar kormány is spontán hozzáfog járulni az egyezményhez.

A fehér foszfort alkalmazó gyufagyártás veszélyeit, a phosphornecrosist, ezt a legborzalmasabb ipari betegséget ismerteti a felterjesztés; óhajtását: az egyezményhez való járulását megdöbbentő adatokkal indokolván, a melyeket az iparágra felügyelő hatóságok tudomására jutott megbetegedések statisztikai összeállításaiból vont ki. Ide vonatkozólag főleg az érdekelhet bennünket, hogy az 1901. évi üzemi és munkásstatisztika szerint 2410 munkást foglalkoztat a magyar gyufaipar, amely szám az összes hazai gyári munkásoknak 0·93%-át teszi ki, igy a magyar gyári munkásság majdnem egy százaléka megmentéséről van szó a fehér phosphorral való gyufagyártás eltiltásakor. Mivel pedig e számból a 17 éven aluli munkások száma 706, — s e számban a hivatalos statisztika által nem is tudott 12 éven alóli gyermekek is benn vannak — s az összes munkások számának felénél többet (55·97%-ot) tesznek ki a női munkások s kivülök 131 tizennégy-tizenöt éves, s 398 tizenhat-tizenhét éves, a jövendő generatiók szempontjából is a legnagyobb fontossággal bir a gyufagyártás e veszedelmes módjának alapos megváltoztatása.

Ha eltiltják a fehér phosphort tartalmazó gyufák gyártását, úgy megszünik a baj teljesen, mert azok az óvó rendszabályok,

amelyek a fehér phosphorgyufák gyártásánál ma is elő vannak irva, nem sokat érnek s nem is épen tartatnak szem előtt. Legfeljebb az volna a kérdés, hogy közgazdaságilag nem szenvedne-e nagy hátrányt Magyarország, melynek gyufából jelentékeny kivitele van (1905-ben is 25.523 m. m. egy millió koronánál valamivel több értékben) s a kivitel 65·7%-a éppen a kénes (fehérphosphoros) gyufára esik. A kénes gyufa belföldi fogyasztásának arányszáma még ennél is nagyobb, t. i. 74·7%.

A felterjesztés szerint egyáltalán nem, s egy oly országban, a melynek kiviteléből már most is majdnem egy negyedrész a svédgyufára esik, s amely a termelt kénes gyufának csak 21·8%-át, a termelt svéd gyufáknak ellenben 36·07%-át viszi ki, kicsinyes és rövidlátó eljárás volna, ha a kiviteli érdek a tilalom mellett szóló oly nyomós érvek daczára annak elhalasztását vonná maga után. (17. old.)

A kénes gyufagyártás nem is virágzó ipar, helyzetének rosszabbodása nem is csak átmeneti, hanem állandó okok hatásának következménye; különböző államok tilalma a fogyasztási területet úgy is csökkenti. Ez az irányzat egyre terjeszkedik, az egyes államok tilalma már is 75½ millió fogyasztó elvesztését jelentette a phosphoros gyufákat előállító iparnak. Franczia-ország és Románia eljárása újabb 45 milliónyi veszteséget jelent, s ha a berni egyezményt az eddig csatlakozott országok hozzájárulása alapján léptetnék életbe, ez a fogyasztóknak megint 33½ millióval való csökkenésével lesz egyenlő: igy minél később fog Magyarország csatlakozni az egyezményhez, annál nagyobb rázkódtatásnak lesz kitéve a gyufaipar, mert nem lesz átmeneti idejök a gyáraknak a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásra (20. old.)

De azt az iparágat nyomják még a szocziálpolitikai intézkedések, a phosphornekrozis elleni óvintézkedések okozta tettek is, a melyek mind elkerülhetők, ha svéd gyufagyártásra térne át az iparág.

Ez a felterjesztés önmaga mellett beszél, bővebb indokolásra nem szorúl.

K. G.

Szövetkezetek és osztályharcz.

Müller Hans: *Die Klassenkampftheorie und das Neutralitätsprincip der Konsumgenossenschaftsbewegung.* Basel, 1907. 105 oldal.

Az a viszony, mely a socialdemokraták és a fogyasztási szövetkezetek közt, kivált Németországban kifejlődött, teszi a jelen munka tárgyát. Szerzőnk abból a szempontból indul ki, hogy a fogyasztási szövetkezet minden más politikai küzdelemmel szemben a semlegesség elvét érvényesiti; a szövetkezet nem politizál, nem törődik tagjainak politikai érzéseivel és törekvéseivel; a fogyasztási szövetkezet, s főkép a maga teljes kialakulásában a nagyban vásárló központok, első sorban tagjaik gazdasági előnyeit akarják előmozditani és lényegükben első-

rendű sociális intézmény, mely a kapitalisticus gazdasággal szemben gyakorlatilag érvényesiti a socialismus czéljait. Ezzel szemben a socialdemokraták és a szakszervezetek működéseik főtörekvését az osztályharcz kiélesitésére forditják; a szövetkezeteket is csak annyiban pártolják, a mennyiben az osztályharczban a proletárokat segitik, s ép ezért sokáig egészen közönyösen nézték a munkások szempontjából a fogyasztó szövetkezeti ügy fejlődését; pedig ha Angolországra tekintenek, látniok kellene, hogy a fogyasztási szövetkezetek mily nagy jelentőséggel birnak a munkások életében. Szerzőnk eme eszmemenetében erősen támadja a socialdemokraták osztályharczbeli irányzatát, a miként ez a következő idézetekből kitünik.

»Az osztályharcz és a szövetkezeti szervezet egymást kölcsönösen kizárja, épp ugy, a miként a capitalismus és a socialismus kizárják egymást.« »Az osztályharczot a fogyasztási szövetkezetekre kiterjeszteni, őket a sztrájkok, boykottok és kizárások forgatagába sodorni, a politikai izgatások, választások és szavazások felé terelni annyit tesz, mint a logikát és észszerűséget megtagadni és e nép érdekeit a legsulyosabban veszélyeztetni.« »Nincsen hamisabb és a socialismussal ellentétesebb, a munkásügy haladására veszélyesebb jelszó, mint az osztályharcz jelszava.« »A legrosszabb dolog az, hogy az osztályharcz jelszava által a socialismus nemes és igazságos ügye, mely, ha helyesen vezettetik, minden okos és becsületes ember eszét és szivét megnyerné, a nemzeteknél nagyban és meg nem érdemelt módon discreditáltatik. A közvélemény ma — fájdalom — a socialismust az osztályharczczal azonositja, pedig igazában egyiknek semmi köze a másikkal.« »Hogyha ma a munkásosztály a társadalomban és az államban nem bir nagyobb befolyással és tekintélyel; ha valóságos győzelmei oly nagy és szánalomra méltó aránytalanságban állnak a rájuk forditott nagy küzdelmekkel és óriási áldozatokkal, ennek főoka az osztályharcz szerencsétlen jelszava.« »Osztályharcz! ebben a szóban örvény rejlik, mely fájdalom a helyett hogy záródnék, mindinkább a megnagyobbodás irányzatában halad, mely nagy veszélyt rejt magában nemcsak a munkásokra, hanem az összes culturfejlődésre. A kinek szeme van, az előtt nem maradhat rejtve az, hogy az osztályharcz megszüntetése minden további haladásnak főfeltétele.« »Az a harcz, melyet csak a harcz kedvéért folytatnak, csak azért, hogy másokat megkárositsanak, vagy külön előnyt csikarjanak ki, egy ilyen harcz társadalmi gonosz tett, nem is neveli azokat, kik ilyen harczba állanak, hanem társadalmi durvaságra és erkölcsi megvadulásra vezet, és fölkelti az emberben a bestiát.« »A fogyasztási szövetkezetek állapota valamely országban jobban mutatja, mint a socialdemokrata párt vagy a szakszervezetek helyzete, milyen mértékben socializálja magát e társadalom, és vajjon socializálható-e, és hány ember érett már a socialis gondolkodásra.« Ha valaki a hosszú évek során át felépült mai társadalmi rendet fel akarja forgatni, tisztában kellene lennie az iránt, mit fog helyébe állitani és a socialdemokrata párt ezt nem tudja. »A ki vállalkozik arra, hogy az apáitól örökölt házat lerombolja, az legyen képes arra, hogy azonnal jobban épitett és berende-

zett épületet létesitsen. Ha ezt nem tudja, akkor az őrültek házába való. Tökéletesen ez az eset áll a capitalisticus társadalom hatalmas épületeivel. Akár milyen hibás, mégis lehetővé teszi a művelt emberiség megélhetését a mai cultura állapotában és naponkint védi és fejleszti e culturállapotot. Ha sikerülne is ezt az óriási épületet lerombolni, vagy forradalmi ténykedésével légbe röpiteni, mi éretnék el vele? Semmi más, mint hogy a benne lakó cultur emberiség létét és vagyonát elveszitené, neki is — de vele együtt a proletáriatusnak is — éhen kellene veszni, nyomorultan tönkre kellene mennie, mert senki sem volna képes azonnal jobb társadalmi rendet elővarázsolni.« »Ha tehát nem egyedül antisocialistikus bűnös rombolási kedvvel, hanem azzal a törekvő szándékkal vagyunk eltelve, hogy a társadalmat megjavitsuk, azzal kell kezdeni, hogy saját magunkat alakitsuk át socialistákká és hogy igy azután képesek legyünk a fennálló társadalmi rend keretében egy darab socialismust, a másik után életbe léptetni. Abban az arányban, a melyben ez sikerül, a capitalismus és vele a bourgeoisie elenyészik egészen magától. Következetesen ki lesz kapcsolva.« »Igaz, sokkal könnyebb socialistikusan beszélni, mint cselekedni; sokkal kényelmesebb a capitalismust az ujságokban vagy népgyüléseken megsemmisiteni, mint a saját kebelében — ott, a hol legmélyebb gyökerei vannak — kiirtani.« »Ha a capitalismust tényleg le akarjuk győzni, akkor a munkát kezdje meg minden egyes ember saját magánál. Polgári társadalmunknak socializálása függ a szellemi és erkölcsi képességek fejlődésétől, a rendelkezésre álló socialistikusan gondolkozó személyek számától. Efféle egyéniségek azonban csak szövetkezeti munka, a közczélok és közügyek érdekében kifejtendő gondolkozás, törekvés és küzdés utján válnak ki.«

(—vits).

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyünyörű üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két díszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferencziek-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépitési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi- és hintótengelyok, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntödei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Meghivás

a Magyar leszámitoló és pénzváltó banknak

1908. márczius hó 12-én déli 11 és fél órakor saját helyiségeiben (V., Dorottya-utcza 6. szám) tartandó

XXXVIII. rendes közgyülésére.

Napirend:

1. Az igazgatóság jelentése az 1907-iki üzletévről.
2. Az 1907-iki számadás és mérleg előterjesztése és az igazgatóságnak a nyereség felosztására vonatkozó inditványa.
3. A felügyelő-bizottság jelentése az igazgatóság által előterjesztett évi számadás és mérlegről, valamint a nyereség felosztását illetőleg tett inditványok megvizsgálásáról.
4. Ezen tárgyak és az igazgatóság és felügyelő-bizottság részére adandó felmentvény feletti határozat.

☞ Azon részvényesek, kik a közgyülésen résztvenni kivánnak, felhivatnak, hogy az alapszabályok 17. §-a értelmében részvényeiket a még le nem járt szelvényekkel együtt legkésőbb folyó évi márczius hó 9-ig a következő helyek valamelyikén letéteményezzék: **Budapesten**: a bank központi helyiségeinél (V, Dorottya-utcza 6.); **Kassán**: a bank fiókosztályánál (Fő-út 11.); **Fiuméban**: a bank fiókosztályánál (Via del Lido 7.); **Kolozsvárott**: a bank fiókosztályánál (Mátyás király-tér); **Pozsonyban**: a bank fiókosztályánál (Fő-tér); **Wien-ben az Union Bank-nál** (I., Renngasse 1.)

A megvizsgált mérleg és az erre vonatkozó felügyelő-bizottsági jelentés nyolcz nappal a közgyülés előtt a társaság helyiségeiben a t. részvényesek rendelkezésére áll.

Budapest, 1908. évi február hó 26-án. **Az igazgatóság.**

(Utánnyomás nem díjaztatik.)

ANGOL-OSZTRÁK BANK.

Az Angol-Osztrák Bank részvényeseinek

negyvennegyedik rendes közgyülése

1908. évi márczius hó 26-án este 6½ órakor Bécsben az Angol-osztrák bank pénztári helyiségeiben (I., Strauch-gasse 1. sz.) tartatik meg.

A közgyülés napirendje:

I. A főtanács évi jelentése.
II. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1907. évi zárszámadásról és e feletti határozathozatal.
III. Határozathozatal az 1907. évi tiszta nyereség hováforditásáról.
IV. A főtanácsosi választások és a cooptált tagok helybenhagyása.

Az alapszabályok 30-ik szakasza értelmében 25 részvény egy szavazatra jogosit.

A szavazatra jogositott részvényesek felkéretnek, hogy részvényeiket a még le nem járt szelvényekkel együtt folyó évi márczius hó 18-ig bezárólag **Bécsben** az Angol-Osztrák Bank számfejtőségénél, **Londonban** az Anglo-Austrian Banknál és Budapest-, Aussig, Bodenbach, Brünn, Prága, Teplitz, Trautenau és Triesztben az Angol-Osztrák Bank fióktelepeinél, továbbá Pilsenben Hoffmann és Kottlarzig bankbetéti társaságnál letétbe helyezzék.

Az alapszabályok 27. §-a értelmében meghatalmazás csakis szavazatra jogosult részvényesre ruházható.

Bécs, 1908. márczius hó 6-án. **A főtanács.**

(Utánnyomás nem díjaztatik.)

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ **Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.**

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál**, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda

Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Holó-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Kándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztositó-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapittatott 1863. évben. Folyó év február havában 1,555.500 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,339.500 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 95.476 korona 85 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től február 29-éig bezárólag 3,158.400 K értékű biztosiiási ajánlat nyujtatott be és 2,720 300 K értékű uj biztositási kőtveny állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 255.248 K 18 f és az intézet fennállása óta 12,653.134 korona 9 fillér fizettetett ki Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Jég- és Viszontbiztositó R.-T. folyó hó 2-án tartotta meg XVIII. rendes közgyülését Molnár Viktor v. b. t. t. elnöklete alatt. A formalitások elintézése után felolvastatott az igazgatóság jelentése. A felolvasott jelentésből a következő számadatokat közöljük:

Vagyon: Pénztárkészlet 64.855·53, rendelkezés alatti követelések pénzintézeteknél 511.332·33, értékpapirok és folyó kamatok 1907 doczember 31-éig 6,552 582·33, váltók a tárczában 27.151·56, követelés biztositó társulatoknál 87.690·60, követelés képviselőségeknél és ügynökségeknél 33.064·01, az ellátási pénztár értékpapirjai 403.995·83 K, óvadékok 114.000, összesen 7,797.672·19 korona. *Teher*: Részvénytőke 15.000 darab részvény 200 K-jával 3,000.000, általános tartalékalap 618.017·39, jégbizt. koczkázati tartalék 1,740.208·54, együtt 2,358.225·93, jégbizt. díjtartalék 397.842·93, tűz-viszontbizt. díjtartalék 449.924·23, szállitmány-viszontbizt. díjtartalék 36.000, együtt 883.767·16, jégbizt, kártartalék 4.229·98, tűz-viszontbiztositási kártartalék 146 937·23, szállitmány-viszontbiztositási kártartalék 57.902·10 együtt 208.469·31, a hivatalnokok ellátási pénztára 430.507·74, föl nem vett osztalék 80 K, óvadékok 114.000, nyereség-áthozat 1906-ból 583.926·58, nyereség a számadási évből 218.695·47, együtt 802.622·05, összesen 7,797.672·19 korona.

A közgyülés elhatározta, hogy a mult évi 583.926·58 koronányi nyereségáthozattal együtt rendelkezésre álló 802.622·05 koronából, az alapszabályszerű levonások tekintetbe vétele után, 10%-os, azaz részvényenkint 20 korona osztalék fizettessék márczius 4-étől kezdve és 454.509·07 K uj számlára vitessék át. A közgyülés ezután öt évre a következő igazgatóságot választotta meg: Madarasi Beck Miksa, Besso Marco, Frankl József, Gentilli Armin, dr. Hegedüs Lóránt (uj), Kelemen Samu, Kronberger Lipót (uj), parnói Molnár Viktor, Poór Jakab, Terralbai Richetti Ödön és Steinhardt Emilt. A közgyülést követő igazgatósági ülésen Molnár Viktor v. b. t. t. ujból a társaság elnökévé választatott meg.

A Magyar-Franczia közgyülése. A Magyar-Franczia biztositó r.-t. rendes közgyülését e hónapban ormódi Ormódy Vilmos úr főrendiházi tag elnöklete alatt 14 részvényes jelenlétében tartotta meg, a melyen az 1907. üzletévre vonatkozó igazgatósági jelentés, zárszámla és mérleg előterjesztetett. Az igazgatósági jelentésből a következőket emeljük ki: Tüzbiztositási üzletünk fejlődésében az elmult évben örvendetes haladás tapasztalható, a mennyiben az 1906. évi 4,515.993 korona 14 fillérrel szemben 1907-ben 4,800.680 korona 53 fillér díjbevételt értünk el és sikerült ezen üzletágat kielégitő eredménynyel lezárni. Jégbiztositási díjbevételünket azonban a már kora tavaszszal észlelt silányabb terméskilátások csökkentették s igy ezen körülmény, valamint a csehországi jégüzlet veszteséges volta szerény összegre apasztotta ezen üzletág eredményét. A zárszámadás-

ban kimutatott 232.926 korona 47 fillérnyi nyereség hová fordítására az igazgatóság a felügyelő-bizottsággal egyetemben javasolja, hogy abból a részvénytőkének megfelelő 6 százalék osztalék fejében 150.000 korona fizettessék ki. 15.951 korona 17 fillér az alapszabályok értelmében az igazgatóságnak és tisztviselőknek járó jutalék, 16 975 korona 30 fillér a tartaléktőke felemelésére, 50.000 korona a tisztviselők nyugdíjalapjának növelésére fordittassék. Ezen javaslatok a közgyülés által egyhangulag elfogadtatván, az igazgatóság inditványára egyuttal elhatároztatik, hogy minden 1890. évi augusztus 1-én kibocsátott részvény után a 18. szelvény átvétele ellenében járó 12 korona osztalék folyó évi márczius 23-tól kezdve a társaság főpénztáránál kifizettessék. A javaslatba hozott alapszabálymódositások elfogadtatván, a megejtett választások alkalmával az igazgatóság elnökévé Ormódy Vilmos, igazgatósági tagokká: Balaban Adolf, Hevesy Lajos, Fuchs Lajos, Szende Károly, Thiesore Károly, felügyelő bizottsági tagokká: Dalnoky Béla dr., Gyöngyössy János, Kónyi Manó, Lónyay Géza, baranyavári Ullman Pál dr. választattak meg.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közhirré teszi, hogy személyjáratait Zimony–Orsova–Galatz között a kiadott menetrend szerint ugy inditja meg, hogy az első hajó Orsováról Zimonyba folyó évi márczius hó 2-án, Zimonyból és Orsováról Galatzra márczius hó 3-án, Galatzról Orsovára pedig márczius hó 6-án indul.

A társaság személyhajói a zimony–galaczi vonalon úgy le-, mint felfelé hetenkint háromszor közlekednek és pedig Zimonyból és Orsováról lefelé minden vasárnapon, kedden és pénteken, felfelé Galaczról minden hétfőn, szerdán és pénteken, Orsováról pedig minden hétfőn, csütörtökön és szombaton.

Budapest, 1908 február 28. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy hajójáratait Baja–Apatin között az egyidejüleg kiadott menetrendhirdetmények szerint a folyó évben akként inditja meg, hogy az első menet mindkét irányban márczius hó 1-én lesz

Budapest, 1908 február 29. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi. hogy hajójáratait Vukovár–Ujvidék között az egyidejüleg kiadott menetrendhirdetmények szerint a folyó évben akként inditja meg, hogy az első menet mindkét irányban márczius hó 7-én lesz.

Budapest, 1908 márczius 3. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közhirré teszi, hogy Dubrovicza állomást a személyszállitó gőzösök, a meder elfajulása miatt f. évi márczius hó 5-től kezdve további intézkedésig nem érintik s hogy Dubrovicza állomás egyelőre a teherforgalomra nézve is zárva marad.

Budapest, 1008 márczius 4. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a személyszállitással összekötött menetrendszerű teherjáratait a Tiszán a már közzétett menetrend szerint úgy inditja meg, hogy az első menet Szolnokról Csongrádra f. évi márczius hó 15-én, Csongrádról Szegedre és vissza f. évi márczius hó 16-án, Csongrádról Szolnokra pedig márczius hó 17-én lesz.

Budapest, 1908 márczius 11. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi. hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban 1904. évi augusztus hó 1-től érvényes I—III. és 1904. évi október hó 1-től érvényes IV. sz. kivételes díjszabások f. évi junius 30-án hatályon kivül lépnek.

Ezen időpont után előre láthatólag új díjszabások fognak életbe lépni.

Budapest, 1908 márczius 13. *Az igazgatóság.*

Első Magyar Általános Biztosító Társaság Budapesten.

I. Tűz-, szállitmány-, jég- és betörés-biztositási üzlet.

Ötvenedik évi zárszámla 1907. évi január 1-től deczember 31-ig.

KIADÁSOK. **BEVÉTELEK.**

KIADÁSOK.	Korona	f.	Korona	f.	BEVÉTELEK.	Korona	f.	Korona	f.
I. Tűzbiztositás. Kifizetett károk és költségek	9,580.295·55				**I. Tűzbiztositás.** Az 1906. évről áthozott készpénz-díjtartalék a viszontbiztositott rész levonása után és minden megterhelés nélkül			6,500.000	—
levonva viszontbiztositott károk és költségek	3,840.588·74		5,739.706	81	Tűzbiztosítások után bevett készpénzdíjak és a folyó évben lejárt díjkötelezvények és díjváltók			19,374.853·90	
Függőben maradt károk tartaléka			827.136	50	levonva: törlesztett díjak		2,353.316·99		
Szerzési költségek a viszontbiztositott rész utáni bevétel levonásával			1,118.108	81	» viszontbiztositási díjak és díjrészletek		6,351.937·59	8,705.254·58	
Jövedelmi adó és bélyegilletékek			286	651·14				10,669.599	32
Postabérek			118.617	05	Az 1906. évben függőben maradt károk tartaléka			606.249	59
Adakozások közhasznú czélokra			16.500	—					17,775.848 91
A tűzbiztositási üzletet terhelő igazgatási költségek			1,455.291	43	**II. Szállitmánybiztositás.** Az 1906. évről áthozott készpénz-díjtartalék a viszontbiztositott rész levonása után és minden megterhelés nélkül			100.000	—
Behajthatlan követelések leirása			10.804	31	Szállitmánybiztositások után bevett készpénzdíjak			622.878·43	
A következő évek készpénz-díjtartaléka a viszontbiztositott rész levonása után és minden megterhelés nélkül			6,500.000	—	levonva: törlesztett díjak		27.110·49		
II. Szállitmánybiztositás. Kifizetett károk és költségek	324.822·76				» viszontbiztositási díjak		475.873·71	502.984·20	
levonva viszontbiztositott károk és költségek	235.015·48		89.807	28	Az 1906. évben függőben maradt károk tartaléka			119.894	23
Függőben maradt károk tartaléka			78.999	81				62.593	99
Szerzési és igazg. költségek a viszontbizt. rész utáni bevétel levonásával			27.376	86					282,488 22
A követk. évek készp.-díjt. a viszontb. rész lev. után és minden megterh. nélk			100.000	—					
III. Jégbiztositás. Kifizetett károk és költségek	2,063.606·66								
levonva viszontbiztositott károk és költségek	1,340.241·43		723.365	23					
Függőben maradt károk tartaléka			5.169	18					
Szerzési és igazg. költségek a viszontbizt. rész utáni bevétel levonásával			237.738	22					
Bélyegilletékek			45.437	10					
Behajthatlan követelések leirása			10.067	83					
A következő évek díjtartaléka			658.355	01					
IV. Betörésbiztositás. Kifizetett károk és költségek	30.593·11								
levonva viszontbiztositott károk és költségek	14.700·07		15.896	04					
Függőben maradt károk tartaléka			8.932	37					
Szerzési és igazg. költségek a viszontbizt. rész utáni bevétel levonásával			[illegible]						
A követk. évek készp.-díjt. a viszontb. rész lev. után és minden megterhelés nélkül									
V. 1907. évi nyereségszámla. A f. évi üzletből									

Mérlegszámla 1907. deczember 31-én.

VAGYON. **TEHER.**

VAGYON.	Kor.	f.	Kor.	f.	TEHER.	Kor.	f.
Készpénzek takarékpénztárak- és bankoknál			5,920.446	20			
Elhelyezett tő[illegible]n. é. Magyar földhit. int. 4%-os korona-záloglevél	à 93·50	Kor. 3,008.590	—		Részvényalaptőke teljesen befizetett 2000 egész részvény à 1000 forint és toljesen befizetett 2000 fél részvény à 500 forint		
8,314.000 kor. [illegible]n. é. Magyar leszámitoló- és pénzváltó bank 4%-os záloglevél	à 94·—	» 2,790.860	—			6,000.000	—
2,969.000 kor. [illegible]n. é. Kisbirtokosok országos földhitelint. 4½-os záloglevél	à 92·50	» 1,669.5[illegible]0	—		Társaságí tartaléktőke	6,000.000	—
1,740.000 kor. [illegible]n. é. Pesti magyar kereskedelmi bank 4½%-os községi kötvény	à 99·50	» 995.0[illegible]0	—		Külön tartalék*	3,387.199	39
1,000.000 kor. n[illegible]é. Pesti magyar kereskedelmi bank 4%-os községi kötvény	à 94·—	» 940.000	—		Jégbiztositási külön tartalék	500.000	—
1,000.000 kor. n[illegible]é. Magyar ált. takarékpénztári 4%-os záloglevél	à 94·—	» 235.000	—		Árfolyamkülönbözeti tartalék	70.974	79
250.000 kor. n[illegible]é. Aradi polgári takarékpénztár 5%-os záloglevél	à 97·—	» 242.500	—		Tűzbiztositási díjtartalék készpénzben a viszontbiztositott rész levonásával és minden megterhelés nélkül	6,500.000	—
2[illegible].000 kor. n[illegible]é. Temesvári első takarékpénztár 4½%-os záloglevél	à 98·75	» 242.925	—				
246.000 kor. n. é. Kisbirtokosok országes földhitelint. 5%-os záloglevél	à 100·—	» 100.000	—		Szállitmány biztositási díjtartalék készpénzben a viszontbiztositott rész levonásával és minden megterhelés nélkül	100.000	—
100.000 k. Magyar-franczia biztositó részvénytársasági részvény	à 200·—	» 2,392.000	—		Jégbiztositási készpénz-díjtartalék	658.355	01
11.969[illegible] drb Bécsi élet- és járadékbiztositó intézeti részvény	à 710·—	» 666.000	—		Betörésbiztositási készpénz díjtart. a viszontbiztositott rész levonásával és minden megterhelés nélkül	240.000	—
[illegible]049 drb Bécsi biztositó társ. részvény	à 470·—	» 805.000	—		Tűzbiztositási függő károk tartaléka	827.136	50
997 drb Hazai általános biztositó részvénytársasági elsőbbségi részvény	à 200·—	» 199.400	—		Szállitmánybiztositási függő károk tartaléka	78.999	81
A fenti értékpapirok stb. után az év végéig esedékes kamatok		» 225.449·60	14,042.854	60	Jégbizt. függő károk tartaléka	5.169	18
Tisztviselők és szolgák nyugdijalapjának értékei:					Betörésbizt. függő károk tartaléka	8.932	37
1,430.000 kor. n. é. Kisbirtokosok orsz. földhitelint. 4½%-os záloglevél	à 97·50	Kor. 1,394.250	—		Különféle hitelezők	1,093.623	56
406.000 kor. n. é. Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 4½%-os záloglevelei	à 99·—	» 401.940	—		Előbbi évekről eddig fel nem vett osztalékok	4.360	—
Ezen értékpapirok után az év végéig esedékes kamatok		» 13.710	—	1,809.960	—	Tisztviselők és szolgák nyugdijalapja	1,809.859	49
„Ormódi Ormody Amélie alapitványa“ értékei:					Első m. ált. biztositó társaság „Lévay-alap“	200.000	—
50.600 kor. n. é. Kisbirtokosok orsz. földhitelint. 4½%-os záloglevél	à 97·50	Kor. 49.335	—		Első m. ált. bizt. társ. „Ezredéves alapitvány“	100.200	—
Az év végéig esedékes kamatok		» 379·50	49.714	50	Ormody Vilmos-alap	84.626	09
Első magyar általános biztositó társaság „Tűzoltók segélyalapja“ értékei, letétben a m. kir. állampénztárban			74.745	23	Ormódi Ormody Amélie alapitványa	51.460	50
Leszámitolt és visszleszámitolt váltók			4,595.803	17	Első m. ált. bizt. társ. „Tűzoltók segélyalapja“	74.745	23
Társasági házak			3,480.000	—	Jubileumi alap	300.000	—
Különféle adósok: *a)* Pénzkészlet és maradványok a képviselőségeknél			1,795.090	54	Életbiztositási osztály folyó-számlán	2,811.337	69
b) Maradványok idegen biztositó intézeteknél			1,441.080	76	1907. évi nyereség	2,866.872	03
Jégbiztositási osztály folyó számlán			492.[illegible]65	36			
Központi pénzkészlet			71.771	28			
			33,773.831	64		33,773.831	64

* Az idei hozzájárulásokkal 3,797.739 kor. 33 fillérre emelkedett.

II. Életbiztositási üzlet.

Negyvenötödik évi zárszámla 1907. január 1-től deczember 31-ig.

KIADÁSOK. **BEVÉTELEK.**

KIADÁSOK.	korona	f.	korona	f.	BEVÉTELEK.	korona	f.	korona	f.
Törlesztett kötvények díja	1,169.314	35			A mult évből áthozott díjtartalék			104,391.287	70
Visszaváltott kötvényekért	2,017.047	18			Befolyt díjak: ez évben kiállitott kötvények után	1,972.373	—		
Halálesetek után kifizetett károsszeg	4,140.193	20			az előbbi években kiállitott kötvények után	16,834.849	69		
Lejárt kiházasitási tőkékért	3,767.847	22			a biztositott tőke emelésére forditott nyeremények	81.881	81		
Kiházasitási biztositásoknál haláleset következtében díjvisszatérités	65.149	51				18,859.104	50		
Függőben levő károk és díjvisszatérítések tartaléka	694.327	70			Illetékek	410.146	80	19,299.251	30
Függőben levő kiházasitási tőkék tartaléka	319.317	01			Kamatjövedelem			4,723.777	59
Évjáradékokért	465.022	93			Mult évi függőben volt károk és díjvisszatéritések tartaléka	724.471	63		
Viszontbiztositási díjak	642.427	29			Mult évi függőben volt kiházasitási tőkék tartaléka	330.182	26	1,054.653	89
Bélyegekért	357.042	82							
Irodai bér, postadíjak, nyomtatványok, úti- és egyéb költségek	1,117.297	94							
Tiszti fizetések	299.453	66							
Adóért	32.610	76							
Orvosi díjakért	206.745	21							
Szerzési és díjbehajtási költségek	1,428.664	12							
Behajthatlan tartozások leirása	32.106	05							
Kisorsolt biztositások tartaléka	8.000	—	16,762.[illegible]	65	08				
Díjtartalék ez év végén			111,471.[illegible]	258	45				
1907. évi nyereség			1,235.[illegible]	46	95				
			129,468.[illegible]	70	48			129,468.970	48

Mérlegszámla 1907. deczember 31-én.

VAGYON. **TEHER.**

VAGYON.			korona	f.	TEHER.	korona	f.
Értékpapirok		96,048.157 korona 81 fil[illegible]ér, ugyanis			Díjtartalék 114,445.082 kor. 43 fil. levonva a viszontbizt. díjtartalékot 2,973.823 kor. 98 fil.	111,471.258	45
1,728.700 kor. n. é.	magyar kir. 4%-os koronajáradék 93 korona 20 f.-el		1,611.148	40	Biztossági alap	795.904	22
5,478.400 „ „ „	magy. földhitelintézeti 3½%-os záloglevelek 83 kor. 50 fillérrel		4,574.464	—	Kiházasitási tőkék nyeremény	716.574	32
15,094.200 „ „ „	magyar földhitelintézeti 4% talajjavitási és szabályozási záloglevelek 93 ko[illegible]onával		14,037.606	—	Függőben levő károk és díjvisszatéritések tartaléka	694.327	70
15,646.800 „ „ „	magyar földhitelintézeti 4%-os korona-záloglevelek 93 kor. 50 fillérrel		14,629.758	—	Függőben levő kiházasitási tőkék tartaléka	319.317	01
10,160.400 „ „ „	pesti magyar kereskedelmi bank 4%-os korona záloglevelei 94 koronával		9,550.776	—	Túlélési csoportok számlája	203.687	28
9,297.000 „ „ „	kisbirtokosok országos földhitelint. 4½%-os záloglevelei 97 kor. 50 fillérrel		9,064.575	—	Előre fizetett díjak	24.567	91
6,974.100 „ „ „	magyar országos központi takarékpénztár 4%-os záloglevelei (április) 94 ko[illegible]onával		6,555.654	—	Fel nem vett nyeremények 1906. évről	47	52
494.100 „ „ „	magyar országos központi takarékpénztár 4%-os záloglevelei (junius) 94 ko[illegible]onával		464.454	—	Kisorsolt biztositások tartaléka	8.000	—
991.000 „ „ „	magyar országos központi takarékpénztár 4½%-os záloglevelei 93 kor. 50 fillérrel		976.135	—	Viszontbiztositó intézetek és mások követelései	171.485	77
6,062.400 „ „ „	egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 4%-os záloglevelei 94 koronával		5,705.236	—	1907. évi nyereség	1,235.146	95
585.000 „ „ „	belvárosi takarékpénztár 4½% záloglevelei 98 koronna 50 fillérrel		576.225	—			
9,861.800 „ „ „	pesti hazai első takarékpénztár egyesület 4%-os záloglevelei 94 koronával		9,270.092	—			
5,338.900 „ „ „	magyar jelzálog-hitelbank 4%-os záloglevelei 93 korona 50 fillérrel		4,991.871	50			
370.000 „ „ „	magyar jelzálog-hitelbank 4½%-os záloglevelei 93 korona 50 fillérrel		364.450	—			
1,000.000 „ „ „	magyar leszámitoló- és pénzváltóbank 4%-os záloglevelei 94 koronával		940.000	—			
Beszterczebánya-brezovai és piski-vajdahunyadi vasuti els. kötvény			1,246.210	21			
440.000 kor. n. é.	egyesitett államadósság 4²/₁₀%-os ezüstjáradék (április) 93 korona 50 fillérrel		433.400	—			
60.000 „ „ „	egyesitett államadósság 4²/₁₀%-os papirjáradék (február) 98 korona 50 fille[illegible]rrel		59.100	—			
7,910.000 „ „ „	triest-parenzoi h. é. vasut 4%-os elsőbbségi kötvényei 99 korona 90 fillérre[illegible]		7,902.090	—			
1,490.000 „ „ „	„Rudolfbahn“ államadósság 4%-os kötv. 96 korona 75 fillérrel		1,441.575	—			
1,000.000 „ „ „	Wiener Verkehrs-Anlagen-Anleihe 4%-os kötvények 97 koronával		970.000	—			
494.000 Lire olasz	3·75%-os járadék és kamatai		480.814	10			
Túlélési csoportok értékpapirjai: 217.300 kor. n. é. magyar kir. 4%-os koronajáradék 93 kor. 20		fillérrel	202.523	60			
1907. évet illető kamatok			886.483	30			
Jelzálog-kölcsönök			301.677	82			
Kötvény-kölcsönök			12,072.097	—			
Viszontbizt. kötvény-kölcsönök			5.975	82			
A központ tartozása folyó számlán			2,811.337	69			
Vezér- és főügynökségek és mások tartozásai			3,514.587	19			
			115,640.317	13		115,640.317	18

Budapest, 1907. deczember hó 31-én.

Steiner Jenő, életbiztositási könyvvivő. **Az igazgatóság:** **Gergely Tódor**, a központi könyvezés főnöke.

Báró Harkányi Frigyes, László Zsigmond, Ormody Vilmos, Szende Károly, gróf Zichy Nándor, Balaban József, aligazgató.

A fenti zárszámlákat és mérlegeket megvizsgálván, azokat a törvényben s az alapszabályokban meghatározott elvek szerint készülteknek és azok egyes tételeit a fő- és segédkönyvekkel teljesen megegyezőknek találtuk. — Budapest, 1908. február hó 29-én.

A felügyelő-bizottság:

Berzeviczy Albert, Burchard-Bélaváry Konrád, Hajós József, Németh Titusz, Báró Radvánszky Géza.

Értéktöbblet és gazdasági haszon.

Miután előzetesen foglalkoztam[1]) az értéktöbblet keletkezésével és annak feloszlásával különböző két munkakör között, a következő czikksorozatban ugyanannak elosztását óhajtom tárgyalni ama gazdasági tényezők között, a melyek minden munkakörben kisebb-nagyobb mértékben mindenkor szerepelnek és a melyeket eddig külön-külön figyelembe nem vettünk, mivel e munkaköröket energetikai alapon osztályoztuk.

E czélból jelen czikkemben tárgyalom első sorban a gazdasági haszon jelenségét, a mely az értéktöbbletnek jól ismert és leginkább szembetünő alakja; ebben mégállapitani törekszem azt az értéktöbbletből átlagban minő rész jut gazdasági haszon alakjában tőkekamatra és vállalkozó nyereségre és minők ama tényezők, a melyek meghatározzák e részesedés nagyságát és ezzel együtt a tőke jövedelmezőségét. A további czikkekben fogom tárgyalni egyrészt a munkások részesedését és a bértöbblet jelenségét, másrészt a földjáradék és egyéb járadékok jelenségét; valamint azt is, minő összefüggésben áll az értéktöbblet eme különböző neme egyik a másikkal, mikép befolyásolja egyik növekedése a másikat és minő határok állapithatók meg e növekedést illetőleg.

Ha sikerül beillesztenünk mindezen jelenségeket az eddig vázolt mechanikai elmélet keretébe, ezzel nemcsak ez utóbbit fogjuk kiegésziteni, hanem egyszersmind felismerjük azt is, hogy az eddigi közgazdasági elméletek közül melyek hozhatók leginkább összhangba a jelzett általános következtetésekkel

Ott, a hol a természeti erők korlátlanul felhasználhatók a termelésben és a hol használatukért külön bért nem fizetünk, a termelés terjedelme és költsége tudvalevőleg két tényezőtől függ: az egyik a munkakifejtés nagysága, a másik a tőke öszszege. Az eddigiekben főleg az előbbit vettük figyelembe és pedig kizárólag biologiai alapon; a tőkét csak annyiban vettük tekintetbe, a mennyiben physikai szempontból nélkülözhetetlen a munkánál.

---

[1]) L. Közgazdasági Szemle 1906. és 1907. évi folyamaiban *Az értékelmélet mechanikai alapelveiről* szóló értekezéseimet.

Könyvtár

A következőkben azonban mint önálló gazdasági tényezőt tárgyaljuk, a midőn megállapitani törekszünk, hogy a tőkének minő alakja szerepel tényleg a termelésben és miként részesedik a gazdasági haszonban.

A köznapi életben számos olyan dolgot és jogot nevezünk tőkének, a melynek egyáltalában nincsen szerepe a termelésben. Ez okból az elméletben megkülönböztetjük a közgazdasági tőkét valódi értelemben véve az egyéni tőkétől. A közgazdasági tőke fogalma alatt rendesen értjük mindazon nyers anyagokat, tápanyagokat, eszközöket, gépeket. üzemberendezéseket stb., a melyeket a termelésben tényleg felhasználunk, részben vagy egészben elfogyasztunk, de egyuttal a folyamat utján uj terményekre átalakitunk. A gazdasági javaknak ezen különféle nemei többékevésbbé minden termelési ágban szerepelnek; nélkülök semmiféle termelés el nem képzelhető.

Ezzel szemben megkülönböztetjük az egyéni tőkét, a mely mint ilyen nem szerepel a termelésben, a mely azonban a forgalom révén a haszonban való bizonyos részesedést biztosit az egyéni tőkebirtokos részére. Ide számitjuk a föld, telek és háztulajdont, a különböző hiteleszközöket és értékpapirokat, a kiváltságos helyzet vagy kedvező telek fekvésből eredő előnyöket, ugyanigy kivételes ismeretek felhasználásából folyó előnyöket, szabadalmi jogokat stb. Mindezen ingatlanok és jogok tulajdona alapján részesedünk ugyan a termelés útján előállitott haszon bizonyos hányadában, sőt gyakran a rendesnél nagyobb hányadban, a nélkül azonban, hogy az egyéni tőke a termelésben közvetlenül szerepelne és abban átalakulna. E tekintetben a termőföld sem tesz kivételt, mert jól tudjuk, a tulajdonképeni termelés munkáját az organikus erők végzik a melyek nemcsak a föld bizonyos alkatrészeit, hanem a levegő anyagát és a nap hősugarait is megkivánják. A mely föld ilyen szerves anyagcserét ellátni nem képes, avagy olyan föld, a mely az utóbbi két feltétel egyikét nélkülözi, — mind közgazdasági, mind egyéni szempontból értéktelen terület. Az egyéni tőkének jelzett különböző nemei nem is képeznek kézzel megfogható és átruházható javakat — e tekintetben ez osztályozás megfelel a római »res nec mancipii« megkülönböztetésének — hanem azok olyan követelések és jogok összeségéből állanak, a melyek biztositják részünkre az emlitett haszonrészesedést. Ezzel ellentétben a közgazdasági tőke valóban olyan javakból áll, a melyek kézzel megfoghatók és egyik helyről a másikra átvihetők. Ez okból az utóbbinak tulajdona tényleges birtokláson alapszik, s mig az egyéni tőkének tulajdona csak szigorú jogi formák mellett és a fennálló jogrendszer alapján biztositható.

Gazdasági szempontból a kettő között további külömbséget képez még az is, hogy a közgazdasági tőkének mindenkor határozott belértéke van, a mely rendesen arányban áll a benne felhalmozott munkával; ezzel szemben az egyéni tőke többnyire nem tartalmaz munkát, avagy legalább is nincs arányban ez érték a munkával, hanem annak forgalmi értéke függ egyrészt az ezen jogok alapján elérhető haszonrészesedés nagyságától,

másrészt e jövedelmezőség számitási alapjától, azaz a kamatlábtól. Tehát az egyéni tőkének értéke nem közvetlenül, hanem csak közvetve állapitható meg számitás alapján a tényleges jövedelem és forgalmi viszonyokhoz mérten. Még azon kivételes esetekben, a melyekben bizonyos munkahányadot tartalmaz, mint pld. háztulajdonnál, nem a munkahányad határozza meg annak értékét, hanem a jelzett előbbi körülmény.

A tőkének ezen két nemét tudtommal Wagner állitotta először szembe egymással, megkülönböztetvén munkájában [1]) a »Productionsmittelvorrat« vagy »Socialkapital« fogalmát, mint tisztán gazdasági fogalmat, a »Privatkapital« fogalommal szemben, a mely utóbbit mint tőketulajdont jellemez a történeti és jogi fejlődés alapján. Böhm-Bawerk többször idézett munkájában [2]) szintén elfogadja e megkülönböztetést, de azon módositással, hogy a munkások élelmezésére szolgáló anyagokat kizárja a közgazdasági tőke köréből. Ez eljárásban őt annál kevésbbé követhetjük, mivel ezen anyagok teszik, mint eddig is kiemeltük, a közgazdasági tőkének legfontosabb alkatrészét, a mely nélkül semmiféle termelés és más eszköz felhasználása el nem képzelhető; ugyanebből ered, mint látni fogjuk, a közgazdasági tőkének minden egyéb neme. Ha kizárja azokat a tőke köréből, ezzel tulajdonkép megdönti a fenti osztályozás alapját.

Ha a fenti módon a termelés alapján osztályozzuk a tőkét és kiegészitjük annak jellemzését az értekelés terén észlelhető alapvető különbséggel, nem lehet kétségünk az iránt, hogy a tőkének melyik nemét számitsuk fel mint valódi termelési tényezőt. Nyilvánvalóan az egyéni tőke, mint ilyen, nem szerepelhet; az csak az előállitott és forgalomba hozott javak miként való elosztását befolyásolhatja. Itt is tulajdonkép nem maga e tőke, hanem a fennálló jogrendszer alapján biztositott tulajdonjog, avagy kiváltságos helyzetből eredő előny az, a mely e hatást előidézi, a melyhez mérten a tőke értéke is változik. A termelésben közvetlenül csakis a közgazdasági tőke szerepel; ezért kizárólag ez utóbbit kell tekintetbe vennünk, ha a tőke gazdasági jövedelmezőségét és annak részesedését meghatározni akarjuk. Ha sikerül ezt megállapitanunk, az egyéni tőke jövedelmezősége is meg lesz magyarázva, a mennyiben az csak egy része lehet a közgazdasági tőke által előállitott értéktöbbletnek.

A köznapi életben a tőkének összegét pénzben szoktuk kifejezni, mivel az utóbbi mint általános csereeszköz és értékmérő ilyen összegezésre kiválóan alkalmas. Jelen esetben ez eljárást nem követhetjük azért, mert az értéktöbblet elosztása akkor olyan előzetes értékeléstől függ, a melyben az előbbi is benfoglaltatik. Ellenben ha a tőkének egyenértékét munkanapokban vesszük fel számitásba, a mint azt egyik előző fejezetben tettük, akkor a tőke a termelés physikai ténye alapján vehető fel számitásba. Ily módon a rendelkezésre álló tőke mint táp-

---

[1]) Adolf Wagner: *Grundlegung der pol. Oekonomie,* 3-te Auflage, Leipzig, 1892 p. 312—320.

[2]) E. v. Böhm-Bawerk: *Pos. Theorie des Kapitales,* 1889 p. 64—77.

anyag, nyers anyag, eszköz, üzemberendezés stb. megfelel határozott mennyiségű munkanapnak, a melynek alapján adott termelési feltételek mellett azokat rendesen évről-évre előállitjuk. Viszont a munka ezen összege egyenértékű a megfelelő energiamennyiséggel, azaz tápanyaggal, feltéve hogy e munkát biológiai egyenértékben számitjuk fel. Végeredményben tehát kifejezhető a termelési tőke a tápanyagoknak bizonyos mennyiségében, a mely az abban foglalt energia-készlet alapján a munka elvégzésére és a különféle termények ujból való előállitására képesit.

E tápanyagmennyiség egyuttal a tőke keletkezésének eredeti forrása. Ha elismerjük azt, hogy minden tőke terménykészletből áll, az utóbbi pedig munka útján lesz előállitva, ebből önként az következik, hogy e terménykészletet csak addig állithatjuk újból elő, a mig a szükséges energiakészlet birtokában vagyunk. Ha ilyennel nem rendelkezünk, nemcsak semmiféle közvetlen munkát nem végezhetünk, hanem azon terményeket, mint eszközöket és gépeket sem állithatjuk újból elő, a melyek mint közvetett termények szerepelnek a termelésben és abban szintén idővel megsemmisülnek. Minél nagyobb e mennyiség, annál több közvetett és közvetlen terményt állithatunk elő hasonló feltétel mellett. Ekkép nemcsak azt állithatjuk, hogy a tőkemennyiség határozza meg a termelés terjedelmét, hanem az általánositást phyzikai ismereteink alapján kiegészithetjük azzal, hogy egyenlő feltételek mellett a termelés terjedelme végelemezésben a rendelkezésünkre lévő energiakészlet nagyságával áll arányban. E szempontból nézve, a tőke használata és eredete physiologiai okokra vezethető vissza, a mint azt az emberi test anyagcseréjéből felismerhetjük.

Szervezetünkben állandóan el vagyunk látva bizonyos energiakészlettel, a melyet kinetikai czélra is felhasználunk. Tudvalevőleg ez ama forgalmi fehérjemennyiség, a mely a vérkeringésben rendes táplálkozás mellett rendelkezésünkre áll; továbbá ama szénhydratmennyiség, a mely a májban és ama zsirmennyiség, a mely e kötszövetben felhalmozódik és ugyane czélra átalakitható. A munkához szükséges három fontos energiaforrás állandóan raktáron van szervezetünkben, a minek következtében képesitve vagyunk arra, hogy huzamosabb ideig munkát kifejtsünk újabb idegen készlet igénybevétele nélkül. Ha ilyen készlettel nem rendelkeznénk, vegetativ tevékenységnél semmi más munkát nem végezhetnénk. Az energiának felgyüjtése és annak adott készlete tehát phyizologiai alapon is nélkülözhetetlen a munkához. Ha kellő előrelátással felhalmozzuk e készletet tervszerű gazdasági tevékenységgel, ezzel mindig csak az előbbi czélt és az előbbi anyagcsere folytatását akarjuk biztositani, a midőn a gazdasági keretben nemcsak saját, hanem mások megélhetését is biztositjuk és azok munkáját ujabb gazdasági terményekben hasznositjuk. A tőkegyüjtés tehát valóban folytatását képezi a külvilágban az előbbi organikus energiagyüjtésnek, a melynek fentartását és biztositását van hivatva szolgálni.

E szempontból tekintve, felismerjük azt, hogy a tőke és munka tulajdonkép két különböző phasisát alkotja a termelés anyagcseréjének, a mint azt fentebb jeleztük. Tőkének nevezzük végelemzésben azon energiakészletet, a mely potentialis energia, alakjában, avagy mint előzetesen felhalmozott kinetikai energia a közvetett terményekben a termelés rendelkezésére áll. Ellenben munkának nevezzük az energiakészletnek tényleges felhasználását és kinetikai erőre való áttételét a termelési folyamatban. A mennyiben az abban teljesen felhasználtatik és az előállitott terményben felhalmozódik, azt teljes összegben vesszük számitásba. Ha ez be nem következik — a mi rendesen a közvetett terményeknél lehetséges — azt a megfelelő hányad szerint számitjuk fel. A munkának egész összege azonban egyenlő feltételek mellett függ azon energiakészlettől, a mely e czélra akár most, akár előzőleg rendelkezésünkre áll. Ily módon a tőke összege a terményekben felhalmozott munka szerint valóban kifejezhető a megfelelő tápanyagmennyiségben, a melyből az eredetileg keletkezett és a melynek segélyével az tovább szaporitható.

E felfogással szemben felhozhatjuk ugyan azt, hogy a tőkemennyiség szaporitása nemcsak attól függ, mennyi tápanyag áll rendelkezésünkre, hanem attól is, minő módon vagyunk képesek azt felhasználni. Ugyszintén a tőke értéke is változik a szerint, a mint a terményeket a piaczon értékesitjük. Ezért az energiakészlet nagysága csak anyagi feltétele a tőke keletkezésének, a melynek mennyisége és értéke különböző módon változik a gazdasági tényezők hatása alatt. Ez ellenvetés azonban nem érinti az előbbi következtetés lényegét.

Első sorban hangsulyoztuk azt, hogy a tőkemennyiség csak »egyenlő feltételek« mellett áll arányban a készlettel. A mennyiben tehát a termelési feltételek módosulnak — a mi azt jelenti, hogy a termelési együttható megváltozik — ezzel természetesen az előállitott termény- és tőkemennyiség is megváltozik. Hogy minő hatással jár e változás a forgalom terén és különösen mikép befolyásolja ugyanaz az előállitott termény és tőke értékét — az attól függ, melyik téren mutatkozik e változás. Ha a műtermelés együtthatója növekszik egyik vagy másik terménynél, a nélkül, hogy a tápanyagok mennyisége és együtthatója is változnék, ez esetben a nagyobb terménymennyiség csak az előbbi terménymennyiséggel lévén kicserélhető, megfelelőleg csökken értékben, avagy módositja a többi termények értékviszonyát. Ilyenkor a mennyiségszaporitás nem jár együtt értékszaporulattal és az előállitott összes tőke értéke is ugyanaz marad. Ellenben, ha növekszik a tápanyagok mennyisége és együtthatója a nélkül, hogy megváltoznék a műtermelési együttható, akkor eleinte szintén csökken e tápanyagok értéke a mennyiségi viszony megváltozása következtében; de mivel a tápanyagokat felhasználhatjuk ujabb munkára és azzal kiterjeszthetjük a műtermelés körét, a következő termelésnél az utóbbiak mennyisége is szaporodik, a mi által az előbbi értékviszony megint helyreáll. Ilyenkor az előállitott tápanyagtöbblet valóban értéktöbbletnek felel meg. Ez okból a műtermelés terén is csak a tápanyagmennyiségnek egyidejű szaporitásával juthatunk értéktöbblethez, a mint azt már

kimutattuk. Általában tehát a tőkemennyiség szaporitása — a mely mindenkor terményekből áll — szintén csak akkor jár együtt értékszaporulattal, ha egyidejűleg szaporitjuk a termelés energiakészletét. Mivel pedig gazdasági szempontból nem a mennyiség, hanem az érték szaporitása a lényeges körülmény, nyilvánvalóan az energiakészlet nemcsak anyagi feltételét képezi a tőke keletkezésének, hanem egyuttal befolyásolja és korlátolja annak gazdasági értékét.

Létezik ugyan ezenkivül a tőkeszaporitásnak egy másik módja, a melyet a köznapi életben is jól ismerünk. Ez abban áll, hogy a tőke nemcsak termelés utján szaporitható, hanem megtakaritás alapján is felgyüjthető. Itt is a megtakaritásnak két különböző esetét kell megkülönböztetnünk. Ha a megtakaritott terménymennyiség ez ideig nem szerepelt a termelésben, hanem azt improductiv módon fogyasztottuk el a termelésen kivül avagy műtermények alakjában, a melyeket fényüzési czélra felhasználtunk, akkor e megtakaritással tényleg szaporitjuk a termelési tőke mennyiségét. De ezzel együtt szaporitjuk a termelésre szánt energiakészletet is, a melyet ezentul közvetve vagy közvetlenül a termelésben értékesitünk. Itt is tehát a tápanyagoknak relativ szaporitása képezi alapját a tőke megtakaritásának.

Ezenkivül lehetséges a megtakaritásnak egy másik módja, a melyet nem a termelés körén kivül, hanem annak körén belül eszközlünk. Ez akkor áll be, ha olyan tartós anyagból készült eszközöket és gépeket állitunk elő, a melyeket huzamosabb ideig használhatunk fel a termelésben. A tőkének ezen neme szintén energiakészletből és munkából ered és annak beszerzési költségét szintén ez alapon számithatjuk fel. De ha ilyen tőkének birtokába jutottunk, ezzel állandóan szaporitottuk a tőkekészletet legalább is addig, a mig az kopás vagy ujabb eszközök feltalálása folytán hasznavehetetlenné nem válik. Még az esetben is, ha felszámitjuk e tőke törlesztési hányadát és karbantartási költségét, mégis fenmarad a tőke értékének bizonyos hányada, a mely átvihető egyik termelési folyamatból a másikba a nélkül, hogy arra külön munkát forditanánk. Ily módon a közvetett termények mint eszközök, gépek, üzemberendezések stb. felhasználása és elterjedése valóban szaporitja a tőkekészletet és annak értékét és pedig látszólag függetlenül a további energiaszaporitás módjától. Ez okból rendesen megkülönböztetjük azt mint álló tőkét a forgótőkével szemben, a mely utóbbi minden egyes termelési folyamatban egészben átalakul és a kész terményben teljesen megtérül. Alló tőke felhasználása mellett tehát nemcsak azon potentialis energiakészlet szerepel a termelésben, a mely közvetlenül átalakul, hanem egyuttal a kinetikai energiának bizonyos hányada, a melyet abban előzetesen felhalmoztunk. Kétség ahhoz nem fér, hogy az álló tőke is felszámitandó a termelési folyamatban, a mint azt a praxisban is tesszük; a kérdés csak az, minő alapon számitható fel az utóbbi? Erre nézve az álló tőkével járó költségmegtakaritás nyujthat felvilágositást.

Mint általánosságban ismeretes, a termelésnek ezen módja több időt kiván az előkészités munkája folytán, mint a termények közvetlen előállitása. E körülményre alapitja Böhm-Bawerk,

mint jeleztük, tőkekamat-elméletét. Ha a tőkét mégis felhasználjuk, azt tesszük azért, mert ily módon jóval több munkát megtakaríthatunk, mint a mennyit a közvetett termények előállítására fordítottunk. Ha azokkal csak annyi munkát helyettesíthetünk, a mennyibe került e termények előállítása, soha senki nem vállalkozik ilyen termelésre, mivel az egyéb koczkázattól eltekintve, szükségszerűleg kamatveszteséget okoz. Álló tőke tehát csak annyiban alkalmazható, a mennyiben azzal tetemesen fokozhatjuk hosszabb időn át a termelés jövedelmezőségét, a mely körülmény az együttható számértékének megfelelő növekedésében fog nyilvánulni. Idővel ugyan e nagyobb haszon csökken, ha az álló tőke alkalmazása elterjed; de még igy is nagyobb a termelő haszonrészesedése, a mint az megfelel a tényleg felhasznált munka arányának. Ha az utóbbival egyenlő, az álló tőke nem hoz at hasznot és mint ilyen elveszti értékét. Ezzel szemben a forgó tőke mindenkor megtartja forgalmi értékét; ha egyik termelési ágban haszonnal nem alkalmazható, felhasználhatjuk azt veszteség nélkül más ágban. Az álló tőke azonban rendesen határozott módon le van kötve a termelésnek egyik-másik ágában; ha ott haszonnal többé fel nem használható, annak kivonása és értékesitése rendesen veszteséget okoz. Ennek szüksége beállhat vagy azért, mert az izlés és fogyasztás irányának megváltozásával más minőségű terményeket kell előállitanunk, a melyekhez az eddigi eszközök és gépek egészben vagy részben nem alkalmasak; vagy pedig azért is, mert a technika folytonos fejlődésével olyan uj gépek jönnek használatba, a melyekkel az eddiginél nagyobb fokú megtakaritás érhető el. Mihelyt a termelés irányának vagy technikájának ezen megváltozása csökkenti az eddig előállitott termények árát, e körülmény csökkenti, sőt esetleg felemészti a tőke eddigi hasznát, a midőn az többé gazdaságosan fel nem használható.

Mindezen körülmények bizonyságul szolgálnak arra, hogy az álló tőke értéke tulajdonkép nem függ az anyag minőségétől és az abban felhalmozott munka arányától, hanem azon haszontól, a mely annak révén elérhető. Az anyag állandó minősége ugyan előfeltételét képezi e tőke alkalmazásának; ugyancsak a felhalmozott munka aránya alapját képezi számitásunknak, a mely szerint üzemünket kezdetben berendezzük. De ha egyszer a tőke és munka közvetett termény alakjában rögzitve van, értéke nem függ többé az előállitási költségtől és az elhasználás fokától, hanem azon haszontól, a mely munkamegtakaritás révén általa elérhető. E tekintetben tehát az álló tőke hasonlit az egyéni tőkéhez, a melynek értékét, mint jeleztük, szintén az utóbbi körülmény határozza meg. Mivel azonban az előbbit tényleg felhasználjuk a termelésben és azt energiakészletből és munkával állitjuk elő, a hasonlatosság nem terjed addig, hogy azt az utóbbival azonosithatnók. Funktiójára és keletkezésére nézve az álló tőke épp olyan közgazdasági tőke, mint a forgó tőke. Csak értékalakulás tekintetében különbözők, a minek folytán annak felszámitását különböző módon kell eszközölnünk: a forgó tőke felszámitandó azon energiamennyiség egyenértékében, a melynek arányában azt munkára átalakitjuk; az álló tőke felszámitandó azon haszon-

részesedés szerint, a melyet általa a termelés és forgalom utján elérhetünk. Minthogy minden álló tőke forgó tőkéből ered, nyilvánvalóan első sorban az előbbi jövedelmezőséget kell megmagyaráznunk, mielőtt az utóbbinak haszonrészesedésével foglalkoznánk.

Elemezvén ily módon a közgazdasági tőkének különböző két alakját, el kell ismernünk egyrészt azt, hogy minden közgazdasági tőke a potentialis energiának ama készletéből ered, a mely a termelésben rendelkezésünkre áll; másrészt azt is, hogy a rendelkezésre levő forgó tőke egyenlő értékű azon energiamennyiséggel, a melyet a szerves világ közreműködése alapján évről-évre ujolag előállitunk és a mélynek egyenértékét az előbbi fejezetekben részletesen megállapitottunk. Ez előállitás átlagos ideje a mérsékelt éghajlat alatt természetesen nem lehet más, mint a naptári év; a mely időszak alatt e készlet is mindenkor megujul.[1]) Annak egy évi mennyisége tehát megfelel a rendelkezésre álló forgó tőke összmennyiségének, feltéve, hogy azt tényleg egészen a termelésben használjuk fel. Ez esetben előbbi egyenletünk $S = A + U$ kifejezi energiaértékben nemcsak a tápanyagok összegét, hanem egyuttal a közvetlen termelés rendelkezésére levő forgó tőke összegét. Ebből, mint láttuk, egyik rész a tápanyagtermelés terén van lekötve, a másik felhasználható műtermények előállitására. Megállapithatjuk tehát a forgó tőke jövedelmezőségét, ha mindegyikben külön-külön összehasonlitjuk a forgó tőke összegét az előállitott és az értékforgalom alapján felosztott terménymennyiséggel.

A tápanyagtermelés terén az összehasonlitás közvetlenül eszközölhető, mivel S terménymennyiség kifejezi az előállitott összes mennyiséget. Ily módon kapjuk:

$$\frac{S}{A} = \frac{A + U}{A} = 1 + \frac{U}{A}$$

Ez egyszerű képletből azonnal kitünik az, hogy itt nemcsak a tőkét állitjuk ujra elő, hanem ezenkivül többletet nyerünk, a melynek számértéke függ az előállitott energiatöbblet és felhasznált tőke viszonyától. Mint eddig is ismételten hangsulyoztuk, a

[1]) Más termelési viszonyok mellett, mint pl. a tropikus éghajlat alatt, a felszámitásnak más módja is lehetséges, mivel ott az előállitás évente kétszer vagy többször megismétlődik. Tényleg megfigyelhetjük azt, hogy ilyen éghajlat alatt lakó népek gyakran felosztják a naptári évet két vagy három önálló részre, a mint azt pl. a maláj és polynesiai népeknél tapasztaljuk. (Waitz Gerland: »Anthropologie der Naturvölker.« Bd. VI., 1872, p. 72, 74. Polynesier, p. 617 Melanesier.) Ilyen viszonyok mellett kifejlődik az időszámitásnak egy másik módja, a mely nem egyezik a föld forgásával a nap körül. E körülmény is azt bizonyitja, hogy az idő- és kamatszámitás alapját eredetileg nem a föld periodikus forgása, hanem az energiakészlet periodikus megujitása képezi; ez utóbbit csak később hozzák kapcsolatba és okolják meg az előbbivel csillagászati ismeretek alapján.

termelés és tőke e jövedelmezőségének alapját az képezi, hogy képesek vagyunk e téren energiatöbbletet előállitani. Ugyane körülmény egyuttal meghatározza a jövedelmezőség fokát. A jelzett viszony $\left(\frac{U}{A}\right)$ nem egyéb, mint a viszony a termelési terménytöbblet, azaz haszon és az abban alkalmazott tőke között. E viszony meghatározza a kamattétel nagyságát. Ha azt állandó egységre vonatkoztatjuk és mint szokásos, 100-al sokszorozzuk, megkapjuk a kamatlábat az egységes időre való vonatkozással. Ily módon a termelés phyzikai jövedelmezősége nemcsak alapját képezi a tőke jövedelmezőségének, hanem egyuttal megadja a jövedelmezőség fokát. E jövedelmezőség független a termények gazdasági értékétől mindaddig, a mig egyenlő értékviszony alapján számitjuk fel ugy a haszonnak, mint a tőkének értékét, azaz addig, a mig a termelés és értékesités ideje alatt árváltozás be nem következik.

A jövedelem és tőke összehasonlitásának ezen módját a műtermelés terén is alkalmazhatjuk. A rendelkezésre álló tőkemennyiség U ugyan változik egyik évről a másikra a terméshozamok szerint; azonkivül annak egy részét állandóan a műtermelésen kivül más czélokra is felhasználjuk. Ha azonban eltekintünk az utóbbi lehetőségtől és a maximális munkakifejtést veszszük alapul, a mint azt eddig tettük, akkor e változó értékű U fejezi ki a műtermelési forgó tőke egy évi egyenértékét.

A műtermelés terén igen különböző a termények előállitási ideje; az nincsen hasonló cyklushoz kötve, mint a tápanyagtermelés. De mivel az ahhoz szükséges forgó tőkekészlet az utóbbi termelési ágban térül meg, a műtermelésnél is csakis azon időt tekinthetjük önálló és periodikus időszaknak, a melyen belül megujul a munkakifejtés phyzikai feltétele. Ennek megfelelőleg K mennyiségben fel kell számitanunk az összes műtermény mennyiségét, a melyet ez idő alatt előállitunk. Ezen időn belül is észlelhető lesz bizonyos periodicitás, a mennyiben e termények rendesen olyan sorrendben és összeállitásban kerülnek piaczra, a mint az előző évi műtermények egy évi czélokra felhasználtatnak. E mennyiség egyenértékét megállapitottuk fentebb a csereforgalom alapján, mint következik:[1])

$$K = U + K\frac{m\,a}{(n+m)a} = U + K\,\frac{U}{S}$$

Ez egyenlet alapján meg nem állapithatjuk a forgó tőke jövedelmezőségét, mivel K mennyiség közvetlenül össze nem hasonlitható U értékével és pedig annál kevésbbé, mivel K képletben fejezi ki különböző minőségű és mennyiségű termények

[1]) L. Közgazdasági Szemle 1907. évfolyamában közzétett czikkemet.

összegét. Az előbbi értékegyenletek alapján azonban meghatározhatjuk annak egyenértékét tápanyagokban, a midőn kapjuk:

$$\frac{K}{m\,a} = \frac{S}{n\,a} \text{ avagy } \frac{K}{U} = \frac{S}{A} \text{ avagy } K = U\frac{S}{A}$$

Ha helyettesitjük az utóbbi értéket a fenti egyenletben és azt elosztjuk a forgó tőke értékével, kapjuk:

$$\frac{K}{U} = \frac{U + \frac{U^2}{A}}{U} = \frac{U}{A}$$

Ez egyenlet nyilvánvalóan akként értelmezendő, hogy összehasonlitva a műtermelésben előállitott termény mennyiséget az abban felhasznált forgó tőkével, szintén a tápanyagtermelés phyzikai jövedelmezősége képezi alapját ezen termelési ág jövedelmezőségének.

A mennyi műtermény osztályrészül jut haszon alakjában a műtermelőknek, az a munka arányában számitva a csereforgalmat és az elosztást, ugyanazon jövedelmezőségnek felel meg, a milyen elérhető a tápanyagtermelés terén. A tőke jövedelmezősége mindkét esetben egyenlő és ugyanazon phyzikai tények határozzák meg annak fokát. Mivel a műtermelésben elő nem állitunk munkára alkalmas potentialis energiát — nyilvánvalóan a tőke jövedelmezőségének alapját minden termelési ágban az energiatöbblet előállitásának lehetősége képezi. Nem indokolhatjuk tehát a tőke jövedelmezőségét se külön a tőkével, se külön a munkával, se mindkettővel együttvéve. E gazdasági tényezők csak annyiban nélkülözhetetlenek a termelésben, a mennyiben abban folyton tőkét munkára és munkát tőkére alakitunk át. Azonban ez átalakitás egymagában soha nem volna jövedelmező, sőt egyáltalában a termelés sem volna lehetséges, ha az organikus világ bőségesen nem pótolná azon energia veszteséget, a mely lépten-nyomon együtt jár az ilyen átalakitással.

A tőkejövedelmezőség e magyarázatával szemben felhozható ugyan az, hogy az csak általánosságban vonatkozik az összes termelésben felhasznált forgó tőkére. Ha el is fogadjuk azt mint alapot, ezzel még nincs megfejtve a haszon és kamatláb in concreto, mivel az energiatöbblet évről-évre folyton változik, egyrészt a klimatikus viszonyok, a talaj minősége és fekvése szerint, másrészt a termelés technikájának megváltozása következtében. A tőkével különböző helyen és időben különböző többlet állitható elő; a tőke haszna és a kamatláb pedig többé-kevésbbé egyenlő és állandó jövedelmezőségnek felel meg. Az előbbi átlagszámitás alapján sem vehető fel számitásba, mert akkor a termelésnek azon módja, a mely az átlagon alul marad, egyáltalában nem volna jövedelmező, sőt veszteséget okozna; ilyen termelésre pedig senki sem vállalkozik.

Ez ellenvetés teljesen jogosult. Leveretésünk valóban csak általánosságban állhat meg olyan viszonyok mellett, a hol a tőkének még nincsen átlagos haszna és egyöntetű jövedelmezősége, a mint ezt primitiv gazdasági viszonyok mellett tényleg megtaláljuk. De ha a népesség szaporodásával a kultura és termelés köre mindinkább kiterjed, előáll szüksége annak, hogy a távolabb és kevésbbé termékeny talajok is felhasználtassanak, a régieknek hozama pedig fokoztassék. Ezzel csökken az egyenlő tőkével előállitott tiszta hozadék összege és a tőke jövedelmezősége. Ilyenkor a termelés kiterjesztésére és tőkebefektetésre csak akkor vállalkozunk, ha ezen kisebb jövedelmezőség mellett megtérül a minimális haszon, a melyet az adott gazdasági és kulturális viszonyok mellett a tőkétől elvárunk. Ezért csak az utóbbi képezheti alapját az átlagos haszon megállapitásának; ellenben az ezt meghaladó hozadéki többlet, mint rendkivüli nyereség fog szerepelni, a mely körülmény, mint tudjuk, alapját képezi a földjáradék keletkezésének. Ezzel a műtermelés terén is csökken a tőke jövedelme egyrészt azért, mert az energiatöbblet szaporitása nem tarthat lépést a műtermények mennyiségének szaporitásával, másrészt azért, mert a tőke egyenlő jövedelmezőség alapján oszlik fel a két termelési ágban. Fejlődő gazdasági viszonyok mellett tehát minden tőke jövedelmezősége mindinkább megfelel a legkisebb hozadéknak, a mit tekintettel a földnek közvetitő szerepére akként is kifejezhetünk, hogy az aránylag leggyengébb földminőség avagy a legmesszebb fekvő területnek tiszta hozadéka felel meg a tőke átlagos jövedelmezőségének és a rendes kamatlábnak.

Ezzel egyszersmind indokolhatjuk a haszon és kamatláb folytonos csökkenését, a mely szükségszerüleg bekövetkezik azért, mert a vagyonosodás és népesség szaporodásával mind nagyobb nehézségbe ütközik a tápanyagtermelés kiterjesztése, a melyet csak növekvő költség és tőkebefektetés mellett valósithatunk meg az erőkiegyenlitődés törvénye szerint. A gazdasági haszon és kamatláb csökkenése tehát végelemzésben szintén az utóbbi törvény hatásának tekintendő. Ettől függetlenül is változik ugyan a kamatláb bizonyos határok között a pénz és hitelviszonyok folytonos ingadozása következtében; de ilyen időleges fluktuatiótól eltekintve, a melynek végső okát számos esetben szintén a terméshozam és tiszta hozadék ingadozására vezethetjük vissza, az átlagos kamatláb mindenkor a tőke physikai jövedelemzőségével és a tápanyagtermelés jelzett legkisebb arányával áll összefüggésben.

Ha azt szabatos alakban akarjuk kifejezni, meg kell különböztetnünk a tiszta hozadék összegében annak különböző alkatrészét. Azt a következő sorozatban tehetjük meg:

$$I' = u_1 + u_2 + u_3 \ldots\ldots u_x.$$

Ebben $u_1 u_2 u_3$ számértéke jelzi azon különféle hozadékokat lemenő sorrendben, a melyeket egyenlő tőkével különböző helyen és időben előállithatunk; u_x jelzi azon legkisebb hozadékot, a melyen alul a termelést ki nem terjesztjük. A legkisebb hozadék.

összege ugyanazon tőkére vonatkoztatva, mindenkor benfoglaltatik a nagyobb hozadék számértékében. Annak összegét tehát ki kell vonnunk az utóbbi értékből, ha az egész tőkehozadékot felszámitani akarjuk.

A kivonás után fenmaradó többlet képezi a kivételes nyereséget, a melyet a tőke javára fel nem számitunk. Viszont a legkisebb hozadék értékét annyiszor kell számításba vennünk, a hányszor azt levontuk az előbbi értékből, a mi a fenti példa szerint $(x-1)$-szer történt. Ha az utóbbihoz még hozzáadjuk a legkisebb hozadék tényleges értékét, kapjuk:

$$U = (u_1 - u_x) + (u_2 - u_x) + (u_3 - u_x) \ldots + x\,u_x.$$

Ez egyenletben $(x\,u_x)$ értéke képezi a tápanyagtermelésnek a legkisebb jövedelmezőség alapján számitott tiszta hozadékát; ellenben a többiek összege az ezt meghaladó hozadék értékét. Ha összehasonlitjuk e hozadékot a termelésre forditott tőkével A, akkor $\frac{x\,u_x}{A}$ viszonya kifejezi a tőkének normalis jövedelmezőségét, a mely minden körülmény között elérhető. Ez természetesen annál kisebb, minél kisebb u_x, azaz a legkisebb hozadék számértéke, a melynek értékét physikai körülmények határozzák meg.

A jövedelmezőség és kamatláb-csökkenésnek ezen magyarázatát Ricardo ismerte fel először, a midőn alapvető munkájában azt mondja[1]): »A haszon nagysága mindenütt és minden korban attól függ, mennyi munkával biztosithatjuk a munkások élelmezését olyan földeken, avagy olyan tőkével, a mely földjáradékot nem fizet«. Ily módon ő is a tőke legkisebb phyzikai jövedelmezőségével hozza összefüggésbe a haszon nagyságát. Még inkább kitünik e törekvése Malthushoz intézett leveleiből, a melyekben ismételten tárgyalja e kérdést és arról következőleg tesz említést: »my theory of a diminishing rate of profit in consequence of being obliged to cultivate poorer lands«.[2]) Ricardonak ez elmélete azonban nem részesült a kortársaknál a kellő méltatásban. Igy Malthus is egyik legutóbb feltalált válaszában csak bizonyos esetekre vonatkozólag véli elfogadhatónak Ricardo ez elméletét. Ezzel szemben kiemeli azt, hogy »nem a terménymennyiség és az előállitási költség viszonya határozza meg a haszon nagyságát (a mi azt hiszem az Ön véleménye), hanem a termény csereértéke illetőleg annak pénzben kifejezett ára összehasonlitva azt az előállitási költség pénzértékével«.[3]) Malthus ezzel nem érinti a kérdés lényegét; viszont ő csak körülirja e haszon jelenségét, esetleg indokolja annak pénzbeli ingadozását, de semmiképen meg nem magyarázza annak keletkezését, a melyet Ricardo a fenti módon megfejteni törekszik. Ugyszintén Stuart Mill, a ki úgy apja barátsága révén, mint saját munkája alapján Ricardonak leghivebb követői közé sorol-

[1]) Ricardo P. of P. E. & Tax. p. 70.
[2]) Letters of Ricards to Malthus ed. Bonar, Oxford, 1887. p. 77.
[3]) Malthus to Ricardo, okt. 9. 1814. Economie Journal 1907. p. 272.

ható, nem hozza fel ismeretes munkájában Ricardonak ez elméletét, hanem kapcsolatba hozza a haszon csökkenését egyrészt a tőkegyűjtés tényleges növekedésével, másrészt a vállalkozás és tőke fokozódó biztonságával.[1]) El kell ismernünk, hogy mindkét körülmény igen fontos szerepet játszik e tekintetben; ily módon a tőkegyűjtés növekedésével valóban kiterjeszthetjük a termelés körét, a mely a nélkül nem volna lehetséges. De e kiterjesztés ipso facto nem befolyásolja a haszon nagyságát; az csak akkor áll elő, ha azzal együtt a tápanyagtermelés phisikai jövedelmezősége is hanyatlik. Sőt olyen élesszemű kritikus, mint Böhm-Bawerk, sem ismerte fel teljesen Ricardo elméletének elvi jelentőségét, a midőn őt a vegyes »Productivitäts-theoretiker« közé sorolja és csak mellékesen tesz említést a tőkekamatra vonatkozó elméletéről.[2]) Pedig Ricardo e nézete szoros kapcsolatban van a földjáradékról alkotott elméletével, mert ugyanazon körülménynyel magyarázza nemcsak a haszon csökkenését, hanem egyúttal a földjáradék növekedését is. A kellő elismerés hiánya nyilvánvalóan abból ered, hogy Ricardo csak végső eredményét adja meg gondolatmenetének, de azt kellőleg kifejteni és indokolni nem képes. De ha általánosabb szempontból vizsgáljuk e kérdést és figyelembe veszszük ama korlátokat, a melyeket a természet törvényei megszabnak, azt hiszem, csak méltányolhatjuk Ricardonak ez intuitióját, a ki a végső következtetést ilyen ismeretek nélkül is képes volt felismerni.

Ha sikerült volna ekkép kimutatnunk a forgó tőke jövedelmének forrását és a haszoncsökkenés okát, e levezetésünket az álló tőke felszámitására is alkalmazhatjuk. Mivel abban a haszonrészesedés a termelésben eszközölt megtakaritás alapján jött létre, össze kell hasonlitanunk a termelésnek ezen két módozatát. Álló tőke nélkül ($x\,u_x$) hozadékot A_1 forgó tőkével állitjuk elő. Mivel álló tőkét csak akkor alkalmazunk, ha azzal ugyanazon terménymennyiségnél forgó tőkét megtakaritathatunk, A_2 betüvel jelölhetjük a szükségelt kisebb mennyiséget, a midőn kapjuk $\frac{x\,u_x}{A_2} > \frac{x\,u_x}{A_1}$. E megtakaritás szükségszerűleg növeli a forgó tőke jövedelmezőségét. E helyett azonban álló tőkét használunk fel, a melynek előállitási költségét munkanapokban, illetőleg a megfelelő energiakészletben kifejezve, C betüvel jelöljük. Ha teljes összegben számitjuk fel az utóbbit, a jövedelmezőség nem fokozódik, hanem ellenkezőleg csökken, mivel C értéke rendesen nagyobb $(A_1 - A_2)$ különbözetnél. Sőt ha azzal egyenlő, mégis csökken a jövedelmezőség, mivel a termelés ekkép hosszabb ideig tart. Tényleg az álló tőkének csak bizonyos hányadát kell felszámitanunk a karbantartás költségével együtt, a szerint, a mint az termelési czélokra rövidebb vagy hosszabb ideig felhasználható. E hányadot α betüvel jelöljük, a mely mindenkor tört szám.

[1]) J. Stuart Mill: P. of P. E., London, 1885. (people's edition) p. 441.

[2]) Böhm-Bawerk: G. und Kr. der K., Wien, 1883. p. 107.

Ha ennek alapján számitjuk fel az álló tőkét, kapjuk mint tényleg elhasznált tőkeértéket: $A_2 + \alpha C$. Ezenkivül felszámitandó még az álló tőke javára bizonyos haszonrészesedés, a mely nélkül a termelő ilyen tőkét nem alkalmaz. E haszonrészesedés normalis viszonyok mellett meg fog felelni az átlag haszonnak és kamattételnek. Ha az utóbbit meghatározza a forgó tőke physikai jövedelmezősége, azt $\frac{XU_x}{A_1}$ viszony alapján kell felszámitanunk és e czélból sokszoroznunk kell azt az álló tőke értékével. Ha hozzáadjuk azt az előbbi értékhez, kapjuk:

$$A_2 + \alpha C + \frac{XU_x}{A_1} C$$

Ez összeg magában foglalja ama tételeket, a melyeket előállitási költség czimén a practikus életben is felszámitani szoktunk. Szükségszerűleg a terményhozamot is ezen tőke összegével kell összehasonlitanunk, a midőn az előbbiek szerint irhatjuk:

$$\frac{XU_x}{A_2 + \alpha C + \frac{XU_x}{A_1} C} \gtrless \frac{XU_x}{A_1}$$

E szerint csak akkor alkalmazunk álló tőkét a termelésben, ha annak felhasználása mellett az előállitási költségre forditott összes tőke többet, vagy legalább is annyit jövedelmez, mint a közvetlen termelésre felhasznált forgó tőke. A mennyiben a jövedelmezőség ennél nagyobb, az álló tőke kivételes nyereségre fog szert tenni mindaddig, a mig azt a tőkének versengése az átlagra le nem szállitja.

E képlet alapján meghatározhatjuk az álló tőkének azon mennyiségét, a melyet adott termelési viszonyok mellett haszonnal alkalmazhatunk. Az előbbiből átalakitás utján következtethető:

$$A_2 + \alpha C + \frac{XU_x}{A_1} C \lessgtr A_1$$

$$C\left(\alpha + \frac{XU_x}{A_1}\right) \lessgtr \left(A_1 - A_2\right)$$

$$C\left(\frac{A_1\alpha + XU_x}{A_1}\right) \lessgtr \left(A_1 - A_2\right)$$

$$C \lessgtr \left(A_1 - A_2\right) \frac{A_1}{A_1\alpha + XU_x}$$

$$C \lessgtr \left(A_1 - A_2\right)\left(\frac{A_1}{XU_x}\right)\left(\frac{XU_x}{XU_x + A_1\alpha}\right)$$

Az utolsó képlet kifejezi azt, hogy a termelésben haszonnal alkalmazható álló tőkemennyiség három tényezőtől függ. Első sorban függ ama különbözettől, a mely a felhasznált forgó tőkéknél mutatkozik. Minél nagyobb a megtakaritás forgó tőkében, álló tőke felhasználása mellett, azaz minél tökéletesebb a

termelés technikája, annál nagyobb lesz az álló tőke alakjában alkalmazható tőke összege. Mint második tényező szerepel az átlagos kamattétel forditott értéke. Tehát minél kisebb e kamattétel, annál nagyobb lehet e tőke összege. Valóban megfigyelhetjük azt, hogy a közvetett termelés annál nagyobb arányokat ölt, minél előrehaladottabb az ország gazdasági állapota és minél inkább csökken egyidejűleg e kamattétel. Mint harmadik tényező valódi tört szerepel, a melyben az álló tőke törlesztési hányada is benfoglaltatik. Önként értetődik, hogy a tiszta hozadék abban közvetlen szerepet nem játszik, mivel az mind a számlálóban, mind a nevezőben benfoglaltatik. De a nevezőben még egy szorzat ($A_1\alpha$) is szerepel, a melynek növekedése csökkenti a törtnek értékét. Ez azt jelenti, hogy minél nagyobb a közvetlen termelésre forditott tőke összege, annál kisebb a tört értéke és azzal együtt a termelésben alkalmazható álló tőke összege. Viszont minél kisebb annak törlesztési hányada, annál nagyobb a tört értéke és az álló tőke összege. Az utóbbi két tényezőnek együttes hatása pedig annál nagyobb, minél kisebb a tiszta hozadék számértéke, azaz minél inkább csökken a tőke általános jövedelmezősége.

Ekkép meghatározván az álló tőke maximalis összegét és megismervén ama physikai és technikai tényezőket, a melyek rá hatást gyakorolnak, annak összegét ezentul adott számértéknek tekinthetjük. Ha ehhez hozzáadjuk a forgó tőkének összegét, a melyet ugy a közvetlen, mint a közvetett termelésben felhasználunk, valamint az álló tőkének évi törlesztési hányadát, megkapjuk az összes tőke összegét, a melyet a termelésben évről-évre felhasználunk. E felszámitásban természetesen a forgó tőkének összege mindkét termelési körben felveendő.

Kifejezhetjük tehát annak összegét a következő módon:

$$T = A_1 + A_2 + U_1 + U_2 + \alpha C + C$$

Látszólag itt az álló tőkének bizonyos részét kétszer vesszük számitásba: egyszer mint törlesztési hányadot, másszor mint álló tőkét. E felszámitás azonban szükséges azért, mert a termelésben tényleg mindig elhasználjuk az álló tőkének bizonyos részét. Az elhasználás foka ugyan nem mindig állapitható meg számértékben; tény azonban az, hogy bizonyos idő alatt az annyira kumulálódik, hogy az álló tőke többé nem alkalmazható. Ha tehát azt évről-évre változatlan értékben mint valódi álló tőkét fentartani és felhasználni akarjuk, annak bizonyos része évről-évre megujitandó akár egyik, akár másik termelési ágban, ugy a mint azt megkivánja a közvetett termények minősége. A törlesztési hányad külön felszámitása tehát lehetővé teszi a tőkének állandó fentartását, a mely körülmény épp ugy megelőzi a tőke tényleges felhasználását, mint a közvetett termények előállitása megelőzi a tulajdonképeni termelési folyamatot.

Ezen tőkeösszegből munkakifejtésre használjuk fel $A_1 + A_2 + U_1 + U_2 + \alpha C$ összeget, azaz a mindenkori forgó tőkének és a törlesztési hányadnak megfelelő összeget. Ha mint eddig tettük, a gazdasági munkát maximalis összegben vesszük számitásba,

ezen tőkeösszeg meg fog felelni a rendelkezésre álló összes tápanyagmennyiségnek S. Ez esetben kapjuk $T = S + C$, a mi azt jelenti, hogy a termelésben felhasználható tőke két részből áll: az egyik a forgó tőke, a melyet mint energiakészletet munkán folyton átalakitunk és évente ujból előállitunk; a másik az álló tőke, a mely közvetett termények alakjában rögzitve van és a melyet szintén az előbbinek segitségével tartunk fenn. Ezzel visszajutottunk ama tapasztalati tényhez és általánositáshoz, a melyből eredetileg kiindultunk.

Ezen összes tőke haszna könnyen megállapitható, ha sokszorozzuk annak összegét a kamattétellel, a melyet a termelés physikai jövedelmezősége alapján megállapitottunk. Ily módon megkapjuk a haszon egyenértékét:

$$H = \frac{XU_x}{A_1}\left(S + C\right)$$

A mennyiben egyes termelési ágakban ennél nagyobb nyereség esik a vállalkozóra, azt átlagos haszonnak nem tekinthetjük, hanem azt, mint különleges vállalkozói nyereséget, mint előnyös helyzetből eredő kivételes hasznot, avagy mint a járadéknak egyik alakját kell megkülönböztetnünk. Nyilvánvaló az is, hogy a forgó tőke összege csak akkor fog megfelelni S tápanyagmennyiségnek, ha biologiai egyenértékben számitjuk fel a gazdasági munkát. Ha a munka-jutalmazás ennél nagyobb, a forgó tőke összege is növekszik és ez esetben S értéke is szaporitandó. De mivel a munkabér emelkedése idézi elő e hatást, azt csak akkor tárgyalhatjuk, ha megállapitottuk, minő irányban és minő mértékben mutatkozik annak hatása. Az eddigi fejtegetésekből is kitünik, hogy a tőkének haszonrészesedése szoros összefüggésben áll egyrészt a munkabérrel, másrészt a járadékkal. Mindkét jelenséget, valamint összefüggésöket a haszonnal, a következő czikkben fogjuk tárgyalni.

Jankovich Béla.

A Németbirodalom új (postai) chequerendszere.[1])

A postai pénzforgalom eredeti alakja majdnem mindenütt, mint kocsipostai pénzküldemény jelentkezik, melynek tárgyát készpénz, vagy értékpapirok képezik s a melyek azután rendeltetésükhöz képest vagy postacsomagban, vagy levélformában szállittattak tova. Régi postaszabályzatok szinte hemzsegnek a legszigorúbb elővigyázati rendszabályoktól, a melyekkel az értékküldemények megrendelését, feladását és szállitását körülvették. E körülményességek mind a kártéritési kötelezettség miatt voltak szükségesek s a közönség szerfelett nyomasztónak találta őket. A csomagolásnak meghatározott alakban kellett történnie, nem különben elő volt irva a burkolat s végül szinte elmaradhatatlan a sok pecsét. Némely országban a feltüntetett értéket a feladás alkalmával a hivatalnok jelenlétében kellett a pénztárnál becsomagolni és biztositékul rányomták a hivatal pecsétjét is. A rendeltetési helyen a címzettnek a postára kellett menni, ott a levelet felnyitni, a tartalmát megszámlálni s azután nyugtát kiállitani. Később ugyan egyszerűbb lett az eljárás, de mindezeknek a formalitásoknak nyoma még ma is van az úgynevezett »nyitva olvasva« feladott pénzesleveleknél.

Már jelentékenyen egyszerűbbé és tökéletesebbé tette a pénzküldést a postautalványok behozatala, a mely a pénzforgalomban valóságos forradalmat idézett elő. Általa megszüntek jó részben mindazok a nehézségek és óvatossági rendszabályok, a melyek eddig a pénzküldeményeket a feladástól a kézbesitésig kisérték s azonkivül a pénzszállitás nagyon megócsult. Egy nehézség azonban még mindig fennmaradt. A bevételek és kiadások az utalvány-forgalomban eleinte nagyjában ellensúlyozták egymást úgy, hogy a kiegyenlités végett különös rendelkezésekre nem volt szükség, később azonban az utalványforgalom fellendülésével a befizetések és kifizetések összegei már csak a legritkább esetekben fedik egymást. Általánosságban constatálható, hogy a kis helységekben a befizetések, a nagyobb városokban és az erős termelő gyárvárosokban a kifizetések vannak túlsúlyban. Szükséges volt tehát egy czélszerű fizetési, kiegyen-

[1]) Felolvastatott a *Magyar Közgazdasági Társaság* 1908. évi április hó 9-én tartott ülésében.

litő eszközről gondoskodni, a fölösleget produkáló és ellátmányt kivánó városok, illetőleg hivatalok között.

A legtöbb országban e kérdést eleinte úgy oldották meg, hogy a postaigazgatósági kerületi pénztárak összegyüjtötték az egyes postahivatalok fölöslegeit, abból dotálták az egyes hivatalokat, a fölösleget pedig az országos központi pénztárba szállitották be. Azonban ez is csak rövid ideig segitett, mert a postautalvány-forgalom rohamos emelkedésével az egyes gyüjtőpénztárak tevékenysége nem tudott lépést tartani.

A pénznek nagy távolságoknál még mindig napokra volt szüksége, hogy az illető helyre kerüljön. Milliók voltak utban és még sem volt mindenütt és midenkor kellő időben biztositva a postautalványok pontos kifizetése. Tágitani kellett tehát az eddigi hatáskört mind a központi főpénztár, mind a kerületi pénztárak részére. A legtöbb állam e kérdést postapénztárainak az ország, illetőleg birodalom többnyire legelső rangú magánbankjának — nálunk az osztrák-magyar banknak — a cheque- és giroforgalmába való beléptetésével oldotta meg.

Manapság tehát megszünt a pénzszállitás veszélye, az utalvány-forgalom kellemetlensége, mivel szükség esetén a giroszámlatulajdonos postapénztár chequet bocsát ki s a következő félórában már millió állhat rendelkezésére. Igy jutott tehát a postaforgalomban az utalvány mellett fontos szerep a chequenek.

A chequenek előnyeiről, hasznosságáról és czélszerűségéről azt hiszem felesleges e helyen bővebben szólanom, mindössze csupán néhány példával illusztrálni akarom azokat az előnyöket, a melyek a chequekel való fizetéssel járnak.

Mindnyájan tudjuk, hogy a cheque által a készpénzfizetések összege a minimumra redukálódik, könyveléssel lehet elintézni az orvos, az ügyvéd, az iró tiszteletdíját, házbérfizetést, ujság előfizetést, tűz- és életbiztositást, sorsjegyvásárlást, stb. A kisember, a kisforgalom nem pénzzel, hanem chequekel fog dolgozni. Állami, községi hivatalok, takarékpénztárak, lateiner emberek, sőt földmivelők is ma már nagy számmal részesei a chequeforgalomnak. Az adóhivatalnok, a nyugdíjat, évjáradékot kifizető hatóság ma már nem kénytelen a polgársággal érintkezni és viszont, hanem mindent a cheque intéz. China, Japánnak a hadisarczot, Oroszország ugyancsak Japánnak a hadi-foglyok ellátásáért járó összeget egy, az angol bankra szóló chequekel egyenlitette ki. El lehet képzelni, hogy a chequekel csak az utóbbi két esetben mily roppant költséget, fáradságot kiméltek meg, elkerülve a több milliárdnyi pénz átés megolvasását, szállitását, őrzését, stb.

A nagy merkantil állam, Anglia, volt az első, a mely a cheque előnyeit felismerve, használatát tökélylyé fejlesztette; kifejlesztette pedig oly mértékben, hogy a szigetország bankjainak bevételei és kifizetései jelenleg körülbelül 96% erejéig cheque-kel bonyolittatnak le és csak 2·5, illetve 1·5% jut a bankjegyekre és készpénzre.

Anglia mellett a cheque használatának nagy arányai főleg az Északamerikai Egyesült-Allamokban mutatkoznak. Itt is a cheque bonyolitja le a be- és kifizetéseket, még pedig nemcsak a bank-

ügyletekben és a nagy üzleti forgalomban általában, hanem a kiskereskedelemben is mintegy 65—70% erejéig.

Az európai kontinensen csak lassan tudott a cheque a pénz mellett tért foglalni. Francziaország, Ausztria, Magyarország nehezen tudtak a chequekel megbarátkozni, sőt Francziaországban még ma sem oly népszerü, mint elvárni lehetne, a mennyiben a cheque forgalmat igazi nagy arányokban nehány nagy bank müveli, mig a kereskedők, az iparosok, szóval a kisemberek szinte betegesen ragaszkodnak az érczpénzzel és bankjegygyel való fizetéshez. A chequeforgalom népszerüsitésére az az eszköz, a mely a mint alább látni fogjuk, mind Ausztriában, mind hazánkban sikerrel bevált, sajnos az emlitett országok postaszolgálatában, és postatakarékpénztárainál eddig még nincs bevezetve.

Ausztriában és Magyarországban tehát a chequeforgalom hatalmas lendületet és népszerüséget nyert a postatakarékpénztárak felállitásával, azaz ezek, valamint az osztrák-magyar bank üzletkörének a cheque- és giroforgalommal történt kibővitésével. Példájukat mindkét helyen csakhamar követték azok a nagyobb magánbankok is, a melyek ez előtt ez üzletággal nem foglalkoztak, ugy annyira, hogy ugy hazánkban, mint Ausztriában az utolsó években 4, illetve 7 milliárdra rugott a cheque által lebonyolitott fizetési forgalom.

Sajátszerüen oldotta meg a postai chequeforgalmat Svájcz, a midőn Austriával és Magyarországgal ellentétben — a hol tudvalevőleg az egész postai chequeforgalom Bécsben, illetőleg Budapesten van concentrálva — 1906-ban mind a 11 postaigazgatósági kör székhelyén chequehivatalokat rendezett be, vagyis a teljes decentralisatiót fogadta el. A forgalom mindjárt az első évben 451 millió frankot tett ki.

Németország a mult század közepe táján karolta fel a chequeüzletet, de a tulajdonképeni lendületet e forgalomnak az 1875-ben alapitott németbirodalmi Bank adta, mely giroszervezete által szép eredményeket ért el e téren is. A birodalmi bank, valamint annak nyomán a többi nagyobb magánbank üzletköreiben nagyszabású chequeforgalom fejlődött ki, ámde hasonlóan a többi államokhoz, azokhoz t. i. a hol a posta a chequeforgalom szolgálatába még nem vonatott be, itt sem tudott e nélkül az alsóbb társadalmi rétegekben, különösen a kisebb kereskedők, iparosok és földmivesek körében elterjedni. Pedig mindinkább megnyilvánult az az óhaj, hogy Németországban a fizetési eszközöket meg kell javitani, a minek legjobb eszközéül a chequeforgalom kinálkozik. Találóan mondá báró Rheinbaben pénzügyminister egyik beszédében: »Közülünk mindenki még nagyon sok érczpénzt hord magával; a bérlő a bérletet, a bérbeadó a szabóját, a szabó a posztógyárost stb. aranynyal fizeti s igy vándorol az arany kézről-kézre a helyett, hogy a birodalmi bankba folyván, hasznot hajtana. Egyedül a levélhordók naponta 20—30 milliót, évente tehát 11 milliárdot hordanak magukkal. A postai chequeforgalom az egész fejlődésnek csak első lépcsőjét fogja képezni. Az angol giro systema annyira fejlett, hogy évenként 287 milliárdot egyenlitenek ki vele, a mi birodalmi bankunk is 1906-ban majdnem 245 milliárdot fizetett ki. Semmi

kétség sem férhet ahhoz, hogy nekünk is be kell hoznunk fokozott mértékben a cheque- és giroforgalmat«. Egy más alkalommal pedig igy szól: »Csodálatos, hogy Németországban, a hol az ipar és kereskedelem az utolsó évtizedekben a mai magaslatra emelkedett, a pénzforgalom még mindig oly niveaun áll, mint ezelőtt 50 évvel«.

E nyilatkozatokkal teljesen egyetértett a német közvélemény az irányban, hogy a fizetések megkönnyitése czéljából, más szóval a postai chequeforgalom kifejlesztésére, helyesebben behozatalára mulhatatlanul tenni kell valamit, csak a formára, a módozatokra nézve nem voltak eleinte még tisztában.

Leginkább arra voltak tekintettel, hogy milyen mértékben fogja a mindinkább növekedő postautalvány-forgalom ezen uj fizetési eszközt igénybe venni, másodszor, hogy milyen előnyei vannak a chequeforgalomnak a készfizetéssel szemben és végül a mint már fentebb emlitettem is, arra törekedtek, hogy a nép szélesebb rétegei, névszerint a kiskereskedők és iparosok is cheque utján bonyolitsák le fizetési kötelezettségeiket.

E szellemben, ezek hatása alatt történt meg az első lépés Németországban a postai chequeforgalom behozatalára.

Podbielski államtitkár ugyanis 1899 tavaszán előterjesztést tett a birodalmi gyülésnek a postai giro- és chequeforgalom bevezetéséről. A javaslatnak körülbelül a következő gondolatmenete volt:

A postai pénzközvetités évtizedeken keresztül tisztán pénzes levelek és csomagok szállitására szoritkozott. Ezek összértéke 1906-ban meghaladta a 15½ milliárdot. 1848-tól kezdve elfogadta a porosz posta az u. n. assignatiókra való közvetitést, a melyből a postautalvány fejlődött ki. A postautalvány-forgalom 1906-ban majdnem elérte a 10 milliárdot; az értékbevallások és a birodalmi posta által közvetitett pénzek összértéke 1906-ban a 30 milliárdot haladta túl.

A javaslat ezután felsorolja a postautalványnak e czikk bevezetésében felsorolt hátrányait s arra a következtetésre jut, hogy mind az egyesekre, mind az egész nép jólétére kiváló jelentőséggel birna a készpénzfizetés teljes mellőzésével a cheque utján való fizetési kiegyenlités. Bár a német birodalmi bank a giroforgalom bevezetésével szép eredményt ért el, mégis jelentősebb sikert a chequeforgalom csak ugy érhetne el, ha abba a birodalmi postaigazgatás 15.000 postahivatala is bevonatnék. Különösen a birodalommal szövetséges országokban, Ausztriában és Magyarországban elterjedt nagymérvű és teljesen bevált postai chequeforgalom az, a mi é tekintetben a legnagyobb biztató jelt adta.

Majd tovább a chequeforgalom előnyeit nagyon helyesen méltatja a javaslat a következőkben:

»A chequeszámlatulajdonos csak a kis forgalom számára szükséges összeget kénytelen otthon tartani. A megőrzés és kezelés gondjait a bank veszi át. Nincs kitéve az ember a pénz átadása, átvétele és megőrzésével egybekötött veszélyeknek. A legnagyobb jelentősége pedig abban rejlik, hogy a számlatulajdonos pénztárából egyes összegek kivétetnek és a pénzfor-

galomra nézve használhatóvá tétetnek, vagyis tehát a pénz a forgalomban marad«.

Ezek után statisztikai adatok felsorolása mellett a javaslat tartalmazta még a létesitendő chequehivatalok helyét, berendezését, a befizetés és kifizetés módozatait, kamatoztatást, illeték és jutalékszedést.

A javaslatot a birodalmi gyülés különböző pártjai általánosságban örömmel üdvözölték, a részleteiben azonban, — jóllehet a postai chequeforgalom fontosságától valamennyien át voltak hatva — számos kifogásolni valót találtak.

A gáncs vonatkozott:

1. A kamatoztatásra.

A számlatulajdonosok követeléseit, a mennyiben a minden számlára megállapitott 100 M. törzsbetétet meghaladják, a birodalomnak 1·2%-al kellett volna kamatoztatni. Ezt az egyik sokallotta, a másik kevesellette. A többség a felé hajlott, hogy kamat ne adassék, nehogy a magánbankoknak és egyéb pénzintézeteknek versenyt támaszszon az uj intézmény.

2. A tervezett díjtételeket tulmagasnak találták. A legszivesebben eltekintettek volna bármiféle illetéktől.

3. Megütközést keltett, hogy különbség tétetett pénztári és névre szóló cheque között; ezzel szemben egységes cheque formulát óhajtottak.

4. Túlalacsonynak találták a csak 1·2%-nyi kamatkárpótlást a birodalmi bank részéről, a mely t. i. a pénzfölösleget kezelte volna.

A birodalmi kormány nem tudta magát elhatározni a postai chequeforgalomnak ily alapon való bevezetésére. Az egész ügyet pihentette és csak akkor vette ujból elő, a midőn legutóbb az országgyülés egyes körei a postai chequeberendezés alkotására sürgős óhajuknak adtak kifejezést. Befolyással volt erre ugy a szakköröknek, mint a közvéleménynek egyhangúlag megnyilvánult rokonszenve és sürgető kérelme. Két kérdés volt azonban mégis, a mely fölött — daczára az egyértelmüleg megnyilvánult rokonszenvnek — megegyezésre jutni nem tudtak. Az egyik vonatkozott a szervezésre, illetőleg életbeléptetésre, a másik a formára, alakra.

Hazánkban, valamint a szomszéd Ausztriában a postai chequeforgalom tudvalevőleg törvényhozási uton, a postatakarékpénztár keretében van szervezve. A gyakorlati élet ennek helyességét teljesen igazolta, ugy hogy Németországnak csak a kész és teljesen bevált mintát kellett volna átvennie. Németország azonban nem találta elégnek a szomszéd tapasztalatait, saját maga akarta azt megszerezni, ez okból az 1899. évi munkálatot is azzal tette félre, hogy »a mint a szükséges tapasztalatok összegyüjtettek, — a mi esetleg 3—4 év alatt megtörténik — az uj fizetési eszköz törvényhozási uton fog szabályoztatni. Tehát az illetékes köröknek módot nyujt, hogy a dologhoz addig is hozzászólhassanak, a magán chequeforgalomban mutatkozó bevételek és kiadások a ház elé terjesztessenek és igy a zárszámadás már eleve az illetékes körök birálata elé kerülhessen.« S az eredmény mégis az lett, hogy az 1908-ik évi költségvetési

előirányzatban a birodalmi gyülés mindössze felhatalmazást ad a birodalmi államkanczellárnak, hogy a postai cheque- és átutalási forgalmat léptesse életbe és ezeknek ügykezelését rendeletileg szabályozza. Nincs tehát biztos időhöz kötve, hogy ezen forgalom törvényhozási uton mikor fog szabályoztatni.

A formára, az alakra nézve, a mint az az eddig nyilvánosságra jutott adatokból megállapitható, a svájczi minta fogadtatott el.

Külön önálló központi intézet felállitását nem találták czélszerünek, mivel — mint mondják — a német viszonyok nem olyanok, hogy ott postatakarékpénztár akadály nélkül virágozhasson, sőt a cheque hivatalokat is egyenesen attól féltik, hogy postatakarékpénztárakká fogják kinőni magukat, s mint ilyenek veszélyessé válhatnak majd a magánpénzintézetekre. Hogy ez Ausztriában és a többi külföldi államokban nem következett be onnan van, mivel ezen országokban a postatakarékpénztárak a magánpénzintézetekkel párhuzamosan fejlődtek ki, sőt egy hibás nézet még azt is emliti, hogy ott, ahol postatakarékpénztár fennáll, nagyobb bank nem is fejlődhet.

Hogy ezek a különböző vélemények mennyire tévesek, hogy a központi intézet mennyire nem támaszt versenyt, s a mellett a magánbankok mily szép számmal virágozhatnak, azt hiszem erről felesleges bővebben szólanom; megczáfolják azt a közel multban nyilvánosságra jutott milliós évi jelentések és zárszámadások. Magának a központi intézetnek jelentőségére pedig elegendőnek tartom felemliteni az osztrák postatakarékpénztár állását az osztrák hitelszervezetben. Ez intézetnek ugyanis 1906-ban 621 millió betétje volt s mint ilyen tehát első sorban vevője az osztrák rentének. Oly annyira erős vevő és olyannyira támasza az állami hitelnek, hogy legutóbb, midőn az osztrák pénzügyministernek 25,000.000 koronára volt szüksége, a postatakarékpénztár egyenesen utasittatott 25 millió korona rentének átvételére.

Németország tehát a svájczi minta mellett döntött, »neki nincs szüksége postatakarékpénztárra, a német népet nem kell takarékosságra szoktatni,« jegyezte meg büszkén egyik irójuk s a postatakarékpénztárak helyett csupán chequehivatalokat fog felállitani. A javaslat szerint 9-et: Berlin, Bresslau, Köln, Danzig, Frankfurt a/M., Hamburg, Hannover, Karlsruhe (Baden) és Leipzigben. A chequeforgalmat ezek mellett a birodalom 15.000 postahivatala fogja lebonyolitani, a melyekhez — a mint azt Frauendorfer bajor keresk. minister a kamarának bejelentette — 1909. január 1-ével Bajorország is csatlakozni fog 3.000 postahivatalával ugy, hogy a hálózat Württemberg kivételével az egész Németbirodalmat fel fogja ölelni. Hogy a 9 chequehivatal felállitása geographiailag szerencsésen van-e megoldva, az — Németország térképét tanulmányozva — valószinűnek látszik. Bár hangok hallatszottak Köln ellen Essen érdekében, hogy egy város gazdagsága nem mindig lehet irányadó minden téren. És ez helyes is; példa rá Svájcz, a hol a legnagyobb chequeforgalmat Bern, a közepeset Zürich, a legrosszabbat pedig Genf (a milliomosok városa) adta. Ugy látszik tehát, hogy a local-

patriotismus Németországban sem ismeretlen, sőt az sincs kizárva, hogy egy-egy chequehivatalért épen ugy versenghettek, akárcsak hazánkban pl. a harmadik egyetemért.

Németországban a chequeforgalom tehát decentralisálva lesz. Hazai köreinkben is megnyilvánult ez óhaj, Kolozsvár, Debreczen és főkép Zágráb volt az, a mely minden áron külön postatakarékpénztárt akart. Elismerem, hogy pl. egy brassói befizetési lap hamarabb jut Kolozsvárra, egy nádudvari Debreczenbe s egy károlyvárosi Zágrábba, de másrészt decentralisálás mellett előáll majd az is, hogy egy zágrábi befizetésnek Kolozsvárra és viszont kell megtenni az utat; a mit tehát esetleg időben nyernénk az egyik befizetésnél, elvesztenők a másiknál. Azonkivül még arra is tekintettel kell lenni, hogy az országos forgalom igen nagy részét hazánkban Budapest főváros foglalja le; a postatakarékpénztári transactiók nagy része a vidékről a fővárosba és innen a vidék felé veszi utját. A clearing átutalási forgalmat, a fizetés ezen egyszerű és alkalmas módjának érvényesitését fölötte megnehezitené, mivel ez csakis teljes centralisatio mellett működhet eredményesen. Ausztria is mindenkor ellene nyilatkozott a decentralisatiónak, pedig ott, hol a lengyel határról, Bukovinából majdnem 48 óra kell, mig a gyorsvonat Bécsbe ér, inkább lehet arról szó, mint nálunk, a hol egy Fiuméban este feladott levél reggel már Budapesten van. Nem szólva arról, hogy a decentralisatio a hivatalok munkáját szerfelett meg fogja nehezíteni, a mennyiben folyton figyelemmel kell kisérni a befizetési lapoknak a chequehivatalok szerinti helyes osztályozását, expediálását, elszámolását, részünkről — bár a német viszonyok, a nagy erős kereskedő- és iparvárosok helyzete meg is magyarázza némileg a decentralisatiót, — mégis a közönségre való tekintettel ellene kell nyilatkoznunk annak. Egy stuttgarti félnek, ha üzleti összeköttetése van pl. Hamburg és Bresslau környékével is, akkor nemcsak a saját kerületének chequehivatalánál, hanem a másik két chequehivatalnál is kell chequeszámlát nyittatnia, tehát ugyanannyi törzsbetétet kell letennie; szóval már itt megdrágul rá nézve a chequeforgalom.

Az életbelépés időpontja 1909 január 1-re van kitüzve. Tekintve, hogy a forgalom rendeletileg lesz szabályozva, sokkal szerencsésebb lenne, ha az folyó évi október hó 1-én lépne már életbe, mert hiszen a tapasztalat szerint őszszel legerősebb a tolongás a pénzpiaczon; kár volna tehát — hogy ugy mondjuk — egy jó évadot elszalasztani.

A költségek tekintetében az 1908-ik évre, a mennyiben a forgalom 1909. elején megnyilik, bevételben 40.300 M., kiadásban 125.954 M., vagyis készkiadásképen az első negyedévben 85.654 márka irányoztatott elő.

A chequeszámlatulajdonosok számát a javaslat az első negyedévben 10.000-re, a könyvelési tételeket pedig 500,000-re teszi.

A kiadások véleményem szerint jóval többre fognak rugni, hiszen a magyar postatakarékpénztárnak a chequeforgalom az első évben 171.796 koronájába került.

A Németbirodalom lakosságát és forgalmát véve, igen alacsony számban van előirányozva a számlatulajdonosok és tételek száma is. Svájcz 3½ millió lakossal az első évben 1¾ millió könyvelési tételt mutat fel, Ausztria 28 millió lakossal az 1907-ik évben 6.400 számlával 4½ millió könyvelési tétellel, Magyarország 20 millió lakosa mellett 1.363 számlával és 900.000 könyvelési tétellel szaporodott, noha ez a növekedés ugy Ausztriában, mint nálunk csak természetes volt, mivel csak kis számlatulajdonosokról van szó.

A németbirodalmi posta 52 millió lakosra terjed ki és felölel majdnem minden kereskedelmi és gazdasági emporiumot és góczpontot. Ezek részéről tehát az uj forgalomhoz való csatlakozás mindjárt kezdetben oly rohamosan, hogy ne mondjam mohósággal fog történni, hogy czélszerű lett volna a belépést kezdetben bizonyos körökre, pl. hatóságok, hivatalok, nagy vállalatokra szoritani s csak ezután, mondjuk egy félévre rá megnyitni általánosságban. A mikorra azután a személyzet is hozzá szokna a több százezer tétel könyveléséhez, s a közönség is megszokná az uj intézményt.

A chequeforgalomba beléphet minden magánember, kereskedő czég, nyilvános hatóság, jogi személy, vagy bármi más egyesület és intézet saját kérvénye alapján, a melyet a posta-, vagy chequehivatalnál kell benyujtani. A javaslat bár kifejezetten nem irja elő a személyazonosság konstatálását, de azon intézkedésből, hogy a felvétel felett a posta határoz, arra lehet következtetni, hogy a kérvényezőket ugy az intézmény, mint a közönség érdekében ép ugy megbirálni fogják, mint nálunk.

A chequeszámlát rendszerint azon chequehivatalnál nyitják meg, a melynek kerületében a folyamodó lakik, kivánságára azonban más chequehivatalnál, esetleg hivataloknál is. Hogy ennek, mint a decentralisatio természetes következményének, mily hátránya van, arra fentebb rámutattunk.

A számlanyitás után tartozik a számlatulajdonos 100 márka törzsbetétet befizetni. Erre a magyar postatakarékpénztár 15 napi határidőt ad. Bár a magyar postatakarékpénztárnak meg van az a joga, hogy a törzsbetétet bizonyos esetekben felemelheti, mégis e jogával alig él, a mi a törzsbetét magasságának gyakorlatilag helyes megállapitására vall.

Minden chequehivatal vezeti a számlatulajdonosok névjegyzékét. A birodalmi postaigazgatóságnak jogában áll ezen névjegyzéket neki alkalmasnak látszó módon és időben nyilvánosságra hozni. A clearingforgalom érdekében mindenesetre kivánatos lesz, hogy a névjegyzék évenkint rendesen — s azonfelül negyedévenkint az ujonnan belépők jegyzéke is — kiadassék.

A befizetések teljesithetők:

a) befizetési lap,

b) postautalvány,

c) egyik számláról a másikra való átirás utján.

A számlán elhelyezett összeg magassága korlátozás alá nem esik.

a) A befizetési lap nyomtatványokat a birodalmi postaigazgatóság fogja előállitani és füzetenként árúba bocsátani, a mikor

is darabja ½ pfenning lesz. Egy darab különálló befizetési lapot azonban minden postahivatal díjtalanul ad. A befizetési lapnak ára tehát olcsóbb, mint nálunk, a mit a lap minősége és kiállítása okoz; a darabonkénti díjtalan árusitással a németek minket megelőznek, bár nincs kizárva, hogy az első negyedév végével be is fogják szüntetni.

A befizetési lap három részből áll: a coupon, Zahlkarte és Posteinlieferungschein-ból; ellentétben a mi befizetési lapjainkkal csak egy nagyon üres hivatalos blankettának tekinthető, a melyre ugyszólván minden lényeges adatot a félnek kell feljegyezni. Innen az olcsósága is. A magyar postatakarékpénztár a befizetési lapok darabjáért felszámitott 2 fillérben csak a kész kiadást téritteti meg, mert az mielőtt a lapokat kiadná, a chequeszámla számával, az elismervényt a számla számán kivül még a számlatulajdonos nevével, illetőleg czégével és lakczimével s valamennyit megfelelő sorszámmal jelöli meg. Mig tehát nálunk a betét alkalmával a félnek csak az összeget kell beirni és a kelet mellett aláirásával ellátni, addig Németországban ezeken kivül még a fentebb előrsoroltakat is a befizető végzi. Megengedi, sőt ajánlatosnak is tartja a javaslat oly befizetési lapoknak használatát, a melyeken a számlatulajdonos neve és lakhelye, valamint a számla száma ki van nyomtatva. A nyomást kivánatra — a kész kiadások felszámitása ellenében — a chequehivatal is eszközölteti, ellenesetben a fél tölti ki akár kéz, akár gépirással. A gyakorlat és tapasztalat minden esetre a mellett fog szólni, hogy czélszerűbb lesz a fél helyett minden elvégezhető munkát magának a chequehivatalnak elvégezni. A mi kereskedelmi köreinkben is többször megnyilvánult azon kivánság, hogy a postatakarékpénztár számlaszám és név nélküli ürlapokat hozzon forgalomba, hogy igy lehetővé tétessék bármely chequeszámlára ugyanegy nyomásu lappal a befizetés; a postatakarékpénztár azonban, figyelve, mérlegelve mindazon elkönyvelési hibákat és tévedéseket, a melyek a jelenlegi lapok használata mellett is előfordulnak, éppen a sokat hangoztatott »könnlevőségek bevonásának gyors és biztos lebonyolitása« érdekében, kénytelen volt e kivánalomnak mindannyiszor ellentmondani.

A befizetések, a melyek bármely postahivatalnál és chequehivatal főpénztáránál akár a számlatulajdonos, akár egy más személy által eszközölhetők, a mai befizetési lapokkal meglehetős időt fognak igénybe venni. Nálunk egy postai alkalmazott egy óra alatt 2—3 száz tételt felvesz, mig Németországban, hol a kézzel irott adatokat mind külön kell megvizsgálni és összehasonlitani, azonkivül a lapokat a 9 chequehivatal szerint szortirozni, — kétségbe kell vonnom, hogy 100-at el tudjon intézni.

A magyar központ a befizetési lapokból egy óra alatt összehasonlit és a könyvelésre folyószám szerint előkészit 35—40 ezret, mig a német chequehivatal valószinüleg alig lesz arra képes.

A szelvény irásbeli közleményekre díjmentesen használható. Hogy ez nálunk nincs igy, az nem a postatakarékpénztár, hanem a posta magatartásán mulik.

A legmagasabb összeg, mely befizetési lapon fizethető, 10.000 M. Nálunk korlátlan, s ez a helyes, mert 10.000 M. köny-

velése is ugyanannyi munkát ad, mint 10 millióé. A feladott befizetési lap az illetékes cheque-hivatalhoz kerül, mely a befizetett összeget a számlatulajdonos javára irja és ezt a befizetési lap csatolása mellett értesiti.

b) Minden számlatulajdonos lakhelyének postahivatalánál kérelmezheti, hogy a czímére érkező postautalványok számlája javára irassanak. Ily kérelem esetén a postahivatal a postautalványok összegét, befizetési lap utján átküldi a chequehivatalnak. Minden számlatulajdonos kérheti továbbá, hogy a részére beszedett postai megbizás és utánvételi pénzek közvetlenül számlájára utaltassanak át. A postahivatal, mely a postai megbizást, vagy az utánvételi lapot kitölti, mindkettőt az illetékes chequehivatalnak czímezi és a szelvényre rájegyzi a postai megbizás elfogadójának, illetve az utánvételes küldemény átvevőjének nevét, valamint az elküldő által bemondott könyvelési számot, stb.

Itt az eljárás többé-kevésbbé megegyez a magyarral.

c) A számlatulajdonosok részére más számlatulajdonosoktól ugyanazon, vagy egy másik chequehivatalhoz utalt összegek, az elfogadó számlája javára iratnak. A befizetésnek ez a módja az átiratás vagy clearingforgalom, a melynek mint jeleztük is, némi akadályát fogja képezni a hivatalok decentralisálása.

Megemlitendőnek tartom, hogy a magyar postatakarékpénztár betétekül elfogadja még az állampapirok lejárt szelvényeit és számlatulajdonosai érdekében giro összeköttetésben áll az osztrák-magyar bankkal és clearing csereforgalomban a cs. k. osztrák postatakarékpénztárral.

A számlatulajdonos követelése felett, a mennyiben az a 100 M. törzsbetétet meghaladja, tetszés szerinti részösszegekben cheque, vagy egy másik chequeszámlára történő átutalás utján mindenkor rendelkezhetik.

A chequenyomtatványokat a birodalmi postaigazgatóság állitja elő és 50 darabot tartalmazó füzetekben 50 pfg.-ért bocsátja a számlatulajdonosok rendelkezésére.

10.000 M.-át meghaladó összegről nem szabad chequet kiállitani. A cheque legkésőbb 10 nappal a kiállitás után a chequehivatalnak kifizetés végett bemutatandó.

Ha a chequeken a pénzfelvételre jogosult ki van tüntetve, ugy a chequet akár a kiállitó, akár a felvevő benyujthatja a chequehivatalnál, annál t. i. a melynél a kiállitónak számlája van.

A cheque forgatmány. utján nem ruházható át.

Ha a pénzfelvételre jogositottnak akár ugyanazon, akár más chequehivatalnál számlája van, az esetben az összeg számláján javára iratik, ha csak kifejezetten nincs a készpénzfizetés kitüntetve.

Ha a pénzfelvételre jogositottnak chequeszámlája nincsen, vagy pedig van ugyan, de a készpénzt óhajtja felvenni, mindkét esetben a chequehivatal az összegről fizetési utalványt állit ki, melynek alapján az illető postahivatal a pénzt kifizeti. Egy meghatározott helyre való kiutalásért ugyanazon illetékek szedetnek be, mint a postautalványnyal való kiutalásért.

Ha a chequeken a pénzfelvételre jogosult megnevezve nincsen, az esetben a cheque értéke a tulajdonosnak a chequehivatal pénztáránál készpénzben kifizettetik. Ha a cheque birtoklójának magának is van chequeszámlája, ugy a chequeken kitüntetett összeget számlája javára irathatja, avagy azt is kérheti, hogy az összeg fizetési utalvány utján továbbittassék számára.

Ugy a saját, mint más chequehivatalokhoz történő átutalásokhoz szükséges nyomtatványokat (átutalási chequeket) szintén a birodalmi postaigazgatóság állitja elő és bocsátja 50 darabot tartalmazó füzetekben — díjtalanul — számlatulajdonosok rendelkezésére.

A számlatulajdonos köteles a cheque, valamint az átutalási ürlapokra gondosan ügyelni és minden hátrány őt terheli, mely az ürlapok elveszése vagy elkallódása révén előáll, ha azt a chequehivatallal a jogosulatlan kifizetés meggátlása végett idejében nem közli.

A cheque utján való kifizetés, a mint ezekből látható, nagyjában megegyez a hazai eljárással; a német chequeforgalom épp ugy ismerni fogja az előmutatóra, a fizetési utalványra és a clearingátutalásra szóló chequeket. A postahivataloknál való pénzfelvételre fog szolgálni a cheque alapján kiadott fizetési utalvány, mig a clearingátutalási és pénztári chequek csak a központokban, azaz a chequehivataloknál lesznek beválthatók.

Érdekes megemliteni, hogy a korábbi terv szerint valamennyi postahivatalnál lehetett volna cheque utján pénzt felvenni olyképp, hogy a számlatulajdonos, a ki kellő fedezettel rendelkezik, kiad egy 50 darabból álló és különböző összegekről szóló chequefüzetet, a melyet a központ egy összegben a számláról előre leir, azután chequeket kifizethetőnek jelzi. Az ily jellel ellátott cheque bármely postahivatalnál be lett volna váltható. Hogy ez az ügyes terv, a melylyel kivánatos lenne magyar részről is foglalkozni — miért akadt meg, — homály födi. Nincs kizárva, hogy az illetékek dolgában nem tudtak dülőre jutni.

A legnagyobb eltérést a cheque kétféle alakjában találjuk, a mennyiben más lesz az alakja a készpénz és más az átutalási forgalomra szóló chequenek. A chequeforgalomnak a gyakorlatilag bevált helyes fizetési eszköze csak az egységes cheque formula, valószinű, hogy Németország is a külső körülményektől (a sok elkönyvelési hibától) kényszeritve, mihamarabb arra fog áttérni.

A nyomtatványokat csak a berlini postaigazgatóságtól lehet megrendelni; kérdjük, hogy miért nem lehetett volna ezt is decentralizálni, hiszen a hazai tapasztalatok szerint a sürgető reclamatióknak egy része, daczára, hogy postatakarékpénztárunk éppen a nyomtatványmegrendeléseket már 24 órán belül elintézi, mégis ezek miatt iródik.

A számlatulajdonos a chequeforgalomból, hasonlóan mint hazánkban, minden időben, minden különös alakszerűség nélkül kiléphet. A törzsbetét kiutalása, ellentétben a nálunk kötelező 15 napi fenntartással, határidőhöz kötve nincsen.

Ha a számlatulajdonos számlájával visszaél, a chequehivatal a számlát felfüggesztheti.

A német postaigazgatás a számlákra befolyó összegek után kamatot nem fizet. Ezzel még a lehetőségét is ki akarja annak zárni, hogy a chequehivatalok a magánpénzintézeteknek versenyt támaszszanak. A javaslat bár elismeri, hogyha a befizetések kamatoznának, az intézmény sokkal hamarabb lenne népszerű, mégis azt a nélkül is elérendőnek véli, az intézménynek gyorsasága, egyszerűsége és olcsósága (?) folytán.

A két előbbi tulajdonságot megengedjük, az utóbbi tekintetben azonban — a mint az illetékek ismétlésénél alább látni fogjuk — kamat nélkül kénytelenek vagyunk ellenkező álláspontot elfoglalni. A kamatra nézve különben maga a német közvélemény sem egyöntetű.

A kamatellenesek azt hangoztatják, hogy az ő álláspontjuk mellett a készpénz nem vonatik el a pénzpiacztól, és az intézmény nem fog túltengeni, mert a felek nem a jövedelmezőséget, hanem a szükségszerűséget fogják tekinteni.

Másik oldalról azt halljuk, hogy a chequeforgalomban a pénz hullámzására a kamatnak épen nincs befolyása. Ha valaki pl. a hét vagy hó elején pénzt tesz félre a végett, hogy a hét vagy a hó végével fizessen, annak esze ágában sincs azt takarékba vinni, de ha most annak történetesen cheque-számlája van és azon 2%-ot kap, akkor már kényelemszeretetből is otthagyja. A pénz innen a birodalmi bankba folyván, okozója lesz az erősebb pénzáramlatnak, a melyre nemzetgazdasági szempontból szükség van. Ha pedig kamatot nem kap, akkor csak a 100 M. törzsbetétet hagyja benn, a többit kiveszi és más bankoknál helyezi el és igy a pénz megint csak kézen forog. Vannak sokan, a kik éppen nem tartják méltányos dolognak, hogy naponként kamat nélkül heverjenek az alsóbb társadalmi osztályok milliói s a mellett az intézet illetékekben magas nyereségre tegyen szert. Meg is jegyezte erre az egyik ottani előkelő szaklap, hogy az egész javaslatot bizonyos fiskális szellem lengi át. Hogy a kamatnak mily befolyása van magának a postatakarékpénztárnak üzletkörére és helyzetére, annak igazolására szabad legyen felemlitenem, hogy Magyarországban a mult év végén 17.000 számlatulajdonos volt, a kiknek számláin az 1907-ik évvégi álladék 65 millió koronát tett. Más szóval ez az összeg állott az államnak 2%-ért rendelkezésre. Ha pedig kamatot nem téritett volna, ugy csak a 100 korona törzsbetétben 1,700 000 korona lenne ezen összeg. Ausztriában 1907-ben egy számlatulajdonos átlag 54 koronát fizetett kiadásokra, mig kamatban 56 koronát kapott vissza. Az eredmény a fél javára +2 korona. Nálunk az arány az illetékeknél szintén 54 korona, mig a kamatban csak 25 kor. Ennek oka, hogy Ausztriában a cheque-forgalmat az állam különböző tárczaágai pénzügyi műveleteinek lebonyolitására (adófizetés, munkás évjáradék, nyugdíjak stb.) továbbá a nagy iparvállalatok és bankok sokkal kiterjedtebb mérvben, hatalmas tőkékkel veszik igénybe, mig nálunk csak „nagy forgalmat csinálnak, kevés haszonnal". A postatakarékpénztárakra tehát a kamattérités csak előnyös lehet.

A cheque és átutalási forgalom igénybevételéért a rendelet a következő illetékeket irja elő:

I. Készpénzfizetéseknél minden 500 márkáért vagy ezen összeg egy részéért 5 pfg.

II. Minden készpénzvisszafizetésért 1. a kifizetendő összegnek $^1/_8$ ezredtölijét, 2. azonkivül állandó illetékként 5 pfgt.

III. Egyik számláról a másikra történő átirásért 3 pfg.

Az I. pontban emlitett befizetési illetéket a pénzt, illetve befizetést elfogadó számlatulajdonos, a II. és III. pont alatt felsoroltakat, t. i. a visszafizetési és átutalási illetékeket pedig azon számlatulajdonos fizeti, kinek számlájáról a leirás történt.

IV. Ha egy számlatulajdonosnak a számláján az évi forgalom a 600 könyvelési tételt meghaladja, az esetben az I. és II. pontban emlitett illetékeken kivül még minden további könyvelésért pótilleték lesz fizetendő 7 pfg.-ben.

Ugy az illetékek, mint a nyomtatványokért járó összegek beszedése a fizetésre kötelezett számlán leirás utján történik.

Az illetékeknek tulmagas megállapitása mindjárt az első tekintetre szembeötlik. Nálunk pl. 5.000 koronának 10 tételben való befizetése 40 fillérbe, Németországban 500 márka egységalapon 50 pfg.-be kerül. A visszafizetéseknél nálunk a 4 fillér állandó illeték mellett 6.000 koronáig jutalékul a visszafizetendő összeg $^1/_4$ ezredtőlije szedetik s csak azon felül az $^1/_8$; ugy tünik fel tehát, mintha ez nálunk drágább lenne, de csak szinleg, mivel az $^1/_4$ per mille kiegyenlitődik az 5 pfg.-es magasabb kezelési díjban. A 3 pfg.-ért történő átutalások felett pedig határozott előnyben vagyunk, mert az nálunk díjtalan.

Az illeték megállapitásánál a német közvéleménynyel együtt mi is egy kissé soknak és a chequeforgalomra épen nem előnyösnek találjuk az évi 600 tételnél nagyobb forgalmu számlákra a rendes 5 pfg.-es illeték mellett kirótt 7 pfg. pótilletéket. Vegyünk csak például egy 600 tételes mintaszámlát, a melyre naponként csak két tétel könyveltetik. Ez ugyanannyi munkát ad tulajdonképpen, mintha tiz tétel könyveltetnék, mert 1. a számlát elő kell venni (kikeresni), a számlakivonatot leirni, boritékolni és expediálni; ezen teendők között az utóbbiak azok, a melyek sokkal több időt igényelnek, mint maga a könyvelés, sőt lehet állitani, hogy az illetékek megállapitása és kiszámitása (a 600 tételnek ellenőrzése) sokkal több időt vesz igénybe, mint a tételek elkönyvelése. Hova jutnánk mi, ha a 600 tételű számla lenne nálunk is az alap? Hiszen bizonyos idényszámlákon egy nap előfordul 600, sőt több tétel is. Ezeknél a számláknál tehát a 601 s az azontuli tételek a német rendszer mellett az 5 pfg. alapdíj és a 7 pfg. pótilletékkel együtt 12 pfg.-be kerülnének. A chequeforgalmat mi éppen azokra tennők ez által lehetetlenné, a kiknek éppen ez leginkább van érdekükben s a kik, mint ilyenek a legnagyobb forgalmat s ez által az intézetnek a legtöbb hasznot hajtják. Már is mondják, hogy Németországban az életerős számlák tulajdonosai eleve arra lesznek kényszeritve, hogy a felgyülemlett összeget kivegyék és másutt helyezzék el s a mellett mindig arra is kell ügyelniök, hogy a forgalom a számlákon nagyon meg ne növekedjék. Talán inkább közmegelégedésre oldhatta volna meg a javaslat a pótilleték kérdését olykép, hogy mindazon számláknak törzsbetétjét felemeli, a melyeknek tételei a 600-at tullépik.

Németországban tehát — valószinűnek kell tartanunk — nem ismerhetik kellőleg a magyar és osztrák chequeforgalmat, mert ha ismernék, nem állitanák, hogy ugy nálunk, mint Ausztriában a chequeszámlák 80%-ánál alig van 600 tétel. Bizonyára ez a tévedés okozhatta a több oldalról kifogásolt illetékpolitikát.

A chequehivataloknak és a postahivataloknak a számlatulajdonosokhoz intézett küldeményei, valamint a postachequehivatalok és a postahivatalok közötti küldemények portomentességet élveznek. Nem terjed ki tehát a portomentesség a számlatulajdonosoknak a cheque- és postahivatalokkal való levelezésére, a mely nálunk a feleket az előirt boriték használata mellett megilleti. Igaz, hogy a német postaigazgatás borítékot sem ad, bárki, akármilyen borítékban küldheti be chequejeit.

A portomentességgel kapcsolatban felemlitem, hogy a decentralisatio következményeképpen mindazok a chequeszámlatulajdonosok, a kik a kilencz helyen kivül laknak, chequejeiket portózott borítékban kénytelenek elküldeni a chequehivatalba s igy hátrányban vannak a többivel szemben. Miért legyen portóval sujtva pl. a Mannheimban lakó azzal szemben, a ki Leipzigban vagy Hamburgban lakik?

Az átutalási és chequeforgalom révén begyülő összegek első sorban arra lesznek forditandók, hogy azon chequehivatalok és postahivatalok pénztári állományát növeljék, a melyeknél készpénzvisszafizetések nagy mérvben történnek. A mennyiben a begyült összegek ezen czélra nem lennének felhasználhatók, a többi rész — levonva természetesen az összes üzemi, fentartási kiadásokat — a birodalmi bankba lesz beszállitandó. A birodalmi bank a beszállitott összegeket saját veszélyére veszi át és kezeli a birodalmi kanczellár által megállapitott módozatok mellett.

Tekintettel arra, hogy az elhelyezett összegeket a számlatulajdonos bármikor felmondhatja, a legnagyobb részét a befolyó összegeknek könnyen folyósitható értékekben kell elhelyezni, még pedig leginkább belföldi, vagy aranyra szóló külföldi első rangú váltókban. Hogy a begyülő összegek egy része azon körök hitelszükségleteinek kielégitésére legyen fordítható, a mely körökből ezen összegek begyültek, szüksége mutatkozik annak, hogy ezen összegek egy része — természetesen kellő biztositék mellett — az ipar, kereskedelem és földmivelés czéljainak fedezésére forditassék.

A birodalmi kanczellár a chequeforgalom fejlődésére való tekintettel fogja utasitani a birodalmi bankot, hogy a bankba beszállitott összegek melyik része helyeztessék el állami, vagy más biztos értékpapirokban, melyik rész helyezendő el belföldi, vagy külföldi biztos aranyváltókban és melyik rész adassék ki kamat mellett a földmivelés, ipar és kereskedelem érdekeit szolgálandó. A pénznek ilyetén módon leendő kezeléséért a birodalmi bank a befolyó összeg ¼%-át számitja fel, vagyis kamatot nem ad.

A kamat és illeték képezik tehát a javaslatnak legmegsebezhetőbb pontjait, különösen az illeték kérdése az, a melyre véleményünk szerint is kivánatos lenne az életbeléptetés előtt a re-

visió, annál is inkább, mert a chequeforgalomra a tulmagas illeték több mint valószinű, hogy bénitó hatással lesz.

Ha a kamat kérdése nem is kerül egyelőre ujból napirendre, — bár az érdekelt körök, ha behatoltak volna a dolog mélyébe, igen érdekes tapasztalatokra tehettek volna szert — mégis ajánlatos lesz ugyancsak a chequeforgalom érdekében annak behozatalával foglalkozni. A decentralisatio, az egységes chequeformula, a nyomtatványok kérdése stb. ezek mind oly problemák, a melyeken változtatni, illetve javitani a tapasztalat, a gyakorlati élet fogja az illetékes tényezőket előbb vagy utóbb ugyis rávinni. És mindez — itt a javaslat főelőnye — a rendeleti uton való életbeléptetés mellett könnyen is fog megtörténhetni.

Mindent egybevetve, csak örömmel üdvözölhetjük a javaslatot, a mely egy hatalmas birodalmat tesz a postai chequeforgalom részesévé.

Élénk és meleg rokonszenvvel kisérjük a javaslat intézkedéseit és munkálatait, a melyek bár más alapon és rendszerben szándékozzák megvalósitani a postai chequeforgalmat, de a melyeknek tulajdonképpeni végczélja velünk együtt mégis csak egy, a cheque és átutalási forgalomnak minél nagyobb körben és a társadalom minél szélesebb rétegeiben való kiterjesztése és népszerüsitése. Hogy e czélt a két rendszer közül melyik fogja jobban megközeliteni, illetőleg elérni, azt a gyakorlat, a tapasztalat fogja megmutatni.

Végül magyar részről még annyival is inkább örvendhetünk az uj intézménynek, mert ez által mihamarabb lehetővé fog válni a külföldi nemzetközi fizetéseknek egy nagy, hatalmas chequeforgalom utján való lebonyolitása, a melyet a magyar postatakarékpénztár épen ezidőszerint tart napirenden.

Dencz Ákos.

Kritikai észrevételek a Malthus népesedési elméletére.

IV.

Malthus a népesség szaporodási tendentiájával a föld termékeinek szaporodását állitja szembe. Az előbbi tétel felállitására az organikus szaporodás általános, bár tőle helyesen fel nem fogott, törvényének szemlélete vitte, az utóbbi tételt pedig azon törvény alapján konstruálta meg, — habár hibás alakban — a mely a föld csökkenő hozadékképességéről szól.

Ez a törvény, a mint azt Turgot, már husz évvel Malthus előtt, formulázta, nem tűz félreértést vagy polemikus módon való elmagyarázást; ez a formulázás pedig csak azt mondja, hogy a földnek bizonyosra vehetőleg meg van a maga korlátolt termelékenysége. Technikai müveletekkel lehet fokozni s a hozadékot sokkal nagyobb arányban növelni, mint a minő volt a munka és költség növelése, de csak egy bizonyos pontig, a melyen a föld hozadéka a költségekhez képest a lehető legnagyobb. Ha azonban ez a pont már el van érve, de a termelési költségek még e ponton túl is mindig szaporittatnak, úgy bár még egyre emelkedik a hozadék, de mindig és mindig csekélyebb mértékben, addig, a mig a talaj termelékenysége ki nem merül és semmiféle mesterséges úton-módon sem lehet már belőle több hozadékot nyerni.[1])

De ugyanezt mondja Natsau W. Senior is, a ki a Ricardo-féle földjáradék-törvény modifikálásában, mint negyedik alapvető tételét alkalmazta e törvényt, mely szerint »azon feltétel alatt, hogy a mezőgazdaság művészete ugyanazon fokon marad, az egy adott elhatároltságú földre forditott munkatöbblet általában véve aránylag csekélyebb hozadékot ad, vagy más szavakkal, a munkának minden szaporitása emeli ugyan a hozadék összegét, de a hozadék szaporodása nem növekszik a munkaszaporitás

---

[1]) Daire kiadása: *Oeuvres de Turgot.* (Paris, 1844.) I. köt. 420—421. old. Turgotnak Saint-Peraryvel való vitájára vonatkozó ezt az egész kérdéses helyet id. David *Sozialismus und Landwirtschaft* (Berlin, 1903). című nagy munkája I. köt. 611—615 old.

arányában.«[1]) S ez az, a mi Senior szerint a járadékmonopolium jellegéhez vezet. De ezt állitja John Stuart Mill[2]) s ezt a törvény egyik legujabb fejtegetője Marshall[3]), valamint Wolf is.[4])

Ezen irók fejtegetéseiből pedig az állapitható meg, hogy a hozadék vagy termelékenység csökkenésének törvénye (law of diminishing return) nem azt jelenti, hogy a termelési költségeknek minden és pedig akármelyik porciójában[5]) való növelése a hozadéknak már eleve is egy csekélyebb mértékben való emelkedését hozza létre, mint a hogy az előbbi termelési költségek a hozadékra való tekintettel azt okozták. Az intensitásnak csupán egy bizonyos fokától kezdve kezd a termelési költségek szaporitásával arányban nem álló módon szaporodni a hozadék s akkor is növekszik, de sokkal lassabban, mint a hogy növekedtek a termelési költségek. Az intensitás ezen fokának eléréséig azonban a termelési költségek növelése, vagyis az intensitás fokozása aránylag nagyobb hozadékot ad.[6])

Ez pedig azt is jelenti, hogy a csökkenő hozadék törvénye csak a térben és időben adva levő üzemek rentabilitásának hullámzására vonatkozik, de nem oly törvény, a mely általánosan az egész történelmi fejlődést souverain módon meghatározná. Ez a törvény egyáltalán nem áll útjában a mezőgazdaság fejlődésének, hisz a tudományos és technikai előhaladás révén kedvezőbbé válhat és válik is a productivitás, noha kétségbe vonhatatlanul van olyan törvény, a mely a hozadéknak bizonyos előfeltételek melletti csökkenéséről szól. Csakhogy ezeknek az előfeltételeknek figyelembe nem vétele az a pont, a melyen hajótörést kell szenvednie a csökkenő hozadék törvényét általános, az egész történelmi fejlődést meghatározó törvénynek állitó felfogásnak. Ez a törvény ugyanis csupán a mezőgazdasági tudomány és technika ugyanazon fokán levő mezőgazdaság productivitásának hullámzását tárgyalja. De minden olyan uj felfedezés vagy találmány, a mely a mezőgazdasági termelést javitja, uj alapra helyezi a csökkenő hozadék törvényét is, hiszen ujra meg ujra megállapitja az intensitásnak azt a

---

[1]) Szószerint ezt mondja Senior: »That, agricultural o kill remaining the same, additional labour employed on the land within a given district produces in general a less proportional return, or in other words, that, though, with every increase of the labour bestowed, the aggregate return is increased, the increase of the return is not in proportion of the increase of the labour.« id. Oppenheimer *Das Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus und der neueren Nationalökonomie. Darstellung und Kritik.* Berlin—Bern, 1901. 56 57 old.

[2]) *Principles of political economy.* I. köt. 205—225 old.

[3]) *Principles of Economics.* London, 1891. I. köt 206—207 old. – A IV. angol kiadás után készült német forditás (Ephraim és Salztól, Brentano bevezetésével): *Handbuch der Volkswirtschaftslehre.* Stuttgart—Berlin, 1905. 189 old.

[4]) *Ein neuer Gegner der Malthus* című értekezése a *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* IV. évfolyam (Berlin, 1901.) 271 old.

[5]) Lásd a portiókra s a határhozadék és határportió fogalmára nézve James Mill fejtegetéseit, melyeket Marshall is idéz (id. m. német ford. 191—193 old.)

[6]) Lásd Az intensitás mibenlétére szerző értekezését *A földbirtok árának befolyása a gazdaság intensitására* a *Közgazdasági Szemle* 33. kötet 178 184 old. (1905).

fokát, a melytől kezdve a termelési költségekkel arányba állitva a hozadék csökken.[1])

És ezekkel a tényekkel szemben mit állit Malthus? A midőn az élelmiszereknek csak egy bizonyos arithmetikai haladványban való szaporithatásáról szól, hozzáfüzi: »Ha hold adatnék is holdhoz, a mig minden termékeny föld elfoglaltatik, az élelem évenként való gyarapodása a már elfoglalt föld javitásától függ. Ez pedig oly alap, a mely minden föld természete szerint a helyett, hogy szaporodnék, szükségképpen, fokozatosan csökken.«[2]) De a csökkenő hozadékról van szó a következő idézetekben is: ». . . a kopár részek megjavitása idő és fáradság munkája lenne és kell, hogy szembeszökő legyen mindazok előtt, a kik csak a legkisebb fogalommal is birnak a földmívelési tárgyakról, hogy azon arányban, a mint a kultura terjed, az előbbi átlagos termelés többletének fokozatosan és szabályosan csökkennie kell.«[3]) — »Ugy látszik, hogy mindkét iró (t. i. Hume és Wallace) figyelmét kikerülte, hogy mennél termékenyebb és népesebb egy ország tényleges helyzetében, annál kevesebb valószinüsége van arra, hogy módja legyen termelését tovább növelni.«[4])

A mennyiben Malthus elfogadta a föld hozadékának csökkenéséről szóló törvényt, annyiban föltétlen igazsága volt; csakhogy ő oly következményeket vont le belőle, a melyek meg nem állhatnak. Mivel nála mindig visszatér az az állitás, hogy a földmivelés termék-fölöslege, tehát a föld hozadékának a földmivelő osztályoktól el nem fogyasztott része az, a mely eltarthatja a többi, tehát nem a földmivelésből élő osztályokat[5]) s mivel szerinte a csökkenő hozadéknak törvénye azt mondja, hogy a földmivelésbe fektetett tőke és munka nagyságával arányosan nem szaporodik a föld hozadéka (a mi magában véve meg nem áll, de hiszen éppen abban rejlik a tévedés) arra a konkluzióra kellett jutnia, hogy a népszaporodás elé maga a természet állit erős, sőt áthághatatlan korlátokat, hisz élhalállal fenyegeti a földmivelőosztály szükségletén felül levő élelmiszerek mennyiségén tul, más osztály körében világra jövő individuumokat.

---

[1]) V. ö. Oppenheimer id. m. 18. és 35. s köv. old. David id. m. 615—616. oldal. A csökkenő hozadék törvényének éles logikáju bonczolgatását lásd Dávid id. m. 622–684. oldal. – E törvény mathematikai igazolására s grafikus bemutatására Krzymowski *Kleine Abhandlungen aus dem Gebiete der Landwirtschaft und Naturwissenschaft* Ludwigsburg, 1900. 10—24. oldal. (V. ö. szerző *Thunen elmélete* czimű birálatával a *Közgazdasági Szemle* 31. köt. 301—303. old. 1904.). — Marshall id. m. 193, 196. és 200. old. David id. m. 625. old.

[2]) Magyar forditás 5 oldal.

[3]) Magyar forditás 6. oldal.

[4]) Magyar forditás 146 147. oldal.

[5]) »Mindenkor igaznak kell maradnia annak, hogy a legtágabb értelemben vett földmivelők termelésének fölöslege méri és szoritja határok közé azon osztályok szaporodását, a melyek nem földmiveléssel foglalkoznak. Az egész világon pontosan meg kell egyezni a gyárosok, kereskedők, birtokosok és a különböző állami hivatalokban alkalmazott személyek számának a termés e fölöslegével és a dolog természete szerint nem mehet tul azon.« — Német kiadás 516. old. — György Endre az idézett első mondatában a »szaporodását« szót »haladását«-nak forditja.

Nem akarok itt az Oppenheimer-féle kritika álláspontjára helyezkedni, a mely a csökkenő hozadék törvényének Malthus felhasználta módját ismertetve, azzal akarja Malthus tételeit megdönteni, hogy a népesség növekedése esetén a valóságban eltolódik a mezei és városi népesség aránya az utóbbi javára. A mezei (földmivelő) népességnek tehát a csökkenő hozadék törvénye mellett többet kell tudnia termelni az ő csökkenő száma daczára is, hogy önmagán kivül még az ugyancsak megnövekedett városi népséget is eltarthassa, tehát a Malthus tanitása és a csökkenő hozadék törvénye nincs egymással harmoniában s bár az utóbbi helyesen értelmezve, de nem a Malthusnál való alakban[1]) — megáll de megdől a Malthus ráépitett elmélete, -- mondom nem akarok itt álláspontra helyezkedni, mert az Oppenheimer érvelését és következtetéseit nem fogadhatom el teljesen. Kétségtelennek látszik azonban előttem, hogy a csökkenő hozadék törvényének teljes megállása mellett sincs igaza Malthusnak.

Először is kétségbevonhatatlanul igaz, hogy Malthus minden legcsekélyebb indokolás nélkül figyelmen kivül hagyja a társadalomnak technikai terén való fejlődésképességét, s igy képes csak a csökkenő hozadék törvényét — annak helyes értelme kidomboritásának teljes elmulasztásával — ugy állitani oda, hogy az semmiféle releváns hozadéknövekedést nem fog megengedni a jövőben. Igen, de ha fenn áll is teljes egészében és helyesen értelmezve a csökkenő hozadék törvénye, a kultur társadalmakban egyáltalán nincs meg az a Malthus-féle »tendentia«, hogy a népesség az élelmiszerek mértékétől megszabott kört meghaladó arányban szaporodjék, sőt — mint fentebb beigazolni igyekeztem — még az a »tendentia« sincs meg, hogy e kört csak ki is töltse. A mig tehát a csökkenő hozadék törvényével összhangban tolja mindjobban s napról-napra kifelé a termelési technika fejlődése a termelés lehetetlenné válásának határait, addig a csökkenő tényleges szaporodás »tendentiájá«-nak érvényesülése a kulturállamokban még jobban kiterjedtté teszi az élelmiszerek által a népességének rendelkezésére álló tért.

És ezt a népesedési statisztika napról-napra igazolja. Ha pedig valaki ezzel szemben azt veti ellen, hogy megállhat ugyan a feltevés a »magasabb« társadalmi osztályokra nézve, de nem egyez meg az alacsonyabb sociális rétegek tulságos szaporodásáról szóló ismeretes tényekkel, erre nem lehet más válaszom, mint az, hogy ha itt a magasabb osztályokra vonatkozó csökkenő szaporodási »tendentia« nem is jut érvényre, az alsóbb rétegek szaporodásának tagadhatatlanul gyorsabb menetét oly félelmes erejünek látni s belőle az egész népességre általánositani, mint Malthus tette, nem lehet. Az alsóbb néposztályok valóban gyorsan szaporodnak, de a kulturtársadalmakban az ő szaporodásuk

[1]) Nincs igaza Wolfnak, a ki már idézett értekezésében ugy tünteti fel Oppenheimert, mint a ki tagadja a csökkenő mezőgazdasági hozadék törvényének érvényességét (id. ért. 261. old.); ezt Oppenheimer egyáltalán nem állitja, csak azt, hogy e törvényt egész a mai napig mindig tulcompensálta a technikai haladás s a jövőben is tul fogja compensálni. Lásd igen érdekes kritikáját id. m. 38–42 és 59—61. old.

sem oly erős, hogy a csökkenő hozadék törvénye daczára is ne mulná felül az élelmiszerek szaporitásának lehetősége, a mint erről az ujabb statisztika, melyet munkám későbbi folyamán lesz alkalmam bemutatni, megbizható adatokkal is szolgál. Hogy pedig nyomor és inség, daczára a termelés lehetősége napról-napra fokozódó kiterjesztésének, mégis van a világon, az a kulturtársadalmakban egyáltalán nem az élelmiszerek szaporodását meghaladó népszaporodásnak számlájára irandó, mert az nincs meg, hanem azon társadalmi és jogi berendezkedésekre, s az ezek alapján alkotó termelési viszonyokra viendő vissza, a melyek a mi kulturtársadalmainkat jellemzik, a melyeket e tekintetben bizonyára kiváló fontosságú tényezőknek fog elismerni az is, a ki nem tartja egyedüli megoldásnak a sociálista ideált.

V.

A népességnek a rendelkezésre álló tápszereken túl való szaporodási tendentiája és a csökkenő hozadék törvényének egybevetéséből, úgy látszik, Malthus a túlnépesedés állandóságát hirdeti munkájában.

Tény, hogy ő erre utal, mind az első fejezetben, a hol műve tárgyáról és feladatáról beszél, mind munkája számos más helyén is, s a túlnépesedést felfedezni véli a múltban, s az szerinte világosan és tisztán kitünik a társadalom különböző fokú fejlődésének átnézetéből. De ezt látja a jelenben, s ezt várja a jövőtől is; a természet állandó fukarsága — szembeállitva azt az emberiség szaporodási tendentiájával — szükségképpen magával hozza e túlnépesedést. Amde a túlnépesedés szerinte egyszersmind a nyomor forrása is: ha tehát a népesség gátat vet a saját szaporodásának, akkor eltörli a föld szinéről a nyomort is. Malthus munkájának ez a Kautsky szerint »positiv« része azonban nemcsak azt az állitást tartalmazza, hogy a hol túlnépesedés van, ott nyomor is van, hanem a hol nyomor van, ott szükségképpen túlnépesedés is van. Már pedig, hogy ha ez igaz volna, akkor Malthusnak az egész társadalmi kérdés megoldására ajánlott orvosszere is az egyedül alkalmazható és helyes eszköz lenne: vagyis a szaporodás meggátlása utján minden bűn és nyomor el volna tüntethető a föld szinéről.

De egyáltalán nem igy áll a dolog.

Hogy a kérdést helyesen megvilágithassuk, bizonyára a túlnépesedés problémáját kell legelőször is tisztázni. Annyival inkább fontos ez, mivel egyfelől Malthus is minduntalan utal rá, beszél róla, ha nevén nem nevezi is mindig; hivatkozik a belőle eredő veszedelmekre, s a természet kérlelhetetlen, szükségszerű törvényére; másfelől pedig azok is, a kik magokat az újabb időkből malthusianistáknak állitják, a túlnépesedés s annak szükségszerüsége kérdésében igyekeznek Malthus hátvédeiként szerepelni. De — úgy tetszik nekem — hogy nem azt a túlnépesedést védik, a melyről Malthus beszél, hanem egy egészen másat, a melyről Malthus egyetlen szóval sem tett említést. Igy aztán az, a mi Malthust és a malthusiánistákat összekapcsolná, csak látszólagos, az azonos szón alapuló kötelék, való-

jában azonban oly »punctum saliens«, a melyen Oppenheimer nem is minden alap nélkül igyekszik »megugrasztani a mai malthusiánistákat.

Malthus szerint az a tény, hogy a népességnek a tápszerek mértéken túl szaporodni nem tendentiája, természeti törvény, s ennek parancsa alatt állunk mi emberek mindannyian, s az egyedüli eszköz az ebből a tényből folyó káros következmények elkerülésére csupán a népesedésnek a moral által való korlátozása lehet.[1]) Vagy a mint szószerint és kifejezetten mondja: »Hogy a tápszerek mennyiségét a fogyasztók szükségleteit meghaladó fokra lehessen emelni, ahhoz az első látszat után ítélve arra volna szükség, hogy a tápszereket szaporitsuk. Ámde csakhamar azt fogjuk látni, hogy a tápszerek gyarapitásának más következménye nem lesz, mint az, hogy a fogyasztók száma fog növekedni, úgy annyira, hogy az állitólagos előrehaladás bennünket egyáltalán nem vitt közelebb a czélhoz. Ezért el kell határoznia magát az embernek, hogy elhagyja ezt az útat, ha csak nem akar s teknősbéka és a nyúl között versenyfutást rendezni. Ha meg vagyok arról győződve, hogy a természeti törvények ellentétben állanak a mi feltett szándékunkkal, s hogy nekünk sohasem fog sikerülni, hogy gyorsabban szaporitsuk a tápszereket, mint a hogy a népesség szaporodik, akkor minden kétség nélkül az ellenkező módot kell megkisérelnünk és azon fáradozni, hogy a népességet leszoritsuk a létező élelmiszerek szinvonala alá. Ha a nyúlat futásközben eltéritjük útjától, vagy elaltatjuk, úgy kétségkivül a teknősbéka is nyerhet végül a versenyben.[2])

Mindebből világosan kitetszik, hogy Malthus a természet állandó fukarságából eredőnek látja a túlnépesedést, mely természeti kényszerűséggel következik be: tőle az emberiség meg nem szabadulhat sohasem. A physiologiának az emberre alkalmazott törvényéből, a mely az embernek végtelenbe vivő szaporodási képességéről beszél, alkotja meg Malthus azt a társadalmi törvényt, a mely a nyomor állandóságát, a túlnépesedés alapján hirdeti. Hogy e szocialis törvény mily egyoldalú szemlélet alapján alkottatott meg, arról már esett szó e munka előző lapjain.

Csak az a kérdés már most, milyen az a túlnépesedés, a melyről Malthus annyiszor beszél? Ha olyan fenyegetőnek látja Malthus, úgy az-é ez a malthusi túlnépesedés, a melyet a statisztika meg a társadalmi gazdaságtan a veszedelmek legnagyobjának, abszolut túlnépesedésnek mond? Nem, nem abszolut túlnépesedés az, a mi Malthusnál szerepel, bár első tekintetre talán annak lehetne venni.[3]) Különben is csak az a kérdés, mit ért a statisztika abszolút túlnépesedés alatt. Mert ha jelentésében megegyezünk, akkor teljesen egyre megy, mily nevet adunk neki!

---

[1]) Lásd idevonatkozó tételeit id. m. 3, 21, 71—72, 405, 408, 412—13, 431, 619. stb. oldalakon (német forditás.)

[2]) Német forditás. 649. old.

[3]) *A népesedési elmélet újabb fejlődése* (Debreczen 1906) czimű munkámban én is abszolut túlnépesedésnek mondtam a Malthus-féle túlnépesedést, 10, s 79. old.

Az abszolút túlnépesedés — a mint a legtöbb e kérdéssel foglalkozó iró ebben megegyezni látszik — mindenesetre oly állapot, a melyben az illető terület többé már nem tudja népességét eltartani, vagyis ha semminemű lehetősége sincs arra a népességnek, hogy az illető területen megélhessen.[1]) Ekkor a túlnépesedésnek az a jellemzője, hogy egy bizonyos adott időpontban az adott számú és szükségképp eltartandó népességnek eltartására egyáltalán nem elegendő az a jövedelem, vagy vagyon, a mely a megkivánt konkrét létfentartási, illetőleg tápszerekben már megvan, vagy azokká az adott időpontban és helyen átalakitható.[2])

Vannak azonban tekintélyes irók, a kik egyáltalán nem ismerik az abszolút tulnépesedés fogalmát, erről seholsem beszélnek: rájok nézve a tulnépesedés mindenkor csak relativ, nem mintha ezzel talán azokat a veszedelmeket akarnák kisebbiteni, a melyek bizonyos körülmények között a tulnépesedésből származnak, hanem csak kiakarják emelni azt, hogy a tulnépesedésnél mindenkor a népesség száma és a létfentartási eszközök közötti viszonyról lehet szó, e viszonynál a népesség fentartására való kedvezőtlenségét jelenti a tulnépesedés, tehát az mindenkor viszonylagos, relativ, a népesség száma van viszonylatban, relátióban a tápszerek számával.[3])

Nem célom a szavakon nyargalni, meddőnek is tartom a szóharcokat, csak annyiban látom a szükségét a pontos fogalommeghatározásoknak, a mennyiben ezek biztos alapul szolgálnak a tovább épitésre. Ha az iró egy vagy más fogalmat ebben, vagy amabban az értelemben használ, s olvasója talán mást is érthet alatta, ugy kötelessége az irónak megmagyarázni s pontosan körülirni a fogalom tartalmát és körét, nehogy más malomban őrölvén a két fél, az olvasónak az iró félreértésére alkalma nyilhasson.

---

[1]) Schmoller id. m. I. köt. 186. old.

[2]) Wagner: *Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie.* I. főrész *Grundlegung der politischen Oekonomie.* III. kiadás. I. rész. II. félkötet 4—6. könyv. Leipzig, 1893. 656. old.

[3]) Rümelin *Bevölkerungspolitik* cimű cikke a Schönberg-féle *Handbuch der politischen Öknomie* II. kötete 945. old. (Tübingen 1886. II. kiadás) »Die Übervölkerung ... besteht ja nur in dem Missverhältniss der Volkszahl zu den Unterhaltsmitteln.« S itt van szó *helyi* tulnépesedésről (946. old.) de *abszolutról* sehol. Haushofer szerint is: »Die Bevölkerung ist dichter, als sie nach der Reductionsfähigkeit des Bodens sein sollte; es ist der Zustand einer Übervölkerung gegeben.« ... »Der Begriff der Übervölkerung ist dem nach ein relativer.« (*Lehr- und Handbuch der Statistik.* Wien 1882. II. kiadás 368. és 367. old. Igaz, hogy Haushofer *Bevölkerungslehre* cimű munkájában (Leipzig 1904.) már különbséget tesz relativ és abszolut tulnépesedés között (103—105. old.) Fircks sem ismeri a különbséget az abszolut és relativ tulnépesedés közt, szerinte: »Wenn das Volkseinkommen nachhaltig nicht zur Erhaltung der Bevölkerung genügt, es ist Übervölkerung (dépopulation) (?) vorhanden. (*Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik.* A Frankenstein-féle *Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften* I. osztályának 6. kötete. (Leipzig 1886. 294. old.)

Természetesen nem számitom, de nem is számithatom ide a szociálista irókat, a kiknek egynémelyike nem ismeri el az abszolut tulnépesedés lehetőségét, habár ismeri, hogy mit ért némely társadalomgazda és statisztikus abszolut tulnépesedés alatt.

Itt is csak annyiban van szükség a tulnépesedés fajainak pontos megállapitására, mert igen sokan csak egyet értenek tulnépesedésen, mig mások többfélét is.

A kik különbséget tesznek abszolut és relativ tulnépesedés között, azok szerint a relativ tulnépesedés a népesség olyan sürüségét jelenti, a mely a rendelkezésre álló életfeltételekkel és gazdasági kilátásokkal szemben már nyomásnak érezhető[1]) s a mely állapotnak jellemzője, hogy a népesség, s különösen annak u. n. munkásosztályai minden kereseti tevékenységre való képesség és igyekezet ellenére sem találnak biztos és elegendő foglalkozást és keresetet,[2]) tehát — anélkül, hogy részletezni akarnám Wagner szerint — az az állapot ez, a melyről már fentebb is volt említés téve, midőn az abszolut tulnépesedés fogalmát nem ismerő irókról volt szó; az az állapot, a melyben a létfentartási eszközök mindenkori mennyisége és a népességnek ugyanazon időpontbeli mennyisége között van meg a diszharmónia, olyként, hogy a népességnek eltartására nem elegendőek az adott időpontbeli létfentartási eszközök.

Ez az állapot pedig lehet általános és helyi, lehet tartós és átmeneti, az egész népességet, vagy annak csak egyik vagy másik osztályát, avagy egyes osztályait érintő, beállhat a legkülönbözőbb gazdasági fejlődési fokokon. Ugy, hogy csupán mennyiségbeli különbségnek tetszik ezek után az abszolut és a relativ tulnépesedés: amott egyáltalán nem lehet már élnie, itt azonban még meg lehet élnie a népességnek, ha nyomoruságosan, tengődve is.

Az bizonyos, hogy Malthus — ha igy explikáljuk a fogalmakat — nem absolut, hanem csak relativ tulnépesedést ért a munkájában tulnépesedés alatt, mert hisz ő maga mondja Európára, hogy az »nincs ugy benépesitve, mint a hogy lehetne«[3]), de viszont az is igaz, hogy azokra nézve, a kik a létfentartási eszközök mértéke által adott határokat tullépve jön-

---

[1]) Schmaller id. im 187. old.

[2]) Wagner id. im. 658. old., ki e három körülmény folytán látja bekövetkezni a relativ tulnépesedést: *a)* a termelés adott gazdaság-technikai viszonyai, *b)* a termelésre és a javak megosztására vonatkozó jogrend, *c)* a standard of life-on alapuló igények szerint. Wagner különben az id. helyen a 258. §. 2. pontja I. bekezdésében azt állitja, hogy a relativ tulnépesedés nem magában és egyedül a népesség és a jövedelem arányba állitása utján nyert, hanem olyan jelenség, melynél egy egész periodius társadalmi, technikai, gazdasági, jogi és kulturális momentumainak változatossága hozandó arányba a népességgel.

[3]) Id. munkája 5. old. (Magyar ford.) — Oppenheimer, a ki a tulnépesedés kérdését veszi kiindulási pontul, a midőn a Malthus-féle elmélet és a mai malthusiánizmus közti ellentmondást fürkészi, bár maga is relativnak tart minden tulnépesedést s a magyarban röviden vissza nem adható kifejezéssel magyarázza ez álláspontját (Ein »Über« ist denkbar als Correlativbegriff zu einem »Unter«, — t. i. »Übervölkerung« és »Unterversorgung mit Nahrungsmitteln« id. m. 68. old.), — a Malthusnál szereplő tulnépesedést, minthogy természeti törvényen alapul Malthus szerint, absolutnak tartja s a mai malthusiánizmus tulnépesedését pedig relativnek, mert ez socialis alapokon, a társadalmi szervezeten nyugszik. (id. m. 90 old.) Pedig lehet a relativ tulnépesedés is természeti szükségképességü, ugy a mint a szövegben, mindenesetre ellentétben már emlitett munkámban nehány szóval jelzett álláspontommal, alább kifejtem.

nek a világra, az absolute fölöslegessé válás állapota következik be: ő nekik el kell pusztulniok, mert nincs már számukra táplálék a világon. A mint Malthus munkája első kiadásában magát kifejezte, de szavai kérlelhetetlenségén maga is megdöbbenvén, munkája későbbi kiadásaiból e mondást kihagyta: »egy oly embernek, a ki már egy birtokba vett világban születik, ha családja és rokonai, a kik arra jogilag kötelesek volnának, őt eltartani s a társadalom az ő munkáját használni nem tudja, a legcsekélyebb joga sincs ahhoz, hogy a tápszerekből akárminő részt követelhessen magának; ő valóban fölösleges ezen a földön. A természet nagy vendégségében nincs az ő számára teritve. A természet kényszeriteni fogja az ily embert, hogy távozzék a föld szinéről és a természet nem fogja elmulasztani, hogy ezt a parancsot önmaga teljesitse, ha csak a vendégségben résztvevők valamelyikének részvéte nem jön az illető segitségére. Ha e résztvevők szükebbre szorulnak össze a vendégségben és számára helyet csinálnak, ugy további jövevények jelennek meg és hasonló kegyet követelnek. A vendégség rendje és harmoniája meg van zavarva s a bőség, a mely előbb uralkodott, hiánynyá változik s a vendégek boldogságát megzavarja a nyomoruság és a tolakodás látása, a mely a terem minden részén uralkodik s azok terhes kiabálása, a kik joggal válnak dühösekké a felett, hogy nem találnak elég élelmet, holott számithattak rá. A vendégek későn ismerik be elkövetett hibájokat, hogy a betolakodókkal szemben azon rendelkezések ellenére cselekedtek, a melyeket a vendégség hatalmas urnője kiadott. Mert ő abban a szándékban, hogy minden vendégét bőségesen elláthassa s abban a tudatban, hogy ő nem tudhat gondoskodni korlátlan számu vendégseregről, egész humánus módon tiltotta el az uj jövevények beeresztését, a mikor az asztalnál már a helyek el voltak foglalva.[1])

Az ily embernek a világon való szereplése megakadályozására és lehetetlenné tételére ott van a Malthus hires eszköze: a repressiv akadály, az éhhalál, a dögvész, a háború s a többi kellemes repressáliák alakjában. De a népesség azon részére, a mely a tápszerek mértéke által adott határokon belől jött a világra, nincs absolut fölöslegessé válás; azt a részt csak a tápszerek adott mennyisége által létrehivott relativ tulnépesedés gátolja előhaladásában s ez létesiti aztán a nyomoruságot ezerféle változatban.

---

[1]) Plaker német forditása után (*Grundlehren der Nationalökonomie. Kritische Einführung in die sociale Wirtschaftswissenschaft.* Berlin, 1903. 337. old.), a ki a Molinaritól szerkesztett *Petite bibliothèque économique française et étrangère* »Malthus« czimü kötete XV. és köv. oldalairól idézi a Malthus munkájának első kiadásában megjelent e hires mondatokat. Egyébként az idézet nehány első mondatát Kautsky is idézi (id. m. 100–101. old.) Malthus munkája ujabb kiadásaihoz 1817-től csatolt függelékében különben tiltakozik az ellen, hogy a müvéből már kihagyott részek birálat, sőt támadás tárgyát képezzék, a mint azt Grahame *An inquiry into the principle of population* czimü müvében éppen az idézett helylyel is tette. (Magyar ford. 603. old.) De hát vajjon nem világitja-e meg ez a hely a Malthus lelkületét s vajjon nem csak opportunitási okokból hagyta-e Malthus a későbbi kiadásokból? kérdezhetjük Platterral együtt!

A Malthus túlnépesedése tehát nem abszolut az élő, a valóságos népességre, hanem csak relativ. De — és itt van a »punctum saliense« a mai malthusiánistáknak — ez a Malthus-féle relativ túlnépesedés állandó, folyton-folyvást ható, kikerülhetetlen, mert a természet szükségszerűséggel működő törvényei hozzák magukkal; ez a relativ túlnépesedés meg volt a multban, hatályos a jelenben, s éreztetni fogja a maga súlyát a jövőben is. Természeti törvényen alapul, melynek érvénye örök időkre szól. A Damoklesz kardja ez, a mely az emberiség feje fölé állandóan oda van függesztve, s a népesség nem más, mint a taposó malom nyomorult lova, melyet keringésében istrángja sohasem enged túl a már kitaposott, mélyen kivájt körön.

Itt nincs segitség más azon kivül, hogy az »erkölcsi önmegtartóztatás«-nak engedjen a népesség érvényesülést: a termelés fokozása a fogyasztók túlnépesedésének, mint természeti törvényből folyó túlnépesedésnek megakadályozására nem nyujthat garantiát: nem sociális intézmények mesterségesen, hanem természeti törvények szükségképpen hozták létre ezt a relativ, de állandó túlnépesedést,[1]) és társadalmi intézményekkel, sociális átalakulások utján segiteni rajta egyáltalán nem lehet.[2])

A tulnépesedés Maltusnál relativ, de természeti törvény és nem sociális kategória.

A túlnépesedésnek Malthusnál szereplő ez a relativitása, de szükségszerü természeti törvényeken alapuló mivolta, s az a tény, hogy segiteni rajta egyáltalán nem lehet, egy sajátos, — mindenesetre igen komor — társadalomgazdaságtani törvénynyel áll szoros összefüggésben. Ez a törvény pedig, a melyet a tudomány már régen elvetett, a béralapelmélet, illetőleg a munkabér azon törvénye, a mely jóval Malthus szereplése után a Lassalle-féle formulázásban vasbértörvény nevet nyert, de a melynek felállitása — ha nem is oly kategórikus formában — a klasszikus gazdaságtan iróira, Smith-re és Ricardora visszavezethető. De ily fajta gazdaságtani bértörvény megalkotására nem csak Turgotnál találunk már kisérletet, hanem Pettytől kezdve a XVII. és XVIII. századnak csak nem minden jelentősebb gazdaságtani irójánál felbukkan.

A béralaptörvény már rég ismert formulázásában azt az állitást tartalmazza, hogy a munkások bérét az az arány szabályozza, a mely az össztőkének a munkások eltartására rendelt része és a foglalkozást kereső munkások száma között fennáll. Vagyis a társadalomra átvive, mivel a társadalom jószágkészletének a munkások fizetésére szolgáló ez a része, mint béralap,

[1]) Kautsky id. m. 29. oldalán kétféle relativ túlnépesedést különböztet meg: a *természeteset*, melyet a természeti törvényszerüségek idéznek elő, s a mely a fogyasztók túlnépesedésében áll, s ezen szerinte vagy csak a fogyasztók számának csökkentésével, vagy pedig a létfentartási eszközök szaporitásával lehet segiteni; a *mesterségeset*, a mely a termelők túlnépesedésében áll s mesterséges módon idéztetett elő; ezen nem lehet kielégitően segiteni az által, ha a termelők számát csökkentik; a létfentartási eszközök szaporitása sem ér ez esetben semmit, csak a társadalmi átalakulásoktól lehet várni javulást.

[2]) Élénk példája ennek a felfogásnak a Malthus itélkezése Wallace, Condorcet, Godwin socialis és socialistikus terveiről.

egy adott időben, mint egész, mint egy változatlan tényező veendő figyelembe, minél nagyobb a munkások száma ez időpontban, annál kisebbek lesznek a munkabérek, hisz a bérfizetésekre fordítható összeg az illető időpontban változatlan, ha pedig kevesbedik a munkások száma, úgy ugyanazon szabálynál fogva emelkednek a munkabérek.

Ezt az angol elméletet, a melyet Hermann, Thornton, Rodbertus, Brentano megdöntöttek, de a melyet legujabban Böhm—Bawerk és Taussig feltámasztottak hamvaiból, bár az angol formában bennlevő gyakorlati jelentőség és a hozzáfűzött következtetések nélkül,[1]) — fejlesztette tovább Lassale a munkabér természetes s piaczi áráról a classicus gazdaságban, de elsősorban Ricardo által mondottak alapján[2]) s ez után alkotta meg socialistikus agitatióját megnyitó iratában azt a gazdasági vastörvényét, a mely a mai viszonyok között a kinálat és a munka utáni kereslet uralma alatt a munkabért a következőképpen határozza meg: az átlagos munkabér mindig redukálva marad a szükségszerű életfenntartás azon mértékére, a mely egy valamely népnél a lét tengetésére és a szaporodáshoz szükséges. Ez az a pont, a mely körül valóságos napibér ingamozgásokban minden időben oscillál, a nélkül, hogy hosszasabban a fölé emelkedni, vagy ez alá sülyedni tudna. Nem emelkedhetik tartósan ez átlag fölé, mert különben a munkások könnyebb és biztosabb helyzete a munkásházasságok számának, a munkások szaporodásának növekedését, így a munkásnépesség nagyobb szaporodását, ezzel együtt pedig a munkakezek kinálatának nagyobbodását okozná, a mely a munkabért ismét előbbi állapotára, vagy az alá nyomná le.

A munkabér azonban nem maradhat tartósan a szükségszerű életfenntartás mértéke alatt sem, mert ekkor kivándorlás, házasságnélküliség, a gyermekek nemzésétől való tartózkodás, s végül a munkásság számának a nyomor által okozott csökkenése következik be, a mely a munkáskezekben való kinálatot még inkább kevesbiti, s a munkabért ennek folytán ismét előbbi szinvonalára helyezi.[3])

Ezt a vasbértörvényt szintén megdöntötte azóta a tudomány, s feladta az 1890-iki halle-i pártgyülésen maga a socialdemokratia is, mely mint Kautsky monja: »minden legcsekélyebb ellentmondás nélkül temette el a vasbértörvényről szóló mon-

---

[1]) P. i. Philipovitsch: *Grundriss der politischen Oekonomie.* III. kiadás. Freiburg i. n. 1899. I. kötetében a munkabér és béralapról szóló részletesebb fejtegetéseivel

[2]) Lásd idevonatkozólag Ricardo: *A közgazdaság és adózás alapelvei.* (Láng Lajos fordítása. II. kiadás. Budapest, 1899. 83—100. old. Smith: *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól.* (Enyedi és Pólya fordítása. II. kiadás. Budapest, 1899.) I. kötet. 90. és köv. old. — John. Stuart Mill. *Grundsätze der politischen Oekonomie.* Deutsch von Ad. Svetheer IV. kiadás. Leipzig, 1885. II. köt., 2 s köv. old.

[3]) *Offenes Antwortschreiben an das Centralkomitee zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiterkongresses zu Leipzig.* 1863 márcz. 1-ről keltezve. A *Reden und Schriften* czímű *Gesammtausgabe, herausgegeben im Auftrage der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.* Berlin, 1891. II. kötete, 421—422. old.

datot«,[1]) hogy aztán az 1891-ik évi erfurti pártgyülés teljesen áthelyezhesse a pártot a marxista eszmék alapjára.

Ez a béralapelmélet és a rajta alapuló, de jóval későbbi vasbértörvény a legszorosabb kapcsolatban van a Malthus-féle népesedési elmélettel. A béralapelmélet az ú. n. béralapot valami változatlan nagyságú tőkeösszegnek tekinti, s a munkások bérét a munkabér fizetésére rendelt tőkeösszegnek a munkások számával való elosztása utján gondolja megállapithatni, de hogy miképen határoztatik meg maga ez az összeg, azt soha meg nem magyarázza. A Malthus-féle elmélet pedig a népesség számát a tápszerek összegének az átlagosan egy-egy ember által elfogyasztott mennyiséggel való elosztása utján véli megállapithatni, de hogy miképpen határoztatik meg a tápszerek összege s a tápszeregység, arra felvilágositással ez az elmélet sem szolgál: mind a kettő hasonló módon nyujtja a magyarázat látszatát, a nélkül, hogy valóságban magyarázatot adna.[2])

Nem a meglevő termelési és létfentartási eszközökhöz képest van túlnépesedés, hanem a tőke mindenkori értékesitési szükségletéhez s az értékesitésre való kilátásához képest. Sohasem a járadékosok, vagy a tőkéjökből élők vannak oly túlnagy számban, hogy túlnépesedésről szólnánk, hanem a munkásság, s ez is csak azért, mivel a tőke értékesitésére való kilátás igen elastikus fogalom lévén, ha a jó korlátok s csaknem minden munkás foglalkoztatása után, egyszerre csak beüt a túltermelés miatti válság, s a munkások százezrei dobatnak az utczára, azonnal túlnépesedésről beszél a világ, a melyről eszeágában sem volt megemlékezni, a mig a tőkés vagy termelés le tudta foglalni a munkásságot.[3])

S ez a pont, a hol a népesedési elmélet a béralapelmélettel összeszövődik, adja a kulcsot a kezünkbe a tulnépesedés helyes megértéséhez s vele együtt egy helyes népesedési elmélet kiindulási pontjának megállapitásához is.

Malthus: az angol ipari forradalmat követő társadalmi forradalom idején élt. Akkor, a midőn egyfelől már állottak a manufakturák s a Hergreares, Watt, Arkwright, Crompton, Castwright találmányai következtében a gyáriparra való átmenetel is kezdetét vette, másfelől pedig az eddig agrikol-jellegű Anglia szabad parasztsága (yeomanry) a földbirtok elkülönitésével együtt járt társadalmi igazságtalanságok következtében birtokáról kiüzetve, proletarizálva képes volt óriás tömeget bocsá-

[1]) *Neue Zeit.* 1890—91. évfolyam, 30. szám. »Lehetne vitatkozni a felett, hogy vajjon van-e valami igazság a vasbértörvényben, hisz pl. az ú. n. polgári irók között is vannak egyesek, a kik azt, hasonlóan a béralapelméletet feltámasztó ujabb irókhoz, elfogadják abban az értelemben, hogy a munkások valóban nem kapnak többet, mint a mi az életfenntartásukra okvetlen szükséges (pl. Platter id. m. 399. old, sőt Bismarck is nem egyszer nyilatkozott igy) s a szocialisták közül, Bernstein szerint is sokkal inkább meghaladott álláspontnak látják e törvényt, mint a mennyire véleményem szerint az helyes«. (*Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich?* Berlin, 1901. 16. old. id. Platternél ugyanott), s Kautsky is helyesnek tartja a vasbértörvényt, csak annak motiválását látja hamisnak, mert ez a törvény független a munkakinálat változásaitól. Id. m. 53. és 69. old. — azonban e vitába belebocsátkozni e könyv feladata körén kivül esik.

[2]) Fetter id. m. 44. old.

[3]) V. d. Bernstein: *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus.* Berlin Bern, 1901. 75. old.

tani a tőkések organizálta gyárak munkaerőbeli szükségletei kielégitésére.[1]) Csakhogy a gyárak nem fejlődtek oly hamar, hogy az egész proletárságot foglalkoztathatták volna.

És ezeknek az időknek gazdasági tudománya — bár tudta, mi ennek a »fölösleges« népességnek szülő oka, mert hisz azt a folyamatot, a mely a népfölösleget megteremtette, kifakadásaival igen sokszor megbélyegezte — azt következtette elméleteiben, hogy az emberek erős szaporodása ama kárhoztatandó ösztönnek számlájára irandó a mely az emberi fajt végtelenbe szaporitani törekszik.[2])

Mivel pedig azokat a hatalmas változásokat, a melyeket a gép okozott, nem olyanoknak látta a kezdődő s fejlődő társadalmi gazdaságtan, a mely a tőke és munka viszonyában a quantitativ változások mellett qualitativokat is előidézett, s a mely a tőke és munka egymáshoz való viszonyának eltolódását is okozta, még mindig a manufakturában lefolyó társadalmi termelési processzus kategoriái alapján operál, ezek eredményeire alapitja a maga béralaptörvényét, de népesedési elméletét is.

Ez az utóbbi pedig az általánositás nagyszerű példája. Malthus előtt ott van az angol munkásság élete egész sivárságával, végtelen nyomorával. De ott áll előtte a Franklin természettudományi munkája is: az állati és növényi szaporodásról. S forgatja a Godwin könyvét, a mely egyenlősitési ideákról ábrándoz, és socialis harmóniát remél.

Az utóbbival szembeszállni felfogása, világnézete alapján, a Franklin könyvének tételeit pedig a társadalomra is átvinni s egy az egész emberiséget a föld egész népességét befolyása alatt tartó természeti szükségképpiségű népesedési törvényt formulázni látja feladatának. Megalkot egy az egész emberiség szaporodásának útját megszabó törvényt, a mikor nem áll előtte más tényező a legkomplikáltabb társadalmi viszonyok által befolyásolt népesedési folyamat vizsgálatára, mint az angol munkásság nagy tömege s annak élelmiszerekben való nagy hiánya, s alaptételévé teszi a nagy szaporodás nyomort okozó mivoltát, s hiányos történelmi és statisztikai adataiból levont következtetéseibe ezt az alaptételt magyarázza be, s nem operál sehol, de sehol sem mással, mint azzal a két tényezővel, a mit szerelemnek és éhségnek nevezett el Rümelin.

S az a Malthus, a ki a társadalmat alkotó osztályokat soha el nem választja egymástól vizsgálódásaiban, a ki az egyes társadalmi rétegek szaporodását külön nem vizsgálja, alkot meg egy tisztán egyoldalu népesedési törvényt, mikor jól tudhatja, hogy mennyire más a munkásosztály szaporodása, s mennyivel más azon társadalmi rétegé, a hová angol lordok tartoznak.

A psychologiai szempontból történő vizsgálódás, a társadalmat különböző okokból felbontó tényezők hatása alatt elkülönülő csoportoknak külön-külön való vizsgálata, nincs meg Malthusnál s hiányossá teszi különben igen érdekes és nagybecsű dolgozatát, de az a már előbb kritika alá vett hiányosságok és zavart eszmék folytán egyáltalán nem ad olyan népesedési elméletet, mely megállhat.

Kovács Gábor.

[1]) V. ö. Mandelló: *Ipari forradalom* Budapest, 1900. 11—14 és 25—26. o.
[2]) V. ö. Bernstein igen érdekes fejtegetéseivel id. m. 41—48. oldal.

Temesvár város közgazdasági leirása. III.

Ipar. Temesvár iparának történetére vonatkozólag részletes adataink ugyan csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak, mindazáltal határozottsággal tehetjük fel, hogy a városnak már sokkal előbb is számottevő ipara volt. Tudjuk, hogy Temesvár az 1316. évben királyi székhely lett, hogy Károly Róbert király családjával kilencz esztendeig tartózkodott falai között. Ez alatt az idő alatt a város ipara kétségtelenül fellendült, mert hiszen a királyi udvar és az itt tartózkodó számos főur részére szükséges munkákat, — ha nem is egészen — idevaló kézműveseknek kellett végezni. Károly királyról egyébként az is ismeretes, hogy szerette a pompát és fényt és hogy a lovagi tornákból és a mulatozásból ki nem fogyott. A király életmódja és főleg az a historiailag megállapitott nemes tulajdonsága, hogy »a városokat igen szerette, fölmagasztalta, sorsukon javitott és mindeneket jó rendbe hozott«, alapot ad ama feltevésünknek, hogy a király székhelyének ipari viszonyai iránt fokozott érdeklődést mutatott. Az ide költözött olasz és német telepesek között bizonyára mesterember is akadt bőven, akiket a király a polgári elem erősitésére irányuló szándéka mellett az ipar fejlesztése végett is telepitett a városba. Temesvár a hazai városok között elfoglalt jelentőségét Károly Róbert uralkodása után is megtartotta, a mi nagyon valószinüvé teszi, hogy a város ipari tekintetben is mindaddig kivált, a mig az egyre sürübbé váló török ostromok a békeszerető ipari népességet az elköltözködésre nem kényszeritették. A török hódoltság véget vetett a város ipari életének is, a mely csak a félhold uralmának megszüntével kezdett felelevenedni.

Temesvár ipari fellendülése gróf Mercy Florimundnak, a Temesi Bánság első katonai kormányzójának nevéhez fűződik. Mercy a zilált közigazgatási viszonyok rendbehozásával párhuzamosan helyes érzékkel és az ügy iránt való szeretettel az országrésznek teljesen elhanyagolt közgazdaságának javitásán fáradozott és ezen a téren is számottevő eredményt ért el. Kormányzása legelején részletes rendezési javaslatot terjesztett elő, melynek keresztülviteléhez, a bécsi udvar által lényegtelen módositásokkal történt elfogadása után, menten hozzáfogott. Mindenek előtt a telepitéshez látott. Először — politikai okokból — németeket hozott a Bánságba. Temesvárra többnyire kézműveseket telepitettek, mert a város kicsiny határa a földmivelésnek nem enge-

dett teret. De a német iparosok közül is, a kapott instructióhoz képest, csak a katholikus vallásuakat fogadta be,[1]) a kik azután különböző kedvezményekben részesültek. Más valláson levő iparos kivételesen kaphatott csak letelepülési jogot, a mely azonban csupán addig volt érvényben, a mig katholikus azt az iparágat nem gyakorolta.[2]) Mercy ilyenképen annyira szaporitotta a mesteremberek számát, hogy azok lassanként czéhekké tömörülhettek.[3]) A kormányzó azonban a kisipar terjesztésével korán sem érte be. Gondoskodását kiváló mértékben a gyári iparra terjesztette ki, melynek Temesvár városát illetőleg határozottan megalapitója volt. Iparfejlesztési politikájának czéltudatos volta valóban meglepő. Hogy az alapitandó gyári vállalatoknak meg legyen a szükséges nyersanyaguk, Temesvár vidékén az ipari növények termelését mozditotta elő. A Béga mentén eperfákat ültettetett, mert a selyemtenyésztésre kiváló gondot forditott. Az olajmagvak termelését felkarolta, hogy az oliva-olajat helyettesitse és olcsó világitó olajat is nyerjen. Pártolta továbbá a szőlő ültetését is.

A selyem feldolgozása végett csakhamar selyemgyárat alapitott. A gyári vállalatok helyéül a várostól keletre levő területet jelölte ki, mely városrész akkor kapta meg a ma is használt Gyárváros nevet. A selyemgyár azonban a Gyárváros mellett volt. Ezt a gyári telepet teljesen felszerelte mindazzal a berendezéssel, a mely a selyemhernyótenyésztéshez, a selyemfonál nyeréséhez, lefejtéséhez és felmotolálásához szükséges. Alkalmas szövőszékeket helyezett el benne, a melyekkel sima és mintás, könnyü és nehéz árut lehetett késziteni. A gyárnak első készitményét egyházi czélokra használták fel, a második gyártmányt pedig Krisztina császárné kapta, mint egy olyan országrész ipari termékét, a mely még néhány évvel ezelőtt vadon volt.[4])

---

[1]) Az udvari kamara rendelkezése szerint »damit lauter Teütsche und Cath. Bürger in ermeldte Stadt Temesvár eingenohmen werden, denen auch zu desto mehrerer populirung 6 frey Jahre nebst deren gewőhnlichen Immunitaeten, Freyheiten und Privilegien, wie es in anderen derley Staedten gewőhnlich, bewilligt werden«. (dr. Szentkláray Jenő: *Száz év Délmagyarország ujabb történetéből.* I. kötet 142. oldal).

[2]) Jellemző arra nézve az udvari kaczellária 1727. évi márczius 18-án kelt rendeletének kivonata: »Hofkammer verordnet der Administration, die Braeuhaus- und Brandweinbrennerei-Arrenda von der jüdischen Compagnie abzunehmen und dem Katholischen Braeumeister Philipp Bauer sammt Compagnie um den Preis von 20,000 Fl. (?) jaerlich zu überlassen«. (Országos Levéltár.)

[3]) Dr. Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monográfiája,* 174. oldal. A czéhek szervezését különben az 1718. évi jamuár 1-én megalakult városi tanács is kérte a megalakitása évében a tartományi adminstrácziő elé terjesztett beadványában. (Johann N. Preyer: *Monographie der kőn. Freistadt Temesvár,* 56. old.) Az akkor alakitott czéhekre vonatkozólag, sajnos, közelebbi adataink nincsenek. Az egykori temesvári administrácziő levéltárának megmarad töredékei, melyeket az Országos Levéltár őriz és amelyeket dr. Baróti Lajos foglalt össze »*Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*« czimü gyüjteményében, egyetlen egy adatot sem tartalmaznak a fontos ipartörténeti kérdésre nézve.

[4]) Joh. Heinrich. Schwicker: *Geschichte des Temeser Banats,* 320. oldal.

A Gyárvárosban épültek a hollandiai olajprések, melyek a gyapju megmunkálásához, a szappangyártáshoz és egyéb ipari czélokra használt olajat szolgáltatták. Ott volt a papiros-, sodrony- és téglagyár.

Az 1725. évben indult meg a munka az uj abaposztó- és szőnyeggyárban, a mely két esztendő mulva már jelentékeny nyereséget mutatott fel.[1]) Volt azonkivül sörgyár, több pálinkafőző.[2]) rézhámor és állami bőrgyár.[3])

A gyári vállalatok többnyire állami költségen épültek. Mercy ugyanis átlátta azt, hogy nagyobb befektetésre hajlandó vállalkozó nem akad, azért a telepeket felépitette és vagy az állam által tartotta üzemben, vagy bérbe adta őket.[4])

A vállalatokat azzal is támogatta, hogy gyártmányaikkal megegyező árúknak behozatalát megtiltotta, sőt gyakran nem engedte meg azt sem, hogy azt az árút a telep helyén mások is készitsék.[5])

Az ezekben a gyárakban alkalmazott munkások főleg külföldiek voltak. Mercy ugyanis a telepitést továbbra is erélylyel folytatta. Az iparosoknak adott szabadságot és adómentességet 15 évre meghosszabbitotta és gondja volt reá, hogy ezt Németországban és a szomszédos államokban megtudják. Az akkori temesvári polgárok könyve mutatja, hogy a város iparosai közt sok az ide költözött osztrák, német és olasz származásu. Van köztük belgrádi és konstantinápolyi is, magyarországi születésü azonban kevés. Temesvári meg éppen csak négy. A magyarok majdnem valamennyien a szűcsmesterséget folytatták.[6])

Mercy utódjai a kijelölt nyomon igyekeztek ugyan haladni, törekvéseiket azonban nem kisérte oly nagy siker.

A XVIII. század második felében már a következő iparágakat gyakorolták a városban: borbélymesterség, könyvkötés, fegyverkovácsság, esztergályosipar, kádármesterség, mészáros,

---

[1]) Preyer idézett munkájának 64. oldalán. Az 1734. évtől az 1738. évig még egy posztógyár volt a városban, melyet a salvatoriánus barátok épitettek. Ennek üzemét a pestis miatt meg kellett szüntetni. (Szentkláray i. m. 150. oldalán.)

[2]) 1724. jan. 31. »Hofkammer-Reskript ertheilt die Approbation . . . . 2-do ingleichen des zu Temesvár neuangelegten Bräuhauses. 1726. decz. 20.« Hofkammer . . . . . befiehlt das Brau- und Branntweinbrennerei-Recht denen Juden nicht mehr in Pacht zu geben, indem sich viel Christen darum bewerben. (Országos Levéltár).

[3]) Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. század történetéhez.* 10. és 26. oldalon.

[4]) 1747. decz. »Hofreskript verordnet: 1-tesns der Adm. die auf Aerarial-Unkösten betriebenen Fabriken den Professionisten gegen Zinz gänzlich zu überlassen, 2-tens die vorräthigen Tücher, Boy und Caton je eher zu verkaufen; 3-tens, dass die grösseren Fabriken-Gebäude und andere Materialien ferner beibehalten und den Fabrikanten gegen Zins überlassen werden sollen.« (Országos Levéltár.)

[5]) 1729. jan. 12. »Adm. wiederholt den Befehl an die Mauthämter, dass da in der Ararial-Lederfabrique ein hinlängliches Quantum von Leder erzeugt wird, die Einfuhr des fremden Leders und auch das Erzeugen durch die deutschen colonisten nicht gestattet werden solle. (Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. század történetéhez.* 153. oldal.)

[6]) Szentkláray idézett munkájának 151. oldalán.

üvegesipar, ötvösség, timárság, téglavetés, keztyüsmesterség, kalaposság, kávésipar, fésüsmesterség, gombkötés, szücsmesterség, rézművesség, bádogosmesterség, mézeskalácsosipar, kőművesség, molnárság, parókakészités, pipakészités, paszományosmesterség, szijgyártás, nyergesség, szabómesterség, lakatosság, köszörüsipar, czipészmesterség, szappangyártás, kötélverés, keményitőkészités, dohányvágás, kárpitosmesterség, asztalosság, posztókészités, posztónyirás, órásmesterség, kocsigyártás, pékmesterség, korcsmárosipar, ácsmesterség, önöntés, csizmadia, czukrász [1]) patkó- és szegkovácsmesterség, salétromkészités.

A gyári ipar akkor azonban hanyatlást mutathatott fel. Erre következtethetünk legalább abból a jelentésből, melyet a nagyobb városok 1755. évi állapotáról gróf Haugwitz és Prokop, Mária Terézia királynőnek előterjesztett. A jelentés szerint Temesvárott a marhavásár jelentékeny, a városban sok német lakik, de gyáros alig van közöttük. [2]) A tanulmányi utra küldöttek megfigyelését mindazáltal nem szabad tulértékelni, mert, ha a többi városról szóló megjegyzéseiket is figyelembe veszszük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy birálatuk kétségtelenül felületes. A közgazdasági ügyek iránt különben akkoron csak keveseknek volt érzékük. Mária Terézia az 1771. évben a magyar kis- és nagyipari viszonyok részletes feltárását rendelte el például, és a mikor az összeirás három év mulva elkészült, kisült, hogy nagy Magyarországon csupán a somogymegyei Középpulyán van molnár.[3])

Az akkori gyári viszonyokra élénk világot vet az udvari kanczelláriának 1777. évi február 8-án a temesvári administratiohoz intézett leirata, mely szerint »több gyárnak alapitása ő Felségének ugyan különös megelégedésére van, másfelől azonban azt tapasztalni, hogy ugyanabból a nemből nagyon sok keletkezik, az egyik tehát a másikat fejlődésében meggátolja és mivel a fogyasztás nem arányos és igy az alattvalók kárt szenvednek, több gyár alapitására a jövőben engedély ne adassék.« [4])

---

[1]) Preyer idézett művének 84. oldalán.

[2]) Milhoffer Sándor: *Magyarország közgazdasága*, I. kötet, 219. oldal: Hasonló értelmű II. József utitársának (1768) Albert szász-tescheni herczegnek következő naplójegyzete: »L'établissement des Manufactures auraient dû le (t. i. a kereskedelmet) rendre plus florissant et les beaux commencement que le Maréchal Comte de Mercy, premier Gouverneur de cette province neavoit jetté, pouvoient le faire esperer, mais je ne sais ce qui par la suite du tems a fait tomber ces manufactures, dont il ne subsiste plus que les noms et les lieux où elles avvient été établies.« (Szentkláray munkájának 213. oldalán.)

[3]) Milhoffer idézett munkája I. köt. 218. oldalán. Ebben a nádori jelentésben Temesvárról egyáltalában nincs szó. A Temesi Bánság külön országrészként való kormányzása oka ennek a sajnálatos körülménynek, melynek azt is tulajdonitanunk kell, hogy az 1715. évi országgyülés elrendelte országos összeirást a Bánságban nem foganatositották. Innen van az, hogy statisztikai hivatal kiadásában megjelent »Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában« czimű értékes mű sem Temesvárra, sem a déli megyékre vonatkozólag adatokat nem tartalmaz, illetve csak dr. Szentkláray Jenő »Száz év Délmagyarország ujabb történetéből« cz. művének adatait ismétli.

[4]) Országos Levéltár.

Az XVIII. század elején keletkezett czéhek, ugy látszik, szabadalomlevél nélkül működtek. A Temesvár város levéltárában őrzött czéhlevelekből legalább az tünik ki, hogy legtöbbjük az 1815. évből való. Ez arra enged következtetni, hogy Ferencz király valamennyi meglevő czéhnek egyszerre adott irott szabadalmat, a mi mellett különben az a körülmény is szól, hogy a czéhlevelek szövege egészen megegyezik és a nyomtatottak nyomása is egyenlő.

A városi levéltárban őrzöttek közül a következő czéhek levelei származnak a mondott esztendőből:

kerékgyártó és kovács,
németszücs és keztyüs,
lakatos, órás, sarkantyús, puskaműves, ónöntő és ráspolymetsző,
harangöntő,
gombkötő és zsinórverő,
ötvös és rézműves,
timár,
üveges, esztergályos, szitakötő és fésüs,
ács, kőfaragó, kőmíves, cserepes, kéményseprő,
kádár,
kalapos,
asztalos, orgona- és hangszerkészitő,
kötélgyártó, nyerges és szijgyártó,

Későbbről kelt a

kordoványos- (1817),
szappanos- (1828),
fazekas (1829).
harisnyakötő-, takács-, posztókészitő- és paszományosczéh (1839.) levele.

Dr. Szádeczky Lajos »A czéhek történetéről Magyarországon« czímű alapvető munkájában a temesvári harangöntők czéhét nem emliti, ellenben felsorolja még a következőket:

németszabó,
pék, molnár, viaszöntő,
magyarszabó,
szűrszabó (valamennyi az 1815. évből),
magyartimár (1816),
csizmadia,
szücs,
varga (1817),
halász és mészáros (1818),
kéményseprő (1819), és
hentes (1835).

Ezeknek czéhlevele az Országos Levéltárban van.

A városi levéltárban meglevő 17 czéhlevél közül csupán egy — a gombkötőké és zsinórverőké — magyar nyelvű, a többi német. Egyébként meglehetősen egyöntetűek. Hatnak 52 czikkelye van, tizenegynek egymással megegyező 49 czikkelye. Az inas felvételi és felszabaditási díja valamennyiben 1·30 frt., a mesteri jogért fizetendő díj 25 frt. Egyenlő a vándoridő is, melyet három évben állapitanak meg a czéhlevelek. A tanulás ideje azonban más

és más. Változik a mesterség megkövetelte ügyesség foka szerint. Legrövidebb a fazekas- és kötélgyártóiparban, a hol csak két év, leghosszabb a németszűcs-, órás-, kordoványos-, kőfaragó- és aranyművesmesterségben, melyben négy esztendő. A felsorolt többi iparág inasaira nézve a czéhlevelek három-három évi tanulási időt kötnek ki.

A czéhlevelek első czikke igy kezdődik: »A kik valamely mesterség tanulására szándékoznak, akár melly törvényesen bévett Vallâson legyenek, az Inasságra külömböztetés nélkül felvétettessenek.« Ez a czikk intézkedik továbbá az inas felvételének alakiságairól és megállapitja a felvételi díjat. A második czikk az óváspénzről, vagy kezességről szól. A harmadik a tanidőről. Szorgalomra és jó erkölcsre inti továbbá az inast és emberséges bánásmódra a mestert, a ki az inast »a hitbeli Vallásban, az Erköltsiségben, a mesterség, vagy kézi münek minden részeiben szorgalmatosan oktassa«. Az inasokról szóló fejezet következő határozmányai a mulasztás és elbocsátás eseteit, a más mesterhez való szegődést, a husz forintnál nem nagyobb tanitási díj megállapitását, az elhunyt mester fel nem szabadult inasának más mesterhez való beállását, a felszabaditást szabályozzák és kimondják, hogy a mesterek fiai csak azt a kedvezményt élvezik, hogy a felszabaditási díjnak csupán felét kötelesek megfizetni. Tizenegy czikk a »mesterlegényekre« vonatkozik. A czéhleveleknek ez a része a segéd felfogadásáról, a vándorlási időről, a munkába való állásról, a felmondási időről (ez általánosan félesztendő, hanem, »ha oka az Elöljáróság által elégségesnek találtatik« 14 nap; »ellenben a Mestereknek sem szabad időközben kénnyek szerént a Legényeken kiadni.«), a rendkivüli beállás, továbbá »valamely Uraság szolgálattyába lépés« eseteről, az éjjel való hazatérés és a »korhely-hétfő (blauer Montag)« büntetéséről, az összebeszélésekről, [1]) a legényszövetségek alakitásának tilalmáról, végül a czéhmestereknek, alczéhmestereknek és a munkaadónak tartozó engedelmességről és tiszteletről intézkedik. A következő fejezet a mesterségre való jutást, a remekmunkát, »a mestertaksát«, a mesteri jog eladását és átengedését, a vidéki mestereknek a czéhbe való felvételét tárgyalja. A további határozmányok az istentisztelet látogatására, a segédek elcsábitásának tilalmára, más mester munkája ócsárlásának büntetésére, a czéh helyén lakó és a czéhbe nem tartozó mesterekre (Stöhrer), a vásárok látogatására, a czéh közérdekü kötelességeire, megbetegedés esetén segéd átengedésére, a czéhbeliek eltemetésére, az özvegyekre, a czéh gyüléseire, a czéh- és az alczéhmester választására, a czéhláda kulcsaira, a büntetés czímén befolyt pénz hovafordítására és az azzal való elszámolásra, a czéhvel való levelezésre vonatkozik. Az utolsó czikk végül kimondja, hogy »keményen tilos az annak előtte tapasztalt visszaélések és balvélekedések vissza hozása«.

---

[1]) »Valamint a Mesternek tilalmaztatik a kézi művek árát közértelemmel kények szerént felcsapni, ugy a Legényeknek sem szabad a Mesterüktől meg-kivánandó bér eránt egymás között öszve beszélni. Ilyetén Legények mint Lázitók az érdemlett keményebb büntetéseket nem fogják elkerülni.«

A mult század derekán Temesvárnak már 1413 iparüzője volt. Az egyes mesterek közül a legtöbben a csizmadiaipart gyakorolták. Ezzel 178 mester foglalkozott. Népes iparág volt még a korcsmáros (186), a szűcsmesterség (81), a czipészipar (37), köpönyegszabóság (31) és a szappanosmesterség (30).[1])

Az iparosok száma minden esetre feltünő. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ezeknek jó része segéd nélkül dolgozott. Sőt igen valószinű, hogy a statisztika az önálló mesterek számába segédeket is felvett. A kisiparosok számbeli kiválósága képességeikkel nem volt ellentétben. Különösen az asztalosak tüntek ki, a kiknek készitményei a bécsi gyártmányokkal versenyeztek. Jó munkákat szolgáltattak a kovácsok is. Takaréktüzhelyeik minden igényt kielégitettek. Hasonlóképen virágzott a szabóipar. A temesvári szabók, mondja a kereskedelmi és iparkamara jelentése, olyan ruhákat készitenek, a melyeket a szakértő szem is a budapesti és bécsi készitmények mellé helyez. Nagy haladást tanusitott a czipészmesterség, mely annyira tisztán dolgozott, hogy áruit bécsi helyett adták el.[2])

(Folytatása következik.)

Lendvai Jenő.

---

[1]) Preyer idézett munkájának 145. oldalán.

[2]) *Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár* 1853—1856.

Közlemények és ismertetések.

Földjáradék.

Mattyasovszky Miklós dr.: *A földjáradék.* Budapest, 1908. Eggenberger. XII + 227. old.

Önismertetés.

A földjáradékot általában száraz elméleti problemának tartják, a melynek tanulmányozása éppen ezért nem hálás feladat. Az előttünk fekvő könyv — úgy látszik — ráczáfol erre a felfogásra, mert nemcsak uj szempontból tárgyalja a földjáradékot, hanem kapcsolatba hozza azt a legaktualisabb (pl. socialismus, ki- és bevándorlás, népesedés) kérdésekkel is.

Szerző két tételt állit fel. Az egyik az, hogy a földjáradék nem a földbirtokrendszer folyománya. A másik tétel az, hogy a földjáradék az egyenlőtlenségből fakad.

Az első tétel a socialismus tanitását támadja. A socialismus földjáradék- és földbirtok-ellenes tanai Ricardóig nyulnak vissza. Ricardó tanitotta azt, hogy a földjáradék a jövedelemeloszlás anomaliája, hogy a földjáradék a munkások és tőkések jövedelméből a földbirtokosokra átvitt érték. Rodbertus és George azután tovább mentek s azt mondták, hogy ha csak a munka termel értéket s a földtulajdonos ebből az értékből kizárólag földtulajdona révén részesül, akkor töröljük el a földtulajdont, mert az egy igazságtalan jövedelemnek az alapja. Rodbertus államilag szervezett termeléssel, George a járadékra kivetett adóval, a »single tax«-al vélte eltörölhetni a földjáradékot.

Szerző ezzel szemben kifejti, hogy a földtulajdon csak egy történeti alakzat, mig a földjáradék egy ettől független gazdasági kategoria.

Ide kapcsolódik be azután szerzőnk második tétele, mely szerint a földjáradék oka az egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenség a termelésben, nevezetesen a munkában és a természeti tényezőkben idézi elő azt, hogy a terméseredmény néhol többet ad, mint a mennyi a termelők eltartására szükséges. Másodszor ez az egyenlőtlenség a földek termésfölöslegei közt is különbségeket idéz elő.

Az egyenlőtlenség a világ egyik nagy törvénye. Egyenlőség nincs sem az emberek, sem az állatok, sem a földek s azok természeti tulajdonságai közt. Itt szerzőnk az egyenlőségi elméletek, a demokratia és feminismus egyoldaluságát mutatja ki. A demokratia még mindenütt csak átmeneti állapot volt s uj

aristokratia kialakulásához vezetett. A demokratia arra való, hogy uj aristokratiát teremtsen, hogy a kiválóságok uj rétegének nyisson ajtót. Ezzel szemben az egyenlőségi theoriák utját állnák a társadalmi kiválás természetes folyamatának s megmerevitenék az emberiséget.

A feminismus is az egyenlőségi elmélet folyománya. Pedig ha férfi és férfi közt nincs egyenlőség, még kevésbbé lehet egyenlőség férfi és nő között. A sexualis különbözőség eltörülhetetlen egyenlőtlenséget hoz létre férfi és nő között a testi, szellemi és társadalmi életben is.

Az emberek közti egyenlőtlenséget jogi vagy politikai vagy bárminő más papirosegyenlőséggel megszüntetni nem lehet. A valóságos, termelési és jövedelemeloszlási s végre fogyasztási egyenlőséget pedig csak az emberi élet legapróbb részletére is kiterjedő kényszerrel, zsarnoki hatalommal lehetne ideig-óráig fentartani.

Az emberek közti egyenlőtlenségnél fogva egyenlőtlen az emberi munka is. A természeti világban uralkodó egyenlőtlenségnél fogva egyenlőtlenek a földek és az abban rejlő természeti erők is. Minthogy pedig minden termelés munka és természet együttműködéséből fakad, egyenlőtlennek kell lenni a termelésnek is. A terméseredmény különbségekből tehát adva van a földjáradék, bárminő is a földbirtokrendszer. Földjáradék van földkommunismus mellett is; földjáradék van a nemzetek, a világrészek terméseredményében is. Ez a járadék, ez a fölösleg képesiti az emberiséget a munkamegosztásra, a haladásra, ez hozza mozgásba az emberiséget vándorlások alakjában, ez kényszerit végeredményben háborúkra is.

A világbéke éppen az egyenlőtlenség természeti törvényénél fogva lehetetlen. A szaporább, az erősebb faj kénytelen terjeszkedni. Ha a régi haza szűknek bizonyul, uj területeket kell foglalni, gyarmatokat kell alapitani, hogy annak termésfölöslegét, járadékát lefoglalhassák.

A modern nagyhatalmak egyik legfontosabb problemája az, hogy a népesség és az anyagi lét feltételei arányban tartassanak egymással. Népessége szaporodására mindegyik hatalom törekszik, de éppen igy kell törekednie arra is, hogy a népesség kenyeret találjon. Csak megelégedett néppel lehet eredményeket elérni, nagy czélok felé törekedni.

A mint látjuk, szerzőnk a földjáradékot a javak tényleges fölöslegének tekinti. Ez a fölösleg a természet produktivitásának az eredménye. Szerzőnk éppen azért védelmébe veszi a physiokratákat s kimutatja, hogy az emberiség csakis a természet anyagkészletéből élhet. A physiokraták tévedtek ugyan abban, hogy csak a földmivelést tekintették produktiv foglalkozásnak, de a lényegben mégis igazuk volt, mert az emberiség csak a természetadta javakból élhet. Tehát a nem földmivelőknek abból kell megélni, a mi a földmivelők szükségletén felül marad. A physiokraták igaza többé-kevésbbé kiüti magát a többi földjáradék elméletekben is. Smithről itt nem szólva, a kinek földjáradék elmélete egészen a physiokraták eszmekörében mozog, Anderson, Malthus, Thünen, Rodbertus és George is kénytelenek

a föld termő erejét egy vagy más formában elismerni. E részben csak a Thünen-féle talajjáradék és birtokjáradék közti megkülönböztetésre s Rodbertus Materialwerthjére utalunk, Georgeról nem is szólva, a ki éppen azért akarja a földbirtokot államositani, mert a föld, a természet erejéből származik minden jószág. Még a physiokraták legnagyobb ellenlábasa, Ricardo is elismeri a talajban rejlő termelő erőket. Első járadékdefinitiója ezen sarkallik és második meghatározása, mely szerint a földjáradék az egyenlő tőke és munka ráforditása mellett előálló terméseredmények különbségéből származik, szintén összeegyeztethető a fenti felfogással. Ricardot tulajdonképpen nem definitiói, hanem az azokhoz füzött következtetések állitották ellentétbe mindazokkal, a kik a természet produktivitását hirdették. A tőke és a tőkés mindenhatósága, a földbirtok és földbirtokososztály lekicsinylése, a járadéknak a termelés fokozódó nehézségéből való levezetése, mindez nem szükségképi folyománya Ricardo földjáradékelméletének. Ezeket a következtetéseket az akkori politikai élet, az angol gabonatörvények elleni küzdelem, a »monied interest«-nek a »landed interest« ellen inditott harcza hivták életre. Bizonyitja ezt különösen az, hogy Anderson, a ki néhány évtizeddel előbb fejtette ki a Ricardoéval egyező különbözeti járadékelméletét, a földjáradék hasznosságát, a gabonakiviteli jutalmak közhasznú voltát s a földbirtokos osztály államfentartó szerepét hangsúlyozta.

Ricardo a nagyipari és világkereskedelmi érdekkörök szócsöve volt. Ezeket kárositotta a gabona magas ára és feszélyezte a földbirtokos osztály súlya és tekintélye. Ujjongva fogadták tehát Ricardo tételét, hogy a földjáradék a termelés fokozódó nehézségéből származik s hogy az nem tényleges gazdagság, hanem a kereső osztályok, a tőkések és munkások jövedelméből a földbirtokosokra átvitt érték.

Malthus, a ki a Ricardoéval a kiinduló pontot illetőleg egyező járadékelméletet állitott fel, nem talált meghallgatásra, mert a következtetésekben eltért Ricardótól s nem a tőkést tette a gazdasági élet főszemélyévé.

Az angol iskola azután az angol gyáripar és világkereskedelem páratlan fellendülésétől elkábitva, Anglia gazdasági története által igazoltnak látta Ricardo legszélsőbb következtetéseit is s a continens irói nagyobbrészt dogmaként vették át Ricardo tanitását.

A német irók voltak azok, a kik először kezdték ki a ricardianismust, még pedig az értékelmélet oldalán.

A Ricardo járadékelmélete ugyanis az értékelmélet függvénye. Ez az értékelmélet egyoldalúan a munka alapján áll. Ez a tanitás vezetett a Marx-féle Mehrwerth theoriához, ez vezetett a munka jogának követeléséhez s az értéknek munkaidővel való méréséhez. A munkaelv szerint minden jószág annyit ér, a mennyi munka annak előállitására fordittatott. Pedig ez egy falsum, a mely — mint már Smith is kimondta — csak annyit jelent, hogy a munkások szemében minden egyformán végzett munka egyforma értéket képvisel. De az értékhez még hasznosság is kell. Hiába forditottak egy jószágra munkát, ha az nem használható, nem lesz annak értéke sem. Thünent

nem tekintve — a kinél már a határhaszonelmélet gondolatát is megtaláljuk — a régebbi irók közül Hufeland, Fulda, Lotz, Bernhardi mutattak reá az érték hasznossági oldalára. A munkaelv ellen megindult ezen visszahatás a határhaszonelmélet modern túlzóiban némileg az ellenkező végletbe csapott át.

A continens irói közül Thűnen volt az, a ki teljesen önálló vizsgálódások alapján a Ricardoéval lényegileg megegyező tételeket állitott fel. De Thűnen több oldalról, részletesebben, pontosabban világitotta meg a kérdést, a mint arra Földes is rámutatott. Thűnen nemcsak a gabona árának emelkedéséből, hanem a szállitási költségek, a munkabér és tőkenyereség csökkenéséből, valamint a fekvés előnyéből is levezette a földjáradékot.

Szerzőnk végigvezeti az olvasót mindezeken az elméleteken s mindenütt azt vizsgálja, mi az elméletekben a történeti elem, s mi a tisztán gazdasági kategória. Igy jut ahhoz a megkülönböztetéshez, hogy más a földjáradék mint jószágfölösleg, mint valóságos jószágmennyiség s más, mint a társadalmi forgalomban, az áron keresztül érvényre jutó pénzmennyiség.

Ez a szempont vezet az egész könyvön végig s a különböző elméleteket képviselő irókkal is ebből a szempontból foglalkozik szerző vagy behatóbban, vagy csak futólagosan. Ezért a könyv nem is adja a földjáradék-elmélet történetét s hasonlóképpen feladatkörén kivül esik a földjáradékot tagadó (Carey, Bastiat) vagy a járadékot általánositó (Hermann, Mangoldt, Schäffle) irányok ismertetése is.

Szerzőnek a munkaelvvel szemben elfoglalt álláspontjából következik, hogy hisz a túltermelésben. Ha az értékhez nem elég csak a munka, a termelt javak nem mind lesznek értékesek. A szükséglet szempontjából fölösleges, vagyis túltermelt javak idézik elő a válságokat. A munkaelv alapján álló irók, Rodbertus, George s általában a socialisták szerint túltermelés nincs, mert a miben munka van, az szerintük értékes. A válságoknak oka Rodbertus és George szerint a rossz társadalmi rendszer s ebben főleg a járadék.

A George okfejtésével szemben szerzőnk rámutat a földjáradékot elnyelő adó igazságtalanságára is. A »single tax« adózatlanul hagyná éppen a legnagyobb nyereséggel dolgozó, a legkiáltóbb monopoliummal rendelkező egyéb vállalatokat s az ingó tőke túlsulyát még csak növelné. Pedig éppen az amerikai viszonyok intő példát szolgáltatnak arra, hogy a szabadság elnyomása, az államhatalom kisajátitása, nem a földjáradékot élvező, hanem az ingó tőke fölött rendelkező osztályok részéről fenyeget. George — egy amerikai az amerikaiakról — találóan ecseteli az unióbeli demokratia kinövéseit, a korruptiót, a nyomort, de mindezért a földjáradékot, illetőleg a földtulajdont okolja. Szerzőnk ezzel szemben kifejti, hogy a földtulajdon alapja az államoknak is s nemzetközileg véve a földcommunismus is éppen úgy igazságtalan, mert az állam hatalma egy bizonyos területre nézve kizárja minden más állam hatalmát. A földhöz, a természethez való hozzáférés tehát sohasem lehet teljesen szabad. Nem oka a járadéknak a magánföldtulajdon azért sem, mert napjainkban is van még sok lefoglalható, uratlan terület.

A földjáradék óriás fontosságát bizonyitja a földéhség is. Tévedés azt hinni, hogy csak a mezei munkás, vagy a kisbirtokos földéhes. Nem, földéhes a gazdag paraszt s a nagybirtokos is. De még itt sem állhatunk meg. Földéhes minden nép, minden nemzet is. Ha fenn akarja magát tartani, kell is, hogy az legyen. Mert az a nemzet, a mely a föld termékeit nem tartja hatalmában, mely a föld gyümölcsei felett nem disponál, függésbe kerül. Európának minden ipari fejlettsége daczára is passiv a mérlege Amerikával szemben. Az amerikai szüztalaj felsőbbségét nem lehet Európában sem iparral, sem socialis alkotásokkal, sem telepitéssel nullifikálni. A mig Amerika ugyszólván ingyen ad földet a települőknek, addig Europa vagy sehogy, vagy csak pénzért, hosszú évek törlesztéseért adhat parczellákat, telepes földeket.

Az államok földéhségüket gyarmatok alapitásával elégitik ki. Ha a földtermékek iránti kereslet és kinálat egyensulyát bármi okból ily módon nem lehet megszerezni, akkor a kiegyenlitődésnek a ki- és bevándorlás révén kell megtörténni.

Mattyasovszky Miklós.

Németország közgazdasága a XIX. században.

Wygodzinski W. *Wandlungen der deutschen Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert.* Köln, 1907. 202. old.

Kellemes olvasmányul szolgáló kis mű, mely Werner Sombart hasonló czimű hatalmas munkájának (1903) árnyékában könnyed modorban átvezeti az olvasót a mult idők patriarchalis gazdasági viszonyaiból a mai erőteljes capitalisticus korszak óriási alakulásaiba. Régi és uj eszmények vezetnek bennünket a vázlatba: »Németország 1800-ban szegény volt és Diogenes büszkeségével koldus köpenyegébe burkolózott; az 1900-iki Németország gazdag és csak egy czélt ismer, és ez, hogy mindig még gazdagabb legyen«. A XIX. század Németországban is a capitalismust látja feltámadni. Németország 1800-ban államok és városok tehetetlen halmaza volt, ma egyike a legnagyobb és leghatalmasabb államoknak; ma nemzetgazdasága a világgazdaság óriási gépezetében egyik főtényező. Daczára ennek, átalános volt az a törekvés, hogy a hazai munka a hazai fogyasztást, a mennyire azt az égalj engedi, fedezze; pedig a XIX. század eszménye abban állt, hogy mindenki saját erőit a saját tehetségével fejtse ki, és ez a capitalisticus szellem, a melynek szerzőnk külön fejezetet szentel; és itt szellemesen utal arra a különbségre, mely a capitalisticus irányban Amerikában és Európában uralkodik. Az uj világban a capitalismus az egyedüli bálvány; Európában a becsvágy még más irányban is talál czélokat, mint csak a gazdagságban; itt a tiszti rang, a tisztviselői minőség, a születés általi helyzet szab meg hatalmas czélokat, a melyekről az amerikai nem tud semmit; ott az allmighty dollár minden; ott a gazdasági küzdelemben az ember nem ismer melléktekintetet, ott még a testvérét sem kiméli! »a szerzés lesz az egyedüli czél és zsarnoki módon megöl minden más érzést; a túlgazdag lelkileg jobban

és jobban elszegényedik«. »A szerzési ösztön dicsőitése, a belőle keletkező természetes óhaj azt minden korláttól megszabaditani: ez alakitotta át a XIX. században Németország közgazdaságát«. A munka képezi ezen eszmeirány sarkkövét és a munkát a technika haladása fokozta termékenységében. Azok az iparágak, melyekben a gépmunka legkevésbbé tudott behatolni, még legjobban álltak ellen a capitalismus hatásainak; ilyen pl. az épitőipar, a mezőgazdaság. Nagy átalakulással járt a forgalomnak a technika által fokozott fejlődése. A vasut forradalomszerűen hatott mindenütt, a hol tért foglal; a vizi s különösen a tengeri közlekedés világrészeket hozott egymással szoros kapcsolatba és Európa mezőgazdaságára válságos időket teremtett. Mivé lett ezen átalakulásban a kézművesség, a mesterember ?! A mesteremberek, a kézművesek helyzetének roszabbodását és tönkremenetelét rendszerint az ipar szabadságának tulajdonitják; pedig a technika s vele kapcsolatban a capitalismus okozta a nagy átalakulást; még a czéhrendszer rideg fentartása sem gátolta volna azt meg. Egy nagy czipőgyár naponkint 1—5.000 pár czipőt készit; a czipész naponkint legfölebb 1—1½ pár czipőt! tehát a gyár 1.500–7.500 önálló mester helyét foglalja el. A nagyipar jellemezi korunkat, s annak megteremtésében a részvénytársasági alak nagy szerepet játszik, de ez egyuttal lehetővé teszi, hogy a kisebb tőke is részt vegyen részvények utján nagy vállalatokban, és lehetővé teszi, hogy a nagyüzemek ismét concentrálva (trösztökben) működjenek. Az egyes vállalatok ekkép a collectiv vállalatokban egyesülnek és az egyesülni nem akarók a collectiv erő által tönkretétetnek. A nagyvállalatok sikerének titka a munkamegosztás és a munkaegyesités; az utóbbi korunkban óriási módon terjed; vasművek szénbányászatot, vastermelést, vasfinomitást stb. egyesitenek vállalatukban. És a vállalatok ezen terjedése a munkások hasznára is van; a munkás életviszonyai, helyzete és bére sokkal jobb, mint volt az előbbi időkben. Maga a törvényhozás, kivált Németországban, nagyban gondoskodott a munkásokról. »Németország az az ország, a hol a socialdemocratia, a munkások politikai szervezete tulajdonképi gazdasági czélok nélkül diadalt ült és még most is ül«. Szerzőnk a német socialdemocraták irányát, mely a Marz-féle tanokon sarkal, hibásnak mondja és azt a véleményét fejti ki, hogy nem a sociáldemocraták, hanem a német nagy államférfiak használtak legtöbbet a német munkásügynek. »Megéltük azt a szomoru játékot, hogy Németországban a munkásosztály emelését — kevés kivétellel — a socialdemocratia nélkül, sőt ellenére értük el.«

Németország fejlődésének egyik legfőbb tényezője a kereskedésben található; és mégis a legujabb korban mindenütt kereskedés ellenes hangulattal találkozunk. »A nagyipar, igy a szénkartell a kereskedőt csak ügynöki minőségben tűri, nem enged neki befolyást a termelésre; a mezőgazdaság ki akarja kapcsolni szolgálatát és a fogyasztók fogyasztási egyesületekbe lépve kikapcsolják tevékenységét.« De hiába, a forgalmi életben mutatkozó risicóra csak a kereskedő vállalkozik, ily szereplése biztositva van. A kereskedés mellett a hitel játszik nagy szerepet az uj kor közgazdaságában. »A nagy varázserő, a mely a holt

tőkének életet ad — a hitel.« A hitel egyik czélja, hogy a tőkét a termeléshez vezesse; e részben a párisi credit mobilier mintaképül szolgált és Németország bankjai az iparvállalatok megteremtésében erősen utánozták ezt a bankot. Mindezen ujkori tünemények a városok fejlesztésére nagyban hatottak; száz évvel ezelőtt Németországban csak egy város, Berlin, birt 100.000 lakossal, ma van 33. A városok az ipar, tudomány és művészet központjai és felszivták magukba a mezőgazdaságban foglalkozást már nem találó népesedést. A városok fejlődése mindazáltal nem ártott a német mezőgazdaságnak; habár szerzőnk erősen hangoztatja, hogy a német mezőgazdaság ma munkások hiányában szenved és a legnehezebb feladatnak látja azt, miképen fog a német állam ezen a bajon segiteni. »Vagy tönkre megy a nagy üzem a mezőgazdaságban s vele egy egész mennyisége a technikai és politikai erőnek, vagy megtalálják az államférfiak a módot, hogyan kap a nagybirtok kellő munkásokat.«

Németország gazdasága annyira fejlődött, hogy a világgazdaságban nagy szerepet játszik és bár a szaktudósok erős vitát folytatnak arról, helyes-e, hogy egy ország közgazdasága más országok termelésétől függjön, a német közgazdaság erős fejlődése a világ többi országainak gazdaságával mindinkább összefolyik.

(—vits.)

Magyarország földmívelésügye az 1906. évben.

A m. kir. földmivelésügyi minister kiadványai 1907. 21. szám: *Magyarország földmivelésügye az 1906. évben.* Különlenyomat. Budapest, 1907. 153 old.

Ez a füzet a kir. kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentésnek földmívelésügyi részét tartalmazza. Három részre tagolódik. Az első a m. kir. földmívelésügyi minister jelentését foglalja magában és a földmívelés- és növénytermelés, állattenyésztés, ménesbirtokok, fürdők és egyéb állami gazdaságok, erdészet, vizügyek, hegyvidéki és székelyföldi actio, gazdasági munkásügyek, telepités, kisérleti ügy és gazdasági oktatás körében tett intézkedéseket méltatja. A második rész tulajdonképpen a harmadiknak, a statisztikai évkönyv vonatkozó fejezeteinek parafrázisa, sok helyütt kibővitése és magyarázata. Nevezetesebb pontjai a füzetnek: az évenkénti állatszámlálás 1906. évi eredménye, mely 1905-tel szemben szarvasmarháknál 1·63, sertéseknél 1·18, juhoknál 2·84% emelkedést, lovaknál 0·58% csökkenést mutat, a Szerbiával megküzdött hús-háboru kezdetéről szóló adatok, a négy külföldi (Berlin, Genf, London, Velencze) földmívelési szaktudósító működéséről szemmel látható gyötrelemmel kiszoritott »beszámolás«, a gazdasági tudósitók számának felemelése 1.300-ról 2.082-re, a phylloxerás szőlők reconstructiójának (284.000 kat. hold.) évtizedes, nagyszerű munkájáról beszélő adatok, a borhamisitók számának alapos csökkenése a szigorú eljárás utján (1898—99-ben

534, 1905—06-ban 55!), az összes állami birtokokon a cseléd-lakok korszerű átalakitása, a gazdasági munkásházakról szóló törvény kezdeményezése, mely az eddig tőkesegélyként szereplő évi 300.000 koronát ezentúl kamatsegélyként adja ki törvényhatóságoknak, községeknek és erkölcsi testületeknek, a mi által az eddigi 600 helyett egyszerre 15.000 munkásház épitése válik lehetővé, a népies előadások és tanfolyamok, melyeken több mint 100.000 földmives vett részt, a telepités néven ismert egyelőre másfélezer gazdával próbálkozó szocziálpolitikai kisérlet, végül a jeles kisérletügyi szakintézmények. Ez utóbbiak monumentális és országunknak igazán becsületére váló betetőzése: az azóta megnyilt Mezőgazdasági Muzeum, melyet minden magyar gazdaságpolitikusnak alaposan kellene ismernie. A mi a földmivelési kormány által megrendelt könyv-, szaklap- és folyóirattételt illeti, szivesen olvastunk volna részletes kimutatást a megrendelt művek és lapok czímeiről. A további két fejezet adatai többnyire közismertek, az ismeretlenek pedig, minthogy mégis már ötnegyed év előtti detailokba vezetnek be, csak egyes részleteikben érdekesek.

—old.

Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás.

Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás. Irta Löherer Andor. Budapest, 1908. 262 oldal.

Nagy szorgalommal, tüzes jóakarattal irt munka, melynek terjedelme — a lényeg minden sérelme nélkül — bátran volna $^4/_5$-del leszállitható. Szerző, mint munkája folyamán s a csatolt forrásjegyzékből látjuk, három forrásból meritett, az első saját utánjárása, főként a visszavándorlók meghallgatása, a második az amerikai statisztika és az Amerikáról szóló német irodalom, a harmadik a szerző meggyőződése és érzésvilága. Sajnálattal kell jelentenünk, tárgyias nézéssel e három kútfőt egyértékűnek éppen nem mondhatjuk. Az elsőt illetőleg a könyv jó uton indul; főként a visszavándorlók meghallgatása, ha tele is van hamis suppositiókkal, ha pontatlan és egyoldalú is, el kell ismernünk: tömérdek fáradságot és utánjárást követelt s van benne bizonyos frisseség és czikornyátlanság. Az ember ugyan hajlandó megjegyezni, hogy e szines tragédiák munkátalan munkásokról, tönkremenő szatócsokról talán nem csupán Amerikában fordulnak elő, hogy a ki corruptiót és választási visszaélést keres, annak nem szükséges éppen az Unióba elfáradnia, de nem akarunk szerzőnk hibájába esni, nem akarjuk egyéni szempontjainkkal a hideg adalékokat betakarni. Amerikára vonatkozó vagy onnan szedett adatait két csoportra oszthatjuk, a szerint, a mint emigránsaink sorsára különösen, avagy az Unio közviszonyaira általában vonatkoznak. Az első csoportból ki kell emelnünk azt az igen sommás adatát, hogy »a magyar munkások az amerikai és angol munkásszövetséghez tartoznak, azért ezeket

a magyarokat Amerikában szeretik, a tótok és (!) szlávok azonban külön szövetséget alkotnak s ezeket már nem szeretik az amerikaiak«. (17. old.) Nem értjük következő szavait: »A mi együgyű parasztunk azt hiszi, hogy Amerikában minden sövény kolbászból van fonva, pedig ha odaér, akkor látja csak, hogy a sövény csak neki szól (!) és olyan tüskés, mely testét czafatokká tépi (!) s csak fájdalmában ébred a valóra«. (23. old.) Hogy Hamburgban, »a hol mintegy 200—300 hajó indul naponta, a kivándorló azt sem tudná, melyik hajóra kerül s igy könnyen éppen egy ellenkező, egy másik világrészbe juthat, mint a hova gondolt« (249. old.), a hamburgi és harrowi berendezések ismerői előtt nem látszik valószinűnek. A mi általában Amerikára vonatkozó adatait illeti, ezek között akad szemléletes, helyénvaló és megbizható is, melyért a szerző legtöbb olvasójának hálájára számithat. De mit szóljunk az olyan általánositás olvastára, hogy Amerikának gyilkos éghajlata van (23. old.)? Amerika nagy ország, van ott tátrai levegő, klimatikus gyógyhely, folyammenti mocsár, sivatagi szárazság vegyest. Nem hihetjük azt sem, hogy munkásaink »sok ezerszámra lepik el pl. New-York és a szomszédos államok városainak utczáit«, »a csatangoló, gazdátlan kutyák sorsára jutva, egyetlen egy könyörülő lelket sem találva, hanem nem éppen ritkán, főleg az első torlódás helyein, éppen a legnagyobb városi pompa és mesés, ragyogó gazdagság közepette, a mások által már kilökött rothadó konyhai hulladékokból kénytelenek a szemetesláda tartalmából a még ehető ételmaradékokkal életüket tengetni«. (23. old.) Ilyen szomorú árnyékai a capitalista társadalomnak elvétve előfordulnak mindenütt; ezrével azonban Amerikában sem fordulnak elő. Nem tudunk arról a szerzőnk által emlitett uj bevándorlási törvényről vagy törvényjavaslatról, »mely szerint továbbá (talán ezentúl?) egy-egy országból évente csak ötvenezer bevándorlót eresztenének be a jövőben«. (24. old.) A bevándorlás ilyen, különösen államok szerinti egyenletes contingentálásán minden gyakorlatis amerikai nevetni fog. Kissé homályos Amerika gazdagságát festő következő mondata is: »Óriási szén-, vas- és érctelepeik vannak, a melyek háromszor akkora jövedelmet nyujtanak, mint bármely hasonló (!) vállalat«. (28. old.) Nagyon merész mondás, hogy Amerikában »a szegényebb embernek, főleg a munkásnak, olyan gyomorral *kell* birnia, hogy a büdös hust vagy a hűtőkben kiaszott, kemény és táplálék nélküli (?) hust megemészteni birja vagy a hordókba csömöszölt .... hónapokig álló csirkét, még ha egészen hullafoltos is, elfogyasztani képes legyen«. (144. old.) Az amerikai husbotrányok kissé messzemenő pessimismusra terelték szerzőnket, a mi nem is csoda, hiszen Upton Sinclair inspirálja; csak az a kérdés, ideát, a vén Európa egyes részein, nem inkább az Upton Sinclairek hiányoznak, mint a husbotrányok? A minthogy a gyári és bányászmunkások nem csupán az amerikai clima alatt »idegesek, vézna termetüek és görbe hátuak«. (U. o.)

Feltünést fog kelteni szakkörökben szerzőnk azon apodictikus állitása is, hogy »az amerikai gyárak megrendelésre dolgoznak« (153. old.); eddig ugyanis az volt a közhiedelem, hogy

az amerikai gyáripar classicus formája a *piaczi* termelésnek. Nem utolsó példája meggondolatlan általánositásainak, a mikor azt mondja: »Legujabban pedig az apák magukkal viszik szép leányaikat, a kik Amerikában rendszerint (!!) elzüllenek.« (214. old.) Statisztikáját verejtékes szorgalom jellemzi, bár e részben azt mondhatjuk, hogy inkább jegyzeteit tette közzé, semmint könyvet irt. Az európai kikötőkből és Ellis Islandból visszautasitott magyarokról persze kár indirect és rémületes eredményekkel járó számitásokat tenni (225. old.), a mikor erről megbizható, közvetlen adataink is vannak. Furcsa dolog továbbá azt állitani, hogy 178.000 magyarországi kivándorlóból a német társaságok ügynökeinek sikerült — «nagyobb hajtóvadászatot, ugymond, a négerek és indiánok után sem rendeztek, mint a német ügynökök a magyar kivándorlók után bent az országban« — 158.000-et »felhajtani«. (192. old.) Hiszen a német kikötőkön emigrálók nagy része a Cunard átutalása! Azt is bajos megérteni, miért nevezi összesitve német kivándorlóknak a belgiumi, dán és holland emigránsokat? (191. old.) Hogy »csak az 1906-ik évben pl. 800.000 ember vándorolt ki Olaszországból Argentiniába« (186. old.), épen $^1/_{10}$ részében igaz, ellenben Amerikába nem 71.000 olasz vándorolt ugyanakkor (u, o.), hanem 287.000. Nem tudunk róla, hogy, mint szerzőnk mondja: »Oroszország szintén Argentiniába irányitaná kivándorlóit« (u. o.), az Argentiniába menő orosz bevándorlás jelentéktelen és maga irányitja önmagát. A 30—31. oldalon adott rengeteg táblázatba kaczagtató hibák seregestül csusztak be, melyek enyhén szólva az egészet sivárul értéktelenné teszik. Amerika gyáripari termelése (1904) nem 452.445·629 dollár, az Unió bányászati termelése (1904) nem 45,917.624 dollár, a halászaté ugyanakkor nem 8,576.790 dollár, s. i. t. Hasonlóképen megfejthetetlen, honnan vette szerzőnk a 32. oldalon elhelyezett *a kivitel fejlődése* cz. táblázat adatait? Csak nem gondolja komolyan, hogy 1904-ben az Unió mezőgazdasági kivitele 22,749.635 dollárt tett ki? Hiszen ő maga egy oldallal előbb egészen más adatokat mondott s valósággal az Uniónak csak kenyérterményekben kilenczszer akkora kivitele van, mint a mennyit ő »mezőgazdasági kivitele« czímén felszámit. E tévedése talán onnan ered, hogy az *agricultural implements* rovatot forditja a »mezőgazdaság kivitelé«-nek. »Ezen (melyik?) kivitelek összes értéke viszont nem tesz ki (1904) 2,287.866,840 dollárt, mert mindent összevéve majd egy milliárddal volt kevesebb Amerika összkivitele. Talán elég ennyi példa annak igazolására, hogy Löherer könyvében több a jóakarat, mint az áttekintő pontosság. — Végül egyéni meggyőződéseit és érzelemvilágát teljes tiszteletben tartva, mégis az a kifogásunk, hogy tulságos sokat ad belőle; régen nem olvastunk könyvet, a melyre annyira illenék a biráló közhely: kevesebb több lett volna. Ha a dolgokat kevésbbé sangvinikusan nézné, a legkiáltóbb ellenmondások némelyikét elkerülhette volna. »Ilyen módon, irja a 17. oldalon, a köztársaságban a gyári munkás érdeke a milliárdos trustökkel szemben is meg van védve«, viszont már a 35., 36. old.: »még a szervezett amerikai munkás-egyleteknek hatalma és befolyása az amerikai üzleti életre nézve is csak annyi, mint a mennyit a trustök és

azok urai és vezéregyéniségei részökre meghagyni éppen jónak láttak.« Az idegen nevekkel örök hadi lábon áll. Igy Havret következetesen Havrének irja, Pierpont és (!) Morganról beszél, Bryce nevét ismeretlen inditékból állandóan idézőjelbe teszi, *North German* Lloydról, de Cunard-*Linie*-ről és White Star-*Linie*-ről ir. A gyáriparosok enquêtjére tévesen fogja rá, hogy ott mindenki a Cunardot bántotta. Ha forró magyar érzései lehetőnek tüntetik fel előtte az önálló magyar kivándorlási hajópark létesitését, mely a balkáni és egy részében az olasz kivándorlást is lebonyolitaná, miért rejti gondosan véka alá a megvalósitás eszközeit? (196. old.) Érzelmeiről szólva, legyen szabad különösnek találnunk, hogy a kivándorlási ügynökök enyhe megbüntetését »a mai socialista korszaknak« tulajdonitja. (203. old.) A stilus dagályos, mesterkélt voltára vall az ily mondás: »a vér és velő megfagy az emberben, ha a kivándorlás megrendítő drámáját könnyes szemmel végignézi az országban« (207. old.), vagy: »az itthon henczegő, garázda, cucilistáskodó néppel, mihelyt a határt elhagyta, mint a rongyos bábuval, ugy bánnak« (228. old.), másutt: »ha tehát a mai vér- és erőveszteségét a magyar nemzetnek megállapitani nem tudjuk, Szent István palástja: szemfedője lesz a magyarnak.« (247. old.) A kivándorlás problemájának megoldásához, az elmondottaktól el is tekintve, e sok igyekezettel, de széjjelfolyóan és ötletszerűen irt könyvnek semmi köze.

l. l.

Collectiv szerződések és a német szakegyletek.

Adolf Braun: *Die Tarifverträge und die deutschen Gewerkschaften.* Stuttgart, 1908. 100 old.

Szoczialista körből irt munka a collectiv szerződések méltatásáról, maga a szerző előszavában óhajtja, hogy »kis műve a német szakszervezetek hivatalnokai, bizalmi férfiai és tagjai számára némi értékkel birjon a vállalkozók uj politikájának most felderülő korszakában, a melyben a collectiv szerződések képezik azt az alapot, a hol a tőke és munka közti harcz le fog folyni.« A munka a tarifaszerződések mellett foglal állást, utal mindenekelőtt arra, hogy az a szabadság, melyet az ipartörvény a munkásnak a munkaszerződés kötésénél nyujt, nem elég biztositék a munkás érdekeinek megvédésére. »A munkás a munkaadóval szemben csak akkor jutott jogilag egyenlő állásba, a midőn a munkásszervezet a munkáltató szövetséggel tárgyal a munka föltételeire nézve és ez alapgondolata a collectiv szerződésnek«, a collectiv szerződésekre rá kellett kényszeriteni a munkáltatókat; ők nem akartak róluk tudni semmit. Ma Németországban a munkásszervezetek annyira megerősödtek, hogy sztrájkok nélkül is létrejönnek a collectiv szerződések. A mig a szakszervezetek gyöngék, collectiv szerződést nem tudnak létrehozni, meg kell erősödniök, akkor biztos a collectiv szerződés. A számos munkaföltétel megbirálása alkalmával fölemliti szerzőnk, hogy mig a május 1-nek megünneplését Ausztriában majdnem minden col-

lectiv szerződés kiköti, Németországban az csak kevés szerződésben fordul elő és ekkor is csak május 1-nek délutánja van lekötve. A piszkos verseny ellen való intézkedések gyakoriak, szerzőnk nézete erre nézve az, hogy »az első sorban a vállalkozók érdeke, de a munkások javára is szolgál, mert a collectiv szerződés határozatainak megtartására fontos biztositékot nyujt.« A collectiv szerződések közgazdasági jelentősége abban áll, hogy nemcsak a szerződéshez kötött munkások viszonyait szabályozza, hanem általában kihat az összes munkások sorsára. »Messzelátó szakszervezeti egyének a sztrájkot mindig kétélű fegyvernek nézik. Csak butaság vagy gonoszság hiszi azt, hogy gyakorlott szakvezetők a sztrájkot a sztrájk kedvéért szeretik. A ki nyilt szemekkel nézi az életet, tudja, hogy a sztrájk csak arra való, hogy jó föltételekkel esetleg collectiv szerződés jöjjön létre. Sokáig a munkásvezérek nagy buzgalommal és az érvek egész seregével a collectiv szerződések megkötése ellen irányitották a munkásokat, mert abban a véleményben voltak, hogy általuk az osztályérzés, a harczi vágy elalszik és a szakszervezetek megbénittatnak. A tapasztalás mindazonáltal éppen az ellenkezőjét mutatja, a szakszervezetek éppen a collectiv szerződések mellett erőben, belül épp ugy, mint kifelé, megnőttek. »A collectiv szerződés megkötése a szakszervezetnek formális és föltétlen elismerése és a munkának a tőkével való teljes egyenjoguságát hozza érvényre.« »A collectiv szerződéseknek előnyei a munkásokra nézve nem csekély jelentőségüek, természetesen nem azért, mert tarifszerződések megköttettek, hanem azért, mert ezen szerződésekben a munkások számára mindazok az előnyök biztosittatnak, a melyek mostanság érvényesithetők. A collectiv szerződés magában véve még nem haszon; a szerződés alakja nem a lényeg, hanem tartalma.« A collectiv szerződés Németországban még csak most éli magát bele a jogrendbe; az állam nem gátolja létrejöttét, de a törvényszékek többsége perelhető joghatályukat nem ismeri el. Egyelőre még a felett is vita folyik, vajjon a collectiv szerződés jogügyletnek tekinthető-e? A tapasztalás azt mutatja, hogy a collectiv szerződéseket a szerződő felek meg szokták tartani, hogy a törvényszékek is elhagyják azt a rideg felfogást, mely joghatályt az efféle szerződéseknek nem tulajdonit; Ausztrálián kivül mindazonáltal a collectiv szerződés ügye törvényben nincs szabályozva.

(—vits.)

A városi birtokok felparczellázása.

A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése. Hivatalos adatok alapján irta Báró Lévay Lajos kir. kivándorlási biztos. Budapest 1907. 65 old.

Lévay báró a községi határok szertelenül nagy terjedelmét tekinti a kivándorlás egyik fő okának. A városi és községi birtokok legnagyobb kontigensét teszik kötött birtokainknak (5,590.144 kat. hold és ideszámitva a közbirtokosságot 8,829.214 kat. hold.). »Ha Magyarország térképére nézünk, mondja szer-

zőnk, szembeötlő, hogy az ország aránylag szegényebb vidékei városok és falvakkal sürübben vannak tarkitva, mint a gazdagabb és jobb talajjal birók. Ennek magyarázata pedig az, hogy a kötött birtokok és épen a városi és községi birtokok a legjobb vidékeken lévén, ezek miatt ott évszázadok óta — nem ritkán több négyszögmérföldnyi területen — községek nem létesültek és telepitések nem történtek.« Igaz: a községi birtokok majd fele (43·09%) erdő (a városok és községek hazánk erdőterületének 18·29%-át birják) és a legelő 26·12%, mig a szántóföld csak 6·66% és a rét 3·3%. Ezzel szemben már a földmivelési ministerium birtokstatisztikai kiadványa utal arra, hogy a miveleti terület mind a községi, mind a közbirtokossági földbirtokon nagyobbitható volna, mert »sok helyen sem a községi, sem a közbirtokossági legelőknek jelen kiterjedésökben való fentartására nincs szükség és ily alakban csak utját állják a belterjes gazdálkodásnak... A községi földbirtokok... általában igen külterjesen miveltetnek, miért is terjedelmükhöz és talajminőségükhöz képest a községeknek kevés jövedelmet nyujtanak, a szántóföldek legnagyobb része azonban parczella-bérletekben van kiadva, . . . egy, két, legfeljebb három évre és ezeknél a szántóföldeknél a legszükségesebb forga-rendszer követelményei sem tartatnak szem előtt . . . A községi földbirtok jövedelmeztetésének ez a rendszere sem a helyes gazdálkodás, sem pedig a községi háztartás szempontjából nem indokolható, mert az 1—2 éves bérletek által a föld folyton kizsaroltatik és annak jövedelmező-képessége csökken, a mi az után vagyonosabb községeknél is . . . pótadóhoz vezet«.

A városi és községi birtokok tipikus alakzatai ellen tehát háromágazatu érvcsoport szól: *a*) az erdők és legelők túltengése, *b*) a szántóföldek kizsarolása kurta parcella-bérletekben, *c*) a községek anyagi gondjai. Végül — sajnálatunkra csak futólag — negyedik érvet is hoz fel szerzőnk a városi határok feldarabolása mellett: »Kétséget nem szenved, ugymond, hogy ha a városok és községek földbirtokai feldaraboltatnak és betelepittetnek, ugy ez által a városok és községek közélelmezése is jelentékenyen olcsóbbodni fog, mivel a kisgazdaságok száma — melyek baromfi-tenyésztés, tej-, sajttermékek, zöldség- és főzelékfélék stb. termelését üzik — szaporodni fog és igy egy általános és jogosult panasz: az élelmiszerek immár türhetetlen drágasága is orvosolva lesz«.

Első érvét kitünőnek tartjuk. Mégis bizonyos fentartásokkal. Nem tartanók ugyanis kivánatosnak, ha az erdők és legelők szakértés nélkül megválasztott irtása, illetőleg feltörése ujabb lendületet venne. Számolva a multban elkövetett rémes hibákkal (melyekről lesujtó adatokat olvasunk Sebess Dénes imént megjelent munkájában) óvakodnunk kell, nehogy túlzásba essünk erdőgazdaságunk és állattenyésztésünk hátrányát idézve elő növénytermelésünk emelése nélkül; vannak a szántott földnek valóságos fanatikusai, a kik mezőgazdaságtan manchesteristáinak mondhatók s a kik már sok vidékünkön bolygatták meg a »helyes arányokat«. Nincs okunk hinni, hogy szerzőnk ezek nyomába lép, de végre is tizszer annyi erdő- és lege-

lőről van szó, mint szántóföldről, azért ismételjük, klimatikus, talajképző, fatermelő és állattenyésztő szempontokból csak a legnagyobb körültekintéssel szabad a községi és közbirtokossági erdők és légelők felparczellázásához nyulni. Második érve Lévay bárónak a parczellás bérlet-rendszer földzsarolása. A bérleteket 2—3 évre kötik a városok rendszerint szegényebb zselléreikkel, s nagyon helyesen mutat rá szerzőnk a kurta-bérletek velejáróira: a rossz felszerelésre és rabló gazdálkodásra. De vajjon ezzel szemben a parczella szükségképen jó felszerelést és okszerüséget jelent-e? Vajjon nem fenyeget-e az a veszély, szerintünk bizonyosság, hogy a parczellák módosabb gazdák kezére jutnak s az egyetlen szocziálpolitikai eszközétől megfosztott város a bérletből kizavart zsellérnéppel nem tud mit kezdeni?

Nem egyszerűbb orvosszer ennél: hosszú lejárátú bérletrendszerre való reátérés? A 2—3 éves cziklusok pótlása 15—20 éves cziklusokkal okszerű vetésforgót, bőséges, legalább is négyes-turnusu trágyázást, öntözést, alagcsövezést, utépitést és értékesebb élő- és holtinstruktiót eredményezne. Ily hosszú bérleti szerződések, az utolsó esztendőtől eltekintve, melynek gazdálkodását egyébként szigoruan lehet stipulálni, bérlő és birtokos földkezelési érdekeit azonositják. Természetesen: A városoknak anyagilag független, mert jól fizetett szakembereket kellene a bérlők ellenőrzésére tartaniok, nem szinekúrát leső atyafiságot, hanem mezőgazdasági főiskoláink jeles okleveleseit. Továbbá ujabb nagyobb hitelművelet révén — melytől megriadni, minthogy gyümölcsöző befektetéséről van szó, nem szabad — a községi birtokokat modern jó épületekkel, elegendő levegős lakással, istállóval, pajtával, kúttal és mezei vasuttal kellene ellátni. Szükséges a majorok okszerű elosztása, a városból való »kigazdálkodás« helyett a tanyatelepülés. Csodálatos, hogy tengő-lengő városi életünk mellett nálunk mindenki városban lakik, habár nem kéne is ott laknia. Városban lakik az alföldi tanya-parasztság zöme, a melynek künn volna a helye a határban, városban lakik a gyári munkás, a ki meg — mint kitünő külföldi példák mutatják — a város környékén lakhatnék. Harmadik szempontja Lévay bárónak a községek anyagi gondjainak megszüntetése. Nagyértékű és itt minden részletében közzétett hivatalos kutatások alapján megállapitotta szerzőnk, hogy — Budapest és Fiume városoktól eltekintve — huszonnégy törvényhatósági joggal felruházott városunk 365.306 kat. hold földadó alá eső területen gazdálkodik, a mely terület hozzávető hivatalos becslés szerint 333,370.600 korona értéket képvisel. Az 1906. év végével ezt a 24 várost 147.863.818 korona konvertált és 17,254.551 korona függő, összesen 165,118.369 korona adósság terhelte. Ez adósság évi törlesztése és kamatja 1906-ban 8,415.082 koronát követelt, holott a megfelelő földbirtokok tiszta jövedelme ugyanakkor csak 5,141.197 korona s igy a törvényhatósági jogu városok csak adósságaik ellátására óriási birtokaik jövedelmén felül még 3,273.885 korona pótadót voltak kénytelenek kivetni. Minthogy pedig a birtokok értéke, mint fentebb mondatott, 323,370.600 korona, az adósságoké pedig 164,957.845 korona, maradt 158,412.754 korona tisztavagyon-

felesleg és végeredményben a törvényhat. városok tiszta évi többjövedelme 9,179.120 koronára rugna. Hasonlóképen a rendezett tanácsu városok többjövedelme évi 830.337 korona volna, földbirtokainak értékesitése esetén. Szerzőnk egy idevágó törvény létrehozását sürgeti, mert minden késedelemben veszélyt lát.

A magunk részéről bármily nagyra értékeljük e kitünő okfejtés eredetiségét és dokumentáltságát, mégis azt véljük, az utolsó pont nagyon is fiskális szempontok suggestiója alatt áll. A városok pénzhez jutása ily nagy arányu parczellázás utján s a feleslegmilliók kötelező elhelyezése 4%-os vinkulált állami papirokba: nem jelenti-e egyfelől a máris agyonterhelt, a máris rosszul instruált alföldi parasztság ujabb belemászását még nagyobb terhekbe, másfelől a vidéki pénzpiacz rohamos megbénulását? Egyes pontokon meggyógyitva a bajt nem szoritanók-e azt egyidejüleg más pontokra? Az »uj adóalany« is csak akkor ér valamit, ha nem csupán a papiron életképes. Aggályaink mellett is ezt az eszmét terjesztő és önálló felfogásu tanulmányt legtöbb részében becsesnek mondhatjuk és szempontjai birtokpolitikánk törvényes rendezésekor előreláthatólag nagy figyelemben fognak részesülni. Legyen szabad végül megjegyeznünk, hogy a nemzeti és helyes földbirtokpolitikának a középbirtokról való gondoskodását azzal indokolni meg, hogy »gondoskodni kell azokról, kik intelligentiájuk, példát adó hazafiságuk és önzetlenségük által a köznek hasznára és javára, az állami érdeknek pedig mindenkor szószólói és előharczosai lesznek«, egy kissé sommás, egy kissé meghaladott, egy kissé jövőbelátó, egy kissé kaszinói megkülönböztetés, melynek tudományos igényű tanulmányban helye nincs.

—old.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmánya folyó évi április 9-én Ghyczy Béla elnöklete alatt élénken látogatott ülést tartott. Fölolvastatott Kautz Gyula elnök levele, melyben hajlott korára való tekintettel a társasági elnöki állásról való lemondását jelentette be, kilátásba helyezvén, hogy a Társaság ügyei iránt továbbra is meleg érdeklődéssel fog viseltetni s egyuttal köszönetet mondván a tisztikar, valamint az igazgató. választmány részéről tapasztalt támogatásért. Az igazgató választmány, miután meggyőződést szerzett az elnök megmásithatatlan szándékáról, őszinte sajnálattal vett tudomást a lemondásról, s elhatározta, hogy a távozó elnök elévülhetetlen érdemeit jegyzőkönyben örökiti meg, valamint javasolni fogja a közgyülésnek, hogy Kautz Gyula a Társaság tiszteletbeli elnökévé választassék meg. Hegedüs Loránt főtitkár nagymérvű elfoglaltsága folytán szintén lemondván főtitkári állásáról, a választmány sajnálatának kifejezése mellett Hegedüs Loránt kiváló érdemeit jegyzőkönyvileg ismeri el. A választmány ezután megállapitotta a közgyűlés elé terjesztendő évi jelentés szövegét s öttagú bizottságot küldött ki az alapszabályok tervezett módositása iránt teendő javaslat előterjesztése végett.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1907. évi működése.

I. Az igazgató-választmány 1907. évi jelentése.

A lefolyt esztendőben figyelmünket főleg a drágaság, a lakásügy és az adóreform napirenden lévő kérdéseinek szenteltük; s ezek ismertetése és taglalása bőséges helyet nyert évi munkarendünkben. E nagyfontosságú társadalmi és pénzügyi problémák hivatott szakférfiak utján kerültek tárgyalásra s más tárgyú előadásainkkal egyetemben nagyfoku érdeklődéssel találkoztak, a közvéleményben pedig élénk visszhangot keltettek. Az északamerikai nagyobb arányú visszavándorlás megindultával ezt a kérdést is bevontuk működésünk körébe s annak megvilágitása érdekében szintén több előadás megtartására nyujtottunk alkalmat.

Melegen felkaroltuk Bernát István választmányi tagtársunknak abbeli inditványát, hogy Társaságunk a socialis terén mutatkozó egyes bajok és kóros állapotok megállapitása és gyakorlati irányban való orvosolhatása végett kiterjedt adatgyüjtést és enquête-szerű tárgyalást kezdeményezzen, illetve hajtson végre. Mihelyt anyagi helyzetünk e kétségkivül jelentékenyebb költségeket igénylő munkálatok megindítását lehetővé teszi, nem fogunk késni a kellő intézkedések megtételével; addig is a fölvetett és kiváló figyelemre méltó eszmét felszinen tartjuk és megvalósitását előkészitjük.

A lefolyt évben Társaságunk részt vett a munkásbiztositási intézmények és baleset elháritó készülékek Budapesten tartott nemzetközi kiállitásának előkészitő munkálataiban; képviseltette magát a Magyarországi gyáriparosok országos szövetsége által rendezett kivándorlási enquêten, nemkülönben a középeuropai gazdasági egyesületek által Budapestre összehivott nemzetközi cheque-értekezleten.

Tevékenységünk azonban ez évben is kiválón actualis kérdések tudományos megvitatására irányult s e részben élénk és változatos évadra tekinthetünk vissza. A választmányi üléseken és a rendes évi közgyülésen kivül kilencz fölolvasó estélyt rendeztünk, ugy hogy a nyári hónapok leszámitásával havonta egy-egy tudományos összejövetelünk volt.

A tartott előadások időrendben a következők:

Február 11-én mutatta be Dénes István dr. tagtársunk tanulmányát »Budapest székesfőváros pénzügyi helyzetéről«; az ugyanazon hó 28-án tartott ülésben Mailáth József gróf, vál. tag olvasta föl »A munkáskérdés a mezőgazdasági üzemben« című munkálatát; a márczius 16-iki ülésben Szentkirályi Kálmán dr. tagtársunk értekezett »az adóreformról«; azt követte április 6-án Thirring Gusztáv vál. tag előadása »Fővárosi lakásviszonyaink uj világításban«. Az április 27-én megtartott évi közgyülésünk tárgysorozatának egyik pontját képezte Láng Lajos tiszt. elnökünk fölolvasása »Társadalmunk megoszlása foglalkozás szerint« czím alatt s bezárta a sorozatot Szántó Menyhért vál. tag »a Magyar Társadalmi Muzeum ujabb föladatai« című előadása. A nyári szünetet követő első fölolvasási ülésünkben (október 26-án) mutatta be Fellner Frigyes dr. vál. tag tanulmányát »Magyarország nemzetközi fizetési mérlegéről«; november 16-iki ülésünkben ismertette Exner Kornél dr. vál. tag az »Egyenes adók reformjára« vonatkozó törvényhozási munkálatokat; végre deczember 14-én Ecseri Lajos dr. tagtársunk értekezett »Az adóreformról a földbirtok szempontjából«.

A folyó évre maradtak a következő előadások: Löherer Andor: »Tőke- és munka-viszonyok Észak-Amerikában«; Antal Géza dr.: »Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból; Dencz Akos dr.: »A német birodalom uj (postai) cheque-rendszere«.

A bemutatott tanulmányok túlnyomó részben hivatalos közlönyünkben, a Közgazdasági Szemlében jelentek meg. A szerkesztők ez évben is azon fáradoztak, hogy folyóiratunk tartalmát minél értékesebbé és változatosabbá tegyék; állandó mellékletül nyujtván még külön a közgazdasági Bibliographiát. A Szemlének — a tagok részére való ingyenes küldése fejében — adott subvention kivül a Bibliographia kiadását némi segélyösszeggel támogattuk.

Egyéb kiadványaink ez évben szüneteltek; nevezetesen a sikeresen meginditott Közgazdasági Füzetek-ből ujabb füzetek kiadását függőben kellett tartanunk, főleg azért, mert az azok terjesztésére szerződött czéggel szemben a szerződésszerű határidő lejárt s szemügyre vettük a megállapodásnak esetleg más alapon leendő létesitését.

Társaságunk a lefolyt évben végleges otthont nyert s czéljainknak az uj helyiségek minden tekintetben megfelelnek. Az irodán kivül két fölolvasóterem, könyvtárszoba és olvasószoba áll rendelkezésünkre. Intézkedés történt a könyvtárnak most már alapos rendezése iránt, hogy tagjaink részére, a kik egyébként a Társadalmi Muzeum ugyanott elhelyezett gazdag könyvtárát is igénybe vehetik, a tudományos kutatás és tájékozódás mentül kielégitőbb mérvben és módon lehetővé tétessék.

A mult évi közgyülés gondoskodott az igazgató-választmányban beállott üresedések pótlásáról s a választmány uj tagjaivá megválasztotta Chorin Ferencz és Hatvany Deutsch Sándor főrendiházi tagokat, Exner Kornél egyetemi tanárt, Rubinek Gyulát, az O. M. G. E. igazgatóját és Thirring Gusztávot, a székes-

fővárosi statisztikai hivatal igazgatóját; könyvtárnokká pedig Baumgarten Ferdinánd dr. egyetemi magántanárt. Bennük a társaság vezetősége mindenesetre igen becses erőket nyert. Másrészt azonban érzékeny veszteségről is kell, őszinte sajnálatunkra, beszámolnunk. Elhalálozás folytán elvesztettük választmányunk két régi tagját: Forster Gézát, az O. M. G. E. érdemes igazgatóját és Hevesi Ödönt, a Pesti hazai takarékpénztár egyesület vezető igazgatóját; mindkettő elköltözése nemcsak a vezetésükre bizott intézményre nézve jelent nehezen pótolható ürt, hanem Társaságunkra nézve is, melynek e jeles férfiak kezdettől fogva buzgó, ügyszeretettől áthatott tagjai valának. Alapszabályaink rendelkezése folytán a legközelebbi közgyülés föladata lesz a megüresedett két tagsági helyre a választást megejteni. Hasonlóképen (mint minden évben) választás alá kerül a számvizsgálóbizottság.

A jelentésünkhöz csatolt zárszámadás és vagyonkimutatás társaságunk anyagi helyzetét elég kedvező szinben tüntetik föl; ki kell azonban emelnünk, hogy a lefolyt év tekintélyesebb fölöslege nem annyira a bevételek fokozódásának, mint inkább egyes kiadási tételek elmaradásának következménye. Igy többek közt a Gazdaságtörténeti Szemle megszünvén, a 400 korona hozzájárulási összeg megtakarítható volt; hasonlóképen a Közgazdasági Füzetek irói tiszteletdíjára fölvett összeg is (1000 korona), miután az ez évre tervbe vett kiadványaink megjelenése, mint emlitettük, némi halasztást szenvedett. Helyiségeink továbbá a nyár folyamán átalakitás alá vétetvén, az előirányzott évi bérösszeg egy része (350 korona) szintén nem került kifizetésre. E helyütt jeleznünk kell, hogy a kereskedelemügyi ministerium segélye czímén eddig élvezett 2000 korona összeg, fedezet hiányában 1908. évre már nem volt biztositható részünkre. Gondoskodtunk azonban arról, hogy e körülmény Társaságunk háztartására hátrányos befolyást ne gyakoroljon, a mennyiben lépéseket tettünk az iránt, hogy a társasági helyiségek után a Társadalmi Muzeummal szemben fönnálló albérleti viszonyból kifolyólag fizetett házbér kötelezettsége alól fölmentessünk s miután alapos kilátás van arra, hogy ebbeli eljárásunk sikerre fog vezetni, az ez uton jelentkező kiadási kevesebblet s némely más czímen elérendő megtakaritás számbavételével az 1908. évi költségvetési előirányzatot a régi keretek közt tartottuk meg s nevezetesen a Közgazdasági Szemle czéljaira az eddig nyujtott segélyt csaknem teljesen biztositottuk, a nélkül, hogy ez által az egyéb tudományos czéljaink istápolására szükséges anyagi eszközök szolgáltatásában korlátozva lennénk.

Ezek után kérjük a t. közgyülést, hogy jelentésünket jóváhagyólag tudomásul venni s részünkre, valamint a számvizsgálóbizottság részére a fölmentvényt megadni méltóztassék.

Az igazgató-választmány 1908. április 9-iki üléséből.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1907. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevételek	Összesen K.	f.
1	Befolyt tagsági díjak	6535	—
2	Kereskedelmi ministerium segélye	2000	—
3	Kamatok	135	33
4	Pénztármaradvány 1906. évről	3238	17
	Főösszeg .	11908	50

Tételszám	Kiadások	Összesen K.	f.
1	Egyleti helyiségek bére	250	—
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	—
3	Hozzájárulás a Közgazdasági Bibliografiához	400	—
4	Irodai, nyomdai és posta-költségek	1740	—
5	Szolga díjazására	300	—
6	Pénztári maradvány 1907. évi deczember hó 31-én	4418	50
	Főösszeg .	11908	50

Budapesten, 1907. deczember 31-én.

Kautz Gyula s. k. elnök. *Kőrösi Imre s. k.* pénztárnok. *Halász Sándor s. k.* igazgató. *Lovag Falk Zsigmond s. k.* ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlitván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1908. február 26-án.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k. Beck Dénes s. k. Fritz Péter s. k. Baross Géza s. k. Székely Ferencz s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1907. évi deczember 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen K.	f.
1	Készpénz-maradvány 1907. decz. hó 31-én . .	4418	50
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapitványi tőkék	2000	—
3	Hátralékos tagsági díjak	2375	—
4	Leltári tárgyak értéke 10% leirása után . . .	661	90
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K. 10 f. ár egy harmadában	5737	—
6	Kamatkövetelés	98	02
	Összesen . . .	15290	42

Tételszám	Teher	Összesen K.	f.
1	Tartozás a »Közgazdasági Szemlé«-ért . . .	1400	—
2	Egyleti vagyon :		
	a) alapitványokban	2000	—
	b) vagyontöbblet	11890	42
	Összesen . . .	15290	42

Budapesten, 1907. évi deczember hó 31-én.

Kautz Gyula s. k. elnök. — *Kőrösi Imre s. k.* pénztárnok. — *Halász Sándor s. k.* igazgató. — *Lovag Falk Zsigmond s. k.* ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlitván, helyesnek találtuk

Budapest, 1908. február 26-án.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k. — *Beck Dénes s. k.* — *Fritz Péter s. k.* — *Baross Géza s. k.* — *Székely Ferencz s. k.*

IV. Tagsági jegyek forgalma 1907. évben.

1907. évben kiállíttatott	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor
I. félév	340	16	77
II. félév	328	16	64
Összesen	668	32	141
Hátralék az előző évekről	226	3	83
Már leirt, de utóbb befolyt	10	—	—
Összesen	904	35	224
Beváltatott 1907. évben	611	16	53
Semmisnek nyilvánittatott 1907. évben	130	—	60
Összesen	741	16	113
Hátralék	163	19	111

Befolyt érték		Hátralék	
611 × 10 =	6110 K.	163 × 10 =	1630 K.
16 × 10 =	160 »	19 × 10 =	190 »
53 × 5 =	265 »	111 × 5 =	555 »
Összesen	6535 K.	Összesen	2375 K.

Budapest, 1907. deczember 31.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1908. évre.

	Kiadások	Összeg kor.	fil.		Bevételek	Összeg kor.	fil.
1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez . .	4400	—	1	Pénztári maradvány 1907. decz. 31-ről .	4418	50
2	Hozzájárulás a Bibliografiához	400	—	2	Tagdíjakból	6500	—
3	Közgazdasági füzetek irói tiszteletdíja . . .	1000	—	3	Hátralékok befolyásából	200	—
4	Irodai, nyomdai és posta-költségek . . .	2500	—	4	Kamatjövedelem . . .	100	—
5	Szolga díjazása	300	—				
	Összes kiadás .	8600	—		Összes bevétel .	11218	50
					Előirányzott kiadás .	8600	—
					Várható több bevétel .	2618	50

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1908. február 15-iki üléséből.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségü őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czimére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyünyörü üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két díszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésü kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMU-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.
Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos mellénynyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal,
tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897: XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál**, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Budapesti közuti vaspálya-társaság.

Hirdetmény.

A Budapesti közuti vaspálya-társaság

XLIII-ik rendes közgyülése

folyó évi április hó 29-én délután fél 3 órakor a társaság igazgatósági épületében, Budapesten, V., Lipót-körút 22. szám alatt fog megtartatni.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság évi jelentésének előterjesztése és erre vonatkozó határozat; előterjesztése az 1907. évi zárszámadásnak és mérlegnek és a felügyelő-bizottság jelentésének s ezekre vonatkozó határozat; az osztalék megállapitása: határozat a felmentvény megadása tárgyában.
2. Előterjesztés és határozathozatal a X. és XI. engedélyokirati függelékekben ongedélyezett épitési és üzletberendezési költségeknek kötvények által való fedezése tárgyában.
3. Részvényesek által beadott következő inditványok: *a)* az alapszabélok 29. (28.). 57. és 58 §§-ainak módositása tárgyában: *b)* az alapszabályok 13.. 15., 20., 24., 27. és 40. §§-nak módositása, valamint a munkák és anyagok mikénti beszerzése tárgyában; *c)* a Budapest helyiérdekü vasutak részvénytársaság, a Budapestvidéki vasut részvénytársaság és a Budapest-Ujpest-Rákospalotai vasut részvénytársaság zárszámadásainak egy rendkivüli közgyüiés elé való terjesztése tárgyában.
4. A választmány megválasztása.

Budapest, 1908. április 7-én. *Az igazgatóság.*

Utánnyomás nem díjaztatik.

Beocsini Cementgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb építkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első dijak.

Gyárak:

Beocsinban

(Szerém-m.), Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V., Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:

1,800.000 métermázsa portlandcément.

1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Tándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-a erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5.000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttattak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesitési esetet kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztositó-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapittatott 1863-ban. Folyó év márczius havában 1,658.100 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,462.800 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 117.447 korona 61 fillér fizettetett ki. 1908. február 1-től márczius 31-éig bezárólag 4,816.500 K értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 4,183.100 K értékű uj biztositási kötveny állittatott ki. Biztositott összegek fejében a folyó évben 372.695 K 79 f és az intézet fennállása óta 12,515.333 korona 52 fillér fizettetett ki. A »D« osztálynak folyó évi márczius 26-án dr. Stamberger Ferencz kir. közjegyzö jelenlétében megejtett XII. kisorsolása alkalmából az alábbi alapkönyvszámok sorsoltattak ki, minek folytán a nevezett tagoknak egy-egy 1.000 koronáról szóló díjmentes nyereménykötvény szolgáltatott ki: 93.950. Schwartz Bernát Kispest, 6.324. Vajna István Bonczhida, 59.715/a. Moise Chaim Salonique, 76.436/b. Gorzó Lászlóné Német-Palánka, 843. Schuch Ferencz Ozd, 104.724/a. Herczeg Eduard Ruma, 4.518. Helyes Péter Fiume, 91.759/a. Zak Wenzel Sarajevo, 6.599 Haim Áron Kabeljo Visoko.

A Triesti Általános Biztositó Társulat (Assicurazioni Generali) folyó évi márczius hó 26-án tartott 76-ik közgyülésén terjesztettek be az 1907. évi mérlegek. Az előttünk fekvő jelentésből látjuk, hogy az 1907. évi deczember hó 31-én érvényben volt életbiztositási tőkeösszegek 917,014.396 korona és 99 fillért tettek ki és az év folyamán bevett díjak 41,095.963 korona és 58 fillére rugtak. Az életbiztositási osztály díjtartaléka 31,422.408 korona 19 fillérrel 264,156.557 korona 24 fillére emelkedett. A tűzbiztositási ágban, beleértve a betöréses- és tükörüveg-biztositást a díjbevétel 16.585,488.656 K biztositási összeg után 27,302.460 K 49 f volt, miből 10,146.474 K 45 f viszontbiztositásra fordittatott, ugy, hogy a tiszta díjbevétel 17,155.986 K 4 fillére rugott, mely összegből 12,269.989 K 32 f mint díjtartalék minden tehertől menten jövő évre vitetett át. A jövő években esedékessé váló díjkötelezvények összege 113,331.852 korona 27 fillér. A szállitmánybiztositási ágban a díjbevétel kitett 3,921.627 korona 66 fillért, mely a viszontbiztositások levonása után 1,717.649 korona 6 fillére rugott. Károkért a társaság 1907-ben 37,472.589 korona 25 fillért és alapitása óta 899,042.935 korona és 20 fillért fizetett ki. E kártéritési összegből hazánkra 173,248.760 korona 76 fillér esik. A nyereség tartalékok közül, melyek összesen 20,292.237 korona 37 fillére rugnak, különösen kiemelendők: az alapszabály szerinti nyereségtartalék, mely 6,300 000 koronát tesz ki, az értékpapirok árfolyamingadozására alakitott tartalék 12,565.698 K 89 f összegben, továbbá felemlitendő a 160.000 koronára rugó kétes követelések tartaléka és az ingatlan tartalék, mely az idei átutalással 1,266.538 korona 48 fillért tesz ki. Az értékpapirok értéke 4,741.807 korona 69 fillérrel ment vissza, de a vezetőség elővigyázata folytán ez a veszteség az intézetet nem érinthette, mert az a 17,013 704 korona 71 fillért kitevő árfolyamtartalékból nyerhetett leirást. Ez a tartalék ma még mindig 12,565.698 korona 89 fillért tesz ki. Különös figyelmet érdemel még az 1.000 uj intézeti részvénynek kedvezően keresztülvitt kibocsátása, melynek agionyereségéből 11,525.000 korona mathematikai életbiztositási tartalékhoz csatoltatott. Részvényenként 600 aranyfrank osztalék kerül kifizetésre. A társaság összes tartalékjai és alapjai, melyek első rangu értékekben vannak

elhelyezve, az idei átutalások folytán 292,979.592 korona 76 fillérről 323,629.347 korona 57 fillérre emelkedtek, melyek következőképen vannak elhelyezve: 1. ingatlanok és jelzálog követelések 60,625.971 K 77 f, 2. életbiztositási kötvényekre adott kölcsönök 26,668.649 K 8 f, 3. letéteményezett értékpapirokra adott kölcsönök 4,017.801 K 92 f, 4. értékpapirok 209,404.916 K 74 f, 5. tárczaváltók 842.350 K 85 f, 5. a részvényesek biztozitott adóslevelei 8,820.000 K, 7. készpénz és az intézet követelései, a hitelezők követeléseinek levonásával 13,249.457 K 21 f; összesen 323,629.347 K 57 f. Ezen értékekből 65·5 millió korona magyar értékekre esik.

Fonciére, Pesti biztositó-intézet. A Fonciére, Pesti biztositó-intézet ez évi április 11-én fogja ez évi rendes közgyülését megtartani. A zárszámadásokból, melyeket ez az intézet 1907. évre vonatkozólag nyilvánosságra hozott, a következő lényegesebb számadásokat vesszük át: A mult évi díjbevétel a törlések levonása után az elemi- és balesetbiztositási ágazatokban 11,869.863·46 koronát és az életbiztositási ágazatban 4,113.964·54 koronát, összesen tehát 15,983.830 koronát tett ki, mig a későbbi években esedékes tűz- és balesetágazatokban díjkötelezvények és díjváltók összege 28,752.254·05 koronára rugott. Az életbiztositási összállomány az elmult üzleti évben 94,049.695 korona tőkét és 38.359 korrona járadékösszeget tett ki. Díj- és nyereménytartalék-alapok, valamint a díjáthozatok 26.275.375·82 koronát tesznek ki. Az intézet összes tartalékai a nyereségtartalék ezidei javadalmazása után 1,694.161 koronával szaporodtak. Az intézet tőkéi a képviselőségeknél lévő készpénzállomány, a folyószámla-követelések és a képviselőségek és feleknél künnlevő egyenlegek belevonása nélkül a következőkép vannak helyezve: Pénztári készpénzállomány az intézet központi székhelyén 156.940·86 korona. Hitelintézeteknél és takarékpénztáraknál lévő követelésekben 3,714.340·81 korona. Az intézet budapesti és bécsi tehermentes házaiban 3,080.000 korona. Állampapirokban, vasuti részvények és elsőbbségi kötvényekben, valamint óvadékképes záloglevelekben 15,270.282·98 K. Tárczabeli váltókban 395.926·04 K. Jelzálogkölcsönben 15.833·80 K. Az intézet életbiztositási kötvényeire adott kölcsönökben 3,403.930 K. Az 1907. évre kimutatott 268.107·57 K nyereségből részvényenként 14 K (7 százalék) osztalák kifizetése fog inditványba hozatni.

»Az Anker« élet- és járadékbiztositó társaság Bécsben április 10-én tartotta XLIX. rendes közgyülését gróf Prokesch Osten Antal ur elnöklete alatt. Mint a számadási jelentésből kitünik, az 1907. évben 9.425 ajánlat nyujtatott be 68,517.056 korona tőkére és 141.983 korona járadékra, és 7.672 szerződés 55.042.894 korona tőkére és 130.412 korona járadékra létesittetett. Az év végén érvényben volt 86.461 biztosítási szerződés 538.188.577 korona tőkére és 732.051 korona járadékra. A haláleseti, vegyes- és meghatározott lejárattal kötött biztositások állománya az 1906. év deczember 31-iki állományhoz viszonyitva 4.158 szerződéssel 3 ',978.589 korona összegben szaporodott. Az 1907. évben a társaság bevételei 27,347.229 koronára rugtak, a kiadások 11,214.791 koronára, tartalékba helyeztetett 15,088.463 korona. A biztositási szerződésekből kifolyólag kifizetésre került 18.238.984 korona. Különösen kiemelendő, hogy az értékpapiroknak könyv szerinti teljes árfolyamvesztesége 340.468 korona összegben a folyó számadásból iratott le ugy, hogy az 559.041 koronára rugó árfolyamkülönbözeti alap érintetlen maradt. A halálesetre nyereményosztalékkal biztosítottak mint nyereményosztalékot az »A« osztalékterv szerint az évi díjnak 25%-át, illetve 20%-át. a »B« osztalékterv (emelkedő osztalék) szerint pedig a biztosiás tartama arányában az évi díjnak 9%-tól 31·72%-ig terjedő összegét kapták, összesen 952.115 koronát. A társaság összes vagyona 174,091.290 korona. A tőkék elhelyezése teljesen a törvényes határozmányoknak megfelelően történik és bécsi és budapesti ingatlanokból, pupilláris értékpapirokból és jelzálogkölcsönökből áll; a felügyelő-bizottság elismerően hangsulyozta, hogy a társaság vagyonának megejtett beható megvizsgálása ismét bizonyitékét szolgáltatta annak, hogy a társaság a vagyon elhelyezésénél szigorú szoliditással jár el és különös figyelmet fordit a biztositási alapot és díjtartalékok gazdag díjazására. Az 1,075.160 koronát kitevő tiszta nyereségből a Lib B nyereségtartalék további díjazására 100.000 korona forditatott, a biztositottak nyereményosztalék kiegészitési alapja javára 220.000 korona utaltatott át és a fennálló ingatlantartalék 60.000 koronával dotáltatott. Ezen-

kivül 100.000 koronát fordit a társaság egy »jótékonyczélú tartalék« javára. Az 1907. évi részvényszelvény a társaság bécsi és budapesti pénztárainál folyó hó 10-től kezdve 200 koronával váltatik be. A társaság vagyonából 27 millió korona Magyarországon van elhelyezve. A természetszerű apadások után a magyarországi biztositási állomány 25.884 kötvénynyel biztositott 110½ millió koronára rug.

A Központi kereskedelmi és iparbank részvénytársaság márczius 28-án tartotta Kubinyi Árpád cs. és kir. kamarás igazgatósági alelnök elnöklete alatt második rendes közgyülését. Dr. Dobay Aurél vezérigazgató beterjeszti az igazgatóság jelentését, melyből a következőket emeljük ki:

A mult évi rendes közgyülésen elhatározott tőkefelemelés teljes sikerrel keresztülvitetett. Az intézet érdekkörébe kapcsolt ipari és kereskedelmi vállalatok az elmult évben megfelelő eredménynyel működtek. Az ujabb alapitások közöl kiemeljük a Deutsch Bertalan chamotte és agyagárúgyár részvénytársaságot, melynek működése a legszebb reményekre jogosit. Az elmult évben az Első magyar általános biztositó társasággal létrejött megállapodás alapján szervezett köztisztviselői törlesztéses kölcsönosztály széles körű működést fejti ki, és már tetemes összegű tisztviselői törlesztéses kölcsönt folyósitott. Minthogy ezen osztály csak a mult év második felében kezdte meg működését, az elért eredmény csak az 1908-iki üzletév mérlegében fog kifejezésre jutni. Az árúosztály az 1907. évben is megfelelő haszonnal járt. Az árúosztály üzletkörét mindinkább kiterjeszti és különösen a behozatali üzlet terén ma már a hazai kereskedelemnek egyik számottevő tényezője. A folyóüzlet megfelelő fejlődés képét mutatja, a betétek állománya emelkedett és az 1907. év végén 2,437.809 korona 65 fillérre rugott. Az intézet a lefolyt évben 25,827.415·74 korona összegű váltót számitolt le.

A közgyülés az igazgatóság jelentését, bőséges leirások után 342.620 korona 27 fillér tiszta nyeereségről számol be, tudomásul vette és hozzájárult a nyereség felosztására vonatkozó igazgatósági javaslathoz. E szerint az alapszabályszerű leirások után, az általános tartalékalap javadalmazására az alapszabályszerű 5 százalék, azaz 16.998 korona 55 fillér helyett 50.000 korona, 25.000 darab részvény 2. sz. szelvényének beváltására darabonként 10 korona (5 százalék) vagyis 250.000 korona fordittatik és a fenmaradó 8.623 korona 17 fillér az 1908-iki üzletév számlájára vitetik át. Végül a közgyülés ugy az igazgatóságnak, mint a felügyelő-bizottságnak a felmentvényt egyhangulag megadta. Az osztalékot folyó évi márczius 30-ától kezdve a bank főpénztáránál kifizetik.

Új díjszabás a Budapest—Szentendre—dömösi hajójáratok részére. A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közli, hogy a czimben megnevezett hajóuton lebonyolitandó utaspodgyász-, élelmiszer-, gyors és teherárúforgalom részére április 1-től való érvénynyel uj díjszabás jelent meg.

E díjszabás alapján az eddig érvényben volt menetdíjak és árúszállitási díjtételek részben megváltoztak.

Budapest, 1908 márczius 28.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy — tekintettel a kedvező vizállásra — Dobrovicza állomást folyó évi április hó 13-tól kezdve az összforgalom számára újólag megnyitja.

Budapest, 1908 április 13.

Az igazgatóság.

A „magyar block“ megváltása az államadósági pótegyezmény alapján.

A midőn két állam között vitás jogi kérdések merülnek fel és magukat egy közös itélő fórumnak alá vetni nem hajlandók, akkor természetszerűleg sokkal inkább a physikai és gazdasági erők mikénti eloszlása dönt, mintsem a jog és igazság. Éppen azért most már, miután az államadósági járulék legfőbb vitapontjai a pótegyezmény által eliminálva vannak, legcsekélyebb értelme sem volna a magyar jogi álláspont ujabb kifejtésének, valamint annak, hogy szemrehányás tétessék bárkinek is azért, mert Magyarország jogi álláspontja az államadósági járulék megváltása tárgyában teljességében győzedelmeskedni nem tudott.

Az 1867-iki XV. törvényczikk nehezen érthető §-ainak kellő megvilágitása, történetének felderitése és jogászi bonczolgatása ugyan ma sem nélkülöz minden practikus jelentőséget. Rég ismert tény az, hogy jogilag nehéz és tényállásában bonyolódott kérdésekben ritkán köttetett egyezség, melyből utóbb differentiák ne keletkeztek volna. Tekintettel arra, hogy aligha volt valaha financiális és jogi kérdés, mely nehézségek, kétségek és bonyodalmak tekintetében az államadósági járulék kérdését felülmulta, nem kell kizártnak tekinteni azt, hogy felmerülnek még vitapontok a pótegyezmény létrejötte daczára is. A menynyiben pedig ez az eset előállana, tekintettel a választott birósági szerződésre, esetleg beállhat szüksége annak, hogy egyes kérdésekben a dolog eredetére és legelső fejleményeire történjék utalás. Nem végezne tehát felesleges munkát az, a ki ama páratlanul bonyolódott, de egyszersmind páratlanul érdekes vitakérdés egész történetét, mintegy befejezett és tökéletes egészet, tárgyalná, mert adott esetben föltétlenül megkönnyitené a választott bíróságnak valószinüleg elég nehéz helyzetét.

Ezuttal azonban csupán a pótegyezmény által teremtett helyzetet kivánom tanulmányom tárgyává tenni, helyzetünket a jövőre vonatkozólag megvilágitani, egy mérleget felállitani arra nézve, mit nyertünk és mit veszitettünk; végül pedig a pótegyezmény fontosságát és szerepét taglalni azon valuta-politikai rendelkezések szempontjából, a melyek a kiegyezési törvénybe felvétettek.

I.

Midőn a monarchia két államának kormánya az államadósági járulék kérdését rendezte, nemcsak azon politikai czél

vezérelte őket, hogy a két állam között a kiegyezésből folyó vitapontok apasztassanak s igy a surlódási felület kisebbittessék. Mindkét oldalon jelentékeny közgazdasági és állampénzügyi indokok játszottak közre, melyek mindkét államnak a törvényjavaslathoz benyujtott indokolásaiban világosan feltüntetve vannak és annak megkötésénél épp ugy Ausztriát, mint Magyarországot fontos hitel és valuta-politikai indokok vezérelték.

Ausztriának nem állhatott érdekében, hogy jelenlegi 4%-os typusu államkötvényei mellett 4·2%-os typusok is forgalomban legyenek. A 4·2%-os typus az utolsó évtizedben már több, mint egyszer állott parin felül, a parin felül álló állampapirok pedig természetszerűleg megszünnek az országos kamatláb kifejezői lenni; semmi ok sincs továbbá arra, hogy az állami hitelezők egy része teljesen jogosulatlanul magasabb kamatélvezetekben részesüljön.

A 4·2%-os kötvényekből továbbá mintegy 500 millió érczpénzben kamatozik és Ausztria ezen kamatoztatási módust a conversio utján megkivánta szüntetni.[1]) A pótegyezmény indokolása, melylyel az az osztrák képviselőházban benyujtatott, azt is kiemeli, hogy abnormális állapot az, ha egy adósság Magyarország terhére kamatozik és a hitelezőknek mégis Ausztria felel és igy a czél Ausztria részéről oda is irányult, hogy Magyarország a tőke visszafizetésére is kötelezettséget vállaljon, mire a magyar kormány csak tőkeengedmény mellett volt hajlandó.

Ezuttal nem felelünk ama kérdésre, vajjon a tőkeengedmény a visszafizetési kötelezettség ellenértéke volt-e, avagy a magyar részről érvényesitett jogi álláspontnak adott concessio. Azt sem tudhatom, hogy a megegyezés melyik részről forciroztatott, csak arra akarok rámutatni, hogy Magyarországnak is érdeke volt ezen kérdés rendezése. A magyar kormánynak fontolóra kellett venni, hogy ha Ausztria ama felszólitásának, hogy ez a kérdés közös megegyezéssel rendeztessék, nem tenne eleget, Ausztria, mint a 4·2% járadék tényleges ura ezt Magyarország beleegyezése nélkül is convertálhatta volna, minekutána Magyarország helyzete sokkal nehezebb lett volna. Nem lévén e vitában hivatott biró, igazán nehéz lett volna előre látni, hogy a kérdés milyen fejleményekkel járt volna, mig kölcsönös megegyezés mellett Magyarország jogi álláspontjának kellő érvényesitése mellett megnyilt az alkalom arra, hogy az ország terhén bizonyos könnyités eszközöltessék. Ama valuta-politikai indok továbbá, mely Ausztriánál fenforgott, Magyarországnál épp oly mértékben forgott fenn. A kamatoztatáshoz szükséges érczpénzt t. i. tulajdonképpen Magyarországnak kellett volna szolgáltatnia az ő évi járulékában. Állampénzügyeinknek Ausztriától teljes függetlenitése és ama remény, hogy a 4·325%-on tőkésitett államadósságot, melyet remélhetőleg 4·10—4·20%-on fogunk megszerezni, később talán sikerül egy $3^3/_4$%-os typusra átvezetni és államadósságunk valamikor teljesen

[1]) 396 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses XVIII. Session 1907. 186. l.

egységesitendő nagy tömegébe beolvasztani, ezek voltak a legerősebb indokok, melyek szükségszerüleg rábirták a kormányt eme pótegyezmény megkötésére. Vezethette a kormányt az a belátás is, hogy a mennyiben e pontban Ausztriával meg nem egyezünk, kénytelenek lettünk volna magunkat egy eddig ismeretlen fórum itélkezésének alávetni, Ausztriával egy kétes kimenetelü küzdelmet felvenni, esetleg oly kedvezményekről lemondani, melyeket a pótegyezmény által elértünk.

II.

Hogy a tőkevesztesség nagyságát megbirálhassuk és a mérleget felállithassuk, tudnunk kell előbb, hogy mennyit tett ki az osztrák államadósság 1867. deczember 31-én. A megváltási tőke a pótegyezmény második szakasza értelmében 1,348,888.462 korona 89 fillért tevén ki, kérdés, mennyivel többet teszen ki ezen megváltási tőke azon tőkénél, melyet fizetnünk kellett volna akkor, ha az 1867 : XV. t.-cz. az adóssági tőkét a szerződés intentiójához képest számszerűleg megosztotta volna. Meg kell tehát állapitanunk azt, hogy mennyit tett ki az osztrák államadósság 1867 deczember 31-én és ebből kiindulva mennyit tesz ki azon tőkeösszeg, melynek visszafizetését Magyarország az összes számbavehető körülmények tekintetbe vétele mellett 1867-ben magára vállalta. Csodálatos, hogy a hány pénzügyi iró az osztrák államadóssággal foglalkozik, mindegyik más összegben állapitja meg az osztrák államadósság összegét 1867-ben Spitzmüller szerint [1]) az osztrák államadósság 1867 deczember végével 3.025,315.896 forint 33·5 krajczárt tett ki. Lónyai a bankügyről irt munkája egyik helyén az 1867 deczember 31-iki állományt [2]) 3.046,959.289 forintban veszi fel, más helyütt [3]) pedig ugyanezen időpontban csak 3.024,507.862 frt-ot tett volna ki, Kvassay szerint [4]) 3.020,751.481 forint volt az osztrák államadósság. En az utóbbit fogadom el, mert az akkor létezett államadóssági tételek számszerű összeadása ezt eredményezi.

Az 1867 deczember 31-én létező államadóságok számszerű összeadása t. i. rendelkezésünkre áll. A két kormány tudvalevőleg 1867-ben a 87 különböző czímletből álló és 1%—6%-ig 15 különböző kamatláb-fokozatot felmutató osztrák államadósság állományának és kamat-szükségleteinek megállapitása czéljából egy vegyes bizottságot küldött ki, melynek czélja volt Ausztria adósságai tőkéjének állományát 1867 deczember 31-én és kamatszükségletét az 1868 évre megállapitani. Ezen bizottság kutatásainak »Az Ausztria államadósság állása 1867. év végével és szükséglete 1868-ban« czimű jelentésében eleget is tett és ennek főbb adatait itt közlöm, mint a mely az 1867 deczember végi adóssági állománynak megállapitására egyedül lehet irányadó.

[1]) Lásd: Spitzmüller : Die 4·2% einheltliche Rente und deren Conversion Zeitschrift für Volkswirtschaft, 1904.
[2]) 311. l.
[3]) XVII. függelék.
[4]) Lásd: A dominális kölcsön és a közös államadósság megosztása. Budapest, 1903.

Összeglet:

Czím	5%-ra átszámított tőke mennyiség	Kamatszükséglet	7% jövedelmi adó	Nettó kamatszükséglet
	osztrák értékű forint			
1. Az átlósitott államadósság és kamatai	1,320.227·64	31.330	2.103	29.227
2. Az átlósitott ujabb államadósság és kamatai . .	2.598,705.954·59	122,433.900	6,527.398	115,916.502
3. Lebegő államadósság és kamatai	420,725.298·—	5,332.448	—	5,332.448
4. Megszüntetett fogyasztási jövedékekért kárpótlási járadék	—	603.155	—	603.155
5. Különféle kárpótlási járadékok	—	45.628	—	45.628
6. Fizetmények idegen kormányoknak	—	87.500	—	87.500
Összeg . . .	3.020,751.480·23	128.543.961	6,529.501	122,014.460

Az 1868-ik évre a rendes törlesztési brutto szükséglet 23,597.390 forintot, az 5% illetéknek, a nyeremények 25%-os pótlékkal levonása után a netto törlesztési szükséglet 23,319.364 frtot tett ki a rendkivüli szükségletet és a fedezetet tekintetbe nem véve.

A számszerű összeadásból tehát kitünik, hogy az osztrák államadósság összege 1867 deczember 31-én 3.020,751.480 forintot tett ki.

Minthogy kamatfizetési kötelezettségünknek 1867. óta pontosan eleget tettünk, tőke tartozásunk 1867. óta természetesen nem változhatott, nem változhatott Ausztriának semminemű egyoldalú ténye által, legyen az conversio avagy legyen az szelvény avagy nyereményadó, és ezen nem változtathatott semmit az osztrák törvényben felvett »effectiv« kifejezés sem. Találóan mondja Kvassay, a közös államadósság megosztásáról irt munkájában: (lásd Kvassay István: »A dommanialis kölcsön és a közös államadósság megosztása.« Budapest, 1903., 17. l.)

»A *b)* szakasz eltérő szövegezése teljes magyarázatát találja a tényleges állapotban. A magyar szöveg a törlesztett adósságösszegnek megfelelő kamatokról szól, mert e tekintetben kétségnek nem szabad felmerülnie, hogy mily tőkének feleljenek meg ezek a kamatok, Ausztria szövege ellenben kizárólag a maga tekintetében egészen helyesen hivatkozhatik az unificalt kötvények (§. 2.) effectiv kamatjaira, mert ha ő akar készpénzben törleszteni, ő tényleg többet nem irhat le, mint a mennyit ő a hitelezőknek tényleg szokott fizetni.«

Magyarország jogi álláspontját mindazok, a kik erről a kérdésről irtak, olyan világosan és olyan meggyőzően fejtették ki, hogy fölöslegesnek tartom már a bevezetésben emlitett okoknál fogva részletesebben foglalkozni Magyarország jogi álláspontjának ismertetésével és ama 1867 : XV. t.-cz. 6. §-ából félreismerhetetlenül kitünő jogunkkal sem, mely szerint Ausztriától teljesen függetlenül jogunkban állott volna tőketartozásunkat egyenesen a hitelezőknek visszafizetni.

De térjünk át azon kérdés taglalására, mennyit tett volna

ki Magyarország tőketartozása, ha az 1887 : XV, t.-cz.-ben lefektetett elvek szerint már akkor számszerüleg megosztatott volna.

Az 1867 : XV. t.-cz. által vállalt államadóssági tőke összegét kétféle módon számithatjuk ki.

a) A kiszámitásnál kiindulhatunk először a hiteles kimutatás szerint 3.020,751.481 frtban megállapitott tőke-állományból. Ebből az összegből le kell vonni mindazokat a tételeket, melyek 1867. óta törlesztve lettek, avagy másféle elintézést nyertek; ilyenek:

1. Az osztrák-magyar bankot megillető és az 1899. évi XXXVII. t.-cz. által külön elintézést nyert bankadósság . .	80,000.000 frt
2. Az 1892. évi XVIII. t.-cz. által külön elintézést nyert lebegő államadósság	312,000.000 »
3. A pótegyezmény által elintézést nyert állam-jószág kölcsön	59,895.875 »
	451.695.875 frt

Ezen összeget 3.020,751.481 frtból levonva marad felosztásra 2.569,055.606 frt.

Weninger Vincze (l. »Politikai számtan« cz. művét) és Kvassay István szerint már most ezen összeg alapján Magyarország által visszafizetendő tőke kiszámitására az első lépés Ausztria és Magyarország között fennálló hozzájárulási arány és ennek alapján a tőkeviselési arány kiszámitása.

Vagyis:

$$122{,}295.702 : 29.188.000 = 2.596{,}055.606 : x$$
$$x = 613{,}068.024 \text{ frt, ebből}$$

lemegy a biztositékok és letétek magyarországi része, vagyis 824.280 frt és igy marad 612,443.744 frt. Eddig együtt halad tunk Weninger Vinczével és Kvassay Istvánnal, a kik erre vonatkozólag számitásokat eszközöltek.

Teljesen figyelmen kivül hagyták eddig azonban ők és mások is, kik e kérdésről irtak, a nem kamatozó nyereménykölcsönök kérdését. A hiteles kimutatásban három ilyen nem kamatozó nyeremény-kölcsön van, még pedig:

1839. évi sorsjegykölcsönnek ki nem sorsolt tőkéje	20,048.350 forint
A Como-járadékpapirok ki nem sorsolt tőkéje	829.794 »
Az 1864. évi jutalék kölcsön ki nem sorsolt tőkéje	38,470.000 »
összesen . . .	59,348.144 forint.

Ezen nyeremény-kölcsönök, minthogy kamatozatlanok voltak, államadóssági tőke kiszámitásának alapjául szolgáló kamat-teherben nem szerepelnek. A mennyiben azonban az időben a tőke számszerint megosztatott volna, ugy ezen tartozások sem estek volna figyelmen kivül. A mi az 1867 : XV. t.-cz. 2. §-ában emlitett 1,000.000 forintnyi összeget illeti, ez világosan nem a nem kamatozó terhek elengedése fejében adatott, hanem, a mint a törvényből világosan kitünik, csakis a természetüknél fogva egységes járadék adóssággá átváltoztatásra nem alkalmas tőke-visszafize-

tések czéljaira kibocsájtandó járadék-adóssági kötvények beszerzéséből eredő tehertöbbletnek Ausztria által való viselése fejében. Vagyis, hogy az uj törlesztésre szolgáló adóssági kötvények kibocsátásából eredő tehertöbbletet Ausztria fogja viselni, de nem jelenti ezen u. n. egységes járadékadósságá való átváltoztatásra nem alkalmas adósságok, mint pl. a nyeremény-kölcsönök, lebegő államadósság, bankkölcsön, Magyarországra eső részének elengedését. Bármennyire kardoskodott is tehát Lónyay Menyhért a »Bankügyről« irt munkájában a 80,000.000-os bankadósság dolgában, azt vitatván, hogy ezen 1 millió forint fejében Magyarország mentesül a természetüknél fogva egységes járadékadóssággá át nem változtatható adósságoknak kifizetése alól, a törvény világos rendelkezésével szemben, melyszerint Magyarország csakis a visszafizetésnél esetleg előálló tehertöbblettől, de nem az adósságtól magától szabadul, ezen felfogás meg nem állhat. És igy el nem vitatható tényként kell megállapitani azt is, hogy Magyarországnak tulajdonképen a fenti 59,348.144 frtból tőkemegosztás esetére a maga részét viselnie kellett volna. Levonva ezen 59,348.144 frtot fenti 2.569,055.606 frtból, marad 2.509,707.462 frt.

Ezzel azonban még nem vagyunk készek. Tekintve, hogy a dominális kölcsön külön elintézést nyert és a két kormány abban állapodott meg, hogy a dominális kölcsön 30% erejéig foglaltatik benne az állandó járulékban, nem pedig 23.866% erejéig, az arányositás helytelen volna, ha az egész kamatteherből 3,300.000 frtot és a magyar járulékból 990.000 le nem vonnánk. Marad tehát

az állandó járulékból	29,188.000 ból
levonva a pótegyezmény szerint	990.000 frtot
	281,980.000 frt.

és a

122,295.702 frt egész nettó kamatteherből levonva	
3,300.000 forintot, vagyis a dominális kölcsön $5^1/_2$% kamatait	
118,995.702 forint.	

A hiteles kimutatásban továbbá 736.283 frtnyi járadék szerepel a kamatteherben. Ennek a járadéknak a tőkéje a kimutatásban nem szerepel, tehát a kamatteherből egyelőre levonandó, és azután a Magyarországra eső rész tőkésitendő és a magyar blockhoz hozzáteendő. Mennyi vonandó le e czímen a magyar kamatteherből?

$$28{,}198.000 : 118{,}995.702 = x : 736.283$$

$$x = \frac{28{,}198.000 \times 736.283}{118{,}995.702} = 174.475\cdot27 \text{ frt.}$$

továbbá a . .	118,995.702 forintból
levonandó . .	736.283 frt, vagyis az egész tőkenélküli járadék
marad . . .	118,259.419 frt. A tőkenélküli járadék megfelelő

tőkéje tehát $174.475 : 118{,}259.417 = x : 2.509{,}707.462$

$$x = 3{,}702{,}717\cdot40 \text{ frt.}$$

A magyar tartozás kiszámitása czéljából ezek után felállithatjuk az arányt:

2.509,707.462 : 118,259.419 = x : 28,023.525

x = 594,716.872·48 frt.

Ehhez hozzáadandó a nyeremény-kölcsönökből Magyarországra eső rész	13,000.000 frt.
a fentemlitett járulék tőkéje	3,702.717 »
végül az 1 millió forint átalány tőkésitése 4·65% alapon	21,505.000 frt.
összesen . .	632,924.589 frt.

vagyis a magyar tőketartozás *kitesz 1.265,849.178 koronát*, mely összeg 1867. évi deczember hó 31-ike óta semmiféle változás alá nem eshetett;

b) ugyanezen eredményhez kell jutnunk, ha az állandó járulékot a megfelelő levonások után 4·65% alapon tőkésitjük és az igy kiszámitott összeghez a fentebb hozzátetteket hozzáadjuk.

Minden egyéb tőkésités, a mely nem 4·65%-os alapon történik, természetesen egészen helytelen. Az 5%-os tőkésités azért helytelen, mert nem veszi tekintetbe a 7%-os jövedelmi adót és 5%-os alapon a tőkésitést csak a brutto kamat-teher tőkésitése mellett lehetne keresztül vinni, a minek folytán ugyanaz az összeg jönne ki. Az a számitás, a melyet például Kvassay István tesz fel és a mely szerint a tőkésités kamatlába 4·6% volna, már számitásszerüleg is helytelen volna azért, mert a nyereménykölcsönök fent emlitett összegét tekintetbe nem vette, és a számitáson keresztül nem vezette, továbbá, mert a dominiális kölcsön tekintetében, miként alább látni fogjuk, helytelen álláspontot foglalt el, a mi a kamatláb kiszámitását természetszerüleg igen befolyásolta.

A hiteles kimutatásban az összes adóssági tőkék 5%-os alapon vannak átszámitva és igy természetesen a kimutatott kamat is ezen tőkéknek 5%-a. A bruttó kamatteher tehát 5%-át teszi az adóssági tőkének, nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy vannak adóssági tőketételek, a melyek nem kamatozván, a kamatteherben nem szerepelnek és viszont vannak kisebb kamattételek, a melyek tőkésitve nincsenek, és ezek az adósság kiszámitásánál megfelelőképen tekintetbe veendők.

A pótegyezmény II. czikke a Magyarország által teljesitendő megváltási tőkét 1.348,886.462 koronában állapitotta meg.

Láthatjuk ilyképen, hogy az 1867 : XV. t.-czikk nem eléggé preciz rendelkezései folytán körülbelül 72 millió koronával kell Magyarországnak tőkében többet fizetnie, mint a mennyire tényleg kötelezve volt.

Ha az osztrák részről a tőkésités pontjában adott engedményeket vesszük szemügyre, ugy az osztrák résznél számitásba helyezett 1.389,031.893 koronához a mi számitásunk szerint hozzá kell adni a felsorolt nyereménykölcsönök tőkéje czimén 26 millió koronát és igy megállapitható, hogy a megegyezés mindkét részről egy 50%-os engedményt tartalmaz. Teljesen téves volna az engedményi százalék kiszámitásánál pusztán a kamatlábat venni

tekintetbe és azt mondani, hogy az alkudozási margo 4·65% és 4·2% között feküdvén, Magyarország körülbelül egy 25%-os kiegyezést kötött, mert a valóság az, a mint azt a legpontosabb számitások alapján megállapithattuk, hogy tőkeengedmény dolgában az alkudozási margo felében történt az elosztás.

Térjünk most át a pótegyezmény által teremtett helyzet megvilágitására, az egyes eshetőségek kifejtésére, Magyarország a pótegyezményből fakadó jogainak precizirozására és a pótegyezmény egyes szakaszainak birálatára.

III.

A pótegyezmény első szakaszának *a)* pontja a dominális kölcsön rendezését foglalja magában.

A dominális kölcsön kérdése különösen azért bir fontossággal, mert az 1867 : XV. t.-czikk értelmében ezen kölcsön tervszerű törlesztése, vagy az egész kölcsönnek korábbi visszafizetése szerint az évi kamatjárulék és az államadósság kölcsönkamatainak Magyarországra eső részéhez képest kevesbbitendő. Az volt a kérdés már most, mennyivel kevesbbitendő a dominális kölcsön elesése folytán az állandó járulék, a mi természetesen ezen állandó járulék tőkésitésénél igen nagy szerepet játszik.

Tekintettel erre Magyarországnak mindig az volt az érdeke, hogy részét a dominális kölcsönben lehetőleg nagynak tüntesse fel, Ausztriának viszont az volt az érdeke, hogy Magyarország hozzájárulását lehetőleg kicsinynek tüntesse fel.

Lónyay szerint, miután a dominiális kölcsön felényi részben magyar birtokokra van bekebelezve és Magyarország az amortisationális járulék felét viseli, az állandó járulékban is az amortisationális kölcsön kamatainak fele foglaltatik, mig ellenben Ausztria szerint ugyanazon arány, melyben a magyar járulék az osztrák államadósság összes szükségletéhez áll, alkalmazandó a magyar járuléknak a dominiális kölcsönre eső részére is, vagyis 23·866 = 39% és igy a magyar járulék 783.599 forintot tenne ki. Sőt ezen Ausztria által elfogadott álláspontban némely magyar iró (l. Kvassay 18. l.) is osztozott. Ám már 1873-ban dr. Brestel akkori osztrák pénzügyminister jegyzékében azon felfogás jut kifejezésre, hogy Magyarország járuléka a dominiális kölcsön kamataihoz 70 = 30% arányban osztatnék fel, mely felfogáshoz Kerkápoly minister is csatlakozott, vagyis a számitás mellett Magyarország járuléka 990.000 forint = 1,980.000 koronát tesz ki. Ezt az álláspontot a két kormány a pótegyezményben is kifejezésre juttatta.

Mi birhatta rá Ausztriát ezen kérdés ilyetén rendezésére.

Ausztriának csak két utja volt, vagy azt kellett mondania, hogy a dominiális kölcsön kamatainak fele foglaltatik a magyar állandó járulékban, miután a törlesztési hányad felét viseltük, ez természetesen Ausztriára nézve rendkivül hátrányos lett volna, vagy pedig azt kellett állitania, hogy Magyarország az adósság 23.866·39%-át vállalta el.

Ha Magyarország a tőkének csak 23.866·39%-át vállalta, de a törlesztéshez ugyanannyit fizettünk, mint Ausztria, vagyis évi

150.000 forintot, akkor csak természetes, hogy a mi adósságunk sokkal előbb volt törlesztve, mint Ausztriáé. Minthogy a tőke 23.886·39%-nál évi 150.000 forint körülbalül 1%-os törlesztést képvisel, a Magyarországot terhelő 23.866·39% már rég törlesztve volna. Ugyanigy áll a dolog, ha felvesszük, miként a pótegyezmény statuálja, hogy Magyarországot a dominiális kölcsön 30%-a terheli. Egy egyszerű amortisationális számitás ezt világosan tanusitja:

A dominális kölcsön 30% = 36 millió korona tiszta kamata évi	5·5%
Évi törlesztés 300.000 korona megfelel	0·833%-nak
az évi annuitás . . .	6·33%
a félévi » . . .	3·16666%

5. Ehhez legközelebb áll a VI. dekursiv tabellában 316.356, mely mellett 75 terminus áll. A törlesztési tartam tehát 75 félév, vagyis a mi 30%-os alapon kiszámitott 36 millió koronát kitevő tartozásunk már 1902-ben teljesen törlesztve volt.

Lónyay Menyhért tehát tudta, hogy mit mond, mikor azt állitotta, hogy Magyarországot a dominiális kölcsön fele terheli, mert hisz csakis ezen feltevés mellett van Magyarország részére 1912-ben törlesztve, viszont ez időpontban 1,500.000 forint, nem pedig 990.000 forint volna Magyarország állandó járulékából leirandó.

Ezekből láthatjuk, hogy a dominiális kölcsönnél éppen az ország érdekei nem lettek kellőképen megvédve. Az indokolásban egy szó sincs arról, hogy az osztrák álláspont elfogadása mellett már a 1902-ik évben jelentkezik törlesztettnek a magyar quota, holott Kvassay már 1903-ban figyelmeztetett arra, hogy tulajdonképen immár a mi részünket letörlesztettük. Kvassay ugyan a dominiális kölcsön kérdését egészében nem helyesen fogta föl, a mennyiben ő Lónyay állásfoglalását ócsárolja, holott az az egyedüli logikus és helyes álláspont. Csakis Lónyay álláspontja mellett lehet megfelelni az e részben felhangzó osztrák ellenvetésre, hogy a törvény 2. §. 3. bekezdésében határozottan az foglaltatik, hogy Magyarország állandó járuléka a dominiális kölcsön kamataival csakis vagy a tervszerű törlesztés, vagy az egész kölcsön korábbi visszafizetése esetén kevesbbithető, minthogy pedig az egész kölcsön 1912 előtt nincs visszafizetve, nincs semmi jogunk Ausztria álláspontja szerint megfelelő járulék reductióhoz. A két kormány közötti távolsági margo 23.866·39% és 50% (jobban mondva csak 47·359415% mert a dominiális kölcsön csak mintegy félig volt a magyar koronauradalmakra bekebelezve) között mozog és kormányunk ama sovány kiegyezést kötötte, hogy 30%-ot fogadott el és egyszersmind vizbe ejtette ama sok milliót, a melyet 1912-ig teljesen tartozatlanul fizetünk. A dominális kölcsön rendezését tehát kielégitőnek mondani éppen nem lehet és a kormánynak legalább is azt kellett volna keresztül vinnie, hogy eme 900.000 forint már az 1903-ik évtől kezdve hozassék levonásba, miután ezen összeget már évek óta indokolatlanul fizetjük.

Az I. szakasz *b)* pontjához kevés hozzátenni valónk van. Az 1867 : XV. t.-cz. 2. §. utolsó bekezdése értelmében a magyar-

országi állampénztárakban elhelyezett biztositékokat és letéteményeket annak idején a magyar pénzügyi igazgatás fogja visszafizetni.

Ezen biytositékok és letétek legnagyobb része már le van fizetve és az ezért járó kamatok Magyarország állandó évi járulékából eddig is levonásba hozattak. Az I. szakasz *b)* pontja egyszerüen azt a változtatást tartalmazza, hogy a biztositékot és letéteket egyszerüen kikapcsolja, kimondván, hogy a biztositékokat és letéteket, a mennyiben még léteznek, ezentul Magyarország saját számláján fogja kamatoztatni és ennek fejében az állandó évi járulékból az egyezmény megkötésének idején fizetett 56.660 korona 40 fillérrel kevesbedni fog.

Az I. szakasz *c)* pontja meghatározza Magyarország állandó évi járulékát s a két előző tétel levonása után, mely állandó járulék az 1867 : XV. t.-cz.-kel szemben semmi eltérést sem mutat és csak 1912-ben, vagyis a dominiális kölcsön tervszerű törlesztése után áll be az állandó járulékban változás.

IV.

A pótegyezmény II. szakasza foglalja magában a legfontosabb rendelkezéseket, nevezetesen egyrészt a visszafizetési kötelezettséget, mely az 1867. évi t.-cz. szerint fenn nem állott, másrészt a visszafizetendő tőke pontos, számszerű meghatározását, a mely a két állam között a tulajdonképeni vitapontot képezte. Mind a kettő tehát egy novumot képez, a melyben kölcsönös engedmények, illetőleg új kötelezettségek jutnak kifejezésre. Magyarország tőketartozásának 1.348,386.462 korona 82 fillérrel történt megállapításával egyidejűleg kimondatott az is, hogy Magyarország ezen tartozását bizonyos időn belül Ausztriának visszafizetni tartozik.

Az államadósságok története azt mutatja, hogy az államok mindig magánszemélyeknek tartoznak, arra vonatkozólag azonban, hogy állam állammal szemben vállaljon kötelezettséget, csakis vesztett háború után a fizetendő hadi kárpótlásoknál találkozunk.

De nemcsak hogy az osztrák állam a magyar állammal szemben a hitelező és az adós viszonyába lépett és hogy tőlünk fix határidőn belül milliárdnyi követelni valója van, de erre még kötbér mellett is köteleztük magunkat a pótegyezményben.

Ha meggondoljuk, hogy 1892-től kezdve 1902-ig, vagyis teljes 10 évig kellett várnunk, mig az alkalmas időpont egy conversionális műveletre megérkezett, ha meggondoljuk, hogy 1902 óta immár hat év mult el, a nélkül, hogy államadóssági terheinken könnyíthettünk volna és a mostani pénzügyi viszonyaink között egynéhány évig kell várnunk, mig egy conversio lehetősége beáll és könnyen történhetik, hogy ezt a kedvező momentumot, a mely néha csak futólag jelentkezik egész rövid időre, akár a parlament munkaképtelensége, akár beállott politikai zavarok következtében nem használhatjuk ki, akkor a megoldásnak ezt a módját ideálisnak éppen nem lehet tekinteni.

A visszafizetési kötelezettség mérlegelésénél azt is latba

kell vetnünk, hogy nem conversióról, hanem a mi államhitelünk történetében mindeddig nem történt meg, egy milliárdos emissióról van szó, melynek keresztülvitele sokkal nehezebb és drágább, mint a kötvények kicserélésével vagy lebélyegzésével kapcsolatos conversiók.

Már magában véve azon körülmény, hogy a pótegyezmény rendelkezései folytán a közel jövőben meg kell ragadnunk a kínálkozó legjobb alkalmat, hogy Ausztriának adósságunkat visszafizessük, csaknem lehetetlenné teszi, hogy a közel jövőben nagyobb productiv befektetésre irányuló emisióval léphessünk a piaczra, nehogy a kibocsátandó kötvény összegének tulságos magassága és a kínálkozó hitelünk tulságos igénybevétele által az emissiót nagyon megdrágítsuk.

Másrészt azonban semmi kétség nem foroghat fenn az iránt, hogy a pénzpiacz ezt az emissiót tulajdonképpen egy conversioképen fogja felfogni és nem fogja azt a pénzpiacz egy újabb megterhelés vagy államadóssági terheink növekedésének tekinteni, mert hiszen ezen emissio útján államadóssági terheink nem hogy növekednek, ellenkezőleg csökkennek.

Az iránt sem lehet semmi kétség, hogy a mely pillanatban Ausztria a 4·2%-os egységes osztrák államadósság conversiójához fog fogni, akkor mi is képesek leszünk Ausztriát követni és a miként alább látni fogjuk, azt sem kell kizártnak tekinteni, hogy Ausztriát meg fogjuk előzni, a mi különösen abban az esetben következhetik be, ha Ausztria az egész eredeti és 1903-ban már részben 4%-ra convertált egységes államadósságot alacsonyabb kamatozású, esetleg 3½% typusra kivánná convertálni, melyre természetesen az alkalmas időpont nehezebben fog találtatni, mint a 4·2% egységes járadékkötvények egyszerű redukcziójához.

A visszafizetési kötelezettség ilyképpen bár a magyar államhitelre nézve nyugtalanító körülmény, de semmi esetre sem lehet államhitelünkre nézve hátrányos, veszedelmes momentum és a visszafizetési kötelezettséggel kapcsolatban felmerült aggályok inkább theoretikusak és skrupulus következményei.

A pótegyezményi törvényhez az osztrák képviselőházhoz benyujtott indokolásban azt olvashatjuk, hogy Ausztriának a visszafizetési kötelezettséget szerződésileg statuálnia kellett, mert abnormis állapotnak tekintendő, hogy egy bizonyos adósság Magyarország terhére kamatoztassék, azonban a visszafizetési kötelezettség mégis csak Ausztriát terhelje.

Ez mindenesetre abnormis helyzet és kérdés, miképen lett volna technikailag megszüntethető? Három lehetőség van:

A) Magyarországnak megadatik a hitelezőkkel szemben e direct felmondási jog, a mig azonban a felmondás ideje be nem következett, addig a helyzet változatlan marad.

B) Magyarországnak megadatik a hitelezőkkel szemben az egyenes felmondási jog, Ausztriának azonban külön még Magyarország előtt meg van a conversio és felmondás joga.

C) Magyarország a hitelezőkkel egyenes összeköttetésbe nem lép, a mennyiben azonban adósságát Ausztriának kifizeti, Ausztria a maga adósságát tartozik felmondani.

Ezen három módozat közül szükségszerüleg a visszafizetési kötelezettségnek csak az első módozattal kapcsolatban lehet valami indokolható alapja. Ausztria t. i. a hitelezőktől nincs jogositva egyszerűen szabadulni, hanem a mindenütt érvényes jogszabályok értelmében, habár Magyarország az adósságot átvállalta, Ausztria továbbra is obligóban marad úgy, hogy ezen obligójának határidőt szabni Auztriának feltétlenül érdekében áll. A hitelezők t. i. nincsenek kötelezve egy adós helyett egy másik adóst elfogadni és igy nem lehetett kimondani, hogy egy bizonyos időponttól kezdve nem Ausztria, hanem Magyarország lesz az adós állam.

Az tehát, hogy Magyarország a 4·2%-os adóssági kötvényeket egyszerűen a maga államadósságába bekebelezte, illetőleg átvette volna, technikailag és jogilag keresztülvihetetlen lett volna, és legfeljebb Ausztria garantiája mellett lett volna lehetséges, kimondatván, hogy ezen államadóssági kötvények kamatait, valamint tőkéjét Magyarország tartozik fizetni, illetőleg visszafizetni, Ausztria szolidáris felelőssége azonban, úgy mint eddig is, ezentúl is fennáll.

Ez utóbbira természetesen Ausztria nem lett volna hajlandó s igy helyesen és az 1867. évi XV. t.-cz. 6. §-ának megfelelőleg azt kellett volna statuálni, hogy Magyarországnak egyenesen joga legyen az adóssági kötvényeket bármikor visszafizetésre felmondani, a mig pedig ez nem történik meg, a helyzet változatlan marad. Törvényes alapja ennek az, hogy Ausztriának az 1867 : XV. t.-cz. 6. §-a értelmében nincs is joga a Magyarországra eső tőkét visszafizetni, mert Ausztriának ezen §. szerint csak saját járulékát van jogositva csökkenteni. Ezt Ausztriának már 1903-ban be kellett látnia és ezért az u. n. magyar blokkot érintetlenül hagyta. Csodálkozunk és hibáztatnunk kell tehát, hogy ennek az álláspontnak, melyet Ausztria már 1903-ban elismert és a melynek világos törvényes rendelkezés képezi az alapját, a kormány érvényt szerezni nem tudott és a visszafizetési jogból visszafizetési kötelezettség lett.

Miért nem akarta Ausztria ezt a megoldási módot elfogadni, miért követelte és vitte keresztül Ausztria, hogy a tőke-visszafizetés egyenesen Ausztriának teljesitendő és hogy a felmondás joga a hitelezőkkel szemben egyedül Ausztriát illeti meg.

Technikai okok ezt nem indokolhatták, mert hiszen Ausztriának módjában állott volna a transactiót Magyarországgal karöltve keresztülvinni, hanem Ausztriát valószinüleg az a szempont vezette, hogy ő az 1.400,000.000 koronányi magyar blocknak továbbra is ura akar maradni, esetleg összes államadósságait egy uj typusra konvertálni és ha ez megtörtént, Magyarország által készpénzben fizetett összeget esetleg hasznos beruházásokra forditani.

Ausztriának sokkal könnyebb a helyzete, ha ő a meglevő 4·2%-os papirt convertálja, mintha, a mennyiben hasznos beruházások szüksége előáll, emittálnia kell és az emissio nehézségeit és kötelezettségét szerződésileg reánk magyarokra áthárítani és e mellett még a magyar blokk conversiójának nyereségét is élvezni akarta.

Az osztrák képviselőházhoz a pótegyezménynyel kapcsolatosan benyujtott indokolás azt mondja, hogy a visszafizetési kötelezettség statualását Magyarország csak tőke engedmény fejében volt hajlandó engedélyezni, és e tőkeengedmény a visszafizetési kötelezettség vállalása fejében adatott osztrák részről. Ha való volna, hogy e két szempont egyszerre mérlegeltetett, ugy Magyarország olyasvalamit vett ki saját mérlegének serpenyőjéből, melyet onnan kivenni sem a czélszerűség, sem a jog szempontjából kényszeritve nem volt. A visszafizetési kötelezettség a fennállott jogszabályok értelmében semmiképen sem létezett, a tőkeengedmény kérdése és a tőkésités kérdésében ellenben az osztrák álláspont meg Spitzmüllernek az osztrák közgazdák 1908. évi február 1-én tartott ülésében tett kijelentése szerint sem volt teljesen megtámadhatatlan, de mi tudjuk, hogy jogi szempontból az osztrák álláspont teljesen tarthatatlan és a legobjectivebb megbirálás mellett is mondható, hogy egy esetleges választott bíróság Magyarország javára döntött volna. Ugy sem lehet construálni a dolgot, hogy Ausztria bármiképen birtokban volna, mert hiszen Magyarország adott esetben élhetett volna egy nagyobb emisióval, Ausztriának a nem vitás 1.272,000.000 koronát kifizethette volna az államadóssági járulék további megfizetését megtagadhatta volna és a külömbözetre vonatkozólag választott bíróság döntése lett volna provocálandó.

De térjünk át a megváltási tőke, illetőleg a tőkeengedmény számszerű vizsgálatára.

A pótegyezmény első szakaszában Magyarország 58,339.339 korona 52 fillérben megállapitott államadósságának 4·2%-os alapon való tőkésitése, a mi az osztrák álláspontnak felel meg, összesen 1.389,031.893 korona és 38 fillért tesz ki, a mivel szemben a 4.325% alapon való tőkésités mellett Magyarország 1.348,886.462 korona és 82 fillért fizet, a tőkeengedmény, tehát 40,145,430 korona volna. A magyar képviselőházba a pótegyezményhez benyujtott indokolás szerint ellenben a tőkeengedmény 49,974.048 korona és 49 fillért képviselne. A magyar kormány számitása és az indokolás felállitása azonban nem helyes, mert a 49,974.049 korona 49 fillérbe t. i. a dominiális kölcsön törlesztése folytán beállott kamatkevesbülés is be van számitva.

Láttuk azonban fentebb, hogy a dominiális kölcsön megoldása Magyarországra kedvező éppen nem volt, és semmiképen sem vonható be a tőkeengedménybe, mert hiszen addig a határig, a meddig az osztrák kormány most engedett, 1873-ban már Brestl lovag akkori osztrák p. ü. minister Lónyay Menyhérthez intézett átiratában is elment és egyébiránt is ezen a czímen Ausztriának tartozatlanul még most is igen nagy összegeket fizetünk. Erre különben az indokolás is rájön, a mennyiben az évi megtakaritás kiszámitását már a dominalis kölcsön kamatainak levonása után eszközli és állitja össze és az ott feltüntetett számadatok elfogadhatók. Ezen számitás szerint 96%-os netto értékesitési árfolyam mellett az évi megtakaritás 2,135.736 korona 90 fillér, 97%-os netto értékesitési árfolyam mellett pedig 2,715.155 korona 78 fillért tenne ki. Minthogy pedig az 1902-ben keresztülvezetett conversionál hozzávetőleges számitással 96·25% ár-

folyamot értünk el, Wekerle Sándornak a képviselőházban 1907. évi október 16-án tett azon nyilatkozata, hogy a megtakaritás évenkint 2½ milliót tenne ki, tulzottnak egyáltalában nem tekinthető, a mennyiben valamivel olcsóbb pénzviszonyok állanak be.

A pótegyezmény 2-ik szakasza 2-ik bekezdése értelmében a megváltási tőkéből egy bizonyos rész érczpénzben volna teljesitendő, még pedig 498,774.666 korona 47 fillér. Az érczpénzben teljesitendő fizetés megfelel természetszerűleg az 1-ső szakaszban 20,572.000 koronában megállapitott állandó érczpénzbeni kamatjárulék 4.325%-nyi tőkésitésnek. Megemlitésre érdemes, hogy az osztrákok az 1908-iki conversio keresztülvitele előtt (lásd Spitzmüller 148. oldal) 3,284.000 korona névértékű január—juliusi ezüstjáradékot április—októberi ezüstjáradékra változtatták át azon czélból, hogy a Magyarország terhére kamatozó és igy Magyarország által megváltandó tőkét az osztrákok által az ezüst- és papirjáradék egymáshoz való viszonyára 63 : 37 arányban felvett viszonylatot Magyarország rovására ezüstjáradékban egészitsék ki. A 63 : 37 arány azonban a dominialis kölcsön rendezése folytán eltolódást mutat és a tőkeengedmény folytán az osztrákok eme conversiója a mi rovásunkra most már kifejezésre nem jut.

Az érczpénzben való teljesités természetszerűleg a miként ez most is igy van, nem jelenti azt, hogy nekünk effectiv aranyban vagy ezüstforintokban kellene ezen fizetési kötelezettségünket teljesiteni.

Mindenkinek fel kell tünnie, hogy a mig 1867 : XV. t.-cz. egyrészt papirpénzben, másrészt ezüstben teljesitendő fizetményekről szól, addig a pótegyezmény ott, a hol eddig papirpénzben való teljesitéséről van szó, csak koronákról, ott pedig, a hol ezüstben való teljesitésről volt eddig szó, érczpénzbeni teljesitésről beszél. A valóság az, hogy miként az egyéb kölcsönös állampénzügyi szolgáltatások, ugy ez is elszámolás és egyszerüen átutalás tárgyát képezte és igy effectiv érczpénzben való teljesitésről eddig szó sem volt.

Ez a helyzet természetesen változatlan marad 1912-ig, miután a különleges határozmányok I. pontjának hatálya az aranykorona alapul vétele melletti fizetésre vonatkozólag az érme és pénzrendszerre vonatkozó egyezmény hatályon kivül való helyezkedésének időpontjában kezdődik. 1892 : XVIII. t.-cz. 20. czikkepedig kimondja, hogy mindkét részről szerződésszerű módon vert érmék még legkevesebb két évig az érme-szerződés határozmányainak megfelelően mindkét államban elfogadandók. Egyuttal kötelezi magát a két kormány arra, hogy ezen időn belül a szerződéses pénzláb és éremrendszer szerinti koronaértéket fönn fogja tartani. Nekünk tehát 1912-ig ezüstforintokban, illetőleg az ezüstfolyam árfolyamának megfelelő idegen váltókban van jogunk Ausztriának érczpénz és egyéb tartozásunkat teljesiteni.

A mennyiben Magyarország 1910-ben a magyar nemzeti bankot felállitaná, ugy tartozását 1912 után szintén nem effectiv aranyban, hanem a különleges határozmányok I. pontjának világos rendelkezéséhez képest, szintén csak az aranykorona alapul vétele mellett tartozik teljesiteni és teheti ezt ugyancsak Ausztriára

szóló váltókban, vagy pedig az akkori osztrák nemzeti bank bankjegyeiben. Semmi aggodalmat ennek következtében nem kelthet az, hogy az önnálló magyarbank felállitása esetén nekünk Ausztriával szemben aranyban fizetendő kötelezettségeink állanak fenn, mert ezt az aranykorona alapul vétele mellett devisákban mindenkor jogunk lesz Ausztriának fizetni. Kár csak az, hogy ez kifejezetten nincs benn a törvényben és e részben mintául lehetett volna venni az 1871-iki franczia hadikárpótlás fizetésének módozatait, a hol fel vannak sorolva mindazon idegen piaczok, melyekre szóló váltókkal a kárpótlás fizethető volt. Bár a koronaérték és aranyérték között jelenleg semmiféle árfolyamkülönbség nincsen, mégis határozottan perhorrescálni kell, hogy a pótegyezmény nem mondja ki határozottan egész teljesitményünkre, hogy azt koronaértékben fizethetjük, mert miért fizessünk mi Ausztriának egy adósságot érczpénzben avagy pedig az aranykorona alapul vétele mellett, a melyet maga Ausztria is csak koronaértékben fizet a hitelezőknek.

Ha a kormány annyira ragaszkodott a készfizetések felvételéhez, miért nem létesitett junctimot a készfizetések felvétele és a kölcsönös állam pénzügyi szolgáltatások aranyban való teljesitése között, vagy legalább is a készfizetések felvételéhez kellett volna feltételképen csatolni az érczpénzben kamatozó szolgáltatások érczpénzben való visszafizetését. Látni fogjuk azonban alább, hogy a kiegyezési törvényben mégis történt gondoskodás e pontban is. Térjünk át most azon kérdésre, mennyiben áll Ausztriának érdekében tőkevisszafizetésünk eszközlésénél kezünkre járni.

Az osztrákok folytonosan azt hangoztatják és Beck báró, Koritovszky lovag, mint pedig Spitzmüller felszólalásukban Ausztriának érdekekép tüntetik fel azt, hogy Magyarország visszafizetési kötelezettségeinek minél könnyebben tehessen eleget és hogy e czélból Magyarországgal szemben előzékenységre hajlandók. Annyi kétségtelenül érdeke Ausztriának, hogy Magyarország visszafizetési kötelezettségeinek eleget tehessen, ahhoz azonban, hogy mi visszafizetési kötelezettségeinknek eleget is fogunk tudni tenni, semmi kétség nem férhet és ehhez Ausztria segédkezésére nem szorulunk. A kérdés csak az, vajjon Ausztriának érdeke-e, hogy mi egy magas emissionális árfolyamot érjünk el vagy pedig inkább érdeke, hogy a mi állampapirjaink árfolyama egyáltalában alacsony legyen. Ausztria e pontban bizonyes dilemmában van; ha a magyar járadék árfolyama alacsony, akkor az osztrák járadék árfolyama is alacsony lesz, mert a kereslet a magyar járadék iránt növekedni, az osztrák iránt pedig csökkeni fog. Emellett Ausztriának azzal is számolnia kell, hogy a magyar állampapirok alacsony árfolyama épen Ausztria tőkepénzeseit sujtja legjobban. Másrészt Ausztriának, mint hiteltadó országnak esetleg érdekében állhat, hogy Magyarország magas kamatokat fizessen és igy e szempontból Ausztria egy alacsony magyar emissionális árfolyam esetén sem járna nagyon rosszul. A következő szakasz meg fogja mutatni, hogy Ausztria mennyiben járhat kezünkre.

VI.

A pótegyezmény III. szakasza azt rendeli, hogy a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya, ha a tőkefizetés teljességében egyszerre történik, a február-augusztusi és április-októberi kamat esedékkel biró egységes járadékból, a mennyiben még forgalomban van, ugyanoly összeget visszafizetés végett fel fog mondani; ugyanez az eljárás fog követtettni akkor, ha a tőkefizetés egyszerre oly összegben teljesittetik, a mely a II. czikk szerint Magyarországnak a február—augusztusi kamatesedékkel biró egységes járadékra vagy az április-októberi kamatesedékkel biró egységes járadékra — az utóbbit illetőleg érczpénzben — eső kamatjárulékának megfelel.

Ennek a szakasznak kellő megérthetése czéljából ismernünk kell az 1903-iki osztrák conversio keresztülvitelének módozatáit. A közös államadósság állománya 1902 deczemberében a következő volt.

Papirjáradék:

	Bemutatóra szóló	Névre szóló	Összesen
	koronákban		
Május—november . . .	1.306,574.650	417,173.600	1.723,748.250
Február—augusztus .	635,367.100	650,319.600	1.285,686.700
Összesen . . .	1.941,941.750	1.067,493.200	3.009,434.950

Aranyjáradék:

	Bemutatóra szóló	Névre szóló	Összesen
	koronákban		
Január—julius	1.311,482.595	189,574.000	1.501,056.595
Április—október	405,600.900	110,697.500	516,298.400
Összesen . . .	1.717,083.495	300,271.500	2.017,354.995
Egészben . . .	3.659,025.245	1.367,764.700	5.026,789.945

Ebből az itt feltüntetett és részben conversióra kerülő összegből az osztrák kormány az ugynevezett magyar blokkot kihasitotta.

Hogy ez mikép történt, erre vonatkozólag Spitzmüller már idézett czikkében találunk részletes utmutatást. Az alapul vett 29,403.402 forint 4·2% alapon történt tőkésitése mellett az akkor összesen 5.025,996.000 koronát kitevő osztrák államadósságból 3.620,886.600 korona esett volna az osztrák államadósságra, mig ellenben 1.405,904.100 korona a magyar tőketartozásra. A Magyarország részére szabadon hagyandó utóbbi összegben a papirra szóló járadéknak az érczpénzre szóló járadékkal természetszerüen abban az arányban kellett lennie, a mely arányban az 1867. évi XV. t.-czikkben a papirban teljesitendő járulék állott az érczben teljesitendő járulékhoz.

Az osztrák cs. és kir. pénzügyministeriumnak 1903 február 1-én (E. 38.) megjelent hirdetményi felhivása folytán a következő kategoriák kerültek conversio alá:

a) valamennyi január 1-ső és julius 1-én kamat esedékességgel biró bemutatóra, vagy névre szóló érczpénzben kamatozó államjáradék kötvény (ezüstjáradék) 1.497,772.715 korona;

b) valamennyi papirban kamatozó névre vagy bemutatóra szóló kötvény május 1-re és november 1-re kamatesedékességgel birnak (papirjáradék) összesen 1.723,747,785 korona;

c) a papirban kamatozó és február 1-re és augusztus 1-re kamatesedékességgel biró kötvényekből a hirdetmény megjelenése napján létező kötvények, a mennyiben azok 20.000 forintnál nagyobb összegre szólnak.

Ennek folytán a conversiótól ment maradt:

	Bemutatóra szóló	Névre szóló
	koronákban	
I. Február—augusztus papirjáradék	635,110.700	251,210.900
II. Április—október ezüstjáradék	408,872.600	110,709.900
Összesen . . .	1.043,983.300	361,920.800
		1.405,904.100

vagyis az ezüstjáradék összege 519,580.500 korona, a papirjáradék összege pedig 886,221.600 kor. volt, a miből a pótegyezmény értelmében Magyarországnak 498,774.566 kor. 47 fillért érczpénzben, 850,111.896 kor. 42 fillért pedig folyó pénzben kell teljesitenie.

A III. szakasz első bekezdésében két dolog van, a mi különösen szembe ötlik, az egyik azon kitétel, hogy az osztrák kormány az egységes járadékból, a mennyiben még forgalomban van, ugyanily összeget fog visszafizetésre felmondani. Mit jelent ez? Azt jelenti-e, hogy a mennyiben Ausztria a mostani 4·2%-os kötvényeket kicserélné egészen más typusu kötvényekkel, fennáll még akkor is az ezen szakaszban szabályozott felmondási kötelezettség, a vagy csak akkor van meg Ausztriának a Magyarország részéről történendő visszafizetés esetében a felmondási kötelezettsége, ha a 4·2%-os kötvények bár conversio folytán redukált kamatlábbal, azonban mégis in natura forgalomban vannak?

Azon esetben, ha Ausztria a még forgalomban levő 4·2%-os járadékot, a mint ezt a 1903-iki conversiónál tette, egyszerüen 4%-os kamatoztatásra bélyegzi le, Ausztria felmondási kötelezettsége a pótegyezmény értelmében kétségen kivül álló.

Hogyan állunk azonban, ha Ausztria épen a magyar blokkot avagy az egységes járadékadósság egészét uj kötvényekkel cseréli ki?

A pótegyezmény intentiója kétségtelenül az volt, hogy bár a 4·2%-os állampapirok conversiójából eredő nyereség kizárólag Ausztriát illeti, de a pótegyezmény alkotásánál a szerződő felek czélja az volt, hogy a körülbelül 1.350,000.000 korona értékben kibocsátandó magyar kötvények részére hely csináltassék és igy az az értelmezés volna helyes, mely szerint nemcsak a már esetleg reducált kamatozású egységes államadóssági köt-

vények, hanem még az esetleg kicserélés folytán kibocsátott kötvények 1.350,000.000 korona értékben az osztrák kormány részéről adott esetben felmondandók volnának. A pótegyezmény szószerinti értelmezése ugyan ennek ellentmond, azonban a szerződés intentiója kétségtelenül ez volt és jogilag helytelen volna formalis, nem pedig materialis ismérvek után indulni, tekintve, hogy az, vajjon Ausztria a 4·2% kötvényeket lebélyegzi-e 4%-ra avagy 4%-os papirokkal kicseréli, alapjában ugyanaz.

Valószinűnek kell különben tartanunk, hogy az osztrák kormány az egyszerű kamat reductio kipróbáltan kényelmes utját fogja követni.

Annyiban mégis érdekében állhatna Ausztriának a pótegyezmény III. szakaszát megkerülni, a mennyiben egy milliárdnyi investitiót akarna eszközölni, ezen esetben az emissio terhét és nehézségeit reánk háritaná, Ausztria pedig általunk készpénzhez juthatna. Nekünk magyaroknak pedig igen nagy érdekünk hangoztatni, hogy Ausztria köteles a kicserélt kötvényeket is visszafizetésre felmondani, mert árfolyamunkra a felmondás igen nagy befolyással lehet.

A másik, a mi ezen szakaszban feltünik, az, hogy mit jelent azon kitétel, ha a tőkefizetés teljességében egyszerre történik? Azt jelenti-e, hogy előbb kell Ausztriának fizetnünk és csak azután tartozik Ausztria felmondani? Ez a magyarázat természetszerűleg egészen helytelen és az illető szakasz czéljával teljesen ellenkező volna. Absurdum volna ez azért, mert hiszen Magyarország az e kibocsájtandó kötvényeiért beveendő összeget csak az aláirás kibocsátásától számitott hosszabb idő mulva fogja megkapni és ha az osztrák kormány részéről történendő felmondás a magyar emissio teljes keresztülvitele vagyis a kifizetés után következnék be, ugy a kibocsátandó magyar kötvények semmiféle könnyebbséggel nem birnának és nem lépnének az osztrák kötvények helyébe, — a mi pedig a pótegyezmény illető szakaszának kifejezett czélja.

Ebből következik, hogy attól a pillanattól kezdve, melyben Magyarország Ausztriának a tőkevisszafizetést bejelenti, illetőleg az emissiót proclamálja, Ausztriának is kötelessége párhuzamosan a magyar emissióban meghatározott határidőkkel saját megfelelő kötvényeit visszafizetésre felmondani. Ettől az időponttól kezdve sem a conversio, sem a kicserélés joga Ausztriát többé nem illeti meg.

Határozottan ki kell emelni azonban, hogy Magyarországnak semmi néven nevezendő anyagi érdeke nincsen e pontban sarkára állani. Tudvalevő, hogy emissiók akkor járnak a legnagyobb sikerrel, ha más államok convertálnak. Az is kézen fekszik, hogy minden tőkepénzes az esetleg 4%-ra átcserélt 4·2%-os egységes járadék helyett szivesebben vesz pl. 96-os árfolyamon 4%-os magyar korona járadékot, mint egyenesen a 4·2%-os egységes államadóssági papir helyett. Valami nagyon tehát Ausztria ebben a kérdésben a mi kárunkra bele nem játszhatik, bár másrészt a pénzpiacz felszabadulása is kedvezően hatna árfolyamainkra.

Kérdés, ki fog előbb eljárni, Ausztria fogja-e előbb a 4·2%-os járadékot convertálni, avagy mi fogunk Ausztriának elébe vágni. Tudvalevő, hogy Ausztriának, ha bennünket megelőz, évenként 2,000.000 koronányi tiszta haszna van a conversióból és ez is inditó oka lesz Ausztriának a minél előbb való conversióra, másrészt ahhoz, hogy a 4·2%-os osztrák járadék parin jegyeztessék, nagyon kevés kell, ellenben az emissionalis időpont egy magyar emissiónál csakis a legkedvezőbb pénzpiaczbeli constellatiónál járhat megfelelő pénzügyi eredménynyel.

De tudjuk, hogy 1892-ben is az osztrákok mozgolódásai daczára a 4·2% osztrák járadék conversiójának majdnem egy teljes évvel elébe vágtunk és igy nem kell kizártnak tekinteni, hogy pénzügyi kormányunk a kellő pillanatot ezuttal is biztos kézzel fogja megragadni.

Legelőnyösebb reánk nézve természetesen az volna, ha Ausztria még a magyar emissiót megelőzőleg egész járadékát 3¾%-ra convertálná, mert abban az esetben természetesen a 4%-os magyar typus emissiójának igen nagy sikere volna.

Az sem volna teljesen elvetendő, ha a törvényhozás a kormánynak már eleve felhatalmazást adna bizonyos feltételek melletti emissióra, nehogy a pénzügyi kormány esetleg politikai tekintetek miatt kénytelen legyen az alkalmas pillanatot elszalasztani. Csak igy képzelhető egy partialis törlesztés is, melyhez a II. czikk értelmében van jogunk, mely esetben a kormány időről-időre alkalmas momentumokban nagyobb mennyiségű koronajáradékot helyezhetne el a bel- vagy a külföldi tőzsdéken.

Positiv előnyt képez, hogy a tőkefizetés czéljaira kibocsátandó minden néven nevezendő papirjaink, lépjenek azok a 4·2%-os kötvények helyébe avagy nem, a pupillaritás agregatumával fognak birni, a mivel többi állampapirjaink tudvalevőleg a kiegyezési törvény értelmében nem birnak. Az osztrákok már most is hangoztatják, hogy a pupillaris papirok körének szűk vagy tág meghatárolásával módjában leend Ausztriának a magyar állampapiroknak befektetési körét megszabni. Véleményem szerint azonban arra Ausztria jogositva nincsen és nem tartom kizártnak, hogy a választott bíróság egyik döntésének tárgyát fogja képezni az, ha esetleg Ausztria a zárjegyzőkönyv különleges határozmányai 2-ik pontja szellemével és intentiójával ellenkezőleg törvényhozásilag vagy rendeletileg bizonyos befektetések pupillaris biztossághoz kötöttségét a mostaninál tágabb körben állapitaná meg és igy a magyar értékpapirok árfolyamát természetszerűleg megrosszabbitaná.

A pótegyezmény III. szakaszának meglesz a következése, hogy koronajáradékunkban egy ujabb kategoria fog keletkezni és igy azon óhajtandó czél, hogy egész államadósságunk egy egységes egészet képezzen, ezáltal ismét el van odázva. A pótegyezmény III-ik czikkét t. i. éppen azért, mert a pupillaritás agregatumával csakis a tőke visszafizetés czéljaira szolgáló állampapirok fognak birni, előirja, hogy ezen államjáradékunk külön kategoriaképen jelölendő meg. Fel lehet tenni azonban, hogy ezen papirjaink és többi papirjaink árfolyama között csak egy

elenyészően csekély árfolyam-különbözet leend, mert hisz az árfolyam tulnyomólag a fizetett kamat és a befektetés bonitása után irányzódik.

III.

A pótegyezmény IV., V., VI. és VII. szakaszához, kevés hozzá tenni valónk lehet és még csak ezt lenne érdekes megvilágitani, vajon eme talán az egész világon egyedül álló nagy vitakérdés a pótegyezmény által el van-e intézve, vagy fel fognak-e merülni olyan vitás kérdések, melyek a választott bíróság igénybevételét teszik majd szükségessé.

Az egyik vitapontot maga báró Beck Vladimir osztrák miniszter vetette fel röviddel a kiegyezés megkötése után. E vitakérdés t. i. az, hogy mi történik azon esetben, ha Magyarország csak 1917. után fizeti vissza tartozását. A pótegyezmény V. czikke e tekintetben igen figyelemre méltó rendelkezést tartalmaz. Az V. czikk II. pontja azt mondja: »A választott bíróság megalakitása és az előtte való eljárás tekintetében a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabályozása tárgyágyában kötött szerződés XXIV. czikkének határozatai és pedig ennek a szerződésnek lejárta után is irányadók.« A mennyiben tehát -abban az időpontban önálló magyar bankkal birnánk, szintén beállana az érczpénzben való teljesités kötelezettsége.

Az 1.350 millió koronányi adósság különös fontossággal bir a magyar nemzeti bank felállitásának kérdésénél. Amennyiben az önálló bankot felállitjuk, a visszafizetés időpontjának közeledtével a bécsi piaczra szóló váltók jelentékenyen emelkedni fognak és igy nemcsak a visszafizetés leend bizonyos százalékkal megdrágitva, hanem az országot igen nagy aranyveszteség is érheti, Egy 2—3%-nyi disagio 30—40 millió korona többletet tehet ki és igy az egyezmény összes vivmányai vizbe estek volna. Ennek folytán az akkori kormánynak a transaktiót különös ügyességgel kell vezetni. Mintául szolgálhatnának azon operatiók, melyeket a franczia kormány követett a hadikárpótlás visszafizetésekor, a mikor pl. a franczia kormány, okulva az első részlet fizetésekor tapasztaltakon, az idegen piaczokra szóló váltó-árfolyamok emelkedésének a meggátlására a második részlet fizetésekor egy banksyndicatussal lépett összeköttetésbe, mely kötelezte magát a fizetés tárgyául szolgáló váltók egy részét egy bizonyos árfolyamban szolgáltatni. Ezen banksyndicatus érdeke lévén ilyképen az idegen piaczokra szóló váltók árfolyamát leszoritani, a kormány a saját váltóvásárlásait is olcsón eszközölhette, úgy hogy igy nagyobb árfolyamveszteségek elkerülhetők voltak. [1]) Azzal is tisztában kell lennünk, hogy önálló valutaberendezkedésünk első korszakában pénzügyeinket erőpróbáktól lehetőleg távol kell tartanunk és igy a mennyiben az önálló bank felállitásának lehetősége teljességgel kizárva nem

[1]) L. erről Mathieu Bodet »Les finances francaises de 1870—1878. Paris, 1878. Leon Say »des finances de la France sous la troisième republique.« Paris, 1898 és Sydon »Theorie und Praxis in der Entwickelung der französischen Staatsschuld.« Jena, 1903.

volna, úgy a vezető pénzügyi kormányférfiak jól tennék, ha a visszafizetés nagy transactióját még a változatlan és már többszörösen kipróbált viszonyok bázisán 1911 január 1-ét megelőzőleg vinnék keresztül. Nagy különbség van t. i. a között, vajjon egy államkölcsön arra szolgál, hogy belföldön hasznos beruházásokra fordittassék, mely esetben a fizetési mérleget kedvezően befolyásolhatja, avagy arra szolgál-e, hogy felvétele után azonnal a külföldre vándoroljon, mert ez utóbbi esetben váltó-árfolyamunk rosszabbodása pénzviszonyaink egészére igen hátrányos befolyással lehetne.

Láttuk fentebb, hogy különösen az uj emissió, a pupillaritás, a felmondás mikénti kezelése, az érczpénzben való teljesités kötelezettsége kérdéseiben esetleg választott bíróság döntésére kerülhet a sor. De tudjuk és érezzük valamennyien, hogy mind a két kormány és a monarchia mindkét állama ettől az eszköztől és a kérdéseknek a végletekre való kergetéséből bölcs mérséklettel tartózkodni fog és a már megkezdődött uj gazdasági aerában a vezérelv az leend, a mint azt államférfiaink is többször kijelentették, hogy a nagy kérdésekben a két kormány együtt működjék és egyik fél se tegyen olyant, a melyből a másik félnek csak kára, önmagának azonban semmi haszna sincsen. Kivánatos volna, hogy azon elkerülhetetlen surlódási pontok, ezen szempontok szemmel tartásával, intéztessenek el. Bármiképen is legyen azonban, annyi bizonyos, hogy Magyarország jelenlegi pénzügyi helyzeténél, gazdasági életünk progressiv evolutiójával majd jönni fog az idő, a midőn a legcsekélyebb nehézség és bizonytalanság nélkül képesek leszünk fizetési kötelezettségünknek Ausztriával szemben eleget tenni és ezzel államhitelünk épületét betetőzni.

Nádas László.

A baleseti veszély és a balesetbiztositási veszélyességi táblázat.

I.

A balesetbiztositás költségeinek fedezésénél kétségtelenül a legfontosabb eszköz az ugynevezett *veszélyességi táblázat*, a mely az egyes üzemeknek, illetőleg üzemfajoknak a költségek fedezéséhez való hozzájárulását állapitja meg.

A veszélyességi táblázat és hozzájárulás közti összefüggés fermészetesen folyománya a financiális rendszernek, mert a fináncialis rendszerhez képest vagy a hozzájárulás arányát, vagy pedig ennek absolut értékét határozza meg.

Absolut pénzérték előleges meghatározása csak díjfizetési rendszer (Prämienverfahren) mellett lehetséges. A mi balesetbiztositásunknál uralkodó felosztó-kirovó rendszer (Umlageverfahren) mellett, a mely a hozzájárulás nagyságát első sorban a mindenkori tényleges terhektől, illetőleg ezeknek tőkefedezeti értékétől teszi függővé, a veszélyességi táblázat természetesen csak a hozzájárulás arányának megállapitására szolgál.

A balesetbiztositás költségeihez való hozzájárulásnak, vagy rövidebben a balesetbiztositási járuléknak nagysága két tényezőtől függ. Az egyik a kifizetett beszámitható javadalmazás, a mely legczélszerübb együttes mértéke az illető üzemben alkalmazottak számának és az alkalmaztatás időtartamának, a másik pedig az üzem veszélyessége.

A járulék nagyságának egyenes arányban kell állania mind a kifizetett javadalmazással, mind az üzem veszélyességével, mert, ceteris paribus, nagyobb a koczkázat nagyszámú alkalmazott és hosszú alkalmaztatási időtartam mellett, mint kevesebb és rövidebb időn át alkalmazott munkásnál. Viszont azonos számú és azonos időtartamon át alkalmazott munkásokat föltételezve, kétségtelenül nagyobb a koczkázat a veszélyesebb foglalkozásnál. Helyes és méltányos tehát, hogy a járulék nagysága együtt nőjön a kifizetett javadalmazással és veszélyességgel, annál is inkább, mert az igényelhető kártalanitás is első sorban az élvezett javadalmazástól függ.

A kifizetett beszámitható javadalmazás megállapitása elvileg semmiféle akadályba nem ütközik és gyakorlatilag sem jár nagy nehézséggel. Elvileg a kérdés sulypontja a másik tényezőnek, a veszélyességnek meghatározásában van.

A veszélyesség fogalmának vizsgálatánál természetesen mindig az ipari alkalmazottak balesetbiztositásáról szóló 1907 : XIX. t.-czikk által teremtett magyarországi állapotot tartom szem előtt és a módszerek birálatánál, valamint az ebből vont következtetéseknél azokhoz a keretekhez alkalmazkodom, a melyeket ez az állapot megszab.

Az üzemek veszélyességének meghatározása, különösen kezdetben nagy nehézségekbe ütközik azért is, mert a veszélyességnek a köztudatban élő fogalma lényegesen különbözik a veszélyességnek biztositástechnikai fogalmától. A különbségeknek és okaiknak részletes elemzése nagyon messze vezetne. A különbségek jellemzésére elég arra utalni, hogy a köztudatban a veszélyesség fogalma túlnyomóan subjectiv értékelések halmozódásából és főleg a balesetek fizikai következményeinek alapul vétele mellett alakul ki, mig a biztositástechnika a veszélyességet lehetőleg objective, a balesetek gazdasági következményeinek alapul vétele mellett állapitja meg. További fontos különbség még az is, hogy a köztudat a veszélyességet inkább a baleset lehetőségéhez, a biztositástechnika pedig nagyon helyesen a baleset valószinüségéhez köti.

Természetes, hogy ezek a nagyon különböző szempontok az esetek igen nagy számában lényegesen más eredményekhez vezetnek. A physikai következmények előtérbe állitása például azt eredményezi, hogy rendesen azokat az üzemeket szokás legveszélyesebbnek tekinteni, a melyekben a legtöbb halálos baleset fordul elő. Igaz ugyan, hogy emberi szempontból a halál a legborzasztóbb következmény, de a biztositás anyagi-koczkázatának viselőire nem mindig ez jár a legsulyosabb terhekkel. Különösen akkor nem, ha a kártalanitás járadék természetű, a mely körülmény a mi viszonyaink mellett, a midőn a törvény általában járadékkártalanitást rendel, elsősorban veendő figyelembe. A lehetőségnek a valószinüséggel való összecserélése okozza azt, hogy a közvélemény például a lőporgyártást föltétlenül veszélyesebbnek tartja, mint a szénfuvarozást, pedig pontos észlelések az ellenkezőt bizonyitják.

Abban a körülményben, hogy a lehetőség és valószinűség nem mindig fedik egymást és hogy a veszélyességnek technologiai megfontolások alapján való megitélése lényegileg a lehetőségek összehasonlitása, leli magyarázatát az is, hogy az üzemek veszélyességének technologiai alapon való megállapitása balesetbiztositási czélokra nem megbizható és csak akkor használható, ha más módszert egyáltalában nem lehet alkalmazni.

Ezt bizonyitja a történeti fejlődés megfigyelése is. Az első német veszélyességi táblázatok, a melyek úgyszólván kizárólag technologiai megfontolások alapján készültek, helyteleneknek bizonyultak. Az osztrák balesetbiztositás 70 millió koronás deficitjének egyik oka, kapcsolatban természetesen azzal a körülménynyel, hogy az észlelt hibák következményeit később nem szüntették meg, bizonyára az első technologiai alapon összeállitott veszélyességi táblázatokban is keresendő.

Balesetbiztositási czélokra tehát nem szabad az üzemek veszélyességének megállapitásánál az úgynevezett köztudat

után indulni és a technologizálást is lehetőleg mellőzni kell, noha igy inkább ellentétbe kerül az ember az iskolázatlan és nem fegyelmezett közvéleménynyel. Tárgyi alapot kell keresni, a mely a subjectiv elemektől teljesen vagy legalább igen nagy mértékben mentes. Az alapnak azonkivül összehasonlitásra és a törvényszerűség megfigyelésére is alkalmasnak, vagyis számokkal mérhetőnek és kifejezhetőnek kell lennie.

Ilyen alap a balesetstatisztika.

Ha a balesetstatisztika alapján akarjuk a baleseti veszélyességet meghatározni, a legközelebb fekvő és önként kinálkozó gondolat az, hogy a balesetek számát hasonlitsuk össze és ezen az alapon itéljük meg az üzemek veszélyességét. Objectivitás tekintetében ez az alap és ez a módszer kétségtelenül messze fölötte áll a köztudatnak és a technologizálásnak, az igy nyert eredmények azonban a módszer egyéb tökéletlenségei miatt alig megbizhatóbbak, úgy, hogy balesetbiztositási célokra nem használhatók.

Ez a módszer főképen azért tökéletlen, mert a balesetek száma önmagában nem lehet helyes mértéke a veszélyességnek. Könnyen belátható ugyanis, hogy például egy három hetes teljes keresetképtelenséggel járó balesettel nem egyenértékű egy állandó 50%-os keresetképtelenséggel, annál kevésbbé egy állandó teljes keresetképtelenséggel járó baleset. A most emlitett módszer azonban mégis egyenértékűnek veszi ezeket a nagyon különböző értékkel biró baleseteket, a minek folytán olyan hibaforrással terhelt, hogy megbizhatósága teljesen illusioriussá válik.

A feladat helyes megoldásának jobb megközelitése, ha a balesetek számán kivül azok minőségét és következményeit is figyelembe vesszük, bizonyos ezeket a körülményeket jelző együtthatóknak a számitásokba való bevonása által. Ez oly módon történik, hogy valamely üzemfaj veszélyességének mértéke gyanánt az abban előforduló balesetek száma helyett egy olyan szorzatösszeget fogadunk el, a melyben a balesetek nemcsak számszerint, hanem minőségük és következményeik figyelembevételével szerepelnek.

E végből a baleseteket kategorizálni kell és meg kell állapitani, hogy a veszélyesség szempontjából mily sulylyal birnak az egyes kategóriák.

A módszer teljes megvilágitása végett álljon itt a németbirodalmi munkás-balesetbiztositásnál 1889. óta hosszú időn át követett eljárás ismertetése.[1])

Az előfordult balesetek négy csoportba osztályoztattak. Az 1. csoportba a halálos, a 2. csoportba az állandó teljes munkaképtelenséggel járó, a 3. csoportba az állandó részleges munkaképtelenséggel járó és a 4. csoportba a muló munkaképtelenséggel járó balesetek soroztattak. Az egyes csoportok minőségjelző együtthatói gyanánt a következő számokat használták: az első csoportnál 10, a másodiknál 30, a harmadiknál 15 és a negyediknél 1. Ezen együtthatók jelentése az, hogy ha az egy muló

[1]) A berlini Reichsversicherungsamt 1889. évi junius hó 20-án kelt rendeletenyomán.

keresetképtelenséggel járó baleset által okozott megterhelést választjuk egységnek, akkor egy halálos baleset tizszeres, az állandó teljes munkaképtelenséggel járó harminczszoros és az állandó részleges munkaképtelenséggel járó tizenötszörös megterhelést okoz. Az együtthatók természetesen statisztikai adatok alapján végzett valószinüség számitások segélyével állapittattak meg.

Valamely üzemfajnak, például a pamutfonógyáraknak veszélyességét jellemző számot ezen módszer segélyével a következő módon állapitották meg, föltéve hogy az észlelési időn belül az első csoportba tartozó baleset 90, a másodikba tartozó 30, a harmadikba tartozó 1.200 és a negyedikbe tartozó 200 fordult elő:

$$90 \times 10 + 30 \times 30 + 1.200 \times 15 + 200 \times 1 = 20.000$$

Ez a 20.000 az a szám, a mely az illető üzemágnak az észlelési területen és időtartamon belül való absolut veszélyességét jellemzi. Mint absolut veszélyességi szám összehasonlitásra nem alkalmas. Összehasonlithatóvá csak akkor válik, ha a másik összehasonlitandó számmal azonos alapra redukáljuk. Az alapnak a *munkásszámnak* kell lennie, mert a szorzatösszegben mint megnevezett mennyiség a balesetek *száma* szerepelt. A munkásszám fogalmát azonban a hibaforrások kiküszöbölése végett olyképen kell megállapitani, hogy az alkalmazottak számán kivül az alkalmaztatás időtartamát is magában foglalja, mert ha pusztán csak az alkalmazott személyek számát veszszük tekintetbe, teljesen téves eredményre juthatunk, a mennyiben egyenértékünek veszünk pl. 100 olyan munkást, a kik egy évben egyenként csak 150 napot dolgoztak 100 olyan munkással, a kik egy évben egyenként 300 munkanapot dolgoztak. A helyes összehasonlitás alapja csak az ugynevezett teljes munkások (Vollarbeiter) száma lehet, a melyet ugy nyerünk, ha a munkások számát redukáljuk 300 napot dolgozó munkásokra, vagyis a munkások és munkanapjainak szorzatösszegét osztjuk 300-zal.

Az előbb kidolgozott példára visszatérve a 20.000-res absolut veszélyességi számból a relativ veszélyességi számot ugy nyerték, hogy az abszolut veszélyességi számot redukálták pl. 1.000 teljes munkásra. Ha az illető üzemfajban az észlelési időn és területen belül alkalmazott teljes munkások száma 350.000 volt, akkor a relativ veszélyességi szám kereken.

$$\frac{20.000}{350} = 57.$$

Valamely más üzemfajnak, pl. a pamutfarkasolásnak relativ veszélyességi számát kiszámitva azt 118-nak találták. A két relativ veszélyességi számot összehasonlitva tehát megállapitható, hogy a pamutfarkasolás ezen módszer tanusága szerint kétszer olyan veszélyes, mint a pamutfonás.

Ez a módszer, a mint látható, már jóval tökéletesebb, mint az előbbi, mert a balesetek minőséget is figyelembe veszi és a balesetek által előidézett anyagi terhet igyekszik a veszélyesség mértékévé tenni. Főhibája, hogy azon az elhallgatott föltevésen alapul, hogy az alkalmazottak javadalmazása egyenlő és az egyes

kategoriákba tartozó balesetek után fizetett kártérítések az illető kategoriákon belül egyenlők. Ez a föltevés természetesen nem helytálló. A durva hibák is csak akkor esnének ki a számításból, ha a balesetek gyakorisága és következményei a különböző fizetésű alkalmazottaknál viszonylagosan egyenlők volnának. Ez a viszonylagos egyenlőség azonban még megközelitőleg sem áll fenn. Hibája még továbbá a kategoriák merevsége is, a mely a balesetek következményeinek az egyes kategoriákon belül való finomabb mérlegelését lehetetlenné teszi. Nem érvényesül ezen módszernél a sérültek kora és családi állapota előidézett befolyás sem eléggé, pedig biztositási szempontból ceteris paribus pl. határozottan veszélyesebb az olyan üzemfaj, a melyben az állandóan keresetképtelen baleseti rokkantak mind fiatal emberek és a halálos balesetek áldozatai mind nősek és családapák, mint az olyan üzemfaj, a melyben a baleseti rokkantak mind öregek és a halottak családot nem hagynak maguk után.

A hibák correctivumát csak az együtthatók helyes vagy tán inkább szerencsés megállapitásában lehetne keresni, azonban épen az együtthatók helyes megállapitására irányuló törekvések oly módszert eredményeztek, a mely a most ismertetett elég bonyodalmas eljárást fölöslegessé teszi.

A baleseti veszély mértékének ma mindenütt azt az anyagi terhet tekintik, a mely a balesetek folytán előállott. Ezen fölfogás helyessége már azért is szembetünő, mert fináncziális alapot választ a tisztán fináncziális czél elérésére, tudniillik a baleseti terhek méltányos és igazságos elosztására. A mint később kimutatom, az ezen fölfogáson alapuló módszer egyébként is a lehető legnagyobb mértékben megfelel a támasztható követelményeknek.

Ha a baleseti veszély absolut mértékének, az előbbiek szerint, a balesetek folytán előállott anyagi terhet tekintjük, a relativ veszélyesség mérőszámát az illető üzemfajban előfordult balesetek folytán előállott terheknek az abban kifizetett beszámitható javadalmazásokhoz való viszonyitása által nyerjük. Például öt németbirodalmi textil-szakszövetkezet 1885-től 1902-ig a pamutfonógyárakban előfordult balesetek folytán 2,402.102 márka kártérités fizetett. Ez az illető szakszövetkezetekbe tartozó pamutfonógyárak absolut veszélyességének mérő száma. Ha figyelembe veszszük, hogy az észlelés tárgyát képező pamutfonógyárakban az emlitett időtartam alatt kifizetett munkabérek összege 419,521.620 márka volt, a relativ veszélyesség mérő számát például 10.000 márka munkabérre vonatkoztatva

$$\frac{2{,}402.102}{41.952} = 57\text{-nek}$$

találjuk.

A pamutfarkasolásnál e hasonló módszer alkalmazása mellett 169-nek adódik.

A kifizetett kártalanitásokban a baleseti veszély nagyságának összes tényezői szerepelnek, ha az észlelt anyag elég nagy és az észlelési idő elég hosszú. Ha tudniillik sok a súlyos physikai

következményekkel járó baleset és ez inkább a nagyobb javadalmazású munkásokat érte, vagy ha a baleset folytán elhalt munkások túlnyomóan családosak voltak, ugy hogy hozzátartozóikat kártalanitani kellett, a kártérítésért kifizetett összeg ceteris paribus nagyobb, az ellenkező esélyek túlnyomó volta esetén pedig kisebb lesz. Minthogy a relativ veszélyesség a kifizetett kártérítések összegéből számittatik ki, ezek a tényezők természetesen ennek a nagyságában is érvényre jutnak.

A módszer azonkivül nagyon érzékeny és nem merev, mert a legfinomabb árnyalatok is kifejezésre jutnak alkalmazása esetén.

A közölt számitások mutatják, hogy ezek a körülmények milyen nagy befolyást gyakorolnak a veszélyesség megállapitására és milyen fontos a módszer helyes megválasztása. Ha ugyanis összehasonlitjuk a kétféle módszer szerint derivált relativ veszélyességi számokat, azt látjuk, hogy a balesetek számán alapuló módszer szerint a pamutfarkasológyárak kereken kétszer olyan veszélyesek, mint a pamutfonógyárak, mig a tökéletesebb módszer szerint háromszor veszélyesebbnek mutatkoznak. A helytelen módszer tehát 50%-os eltérést eredményezett ebben az esetben.

A mint már előbb emlitettem, minden valószinüségszámitásnak, tehát a veszélyesség helyes megállapitásának is előfeltétele a nagy és helyesen megválasztott észlelési anyag, mert a nagy számok törvénye csak igy érvényesülhet. Kis észlelési anyagnál ugyanis az esetlegesség, véletlenség befolyása oly nagy mértékben érvényesül, hogy a számitás eredményének helyessége még helyes módszer alkalmazása mellett is egészen illusióriussá válik. Minden elméleti fejtegetésnél ékesszólóbban bizonyitják ezt a példák.

Az osztrák balesetstatisztika adatai szerint a sarlógyáraknál a relativ veszélyesség az 1890-től 1896-ig terjedő időszakban 3‰, az 1897-től 1901-ig terjedő időszakban pedig 7·4‰ volt; a kocsitengelygyáraknál ez ugyanazon észlelési időszakban 6·3‰ és 19·9‰, a galvanoplastikai intézeteknél 49·2‰ és 12·0‰ volt. Látnivaló, hogy az egyes időszakokban oly nagy mértékben megváltozott ezen üzemfajoknál a veszélyesség mérőszáma, hogy ezeket helyesnek elfogadni nem lehet. Az okát ennek az ugrásszerű megváltozásnak csak az észlelési anyag csekély voltában lehet keresni, mert nagy észlelési anyagnál az ilyen nagymértékű változásoknak nyomát sem találjuk.

A most fölsorolt üzemfajoknál ugyanis a kifizetett munkabérek nagysága az egyes észlelési időszakokban csak csekély volt, a mennyiben az 1,500.000 koronán mindig alul maradt.

Ha ugyancsak az osztrák balesetstatisztikában a nagy észlelési anyaggal biró üzemfajokat vizsgáljuk, teljes mértékben megnyugtató eredményeket találunk, a mint ezt a következő példák bizonyitják.

A pamutfonógyárak relativ veszélyességi száma 1890-től 1896-ig 11·9‰, 1897-től 1901-ig 12·6‰, a gyapjúfonó-gyáraknál 8·5‰ és 9·5‰, a gépgyáraknál 21·8‰ és 22·3‰ volt. A kifizetett munkabérek összege a pamutfonó-gyáraknál az emlitett észlelési időszakokban 112,389.200 K és 95,701.300 K, a gyapjúfonó-

gyáraknál 38,294.400 K és 27,809.700 K és a gépgyáraknál 169,596.500 K és 74,462.700 K volt.

Ezek a példák világosan mutatják az észlelési anyag nagyságának befolyását a nyert eredmények megbizhatóságára, a mely első sorban abban nyilvánul, hogy a relativ veszélyességi számok vagy más szóval élve, a veszélyességi hányadosok nagy észlelési anyag fölhasználása esetén az egyes észlelési időszakokban közel állandóak maradnak.

Az előbb felsorolt példáknál az eltérés kerekszámban 100, 200 és 300% volt, vagyis a kis észlelési anyagnál az esetlegességek és véletlenségek befolyása ekkora. A nagy észlelési anyaggal biró üzemfajoknál ez az eltérés a felsorolt példáknál legfölebb 12%, vagyis az esetlegességek és véletlenségek alig gyakorolnak befolyást.

Ha azt az alsó határt kutatjuk, a melynél a kiszámitott veszélyességi számok megbizhatóknak tekinthetők, azt találjuk, hogy az 5—6 millió korona kifizetett munkabér körül van, a mennyiben ily összegű munkabéreknél kezd a veszélyességi hányados állandó lenni.

Miután az észlelési anyag nagyságának alsó határát kijelöltük, foglalkoznunk kell még azzal a kérdéssel is, hogy az észlelési anyag körét hogy kell megválasztani. A legközelebb fekvő gondolat az, hogy foglalkozások szerint észleljünk, vagyis kutassuk azt, hogy például mennyivel veszélyesebb a vasesztergályozás, mint a fémfurógép körül való foglalkozás.

Ennek a gondolatmenetnek a megvalósitása azonban elméleti és gyakorlati okokból is czélszerűtlen. Elméletileg azért nem helyes a foglalkozásnak ily értelemben előtérbe való állitása, mert a baleseti veszélyt nemcsak az a munkagép okozza, a mely mellett az illető munkás foglalkozik, hanem nagy mértékben függ az attól a környezettől is, a melyben a foglalkozás gyakoroltatik. Kétségtelenül más a baleseti koczkázata a vasesztergályosnak, ha gépgyárban, mintha dynamitgyárban alkalmazzák, a mint hogy kisebb a pinczéri foglalkozás veszélyessége is a városi vendéglőben, mint az étkező-kocsiban. Gyakorlati szempontból sem helyes a pusztán foglalkozás szerint való megkülönböztetés, mert ennek az volna a következménye, hogy a biztositott alkalmazottakat az egyes üzemekben is foglalkozásuk szerint különválasztva kellene nyilvántartani. Ha elgondoljuk, hogy például a waggongyárakban hányféle foglalkozású munkás van, beláthatjuk, hogy az aránytalan nagy nehézséggel járna a mellett, hogy még czélját tévesztett dolog is volna.

Az észlelési anyag körének megválasztásánál tehát lehetőleg az üzemeket, nem pedig a foglalkozást kell a megkülönböztetés alapjául venni.

A másik fontos elv, a melyet az észlelési anyag körének megválasztásánál szem előtt kell tartani, a biztositás czéljából folyik, a mely az egyéni koczkázat viselését akarja kiküszöbölni. Ehhez képest nem szabad egyes üzemek veszélyességét észlelni, hanem mindig az ugyanazon üzemfajhoz tartozó összes üzemekre

vonatkozó adatokat kell a számitás alapjául venni, hogy igy az egynemü üzemek átlagos veszélyességének számértékét kapjuk.

Ezek azok az elvek, módszerek és szempontok, a melyek szerint el kell járnunk, ha tárgyilagosan és a biztositás czéljainak megfelelően akarjuk az üzemek veszélyességét megállapitani.

A veszélyesség helyes mértéke ezek szerint a baleseti terhek és kifizetett munkabérek szembeállitása utján megállapitott relativ veszélyesség, a mely mint számérték megbizható, tárgyilagos összehasonlitásra is alkalmas.

II.

A relativ veszélyességi számok rendszerbe foglalása a veszélyességi táblázat.

Az előző fejtegetésekből közvetlenül következik, hogy helyes és a czélnak megfelelő veszélyességi táblázat szerkesztésének előfeltétele a pontos, megbizható és czélszerűen berendezett balesetstatisztika.

A veszélyességi táblázat szerkesztésére alkalmas balesetstatisztikának a következő követelményeknek kell megfelelnie. Első sorban elég nagy és üzemfajonként különválasztott észlelési anyagot kell tartalmaznia mindazon üzemek részére, a melyek a veszélyességi táblázatban, mint külön üzemczímek szerepelnek. Az észlelési anyagot az egyes üzemfajokban kifizetett munkabéreknek illetőleg beszámitható javadalmazásnak összege és az illető üzemfajokat terhelő kártalanitások összege kell, hogy képezzék.

A hivatalos magyar balesetstatisztika ezzel szemben csak 12 igazi főcsoport szerint részletezi a földolgozott anyagot. Hogy ez a kevéssé való részletezés mennyire nem felel meg az itt szóban lévő czélnak, azt eléggé illustrálja az, hogy az osztrák balesetbiztositási veszélyességi táblázat 557 üzemfajt tartalmaz. A magyar balesetstatisztikában ezenkivül a balesetek csak számszerint és következményeik szerint csoportositva szerepelnek, a következmények azonban nem észlelés alapján állapittattak meg, hanem csak a közvetlenül a baleset bekövetkezte után felállitott, sokszor nem is tárgyilagos prognosis szerint csoportosittattak és dolgoztattak fel, a mi ezen »adatokat« nagyon kétes értékűvé teszi, mert a prognosisok tapasztalat szerint csak igen kevéssé válnak be. Bizonyitéka ennek az a sok pör, a mely Ausztriában és a Németbirodalomban a már megállapitott keresetképtelenségi fok megváltoztatása végett folyik és még inkább az a nagyszámú itélet, mely a már egyszer megállapitott járadék nagyságát módositja. A magyar balesetstatisztikában szereplő balesetkövetkezmények közül csak a baleset után közvetlenül bekövetkezett halál tekinthető positivumnak, a többi a legjobb esetben is csak nagyon hozzávetőleges becslés.

Hiányzik természetesen a balesetek által előidézett anyagi terhek kimutatása is, mert erre vonatkozólag eddig nem lehetett megfelelő adatokat gyüjteni és nincs meg nemcsak a kifizetett bérekre vonatkozó adat sem, a mely a terhek nélkül különben is értéktelen volna, hanem a 12 főcsoportban alkalmazott mun-

kások száma sem képezte a balesetekkel együttes észlelés tárgyát, nem is szólva arról, hogy a teljes munkás ebben a baleset-statisztikában ismeretlen fogalom.

Minthogy általánosan ismert dolog, hogy jó balesetstatisztikát csak akkor lehet csinálni, ha köteles a balesetbiztositás, balesetstatisztikánk hiányainak fölsorolása nem kiván gáncs lenni, hanem csak tények konstatálása, a miből azt a következtetést lehet és kell is levonni, hogy az eddigi hivatalos magyar balesetstatisztika alapján nem lehetett elfogadható veszélyességi táblázatot számitani.

A használható balesetstatisztika hiányát semmiféle surrogatum nem pótolhatta. A magánbiztositó intézetek statisztikája — föltéve, hogy hozzáférhető lett volna — mint részleges statisztika szintén nem felel meg a czélnak, eltekintve attól, hogy a terhekről nem adott volna helyes képet. A törvény életbelépte előtt kötött ipari balesetbiztositási szerződések ugyanis majdnem kivétel nélkül tőkekártéritésre szóltak, ez pedig ugyanezen balesetnél lényegesen más terheket és teherarányokat eredményez, mint a járadékkártérités. Utalok e tekintetben arra, hogy ezek a szerződések halál és állandó teljes munkaképtelenség esetére teljesen egyenlő elbánást biztositanak, pedig a mint azt a I. fejezetben kimutattam, járadékkártalanitásnál durva megközelités esetén is ugy viszonylanak ezek egymáshoz, mint 1 a 3-hoz. Nem lehetett komolyan venni azt a fölmerült eszmét sem, hogy az érdekelt vállalatok utólag készitsenek a veszélyességi táblázat czéljaira alkalmi balesetstatisztikát.

Ilyen körülmények között csak egy ut maradt nyitva a veszélyességi táblázat összeállitásánál, tudniillik a külföldi statisztika eredményeinek átvétele.

A külföldi statisztika eredményeit azonban csak akkor lehet a magyar viszonyokra is mérvadónak elfogadni, ha biztositékot lelünk arra, hogy a relativ veszélyesség nagyjában és általában nem függ számbavehetően attól, hogy az észlelési anyag melyik országban gyűjtetett.

Az a megfontolás, hogy nem absolut, hanem csak relativ értékekről van szó és csak ezekre van szükség, mindenesetre alkalmas arra, hogy némi megnyugvást keltsen, teljes garantiát azonban csak a számitás nyújthatott.

Közvetlenül nem lehet a problemát megoldani, mert a magyar baleset-statisztika hiányai még megbizható ellenőrző összehasonlitásokat sem engednek meg, közvetve azonban meg lehet a megoldást közeliteni. Ha ugyanis beigazolást nyer, hogy a relativ veszélyességek aránya a Németbirodalomban nagyjában és egészében ugyanaz, mint Ausztriában, akkor joggal föl lehet tenni, hogy ezek az arányok Magyarországra is érvényesek, annál is inkább mert az osztrák és magyar üzemviszonyok között minden valószinüség szerint nincs nagyobb különbség, mint az osztrák és német viszonyok között.

Az első feladat tehát az osztrák és német balesetstatisztika eredményeinek, illetőleg az ezek alapján számított veszélyességi táblázatoknak összehasonlitása volt. Az összehasonlitásnál sokféle nehézség merült föl, a melyek az ausztriai és németbirodalmi

munkás-balesetbiztositás különböző szervezetéből és pénzügyi rendszeréből eredtek. Az osztrák balesetbiztositás pénzügyi rendszere ugyanis tőkefedezeti díjfizetéssel, a németé pedig általában a mindenkori évi költséget felosztó és kirovó, kivéve egy szakszövetkezetet, a Tiefbau Berufsgenossenschaftot, a melynél tőkefedezeti felosztó-kirovó eljárás van használatban.[1])

El kellett tehát dönteni azt a kérdést is, hogy a tőkefedezeti terhekből számitott veszélyességi hányadosok összehasonlithatók-e a rendes felosztó-kirovó eljárás alapján keletkezett terhekből számitott hányadosokkal. Ha az észlelési idő és anyag elég nagy, a priori is valószinünek látszik az összehasonlithatóság, különösen ha figyelembe veszszük, hogy a német veszélyességi táblázatok alapjául szolgáló baleset-statisztikában a munkabérek és baleseti terhek a biztositás fennállása óta évről-évre összegeztetnek. Az évi költségeket felosztó és kirovó eljárásnál ugyanis a terhek és velük együtt a veszélyességi hányadosok absolut értéke évről-évre növekedik, mindaddig, a mig stationär állapot nem következik be. Stationärnek azt az állapotot lehet tekinteni, a midőn a járadékelvezésből bármi okból kiváltak évjáradékának összege egyenlő az illető év uj baleseti terheinek összegével. Ebben a stationär állapotban a felosztó-kirovó eljárás alapján megállapitott járulékoknak egyenlőknek kell lenniök a helyesen megállapitott tőkefedezeti díjakkal, a miből egyenesen következik, hogy minél közelebb jutott valamely felosztó-kirovó rendszeren alapuló biztositás a stationär állapothoz, vagyis minél hosszabb időre terjed ki az észlelési anyag, annál azonosabb eredményeket mutat a mindenkori évi költségekből és a terhek tőkefedezetéből derivált veszélyességi hányadosok összehasonlitása. Minthogy a német észlelési anyagot már 1885. óta gyűjtik, az összehasonlitás már eleve sem mutatkozott aggályosnak, noha a stationär állapotot a német balesetbiztositás sem érte még el.

A Tiefbau Berufsgenossenschaft észlelési anyaga segélyével végzett próbaszámitások megnyugtató eredményei igazolják az elméleti megfontolások helyességét. Egy 53 millió márka munkabéres és 22 millió márka munkabéres üzemfaj relativ veszélyességi számainak összehasonlitása 2·6-et eredményezett, ha a tényleg kifizetett kártérítések alapján hasonlitottam őket össze, ha pedig a tőkefedezeti összeg volt az összehasonlitás alapja, az eredmény 2·3-et tett. Hasonlóképen egy 235 millió márka munkabéres üzemfajnak egy 85 millió márkással való összehasonlitása 1·5-et és 1·6-et eredményezett a tényleg kifizetett kártérítések és tőkefedezetek alapul vétele mellett. A különböző alapok tehát a két üzemfajnak egymáshoz viszonyitott veszélyességét kisebb észlelési anyag esetén 11%-kal, nagyobb észlelési anyag esetén pedig csak 7%-kal befolyásolták.

Ha ezeket az eltéréseket összehasonlitjuk az I. fejezetben (. . . oldal) közölt és jó, azonos tőkefedezeti alapon kiszámitott

[1]) A Baugewerks Berufsgenossenschaftokkal kapcsolatos biztositó intézetek és azoknak tőkefedezeti díjfizetéses rendszere ennél a kérdésnél nem jön figyelembe, mert veszélyességi táblázatuk azonos az illető szakszövetkezetéivel.

veszélyességeknél észlelt legfölebb 12%-os eltéréssel, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a tényleg kifizetett kártérítéseken alapuló német relativ veszélyességi hányadosoknak a tőkefedezeti alapon kiszámitott osztrák hányadosokkal való összehasonlitása semmi esetre sem rejt magában olyan hibaforrást, a mely az eredmény helyességét számbavehetően befolyásolja. Ha tehát az összehasonlitás azt eredményezte, hogy az egyes üzemfajok veszélyessége közti viszony nagyjában és egészében ugyanaz a Németbirodalomban, mint Ausztriában, ekkor ezt semmi esetre sem lehet véletlen jelenségnek minősiteni hanem el kell fogadni, hogy ez a dolog természetéből következik.

Az összehasonlitás másik nehézségét a német és osztrák balesetbiztositási szervezet különfélesége okozta.

Az osztrák munkás balesetbiztositást ugyanis 7 balesetbiztositó intézet (Territoriale Versicheruns Anstalt) és a vasuti szakszövetkezet (Eisenbahn Berufsgenossenschaft) bonyolitja le. Az osztrák veszélyességi táblázat ugyan nehány üzemfaj részére más és más veszélyességi arányszámot állapit meg a szerint, a mint az illető üzem biztositása más és más intézet ügykörébe tartozik, ez azonban nem akadálya a helyes, egész Ausztriára érvényes átlag kiszámitásának, mert hiszen az alap és a veszélyességi skála ugyanaz minden intézetnél és a statisztika is valamennyi intézetre nézve rendelkezésre áll.

Sokkal bonyolultabbak a viszonyok a német balesetbiztositásnál, mert itt az ipari munkások baleset esetére való biztositását 66 szakszövetkezet eszközli.[1]) Majdnem mindegyiknél más a veszélyességi skála és mások a veszélyességi arányszámok is.

Például a Berufsgenossenschaft der Feinmechanik skálája 3-tól 200-ig terjed 29 osztálylyal, a Süddeutsche Eisen und Stahl Berufsgenossenschafté 1-től 30-ig 19 osztálylyal, a Seiden Berufsgenossenschafté 50-től 2.000-ig 8 osztálylyal, mig viszont a Zucker Berufsgenossenschaft csak egy 100-as veszélyességi számot és természetesen csak egy osztályt is ismer.

Ezt a sokféle rendszert és az azokban foglalt veszélyességi számokat — a mint könnyen belátható — a maguk eredetiségében még egymás közt sem lehet összehasonlitani, mert a különböző táblázatokban foglalt azonos nagyságú veszélyességi számoknak, például két 10-esnek, esetleg teljesen más értéke van. A 10-es számoknál megmaradva, azt találtam, hogy ez a veszélyességi szám a Tiefbau Berufsgenossenschaftnál kereken 7-szer akkora értékű, mint a Nahrungsmittel Industrie Berufsgenossenschaft 10-ese és 30-szor akkora, mint a Berufsgenossenschaft der Feinmechaniké.

Az osztrák veszélyességi táblázattal a német veszélyességi táblázatokat csak akkor lehet összehasonlitani, ha az utóbbiak először egymás között és azután az osztrákkal szemben is egységes alapra redukáltattak és egységes rendszerbe foglaltattak. Ezt a veszélyességi számok kiszámitásánál használt statisztikai anyag részletes összehasonlitása által lehet elérni, meglehetős hosszadalmas számitások árán, de nagyobb elvi nehézségek nélkül.

[1]) Itt is figyelmen kivül lehet hagyni az épitőipari szakszövetkezetekkel kapcsolatos balesetbiztositó intézeteket és állami üzemekben alkalmazottak biztositását, mely utóbbiaknak koczkázatát az állam viseli.

Az osztrák és német veszélyességi táblázatoknak is az azok alapjául szolgáló statisztikai adatok összehasonlitása tényleg a várt eredménynyel járt és azt bizonyitotta, hogy az egyes üzemfajok relativ veszélyessége körülbelül ugyanaz Ausztriában, mint a Németbirodalomban. Ennek az eredménynek a levezetése után a magyar veszélyességi táblázat fölépitése már biztos mederben haladhatott, mert a veszélyességre vonatkozó külföldi eredményeket teljes megnyugvással fel lehetett használni.

A most már érvényben levő magyar veszélyességi táblázat egészében erre az alapra van épitve és a többször emlitett külföldi táblázatoktól nem sokban tér el. A leglényegesebb eltérés az, hogy a legkevésbbé veszélyes üzemek részére csak egy veszélyességi osztálya van az inkább differenciált külföldi veszélyességi táblázatokkal szemben. Természetesen ennek közepes veszélyességi arányszáma az elméletinél némileg magasabb. Ennek az eltérésnek szükségességét különösen két ok igazolja. Az egyik, hogy az elméleti veszélyesség elfogadása esetén ezek az üzemek állandóan kevesebb terhet viselnének, mint a mennyit kellene, mert a kezelési és eljárási költségekben is csak veszélyességük arányában osztoznának, ámbár ezek a költségek nem arányosak a veszélyességgel. A másik ok az, hogy néha, kivételesen ezekben az üzemekben is előfordulnak tömeges, katasztrófaszerű és nagy megterheléssel járó balesetek, például tűzvész esetén, a melyeknek terhe a számitások szerint járó veszélyesség változatlan elfogadása esetén a veszélyesebb és különösen a legveszélyesebb üzemekre hárulna át. Ez annál méltánytalanabb volna, mert a veszélyes üzemek már amugy is sokkal nagyobb, esetleg 50—60-szor akkora terhet viselnek és a legkevésbbé veszélyes üzemek terhét a különben csekély eltérés a terhek absolut értékének csekély volta mellett alig érinti.

A skála felső határa tekintetében a mi táblázatunk körülbelül középutat tart az osztrák és német között, a mennyiben a legmagasabb veszélyességi szám az osztrákénál nagyobb és a németénél kisebb. Igy a felső határ megszabása is azt a czélt szolgálja, hogy a szélső megterhelések lehetőleg mellőztessenek és a mellett a gyakorlati szempontból fontos különböző veszélyességek mégis értékelhetők legyenek.

Az elmondottakból föltétlenül megállapitható, hogy az első magyar veszélyességi táblázat szerkesztésénél az adott viszonyok és körülmények között másra, mint az itt ismertetett alapra nem lehetett helyezkedni. Azt hiszem sikerült azt is beigazolni, hogy ez az alap elméletileg mindenesetre helytálló.

A táblázat jóságának próbaköve a pontos észlelés alapján szerzett tapasztalat lesz, a mely előreláthatólag szintén az elmélet helyessége mellett bizonyit majd. Az itteni tapasztalatokból azonban csak akkor lesz szabad következtetéseket levonni, ha azok már nagyság és pontosság tekintetében is eléggé megbizható észleléseken alapulnak. Az ingatag alapon való módositás, ha nem is a teljes sötétbe, de mindenesetre a sűrű homályba való és előre ki nem számitható következményekkel járó ugrás volna.

Harkányi József.

A szövetkezeti intézmény Angliában.

A szövetkezeti intézmény mintegy évszázadra visszamenő kezdetből kiindulva, fokozatos fejlődés és tökéletesedés után a közgazdasági életnek számottevő tényezőjévé vált és mint ilyennek Anglia kereskedelmi és ipari fejlődésének történetében előkelő szerep jutott osztályrészül.

A szerény kezdetből előállott fényes eredmények igazolták az úttörők elveinek helyességét. Az 1905. évben 2091 különféle szövetkezet volt működésben, 2,259.468 taggal; vagyis a 20 éven felüli lakosságnak 9·1%-ka szövetkezeti tag. A szövetkezetek pénzügyi állása kiviláglik abból, hogy 1905-ben 40,947.302 font tőkével rendelkeztek, mig a forgalom 106,489.117 fontra rugott, 10,415.915 font tiszta nyereséggel. A nyereség a társaságok tőkéjéhez viszonyitva, annak 36·1%-ának felel meg. A szövetkezeti alkalmazottak száma 104.439. E számok ékesszólóan beszélnek a szövetkezeti mozgalom sikereiről.

A szövetkezeti mozgalom Angliában nem a kézműiparnak, a gyáripar és a kereskedelem fejlettsége által okozott bajából eredt, hanem a gyári munkások sanyarú helyzete adta meg az impulzust az egyesülésre. A 18-ik század végén bekövetkezett ipari forradalom, mely a kezdetleges házi ipar helyébe a gyáripart léptette, teljesen megváltoztatta a munkásosztály viszonyait. A vidék szétszórt munkásai az ipari központokban tömörültek össze és a tőkések önző és lelketlen czéljainak tehetetlen eszközeivé váltak.

Öntudatra ébredve és támogatva a politikai jogok kiterjesztésével szerzett szabadság által, megfogamzott bennük az egyesülés eszméje, mint gyógyszer sérelmeik orvoslására. A szükség nyomása alatt alkalomszerüleg és hatósági engedélylyel létrejött egyesülések (workshops, trade-unions, trade-societies, Unionshops) azonban minden törvényes védelem nélkül csak ideig-óráig tarthatták magukat. A szövetkezeti eszmének csirái fellelhetők már az 1795. évi nagy inség idejében Hull városában létrejött malomegyesületben; ez a példa más városokban is követőkre talált. Kisérletek, próbálgatások, gyenge sikerek és gyakori kudarczok után, megjelent 1821-ben a szövetkezeti mozgalom atyja, Owen Robert, aki eszméinek gyakorlati megvalósitására gyártelepén egy mintaszövetkezetet alapitott. A »The Co-operative and Economical Society« 250 család egyesüléséből állott és czélja volt a tagok szükségleteit, lakást, élelmi és ruházati czikkeket stb. közö-

sen beszerezni, hogy az egyesülés által a nagyban való vásárlás előnyei élvezhetők legyenek.

A szövetkezetek hajnala 1824-ben virradt meg; az egyesülési törvények »Combinations Laws« eltörlése szabad utat nyitott a szövetkezésnek. Eddig mind a munkások egyesülése helyzetük javitása czéljából, mind a termelők szövetsége az árak megállapitása czéljából meg volt tiltva.

Az egyesülés útja szabaddá válván, a szövetkezetek kezdetleges formái, a különböző munkásegyesületek mindinkább szaporodtak, 1832-ben már egy kongreszus összehivása vált szükségessé, az alapszabályok egyöntetű megállapitásának czéljából. Minden igyekezet és jóakarat mellett azonban siker nem koronázta az úttörők fáradságát, az egyesületek nem igen boldogultak. A törvény nem nyujtott védelmet a társaságoknak a rosszhiszemű tagok visszaéléseivel szemben. Hiányzott a nevelt munkásosztály és az üzletkezelésben való gyakorlatlanság a szövetkezeteket az ellenséges magánüzletek martalékává tette.

A mozgalom azonban minden akadály és balsiker daczára haladt előre. Owen eszméinek elterjesztésére számos szaklap keletkezett; évi kongressusok tartattak, melyeken megvitatták az alapelveket, hogy a szövetkezés czélja sem vallási, sem politikai érdekközösség, hanem csupán a tagok kölcsönös gazdasági érdekeinek előmozditása. Említést érdemel egy ez időtájban megkisérlett szövetkezeti forma, az u. n. »Labour Exchange«. Ezen egyesülés arra szolgált, hogy az önálló munkások készitményeiket a központba hozzák és ellenértékül készpénz helyett »labour notes«-okat kaptak, amelyekkel azután egyébb szükséges készitményeket vásárolhattak. E társulat azonban csakhamar csődbe került; hozzájárult azonban azon alapkövek lerakásához, amelyeken később a modern szövetkezeti rendszer felépült.

A mozgalom haladásában időnként egy-egy szünet állott be, melynek elteltével az ujult erővel indult meg. A »Corn laws« eltörlésével a gabona ki- és bevitelét akadályozó korlátozások megszüntek; a munkások életviszonyai megjavultak az 1846. évi »Factory Act« és az 1847. évi »Ten hours Act« törvényhozási intézkedések által. Ezen szocziális intézkedések megvalósitása egyidőre véget vetett a munkásmozgalmaknak és a nyugodt idők alkalmat adtak a szövetkezeti eszmék fejlesztésére. 1844-ben uj éra kezdődött a »Rochdali System« bevezetése által. A rochdali szövők rossz időket élvén, helyzetükön javitandó összeálltak egy »Co-operative Store« — fogyasztási szövetkezet — létesitése czéljából. A régi módszert azonban újjal cserélték föl, amennyiben a tagok által befizetett díjakra s a tőkések által nyujtott kölcsönökre meghatározott kamatfizetés (5%) állapittatott meg s a bevételi többlet a vásárló által eszközölt tulfizetésnek tekintetvén, mint ilyen »osztalék« gyanánt lett visszatéritve, azaz az illető vevő javára könyvelve. Az 1860-ban tökéletesitett alapszabályok szerint az árúk vásári- napi- árakon adattak el és pedig készpénzfizetés mellett, az évi nyereségről akként rendelkezvén, hogy a felesleg a tagok között felosztandó. 1865-ben kisérletek történtek a közel fekvő fogyasztási üzleteknek egy »wholesale department« — nagyárusitó osztályban — való egye-

sitésére, ez vezetett a »Wholesale Co-operative Society« — nagyárusitó szövetkezet — megalapitására. A rochdali rendszer alapján egy gabonamalom szövetkezet is alakult 1850-ben. Az ipari forradalom következtében számos malom, pamutfonó-gyárrá alakult, ami a liszt árának emelkedését idézvén elő, magával hozta a szövetkezeti malmok terjedését. Említést érdemelnek még ez időtájban alapitott »Redemption Societies« is. Ezeknek legnagyobbika a »Leeds Redemption Society« malom, mezőgazdasági, czipészeti, stb. osztálylyal birt, sőt később egy nagy áruraktárt létesitett; ezen áruraktár még ma is fennáll és a szövetkezetek »Store« fajának legnagyobbikává nőtte ki magát.

1848 táján a szövetkezeti irány egy új eddig ismeretlen fordulatot vett, a vallásfelekezeten való szövetkezés eszméje merült fel, és számos hivőre talált. A »Christian Socialists« elveken épült és munkásokból alakult »self governing workshops« nem nagy sikert mutattak fel, a mennyiben az ilyen czipész, szabó stb. szövetkezetek csakhamar kénytelenek voltak működésüket beszüntetni, jóllehet az elvvel rokonszenvezők tőkével ellátták őket. Nevelési és irodalmi tekintetben a szövetkezeti eszme elterjesztése terén azonban ezen szövetkezetek dicséretreméltó munkásságot fejtettek ki, de legfőbb érdemük a törvényhozás terén elért becses vivmányok. Propagandájuknak köszönhető ugyanis az 1852-iki »Industrial and Provident Societies Act« törvénybe iktatása. E törvény életbeléptetéséig a szövetkezet vagyona, mint a tagok közös vagyona tekintetett; a társtagokat a közös vagyon eltulajdonitásában tehát mi sem akadályozta. A csalárd üzelmek ellen nem lévén jogorvoslat, nemcsak gyakran szenvedtek károkat egyes szövetkezetek, hanem a törvényes oltalom hiánya a szövetkezeti mozgalom terjedésének egyik legnagyobb akadályát képezte. Az »Industrial and Provident Societies Act« a szövetkezeteknek »statust« biztositott, és igy a szövetkezetek alaptörvényének tekinthető.

Az egy évtized után 1862-ben hozott újabb »Industrial and Provident Societies Act« a törvényes védelmet szélesebb alapra fekteti az által, hogy a szövetkezeteket korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságoknak ismeri el. Főbb intézkedései még e törvénynek, hogy a tagrészesedés maximumát 100-ról 200 fontra emelte, továbbá megengedi a szövetkezeteknek, hogy más szövetkezetek részvényeit megszerezhessék, ez tette lehetővé a detail szövetkezeteknek nagyban való fogyasztó és termelő szövetkezetekké való egyesülését.

A következő időszak, a mely az 1867-iki Reform Bill-el nyilik meg — mely a városi munkásosztályra is kiterjesztette a parlamenti választó jogot — nagyon fontos az angol demokrácia fejlődésének történetében. Az 1871-iki »Trade Unions Act«, a munkás szakszervezeteket legalis testületeknek ismeri el, mig az 1878-iki »Factory Act« a munkásosztálynak nyújtott kedvezményekkel az ipari törvényhozás terén jelentékeny haladást jelent. Mindez az ipar és kereskedelem fellendülését hozta magával, és a munkásosztályokban jelentkező jólét érdeklődést keltett bennök a gazdasági kérdések iránt. A kor szelleme is kedvezően hatott a szövetkezeti eszmék fejlődésére, és megin-

dult a szövetkezetek föderatiója. 1882-ben megalakultak a »Wholesale Societies«, és a »Co-operative Productive Federation«. A szövetkezeti mozgalom előtörésében nemcsak gyakorlati, hanem elméleti és nevelési téren is nagy szerepet játszik ezen időszak, a mennyiben 1883-ben lett a »Co-operative Union«, és a »Women Co-operative Guiln« megalapitva. A 19-ik század politikai reformmunkája befejezést nyert az 1884—5. évi »Franchise and Redistribution Bill«-el, mely a mezei munkásokra is kiterjesztette a választójogot. A munkáselem politikai felszabaditása hatalmas lendületet adott az egyesületi eszmék teljes kibontakozásának, és minden iparágban mind a termelők, mind a fogyasztók között szövetkezetek keletkeztek országszerte.

A szövetkezetek Nagy-Británniában (Anglia, Wales és Skóczia) lényegesen különböznek az Irországiaktól, a miért is ez utóbbiakat külön csoportba tárgyalja a »Board of Trade« jelentése »Report on Workmen's Co-operative Societies in the United Kingdom«. A mint e czimből kiviláglik, e jelentés a munkásszövetkezetekről szól, de egyuttal felöleli magában az egész angol szövetkezeti intézményt, és az alább következő beosztást állitja fel. A jelentés a különböző szövetkezetek jellemző vonásait feltüntető rövid magyarázatokat, és működésükről statisztikai kimutatásokat is tartalmaz.

1. Szövetkezeti fogyasztás Nagy-Britanniában, (Distribution in Great Britain)
   a) kisárusitó szövetkezetek (Retail Distributive Societies);
   b) nagyárusitó szövetkezetek (Wholesale Societies) által.
2. Szövetkezeti termelés Nagy-Britanniában (Production in Great-Britain);
   a) kisárusitó szövetkezetek (Retail distributive Societies);
   b) nagyárusitó szövetkezetek (Wholesale Societies);
   c) termelési szövetkezetek (Associations for producers);
   d) gabonamalom szövetkezetek (Corn Mill Societies) által.
3. Szövetkezeti intézmény Irországban (Co-operation in Ireland).
4. A munkás-szövetkezetek tagjainak lakással való ellátása (The provision of dwellings by Co-operative Societies).
5. Hitelszövetkezetek (Credit Societies);
   a) épitő szövetkezetek (Building Societies);
   b) szövetkezeti hitelegyletek és bankok (Co-operative Credit Societies and Banks);
   c) munkás kölcsön szövetkezetek (Labour Loan Societies).
6. Szövetkezeti biztositás (Co-operative Insurance).
7. Szervezkedés és Propaganda (Propagandist Organisations).

I. Szövetkezeti fogyasztás Nagy-Britanniában. — (Co-operative Distribution in Great-Britain.)

a) *Munkás kisárusitó szövetkezetek. — (Workmen Retail Distributive Societies.)*

Ezen szövetkezetek terjedelmükre nézve nagyon változók. 10 tagból egész 48.000 taggal biró egyesületek léteznek, maguk-

ban foglalják az ugynevezett »store« vagyis szövetkezeti áruházakat; működésük folyton növekedő sikerek lánczolata. Az 1895. évben 1417 ilyen szövetkezet volt működésben, 1.274,994 taggal, £ 14.123,685 részjegy- és £ 1.654,344 kölcsöntőkével, és 33.900,674 fontra rúgó forgalommal, 1905-ben a store-ok száma 1452, a tagok száma 2.1153,015, a részjegytőke £ 26.076,862, a kölcsöntőke £ 4.170,020, és a forgalom összege 61.086,991 fontot tett ki. A mezőgazdasággal, házi iparral és baromfi tenyésztéssel foglalkozó 218 szövetkezet tagjainak száma 24,200, £ 23,995 részjegy- és £ 32,183 kölcsöntőkével, és £ 370,973 fontra rúgó forgalommal.

A szövetkezetek túlnyomó többsége az »Industrial and Provident Societies Act 1893« alapján van bejegyezve. Néhány szövetkezet, mint kereskedelmi társaság, a »Companies Act« alapján, az ir mezőgazdasági szövetkezetek pedig a munkássegélyegyletekről szóló »Friendly Societies Act« alapján vannak bejegyezve, a bejegyzés költségmentes. Az »Industrial and Provident Societies Act« értelmében bejegyzett szövetkezetek tagjai a társaság kötelezettségeiért csupán részjegyeik erejéig felelősek. A társaság, mint jogi személy, saját nevében perelhet, és hütlen hivatalnokai elleni eljárásban a bíróságnál előnyös elbánásban részesül. Minden, legalább hét személyből álló egyesülés, melynek czélja az ipar és kereskedelem folytatása, bejegyeztetheti czégét.

Tag lehet minden 16 évet betöltött egyén nemre való tekintet nélkül, a vezető bizottság választása alapján. Minden tag egy szavazattal bir, tekintet nélkül részvényeinek számára. A meghatalmazás utáni szavazás (proxy) mind ezen, mind más fajta szövetkezeteknél nincs megengedve.

A szövetkezet ügyeit egy a tagok közül választott vezetőbizottság intézi, a részjegytulajdonosok gyülésének ellenőrzése mellett; a tisztviselői állások a kisebb szövetkezeteknél nincsenek javadalmazással egybekötve, mig természetesen a nagyobb szövetkezetek fizetett tisztviselőket alkalmaznak.

A részjegyek 1 font (24 korona) névértékük és vagy készpénzben, vagy heti részletekben rendszerint 3 penny (30 fillér) fizethetők. Különösen nagyobb társaságoknál elfogadott szokás, hogy a tagok részjegyenként csupán 1 shillinget (1.20 K) fizetnek készpénzben, a hiányzó 19 shilling pedig a tagokat időről-időre, vásárlásaik mértékéhez képest megillető nyereségből gyűlik össze. Az »Industrial and Provident Societies Act« értelmében egy tag sem jegyezhet 200 font névértéket meghaladó részvényt; de kölcsönképen magasabb összegek is fektethetők ezen társulatokba, kivéve ha az alapszabályok másként nem rendelkeznek. Az első, a tagsági jog megszerzéséhez szükséges részjegy rendszerint átruházható (az átruházó köteles egy uj tagot maga helyébe állitani), a további részjegyek rövid felmondásra visszavonhatók. A részjegyeknek könnyű szerrel való visszavonhatósága azt eredményezte, hogy számos szövetkezetben a tagok részjegyek vételével és szükség eseténi visszavonásával bankszámlájukat helyettesitik, tehát mint bankok és takarékpénztárak működnek.

A kisárusitó szövetkezetek a befizetett részjegytőke után előre meghatározott, rendesen 5% évi kamatot fizetnek, bár utóbbi időben a heverő tőkék erős növekedése folytán számos társaság azt 4%-ra vagy még alacsonyabb kamatlábra szállitotta le. A kamatláb a szerint is változik, hogy az illető tag, mint fogyasztó milyen összeggel szerepel: a szövetkezet nagyobb kamatot fizet azon tagok betétjeire, a kik nagyobb fogyasztásuk által több nyereséget biztositanak a társaságnak, az uralkodó elv lévén, hogy a szövetkezetek a fogyasztók és nem a tőkések érdekeit képviselik, sőt ez néha annyira megy, hogy tagok, kiknek fogyasztása bizonyos mértéken alul marad, kamatban egyáltalában nem részesednek, sőt tagságukról lemondani kényszerittetnek.

Azon esetben, ha egy tag a teljesen befizetett részjegyekre eső kamatot és a vásárlások után járó osztalékot számlájához csatoltatja, mig követelésének összege a törvényes, vagy a szövetkezet alapszabályai által előirt magasságot meghaladja, ez megszünik részjegytőkének lenni, s automatikusan, mint kölcsönösszeg az illető fél javára iratik.

Ez okozta sok esetben a fogyasztó szövetkezetek tőkéinek nagy felhalmozódását, s mintegy takarékpénztári jelleget kölcsönözvén ezeknek, a melyben a tagok tőkéje folyton növekedik, a nélkül, hogy ehhez további befizetésekkel járulnának. A régebbi szövetkezetek könyveiben akárhány olyan eset fordul elő, hogy tagok, a kik csak 1–2 shillinget fizettek be, és noha az évek folyamán számos fontot vontak vissza, számlájuk mégis többékevésbbé jelentékeny követelést tüntet fel.

Egy másik körülmény, a mely ezen társaságok tőkéinek rohamos gyarapodását indokolja, abban rejlik, hogy a már többször emlitett törvény értelmében jogukban áll letéteményeket kamatoztatás czéljából 10 shilling alatti összegekben 20 font magasságig ugyanazon egyéntől, nem kevesebb mint két napi felmondási időre elfogadni. Igy a szövetkezetek helyettesitik a takarékpénztárakat, a mely intézmény Angliában nincs elterjedve.

Ezen fogyasztó szövetkezetek sokszor az üzletük vezetésére szükséges tőkét jóval meghaladó összegekkel rendelkeznek s a felesleget részben másfajta szövetkezeteknél — nagyárusitó gabonamalom és termelő társulatoknál — részben pedig a szövetkezeti tagok számára épült házakban, sőt a szövetkezeti működésén kivül álló üzleti vállalatokban helyezik el.

Az üzleti év lezárásakor minden költség — tartalékalapot, jótékonyczélu adományokat, nevelési alapot stb. beleértve — levonása után a fennmaradó tiszta nyereség, mint »osztalék« a tagok és vásárlók vételösszegei arányában felosztásra kerül, illetőleg a befizetésekkel hátralékban levő tagok részvényeinek törlesztésére szolgál. Az átlagos osztalék az utolsó öt évben fontonként 2/7¾, 2/7¾, 2/7¼, 2/7¼ és 2/6¾ shilling volt.

A szövetkezetek áruikat az illető helyen uralkodó vásári áron adják el és azon többlet, a melyet a tagok a szövetkezetekbe az önköltségi áron felül fizetnek, a tagoknak a nyereségből megillető osztalékban visszatérül. A rendes vásári árakat egyrészt azért adoptálták a szövetkezetek, hogy a magánüzletek-

kel való tisztességtelen verseny vádját elkerüljék, másrészt pedig ez nagyban hozzájárult a szövetkezeti tőke rohamos emelkedéséhez, lehetővé tévén egyuttal a tagoknak jelentékeny összegek megtakaritását; leszállitott árak mellett az üzleti nyereség kevesebb és igy az osztalék is alacsonyabb lévén, a tagnak nem lett volna alkalma a megtakaritásra.

Habár a szövetkezetek készpénz üzletre vannak berendezve, és számosan közülök a hiteladást egyenesen megtiltják, a készpénzfizetés elvétől mégis jelentékeny eltérés található és a statisztikai adatokban a hitelüzletekben emelkedő számarányokat mutatnak fel. A hitelt igénybe vevő tag részjegytőkéje természetesen tartozásáért fedezetül szolgál.

A »Profit-sharing« rendszer a szövetkezeteknél általában nincs bevezetve és az alkalmazottak nem részesednek nyereségi osztalékban, vannak azonban szövetkezetek, melyeknél a részesedési elv van elfogadva, mint ez az alábbi kimutatásból kitünik:

Szövetkezetek száma	Akalmazottak száma	Munkabér £		Részesedés £ %
Anglia es Wales 185 . .	10.619	558.705	23.578	4·2
Skótország . . . . 36 . .	3.403	154.798	14.129	9·3
Irország . . . . . 7 . .	110	4.777	271	5·7

b) *Nagyárusitó szövetkezetek — (Wholesale societies).*

A két nagyárusitó szövetkezet, az angol és a skót fogyasztó szövetkezetek föderatiói. A czél az árúk előnyös beszerzése, a nyilt piacz elkerülése mind az egymásközti versenynek, mind a kereslet folytán beálló áremelkedésnek és a szövetkezeteken kivül álló nagykereskedők ellenséges manöverjének utját állni.

A föderatio megvalósitására tett kisérletek megfelelő törvény hiányában egyideig meddők maradtak, a mig az 1862-iki kibővitett »Industrial and Provident Societies Act« lehetővé tette 1863-ban az »Englisch Whlosale Societie«, angol nagyárusitó szövetkezet, s 1868-ban a »Scottisch Wholesale Society«, skót nagyárusitó szövetkezet alapitását.

Az angol nagyárusitó szövetkezetbe csupán olyan társulatok léphetnek be tagul, a melyek vagy az »Industrial and Provident Societies Act», vagy a »Companies Act« értelmében (korlátolt felelősséggel) kerültek bejegyzésre. Ezen társulatok minden 20 tag után három 5 £ névértékű részjegyet tartoznak jegyezni és minden 200 tag után egy szavazattal birnak.

A skót nagyárusitó szövetkezetbe csupán az »Industrial and Provident Societies Act« értelmében bejegyzett társulatok léphetnek be, minden egyes tagért a nagyárusitó szövetkezetnek 1 £ névértékű részjegyet tartoznak átvenni és minden tag után egy szavazattal birnak. Ezenkivül 1892 óta a szövetkezet alkalmazottja fel vannak jogositva 5—10 egy font névértékü részjegy átvételére és egy képviselőnek a közgyülésre való küldésére, az üzletvezetésbe azonban az alkalmazottaknak beleszólásuk vagy részesedésük nem lehet.

Mindkét szövetkezetben a részjegyek jegyzése alkalmával

darabonként 1 shilling lefizetése kötelező, a hátralék a lefizetett összegek kamatjaiból és a vásárlási osztalékból kerül törlesztésre.

A nagyárusitó szövetkezetek alapszabályaiban a következő üzletágak nagyban való üzése van felvéve: kereskedő, bankár, hajózó, fuvarozó, termelő, földmivelő, bányász és biztositási üzlet.

A nagyárusitó szövetkezet bevásárlói az árúkat Angliában, vagy külföldön nagy tömegekben szerzik be és azokat saját áruházaikban felhalmozva, a kisárusitó szövetkezetek megrendeléseihez képest szállitják: nagyobb megrendeléseknél az árúk rendesen a gyárostól, vagy a kikötőből directe szállittatnak. Élelmiszerekből, szövetekből, gyapjú, czipő és butorokból az angol nagyárusitó szövetkezet óriási raktárokat tart Manchester, New-Castle és Londonban, a mely központokból azután az illető vidék szövetkezeteinek szükségletei kielégittetnek. Az Amerikából jövő hus, sonka és conserv árúk a kikötőben létesitett óriási raktárakban kerülnek elhelyezésre, ahonnan vagy egyenesen, vagy pedig a központok közvetitésével kerülnek szétosztásra.

A vezérelv a lehető legközvetlenebb forrásból vásárolni — az árúk természete szerint — bel- vagy külföldön és a közvetitői dijak megtakaritása. Tea, kávé, gyapju és bor természetesen, minthogy ezek állandó és meghatározott piaczczal birnak, Londonban vagy pedig a kikötőben tartott nagy auctiókon lesz beszerezve; a divatárut vásárló Londont és Párist látogatja; a szárított gyümölcs-vásárló Görögországban a nagy gyümölcstermelők egész termését veszi meg készpénzen; New-York, Montreal, Sydney, Spanyolország, Aarhus és Copenhagen, Hamburg és Gothenburgban a szövetkezet vásárló fiókokkal bir az illető vidéken előnyösen vásárolható árúk beszerzésére, az árúk azután a manchesteri, newcastlei, londoni, liverpooli vagy bristoli raktárakba elraktároztatnak, mig a kisárusitó szövetkezetek, vagy esetleg egyéb vásárlók által a szállitott minták alapján megvételre nem kerülnek.

A társaság saját hajózási osztálylyal bir s az utolsó kimutatás szerint tengerentuli forgalmának lebonyolitásával hét, a szövetkezet által épittetett hajó volt elfoglalva s igy a szállitási költségek minimuma volt elérhető. Az angol nagyárusitó szövetkezetnek van egy banküzlet osztálya is.

A két nagyárusitó szövetkezet Ceylonban közös tea-ültetvényekkel, Irországban pedig tejgazdaságokkal bir. Általában segitik egymást és több üzletágban együtt müködnek.

Látható tehát, hogy az angol nagyárusitó szövetkezet üzletkörében a termelés is jelentékeny szerepet játszik. Az angol nagyárusitó szövetkezet termelési osztályában 1905-ben 10.509 munkás volt alkalmazva és 1,745.784 befektetés 4,024.421 font értékü árut produkált, mig a skót társaságnál a következő számadatok találhatók:

Munkás 5.060, tőke £ 699.559, az árúk értéke £ 2,025.036, ez utóbbinak munkásai bérükön kivül nyereség-jutalékban (bonus) is részesednek, a mely 1905-ben 8.446 fontra rugott. Az angol, illetve skót társaságnak fogyasztó osztályai a következő óriási számadatokat mutatják fel: Tagok száma 1,633.527, illetőleg 345.228; tőke £ 2,669.027 illetőleg 2,059.065, eladás £ 20,785.467

illetőleg £ 1,939.738; a fogyasztásra visszatéritett átlagos osztalék font sterlingenként 4 illetőleg 8 penny.

Mindkét társaság ügyeit egy a tagok által választott bizottság vezeti; az ellenőrzés és a fontosabb kérdések megvitatása a negyedévenként tartott gyüléseken történik. A részjegytőke után alapszabályszerüleg 5% kamat van megállapitva, az üzemköltségek levonása után fenmaradó összeg a tagok között (csaknem kizárólag kisárusitó szövetkezetek) a már a kisárusitó szövetkezeteknél ismertetett módszer szerint mint osztalék kerül kifizetésre. Azon fogyasztók, a kik tagsági joggal nem birnak, mind a kis-, mind nagyárusitó szövetkezeteknél a rendes osztalék felében részesednek.

A mi az alkalmazottak nyereségrészesedését illeti, az angol nagyárusitó szövetkezet munkásai a nyereségben nem osztozkodnak, mig a skót társaságnál a profit-sharing rendszer van bevezetve.

II. Szövetkezeti termelés. — (Co-operative Production in Great-Britain.)

a) *Munkás-fogyasztási szövetkezetek. — (Productive Departmens of Workmen's Retail Distributive Societies).*

A már tárgyalt kisárusitó szövetkezetek, melyek eredetileg mint fogyasztó szövetkezetek létesittettek, a forgalom növekedésével a szükségelt árúknak előállitásának kérdésével kezdtek foglalkozni, s ez hozta létre ezen szövetkezetek termelő osztályait. 1905-ben Anglia és Walesban 689, Skótországban 182 és Irországban 2 kisfogyasztó szövetkezet foglalkozott termeléssel és az eladások összege £ 4,370.681, £ 1,899.026 illetőleg £ 1.284 rugott. Viszont gyakori eset az is, hogy szövetkezetek működésüket, mint termelő társaságok kezdték meg, és az idők folyamán fogyasztó szövetkezetekké alakultak át.

A szövetkezetek által felkarolt fontosabb iparágak az épitő, bányászat, gép és hajóépitő, butor, szappan, élelmiszerek, szövő, ruházati és bőripar, továbbá a malom és mezőgazdasági tevékenységre terjednek ki. Ezen szövetkezetek munkásai rendesen ugyanazon viszonyok és körülmények között élnek, mint az illető kerületben dolgozó hasonnemű magángyárak alkalmazottjai. A szövetkezeteknek körülbelül egy tizede a munkásokat az évi nyereségből bérük arányában — átlagosan annak 6·7%-a — osztalékban részesiti (Profit-sharing).

b) *A nagyárusitó szövetkezetek termelő osztálya. — (Productive departments of the Wholesale Societies.)*

Az angol és skót nagyárusitó szövetkezetek termeléssel első sorban saját fogyasztó osztályuk ellátása czéljából foglalkoznak, ugyancsak ellátják a Wholesale Society tagjait képező fogyasztó szövetkezeteket, de a szövetkezeti működés keretén

kivül is kiterjed üzletkörük, sőt a gyáripari termelés nagybani űzése lehetővé teszi, hogy közhatósági megrendelésekkel is foglalkozzanak.

c) *Munkás termelő-szövetkezetek. — (Workmen's Association for Production.)*

Ezen szövetkezetek a munkások érdekében különböző egyesületek által kifejtett propaganda eredményének tekinthetők és lényegök abban áll, hogy egy bizonyos iparág űzésére összeállt munkások a tőkében, nyereségben, ellenőrzésben és felelősségben osztozkodnak. Az utóbbi években rohamosan fejlődtek, úgy hogy 1906-ban már 120 ilyen társaság volt működésben, £ 1,938.989 tőkével, £ 3,806.1ɔ6 forgalommal, £ 190.962 nyereséggel, mig a munkások osztaléka £ 22.308 fontot tett ki. A munkások önállósága és függetlensége nagy mértékben fejlődött ezen az úton.

A munkás termelő-szövetkezet czélja a munkaadót teljesen kiküszöbölni; néhány nagyobb ilyen egyesület fogyasztó szövetkezetekből eredt, melyek a szükségelt termékeket saját vezetés alatt óhajtván előállitani, termelő osztályaikat a »Labour Co-partnership« elve szerint rendezték be. Alapitásukat tőkepénzesek segitették elő, részben már létező üzleti vállalatoknak e rendszerre való átalakitása útján, mig egynéhány mezőgazdasági szövetkezés nem a közös termelés, hanem az egyénileg előállitott termékek további feldolgozása és piaczra való hozása czéljából keletkezett.

A bejegyzés az »Industrial and Provident Societies Act.« alapján történik, a közgyülésen minden tag egy szavazattal bir. Ezen szövetkezetek lényegesen eltérnek a másfajta szövetkezetektől, s fő charakterisztikumuk három pontban foglalható össze. Első sorban, bérükön kivül a munkások a befektetett tőke hozadékát nem tekintve, a nyereségben is részesednek, sőt ha a nyereség megengedi, akkor még a szállitott munka után a munkabér arányában egy külön »munka osztalék« is kerül kifizetésre. Másodszor a munkásnak jogában áll részjegyek átvételével tőkét befektetni és ez által tagsági jogot szerezni, harmadszor a munkások az üzlet vezetésére, ellenőrzésére befolyást gyakorolnak és a felelősségben részesednek. A nyereségből természetesen a munkásokon kivül a vásárló tagok is — jórészben fogyasztó szövetkezetek — kapnak osztalékot.

Egy ilyen typikus munkás szövetkezet ugy jön létre, hogy egy csomó munkás egyesül és fejenként néhány font összeadásával egy kis tőkét szereznek össze. A közösen előállitott árúk vagy a piaczon, vagy pedig más szövetkezetek és munkás társulatok útján kerülnek eladásra. A munkás természetesen saját érdekében legjobb tehetsége szerint dolgozik, abban a reményben, hogy a munkabéren felül osztalékban is részesül. A veszteség csupán a részjegytulajdonosokat éri, a munkás, a ki a szövetkezetben tőke elhelyezésével tagsági jogot nem szerzett, a veszteséget csupán a nyereségi osztalék elmaradása által érzi.

Viszont a nem tagokat a rendes munka nyeresedési résznek csupán a fele illeti meg.

Ezen munkás szövetkezetekben a tőkepénzes, munkás és vásárló ellentétes érdekei nem kerülnek összeütközésbe.

A »profit-sharing«-rendszer két irányban előnyös a munkásra. Elsősorban anyagilag, minthogy munkabérén kivül, mint ez a statisztikai adatokból kitünik, még átlag 5—10%-kal nagyobb jövedelmet huz, és mint érdekelt fél az üzletvezetésre befolyást gyakorol. De még nagyobb az erkölcsi előny, a munkás nagyobb kedvvel és kitartással dolgozik és megszünik gondolkodás nélküli eszköz lenni. Az üzletben való szellemi érdek, az üléseken való részvétel, felébresztik benne a gazdasági kérdések iránti érdeklődést; általában ez a rendszer nevelő befolyást gyakorol. Másrészt ezen rendszer méltatásánál a hátrányok sem tévesztendők szem elől. A munkások szabadsága kétségen kivül megnehezíti a fegyelem fenntartását, ezenkivül, különösen kezdetben, akadályul szolgál az üzleti ismeretek hiánya. De a példák azt mutatják, hogy a kezdet nehézségein túlesve, a társaságok csakhamar fölvirágoznak.

d) *Munkás malom-szövetkezetek. — (Workmen's Corn Mill Societies.)*

Az Egyesült Királyságban 1904-ben 8 ilyen társaság volt működésben 51.176 taggal (ebből 418 tag másfajta szövetkezet), £ 405.280 tőkével, 1,378.320 fontra rugó forgalommal és 78.887 nyereséggel. A nyereséget a vásárlóknak a kis- és nagyárusitószövetkezeteknél ismertetett módszer szerint visszatéritik.

III. A szövetkezetek Irországban. — (Co-operation in Ireland.)

Irországban a szövetkezeti mozgalom lassan haladt előre és a ma működésben levő szövetkezetek az utolsó 18 év folyamán keletkeztek.

A lakosság foglalkozásának következtében a szövetkezetek jelentékenyen eltérők az angol és skót szövetkezetektől. Legelterjedtebbek a tejgazdasági szövetkezetek (Dairy Societies). A kisgazdák, farmerek megegyeznek maguk között a gazdaságukban nyert tejnek a szövetkezetnek bizonyos meghatározott áron való átengedésére. A szállitott tejből a vaj nagy mennyiségben olcsón és jó minőségben állittatik elő s a termelés állandósága folytán a szövetkezeti vaj meghóditja a piaczot, annál könnyebben, mivel a szövetkezeti termékek más szövetkezetek által előnyben részesittetnek. A tejszállitók nem válnak a szövetkezet tagjaivá; 1905-ben 242 ilyen társaság volt működésben £ 288.418 tőkével és £ 1,089.805 forgalommal, 1.157 alkalmazottal. A versenynek lehető elkerülése czéljából, ezen társulatok 1893-ban federálódtak az »Irish Co-Operative Agency«-ban.

Egy másik elterjedt formája az irországi szövetkezeteknek, a mezőgazdasági szövetkezetek (Agricultural Societies), melyek

sok esetben tejgazdasággal is foglalkoznak; a czél, a tagok szükségleteinek, vetőmag, trágya gépek és szerszámok stb. beszerzését és a termés eladását közösen eszközölni. Kevés tőkét kivánnak és az üzletvezetés rendesen egy titkár kezében van, minden segédszemélyzet, sőt üzlethelyiség nélkül.

Az elszámolás ugy történik, hogy a befektetett tőke után fizetett 5%-on felül maradó összeg felerészben a tartalékalap javára, felerészben pedig a társaság által eszközölt vásárlások, illetőleg eladások arányában felosztásra kerül, 1905-ben 100 ilyen szövetkezet létezett 31.393 font tőkével.

A baromfitenyésztő és házi-ipari szövetkezetek (Poultry Societies and Home Industries Societies) a baromfi, tojás és házi ipari czikkek közös értékesitésével foglalkoznak egy központi organum az »Irish Agricultural Organisation Society« segitségével. Még néhány kisebb kender és méhészeti szövetkezet is említést érdemel.

Irországban *két nagyárusitó szövetkezet* létezik, szervezetük hasonló az angol nagyárusitó szövetkezetekéhez. Az egyik az »Irish Co-Operative Agency« tej, vaj és hasonló árúk értékesitését űzi nagyban a fontosabb kereskedelmi központokban alkalmazott ügynökei közvetitésével. A másik federatio az »Irish Agricultural Wholesale Society«, a mezőgazdasági szerszámok és gépek vételét és eladását, valamint a szövetkezetek által termelt anyagok eladásának közvetitését végzi.

IV. A munkásszövetkezetek tagjainak lakással való ellátása. (Provision of Dwellings by Workmen's Co-Operative Societies.)

A szövetkezetek tőkéinek felhalmozódása sok esetben lehetetlenné vagy a szövetkezeti elvekkel össze nem egyeztethetővé teszi a rendes üzleti befektetést, ez vezetett a házépités kifejlődésére. A szövetkezetek által épitett házak a tagoknak alacsony részletfizetésre eladatnak, részben pedig bérbe adatnak. Igy a munkás és családja olcsó és egészséges lakással lesz ellátva. Az »English Wholesale Society« nagyban közreműködött ezen mozgalom elterjedéséhez, azzal, hogy a federált szövetkezeteknek épitési czélokra 3½%-os jelzálogkölcsönt nyujt. Sokáig vitás kérdés volt a közös vagy egyéni tulajdonjog; a többség nézete a szövetkezeti, nem pedig az egyéni julajdonjog felé hajlik.

A szövetkezetek 4 és 5%-os jelzálog-kölcsönt az érték 50 egész 95%-ig nyujtanak; a visszafizetés minden 100 font után heti 2 és 5 shilling között váltakozó részletekben történik. 1903. végén 224 szövetkezet 6,027.345 font sterlinget elólegezett munkásházak épitésére. Vannak még egyéb telekvásárlással és épitéssel foglalkozó egyesületek, melyek részben szövetkezeti alapon működnek. Az épitőszövetkezeteknek egy neme a hitelszövetkezetekkel kapcsolatosan lesz tárgyalva.

V. Hitel-egyesülések. — (Credit Societies.)

a) *Épitő-szövetkezetek. — (Building Societies.)*

Nagy népszerűségnek örvendenek, de tulajdonképen nem birnak szövetkezeti jelleggel. Működésük arra szoritkozik, hogy házvételi és épitési czélokra jelzálogkölcsönöket nyujtanak. A hitelt igénybe vevő tag hosszú lejáratú, 10—20 évre szóló és könnyű hitelrészletekben törleszthető kölcsönt kap. Az 1894-ik évi »Building Societies Act« alapján vannak bejegyezve. A statisztikai kimutatás szerint 1903-ban 2.124 ilyen társaság volt működésben 601.204 taggal és 66 millió font tőkével.

A legutóbbi időben két nagy vállalat létesült, melyek a munkások és az üzleti alkalmazottak részére London közelében telepeket épitettek. A »Garden City Limited« nagy sikert ért el, szép vidéken épült, mintegy 250 házból álló kertekkel diszitett mintateleppel. Ugyancsak az »Ealing Tenant Ltd.« vállalat egy 130 házból álló kertekkel diszitett teleppel, a mely rövidesen 4000 házat fog magában foglalni. Ez a rendszer amortizációs kölcsönön alapszik és előnyös részletfizetés mellett a kisembernek lehetővé teszi, hogy egészséges és kényelmes otthonra tegyen szert.

b) *Hitel- és bankszövetkezetek. — (Credit Societies and Banks.)*

A mig nálunk és a kontinensen általában e fajta szövetkezetek nagyon el vannak terjedve és számuk folyton növekszik, addig Angliában a hitel- és bankszövetkezeti intézmény a legutolsó évekig jóformán ismeretlen volt; 1905-ben csak 221 ilyen társaság létezett 16.545 taggal, £ 131.764 tőkével, összesen 954 font évi nyereséggel. A hitelszövetkezetek ellen erős az ellenszenv azon megokolással, hogy a könnyű hitelszerzés könnyelműségre csábit; a szövetkezeti mozgalom vezetői a hitelszerzés céljából való kooperatiót nem tartják összeegyeztethetőnek a szövetkezeti eszmékkel.

Ezen egyesületek közül 16 az »Industrial and Provident Societies Act« értelmében lett bejegyezve. Az alapszabályok bankügyletek lebonyolitását tüzik ki czélul. Az üzleti nyereség a tagok, a kölcsönzők, az alkalmazottak és tartalékalap között kerül felosztásra. A tagsági jog megszerzéséhez egy 1 £ névértékű részjegy szükséges, a tag felelőssége részjegyeinek összegéig van korlátozva.

A többi hitel- és bankszövetkezeteket a munkássegélyző egyletekre vonatkozó »Friendly Societies Act« szabályozza. Sajátságaik 1. a korlátlan felelősség elve, ez óvatosságra készteti a vezetőséget a kölcsönök megállapitásánál; 2. a bank működése egy kis meghatározott területre van megállapitva, ez lehetővé teszi a kölcsönzők viszonyaiba való bepillantást; 3. a kölcsön csak alapszabályilag meghatározott gyümölcsöző befektetésre, kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági czélokra és

előre meghatározott időtartamra nyujtható; 4. a bank ügykezelése nem fizetett tiszteletbeli tisztviselők által történik.

Ezen tulnyomóan mezőgazdasági hitelegyesületek tagjai csak azok lehetnek, a kik 1. az illető járásban háztartók, vagy földbérlők (feltéve, hogy nem tagjai más egyesületnek); 2. háztulajdonosok, kik ajánlkozásuk alapján tagul felvétetnek; és azok, kik bizonyos összeget a banknál elhelyeznek (ezek hitelező tagok). Minden tag, tagságának ideje alatt, kivéve a hitelező tagokat, a társaság kötelezettségeiért s a be nem folyt kölcsönökért felelős.

Ezen rendszer különösen Irország mezőgazdasággal foglalkozó részeiben örvend nagy elterjedésnek; 1903-ban 134 ilyen szövetkezet volt működésben, 7.602 taggal és £ 21.275 tőkével; hogy milyen csekély költséggel üzhetők ezen szövetkezetek, kiviláglik abból, hogy a 134 intézetnek kezelése csak 626 fontot emésztett fel és az összes tiszta nyereség csak 299 fontra rugott. A mi eladósodott kisgazdáinkra hasonnemű szövetkezetek valóságos áldásként hatnának.

A másnemű angol szövetkezetek milliókra menő forgalmával összehasonlítva, ezen szövetkezetek működése elenyészőnek látszik, de azok célszerűsége és jótékony befolyása kiterjedésüket sokszorosan felülmulja.

A megszorult kisgazda előnyös feltételű kölcsönhöz jut, a pénzkezelésben való járatlanságnak nem adja meg az árát, mivel a szövetkezet minden egyes esetben pontos informatiókat szerez be, s csupán a kölcsönvevő czéljainak elérésére szükséges összeget bocsátja rendelkezésre. Irországban a kisgazda azelőtt az uzsorásra volt utalva, a Friendly Society bankok azonban az uzsorások uralmának csakhamar véget vetettek, mindannak dacára, hogy az uzsora ellen nehéz volt a küzdelem, mivel az angol törvények nem büntetik az uzsorást, a ki csupán a 12%-ot meghaladó kamatrész visszafizetésére kötelezhető. Az eddigi 30—40%-os kamat helyett, a kisgazda a hitelszövetkezetektől 5%-os kölcsönt kap, anélkül, hogy mint azelőtt a legközelebbi városba kellene utaznia, mivel a szövetkezetek minden kis helyen tartanak fiókot.

A hitelszövetkezetek azonban az anyagi előnyökön kivül erkölcsi szempontból is nagy fontosságúak. A szövetkezeti tagság, a társaság vezetésével járó felelősség, a kölcsönélvezéshez megkivánt kifogástalan egyéniség, mind nevelőleg hatnak a jellemre és a pénz értékének megbecsülésére vezetnek. Legjobban bizonyitja a rendszer beválását azon körülmény, hogy tőkeveszteség *egyetlen egy szövetkezetnél sem fordult elő.*

A »Friendly Societies Act« a tagság feltételéül nem kötelez részjegy átvételére (Raiffeisen rendszer), vagy más czimen való pénzbefizetésre. Ez ugyan nehézséget okoz a szükséges tőke megszerzésében, a tőke rendesen más bankok felesleges tőkéiből, vagy adományokból, vagy kamatozó letétekből szereztetik meg. Irország némely vidékein a szövetkezetek a község, megye sőt néha az állam (Congested District Board, County Council Department of Agriculture) részéről kapnak kamatmentes kölcsönt.

c) *Munkás kölcsön szövetkezetek. — (Labour Loan Societies.)*

Részint philantropikus intézmények adományozott alaptőkével, részint kölcsönösségen alapulnak a munkástagok által befizetett alaptőkével, sőt némelyek magánbankvállalatok, tőkések gyümölcsöztető befektetésein épülve fel. Nem is tartoznak szorosan a szövetkezetekhez, tagjaiknak az ellenőrzés és üzletkezelésben kevés befolyásuk lévén. Az előbb tárgyalt hitelszövetkezetektől eltérőleg, a kölcsönvevő tag a felvett pénznek hovafordításáról számot adni nem köteles; ez akadályozta meg népszerüvé válásukat, mivel ellenzőik, mint pazarlásra egyenesen csábító intézmény ellen, erősen állást foglaltak. Számuk valóban fogyóban van, 1865-ben 856 ilyen egyesület volt müködésben 170.318 taggal és £ 857.843 tőkével, 1903-ban már csak 255 létezett 33.590 taggal és £ 246.882 tőkével.

Az 1840. évi »Loan Societis Act.« szabályozza ez egyesületeket, megtiltván a 12%-nál magasabb kamatszedést és előirja a visszafizetési feltételeket.

Még egy pár szóval meg kell emlékeznünk a »Co-operative Insurance Society« biztositási szövetkezetekről is, mely három üzletággal foglalkozik: 1. Biztositás tüzkár ellen (a szövetkezeti müködés keretén kivül is), 2. jótállás szövetkezeti alkalmazottak megbizhatóságáért és 3. a szövetkezeti tagok (általában) életbiztositása. 1905-ben ezen szövetkezet 727 taggal birt (abból 76 magán tag, azaz nem szövetkezet) £ 150.272 tőkével, a biztositások összege pedig £ 23,031.628 rugott.

A részvények egy font névértékük és évi 6% kamatot hoznak. Korábbi években a nyereség a tagoknak vissza lett téritve, de ezen eljárás a költségek növekedésével, különösen a vidéki ügynökök szaporodása folytán be lett szüntetve és a nyereség a tartalékalap czéljaira fordittatik.

Szervezkedés és propaganda.

A szövetkezeti érdekek védelme, szervezkedés és propaganda kifejtése czéljából, 7 központi szervezet, szövetkezetek szövetsége van az Egyesült Királyságban.

A legfontosabb a *Co-operative Union*, 1869-ben alakult és az 1900. év végén 1108 szövetkezetet, 1,620.185 taggal foglalt magában. Az Unionba való felvételnek feltétele, hogy minden szövetkezet a »tisztesség, igazságosság és takarékosság«-ot vallja üzleti irányelvül. A szövetkezeti üzletvezetésben minden rosszhisszemüség, félrevezetés, üzleti fogás, titkolódás elitélendő, az ideál a tőkés, munkás és a vevő érdekeinek megóvása a verseny kiküszöbölésével, a munkafecsérlés megakadályozásával és az ellenérték kiegyenlitésével minden jogos igényt méltányosan és előnyösen kielégiteni, a gazdasági tényezők harmonikus együttmüködését biztositani. A szövetkezeti eszmék az egyenlőség és a demokratiában gyökereznek.

A szövetség ügyeit az évi közgyülés és egy 63 választott tagból álló vezérbizottság vezeti; az ügykezelőség egy 13 tagból álló végrehajtó bizottságra van bizva, ezenkivül számos

albizottság foglalkozik specialis teendőkkel. A szervezet kiterjed az egész Egyesült Királyságra és ellenőrzést gyakorol a szövetkezeti müködés minden ágára. Dij nélküli jogi tanácsot ad a tagoknak és a szövetkezeti propaganda czéljából szónokokat alkalmaz, irodalmi tevékenységet fejt ki és általában mindent elkövet a szövetkezeti eszmék terjesztésére.

»*The Labour Association for promoting production based on the Co-partnership of the Workers*« 63 termelő szövetkezetből és nagyszámu individuális tagokból áll. Az egyesülés a Labour Co-partnership elvének terjesztését tüzte ki czélul. Erős propagandát fejt ki a munkások nevelése érdekében és a termelő szövetkezetek készitményeiből kiállitásokat rendez.

A „*Co-operative Productiv Federation*« 58 termelő szövetkezetnek szövetsége kölcsönös támogatás czéljából különösen uj piaczok feltárása és szükségben levő tagoknak (szövetkezetek) tőkével való segitésére. Propagandával is foglalkoznak és a társaság kiállitásokat rendez a szövetkezetek áruczikkeiből.

Az »International Co-operative Alliance« egy nemzetközi szövetség, melynek London a központja, czélja a szövetkezeti eszmék terjesztése és különböző államok szövetkezeti elvtársainak összehozása, részint üzleti, részint nevelési szempontból, gyülések, kongresszusok rendezése és irodalmi munkásság utján.

Az »Irish Agricultural Organisation Society« az irországi mezőgazdasági szövetkezetek érdekeit szolgáló intézmény.

A »Women's Co-operative Guild«-nek czélja a nők egyesitése szövetkezeti és általában társadalmi reformok terjesztése czéljából, *a »Scotisch Co-operative Women's Guild«* pedig ugyanezen czélzattal alakult Skócziában.

Vizsgálat tárgyává tévén az angol szövetkezetek ügyét, látjuk, hogy a mozgalom az ipari munkás osztályból indult ki és bár az egész országra kiterjedő intézményben, a társadalom többi osztályai is erősen érdekelve vannak, mégis elsősorban *par excellence munkásintézmény*. A Co-operative bölcsője a *trade-unionismus*. Anglia hatalmas gyáripara egy nagy munkásosztályt teremtett, melynek karaktere és vérmérséklete kiválóan alkalmas talaj az egyesülési eszmék felvételére. Az élet és társadalmi viszonyok, a népfelfogás, sőt még az éghajlat is kedveznek az egyesülési, szövetkezési tendenczának. Természetesen az Egyesült Királyság különböző részeiben Anglia és Wales, Skóthon és Irországban a természeti és foglalkozási viszonyok és faji individualitások a szövetkezeti mozgalomra is rásütötték bélyegüket. Irország távolról sem mutatja fel azt az eredményt, a mi Angliában és Skóczióban elértek.

Angliában, értve az egész királyságot, az egyesülési tendenczia a szövetkezeteknek három különböző szempontból való keletkezését eredményezte.

Először *a fogyasztó* szempontjából, ez a Rochdale-i irány, ebből fejlődtek ki az áruházak »store -ok, ezt egész Európa követte. Ezen szövetkezeti formában a tagok foglalkozása nem jön tekintetbe, a czél az életszükségleti czikkek legolcsóbb és legegyszerübb módon való beszerzése. A kicsinyben való árusitást, a nagykereskedés és végül a nagy gyárüzemi termelés

követte. Ezen a téren Anglia tette meg a kezdő lépést és érte el a legnagyobb eredményt. A kezdet a munkásosztályból indult ki; a *keresők* a »Trade-Union«-ban, a *fogyasztók* a »co-operative Store«-ban szervezkedtek.

Másodszor a *termelő* szempontjából. A kisgazda, kisiparos az egyesülés által tőkét, gépet és vevőt szerez és az üzleti versenyben egyenlővé válik a nagybirtokossal és gyárossal.

Harmadszor a *munkás* szempontjából, ez a »Labour Co-partnership« rendszer; a munkás érdekelve van a vállalatban, nyereségben részesedik és közvetve vagy közvetlenül résztvesz a vezetésben is. A czél a tőkés munkaadó kiküszöbölése.

Angliában a szövetkezeti intézmény közvetlenül az érdekeltek initiativájából indult ki és természetes, fokozatos fejlődés utján ért el mai nagyságáig. A társadalom elvégzett minden funktiót; az állam csak indirecte járult hozzá a szövetkezetek fejlődésének előmozditásához adómentesség és egyéb törvényhozásilag adott kedvezményekkel. Irország szegény néplakta vidékein az állam active is segédkezett kamatmentes kölcsönök nyujtásával.

Végül nem hallgatható el, hogy a szövetkezeteknek ellenségei is vannak. Nem tekintve azt, hogy a kereskedők különösen kezdetben végzetes ellenfélnek tekintették a szövetkezeteket — ez aggodalom nem bizonyult indokoltnak — a politikusok és nemzetgazdák között is akadnak, a kik a szövetkezeti elvet alapjában elitélik. Igy a free trade elveivel össze nem egyeztethetőnek, sőt a protectionismus melegágyainak tartják a szövetkezeti rendszert. A szövetkezeti müködésnek a tagokra való korlátozása, a nyilt piacz elkerülése, a kölcsönös istápolás, mind a szabad kereskedelem principiumával ellenkezők.

A szövetkezeti rendszer, mint a mesterséges üzleti szervezet, a kereskedelmi combinatiók, cartellek és trustok hibáival is vádoltatik.

Az üzleti corruptio is egyike az ellenérveknek; valóban gyakori a fizetésnélküli tisztviselők részéről elkövetett visszaélés és hütlen sáfárkodás.

Minden éremnek két oldala van. És bizonyosnak látszik, hogy a szövetkezeteknek nagyobbak az előnyei, mint a hátrányai.

Ruttkay Vilmos.

Temesvár város közgazdasági leirása. IV.

A kisipar mellett, — melynek üzői között legyezőkészitőt, czukrászt, látszerészt, kárpitost, vésnököt, aranyozókat is találunk már, — a gyáripar is fejlődésről ad tanuságot. Igaz ugyan, hogy a XVIII. századbeli gyárak szinte valamennyien megszüntek, ezen azonban nem találhatunk csodálkozni valót, mert ezt a jelenséget mindenütt feltalálhatjuk, ahol az ipari viszonyok még nem konsolidálódtak. Az 1856. évben a városban a következő gyárak voltak:

Három könyvnyomda. Egy állami és két magán. Az állami fióknyomdának 70 alkalmazottja volt;

stearingyertyagyár, mely 50 munkást foglalkoztatott;

szabadalmazott pasztell-czeruzagyár;

állami dohánygyár; az 1856. évben 297 munkásnak adott kenyeret.

spodiumgyár;

három szeszégető, mely évenkint mintegy 8000 akó szeszt égetett;

két olajgyár. Évi termelésük 2000 mm. finomitott és 1000 métermázsa tisztátalan olajat tett ki;

likőrgyár. Évenkint 80.000 üveg és 100 akó rumot adott el;

két eczetgyár 20.000 akó évi forgalommal;

bőrgyár;

szalmakalapgyár;

állami sörgyár 220 akó évi forgalommal;

két selyemgyár. Mind az állami, mind a magánvállalat productiója tetemesen csökkent. Az 1852. évben már csak egy métermázsa nyersselymet termeltek:[1])

mezőgazdasági gépgyár, mely fiókvállalata volt egy prágai gyárnak;

lakatosárúgyár. Ez a vállalat vas- és sárgarézöntővel volt kapcsolatos és összesen 60 munkással dolgozott;

tésztagyár, mely csupán három évig volt üzemben;

gyertya-, szappan- és illatszergyár;

téglagyár. Az 1854. évben a városban 5 millió téglát égettek.[2])

---

[1]) Preyer idézett munkájának 142. és 146. oldalán.

[2]) *Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár.* 1853—1855.

Ezekből az ipari vállalatokból ma már csupán a dohánygyár és egy könyvnyomda áll fenn. A többi gyár megszünt, hogy helyét másnemű nagyipari telepeknek engedje át. Temesvárott a gyáralapitó kedv az Ausztriával való kiegyezés után nagyon fokozódott. Az 1869—1873. években egymás után keletkeztek a gyárak, a melyeknek legtöbbje azonban nem tudta tulélni az országos pénzügyi válságot. A financialis örvény egyebek között három gőzmalmot, egy papiros-, két szesz- és olaj-, egy fürészeltárú-, egy stearin- és szappan-, egy keményitő- és vegyészeti és egy téglagyárat sodort el. A nagy válság egyelőre megszüntetett minden vállalkozást. Temesvár városának a krizisben való érdekeltsége annyira nagy volt, hogy egy évtizednek kellett elmulnia, mig ujból erejéhez juthatott. A 80-as években két szeszgyár esett a szeszadó emelésével teremtett hátrányos viszonyoknak áldozatul, egyébként azonban ez az időszak nem volt kedvezőtlen a gyári iparra nézve. Ettől kezdve a nagyipari viszonyok mindinkább javulnak. Az 1891. évi kiállitás az ország és külföld figyelmét Temesvárra terelte. Az intensivebb iparfejlesztés jelszava is teret kezdett hóditani az országban. Temesvár városában a gyárak alapitására irányuló törekvés mindjárt fogékony talajra talált. Itt azonnal tisztában voltak azzal, hogy Temesvárnak oly előnyei vannak a többi magyar város mellett, melyek a szándék megvalósitását lényegesen megkönnyitik. A kitünő földrajzi fekvés módot nyujt a meghóditandó Balkán államaiba való kivitelre, a város iparosainak nagy száma a kedvező fogadtatást és érdeklődést biztositja, a népes környék a munkaerő könnyü megszerzését teszi lehetővé, végül a német nyelvnek elterjedtsége a külföldi vállalkozó szimpatiáját nyeri meg. A czélszerü iparfejlesztési programm csakhamar megvolt: Temesvár szivesen látja a magyar tőkést, de szeretettel fogadja az itt letelepülő külföldit is. Minthogy pedig hazai vállalkozó ritkán akad, a törekvés főleg arra kezdett irányulni, hogy az idegen országbeli tőke bejövésének utja egyengettessék. A nemes czél érdekében a város vezetősége szövetkezett a kereskedelmi és iparkamarával és megindult az a szélesalapu, programmszerü mozgalom, a mely ma csak annyiban változott, hogy az egész ország hasonló törekvéseinek hatása alatt erőben nyert. A siker sem váratott sokáig magára. Az 1899. évben külföldi tőkével megalakult a kalapgyár, a következő esztendőben pedig a hatalmas czipőgyár.

A megkezdett munkát tehát azzal az öntudattal lehetett folytatni, hogy a fáradozás meghozta a gyümölcsét. A két nagyipari vállalatnak a városban való letelepülése és fellendülése a külföld teljes bizalmát vivta ki. A kamara aquisitionalis tevékenységében megelégedéssel utalhatott a két szépen prosperáló gyárra, a város pedig joggal hivatkozhatott nagymérvű támogatására, a milyenben Magyarországnak egyetlen egy városa sem részesiti a gyáripart. Temesvár városa segélyezés tekintetében valóban felülmulja hazánk valamennyi városát. A gyár — terjedelméhez képest természetesen — ingyenes telket és épitőanyagot, 15 évig terjedhető adó- és illetékmentességet kaphat, az önköltségi ár megtéritéseért használhatja a városi villamos

mü áramát és munkásonkint 10 esztendőn keresztül évi tiz korona készpénzbeli támogatásban részesülhet.

Temesvár városa ezzel a nagymérvü segélyezéssel az ország közgazdaságának is értékes szolgálatot tesz, mert az idetelepitett gyárak egyikét-másikat az állami subventió egyedül nem birhatta volna reá arra, hogy hazánkba költözködjék. A város segélye tette tehát lehetővé, hogy országunk azokkal a gyárakkal gazdagodjék.[1])

Ennek a programmnak az alapján keletkezett az 1905. évben a pamutfonal-, az 1906. évben a gyapjufonal- és az 1907. esztendőben a kötött- és szövöttárúgyár. Az 1908. évnek is van már eredménye, mert egy belga czég által alapitandó finombőrgyár épitése biztositottnak vehető. A pamutfonalgyár osztrák tőkések alapitása, a másik két vállalat közül a kötött-szövöttárúgyár részvényei csak magyar kézen vannak, a gyapjufonalgyáréi felerészben idegeneké.

A mai Temesvárnak 1850 ipari telepe van, melyen 123 féle iparágat üznek.[2]) Az ipari foglalkozások csoportos felosztása a következő:

	1906-ban	1907-ben	
Vas- és fémipar	125	132	+ 7
Gépgyártás, közlekedési eszközök és műszerek készitése	95	106	+ 11
Kő-, föld- és agyagipar	24	24	—
Fa- és csontipar	118	130	+ 12
Bőr- és sörteipar	39	43	+ 4
Fonó- és szövőipar	39	45	+ 6
Ruházati ipar	517	569	+ 52
Papirosipar	14	14	—
Élelmezési ipar	222	252	+ 30
Vegyészeti ipar	13	17	+ 4
Épitőipar	221	237	+ 16
Sokszorositó- és műipar	41	49	+ 8
Szállodás, vendéglős, kávés	213	232	+ 19
Összesen	1.681	1.850	+ 169

Az egyes ipari csoportokon belül a temesvári kereskedelmi és iparkamarának 1907. évi deczember 31-én lezárt statisztikája ezeket a foglalkozásokat különbözteti meg:

Vas- és fémipar: vasöntő 1, kovács 31, szerszámgyártás 3, reszelőkészités 2, drótfonás és szövés 1, késgyártás és köszörülés 6, lakatos 31, vasbutor- és pénzszekrénygyártás 2, arany- és ezüstmüves 17, rézmüves, sárgarézöntő 5, bádogos 33; *gépgyártás, közlekedési eszközök és műszerek készitése:* gép- és kazán-

[1]) A város közönsége a vállalkozás terén is elől jár. A város területének legnagyobb gyárosa. Tulajdonosa a villamos műnek, a gázgyárnak, a jéggyárnak, két malomnak, egy nagy téglagyárnak és a közuti villamos vasutnak.

[2]) Ez a kereskedelmi és iparkamara hivatalos nyilvántartásának adata, mely nem-az önálló iparosok számát, hanem az ipari foglalkozásokat mutatja ki. A statisztikában ezért az az iparos, aki kétféle, nem rokontermészetü foglalkozást üz, kétszer fordul elő.

készités 7, fegyverkészitő 1, varrógép- és kerékpárkészitő 3, vasuti műhely 1, kocsigyártó 25, electrotechnikai czikkek gyártása 1, villamáramot fejlesztő telep 1, orgona- és zongorakészitès 9, egyéb hangszeripar 7, órás 37, orvosi műszereket és tanitási eszközt készitő 14; *kő-, föld- és agyagipar:* czement- és gipszárúgyártó 2, kövek mechanikai megmunkálása 10, tégla- és tüzálló agyaggyártó 5, fazekas 7; *fa- és csontipar:* parkettagyártó 2, kádár 7, kaptafavágó 4, asztalos 82, esztergályos 12, aranyozó 3, fából való szerszámok készitése 1, szitakötő 4, czirokseprőkészitő 1, szalmafonadék-készitő 1, kosárfonó 4, fésüs 6; *bőr- és sörteipar:* bőrgyártó és bőrfestő 17, bőröndös 1, szijgyártó és nyerges 20, kefekötő 5; *fonó- és szövőipar:* kötélgyártó 4, gyapjutisztitó 1, gyapjufonalgyár 1, nemezgyár 1, takács 3, pamutfonalgyár 1, szövőgyár 2, harisnyakötő 2, gombkötő 2, kékfestő 6, kárpitos 23; *ruházati ipar:* szabó 116, szücs 15, fehérneműkészitő 5, nőidivatárúkészitő 12, esernyő- és napernyőkészitő 2, keztyügyár 1, kalapgyártó 9, sapkás 1, szalmakalapgyár 2, művirágkészitő 1, czipész és csizmadia 228, bocskoros 6, papucsos 23, ruha- és folttisztitó 12, mosás és vasalás 18, borbély 117; *papiros-ipar:* czelluloidárú készitő 1, könyvkötő 10, játékkártyakészitő 1, doboz-készitő 1, szivarkahüvely-készitő 1; *élelmezési ipar:* malom 7, füszermalom 3, sütő 65, czukrász 11, czukorkakészitő 27, mézeskalácsos 6, kávépörkölő 1, pótkávé-készitő 1, hentes 76, mészáros 26, béltisztitó 3, vajgyár 1, dohánygyár 1, sörgyár 1, szeszgyár 3, élesztőgyár 1, eczetgyártó 4, likör- és pálinkagyártó 3, szikvizgyártó 3, bózakészitő 7, jéggyár 1, marhahizlaló 2, közvágóhid 1; *vegyészeti ipar:* világitógázgyár 1, gyujtógyár 1, növényolajgyártó 1, gyertya-, szappan- és illatszergyártó 8, kocsikenőcs- és fénymázgyártó 4; *épitő-ipar:* épitőmester 11, épitési vállalkozó 7, csatornaépitő 1, kőműves 46, ács 30, cserepező 15, üveges 7, szobafestő 42, fényező és mázoló 29, czimfestő 9, kövező és aszfaltozó 7, gázberendező 2, kutásó 2, kéményseprő 11, lakástisztitó 2, köztisztasági vállalkozó 2; *sokszorositó- és műipar:* könyvnyomda 14, fényképész 13, vésnök 6, képfaragó 8, gipszszobrász 3; *ven églős stb. ipar:* vendéglős és szállodás 173, kávés 48, fürdős 5.

Ha a temesvári ipari vállalatok számát — és pedig különösen a kézműveseket — összehasonlitjuk hazánk más, szintén ipari jellegű városainak hasonló adataival, azt fogjuk találni, hogy Temesvárott aránylag több kisiparos űzi mesterségét, mint a mennyi a lakosság szükségleteinek kielégitésére kellene. Ez a jelenség azt mutatja, hogy a Temesvárott lakó kézművesek készitményeinek fogyasztási területe nem egyenlő a városi vámvonalon belül levő helylyel. Az idevaló iparosok árúinak valóban a város határát messze meghaladó vidéken is van keletje. Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegye középosztálya gyakran megfordul a városban, mely a vasuti összeköttetés előnyösségénél fogva könnyen megközelithető, és igy a temesvári kézmüveseknek állandó vevőjévé lett. A munkára való alkalom bősége a temesvári kisipar fejlődésére is jótékony hatással van. Az üzleti forgalom nagysága a munka módjára és minőségére nagy hatást gyakorol. Sok czikk készitése csak akkor jövedel-

mező, ha állandó kereslet tárgya. Más árú qualitása pedig éppenséggel azon mulik, hogy gyakorlott munkás készíti-e, vagy olyan, a ki ritkábban foglalkozik vele. Temesvár egyfelől magába szivja a vidéke képzett iparosait, a kik nem elégednek meg mesterségüknek a falusi igények szerint való folytatásával, másfelől vonzó erőt gyakorol a távolabb is lakó, mesterségükben kiválóan járatos iparosokra, a kik viszont azért telepednek meg falai között, mert csakis a nagy város finomodott igényei biztosithatják megélhetésüket. Az intelligentia szükségleteinek folytonos emelkedése és bővülése is arra birta a város iparosait, hogy szakismereteiket állandóan gyarapitsák és olyan segédmunkásokról gondoskodjanak, a kik megfelelő képzettséggel rendelkeznek. Ebben az utóbbi tekintetben egyelőre még bizonyos nehézségek állanak fenn, a melyek azonban idővel remélhetőleg eltávolithatók lesznek. Ez különben nem helyi, hanem országos baj. Az ipari munkások java, vagyis a leghasználhatóbb része, a főváros, vagy a német nyelv tudása révén más külföldi nagy városba igyekszik. A temesvári iparos ezért a bér felemelésével kénytelen a jobb munkaerőt itt tartani.

A legtöbb kisipari foglalkozás a korszerű haladás bizonyitékát szolgáltatja. Kitünik ez abból is, hogy az iparosok az elemi erőnek (különösen a villamos erőnek) alkalmazásától nemcsak hogy nem idegenkednek, hanem az évről-évre jobban terjed.[1]) Ez az általános itélet különösen kedvező a ruházati iparra nézve. Temesvár szabói és czipészei minden tekintetben versenyre kelhetnek a főváros hasonló mestereivel. A női szabók munkája is a csint és elegantiát illetőleg nem szorul háttérbe, akár a bécsi divattermek remekei mellett. A műipar terén az asztalosok, lakatosok és fényképészek produkálnak kiválót. A Temesvárott készült butorok tartósságukkal, meglepő izlésükkel és gyönyörű kidolgozásukkal tünnek ki. A lakatosok értékes műtárgyakat készitenek, a melyeknek valóságos művészi becsük van. A temesvári fényképészet az egész országban, sőt azon túl is ismeretes. Egyik mesterének, a ki egyébként udvari és kamarai fényképész, Aradon és Budapesten fióküzlete van. Jó hire van a temesvári kocsigyártóknak is. Nemcsak a közönséges kocsik épitéséhez értenek, hanem válogatott izlésű hintókat és díszjárműveket is tudnak készíteni. A nyerges- és szijgyártó-, nemkülönben a bőröndös-ipar szintén igen szép árúkat hoz piaczra. A zenészeti és constructióbeli követelményeknek teljes mértékben megfelelő temesvári orgonáknak ugyancsak keletje van az országban. Igen szép munkát adnak továbbá a szobafestők és mázolók, a kik a legkényesebb igényeket is kielégithetik. Végül kiváló a czukrászat, mely egészen fővárosi niveaun áll.

A fejlődő iparágak mellett vannak azonban hanyatlók is. Ezek azonban nem helyi okok miatt panganak, hanem főleg azért, mert azok közé a mesterségek közé tartoznak, a melyek árúinak kelendőségét a megváltozott viszonyok szükebb körre

[1]) Ebben része van a városnak, a mely a villamos mű áramát ipari czélra mérsékelt áron, hektowatt-óránkint 7·25 fillér helyett 2·5 fillérért szolgáltatja. Az ipari motorok száma az 1907. évben 150-re rúgott.

szoritották, vagy a melyek a hatalmas gyári versenynek áldozatúl kénytelenek esni. A gyári termelés kiszoritotta ilyen mesterség a gombkötő-, paplanos-, sapkás-, fésüs-, kefekötő-, timár-, viaszöntő- és gyertyamártó-ipar. Az esztergályosság a butordivat változását sinyli meg, mely munkáját jóformán feleslegessé teszi. A fazekasipart viszont a zománczos bádogedények használata teszi tönkre. Pang a köpönyeg-szabómesterség is, mely hajdan virágzó volt. A mézeskalácsosipar szintén elveszti a teret. A kosárfonók és papucsosok hasonlóképen tengődnek.[1])

A szövetkezeti eszme a temesvári iparosság körében nem tud nagy mértékben érvényre jutni. Egy ipari hitelszövetkezeten kivül mindössze három szövetkezete van a városnak: a hitelszövetkezet kebelében működő asztalos-csoport, mely raktárszövetkezetet tart fenn, a czipészek lábbelit készitő szövetkezete,, mely közszállitásokban vesz részt és a temesvári vendéglősök és kávések szövetkezete fentartotta szikvizgyár, továbbá gőzmosó és vasaló. Ez az utóbbi Temesvárnak ilynemű legnagyobb vállalata.

Temesvár városában az 1907. évben 65 *gyári vállalat* volt.[2]) Ezek a nagyipari telepek iparcsoportonkint a következők.

Vas- és fémipar:

Egy *pénzszekrénygyár*, mely lakatosárúgyártással kapcsolatos. Az alkalmazott összes munkások száma 70.

Két *lakatosárúgyár*. Ezek a vállalatok az iparág körébe vágó valamennyi munkával foglalkoznak, szép műtárgyakat és spetiális czikkek gyanánt vasalások, tolózárak, szellőztetők, szivattyúk, kéményajtók tömeges gyártását is üzik, úgyhogy az idegen készitmények beözönlésének máris utját állják. A két gyár 74 munkással dolgozik.

Egy *bádogárúgyár*. A telepen szép diszműárúk mellett, jelző táblák, préselt jegyek és kannák is készülnek.

Gépgyártás:

Három *gépgyár* 120 munkással.

Egy *vasuti műhely*, melynek 500 munkása van.

Egy *villamos áramot fejlesztő telep*, mely városi tulajdon. A villamosság használata a városban az 1907. évben ez volt:

közvilágitásra	290.000	kilowattóra
magánvilágitásra	1,678.381	»
erőátvitelre (szivattyuzás) . .	46.549	»
ipari erőátvitelre	164.437	»
a közuti villamos vasut részére	940.395	»

[1]) L. a temesvári keresk. és iparkamarának az 1906. évről szóló jelentését.

[2]) Gyárnak minősitem azt az ipari telepet, a mely vagy legalább 20 munkást foglalkoztat, vagy az 1907. évi III. t.-czikkre vonatkozó végrehajtási utasitás 1. §-a szerint azt, melyben »az előállitásnál alkalmazott eljárások minemüsége és a termelt iparczikkek mennyisége és értéke a gyári jelleget 20 munkás nélkül is kétségtelenné teszi.«

Kő-, föld- és agyagipar:

Három *czementárúgyár* 190 munkással.
Négy *téglagyár*, mely évenkint 10—12 millió téglát termel.
Két *kőárúgyár*, mely 54 munkást foglalkoztat.
Egy *agyagárú- és kályhagyár* 24 munkással.

Fa- és csontipar:

Három *bútorgyár*. Az összesen 150 munkással dolgozó gyárak készitményei izlésükkel és tartósságukkal válnak ki. Az egyik nagyipari telep parkettát is készit.

Egy *fafürész*, mely deszkákat, épületfát, hajópadlót, szőlőkarót és parkettát készit.

Fonó- és szövőipar:

Egy *gyapjufonalgyár*, mely ezidőszerint 3000 orsót tart üzemben. Ausztriába, Bosznia-Herczegovinába és a Balkán félsziget államaiba tekintélyes kivitele van. Hazánknak egyetlen ilynemű vállalata.

Egy *nemezgyár*. Közönséges nemezárúkat készit, melyekből Romániába és Bulgáriába állandóan exportál is. Rendszerint 35 munkásnak ad dolgot.

Egy *gyapotfonalgyár*. Egy millió korona alaptőkéjű részvénytársaság tulajdona. A vállalat 220 munkással és 11.000 orsóval dolgozik. Mintagyár, melynek számottevő kivitele van Ausztriába, az okkupált tartományokba és Szerbiába.

Két *szövőgyár*. A nagyobbik 60 széket tart üzemben és főleg u. n. szerb vásznat készit. A kisebb, 10 székkel működő telep különféle teritőket és függönyöket is gyárt.

Egy *selyemkendőgyár*, mely a mult év vége óta a nagyobb pamutszövőgyár melléküzeme. Egyelőre kisebb terjedelmű, minthogy azonban hazánknak első ilyen gyára, remélhető, hogy csakhamar terjeszkedni fog.

Egy *kötött- és szövöttárúgyár*. Ez a jónevű gyulai harisnyagyárnak társvállalata. A mult esztendő utolsó hónapjaiban kezdték meg benne a gyártást, ezért egyelőre csak 160 munkással dolgozik.

(Folytatása következik.)

Lendvai Jenő.

Közlemények és ismertetések.

A burgonyaszáritás Németországban.

A 80-as évek 280 millió métermázsás átlagtermésével szemben a 900-as évek átlagos burgonyatermése Németországban 430 millió métermázsa. A burgonyatermelés adatai, hosszabb időszakokat véve alapul, állandóan emelkednek.

Burgonyával beültetett terület volt:

1893—1896	3·047 millió hektár
1897—1900	3·124 » »
1901—1904	3·271 » »

Az átlagtermés volt hektáronként:

1893—1896	119·0 métermázsa
1897—1900	119·3 »
1901—1904	130·9 »

Ezek az adatok még korántsem jelentenek maximális terméseket. A gazdák nagy tömege csak lassanként halad előre a szakszerű művelés, trágyázás és fajtakiválasztás tekintetében a kiváló vezetőktől kijelölt uton, a kik közül egyesek hektáronként 300 métermázsás terméseket érnek el.

A német gazdák, szeszgyárosok és keményitőgyárosok belátták, hogy a burgonya értékesitésének uj módjáról kell gondoskodni, ha egy szörnyű árdevalvátiót el akarnak kerülni a burgonya és a burgonyatermékek piaczán.

A burgonyafelhasználás dr. Behrend [1]) adatai szerint következőképen oszlik meg:

emberi táplálkozásra	120 millió métermázsa
szeszgyártásra	25 » »
keményitőgyártásra	14 » »
vetésre	52 » »
veszteség elromlás folytán .	43 » »
takarmányozásra	176 » »
	430 millió métermázsa

[1]) Dr. W. Behrend: *Deutschlands Kartoffelerzeugung und Verbrauch.* Berlin, Parey 1905.

Az étkezési és a szeszgyári burgonya fogyasztása nem tarthat lépést a termelés emelkedésével. Nyolczszázezer főnyi szaporodás mellett évente mindössze 1·6 millió métermázsával kell több étkezési czélokra. A szeszes italok fogyasztása sem mutat nagy emelkedést, különösen a sörben van a szesznek erős vetélytársa. A szesz technikai felhasználása 1888-tól 1904-ig 13·8 millió literről 98·4 millió literre emelkedett Ennek daczára a szesznek ipari czélra való felhasználása sem lehet alkalmas eszköz arra, hogy az óriási terméstöbbletet ily módon értékesitni lehessen. Ahoz, hogy a szesz petróleummal, gázzal, gőzzel, elektromossággal még fokozott mértékben versenyezni tudjon, első feltétel, hogy a burgonya ára alacsony legyen. Ezt pedig a gazdák kivánják legkevésbbé. Ott a hol nagy tömegek értékesitéséről van szó, csakis a takarmányozás útján való értékesités biztat sikerrel.

A nagy burgonyatermések ily módon arra kényszeritik a német mezőgazdaságot, hogy a burgonyának takarmányozási czélra való felhasználását kiterjeszsze. Kellner kutatásai a takarmányozás terén azt eredményezték, hogy ma már a legkedvezőbb táphatást a takarmányban foglalt keményitőtartalomtól és nem a fehérjemennyiségtől várják; különösen az igásállatoknál és a hizlalásnál. A burgonya pedig Németország legelső keményitőproducense. A mig egy német morgen (1/4 hektár) a keleten 5 métermázsa rozsot, és abban csak 3¼ métermázsa keményitőt terem, addig megterem 50 métermázsa burgonyát 10 métermázsa keményitőtartalommal.[1]) Annak, hogy a burgonyát még sem használják fel még nagyobb mértékben takarmányozási czélokra, csak egy körülmény áll az utjában: 75—80%-os viztartalma. Ez a nagy viztartalom erősebb adagolásnál csökkenti az emésztést, rontja a hizási eredményt, akadályozza, hogy más vizenyőstakarmánnyal együtt, vagy concentrált takarmányra szoruló állatokkal (lóval) etessék. E miatt csekély a burgonyának a tartóssága és a szállitóképessége. Ha sikerül a burgonyát nagy viztartalmától megszabaditani és a száritás költségei oly alacsonyak, hogy a száritott burgonya más erőtakarmányokkal, tengerivel, korpával versenyezni képes, úgy a burgonya takarmányozás utján még roppant tömegekben értékesithető.

A legközelebbi feladat az volt, hogy a létező eljárásokat megismerjék és az ipart nagyobb tevékenységre buzditsák. Ezt a czélt szolgálják a pályázatok. A német szeszgyárosok egyesülete és több érdekelt testület már 1894-ben pályadíjat tűzött ki burgonyaconserveknek, mint kereskedelmi czikknek a nagyüzemben való előállitására. Ebből a pályázatból két gyár került ki győztesen, mindegyik étkezési czélokra szolgáló conservet állit elő. A száritás költségeiből esik még itt a fris burgonya egy métermázsájára 180—210 fillér. A második pályázatot 1901-ben tűzték ki az érdekelt testületek. A pályázat két részből áll: egyrészről a nagyüzemben, másrészről a kisüzemben használható,

[1]) Flieszbach—Landechow: *Lehetséges és jövedelmező-e a burgonya száritása takarmányozási czélokra?* Zeitschr. f. *Spiritusindustrie* 1901. juni 12.

már kipróbált és üzemben levő eljárásokat kiván jutalmazni, a melyek útján takarmányozásra alkalmas és ipari nyersanyagul (szesz, sajtolt élesztőgyártás) is felhasználható száritott burgonya állitható elő. A száritás költségének nem szabad többe kerülni — a nagyüzemben — egy métermázsa friss burgonyánál 48 fillérnél. 1902 februárban jelenti ki dr. Saare, a pályabiróság elnöke, hogy a burgonyaszáritás kérdését sikerült megoldani, mert lehetséges a burgonyát nagyüzemben és kisüzemben is olcsón, száritás által tartóssá tenni és úgy takarmányozásra, mint ipari nyersanyagul felhasználni. A második pályázaton három eljárás kapott jutalmat; azóta még három igen figyelemre méltó eljárás terjedt el.

Ma 8 nagyobb gyár van Németországban, a mely burgonyaszáritó-telepek berendezésével foglalkozik és 121 burgonyaszáritó van üzemben, vagy épités alatt.[1]) A burgonyaszáritó legtöbbször összefüggésben van a gazdasággal, a hajtóerőt locomobil szolgáltatja, a mely a csépléshez és a takarmányelőkészitéshez is felhasználható. Máskor a burgonyaszáritó szeszgyárral vagy keményitőgyárral van kapcsolatban, a mikor mind a száritás, mind a gyári üzem költségei csökkennek. A berendezés költségei 16 és 60 ezer korona közt változnak. Egy métermázsa száritott burgonya előállitásához szükséges a keményitőtartalom szerint $3^1/_2$—4 métermázsa friss burgonya. Tüzelőanyag szükséges egy métermázsa friss burgonya után 8—9 kg. koksz. Munkaerőszükséglet: kisebb üzemnél naponta 2 férfi, nagyobb üzemnél 4—8 férfi. Napi feldolgozás 25 métermázsától kezdve emelkedhetik egészen 500 métermázsáig. (Fris burgonya.) A száritás költsége változik a munkaképesség szerint, (a nagyobb üzem mindig olcsóbban dolgozik) és a szerint, hány munkanapra lehet elosztani a tőkekamatot és az amortisatiót. Ezek szerint egy métermázsa friss burgonya száritási költsége 40—80 fillér. Az összes gyártási módokat részletesen ismerteti és az elért eredményekről beszámol dr. Parow könyve[2]), a mely eddig a burgonyaszáritás encyclopédiája.

A németországi burgonyaszáritók 1907. év február havában megalapitották Berlinben a német burgonyaszáritók egyesületét, a mely fiókegyesülete a németországi szeszgyárosok egyesületének. Van hivatalos közlönyük: a Zeitschrift für Spiritusindustrie. Minden év február havában közgyülést tartanak, burgonyaszáritó tanfolyamokat rendeznek, hivatalnokaik felvilágositást adnak minden szakkérdésről, kivánatra üzemvizsgálatot tartanak. Ez év február havában pedig egy kiállitáson mutatták be az elért eredményeket.

A burgonyaértékesités nehézségei néhány év alatt egy új mezőgazdasági iparágat hoztak létre, a melynek alakulásában egyforma része volt a laboratoriumok tudósainak és a német mezőgazdaság legkiválóbb vezető embereinek.

Balkányi Béla.

---

[1]) Dr. W. Behrend: *Die Kartoffeltrocknerei, Einrichtungen und Verhandlungen des Vereines deutscher Kartoffeltrockner.* Berlin. Institut für Gärungsgewerbe 1907.

[2]) Dr. Parow: *Handbuch der Kartoffeltrocknerei,* Berlin, Parey, 1907.

Újabb telepitések.

A legujabb állami telepitések Magyarországon. Darányi Ignácz m. kir. földmivelésügyi minister megbizásából irta Lovas Sándor ministeri osztálytanácsos. 104 ábrával és rajzzal. Budapest 1908. 426. old.

A munka czélja az 1894 : V. t.-cz. alapján létesült állami telepitések ismertetése. Általános összefoglalás után megtaláljuk benne minden egyes telep multjának, keletkezésének és mostanig tartó fejlődésének történetét hivatalos adatok, jelentések és néhány históriai monographia alapján. Az 1894 : V. t.-cz. első része a maig csekély sikerű magántelepitések törvényes szabályozása. Gyakorlati jelentőségre inkább a második rész tett szert, mely az állam által való telepitéssel foglalkozik és alapszerűleg kezelendő hat millió koronát bocsájt a földmivelésügyi kormány rendelkezésére telepitések czéljára. Ez összeg csekélysége rövidesen kitetszett s a kormány — a pénzügyi nehézségekkel számot vetve — a telepités erejét főleg állami földbirtokok (32.874 kat. hold) telepitő felhasználásával hatványozta, mig a hat millió koronát egy millió hijján 25.469 kat. hold megvásárlására forditotta (nem számitva ebbe 28.300 korona vételári évjáradékot). A telepek száma tizenhat, a teljesen uj községeké kettő (a krassószörényi Igazfalva és a bácskai Szilágyi), a telepes családoké 1.590. A már mondottakon kivül főkép Temesben s a Királyhágón túl történtek telepitések. A telepek túlnyomó része még az olcsó földárak idejében alakult, de az alacsony (2—4%) kamat és hosszu (ötvenéves) törlesztés is hozzájárult a telepek fiskális sikeréhez; tartozásuknak, melyet egyébként szokatlan enyheséggel hajtanak be, mindössze 7½%-ával maradtak hátralékban mostanig. A kormányzat részéről tömérdek támogatásban részesültek a magyar állam e kedvenczei. A beltelkeket nagyobbára beépitve, a gazdasági kulturtelepeket beültetve, az utakat és utczákat a szükséghez képest szabályozva, hidakkal és áteresztőkkel ellátva adja át az állam a használatra jogositottnak. Négy templom épitéséhez 92.500 korona, három lelkészlakhoz 32.800 korona pénzsegélylyel s egy megfelelő kincstári épület ajándékozásával, egy községháza és egy jegyzőlak épitéséhez pedig 15.000 korona segélylyel járult az állam. A vallás- és közoktatásügyi minister az 1894 : V. t.-cz. alapján alkotott telepeken sem az 5%-os iskolai, sem a 3%-os kisdedóvó-adót nem követeli, hanem csak a szükséges helyiségek felépitését kivánja: ezek felállitásáról pedig a telepitő kincstár gondoskodik s. i. t. (l. 20. old. és kk.)

Vajjon minő társadalmi és gazdasági egyedek származnak e kényeztetésig menő gondoskodásból? Vajjon megkapják-e e minta-rajok részéről a telepitésből lemaradt s abban csak passiv adófillérrel részes milliók, a mit joggal várhatnak; a kivételes elbánás valamelyes recompensatióját? Gazdasági és kulturális recompensatió okolta meg régi királyaink itteni telepitéseit s ennélkül a telepek nemzeti rendeltetésöket sem tölthetik be. A mostani telepitő-munkában a jóhiszemű intentiónak és gyakorlati józanságnak sok nyomát látjuk. Nem is ezek meggyanusitása, vagy leszólása kivánságunk. De a ki nem kommünikét másol,

sok mindennek elismerése mellett aligha fogja e beszámolót csalódás és tán kiábrándulás nélkül letenni. Még legjobban fiskális szempontból sikerültek a telepitések. Már az emberek sorsát tekintve: kevésbbé. S gazdasági fajsúly dolgában sehogysem.

Az actió pénzügyi része simán bonyolódik le. A telepeket terhelő adósság előirányzat szerint fogy, a házak, telkek, fűbérek tűrhetően olcsók. Tizenhárom év nagy idő s kivált a kezdet éveiben és e 13 év alatt birói itélet alapján telephelyétől csak tiz telepes búcsúzott el. (33. oldal). A telepességhez bizonyos vagyon szükséges, más, mint kisgazda és jómódú mezei munkás — hacsak háztelket nem vásárol jó pénzen — az adott viszonyok közt nem igen települhet. A telephelyek szerzésének jogosultságát, mondja könyvünk a 39. oldalon Szilágyi telepesközségről, azért kötötte a kincstár a bácskai községek illetőségéhez, mert ott fölös számmal laknak olyan józan szorgalmas kisgazdák, a kik habár készpénzben, ingatlanokban és gazdasági felszerelésben annyi vagyonnal birnak, hogy a telephely vételára fejében ezer koronát előre befizethetnek, családjukat az első termésig tisztességesen eltarthatják és gazdaságukat felszerelhetik, még sem tudnak szülőföldjükön terjeszkedni, mivel ott a kisbirtok erős kezekben van. Négy-ötezer korona vagyon-minimummal biró gazdák és nem faluháza előtt ácsorgó napszámosok vagy házatlan zsellérek telepitéséről van itt szó, inkább jómód-konzerválásról, mint jómódteremtésről. Nem a legszegényebb Magyarország jólét-szigetei ezek a telepek, hanem sánczai a kisember néven ismert *gutgesinnt* társadalmi egyedeknek s a mit a künnrekedteknek nyujtanak: inkább a kivételtevés keseritése, mint példaadó okulás. Ám még e korlátokon belül is szivesen olvastuk, hogy egy-egy telepen, mint Szilágyiban, szegénységről, nélkülözésekről nincs szó, arató vagy más munkára vidékre senki sem szegődik el, a kivándorlásra még nem volt eset és telepéről még senki sem mondott le. (51. old.). De tévedne, a ki azt hinné, hogy a telepesek sorsa mindenfelé ilyen puha. Ha benézünk Igazfalvára, már 61 házat látunk, a melyben változott a gazda lemondás, átruházás vagy kimozditás utján, teljes kötelezettségének pedig csak a telepesek fele tett eleget, pedig még 1906-ig ideiglenes földadómentességök volt (80—84. old.). 1905-ben 13, az 1907. évi október hó végeig 26 Amerikába szóló útlevelet adtak ki 33 igazfalvai férfi, 6 nő és 22 utitársuk részére. Vannak persze olyanok is, kik jósorban megöregednek egy-egy telepen, mint a stanciófalvi hozzátelepülés (300. old.) stb.

De a telepesek jövője, ha dolguk még oly jól menne is, fövényen emelkedik, mert gazdasági fajsulyuk csekély kivétellel silány. Ez itt a főbaj, helyesebben: itt van a bajok egész sorozatának kiütése. Tájékozott bölcseséggel minden telepen gondoskodtak közlegelőről (egy-egy telepre 2—5 kat. holdat számitva) s a hol lehetett, erdőjutalékról is (25 old). Másfelől e telepeseknél a vetésforgó és üzemi megoszlás majd mindenütt avult és okszerűtlen, sőt sok helyen trágyázásnak és elemi instructiónak is csak kivételeit látjuk, a mi azután együttvéve a silány termésátlagokat eredményezi. Szilágyiban a szántóföld 44%-a van buzával bevetve, Gomboson a szántóföldnek fele részében buza

van. Igazfalván a »gyengébb« telepes »csak két lovat köt be, szekéren, ekén és boronán kivül más értékesebb gazdasági eszköze nincsen és *szinte rablómódon gazdálkodik*«. »Bár földjét csak minden 10—12 évben trágyázhatja, mégis 12 holdon buzát, 2 holdon tengerit és 3 holdon zabot vet. 4400 kat. hold szántóföldön az idén buza 2210, tengeri 956, zab 295, rozs 196, árpa 50, burgonya 120, kender 10, here és bükköny 362, burgundi répa 14, egyéb 6 kat. holdon termett«. Facseten »*a telepesek többsége rosszul gazdálkodik*... A buza a szántóföld területének felénél többet, a takarmánynövények pedig negyvenedrészét (!) sem foglalták el.« Ugyanitt »ha nagy állatra átszámitjuk a kisebbeket, minden hat holdra csak egy állat... jut« (mig az országos átlagban 1000 hold kisbirtokon 308 nagy állat él!). Némely telepes »képes földjének nagyobb részébe minden trágyázás nélkül, egyszeri szántásba éveken át buzát vetni, sőt az is előfordul, hogy lovait az őszi vetés után eladja, nehogy kiteleltetni kelljen.« Temesrékáson a főtermény a buza, »mely az ekével művelt terűletnek több mint felerészét foglalja el... Különösen a jobb telepesek (!) részesitik a buzát oly előnyben, hogy 16—17 hold szántóföldjükből 9—10 holdat rendesen az alá szántanak.« Bárha itt a jelentés szerint jól szántanak és bőven trágyáznak, a buzatulzás »még megboszulhatja magát«. Marosludason »a rét és mesterséges takarmányterülete az egésznek 16%-a« s. i. t. Virágzás, okszerűség is akad, sőt egy-egy telepen ezé a többség, de általában ez állampénzen tenyésztett gazdaságok zöme gyengén trágyázott földben túlnyomóan kalászost termel ugyanakkor, a mikor Európaszerte közhely a kis üzem inferioritása épen kalászosok termelésében. Nem volna szabad ennek megtörténnie jelesül állami vezetés alatt. A telepestől a magyar államnak szigorubban kellene követelnie az okszerű vetésforgót, a minimális számos marhát, a föld jókarban tartását, mint az annuitást. *Forditott mintagazdaságok* tenyésztésére — ezerféle nyomoruságunk közepette — nincs pénzünk. A telepitések gazdasági fajsulya elérhető két módon. Vagy ugy, hogy az állami kedvezmények recompensatiójaként a telepitési okiratban stipulálják a telepgazdálkodás okszerűségét; ez a viszonyok változandósága folytán nehézkesebb mód. Gazdasági műveltség, egységes vezetés, nagystilű organisatio, a nagy piaczok előnye államilag vezetett bérlő-szövetkezetek (esetleg ammortisáló-szövetkezetek) utján, a második mód. Mindkettő jobban szolgálja a telepités alapczélját, mint a mostani állapot.

—*old.*

A huszonötéves Mezőgazdasági Szemle.

1883. év április 15-én jelent meg a Magyaróvári Gazdasági Akadémia két akkor még fiatal professorának, Cserháti Sándornak és Kossutányi Tamásnak szerkesztésében a Mezőgazdasági Szemle első száma. A mikor a lap megindult, mezőgazdaságunk egyoldalusága még élesebbnek látszott, mint ma s az alacsony

gabonaárak mélyen feldulták a magyar gazdálkodás tőkeviszonylatait. A huszonötév alatt, melyet a Mezőgazdasági Szemle becsületben és erőben megfutott, az agronomia hihetetlen szélesmedrű hóditásokat tett országunk legtöbb vidékén. S azok, a kik tele vannak nagyhangú ócsárlással mostani »ázsiai« gazdálkodásunk felől, jó volna, ha helylyel-közzel visszatekintenének a huszonötév előtti mezőgazdasági állapotra s mérlegre necsak a még előttünk álló feladatokat vetnék, hanem a már elért ezerágú eredményeket is. Ez eredmények eléréséhez idők fordulataival dacolva szinte megható hűséggel nyujtott elméleti segitséget a két jeles óvári professor revueje, melynek munkatársai között megfordult agriculturánk legtöbb elismert szakirója. Gazdaságpolitikai czikkei ugyan majd kizárólag a munkaadó gazda tollával iródtak, de legyen szabad ez évforduló czölöpje mellett megállapitanunk, hogy az ily tárgyú közlemények majd mindegyikében is tárgyiasságra törekvést, az ellenféllel szemben nobilitást s az eszközök megválasztásánál sok méltányosságot találunk. Gyakorlati czikkeinek hatásáról maga a szemle igy számol be egy igen szerény kis jubileumi czikkben: »A külföldi gyakorlati értékű kutatásokról akárhányszor a Mezőgazdasági Szemle utján nyert először értesitést a gazdaközönség. A hazai gazdasági irók is előszeretettel tették közre kutatásaik eredményét a Mezőgazdasági Szemlében. A zsombolyázás a Mezőgazdasági Szemle utján lett ismeretes, a műtrágyák elterjedésére a Mezőgazdasági Szemle adta meg az első lökést azzal, hogy kisérletezésre szólitotta fel a gazdákat s közölte az eredményeket. Része volt abban, hogy a gazdaközönség meggyőzessék a kisérletezés nagy hasznáról«. Része volt még sok egyébben is: állatállományunk, növényféleségeink okszerü kiválasztásában, talajmivelésünk és állattartó bőtrágyázású gazdaságaink előnyomulásában, tejtermelésünk, gazdasági gépészetünk, kertészeteink stb. stb. felvirágzásában. Magyarország közgazdasági szakirodalma, mely annyi éven át gazdag és alapos részletforrásként becsülhette a Mezőgazdasági Szemlét, az első negyedszázad küzdelmei után nyugodt, izmos és minden izében független fejlődést kiván a kitünő folyóiratnak.

l. l.

Munkaadók egyesületei Németországban.

Gerhard Keszler: *Die deutschen Arbeitgeber Verbände.* Leipzig, 1907. XV. és 386 oldal.

A Verein für Socialpolitik megbizásából készült munka, a melynek tartalma és nagyszámú adata, nemcsak Németország számára igen fontos, hanem mindenütt s főkép nálunk érdekkel tanulmányozandó, a hol a munkásügyek békességes megoldása kivánatos.

A munkáltatók szövetsége tulajdonképen a munkások szakegyleteinek egyensúlyozói. Ily szövetségek első sorban a munkások »sztrájk« mozgalmainak egyensúlyozására, a »kizárás« keresztülvitelére alakulnak. A német ipartörvény épúgy, mint a

mai magyar ipartörvény, a mesteremberek testületére nézve a »kizárás« lehetőségét tiltja; a német ipartörvény 81. a. §. ugyanis a testület feladatául tüzi ki azt, hogy »a mesterek és segédek között békeséges viszonyokat előmozditsa«. A magyar ipartörvény 126. §. szerint az ipartestület gondoskodik arról, »hogy az iparosok és segédek közt rendezett viszonyok álljanak fenn«. Az ipartestület tehát törvénytelen cselekményt követne el, ha kizárással élne a segédekkel szemben. Ez okból az iparosok mintegy kénytelenek a testülettől független szervezkedésben, a munkáltatók szövetségében a szakegyletekkel szemben tömörülni.

Németországban a munkaadók szövetségeinek nyomára már 1848-ban akadni és a legidősebb szövetség itt is, mint a munkásszakszervezeteknél, a nyomdászok egyesülete. A munkáltatók tömörülése mindazáltal csak 1883. óta kezd mutatkozni; ekkor alakult meg az anhalti munkáltatók egyesülete. Egyes szakmák már 1872. óta szövetkeznek, kivált az épitőiparban jelentkeznek különféle szövetségek. A szövetségek lassan-lassan sok iparágban keletkeztek (leginkább tartózkodnak a vas- és fém nagyiparosok) és számos kerületi s végre országos szövetségekké egyesültek. Ma Németországban két nagy birodalmi szövetség áll fenn, az egyik »Hauptstelle deutscher Arbeitgeber-verbände« 1904-ben alakult, székhelye Berlin; 1905-ben tagja volt 51 munkáltatószövetség és 21 magánczég, összesen 711.889 munkással. A másik szövetség hasonlóan 1904-ben alakult és Berlinben működik a »Verein deutscher Arbeitgeber-verbände«, 1907-ben 300 szövetséggel, 1,200.000 munkással. Ezen országos szövetségek mellett, van számos kerületi, helybeli és egyes iparágak számára ismét sok országos, kerületi és helybeli szövetség. Általában a munkáltatók szövetségei Németországban már nagyon elterjedtek.

Szervezetükre nézve felemlitendő, hogy igen sok szövetség kizárja tagjai sorából azt, a ki munkásszervezetnek, vagy a szocziáldemokrata pártnak tagja. Az oly vállalat, melyben éppen sztrájk vagy kizárás van, vagy legközelebb várható, egyelőre nem vétetik fel tagul. A kilépés rendszeresen csak az év leteltével, negyed vagy félévi felmondás után tehető; de sztrájk vagy kizárás tartama alatt felmondani nem szabad. A munkáltató szövetség tagjaival szemben büntetéseket alkalmaz, ha az alapszabályok vagy a szövetség határozatai meg nem tartatnak, ha a fél illetékek vagy más pénzekre nézve hátralékban van; a legenyhébb büntetés: a megrovás; rendszerinti büntetések a pénzbirság; hogy pedig a büntetéspénzek behajthatók legyenek, óvadék letételét kivánják. »Talán csodálkozást kelt az, hogy a szövetségek tagjaiktól óvadék letételét követelik — mondja a szerző — a midőn tisztességes emberek közt az alapszabályoknak a birságpénz behajtására vonatkozó határozatai elégségeseknek tűnnek fel. A bizalmatlanságnak ez a jelensége abból a jogviszonyból folyik, melyben a szövetségek tagjaikkal szemben a törvény szerint állanak. A szövetségek ugyanis, az ipartörvény 152. §. szerint a törvény által nem védetnek. Az emlitett §. ugyanis efféle szövetségből bárki bármikor kiléphet s vele szemben panaszt vagy kifogást érvényesiteni nem lehet«. Óvadékul csak készpénz

vagy értékpapir fogadtatik el. A tagok legnagyobb büntetése a szövetségből való kizárás; a szószegő tagok nevei nyilvánosságra hozatnak, sőt a szállitók és a vevő közönség tudomására is adatnak abból a czélból, hogy jövőre őket mellőzzék. — A munkáltató-szövetségek költségeinek fedezésére tagjaiktól díjakat szednek, még pedig háromféle módon: vagy egyenlőek és egységesek a díjak, vagy munkásaik száma szerint, vagy a munkabérek évi összege alapján vettetik ki a hozzájárulási díj. Az évi díjak mellett gyakori a belépési díjak szedése. A szövetségek szervezete rendszerint abban áll, hogy a választott előljáróság vezeti az ügyeket és fontos kérdésekben a tagok közgyülése dönt, gyakran az előljáróság és a közgyülésen kivül még egy nagyobb választmány is szerepel, mely bizonyos ügyek felett határoz. Az előljáróságban a folyó ügyek vezetésére az ügyvezető, vagy főtitkár, vagy syndikus bizatik meg. Ezek a tisztviselők a munkásszervezetek titkáraival együtt szokták végezni a munkásügyben előfordulni szokott visszásságokat; e tisztviselők a munkásügyek rendezését illetőleg nagy sikereket értek el, »ha arról van szó, vajjon sztrájk vagy kizárás legyen-e, a titkár sokkal elfogulatlanabbúl itéli meg a helyzetet, mint a közvetlenül érdekelt munkás vagy vállalkozó.« Közgyüléseken a szövetség tagjai vagy egyenlő szavazattal birnak, vagy a munkások számarányában szavaznak.

A német munkáltató szövetségek működése első sorban a sztrájkok ellen irányul. Szerzőnk szerint »a munkás igaz joga az, hogy a munkásföltételek javitása végett társaival egyesüljön. Esztelen és jogtalan dolog, ha itt-ott kisérletet tesznek arra, hogy ettől a jogtól őt akár csellel, akár erőszakkal megfosszák. Ellenkezőleg kívánatos a jelenleg fennálló egyesülési jognak javitása. A munkásszervezeteknek szabad út kell, különösen miután a német munkásságnak nagy szolgálatot tettek; és azonkivül nagyban hatottak arra, hogy a munkás műveltsége erősen fejlődjék«. »Hamis az a vélemény, hogy magas járulékok és teli pénztár a munkásszervezeteknél már magukban a társadalmi békét veszélyeztetnék; ép oly hamis az, hogy jól szervezett munkáltató szövetség csak a munkásság legyürésére való. Harczos készenlét mindkét oldalról a legjobb biztositék a békére és a békés kiegyenlitésre. Ha mind a két fél erősen van szervezve, vagyis kifelé hatalomeszközökkel bir és befelé jól van fegyelmezve, akkor természetellenes, ha egymást vérig üldöznék, mert ez az iparnak felesleges gyöngitését jelentené, a mit pedig mindkét fél kerül.« A munkásszervezetek és a munkáltatószövetség megerősödése biztositja leginkább az ipar nyugodt fejlődését.

A német munkáltató-szövetségek eddigi eljárásában nagy szerep jut a személyes rendszabályoknak, melyeket a sztrájkok megtörésére felhasználnak. Ilyen mindenekelőtt a »fekete lista«, vagyis jegyzéke azoknak a munkásoknak, kik mint »ismeretes izgatók« az iparban alkalmazásból kizárandók. Ezek a listák mindazáltal czéljukat tévesztik. »Az egyszer fölkeltett munkásság soha többé nem tér vissza a régi békére, a legkevésbbé akkor nem, ha a vezetőit üldözik.« »A fekete listák által a munkás

számüzetik, a ki semmiféle törvénybe ütköző cselekményt nem követett el; elitélik a nélkül, hogy kihallgatnák és hogy védekezését előadhatná; elitélik alávaló feladás alapján, elitéli a biró, ki egy személyben vádló is. Ilyen eljárás közveszélyes. Ha a fekete listákra szükség van, tessék őket közhirré tenni s mindegyik név mellé azt az okot fölemliteni, a mely miatt a fekete listára jutott és az iparbiróságnak álljon jogában az illető ok igaz volta iránt itélkezni.« A német törvények nem tiltják a fekete listát; de az illető jogositva van esetleg kártéritésre panaszt emelni; csakhogy az efféle pör nagyon nehezen foganatositható, mert a fekete listák titkosak. Egy további rendszabály a sztrájk ellen az, hogy a munkáltató-szövetség tagjai csak olyan munkást fogadnak fel, ki aláirásával igazolja, hogy nem tartozik szakszervezetbe. »Nagyon sajnálatos, hogy munkás és munkáltató közt az ellentét mindkét részről túlkapások által szükség nélkül kiélesittetik. Sokszor történik, hogy szervezett munkások kényszeritik munkáltatójukat arra, hogy nem rokonszenves munkavezetőjüket, vagy a szervezetbe nem tartozó munkásokat elbocsássa. Ez jogosulatlan beavatkozás a munkáltatónak azon kétségkivüli jogába, hogy azt alkalmazza, a kit akar. De ép oly jogosulatlan a munkáltató eljárása, mikor munkásától nyilatkozatot kér arra nézve, hogy nem tartozik szervezetbe; mert a munkásnak meg van a joga az egyesülésre és a munkáltatónak semmi köze sincsen ahhoz, hogy a munkáscoalitio jogába avatkozzék.« Egy további eljárás a munkások üldözésénél abban áll, hogy a munkáltatók szövetségének tagjai a munkából kilépésnél elbocsátó-jegyeket állitanak ki egyenlő szövegben, de különböző szinü papiroson (zöld, sárga és fehér); az egyik szin sztrájkoló, a másik kellemetlen s a harmadik megbizható munkásnak állittatik ki. A fölvételnél az elbocsátó-jegyet be kell mutatni s igy már tájékozva van a munkaadó, milyen munkással áll szemben. A német ipartörvény ma már az efféle eljárást nem tűri. Igen elterjedt eszköz a munkások megrostálására az, hogy a szövetségek a munkafelvételt saját maguk közvetitik, vagyis munkaközvetitő-hivatalt szerveztek, különösen az épitőiparban terjedt el ez a közvetités. »Ezek a munkaközvetitők sok jó oldallal is dicsekszenek, de lényegükben mégis csak nagyszerűen szervezett intézmények a sztrájk megtörésére.« »Talán rosszalni lehet azt, hogy egy magában véve neutrális ügy, mint a milyen a munkaközvetités, az »osztályharcz« küzdelmeibe sodortatott. De előreláthatlan időig számolni kell ezzel a ténynyel.«

A személyes intézkedések mellett a szötvetségek dologi rendszabályokban is gazdagok. Sokan belátták, hogy »az izgatók elleni küzdelem szélmalmok elleni küzdelem; ha állandó békét akarunk, oda kell törekedni, hogy az elégedetlenség okai szünjenek meg«. A munkáltatók ez okokból valóban törekszenek munkásaik sorsán segiteni. Első sorban tekintetbe jönnek itt az u. n. jóléti intézkedések; vannak szövetségek, melyek munkásaikat, ha adósságba jutnak, tettel és tanácscsal gyámolitják, munkáslakásokról gondoskodnak; de nagyban és egészben a szövetségek a jólét előmozditása terén nem fejtettek ki eddig

nagy dolgot. A munkások különben is a munkáltatók jóléti törekvéseivel szemben rendszerint nagy hidegséget tanusitanak. Sikeresebb törekvés nyilvánul a közös és egységes munkarend megállapitásában, a munkaidő szabályozásában, és a bérek rendszeresitésében.

A sztrájkok elleni rendszabályok képezik a munkáltató szövetségek főtörekvéseit. »Még nem találtak fel oly sztrájk elleni szert, melylyel el lehetett volna érni azt, amit óhajtottak. A sztrájkok száma állandóan szaporodott évről-évre. Szaporodott, daczára a munkásokról való szorgos gondoskodásnak, daczára a szakszervezet vezetőivel szemben alkalmazott üldözéseknek, és az állami erőszakos intézkedéseknek. A sztrájk gazdasági életünk rendszeres kisérőjévé vált. Egyes esetben talán kikerülhető, általánosságban mindazáltal természeti szükségnek tekintendő, melylyel minden vállalkozónak számolnia kell«. Előbb a sztrájk közbajnak minősittetett, mely ellen az állam segitségét követelték. Most már tisztába jöttek azzal, hogy itt nem az állam, hanem az ipar maga, az önsegély az, mely még elhárithatja a bajt és következményeit. Nem a rendőrség, hanem a munkáltatók szövetsége mozgósittatik a sztrájk ellen. De ez föltételezi, hogy a vállalkozók a szakszervezetet, mint egyenlőjogu ellenfelet elismerjék, és ép azért téves azoknak az iparosoknak a felfogásuk, akik büszkén azt hangoztatják, hogy szakszervezetekkel szóba nem állnak. »Harmadik személyek, üzlet idegenek, szakszerü uszitók közbenjárását visszautasitják, a munkások bizottságai ellen küzdenek, és befolyásukat lehetőleg korlátozzák, mivel a munkaszerződés csak az egyes munkással köttetik meg és igy csak az egyes munkással tárgyalható! De ez tényleg nem egyéb, mint guny; mert hol tárgyal a gyáros az egyes munkással? egyszerűen elébe terjeszti a munkafeltételeket aláirásra; ha nem tetszenek neki, mehet máshová; vitába vele nem bocsátkozik senki«. Németországban azonban tényleg nagyon is szünik ez a felfogás és a munkásszezvezeteket elismerik jogos félnek. Nem tárgyalunk a forradalmi párttal, nem paktálnuk a capitalismussal, ezek a jelszók mulófélben vannak«. Ha sztrájk törik ki, a munkáltatók szövetsége mindenek előtt vizsgálati tárgyává teszi azt, vajjon a sztrájk jogos-e, azaz nem okozta-e azt maga a vállalkazó; e végből külön bizottságok vizsgálják meg az ügyet; és hogy a sztrájk pillanatában elfogulatlan itéletet mondhassanak, a munkásviszonyokról állandó feljegyzéseket vezetnek. Az összes sztrájk dolgában a munkáltató a Szövetség utasitásait tartozik követni, és a szövetség mintegy gondnoka az egész ügynek. A Szövetségek rendszerint megtiltják tagjaiknak, hogy sztrájkoló munkást munkába fogadjanak, és e végből sztrájkjegyzéket köröztetnek. Másrészt gondoskodnak sztrájktörőkről, azaz olyan más községbeli munkásokról, kik a sztrájkolók helyébe szerződnek. »A szakszervezetek gyarapodásával és a szolidáris érzület növekvésével a sztrájktörők mindig ritkábbak lesznek«. A szövetségek gondoskodnak arról is, hogy a vállalkozók a szállitásra átvett munkákat más vállalatokban végeztessék, csakhogy az efféle sztrájkmunkát a munkások, mihelyt tudomására jutnak természetének, abba hagyják, sőt az ujabb vállalatot is sztrájk-

kal fenyegetik. Ép oly nehéz a sztrájk hatását munkások átengedésével ellensulyozni; mindezeket a rendszabályokat akkor lehetett sikerrel alkalmazni, midőn még a munkásszervezetek nem voltak elég erősek. A munkáltató szövetségek ujabban azon törekszenek, hogy a szállitási szerződésekben a sztrájk az erőhatalommal egyenlően okul szolgáljon a szállitási kötelezettség idejének elhalasztására, csakhogy Németországban a hatóságok a sztrájkzáradékot el nem fogadják; készek sztrájk esetében esetről-esetre kedvezően határozni, de előre lekötni nem szokták elhatározásukat; szóval Németországban a sztrájkzáradék nem vétetik fel hatósági szerződésekbe.

A munkáltató szövetségek gondoskodnak arról, hogy a sztrájk által veszélyeztetett vállalat ne veszitse el rendes szállitóit s végül ha a sztrájkkal meg nem tudnak valahol birkózni, alkalmazzák a munkások kizárását, mint a sztrájkolókkal szemben legerősebb fegyvert. A kizárás három okból történik. Segitségül, programm alapján és büntetésből. Segitségül akkor, ha egyes vállalatokban a sztrájkot el nem lehet fojtani s ez okból az összes munkások minden vállalatból elbocsájtatnak. Programm alapján, midőn a munkáltatók valami czél eléréséből a munkásokkal éreztetni akarják hatalmukat. Büntetésből, ha a munkások tüntetési törekvéseikkel szemben alkalmaztatik a kizárás; Németországban különösen a május 1-vel járó munkástüntetés az, mely kizárásokkal kapcsolatos. A kizárások Németországban évről-évre szaporodnak, miután a munkáltatók szövetségei is mindinkább gyarapodnak számban, de még inkább erőben; 1905. évben 3859 vállalatban volt kizárás és 118.665 munkás volt kizárva. A kizárások mindazáltal nagy költségbe kerülnek s épp azért csak óvatosan alkalmazhatók. A kizárásoknál a munkáltató szövetségek gyakran azokat a vállalkozókat, a kik a szövetségen kivül állnak s igy a kizárás sikerét akadályozták, mert munkásaikat el nem küldik, az ugynevezett anyagzárlattal sujtják, azaz kényszeritik az anyagszállitókat, hogy az ilyen vállalkozóktól tagadják meg az anyagszállitást, különben a munkáltató szövetség tagjai nem maradnak velük üzleti összeköttetésben. A munkáltató szövetségek nagy gondot forditanak arra, hogy munkába állni akarókat kapjanak, amikor sztrájk kitör vagy sztrájk fenyeget; ez okból szivesen látják, hogy a szakszervezeteken kivül munkásegyesületek létesülnek s ilyeneket támogatnak. Ezek az ugynevezett sárga szakszervezetek; a név Francziaországból ered, a hol egy sztrájk alkalmából a sztrájkolók a munkába álló munkások ablakait beverték s ez utóbbiak az ablakok lyukait egyelőre sárga papirossal tapasztották be. Különben Németországban a szakszervezetek a Hirsch Dunkerféle szakszervezeteket épugy, mint a keresztény szociális szervezeteket, sárgáknak tekintették, csakhogy ezek a szervezetek a sztrájk mellett csak ugy foglalnak állást, mint a szocziáldemokraták. Tényleg most Németországban 37 egyesület 7000 munkással létezik, kik a »sárga« jelleget a maguk számára vallják és a vállalkozók segitségére állnak. Igaz, hogy a sárga szervezetek nagyobbrészt nyomoruságos helyzetben vannak, de ez nem is lehet másképp. »Munkás, a ki solidaritásra és osztálybecsületre ad

valamit, nem fogja coalitiós jogát pénzért eladni.« A munkáltató szövetségek a sztrájk hátrányainak enyhitése okából a sztrájk által sujtott vállalatoknak sztrájkpénzeket, rendszerint munkásnapok szerint bizonyos kikötött összegeket fizetnek, még pedig vagy a tagdíjakból gyüjtött összegekből, vagy külön e czélra kivetett díjakból. Több szövetségben biztositási alakban próbálkoztak e kérdést megoldani, sőt keletkeztek egyes biztositó vállalatok, melyek a sztrájk esetére kárpótlásokat nyujtanak; de eddig ugy látszik, a biztositásnak ez a faja be nem vált, »a befizetett díjak az elvállalt kárpótlással biztositástechnikai számitásnak alapját nem szolgáltatják... a sztrájkok száma, terjedelme és tartama teljesen kiszámithatatlan. Nem elemi csapások, mint a tűz, jég, betegség vagy halál, melyeknek valószinü bekövetkezése a megszerzett statisztikai adatok alapján kiszámitható, hanem emberi akaratmegnyilatkozások, csak nagyon lazán függnek össze a gazdasági hullámzással, minden egyes esetben ezerféle kiszámithatlan elhatározástól, emberi jellemvonástól és emberi bűntől függők és okozottak.«

A munkásviszonyok rendezésére nézve szerzőnk is a collectiv szerződéseket tartja legalkalmasabb eszköznek. »Bizonyára nem a legutolsó, de ma mindenesetre a legjobb forma a munkások és munkáltatók kölcsönös egyetértésének fentartására.« Németországban is számos ellenzője találkozik, de azért 15 év óta erősen gyarapodik a collectiv szerződés ügye: ma körülbelül 5000 tarifszerződés áll fenn; még pedig igen sok kerületi és birodalmi szerződés, vagyis oly szerződés, mely az illető iparágban egy egész kerületre, sőt az egész birodalomra érvényes. A collectiv szerződés mellett mindinkább terjed a paritásos munkaközvetités is, azaz munkáltató szövetség és munkásszervezet egyenlő számu munkáltatók és munkásokból álló hivatalt állit fel a munkaközvetitésre, és ugyancsak a collectiv szerződések biztos végrehajtására paritásos bíróságokat alakitanak. »A paritásos munkaközvetitők — mondja szerzőnk — egyike a legértékesebb ujalakulásoknak, melyeket ipari életünk az utolsó évtizedben létre hozott.«

A munka számos mellékletében a munkásügyre vonatkozó sok okirat, alapszabály és eljárási szabályzat áll rendelkezésre, a mi az ügy tanulmányozását nagyban megkönnyiti.

(— vits.)

Bélyeg és illetékek.

A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok magyarázata. Irta László Pál. Budapest, 1907. Ára fűzve 8 K, díszes vászonkötésben 9 K. Szerző sajátja. (Budapest, Fővámház.)

A magyar jogalkotás terén sok helyen tapasztaljuk a tulságos formalismust, sok helyen a kormányrendeletek szertelen halmozását, a palliativ intézkedések túltengését, s a rendszeres codex-alkotás hiányát. És főként a magyar pénzügyi jog az, a mely kiválóan áhitja a codificatio munkáját. A fogyasztási

adók az utóbbi években gyökeres reformon mentek ugyan keresztül, de számos ágában a magyar pénzügyi jognak még meg sem kezdődött a codificatio, noha törvények, kormányrendeletek s birói döntvények oly kusza helyzetet teremtettek, a melynek sanálása nemcsak a jogkereső közönségre, de magára az államra is egyaránt üdvös volna. A jövedéki büntető eljárásban például még ma is szerepet játszik a harminczadhivatali rendtartás, a mely még 1788-ban keletkezett. Még a laudator temporis acti-k, kiket a boldogult Schwarcz Gyula oly szellemesen említ a demokratiáról irott német munkájában, — még ezek közül sem állithatja senki, hogy a jövedéki büntetőjog e korhadó pilléreit ne volna ideje már kicserélni ujakkal, melyek a lefolyt hosszú idők óta annyira megváltozott jogéletnek megfelelnek. Itt van az illetékügyek terrénuma, a melyet szemlélve, eszünkbe jut az az idő, midőn a *glossare glossarum glossas* szertelensége homályositotta el a jogalkotást. Még a dohány- vagy sójövedék terén hagyján, hogy oly rendelkezések állanak fönn ma is, a melyeket az absolutismus alatt az osztrák kormány a régi ausztriai törvények alapján egyszerüen kiterjesztett Magyarországra s a melyeket a magyar törvényhozás azután hatályukban fönntartott. Elvégre ezeknek a jövedékeknek természete s kezelése egyszerűbb és a jogszabályok nem terjeszkednek ki oly nagy területre, hogy a mult század közepére visszanyúló anyagban ne lehetne eligazodni. De az illetékügyek terrénuma igen nagy s a jogélet sok más ágával szervesen össze van kapcsolva; a jogilletékből származó bevétel tekintélyes összeggel szerepel az állami költségvetésben s épen ezen a téren az egymásután következő palliativ intézkedések oly komplikált helyzetet teremtettek, hogy azon nemcsak a jogkereső közönség nem képes eligazodni, de maga a jogvégzett ember is gyakran tanácstalanul tekint körül. Mindenki élénken érzi, hogy a magyar illetékügyek codificatioja oly kérdés, a melyet tovább már nem lehet halasztani. Ezzel szemben áll az a factum, hogy a pénzügyi kormány már évekkel ezelőtt felvette ugyan programmjába az illetékügyek reformját, de az ügy sokkal komplikáltabb, semhogy rövid idő alatt meg lehetne valósitani, különösen, a midőn a dolog nemcsak azon múlik, hogy a ministeri bureau-ban elkészül-e idejében a törvénytervezet, hanem azon is, hogy a parlament, ha készen is áll majd az elaborátum, képes lesz-e az ügygyel állandó zavarai mellett hamarosan foglalkozni.

Mint emlitettük, az illetékügyi törvények és szabályok tömkelegében ma már eligazodni nagyon nehéz. És annak a munkának, a melyről most óhajtunk szólani, éppen az az érdeme, hogy szerzője e nehéz helyzetet belátva, oly kézi könyvet szerkesztett, mely pótolja a törvényt, a szabályt, a kormányrendeletet s mintegy Ariadne-fonalként vezet ki a bizonytalanságból, mely ártalmára van nemcsak a jogkereső közönségnek, de magának annak az állami hivatalnoknak is, a kit munkaköre arra jelölt ki, hogy valamely illetékügyet elbiráljon. A feladat, hogy egy ily kézikönyvet alkossunk s rendet teremtsünk ott, hol bizonytalanság uralkodik, egyáltalában nem kicsiny. A munka

szerzője, László Pál a pénzügyi igazgatásban kifejtett egész munkássága alatt állandóan az illetékügyekkel foglalkozott. És a ki ismeri a magyar illetékügyi jogalkotás bonyolult voltát, jól tudja, hogy e szövevényes területen a homályt valóban csak az képes eloszlatni, a ki egész életén át szakadatlanul e tárgygyal foglalkozva, látni tud ott is, hol más a sötétben tapogatódzik és azt hiszi, hogy már képtelen eligazodni. Mondhatjuk, hogy az a munka, melyet László Pál évtizedeken át az illetékügyek tanulmányozására forditott, az állam és a közönség szempontjából nem volt hiábavaló, mert ott, hol a folytonos palliativ jogalkotás oly bonyolult állapotot hozott létre, melyet csupán a jogtudós képes világosan felismerni, a jogkereső közönség csak akkor szabadulhat a bizonytalanságtól s gyakorta saját kárától, ha oly kézikönyv áll rendelkezésére, mely a vezérfonal szerepét betölteni van hivatva. Hiszen maga László munkája is, mely kézikönyvnek készült, közel 800 oldalra terjedő vaskos kötet, holott a szerző szem előtt tartotta s meg is valósitotta azt, hogy mondandóit egyszerűen és világosan foglalja össze. László Pál könyve a bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok hivatalos összeállitását követi s a szerző ehhez füzte magyarázatait. E módszer mellett az olvasó abban a helyzetben van, hogy minden szakasznál megtalálja a megfelelő jegyzetet s az utasitást a törvények és szabályok alkalmazására. Csupán ez a módszer az, a melylyel a bizonytalanságot eloszlathatta a szerző s a midőn ezt elismerjük, örömmel jegyezhetjük meg, hogy könyve az illetékügyi reformig ritka szorgalommal és odaadással megalkotott útmutatója a bélyeg- és illetékügyek mai helyzetének. Mint az ipari, kereskedelmi és hitelforgalomban felmerülő illetékszabályokat és a reájuk vonatkozó határozatokat bő részletezéssel ismertető könyv, az érdekelt közgazdasági körök élénk érdeklődésére tarthat számot.

Téglás Béla.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A *Magyar Közgazdasági Társaság* igazgató választmánya 1908. évi május hó 29-én délután 6 órakor, a társaság helyiségében (V., Mária-Valéria-utcza 12. sz.) ülést tart, melynek napirendje: folyó ügyek.

A *Magyar Közgazdasági Társaság* 1908. évi május hó 29-én délután 7 órakor, saját helyiségében (V., Mária-Valéria-utcza 12.) tartja évi rendes közgyülését, melynek napirendje a következő: 1. Elnöki megnyitó. 2. Az igazgató-választmány 1907. évi jelentése. 3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1907. év számadásairól. 4. Az 1908. évi költségvetés megállapitása. 5. Elnök, két választmányi tag és öt számvizsgáló választása. 6. Inditványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyülés elé viendő minden önálló inditvány legkésőbb 3 nappal a közgyülés előtt benyujtandó az elnökségnél.)

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségü őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatosittatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyünyörű üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIT"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemü értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemü terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség 1½—2½ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMU-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti kocsi- és hajóépitési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **kocsi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal,
tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897: XXXII. törv.-czikkben megállapított biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio

Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban

(Szerém-m.), Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V., Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:

1,800.000 métermázsa portlandcément.

1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében **házassági** óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-ig terjedő kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 8,880.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetei kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

HIRDETMÉNY.

Ezennel közhírré tétetik, hogy miután a **Magyar Királyi Pénzügyminiszterium** ellenőrző közegei a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték **(XXII. sorsjáték)** I. osztályára szóló sorsjegyeket felülvizsgálták, azok a főelárusítóknak árusítás végett kiadattak. — **A Magyar Királyi Pénzügyminiszterium** által jóváhagyott sorsolási terv itt következik:

A Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték Sorsolási Terve.

Huszonkettedik sorsjáték. **125.000 sorsjegy, 62.500 nyeremény.**

Első osztály. *Betét 12 korona.* Huzás: 1908. május 21. és 23.		Második osztály. *Betét 20 korona.* Huzás: 1908. junius 16., 17. és 19.		Harmadik osztály. *Betét 32 korona.* Huzás: 1908. julius 14., 15. és 16.		Negyedik osztály. *Betét 40 korona.* Huzás: 1908. augusztus 11., 12. és 13.		Ötödik osztály. *Betét 32 korona.* Huzás: 1908. szeptember 2. 3. és 4.		Hatodik osztály. *Betét 24 korona.* Huzás: 1908. szept. 22-től okt. 22-ig.
Nyeremény	Korona	Nyeremény	Korona	Nyeremény	Korona	Nyeremény	Korona	Nyeremény	Korona	
1 à	60000	1 à	70000	1 à	80000	1 à	90000	1 à	100000	**Legnagyobb nyeremény szerencsés esetben**
1 à	20000	1 à	25000	1 à	30000	1 à	40000	1 à	40000	**1.000,000 korona**
1 à	15000	1 à	20000	1 à	25000	1 à	25000	1 à	25000	**(Egy millió)**
1 à	10000	1 à	15000	1 à	20000	1 à	20000	1 à	20000	
1 à	5000	1 à	10000	1 à	15000	1 à	15000	1 à	15000	
4 à 2000	8000	4 à 3000	12000	4 à 10000	40000	4 à 10000	40000	4 à 10000	40000	
6 à 1000	6000	6 à 2000	12000	6 à 3000	18000	6 à 3000	18000	6 à 3000	18000	
10 à 500	5000	10 à 1000	10000	10 à 2000	20000	10 à 2000	20000	10 à 2000	20000	
35 à 300	10500	20 à 500	10000	15 à 1000	15000	15 à 1000	15000	15 à 1000	15000	
115 à 100	11500	130 à 300	39000	135 à 500	67500	135 à 500	67500	135 à 500	67500	
3825 à 40	153000	4825 à 80	386000	5325 à 130	692250	5325 à 170	905250	4825 à 200	965000	
4000	304000	5000	609000	5500	1022750	5500	1255750	5000	1325500	

A melyik ezen 550 nyeremény közül utolsónak huzatik ki, kapja a jutalmat.			
1	jutal.	600000	600000
1	nyer. à	400000	400000
1	kor.	200000	200000
1	„	100000	100000
1	„	90000	90000
1	„	80000	80000
1	„	70000	70000
1	„	60000	60000
1	„	50000	50000
1	„	40000	40000
2	„	30000	60000
2	„	25000	50000
4	„	20000	80000
8	„	15000	120000
30	„	10000	300000
60	„	5000	300000
435	„	2000	870000
900	„	1000	900000
1200	„	500	600000
34850	„	200	6970000
37500	nyer. és jut.		11940000

Az I. osztály huzása **1908. május hó 21. és 23-án** tartatik meg. A huzások a **Magyar királyi állami ellenőrző hatóság** és királyi közjegyző jelenlétében nyilvánosan történnek a huzási teremben. — Sorsjegyek a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték valamennyi árusítóinál kaphatók.

Budapest, 1908. évi április hó 26-án.

Magyar kir. Szab. Osztálysorsjáték Igazgatósága.

Lukács László. *Hazay.*

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztositó-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapittatott 1863-ban. Folyó év április havában 1,469.300 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,233.400 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 167.707 korona 37 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től április 30-áig bezárólag 6,285.800 K értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 5,416.500 K értékű új biztositási kötveny állittatott ki. Biztositott összegek fejében a folyó évben 540.403 K 16 f és az intézet fennállása óta 12,938.289 korona 07 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Adria biztositó társulat Triesztben. Ezen biztositó társulat rendes közgyülése, melyen az elmult 69-ik üzletév zárszámadásai terjesztettek elő, április hó 25-én tartatott meg. Az 1907-ik évi üzleti jelentésből a következő fontosabb adatokat emlitjük fel.

Az *életbiztositási* ágazatban 11.735 ajánlat nyujtatott be 73,077.214 korona biztositási tőkéről és 64,691.854 korona tőkéről — az előző évinél 7,782.636 koronával nagyobb összegről — szóló kötvény állittatott ki. Az 1907. deczember 31-én mutatkozó állomány biztositott tőkében *392 millió* és biztositott évjáradékokban 1,286.038 koronára rugott. A biztositott tőkénél a tiszta szaporulat 34,104.044 korona. A befolyt biztositási díjak összege 17,603.179 korona; a halál és elérési esetekben, valamint évjáradékok fejében kifizetett összegek 8,036.236 koronát igényeltek. *A kamat mérséklésre szánt ideiglenes díjtartartalékhoz* további *300.000 korona* csatoltatott. Az életbiztositási díjtartalék az év végén 107,658.805 korona és a viszontbiztositék részének levonása után 99,382.636 korona volt. A társulat javára mutatkozó tartalékemelkedés 9,047.483 korona.

A *tüzbiztositási* ágazatban 24,507.249 korona volt a díjbevétel, vagyis 1,530.621 koronával több, mint az előző évben. A *szállitmányi* osztályban 2,136.688 és *betöréses biztositásokból* 407.376 korona folyt be díjakban. Viszontbiztositási díjak fejében összesen 11,957.027 korona fizettetett ki e három ágazatban, mig kárfizetésekre 18.139.787 korona és a viszontbiztositások levonásával 9,640.606 korona fordittatott. A díjtartalékok 16,606.043 és a viszontbiztositások levonásával 9,284.607 koronára rugnak.

Az igazgatóság javaslatára elhatározta a közgyülés, hogy a díj- és kártartalékok dotálása után fenmaradó tiszta nyereségből *100.000 koronát* az *A) mérleg rendelkezési tartalékának* 1,000.000 koronára és *200.000 koronát* a *B) mérleg rendelkezési tartalékának* 1,500.000 koronára leendő felemelésére fordit. Az osztalék részvényenkint 250 koronában állapittatott meg.

A társulat tartalékai a függő károk fejében tartalékba helyezett 3,258.595 koronát leszámitva 1907. deczember 31-én meghaladják a *119 millió koronát* és pedig: Díjtartalékok (a viszontbiztositások levonásával) 108,167.243 korona; árfolyam ingadozási tartalékok (az 1907. évi jelentékeny könyvszerinti árfolyamveszteség leirása után) 1,878.952 korona; nyereség tartalékok 9,400.000 korona. A társulati alkalmazottak nyugdij-, valamint takarék- és ellátási pénztárának vagyona 2,285.139 koronára rug.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a Budapest—Visegrád és Dömös között f. évi május hó 16-tól kezdve — a már tavaszkor kiadott menetrend szerint — péntek kivételével naponkint egy másik gőzöst fog járatni.

Az emlitett naptól kezdve a gőzösök a következő menetrend szerint fognak az emlitett vonalon közlekedni:

Felfelé: Indulás Budapestről: d. e. 8 óra 30 percz és d. u. 2 óra 20 percz. Érkezés Dömösre: d. u. 12 óra 40 percz és este 6 óra 20 percz.

Lefelé: Indulás Dömösről: reggel 4 óra 45 percz és este 6^{20} óra. Érkezés Budapestre: reggel 7 óra 45 percz és este 9 óra.

A Budapestről d. e. 8 óra 30 perczkor felfelé és Dömösről este 6^{20} órakor lefelé induló gőzös pénteken nem közlekedik.

Budapest, 1908 május 12. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közli, hogy a margithid feletti budapesti ügynökségénél (balpart, ujpesti rakpart) f. évi junius hó 3-án reggel 9 órakor különféle árúkat fog készpénzfizetés mellett az üzletszabályzat 70. §-a értelmében elárverezni és a venni szándékozókat az árverésre ezennel meghivja.

Budapest, 1908 május 15. *Az üzletvezető igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közhirré teszi, hogy az I. sz. átvételi díjszabás (liszt és őrlemények szállitására) 5-ik oldalán foglalt:

Atzenbrugg K. K. St. állomás neve *Moosbierbaum-Heiligeneich K. K. St.-ra* és *a 13-ik* oldalán foglalt *Luzan K. K. St.* állomás neve pedig *Luzan i. Böhmen K. K. St.-ra* módosult.

Budapest, 1908 május 15. *Az üzletvezető igazgatóság.*

A külügyi szolgálat reformja.

Az idők során változó viszonyok az évszázadok óta fennálló közjogi és politikai intézményeknek uj tartalmat adnak; a tartalom megváltozásával és fejlődésével a keretek is átalakulnak, bővülnek s nem egy történelmi multú institutio már ma csak a nevét tartotta meg, de mivoltában alaposan elüt attól, a miből fejlődött. Vannak olyan intézmények, a melyeknek ósdi traditióit a történelmi multhoz való ragaszkodás és a kegyelet tartja fenn, másoknál a traditió csak a külső formák és ceremóniák megkötöttsége következtében csak külsőségekben marad meg a lényeg teljes megváltozása mellett s vannak olyanok, a melyeknél az intézményt formáiban és tartalmában egyaránt conserválja az a körülmény, hogy az intézmény egy család vagy társadalmi osztály körén belül marad évszázadokon át s a mint a kasztok hagyományai apáról fiura szállnak nemzedékeken át, úgy a körükben öröklődő intézmények is megtartják régi formáikat és szellemüket időtlen időkön keresztül, daczolva a megváltozott viszonyokkal és fejlődő közállapotokkal.

A diplomatia ez utóbbi csoportba tartozik.

Ha egy ily maradi intézmény egy család vagy társadalmi osztály belső ügye és csak befelé él, az ellen jogos kifogás nem eshetik, mert a mai lázas romboló és ujjáépitő radicalis időkben nemcsak jogosult, de üdvös is a történelmi multhoz való ragaszkodás, a mely a modern fejlődést nem gátolja, de érezteti, hogy a nemzetnek, osztálynak vagy családnak erős gyökere van és ez jobban köti a léthez, mint a magasba szökő sugár galyak és levelek. De az olyan intézménynek, a mely utilitarius czélokat szolgál, lépést kell tartania a viszonyok fejlődésével különösen akkor, ha egy ily intézmény állami közpénzeken tartatik fenn és egyike az állam létfentartó szerveinek.

Mert lehetnek eltérők a nézetek a külügyi képviselet, különösen ennek egyik szervére, a diplomatiára vonatkozólag, de az kétségtelen, hogy a mig fennáll, addig az ország hatalmi érdekeinek szolgálatában kell állania s igy működésének a reá háruló feladatok módosulásával kapcsolatban és ahhoz alkalmazkodva és hozzásimulva kell tovább fejlődnie.

* * *

Valamely szervnek, a mely a nemzetek között való érintkezést közvetiti és lebonyolitja, bárminek nevezzük is azt és

bármily keretek között legyen, léteznie kell mindaddig, a mig az emberiséglakta területek politikai tagoltsága meg nem szünik, a mig különböző fajok különböző hatalmi spherákba csoportosulnak s barátságos viszonyban egymásra vannak utalva vagy ellenséges viszonyban egymást fenyegetve alakulnak ki. Mert a diplomatia a közigazgatásnak az a szerve, a mely a nemzetek egymás között való érintkezését a maga tudományával, ügyességével és a maga előirt szabályai szerint közvetiti. E közvetités anyaga az emberiség culturális fejlődésével változik, a diplomatia működése a társadalmi és politikai evolutió során uj irányokat kap, az állami élet átalakulásával és a közlekedési viszonyok fejlődésével eljárására, sőt fontosságára nézve is másképp alakul, de valamely formában mindenkor szükség lesz rá, mig nemzetközi érintkezés, nemzetközi jog, szerződések, hatalmi terjeszkedési vágy és gazdasági terjeszkedési ösztön lesz a világon. A fontos csak az, hogy a külügyi szolgálat a feladatok változásával szellemében és szervezetében egyaránt lépést tartson s fejlődésében a gyakorlati élet változó viszonyaihoz alkalmazkodva, ne tartsa magát annak az életnek keretein kivül, a melynek szolgálatára van rendelve.

És ha tekintetbe vesszük azt, hogy a nemzetközi érintkezés e szervei nemcsak magasabb rendű állami életet élő culturnépeknél, de egyáltalán minden politikai egységben tömörült nemzetnél mily kevéssé nélkülözhetők, szinte csodálatosnak találjuk, hogy a diplomatia egyéb politikai institutiók mellett oly fiatal és hogy például az ó-kor culturnépei diplomatiai képviseleteket egyáltalán nem ismertek. Mert nem is szólva régibb népekről, a melyek rendszeres és nagy fejlettségű állami életet éltek és bizonyos békés vagy háborús nemzetközi érintkezést is tartottak fenn, még a classikus görög és római birodalmak sem ismerték a külügyi képviselet intézményét. A görög és a római, az ó-kor nagystilű közjogi szervezetben élő népei más nemzeteket nem tartottak érdemesnek a barátságos nemzetközi érintkezésre és igy a barbároknak nézett népeket bár időről-időre szövetségesül is használták s ilyenkor alkalmi követeket küldtek, a kik ma diplomataszámba mennének, de voltaképen a maguk birodalma és más népek között csak egy kapcolatot ismertek el jogosnak, ez a feltétlen függés kapcsolata, a parancsoló görög, illetve római és a leigázott, függésben lévő rabszolga-nép. Egyenjogúságról, kölcsönösségről az ó-korban szó sem lehetett és igy consolidált békés nemzetközi érinkezésről sem, a melyet úgy a görög, mint a római méltóságán alulinak tartott.

A diplomatia, mint szervezett állami szolgálat és mint tudomány egyaránt csak a középkorban fejlődött ki és pedig a Római birodalom összeomlása után az ennek romjain felépült culturnemzetek fejlődése során és maig is csak a culturnépek között van meg a szó igazi értelmében, mert az exotikus országok ma sincsenek egész tisztában a diplomatia és a nemzetközi jog fogalmával, vérségük ezeket a magasabb műveltségi fokot feltételező fogalmakat be nem veszi és azért velük kölcsönösség alig is tartható fenn.

Az első valóságos diplomaták a pápák követei voltak, a kiket

a frank királyok udvarában már rendszeresen és nemcsak alkalomról alkalomra tartottak. Ezek a követek, a kik *responsales* vagy *apocrisarii* név alatt ismertek, igen nagy szerepet játszottak a nemzetközi érintkezésben, beleszóltak nemzetközi kérdésekbe, igazságot tettek különböző fejedelmek között és a pápa hatalmának és tekintélyének letéteményesei voltak.

A pápák után az olasz államok, fejedelemségek, köztársaságok voltak az elsők, a kik állandó követeket tartottak idegen udvarokban s ezzel a világi diplomatiát megteremtették. A XIII—XIV—XV. században az olasz követek már egy egész rendszeres diplomatia közegei voltak, s különösen a florenzi, a velenczei köztársaság és a római udvar legkiválóbb embereit, nagy irodalmi, politikai és tudományos képzettséggel biró államférfiait küldte idegen udvarokhoz. E diplomaták megfigyelései, feljegyzései és jelentései e kor politikai és művelődéstörténetének ma is kiváló forrásai. Egyébiránt az első rendszeres szabályzat, a mely a diplomatiai missiókra vonatkozik, már 1268-ból való, a mikor a velenczei senatus szabályozta a követek működését, feladatkörét és egynémely ezzel összefüggő kérdést. E követeket *oratores, oratori* néven ismerték és csak a XIV. század közepe táján szerepelnek először *ambiasciatores, ambiasciatori* név alatt.

A XV. században már több európai állam kezd olasz mintára követeket küldeni idegen udvarokhoz, a mi már ebben a korban annál szükségesebbnek mutatkozik, mert a XV. századra esik az állandó hadseregek felállitása VII. Károly franczia király *ordonnance*-jainak mintájára. Már e korban a követek jelentősége hatalmi szempontból igen jelentékeny volt, mert a hatalmi eszközök fejlődésével, ennek állandó figyelemmel kisérése is nagyobb érdekében volt minden uralkodónak, mint annakelőtte. Azért a XV. és XVI. században még csak elszórtan látunk egyes udvaroknál accreditált diplomatákat és mégis már akkor kezdték az emittáló udvarok érezni a diplomatiai költségek nagy terhét és hogy egyes fényűző udvaroknál a representálás nagy terhe ne nyomja az uralkodó minden diplomatiai emissariusát, ujabb fajtájú kiküldötteket is létesitenek, a kik a valóságos követeknél kevesebb tiszteletben részesülnek, a kiket nem illet meg a már akkor közkeletü ceremónia s ezeket *residenseknek* nevezik, másokat meg, a kik a residensek nagyobb diplomatiai feladatokra is voltak hivatva, a XVI. században *chargé d'affaire* czim alatt tartottak külföldi udvaroknál.

A külföldi diplomatiai képviseletek intézménye Európaszerte a XVII. században lett általános és bevett, a mikor a harmincz éves háborut lezáró westphaliai szerződés (1648.) után már minden európai állam állandó diplomatiai összeköttetést tartott fenn egymással. És ez a kor volt az, a melynek hagyományait ma is tartja a diplomatia az erősen megváltozott viszonyok daczára.

E korban a nemzetközi viszonyok consolidálatlanok és kiforratlanok voltak. Az uralkodók nemcsak képviselték a nemzetet, de ugyszólván korlátlanul rendelkeztek felette. E mellett az egyes udvarok között a távolságokat nem röviditette meg vasut, posta, táviró és telephon s a diplomatiai leveleket is bankárok, kereskedők és csak olykor külön futárok vitték. A meg-

bizó uralkodóval való sűrű érintkezés nehézségekbe ütközött s a diplomata viselkedése, szavai és cselekedetei nem igen voltak hazulról irányithatók.

A külügyi képviselet ugyszólván tisztán az uralkodó családok képviselete volt. A követ a fejedelem bizalmasa, a ki a dynastia hatalmi érdekeit szolgálta idegen udvaroknál. A diplomatának helylyel-közzel megkötött utasitása volt, de mindig igen széles latitude kinálkozott a személyes ügyességnek, ravaszságnak és judiciumnak. Az egyes udvaroknál accreditált diplomatáknak főkötelessége volt az udvar levegőjét szivni, az udvar közvetlen környezetében észlelhető minden mozgalomról, áramlatról és cselszövésről értesülve lenni és saját urának és megbizójának imperialistikus és családi érdekeihez képest cselekedni, kedvező áramlatokat felidézni, másokat ellensulyozni, fenyegető politikai csoportosulásokat megbontani és mindenekfelett a fejedelem és környezetének bizalmát birni s ellenségeinek félelmessé tenni magát személyes nagytulajdonságaival és befolyásával. És a diplomata működési köre az udvar volt, mert az volt a nemzetközi politika boszorkánykonyhája.

* * *

E tekintetben meg kell vallanunk, a nemzetek nem tartottak lépést egyéb intézményeik fejlődésével. Csodálatos módon még azoknál a nemzeteknél is, a melyek közjogi és közigazgatási életüket a leszürt, tiszta alkotmányosság irányában vezették s a népnek széleskörű beavatkozást és rendelkezési jogot biztositottak a nemzet közügyeiben, a külügyek vezetése maig is megmaradt az uralkodó prerogativája. Mig a belföldi közigazgatás legkisebb tényei is nemcsak hogy törvényhozási uton szabályoztatnak, de végrehajtásuk is az alkotmányos tényezők ellenőrzése alatt áll, s még az önkormányzati közönségek működése is egy alkotmányos és felelős kormány felügyeleti jogainak van alávetve, addig a népek egészét, országok területi integritását, nemzetek gazdasági és morális életérdekeit érdeklő és esetleg veszélyeztető kérdések felett az uralkodó és az ő házának ministere határoz, rendelkezve az uralma alatt álló ország politikai prestigeje, hadereje, vagyona és morális tőkéje felett, sőt még köztársasági szervezettel biró államokban is a nép nagy tömegeinek bevonása nélkül rendelkeznek a külügyek felett, a diplomatiát majdnem szinte mysticus bűvkörben tartva.

Igaz, hogy az alkotmányos országokban a külügyekről is esik szó a törvényhozó testületekben s a kormány felelőssége erre is kiterjed. A külügyi életnek vannak bizonyos évről-évre visszatérő hivatalos nyilatkozatai, a melyek a külügyi állapotról informálják a népet és a külföldet, nevezetesen a trónbeszédek és külügyministeri exposék. Az is igaz, hogy a törvényhozóknak van bizonyos megkérdezési joga, a melylyel a dolog természetéből folyólag természetesen rendesen csak post festa élhetnek s vannak végül a külügyi müködésről acta szerint beszámoló hivatalos kiadványok, minők az angol kék könyv, a franczia sárga könyv, a német fehér könyv, az olasz zöld könyv, a mi vörös könyvünk stb., de mindez csak utólagos beszámoló és

mint ilyen is nagyon a külügyi hivatal tetszése szerint van megrostálva. Az összes parlamentekben, minálunk pedig az erre hivatott delegatiókban vannak külügyi viták, de mindez csak arra jó, hogy a népképviseletnek módjában legyen arról nyilatkozni, hogy hogyan esik az országnak a külügyi hivatal főzte, a melyet tudtán kivül már meg is evett és utólag jó tanáccsal szolgáljon. A külügyi interpellatiók is rendesen meg vannak rendelve a világ minden művelt országában és a parlamentekhez tanácsért rendesen már csak akkor fordul a külügyi hivatal, a mikor terveit már rég kidolgozta, talán már végre is hajtotta, de szükségesnek látja a népképviseletben keresni erősebb támpontokat a maga politikájának. Ha pedig kéretlen vagy avatatlan interpellatió kerül a parlament elé, legyen az akár Angliában, akár Francziaországban, Német- ,vagy Olaszországban, akár máshol, a felett a külügyi kérdésekben hamar napirendre térnek, mert a külügyek az állami életben máig is a noli me tangere szerepét játszák.

A mig azonban e tények azt bizonyitják, hogy a külügyi politika *centralis* vezetése nemcsak hogy ki nem siklott régi medréből és nem vett fel uj forrásokat eredeti dynasticus forrásainak felfrissitésére, hanem még régi medrét ki is bővitette az állami élet feltételeinek jelentékeny fejlődéséhez és a nemzetközi érintkezési pontok megsokasodásához képest, addig a külügyi politika *külső* szervei jelentőségükben nagymértékű visszafejlő-fejlődést mutatnak az évszázadokkal ezelőtt való állapotokkal szemben.

E tekintetben a viszonyok jelentékenyen megváltoztak. Az az idő, a mikor a követek uralkodójukkal éveken át nem érintkezhettek szemtől-szembe, leveleiket bankárok és utazók vagy napokon át olykor ezer veszélytől fenyegetett futárok utján juttatták haza és kapták, a közlekedési technika fejlődése során már a culturtörténelem poros actái közé került. Ma a vasut, táviró és telephon lehetővé teszi az állandó contactust külügyi hivatal és idegenben működő tisztviselői között. Ez az üdvös érintkezés, a diplomatiai működés újkori centralisatiójának legfőbb oka, teljesen megbénitotta a külföldön székelő diplomaták szabad cselekvési jogát és ennek szükségességét. A követek szócsövekké és jegyzékek átnyujtóivá lettek, a mi mellett bizonyos hagyományos ceremonialis szereplést és némely esetben symbolicus fellépést tartottak meg. A követek tanulmányozó és informáló szerepe is jelentékenyen alászállott. Minden művelt államnak van irodalma, a mely a társadalmat és állami életet mozgató jelenségekkel behatóan foglalkozik, napi és időszaki sajtója, a mely a napi politika és socialis áramlatok gyors szószólója s az ellentétes sajtóorgánumok helyes összeegyeztetésével a közvélemény világos tükrét adja, s az egész művelt világot behálózza a távirati hirszolgálat, a mely eseményekről, állapotokról és áramlatokról állandóan informálja az érdeklődőt. A nemzetek belső életét ma már nem az udvar, hanem a legtöbb művelt országban a népképviselet és felelős kormánya irányitja. A népképviseleteknek bizottságai és szószólói, irányadó államférfiai vannak, a kik még az események bekövetkezte előtt hal-

latják hangjukat. Mindez nagy nyilvánosság előtt játszódik le, rendszerint igen távol az udvari köröktől és ujságok utján hamarább jut a külügyek központi szervezetének tudomására, mint a kint accreditált diplomatiai missió utján, egyszerűen azért, mert a hirszolgálat szervezetében ezer meg ezer rátermett munkás dolgozik ugyanazon, a min a diplomatiai missió főnöke csak néhányad magával dolgozhatik.

Mig tehát a diplomatiai missióknak önálló működési tere ugyszólván teljesen megszünt, közvetitő és informáló, hirszerző szerepe is minimálisra szállott alá. De ez utóbbi szerepe még a térben is eltolódott, mert már ma egy ország belső viszonyairól talán legkevésbbé lehet udvari körökben értesülni, s anyagban is nagy változáson ment át, mert már ma a külpolitikai kérdések nem annyira az uralkodóház magánügyei, mint inkább a nemzet gazdaságpolitikai feladatai körül csoportosulnak, az államok külpolitikája ritkábban irányul területi terjeszkedésre, de állandóan gazdasági expansióra, illetve más államok ily törekvései ellen való védelemre. A jelenkor háborúi, a melyek véres harczmezőkön vagy külügyi hivatalok irőasztalai körül játszódnak le, mind gazdasági motivumokra vezethetők vissza s hatalmas s művelt európai államoknak a mai kor szinvonalán álló uralkodói nyiltan és büszkén exponálják magukat és nemzetük nagyhatalmi prestigeét gazdasági kérdésekért, a mint régidők előtt vallási motivumból, foglalási szándékból, dynasticus, imperialisticus nagyravágyás, személyes vagy faji ellenszenv és bosszú képzelt igazsága által indittatva fogott fegyvert egy ország hadereje.

És éppen a gazdasági kérdések jelentőségének túlsúlyra jutása az, a mi a diplomatiai szervezet működésének anyagát oly nagy mértékben megváltoztatta és a mi szükségessé teszi, hogy a körülmények és feladatok megváltozásához képest maga ez a szervezet is megváltozzék szerkezetében, irányában és emberanyagában egyaránt. És ez a folyamat már most egész Európában észlelhető és minálunk is a mai nap actualis kérdésévé fejlődött.

* * *

De mielőtt e kérdés taglalására térnénk, foglalkoznunk kell a külügyi képviselet másik szervezetével a *consuli szervezettel* is.

A consuli szolgálat csakugy mint a diplomatia a külügyi administratio szerve.

De amig a diplomatia történelmi fejlődésére nézvést az aristocratia gyermeke és csak a legujabb időkben lép gazdasági kérdések szolgálatába, ugyszólván kénytelenül hódolva az uj időkben megváltozott viszonyok követeléseinek, addig a consuli szolgálat pórias névtelenségből emelkedett jelentőségre, s ugyancsak ez idők megváltozott viszonyaihoz képest nagy külpolitikai fontosságra tett szert és e tekintetben concurrál a diplomatiával. A consuli intézménynek a nép köréből való származása maig is nyomot hagyott az intézményen s a consulok nemzetközi jogi állása a két carrière tisztviselőinek körülbelül egy ugyanazon kiképeztetése daczára is a már nemzetközi jelszóvá vált és leg-

több téren, legalább az állami szolgálatban általánosan elismert demokratia daczára is sokkal kevesebb kiváltsággal van felruházva mint az aristrokratikus leszármazású diplomatia.

A consuli intézmény, a melyhez hasonló intézményt már a régi görögök, a Római birodalom és a Visigothok is tartottak fenn proxenos, priores mercantorum, telonarii czim alatt, mai formájában voltaképpen egy középkori belföldi kereskedelmi intézményre vezethető vissza. Provence és Languedue kereskedővárosai tartottak bizonyos városi magistratusokat consul néven. a kik kereskedők egymás között való vitás ügyeiben itélkeztek, köztük kiegyezéseket hoztak létre és kereskedelmi kérdésekben irányadók voltak (consuls des marchands) tengerészeti ügyekben, hajótulajdonosok és matrózok egymásközt és kereskedők között felmerült vitás kérdéseiben illetékes birákul szerepeltek (consuls des marins, consuls de mer.) Idővel ilyen consulokat idegen kikötőkbe és kereskedelmi piaczokra is küldtek, jobban mondva ott megtelepedett honfitársakat a kereskedők és tengerészek között felmerült ügyek rendezésével, tengerészeti ügyekben való biráskodással biztak meg (consuls d'outre-mer, consuls à l'étranger). Ilyen külföldi consulok a Levante nagyobb piaczain, Konstantinápolyban, Palästinában, Syriában, Egyptomban, s a nagyobb olasz városokban Genovában, Firenzében, Velenczében, Pisában s más helyeken már a XI. és XII. században is voltak. A XIII. században ez intézménynek teljesen nyoma vész és csak a XVI. század elején ujul fel, a mikor Francziaország kereskedői tartanak már rendes consulokat a Levantén, Olaszországban, Sanyolországban és Portugáliában. Ezek a consulok még magánszemélyek voltak. Őket az illető megbizó kereskedő közönség rendesen az illető piaczon megtelepedett, saját honfitársai közül választotta és bizonyos jogokkal ruházta fel. Az ilyen consult a kereskedők maguk fizették. A consul, a ki maga is megbizható, komoly becsületes kereskedő volt, segitségére volt honfitársainak kereskedelmi ügyekben, eladásainál és vásárlásainál utbaigazitásokkal szolgált, sőt gyakorlatilag közben is járt, hatóságoknál interveniált és helyi ismereteivel és az ottani közkeletű nyelv tudásával mint tolmács és vezető is szerepelt. E mellett a kereskedők választott birája volt és tengerészeti ügyekben a saját honos hajók tulajdonosai, kapitányai és legénysége között felmerült vitás kérdésekben döntött. Megjegyzendő azonban, hogy ezt a birói működését csak akkor gyakorolhatta és itélete csak ugy volt végrehajtható, ha az illető uralkodó a kinek országában consuli működését kifejtette, erre engedélyt adott.

Ez az intézmény igen hasznosnak bizonyult, mert az egy ország alattvalói között felmerült magánjogi természetű vitás kérdések a hazai jog elvei szerint voltak megitélhetők, s másrészt a consul a kereskedelmi összeköttetések biztossága és megkönnyitése szempontjából is nagy érdemeket szerzett. Francziaország volt az első, a mely felismerte ez intézmény hasznos voltát és a kereskedők által választott és általuk fizetett consulok helyébe maga az uralkodó nevezett ki conzulokat és ezeket állami pénzből fizette bizonyos tekintetben köztisztviselői jelleget

adva nekik s kereskedelmi szerződésekben bizonyos előjogokat biztositottak számukra. Az első jogforrás, a melyben a consuli intézményt Francziaországban egész rendszerességgel szabályozták, az 1681-iki augusztusi rendelet. Ezután már kis vártatva a többi európai államok is elkezdenek consulokat kinevezni, de csak a XIX. században jut ez intézmény arra a szinvonalra, hogy a kereskedők helyett hivatásos consulokat küldenek külföldre, consulokat, a kik erre a pályára készülnek, nemzetközi jogi, közigazgatási, kereskedelmi és egyéb szaktanulmányokat végeznek és minden gyakorlati gazdasági működéstől menten teljesen részrehajlatlanul és a kellő hozzáértéssel teljesithetik kötelességeiket a hazai kereskedelem érdekében. A XIX. században már Francziaország példájára Anglia, Ausztria, Észak-Amerika és csak legvégül Németország kezd hivatásos consulokat küldeni a külföldre.

A mi az intézménynek Magyarországon való fejlődését illeti, arról sajnos, úgyszólván, semmit sem mondhatunk. Magyarországnak volt külkereskedelme különösen a Balkán felé, de saját consuljai nem voltak. A külügyek 1848 előtt a Nádor illetékessége alá tartoztak, s intézésük főleg arra szoritkozott, hogy az osztrák diplomatia és consuli szolgálat keretében a magyar érdekek is védelemre találjanak. Voltak ugyan időről-időre magyar követeink, de magyar consuljaink tudomásunk szerint nem voltak. Magyar külügyministerünk is csak 1848-ban volt Esterházy Pál herczeg személyében, a ki a király személye körüli minister volt, s mint ilyennek egyik feladata volt a külügyek intézése. Ez a feladat is gyakorlatilag inkább az volt, hogy külügyi érdekeinket inkább a király személye körül való közvetlen befolyásával gondozza, minthogy a külügyi szolgálatot szervezze. Lehet szó a negyvennyolczas törvényhozás intentióiról önálló külügyi szervezet felállitása dolgában, de kétségtelen az, hogy erre nézve a negyvennyolczas törvényhozás positiv intézkedést nem tett, sőt a *közös* külképviselet költségeit be is állitotta költségvetésébe. Mindazonáltal küldött ki két önálló magyar követet Frankfurtba, a hol az 1848 májusában egybegyült parlament hivatva volt Németország viszonyait Ausztriával szemben újra szabályozni, de ezeknek megbiző levelét sem a külügyministeri teendőkkel megbizott király személye körüli minister ellenjegyezte, hanem Batthyány ministerelnök, s István nádor irta alá. (Megjegyzendő, hogy V. Ferdinánd utóbb ezeknek a követeknek megbizását is érvénytelennek nyilvánitotta a negyvennyolczas törvényekre való hivatkozással, a melyek külön külképviseletről nem rendelkeznek). Mindenesetre, ha a negyvennyolczas törvényhozásnak meg is voltak az intentiói önálló külképviselet szervezésére diplomatiai és consuli irányban egyaránt, a mire országgyülési beszédekből, újságközleményekből és egyéb nyilatkozatokból következtetni lehet, kétségtelen, hogy e czéljainak megvalósitására ideje nem volt, s igy a hatvanhetes kiegyezés, a mely a diplomatiát közösügynek mondja (1867 : XII. t.-cz. 8. §.), a consuli szolgálatot pedig a vámszövetségről szóló 1867 : XVI. t.-cz. 3. és 9. §§-aiban explicite közös alapon rendezi. alig teremtett újat e téren és csak a régibb állapotot fektette szabatosabb

tételes jogi alapra és ezzel módot nyujtott nékünk arra, hogy külképviseletünkre az előző kornál sokkal jelentékenyebb alkotmányos befolyást gyakorolhassunk.

Ilyenformán magyar consulságokról már csak mint osztrák-magyar consulságokról szólhatunk és pedig csak 1867 óta, s igy ez intézmény multját az osztrák irattárakban kell keresnünk.

Az osztrák consuli intézmény fejlődése abban különbözik az olasz, franczia és egyéb consulságok fejlődésétől, hogy az osztrák consulok jóllehet már a XVIII. században akadunk a levantei kikötőkben toscánai kereskedőkre, a kik osztrák consuli functiókat végeztek, soha sem voltak kereskedő testületek vagy városok megbizottai, hanem mindig a kormány megbizásából viselték hivatalukat, a mely munkásságukért joguk volt bizonyos tarifa szerint consuli illetményeket szedni a felektől, utóbb pedig egyesek fix fizetést is kaptak. A XVIII. század közepén a trieszti Intendanza megkeresésére szaporitják a levantei consulságokat és nyugaton is állitanak tiszteletbeli consulságokat Cadix, Lissabon, Genua városokban és Siciliában. Ezek a consulságok még mindig kereskedők kezében voltak és 1749-ben a trieszti Intendanza hatásköréből kikerülve a bécsi Kommerzialdepartement vagy Kommerziendirektórium alá rendeltettek.

Utóbb, 1752-ben felállitják a bécsi titkos Haus-, Hof- und Staatskanzlei-t, s ez időtől fogva ennek az ügyköréhez tartoznak a consulságok is, s csak a levantei consulságok maradnak továbbra is alárendeltségi viszonyban a konstantinápolyi Internuntiaturával, a melynek az 1718-iki parsarovitzi szerződés értelmében joga van a levantei piaczokon consulságokat állitani.

A hivatásos consulok kiküldése, mint már fentebb rámutattunk, a XIX. század elejére esik. Ekkor, 1823-ban csinálja meg a bécsi Kommerzhofkommission a mai consuli szervezet alapvető szabályzatát, a melyet az 1825 junius 13-án kelt legfelsőbb elhatározás helyben hagy, s melynek alapján szakképzett effectiv consulokat neveznek ki egyes levantei piaczokra, első sorban 1830-ban Görögországba, majd 1846-ban Szalonikiba és Konstantinápolyba.

De e kinevezett effectiv consulok már nem tartozhattak a kezdeményező Kommerzhofkommission alá, mert ez 1824-ben megszünt, s a consulságok újra a trieszti partvidéki Gubernium és felsőbb fórumban a cs. k általános udvari kamara alá kerültek, mig 1849-ben az akkor létesitett osztrák kereskedelmi ministerium ressortjába jutottak. De itt sem sokáig maradtak meg, mert 1859 november 1-jén a cs. kir. külügyministerium hatáskörébe mentek át. A kiegyezéssel 1867-ben e külügyministerium közös intézménynyé vált az egész diplomatiai és consuli szervezettel egyetemben.

* * *

A kiegyezés óta, a mióta a külügyekre való alkotmányos befolyásunk elvitathatatlan jogforrásokon alapul és a parlamentek közös szerve utján a két kormány alkományos felelőssége mellett kezeltetik s a mióta kibővült külpolitikai és egész, különösen gazdasági érdekeink jobban reá forditották az érde-

kelt magyar körök figyelmét a külpolitikai szervek munkásságára, a magyar országgyülésen, sajtóban és a nyilvánosságnak egyéb terein ismételten történtek felszólamlások és észlelhető olyan mozgalom, a mely a külügyi szolgálat reformálására irányul,

Mielőtt a reformok kérdésével tüzetesebben foglalkoznánk, néhány előzetes megjegyzést kell tételesen felsorolnunk.

1. A külügyi szolgálatnak az uj idők által felvetett ujabb körülmények és tendentiák kivánságaihoz alkalmazása okvetetlenül szükséges. E reform szükségességével szemben a külügyi ministerium nem zárkózik el, sőt Aehrenthal báró ezidei exposéja bizonyos evelutió irányában határozott támpontokat is ad.

2. A diplomatiai szolgálat belső reformja, illetve tökéletesitése szükségesnek mutatkozik ugyan, de a diplomatia egységének megtörése, a melynek az 1867 : XII. t.-cz. világos rendelkezései ellentmondanának, gyakorlati szempontból sem volna kivánatos és sem Magyarországon, sem az osztrák tartományokban nem czéloztatik.

3. A consuli szolgálat reformja okvetetlenül szükséges. E reform radicalisan a külön magyar és külön osztrák consulságok felállitásával volna keresztülvihető. Külön consulságok felállitásához jogunk van, mert a consulságok közössége nem az 1867 : XII. törvényczikkre támaszkodik, a melynek a »diplomatiai és kereskedelmi képviseltetés« közösségét statuáló 8. §-a a diplomatiai missiók kettős ügykörének keretét meg nem haladja, hanem az 1867 : XVI. t.-cz. 3. és 9. §§-ra, a melyekben és csak kizárólag ezekben van a consulságok közössége expressis verbis kimondva. E törvény ma nincs meghosszabbitva, de az ezt helyettesitő kereskedelmi szerződési törvény 11. §-a fentartja e közösséget. E törvény lejárta idejére, azonban, vagyis tiz év mulva, ujra szabad kezet kapunk e tekintetben. Ekkor a gyakorlati szempontok fognak határozni arra nézve, hogy a külön magyar consulságokat felállitsuk-e vagy sem.

4. Amig e radicalis reform kérdéseiről időszerű lesz határozni, a consulságok belső reformja annál szükségesebb, mert a változtatások gyakorlati eredménye esetleg döntő befolyást gyakorolhat a consulságok közösségének vagy különválasztásának kérdésére.

* * *

Külügyi kérdések iránt a magyar közönség egész a legutóbbi időkig alig érdeklődött. A külügyek iránt való érzék fejlesztéséhez egyrészt külföldi érdekek kellenek, másrészt a mi ezzel összefügg, nevelni kell egy nemzetet, annak parlamentjét és egyéb érdekköreit a külügyek ismeretére és figyelemmel kisérésére. Az angolok, hollandok, belgák, francziák, ujabban a németek, a kiknek távol vidékeken gyarmataik vannak, a melyeknek sorsa a nemzetközi viszonyok alakulásával szorosan összefügg, természetszerüleg foglalkoznak a külügyi kérdésekkel, mint első rangú érdekkérdésekkel. De a többi hatalmaknak is vannak a nemzetközi viszonylatokban akár politikai, akár gazdasági érdekeik, legyenek ezek akár positivek, akár negativek s igy foglalkozniok kell a nemzetközi viszonyok fejlődésével. Ma

minden európai államnak létfentartási érdeke, hogy a nemzetközi érdekcsoportosulásokat, faji mozgalmakat a nemzetek sympathia és antipathia által sugalmazott közeledéseit és surlódásait éber figyelemmel kisérje s e mozgalmat mindennapi alakulásából a maga részére előnyöket biztositson, illetve ellenséges áramlatokkal szemben fegyverkezés és szövetségek szerzése utján biztositsa magát.

Mindezt a népek önvédelmi érdeke szükségessé teszi, de a külügyekkel való foglalkozásnak van egy magasabb rendű czélja is, a mely a nemzetek között való hegemónia megszerzésére vagy megtartására irányul, a mi az imperalisticus politikának egy ambitiósus tultengése. E szerepben a világtörténelem különböző periodusaiban más-más államok jelennek meg s ma főleg Anglia és Németország versenyeznek a világpolitikai főfelügyeletért, a mi más nemzetek sorsának irányitására czéloz és kétségtelenül a legjobb eszköz arra, hogy egy ilyen hatalom saját magát félelmetessé tegye és saját érdekeit biztositsa.

Ha ily szerepről minálunk ma nem is lehet szó, nagyhatalmi érdekünk a nemzetközi érintkezésben számottevő hatalomnak maradni s jóllehet expansiv politikára különböző igen nyomatékos okokból nem igen vágyhatunk, bizonyos politikai és nevezetesen gazdasági érdekeink megkivánják, hogy nagyhatalmi állásunk sértetlen tekintélyében megmaradjon.

Külpolitikai érdekeink igen számosak és complikáltak. Egyrészt a monarchia keretein belül való ellentétes faji mozgalmak mellett kell hogy első sorban területi integritásunk védelmére legyen gondunk. Az osztrák-magyar monarchia egész belső erejére és külső tekintélyére van szükségünk, hogy elszigeteljük azokat a veszedelmes mozgalmakat, a melyek nyugat felé az osztrák németek és Németbirodalom, délnyugat felé az osztrák és a magyar olaszok és Olaszország, dél felé a magyar szlávok és az önálló szláv országok, délkelet felé a magyar románok és Románia, észak felé az osztrák és a magyar szlávok és Oroszország között hol lappangva, hol nyiltan felmerülnek. Ezenfelül eminens érdekünk a Balkán államainak alakulásában és fejlődésében való befolyásunkat érvényesiteni és érdekeinknek meg nem felelő csoportosulásokat, illetve foglalásokat lehetetlenné tenni, másrészt gazdasági fejlődésünknek — s ez különösen Magyarországra áll — a kelet felé fogyasztási területeket szerezni.

Mindez szükségessé teszi azt, hogy egyrészt az európai standard szerint itélve harczképesek legyünk, másrészt erre támaszkodva kifelé önérzetesen lépjünk fel és gyors és megbizható értesülések alapján a körülmények helyes felismerése mellett a kellő eszközöket használjuk politikai éleslátással meghatározott czéljaink elérésére.

És ez a külpolitika intézőjének, a külügyministernek s az ő kihelyezett közegeinek a diplomatiai missióknak a feladata. Kétségtelen, hogy e kettő közül a mai viszonyok között a külügyminister az, a kitől az állam külpolitikájának egész felépitését várjuk s e mellett a missiók munkássága csak nagyon is alárendelt szerephez jut, de mégis a külügyi hivatalban születő conceptiónak első feltétele a missiók jó hirszolgálata és az irány-

elvekhez képest való viselkedése a külügyi hivatal intentióinak végrehajtásában.

De a mig a rossz külképviselet és hozzá nem értő külügyi vezetés beláthatatlan károkat okozhat egy belsőleg erős birodalomnak, maga a jó diplomatia korántsem jelent még érvényesülést a nemzetek társaságában. A legjobb diplomatia ereje is csak a birodalom belső erejére támaszkodhatik. Egy nemzet hatalma csak belső lehet és jó belügyi közigazgatásra, a nép egészséges fizikai, szellemi, morális és gazdaságilag productiv erejére támaszkodhatik. A legravaszabb diplomatia sem képes a versengő hatalmakat e tekintetben tévedésbe ejteni s a belső züllés vagy gyöngeség, az erkölcsi és faji hibák a legélesebb eszű külpolitikát is megfosztják tartalmától.

De ha egy nemzet belső ereje félelmetes nagyságában áll a többi nemzetek előtt, akkor az ügyes és önérzetes diplomatia hatalma határt nem ismer. Hatalmas és önérzetes nemzetek diplomatiája a nemzet belső erejére támaszkodva, gyakran arat *békés uton* hasznosabb sikereket, mint a minőket véres háborúkkal el lehet érni, mert a nemzetközi viszályok fegyveres elintézésénél még a győző is csak *kevesebbet* veszit, mint a legyőzött.

A czélirányos külpolitika szükségszerűleg az ország belső consolidatiójára támaszkodik és ezzel legtöbbnyire párhuzamosan is halad, mégsem keletkezik magától a körülmények kifolyásaképen, hanem kigondolást, működést és irányitást igényel s az állami közigazgatás egy határozott ressortjának anyaga. Az erre hivatott szervezet működésének figyelemmel kisérése és időről-időre való irányitása a nemzet elsőrendű érdeke.

E tekintetben éppen Ausztriával való egészen különleges viszonyainknál fogva alaposabban kellene foglalkoznunk a külügyekkel és azok szerveinek figyelemmel kisérésével. A magyar és az osztrák népképviseletnek a külügyek irányitására és ellenőrzésére való szerve a delegatió, a mely évről-évre szóvá teszi a külügyi kérdéseket és megállapitja a közös ügyek költségvetését. Kétségtelen, hogy a külügyi kérdések nem alkalmasak a nagy nyilvánosság előtt való tárgyalásra, de ez nem zárja ki azt, hogy a nemzet egésze és ennek alkotmányos tanácskozó testülete a külügyekkel behatóan foglalkozzék és magát a nemzetet ránevelje a külső relatiók iránt való érdeklődésre s azok megértésére.

Magyarország e tekintetben a külügyektől való nagy elzárkózottságban nevelkedett. Nem mintha nélkülöznők a diplomatiához szükséges tehetséget. Évszázadokkal ezelőtt is voltak nagy, világhirű diplomatáink, a kik még idegen államok szolgálatában is kapósak voltak. De a mi diplomatiánkat évszázadokon át lekötötte a török és az osztrák, a kik között mint Scylla és Charybdis között kellett fejlődésünk utjait inkább védelmi, mint expansiv szempontból biztositanunk. Ebben diplomatiai képességünk egész ereje kimerült és a diplomatia minden eszköze az éleselméjűségtől az immoralitással határos ravaszkodásig alkalmazásba jött. A török idők végével a mi külügyünk az Ausztriához való viszonyunk volt. Diétáink tárgyalásai az Ausztriával

szemben való gravamináink megvitatásában teltek s ez volt a magyar külügy. A Habsburg birodalom határain kivül való relatiókba alig volt befolyásunk. Megtörtént ugyan, hogy a Karok és Rendek olykor-olykor beszámolót kértek a külügyi helyzetről s csak ennek alapján voltak hajlandók az ujonczokat megajánlani, de ismételt kérések és országos határozatok daczára sohasem vonták be a magyar elemet a külügyek tényleges intézésébe. A nyegyvennyolczas törvényhozás a külügyekre való befolyást a király személye körüli minister kezébe tette ezzel elvéve ezt a feladatot az eladdig illetékes nádor kezéből, de nem érezte magát elég erősnek a külügyi kérdések önálló rendezésére és csak a hatvanhetes kiegyezés óta van alkotmányos és gyakorlatilag is megvalósitott beleszólásunk a külügyi politika vitelébe. Andrássy Gyula gróf már ministerelnök korában is érdemleges befolyást gyakorolt a külügyekre és mikor 1871-ben Beust távozásával ő lett a monarchia külügyministere, továbbra is szivesen látta, ha a magyar nemzet a külügyi kérdésekkel foglalkozik és parlamentje utján befolyást gyakorol a külügyek vezetésére. Igaz, hogy e befolyást ő maga irányitotta s nem ritkán látszólag a saját tervei ellen rendelt interpellatiókat, de ez mit sem von le abból a tényből, hogy a magyar parlament foglalkozott külügyi kérdésekkel. A magyar parlamentből Tisza Kálmán ölte ki a külügyek iránt való érdeklődést. Tisza addig, a mig mint ellenzéki képviselő a kormány politikáját birálta, egészen kiváló diplomatiai éleslátást és juditiumot árult el. Ő volt például, a ki ellentétbe helyezkedve a bécsi külpolitikával, a magyar parlamentben mondott nagy beszédjében követelte a Monarchia semlegességi nyilatkozatát a porosz-franczia háború előtt. És mégis ő volt, a ki ministerelnöksége idején minden külpolitikai felszólalást elnyomott és kormányának dönthetetlen megszilárdulása után teljesen száműzte a parlamentből a neki alkalmatlan és részéről nagy diplomatiai megfontolást igénylő kényes külügyi kérdéseket. Az ő ministerelnöksége idejében hangzott el az utolsó európai jelentőségű külpolitikai nyilatkozat, a melyet Tisza Kálmán maga tett 1886-ban, tiltakozva Oroszország Balkán-tervei ellen. Azóta csak egy nagy horderejű külpolitikai nyilatkozatra emlékszünk s ez Bánffy Dezső nevéhez fűződik, a ki az Agliardi-ügyben megbuktatta Kálnoky külügyministert. Ez azonban inkább volt a diplomatia utain járatlan államférfi botlása, mint diplomatiai sakkhuzás.

Kétségtelen, hogy a kormányoknak nem kellemes a külügyi vita. A diplomatiai kérdések a dolog természeténél fogva nem alkalmasak a nagy nyilvánosság előtt való tárgyalásra s külpolitikai kérdéseknél rajtunk és rendelkezési körünkön kivül lévő helyzetekről és érdekekről lévén szó, nem mindent lehet elmondani, a mi a helyzetet, vagy a kormány megtett vagy tervbe vett lépéseinek czélirányosságát megvilágitaná. A nemzetközi vonatkozások akárhány documentuma nemcsak a mi titkunk, hanem a másik fél titka is és mig az ellenzéki beszédek maguk is elkeserithetnek egy helyzetet, a kormány tapintatlan vagy korai nyilatkozata helyrehozhatatlan károkat okozhat a nemzet érdekeinek. Azért a kormányok, mielőtt idegen államok-

kal való összeköttetésekről, vagy specialisan őket érdeklő diplomatiai kérdésekről nyilatkoznának, előbb engedelmet kérnek az illető hatalom kormányától, hogy mit és mily határok között mondhatnak el. Ez mindenkor kellemetlen a kormánynak, de már maga az is kellemetlen, ha az ellenzék köréből, tehát felelősség nélkül hangzanak el olyan beszédek vagy interpellatiók, a melyek azt a hitet kelthetik a külföld előtt, mintha a hivatalos külpolitika nem támaszkodnék a nemzet akaratára.

Azért a külpolitikai vita, a mily kivánatos volna a magyar parlamentben, éppen olyan óvatossággal kezelendő. Kivánatos nemcsak azért, mert a nemzetnek joga van a nemzet millióinak életét és vagyonát érdeklő és az ország területi integritását érintő kérdések intézésében legalább olyan részt venni, mint összehasonlithatatlanul kisebb jelentőségű egyéb közkérdések elintézésében, hanem azért is, mert magának a monarchiának nagyobb külpolitikai súlyt adna egy egységes és érett magyar külpolitikai közvélemény megnyilatkozása. Az osztrák tartományokban a különböző fajok küzdenek a hegemóniáért és mig befelé a politikai elsőbbségért versengenek, kifelé más-más irányba vonja őket a faji sympathia. Magyarországon a kormányzás, a politikai vezetés a fajok sokasága mellett is egységes és magyar s igy külpolitikai szempontból nagyobb lehetne parlamentünk súlya, mint a mozaikszerű faji összetételű osztrák parlamenté.

Kétségtelen azonban, hogy ha parlamentünk külügyi kérdésekkel is akar foglalkozni, e kérdések megitélésében nagy óvatossággal és sok tapintattal kell eljárni, nehogy a világ szeme előtt lejátszódó és éber nemzetközi figyelemmel kisért viták avatatlanságot áruljanak el, vagy éppen rontsanak nemzetközi relatióinkon. Különösen két szempont ajánlható képviselőink figyelmébe. Az egyik az, hogy befejezett tervek felett ne rágódjanak és ne gyöngitsék ellenszenves nyilatkozatokkal a kormány már bizonyos időre megmásithatatlanul elfoglalt álláspontját, mert például egy gyönge szerződés mellett elfoglalt erős álláspont jobb, mint ugyanazon gyönge szerződés mellett való gyönge álláspont. A másik szempont pedig az, hogy ne befolyásoltassák magukat tulságosan a faji sympathiák és antipathiák által, mert e nemzetközi csoportosulások ritkán vannak ilyen érzelmi alapokra fektetve és főleg hatalmi és gazdasági motivumokból erednek, a melyek gyakrabban szülik a nemzetek között való rokonszenvet és ellenszenvet, mint megforditva. Az európai államok különböző csoportosulásai elég példát adnak erre. Az angol és orosz évszázados hagyományos féltékenysége belefért egy ad hoc szövetségbe, a melyet Perzsiára, Tibetre, Afganistánra vonatkozólag kötöttek és összetart a macedóniai reform dolgában. A franczia és angol százéves gyülölet megbékül egy angol-franczia entenieban. Az olasz és osztrák ellenszenv és adriai féltékenység a hármasszövetség czégére alatt huzódik meg, még a Németbirodalom gyűjtőneve alatt is a legádázabb faji gyülölet uralkodik délnémet és porosz között, sőt az osztrák-magyar monarchia kereteit is alaposan kipróbálja a faji széthuzás. S hogy az érzelmi kérdések a nemzetközi relatiókban mily kis

jelentőségűek, legjobban bizonyitja, hogy ugyanaz a két állam a világ egyik tájékán szövetségben áll, másikon pedig a diplomatia minden eszközével harczol egymás ellen.

A külügyi kérdések megvitatására a magyar parlamentben annyi alkalom van, a hány minket érdeklő diplomatiai jelenség van napirenden, mert a képviselők interpellatiós joga a külügyi kérdésekben éppen ugy fennáll, mint másokban. De rendszeres külügyi vitára legjobb alkalom volna a közös költségvetés parlamenti elfogadása. A közös költségek tétele, mihelyt a delegátiók elfogadták, nem vitatható többé s a fedezet csak az egész költségvetéssel kapcsolatban tagadható meg, de azért semmi sem állja utját egy külügyi vitának, a minő például a költségvetési appropriátiós vita, a mely szintén megszavazott költségvetés után szavaz bizalmat vagy bizalmatlanságot a kormánynak. Ha pedig a parlament rendszeres külügyi vitákat rendezne, az nemcsak Magyarországnak s ezzel a monarchiának is nagyobb sulyt adna nemzetközi relatióiban, de a delegatiókra is jó hatással volna, mert a delegatusok nagyobb készültséggel és nagyobb gyakorlattal mennének a delegatiókba, a hol évtizedek óta a hivatásos diplomaták előkészitett és megnyirt szavain kivül csak sekély és jelentéktelen beszédeket hallunk.

A külügyi kérdések ismerete és figyelemmel kisérése mellett a diplomatia utjainak és technikájának ismerete is elsőrendű feladata volna törvényhozóinknak. Ma még Magyarország értelmisége alig ismeri a diplomata és consuli carrière között való különbséget s egyáltalán azt, hogy a külügyi képviselet két pályára oszlik. Ennek oka is az, hogy a külügyi képviseletre évszázadokon át semmi befolyásunk nem volt s hozzászokott a magyar a külügyek vitelét osztrák különlegességnek tartani. S ennek következménye az, hogy a legutóbbi időkig alig jelentkeztek magyar ifjak a külügyi szolgálatra. Aristocratiánk, a mely a mult évszázad közepén sokat tartózkodott külföldön és az udvarral és az osztrák aristocratiával is sűrűbb érintkezést tartott és tart, még gyakrabban adott egy-egy diplomatát a közös szolgálatnak, de tehetősebb polgári családaink, az ország értelmes középosztálya, a melyből inkább a consuli szolgálat tisztviselői anyaga kerül ki, a hazai ministeriumok és megyei közigazgatás hivatalait ezrével szállotta meg, de külügyi szolgálatra legritkább esetben gondolt. Igaz, hogy ennek a tájékozatlanságon kivül még egy más oka is van, nevezetesen a magyar értelmiség, igen kevés kivétellel, nem igen szeret állandóan külföldön tartózkodni és diplomatáink legtöbbje is inkább nagyuri passióból ment ki, hogy 5—10 évet külföldön érdekes nemzetközi társaságban töltsön el, azután visszajőjjön és átvegye birtokait; a családos külügyi tisztviselők pedig, a kiknek magyar asszony a feleségük, éppen nehezen szokják meg a külföldi tartózkodást. Ezért van, hogy a külügyi szolgálatban évtizedeken át olyan kevés magyar alattvaló volt alkalmazva s a magyar tisztviselők rendesen csak rövid ideig maradtak meg. E tekintetben ujabban kedvezőbben alakulnak a viszonyok s a magyar tisztviselők részéről a szolgálatban való mellőzésről is ritkábban hallatszik panasz, mint régebben. Kétség-

telen, hogy hazánk külpolitikai érvényesülése szempontjából igen üdvös volna, ha a diplomatiai és consuli pályákra minél nagyobb számban jelentkeznének magyarok, a kik a magyar gazdasági, politikai és közviszonyokat alaposan ismerve, álláspontunknak a maguk körében érvényességet tudnának szerezni s a külföldön megfigyelendő körülményeket magyar szempontból is megtudnák, itélni.

* * *

A külügyi szolgálat az osztrák-magyar monarchiában két szolgálati ágra oszlik, a diplomata és consuli pályára, a melyek a közös külügyi ministerium ressortjába tartoznak. A két pálya között előképzettség és a tisztviselők valószinű prosperitása dolgában lényeges különbség van és ha a mai viszonyokat tekintjük, a két carrière nyers mérlegét igy állithatjuk fel: a diplomata pályán inkább születési és összeköttetési előnyök az irányadók, a consuli pályán inkább a tehetség és képzettség, a mely körülmények ugy érvényesülnek, hogy mindkét pályán a tisztviselők megválasztására a külügyministeriumnak igen jelentékeny discretionális joga van; a consuli pályán sokkal szélesebb körű előképzettséget kivánnak a statutumok, mint a diplomata pályán s ezzel ellentétben a diplomata pálya tisztviselői nagyobb javadalmazásban részesülnek és gyorsabb előléptetést várhatnak, sőt a diplomata pálya emelkedési fokozatai a tisztviselői ranglétra legmagasabb fokáig érnek, a consuli pályáé az első osztályú főconsuli rangnál vagyis az V. fizetési illetve rangosztálynál véget érnek. A consuli szolgálat a diplomatiai szolgálatnak szolgálati viszonyaiban alá van rendelve s igy a két pálya összeműködése úgy van biztositva, hogy a consuli működés feljebbviteli hatósága a diplomata missió, a mely a consuli ügyekben sem kiképezve nincs, sem gyakorlattal nem bir.

A *diplomata pályára* lépéshez a diplomatiai vizsga letétele szükséges. Ezt a vizsgát a külügyminister egyik osztályfőnöke mint elnök és három külügyministeri tisztviselő előtt teszik le. A vizsga minimális előfeltétele az államvizsga és a német és franczia nyelv ismerete. Ezt a vizsgát egy évi ideiglenes külügyi tisztviselői gyakorlat előzi meg, a mely előtt elővizsgán igazolja a pályázó, hogy a jelzett feltételeknek megfelel. A diplomatiai vizsga tárgyai: európai nemzetközi jog, diplomatiai államtörténet, nemzetgazdaságtan és pénzügytan, mint szóbeli tárgyak és a nemzetközi jog (magánjog nélkül), államtörténet és nemzetközi gazdasági politika köréből vett irásbeli dolgozatok.

A *consuli* pálya aspiránsai nagyobbára a consuli akadémiáról kerülnek ki. A consuli akadémián öt évet töltenek és igen széleskörű kiképzésben részesülnek a jogi, történeti, politikai és katonai, általános gazdasági és részletekbe menő kereskedelmi szakokban (nemzetgazdaságtan, nemzetgazdasági politika, kereskedelmi politika, pénzügytan, mintaisme, árúisme, nemzetközi kereskedelmi isme, kereskedelmi földrajz) s a nyelveknek egész sorát sajátitják el.

A két pálya előképzettségének összehasonlitására azonban alkalmasabb azt venni alapul, hogy a diplomatiai vizsga fent

felsorolt tárgyaival szemben a nem a consuli akadémiából kikerült ifjak consuli attachéi vizsgáján a jogi és államtudományi tanulmányok igazolásán kivül a következő tárgyakban kell vizsgáznia a jelöltnek: irásbelileg nemzetközi jog franczia nyelven, nemzetgazdaságtan német nyelven, fordítás angolból német nyelvre (diplomatáknál nem kivántatik); szóbelileg pedig nemzetközi jog franczia nyelven, nemzetközi magánjog és büntetőjog német nyelven, consulatusi ügy német nyelven (a diplomatáknál nem kivántatik), törvények és rendeletek a tengeri hajózásról olasz nyelven (a diplomatáknál sem a tárgy, sem az olasz nyelv nem kivántatik), a nemzetgazdaságtan német nyelven, nemzetközi kereskedelemtan és kereskedelmi földrajz (a diplomatáknál nem kivántatik), osztrák és magyar közjog (a diplomatáknál nem szerepel) és angol nyelv (a diplomatáknál nem kivántatik).

Ebből az összehasonlitásból látszik, hogy az ugyanolyan jogi előképzettségű aspiránsoktól a diplomata pályán két kötelező nyelvvel és egynéhány igen fontos jogi és kereskedelmi tárgygyal kevesebbet követelnek, mint a consuli aspiránstól. Ezenfelül a külügyministeriumnak, a mely a vizsgáló bizottságot saját kebeléből küldi ki, ilyen formán igen széles körü dicretionális joga van arra, hogy általa alkalmasnak tartott pályázóknak még az amugy is könnyű vizsgálatot megkönnyitse, s a nem oda valókat, rendesen a franczia nyelv elegendő ismeretének hiányát hozva fel okul (ez tudniillik a legrelativabb fogalom) a diplomata pályáról távol tartsa. Miután pedig a külügyi szolgálatra családi összeköttetéseiknél fogva speciálisan alkalmas emberek feltétlenül a diplomata pályára alkalmasak, természetes, hogy a családi és összeköttetési szempontoktól kevésbbé befolyásolt consuli pálya felvételi vizsgáján tisztán tárgyilagos szempontok irányadók, ami nagyobb szigorúságra vezet, s mindebből folyik, hogy a consuli pálya tisztviselői nemcsak szélesebb körü, de alaposabban elsajátitott ismeretekkel is birnak.

Ennek constatálására három szempontból vetünk sulyt. Először azért, mert bizonyitani fogjuk, hogy a nagyobb előtanulmányokhoz kötött consuli pálya megmérhetetlenül mostohábban van ugy dotátió, mint előremenetel szempontjából situálva a kiváltságos diplomatiai pályánál, a miből az következnék, hogy mindenki, a ki külügyi szolgálatra vágyik, inkább a diplomata pályára menne, mint a consulira, s igy a tisztviselők megválasztása intézményszerűleg kell, hogy subjectiv motivumoktól vezettessék. Másodszor azért, mert a subjectiv motivum, a melyből a felsőség megengedi, hogy a jelölt kisebb előképzettséggel nagyobb prosperálást biztositó pályára lépjen, szükségképpen a nagyobb összeköttetések, egy bizonyos körhöz vagy családhoz való tartozás érvényesülésére támaszkodik, a mi a külügyi szolgálat évszázadok óta hagyományos birlalóinak, az aristocratiának különös kedvezéseket biztosit egy állami szolgálati ágban, és végül harmadszor azért, mert alább rá fogunk mutatni annak a tarthatatlanságára, hogy e kisebb képzettségű, de jobban dotált diplomata carrierenek az intézményszerűleg nagyobb képzettséget feltételező consuli pálya nemcsak társadalmilag, hanem hivatalosan is alá van rendelve, s a diplomatiai missiók olyan

ügyeknek a felebbezési és ellenőrzési fórumai, a melyekben sem előképzettségük sem gyakorlatuk nincs.

* * *

A diplomatia munkaköre a fejedelmi udvarok levegőjéből a mai kor kivánalmaihoz képest a nemzetek gazdasági érdekeinek szolgálatába jutott. Egy évszázad előttről való diplomaták ezt talán capitis deminutiónak vagy legalább is hanyatlásnak tartották volna, mi fejlődésnek, a nemzetek életérdekei helyes felismerésének tartjuk. Az idősebb Pitt, Anglia egyik legnagyobb diplomatája azt mondta, hogy a világon nem szabad egyetlen ágyunak sem elsülnie a nélkül, hogy az angol tudja, hogy miért. De a világon ma az összes ágyuk azért vannak készenlétben és szükség esetén azért sülnek el, mert gazdasági okok, legyenek azok akár agressivek, akár defensivek, conflictusba kevernek országokat. Minden nemzetközi politikai összeütközés mögött gazdasági kérdések rejlenek és Pitt nem ugy értette az ő mondását, hogy az ágyu elsülése idején a diplomatia ennek ürügyéről, hanem igazi okáról értesitse kormányát. Az ürügy lehet politikai vagy formális, sőt rendszerint az, de az igazi ok lappangva fejlődő gyakorlati jelentőségű viszonylatokban már hosszú idővel a conflictus kitörése előtt észlelhető, megfigyelhető sőt befolyásolható. E megfigyelés a diplomatia feladata, mert a végrehajtásban a diplomata missióknak már igen alárendelt szerepük van. A nemzetközi fegyverkezés és készenlét csakis gazdasági kérdések szolgálatában áll, mert a nemzetközi jogban és érintkezésben az erőszak az ultima ratió, a mely jogositja a jogtalan igényeket is. A magán emberek egymással való viszonyaiban az erőszak a büntetőtörvény sanctiója alatt áll, egymás gyöngeségének vagy megszorultságának kihasználása, ha büntetőjogi következményeket nem is vonna maga után, morális megitélés szerint elvetendő. A nemzetközi érintkezésben e szempontok egészen az erő és hatalom szempontjára reducálódnak. Egy ír paraszt, a ki azért állt törvényt, mert egy földbirtokost kirabolt, azzal védekezett, hogy azért rabolta ki, mert látta, hogy a gyönge testalkatú földbirtokos mindig fegyver nélkül jár. Ezt a parasztott az itélet elmarasztalta, de ha külügyminister lett volna, a történelem is megemlékezett volna róla. Mindenesetre a mai békés irányú időkben és a háborúk óriási kockázata mellett a diplomatia dolga nem annyira annak a kifürkészése, hogy melyik nemzet védtelen, mint inkább annak a biztositása, hogy a saját képviselt birodalma védtelen ne legyen, a mi a fegyverkezés belső ügye mellett a szövetségek külső ügyeinek ellátásával jár.

Mig azonban a politikai és védelmi szerződések kisebb számúak és a consolidált államcsoportozatok mellett nagyobbára időről-időre ad hoc jönnek létre, addig a gazdasági, kereskedelmi szerződések csaknem minden államot állandó szerződési állapotban tartanak a többivel. Kereskedelmi, hajózási és egyéb gazdasági érdekű szerződések és megállapodások, hol nemzetközi általános érvénynyel birnak és nemzetközi conferentiákon jönnek létre, hol pedig egyes államok között külön megbeszélés

és kötés tárgyai. Ezeknek formai elintézése a diplomatia feladata. Igaz, hogy a mi intézményeink szerint e gazdasági kötések a magyar és az osztrák kereskedelemügyi ministeriumok körében dolgoztatnak ki, a mely ministeriumok között, mint a tárgyakat előkészitő és a két kormány egyezkedését közvetitő organum a vám- és kereskedelmi értekezlet szerepel. De azért az igy hozott határozatoknak nemzetközi egyezkedés tárgyává tétele és azoknak működésben való megfigyelése mégis a diplomatia külső közegeire hárul, s igy ez az országnak életbe vágó érdeke kell, hogy hozzáértők kezébe legyen letéve. Mai diplomatiánk e feladatokat formálisan végzi, de azok szellemébe belehatolni nem annyira az animus hiányában, hanem inkább a ráneveltség és előképzettség hiányában nem igen szokott.

A diplomatiának ezen a gazdasági érdekek körét szolgáló egyetemes vizsgálódáson és a megkötött szerződések functionálásának figyelemmel kisérésén, ellenőrzésén s az arra támaszkodó esetleges interventión kivül más kötelezettségei is vannak, a melyek inkább a magán gazdasági működés pártolásában állanak. A nyugoti államokban is van némi szerepe a diplomatiának azon a téren, hogy bizonyos politikai barátság kihasználásával jelentékeny szállitásokat saját országuk termelésének szerezzenek meg. Ez irányban koronás fejedelmek is szoktak újabb időben üdvös működést kifejteni. De beláthatatlan nagy feladata van a diplomatiának keleti államokban, ahol a közszállitásokat politikai vonatkozások tekintetbe vételével adják ki, ahol az illegitim befolyások az állami üzletekben is mindennaposak, s maga a suverén uralkodó politikai befolyástól indittatva rendelkezik magángazdasági kérdésekben is. Vasútépitési concessiók, kikötők, rakpartok, hidak épitése és bérbeadása, fegyverkezés és hajószállitás és egyéb nagy üzletek politikai befolyástól függnek és egyszersmind a magáncég hasznán kivül egy állam gazdasági expansiójának jelentékeny tényezői. E szállitások megszerzése nem kizárólag a diplomatia dolga, de a diplomatia segitsége csaknem olyan fontos, ha nem fontosabb, mint magának a szállitó vagy pályázó czégnek versenyképessége. A példáknak végtelen sorát hozhatnók fel arra, hogyan szerzett meg a franczia, orosz, angol, német diplomatia igen jelentékeny intézményszerű gazdasági előnyöket Törökország, Perzsia és egyéb keleti birodalmakban más nemzetek tudta nélkül, nyilvános árlejtések mellőzésével, illetve más nemzetek pályázóinak olcsóbb ajánlatával szemben. A megszerzett és lebonyolitott szállitások után a pénzbehajtás is gyakran a diplomatia interventióját teszi szükségessé, s csak a legutóbbi időben is láttunk flottademonstrátiókat ily czélból. Mindezekhez a gazdasági érdekek iránt való érzék, hozzáértés és különösén cselekvési vágy szükségeltetik. Az ily gazdasági actio független a politikai viszonyok minemüségétől. A barátságos viszonyban lévő állam e barátság révén tart igényt gazdasági érvényesülésre, az ellenséges viszonyban lévő nagyhatalom a félelem révén, a melyet az illető keleti államban kelt. Mindkét álláspontra igen találó példákat hozhatnánk fel, ha napi politikát és még élő személyiségeket akarnánk e tárgyilagos fejtegetések anyagába keverni.

A keleti államokban a diplomatiának még egy jelentékeny kötelessége van ezirányban, s ez colóniáiknak gazdasági befolyását és szinvonalát emelni. Nyugati piaczokon ennek jelentősége nincs. Nyugati országokban a kereskedő világot nem aszerint mértékelik, hogy a diplomatiával vagy consuli képviselővel mily viszonyban van. De keleti államokban az egyes kereskedőnek vagy iparosnak a hatóságokkal és magánosokkal szemben az kölcsönöz sulyt, hogy a saját diplomatiai missiója vagy consulja milyen viselkedést tanusit vele szemben, mert ez egyszersmind az anticipált mértéke annak, hogy mennyire volna hajlandó exponálni érte állami hatalmát, ha bajba kerülne, vagy igazságtalanságot követnének el rajta. Azért van, hogy míg nyugoti államokban a követségek a saját honfitársaikkal nem kötelesek társadalmi érintkezést fentartani, az összes nyugati államok sulyt vetnek rá, hogy keleten ügyködő missióik saját kolóniájukat bevonják saját társaságukba, honfitársaikat ebédeken és egyéb társadalmi összejöveteleiken meghivják, s ezzel a benszülött lakosság és hatóságok előtt demonstrálják, hogy velük bizonyos morális solidaritást tartanak.

Nem kételkedünk benne, sőt határozottan tudomásunk van róla, hogy ez utóbbi kötelesség a német, franczia és angol diplomatiának is legkevésbbé kellemes, mert a colóniáknak, különösen a keletieknek sok az alja, de azok megteszik egyrészt mert maguk is látják, hogy a gazdasági expansiónak ez egyik legerősebb eszköze, másrészt, mert külügyi hivataluk erre nagy sulyt vet, erre őket egyenesen rászoritja, s erre a kellő költségfedezetről is gondoskodik.

Nem akarunk általánositásba bocsátkozni s e tekintetben elitélő itéletet mondani saját diplomatiánk felett, mert ez, mint minden általánositás igazságtalan volna, egyes sérelmes eseteket sem akarunk felhozni, mert egyes tények kiemelésétől tartózkodni akarunk, de mikor a diplomatiának a kötelességeit itt vázoltuk, csak fel akartuk hivni a figyelmet arra, hogy diplomatáink ez irányban fentről befolyásoltassék és a representálásra szánt állami pénzek hováforditása ellenőriztessék.

Ha diplomatiai missióink nem állanak eléggé a gazdasági expansió szolgálatában, annak nevelésükön, a régi, ma már nem időszerű diplomatiai hagyományokon, a melyekhez ma is ragaszkodnak és bizonyos a személyes érintkezésben való finnyásságon kivül, a mely nem engedi meg nekik, hogy gazdasági kérdésekben activabb részt vegyenek, még egy nagyon jelentékeny oka van, a mely ujabban szemmel láthatólag javul és további javulását is remélhetjük. Ez az, hogy diplomatiánk nem érezte eléggé a monarchia hatalmi támogatását. Mai diplomatiánk nem mer gazdasági kérdésekben erélyesen fellépni, mert fél a conflictusoktól. A külügyminister utasitására eljár ugyan egyes felmerülő esetekben, de erélyes nyilatkozatoktól tartózkodik, mert az az érzése van, hogy ha erélyes fellépésére erélyes visszautasitást kapna, a külügyministerium őt desavuálná a helyett. hogy lépésének következményeit esetleg fegyveresen is magáévá tenné. Lehet, hogy ez a subjectiv érzés csal, de a diplomatiában mégis uralkodik és uralkodni fog mindaddig, mig a külügyi hivatal

vezetősége meg nem mutatja, hogy jogos anyagi érdekeinket csak olyan jelentőségűnek tartja, mint területi integritásunkat, a melyért egész nagyhatalmi sulyunkat hajlandó latba vetni. A mig a diplomatiai missiók fejei abban a hitben élnek, hogy minden erélyes interventió az ő pályájuk és jóhirnevük koczkáztatásával jár és ha nagyon exponálják magukat és a siker elmarad, őket ejtik el, addig erélyes interventióra nem fognak vállalkozni. A diplomatia külső őrszemeinek tudniok kell, hogy minden igaz ügy a monarchia egész hadereje és flottájának védelme alatt áll.

* * *

A consúli működés a diplomatiai működésnél sokkal szélesebb körű és sokkal elágazóbb. A consul a szükséghez képest az állami közigazgatás minden ágában működik, s ehhez még bizonyos államokban a biráskodás is járul. Egymagában egyesiti az összes ministériumok és bíróság munkakörének egy nagy részét, mind e szakokban positiv tudással és jártassággal kell birnia, a mi annál nehezebb, mert nemcsak egy államról van szó, hanem a monarchia két felének és az illető államnak, a melyben székhelye van, joganyagáról, jogállapotairól, gazdasági állapotairól, közigazgatási rendszeréről és szabályairól és külügyi relatióiról, mint joganyagról egyaránt tájékozva kell lennie. Ezen kivül tudnia kell különböző nyelveket, ötöt kötelezően és a saját székhelyén közkeletü nyelvet vagy nyelveket lehetőleg, mert erre az ottani eredményes működés czéljából szüksége van. A ki a consul munkakörét nem ismeri, tekintse meg a consuli szolgálat kézikönyvét, ezt a két vaskos kötetbe szoritott munkát[1]), amelyből kitünik, hogy mind e functiók szakavatott és buzgó ellátása egy embertől nem telik ki.

A consulságok kereskedelmi szolgálatot teljesitenek, melyből kifolyólag periodikus és alkalmi jelentéseket küldenek a ministériumoknak, kereskedelmikamaráknak, állami hivataloknak és magánosoknak; a helyszinén közjegyzői jelleggel birnak és ily functiókat végeznek, pénz, értékpapir, okmány és egyéb dolgokat letétbe elfogadnak; matrimoniális ügyekben a polgári esketést végzik, az anyakönyvet vezetik; a katonaállitást végzik, a katonaköteleseket ellenőrzik; hagyatékokat lebonyolitanak és ily ügyekben mint hatóság szerepelnek; vagyontalan honpolgárok segélyezését, esetleg hazaküldését ők eszközölik; hazai ministériumok és más hatóságok, olykor kereskedelmi összeköttetésekből folyólag magánosoknak is pénzbeszedő szolgálatot végeznek, hajózási kérdésekben legszélesebb körű és bonyolult kötelességeket teljesitenek; nem keresztény államokban a rendőri felügyeletet a legszélesebb körben és jogositványokkal kezelik s bizonyos keretek között biráskodnak; hazai törvényszékek részére vizsgálatokat vezetnek; kezelik az egészségügyi és állategészségügyi rendészetet; s mind ez itt felsorolt tevékenységgel járó administrativ, pénzkezelési és archivális munkát végzik.

[1]) Josef Freiherr von Malfatti: *Handbuch des Öst.-Ung. Consularwesens.*

E szerint az összes állami közigazgatási és birói functiók nagy részét egyesitik a maguk működési körében. Ehhez járúl, hogy a felekkel szemben bizonyos esetekben a legkülönbözőbb eljárás szükséges és más-más joganyag irányadó a szerint amint magyar, osztrák honpolgár esetleg horvát-szlavon illetőségű vagy bosznia-herczegovinai a fél.

E munkakőr ilyen vázlatos feltüntetése maga mutatja, mily igazságtalanok azok a vádak, a melyek nálunk a cunsuli karral szemben olyan gyakran merülnek fel. Ily munkakör tökéletes ellátására még ember nem született és elég tudással nem birt.

Igaz, hogy e munkakör nem mindenütt nehezedik egész teljességében egy consulságra, de vannak olyan állomások, a hol a consuli kötelességek valamennyiét gyakorolni kell, ahol a consul egy személyben anyakönyvezető, közjegyző, kikötői hatóság, katona állitó, statisztikus, rendőri hatóság, vizsgálóbiró és büntetőbiró, végrehajtó, porkoláb, iparvédő és kereskedelem fejlesztő és a hatóságok előtt ügyvédünk és ügynökünk egy szeszemélyben.

Alább lesz alkalmunk rámutatni, hogy a consuli pálya, amelynek nagy feladatait a legkiválóbb tisztviselő sem képes teljes egészében megoldani, miképpen volna reformálandó. Most csak egy pillantást akarunk vetni arra, hogy e pálya a diplomatiai testvérpályával szemben, jóllehet előképzettségi feltételei nehezebbek és munkaköre szélesebb és mélyebbreható, mily mostoha elbánásban részesül intézményileg és sociális szempontból egyaránt.

A consulok társadalmi viszonyairól nem kellene külön megemlékeznünk, ha nem volnának olyan consulságok, a melyek diplomatiai missiók székhelyein működnek. E helyeken azonban általános a panasz a cunsulságoknak ép a diplomatia által szándékosan történt társadalmi leszoritása, elnyomása miatt. Nem volna nehéz erre concrét eseteket felhozi, de ettől tartózkodni akarunk, s csak azt jegyezzük meg, hogy a diplomatiai missióknak egyik feladata volna a consult, aki az illető colonia feje, úgy a colóniával, mint a hatóságokkal szemben lehetőleg társadalmilag is támogatni. A consulnak mindenképpen nehéz helyzete van. A közönséggel állandóan érintkezésben lévén, legkisebb botlása, vagy egy érdekelt féllel való összeütközése elég arra, hogy az érdekeltek vélt sérelmeiket a sajtó útján vagy közvetetlenül a felettes hatóságok elé terjesszék. A consult igazoló jelentésre szólitják fel és akár igaza volt, akár nem, bizonyos macula mindig marad a minősitési tablján, mert felsőbb helyen azt tartják jó consulnak, akiről nem hallani. Ellenben saját colóniájával szemben teljesen ki van szolgáltatva. Keleti székhelyeken, a hol a consulnak biráskodási és közrendészeti joga van, saját ügyében érdekeltségénél fogva nem itélkezhetik, s így saját colóniája részéről bármely sérelemnek ki van téve, s ha meglopják, kirabolják vagy akár tettleg is bántalmazzák, nincs kihez fordulnia orvoslásért.

Mindenesetre liberálisabb eljárás volna szükséges a consulok házassági kérdésében is. A consulok házassága 1898-ig csak úgy, mint más országokban, nálunk sem volt finantiális

feltételekhez kötve, s csak az alconsulokra nézve volt némi megszoritás. Egy 1898-ban kiadott külügyminiszteri rendelet a consulok házassága esetén 50.000 korona, az alconsúloknál 100.000 cautiót kiván, a mi sok esetben teljesen prohibitiv rendszabály, amely a consulokat és még inkább az alconsulokat coelibátusra kárhoztatja. E rendszabály kegyetlen volta az exotikus és keleti székhelyek egynémelyikén valósággal szembeszökő. Vannak például egyes balkáni székhelyek, a melyeken a consul egyáltalán nem hagyhatja el házát fegyveres fedezet nélkül, a várost éppen nem hagyhatja el és nemcsak, hogy nemi tekintetben teljesen el van szigetelve, de még társadalmi érintkezésről sem lehet szó. Egy ilyen állomáson az egyetlen társadalmi érintkezés a család, s ettől megfosztani a consult a humanitás alapelveivel ellenkezik. Végre is a consulnak saját érdekében számolnia kell azzal, hogy consuli fizetéséből eltarthatja-e családját s a jelzett rendszabály fennálhat abból a czélból, hogy esetleg könnyelmű emberek ne rohanjanak saját vesztükbe, de a rendszabály liberális kezelése igen üdvös, sőt szükséges volna, s a cautio alul való felmentést méltányos esetekben nem volna szabad megtagadni.

Azelőtt, a mikor csak a Levantén voltak consulok, az egyenletes klimatikus viszonyok nem viselték meg a szervezetet. Ma Indiából esetleg Oroszország északi állomásaira, Braziliából Perzsiába helyezik át a consult idegrontó munkába, a szervezetet megtámadó klimatikus változásokba. A consul ily körülmények között hamar hasznavehetetlenné válik. De a nyugdíj, a melybe a szolgálati pótlékok természetesen nem számittatnak be, oly csekély, hogy abból nem élhet meg. Negyven évi szolgálat után 6000 koronát kap a consul. Azért aztán, ha előbb meg nem hal, tovább szolgál vakon, süketen, szétrombolt idegekkel, munkaunottan, a szolgálat nagy kárára. Meggondolandó volna, vajjon nem kellene-e a szolgálati időt 35—30 évre leszállitani s a külföldön töltött éveket, mint a haditengerészetnél van, egy harmadával nagyobb időre számitani a nyugdíj szempontjából. A consul felesége 1800 korona nyugdíjat kap. Ilyen viszonyok között előfordulhat az olyan eset, mint egy nemrégiben elhunyt consulé (Braila), a kinek a colonia rendezett gyűjtést, hogy nyugdíjazása után elutazhassék székhelyéről s halála után az ottani segitőegyesület állitott követ a sirjára.

Maga a consulok szolgálati pótléka is meglehetősen önkényesen van megállapitva és messze elmarad a diplomatiai fogalmazói kar pótlékaitól, a mely a fizetéstelen követségi attachénál is 7000—10.000 korona között ingadozik.

Már most ha a consul előmenetelét nézzük, ez a mai viszonyok között igy alakul. A consuli vizsga után a jelölt consuli attaché lesz s mint ilyen a IX. rangosztályban marad 3 évig, mint alconsul 10 évet tölt a VIII. rangosztályban, mint consul 10 évet a VII. rangosztályban, mint második osztályú főconsul 10 évet a VI. rangosztályban és végül mint első osztályú főconsul minimalis 33 évi szolgálat után az V. rangosztályba jut, a melylyel pályáját teljesen befejezte, mert ezzel a consuli pálya véget ér.

A diplomata pályán legfeljebb öt évet tölt a tisztviselő a VIII. rangosztályban, mint attaché (IX. osztályba nem is kerül), öt évig van a VII. rangosztályban, mint követségi titkár, öt évig a VI. rangosztályban, mint másodosztályú követségi tanácsos, három évig az V-ben, mint első osztályú követségi tanácsos és akkor a IV. rangosztályba jut, mint követ, tehát 15 év alatt jut oda, a hova a consul 33 év alatt és 18 év alatt jut a követi rangba s még mindig nyitva áll előtte az előmenetel egész a nagyköveti rangig és a külügyminisztériumig.

De ezek a számok csak egy kedvezőtlen átlagot tüntetnek fel, mert a külügyministerium vöröskönyve olyan eseteket is mutat, a melyben a fizetéstelen attachéből 13 év alatt lett követ, ugyanoly idő alatt, mint a mennyi a consuli rang eléréséhez szükséges. S e mellett a consul, mielőtt e pályára lép, öt évig van a consuli akadémián, egy évig önkéntes és egy évig állami tisztviselői gyakorlaton van, tehát hét évet tölt tanulmánynyal, holott a diplomatiai pályán négy évi jog és az önkéntes év után fizetéstelen attaché a jelölt.

E mellett a consuli előlépést még ebben a keretben is megszoritja a gyakorlat. A consul 6000 korona fizetést kap, a II. osztályú főconsul, a mely rangot tiz további év alatt éri el, 7000 koronát, tehát csak 1000 koronával többet. S e csekély 1000 korona fizetési különbség elég ok arra, hogy a rendszeresitett főconsulságokat consulokkal töltsék be s a mai állapot szerint alig egynéhánynyal haladja meg a valóságos főconsulok száma az effectiv főconsuli állások felét. Ellenben a diplomata pályán az egyes rangosztályok átugrása is gyakori, nevezetesen gyakran lesz a titkárból mindjárt első osztályú követségi tanácsos vagy a második osztályú követségi tanácsosból mindjárt követ.

Franciaországban, Angliában, Németországban, Olaszországban és Oroszországban a főconsulok követté lépnek elő; minálunk a consuli pálya a főconsuli ranggal végződik. Még a külügyi szolgálat mai keretei között is meg lehetne kisérteni azt, hogy legalább olyan helyekre, a hová a diplomaták amugy sem szivesen mennek, például a tengerentúli állomásokra főconsulokat küldjenek ministeri ranggal. Ennek a consuli carriére liberalis kibővitése mellett még az a haszna is volna, hogy a tengerentúli államokban, a melyek ránk ugyszólván tisztán gazdasági érdekkel birnak, gazdaságilag képzett diplomatáink lennének.

* * *

Hogy a külügyi szolgálat mindenképpen reformra szorul az ma már kétség tárgya nem lehet. A kérdés csak az, hogy mily irányban és mily határok között lehetséges e nagyjelentőségű kormányzati ág evolutiója. A külügyi szolgálat egyrészt hagyományai miatt, másrészt az uralkodó bizonyos külügyi prerogativái miatt, harmadszor pedig közös intézmény létére nem könnyen fejleszthető. S mindezekhez még hozzájárul, hogy a külügyi missiók külső hatalmaknál a mai formában vannak elismerve s igy a reformoknak, ha e formán tulterjeszkednének, további nehézségei is volnának.

Ha e reformokkal foglalkozunk, mindenekelőtt a kérdés közjogi szempontjából kell az intézményt néznünk. A diplomatiai külképviselet közösségének megszüntetése nemcsak hogy igen erős közjogi oppositióra találna maga az uralkodó és családja részéről, ha már feltesszük azt, hogy a monarchia két fele megakarná bolygatni azokat a közjogi alapokat, a melyeknek alapozási munkája egész a Pragmatica Sanctióig nyúlik vissza, de e tekintetben a monarchia egyik államában sem igen észlethetünk komoly törekvéseket, amelyek a diplomatia elkülönitésére irányulnának, és ha a kérdést közjogi tartozékaitól megfosztva, mint önálló kérdést gyakorlati szempontból nézzük, a különválást nem tartjuk a monarchia bármely fele érdekében valónak. Igaz, hogy Magyarországnak vannak bizonyos erkölcsi motivumai az önálló diplomatiai külképviselet óhajtására, nevezetesen még a közelmult időkig is Magyarország állami egyénisége nem eléggé domborodott ki a külképviseletek körében és általában a külügyi viszonylatokban. De ez a kérdés napról-napra javul, további javitása nagyrészt saját magunktól függ és gyakorlati alapon szerzett meggyőződésünk az, hogy a közös intézmény keretében a magyar állam egyénisége nagyobb sulylyal érvényesithető, mint egy diplomatiai szakadás esetén volna. Azért nemcsak a mai körülmények között opportunusnak, de a jövendő fejlődés szempontjából okosnak tartjuk, ha a diplomatiai szervezet és szolgálat fejlesztését továbbra is a közönség közjogi alapján tervezzük, s ez alapon igyekezünk egyrészt saját súlyunkat növelni, állami egyéniségünket a közös intézmény keretében jobban kidomboritani, s egyszersmind a diplomatiai szolgálatot a monarchia mindkét felének szempontjából intenzivebbé és hathatósabbá tenni.

Cím és jelvények dolgában a fejlődés jogos igényeink teljesedése irányában kétségtelen és több még megoldatlan kérdés is közeledik megoldása felé. De ez korántsem elég nemzeti aspiratióink elérésére. Diplomatiai érvényesülésünknek első feltétele, hogy e kérdésekben részt vegyünk és a diplomatiai szervezetben minél több magyar tisztviselő legyen. A magyar elem részesedése a külügyek vezetésében intézményszerűleg biztositva van, de a külügyi missióknak magyar elemekkel való saturálása a nemzet feladata. Figyelemmel kell lennünk arra, hogy a diplomatiai szolgálatra minél több magyar ifju jelentkezzék, s hogy a szolgálati rendeltetések beosztásánál a külügyi ministerium gondot forditson arra, hogy minden missiónál legyen magyar elem, s lehetőleg ott, a hol osztrák a missió feje, magyar legyen a chargé d'affaires és megforditva. E kérdéseket, a melyekre a külügyi ministerium magyar osztályfőnökének ex offo befolyása van, a delegatiók alaposan ellenőrizhetik.

De a diplomatiai szolgálat komolyabbá és mélyebbé tétele a monarchia mindkét felének érdekében áll s kell, hogy az intézmény a gyakorlati élet mai követeléseinek kielégitése felé fejlesztessék. A diplomatia feladata a nemzetközi politika administrálása. De a külpolitika ma már nem kizárólag a dinastia imperialisticus politikája, hanem első sorban és főleg a gazdasági megélhetés és terjeszkedés politikája, a melynek az előbbi

gyakran szint, irányt és erőt ad, de tartalmát nem fedi. E gazdasági politikához bizonyos ismeretek szükségesek. A diplomatia már ma nem ügyesség, vagy éppen művészet, mint hajdan volt, hanem tudomány. Hajdanában finom cselvetések kifőzése, végrehajtása, illetőleg kipuhatolása és kikerülése volt, a mely az egyéni kvalitásoknak és rátermettségnek széles tért nyitott, ma a nemzet gazdasági érdekeinek külföldi viszonylataiban való productiv administrálása. E téren pedig a dilettantismus nem érvényesülhet, hanem bár a modornak, ügyességnek, elmebeli gyorsaságnak jelentékeny latitude kinálkozik a diplomatiai feladatok megoldásánál, e feladatok helyes megoldásának első feltétele a tudás.

A diplomaták készültségének jelentékeny kibővitése volna szükséges a gyakorlati tárgyak irányában, s mint még alább a consuli reformok keretében is vissza fogok reá térni, szükséges volna a diplomatákat egy bizonyos időre consulságoknál helyezni el szolgálattételre, hogy a consuli szolgálattal, mint rokon szolgálati ággal, a melynek ügyköre gyakran átjátszik a diplomatiába, alaposan megismerkedjenek, annál is inkább, mert a mai szervezet szerint a consuli szolgálatnak, a melyet úgyszólván csak hallomásból ismernek, felsőbb fórumánál szerepelnek.

Az újabb generátiót rá kell nevelni a gazdasági kérdések jelentőségének ismeretére és arra a tudatra, a melynek természetesen első sorban a külügyi hivatalban kell meggyökereznie, hogy a világpolitika gazdasági célok körül forog és a gazdasági szempontok keltik a nemzetközi sympathiákat és antipathiákat, hozzák létre a szövetségeket és conflictusokat, kényszeritenek fegyveres védelemre, támadásra és békekötésre egyaránt, s hogy a gazdasági élet nyugodt fejlődése és nemzetközi viszonylatokban való terjeszkedése adja azt a járadékot, a mely a hadseregek és hajórajok fentartásának és készenlétben tartásának költségeit fedezi s azokat productiv kiadásnak tünteti fel, s hogy a diplomatiai szervezet csak akkor érhet annyit, a mennyibe kerül, ha e gazdasági szempontok szolgálatát nemcsak hogy nem repudeálja, de első és legfontosabb feladatai közé sorozza.

* * *

A consuli szervezet reformja két szempontból volna szükséges:

1. a szolgálati viszony szempontjából;
2. a consuli feladatok specialisálása szempontjából.

A mikor még a consulátusok 1849 előtt a trieszti partvidéki Gubernium és 1859 előtt az osztrák kereskedelemügyi ministerium fenhatósága alatt állottak, a consuli és diplomatiai pálya egymástól független volt. A mióta azonban a consulságok a külügyministeriumba kerültek, teljesen elvesztették önállóságukat és a diplomatiával szemben függő helyzetbe jutottak. Ez a rendszer nagy kárára van a consuli szolgálatnak, mert a consult cselekvési szabadságában és véleménynyilvánitási jogában is korlátozza. A consulnak ugyan van joga közvetetlenül érintkezni a ministeriummal, de ez a jog teljesen illuzórius, mert ha a consul a felettes missió véleményével ellenkező nézetet terjeszt

a ministerium elé, a felettes missiónak módjában van őt a carrièréből teljesen kiüldözni. Igy azután vagy hallgat, vagy azt lesi, hogy a diplomatiai missiónak mi a véleménye és azt tolmácsolja a consul is. Az alattvalók hathatós védelméről ily körülmények között alig lehet szó. A consulnak bizonyos felelőssége van a honpolgárokkal szemben, de alárendelt viszonya következtében nincs módjában a diplomatiai missiót a károsult honpolgár érdekében való diplomatiai lépésre szoritani, s azért a consul saját érdekében tartózkodik minden interventió ajánlásától, a mely a missiónak kényelmetlen volna.

Az alattvalók érdeke sokkal jobb védelemben részesülne, ha az ő magán- és kereskedelmi érdekeiket szem előtt tartó consulságok nem alárendelt, hanem coordinált hatóságok volnának s a consulnak joga volna a diplomatiai missió interventióját consuli úton igénybe venni olyan formán, a hogy például az államügyésznek van joga a törvényszékhez, vagy a rendőrséghez megkereséssel fordulni. E mellett a diplomatiai missiók megtartanák eddigi működésük körét, a consulokra nem kellene diplomatiai föladatokat ruházni, s a két carrière egymást kiegészitené, egymást ellenőrizné és párhuzamosan haladna az alattvalók védelmében.

A két pálya coordinálása egész radicálisan csak akkor volna megoldható, ha a consulságok visszakerülnének a kereskedelmi ministerek ressortjába. Ennek az intézkedésnek a dolog természeténél fogva igen nagy előnyei volnának ugyan, de miután közös kereskedelmi ministeriumunk nincsen, azt nem is óhajtunk, két ministeriumnak pedig egy intézmény alávetve nem lehet, egy ily irányú reform csak a consuli szolgálat kettéválasztásával volna keresztülvihető, a mi egyelőre igen jelentékeny nehézségekbe ütköznék. Lehetne még egy más módot is találni, tudniillik a consuli szolgálatot egy más közös ministerium, nevezetesen a közös pénzügyministerium kebelébe tenni át, de ez is több nehézségbe ütköznék, mint a mennyi hasznot várhatnánk tőle.

De ha a két pálya teljes külön választása nehézségekbe ütköznék, hasonló jó eredményeket érhetnénk el e rendszabálynak teljesen ellentétes másik rendszabálylyal is, nevezetesen a két carrière egybeforrasztásával, a consuli és diplomatiai karnak egy közös statusban való egyesitésével, a mint az például Franciaországban, Oroszországban stb. van.

Ez legjobb módja volna annak, hogy külképviseletünket társadalmi szinvonalának sülyesztése nélkül demokratisáljuk, másrészt, hogy a diplomatia kissé elernyedt vérkeringését felfrissitsük. Ezzel az az anomália is megszünnék, a mely most a consuli szolgálatban lévők egész ambitióját és törekvését megbénitja, hogy nagyobb előképzettség és szélesebb körü és nehezebb munkakör mellett úgy javadalmazásban, mint előmenetelben messze elmaradnak a diplomata carrière mögött, a melyet ez előnyökön kivül rendjelekkel halmoznak el és nemzetközi kiváltságokkal vesznek körül.

De ha sem a két pálya teljes különválasztása, sem a két pálya teljes összeolvasztása nem volna keresztülvihető, a mai

keretek között is kötelezővé kellene tenni a diplomatiai tisztviselőknek egy-két évi consuli szolgálatot, hogy ott megismerjék a consuli szolgálat körét, anyagát, irányát és szempontjait, mielőtt hivatva volnának consuli ügyekben mint feljebbviteli hatóság szerepelni. A diplomatáknak a consulságokhoz való ideiglenes, de kötelező beosztása arra is jó volna, hogy a munkakerülő és tehetségtelen elemeket, valamint azokat, a kik a diplomatiát nem tisztviselői foglalkozásnak, hanem csak kellemes életmódnak tekintik, kiszoritaná a diplomatiai carrièreből.

A consuli szolgálat reformjának második főiránya a consuli feladatok és munkakör specialisálása. Feljebb felsoroltuk mindazokat a teendőket, a melyekhez egy consulnak ma értenie kell. Mindebben alapos hozzáértés egy tisztviselőtől sem várható és ma, a mikor a specialisálás minden téren, legyen az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, orvosi, ügyvédi, birói vagy bármely más képzelhető munkakörben is általánossá válik, a consuli munkakörre éppen ellenkezőleg, az állami és magánélet egyre bonyolultabb viszonylataiból kifolyólag egyre sokasodó minden ujabb munkásságot ráháritanak. Az ujabb feladatokkal való tulterhelés helyett a feladatok megosztása volna a reform első szükségszerű lépése. A consuli feladatok elkülönitése három irányban volna keresztülviendő. El kell különiteni a szorosan vett közigazgatási föladatokat, a gazdaságiakat és a biróiakat. Ez a három osztályba sorozás nem ugy érdendő, hogy e három föladatkörre külön-külön consulságokat szervezzünk, csak arról van szó, hogy az egyes consulságoknál a különböző munkaköröket külön-külön tisztviselők lássák el s hogy e három feladatkörre úgy az előtanulmány specialisálása, mint az alkalmaztatásnak e szempontból való következetes beosztása révén minden föladatkörre külön szakembereket neveljünk a consuli pálya keretén belül.

Nem állitjuk, hogy egy bizonyos specialisatió már eddig is nem fejlődött ki. Egyesek, a kik bizonyos ügykörben nagyobb gyakorlatra tettek szert, továbbra is inkább e körben alkalmaztattak, de egyrészt ez nem volt intézményszerűleg keresztülvive, másrészt a beosztásnál igen ritkán voltak figyelemmel a kiképzési szempontokra. E tekintetben még olyan határozott körülményeket, mint például a keleti nyelvekben való kiképeztetés, sem igen vesznek irányadónak. A külügyi évkönyv adatai szerint az orientalisták, a kik a török, perzsa és arab nyelvet tudják, jobbára nyugati székhelyeken Európában és Észak-Amerikában vannak elhelyezve, a keleti consuli székhelyeken pedig olyan consulok ülnek, a kik a keleti nyelveket nem ismerik, kénytelenek magukat kétes hitelű helyi dragománok által kiszolgáltatni, a kik rendesen saját szakállukra csinálnak politikát, a mivel szemben a nyelvüket nem értő consul teljesen védtelenül áll.

Igaz, hogy egy emberélet javát egy keleti városban eltölteni nem kellemes és maguk a consulok óhajtják a helyváltoztatást. De éppen azért a keleti székhelyeket olyan dotációkkal és olyan előnyökkel kell ellátni, a melyek elfogadhatóvá teszik az ott maradást. Például a követségi dragománi szolgálatba lépő

consul nem panaszkodik a hosszú ottartozkodás ellen, mert mire a tolmácsok ranglétráját végigjárta, a diplomatiai carrièrebe vétetik át, s addig a mig oda jut, követségi pótlékokat kap.

Különös tekintettel arra, hogy a keleti székhelyeken nemcsak a nyelvismeretek egy egész külön körére van szükség a consuli teendők jó intézéséhez, hanem a keleti közigazgatási, jogszolgáltatási és üzleti viszonyok és körülmények is annyira elütők a nyugatiaktól és oly bonyolultak, hogy ezek külön tanulmányozása szükséges, nagy figyelemmel kell lenni a consulok kirendelésénél arra, hogy keletre csak orientálisták kerüljenek, s hogy ezeknek kellő módon érdemessé tétessék a keleten való állandó maradás.

A mi a munkakörök elkülönitését illeti, a *közigazgatási teendők* megkivánják a maguk egész emberét. Némely consuli székhely valóságos kis összministerium, a mely az állami hatósági és helyhatósági functiók igen széles körét egyesiti magában.

De alig kivánhatjuk azoktól a tisztviselőktől, a kik a közigazgatási kérdések valamennyiét értik és gyakorolják, hogy emellett még a *kereskedelmi* mozgalmakat is figyelemmel kisérjék, s bennök jártasságra tegyenek szert. A kereskedelmi szolgálat reformját a külügyminister legutóbbi exposéjában napirendre tűzte. E kérdés nem tárgyalható e fejtegetések keretében, mert az érdekek, a rendelkezésre lévő erők és a lehetséges keretek részleteinek alapos megvilágitását és a reform módjainak részletes kifejtését tenné szükségessé, a mi a fejtegetések nagy általánosságban vázolt reformtervei közül messze kiemelkednék. Kétségtelen azonban, hogy a kereskedelmi hirszolgálat és a consulságok gazdasági ügyekben való igénybevételének reformja a külügyi administratió legsürgősebb kérdése ma. E reformnál azonban első sorban kell a munkakör elkülönitését figyelembe vennünk, mert a kereskedelmi szolgálat egész embert kiván, teljes szaktudással, hozzá értéssel, gyakorlati üzleti érzékkel és cselekvési szándékkal. Mindenesetre nevelni kell a jelölteket s azután a kirendeléseknél gondoskodni alkalmas továbbképzésükről.

Végül a harmadik feladatkör a *biráskodás*. A consulnak birói minőségében ismernie kell az osztrák jogot, a magyar jogot, a pratica levantiná-t, a mely irányadó. Mindez nagyon is elég tudomány egy consulnak akkor is, ha egyéb föladata nem is volna. Idehaza már a birák és ügyvédek is specialisták, ki kereskedelmi, ki büntető, ki házassági, ki örökösödési, szabadalmi stb. kérdésekben, nemhogy még hozzá kereskedelmi és közigazgatási tudást és gyakorlatot kivánnánk tőlük. A consultól mindezt megkivánjuk. És ha e mellett még tekintetbe veszszük, hogy egy ifjú consuli tisztviselő, a kinek mindezt tudnia kellett mielőtt a consuli pályára kinevezték, néhány évig egy nyugateurópai székhelyen volt és csak azután tették át Törökországba. Perzsiába, Siámba, Maroccoba vagy Zanzibárba, ahol consuli biráskodásunk van, akkor nem igen bizhatunk abban az igazságszolgáltatásban, a mely az ilyen uj viszonyok közé került, de régi tudásából is kikopott, s gyakorlatra nem támaszkodó consuli birótól kitelik.

És végül még egy körülményre kell kitérnünk. Azt már emlitettük, hogy a főconsulságoknak csaknem fele consulokkal van betöltve, mert nincs elég főconsulunk. Ehhez a takarékossághoz, a mely egy igen nagy igényű pálya sok egészségi, közbátorsági és erkölcsi koczkázataival szembenéző tisztviselőit méltánytalanul kárositja, a külügyi szolgálatnak még egy szolgálati szempontból nagyon káros takarékosságát kell szóvá tennünk.

Ez a consulságok és alconsulságoknak segédhivatali tisztviselők által való vezettetése, és a mi még nagyobb sulylyal esik a latba, a tiszteletbeli consulságok fentartása. A tiszteletbeli consulságokkal éppen úgy, mint a bennszülött tolmácsokkal (keleti államokban) igen rossz tapasztalataink vannak. Mindezek saját kezükre politizálnak, kihasználják a megbizó állam hatalmát saját érdekükben és nem ritkán a saját gyarmattal szemben is, sőt még egyesekkel szemben nagyobb erkölcsi kifogások is tehetők. A hol consulságra szükség van, ott állitsunk fel effectiv consulságot rendesen fizetett és képzett tisztviselőkkel, a hol meg nem kell a consul, ott ne bizzuk a monarchia becsületét és érdekeink védelmét kétes hirű kereskedőkre csak azért, mert hajlandók ingyen kitűzni a zászlónkat. Ezek a tiszteletbeli consulok sok esetben többet ártanak a monarchia prestigének, mint használnak más téren és ha már consuli hálózatunkra három millió koronát költünk, nem szabad idegenkednünk attól a többköltségtől sem, a mely lehetővé teszi, hogy a hol szükségünk van consulságra, ott effectiv consulságot állitsunk és ne fogadjunk el ajándékot egy levantei vagy szerecsen kereskedőtől.

A külügyi képviseletek reformjának vázolt iránya mellett reményünk lehetne rá, hogy úgy diplomatáink, mint consuli karunk teljes mértékben betöltsék azt a munkakört, a melyet külügyi vonatkozásainkban reájuk kell biznunk, ha a többi európai hatalmaktól nem akarunk nagyhatalmi tekintélyben és gazdasági érvényesülésben egyaránt elmaradni.

A diplomatiának gyakorlati irányban kell fejlődnie, gazdasági kérdések felkarolására kell vállalkoznia, a consuli karnak pedig meg kell adni a szolgálati függetlenséget s a munkakör helyes beosztását. A mellett meg kell hallgatni azokat az anyagi kérdésekre vonatkozó panaszokat is, a melyek minél kevésbbé jutnak illetékes helyre, annál inkább keseritik el a consuli kart, a mi a szolgálatban is érezteti hatását.

A diplamatiát közelebb kell hozni az élethez, a consuli kart a megélhetéshez.

Bálint Imre.

Elméleti, gazdasági és morálstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán. I.

A nemzetközi statisztikai intézet ujabb ülésezéseinek tárgysorozatát tanulmányozva, az első érdekes jelenség, a mely az ember szemébe ötlik, hogy ez idő szerint nem a demographiai és administrativ, hanem főként a gazdasági statisztikai kérdések veszik igénybe leginkább a kongressusok idejét. Ez jellemzi a legutoljára a mult év folyamán Kopenhágában megtartott sessiót is. A gazdasági statisztikának előtérbe nyomulása teljesen összhangban van a mai társadalmi élet alakulásával, a melyre a gazdasági kérdések mind nagyobb súlylyal nehezednek és bonyolultságukkal, valamint roppant nagy befolyásukkal minden életviszonyra szinte parancsoló szükségként kivánják, hogy egész apró részletekig menőleg a statisztikai megfigyelés körébe vonassanak s alakulásuk, irányuk, hatásuk ily módon közvetlenebbül állapittassék meg. Nem történik ez a népességi statisztika rovására, a mely eddig a kongressusok történetében főszerepet játszott, mert hogy az ennek körébe tartozó kérdések — különösen a statisztikai felvételeknél irányadó módszerek szempontjából — ma nem nagyon tanácskozások tárgyai, könnyen érthető, hisz a népességi statisztika majd minden része — a viszonyokhoz mérten — eléggé ki van már épitve, mig a gazdasági statisztika igen sok ága nincs kiforrva, a kezdet nehézségeivel küzd és erősen fejlődésre szorul. Ezzel szemben némi ellenvetésként lehetne felhozni a nemzetközi statisztikai intézet utóbbi sessiói ellen, hogy kevés teret engednek az elméleti statisztikának s különösen erősen el van hanyagolva a morálstatisztika, a melyet nagyobb érdeklődéssel kisérni s melegebben felkarolni épp ma kellene, midőn a társadalomerkölcsi kérdések egyre határozottabban lépnek előtérbe.

A kopenhágai session megbeszélés tárgyát képező demographiai kérdéseket e szemle január havi számában[1]) ismertettük már, ez alkalommal a sessio napirendjén volt többi kérdések megvitatására terjeszkedünk ki.

[1]) Bud János: *Demographiai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán.*

Az általános és kizárólag elméleti statisztikát érdeklő tárgya egy volt a sessionak: Foville-nek a megnyitó ülésen a »Homo medius«-ról tartott felolvasása.

A statisztikában oly nagy szerepet játszó átlagember fogalma Quetelet-től, a hires belga statisztikustól, csillagásztól, moralistától és mathematikustól ered. Bizonyos átlagszámitásokat előtte is eszköltek, de ezek úgyszólván csak a physikai életre vonatkoztak. Ő volt az első, a ki Leibnicz és Bernouilli valószinüségi számitásait tovább folytatva ugy a nagyszám törvényét, mint az átlagember fogalmát az erkölcsi és társadalmi élet összes jelenségeire is alkalmazta. Az átlagembert a társadalomban olyannak képzelte, mint aminő szereppel bir a physikában a testek súlypontja. A »homo medius« az a központ, a kiben összpontosulnak az összes társadalmi elemek, elvesztve individuális jellegüket s csak azt tartva meg, a mi közös. Quetelet átlagembere nem szoritkozik csupán egy térre, hanem egyesiti önmagában a physiologiai, társadalmi, gazdasági, erkölcsi, kulturális stb. életet egyaránt. Valószinű, hogy az összes életviszonylatoknak egy fogalomban végbemenő ily egyesülése inditotta őt arra, hogy az átlagember fogalmának megalkotását, mint az emberről szóló elmélet legfőbb problémáját tekintette.

Bár az átlagember fogalmának felszinre vetésétől jó idő telt el, Foville utal arra, hogy Quetelet eszméje sem a statisztikában, sem a társadalmi élet egyéb vonatkozásaiban, különös jelentőségre nem emelkedett. Olyan életnélküli valami a »homo medius«, mint az angolok »homo oeconomicusa«. Fogalom, mely a való életben egyáltalán nem létezik. Nem vonja kétségbe Foville, hogy az összes, tehát az emberre vonatkozó jelenségeknél is, ha alakulásuk, lefolyásuk stb. vizsgálat tárgyává tétetik, akadni minimumokra és maximumokra s érvényesül bizonyos átlagnak képződése, a melyet a geometrikusok a Gauss-féle görbével, Quetelet a binominalis vonallal jelölnek meg, de azért azon a véleményen van, hogy ép az ember az egyedüli, a kinél ily törvényességet a legtöbb esetben alig állapithatni meg. De ily véleménynek meggyökerezése az emberiségben nem is volna kivánatos, mert ez esetben az átlagember volna az igazi nagyságnak, okosságnak, szépségnek, jóságnak stb. megtestesülése, genialitás, egyéni tett- és akaraterő, elszántság stb. nem érvényesülnének.

Elismeri azt is Foville, hogy az átlagember képezheti számitások alapját, tanulságos összehasonlitásokra vezethet, kényelmes munkaeszköz lehet, nem szabad azonban, hogy a statisztikusok eszményképévé legyen. Az életben képviselt legkülönbözőbb s legellentétesebb tulajdonságokat magában egyesitő átlagember más, mint szánalmas alak (qu'un piètre sire) nem lehet. Az átlagember mellett figyelembe kell venni a normalembert. A statisztikában is súlyt kell helyezni erre. Hivatkozik Lexisre, a ki »Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft« czimű dolgozatában megkülönböztetést tesz ép ez alapon a közép- és normalélettartam között. Az emberre nézve ez utóbbi a lényegesebb, az előbbi meg igen alkalmas lehet tudományos fejtegetésekre. Végkövetkeztetésként pedig

Foville oda jut, hogy a jövőnek jelsza »Excelsior« kell, hogy legyen s nem a »homo medius«.

Foville fejtegetései bár tagadhatatlan sok igazságot rejtenek magukban, mégis túlzottak. A demographiai kérdések ismertetésénél mi is rámutattunk arra, hogy különösen a jelen viszonyok között a statisztika nem elégedhet meg az elvont értékű nagy átlagok megállapitásával, hanem az egyes jelenségekre ható erőknek és tényezőknek hatását főként a gyakorlati élet szempontjából külön is vizsgálat tárgyává kell, hogy tegye, mert csak igy vezet rá a causalitásra, a különböző törvényszerűségekre s csak ez alapon lehet a társadalmi életben bizonyos megfelelő és okszerű intézkedéseket véghez vinni. Ezért azonban a nagy átlagoknak is meg van a jelentőségük. Ez első sorban tudományos, de sok esetben kihat a gyakorlati életre is. Nemzetközi összehasonlitások más alapon alig eszközölhetők, a gyakorlati életből véve példát pedig, a biztositásügy csakis valószinüségi számitások által nyert adatokon (valószinű élettartam, átlagéletkor stb.) nyugodhat. A lényeg csak az, hogy nem kell túlozni egyik irányban sem. A jó statisztika feltárja a tér- és időbeli különbségeket s csak mint végeredményt tüzi ki »a nagy átlagok« megállapitását.

Áttérve ezek után a gazdasági statisztikára, első sorban Yves Guyotnak előadását emlitjük meg a »koncentracio« kérdéséről. Az 1847. évi kommunista kiáltvány mint elvitathatatlan tényt konstatálta, hogy a társadalom mindinkább két, egymással teljesen ellentétes érdekkel biró pártra szakad: a bourgeoisiere és a proletariátusra. E manifestum szerint a kisiparosok, kereskedők, tőkések, gazdák stb., mindinkább eltünedeznek s proletárokká lesznek, a kistőkét felemészti a nagytőke. Az ipar haladása létükben veszélyezteti a kisembereket. A modern munkásra nem hat emelőleg az ipar fejlődése, mindinkább saját szinvonalán is alul marad. Egy szóval a kiáltvány szerint, a mig az ipar és tőke napról-napra jobban összefoly egyesek kezében, addig a proletárság hasonlóképp növekszik, a munkabérek alászállanak, a munkaidő hosszabb és hosszabb lesz. E tényeket tette Yves Guyot felolvasásában birálat tárgyává s bizonyos tendenciózus felhasználásával az adatoknak törekedett kimutatni, hogy a manifestumnak ismertetett s a socialisták részéről ma is erősen hangoztatott tételei a koncentracióról nem felelnek meg a valóságnak s minden megfelelő alap nélkül, egyszerűen hangulatkeltésképen használtatnak a mai társadalmi és gazdasági élet, illetőleg a kapitalizmus ellen.

Yves Guyot az Északamerikai Egyesült-Államok, Franczia-ország és Belgium egyes népszámlálási és iparstatisztikai adatait használja fel annak bebizonyitására, hogy koncentracio nincs folyamatban. Az Északamerikai Egyesült-Államok censusai 1850 óta arról tanuskodnak, hogy a vállalatok száma folyton növekszik. Sőt az 1900-iki census oly adatokat nyujt, a melyek alapján azt lehet megállapitani, hogy ujabban évenként majdnem az összes iparágakban, mintegy 8—9%-kal gyarapodott a vállalatok száma. De nemcsak a felhozott adatok szólnak Yves Guyot szerint a koncentracio ellen, hanem az is, hogy az összes válla-

latoknak (megjegyzendő a census csak oly vállalatokról ad itt számot, melyek legalább 500 $-nél többet termelnek) mintegy háromnegyede, 72·8%-a egyes egyének kezében van. De lehet-e koncentrációról beszélni akkor, ha a kisvállalatok mellőzésével, viszont az óriási trustök befoglalásával egy-egy vállalat átlag hivatalnok- és munkásszemélyzete 11 fő. A tény tehát — mondja Yves Guyot — a censusok szerint az, hogy az Egyesült-Államokban koncentracio nem érvényesül s csak normális fejlődésről lehet szó.

Franciaországban az 1901. évi népszámlálás a népességnek 50·7%-át mutatta ki, mint olyant, mely valamely foglalkozást űzött, mig 1896-ban csak 49·3% volt ez az arányszám. 1896-ban 2,983.000 vállalat számláltatott össze, a melyben két vagy több munkaerő együttesen vett részt, mig 1901-ben 3,185.000-re rugott az ily vállalatok száma. Ezt a tényt Yves Guyot szerint nem lehet a koncentracio javára irni, mert a növekedés tisztán annak következménye, hogy 1901-ben sokkal több egyes családok által folytatott üzem vétetett számba, mint 1896-ban. Ha foglalkozási ágak szerint vizsgálja az ember az 1896. és 1901. évi franczia összeirások adatait, akkor az az eredmény áll elő, hogy az őstermelésnél 3,086.000-ről 3,469.000-re, az iparban 715.000-ről 813 ezerre, a kereskedelemben pedig 444.000-ről 539.000-re növekedett az önálló egyének száma, a mi alig vall koncentraciora. Hasonló eredményeket tár elő a tisztviselőket és munkásokat alkalmazó vállalatok száma is, az őstermelést kivéve, a hol a szóban forgó öt év alatt 1,484.000-ről 1,340.000-re csökkent az ily vállalatok száma. Az iparban ellenben 593.000-ről 616.000-re, a kereskedelemben 233.000-ről 249.000-re menő emelkedés észlelhető. A munkásoknak vállalatonként való alakulása is a koncentracio ellen érvel. Ugyanis 1901-ben 60%-a a munkásoknak kis- és középvállalatokban volt alkalmazva, a nagyvállalatokban csak 40%-a s 1896-tal szemben ez irányban lényegesebb eltérés nem tapasztalható. Vagy 1896-ban az őstermelésnél egy vállalatra 2·3, 1901-ben 2·2, az iparban és közlekedésnél 6·3, illetve 6·9, a kereskedelemben 2—6, illetve 3·0 munkás jutott. Hol a koncentracio, kérdi mindezek után Yves Guyot.

Belgiumra nézve már nem használ fel összehasonlitó adatokat s tisztán az 1896-iki számlálás eredményeire hivatkozik, melyek szerint a kisipari vállalatok vannak tulnyomó többségben, nyilvánvaló jeleként annak, hogy a nagyipar nem fojtja el s nem támadja meg létükben a kisipari vállalatokat.

Mindezek alapján Yves Guyot végkövetkeztetése az, hogy a markszista tételek helytelenek s ennek folytán azzal az előterjesztéssel élt az ülés előtt, hogy mondassék ki, hogy a koncentracio kifejezés a statisztikában csak abban az esetben használtassék, mikor a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi vállalatok és pénzintézetek absolut és relativ számának kevesbedésével egyidejüleg annak a kategóriának össztevékenysége, melyhez tartoznak, emelkedést mutat.

Yves Guyot-nak Bücher válaszolt. Első sorban rámutatott arra, hogy a koncentracionak olynemű meghatározása, a minőt Yves Guyot adott, sem a manifestumban, sem Marxnak munkái-

ban nem lelhető meg Utalt továbbá arra, hogy különben is a koncentracio elbirálásánál oly nehéz kérdéssel állunk szemben, melynek érvényesülését, vagy ennek ellenkezőjét statisztikai adatoknak egyoldalú felhasználásával, a mint azt Yves Guyot tette, eldönteni nem lehet. Nem elégséges csak a vállalatok számának alakulásából következtetni, hanem más körülményekre is figyelemmel kell lenni. A vállalatoknak a népességszámhoz való viszonyitása, a mit Yves Guyot mindjárt az Egyesült Államokra nézve, a hol a népesség 1850-től 1900-ig 23 millióról 76 millióra gyarapodott, figyelmen kivül hagyott, már a legtöbb esetben a gazdasági erőknek bizonyos összpontositásáról ad újabban számot. De nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy mig a statisztika sok vállalatot teljesen különállónak mutat ki, addig a valóságban ezek nem egyebek, mint nagy vállalatok fiókjai. A termelésre vonatkozó adatok sem mellőzhetők, sőt ezek igen lényegesek a koncentracio kérdésének megitélésénél. Yves Guyot az Egyesült-Államokra nézve idéz ugyan ily irányú adatokat, a melyekből az tünik ki, hogy a termelésnek közel 60%-át a nagy vállalatok látják el, azonban ő ez adatokra — minden indokolás nélkül — különös súlyt nem helyez. A tőkének vállalatok szerinti megoszlása is inkább a koncentracio mellett szól, semmint ellene. A részvénytársulatok, szövetkezetek, majd tovább menve a kartellek, trustök stb., melyek mind kivétel nélkül a vagyonerők összefoglalását czélozzák, napról-napra nagyobb jelentőséget nyernek, sőt az egyesülés eszméje ép a kis existentiák körében is fokról-fokra terjed. A tömeges szükségletkielégités szintén a nagy vállalatok alakulásának kedvez. Mind oly tények ezek, melyek a mai gazdasági életben folyton észlelhetők s tagadhatatlan jelei bizonyos koncentracionak. Ép ezért Bücher azt javasolta a sessionak, hogy Yves Guyot javaslatát ne fogadja el, mert kár a socialistákkal szemben oly téren pazarolni erőinket, a hol nekik van inkább igazuk. A sessio ezúttal nem is foglalt állást a felvetett kérdésben, hanem azt egyelőre további tárgyalások végett bizottsághoz utasitotta.

Objective birálva az Yves Guyot által felvetett kérdést, a leghelyesebb módozat, az egész gazdasági életre kiterjedőleg teljesen sem pro, sem contra nem foglalni állást. A koncentracio érvényesülésének elbirálásánál egyik főszempont distinguálni az egyes foglalkozások szerint. Ily vizsgálódás azután arra az eredményre vezet, hogy egyedül az őstermelés terén nem észlelhető ily folyamat, mig a bányászat, kereskedelem, közlekedés, biztositás és bankügy határozott koncentraciót árulnak el. Nem mentes a koncentraciótól az ipar sem, csakhogy itt e jelenség különböző tényezők közremüködése folytán sokkal burkoltabb, mint az előbbi foglalkozási ágaknál. Főként nehéz azért az ipar terén a koncentraciót észrevenni — a mint azt Bücher helyesen megjegyzi — mert minden fejlődő kulturnép ipari termelésének fokozására törekszik s igy habár a nagyvállalatok is viszik a főszerepet a kisvállalatoknak is nagysokasága alakul egyidejüleg. De ha csak általános jellegű szempontokra vagyunk figyelemmel, akkor is arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy tagadhatatlan, hogy a mai kor inkább a nagy mint a kisvállalatoknak

kedvez, a mi másra nem vallhat, mint koncentrációra. Igy a tőkeerő túlsúlya, sőt uralma a munkaerő felett, a munkamegosztás lehető legnagyobb menő alkalmazásával járó előnyök, a nagy kereslet könnyű kielégitése, egyöntetű árúkészités, gyors szállitás, a termelési költségek lehető leszállitása, a koczkázatból származó veszteségek enyhitése, a termelés folytonos javitása stb. stb., mind oly tényezők, a melyek elsőrendű szereppel birnak a mai gazdasági életben s a melyek mind a nagy vállalatok kriteriumai. Viszont azonban az is kétségtelen tény, hogy a nagy vállalatok terjedése is bizonyos határok közé van szoritva s egyrészt a termelés nagyfokú szétágazása, másrészt a forgalom és fogyasztás helyi szétszórtsága miatt mégis túlnyomó többségben mindig a kis vállalatok lesznek, a mint ezt a jelenlegi statisztika is igazolja. A tény az, hogy a gazdasági erők koncentrálódnak, de ez a folyamat nem oly hatalmas, hogy teljesen felszivná és szükségtelenné tenné a kis vállalatokat, sőt nem egy példa van arra, hogy éppen koncentráció, illetőleg nagy vállalatok létesülésé folytán számos kis vállalat alakul.

A gyakorlati életet erősen érintő s a sessiónak különben is egyik igen érdekes tárgya volt »Az árak, illetőleg a gabonaárak statisztikájának« kérdése. A gabonaárstatisztika a nemzetközi statisztikai intézetnek 1889. évi londoni sessióján szerepelt első izben napirenden; Vesselovsky ismertette az orosz pénzügyministeriumnak ez irányú munkálatait. Ujból előkerült e kérdés az 1903. évi londoni session, a mikor Földes értekezett teljesen kimeritően e tárgyról.

A gabonaárakkal érdemlegesen első izben Tooke és Newmarch foglalkoztak. Követőik számosan akadtak kivétel nélkül az egyes nemzeteknél. Nálunk Földes már 1887-ben közzétett »Statisztikai tanulmányok a gabonaárak hullámzásáról a XIX. században és a gabonadrágaságok hatásairól«[1]) czímen egy beható tanulmányt a szóban forgó kérdésről. A londoni sessión is Földes volt a gabonaárstatisztikának egyik előadója s előadói javaslatában főként a gabonaárstatisztikának elveit kivánta megállapitani. Földes szerint e statisztikában az első czél az adatok összehasonlithatóságát elérni. Annál könnyebb elérni ezt, mert mig a legtöbb statisztikai ágban az adatok nehezen gyüjthetők egybe, addig a gabonaáralakulásról a kifejlett kereskedelmi élet folytán mindig kellő tájékozódást lehet szerezni. A tudomány feladata csak abban áll, hogy a nagy adathalmazból kiválaszsza azt, a mi a tudományos és a gyakorlati élet szempontjából értékkel bir. Ennek alapján az elvek, a melyek egy helyes alapokon nyugvó nemzetközi gabonaárstatisztikának alapját képezhetik, a következőkben foglalhatók össze: 1. mily adatok gyüjtessenek és mily gabonaneműekről; 2. mily minőségek vétessenek figyelembe az egyes gabonanemeknél; 3. mily időközökről történjék az adatgyüjtés; 4. a börzeárak, vagy az egyéb piaczi árak, illetve a börze és más piaczi árak együttesen tétessenek

[1]) Ugyanez a dolgozat »Die Getreidepreise im XIX. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der Preisschwankungen« czímmel megjelent a »Statistische Monatschrift« Wien 1877—1882. évfolyamaiban.

vizsgálat tárgyává s végül 5. az évi gabonaárhullámzás folyamata naptári vagy termelési év, illetőleg mindkét szempontból vétessék figyelembe. A nemzetközi statisztikai intézet sessiója elé Földes ezek után azzal a javaslattal élt, hogy a következő sessió elé terjesztessék oly irányú tervezet, mely a legmegfelelőbb módszert tartalmazza egyrészt a gabonaárakra vonatkozó adatok gyüjtését és ezek összehasonlithatóságának elérését illetőleg, másrészt tekintettel a kérdés nagy gazdasági és társadalmi jelentőségére, állittassék össze az e kérdésre vonatkozó irodalom Földes propositióit a sessió egyhangulag elfogadta.

Mielőtt tovább kisérnők a fejleményeket, czélszerűnek véljük, ha Földesnek a londoni sessión tartott igen tanulságos előadásából — bár ezek akadémiai székfoglaló értékezésében is bővebb méltatást nyertek — egy pár tényt röviden e helyen is megemlitünk. Igy Földes a gabonaárak vizsgálata közben első sorban arra a jelenségre jött rá, hogy a XIX. század igen magas gabonaárakkal indul meg s ezek a századnak körülbelül második évtizedéig tartanak, a mely időszakban az éhség is nem egyszer fellépett. Ettől kezdve a század első felének végéig alacsony árak uralkodnak. Az 1821—30-ig és 1841—1850. terjedő évtizedek meg épen e század legalacsonyabb gabonaárakkal biró időszaka közé tartoznak. A század második felét a magas gabonaár jellemzi; csak a 80-as években áll be árcsökkenés s az 1891—1900-ig terjedő idöszakban pedig határozottan abnormisan alacsonyak az árak. A század első felében uralkodó árakat megszakitó drágaság vezet Angliában Peel nagyszabású szabadkereskedelmi reformjához, a Cobden vezetése alatt álló Anti—Corm—Law—Leagne győzelméhez és a gabonavámok eltörléséhez. Ezzel bizonyos ellentétet képez az a tény, hogy a század második felében, noha a gabonaárak magasak voltak, ismét életbelépnek a gabonavámok.

A XIX. század gabonaárstatisztikájának egyik érdekes jelensége, hogy alacsonyak voltak rendszerint az árak a termelő s magasak a fogyasztó országokban. A gabonaárhullámzást vizsgálva, továbbá meg lehet állapitani, hogy a szélsőségek főként télen s legkevésbé az aratáskor érvényesülnek.

A mi a gabonaár-statisztikának a kopenhágai session való szerepét illeti, megemlitendő, hogy ezuttal Baines és Földes voltak az előadói. Előbbi a londoni sessio kivánságához megfelelően az irodalmi anyagot gyűjtötte össze, utóbbi pedig a módszert ismertette, a melynek alapján ily nemzetközi statisztika készülhetne. Földes szerint, a mint ezt különben már a londoni session is jelezte, a gabonaár-statisztikában öt kérdésre kell megfelelni. Az első az, hogy mily időszakról gyüjtessenek az adatok. Szerinte a helyes eljárás az lenne, ha hetenként, havonként és évenként (és pedig ugy a naptári mint a termelési évről) állapittatnának meg statisztikailag a gabonaárak. A mi az adatok jellegét illeti, Földes azon a véleményen van, hogy figyelembe kell venni a helyesség kedvéért ugy az egyes helyi jellegű piaczi, mint az összes börzeárakat. Egyik lényeges elve volna e statisztikának továbbá, hogy az árakat a gabonanemek minősége szerint tüntesse fel. Sulyt kellene azonkivül helyezni a kül-

kereskedelemre, illetőleg a behozatalban és kivitelben érvényesülő adatokra. Végül főként a tudományos szempontokat mérlegelve, a minimum, maximum és átlagárakat is megkellene küiönböztetni. Nagyarányú vita után — a gabonanemek minőségére vonatkozó részt kivéve — Földes javaslatát az ülés elfogadta, bizottságot alakitott a kérdés tanulmányozására s egyidejűleg felhatalmazta ezt azzal a joggal, hogy működési körébe szaktudósokat is bevonjon. Maga a nemzetközi statisztikai intézet pedig elhatározta, hogy megkeresi az egyes államok kormányait, gazdasági és kereskedelmi egyesületeit, hogy támogassák e nemzetközi statisztikának megvalósulását.

Nem lesz érdektelen e helyen a római nemzetközi mezőgazdasági intézetnek a gabonaár-statisztikára vonatkozó állásfoglalásával is megismerkedni, annál is inkább, mert ez intézetre egyes felszólalók részéről többször is történt hivatkozás. Ez intézet, mint tudvalevő, az 1905. év junius hó 7-én létrejött nemzetközi megegyezés alapján áll. Ez egyezmény kilenczedik szakasza értelmében a nemzetközi intézet egyik feladata lenne »a gabona és husárjegyzéseknek a föld minden részéről való gyüjtése- és nemzetközi használatra szánt kimutatásokban való rendszeres (naponként) közzététele«. A nemzetközi mezőgazdasági intézet főként gyakorlati czélokat kivánt elérni ez uton, azonban Ruhland egyik utolsó előadói javaslatában ily szempontból a tervet — egész helyesen — nemcsak gyakorlatiatlannak, hanem hiábavalónak is találta és pedig azért, mert az egyes államok gazdaközönsége Román keresztül a nagy költségek daczára legalább másfél—két napi késedelemmel értesülne oly árjegyzésekről, a melyeket a fennálló távirati irodák hiradásai nyomán bárki már ugyanazon nap délutánján a világ bármely részén olvashatott. Azonkivül helyesen utal arra is Ruhland, hogy ily gyors közlése az adatoknak nem engedhetné meg azok szükséges és kellő birálatát, a minek folytán sok számtévesztés és hiba csuszna be a kimutatásokba, a mi csakis zürzavarokra adna okot. Ruhland azon a nézeten van, és valóban ez a tényállás is, hogy a gazdák nagy többségére nézve csak a belföldi árjegyzéseknek van gyakorlati jelentőségük és oly tapasztalatokkal, gyakorlattal és szakismerettel, a minőt a külföldi piaczok áralakulásának és esetleg várható hatásának megitélése jár, igen kevés egyén rendelkezik. A szóban forgó adatoknak határozottan első sorban tudományos a jelentőségük és ép ez okból helyes ezek gyüjtése, azonban szükségtelen azoknak naponként való közzététele.

A római nemzetközi mezőgazdasági intézet elé terjesztett javaslata Ruhlandnak a dolog érdemét illetőleg teljesen összevág a nemzetközi statisztikai intézet véleményével. Az adatok összegyüjtésének szükségessége kétségtelen, azonban az adatoknak naponként való közzététele felesleges. Teljesen elég, a mint azt a Földes-féle javaslat tervezi, ha hetenként, havonként és évenként közöltetnek.

Kapcsolatban e kérdéssel felvetünk e helyen egy eszmét. Ugyanis ugyancsak a kopenhágai sessio Van der Borght-nak azt a megbizást adta, hogy egy nemzetközi statisztikai hivatal-

nak tervezetét a következő sessióra dolgozza ki. E nemzetközi statisztikai hivatal úgy van tervezve, hogy necsak a tudományos szempontok érvényesüljenek, hanem egyszersmind oly munkálatok végeztessenek részéről, a melyek a gyakorlati czélokat — sőt első sorban ezeket — is figyelembe veszik. E végből e hivatal egyelőre nem évkönyvet, vagy valamely hosszabb időközökben megjelenő kiadmányokat tenne közzé, hanem arra fektetné a fősúlyt, hogy különösen a gazdasági életet közvetlenebbül érdeklő adatok minél rövidebb idő alatt, pl. havonta feldolgoztassanak és úgy a tudományos világnak, mint a gyakorlati politikusoknak, az üzletembereknek stb. rendelkezésökre bocsáttassanak. Ez intézmény feladatává kellene tenni tehát a nemzetközi gabonaárstatisztikának szerkesztését is. E mellett nemcsak czélszerüségi, hanem pénzügyi szempontok is szólnak.

Az egyes nemzetek vagyoni erejének megitélésére hosszú időn keresztül a kereskedelmi mérleg alakulását használták fel. Folyománya volt ez a sokáig uralkodó merkantil-rendszernek. Smith már bebizonyitotta a kereskedelmi mérleg elméletének hamis voltát s felállitja ezzel szemben azt a tételt, hogy »létezik egy másik mérleg, mely nagyon különbözik a kereskedelmi mérlegtől s a mely a szerint, a mint kedvezően vagy kedvezőtlenül alakul, szükségképen előidézi minden nemzet jólétét vagy hanyatlását. Ez az évi termelési és fogyasztási mérleg«. A Smith-féle mérleg megállapitása azonban kivihetetlen nehézségekbe ütközik. Ép ezért ez idő szerint egyrészt a nemzeti vagyon, másrészt a nemzeti jövedelem s végül a fizetési mérleg adatai szolgálnak a különböző nemzetek vagyoni erejének, ha nem is teljesen pozitiv, de legalább megközelitő elbirálására.

A nemzetközi statisztikai intézet, mely mindig kellően méltányolta a gazdasági statisztikát, nem hagyhatta figyelmen kivül e kérdést sem. Az 1903. évi berlini session már napirendre kerül a nemzeti vagyon és jövedelem kérdése és bár nagy skepsis uralkodott az iránt, hogy akár egyiket, akár másikat számszerüleg teljesen meg lehessen állapitani, annyi azonban mégis nyilvánvalóvá lett, hogy sok oly adatot lehet összehozni, a melyek révén legalább approximativ betekintést lehet elérni ugy a nemzeti vagyon, mint a nemzeti jövedelem alakulásába. Sokkal nehezebbnek látszott a fizetési mérleg kérdésének megoldása, mely a belföld és külföld között végbemenő árú- és értékforgalom összes elemeinek pontos kitudását, a nemzetközi értékforgalomra vonatkozó valamennyi adat teljes ismeretét tételezi föl.

(Vége következik.)

Bud János

Temesvár város közgazdasági leirása. V.

Ruházati ipar:

Két *férfiruhagyár*, mely összesen 42 munkást foglalkoztat.

Egy *női ruhagyár* 35 munkással. Készitményei az első rangú fővárosi czégek gyártmányaival vetekednek. Exportja is van.

Egy *keztyügyár*, mely maga cserzi és festi a juhbőrt. A vállalatot pompás árúja révén hazánkban és a külföldön is jól ismerik. A gyár a mult évben részvénytársaság tulajdonába ment át, mivel azonban a reconstructiós munkák nem fejeződtek be, teljes üzemmel még nem dolgozik. Most csak 90 munkást foglalkoztat.

Egy *nemezkalapgyár*. Puha és kemény gyapju- és nyúlszőrkalapokat készit, melyeknek mind hazánkban, mind a külföldön és pedig Ausztriában, Németországban, Belgiumban és Angliában éppen ugy, mint a keleti országokban, kitünő a keresletjük. A vállalatnak 400 munkása van.

Két *szalmakalapgyár*. Férfi-, női- és gyermekkalapokat gyártanak közönségesebb és finomabb minőségben. Mind a kettőnek Ausztriába és a Balkán országaiba kivitele is van. Az egyik 36, a másik 34 munkással dolgozik.

Egy *czipőgyár*. A Turul czipőgyári részvénytársaság nagyipari telepe hazánk egyik legnagyobb gyári vállalata. 900 munkással dolgozik és árúit 108 fiókja utján értékesiti. Fiókjai közül 30 Magyarországon, 41 Ausztriában, 33 Németországban, 1 Szerbiában, 1 Angliában, 1 Hollandiában és 1 Svájczban van. Évi kivitele 3·5 millió K.

Papirosipar.

Egy *dobozgyár*. Túlnyomólag a temesvári és délvidéki vállalatoknak szállit. Munkásainak száma 20.

Élelmezési ipar.

Négy *műmalom*. A lisztgyártás a város legrégibb gyártási ága, mely ma is virágzó, jóllehet az utolsó két év ez iparágra nézve kedvezőtlen viszonyok közt folyt le. A telepek közül az Erzsébet gőzmalom a legnagyobb, mely 21 kővel és 38 hengerrel dolgozik és naponként 1.800 mtm. őrleményt gyárthat. Munkásainak száma a termelési főidőben 250, rendes körülmények között pedig 200. A többi három gyárban 25, 20, illetőleg 12 járat

végzi az őrlést és összesen 150 munkás dolgozik benne. A temesvári gőzmalmoknak jelentékeny kivitelük van, a mely Ausztriába, Németországba, Hollandiába és Franciaországba irányul.

Egy *czukorkagyár*, mely gőzüzemre van berendezve és a kereskedelmi árún kivül finomabb selyem-, dragée- és dessert-czukorkákat is készit. Egyelőre 60 munkás talál benne foglalkozást. A temesvári czukorkákat szivesen vásárolják kereskedőink.

Egy *vajgyár*. Eladási központja Budapesten van. A telep az 1907. évben 153.000 kg. vajat termelt, melynek java részét Németországba szállitotta.

Egy *dohánygyár*, mely 1674 munkást foglalkoztat. A gyár az 1907. évben 149.670 kg. és 69,896.612 csomag pipadohányt, 20.610 darab fonadékot, 24,923.222 darab szivart és 230,430.379 darab czigarettát készitett.

Egy *sörgyár*. Ez a nagyipari telep a város egyik legnagyobb és legrégibb vállalata, 1907. évi termelése 46.170 hl.-re rugott. Tekintélyes exportja van. Munkásainak száma 81.

Három *szeszgyár* és pedig két ipari és egy mezőgazdasági. A legnagyobb közülök az utolsó esztendőben 34.549, a másik kettő 14.388 és 3.807 hl. szeszt termelt. A két ipari gyár külföldre is szállit. Ezekben a vállalatokban összesen 260 munkás dolgozik.

Egy *élesztőgyár*, mely melléküzeme a mezőgazdasági szeszgyárnak.

Egy *eczetgyár*.

Három *pálinkagyár*. A három telep az ország legnagyobb szilvoriumfőzői közé tartozik, mely számottevő mennyiséget visz ki a külföldre. Az egyik vállalat cognacot is gyárt.

Egy *szikvizgyár*. A temesvári vendéglősök és kávések szövetkezeti gyára.

Egy *jéggyár*, mely a városi vágóhiddal kapcsolatos.

Vegyészeti ipar.

Egy *világitógázgyár*. A most városi tulajdonban levő vállalat az 1857. évben alapittatott. 1907-ben 926.410 köbméter légszeszt termelt, 17·5%-kal többet, mint az előző esztendőben. A telepnek 50 munkása van.

Egy *gyujtógyár*, mely az országosan ismert Emke gyujtót készíti. A nagyipari vállalat 380 munkást foglalkoztat és mintegy 200.000 K értékű árút szállit külföldre.

Egy *vegyészeti árúgyár*, mely társvállalata a gyujtógyárnak. Kocsikenőcsöt, fénymázt és bőrzsirt készit főleg. A keleti államokba kivitele is van.

Egy *szappangyár*. Jó minőségű mosó- és pipereszappant készit.

Sokszorositó ipar.

Négy *nyomda*. A sok napilap miatt a város nyomdaipara nagyon fejlett. Temesvárnak összesen 9 nyomdája van; itt azon-

ban csak a nagyobbakat emlitjük. Eme vállalatok munkásainak száma 110.

Egy *illatszer-* és *kozmetikai* árúk gyára. A vállalat különféle termékei egész Magyarországon és Ausztriában el vannak terjedve.

Munkásviszonyok. Temesvár városában a munkáselemnek a számos nagy- és kisipari vállalat következtében fontos szerep jut. Külön fejezetet szentelünk ezért a munkásság ügyeinek, hogy a kellő részletességgel tárgyalhassuk mindazokat a kérdéseket, a melyek ide tartoznak.

Mindenek előtt meg akarjuk állapitani, hogy mennyi a Temesvárott foglalkoztatott *munkások száma.* A felsorolt 65 gyárban pontos adatok szerint 6.500 munkás dolgozik; a képesitéshez kötött mestereknél 1.106 segéd és 1.027 inas talál foglalkozást; végül az ipartestületi statisztikában nem szereplő épitőipar (a statisztikának az év végén való lezárásakor az épitkezések teljesen szünetelnek) 900 munkásnak ad dolgot.

E szerint van Temesvárott:

6.500 gyári munkás;
1.106 képesitéshez kötött ipart üző segéd;
1.027 » » iparban foglalkoztatott inas;
900 épitőmunkás, a mi

összesen 9.533 ipari alkalmazottnak felel meg. Ebben a kimutatásban azonban nem szerepelnek a nem qualificált iparágat folytató kis- és középüzemek segédmunkásai, a kiknek hozzáadásával és a be nem jelentettek betudásával Temesvár ipari munkásságának számát kereken 10.000-re tehetjük.

Ha az egyes munkáscsoportok számarányát fontolóra veszszük, feltünőnek fogjuk találni a gyári telepeken alkalmazottak nagy számát, mig az ipari foglalkozások zömét alkotó képesitett mesterségekben működő segéderőt kicsinynek kell mondanunk. A munkásság 65%-a gyári vállalatokban van alkalmazva, vagyis Temesvár iparvárosi minőségében a gyári jelleg igen élesen domborodik ki. Más szempontból nézve a gyárak ipari személyzetét, azt látjuk, hogy a nagyipari vállalatok egyenként átlag 100 munkást foglalkoztatnak. Ez hazánk közgazdasági viszonyai közepette nagy szó. Ez az örvendetes adat azonban egyszersmind bizonyiték a temesvári gyárak életrevalósága és prosperitása mellett, mert a termelő-képességnek egyik kétségtelen jele a foglalkoztatott munkások száma.

A képesitett iparágat üző kisipari telepeken alkalmazott segéderő már nem kielégitő. Az ipartestület kimutatása szerint 1.359 képesitett mestere van a városnak. Ha a qualificált ipar valóban csak 1.106 segéddel és 1.027 inassal dolgozik, átlagban egy-egy mesterre sem egy egész segéd, sem egy egész inas nem jut. Ebből az következik, hogy az önálló mesterek nagy része segéderő nélkül folytatja iparát. A kisipar tehát korántsem terjeszkedik abban az arányban, mint a gyári ipar. A kézmüvesség nem a productio fokozásával, hanem szakismereteinek korszerű bővitésével igyekszik versenyképességét emelni.

A munkáselemnek eme nagy kiterjedtsége természetessé teszi, hogy Temesvár városa számottevő arányban kiveszi részét

azokból az átmeneti nehézségekből, melyeket a munkásság napjainkban egész Magyarországnak támaszt. A gazdasági consolidatiónak ezek a gyermekbetegségei, muló jellegük mellett is, érzékeny károsodást idéztek elő, a mi nemcsak abban mutatkozott, hogy az önálló vállalatok egy részének alapja megingott, hanem közvetve kifejezésre jutott a vállalkozó kedv elvárt élénkülésének elmaradásában. Temesvárott a munkásság magatartása a nagytőkés vállalatoknak korántsem volt annyira kárára, mint a kis- és különösen a középüzemeknek. A pénzügyileg erős gyárak a munkásságnak sokszor bizony meggondolatlan és nem ritkán ok nélkül való támadásaival szemben könnyebben védekezhettek, mint a kisipari telepek, melyekre nézve minden fillérnyi béremelés a forgótőkének és ezzel a termelési képességnek csökkenését jelenti. A gyári munkásságnak béremelésre irányuló törekvései csak ritkán nem vezettek sikerre. A meddig a munkások a munkájuk értéke és a vállalati versenyképesség megvonta határon belül nyilvánitották követeléseiket, addig nagyipari telepeink méltányosan megfeleltek a hozzájuk intézett kérelmeknek. Ha a munkásság józanul, helyzetének javitása érdekében emelt szót, a tőke talán sohasem fösvénykedett. Ellenkezőleg. A gyárak mindig azon voltak, hogy a munkásságnak lehetőleg mindaz megadassék, a mit kér. A középüzemek és a kisipari vállalatok azonban érthető okokból ellene szegültek azoknak a törekvéseknek, a melyeket a munkásság szocziális helyzetének javitása czéljából érvényesiteni igyekezett. A mióta a munkáselem élesebb küzdelmét megkezdette, városunkban a kisiparosság és segédszemélyzete között a viszony sokkal feszültebb, mint a gyári munkásság és a nagyipari telepek között A tőkeerős vállalatok a munkabéreknek az utolsó négy esztendő óta 50—100%-kal való felemelése folytán a rentabilitást illetőleg veszteséget szenvedtek ugyan, ezt azonban a termelés kiterjesztésével, gazdaságosabb alapra való helyezésével és technikai előnyök alkalmazásával némiképen pótolták. Ezzel szemben a kisüzemek jövedelmezőségük kisebbedését semmivel sem ellensulyozhatták és productionális képességük is fogyott. Mivel pedig a kisipar helyzetének rosszabbodását a munkásságnak tulajdonitja, számos mester a segéderőnek lehető korlátozását viszi keresztül. A sok béremelés, sztrájk, bojkott és a segédeknek a munkaadókkal szemben az utóbbi időben tanusitott magaviselete a szó szoros értelmében elidegenitő hatással van a mesterekre. A munkásmozgalmak a temesvári kisiparban határozottan decentralisatiót szültek. Mig a nagyipari vállalatok ma szinte kivétel nélkül több munkást foglalkoztatnak, mint négy évvel ezelőtt, addig a középüzemek száma azóta alább szállott, a kisipari műhelyek pedig egyenként kevesebb munkással dolgoznak. A kisipari segéderő nem absolute kisebbedett, mert a temesvári műhelyek összessége ma valóban több segédnek ad munkát, mint annak előtte, hanem az önálló iparüzők szaporodása mellett az egyeseknél alkalmazott segédek száma csökkent.

Alig hisszük, hogy az ipari munkásság ezt kivánta elérni. Ezzel egyenesen a saját érdeke ellen cselekednék. A kisiparosság egy része, sajnos, amugy is áldozatul fog esni a terjeszkedő gyári

iparnak. A felszivási processus gyorsitása nem lehet a munkásság érdeke, mert ezzel a munkakeresletet is kisebbiti és saját önállósitási szándékainak megvalósitását is megnehezíti. A munkásság taktikájának az a legnagyobb baja, hogy hatalmi kérdésnek tekinti gazdasági küzdelmét, melyben a tárgyilagosság érvei sem tudják meggyőzni. Már pedig az kétségtelen, hogy kétféle érdeket érintő ügyeket csakis a józan belátáson alapuló objectivitás intézhet el kölcsönös tartós megelégedésre. Egyfelől hatalmi momentumoknak előtérbe való tolása, másfelől pedig a hirdetett uj eszmékre meg nem érett munkásság eljárása[1]) méltán elkeseredést szült a kisiparosság között, melynek önérzete joggal fellázadt a munkásság támasztotta egyenesen megalázó követelések ellen. Az egyetértés, az egymást megérteni tudás hiánya Temesvár városát az 1906. évben a sztrájkok és munkáskizárások szinterévé avatta. Ezeknek a munkabeszüntetéseknek alább közlendő statisztikája kétségtelenné teszi, hogy a belőlük származó anyagi kárnak a gyári ipar szinte elenyésző hányadát viselte, a kisiparosságra pedig teljes sulyával nehezedett a nagy csapás.

Az 1906. évi sztrájkok és munkáskizárások chronologikus sorrendje a temesvári kereskedelmi és iparkamarának a jelzett évre vonatkozó jelentése szerint ez volt:

A sztrájk kimondásának napja	Az iparág megnevezése; a sztrájkoló telepek száma	A sztrájkoló munkások száma	A sztrájk tartama (nap)	Jegyzet
1906. jan. 31.	Szabósegédek egy műhelyben . .	12	1	A mester a sztrájkolókat elbocsátotta.
» febr. 5.	Szabósegédek valamennyi műhelyben	180	59	Mire a sztrájk véget ért, csak 80 segéd volt a városban.
» márc. 6.	Famunkások (kádárok, asztalosok) egy telepen	14	27	
» » 17.	Kályhássegédek valamennyi telepen	20	9	
» ápr. 5.	Malommunkások egy telepen . .	150	12	
» » 17.	Épitőnapszámosok egy telepen .	60	1	
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . .	24	1/2	
» » 23.	Epitőnapszámosok négy telepen .	70	30	L. ápr. 30!
» » 23.	Szobafestő- és mázolósegédek valamennyi műhelyben	80	7	A sztrájkot a munkások kizárása folytán mondották ki.
» » 30.	Az épitőiparosok kizárják az összes munkásaikat (segédeket és napszámosokat)	700	23	Máj. 15-én a kizárást a kubikosokra és napszámosokra nézve megszüntetik.

[1]) A temesvári kereskedelmi és iparkamarának az 1906. évről szóló közgazdasági jelentése szerint: »Uj tanok terjednek a munkásság körében, tanok, a melyek szorgalom helyett tunyaságra, alaposság helyett felületességre, öntudat helyett pöffeszkedésre buzditanak. Segédeink körében meghonosul az a nézet, hogy munkaadójuk ellenségük, a kivel ellenségként is kell elbánni.«

A sztrajkj kimondásának napja	Az iparág megnevezése; a sztrájkoló telepek száma	A sztrájkoló munkások száma	A sztrájk tartama (nap)	Jegyzet
1906. máj. 2.	Asztalossegédek valamenńyi telepen	200	53	Öt helyen teljesitik a segédek követelését, ott munkába lépnek.
» » 21.	A Temesvárott munkában levő összes ipari munkások	10000	2	Ok: az épitőiparosok nem fizetik meg a segédeknek a kizárás alatt a bért.
» » 25.	Téglavető munkások négy telepen	80	2	
» jun. 4.	Kádársegédek valamennyi műhelyben	40	1	A segédeket elbocsátják.
» » 18.	Vásári czipészek segédjei tizenegy műhelyben	31	1	A mesterek elbocsátják a sztrájkolókat.
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . . .	18	1	
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . . .	12	2	A mester elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 25.	Vasúti pályamunkások	170	7	
» » 30.	Vasúti raktármunkások		2	
» jul. 2.	Kalapgyári munkások egy telepen	100	1	A gyár elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 10.	Pamutszövőgyári munkások egy telepen	60	2	A gyár elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 11.	Lakatossegédek két telepen . . .	30	1	
» » 17.	Bádogossegédek egy telepen . .	6	1	
» » 19.	Kalapgyári munkások egy telepen	200	6	
» » 25.	Bádogossegédek egy telepen . .	6	1	
» aug. 16.	Épitőmunkások egy telepen . . .	38	5	
» » 21.	Épitőmunkások két telepen . . .	100	1	
» szept. 10.	Malommunkások egy telepen . .	99	1	A sztrájkolókat elbocsátják.
» » 24.	Asztalossegédek egy telepen . .	22	5	

Ezek miatt a sztrájkok miatt nem kevesebb, mint 264 munkanap, és — ha két korona munkabérátlagot veszünk alapul, — 132.500 korona munkabér ment veszendőbe.

Az 1907. esztendő már sokkal békésebb viszonyok között folyt le. A szakszervezetek ebben az évben inkább politikai téren működtek és igy nem igen értek reá, hogy szélesebb körü gazdasági actiót inditsanak. Teljes azért mégsem volt a béke. Az emlitendő munkabeszüntetések között a két gyujtógyári volt a legnagyobb. Az első 23 napig tartott és 150 férfi és 163 női munkás vett benne részt. Öt napon át pedig a gyár valamennyi munkása sztrájkolt. Az épitő munkások egy része szintén két izben hagyott fel tömegesen a munkával: márczius 1-jétől május 10-éig 400-an szüneteltek, később pedig egy telep 103 munkása egy napon keresztül nem dolgozott. Sztrájkolt azonkivül 110 czipészsegéd 4 napig, 30 bádogos két hónapig és 60 kovács 3 napig. A bognárok, kocsigyártók, nyergesek és fényezők munkabeszüntetése kisebb jelentőségü volt.

Az emlitett sztrájkokra hol a munkaidő szabályozása, hol a szervezkedési szabadság, vagy a bizalmi férfiak intézményének elismerése, hol az inastartás korlátozása, hol más körülmény, legtöbbször azonban a munkabér felemelése adott okot.

Lássuk már most, hogyan állunk a temesvári *munkabérek* kérdésével. A munkásság évek óta folytatott gazdasági harczának megvan az az eredménye, hogy a Temesvárott fizetett munkabérek jóval meghaladják az országos átlagot. A szakmunka itt valóban oly anyagi elismerésben részesül, mint kevés hazai városban. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy Temesvárott a megélhetési viszonyok is nehezebbek, mint másutt.

A munkásokkal a bér tekintetében való megegyezést czélzó törekvések a városban nem voltak hiábavalók. Megállapithatjuk, hogy a munkaadók éppenséggel nem zárkóztak el a munkásaikkal collectiv szerződésre való jutás elől, sőt az egyik-másik iparágban maguk a mesterek voltak azon, hogy irásos megállapodásokkal biztos helyzet teremtessék. Collectiv szerződés alapján szabályozták a béreket az asztalosok, bádogosok, borbélyok, czipészek, kárpitosok, kéményseprők, lakatosok, nyomdászok és szabók.

A rendezett bérviszonyokkal biró főbb iparágak *minimális* bérei a következők: asztalos 3 K, bádogos 2·80 K, bognár 2·40 K, borbély havi 10 K és ellátás, vagy havi 50 K ellátás nélkül, kárpitos 3 K, kéményseprő havi 16 K és ellátás, a harmadik éven túl havi 80 K ellátás nélkül, kovács 2·40 K, könyvkötő 2·40 K, kőfaragó 42 fillér órabér, kőműves 4 K, molnár 3·20 K, lakatos 2·60 K, mázoló és fényező 3·40 K, nyomdász heti 22 K, szabó heti 20—24 K, szobafestő 3·40 K. E mellett természetesen több iparágban a darabszám szerint való fizetés és az akkordbér is divik.

A temesvári nagyobb gyárak viszont ezeket a béreket adják:

Turul czipőgyár: heti bér férfiak 12—26 K, nők 7—12 K, accordbér férfiak 18—36 K, nők 9—18 K;

városi villamos telep és gázgyár: a város megállapitotta bérszabályzat három fokozatot ismer. Az egyes fokozatokba való jutás három évi szolgálat alapján történik. A III. fokozat 1·80—2·60 K, a II. fokozat 2·80—3·60 K és az I. fokozat 3·80—5 K-nyi bért tartalmaz. Az I. fokozat maximális bérének elérése után a munkások még négy izben 50%-os korpótlékot kapnak. A város egyébként nyugdijat is ad a munkásoknak;

gyapotfonalgyár: napibér 0·80—3 K, accordbér 10—22 K;

gyapjúfonalgyár: itt az accordmunka divik; a kereset heti bérre átszámitva 12—20 K-nak felel meg;

kalapgyár: hetibér férfiaknak 12—30 K, nőknek 6—12 K, accordbér (átlagos számitás) férfiaknak 15—28, nőknek 10—20 K;

gyujtógyár: napszámbér 1—2·50 K, accordbér 2—3·50 K;

keztyűgyár: csak accordbért fizet és pedig a szakmunkás férfiaknak átlag heti 25—50 K-át, a nőknek 6—16 K-át.

Munkaközvetités. Temesvárott munkások közvetitésével háromféle intézmény foglalkozik: a Magyar Épitőiparosok Országos Szövetségének fiókja, a szakszervezet és az ipari és keres-

kedelmi munkaközvetitő intézet. Az emlitett szövetség csak egy esztendeje foglalkozik közvetitéssel és már is szép sikert mutat fel, a minek az az oka, hogy tagjai csakis a szövetség közvetitette munkást foglalkoztathatnak. Az 1907. év végéig a szövetség 556 munkást juttatott foglalkozáshoz.

A közvetitések jó részét a szakszervezetek végzik. Ezek már régen felismerték a rendszeres és szervezett munkaközvetités szükségességét, a mi annál könnyebbé tette reájok nézve azt, hogy a munka piaczán való szerepüket czéljaik gyorsabb elérésére hasz = álják fel. Ma már, a mikor a szervezetek az egész országot behálózzák, a munkaközvetitő intézetek jóformán csak azokat a segédeket meg inasokat helyezhetik el, a kiket, főleg mert a szervezetnek nem tagjai, a munkások tömör egyesülései elejtenek. Hazánkban különben összesen csak három munkaközvetitő intézet van: Budapesten, Pozsonyban és Temesvárott. A temesvári intézet időrendben az utolsó. 1905. aug. 17-e óta áll csak fenn. Jóllehet a város 10.000 főnyi munkásállaga folytonos változásokon megy át s igy a segéderő kereslete és kinálata állandóan nagy, az intézet korántsem tudja azt az eredményt elérni, melyet joggal elvárhatnánk. Itt kell éppen a munkásszakszervezetek közvetitő osztályainak munkájára reámutatni, melylyel azon vannak, hogy az elhelyezés magukhoz ragadásával befolyásuknak körét tágitsák és intensivitását emeljék. A temesvári munkaközvetitő-intézet működése kialakulásának a szakszervezetek útját állják. Természetesen nemcsak a temesvári szakszervezetek dolgoznak ebben az irányban, hanem valamennyi magyarországi, mert különben sikereik sem volnának oly nagyok. Az országos és külföldi összeköttetéseknél fogva azonban már nem nehéz egyfelől a munkakinálatot irányitani, másfelől pedig a munkakeresletet oly gyorsan kielégiteni, hogy a munkaadóra nézve az intézeti közvetités szinte feleslegessé válik. Ennek igénybevételét a szakszervezetek más uton is meghiusitják. Eszközeik között a megfélemlitésnek, terrorizmusnak előkelő hely jut. Ujabban a mestereket arra kényszeritik, hogy az intézeti közvetitést teljesen mellőzzék.[1])

A temesvári munkaközvetitő intézet 1907. évi tevékenysége a következő adatokból tünik ki:

	férfi-munkás	női munkás	fiú-inas	leány-inas
munkakereslet	3.119	573	35	—
munkakinálat	2.069	341	98	—
kielégitést nyert	1.475	33	32	—

A valóban végzett 1.475 közvetités közül 815 a vidékre szólott, (mely alatt nemcsak szorosan Délmagyarország értendő) és csupán 660 történt Temesvárra.

A közvetitő intézet fentartása 6.318·23 K-ba kerül. A költségeket az állam, a keresk. és iparkamara és a város egyenlő részben viseli.

---

[1]) A temesvári szabósegédeknek az 1906. évben befejezett sztrájkja alkalmával kötött egyezség a szakszervezeti közvetités kötelező voltát mondja ki. L. A temesvári keresk. és iparkamara közgazdasági jelentése az 1906. évről, a 68. oldalon.

A kivándorlást is a munkásügy fejezetében tárgyaljuk, mert a városból idegen országokba költözők zöme, sajnos, a munkáselemből kerül ki. Temesvár aránylag nagy mértékben járul hozzá ahhoz a véráldozathoz, a melyet hazánk főleg az Északamerikai Egyesült-Államok javára hoz. Ennek a jelenségnek szomorú voltát még fokozza az a körülmény, hogy a kivándorlók száma évről-évre növekedik. Vajjon, mi az oka annak, hogy az uj népvándorlás hullámai oly magasra tornyosulnak ebben a nagy, ebben a gazdag városban, a melyben a munkára való alkalom önmaga kinálkozik? A hol túlnépesség van, — ha egyáltalában szabad hazánkban erről beszélni, a hol a munka köre szűk határok közzé szorúl, ott érthető ez a jelenség; de Temesvárott, a melynek folyton fejlődő ipara ujabb és ujabb kereseti forrásokat nyit a dolgos kezeknek, a jelenség okait bizony kutatni kell. Ha pedig mélyére hatolunk a fontos gazdasági kérdésnek, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azok az okok, melyek a temesvári kivándorlókat az utlevél megváltására kényszeritik, korántsem természetesek. A várost kivándorlás czéljából elhagyók között igen kevesen vannak, a kik azért keresnek uj hazát, mert a megélhetés számukra itt lehetetlen volt. A munkabérekről szóló ismertetésben kimutattuk, hogy a városban — melyben a megélhetési viszonyok, ezt megvalljuk, nem mondhatók olcsóknak, — a munka a kellő díjazásban részesül. A tisztességes boldogulást feltétlenül biztositják a bérek. Beteges vágyakból származó igények kielégitésére a munkabérek természetesen nem adnak alapot, nemcsak itt, hanem másutt sem. A kivándorlók nagy contingensét pedig éppen azok szolgáltatják, a kik nem érik be a munkájuknak értéke szerint való jutalmazásával, hanem a szerencse űzésére indulnak, a mely a tengerentúlról int feléjük, illetőleg melyről ők azt hiszik, hogy feléjük int. Sok szakmunkás jobb bér reményében száll hajóra, másokat a meggazdagodás vágya hajt a tengerre, sok igen derék munkást végül a szerencsétlen munkásviszonyok kényszeritenek a haza elhagyására. Ezek a meghasonlottak. Ezeknek választani kellene gazdájuk és a szakszervezetek között, melyeknek pressiójával nem mernek szembeszállni. Ők a harmadik utat választják, az Amerikába vezetőt.

Az 1907. évben a főkapitányság összesen 1.224 utlevelet adott ki 1.637 személy számára, mig az előző esztendőben csak 1.080 utlevelet váltottak, melylyel 1.540-en utaztak. Bevallottan kivándorlás czéljára 777 személy kérte az utlevelet. Ezek között volt:

iparossegéd	187
gyári munkás	241
kereskedő és kereskedő segéd . .	27
napszámos	186
cseléd	107
az értelmiséghez tartozó	29
összesen . . .	777

A kivándorlók 413 családtagot vittek magukkal, a miből arra következtethetünk, hogy a családosok a visszatérésre nem gondoltak.

Munkásszakszervezetek és a munkaadók szervezkedése. A munkásság szervezkedése Temesvárott igen korán indult meg. A város nyomdász-segédei az országos egyesület tagjaiként már az 1869. évben tömörültek. A nagyarányú szervezkedés azonban csak az 1902. évvel indult meg. Azóta évenként keletkezett egy-egy szakszervezet. A legtöbb persze az utolsó három esztendőben, a mióta a szakszervezetek a politikára vetették magukat. Ma Temesvárott 18 szakszervezet működik. Ezek a következők:

	Az alakulás éve	A tagok száma
Nyomdászok	1869	167
Szabók	1902	264
Vas- és fémmunkások	1903	309
Famunkások	1904	412
Épitőmunkások	1905	721
Textilipari munkások	1905	10
Borbélyok	1906	87
Könyvkötők	1906	30
Vasuti munkások	1906	400
Élelmiszerkészitő munkások	1906	84
Földmunkások	1907	312
Bőrmunkások	1907	42
Ácsmunkások	1907	18
Czipészek és csizmadiák	1907	300
Molnárok	1907	242
Földhordók	1907	412
Kalaposok	1907	40
Festők	1907	80

A szakszervezettől nyert adatok szerint összesen 3.932 tagja van a temesvári munkásorganisatióknak. Ilyenképen a város munkásságának 39·32% tartozik a szakszervezetbe.

A munkaadók szervezkedése az utóbbi évek óta folyik. Eredményről azonban alig lehet szó. A munkaadók összetartozásának szükségét általában csak a kisipar látszik érezni. A gyári vállalatok ezeket a törekvéseket nemcsak hogy nem pártolják, hanem velök egyenesen szembeszállva, magukat minden tömöritési mozgalomból kivonják. A munkaadók szervezkedését illetőleg a kezdeményezés a Temesvári Iparegyesületből indult ki, mely eddig nyolcz csoportot alakitott. Ezek között a legnagyobb a czipészeké, melynek 142 mester a tagja. A borbélyok és fodrászok csoportját 98, az asztalosokét 52, a lakatosokét 33, a bádogosokét 26, a kárpitosokét 16, a nyomdászokét 9 és a kéményseprőkét 5 iparos alkotja. Az Iparosegyesület csoportjai a munkásszakszervezetekkel érintkeznek és velük kötik meg a collektiv munkabérszerződéseket is.

A Magyar Epitőiparosok Országos Szövetségének fiókja két év óta működő egyesülés a munkások szakszervezeteit nem ismeri el, a collektiv szerződéseket mellőzi és egyénenként köt szerződést. A Szövetségnek 32 épitő- és kőművesmester, 10 ács, 25 asztalos, 15 bádogos, 9 lakatos, 21 szobafestő és mázoló, 4

kőfaragó, 2 kályhás, 4 cserépfedő, 2 czementgyáros, 1 üveges, 1 téglagyáros, 1 mésztermelő, 4 fakereskedő és 1 mészkereskedő a tagja.

A két egyesülettől függetlenül szervezkedtek a kocsigyártók, kovácsok, nyergesek és fényezők, valamint a szabók. Az előbbi egyesületbe 38, az utóbbiba 44 mester tartozik.

A temesvári munkásság viszonyainak kutatása közben egy érdekes körülményre kell bukkanunk, nevezetesen arra, hogy a városban foglalkoztatott munkások egy része (hogy mennyi, arra nézve statisztikai adatok nincsenek) nem temesvári lakos. Temesvárt a községeknek valóságos köre övezi. A szomszédos falvak közelsége lehetővé teszi, hogy az odavalók könnyü szerrel bejöhetnek a városba, itt az egész napon át munkát vállalhatnak és esténként haza térhetnek. Temesvárott tényleg mehalai, mosniczai, gyarmatai, szabadfalui, kissodai lakosok rendszeresen vannak foglalkoztatva. Ez igen szerencsés körülmény a városra nézve, nemcsak azért, mert a közeli falvak kifogyhatatlan tartályát adják a szükséges munkaerőnek, hanem abból az okból is, mert a városon kivül való lakás mind a munkásra, mind magára a városra nézve felette előnyös. Nem szabad elfelednünk, hogy Temesvár népsürüsége már az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Budapest után a legnagyobb volt az országban. Ha tehát számba vesszük azt, hogy Temesvár terjeszkedési területe nem nagy, viszont a munkásság száma az ipari fellendülés következtében egyre szaporodik, képet alkothatunk magunknak arról, hogy Temesvár helyzete ebben a tekintetben mily előnyös. A népsürüség tulságos fokozódásának elkerülhetése természetszerüen az ekképen való drágulást is elháritja és az állandóan Temesvárott lakókra nézve is könnyebbé teszi a megélhetést. A népsürüség nagyobbodásának feltartóztatása a városnak kétségtelenül kimagasló érdeke, mert Temesvár ma is a drága magyar városok között foglal helyet.

A munkáskérdéssel kapcsolatosan ezért ennek a fontos kérdésnek nagyobb figyelmet kellene szentelni. Temesvárnak azon kellene lennie, hogy a szomszédos falvakban megbizható munkásnemzedéket neveljen. Ez pedig csak ugy lehetséges, ha a város a körülötte levő községeket az ujkori technika segitségével közelebb hozza magához.

Egyelőre a várost egy könnyebben megoldható munkásügyi kérdés foglalkoztatja: *a munkáslakások* kérdése.

A város mentén szinte észrevétlenül keletkezett ságiúti, rónáczi és ujkissodai telep mintegy parancsolólag siettette a messze kiható ügy, megállapitott programmszerint való rendezését. A város vezetősége már hozzá is fogott a nagy feladat teljesitéséhez, melynek első phasisa gyanánt azt az érdekes munkát[1]) tekinthetjük, melyben a város főjegyzője a kérdésre vonatkozó anyagot szakszerüen feldolgozta. A hivatalos felfogás szerint a város egycsaládos munkásházakat támogatna és pedig:

1. a házhelyeket a föld jelenlegi értékének megfelelő áron

[1]) Geml József, Temesvár sz. kir. város főjegyzője: *Temesvár lakáspolitikája.* Tanulmány a munkáslakások kérdéséhez.

engedné át a munkásoknak, a kiknek a vételi árat 10 évi egyenlő részletként való kamatmentes törlesztésre hitelezné;

2. az alapozáshoz szükséges várfali és a falazáshoz szükséges uj téglákat ugyancsak rendes áron hitelbe adná el hasonló 10 évi törlesztésre;

3. a járdákat maga épitené és tartaná fenn;

4. az 1—3 szobás munkásházaknak typustervét ingyen engedné át az épittetőknek;

5. a házakat a községi pótlékok fizetése alól is felmentené;

6. a háztulajdonosokat felmentené az épitési díj fizetése alól;

7. a szerződés és a kölcsön-kötelezvény kiállitását és mind ennek, mind az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezését a városi ügyészség díjmentesen végezné.

Mig a város ily nagymérvű kedvezmények nyujtását helyezi kilátásba, addig a temesvári nagyipari telepek körében a munkásokról ilyen módon való gondoskodás — az egy »Turul« czipőgyárat kivéve, — szóba sem került. Ez a minden izében modern gyár már 8 évvel ezelőtt kikötötte, hogy a város tartozik neki a munkásai részére szolgáló lakóházak épitésére 2 holdnyi telket átengedni. Egyelőre a vállalat 18 családnak való házakat épitett. A munkásjóléti intézmények iránt egyébként ezidőszerint még Temesvárott is kevés érzék mutatkozik.

(Folytatása következik.)

Lendvai Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Az állami haszonbérletek a római császárság idejében.

Rostowzew M.: *Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian.* Eredetileg a Philologus Ergänzungsband IX.; majd külön kötetben. Leipzig. 1903. Ditrichsche Buchhandlung, 184 old.

Rostowzew M., ki a római államháztartás történetét már nem egy becses tanulmányával gazdagitotta, a fennebbi czím alatt eredetileg orosz nyelven adta ki művét, melyet tanárai, főleg Zlinski, Benndorf, Bormann és barátai ösztönzésére az időközben felszaporodott papyrusleletekkel és felirati adalékokkal kibővitve s egyes tulhaladott fejezeteiben, főleg Wilken Oslvakaja következtében, röviditve a *Philologus* folyóirat kiegészitő kötetéül, Bormannak ajánlottan jóformán ujra dolgozott. Szerzőt e téren elsőrangú szaktekintélyként emlegetik mindenfelé, s ezen munkája az archaeologiai jelenségek csoportositásával, a történelmi irányelveket kellően kidomboritva, a kelet felől a hellén államférfiak eszmekörébe átplántálódott nemzetgazdasági rendszereknek a római birodalom háztartására gyakorolt befolyását s a görög államiság virágkorának pénzügyi segélyforrásait a római imperium világuralmában érvényesült pénzügyi politikával egyaránt oly behatóan jellemzi, hogy könyvének főbb elveit érdemesnek tartjuk e folyóirat olvasóival is kivonatosan megismertetni.

Rostowzew 11 fejezetben rajzolja elénk a görög és római államok nagybérleteinek rendszerét és administratióját. A görög állami bérletekről jóformán Athenae fénykora tájékoztat a Kristus előtti V—IV. századból. Később az állam haszonbéreitteljesen a municipiumok ragadják magukhoz, habár a kezelés rendszere lényegileg ekkor is változatlanul marad. Igy Athenae a Kr. e. V. században nemcsak indirect jövedelmeit, hanem földbirtokait is bérletekkel hasznositá. A bérbeadás technicus terminusa πράσις (emtio) és ὠνή (venditio) vala a bérletévben; mig az ingatlanok bérleteit kizárólag μίσθωσις-szel jelölték. A bérlő minden korlátozás nélkül rendelkezett az őt illető jövedelmek behajtási terminusai és módjai felől s az állam csupán a neki járó jövedelmek biztositását tartá a szerződésben szem előtt. Árveréseknél a kikiáltás után azonnal, haszonbéreknél a szerződés jogerőre emelkedésével törlesztendő vala egy részlet, mig a többi szabályos részletekben következett. Minden fizetés a *colacretes*, vagy apo-

dektesbe került meghatározott lapokon könyveltetett el (γραμματεία), Aristoteles (Ἀθην πολ 47, 5 és 48, 1), mely könyvek és okmányok a városházán arra kijelölt rabszolga gondozása alá tartozának.

A hátralékos összeg kétszeresen rovatott az adós terhére, s a tanács akár be is zárathatta. A kilenczedik *prytania* elmulasztásakor a hátralékes (ἄτιμως) keresetével együtt végrehajtás alá került. Még örökösei is élethossziglan ἄτιμοι-nak minősültek. Aristoteles Ἀθην πολ. 48, 1 Demosthenes 24, 144[5]). Olbiában a Pontus mellékén épenséggel rabszolgaság fenyegette a ἄτιμος-t, habár az erre magyarázott παρατελωνησάμενος kifejezés értelméről Rostowzew sem egészen bizonyos.

Az állammal szemben mindig egy személy, az ἀρχώνης viselte a felelősséget s a bérszövetséget csak annak magántársai alkothatták. Az állam ugyan arra törekedett, hogy a berlők váltakozzanak s azért egy évre szólt a megbizatás. De a versenytársak mégsem igen érvényesülhettek, mert sok felelősséggel s a pénzerő mellett nagy technicai tudattal is járván a bérlet, rendesen ugyanazon érdekszövetség juthatott csak be. A szerződések törvényesen megalapitott pontokból álltak s legfeljebb röviditések, pótlások képezhették egyes esetekben az ujitást, bővitést.

A διοικητής mellett az ἐκλογιστής, mint ellenőr vezeté az adó- és bérelszámolást, a kihez havonta bekelle szolgáltatni a dioketésnél teljesitett fizetések lajstromát is. Künn a vidéken az eklogist helyettesei szolgáltak s valóságos adóhivatalok (λογιστήρια) létezének οἰκονόμος, ἀντιγραφευς és ἐπιμελητής nevű segédjeikkel, a kik a bérlők eljárását szintén hivatva valának ellenőrizni s kik fizetéseiket szintén az államtól nyerték.

A hézagos adatok daczára bizonyos, hogy az egyes görög államok bizonyos megállapodott fiscalis administratiót követtek s attól csakis a legkényszeritőbb helyi viszonyokra való tekintettel történhetett némi lényegtelen eltérés.

A római bérrendszer, a görög mintájára, szintén a városokon, a πολις-on alapult. Itt sem létezett eleinte külön pénzügyi személyzet, hanem a tanács egyik tagja, az athenaei poletesnek megfelelő censor intézte a lex censoria, a νόμος τελωνικός pontjai szerint ezen ügyleteket. Emtio, venditio vala az ügylet czime s a locatio-conductio csak általánosságban szolgált állami bérletekre. A bérlő manceps (ἀρχώνης), a ki a vagyonával (praedia) felelős s azért praedes ἐγγυηταί nevezett kezesekkel kötötte le magát. A bérletek 5—5 évi turnusokra szóltak a városi Censor ellenőrzésével. Az állam azzal nem törődött, vajjon társa-e a praedes a bérlőnek (praedes-socius). Nagyobb jelentőségre azonban az állami bérletek ügye az Italián kivüli terjeszkedésre jutott. Sicilia berendezésénél a római bérlők csakis a *portoria* és a *scriptura*-ra valának kénytelenek szoritkozni, mert kellő tájékozottság hiányában az egyenes és földbérletekre előnyösebb ajánlatokat nyujthattak a kihasználás módjairól tájékozottabb és szerényebb bevételekhez szokott benszülöttek. De azért a bérlőosztály csakhamar tekintélyes positióra tesz szert Rómában is, s már 245-ben Krisztus e. a publicanusok segithetik ki az államot

(Livius 23, 48, 49). Majd 212-ben a publicanusok politikai befolyása nagyon is szembetünő, (Livius 25, 2) quia patres ordinem publicanorum in tali tempore effensum nolebant. Macedonia meghóditásakor 168-ban, a mikorra Sardinia, Hispania, Africa is szabad tért nyitott a publicanusok üzleteire s a helybeliek erről a térről teljesen leszorultak, s a nagy bányajövedelmek mellett Africa és Sardinia ager publicusa s az uj provinciák legelő- és vámbevételei a pénzügyletekkel gazdagiták a publicanusok testületét, azok valósággal nélkülözhetetlenné váltak az állam háztartására.

A hellen államokban kifejlett bérviszonyokat Ptolemaeus Philadelphus documentumai és más egyptomi papyrusok teszik érthetővé. A bérlők majd állami ágensekké alakultak az ellenőrizés kényszereszközeivel; vagy helyenkint a bérlők maguk hatalmasodának annyira el, hogy az ellenőrizés hatálytalanitásával valósággal irányitó befolyást gyakoroltak az államgazdaságra. A nagy és szabad bérverseny csakis kiterjedtebb állami háztartással s az ellenőrizés magasabb functionariusaival fejlődhetett volna ki, a mi a görög πολις-okban, melyek összes functionalása a magistratusban culminalt, lehetetlenséget képezett. S ez a πολις bérrendszer csakis Egyptomban bővül ki, a hova pedig Hellasból származott át s a hol a bérrendszerrel kapcsolatos üzletek és tisztiviselői status létrejöttét a monarchicus szervezet már inkább lehetővé tehette. Itt alakul ki az a hivatalnoki hierarchia is, mely az adókivetés és beszedés intézésével fokozá az állam jövedelmeit.

A Grachusok felléptével az ordo publicanorum állása még kedvezőbb, mert Ázsia és Afrika egyenes adóival is teljes kiváltságot nyervén, a *pactiones* segitségével eme városok kiszivatytyuzására ugyszólván szabad kezet nyujtó foglalkozásuk még jövedelmezőbbé vált. S épen itt fejlődött ki az elválasztó nagy különbség is a görög és római állami bérrendszer közt s itt válik igazában szembetünővé az ordo publicanorum társadalmi és financialis jelentősége. Mostantól fogva már csupán milliókkal rendelkező szövetkezetek érvényesülhettek egyes tartományok vám- és adó bérleteinél, ugyszintén a scripturánál vagy az ager publicusnak a latiumbeli kicsinyes állapotokkal össze sem mérhető rengeteg complexumaiban. S a publicanusok befolyását, tekintélyét a lekötött tőkeállomány emelkedésével együtt járó népes személyzet, rabszolgatestület, a Rómán kivül alkalmazott ügynökök, a számos iroda, raktár stb. szintén jelentékenyen emelé. A publicanusok *ordoja* igy hatalmas testületté fejlődvén, csakhamar megteremti a *societast,* mert csak igy vonhatták a nagy tőke kiváltságosai magukhoz a szellemi képességeikkel is hasznositható kisebb pénzembereket s az *affines,* a *particeps*-eknek egy corpusba, egy societasba egyesitése igy vált lehetségessé a magistri és promagistri vezetése alatt. És ennek a hatalmas szervezetnek csirái már Egyptomban mutatkoznak, hol a διοκοῦντες-ek már a római magistri-k miniatur jelenségei. Már Hellasban is belajstromozta az állam a bérlőtársak és kezesek neveit (βεβαιωταί vagy βεβαιωτῆρες), de a societas publicanorum kifejlődése, s ezzel a Kristus e. II—I. században Rómában jelentkező börzeélet a maga sajátos jargonjával (partes, particulae, eripere partes, partes

carrissimae stb.) s ezzel a közép- és alsó osztályok erős befolyásolása a maga teljességében csakis a római birodalomnak a hóditásokkal zsákmányul esett nagy üzleti területén alakulhatott ki.

A societások jogkörének bővültével azok kiváltságot nyertek saját testületi organisatiojukra s ügyleteiknek a magistri, és promagistrik utján való intézése mellett a közös vagyon, tőke, sőt ingatlanok gyüjtésére és személyzet foglalkoztatására is.

A societasnak eme kettős jellegét Gaius is kifejezi (Dig. III. 4, 1 p.): paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora: ut ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere, vel aurifodinarum, vel argenti fodinarum et salinarum; item collegia Romae certa sunt, quorum corpus senatus consultis atque constitutionibus principalibus confirmatum est, velut pistorum et quorundam aliorum et navicularіorum qui in provinciis sunt.

A császári kormányzat idejében a *manceps* háttérbe szorul a conductor előtt. Ez Hadrianustól (Dig. 49, 14, 3, 6) a vectigaliak bérlőire szóló kifejezés; de a IV-ik századtól már minden állami *bérletnél*, hol a *publicanus* kifejezés nincs kitéve, conductor vectigalium publicorum értendő, mely kifejezés már Claudiustól kezdve feliratokban is jelentkezik. Az uj államszervezet a lovagrendet a publicanusokkal együtt leszoritotta ugyan; de mert a nagy tőke mégis érvényesité politicai erejét, azért nem minden téren valának nélkülözhetők. Az egyenes adó, a tributa, stipendia a városok utján administraltatván, itt a publicanusok gazdálkodásának vége szakadhatott. De a közvetett adóknál s a hadsereg felszerelésénél a császári kormány sem a leltári készletek átvételére nem rendelkezett elég pénzerővel, sem a publicanusok jól szervezett tisztviselőit nem nélkülözheté, s épen azért eleinte, például Tiberius idejében a societasok tovább szerepeltek s Afrikából a mancup(es) stipend(iorum) ex Africa (Corpus VI. 31713) és a decumani (Corp. VI. 8583. és 8586.) socii IIII. publicorum Africae (Corp. VIII. 1128. 12.920i), Galliából socii quadragesimae Galliarum az I. századból (Corp. XII. 724., XIII. 1819.) Hispaniából socii quadragesimae (Corp. II. 5064.) s socii vigesimae quintae venalium mancipiorum (Corp VI. 915, XV. 2, 7255) feliratilag mind meg vannak örökitve.

Rostowzew ezen alapvető fejtegetések után az egyes bérletágak szervezetének történetét adja felirati és irodalmi bizonyitékaikkal együtt. A vectigaliak legjövedelmezőbb ágát az Augustus által Egyptom mintájára bevezetett 5%, vigesima hereditatium képezé. Ugyanő léptette életbe az 1% centesima rerum venaliumot, a XXV. venalium mancipiorummal és a XX. libertatissal együtt. Caligula léptette életbe a capitulum levocinii (πορικὸν τέλος), mely a keletről, Egyptomból származott át s Rómában eleinte bérbe kerülvén, a praetorianusok hajtották be, mert a mig központi pénztár nem létesült, a praetorianusok cassájába is gyüjtötték az állam jövedelmeit. Még fontossabb jövedelmi forrással szolgáltak a határvámmok (vectigalia), melyeknél a névleges societasok helyett a személyes garantia érvényesitésére alkalmasabb conductorokat alkalmazott a császárság. A marha-

legeltetés után Rómában kezdettől fogva szokásos *scriptura*, a köztársaság idején socii scripturae-k kezén vala; a császárság azonban a legelőket haszonbéresitette, s a *conductores* pascui-k saját nyájaikkal hasznositák azokat.

A *só* monopolium mellett főleg Gallipolis, Parion és Kyzikus feliratain egy ἀρχώνης alatt egy társaság (συνεργασία) bérelte a halászatot. Rómában a vectigal foriculiari et ansari gyarapitá a császárság jövedelmeit. Az *ager publicus* szintén fontos jövedelmi ág vala. Ez a foglalásoknál a korábbi koronajavakból s az ellenségeskedés következtében városoktól s egyesektől confiskált javakból keletkezett. Hispániából hatalmas olaj és gabona-amphorakat szállitott egy társaság *Rómába* s ezeken is vámjelzések tanusitják az állami ellenőrzés miként jét. Baetica legnagyobb városai: Astigio Corduba, Hispalis, Malaca, Portus és talán Castulo (Tarraconiából) nevei, mint inditási állomások, a suly jegye: *p*(onderavit), a tartalom (garum, oleum, vinum, frumentum; a rabszolgák nevei vagy libertusok cognomenjei, *p*(onderavit) *acc. act. acpt*, (= accepit), sőt egyszer tabularius és *comparante* jelzetek a Rómába szánt amphorakon többnyire tintával irtan s meghatározott helyekre láthatók. Mint Drössel kifejté Rómában egy frumentale mancipale is működött, mely azonban a provinciákból ellátott annonával azonban nem azonos, a Corpus VI. 8853 disp(ensator) frnment(i) mancip(atis) tanusitása szerint.

A császári *saltus*, vagyis a császárok uradalmai, melyek öröklés és confiscatio utján folyvást tovább terjeszkedtek s főleg *Afrikában* nagy virágzásban állottak, a lex Manciana, valamint az *ara legis Hadrianae* és *Commodusnak a Saltus Burunitanus*-ra vonatkozó decretumából láthatólag *procuratorok* által kezeltettek. Ezek szabályzatai nem leges dataek, hanem *leges dictaek*, minőket a császár, sőt egyes kedvenczei is kibocsáthatának. A legrégibb a *lex Manciana*, melyet parczellánként kis bérlők (coloni, partiarii) a locutio partiaria pontjai értelmében megszabott terményadóért használtak. A császárt a conductor (μισθωτής) az állami javak mancepsével egyenlően képviselte. Minden fizetés a *dominus conductor villicusve*, vagy a conductor villicusve kezeihez folyt be, a ki a *vectigalia*-t vagyis a partes *agrariae*-t a colonusoknak kihaszonbéresitette. Ezért jobbágyi szolgálat járt neki is, és *Operae aratoriae*, sartoriae, messariae és juga conductores agrorum fiscalium vagy saltus (Dig. 19, 1, 52) μισθωτή[ς χωρίων[τ]ου καίσαρος vala a titulusuk. E mellett mint helyettes és ellenőr a vilicus (vilici) szerepelt s a központi vezetést egy fő conductor teljesité. A szervezet lényegileg azonos vala a bányabérleteknél is.

Az állami javak bérleteinél a császárság kezdetén még tartózkodtak a nagy bérlőktől, a kik a II-ik századdal habár császári hivatalnokok ellenőrzése mellett, mégis uralomra vergődtek.

A nagy bérletekkel jár a colonatus; de Egyptomban a colonus (δημόσιοι γεωργοί) közvetlen szolgáltatják be járandóságukat a helyi thesauratusokba s igy parasztközségeket alkotnak, hol egy a többiért is osztozott a kezességben (ἀλληλεγγύη) s éppen azért hovatovább mind inkább előtérbe nyomult azon irányzat,

hogy őket földhöz kötve, szabadságuk korlátozásával is az állam munkás elemeivé helyhez gyökereztetve állandósithassák.

Az állami bérleteknél a császárság tehát a *publicanus* szövetkezetek háttérbe szoritásával ismét visszatér a köztársasági idők első időbeli *egyes* bérlőihez, csakhogy *conductor* néven emlegetik azt most feliratainkban. Legteljesebben a vámbérletek őrizték meg a conductorok szervezetét, a kik minél nagyobb területre szóló hatáskörükben az inventariumhoz számitó rabszolgák, kezelési hivatalok, épületek felett tulajdonjoggal rendelkeztek ugyan, holott mind az a *vectigalhoz*, vagyis az államhoz számitott. A központi conductor Rómából ellenőrizte a könyvvezetést s közvetlen a császártól nyerte megbizatását. A senatori tartományokat a központ directe kezelte helyi conductorok nélkül. De hol a feliratok utbaigazitása elmarad, bajos a conductorok minőségét kideritni s nem dönthető el: vajjon dominiumok vagy vectigaliák conductorai-e tulajdonképen az illetők?

Érdekes a bérlő szövetkezeteknek vallási célokra való társulása is. A syriai Berytusban a commune tricensimae tehát a görög κοινωνοί τριακοστῆς párja, vagyis, a mely társaság a jövedelem $3^1/_3\%$-ból részesedett [Deae] Fortunae et ge]nio col(legi) C. Fortunatus a collegium decurioja a maga, valamint övéi et communis tricesimae javáért áldozott. Tehát egy közkereseti társaság tagjai vallási áldozásokra is egyesülvén a görög államokban szokásos eme kettős jelleg a császári korban végig tartotta magát. Az is görög hatásra mutat, hogy a kereskedelem védőjét a rómaiak szintén Fortunában tisztelték.

Rostowzew munkája ezekből láthatólag az ó kor két vezér államának közgazdasági viszonyairól igen tanuságos utbaigazitásúl szolgál s művének jelentőségét különösen az emeli: hogy a jogirodalom sokszor homályos és határozatlan forrásait a feliratok többet mondó s helytörténelmileg félreismerhetetlen adataival egészíti ki s a legujabb időkig megjelent szakdolgozatok kritikájára is kiterjeszkedvén, nem egy téves nézetet helyesbit és sok bizonytalan kérdésben végérvényesnek mondható itéleteket szolgáltat.

Téglás Gábor.

Társadalmi közegészségügy.

1. Graphische Tabellen mit Begleittext zur Alkoholfrage. Bearbeitet von J. Stump, Lehrer am Seminar Hofwil, in Zollikofen und Robert Willenegger in Zürich. Több szakember közreműködésével. — Willenegger, Zürich. Első ezer. — 1907. XVI. + 226. old. Sok grafikus táblával, arczképpel s művészi hasonmással.

2. Saluti juventutis. Der Zusammenhang körperlicher und geistiger Entwicklung in den ersten zwanzig Lebensjahren des Menschen. Eine sozial-statistische Untersuchung von Alfred von Lindheim. II. kiadás. Leipzig und Wien, Deuticke, 1908. — Több szövegképpel, számos táblázattal és grafikus táblával, valamint 5 szines képpel. XI. + 564. old.

A társadalmi közegészségügy terén újabban megjelent két munka ez. Az első az alkoholismus ellen folytatja a küzdelmet, szóban és képben, a másik az anyákhoz intézi szavát gyermekeik életének megóvása, egészsége fentartása czéljából nyujtott

komoly, okos tanácsokban, szakértők adta véleményekben. Mind a kettő popularis munka, de amaz az alkoholellenes mozgalom terjesztésére szolgáló mű, melyet főleg orvosok adtak össze egyes részeiben s csak az összeállitást végezték nem-orvosok, emez pedig egy osztrák tartománygyülési képviselő által irt munka, a melyet orvosi szakvéleményekkel füszerez állitásai igazolására a nem-orvos iró. Az első munka az alkoholellenes svájczi tanitók és tanitónők propagandájának az eszköze, abból a czélból, hogy a tanuló ifjuságot az alkohol károsságáról felvilágositthassa. Mint ilyen, ismerteti meg az olvasót az alkoholellenes mozgalommal s annak főképviselőivel, kiknek életrajzát és arczképét is bemutatja, de egyszersmind áttekinthető szines grafikus táblázatokban mutatja be hat csoportban az alkoholnak a bűnhöz, a munkaképesség csökkenéséhez, a betegségekhez, a halandósághoz, a degeneratióhoz és a gazdasági élethez való viszonyát. Számadatai és táblázatai, a melyek első sorban Svájczra és Németországra, de azonkivül a skandináv és az amerikai államokra is vonatkoznak, mindenesetre igen hangosan beszélnek az alkohol károsságáról s az alkoholellenes mozgalom jogosultsága mellett. És ha ez albumalakú s elég drága (30 márka árú) könyvön bizonyos reklamiz van is, használható segédeszközét alkotja az antialkoholista mozgalomnak. Igy, a propapaganda eszközéül való könnyebb felhasználás czéljából adták ki az albumban levő táblázatokat 100 × 125 cm.-es falitabellákban is. Csakhogy az 54 táblának ára is magas: 236, illetőleg jobb kiállitásban 250 márka. Az összeállitók idegen nyelveken is ki akarják adni e munkát, a melyet az antialkoholista egyletek és sajtóorganumaik igen meleg fogadtatásban részesitettek.

A »Saluti juventutis« czímű munka szerzője szeretettel foglalkozik tárgyával s fáradságot nem kimélve, hordja össze a vaskos nagy kötetbe a gyermek szellemi és testi fejlődése helyes irányitására vonatkozó anyagot. Czélja az, hogy a közigazgatás és a törvényhozás számára pontos és megbizható forrásokon felépült alapot nyujtson; hisz a reformra legjobban reászoruló mező éppen a gyermek- és ifjúvédelem. Ezért nevezi munkáját »társadalom-statisztikai vizsgálódás«-nak s kerüli azokat a kifejezéseket, a melyekből akár orvosi vagy paedagogiai »Nachschlagebuch«, akár pedig jogi vagy közigazgatási tanácsadó munka jellegét arrogálhatná valaki könyve számára. Természetesen igy is csak szakemberek segélyével sikerült feladatát megoldania, de a munka eszméje és felépitése saját műve a szerzőnek, a ki tanácsért, szakvéleményért fordul csak egyes kérdésekben orvosokhoz s más szakértőkhöz, s ezek nézeteit szószerint fűzi be előadásai közé. Első fejezetében a gyermek származásával, az átöröklés problemájával foglalkozik, a másodikban »a gyermek két első életéve« czímen a csecsemőhalandósággal és annak okaival, az állam feladataival, a tuberculosis és syphilis átörökithetősége kérdésével, a csecsemőknek az anya általi táplálásával, a dajkaügygyel s a törvénytelen gyermekekkel, mindenhol felemlitve ama praktikus javaslatokat, a melyeket egyesek az itt tárgyalt kérdések tekintetében az állam és közigazgatás jövendő eljárása számára tettek. A harmadik fejezet »a neutralis

gyermekkort« tárgyalja, a mely az iskola kezdetéig terjed, ennek jelentőségét a későbbi fejlődésre, az engedelmességre szoktatást s a gyermeknek e korban fellépő rombolási vágyát, hazudozásait. A negyedik fejezetben a gyermek deformatiójáról, szemei és hallása védelméről van szó, az ötödikben az iskoláról, az iskola és a családi ház viszonyáról, a rationalis iskolai egészségügy szükségességéről, az iskolás gyermekek öngyilkosságáról stb. A hatodik fejezetben kezdődik a gyermek serdülő korba jutásával összefüggő fontos kérdések tárgyalása: a nemi ösztön felébredése, ennek veszélyei, az onania, a nemi betegségek, a syphilis és paralysis és a syphilis és tabes összefüggése az újabb vizsgálatok alapján, a különböző prophylaktikus eljárások, az iskola és a szülői ház útján való nemi felvilágositás stb. A hetedik fejezet a serdültek testi és erkölcsi tönkremeneteléről, a serdültek psychikai zavarairól szól, itt van szó a titkos és nyilvános prostitutio kérdésénél a törvényhozás reformra szorulásáról is. A serdülő korbeli védelem reformjának szenteli a szerző a nyolczadik fejezetet s a kilenczedikben a normalisan fejlődött gyermek képét nyujtja, majd a tizedikben egy bő visszatekintéssel zárja be a tudományos anyagot, hogy végül az államhoz és a társadalomhoz bizonyos kivánságokat intézzen.

E kivánságok körében a szerző az átöröklés problemájának, a rokonok közötti házasságok káros következményeinek kimutatása végett a hivatalos egészségügyi statisztika intensivebbé tételét sürgeti. A nemi bajokban szenvedő egyének házasságának megakadályozása, illetőleg a faj egészségének biztositása végett azt kivánja, hogy csak az köthessen házasságot, a ki ha nemi bajban szenvedett is, alapos orvosi kezelésben részesült s igazolja, hogy öt esztendőt minden recidiva nélkül töltött el. A gyermekvédelem kérdései körül óhaja, hogy a csecsemők táplálására vonatkozó hivatalos statisztika évenként készittessék, az anyák legmesszebb menő gazdasági támogatásban részesittessenek, az anyaság esetére a nők biztosittassanak s országos dajkatörvény hozassék. Az egész népet a »jövendő generatiók szentségének tiszteletére« kell nevelni. A gyermekvédelem kérdésénél még a bonne- és cselédkérdésre, a kisdedóvók, szünidei gyermektelepek, napközi otthonok, üdülőházak és tengeri hospiceok szaporitására is tesz megjegyzést és fejez ki egyes óhajokat. A serdülő kor védelme kérdésénél az árvagyámok hatáskörét kivánja bőviteni. A nők pályaválasztásánál több óhaj között azt is propagálja, hogy nő az egész házi, családi munkakör teendőiben rendszeres képzőintézetek útján s ne csak, mint ma, dilettánsképpen szerezzen jártasságot s a szegénysorsú nőknek e téren való oktatása állami költségen történjék. A hivatalnoknő coelibátusra kötelezése immorális; ellenkezőleg, a hivatalnoknő terhessége esetén is állami úton kell gondoskodni az anyaság védelméről biztositás által. A pályaválasztás csak kivételes esetben forduljon, csak különösen tehetséges nőknél a tudományos pályákhoz: a házi teendők helyes és pontos megtanulása útján a ház körül, férjhez nem menés esetén pedig a betegápolás teendőinek elsajátitása útján az egészségügy terén kiváló szerepe lehet és lesz is a nőnek.

Az orvos és a socialgazda működési terrénuma manapság már nagyrészt összeesik s éppen az egészségügy társadalmi jellegének kidomborodása fűzi a két külön kutató munkásságát együvé. A népesség nagy tömegeinek munkaképességét és erejét káros módon befolyásoló betegségek, a széles rétegek egészségét veszélyeztető népbetegségek elleni repressiv küzdelem s az egészségre káros befolyást gyakorló babonás szokások, élvezetek és ily élvezeti czikkek fogyasztása elleni praeventiv küzdés összeköti az orvos és a socialgazda működését. A repressiv eljárás a kór hatalmával s az emberi élet tartamának rövidségével s az egészségnek aláásott voltával szemben sokszor nem érhet el nagy eredményt. Javulást néha csak új kezelési mód vagy újabb gyógyitó eszközök feltalálásától várhatni és a betegség repressiv visszaszoritása is csak a jövő generatiok egészségére vonatkozó praeventio mellett ér valamit. Ezért csatolódik össze éppen az orvos és a socialgazda működése, mert e praeventio a betegnek oly körülmények közé juttatását, gazdasági és társadalmi létfeltételei oly megalapozását jelenti, a melyek között a gyengébbé vált egészség fentarthatásáról az illető beteg gondoskodhatik. A szegénység és a nyomor, a mely a társadalmi berendezésen és organisatión alapul, az erőnek és az egészségnek a legnagyobb veszedelme. Ezért van a jó lakásnak, jó táplálkozásnak, jó ruházkodásnak, tiszta levegőnek, jó ivóviznek s a többinek oly fontos praeventiv szerepe az egészségügy terén, de egyszersmind a megszerzett betegség esetén is oly fontos kisegitő szerepe az orvosi gyógyitás repressiv eljárása mellett. Ez az a gazdasági és socialis alap, a melylyel a socialgazda foglalkozik s a melyre az orvosi működés, gyógyitás és felvilágositás épit, de ezen alap nélkül, a socialis hygiéne szempontjából magában véve, bizony az orvos szerepe is vajmi keveset ér.

Banális közhelyekké váltak már mindezek az igazságok, a melyek e két közegészségi tekintetben fontos kérdést tárgyaló munka átolvasásakor jutottak eszembe. De ha banálisak is, nem lehet elégszer hangoztatni és ismételni őket Magyarországon, a hol az alkoholismus nagy s az alkoholismus elleni mozgalom még kis mértékben fejlődik s a hol nagy és széles rétegek jövendő generatiói életéről alig van gondoskodás s a gyermekvédelem intézménye is csak csecsemőkorát éldegéli.

K. G.

A hegyvidéki actio 1906-ban.

A hegyvidéki gazdasági actio 1906. évi működésének ismertetése. A m. kir. földmiv. minister megbizásából összeállitotta Kazy József. Budapest, 1907. 86 old.

Serdülő korában a hegyvidéki actio párttusákba és felekezeti villongásokba botlott. Jó szerencse, hogy a kicsuszás nem tartott sokáig s hogy ma már minden igazságos ember méltányolni tudja e nevelőactio alapgondolatát. Még azok is, a kik pár év előtt az elérhető gazdasági eredmény lemérése helyett

Egán heves ötletszerűségét gáncsolták, immár nem gondolhatnak bizonyos megindulás nélkül e nagy conceptióju, erős és magányos emberre, a ki penészes jelszavak közül ki tudott válogatni egy-egy darab való életet. Országunkban a sokhibájú, de emberismerő *nobile officium* helyét nagyhamar elfoglalta az alakiságokkal megbénitott *bureaucratia*, a rosszul fizetett, keserű és lavinásan szaporodó hivatalnok-osztály. Még az ellenfélnek is szinte esztetikai gyönyörüség, ha e rideg sorból kiemelkedni látja az ily Egán-szabású őseredeti egyéniséget, a ki épen azért tud teremteni, mert tulteszi magát a papirformán, mert nem fél az ujtól, a kitaposatlan kezdeményezéstől sem. Egán halála óta a hegyvidéki actio belezökkent második korszakába; a nagy tervezéseknek vége; ma inkább pontos és gyakorlati végrehajtóközegekre van szükség, mint genialis ötletekre. Hogy mennyire felelt meg a kirendeltség e szürkébb és szerényebb feladatnak, arról a nyomtatott betű hideg tájékoztatását adja az 1906-ik évi beszámoló. A rendkivül érdekes füzet husz fejezetre oszlik, melyek a birtokpolitikai, növény- és állattenyésztő, háziipari, munkásügyi, szövetkezeti és jótékonysági intézkedéseket foglalják magukban az 1906-ik esztendőre vonatkozóan.

A viszonyok helyszini nyomonkövetése nélkül csak óvatosan szólhatunk e beszámolóhoz, nevezetesen pedig mezőgazdasági részeihez, melyek a localis viszonyok ismeretét egyenest feltételezik. Azért, főként az emlitett részekben, csak néhány messziről is kiemelkedő vagy kirivó mozzanatra óhajtanók a figyelmet felhivni. Egészséges ötletnek s kivitelében is jóravalónak látszik a havastakarmányok kisérleti telepe, a melynek révén a kirendeltség kiválogathatja a rutén hegyvidék legmegfelelőbb fűmagféleségeit. Az alsóvereckei tejgazdasági szakiskolával kapcsolatos mintagazdaság terméseredményeit a jelentés »elég jóknak« mondja (34. old.), a mi szomorú perspectivát nyujt a többi, kevésbbé jó, paraszti parczella éghajlati, talajbeli és egyéb nehézségeire. Az állami mintagazdaság »elég jó« termése jelent ugyanis katastralis holdankint 540 kg. árpát, 580 kg. zabot, 4.780 kg. burgonyát (a takarmánytermések jobbak). Igen szép a tej zsirtartalmának ez évi emelkedése és a növendék-jószág átlagsulya. Nem tulságosan mintaszerű azonban az a tehenészet, mely a gyenge tejelést azzal kénytelen menteni, hogy drága montafoni tehenei »a mintagazdaság megmunkálásával járó igázásra, valamint a telep anyagszükségleteinek fuvarozására is használtattak«. Az ilyen példaadásnál sokkal áldásosabb a 26%-os árkedvezménynyel kiosztott vetőmag és a brassói zab például a hegyvidéken ugy mennyiségileg, mint minőségileg még sohasem tapasztalt terméseredményt hozott (41. old). Hasonlóképen derekas munkát végezhetne a vérnemesités és -frissités czélját szolgáló tenyész-állat-import s ez anyag kedvezményes kiosztása, ha a jó igyekezet legtöbbször meg nem törne a rutén istállók gyatra takarmányozásán; nagy baj, hogy a hegyvidéki paraszt mód nélkül előnyt ad az ökörnevelésnek s valamirevaló húsárak mellett a pompás montafoni üszőborjut vágóhidra viszi, valamint hogy a kirendeltség fajtaválasztásában bizonyos kapkodás észlelhető. A ruténeknek pl. nem tudták megkedvelni a kistestű innthali és algaui borzdere-

seket, tehát a kirendeltség áttért a montafoni importra, részben pedig a simmenthali és pinzgaui tenyészirányzatra. De még ugyanez évben Beregben, »hogy a tulságosan felszökött szarvasmarhaárak következtében a legnagyobb részben import-tehenektől származó fiatal üszők a mészárszéken való értékesitéstől legalább részben megmenthetők legyenek; a kirendeltség közvetlenül a kistenyésztőktől 60 darab eladásra szánt fiatal választott üszőborjut vásárolt össze oly czélból, hogy azokat felnevelve, ujból kistenyésztőknek kioszthassa« (49. old.). A beszámoló-füzet kétségtelenül leggyengébb része a háziiparról szól (56—74. old.). Itt találjuk a legtöbb számot s a legkevesebb eredményt. Összesen 1.318 kisgazda foglalkozott — az állami subventiók valóságos záporában — háziiparokkal (gazdasági kosárfonás és fafaragás, nyirágseprűkészités, nádfonás, vászonszövészet, művirágkészités) összesen 84.398 korona 22 fillér keresettel, »egy-egy munkáscsalád tehát a téli hónapok alatt 64 korona 03 fillér átlagjövedelmet meritett az általa választott háziipari foglalkozásból« (57. old.). Ebből, ha négy tagot számitunk egy családra, esik fejenkint a téli hónapok ipari keresményeként 16, mondd tizenhat korona! A nádfonó-háziiparnál kéthónapi szakmánymunkáért az átlagos munkáskereset 17 korona 30 fillér (61. old.) és a kirendeltség elég meggondolatlan, hogy ezt a keresetet »kielégitőnek« mondja, ezt a keresetet, a mely 52 munkanapot számitva a két hónapra, 33 fillér napszámnak felel meg. De látunk itt még különb csodákat is. Még ezek a keresetek is (a subventiókon tul) csak állami beváltás utján érhetők el, az állam az értékesités folyamán a beváltási árból 29% engedményt volt kénytelen adni (63—64. old.). Olvassuk továbbá a vászonszövő-háziiparról, hogy a kereskedelmi minister által segélyezett árvamegyei vállalkozó részére 78 munkáscsalád szőtt csomagolóvásznat s hogy egy-egy munkáscsalád négy hónap alatt 39 korona 10 fillért keresett, tehát 104 munkanapot számitva, 37½ fillér napszám jutott egy-egy munkáscsaládra és nem egészen 9 fillér egy-egy családtagra, 1906-ban a textilipar nagykonjunkturájának kellős közepén. Ismételjük: a vállalkozó, a ki itt dolgoztat, a jelentés szerint, iparfejlesztési subventiót is kap! Egyébként is subventio zuhog itt annyi, hogy az elért eredmények kivétel nélkül nevetségesek. Az ez évben engedélyezett és e füzetben nyomon követhető évi subventiók (135.325 korona 50 fil.) kerek 50.000 koronával mulják felül a háziiparban dolgozó hegyvidéki nép összes keresményét. Ezenfelül még 41.000 korona engedélyeztetett »forgótőkéül beváltásra.« Talán nem tévedünk, ha mindezek alapján e nagy garral csinált actiót komoly iparfejlesztés értéktelen surrogatumának mondjuk, a melynek egyetlen jelentősége, ut aliquid fecisse videatur; ez az állami energiafecsérlés hasonló azokhoz a kontár művirágokhoz, melyekkel a kirendeltség Alsó-Remetén próbált szerencsét nyolcz hónapon át. A magyar iparfejlesztés classikusai, a védegyletiek, Batthyány, Klauzál, Kossuth, Bezerédj nem ily kilencz és harminczhárom filléres napszámokra, nem ily agyontámogatott tengődésre gondoltak, a mikor magyar ipart akartak fejleszteni. Pedig azóta 60—70 év mult el, telve nemzetközi tanulságokkal éppen a háziiparok életképességét illetőleg. Ez a téli fonás-

faragás, a gyönyörű czímeken folytatódó régi koplalás szigorúan compatibilis lehet a környező hitbizomány és nagybérletek nyári munkásszükségletével, sőt az alföldi arató-sztrájkok elsimitásával is (l. 75. old.), de sohasem fogja meggátolni az inség-actiók szükségét (l. 76—78. old.) és az olyan jelenségeket, hogy a különben derék buzgalmú hitelszövetkezetek 46 árúraktárából 14-nek forgalma csökkenjen (83—85. old.).

Ifj. Leopold Lajos.

Őrlési megadóztatás és nagy üzem Németországban.

Gothein Georg: *Die Vermahlungssteuer für Mühlen und die progressive Besteuerung der Grossbetriebe.* Berlin, 1908. 63 oldal.

A német birodalmi tanácsi szabadkereskedői képviselők egyik vezére Gothein, ezzel a művével szembe száll azokkal a követelésekkel, melyek az utóbbi tiz évben mindinkább sürübben jelentkeznek a nagy vállalatok ellenében. Ezuttal a nagy malmok támadásaival szemben foglal állást. A kis és közép malmok a nagy malmok tulságos versenyét az által vélik elháríthatónak, ha a malmok a szerint, amint több gabnát őrölnek, fokozatosan magasabb adót fizetnének. Szerzőnk mindenekelőtt megállapitja azt, hogy a kis malmok 1880 óta folyton pusztulnak. 1882-ben segéd nélkül dolgozó malom volt 11.591 és 1895-ben már csak 259; de az 1—5 segéddel dolgozók száma ugyanabban az időben 39.138-ról 41.679-re emelkedett, az 5—10 segéddel dolgozóké 636-ról 1.257-re, a 11—50 segéddel dolgozó malmoké 567-ről 621-re, az 51—100 segéddel dolgozóké 31-ről 62-re, és a 100 segéden felül dolgozó malmoké 2-ről 4-re. Ezen adatok szerint csak a törpe malmoknál állt be a hanyatlás, holott a közepes malmok száma ép ugy emelkedett, mint a nagyoké. A törpe malmok csökkenését mindazáltal számos müvelődési és gazdasági körülmény hozta magával. Mindenekelőtt a vizek rendezése és szabályozása számos vizimalom üzemét tette lehetetlenné; a gőzerőnek alkalmazása a nagy és közép malmok felvirágzását tette lehetővé; a kis malmok kedvezőtlen fekvése, forgalmi pontoktól távol eső helyzete hatott üzemeik megszüntetésére; a vasutak uj forgalmi viszonyokat teremtettek, a tengeri hajózás egész ujjá alakitotta a gabnakereskedés állapotát; a malomtechnika fejlődése tönkretette a régi rendszerü őrlést; a gabnavámok Németországban a gabnapiacz viszonyaiban teljes átalakulást idéznek elő, a behozatali jegyek előnyeit, a vámmentes gabna értékesitését kis malmok nem vehetik igénybe. De mindezek a körülmények a törpe malmok helyzetét ugyan lehetetlenné tették, de sem a malomiparra, sem a közgazdaságra abból, hogy e törpe malmok nagyban pusztulnak, kár nem következett be. Attól, hogy a nagy malmok trustökké alakulva, monopol-árakat teremtsenek, nem kell félni. Egy malom alapitása nem kiván oly nagy tőkét, hogy az uj alakitásoktól való félelem már magában is lehetetlenné tegye a monopol felé való törekvést; valóban még csak kisérlet sem tétetett malomtrustre. Nem áll továbbá az az álli-

tás sem, mintha a nagy malmok óriási nyereséggel dolgoznának; szerzőnk szerint a német részvénytársasági malmok évi osztaléka:

Átlagban volt	Százalékban
1895-ben	5·63
1896-ban	6·85
1897-ben	6·32
1898-ban	5·67
1899-ben	5·46
1900-ban	4·3
1901-ben	3·09
1902-ben	1·47
1903-ban	2·88
1904-ben	3·56
1905-ben	4·5

és ez az átlag is egyes malmok igen nagy osztaléka által éretik el; igy a 67 részvény malom közül 10·44% osztalékot nem is fizetett; 38·81%-nak osztaléka 4%-ig terjedt, 20·9% adott 4—6%-ot, és 29·85% adott 6%-nál többet; de e közül a 10 malom közül meg 8%-nál nagyobb osztalékot adott, 8 közép és csak 2 volt nagy malom. Különben a nagy malmok a túlságos tőkesités bajában szenvednek, a mi egy iparnál, a hol a technika folytonosan ujitásokkal lép föl, könnyen megmagyarázható.

Valóban a nagy malmok ellen panaszkodó közép malmok egyáltalán nincsenek rossz anyagi helyzetben. Szerzőnk számos vállalatot vizsgál meg és arra az eredményre jutott, hogy a közép malmok helyzete Németországban jobb, mint a nagyoké. Az a panasz, hogy a nagy malmok nyomják a többieket, nem áll; a középnagyságu malmok, föltéve, hogy jó vidéken fekszenek, kedvezőbb eredménynyel dolgoznak, mint a nagy malmok; és igy egészen megokolatlan az a hajsza, melyet Németországban a nagy malmok ellen folytatnak.

(—vits)

Állam és kőszénbányászat.

Pick Georg: *Der Staal und der Kohlenbergbau* Wien, 1908. 31. oldal.

A kőszénhiány, mely az 1906. és 1907. évben Ausztriában és különösen Bécsben is mutatkozott, a szénbányászatra fordította a közfigyelmet. A szóban forgó munka kivált azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a hatalmas kőszénbánya vállalatokkal szemben az állam mit tehet, ha a szénszükséglet kellő kielégitését biztositani akarja. Tanulmányának eredménye az, hogy sem a bányavállalatok kisajátitása, sem államositásuk nem vezetne czélra és ez csak veszélyes kisérletezés volna. Árszabályzatok sem lehetségesek, minthogy az állam a szénkereskedésre állandó befolyást nem gyakorolhat. Nézete szerint egyelőre az állam csak a következőket tehetné: a szénbányák termelése állami

rendszabályokkal fokozandó; kényszerithetők a vállalkozók szabad kutatási jogaiknak valóságos bányamívelés által való érvényesitésére, különben elvesztik jogaikat; kényszerithetők további hatásosabb bányamívelésre, jobb kimívelési rendszerek alkalmazására; végül a bányászat megszoritására elrendelt védterületek kisebbitése lehetséges. Ezen intézkedések által a kőszénbányászat nagyobb termelése éretnék el, mi által nemcsak a kőszén hiánya, hanem drágasága is csökkenne. Szerzőnk szerint kivánatos, hogy az állam maga is szerezzen kőszéntelepeket és űzze a kőszénbányászatot és szoritsa meg a magánvállalkozást, ha uj bányákat akar nyitni. Czélszerű volna, ha a szénbányákból nagyobb városok irányában a vasuti viteldijak leszállittatnának és nagyobb városokban állami szénraktárak létesittetnének a végből, hogy szükség esetén a fogyasztók legalább ezekből a raktárakból fedezhessék szükségleteiket; ezek a raktárak, esetleg a szénbányákra és szénkereskedőkre vetendő külön adók által volnának fentartandók. »Az állam, különösen a szénfogyasztók szövetségének létesitendő szervezetét erős támogatásban részeltesse! Erre a polgári önsegélyezési műveletre, a szénfogyasztók szervezetére kiváló gondot kell forditani! Az állam egyáltalában teljesitse a jó orvos feladatát: figyelje meg és állapitsa meg a baj nagyságát (diagnosis); teremtsen könnyitéseket és tartsa távol a kártékony behatásokat; de őrizkedjék erőszakos közreműködéstől mindaddig, a mig megvárható, hogy a gazdasági szervezet hajtóereje a termelés és fogyasztás közti viszony szabályozását természetes uton elérheti«.

(—vits.)

Socialismus.

Kovács Gábor: *A socialismus.* Tudományos zsebkönyvtár. Stampfel-féle könyvkiadóhivatal. Budapest, 1907. Ára 180 fillér.

Idegen nyelveken a chablonok egész tömege, sőt egy-két magyar minta is állott a szerző rendelkezésére könyvének megirásakor, a melyhez igy tárgyilagosságon és szorgalmon kivül nem sok kellett. E kettős kivánságnak a szerző teljes mértékben eleget tett; az anyagösszehordás terén azonban, ha nem is túlzott, de kissé rendszertelen munkát végzett.

Bevezetésként — az elavult Platter nyomán — a gazdasági élet fejlődésmenetét s a modern gazdasági életet ösmerteti, majd, sajnos túlzottan összevonva, a socialismus fogalmát és fajait. A socialistikus eszmék fejlődése czimű részben Platóval, a buddhismus, a zsidóság és a kereszténység socialisztikus tanaival és — kissé túlhosszan — Morus Utopiájával találkozunk, a következő fejezetben — az ipari forradalomtól Marxig—Owen, Saint-Simon, Fourier rendszereinek kivonatát s a társadalmi mozgalmak rövid történetét nyerjük 1848-ig. Thomsont Proudhont, Louis Blanct és Rodbertust, mint a Marx előtti tudományos socialistákat, szinte mogyoróhéjban bemutatva, annál alaposabban ösmerteti Marxot, Engelst úgyszintén a történelmi materialismust, az értékelméletet, a capitalismus fejlődési elméletét s az osztály-

harczot. Ezután a revisionismus, Jaurès, Renard stb. elméleteit kivonatolja. Előnye még, hogy — mondhatni — a napjainkig fölmerült irányzatokat ismerteti, igy például az úgynevezett forradalmi socialismust vagy inkább syndikalismust, a mely mindinkább erősödő mozgalom hasonló munkákban — Sombarton kivül — alig nyer említést. Növeli munkájának értékét az is, hogy a magyar socialista irodalmat nagy vonásokban bemutatja, bár úgy itt, mint általában a forrásmunkák megválasztásában nem volt eléggé körültekintő. Néhány oldalon keresztül taglalja a socialismus viszonyát a vallás, az állam s a nemzeti kérdéssel szemben, a mi érdekes ujitás az ily apró munkákban. Megleljük végül, röviden bár, de pontosan a socialistikus mozgalmak történetét 1848 óta.

Feladatának úgyszólván legnehezebb részét: a csoportositást jó kézzel oldotta meg úgy, hogy a könyvecske pompás áttekinthetőséget nyert. Munkája a mi szegény irodalmunkban föltétlenül hézagpótló, sőt a hasonló, akár magyar, akár német compendiumokat magasan túlszárnyalja. Nagyon kivánatos, hogy könyvét minél többen olvassák. Azoknak pedig, a kik járatlanok a socialismus rengeteg irodalmában: nélkülözhetetlen. —ő.

A Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi május 29-én tartotta Kautz Gyula v. b. t. tanácsos elnöklete alatt évi rendes közgyülését, melyen a tagok szép számban jelentek meg.

Elnök üdvözölvén a megjelenteket, a jegyzőkönyv hitelesitésére Hieronymi Károly és Ghyczy Béla urakat kérte fel.

Ezután bejelentette a közgyülésnek, hogy elnöki állásáról, előhaladott kora folytán, lemond. Köszönetet mond a Társaság minden egyes tagjának, az egész tisztikarnak a tapasztalt támogatásért.

Halász Sándor igazgató meleg szavakban emlékezett meg az elnök elévülhetetlen érdemeiről és az igazgató-választmány nevében azt a javaslatot terjeszti a közgyülés elé, hogy válassza meg Kautz Gyulát a Társaság tiszteletbeli elnökévé.

A közgyülés az inditványt nagy lelkesedéssel tette magáévá.

Áttérve a napirend egyéb tárgyaira, a közgyülés tudomásul vette az igazgató-választmánynak az 1907. évről szóló jelentését, a számvizsgáló-bizottságnak jelentését, melynek alapján a felmentvényt a tisztikarnak megadta. Megállapitotta az 1908. évi (már ismertetett) költségvetést s végül megejtette a választásokat.

Elnökké egyhangulag megválasztatott Láng Lajos v. b. t. t. A megüresedett két igazgató-választmányi tagsági helyre Mattyasovszky Miklós és Paikert Alajos választattak meg; a számvizsgáló-bizottság tagjaivá pedig a régi tagok.

Kautz Gyula szivélyesen üdvözli az uj elnököt, ki megköszönve a kitüntetést, kérte a Társaság tagjainak támogatását. (Élénk éljenzés.)

Inditvány nem adatván be, elnök a gyülést berekesztette.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárába leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTÖ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF ✲ BUDAPEST ✲ RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellülóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füsteméztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMU-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntödei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897: XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

A Magyar Országos Központi Takarékpénztár

1908. évi julius hó 3-án, délután 4 órakor, az intézet helyiségében (IV., Deák Ferenc-utca 7. szám, I. emelet)

rendkivüli közgyülést

tart.

NAPIREND:

1. Az igazgatóság előterjesztése a társulat részvénytőkéjének felemelése iránt 3500 darab uj részvény kibocsátása által.
2. Az alapszabályoknak módositása.

☞ Azon t. részvényesek, kik ezen közgyülésen résztvenni szándékoznak, sziveskedjenek részvényeiket az alapszabályok 23. §-a értelmében*) f. évi junius 30-áig d. e. 12 óráig az intézet pénztáránál letenni.

Az igazgatóság.

*) 23. §. Közgyülésen résztvehetnek mindazon részvényesek, kik három nappal a közgyülés megtartása előtt a le nem járt szelvényekkel együtt oly részvényt tesznek le a társulatnál, mely legalább két hóval előbb iratott a letevő saját nevére.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb építkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállítva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:
Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:
Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszinten hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-ig erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herreń C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttattak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetet kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év május havában 1,658.700 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,377.900 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 110.974 korona 84 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től május 31-éig bezárólag 7,944.500 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 6,794 400 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 651.378 korona és az intézet fennállása óta 13,049.263 korona 91 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Asphalt Részvénytársaság f. hó 19-én tartotta dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnöklete alatt ez évi rendes közgyülését, melyen 51 részvényes 7.884 részvény képviseletében vett részt. Az előterjesztett jelentés konstatálja, hogy az asphalt-kocsiutak és járdák iránti kereslet az elmult üzletévben is kedvező volt, de a kivitelre elvállalt munkák egyrésze az általánosan ismeretes vaggonhiány folytán nem volt befejezhető, másfelől pedig a városok ellenében fennálló követelések, a pénzpiacz kedvezőtlen helyzete folytán nem voltak kellő időben értékesithetők, minek következtében a vállalat megfelelő nagyobb folyószámla-hitelt volt kénytelen igénybe venni. A jelentés kiemeli, hogy a normális viszonyok beálltával emelkedő forgalom remélhető annál is inkább, mert a kormány részéről is nagyobb munkákra van kilátás. Az igazgatóság jelenti továbbá, hogy a kedvezőtlen pénzviszonyok miatt nem volt képes a 6.000 darab uj részvény kibocsátására vonatkozó határozatot végrehajtani, legfontosabb feladatának tekinti azonban a vállalat függő tartozásainak consolidálását. A Bihari Szénbánya és Villamossági R.-T. üzemének reorganisatiója az elmult évben is folytatást nyert és alapos remény van arra: hogy ezen vállalat üzemének kedvezőbbre alakulása sikerülend. Az igazgatóság javasolja, hogy 239.620 korona 62 fillér üzemi feleslegből 230.000 korona az ujitási, helyreállitási és értékcsökkenési alap javadalmazására fordittassék, a fenmaradó 9.620 korona 62 fillér pedig uj számlára elővezettessék. Végül a felügyelő-bizottság eddigi tagjai ujból megválasztattak. A közgyülés az üzleti jelentést és az igazgatóságnak az üzemfelesleg hováforditása iránt tett javaslatát egyhangulag elfogadta.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. A társaságnak a kereskedelemügyi m. kir. minister által felülvizsgált és jóváhagyott 1907. évi mérlegét az igazgatóság folyó évi junius hó 1-én tartott ülésében állapitotta meg véglegesen.

A közgyülésen, a mely folyó évi junius hó 30-án délelőtt 10 órakor fog megtartatni, az igazgatóság 1,000.771 korona 54 fillér leirását 8.542 korona 60 fillérnek a biztositási alapra forditását, továbbá az ezek után fenmaradó 418.655 korona 97 fillér tiszta nyereségből az elmult üzletévre részvényenként 8 korona, vagyis 4% osztalék fizetését fogja inditványozni.

Budapest, 1908 junius 1. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy az 1908. évi hajózás megnyiltától érvényes II. számú átvételi díjszabás 15-ik oldalán foglalt *Zell am See K. K. St.* állomás díjtételei Wien—Donauquaibahnhofon való átrakás mellett 5.000 kilogrammos küldeményeknél 100 kilogrammonként 243 fillérről 343 fillérre, 3.000 és 1.000—2.000 kilogrammos küldeményeknél 100 kilogrammonként 247 fillérről 347 fillérre módosittatnak.

Budapest, 1908 május 18. *Az üzletvezető igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Kirándulás az Al-Dunára és Herkulesfürdőre.* A természeti szépségekben gazdag Al-Duna megtekintésének és a kies fekvésű Herkulesfürdőben való időzésnek megkönnyitésére 30 napig érvényes mérsékelt árú menettérti jegyek adatnak ki Budapest keleti és Budapest nyugoti pályaudvaron.

E menettérti jegyekkel a keleti pályaudvartól Zimonyig vagy a nyugoti pályaudvartól Báziásig vasuton, Zimonytól, illetőleg Báziástól Orsováig hajón és Orsovától — esetleg herkulesfürdői megszakitással és tartózkodással — ismét vasuton tehető meg az ut.

Az I. és II. osztályú jegyek a vasuton gyorsvonattal, a hajón első helyen, a III. osztályú jegyek a vasuton személyvonattal, a hajón második helyen való utazásra jogositanak.

Az utazás az esetleges zimonyi vagy báziási és orsovai tartózkodáson kivül a vasuti vonalakon háromszor, a hajóuton egyszer megszakitható.

E menettérti jegyek árai a következők:

Budapest keleti pályaudvar:		Budapest nyugoti pályaudvar:	
I. osztály	54 korona 80 fillér.	I. osztály	53 korona 50 fillér.
II. »	39 » 60 »	II. »	37 » 50 »
III. »	21 » 30 »	III. »	19 » 70 »

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Hajókirándulás Budapest környékére.* A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. Budapesttől az ugynevezett Kis-Dunán át Visegrád—Dömösig közlekedő helyi gőzösei a legkitünőbb alkalmat nyujtják az oly élvezetes hajókirándulások megtételére.

A társaság egyik gőzöse reggel 8 óra 30 perczkor indul Budapest—Eötvös-térről, 8 óra 40 perczkor a Batthyány-térről és 8 óra 55 perczkor Óbudáról s Szentendre, Leányfalu, Tahitótfalu, Tahi, Dunabogdány, Visegrád, Nagymaros állomásokon kikötve, délután 12 óra 40 perczkor érkezik Dömösre. Délután 6 órakor Dömösről visszafelé indulva, esti 9-kor érkezik vissza Budapest—Eötvös-térre Ez a gőzös — péntek kivételével — naponta közlekedik.

A második gőzös, a mely minden nap közlekedik, a Kis-Duna mentén nyaraló hivatalnokokra való tekintettel délután 2 óra 20 perczkor indul a Budapest-Eötvös-térről, illetve 2 óra 25 perczkor a Batthyány-térről és 2 óra 40 perczkor Óbudáról és a fentebb felsorolt állomások érintésével, délután 6 óra 20 perczkor érkezik Dömösre. Visszafelé ez a gőzös minden nap reggel 4 óra 45 perczkor indul el Dömösről és reggeli 7 óra 45 perczkor Budapest—Eötvös-térre érkezik.

A menetdíjak a helyi járatú gőzösökön való utazásra rendkivül mérsékeltek.

Igy a három napi érvénynyel biró oda- és visszautazásra érvényes menettérti jegyek ára Budapestről Szentendrére és vissza az I. osztályban 1 korona 70 fillér, a II. osztályban 1 korona; Leányfalura, Tahi, vagy Tahitótfalura és vissza az I. osztályban 2 korona, a II. osztályban 1 korona 20 fillér; Dunabogdány, Visegrád, Nagymaros, vagy Dömösre és vissza az I. osztályban 2 korona, a II. osztályban 1 korona 30 fillér.

E hajókon való utazásra — a főváros közelében nyaralók előnyére — igen mérsékelt árú jegyfüzetek is adatnak ki. Az államhivatalnokok részére szolgáló jegyfüzetek ára különösen mérsékelt.

Államhivatalnokok, katonatisztek, gyermekek féláron utazhatnak, katonák (legénység) a II. és III. osztályban szintén.

Csoportos iskolai kirándulások lényeges menetdíj-kedvezményben részesülnek.

A hajókon vendéglő is van, a mely a társaság által ellenőrzött olcsó árak és figyelmes kiszolgálás mellett gondoskodik az utasok ellátásáról.

Budapest, 1908 junius 5.

Az üzletvezető igazgatóság.

M. KÖZ
J/a 42733/44

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSAVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK:

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLO GYULA

1908. — XXXII. ÉVFOLYAM. — 40. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1908.

TARTALOM.

1908. XXXII. ÉVFOLYAM. — 40. KÖTET.

I. Értekezések.

		Oldal
	Bud János: Elméleti, gazdasági és morálstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán II.	460
	Daróczy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leirása 571, 684, 734,	819
	Flórián Károly: A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyujtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-czikk szerint 677,	722
	Gallai Marcel: Az angol törvényes munkásvédelem	445
	Gärtner Henrik: A buza-ár alakulása	449
	Jankovich Béla: Értéktöbblet és földjáradék	801
	Láng Lajos: Levasseur	787
	Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leirása 471,	550
	Lengyel Géza: A munkaközvetités az uj ipartörvényben	755
	Matlekovits Sándor: Ruhland közgazdasági rendszere	790
	Márffy-Mantuano Rezső: Mennyiben áll a legnagyobb kedvezmény záradéka önálló gazdasági szervezkedésünk utjában?	715
	Müller Vilmos: A magyar bankenquête	593
	Müller Vilmos: A készfizetések és a diságió kérdése a magyar bankenquêten	656
	Radnai Béla: Az egyenes adók uj reformjáról	534
	Somogyi Manó: A társadalomgazdaságtan feladata	620
	Szeberényi Lajos Zs.: Izland	643
	Tonelli Sándor: Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába	427

II. Közlemények és ismertetések.

Általános sztrájk (—vits)	846
Amerikai kivándorlás (P. K.)	564
Angol gazdasági válságok (Csányi Miklós)	785
Bankkérdés (Müller Vilmos)	635
Bankkérdéshez	786
Bankkérdés Oroszországban (Pikler Károly)	779
Bécsi fehérneműipar (—vits)	497
Bérfizetési módok a német vas- és gépiparban (Balkányi Béla)	492
Budgetjog (Matheovits Ferencz)	626
Canada (—vits)	857
Elitélhetőség, mathematikai és statisztikai alapjai (Mahler Lenárd)	850
Esseni munkáslakásokról (Nemesné M. Márta)	560
Franczia czipőipar (—vits)	640
Gazdasági válságok (Csányi Miklós)	712
Kis bankjegyek (—vits)	569
Külföldi tőke (—vits)	773
Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató-választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora 1908. decz. 31-én	859
Magyar Közgazdasági Társaság	858
Magyarországi kivándorlások irodalma (Barcza Imre)	482
Munkásbiztositás reformjáról (Vajna Elemér)	784
Munkásközvetités (Vajna Elemér)	713
Munkaközvetités Svájczban (—vits)	856
Nemzetközi jogászgyülés Budapesten	641
Otthon védelme (—vits)	852
Romániai nagyipar (—vits)	557

Oldal

Szabad kereskedelem (—vits) 846
Társadalom problémái (—vits) 704
Tolna vármegye leirásához (Fodor Ferencz) 714
Vámszövetség és bankkérdés (M—r.) 633

III. Ismertetett művek.

Bassieux François: L'industrie de la chaussure en France. Paris, 1908. 640
Bohny Emanuel: Nothwendigkeit und Nutzen des öffentlichen Arbeitsnachweises und der Errichtung von Arbeitsämtern in der Schweiz. Zürich, 1908. 856
Bösselmann: Die Entlöhnungsmethoden in der südwestdeutsch-luxemburgischen Eisenindustrie. Berlin, 1906. Schulte: Die Entlöhnungsmethoden in der Berliner Maschinenindustrie. Berlin, 1906. Timmermann: Die Entlöhnungsmethoden in der Hannöverschen Eisenindustrie. Berlin, 1906. Reichelt: Die Arbeitsverhältnisse in einem Berliner Grossbetrieb der Maschinenindustrie. Berlin, 1906. 294
Bouniatian Mentor: Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation. Eine Untersuchung über die Erscheinungsformen und Ursachen der periodischen Wirtschaftskrisen. München, 1908. 712
Bouniatian Mentor: Geschichte den Handelskrisen in England. Zusammenhang mit der Entwicklung des englischen Wirtschaftslebens 1640–1840. 785
A Budapesti ipari és keresk. munkaközvetitő intézet VIII. évi jelentése, 1908. 713
Claus Rudolf: Das russische Bankwesen. Staats- und sozialwirtschaftliche Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller und Max Sering. Heft 131. Duncker & Humblot, Leipzig, 1908. . . . 779
Cseténvi József: A vámszövetség és bankközösség problémája. A könyv a »Budapesti Hirlap«-ban megjelent 10 vezérczikk gyüjteménye, a melyből hetet majdnem változatlanul vett át a szerző. 633
Elsbeth Georgi: Theorie und Praxis des Generalstreiks in der modernen Arbeiterbewegung. Jena, 1908. 847
Földes Béla, professeur à l'université de Budapest: Les bases mathématiques et statistiques de la condamnabilité. 850
Frank I. Sheridan: Italian, Slavic and Hungarian unskilled laborers in the United States. Bulletin of the Bureau of Labour No. 72. Department of Commerce and Labour. 564
Herbert Karo: Natürliche Grenzen des Freihandels. Eine polemische Abhandlung über den Export von Productionsmitteln. Zürich, 1908. 847
Jellinek Georg, Prof. des öff. Rechts zu Heidelberg: Der Anteil der ersten Kammern an der Finanzgesetzgebung. Aus den Staatsrechtischen Abhandlungen Festgabe für Paul Laband zum fünfzigsten Jahrestage der Doktor Promotion. Erster Band. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr. 1908. 626
Jowanowitsch K.: Die Heimstätte oder die Unangreifbarkeit des ländlichen Besitzes. Eine socialoekonomische Studie. Tübingen, 1908. 852
Kreutzer Lipót: Magyar jegybank. Adatok a nemzeti bank kérdéséhez. 635
Lemberger Hedwig: Die Wiener Wäsche Industrie. Wien und Leipzig, 1907. 497
Neisser E. J.: Deutschland und Canada. Eine handelspolitische Studie. Mit einer Karte und Diogrammen. Berlin, 1909. 857
Paiano N. J.: La grande industrie en Roumaine. Bukarest 3m édition. 557
Poinsard Léon: La production, le travail et le problème social dans tous les pays au débout du XXme. siècle. Két kötet. Paris, 1907. 704
Ruppel Willy: Kleine Reichsbanknoten. Das deutsche Banknotengesetz von 1906. im Lichte der Geschichte und Theorie des Banknoten- und Papiergeldwesen. Leipzig, 1908. 569
Sigmond Andor jogakadémiai tanár tanulmánya a nagyváradi kir. jogakadémia ez idei évkönyvében: A munkásbiztositás reformjáról. 784
Watterhausen, Sartorius Freiherr v.: Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande. Berlin, 1907. 773

Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába.

Rövid leszek, a mennyire csak tehetem. Elméleti okoskodásokkal, szürke elméletekkel időt rabolni nem akarok, mert én a kivándorlásban és az ujabban nagymérvben megindult visszavándorlásban első sorban gyakorlati kérdést látok, a mely gyakorlati megoldást is követel.

Mindössze annyit kivánok előrebocsátani, hogy magam részéről már régóta foglalkozom a kivándorlás és visszavándorlás kérdésével. Bejártam csaknem az egész országot, városokban, falvakban, ipartelepeken egyaránt gyűjtöttem a kivándorlásra vonatkozó anyagot és ezt kiegészitve a fiumei kivándorlási házban szerzett tapasztalataimmal, fel is dolgoztam.

Minél több anyagom gyült azonban össze és minél jobban belemélyedtem a kérdésnek vizsgálatába, annál inkább kénytelen voltam arra a meggyőződésre jutni, hogy az igy végzett munka nagy részben czéltalan és eredménytelen, főként azért, mert az adatok, a melyekhez hozzá lehet jutni, a tényeknek egyáltalán nem felelnek meg és nem fedik a valóságot. A statisztika, a mely a kivándorlásról rendelkezésünkre áll, nagy részben hibás, visszavándorlási statisztikánk ugyszólván nincs; hogy mekkora összegek jönnek haza évenként Amerikából, megközelitőleg sem tudjuk megállapitani; csak tapogatódzunk abban a tekintetben, hogy hazatért kivándorlóink a megtakaritott és magukkal hozott pénzt milyen befektetésekre forditják. Minthogy eddigelé legnagyobbrészt csak elméletileg foglalkoztak a kivándorlás kérdésével, alig ismerhettük meg lényegükben azokat az okokat és czélokat, a melyek kivándorlóinkat tulajdonképen mozgatták és kezükbe adták a vándorbotot. Az adatok szerzését kétségtelenül nagy mértékben megnehezitette az a bizalmatlanság is, a melylyel kivándorlóink a kabátos elemmel szemben viseltettek. Magam tapasztaltam számos esetben, hogy kivándorlók, a kiket a kivándorlás okára vonatkozólag megkérdeztem, szántszándékkal hamis adatokat vallottak be, vagy egyszerűen vállvonogatással feleltek. Utóbb szerzett tapasztalataim alapján alapos okom van föltenni, hogy ugyanez az eset történhetett a közigazgatási hatóságok nagy részénél is. Rá kellett szánnom magamat, hogy a kivándorlást más módon, sokkal alaposabban, gyökerében tanulmányozzam.

Ezek a tapasztalatok érlelték meg bennem azt a gondolatot, hogy a kivándorlók között, nem első osztályon, hanem fedélközön, mint munkás megyek ki Amerikába, nyomon kisérem

őket utjokban és igy közvetlenül, az eddig tapasztalt bizalmatlanságnak megkerülésével jutok azon adatok birtokába, a melyeket eddig megszerezni senkinek sem sikerült.

Ezt a tervemet, melyet csak nagyon kevés jó emberemmel közöltem, meg is valósitottam és a mult év november havában, mint egyszerű kivándorló, fényképész segéd keltem át az oczeánon. Utamat kifelé a Cunard Line »Ultonia«, visszafelé pedig a Hamburg-Amerika-Linie »Kaiserin Auguste Victoria« nevű hajóján tettem meg és ezeken a hajókon, valamint kint Amerikában közel kilenczszáz olyan kétségbevonhatatlanul hiteles személyi adatnak jutottam birtokába, a melyek kétségkivül igen becses adalékokat szolgáltatnak a kivándorlás és a visszavándorlás kérdésének ismeretéhez. Ezen kilenczszáz rendkivül változó és sokoldalú adat birtokában, melyeket mintegy az egész kivándorlás tükrének tekinthetek, ma a kérdést sok tekintetben egészen másként látom, mint azelőtt.

Utamat, annak eseményeit részletezni nem akarom, egyenesen az eredmények taglalásába bocsátkozom. Mindenekelőtt azt az érdékes tapasztalatomat kivánom felemliteni, hogy kivándorlóink tulnyomó többsége sokkal jobban ismeri Amerikát, mint általában hiszszük, sőt sokkal jobban ismeri, mint azok a hatóságok, melyek specialisan a kivándorlás kérdésével foglalkoznak. Az átlagos kivándorló, természetesen csak a felnőtteket értem, teljesen tisztában van az Amerikába vezető utirányokkal, ismeri a társaságokat, melyeknek hajóin oda eljuthat, sőt ismeri az egyes hajókat is, tisztában van az amerikai munka természetével, az amerikai munkabér-viszonyokkal és körülbelül tudja, hogy normális viszonyok között odakint bizonyos idő leforgása alatt mennyit takarithat meg. Ezek a biztos adatok pedig távolról sem az ügynök munkájából erednek, hanem itt legnagyobb szerepük van az Amerikából visszatért kivándorlóknak, az amerikásoknak és az Amerikából érkezett leveleknek.

Érdekesek e tekintetben azok a tapasztalatok is, a melyeket kifelé az Ultonián a kivándorlók megoszlása tekintetében szereztem. 1.279 kivándorló között közel háromszáz volt olyan, a ki már előzőleg megjárta Amerikát és ott rövidebb-hosszabb ideig dolgozott. Ezek az igazi visszavándorlók nem csupán mindennemű felvilágositásokkal szolgálnak az otthonlevőknek Amerikára vonatkozólag, hanem sokan közülök még visznek is ki magukkal egy-két embert, a ki esetleg magában nem merne a tengeri utra vállalkozni. Másik érdekes tapasztalatom volt a hajón a nők és gyermekek feltünően nagy száma. Az Ultonia kivándorlóinak csaknem egyharmadrésze belőlük került ki. Egy részükért férjük jött haza Amerikából, másrészük a családfő után magányosan ment át Amerikába, de volt közöttük olyan is elég, a ki teljesen magára hagyva vágott neki az amerikai utnak. E női és gyermek-kivándorlás kérdésére később még lesz alkalmam visszatérni, itt csak röviden azt a tapasztalatot szögezem le, hogy utlevél-kiállitó hatóságaink egy része ezen kivándorlás ellenőrzésében meglehetős felületességet tanusit.

Nemzetiségek szerint az Ultonia kivándorlóinak nagy része, körülbelül fele a fajmagyarság soraiból került ki. Nagy kontin-

genst szolgáltattak ezenkivül a tengermelléki horvátok, kisebb számban voltak tótok, ruténok, oláhok, körülbelül ötvenen-hatvanan délvidéki svábok. Utóbbiaknak kivándorlása különösen azon szempontból érdekes, hogy csaknem mind elég jelentékeny összegekkel indulnak utnak és csaknem mind végleg meg akarnak telepedni Amerikában. A legtöbbnek végczélja vagy Kanadának buzatermő vidéke, vagy Kalifornia. Állitólag Kaliforniában, Los Angelos környékén már egész német kolóniák vannak, melyeknek lakosságát kizárólag dél-magyarországi svábok szolgáltatták. A magyarországi kivándorlókon kivül az Ultonia vitt még magával mintegy hatvan-hetven bosnyákot is. Legnagyobb részük még katonasort sem látott fiatal gyerek volt, a kik mind a legveszedelmesebb munkára, valósággal a pusztulásba mennek. Érdekes ez a bosnyák kivándorlás azon szempontból, hogy a kivándorlási áramlat nyugatról kelet felé állandóan terjed és egyre kevésbbé civilisált elemek kerülnek bele a kivándorlás áramlatába.

A magyar férfi kivándorlók javarésze, a már Amerikát megjárt egyéneket leszámitva, tulnyomó részben javakorbeli, harminc évet még el nem ért életerős fiatal emberekből került ki. Azok a fényképfölvételek, melyeket a huszonhárom napos ut folyamán készitettem, e tekintetben érdekes bizonyitékul szolgálhatnak. Sok volt a fajilag magyar kivándorlók között olyan is, a ki épen a katonasorból került ki és otthoni ügyeinek elintézése után nyomban kivitorlázott Amerikába. Nehány közülök bizalmasan elmondta nekem, hogy egy-két évi amerikai keresetéből bázist akar teremteni arra, hogy idehaza családot alapithasson.

Az eddigiek is önkénytelen rávezetnek arra, hogy a kivándorlás tulajdonképeni okát keressük. Mielőtt utamat megtettem volna, nagyon sok és nagyon sokféle okot hallottam emlegetni, de biztos diagnosist adni senki sem tudott. A látottak, hallottak és tapasztaltak után én a kivándorlásnak, — legalább a kivándorlók tulnyomó többségénél, — csak egy okát tudom adni, és ez az ok a föld. Az egyes esetek változhatnak, de a földmives kivándorlók nagy többségének az a czélja, hogy kint szerzett keresményéből itthon földet vegyen, vagy már meglevő földbirtokáról az adósságot ledolgozza, tehermentesitse. Ezek alapján kénytelen vagyok arra az eredményre jutni, hogy jelenleg az országban egy még kellően nem ismert, nem méltányolt, de már erősen megindult parcellázási és földtehermentesitési processus van folyamatban. A paraszt kimegy Amerikába, mert tudja, hogy a földszerzésre és tehermentesitésre a lehetőséget az a különbség adja meg, a mely magyarországi és amerikai munkabérek niveauja között fennáll.

Ez már involválja magában azt is, hogy én az ügynökök működésének, csábitásának kisebb jelentőséget tulajdonitok és tapasztalataim is azt mutatják, hogy ennek kisebb jelentőséget kell tulajdonitani, mint általában történt. Az igazi ügynök, — mint már emlitettem — az Amerikából visszatért kivándorló, az amerikai levél és az amerikai pénz. Erre nézve van egy döntő jellegű bizonyitékom is. Ellis Islandon, az Egyesült-Államok

bevándorlási hivatalában szigoruan üldözik ugyan a szerződött munkásokat, a contract labourereket, de viszont a lehetőség szerint ügyelnek arra, hogy a kivándorlók legalább az első időben az államnak terhére ne váljanak. A megkövetelt tiz dollár ennek biztositására nem elegendő, a gyakorlatban tehát életbeléptettek egy olyan rendszabályt, a mely az élet követelményeinek jobban megfelel. Minden kivándorlótól, különösen azonban a kivándorlók kevésbbé intelligens elemeitől megkövetelik, hogy bedictálják azt a czímet, a melyre mennek. Hatóságaink nagy részének, azt hiszem, erről nincsen tudomása, a kivándorlók ellenben eleve nagyon jól tudják, hogy nekik a *keszegárdában* czímet kell bemondani. Minden kivándorlónak már a hajón megvan a czédulája az illetőnek nevével, a kihez megy. Az Ultonián körülbelül nyolczász ilyen *atreczot* néztem meg és láttam, hogy azok között fictiv alig van, hanem mind apa, testvér, sógor, rokon, falubeli stb.

Különlegesség kedvéért, de némileg bizonyitás gyanánt is azt emlitem még meg, hogy a fedélközön utazó kevés számú intelligensebb utast leszámitva, egyetlenegy olyan emberem akadt, a ki találomra indult néki az új világnak. Idehaza mozdonyvezető volt, azt hiszem, karambol miatt bocsátották el és igy ment ki Amerikaba szerencsét próbálni. Hihetetlenül naiv fogalmai voltak Amerikáról és abban reménykedett, hogy Kanadában ingyen fog földet kapni, a hol új életet kezdhet. Ennek az embernek nem is volt szándékában, hogy haza jöjjön.

Mire szoritkozik tehát ezek után az ügynökök müködése? Tulnyomó részben az egyes hajóstársaságok emberei arra törekszenek, hogy a kivándorlásra már eltökélt embert a maguk számára megnyerjék. És e tekintetben morális szempontból a Cunard Line működése egyáltalában nem áll magasabban, mint az északi hajósvállalatoké, sőt annyiban talán még veszedelmesebb is, mert az »Idegenforgalmi Vállalat« kivándorlási reklámjait szabadon terjesztheti. A kivándorlók körében tényleg leggyakrabban a Cunard-Adria reklámfüzeteit, Amerikából rokonok által hazaküldött prospektusokat és a Légrády czég által kiadott »A kivándorló zsebkönyve« czimű könyvecskét volt alkalmam látni. Utóbbit különben a czég számára Dienes Márton irta, a ki most New-Yorkban, mint a Norddeutscher Llyod hivatalnoka működik,

Sokkal érdekesebb az ügynöki működésnek egy bizonyos közvetett fajtája, a melynek nyomára a hajón jöttem rá és a mely a rutén felvidéken virágzik igen szépen. A rutén paraszt sokat hall Amerikáról, tudja, hogy odakint szépen lehet keresni és ki akar menni Amerikába. Czélja — ismétlem — az, hogy ottani keresetéből idehaza akkora telket vegyen, hogy meg tudjon élni belőle. A módja természetesen nincs meg, hogy kiutazzék. Ekkor megjelenik a mentő angyal, a falubeli korcsmáros személyében. Megveszi a ruténnek házát vagy telkét, — mondjuk — hatszáz koronáért és megigéri neki, hogy visszajövetele alkalmával eladja neki nyolczszázért. A visszajövetel alkalmával azonban a telek ára már emelkedett és a paraszt adhat érte annyit, hogy egész amerikai keresete is rámegy. Ujból kimegy

és igy keletkezik egy végnélküli circulus vitiosus, a melyből nincsen szabadulás és a melynek vége az, hogy a rutének amerikai keresetéből a galicziai zsidó gazdagodik. Az egyik tönkremegy az örökös vándorlásban, a megfeszitő munkában, a másik idehaza kényelmesen, fáradság nélkül találja meg a maga Amerikáját.

Még egy ügynöki dolgot akarok megemliteni, a mely azonban inkább csak combination alapul. Palermóban öt amerikai szállt a hajónkra. Állitólag baptista papok voltak és Jeruzsálemből jöttek. Németül teljesen beszéltek, a mi született amerikaiaknál legalább is elég különös. Ezek az urak lejártak a fedélközre és igen érdeklődtek a földműves kivándorlók iránt. Mondották, hogy ők valami jótékonysági szervezetnek tagjai és megigérték támogatásukat. Tovább még azt is emlegették, hogy esetleg munkát is tudnának szerezni — Ellis Island után. Iparos kinézésű emberekkel nem álltak szóba. Nekem alapos a gyanum, hogy amerikai munkaadók voltak, a kik a legveszedelmesebb padrone-rendszerű munkára akarták vinni az embereinket, a honnan nincs szabadulás. Azt hiszem, ha ebből a szempontból óvatosan megfigyeltetnők a Cunard Line hajóit, de meg a német hajóstársaságok gőzöseit is, igen érdekes tapasztalatokra lehetne szert tenni.

Az előbb emlitettem parcellázásnak azonban nemzeti szempontból is van jelentősége. Az alföldön, a hol a visszatért kivándorlók birtokvásárlása révén a magyar parasztság erősödik gazdaságilag, a parczellázás határozottan üdvös jelenség. A felvidéken azonban nem. Adatokat gyűjtöttem abból a szempontból is, hogy a felvidéki tót kivándorlók, kiknek a birtokait vásárolták meg és kiknek a birtokait akarják még megvásárolni és ez irányban arra a tapasztalatra jöttem, hogy a parcellázás révén a felvidéki csekélyszámú magyar középosztály pusztul és helyükbe az Amerikát megjárt, némileg kimüvelődött tótokból nemzetiségi alapon szervezkedett új középosztály emelkedett. Az amerikai pánszláv agitatio, melynek czéljaira a mi kivándorolt tótjaink is milliókat adnak össze, nem téveszti el hatását és idehaza érezteti igazán káros következményeit.

Emlitettem, hogy kivándorlóink legnagyobb része eleve azzal a szándékkal megy ki Amerikába, hogy hazajöjjön. Tényleg a legtöbbje haza is jön. Még az asszony sem marad kint mindig, mint sokan hiszik. Kimegy az asszony is keresni és mint gyári munkásnő, lakásadó, gyakran jobb termelőfaktor a férfinél. Esetleg, a ki visszajött, ha idehaza látja, hogy még nem keresett eleget, újból kimegy, de megint nem az a czélja, hogy odakint végleg megtelepedjék. Igy egy végtelen kivándorlási és visszavándorlási folyamat van az óczeánon, a melynek lényegéről azonban idehaza nagyon keveseknek van tudomásuk. Nekem volt például olyan emberem az Ultónián, a ki négyszer, ötször, sőt kilenczszer tette meg az utat Európa és Amerika között és vissza. Nem hiába illetik az amerikaiak a mi kivándorlóinkat birds of passage, vándormadár névvel.

Ki marad hát kint ezek után véglegesen? Mert hogy vannak, a kiket Amerika véglegesen felsziv, kétségtelen. Kint marad mindenekelőtt a tanult iparosok legnagyobb része, a kik már

előre azzal a szándékkal mennek ki, hogy nem térnek vissza. Kint marad igen sok a német kivándorlók közül, mint már fentebb emlitettem. E tekintetben igen érdekes adatokat hallottam az amerikai bevándorlási hivatalban. A bevándorlási hivatal tapasztalatai szerint a németek azok, a kik leghamarább elveszitik nemzetiségüket és kivétel nélkül igen gyorsan amerikaiak lesznek. Kint maradnak a paraszt kivándorlók közül azok, a kik beleszoknak az amerikai viszonyokba és visszatérésük után nem tudják beletalálni magukat a hazai állapotokba. Ezeknél azonban a végleges amerikai megtelepedés csak egy idehaza tett látogatás után következik be és náluk épen az a sajnálatos, hogy parasztságunk legintelligensebb elemei közül kerülnek ki. Itt megint hivatkozhatom egy rendkivül érdekes alakra, a kivel az Ultonián ismerkedtem meg, mikor másodszor ment ki végleg Amerikába. Egyszerű borsodmegyei parasztlegény volt. Odakint megtanulta a kovácsmesterséget, a pennsylvaniai Brownsvilleben dolgozott, utóbb gépész lett egy vasuttársaságnál és nyolczvankilenczven dollárt keresett havonkint. Mikor visszafelé ment a hajón, fel volt szerelve mindenféle szerszámokkal, a melyeket saját bemondása szerint odahaza még a szolgabiró sem ismert. Volt neki fényképező gépe, gramofonja, töltőtolla, aczélhangú harmonikája és 25 dolláros messzelátója; egyszóval odakint kulturember lett belőle, a kinek magas igényei vannak. Hogy ez az ember idehaza, különösen havi nyolczvan korona kereset mellett, nem tudja már jól érezni magát, érthető és természetes. Idehaza, ha megtelepszik, lelki meghasonláson megy keresztül és ugyanez a tragédia ismétlődik mindazokon, a kik ennyire amerikaiak tudnak lenni.

Fentebb emlitettem, hogy nagyon veszedelmesnek látom a hajadon leányok és gyermekek kivándorlását, a mely pedig már igen nagy mérveket öltött. Amerikai asszony, vagy leány nem megy el cselédnek, mert ezt az amerikai felfogás lealázó foglalkozásnak tartja. Marad tehát cselédnek a bevándorló és a szines elem. Elég megbizható források szerint ma New-Yorkban körülbelül 2.000 magyar leány szolgál, mint cseléd. A keresetük a mi viszonyainkhoz képest rendkivül magas 20—30 dollár havonkint, a mihez teljes ellátás és gyakran ruha és évenként 40—50 dollár ajándék is járul. Ezek valósággal koronára tudják átváltoztatni mind azt, a mit odakint dollárban keresnek. Kivülök még igen sok magyar lány és asszony van alkalmazva különböző telepeken, gyárakban. Az amerikai nők legnagyobbrésze kézimunkával egyáltalán nem foglalkozik és ezért azokban a gyárakban, a hol némi kézi ügyességre van szükség, igen szivesen fogadják a mi női bevándorlóinkat. Annyira megy ez, hogy egy amerikai gyáros felvetette előttem azt az eszmét, hogy nem lehetne-e tisztán magyarországi női bevándorlókkal egy nagy stilű kézimunka készitő gyárat felállitani, hogy igy a rendkivül magas amerikai vám elkerültessék. És a milyen gyorsan Amerikában az ilyen terveket a megvalósitás követi, nem lehetetlen, hogy rövidesen itt egy uj csatorna nyilik meg, a melyen a legértékesebb, anyának való anyag az ujvilágba vándorolhat.

Hogy azonban ezeknek a szépen kereső lányoknak az er-

kölcsére milyen hatással van Amerika, azt részletezni is fölösleges. Még ha nem bukik is el, itthon már nem tud otthonra találni, mert az Amerikából kalaposan, uri ruhában hazatérő leányt otthon mindenki rossznak gondolja és hacsak Amerikában valamelyik magyar legény el nem veszi, végleg elveszett reánk nézve.

Volt az Ultonián különben egy rozsnyói származású ember, a ki már 10 év óta korcsmáros az Ohioi Gibsonban. Mint nekem elmondotta, már negyedszer volt idehaza Magyarországon és mind a négyizben két-két leányt vitt ki magával az üzletébe. Állitólag pinczérlánynak szerződtette őket havi 20 dollárral. Nem szükséges mondani, hogy az a két lány más szempontból van hivatva vonzerőt gyakorolni a korcsma közönségére nézve.

A hajadon leányok kivándorlásánál talán még veszedelmesebb a gyermekek kivándorlása, mert a gyermekek már hihetetlenül rövid idő alatt olyan kapcsot alkotnak, a mely a szülőket is elválaszthatatlanul Amerikához fűzi. Az amerikai iskola rendszere ideális magaslaton áll a miénk fölött. Ingyenes oktatás, ingyenes tankönyvek, magasabb niveaun álló tanitók, szórakoztató játékok, ezekben lehet összefoglalni az amerikai iskolának tényleg látható előnyeit. A morális okok közül különösen az iskolában uralkodó teljes egyenlőség, demokratismus az, a mely hihetetlen hatást gyakorol a gyermek kedélyére. A gyermek ösztönszerűleg megérzi, hogy az amerikai iskolában minden más, mint odahaza volt. Egyforma ruhában jár mindenki, legfeljebb a szövet minősége különböző és igy látható különbségek nincsenek. Nem a bankigazgató vagy a gyáros fiát ültetik az első sorba, hanem a legkisebbet, vagy azt, a ki legelőször jelentkezett. Mindezeknek a körülményeknek összejátszása a gyermekekkel megszeretteti Amerikát, a szülő pedig még ott is, a hol magyar iskola van, lehetőleg nem a magyar, hanem az amerikai iskolába adja a gyermekét, mert tudja, hogy az jobb és belátja, hogy a gyermeknek az angol nyelvre szüksége van. A tizennégy éves gyermek pedig odakint már kereső faktor és teljesen amerikai. Igy az amerikai iskola és a gyermek révén a szülő is oda kapcsolódik ahhoz a földhöz, a hova csak ideiglenesen ment dolgozni és a melyet nem választott végleges hazájának. Erre is van számos különálló, de végeredményben egyet igazoló bizonyitékom.

Az itt felsorolt szempontok kétségkivül figyelembe veendők volnának az új kivándorlási törvény megalkotásánál. Ha azt akarjuk, hogy minél kevesebb kivándorlót veszitsünk el véglegesen, arra kell törekednünk, hogy azoknak tulnyomó kontingense, a földmüvelő parasztelem még a kivándorlás előtt minél szorosabb kapocscsal köttessék az országhoz. Ezt pedig csak egy módon lehet elérni, ha alkalmat nyujtunk neki, hogy földet szerezzen. Itt azonban ismét hivatkozhatom egy olyan tapasztalatomra, a melyet szintén nagyon kevesen ismernek, arra tudniillik, hogy járadékbirtokok, törlesztésre vásárolt birtokok rendszere erre egyáltalán nem alkalmas. A kinek törleszteni kellene, rendszerint adós marad a törlesztendő összegekkel, maga a paraszt pedig aversióval viseltetik az ilyen vásárlások iránt.

Mindegyik egyszerre örökáron akar a birtokhoz jutni. Ez adja meg a kérdés megoldásának kulcsát is. Ha van nekünk egy tisztességes parczellázó bankunk, a mely a parasztot földhöz juttatja és megelégszik azzal, hogy a vételárat a kivándorló Amerikából való visszatérése után egy összegben fizesse ki, a bajon sok tekintetben segitve van. E terv keresztülvitelének módozatairól lehetnek ugyan eltérő vélemények, de az alapelv csak ez lehet. Igy a paraszt, a ki kimegy Amerikába biztos arról, hogy idehaza föld vár reá és feltétlenül haza jön, ha azonban esetleg mégsem jönne haza, a bank nem veszithet, mert a föld ez esetben megmarad. A tendentia minden esetben az legyen, hogy a kivándorlót birtokkal idekössük hazájához.

A terv keresztülvitele azonban óriási körültekintést és elővigyázatot igényel. Mindenekelőtt kerülni kell, hogy bárminemű állami szinezete legyen a dolognak. Semmiféle hatósági jellegű dologgal a paraszt nem szivesen áll szóba, az Amerikából visszatért kivándorló pedig, a ki odakint a mi fogalmainkat messze felülmuló önállóságot tanult, épen nem. Mikor néhány amerikai telepet, az East Side hajóügynökségeit bejártam, a melyek hemzsegtek a magyar visszavándorlóktól, beszélgettem az emberekkel erről a kérdésről. Óvatosan kérdezgettem őket, de valamenynyinél azt láttam, hogy az állami gyámkodásnak a gondolatát a limine visszautasitják.

Fennforog azonban még egy másik fontos ok is, a mely indokolttá teszi, hogy e birtokszerzési műveletnél az állam közreműködésének látszata elkerültessék. Amerikába való megérkezésem után több newyorki ujságiró ismerősöm lehetővé tette, hogy beszélgetést folytassak a bevándorlási hivatal néhány előkelő tisztviselőjével. Mint egyszerű érdeklődő, idegen állottam velük szemben és igy gyanutlanul elmondták nekem azokat az irányelveket, melyeket a bevándorlás szabályozása körül követnek. Véleményük szerint, bármekkora agitatiót fejt is ki a hatalmas amerikai munkásosztály és a munkáspárt az európai bevándorlók ellen, az Egyesült-Államoknak az aránylag csekély kiterjedésű északkeleti államokat leszámitva, a bevándorlókra igenis nagy szüksége van. Ennek következtében az Unio kormánya nem is látja szivesen azokat a bevándorlókat, a kiket kormányuk erősebb kapocscsal igyekszik az óhazához kapcsolni. Ez a magyarázata annak a nagy gyülöletnek is, a mely az Amerikában csak rövid ideig megtelepedő olasz kivándorlókkal szemben jelentkezik, a kik csak keresni jönnek Amerikába, de voltaképen semmi közösségük sincs a nagy amerikai köztársaság gazdasági és társadalmi életével. A mi kivándorlásunk pedig újabban erősen kezd az olasz kivándorláshoz hasonlitani és félő, hogy a mi embereink is épen olyan népszerűtlenek lesznek odaát, mint az olaszok. Különösen félni kell ettől azon esetben, ha az Egyesült-Államok kormánya látja, hogy mi elveszett honfitársainkat ismét visszaszerezni igyekszünk.

A fentebb mondottakból következik az is, hogy a hajadon lányok, és a gyermekek kivándorlása tekintetében az eddiginél sokkal nagyobb körültekintéssel, mondhatnám szigorusággal kellene eljárni. Ezek alkotják ugyanis a kivándorlóknak azt az elemét,

a melyet minden körülmények között elveszitünk; ezeknek kivándorlását kell tehát mindenesetben megakadályozni.

Visszatérve a visszavándorlás kérdésére, bárkinél is többre, mintegy hetven százalékra teszem a visszavándorlók számát. Mindenesetre ez a látszólag abszurd kijelentés magyarázatra szorul. Azt értem ez alatt, hogy kivándorlóinknak hetven százaléka, két-három évi amerikai tartózkodás után hazatér. Hatóságok ezt természetesen alig tudják ellenőrizni. A kivándorlók számát valahogy még lehet megállapitani a kiadott utlevelelek alapján, a visszavándorlókét ellenben, a kik a legkülönbözőbb utirányokon, a hatóságok figyelmének megkerülésével jönnek haza, aligha. Az Ultonián számos olyan esetet tapasztaltam, hogy egyes kivándorlók visszajöttek, négy-öt hónapot itthon töltöttek és ismét kimentek Amerikába, a nélkül, hogy erről a hazai tartózkodásról az illetékes jegyzőnek tudomása is lett volna. Csodálkozni ezen nem is lehet, mert nyolcz-tiz községből álló körjegyzőségek területén az ellenőrzés vajmi nehéz. Ujból történt kivándorlásuk alkalmával azonban ezek az emberek ismét mint uj kivándorlók szerepelnek, a nélkül, hogy a visszavándorlók rovatába belekerültek volna. Maga az a körülmény, hogy egy hajón, az Ultonián közel háromszáz ilyen *igazi* visszavándorlóval találkoztam, eléggé mutatja, hogy mekkora ide-oda utazgatás folyik az óczeánon. A visszajöttek nagy részét azért is nem lehet ellenőrizni, mert Hamburg és Bréma felé jönnek igen sokan haza. Azok közül ugyanis, a kik a Cunard Line egyes hajóit megpróbálták, nagyon kevésnek van kedve ugyanazon az utvonalon hazatérni. Hogy miért, azt később még lesz alkalmam kifejteni.

Az ilyen természetű következtetéseken kivül azonban még egy más okom is van, a mely feljogosit arra, hogy amerikai kivándorlóinknak ilyen jelentékeny része hazatér. Eddigelé még nagyon kevesen méltatták figyelmükre az amerikai magyar egyházak anyakönyveit, a melyekbe a hivők listáját évről-évre be szokták vezetni. Ezek az anyakönyvek pedig azt az érdekes jelenséget mutatják, hogy a négy év előtt bevezetett adatok a négy évvel későbbi adatokkal egyáltalán nem vágnak össze és ugyanazok a nevek négy évi időközben már alig fordulnak elő. Leszámitva azt a csekély százalékot, a mely az Egyesült-Államokban más helyre költözik, ez nem történhetik másként, minthogy a hivők egy része bizonyos idő mulva hazatér és helyüket mások foglalják el. Ezt a következtetésemet megerősitették azok a lelkészek, gyárosok, sőt munkások is, a kiket e tárgyban megkérdeztem.

Fölvethetjük ezek után azt a kérdést is, hogy mennyit keresnek a mi amerikai magyarjaink és mekkora az az összeg, a mely munkájuk révén az országba beáramlik? Számszerű adatokra itt nem tudok hivatkozni, de alapul véve azt a körülményt, hogy a posta révén 140—150 millió korona jön évenkint Magyarországba, azt hiszem, hogy nem tulzok, ha körülbelül ugyanannyira teszem azt az összeget, a mely a posta megkerülésével, bankok utján, levelekben vagy közvetlenül a visszavándorlók utján érkezik haza. És ha tényleg ekkora összegek

érkeznek Magyarországba, az ismét azt bizonyitja, hogy azoknak az embereknek, a kik kimentek, nincs szándékukban, hogy odakint maradjanak, hanem idehaza vannak olyan czéljaik, melyeket meg akarnak valósitani.

Az én átlagom, a melyet amerikai kivándorlóink keresményénél megközelitő pontossággal meg tudtam állapitani, két évi amerikai tartózkodás után felnőtt embereknél 4.200—4.500 korona. Mások ennél sokkal csekélyebb eredményre jutottak. Egy ismerősöm például, a ki Hamburgban, Brémában és Fiumében beszélt visszatért kivándorlókkal, — ha jól tudom, — 600—700 koronás átlagra jutott. Ezt én egészen érthetőnek találom is, mert a megkérdezettek kabátos ember kérdezősködésére szántszándékkal hamis adatokat vallanak be. És méltóztassék elhinni, nem messze járok a valóságtól, ha azt hiszem, hogy az illetők uj adótól félnek. Mikor a mostani amerikai krizis folyamán az első nagy visszavándorló csapatok Fiuméba megérkeztek, én már munkásruhában beszélgettem az emberekkel és ők nevetve mesélték nékem, hogy milyen hamis adatokat vallottak be az »uraknak«. Az »urak« a földmivelésügyi ministerium munkaközvetitő hivatalának tagjai voltak. Ugyanezt a megfigyelést erősitik meg Lévay dr.-nak, a »Slavonia« hajóorvosának tapasztalatai is, a ki előttem szintén odanyilatkozott, hogy a visszavándorlók nagy része ekkora összeggel tér vissza. Ő különben akkor tapasztalhatta ezt, mikor a hajón egyes betegeket a kórházba szállitottak és az illetők pénzüket kénytelenek voltak a hajópénztárba beszolgáltatni. Ugyanő tapasztalta azt is, hogy egy visszavándorló gyakran öt-hat falubelijének pénzét vitte magával haza.

Azon életmód mellett, a melyet kivándorlóink Amerikában folytatnak, lehetséges is ekkora összegeket megtakaritani. Mert hogy alakul az amerikai magyar keresete és kiadása? Bridgeportban, az egyik nagy magyar telepen, valamint más helyeken is érdeklődtem eziránt. Alacsony átlagot véve keres a nőtlen munkás 1·50 dollárt. Szállásadónál lakik és a burdért fizet havonkint 6—8 dollárt. A burdba bele van értve a lakás, viz, fürdőhasználat, mosás, esetleg reggeli és a háziasszony köteles a burdos által hozott ételeket elkésziteni. A hust a burdos könyvre véteti és a hónap végén elszámol. Egy hónapban költ az étkezésre 3·50—4·00 dollárt. Ha hozzá csapunk még ehhez havi 5 dollárt a személyi kiadásoknak, azt látjuk, hogy napjában kétszeri husevés mellett a legényembernek csaknem 30 dollárt *lehet* havonkint félretenni. A mi pénzünkben 150 korona.

A nős ember keresete még kedvezőbben alakul. Lakásért, a melyben van tiszta szoba, hálószoba, burdos szoba, konyha, padlás, pincze, fizet mondjuk havonkint 10—12 dollárt. Három, esetleg négy burdos ételből a lakásadónak élelme is kikerül és igy csaknem egész keresetét félre tudja tenni. Hogy az asszonyokra azonban milyen hatással van három-négy legényember állandó társasága, azt ismét fölösleges részletezni. Tényleg, a különböző családi drámák meglehetősen otthonosak amerikai magyarságunk körében.

Amerikában a kivándorolt magyar arra törekszik, hogy minél többet takaritson meg és azon szükös életmód mellett,

— szükös az amerikai viszonyokhoz mérve, — a melyet folytatnak, lehet is megtakaritani. A cselédek keresetét fentebb vázoltam, a munkás életmódja az amerikai standard of life mellett alacsony és igy keresményéből jóval többet tud félre tenni, mint az igazi amerikai munkás. Nagyrészt ez a standard of lifeben jelentkező különbség az oka annak a gyülöletnek is, a mely az amerikai munkások részéről a mi embereinkkel és általában a megtakaritásra törekvő európai bevándorlókkal szemben jelentkezik. Nem egyszer ez a gyülölség véres excessusokban jut kifejezésre.

Ide akarom iktatni még egy egyszerű munkás embernek a megfigyelését, a mely talán nem talál ugyan egészen, de sok tekintetben belevilágit a dolog lényegébe és az emberek gondolkozásmódjába. Az Ultonián hallottam egy olyan kivándorló szájából, a ki már előzőleg volt Amerikában, azt a megjegyzést, hogy Magyarországon az az olcsó, a mi az uraknak kell és az a drága, a mi a szegény embernek kell, Amerikában pedig az az olcsó, a mi az élethez szükséges és az a drága, a mi a parádéra való. Megjegyzem, ez az ember egyáltalán nem volt socialista, csak keresetlen szavakban foglalta össze az amerikai gazdasági termelésnek a mienktől való lényeges eltérését. Megtoldotta még ezt a kijelentését azzal, hogy Amerikában a munkabér 1·50 dollár, két font vagyis közel egy kiló marhahus pedig csont és fagygyú nélkül 14—15 czent. Magyarországon ellenben a munkás keresete egy forint és egy kiló marhahus 80 krajczár.

Kétségtelen azonban az is, hogy abból a jelentékeny összegből, a melyet amerikai magyarjaink keresnek, igen sok elvész, akár odakint, akár idehaza. Évenként néhány milliót nem lehet a haza küldött pénzből helytelen czímzés folytán kézbesiteni. A kint élő magyar mással iratja meg feladóvevényét vagy bankutalványát és képzelhető, hogy a czím irója a maga angol fülével hogy hallja a mi magyaros vagy szlávos hangzású neveinket és helyneveinket. Rettenetes azonkivül az a működés is, a melyet az amerikai kisbankok folytatnak. Akárhányszor a megőrzésre átvett pénz után nemhogy kamatot fizetnének, de az őrzésért díjat számitanak. A hazaküldésre átadott pénzt nem küldik rögtön rendeltetési helyére, hanem összegyüjtik és spekulálnak vele. Akárhányszor előfordul az is, hogy a kivándorlónak egész keresetét elspekulálják és azután egyszerűen tovább állanak. És mégis a magyarnak több bizalma van hozzájuk, mint a consulátusokhoz, vagy a tisztességes amerikai pénzintézetekhez.

Ezen a visszás helyzeten, a mely kivándorlóinknak évenkint több millió korona veszteségbe kerül, egy komolyan és reális alapon működő magyar bank volna hivatva segiteni, a mely működési körét fokról-fokra kiterjeszti a Egyesült-Államok különböző magyar telepeire. A mint én tapasztalom, e tekintetben az ujonnan megalakult Magyar-Amerikai Bank helyes nyomon jár. Ez a bank megérdemli azt, hogy komolyan foglalkozzanak vele és akár önmagáért, akár más hiányában belekapcsolják az amerikai magyarságért meginditott akczió keretébe. Nekem alkalmam volt ennek a banknak a működését több napon át behatóan tanulmányozni, beszéltem a banknak amerikai vezér-

embereivel, a kik előttem programmjukat részletesen kifejtették. Igaz, a bank megalapitásakor ők nem jótékonysági intézetet akartak létesiteni, hanem üzleti vállalatba fogtak, ez azonban nem zárja ki, hogy igen hasznos szolgálatokat tegyenek az amerikai magyarsággal. William H. Bryan, a bank elnöke előttem azt fejtegette, hogy ők először a kis szélhámos bankok működését akarják ellenőrzés alá vonni, azután pedig a magyarországi pénzküldési üzletből fokról-fokra ki akarják őket szoritani. E bankok ellenőrzésére magam részéről Bryan urat, a ki, mint volt állami bankvizsgáló, ezeknek működését és üzelmeit alaposan ismeri, teljesen alkalmas embernek tartom. Magam részéről nagyon jól tudom, hogy ennek a banknak az alapitása, részint személyi körülményeknél, részint más okoknál fogva idehaza sokak előtt, egyáltalán nem volt sympathikus. Arra, hogy állást foglaljak e tekintetben, egyáltalán nem vagyok hivatva, én csak sine ira et studio akarom vázolni tapasztalásaim eredményét.

Magyarországot illetőleg a Magyar-Amerikai Bank a »Vidéki pénzintézetek központi hitelbankja« révén, melylyel összeköttetésben áll, azon helyzetben van, hogy egyszerű átutalással meglehetős költségmegtakaritással továbbitsa az elküldésre szánt pénzeket Magyarországba.

Csak megjegyzésképen kivánom megemliteni, hogy hazajövetelem óta már volt alkalmam olyan véleményt is hallani, hogy hazulról *semmiféle* amerikai bankkal sem volna szabad összeköttetésbe lépni, mert hisz azoknak az az érdekük, hogy minél több magyar menjen ki Amerikába és hogy azok ott is maradjanak. Az ilyen vélemény természetesen csak a viszonyok abszolut helytelen megitéléséből származhatik. A helyzet az, »hogy magyarok tényleg vannak kint Amerikában, és ezek számára valami csatornáról kell gondoskodni, a melyen pénzüket haza juttathatják. A banknak különben is nem az az érdeke, hogy a kivándorló ott maradjon és elamerikásodjék, mert akkor már nem a magyar bankot keresi föl. Neki olyan kivándorló kell, a kit kötelékei még ide füznek az országhoz és szándékában van visszajönni. Itt utalhatok különben nehány nagy olasz bank tengerentúli fiókjaira, a melyek igen szép eredménynyel dolgoznak és nemzeti szempontból is igen jelentékeny eredményeket értek el.

Ezek után a »Cunard Line« vonalán tett tapasztalataimra terjeszkedem ki. Hogy volt-e hatása a Cunard szerződésnek a magyar kivándorlás emelkedésére, azt fejtegetni nem akarom, mert én ezt már megállapitott ténynek tekintem. Az ország különböző részeiben tett tapasztalataim ezt igazolják és ezt bizonyitják azok a rendkivül érdekes adatok is, melyeket Jankó Ágoston torontálmegyei alispán úrtól kaptam. A Cunard szerződés létrejötte előtt a hatóságok teljesen ellenséges álláspontot foglaltak el a kivándorlással szemben, a szerződés után azonban meglehetősen passive nézték az ország vérvesztési folyamatát, legfeljebb Fiume felé kényszeritették a kivándorlókat. És méltóztassék elhinni, azok az emberek, a kik nem Fiume, hanem Hamburg vagy Bréma felé akartak kivándorolni, de a kiket mesterségesen, sőt sok esetben erőszakkal Fiume felé irányitottak,

mérhetetlen keserűséggel vannak eltelve nem a Cunard Line, hanem az állam iránt. Különösen tapasztaltam ezt azoknál, a kik már nem első izben mentek ki Amerikába és a kik már tudják, hogy az északi hajóvonalaknak mekkora előnyük van a fiumei utiránynyal és a Cunard Line-nel szemben. Tuczatszámra hozhatnék fel neveket és nyilatkozatokat, a melyek mind ezt bizonyitják. A kivándorlók körében általánosan el van terjedve az a nézet, hogy a magyar kormány nem bánja a kivándorlást, csak az *állami hajón* akarja, mert ebből neki haszna van. A Cunard hajó ugyanis az egyszerű ember előtt, a ki nem distingvál, mint állami hajó szerepel. Azt pedig az államnak, mint legmagasabb erkölcsi testületnek nem volna szabad megengedni, hogy egy magán üzleti vállalatnak minden odiuma reá szálljon. Ma azonban a dolog tényleg igy áll.

Azok a hátrányok, melyek a Cunard Line hajóin jelentkeznek a kivándorlókra nézve, leginkább időbeliek és pénzbeliek. A Cunard-Adria kivándorlási reklám-füzete, a mely »Tudnivalók Amerikába kivándorlók számára« czím alatt elég nagy példányszámban kerül forgalomba, azt mondja például, hogy a kivándorlók a hajó megérkezése előtt öt nappal érkezzenek meg Fiuméba. A füzet utasitása szószerint igy hangzik: »Nem tudjuk tehát eléggé lelkére kötni minden kivándorlónak, hogy legkésőbb 7 nappal a hajó indulása előtt utazzék el hazulról, hogy idejében érkezzék Fiuméba.« Erre következik a többi. A Cunard hajói nem közlekednek rendesen és előfordul, hogy a hajó, mint az én esetemben is az Ultonia, öt napi késedelemmel érkezik meg Fiuméba. Egy nap a behajózás és a hajó huszonhárom napig van uton. Ehhez járul még, mondjuk, másfél nap utazás Amerikában, ugy hogy a kivándorló teljes harminczhét napig van uton, a mely idő alatt a szó szoros értelmében kifosztásnak van kitéve. Azt akarom még megemliteni, hogy az Ultonia 1904 óta, mióta a fiumei járatban szerepel, egyetlenegyszer sem tette meg az utat a menetrendszerű tizenhat nap alatt.

Mi történik ezen az uton a kivándorlóval? Megérkezik Fiuméba. Hogy öt napos tartózkodása alatt költ, az természetes. A gyenge koszt mellett, melyet a kivándorlási szállodában kap, ez teljesen érthető. Megjegyzem, a szálloda élelmezését egyáltalán nem a magam mértékével, hanem azoknak a munkás embereknek mértékével itélem meg, a kiknek számára az készül.

A hajón az étlap reggelire tejes kávét vagy teát igér, ezzel szemben huszonhárom nap alatt a fedélközön tejet még csak nem is láttunk. A rendes reggeli egy csésze vizzel higitott feketekávé, egy kis margarin és jam. Notabene, minden husz emberes asztalon van egy kis tányérral az utóbbi két ételből. Az ebéd rendesen ehetetlen kotyvalék levesből és valami főzelék-féléből áll, a melyből a hust kifelejtették. A vacsora még a legtisztességesebb volna, mert rendesen konzervhus, vagy más konzerv étel kerül az asztalra, a mit azonban a magyar ember természetesen nem vesz be. Különben mindenki megtudja birálni, hogy két tojás és egy feketekávé, vagy egy hering és egy feketekávé mennyiben elégséges vacsora egy felnőtt embernek. A hering,

más halfélék és egyéb savanykás izű ételek után a publikum természetesen szorgalmasan fogyasztja a kantinos sörét.

Nagy általánosságban még mindig nem mondhatom azonban, hogy a Cunard konyhája rosszabb volna, mint az északi hajóstársaságoké, a legfőbb hiba az, hogy nagyon kevés utas nem tud meglenni vele és rá van utalva arra, hogy a hajószemélyzet kifossza. Mert, hogy rendszeres fosztogatás történik, az bizonyos. Hogy nyomára jöjjek ezeknek a dolgoknak, különböző ürügyek alatt barátságot kötöttem szakácsokkal, pinczérekkel és tőlük megtudtam, hogy az Ultonián, de meg a társaság többi hajóin is, — a személyzet ugyanis az egyes hajók között állandóan változik, — ez a fosztogatási rendszer általános. A szakács az utasok részére szánt husnak nagyrészét ellopja. Első napokon, mig a hazai tart, ezzel nem sokat törődnek. Mikor azonban a hazai kifogy és az emberek éhezni kezdenek, rendesen megjelenik egy-egy jóindulatu pinczér, a ki bizalmasan közli az emberekkel, hogy egy koronáért tud egy adag hust, vagy tiz fillérért tud egy darab süteményt keriteni. Eladják az embereknek ugyanazt a hust, a melyet tőlük loptak el.

Az egyik pinczér, a kit lefotografáltam, ezen szivesség fejében bizalmasan közölte velem, hogy harmadmagával az utolsó fiume—newyork—fiumei járaton háromszázhatvan korona »mellékest« tett félre.

Megengedem, hogy ezekről az üzelmekről a társaság hivatalosan nem tud, de az ellenőrzés igen gyenge és sok ellenőrző közegben nagyon is meg van a hajlandóság arra, hogy ezen dolgok előtt, noha tudomásuk van róla, szemet hunyjanak.

Áttérve ezek után a visszavándorlás kérdésére, utalok a fentebb mondottakra, hogy én a visszavándorlók számát nagyobbra teszem, mint bárki más és átlagos keresetüket is az eddiginél jóval magasabb összegben állapitom meg. Ismétlem azt is, hogy én a visszavándorlást állandó jelenségnek tartom, a mely az egyes egyedeknél rendesen két-három esztendei amerikai tartózkodás után következik be. Miért történt tehát mégis az, hogy illetékes köreink az állandó visszavándorlásról eddigelé nem vettek tudomást és egyáltalán a visszavándorlást csak most méltatták figyelmükre? A főoka, azt hiszem, az volt, hogy a visszavándorlás most lett feltünő, mikor egyszerre tömegesen jöttek vissza az emberek és itthon, — valljuk meg, — nem tudtak velük mit kezdeni.

A visszavándorlók számának rohamos emelkedését különböző okok közrejátszása idézte elő. Az elnökválasztás hullámai már a mult év közepétől kezdve igen magasra csaptak föl és ennek hatását, mint mindig, Amerika gazdasági helyzete is megérezte. Az általános bizonytalanság az ipart ovatosságra készteti, a mely a termelés redukálásában és a bennünket érdeklő kérdésnél a munkások elbocsátásában jut kifejezésre. Ehhez járult novemberben az amerikai válság, a melyet én legtalálóbban *bizalmatlansági válságnak* nevezhetnék. A hadjárat, melyet az uralmon levő republikánus párt, Roosevelttel az élén az Amerika gazdasági életében vezető szerepet játszó trösztök ellen

meginditott, a közvéleménynek a vezető pénzemberekbe vetett bizalmát megrenditette. Bekövetkezett az általános pánik, a mely a bankok, trösztök, megrohanásában jutott kifejezésre és a melynek nyomán nagy összeomlások következtek be. »The Roosevelt panic of 1907.« ezzel az elnevezéssel illetik az amerikaiak ezt a nagy pénzügyi válságot. Hogy ekkora rázkódás nem állhat meg a pénzintézetek határainál, hanem átterjed az iparra is, természetszerü. Kisértett azonkivül az iparban a tultermelés réme is, a mely szintén munkások elbocsátására vezetett. Végül a visszavándorlók számának emelkedésénél szerepelt még egy más ok is, a melyet idehaza alig vettek figyelembe. Körülbelül most jutottunk bele abba a három esztendős periodusba, mikor az első igazán nagy kivándorlási hullámnak a kivándorlói kezdenek visszatérni. Részint eleget kerestek, részint megkapták az amerikai csömört, és nehány hónapra haza jönnek, részint megszünt az ő munkájuk is és ott hagyják Amerikát.

Érdekes tapasztalatom az is, hogy a visszavándorlók kontingense, ezuttal sok tekintetben más, mint rendes körülmények között. Ezuttal a dolog természetéből folyólag tulnyomóan olyan munkások jöttek vissza, a kik odakint még nem honosodtak meg és aránylag keveset kerestek. A régi és jó munkás sok helyütt megmaradt, az ujat ellenben elbocsátották. Épen ezért ezek keresetéből, állapotából az Amerikában hosszabb időt töltött, vagy a viszonyokba magát hamarább beleélt munkás helyzetére következtetést vonni nem szabad. Azok a nagyhangu és inkább sensatióra alapitott hirlapi czikkek, melyek nyomorban hazatérő véreinkről siránkoznak és az Amerikából lerongyolódva betegen hazatérő kivándorlóról regélnek, teljesen hamisak. Mindenesetre egy jó hatásuk volt azonban, óvatosabbá tették az embereket Amerikával és a kivándorlással szemben. A nyomort megczáfolják azok a jelentékeny összegek, a melyeket még ilyen viszonyok között is láttam a hazatérők körében. Megczáfolja azonban ezt, az a tökéletes sikertelenség is, a mely a sokat emlegetett munkaközvetitő hivatalok működését kiséri.

Hogy tartós lesz-e ezután a visszavándorlás folyamata és csökkenni fog-e a kivándorlás, arra sajnos, csakis nemmel felelhetek. Visszavándorlás a fent emlitett értelemben lesz állandóan, de ez a nagy hazarohanás meg fog szűnni, a kivándorlás pedig emelkedni fog. Még mielőtt én Amerikát elhagytam volna, január elején, egyre szaporodtak azok a simptomák, a melyek arra utaltak, hogy a válság csak átmeneti jellegű lesz és esetleg márcziusra teljesen meg fog szünni. Természetesen az ilyen előjelek absolut biztosak sohasem lehetnek és esetleg a válság akkor ölthet igazán nagy mérveket és akkor terjedhet ki távolabbi körökre, mikor már nem számitanak rá. Tény azonban, hogy január elején már számos gyár, a mely üzemét addig reducálta, teljesen működni kezdett, sok bezárt gyár kapui megnyiltak és olyan vállalatok, a melyek azelőtt a bukás szélén állottak, határozottan kedvezőbb viszonyok közé kerültek. Mindezek a jelenségek és a legutóbbi napok hirlapi közlései arra a föltevésre jogositanak fel, hogy a kivándorlás csökkenésére számitani nem lehet.

Végezetül tapasztalataim alapján az utlevélügyekre vonatkozólag kívánok néhány megjegyzést tenni és tisztelettel bátorkodom megjegyezni, hogy egyöntetű eljárás és nagyobb ellenőrzés czéljából ismét ajánlatos volna az útlevélügyek központositása. Az útlevelek tekintetében meglehetős circulus vitiosusban vagyunk. A hatóság Fiuménak állitja ki az útlevelet, a kivándorló azonban, a ki már volt kint Amerikában, vagy a kit kintlevő hozzátartozói instruálnak, lehetőleg Hamburg vagy Bréma felé törekszik, a merre harmadrész annyi idő alatt, sokkal csekélyebb költséggel juthat ki. Soknak sikerül is a szökés. Hogy ez a szökés mi módon történik, arra vonatkozólag amerikai magyarok és visszavándorlók elbeszélése alapján szintén elég terjedelmes anyag áll rendelkezésemre. Csaczán például számos ember az ilyen szökevény kivándorlók fuvarozásából él. A dunántuli paraszt Stájerországba megy munkát keresni és onnan megy Amerikába. Erdélyi oláhok egy hamburgi ügynök útmutatása mellett felfedezték azt a módot, hogy csak Németországba kérnek útlevelet de tényleg Amerikába utaznak.

Más oldalról viszont nem ritka az az eset sem, hogy a határrendőrség olyanokat is, a kiknek szabályszerűen Brémán át kiállitott útlevelük van, feltartóztat és Fiume felé kényszerit. Az ilyen eljárásnak, szerény véleményem szerint sok czélja nincs és legfeljebb azt a gyülöletet eredményezi, a melyről fentebb tettem említést. Egyebekben panaszokat a közigazgatási hatóságok ellen nem sokat hallottam, csak néhány délvidéki sváb panaszkodott nemzetiségi üldözésről, sőt volt egy közöttük, a ki valósággal ezt adta kivándorlásának. okául. Az illető azonban félmüvelt könyvolvasó embernek látszott, a ki nem a maga fejéből beszélt, hanem valami rosszul megrágott vezérczikket reczitált. Hatóságaink hibájául én inkább a tulságba vitt, majdnem erőszakolt gyámkodási rendszert rovom fel, melylyel különösen az Amerikából hazatért visszavándorlók nem tudnak megbarátkozni. A ki odakint megszokta, hogy dolgozni formalitás nélkül is lehet, nehezen tudja ismét megszokni a munkakönyvet, a cselédkönyvet, valamint azt, hogy a szolgabiró idehaza akár közvetlenül, akár a jegyző utján minden lépését ellenőrizze. Ez természetesen a legnehezebben megoldható kérdések közé tartozik, mert az egyéni önállóság igazi alapja a társadalmi berendezkedésben rejlik, az pedig odaát egészen más, mint nálunk.

Bizonyára ismeretes tény az illetékes körök előtt az is, hogy egyes utleveleket kétszer is felhasználnak. Az utlevél boriték alatt hazakerül Amerikából és a nem sokat mondó személyleirások alapján mások is bátran használhatják. Hogy az igy hazakerült utlevél zsiros és piszkos, a rutén meg oláh parasztnál egyáltalán nem feltünő. Azt kellene tehát elérni, hogy az utlevél egy második amerikai utra hasznavehetetlenné tétessék. Erre legalkalmasabb volna az ugynevezett cheque-es útlevelek rendszerének bevezetése, amilyenek Olaszországban vannak használatban. Az utlevél egyik (kiszakitható) lapja valamelyik newyorki bankra szóló utalvány. A kivándorló elutazása előtt pénzét vagy az útlevelet kiállitó hatóságnak, vagy a jegyet kiállitó irodának beszolgáltatja, a newyorki bank pedig megérkezése után a reá

szóló utalványt honorálja olyképen, hogy a cheque-lapot a könyvből kitépi. Az utlevél a kivándorló kezében marad és szükség esetén azzal amerikai cs. és kir. képviseleteinknél magát igazolni tudja. Másodszor azonban ezt az utlevelet kivándorlásra felhasználni nem lehet. Ezzel még egy más czélt is el lehet érni, hogy t. i. a kivándorlónak kevesebb alkalma van költeni, a hajón nem kártyázhatja el egész pénzét, mint a mire én nem egy esetet láttam és Ellis Islandon e miatt zaklatásoknak nem lehet kitéve. Ennek a rendszernek behozatalát minden bizonynyal szivesen fogadná még az amerikai bevándorlási hivatal is, mert a magyar bevándorlóknál igy az ellenőrzés jelentékeny részétől megszabadulna.

A mi a Hamburg-Amerika-Line-en szerzett tapasztalataimat illeti, nem sokkal jobbak a Cunard Linen látottaknál. A steerage helyiségei épen olyan büzösek és kényelmetlenek, az étkezés sem jobb, de valamivel több. Az ut azonban sokkal rövidebb és akár a kivándorlóknak, akár a visszavándorlóknak módjukban van, hogy annyi élelmiszert vigyenek magukkal, hogy az az ut végéig kitartson. Ez kizárja egyuttal azt is, hogy ott az alkalmazottak olyan fosztogatást vigyenek véghez, mint a minőt az Ultonián tapasztaltam. Ha az utas nincs rászorulva, nem vásárol és nem is lehet megrabolni.

Mondhatnám, soronkivül, egy olyan dologra is bátorkodom kiterjeszkedni, a mely nem tartozik szorosan tárgyamhoz és ez az amerikai magyarság támogatásának kérdése. Mennyiben érdemes magát az államhatalomnak az amerikai magyarságért exponálni és mennyiben érdemes azt támogatni? Es itt engedtessék meg nekem azt a látszólag nagyon absurd véleményt megkoczkáztatni, hogy az állam a maga támogatását a minimumra redukálja. A konzuli oltalom maradjon meg teljes mértékben, sőt uj konzulátusok felállitása az Egyesült-Államok magyarlakta telepein nem volna fölösleges. Nagyobb, mondhatnám zajos érdeklődést azonban az amerikai magyarság sorsa iránt tanusitani czéltalan, sőt káros. Ettől még a társadalmat is vissza kellene tartani és zászlóküldözésekkel vagy más hasonló tüntetésekkel az Egyesült-Államok közvéleményét nem kell provokálni. A mi kivándorlóinkat, mint már fentebb emlitettem, a standard of lifeből származó különbség folytán különben is eléggé nem szeretik. Még kevésbbé számithatunk azonban arra, hogy őket szivesen fogadják, ha odakint látják, hogy mi őket mindenáron vissza akarjuk kapni. Csendes, de belterjes munkára van szükség. A kivándorlót hazájához kell kötni, mielőtt kimegy, hogy igy biztositsuk visszajövetelét. Addig is, mig nagy társadalmi és gazdasági átalakulások a kivándorlást meg nem szüntetik, ennek szerény véleményem szerint egyik eszköze volna az, hogy a kivándorlót még utrakelése előtt, mondhatnám prezumptiv tulajdonosává tegyük egy bizonyos földdarabnak, hogy megadjuk neki azt a rögöt, a mely a hazához köt.

A mit fentebb az amerikai magyarság életéről, különösen a gyermekekről mondottam, feleslegessé teszi még az amerikai magyar egyházak és iskolák támogatását is. Az egyházak nagy többsége, — bevallom, hogy ezt már nem magam láttam, — igen

jó anyagi helyzetben van és a mi az amerikai magyar egyházak helyzetét tarthatatlanná teszi, az csak is az az áldatlan gyülölködés és az a végnélküli veszekedés, a mely az egyes egyházak papjai között fennáll és az amerikai magyarság tekintélyét egészen aláássa. Az amerikai magyar papok panaszkodnak, hogy a kormány magyar iskolák felállitásában nem akarja őket támogatni. És ez helyesen is van igy. A ki kint marad Amerikában, az ugy is elveszett reánk nézve, a szülő nem is adja gyermekét egy erkölcsileg nem sokra becsült magyar pap által ellenőrzött iskolába, a ki pedig haza jön, abból a gyermekből itthon igyekezzünk jó magyart nevelni. Szomorú a helyzet, de a valóság megvilágitásában igy van.

Az amerikai magyar papok jellemzésére akarok még egy érdekes esetet felhozni. Karácsonykor a bevándorlási hivatal vezetősége az Ellis Islandban ideiglenesen visszatartott vándorlók részére istentiszteletet tartatott és részükre ünnepséget rendezett. Hét vagy nyolcz nyelven tartottak hitszónoklatokat és noha a sziget akaratlan vendégeinek körülbelül fele magyar volt, a közelben székelő számos magyar pap közül egyetlenegy sem tartotta érdemesnek, hogy honfitársait a kereszténység legnagyobb ünnepe alkalmából legalább egy félórára meglátogassa. Ezt az esetet az amerikai lapok is megirták, természetesen nem valami hizelgő kommentárok kiséretében.

Körülbelül végére értem annak, a mit a kivándorlás körül szerzett tapasztalataimból elmondani érdemesnek tartottam. Bizonyitó anyagomnak, adataimnak nagy részét természetszerűleg egy szükre szabott közlemény keretén nem sorolhattam fel, de ez a jelen esetben nem is lehetett czélom. Hogy adataim hitelesek, igazolja azonban az a körülmény, hogy meglehetős előismeretekkel mentem bele a kérdés tanulmányozásába, lehetőleg iparkodtam a kérdések lényegébe belehatolni, hosszú napokat töltöttem azok között, a kik a kivándorlásnak és visszavándorlásnak valósággal anyagát képezik és hat nyelv birtokában csaknem mindig közvetlenül érintkezhettem azokkal, a kiktől valamit megtudni óhajtottam.

Tonelli Sándor.

Az angol törvényes munkásvédelem.[1])

Miután abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy az angol gyárfelügyelőséghez 6 hónapra beosztva, a civilisált országok legmodernebb munkásvédelmi törvényalkotásának nemcsak holt betüit, hanem gyakorlati alkalmazását, illetve alkalmazhatását is tanulmányozhattam, abban a hiszemben voltam, hogy egy ezen törvényt tárgyaló értekezés már azért is érdekes, mivel jelenleg ezen kérdés nálunk az ipartörvénytervezet megjelenése által időszerűvé vált.

Egy törvény ismertetésénél mindig érdekesek azon okok, melyek megalkotását szükségessé tették, és ezért czélszerűnek véltem, hogy a jelenleg érvényben levő angol munkásvédelmi törvény fejlődésének rövid vázlatával kezdjem meg értekezésemet.

A munkásvédelem szükségességének csiráit a 18-ik század végi ipari forradalomban találjuk meg. Cartwright, Watt és a többi ipari pioneeroknak találmányai a czéhszervezetű kézmüves kezéből kivették az ipari termelés eszközeit, őket egy csapással proletárokká változtatván át.

A czéhbeli segéd, a ki előtt eddig nyitva állott az ut a mesterség felé, a mely neki függetlenséget és tisztességes megélhetést biztositott, hirtelen a tőkével, a termelési eszközök birtokosával találta szembe magát, a melynek inkább egy, a gépeit megindító, tisztító és olajozó mozgó lényre volt szüksége, mint a magas munkabért igénylő tanult czéhsegédre.

A gombamódra növekedett gyáripar, a felnőtt munkások drága munkabérei és ellentállása folytán természetesen a szó physikai és szellemi értelmében legkevésbbé ellentálló gyermek és női munkához folyamodott. Rendkivül nagy segitségére volt e hirtelen keletkezett gyáros osztálynak, Erzsébet királynő XVI-ik századbeli szegénytörvénye, a mely a törvénytelen gyermekeket ezen voltukban megbélyegezve, az árvaszéket (Board of guardians) arra utasitotta, hogy ezen szerencsétlen teremtéseket helyezzék el mint inasokat és az egyesült királyság összes árvaszékei százakra menő csoportokban szállitották ezen szegény kis páriákat, a yorkshirei és lancashiri textilgyárakba, a

[1]) Felolvastatott az Országos Iparegyesület összes szakosztályainak gyülésén 1908. évi május 19-én.

hol a gyárosok és munkafelügyelők hihetetlen kegyetlenségeinek estek áldozatul.

A manchesteri iskola »laissez faire« elve orgiákat ült és a parlament is nyiltan ezen közgazdasági felfogáshoz csatlakozott, mely szerint az ipari fejlődésnek semmiféle gátat nem szabad utjába állitani.

Fejletlen gyermekeket 14, sőt 18 óráig foglalkoztattak és a déli kis munkaszünet alatt sem hagyták őket pihenni, hanem a gépek tisztitására kötelezték. Fiuk lányok együtt dolgoztak, együtt aludtak és az erkölcsök a legalacsonyabb fokig sülyedtek.

Hajmeresztőek és szinte hihetetlenül hangzanak azon jelentések, melyekben az 1816, 1831 és 1833 évben kiküldött parlamenti bizottságok beszámolnak tapasztalataikról.

Bár a parlamentben voltak férfiak, a kik felszólaltak, követelvén a szabadjára eresztett nyereségvágy korlátozását, azonban a XIX. század elejétől a 30-as évekig hozott ez irányú törvények nem segitettek sokat a helyzeten, mivel végrehajtásuk oly szervek kezébe volt letéve, a melyeket személyes függés és érdek képtelenekké tett a törvények végrehajtására.

Igy az 1802-es u. n. Moral and Health Act a tanonczok éjjeli munkáját eltiltotta és csak 12 órás nappali munkáltatásukat engedélyezte. Ugyancsak elrendelte azt is, hogy a férfi és női gyermekmunkások éjjel külön-külön hálótermekben helyezendők el, azonkivül a munkatermek jobb szellőztetéséről is történt gondoskodás.

Ezen törvény ellenőrzésével a törvény a gyárlátogatókat (visitors of factories) a papot és a békebirót bizta meg, a kik barátai lévén a gyárosnak, részint kelletlenül mentek el a gyárába, részint előre értesitették őt a bekövetkezendő látogatásról és a visszaélések idővel olyanokká fejlődtek, hogy a parlament 1819-ben ezen intézményt eltörölte és ugy vélte a kellő ellenőrzést biztosithatni, hogy a visszaélések feljelentőjének a megitélt birság felét juttatta. Ez sem volt sikeres módszer, mivel a gyárosok által megfélemlitett munkások nem mertek feljelentéseket tenni.

Az 1833-ik évben végre a textil iparra bátrabb korlátozások történtek. Kilencz évnél fiatalabb munkások foglalkoztatása egészen eltiltatott. Ezen törvényben történik legelőször a gyermek- és az u. n. fiatal munkás megkülömböztetése és hatásosabb védelme. A gyermek munkaideje, a mennyiben életkora 9 és 13 év között volt, napi 9 órában állapitatott meg, mig az u. n. fiatal munkásra vonatkozó védelem kiterjedt a 13-tól 18 éves munkásokra, a kik napi 12 óránál tovább nem voltak foglalkoztathatók.

Ugyancsak ezen törvény teszi először kötelezővé ezen gyermek- és fiatal munkások foglalkoztatásukat megelőző orvosi megvizsgáltatását, annak megállapitására, vajjon az illetők az általuk végzendő munkára alkalmasak-e? Ezen orvosi vizsgálat tehát Angliában már 1833-ban ismertetett el mint elsőrendű szükséglet.

A törvény keresztülvitelére az államtitkár négy állami gyárfelügyelőt u. n. superintending inspector of factories-t nevezett

ki 1,000 £, azaz 24.000 korona fizetéssel éz ezeket büntető hatalommal ruházta fel.

Nagyon messze vezetne, hogyha a gyári törvényhozás összes pházisait akarnám ismertetni, ezért a törvénynek 1833-tól kezdődő fejlődését és kiépülését azon megjegyzéssel hagyom el, hogy ezen időponttól kezdve elismertetett a védelem szükségessége és mondhatnók 3 évenként ujabb és ujabb követelmények, megszoritások és korlátozások emelkedtek törvényerőre.

Igy 1844-ben a védelem kiterjeszkedett a nőkre is, a kik a fiatal munkásokkal egy védelmi osztályba soroztattak.

1864-ben az eddig csakis a textilgyárakra vonatkozó törvényeket a többi iparágakra is kezdik alkalmazni és az 1878-ban szentesitett Faktory and Workshop's Act az 1892- és 1895-ös nagy novellákkal együtt képezik a magvát a ma érvényben levő, 1901-ben szentesitett gyári törvénynek, a melyet bátran a törvényes munkásvédelem gyakorlatilag legkivihetőbb törvényének tekinthetünk. Mielőtt a törvénynek ismertetésére áttérnék, azt hiszem czélszerű lesz megállapitani, hogy

mi is a törvényes munkásvédelem?

A törvényes munkásvédelem az állam azon ténykedése, mely szerint a különféle iparágakban foglalkoztatott felnőtt férfi, női, fiatal és gyermekmunkásokat, egyrészt a gépek által okozható sérülések, az iparág természetéből kifolyó ipari betegségek, mérgezések ellen akarja megvédeni, másrészt pedig a munkások bizonyos osztályainak foglalkoztathatási idejét igyekezik rationális korlátok közé szoritani.

Behatóbban elemezve ezen utóbbi kérdést, a munkaidő korlátozásának kérdését, az államot, illetve a társadalmat nem vezette mindig humanistikus gondolkodás.

Igy pl. a gyermek és női munkaidő korlátozása a férfimunkásszervezetek a Trade Uniok unszolására történt, a kik bár humanistikus jelszavakat hangoztattak, mégis csak arra törekedtek, hogy ezen korlátozással a saját munkabérviszonyaikon javitsanak.

A korlátozásnak eredménye azonban más volt. A gyárosok gépeik tökéletesitésére törekedtek, a mely törekvés sikeres lévén, a női és gyermekmunkások rövidebb ideig történő foglalkoztatása ellenére ugyanazon, sőt némely esetben nagyobb arányú termelést érhettek el.

A társadalom beavatkozásának egy másik önző rugója a társadalomnak a ragályos betegségek elterjedése előli félelme volt. Ezen betegségek u. i. az agyoncsigázott és elégtelen táplálkozás folytán ellenálló képességüket elvesztett gyönge női vagy gyermeki testben bő táplálékra találtak és továbbterjedésük folytán természetesen a vagyonos osztályokat is fenyegették.

A női munka korlátozásában azonban különösen az előrelátóbb államférfiakat más szempontok is vezették, a kik a nőkben a jövő nemzedék anyáit látták és példáúl Chamberlain, Anglia legnagyobb elméinek egyike ki is jelentette, hogy imperiális uralomra hivatott fajt csakis egészséges anyák szülhetnek.

A tények bebizonyitották, hogy a nagyfoku korlátozások daczára Anglia ipara szédületesen növekedett, a mi pedig nem

történhetett volna meg, hogy ha a megszoritó törvények károsak lettek volna.

Miután a jelenleg érvényben levő 1901-es gyári törvény történeti fejlődésének a körülmények megengedte rövid képét adtam, áttérek magának e törvénynek, illetve vezérelveinek ismertetésére.

A gyári törvény tiz nagy fejezetében bennfoglaltatnak mindazon rendelkezések, melyek a gyárban foglalkoztatott munkás egészségére és testi biztonságára, a nők, fiatal és gyermekmunkások munkaidejére és tanitására, a törvény administratiójára és meg nem tartása esetén követendő büntető eljárásra vonatkoznak. A törvény egy vaskos kötetet tölt meg és minden egyes fejezetnek kimeritő tárgyalása egy-egy külön értekezés hálás anyagát képezné. A rendelkezésemre álló keret azonban szük lévén, ez alkalommal csakis az egyes fejezetek vezérelveinek tárgyalására terjeszkedhetek ki.

Az angol törvényeknek és szabályrendeleteknek jellemző tulajdonsága a gyakorlatiság és a compromissum. A mig a német törvények többnyire gyönyörű szerves egészet képeznek és ezzel megkönnyitik az administrator munkáját, addig az angolok a főszempontot a törvény alkalmazhatására és e rendszabályozott jogi alanyok érdekeinek méltánylására forditják. Mondhatnók röviden, hogy a német rendszer az administrátornak kedvez, az angol azonban a törvény érdekkörébe bevont jogi személyre kedvezőbb, mig az administrátorra nehéz feladatokat ró.

A törvény, bár a kivételek és specialis kikötések nagy tömegét tartalmazza, feltétlenül a leggyakorlatibb ez irányu törvényalkotás, 100 év ipari munkásságának tapasztalata lévén e törvényben kijegeczesedve.

Bátran mondható, hogy ez az a határ, a meddig az állami beavatkozás az ipari életbe behatolhat a nélkül, hogy káros hatással volna az ipar fejlődésére. Azon országok, melyek elismerték az állami beavatkozás szükségességét, állandóan kiterjesztik ezen beavatkozási kört és nehéz volna ezen kör utolsó átmérőjének nagyságát megállapitani.

Az angol munkásvédelem terén például már világosan látszanak azon szempontok, melyek a legközelebbi állami beavatkozás forrásait fogják képezni.

Ezek közül megemlitem egyrészt a gyárból kiadott munka az u. n. Home Work szigorubb felügyeletét, másrészt pedig az u. n. Minimum Wages Boardok felállitását bizonyos iparágakra nézve. Ez utóbbinak czélja lesz az éhbéres »sweated« iparágakra nézve azon törvényes minimalis munkabéreket megállapitani, a melylyel az illető munkások, illetve többnyire munkásnők a legégetőbb életszükségeiket fedezhetni fogják és e mellett a munkaadóra sem ró elviselhetetlen terheket. Ezen intézmény különben New-Zeelandban, a socialis kérdések mondhatnók kisérleti laboratoriumában már létezik.

Kiterjedhet ezen beavatkozási kör technikai vonatkozásban is. Igy például a Sheffieldben mint kéziipar űzött reszelővágás, mely az ólommérgezések oly nagy számát okozza, egyenlőre nem

szabályozható oly eredményesen, mint egy gyár. a nélkül, hogy az ipart a beavatkozás tönkre ne tenné. Azonban ha a munkának géppel való végzése olyannyira elterjed, hogy a házi iparilag gyártó munkások száma lényegesen kisebb lesz, inkább lesz lehetséges oly szigoritásokat alkalmazni, a melyek a még meglevő egynéhány kézművest az egészségügyileg veszélytelen gyárakba fogják száműzni.

A gyári törvény végrehajtásáért a belügyi államtitkár felelős.

A belügyministerium (Home Office) legnagyobb osztályainak egyikét képezi a gyári osztály (Factory Departement) melynek élén a gyári főfelügyelő áll, a ki »His Majesty's Chief Inspector of Factories« czímet viseli és a ki kizárólag az államtitkárnak felelős. A főfelügyelő gyakorlati felügyelő volt, a mint hogy a gyári osztály összes intézői különféle rangú gyakorlatban volt gyárfelügyelők. Csakis az érdekesség szempontjából akarom megjegyezni, hogy a főfelügyelő évi fizetése 1.200 £, azaz 28.800 korona.

A gyári osztály egyik fontos szerve az orvos-gyárfelügyelő (a medical inspector of Factories), a kinek rendkivül fontos szerepe van e szervezetben, a mennyiben ő kiséri szemmel az ipari betegségek és mérgezések később megemlitendő külső administratióját.

Nagy és szép hatásköre van azonkivül az u. n. veszélyes és szabályrendeletek alatt álló gyárak superintendens felügyelőjének, a ki ezen iparágak egyöntetü felügyeletét ellenőrizi.

Mint specialis szakfelügyelők be vannak osztva ugyanitt a robbanó anyagok felügyelője az u. n. inspector of the explosives, az elektromos, specialista és még egy gyárfelügyelő, a ki vegyészeti ügyekben szakértő.

Az egyesült királyság öt superintendens gyárfelügyeleti divisióra van osztva, melyek élén a superintendens gyárfelügyelők állanak. Ezen divisiók a gyárak sűrűségétől függő kerületekre oszlanak, élükön a kerületi felügyelővel (district inspector), a ki mellé megfelelő számú segédfelügyelő (junior inspector) és esetleg 1—2 műhelyvizsgáló assistens van beosztva.

Mint egy érdekes, az angol ipari viszonyokra jellemző jelenséget akarom megemliteni, hogy pl. Manchester város és környéke 4 gyárfelügyeleti kerületre oszlik a beosztott gyárfelügyelők egész hadával, mig Irland-ben csupán 2 kerület van.

Az angol államhivatalnok kinevezése a mienktől teljesen külömböző alapon történik. Minden megüresedő állásra ugyanis versenyvizsga iratik ki, a mely vizsga irásbeli és körülbelül egy hétig tart.

A vizsgák megtartása egy külön vizsgáló bizottságra bizatik, a mely a különféle állami állásokra időként vizsgatervezeteket dolgoz ki és a mely a ministeriumokkal csak annyiban áll összefüggésben, hogy a vizsga tárgyait illetőleg helyt ad az illető miniszterium esetleges kivánalmainak.

Megkülömböztetendők az általános felvételi vizsgálatok az egyes államhivatali ágazatokban, bizonyos szolgálati idő elteltével megkövetelt szakvizsgáktól.

A gyárfelügyelők felvételi vizsgája felkarolja az általános műveltségnek, a matematikai, technikai és chemiai tudományok ismeretét, lehetőleg gyakorlati kérdések keretében. A vizsga legsikerebb candidátusát a bizottság a belügyministernek, illetve államtitkárnak kinevezésre ajánlja, mire az államtitkár az illetőt 200 £ (4.800 korona) évi fizetéssel junior inspectorrá nevezi ki és egy kerülethez két évi gyakorlatra osztja be.

A két évi gyakorlat elteltével az illető junior inspectornak a főfelügyelő, orvosfelügyelő és más meghivott szakférfiak előtt egy szakvizsgán kell számot adnia a két év alatt szerzett tapasztalatairól, illetve tudásáról, mely vizsga a technikai munkásvédelem, az ipari betegségek és mérgezések, a gyári és ezzel kapcsolatos más törvények ismeretére terjed ki.

Meg akarom jegyezni — bár értekezésem nem akar kritikai lenni— hogy ez egy nagyon helyes módszer.

A gyakorlati munkásvédelem tudására ugyanis sem gépészmérnöki, sem orvosi, jogtudományi vagy vegyészi diploma nem képesithet, miután egy jó gyárfelügyelőnek az emlitett tudomány ágazatok conglomeratumát kell ismernie, melyet csakis gyakorlati vezetés alatt sajátithat el.

Elvitázhatatlanul előny azonkivül az ipari világra, hogy ha az ő ipari kormányzásukra hivatott egyének gyakorlati ténykedésük előtt szakférfiak előtt, hogy ugy mondjam »szabaduszási« vizsgát tesznek.

A rangfokozatokat illetőleg csak négy rang van, u. i. a junior-, district-, superintendens- és fő-felügyelő, mely rangosztályok fizetése 4.800 –28.800 korona között váltakozik.

Az előléptetés — bár némi tekintettel vannak a senioritásra is — a szerzett érdemek és tehetség szerint történik. Ezen rendszer végtelenül egészséges versenyt eredményezett és a gyárfelügyelet szinvonalát nagyon magasra emelte az által, hogy a karba nagyon tehetséges emberek léptek be azon tudattal, hogy ambitióval és tudományos munkálkodással majdnem ugyanazon kilátásaik vannak meg az előmenetelre és magas fizetések elérésére, mint magánvállalatoknál.

A rangsorban való előmenetelnél ugy mondhatnók, hogy a tehetség socializálva van, a mennyiben a tehetségek teljesen egy szintre helyeztetnek. Azon tény, hogy az ambitió a ranglétrás rendszer mellett elnyomatik és hogy az összmunkálkodás eredménye az egyéniség elnyomásával nem lehet olyan, mintha a tehetség és individualitás érvényre juthat, kitünő például szolgálhat a socialista álmodozóknak. Ez a tény mutatja ugyanis, hogy milyen volna a képe az ő socialista államuknak, a hol mindenki csak álmosan, minden munkakedv nélkül dolgozik, nem lévén jutalmazva a több és jobb munka és a tehetség.

A business-szerű gondolkodás és vezérelv vonul végig a gyárfelügyelőség belső és külső administratiójában is. Time is money. Gyorsiró irnok kopogtatja le a bemondott leveleket és másolja a minálunk csak kereskedésekben használt vékony papirú másolókönyvbe, a mely az ottani hivatalok képét is megkülömbözteti a mienktől. Egy évről szóló aktáink porfogó felülete ottan egy-két »kopirkönyv«-re van reducálva.

Hátha még az ottani ügykezelést látná a mi bureaukratánk, akkor mondaná csak, hogy milyen hidegen szeretkező faj az angol-szász, mert a mig mi megható, mondhatnók keleti szenvedélylyel vegyes szeretettel ragaszkodunk a kezeink közé került ügydarabokhoz és forrón ölelő karjainkból oly nehezen bocsátjuk ki őket, addig az angol megfogja, hidegen de alaposan megcsókolja és »all right« megjegyzéssel ad tul rajta.

24 óránál tovább nem szeretkezik.

Ugyanitt akarok megemlékezni a női gyárfelügyelőkről is, megakarván mindjárt jegyezni, hogy egy magas functionárius azt a jó tanácsot adta nekem, hogy ezen intézményt ne igen ajánljam mint követendőt jelentésemben.

Ezen női felügyelők tulajdonképeni feladata a női munkának bizonyos speciális és discret irányban való vizsgálata. Azonban nem lévén lehető a hatáskört pontosan körülirni — a mi különben a dolog természetéből folyik — folyton átlépik hatáskörüket és ugy a gyárosnak mint a munkásnak és a gyárfelügyelőknek állandóan a legkinosabb kellemetlenséget okozzák.

Nem hiszem, hogy sok foglalkozási ágnál van a szakközegnek oly nagy tapintatra szüksége, mint éppen a gyárfelügyelőnek, lévén az ő feladata a munkaadó és munkás ellentétes érdekei számára az aranyhidat megépiteni.

Állithatom, hogy a gyárfelügyelőre akkor lehet mondani, hogy jól végzi dolgát, ha — bár különösen hangzik — sem a gyáros. sem a munkás nem szereti.

Ez azonban nem áll a' női felügyelőkre, a kit többnyire a munkások már csak azért is szeretnek, mivel a gyárosokat kiméletlenül üldözik és bátran állithatom, hogy discretionális jog női kézbe letéve, szerelmi ügyekben áldásos, más ügyekben csapás.

Nem akarok rossz nyelvű lenni, azonban azon meggyőződésemnek is akarok még kifejezést adni, hogy azon törvény, a mely alkalmazásukat elrendelte, nemcsak hogy e hölgyek hatáskörét nem irta körül pontosan, hanem ugy látszik, sem korukra, sem külső megjelenésükre korlátozó réndelkezéseket nem tartalmazott.

A gyári törvény administratiójának még egy segédszervéről akarok emlitést tenni. Ezen segédszerv az u. n. certifying surgeon, azaz legmegközelitőbb forditásban az igazoló orvos.

A belügyi államtitkár minden kerületben megfelelő számu, a kerületi felügyelő által előterjesztett gyakorló orvost biz meg bizonyos, a törvényben előirt teendők elvégzésére.

Ezen teendők legfontosabbjai az orvosi igazolványok kiállitása 16 évnél fiatalabb munkások és gyermekek számára, az u. n. veszélyes iparágakban a havonkinti vagy hetenkinti orvosi vizsgálat megtartása, a hozzájuk érkezett balesetjelentések alapján a sebesültek orvosi megvizsgálása és még számos más hasonló feladat. Ezen működés dijazása részint a gyárosok, részint az államkincstár terhére történik, megegyezés vagy államilag megállapitott táblázat szerint.

Az igazoló orvosok kötelesek azonkivül a belügyministeriumban székelő orvosfelügyelő utasitásait követni és évente

észleleteikről egy külön jelentést tesznek, mely jelentések tanulságait az orvosfelügyelő a gyárfelügyeleti évi jelentésben közli.

A mig a magyar törvény csakis géppel hajtott vagy 20 munkásnál többet foglalkoztató ipartelepeket állit iparfelügyelet alá, addig az angol az ipartelepek megkülönböztetésében óriási változatossággal szolgál.

A megkülönböztetések és definitiók tömegéből, meg akarom emliteni, hogy a törvény megkülönbözteti a textilgyárakat a gyáraktól és ezeket ismét a géppel hajtott közműhely-telepektől (Tenement factory.) Meg van természetesen pontosan nevezve az egyes csoportokba tartozó azon iparágak névsora, a melyekre nézve nehéz volna a választófalat felállitani.

A gyáraktól általában megkülönböztetendők az u. n. workshopok, mühelyek. Ezeknek nincsen motorikus erejük és feloszlanak közműhelyekre, olyan műhelyekre, hol csak férfiak vagy csak nők dolgoznak, stb., stb.

A megkülönböztetéseknek a czélja, hogy a telepek bizonyos nemei a gyári törvény reá nem alkalmazható szakaszai alól felmentessenek, avagy, hogy egyes szakaszok megszoritassanak.

A gyári törvény egészségügyi fejezetei részletesen felsorolják a hygieniai követelményeket.

Legfontosabbak ezek közül a gyárak 14 hónaponkénti kötelező meszelése. Hogy miért épen 14 hónaponkint kell ezen meszelésnek történnie, azt bár kutattam, nem birtam kideriteni, azonban azt hiszem, hogy ez is valami compromissum eredménye. Ezen kötelezettség alól az államtitkár természetesen bizonyos iparágakat felmenthet.

A műhelyek tultömöttségét meggátlandó, meg van állapitva azon minimális levegőmennyiség, a melynek egy munkásra jutnia kell. Az államtitkárnak joga van ezen levegőmennyiség nagyságát olyképen felemelni, a mint azt valamely iparág veszélyes természete megköveteli. Az államtitkár ezen jogát több esetben igénybe is vette.

Rendes munkaidő alatt egy személyre számitott levegőmennyiség 250 köbláb, azaz kb. 7 m^3.

Tulóra idején, avagy oly üzemeknél, melyeknél a mesterséges világitás égési termékeivel a munkaterem levegőjét rontja, a személyenkinti levegőmennyiség 11 m^3-re, avagy külön rendelet által meghatározandó még nagyobb mennyiségben állapittatik meg. Természetesen ez nem vonatkozik villamos világitásra.

Minden munkateremben, ennek ellenőrzése czéljából egy nyomtatvány függesztendő ki, a melybe a gyár megnyitása alkalmából a terem levegőköbtartalma és a munkások engedélyezett száma bejegyeztetik.

Nagyon gyakran kis palaczkokban levegőpróbákat vesznek a gyárfelügyelők olyan gyárakban, melyekben a levegő nagyon romlottnak látszik és analizálás czéljából a belügyministeriumba küldik.

Az egészségügyi rendelkezések közé tartozik még a munkaterem hőmérsékletét, szellőztetését, csatornázását illető szakaszok,

a melyekhez még az illemhelyeknek számát meghatározó szakasz is sorozandó.

A hőmérséklet kérdését illetőleg sem törvényes felső, sem alsó határt szabni nem lehet, ezért a törvény azt mondja, hogy a munkatermekben »reasonable« »észszerű« temperatura legyen.

Ezen szakasz nagyon elasztikusan lévén magyarázható, elvi jelentőségű határozatban mégis kimondatott, hogy ülő foglalkozás mellett télen 21 C⁰-nyi hőmérséklet szükséges.

A munkaterem megfelelő szellőztetése kötelező, azonban joga van az államtitkárnak — számokban is kifejezve — meghatározni azon egy személyre eső levegőmennyiséget, melylyel óránként a munkaterem levegője felfrissitendő.

Az illemhelyekre nézve a törvény részletesen körülirja, hogy hogyan különitendők el ezek, ha a munkások különféle neműek és elrendeli, hogy 25 munkásra kell esni egy illemhelynek. Nagyobb számu munkásokat alkalmazó gyárakra megfelelő külön intézkedések vannak érvényben.

Ezen egészségügyi rendelkezések törvénybe iktatására szükség volt.

A gyárak nagy része saját kezdeményezéséből ezen követelményeknek nem tett volna eleget, azonban meg akarom emliteni, hogy százakra megy azon gyárak száma, a melyeknél a törvény egészségügyi követelményei sokszorosan hatványozva találhatók.

A bournevillei Cadbury-féle csokoládégyárban, a hol 4.000 munkásleány dolgozik, télen egyszer, nyáron kétszer hetenkint kötelező a fürdés egy olyan berendezésű gyári uszodában, melyről bármely budapesti fürdőintézet példát vehetne.

Az ujabb gyárakban nagyon gyakori a Sturtevant-féle szellőztetési rendszer, a mely télen meleg, nyáron hüvös levegővel ujitja fel a munkatermek romlott levegőjét.

A legnagyszerűbb munkásvédelmi és egészségügyi berendezései vannak a Cooperativ Wholesale Societynek, a mely az angol fogyasztási szövetkezetek fogyasztási szövetkezete. 1.103 angol munkásfogyasztási szövetkezet a részvényese ezen óriási szövetkezetnek, a mely már maga gyártja nagy részét azon árúknak, a melyek a részvényeket biró szövetkezetekben eladatnak.

Hogy ezen intézmény arányairól némi képet nyujtsak megemlitem, hogy 1906-ban kb. 22,500.000 £, azaz kb. 540 millió korona értékű árú adatott el 410.000 £, azaz 10 millió korona tiszta haszonnal. Ez egy tiszta socialista intézmény kapitalista alapon, munkásokkal a munkásokért dolgozik, azaz a termelési eszköz birtokosa és a haszon élvezője a munkás. Gyáraiban 16.982 munkást foglalkoztat, a kik minimális napi 8 órai munka mellett 23 shilling, azaz 27·60 korona munkabért kapnak.

Nekem alkalmam volt e szövetkezet három gyárát láthatni és mondhatom, hogy óriási a külömbség munkásvédelmi és jóléti intézményeket illetőleg ezen gyárak és a hasonló osztályú részvénytársaságok tulajdonát képező gyárak között.

Igy pl. a Crumpsalli bisquit-gyárukban, melyben 511 munkás dolgozik, az összes falak és kályhák fehér porczellánnal

vannak burkolva, a mely hetenkint lemosatik. A munkások és munkásnők hetenként kétszer kapnak a gyártól tiszta fehér-kékvonalkás dolgozóruhát és főkötőt és mondhatom, hogy csakis a gépek zakatolása emlékeztetett arra, hogy gyárban vagyok.

Alkalmam volt láthatni a világ legnagyobb bisquit-gyárát is Readingben, a hires Huntley and Palmers-féle 5.000 munkást foglalkoztató gyárat és bizony a látottak után ezerszer inkább eszem a crumpsalli bisquitet, mint a Huntley and Palmers-félét.

A crumpsalli bisquit-gyár különben egy nagyon kedves kis epizód emlékét idézi fel bennem, mely jellemző arra nézve, hogy mennyire nem ismernek bennünket Angliában.

A gyár igazgatója ezen Eldorádószerű gyár összes nevezetességeit megmutatván, a munkások étkezőjét hagyta pièce de resistancenak. Azonban már feltünt nekem, hogy még mielőtt az étkezőhöz értünk, a velünk levő gyárfelügyelővel és helyettesével halk hangon beszélgetett valamit.

Amint a terembe léptünk. a mely — bár világos nappal volt — fényesen ki volt világitva, egy fehérruhás leányt láttam a zongoránál, a ki a Gotterhaltet játszotta. Az engemet kisérő urak erre hirtelen lekapták kalapjukat és meghatottan bámultak reám. Én az első pillanatban azt hittem, hogy ez esetleg, mint kápolna is használtatik és hogy a leányka a »Praise the Lord . . .« czímű anglikán templomi himnuszt játsza és szintén lekaptam a kalapomat. Csakis kisérőimnek a meghatottról csodálkozóvá vált arczkifejezésének láttára villant meg agyamban az a tudat, hogy ez egy nagyon kedves, de rosszul sikerült figyelmes ovatio akart lenni.

Az ily alkalommal szokásos közjogi fejtegetések kiséretében megköszöntem a figyelmet és a fehérruhás leánykának hálám jeléül a Kossuth nótát játszottam el, mire ő megjegyezte, hogy »There is much more go in that one« a mi azt jelenti, hogy ebben több mozgás van, a mely kijelentéshez azt hiszem osztrák sógoraink is csatlakoznak.

A testi biztonságra vonatkozó fejezet inkább technikai vonatkozású, ezért csak annak megemlitésére szoritkozom, hogy mi a vezérelve e fejezet szakaszainak.

Megköveteltetik, hogy a gépek veszélyes részei hathatósan védessenek, még pedig az ez időtájt ismeretes legjobb módszer szerint. Ezen utóbbi kikötés egy a legmagasabb törvényszék által hozott döntvény, a mely egy gyáros ellen hozatott, a ki bár védette a gépét, azonban olyan elavult módszer szerint, hogy a védelem daczára a gép halálos baleset okozója volt.

A gépek üzem közbeni tisztitása is bő forrása a balesetek-nek és ezért gyermekek eltiltattak az üzemben levő gép bármely részének tisztitásától, fiatal és női munkásoknak pedig tilos üzemben levő gép bármely veszélyes részének tisztitása.

A tüzbiztonsági intézkedések a városi hatóság feladatát képezik, a gyárfelügyelőnek azonban felülvizsgálati joga van ezen intézkedések felett.

A gőzkazánokat illetőleg kötelező, azoknak 14 hónaponkénti, szakértő által végzendő alapos vizsgálata, mely vizsgálat eredménye a gyárvizsgálati könyvbe bevezetendő. Szakértőnek

a kazánbiztositó társaságok kazánvizsgáló közegei vagy nagyobb kazángyárak mérnökei ismertetnek el.

Mig minálunk tudvalevőleg az iparfelügyelők végzik ezen kazánpróbákat, addig odakünn csak arra terjeszkednek ki, hogy ellenőrzik azt, vajjon megfelelő szakértő megvizsgálta-e a kazánt.

A balesetek bejelentése természetesen kötelező.

Az erre vonatkozó eljárást azért tárgyalom kissé részletesebben, mivel szerény véleményem szerint ezen eljárás a kulcsa annak a megértésére, hogy daczára Anglia óriási iparának a balesetek száma aránylag oly csekély.

A balesetek 24 órán belül előirt nyomtatványon ugy a gyárfelügyelőnek, mint a már előbb emlitett u. n. igazoló orvosnak bejelentendők, megnevezvén a sebesült munkás lakását vagy azon kórházat, a melybe a baleset után szállittatott.

Az igazoló orvos erre 24 órán belül a gyártelepen vagy a munkás tartózkodási helyén megállapitja a sebesülés fokát és a sebesülés megtörténtének a munkás és esetleg gyáros által bemondott körülményeit bejegyezvén egy nyomtatványra, beküldi az illetékes gyárfelügyelőnek.

A gyárfelügyelő ezen jelentésből állapitja meg vajjon szükséges-e a helyszini vizsgálat, a mely esetben ezt megtartván, intézkedik, hogy hasonló balesetek a jövőben elkerülhetők legyenek avagy esetleg a büntető eljárást folyamatba helyezi. Ebből látható, hogy a baleset felülvizsgálatát csakis két hozzáértő közeg végzi, ami az eljárást is meggyorsitja.

A gyárosok kötelessége az ipari mérgezéseket is, baleset jelentésekhez hasonló nyomtatványon bejelenteni ugy a gyárfelügyelőnek, mint az igazoló orvosnak, a mire az eset a balesethez hasonló módon biráltatik el.

Az ipari mérgezések könnyebben lévén eltitkolhatók, a törvény büntetés terhe alatt kötelezi az egyesült királyság összes orvosait, hogy a gyakorlatukban talált ólom-, phosphor-, arsen-, higany-mérgezéseket vagy lépfene okozta anthrax megbetegedéseket azonnal jelentsék be irásban a belügyministerium gyári osztályának, mely bejelentésért 2/6 sh., azaz 3·00 korona tiszteletdíjat kapnak a kincstártól.

Hallottam, hogy midőn e törvény közhirré tétetett, a beérkezett jelentések szerint Anglia lakosságának fele ipari mérgezésben szenvedett, a mely mérgezések száma csak akkor csökkent lényegesen, midőn kimondatott, hogy a bejelentésért járó 2/6 sh. csakis a bebizonyitott ipari mérgezésekért fizettetik.

Az orvos-gyárfelügyelő feladata ezen jelentéseket figyelemmel kisérni és ezekről az évi jelentésben beható jelentést tenni és tapasztalatai alapján ő javasolhat szabályzattervezeteket.

Az államtitkárnak joga van bármily más mérgezést a törvény fenti követelményei alá sorozni.

A baleset és mérgezési jelentések ellenőrzése képezi az angol gyárfelügyelők munkájának magvát. Ekörül forog az egész ténykedésük és a fennmaradó időben végzik a gyárvizsgálatot. Ez ugy értelmezendő, hogy a gyárfelügyelő egy napon végez 4—5 baleset ellenőrzést és az ezek közelében levő gyá-

rakban 1—3 gyárvizsgálatot. 1906-ban kb. 2.300 gyárlátogatás és vizsgálat esett egy gyárfelügyelőre és bár nem vagyok gyenge szervezetü, mégis nagyon gyakran örültem, ha egy gyárvizsgálati napnak vége volt.

Ezen óriási munka elvégezése természetesen csakis az administratiónak a legüzletszerűbb és legegyszerűbb alapokra fektetése által vihető véghez.

Méltán a legérdekesebb fejezete a törvénynek az u. n. veszélyes és egészségtelen iparágakról szóló fejezet

Ez a legkényesebb pontja az állami beavatkozásnak, mivel egyrészt ezen iparágak igénylik a munkások leghathatósabb védelmét, ami másrészt természetesen a legnagyobb költségekkel jár a gyárosokra nézve.

A veszélyes és egészségtelen iparágak közé azon iparágak soroztatnak, a melyeknek gépei, gyártási eljárásai avagy a gyártáshoz használt anyagai az összes munkásokra, avagy csak a női, fiatal vagy gyermekmunkásokra nézve a testi megsebesülés, megbetegedés avagy ipari mérgezés nagyfokú veszélyét és lehetőségét hordják magukban.

Az államtitkárnak joga van bármilyen iparágat belátása szerint veszélyesnek (dangerous) declarálni és a törvényben előirt eljárás alkalmazásával oly szabályzatokat készithet, a melyet — a törvény szavait idézvén — »reasonably practicable«-nak észszerűen czélszerűnek tart.

Miután egy ilyen szabályzat keletkezését szerencsém volt kezdettől végig figyelemmel kisérni és tanulmányozni, bátorkodom ezen érdekes eljárásra kissé részletesebben kiterjeszkedni.

Az évi baleset és mérgezési jelentések tanulmányozásánál a főfelügyelőség megállapithatja az egyes iparágaknál előforduló, mondhatnók az iparágra jellemző baleseteket. Hogyha egy bizonyos iparágra nézve bizonyos veszély létezését megállapitják, az államtitkár bizottságot küld ki ezen kérdés tanulmányozása czéljából. A bizottság tagjai gyárfelügyelők, tanárok, gyárosok, munkásszervezetek titkárai és ezen bizottság, melynek elnöke külön kihallgatási és elővezetési joggal van felruházva, az illető iparág gyárainak néha százait látogatja meg, tulajdonosait, munkásait, orvosait esetleg eskü alatt hallgatja ki és ezen tapasztalatok és kihallgatásokról tett kimerítő jelentés kapcsán és alapján egy szabályzat-tervezetet javasol az államtitkárnak.

Az államtitkár erre az összes érdekelt gyáraknak és munkásszervezeteknek, ezen szabályzat-tervezetet megküldi azzal, hogy esetleges kifogásaikat 21 napon belül a gyári osztálynak irásban küldjék meg.

Hogyha ezen kifogások indokoltnak tartatnak, a szabályzat-tervezet ennek megfelelőleg átalakittatik. Ha azonban az államtitkár azt találja, hogy a beérkezett kifogások a szabályzat-tervezet oly természetű átváltoztatását czélozzák, melyek indokolatlanok, egy u. n. állami biztost — többnyire magasrangú birót — biz meg a szabályzat-tervezet megváltoztatását illető tárgyalások vezetésével.

A biztos a czélnak megfelelő városban vagy városokban előre kihirdetett gyüléseket hiv össze, melyen részt vesz a bel-

ügyministerium részéről egy alállamtitkár, a főfelügyelő, orvosfelügyelő, az érdekelt kerületek gyárfelügyelői és a belügyministerium ügyésze. Ez utóbbi az előbb emlitett functionáriusok szaktanácsai alapján képviseli az állam érdekét és mint ilyen a tervezet védője.

A gyárosok és munkásszervezetek igen nagy számban jelennek meg és rendesen szintén hirneves ügyvéd, illetve barrister által képviseltetik magukat.

A biztos eskü alatt bárkit kihallgathat és megidézhet és ha szükségesnek találja, személyesen is bármely gyárba .elmehet meggyőződni egyes állitások valódisága felől.

Ezen gyülésekről és kihallgatásokról a biztos tüzetes jelentést készit, melynek alapján ajánlja, hogy a tervezet esetleg milyképen változtatandó meg, a minek a következménye az, hogy nincsen olyan pontja a törvényerőre emelkedett szabályzatnak, mely keresztülvihető nem volna.

Ezen tárgyalásokkal kapcsolatban szintén egy érdekes epizodról akarok emlitést tenni, jellemezvén a vizsgálatok lelkiismeretes vezetését.

Én részt vettem a sárgarézöntésre vonatkozó szabálytervezetnek Birminghamban tartott tárgyalásán, a melyen a gyárosok közül sokan többek között azt állitották, hogy az u. n. sárgarézöntő-betegség nem is létezik, a mivel szemben pedig a munkások és a belügyministerium bizonyitották ezen betegség létezését.

A biztos elhatározta ezért, hogy a következő napon a főfelügyelő társaságában meg fog látogatni több sárgarézöntőműhelyt azon czélból, hogy személyesen észlelhesse az öntésnél keletkező füst mennyiséget és hogy a dolgozó munkások közül egynémelyiket a helyszinén kihallgassa és e czélból a tárgyalást egy napra felfüggesztette.

Mily nagy és kellemetlen volt azonban harmad napon a gyárosok meglepetése, midőn a tárgyalás kezdetén kihirdették, hogy ez aznap meg nem tartható, mivel ugy a biztos, mint a főfelügyelő a sárgarézöntő-betegséget megkapták. A birminghami sárgarézöntők nyugodtak lehetnek, hogy a szabályzat-tervezet rövid időn belül változatlanul törvényerőre fog emelkedni.

Még csak azt akarom itt megjegyezni, hogy az egyes iparágaknak veszélyesnek avagy egészségtelennek való nyilvánitása, az illető gyáraknak évenkint négyszer történő megvizsgálását vonja maga után és a birságok is megfelelően nagyobbak.

Jelenleg 29 iparágra nézve mondatott ki a veszélyesség és szerkesztetett az előbb emlitett eljárás szerint szabályrendelet.

Ezen iparágak a következők:

Ólommérgezés veszélye fenforog 13 iparágban, amelyek:

1. Reszelő vágás kézzel,
2. Accumulatorgyártás,
3. Festék- és mázgyártás,
4. Ólomfehérgyártás,
5. Miniumgyártás,
6. Ólomsárgagyártás,
7. Agyag- és porczelánárúk gyártása,

8. Agyag- és porczelánárúkra szánt matriczák gyártása,
9. Bádoglemezek zománczozása
10. Fémedények »
11. Vasedények és tárgyak »
} ezeknél az arzénmérgezés veszélye is fenforog,
12. Ólomolvasztás,
13. Textilfonalak festése, illetve páczolása ólomeczettel.

A lépfene okozta halálos anthrax infectió megakadályozására szabályzat dolgoztatott ki bizonyos országokból importált:

14. Gyapjak feldolgozásával foglalkozó gyárak gyapjuosztályozó és fésülő telepeire,
15. Kinai és kelet-indiai bőröket feldolgozó bőrgyárakra és
16. Lószőrt feldolgozó gyárakra.

Szabályzat alatt állanak még a következő iparágak:

17. Textilgyárak selfactor termei,
18. Kenderkötél fonása
19. Jutafonás és szövés
} nagy porképződés elkerülése czéljából
20. A chemiai gyárak általánosságban,
21. A benzin nitro- és amidoderivatjait feldolgozó gyárak,
22. Kalium és natrium bichromát gyártás,
23. Fehér és sárga phosphort feldolgozó gyufagyárak,
24. Kautschuknak kénbisulfiddal való vulkanizálása (gummigyártás),
25. Szódavizgyártás,
26. Kemény nemezkalapok gyártása,
27. Sárgarézöntés,
28. Dockok, parti kirakodók és árúraktárak és végül
29. Oly gyárak, melyekben lokomotivok használtatnak.

A következő iparágakra nézve u. n. önkényes szabályzatok (voluntary regulation) állitattak fel:

1. Kátrányt destilláló-telepek
2. Lithographiai bronzirozás
3. Vegyi ruhatisztitás
4. Tapetagyártás
5. Celluloid- és Xilonit gyártás és feldolgozás
6. Anilin feketével való festés a textiliparban
7. Viz-, Mond-, Dawson-gázt fejlesztőtelepek

} ezen iparágak önkénytesen beismerték veszélyességüket és elfogadták e szabályzatokat.

A szabályzatok tárgyalása ezen értekezésem keretén belül nem történhetik, ezért csak annak megemlitésére szoritkozom, hogy vannak ezekben hygieniai és egészségügyi elővigyázati intézkedések, mint pl. por és füstelszivás a keletkezés helyén, respirator használat, kötelező mosdás vagy fürdés, a munkateremben való étkezés eltiltása stb.

A veszélyes iparágak bizonyos ágazataiban a női, fiatal és gyermekmunka alkalmazása teljesen eltiltatik avagy csak bizonyos munkák elvégzésére van szoritva. Kötelező egyes iparágakban a hetenkinti vagy havonkinti orvosi vizsgálat stb. stb.

Rövidség, szabatosság és keresztülvihetőség tekintetében nagyban különböznek e rendeletek a német rendeletektől, a melyek oly végtelenül hosszúak, hogy a munkást annak olvasása és tanulmányozása közben is már . . . baleset éri.

A gyári törvénynek még csak két fejezetét akarom vázlatosan tárgyalni, még pedig a munkaidőről és a megtorló eljárásokról szóló fejezeteket.

A munkaidőre vonatkozólag a férfi munkás munkaidejét a törvény nem is érinti. A Trade Uniók szabályozzák ezt saját erejükből.

A női, fiatal és gyermek munkásokat illetőleg azonban a legváltozatosabb kikötések, szabályozások és korlátozások állanak fenn, azonban ezen értekezésem keretében természetesen csak a törvény vezérintentióit emlithetem meg és a kivételekre nem terjeszkedhetem ki.

12 éven aluli gyermek egyáltalán nem foglalkoztatható. Ez az alsó korhatára a gyermek munkásnak, a ki 14 éves koráig csakis félnapot dolgozhatik, megkezdvén és beszüntetvén munkáját a női és fiatal munkások munkaidő beosztása szerint.

Megengedtetik a gyermeknek napi 10 órai foglalkoztatása is, azonban csakis minden harmadik napon pl. hétfőn, szerdán és pénteken. A közbeeső délelőtt vagy délután avagy a szabad teljesnapon kötelező az iskolalátogatás, a melyről a gyermek minden alkalommal bizonyitványt kap s a melyet a gyáros két hónapra visszamenőleg köteles bemutathatni a gyárvizsgáló közegnek, a foglalkoztatott gyermekekről vezetett névsor kapcsán.

A fiatal munkásokra vonatkozó megszoritások a 14—18 évi életkorban levő munkásokra vonatkoznak, a kiknek a női munkásokkal megegyezően napi foglalkoztathatási idejük 12 óra, melyből azonban 2 órai törvényes szünetet levonva, a tényleges munkaidő 10 óra.

Női, fiatal és gyermekmunka éjjel tilos és az évnek csakis 30 napján van napi 2 órai túlóra engedélyezve, a mely azonban előzetesen az illetékes gyárfelügyelőnek bejelentendő.

Fontos intézkedés, hogy 16 évnél fiatalabb munkások 7 napnál tovább nem foglalkoztathatók, hacsak az igazoló orvos egy bizonyitványnyal (certificate of fittness) nem igazolja a munkára alkalmas voltát.

Ezek lévén a vezérelvei a munkaidő szabályozását tárgyaló fejezetnek, áttérek az utolsó fejezetnek, a megtorló eljárások fejezetének rövid ismertetésére.

Bármely jó törvény is irott malaszt marad, ha az administrator nem tudja intézkedéseinek a kellő nyomatékot megadni.

Hajdanában a gyárfelügyelők az ipari kihágásra mindjárt a helyszinen személyesen mondottak sentenciát, ez azonban azért nem vált be, mivel egyrészt nem volt meg az itéletekben a kellő egyöntetűség, másrészt a gyárfelügyelők ismételt látogatásaik alkalmából nagyon ellenszenves fogadtatásra találtak.

Ezért az itélkező jogot az ebben gyakorlott birák kezébe tették le, a gyárfelügyelő azonban a törvényszéken, mint a belügyminiszterium ügyésze jelenik meg és az állam nevében kellő szakszerű magyarázattal vádolja az illető egyént. Egy birótól nem lehet követelni, hogy mindenhez feltétlenül értsen és ezért szerény véleményem szerint ez az összes fennálló módszerek között a legczélszerűbb, mivel az igy hozott itéletek teljesen megfelelhetnek a törvény szellemének. 1906-ban 4.155 eset közül

3.989 esetben, azaz az összes esetek 96%-ban hozott a biró marasztaló itéletet, a mi mutatja, hogy a törvény keresztül vitelére a kellő nyomaték biztositva van.

Ezzel értekezésem végére értem és bár értekezésem folyamán lehetőleg tartózkodtam a kritikai megjegyzésektől annál is inkább, mivel mint a magyar iparfelügyelet egyik szerény szerve nem gyakorolhatok kritikát azon intézmények felett, melyeket hivatva vagyok szerény erőimhez képest előmozditani, egy pár megjegyzést mégis bátorkodom a mi viszonyainkat illetőleg tenni.

Hogy az angol törvényeket egyszerűen átültessük, arról szó sem lehet, azonban hogy a törvényes munkásvédelem terén még sok alkotásra szolgálhatnak mintaképül az imént elmondottak, az kétségtelen, de minálunk egyenlőre a legszükségesebb volna az ezirányú gondolkodásmódnak a megváltoztatása.

Nagyon gyakran hallani ugyanis egyes gyárakban gyárvizsgálat közben, hogy: »kérem, ha nem fognak bennünket békében hagyni, akkor mi nem tudunk reussálni«, avagy hogy »igy akarnak ipart fejleszteni«?

Azt hiszem, hogy megegyeznek velem abban, hogy egy államnak nem lehet intenciója oly természetű iparfejlesztést üzni, melynek a levágott karú és megmérgezett munkások hada, a termékenységüket elvesztett anyák vagy görbült gerinczű agyondolgoztatott gyermekek raja esik áldozatul. Az ilyen ipar az ország lakosságának parazitája volna, mert életerejét szivja.

Az állami iparfejlesztési subventio czélja nem »*egy*« gyárosnak adott személyes kedvezmény, hanem az, hogy ezáltal az állam lehetővé tegye a társadalom több tagjának a kenyérkeresetet és igy megkövetelhető, hogy ezek részesüljenek azon védelemben, melyet a tudomány és technika mai állása nekik biztositani tud.

Azon reményemnek adok kifejezést, hogy ezen értekezésemmel a magyar munkásság helyzetének javulásához bár kis mértékben, de esetleg mégis hozzájárultam.

Gallai Marcel.

Elméleti, gazdasági és morálstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán. II.

A nemzetközi statisztikai intézet a nemzetközi fizetési mérleg kérdésével 1905-ben, londoni ülésszaka alkalmával foglalkozott először. Gruber mutatott be egy hatalmas tanulmányt a szóbanforgó kérdésről, mely egyrészt meghatározza a fizetési mérleg elemeit, másrészt positiv adatokkal szolgál az Osztrák-magyar birodalom fizetési mérlegének alakulásáról. Ugyancsak e mérleg elemeinek meghatározásával foglalkozott ez alkalommal Foville is. Foville a nemzetek egymásközti forgalmának elemeit a következőkben véli feltalálni: 1. emberek, 2. árúk, 3. érczpénz, 4. értékek, papirok és hiteleszközök. Gruber is körülbelül ez elemeket találja szükségeseknek figyelembe venni a nemzetközi fizetési mérleg megállapitásánál, csakhogy kimeritőbb részletezéssel. Ugy Gruber, mint Foville előadói javaslatát illetőleg nagyobb vita indult meg, majd a sessio bizottságot alakitott oly czélból, hogy szerezze be a nemzetek fizetési mérlegére vonatkozó adatokat s egyidejüleg megbizta Grubert, hogy az elért eredményekről a következő ülésszak alkalmával tegyen jelentést.

Gruber a bizottság hozzájárulásával meg is szerkesztett egy kérdő-ivet, mely a következő adatokat tudakolta: 1. az árúforgalomból, 2. vasuti fuvarozásból, belső és tengeri hajózásból, 3. a hajók eladásából és vételéből, 4. egyéb hajóforgalomból, 5. vándorlásokból, 6. az idegenforgalomból, 7. a különböző értékekből, papirokból és hiteleszközökből, 8. a nemes érczpénzforgalomból származó, végül 9. az egyéb és rendkivüli módon előálló bevételeket, kiadásokat és ezek egyenlegét.

E kérdő-iv meg is küldetett a legtöbb állam statisztikai hivatalának s a beérkezett válaszokról és adatokról pedig a kopenhágai ülésszakon adott számot Gruber. Az elért eredmény nagyon kevés volt. A legnagyobb része az államoknak vagy csak egyes kérdésekre szolgáltatott adatokat, vagy — a mi gyakoribb eset volt — azzal a válaszszal élt, hogy ma még ily irányú, a követelményeknek teljesen megfelelő adatok nem állnak rendelkezésre, az idő rövidsége pedig nem engedi meg, hogy e czélból külön felvételek eszközöltessenek. Positiv, ha nem is teljesen kimeritő adatokat szolgáltatott a Németbirodalomra vonatkozólag Van der Borght, részleges adatok érkeztek be pedig Dánia és Svédország részéről.

Ez lévén a tényállás, a kopenhágai sessio is a kérdésnek inkább csak módszertani részével foglalkozhatott bővebben, a mely tekintetben magának Grubernek jelentése igen sok becses anyagot szolgáltatott. A sessio Gruber javasolt kérdő-ivének minden pontját hosszas tanácskozásokban beható kritika tárgyává tette, s különösen messzebb menő aggályok merültek fel abban a tekintetben, hogy a Gruber által szerkesztett kérdőív nem tartalmaz-e oly pontokat, a melyek könnyen adatoknak többszörös számbavételét eredményezhetik s igy hamis kép áll elő a fizetési mérleg alakulásáról. Végül a sessió ugy határozott, hogy a Londonban már megalakult bizottság a kérdés tanulmányozása czéljából továbbra is fentartassék s ennek legyen feladata a kérdőívnek a kivánalmaknak megfelelő módositása. Mi itt csak azt jegyezzük meg, hogy közben Magyarország nemzetközi fizetési mérlegét Fellner Frigyes az Akadémia megbizásából már összeállitotta s igy mi a nemzetközi statisztikai intézet legközelebbi sessiója alkalmával kész eredményekkel állhatunk elő.

A statisztikai adatoknak nemzetközi összehasonlithatóságát nem csak az adatgyüjtési, feldolgozási, stb. módszerek eltérő volta akadályozhatja meg, hanem e tekintetben nem egyszer óriási nehézségeket okozhat a fogalmaknak országok szerint elütő megjelölése, értelmezése stb. Az egyszerű demographiai házassági, születési, halálozási stb. statisztikában talán nem merülnek fel oly annyira ily gátló tények, azonban, midőn a különböző országok népességének foglalkozási viszonyait, társadalmi osztályok szerint való alakulását, vagy mondjuk a munkabéreket foglalkozási ágak szerint stb. akarjuk egybevetni, a foglalkozásoknak országonként való különböző elnevezése, jellege nem egyszer az összehasonlitást teljesen lehetetlenné teszik. De még ugyanazon ország területén belül is vannak foglalkozások, a melyek bár teljesen azonosak, vagy vidékenként más-más névvel jelöltetnek meg, vagy pedig ugyanazon név bizonyos pótlással más-más jellegű foglalkozás megitélésére szolgál.

Mindez akadályok megszüntetése és igy a nemzetközi adatösszehasonlitás előmozditása czéljából Lucien March a kopenhágai ülésszakon egy technologiai szótár tervezetét mutatta be, mely három nyelven tartalmazza az egyes foglalkozások megjelöléseit, összefoglalja az egyező foglalkozási ágakat, s a látszólagos eltéréseknek egyidejüleg kellő magyarázatát is adja. Egyidejüleg felkérte a nemzetközi statisztikai intézetet, hogy az esetben, ha ily munkálatot szükségesnek és hasznosnak vél, alakitson ennek megszerkesztésére bizottságot. Lucien March javaslatát a sessio általában véve helyesléssel fogadta, csakis Bücher ellenezte, a ki szerint ily munkálat összeállitása és közzététele meghaladná az intézet erőit. Erősen pártolták az inditványt Yves Guyot, Raffalovich, Lange, a ki utalt arra, hogy ez irányban a most közkézen forgó technologiai szótárokra támaszkodni nem lehet, mert az egyes foglalkozásokat csak technikai szempontból veszik figyelembe, a társadalmi relatiokat azonban mellőzik; Neymarck, Jnama-Sternegg, a ki azzal támogatta az inditványt, hogy Ausztriában a foglalkozási és iparstatisztikai felvételek alkalmával már is

használatban van ily munka, melyben az egyes foglalkozások nyolcz nyelven soroltatnak fel, s a melynek összeállitása különösebb nehézségekbe nem ütközött, Van der Borght és Blenck a ki felhivja a figyelmet arra, hogy Berlinben van egy társaság, mely ily mű összeállitásával foglalkozik.

Végeredményül a sessio elfogadta Lucien March javaslatát, sőt Láng Lajos, Raffalovich, Raseri, Juraschek stb. felszólalása után meg is toldotta, amennyiben hozzájárult ahhoz, hogy necsak a foglalkozásokra nézve, hanem a statisztikában használatos összes fogalommegjelölésekre állittassék össze nemzetközi szótár.

Az industrialismus fejlődésével mind nagyobb jelentőségre tesznek szert a sztrájkok és a munkából való kizárások. Utóbbi években különösen a sztrájkok nálunk is folyton erősebb mérveket öltenek. 1905-ben 335 ipari sztrájk fordult elő az anyaországban, mig 1906-ban, mely év a munkásmozgalmak jelentékeny emelkedésével tünik ki, 558-ra rugott a sztrájkok száma. A növekedés rendkivül nagy, az ok azonban nem a specialis hazai viszonyokban keresendő, hanem a világgazdaság kedvező alakulásában, tény lévén a sztrájkstatisztikák szerint, hogy a munkásosztály rendszerint az ipari fellendülések korszakát választja helyzete javitására. Kivétel nélkül, Ausztriában, a Németbirodalomban, Franciaországban és Angliában mindenütt erősen megnövekedett a munkásmozgalmak száma. Mi ez alkalommal csak egy tényre hivjuk fel a figyelmet. A mi iparszegény országunkban gyakoribbak ugyszólván a sztrájkok, mint a roppant nagy gyáriparral biró Angliában, a hol 1905-ben csak 358, 1906-ban pedig 486 sztrájk fordult elő. Ez adatok alighanem arra mutatnak rá, hogy nálunk e téren bizonyos elfajulás uralkodik. Senki sem vonja kétségbe — de nem is lehet —, hogy a munkásoknak a munka feltételeinek módositására irányuló összebeszélései a mai gazdasági életnek jogos és törvényes eszközei, melyektől a munkást megfosztani annyi volna, mint őt védtelenné tenni a munkaadóval szemben. Sajnos, nálunk azonban ez összebeszélések igen ritkán nyugosznak reális alapon, hanem legtöbb esetben a féktelen izgatásnak, a minden felelősség nélkül dolgozó munkásvezérek rábeszélésének és a határt nem ismerő terrorismusnak következményei. Ezek az indokok viszik rá munkásainkat leggyakrabban a munka felmondására és az elvállalt szerződési kötelezettségek teljesitésének megtagadására s nem a parancsoló szükség rakatja le velük a kereső munka eszközeit. Természetesen a sztrájkinditók azzal azután keveset törődnek, hogy a munkásosztálynak széles rétegeit viszik a végzetes lejtőre, döntik szenvedésbe, taszitják nélkülözésbe és nyomorba, fejlődésében megakadályozzák a munkásosztály létfeltételét képező fiatal magyar ipart s csorbát ütnek egyuttal a nemzet közvagyonán is.

Rendkivül nagy lévén a munkásmozgalmak minden irányú hatása, érthető, ha az egyes államok e jelenségeket mind fokozottabb mértékben vonták a statisztikai vizsgálódások körébe. A fejlettebb socialpolitikával biró államok közül az Egyesült-Államok 1881, Olaszország 1884, Anglia 1888, a Németbirodalom

1899, Francziaország 1890, Ausztria 1891, Belgium pedig 1896 óta gyüjt a munkaviszályokról rendszeres adatokat. Nálunk az 1905. év folyamán történt az első ily irányú adatgyüjtés, melynek módszerét Kenéz a kopenhágai ülésszakon behatóan ismertette. Kenéz ezzel nemcsak a tudományos szempontoknak tett eleget, hanem egyidejűleg a legalkalmasabb helyet használta fel arra, hogy a müvelt külföld figyelmét felhivja, hogy a sociális dolgokkal mi is kellően foglalkozunk. Nem térünk ki az adatgyüjtés módszerének ismertetésére, mert ez minden érdeklődő részéről Kenéznek nemcsak a kopenhágai ülésszakon tartott előadásában, hanem e tárgyról megjelent munkájában s végül a kereskedelmi ministeriumnak »Ipari sztrájkok és munkából való kizárások Magyarországon az 1905. évben« czimű közleményében is meglelhető.

Oly államban, a hol az őstermelésnek csak némi szerepe is van, tehát nem kizárólag iparos, vagy kereskedő ország, a földbirtokmegoszlásnak gazdasági, társadalmi, kulturális stb. szempontból is a legmesszebbmenő jelentősége van. Nagyon helyesen mondja Bernát István »A földbirtok megoszlásáról« a M. Tud. Akadémián tartott székfoglaló előadásában, hogy »a földbirtok megoszlása dönt úgy a társadalmi alakulás, valamint a politikai élet irányára nézve is. Sok tekintetben tőle függ az ipar alakulása, a kereskedelem fejlődése, mert ennek megfelelően tagolódik a társadalom, alakulnak a közgazdasági viszonyok.« De a földbirtok-eloszlásnak más-más szempontokból való megitélése is kivánatossá teszik, hogy e kérdésben egész tisztán lássunk. A kötött birtokokkal szemben uralkodó ellenszenv, a latifundiumok határának megállapitása, a socialisták részéről itt is hangoztatott koncentráció, az ujabban érvényesülő parczellázások stb., mind oly tények, a melyek a szóban forgó kérdés tanulmányozására szoritanak. Mindettől indittatva vetette fel Creanga is a földbirtok megoszlása statisztikájának kérdését a kopenhágai ülésszakon.

Creanga a »Földbirtok megoszlásának statisztikája a különböző országokban« czimű előadásában megkisérlette némely adatoknak összeállitását, azonban ezek részint hiányosak, részint országonkint annyira eltérő módszer szerint vannak csoportositva, hogy belőlük mélyebb következtetést levonni nem lehet. Ez okból azt javasolta, hogy a nemzetközi statisztikai intézet alakitson egy bizottságot oly feladatkörrel, hogy az egyes államok földbirtokmegoszlási viszonyaival behatóan foglalkozzék, s munkássága eredményéről, különösen súlyt fektetvén az adatok nemzetközi összehasonlithatóságára, a legközelebbi ülésszakon számoljon be. Érdemlegesebben Bücher szólott hozzá a kérdéshez, a ki szerint ily irányu statisztikai adatgyűjtés főkellékének tekintendő, hogy az adatok birtoknagyság és külön üzemnagyság szerint is csoportositassanak. A sessió helyesléssel fogadta az előadó javaslatát, s az elnök javaslatára elhatároztatott, a Romában az ingatlanokra vonatkozó statisztika tanulmányozása czéljából megalakitott bizottság ujból való megalakitása.

Egyik igen érdekes gazdasági statisztikai kérdése volt még a kopenhágai ülésszaknak a tengeri halászat statisztikájáról

szóló, melynek Hoek volt az előadója. Az Északi tenger tanulmányozása czéljából szervezett nemzetközi bizottság megalakulása óta, sőt az előkészitő konferencziákon is (Stockholmban 1879, Krisztiánia 1901) nagy súlyt fektetett a halászati statisztikára. Nemcsak azt czélozta ezzel, hogy a haltermelésről, ennek változásairól stb. adatokat nyerjen, hanem főként annak megállapitását vélte ily módon elérni, hogy a tenger elég gazdaságosan, észszerüen van-e kihasználva s nem szükségesek-e némely reformok e gazdálkodás terén.

A halászati statisztikának két tényezővel kell főként foglalkozni: 1. a kifogott halmennyiséggel és ennek értékével; 2. a halászattal foglalkozó hajók és ezzel foglalkozó népesség számának nyilvántartásával. Természetesen a jelzett határokon belül további részletezés is kivánatos. Igy szükséges a kifogott halmennyiséget és ennek értékét, a halfajokat, az egyes halfajokra eső mennyiséget és értéket általában és átlagban, a havi, évi stb. halászat eredményét, a halnagyság-kategoriákat és végül a vidékek szerint való alakulását a halászatnak ismerni. Ugyancsak a halászatnál igénybevett eszközöket is különböző ismertetőjelek szerint kell részletezni.

A nevezett nemzetközi egyesület irodája mind ez ismérvek figyelembevételével az 1893—1902-ig terjedő időszakról szerkesztett halászati statisztikát, mely a dolog természetének megfelőleg csak az Északi tengeren halászattal foglalkozó országokra vonatkozik. Hoek a nemzetközi statisztikai intézet sessióján előterjesztett előadói javaslatában kimeritően ismertette az adatgyüjtési módszert, az elért eredményeket s ezek alapján a sessió figyelmébe ajánlotta, hogy a nemzetközi statisztikai intézet hasson oda, hogy e kérdésről általános nemzetközi statisztika készüljön. A tárgyhoz többen hozzászóltak. Igy Van der Borght felhivta a figyelmet a Németországban a tengeri halászatra vonatkozó, s érvényben levő adatgyüjtési módszerre. Juraschek pedig utalt arra, hogy nemcsak a tengeri halászat az, a mely méltatást érdemel, hanem a belvizi halászat is. Áll ez különösen oly államokra, mint mi is vagyunk, hol az utóbbinak nagyobb a jelentősége. Troïnitsky pedig bizottság alakulását javasolta, mely hivatva lenne a szóban forgó kérdésre vonatkozólag egységes elveket megállapitani. A sessió azonban Jureschek inditványára a kérdést a következő ülésszakig elnapolta.

Érdekesség kedvéért megemlitjük, hogy a tengeri halászati statisztika kérdése nálunk sem uj. 1898 előtt a tengerészeti hatóság eszközölt ily irányú adatgyűjtést. 1898-ban pedig a m. kir. központi statisztikai hivatal vette munkatervbe az adatok gyűjtését. Az ez alkalommal ujjászervezett adatgyűjtési eljárás szerint adatok szereztettek volna be a hivatásszerű halászok, a halászati járművek és egyéb halászati eszközök számáról, kimutattatott volna a halászati termények menyisége, valamint kiterjedt volna e felvétel a halászatot érdeklő bizonyos általános viszonyokra, a halászokat hivatásuk teljesitése közben ért balesetekre, a halászati eszközökön szintén halászat közben okozott károkra, s a halászok által elkövetett kihágásokra. Ezenkivül a

tinhalászatról, továbbá a mesterséges tenyésztési telepekről és az esetleg létesülő konzervgyárakról kivántattak volna be jelentések, a melyek a tulajdonképeni statisztikai adatgyűjtések kiegészitéséül szolgáltak volna. Az ismertetett adatfelvétel, mely a szóbanforgó kérdést eléggé megvilágitotta volna, azonban különböző akadályok folytán mindezideig megvalósitható nem volt.

A kongressus napirendjén szereplő, tanácskozás tárgyát képező, főként a gazdasági statisztikát érintő kérdések még a következők voltak: Thirring bejelentette a kongressusnak, hogy Budapest főváros statisztikai hivatala hajlandó a nagy városokról egy nemzetközi statisztikai kiadványt szerkeszteni. Az eszme még Kőrösyé, a ki megkisérlette a nagyobb európai városoknak főként administrativ tényeit és ismérveit tartalmazó évi kiadvány összeállitását. A nagy városokra vonatkozó ily kiadvány nemcsak a statisztikusoknak nyujtana bő anyagot, hanem socialis, gazdasági, administrativ, kulturalis stb. tekintetben is nagy értékkel birna, különösen a mai korban, melynek egyik jellegzetes vonása a nagy városok alakulása, jobban mondva szaporodása. A Thirring által tervezett nemzetközi kiadvány felölelné a területre, népességre, a kulturalis viszonyokra vonatkozó adatokat, s a mellett különös súlyt helyezne a városok gazdasági helyzetének bemutatására is. Ez utóbbi főként nagy gondot és körültekintést igényel, annál is inkább, mert a városok pénzügyeinek alakulása nemcsak államonként, hanem egyes országok területén belül is oly eltérő elveken alapul, hogy az összehasonlitását ez adatoknak csak a legfáradságosabb munka után lehet elérni. De ha ez Thirringnek az európai városokról sikerül, mindenesetre nemcsak a tudományos, de a gyakorlati életet is igen értékes művel ajándékozza meg. A nemzetközi statisztikai intézet a maga részéről a legnagyobb lelkesedéssel fogadta Thirring ajánlatát s azonnal meg is bizta a kivitellel.

A gazdasági életben az állam támogatása aligha volt valaha nagyobb, mint manapság. Őstermelés, ipar, kereskedelem, de lehet mondani minden más foglalkozási ág is erősen rászorul az állam jóakaratára. A premiumok és subvenciók összege, a melylyel az állam a termelő foglalkozásokat támogatja, elég magasra rug. Erről statisztika, legalább is a nyilvánosság részére eddig még nem készült. A kopenhágai session vetette fel az erre vonatkozó eszmét Raffalovich. Vita tárgyát csak az képezte, hogy az összes, az állam által nyujtott premiumokról és subventiókról szereztessenek be adatok, vagy csak a direct premiumokról és subvenciókról. Mayr s többek felszólalása után a sessio a kérdés tanulmányozására kiküldött bizottság munkakörét csak az utóbbiakra állapitotta meg azzal a kikötéssel azonban, hogy a jövőben, a mennyiben lehetséges, az indirect premiumokról és subvenciókról is gyüjtessenek adatok.

A kongressus napirendjén szereplő egyéb gazdasági statisztikai kérdések voltak még Patcanovnak előadása »A kenyértermények aratásáról«, Wendrich értekezése »A nemzetközi szállitások statisztikájáról« és Neymarcknak jelentése »Az ingó értékek statisztikájáról«.

Áttérve ezek után a kultur- és morálstatisztikára, előbbiből a lapokra (napi-, élcz-, szaklapok stb.) vonatkozó statisztikának kérdése, utóbbiból pedig a büntethetőség megállapitásának mathematikai és statisztikai alapelvei képezték tanácskozások tárgyát. Az első tárgynak Mataja, a másiknak Földes volt az előadója.

Mataja a lapokra vonatkozó statisztikáról tartott előadásában mindenekelőtt utalt a sajtó jelentőségére. Az állampolgár ujságot olvas, hogy tudomást szerezzen úgy a saját hazája területén belül, mint azon kivül történt eseményekről. A sajtó az a tér, a hol a legélesebb politikai, socialis és intellektuális küzdelmek folynak le, a mikben a mai kor eléggé bővelkedő. Az üzletember az őt illető szaklapban keres tájékozást a piacz alakulásáról és az üzletágát érdeklő minden változásról; a nagyvilági hölgy a divatlapok iránt érdeklődik erősen; a fáradt elme a képes-, élcz- és szépirodalmi lapokban keres némi szórakozást, a tudós szintén jórészt lapok révén nyer értesülést a tudomány állásáról és igy tovább. De a sajtónak nemcsak a vázolt irányban van hatása, hanem befolyásolja és irányitja teljesen a politikai, társadalmi, gazdasági, culturalis, moralis életet egyaránt.

A sajtó ma már nem kizárólag szellemi vállalkozás, hanem egyuttal egy hatalmas ipari ág, a melyben milliókra menő értékforgalom történik. A konczentraczio is, ha valahol, itt jut legerősebben kifejezésre. Különálló vállalatok nap-nap után egyesülnek, a kis vállalatok elpusztulnak a nagyobb vállalatok nyomása alatt, s a verseny oly erős, hogy még ezek száma is folyton fogy és kialakul egy-két hatalmas vállalat, mely százezrekre menő példányszámban nyomatja lapjait és elárasztja velük az országot, világot.

Ily körülmények közt talán alig férhet kétség hozzá, hogy időszerű lenne a szellemi és társadalmi élet e nagy tényezőjéről is bővebb és kimeritőbb adatokat beszerezni. A mit ma az egyes államok ez irányban nyujtanak, a mi rendesen a postai forgalomban szereplő példányszám megállapitásával kimerül, édeskevés. Nagyobb súlyt eddig e statisztikára egyedül az Egyesült-Államok fektettek. Máshol azonban akadtak egyes magánvállalkozók, a kik nagy utánjárással eléggé érdekes adatokat tudtak összehozni. Igy a németországi sajtóra vonatkozólag Hjalmer Schacht állitott össze rendkivül tanulságos adatokat a »Jahrbücher für Nationalöconomie und Statistik« 1898. évfolyamában.

A lapokra vonatkozó statisztikának elveit azonban rendkivül nehéz megállapitani. Már az maga elvi kérdés tárgyát képezi, hogy egy ily statisztika csak a hirlapokra vagy az egyéb folyóiratokra is vonatkozzék. Mataja valamennyire kiterjesztendőnek véli. Álláspontját azzal indokolja, hogy a mai napilapok távolról sem elégszenek meg a napi események, hirek leközlésével, hanem tárházai egyuttal irodalmi, tudományos stb. dolgozatoknak; viszont a szaklapok, a képes folyóiratok nem maradnak az elnevezésüknek megfelelő kereteken belül, hanem sok eseményt közölnek, elbeszéléseket, tudományos értekezéseket, külön-

böző ismertetéseket, könyvbirálatokat, üzleti hirdetéseket stb. tartalmaznak.

Nem sokkal könnyebb annak sem az eldöntése, ha már elvileg elfogadtatott, hogy az összes lapok, folyóiratok a statisztikai megfigyelés körébe vonassanak, hogy mily keretekkel birjon ez a statisztika. Három tényező bir főként fontossággal: 1. maga a sajtó, 2. a vállalatok s 3. az egyének, a kik azzal foglalkoznak. Ismerni kell tehát a lapok számát, megindításuk idejét, megjelenési formájukat és helyüket, czéljukat s irányukat, elterjedésük mérvét, a kiadási költségeket, hirdetési bevételeket, szóval egyáltalán az üzleti eredményeket. A mi a vállalatokat illeti nem lehet tisztán azok számának ismeretével megelégedni, hanem kivánatos azoknak üzemi természetét, berendezését, a rendelkezésre álló különböző tőkék összegét stb. tudni. A személyzetre nézve pedig megkülönböztetést kell tenni a szerkesztői, administrativ és technikai személyzet közt és ennek megfelelően szerezni be adatokat a munkadíjakról, munkaidőről s egyéb viszonyokról.

Legkényesebb kérdése e statisztikának az egyes lapok megjelenő példányszámaira vonatkozó. A legtöbb lap ezt a legszigorubb üzleti titoknak tartja, a melyen ugyszólván gazdaságilag nyugszik a vállalat. Megbizható adatokat ez irányban alig nyerhetni, mert a lapkiadóknak érdekük, hogy lapjukat minél elterjedtebbnek tüntessék fel. Vannak azonban itt is támpontok, postai forgalom, hirdetések száma stb., a melyekből némi approximativ következtetéseket lehet vonni. Mataja azonban positiv adatokat kiván ez irányban, sőt tovább megy, s nem elégszik meg azzal, hogy csak a megjelent példányszám legyen ismeretes, hanem feltétlen adatokat kiván az elértékesitett példányokról is. Mivel pedig napok, hetek, évszakok, események stb. szerint változik a példányszám, azt megfelelően figyelembe kell venni a statisztikának is. Nagyobb időközökről már lehet átlagokat is megállapitani.

Mataja előadásához legérdemlegesebben Bücher szólalt fel. Szerinte — és neki tényleg voltak is ily positiv adatai Németországról — a lapstatisztikának tartalmazni kell: 1. a lapok számát országonként és pedig nemcsak absolut számokban, hanem a népességhez és területhez viszonyitva, 2. ismerni kell a lapok számát községenként (helyi sürűség), 3. a megjelenő lappéldányszámot, 4. a közlések gyakoriságát (naponként, hetenként, havonként stb. jelenik-e meg) s a sajtó hatásának mérvét, 5. egy-egy példány árát s végül 6. a hirdetések árát. Nagyobb arányú vita csak a megjelenő példányszámra vonatkozólag indult meg, melynek tudakolását többen üzleti szempontból lehetetlennek tartották. Bücher, Mataja szerint e nélkül a lapstatisztika mit sem ér, Mandello, Yves Guyot, Neymarck s mások határozottan ellenezték e kérdőpontnak felvételét. Sőt Mandello a leghatározottabban rámutatott arra, hogy ennek a kérdésnek megoldása erősen differentiálódnék országonként, s mig Németországban és Ausztriában lehetne ily adatokhoz jutni, addig Angliában, Franczia országban kizárt dolog, hogy a lapkiadó-vállalatok számot adjanak a megjelenő lappéldányszámokról. A vélemények

ily ellentétesek lévén, s mivel ép a lappéldányszám megtudása minősittetett az előadó által a szóbanforgó statisztika lényegének, a sessio végleges döntést nem hozott, hanem husz szavazattal 15 ellenében a kérdés további tárgyalását a következő ülésszakig elnapolta.

A moralstatisztikából mindössze egy tárgy szerepelt a kongressus napirendjén, a mint azt már fentebb emlitettük. Földes jelzett előadásában az elitélés valószinüségének mathematikai megállapitásával és ennek értékével foglalkozott. Részletes és alapos kritikával ismertette az egyes mathematikusok ez irányú elméleteit. Condorcettől kezdve sorra vette Laplace, Poisson, Cournot elméleteit, a melyek főleg egy tényezőre fektetnek súlyt, t. i.: a szavazatok számára és annak befolyására az itéletre. Alig eltérők ettől az ujabb mathematikusok, mint Bertrandnak, Vennnak stb. elméletei. Földes azonban kétségbevonhatlanul bebizonyitja, hogy a szavazatoknak figyelembevétele csak egy mozzanat ama sok közül, mely minden tényt mellőzve, önálló oka az itéletek alakulásának. Az itéletre nagyobb befolyást gyakorló egyéb tényezők a birónak összes személyi, társadalmi és politikai viszonyai, a biró tudása, a biró elhatározási képességének gyorsasága, a büntetőtörvény jellege, a bűntettek gyakorisága, a közállapotok, a népjellem, a közvélemény, a vádlott életkörülményei stb. Ép ezért a statisztikának az elitélés valószinüségének megállapitásánál mind e tényezőket figyelembe kell venni, s mivel a mathematikai értéke ennek a valószinüségnek igen eltérő lehet, arra kell törekedni, hogy ez a latitude az igazságszolgáltatás tökéletesbitésével mindinkább kisebbedjék. Vagyis a főczél az, minthogy a tévedések teljesen úgy sem zárhatók ki, hogy a hiba a minimumra reducáltassék, vagyis az ártatlanul elitéltek száma egyfelől, a felmentett bűnösök száma másfelől a minimumra szállittassék alá. Hogy ez elérhető legyen, nem elégséges csak az igazságszolgáltatás javulása, hanem szükséges a statisztika kellő és gondos tanulmányozása is, a mely egyuttal a legmegfelelőbb alapot nyujthat kellő mathematikai számitások eszközlésére is és ép ez oknál fogva ajánlja a kérdést a legnagyobb figyelmébe a nemzetközi statisztikai intézet sessiójának.

Jelen és január havi közleményünkkel ezzel teljesen kimeritettük a nemzetközi statisztikai intézet kopenhágai ülésszakának tárgysorozatát. Ha még valamiről érdemes megemlékezni, úgy ezek a sessiót megnyitó és bezáró beszédek. A dán trónörökös a megnyitó ülésen tartott beszédében a legszebben körvonalozta a statisztikának nemcsak mint tudománynak a jelentőségét, hanem rámutatott arra a nagy és mérhetetlen haszonra is, mely a statisztikából a gyakorlati életre háramlik. Ezuttal csak egy dologra tért ki, ugyanis a socialis törvényhozásnak utóbbi időben oly nagymérvű megjavulására, a melyet jórészt a statisztika érdemének tud be, a mely adataival feltárja a társadalmi igazságtalanságokat és egyenlőtlenségeket és kényszeriti a törvényhozásokat a gyógyitó eszközök meglelésére.

Ugyancsak Jnama-Sternegg, a nemzetközi statisztikai intézet elnöke is a megnyitó ülésen tartott beszédében kiemelte azt, hogy

a statisztikai intézet sessiói nemcsak a statisztikusok, nemzetgazdák és egyéb egyének ismerkedését teszik lehetővé, hanem egyuttal nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a nagy társadalmi és nemzetgazdasági problémák megoldását illetőleg lehetőleg egységesség uralkodjék. A statisztikusok ily uton még a nemzetközi békének is támogatói; ugyanis tudományuk révén egyrészt önmaguk mindinkább megbecsülik a többi nemzeteket másrészt egyszersmind teljes erővel törekesznek hazájuk közönségében is hasonló vélemények kialakulására.

Az eddig elmondottakat mind figyelembe véve, a nemzetközi statisztikai intézet kopenhágai ülésszakáról elmondható, a mit záróbeszédében az elnök is hangsulyozott, hogy napirendje bő volt, bár nem túltömött. A legérdekesebb kérdések nyertek megvitatást, sok esetben positiv eredménynyel. Ha pedig valamely kérdésben nem lehetett végleges megállapodásra jutni, azért a lefolyt tanácskozások nem voltak meddők s legalább is kellő irányitással szolgálnak e kérdéseknek a jövőben való helyes és észszerű megoldására.

Bud János.

Temesvár város közgazdasági leirása. VI.

Kereskedelem. Temesvárott a kereskedelmi forgalom akkor kezdett élénkülni, a mikor az utak kiépitésével és a járóművek tökéletesitésével a város könnyen megközelithetővé vált. A XVIII. század előtt ezért nem szólhatunk Temesvárról, mint kereskedelmi városról, mert azt közvetlenül megelőzőleg amugy is a török hódoltság tartotta ott lenyügözve az erőket, a XVI. században pedig még a szükségletek túlnyomó részét az iparos szolgáltatta. Másodkézből való vétel akkoron az őstermelés czikkein kivül alig fordulhatott elő. Mai értelemben vett kereskedelem a városnak az ozmán uralom alól való felszabadulása után indult csak meg.

Ebben az időben nagykereskedéssel főleg társaságok foglalkoztak. Tudomásunk van a keleti társaságról, mely már az 1820. évben összeköttetést tartott fenn Törökországgal [1]) és a temesvári kereskedelmi társaságról, mely az 1724. évben alakulhatott, mert ebben az esztendőben kisérlik meg hivatalosan kereskedelmi tevékenységének igénybe vételét. Ez a társaság már tengeri kikötőknek szállitott és pedig viaszt, mézet, dohányt, gabonaneműeket, bort, pálinkát és rezet. A hatóságoknak különös pártfogását nyerte el, mert 1728-ban az administratio ismételten elrendelte, hogy mézet és viaszt csakis a társaságnak szabad eladni. [2]) A temesvári görögöknek is volt kereskedő társasága. Temesvárott ugyanis oly nagy számban laktak görög kereskedők, hogy az 1805. évben gyermekeik részére külön

---

[1]) 1720 április 6: »Hofkammer-Reskript bedeutet, dass der K. Orientalische(n) Compagnie bei Ausfuhr der Waaren in die Türkei, welche mit Pässen versehen, ... passiren zu lassen.« 1729 május 11: »Adm. intimiret den Mauthämtern, dass da es verlautet, das die orientalische Compagnie einige Tausend Sensen in die Türkei verführen wolle, diese . . . . . confiscirt werden sollen.« Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* cz. munka 6. és 154. oldalán.

[2]) 1724 október 16 »Hofkammer intimirt gegen welche Bedingnisse der Temesvárer Handlungssocietät *zur Prob* gegen Entrichtung der 3 per Cento 2.000 Centen Wachs, 1.000 Centen Tabak, 12.000 Metzen Getreide von allerhand Gattung, dann 4.000 Eimer Wein und 2.000 Eimer Branntwein, ingleichen 1.000 Centen Hausenrogen nach den K. Meerporten aus- und von dannen weiters zur See abzuführen, bewilligt, auch das selber die gehörigen Pässe ausgefertigt werden.« 1728 október 5: »Adm. wiederholet den Befehl, dass Wachs und Honig an Niemanden Fremden, ausser an die hiesige Commerce-Societät verkauft werden dürfe.« Baróti-féle adattár, 13. és 152. oldal.

iskolát is alapitottak. A görögöket egyébként visszaéléseik miatt nem szerették,[1]) sőt a legszigorubban megrendszabályozták őket, mert boltjaikat egyszerüen bezárták. Ezt a tilalmat a kereskedőtársaság kérelme folytán a bécsi haditanács politikai okokból, — hogy a fényes portával »kellemetlen viszályba« ne keveredjék — a nagyban való kereskedésre nézve feloldotta ugyan, a kiskereskedést azonban továbbra sem engedte meg. Utóbb azonban mégis engedélyt kaptak arra nézve, hogy a Gyárvárosban »han«-t (szállást) épitsenek.[2]) A görögök mellett sok török kereskedője is volt a városnak. Ezeknek egy része állandó üzleti helyről üzte a kereskedést, másik része pedig házalókereskedőként bejárta az országrészt, »a pórnép tudatlanságával visszaélt és a honi termesztményeket meghamisitotta.« Az administratio ezért már 1719-ben kiutasitotta a mohamedán házalókat a falvakból. Később a nyilt üzletből gyakorolt kereskedést is a letelepülés feltételéhez kötötték és csak annyit engedtek meg nekik, hogy az összevásárolt árúkat a vám lefizetése után kivihetik.[3])

Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert — mint dr. Szentkláray Jenő irja »Száz év Délmagyarország ujabb történetéből« című forrásművében — »a bánsági kereskedést nemcsak a sulyos vámrendszer, a többrendbeli egyenes tilalmak és a termesztmények kivitelének megnehezitése [4]) nyomták, hanem még az örmény, görög, zsidó és török kereskedők is, kik társa-

---

[1]) A tartományi kormány nadályoknak nevezte őket egyik, az 1740. évben kelt jelentésében. Dr. Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monographiája,* 180. oldal.

[2]) 1741 október 13: »Hofkriegsrath übermacht der Adm. dass von der hiesigen griechischen Compagnie wegen Wiedereröffnung ihrer versperrten Gewölber, gemachte Ansinnen und was der H. General Baron v. Engelshofen hierauf geantwortet hat, mit dem Bedeuten, dass ihnen Griechen zur Vermeidung einer unangenehmen Weitläufigkeit mit der ottomanischen Pforten, die Gewölber eröffnet und der Verkauf ihrer vorräthigen Waaren all'in grosso gestattet, auch respectu futuri gutächtlich an Hand gelassen werde...« 1742 május 19: »Hofkriegsrath fordert von dem Feldmarschall-Lieutenant Baron Engelschofen einen umständlich- und gründlichen Bericht wegen der von der Temesvárer griechischen Handlungscompagnie eingereichten Beschwerden, dass ihnen der alla minuta Verkauf nicht gestattet wurde.« 1744 julius 22: »Hofkammer genehmigt den Vorschlag von der Adm. denen Griechen den alla minuta Handel einzustellen, hingegen soll ihnen erlaubt sein, in der hiesigen Fabriquer Vorstadt, dann Pancsova und Mehadia einen sogenannten Han erbauen zu lassen.« Baróti-féle adattár, 58., 59. és 64. oldal.

[3]) 1719 augusztus 11: »Adm. verordnet sämmtlichen Districts-Verwalterämtern, dass . . . die in den Dörfern sich aufhaltenden türkischen Hausirer abgeschafft werden.« 1740 deczember 31: »Hofkammer verordnet der Adm., denen türkischen Handelsleuten, welche sich hier im Banat nicht sesshaft machen wollen, keineswegs zu gestatten, eine Krämerei zu errichten, die hingegen sich hier ansiedlen, ist gestattet, den alla minuta Verkauf zu treiben.« 1744 augusztus 8.: »Hofkammer bedeutet der Adm., dass es bei dem gefassten Schluss bleibe, dass denen Türken nicht gestattet werden darf den alla minuta Handel zu treiben, jedoch ist ihnen erlaubt, die Produkten, die sie im Banat zuzammenkaufen, gegen Entrichtung der Mauth in die Türkei zu führen.« Ugyanott a 131., 55. és 65. oldalon.

[4]) Az árúk kivitele- és behozatalakor egyenlőképen 6%-os értékvámot kellett fizetni. 1731 február 12: »Hofkammer bedeutet, die Kaufleute bei Ausführung und Einführung der Waaren gegen Erlegung 6 pro Cento frei passiren zu lassen.« Ugyanott a 24. oldalon.

ságokba állván, a török tartományokból évenkint sok ezer marhát hajtottak itt keresztül, s ezáltal az itteni kereskedést lehetetlenné tették. Ausztriából visszajövet bécsi és más európai árúkkal is kereskedést üztek a falvakban és Temesvárott, noha a szerződések nekik török árúkkal engedték meg itt a kereskedést. S miután az itteni nyers terményekre szükségük nem volt, gyári árúkat pedig még nem adhatott nekik a tartomány, az itt fölszedett temérdek pénzösszegeket mind kivitték Törökországba«.

A már kiadott rendszabályokat Mária Terézia királynő még szigoritotta. Az 1776. évben kimondotta ugyanis, hogy a görög és ottomán alattvaló csak abban az esetben kereskedhetik a Bánságban, ha bejövetelétől számitott hat hónap alatt osztrák alattvalóvá lesz, hüségesküt tesz és feleségével és gyermekeivel ide költözik. Ha görögöt és törököt rajtakaptak, hogy ennek ellenére kereskedéssel foglalkozik, árúit és ingatlanait elkobozták. A zsidókra nézve az ugyanabban az esztendőben megjelent »zsidó rendtartás« intézkedett, mely kereskedelmi tevékenységük körét bizony igen szükre szabta. Temesvárott összesen nyolcz kereskedő és hat zsibárus kapott engedélyt, a kik azonban élelmiszereket nem adhattak el. A vidéken való házalás tilos volt, ellenben az országos- és hetivásárok látogatását megengedték.[1])

A temesvári kereskedelem arányairól az 1840. évből már határozott adataink vannak. A többször idézett Preyer-féle monographiából tudjuk, hogy a mondott évben mintegy nyolczvanan foglalkoztak kereskedéssel, a kiknek kilenczvenhárom üzletük volt. Az 1840. esztendőben Temesvár árúkereskedelmi forgalma igy festett:

			forintjával	forint
3,000.000	mérő	gabona	2·—	6,000.000
600.000	»	rozs	1·30	780.000
300.000	»	tengeri	1·—	300.000
100.000	»	árpa	1·—	100.000
500.000	»	zab	0·48	240,000
200.000	»	repcze	2·—	400.000
50.000	akó	gyümölcspálinka .	7·—	350.000
300.000	»	bor	2·30	690.000
22.000	métermázsa	só	6.30	143.000
6.000	»	rongy	5·—	30.000
9.000	»	méz	16·—	144.000
600	»	viasz	70·—	42.000
2.000	»	repczeolaj	12·—	24.000
500	»	lenolaj	16·—	8.000
3.000	»	hamuzsir	9·—	27.000

[1]) Szentkláray idézett munkájának 228—230. oldalán. Berkeszi szerint Temesvár az 1718. évben nyert jogot négy országos vásár tartására. Hetivásárt a város alkalmasint az 1724. esztendő óta tart. »Adm. intimiret, dass in Temesvár am Montage und Freitage die gewöhnlichen Wochenmärkte abgehalten werden, und dass dem Stadtrathe erlaubt wurde, von jedem Wagen 3 kr. abzunehmen ...« Baróti-féle adattár, 142. oldal.

			forintjával	forint
8.000	métermázsa	gyapju	32·—	256.000
1.000	»	finom gyapju	50·—	50.000
60	»	selyem	1.000·—	60.000
6.000	»	dohány	7·—	42.000
15.000	»	faggyu	18·—	270.000
2.000	»	borkő	7·—	14.000
10.000	»	ételkáposzta	4·—	40.000
12.000	»	gubacs	6·—	72.000
3.000	»	szalonna	12·—	36.000
6.000	»	disznózsir	10·—	60.000
állatkereskedés				2,000.000
nyersbőrkereskedés				300.000
bőrkereskedés				500.000
lisztkereskedés				500.000
gyarmat- és fűszerárúkereskedés				1,000.000
rőfösárúkereskedés				800.000
erdélyi árúkkal való kereskedés				600.000
fakereskedés				200.000
vasárúkkal való kereskedés				1,000.000
üvegárúkkal és edényekkel való kereskedés				120.000
arany-, ezüst- és ékszerárúkkal való kereskedés				400.000
a kézművesek által elért forgalom				1,500.000
átviteli és szállitmányozási üzlet				600.000
bőrárúkkal való kereskedés				2,000.000
norinbergi és rövidárúkkal való kereskedés				200.000
ágytollkereskedés				200.000
kender- és lenkereskedés				40.000
Temesvár összes árúforgalma e szerint				22,138.000

forintot tett ki.

A mai temesvári kereskedelem a hivatalos csoportositás alapján, az üzleti telepek száma szerint, a következőképen oszlik fel:

Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés	120
Fával, egyéb erdei termékekkel és ásványi anyagokkal való kereskedés	39
Vas- és fémárúkkal, gépekkel, mű- és hangszerekkel való kereskedés	42
Az agyag- és üvegipar készitményeivel való kereskedés	6
Fa- és faragott-, díszmű- és papirosárúkkal való kereskedés	45
A fonó- és szövőipar és a ruházati ipar körébe tartozó árúkkal való kereskedés	153
Élelmezési és élvezeti czikkekkel való kereskedés	309
Egyéb árúkkal való kereskedés és a kereskedelem segédágai	280
Összesen	994

A kereskedelem egyes ágait viszont ennyien művelik:[1]) lókereskedő 1, sertéskereskedő 2, baromfikereskedő 6, hal- és rákkereskedő 2, gabonakereskedő 16, lisztkereskedő 33, terménykereskedő 28, főzelékkel és konyhakerti növényekkel való kereskedő 9, gyümölcskereskedő 2, élőfa- és virágkereskedő 9, pamut- és jutakereskedő 1, gyapjúkereskedő 1, nyersbőrkereskedő 5, tollkereskedő 4, egyéb állati termékekkel való kereskedő 1, fakereskedő 23, szénkereskedő 7, agyag-, homok- és mészkereskedő 9, vaskereskedő 10, egyéb fémárúkkal való kereskedő 2, gazdasági gépekkel való kereskedő 8, varrógép- és kerékpárkereskedő 6, háztartási és konyhaberendezési czikkekkel való kereskedő 3, műszaki czikkekkel való kereskedő 1, látszerészeti czikkekkel való kereskedő 10, hangszerkereskedő 2, agyag- és üvegárúkereskedő 6, butorkereskedő 6, bőrkereskedő 8, norinbergi és díszmüárúkkal való kereskedő 22, papiros- és irószerkereskedő 9, kötél- és zsákkereskedő 5, rövid- és kézműárúkkal való kereskedő 75, divatárúkereskedő 44, posztókereskedő 4, czipőkereskedő 7, ruhakereskedő 16, rongykereskedő 2, déligyümölcs- és czukorkakereskedő 4, füszerkereskedő 42, szatócs 186, tojás-, tej-, sajt- és vajkereskedő 3, hentes- és husárúkereskedő 6, élelmiszerkereskedő 29, borkereskedő 13, sörkereskedő 13, szesz-, pálinka- és likőrkereskedő 12, gyertya- és szappankereskedő 2, vegyészeti és gyógyárúkkal való kereskedő 7, könyv- és zenemükereskedő 16, zsibárus 38, vegyeskereskedő 50, cselédszerző 3, hirdetési vállalkozó 3, szállitó és bizományos 9, ügynök és alkusz 111, takarékpénztár és bank 28, zálogház 4, közraktári vállalat 1.

Bejegyzett czége 240 kereskedőnek van.

Temesvár kereskedelme a felsorolás szerint 58 ágra tagozódik. A forgalomnak ez a specializálódása a mellett szól, hogy a városban sokféle és változatos igény nyer kielégitést. Temesvár üzleti forgalma azonban nemcsak változatosságával, hanem arányainak nagyságával is kitünik. A városnak több nagykereskedése van, a melynek vevőköre az ország egész déli részére kiterjed. Ezek az üzletek a fővárosiakhoz hasonlóan állandóan utazókat tartanak, a kik Délmagyarországot és a Királyhágón túl levő megyéket rendszeresen bejárják. A szükebb értelemben vett Délmagyarországon Temesvár kereskedelmi szerepe dominál6. Vonzó ereje nem csupán környékére terjed ki, hanem elhat a szomszédos vármegyékbe is, a melyeknek finomodott izlésű közönsége szükségleteinek fedezése végett gyakran látogatja meg. Ezt természetesen a detailkereskedelemre értjük. Temesvár üzletei, különösen a Belvárosban levők, külsőleg is méltó megjelenésüek. Ha az előkelőbb divat-, díszmű-, ékszer-, rövid-, üveg-, csemege-, könyv-, papirosárúkereskedések izléses berendezését és árúinak valóban válogatott készletét tekintjük, a fővárosban képzeljük magunkat.

Az alábbiakban a város számottevő kereskedelmi ágazatainak jellemzését adjuk.

---

[1]) *A temesvári keresk. és iparkamarának az 1907. év végén lezárt statisztikája.*

A mezőgazdaság termékeivel való kereskedés az egész országban decentralizálódott. A vidék kisebb góczpontjai a nagyobb középpontok versenytársaivá lettek, azonkivül a vasuti hálózat folytonos bővülése is felszabaditotta a vidéket a különböző centralis fekvésű helyek gyámkodása alól. Temesvár középponti jelentősége is csökkent a mezőgazdasági termékek közvetitése tekintetében, a mely annak idején, a mikor az üzleti ágazatnak a kis községekben nem volt annyi művelője és a mikor a nagy czégeknek nem volt minden faluban megbizottja, arányaira nézve kiterjedtebb volt. A mezőgazdasági termékekkel való kereskedés azért ma is számottevő Temesvárott, mert a város szerencsés fekvésénél és előnyös vasuti összeköttetésénél fogva a gabonakereskedelmet illetőleg vezető szerepét megőrizte Délmagyarországon. Fölénye ebben az irányban annyira kidomborodik, hogy Temesvár kereskedelme Délmagyarország mezőgazdasági termelésével megközelitő arányba is hozható. A város ugyanis Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegye első árúközvetitője, a mely tevékenységét a keresletet tekintve, az országrész határain nem igen terjeszti túl. Hozzávetőleges számitás szerint Temesvár Délmagyarország mezőgazdasági termékeinek 65 - 70%-át hozza forgalomba.

A délmagyarországi *buza* általában középminőségű, melynek 40%-át a malmok veszik. A forgalom egyébként túlnyomó részben Budapest felé irányul és csupán a jobb qualitásokból van némi kivitel Ausztriába. A *rozsot* nem igen termelik. A kereskedelemben szereplő főleg Ausztriába kerül. A délmagyarországi *árpa* igen jó minőségű. Termelésére az utóbbi időben nagyobb gondot is forditanak. A finom árpát a magyar és délnémet sörgyárak is vásárolják. *Tengeri*, jólehet nagy mennyiségben terem, kevés kerül forgalomba. Hizlalási czélra használják, a szeszgyárak feldolgozzák, Krassó-Szörénymegyében pedig elterjedt élelmiszer. A kereskedelemben megforduló árú télen Felsőmagyarországba és az osztrák tartományokba kerül. Az utóbbi időben egy csekélyebb viztartalmú fajtát termelnek, az u. n. „putyi“ tengerit, melyet aránylag nagyobb áron Olaszországban értékesitenek. Az olajos vetemények közül a *repczével* üzött kereskedés nagyarányú. A növény egyfelől számottevő mennyiségben terem, másfelől kiváló olajtartalmu, úgy hogy a hazai, osztrák és német gyárak előnyben részesitik az idevaló repczét más ország hasonló terméke mellett és jobb árat is adnak érette. A *len* szintén jó minőségű; kereslete ezért állandóan élénk. Szalmáját osztrák gyárak ipari czélokra veszik. A magfélék között a *vöröshere* és *luczerna* tünik ki, melyből Temesvár minden európai országba szállit. A *luczerna*, továbbá a *muhar* és *zabos bükköny* iránt az utolsó években Szerbia érdeklődik, mely nagy mennyiséget vett kiosztás végett. A *kender* termelése a juta magas ára mellett is fejlődő kenderipar szükségletének növekedése miatt egyre nagyobb mérveket ölt. A jó olasz magból nőtt árú minőségileg is kiválik, minélfogva a vele való kereskedés is élénkült.

Temesvár *állatkereskedelme* már a XVIII. században országos hirű volt. Ezt a jelentőségét a mai napig is megtartotta,

habár az a körülmény, hogy ezirányú forgalma túlnyomórészt az országos vásárokon bonyolódik le, az üzleti ágazat egészséges fejlődését nem bizonyitja. Sőt a lókereskedés hanyatlóban van. A Balkán félszigetnek szinte valamennyi állama Temesvár közvetitésével szerezte be azelőtt a hadsereg részére szükséges jobb fajú lovakat, most azonban kezdik megkerülni az itteni lókereskedők szolgálatainak igénybevételét. Románia és Törökország azonban még mindig innen szerez luxuslovakat. Ujabban a kereskedők Német- és Francziaországgal léptek összeköttetésbe. A lókereskedés hanyatlásának az a főoka, hogy a tenyésztő nem adja el az állatot a kereskedőnek, hanem maga kiván a vevővel közvetlenül érintkezni. Ilyenképen a kereskedő csak nehezen gyüjthet megfelelő készletet és ezért inkább ügynökké lesz.

Temesvár állatvásári forgalma felülmulja az ország valamennyi vásárjának forgalmát. Az 1907. évben tartott öt országos vásáron felhajtott és eladott állatoknak ez a kimutatása:

Vásár		Felhajtott				Eladott			
		szarvasmarha	ló	juh	sertés	szarvasmarha	ló	juh	sertés
Márczius hó		3.278	10.530	494	3.275	1.776	1.818	204	1.769
Junius hó		3.764	8.200	1.950	3.000	1.742	1.709	650	1.496
Augusztus hó . . .		6.311	6.500	1.250	4.900	2.554	1.474	439	2.696
Szeptember hó . . .		6.825	7.200	1.418	3.780	2.532	1.449	559	2.693
Deczember hó . . .		3.285	2.196	365	2.640	1.477	754	122	1.890
Összesen . . .		23.463	35.426	5.477	17.595	10.081	7.204	1.974	10.451
1906. év . .	+	—	—	437	—	—	—	560	2.944
	—	3.799	354	—	2.250	1.163	800	—	—

Szarvasmarhakereskedéssel a két szeszgyár is foglalkozik. Erről már az őstermelésre vonatkozó fejezetben szóltunk. A juhkereskedésnek is az a baja, hogy a tenyésztő mindenáron a közvetlen érintkezést keresi a vevővel.

A *fakereskedés* a város kereskedelmének igen jelentékeny ága. Főleg épület-, szerszám- és tüzifának forgalomba helyezésére terjed. A közeli krassó-szörénymegyei erdők nagy mennyiségű fáját Temesvár helyezi el jó részben, mi mellett azonban máshonnan, sőt külföldről eredő árút is közvetit. Krassó-Szörénymegye a szerszám- és tüzifaanyagot szolgáltatja, mig az épületfa az erdélyi fürészekből kerül ki. A kereskedelmi forgalom az ország határán messze túlterjed. Kivitele a vasuti talpfának és a szerszámfának van. A tölgy- és bükktalpfát Ausztria, Németország és a Kelet vásárolja. A szerszámfának egész Európában, sőt azon túl is van keletje. Ennek nyersanyagát Horvát-Szlavonország, Románia és Szerbia erdei adják, magát az árút pedig Fiumén át Angol-, Franczia-, Spanyolországba, Hollandiába és Belgiumba és kisebb mennyiségben Orsován és Galaczon keresztül a keleti piaczokra, nevezetesen az egyptomi kikötőkbe viszik. A fakereskedelem terén Temesvár elől jár. Különösen a kivitelt illetőleg vannak sikerei. A kőrisfát Németország és Anglia Oroszországból és Amerikából hozatta. Tiz év óta a szükségletet nagy részben Magyarország fedezi. Ez a

számottevő kivitel egy temesvári czég kezdeményezésének következménye, a mely először exportálta az árút.

A *borkereskedelem* hanyatlik. Ezt azonban nemcsak itt tapasztalhatni. Annak idején, a mikor hazánknak számottevő kivitele volt, Temesvár jelentékenyen résztvett ebben az exportban. A város borkereskedelme ma tulajdonképen csak a környékre szorul. Pedig Temesvárt fekvése arra teszi hivatottá, hogy a nagy bortermelő vidék árújának közvetitője legyen. Körülötte, mint középpont körül terül el a torontáli, arad-hegyaljai, fehértemplomi és verseczi borvidék. A kereskedelem azonban nem centralizálódhatik, mert az osztrák vevő a kereskedelem megkerülésével egyenesen a termelővel érintkezik.

Annál nagyobb lendületet vett a *gyümölcspálinkával* és pedig a szilvóriummal való kereskedés, mely azért fejlődött ki oly nagy mérvben, mert a város szilvatermő vidék középpontja. A temesvári szilvóriumkereskedők ma határozottan az ország legnagyobb szakmabeli kereskedői, a kik tulajdonképen a saját készitésű árút bocsátják forgalomba. A nagykereskedők a termelési időszak alatt a szilvatermelő vidékeken maguk végzik az égetést, tisztább és czélszerübb kezelésben részesitik az árút, miáltal fogyasztása sokkal kiterjedtebbé vált, mint azelőtt volt, a mikor még a parasztok végezték az égetést. Temesvár mintegy 50.000 hektoliter szilvóriumot helyez el évenkint és pedig 60%-ot hazánkban, 30%-ot Ausztriában és 10%-ot a távolabbi külföldön, jelesül Orosz- és Olaszországban. A szilvóriumkereskedés felvirágzása a szeszgyártásnak és a kádáriparnak is lendületet adott.

Nevezetes ága Temesvár kereskedelmének a *szalonna- és zsirkereskedés*, melynek évi forgalma körülbelül egymillió korona. Ugyancsak számottevő a *nyersbőrüzlet* is. Ennek forgalma szintén eléri az egymillió koronát. A *baromfikereskedés* hasonlóképen nagyarányú. Az itt levő hizlalón kivül a három déli megye tenyészete szolgáltatja a szárnyasokat, a melyeknek jó részben a külföld a vevője.

Valóban különleges helyzetben van Temesvár a *fűszerkereskedést* illetőleg. A fűszerszakmába tartozó árúkkal nagyban üzött kereskedésre vagyunk itt csak figyelemmel. Temesvár ezen a téren határozottan vezet a vidéki városok között. Fűszerárúknak nagyban való eladásával 9 kereskedő foglalkozik, a ki utazóival rendszeresen beutaztatja az ország déli részét, úgy, hogy a vevők hálózata a Dunántúlra és az erdélyi megyékre is kiterjed. A városban egyébként három fűszermalom is van.

Igen kiterjedt a *rövidárúkereskedés*, melylyel — szintén nagyban — három czég foglalkozik. Ezek is utazóik segitségével bonyolitják le az országba messze belenyuló forgalmukat.

Végül a szén-, vas-, gép- és üvegárúkereskedés válik ki a többi kereskedelmi ágazat közül.

Pénzügy és hitel. A kereskedelmi forgalom élénkülése már oly időben érlelte meg Temesvárott egy pénzintézet alapitásának szükségességét, a mikor más városok hasonló tervek megvalósitására még nem gondolhattak. Az első temesvári takarékpénztár eszméje az 1845. évből származik, maga a pénzintézet

azonban: a »Temesvári Takarékpénztár Egyesület« (a mai »Első Temesvári Takarékpénztár«) csak egy évvel később alakult. Az intézet alaptőkéje 20.000 forintot tett ki, mely 400 darab 50 forintos részvényből állott. A takarékpénztári egyesület 21 éven át egyetlen pénzintézete volt a városnak. A kiegyezés esztendejében alakult a 400.000 forint részvénytőkével rendelkező »Első Bánáti Kereskedelmi és Iparbank«, majd egy évvel később a »Temesvári Kereskedelmi és Földhitelbank«, melynek 200.000 forint alaptőkéje volt, 1869 ben keletkezett a »Temesi Takarékpénztár« (a mai »Temesvári Agrár-Takarékpénztár r.-t.«) és 1870-ben a »Temesvári Iparbank«. Az előbbi részvénytőkéje 50.000, az utóbbié 80.000 forintra rugott. Az országos pénzügyi válságot az öt intézet közül csak kettő tudta túlélni: a volt »Egyesület« és a »Temesi Takarékpénztár«. A másik három pénzintézet csődbe jutott. A három pénzintézet bukása 1873 augusztus havától 1874 január haváig, tehát egy félév alatt következett be, képzelhető tehát, hogy mily magatartást tanusithatott a közönség a meglevő két intézettel szemben. Az »Első Temesvári Takarékpénztár« az 1873. év augusztus—október havában tényleg 340.000 forint betétet veszitett el.[1]) A krizis folytán 1881-ig csupán két kisebb pénzintézet alakult. Azontúl azonban évenkint alapitottak pénzintézeteket. A nyolczvanas és kilenczvenes évek mindegyikére tényleg egy-egy takarékpénztár vagy bank alapitása jut. Ez a sürű alapitás az 1907. évben 28-ra szöktette fel a pénzintézetek számát, melylyel Temesvár Budapest után első helyre került.

A temesvári bankok- és takarékpénztáraknak ez az elszaporodása nem egészséges alapból indult ki. A pénzintézetek alapitását nem közgazdasági szükséglet szülte. Az alapitások nagyobb részében a vállalkozási kedv és a nyerészkedési vágy volt az inditó ok. Temesvár forgalmi viszonyai elvégre megkövetelik, hogy a hitel- és bankműveletek lebonyolitására megfelelő számban álljanak rendelkezésre pénzintézetek, a feleslegesek azonban csupán versenyt támasztanak, a mely bizonyos határon túl csak veszedelmes lehet. Ma, ezt megmutatta a mult évi pénzszüke, csak tőkeerős, jól alapozott pénzintézetek tölthetik be előnyösen közgazdasági hivatásukat. A néhány százezer koronás alaptőkéjű bankocskák rendes viszonyok között a hitel tulságos igénybe vételére csábitanak, a pénzforrások megszükülésekor pedig reáfeküsznek adósaikra, a kik igy természetesen igen szorult helyzetbe kerülnek. Az adósoknak nevelése és existentiák tönkretétele pedig nem pénzügyi feladat.

A magasabbrendű kötelességek félreismerése különben nem csupán a kisebb intézeteket jellemzi. Ebben a tekintetben a nagyok is szemrehányást érdemelnek. A temesvári bankok és pénzintézetek iparfejlesztési feladatokat szinte teljesen megtagadnak. Mig más városok pénzintézetei kiterjedt mértékben támogatják az ipart és közvetlenül is élénken vesznek részt uj ipari alapitásokban, a temesvári hitelintézetek túlnyomó többsége

[1]) Barát Armin: *Az első temesvári takarékpénztár ötvenéves története,* 168. oldal.

csodálatos tartózkodást tanusit. Kétes vállalkozásokra nem gondolunk, véleményünk szerint azonban egyes gyári vállalatok alapitásának kisebb-nagyobb számú részvények jegyzésével való segitése semmi esetre sem tekinthető oly koczkázatnak, melytől óvakodni kellene.

Erős azonban a meggyőződésünk, hogy ebben az irányban már a közel jövőben változás fog bekövetkezni. A temesvári pénzpiacz helyzete nem megállapodott. A mai állapot átmeneti, melynek kialakulási útja meg van szabva. Ez az ut pedig a concentratio felé vezet. Az 1908. év erre nézve már megérlelte a gyümölcsét. Az első fusió már megtörtént, az összeolvadás gondolata megtartotta bevonulását.

Az 1907. év végével 22 részvénytársasági és 6 szövetkezeti bankja és takarékpénztára volt a városnak.[1]) Érdekes tünet, hogy ezek között a pénzintézetek között két részvénytársasági és két szövetkezeti vállalat fiókintézete, és négy részvénytársaság affiliált alapitása budapesti pénzintézeteknek.

A pénzintézetek *alaptőkéje* és *tartalékalapja* az 1907. év végén ez volt:

	Alaptőke	Tartalékalap
	koronákban	
Részvénytársaságok	9,921.909	5,752.345
Szövetkezetek	339.456	46.023[2])

Jellemzésül csupán azt kivánjuk megállapitani, hogy a hat aradi részvénytársaság az 1905. évben 7,320.000 K alaptőkét és 6,735.907 K tartalékalapot mutatott ki.

A *takarékbetétek* aránya nem ad okot az észrevételre. A betétek összege kitett:

A részvénytársaságoknál	A szövetkezeteknél
42,245.781 K-át	299.486 K-át

Nagyobb betéti állománya csak a zágrábi, pozsonyi és aradi hitelintézeteknek van.

A többi főműveletben elért eredmény a következő adatokból tünik ki:

	Részvénytársaságok	Szövetkezetek
Váltóleszámitolás . . .	39,734.741	948.001
Előleg és kölcsön . .	9,079.245	236.871
Jelzálogkölcsön	42,449.221	—

Jelzáloglevelek kibocsátásával csak egy temesvári takarékpénztár foglalkozik. A budapesti tőzsdén is jegyzett záloglevelek összege 14,987.100 koronára rug.

A mi a *nyereséget* illeti, ez a következő volt:

A részvénytársaságoké	A szövetkezeteké
1,344.865 K	4.632 K

[1]) A pénzügyi helyzet 1906. és 1907. évi balra fordulása miatt az idén egy takarékpénztár felszámol, egy megbukott és kettő fusionált.

[2]) Az Osztrák-Magyar Bank temesvári fiókjáról külön emlékezünk meg. A jelzett összegekben a fővárosi intézetek fiókjainak adatai nem szerepelnek. Ezeket statisztikánkból kénytelenek voltunk egészen kihagyni, mert a fiókok forgalmi adatai önállóan nem szerepelnek.

A részvényvállalati pénzintézetek tehát átlag 13·56%-os üzleti nyereségre tettek szert.

Az *Osztrák-Magyar Bank* temesvári fiókintézete egyike a legnagyobb forgalmú magyarországi fiókoknak. A jegykibocsátó bank igénybevétele évről-évre fokozódik, a mi határozottan a temesvári piacz megizmosodásának jele. Az 1905—1907. évi forgalom nagyságát az alábbi adatok mutatják:

	1905	1906	1907
		koronákban	
A műveletek összege	35,010.813	46,691.023	75,218.669
Váltók, warrantok és értékpapirok leszámitolása	30,618.073	41,497.802	61,706.164
Kézi zálogkölcsön	3,318.200	3,847.900	12,032.200
Kiállitott utalvány	263.693	452.584	319.599
Giro-forgalom: bevétel	231,200.339	269,244.806	301,373.275
» kiadás	230,653.690	270,168.936	301,019.100
Pénztári forgalom	487,630.000	553,322.000	654,994.000

A temesvári fióknak a többi magyarországi bankfiók között elfoglalt helyének jellemzéseképen utalunk arra, hogy a műveletek összegét illetőleg csupán Arad van előbb, a hol a kézi zálogra engedélyezett kölcsönök valamivel nagyobbak. A leszámitolási üzletágban azonban Debreczen is megelőzi a várost, ugy hogy itt Temesvár harmadik helyre szorul ugyan, forgalma mindazáltal Szegedét 265, Pozsonyét pedig 305%-kal haladja meg. A giroforgalomban Temesvár szintén a második helyet foglalja el; előtte a vidéki fiókok közül csupán a debreczeni jár.

Végül jellemző adatként ide iktatjuk a temesvári bankfióknál leszámitolt váltók átlagos lejárati idejét és átlagos összegét:

	Átlagos lejárati idő	Átlagos összeg
1905-ben	59 nap	760 K
1906-ban	61 »	936 »
1907-ben	59 »	971 »

E szerint a temesvári váltók összegének folytonos emelkedése mellett a lejárati idő rövidülése állapitható meg, a mi a temesvári forgalomnak egészséges irányban való fejlődése mellett szól. A mult évben eszkomptált váltók tekintetében rövidebb átlagos lejárati ideje a budapesti (48 nap), a pozsonyi (54 nap), beszterczebányai és pécsi (56 nap) fiók váltóinak volt.

(Folytatása következik.)

Lendvai Jenő.

Közlemények és ismertetések.

Magyarországi kivándorlások irodalma.
(Bibliographia Emigracionis Hungaricae.)

Amerikai kivándorlás és visszavándorlás. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület szakértekezletén 1908 évi január hó 24-én és 25-én mondott beszédek és az azáltal kiküldött tizes bizottság emlékirata. (8⁰ 112. old. Budapest, 1908. Gelléri és Székely ny. Singer és Wolfner biz.)

Annual Report of the Commissioner general of Immigration-for the Fiscal Jear endet June 30 1907. (8⁰ 195 old. 2 graphikai táblával). Washington, 1907. Government Printing office.

Antal Géza: Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból. (Közgazdasági Szemle XXXII. évf. 1908. Márczius. 165—185 old.)

Apponyi Albert gróf: Magyar benyomások Amerikából. (Nemzetgazdasági Szemle 1883.)

Are we benefiting from Hungarian immigration? (American monthly review of reviews. Vol. 33. Mar., 1906. 354—56.)

Árkövy Richárd: Az Egyesült-Államok a bevándorlás ellen. (Magyar Gazdák Szemléje 1903.)

Balaton Gyula: A kivándorlásról. (4⁰ 11 old.) Óbecse, 1902. Lévai Lajos ny.

Ballagi Aladár dr.: A magyarországi Moldvában. (Földrajzi közlemények. XVI. köt. 1888.)

Ballagi Géza dr.: Zemplén vármegyè közgazdasági és közművelődési statisztikája. (8⁰ 78 old.) Budapest, 1893. Akadémia. (A Közgazdasági Szemle külön lenyomata.)

Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. (Közgazdasági Szemle 1901.)

Barabás Endre: Maros-Torda vármegye közgazdasági leirása. (Közgazdasági Szemle 1906. XXX. évf. 477., 539., 601., 689., 764., 830. old.)

Bartalis Ágost: Segitsünk a Székelyeken. Csik-Ménaság székhelyei. (8⁰ 24 old.) Budapest, 1901. Belvárosi ny.

Berényi Pál: Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. (7⁰ 108 old.) Budapest, 1895. Akadémia. (A Közgazdasági Szemle külön lenyomata.)

Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Brassó. Über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse des Kammebezirkes im Jahre 1906. (8⁰ 86 old.) Brassó. 1907.) I. Gött's Sohn. (Kivándorlás 43—48 old.)

Bernáth Dezső: Belső munkás-vándorlások Magyarországon. (Közgazdasági Szemle 1902. XXVIII. köt.) 582—92 old.)
Bernát István: Észak-Amerika közgazdasági és társadalmi vázlatok. (8⁰ 254 old.) Budapest, 1886. Révai testvérek.
Bodnár Péter, Legenyei—: Bodrogköz a kivándorlás szempontjából. (8⁰ 32 old.) Budapest, 1901. Magyar Tud. Akadémia. u. a. (Közgazdasági Szemle 1903. 30 kötet. 834—412 old.)
Braun Marcus: Immigration abuses: glimpses of Hungary and Hungarians. (8⁰ 136 old.) New-York, 1906. Pearson.
Bresztovszky Ernő: Adatok a nemzetiségi kérdéshez. (Socialismus I. évfolyam.)
Buday Barna: A kivándorlási törvényjavaslat. (Budapesti Hirlap 1908 129. sz. Május 29.)
Bujanovics Sándor: A felvidéki, különösen a sárosmegyei kivándorlásról. (Nemzetgazdasági Szemle V. évfolyam 1881. III. füzet 47—63. old.)
Bureau of foreign commerce. Emigration and immigration. Reports of the consular officers of the United States. (Austria—Hungary), (8⁰ 748 old.) Washington, 1887. Government printing office.
Bunzel, J.: Das neue ungarische Auswanderungs-Gesetz. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1903. 6-ik füzet.)
Caro, Leopold: Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung nach den Vereinigten-Staaten von Nord-Amerika. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Politik und Verwaltung. 1907. 68—113 old.)
Chélard R.: Emigration hongroise et panslavisme américain; comment les hongrois deviennent russes en Amérique. (Science Sociale. 1901. XI. füzet.)
Chester D. Frank. Emigration from Croatia-Slavonia to the United States. (Consular Reports Nr. 295. 1905. page 281.)
Csáka Károly: Árvamegye gazdasági viszonyai. (Trsztenai kath. gymn. értes. 1887.)
Csukás Géza: Társadalmi bajaink és a kivándorlás. Út a magyar nemzeti egységes állam felé. (16—2. 48 old.) Pozsony, 1908. Drodtleff R. biz.)
Davenport Whelpley: The Problem of the immigrant. (8—2. 296 old.) London, 1905. A XIV. fejezet tartalmazza az 1903 : IV. magyar kivándorlási törvény teljes szövegét.
Department of Commerce and Labour. Statistical Abstract of the United States. (8—2. 576 old.) Washington, 1907. Government printing office.
Diner-Dénes, József: Auswanderung und Einwanderung in Ungarn. (Die Neue Zeit. 1907. 621—34 old.)
Éber Ernő: Munkabér és kivándorlás. (8⁰ 58 old.) Budapest, 1902. Stein J. biz.
Egan Ede: A hegyvidéki földmívelő nép közgazdasági helyzetének javitását czélzó állami actio ügyében Munkácson 1900 február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. (8⁰ 188 old.) Budapest, 1900. Verbőczy ny.
Egán Ede: A kivándorlás üzeme és a fiume-newyorki vonal jelentősége. (4⁰ 12 old.) Budapest, 1903. Pátria ny. (Külön

lenyomat a Magyar Mérnök és Épitész Egylet Közlönye. 1903. XII. füzetéből.)
Egán Ede: Román szomszédaink. (8⁰ 78 old.) Budapest, 1886. Kilián F.
Éhen Gyula: Vas vármegye közgazdasági leirása. (Közgazdasági Szemle. 1905. 853—864.)
Emigration from Austria-Hungary. (Emigration from Europe.) Reports from the consuls of the U. S (8⁰ 282 old. mellékletekkel). Washington, 1887. Government printing offices.
Emigration to the United States. (Austria-Hungary) (8⁰ 210 old.) Washington, 1904. (Special consular reports, vol 30.)
Emigration through Bremen and Hamburg to the U. S. consular Reports. Nr. 294. 1905. 179—180 old.
Emlékirata, A Társadalomtudományi Egyesület — az amerikai kivándorlás és visszavándorlás tárgyában (Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. 4. szám.)
Emlékirata, A Sáros vármegyei gazdasági egyesület — a képviselőházhoz 1901 május 15-én, a kivándorlás tárgyában. 9 levél. (Másolata a képviselőház könyvtárában.)
Érkövy Adolf: A telepitési kérdésről, tekintettel a kivándorlásra, bukovinai véreink visszatelepitése, czélszerűbb hazai néposztalra a magyar mezőiparos községek áthonositására. (8⁰ VIII., 220 old., 1 térképpel.) Budapest, 1883.
Évkönyve, A debreczeni kereskedelmi iparkamara — és a kereskedelemügyi m. kir. minister elé elé terjesztett évi jelentése. 1906. évi közgazdasági viszonyairól. (8⁰ 120 old. Debreczen, 1907. Városi ny. (Kivándorlás 15—20 old.
Évkönyve, A szegedi kereskedelmi és iparkamara — A kerület 1906. évi közgazdasági viszonyairól. (8⁰ 218 old.) Szeged, 1907. Endrényi Imre. (Kivándorlás 73—84 old.)
Farahó János: Magyar kivándorlók Canadában. (Közgazdasági Szemle, 1901. XXVI. kötet 810—826. old.)
— A canadai magyarság. (U. o. 1902. XXVIII. kötet 593—98. old.)
Farkas Jenő: Munkásviszonyok egy amerikai gyárban. (Budapesti Szemle, 1899.)
Farkas Pál: Kivándorlás és visszavándorlás. (Magyar társadalomtudományi Szemle. 1908. II. 150—63. old.)
— Az amerikai kivándorlás. (8⁰ 91 old.) Budapest, 1907. Singer és Wolfner.
G. Z.: Emigration miseries legalized human barter; open letter to the parlamentary committee on matters of emigration. (8⁰ 79—136 old.) Budapest, 1905.
Gaál Jenő: Békés vármegye közgazdasági leirása. (Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1892. évfolyamából.) (8⁰ 48 old.) Budapest, 1892. Akadémia.
— Csanád vármegye közgazdasági leirása. (Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1892. évfolyamából.) (8⁰ 52 old.) Budapest, 1892. Akadémia.
Gerster Béla: A kivándorlásról. (Földrajzi Közlemények. XXIX. kötet. 1901. 149—156. old.)
Gidófalvy István: A hitelszövetkezeti érdekhálózat kiépitésének kérdése a Székelyföldön és az azzal elérhető eredmények,

tekintettel a kormány által czélba vett mentőakczióra. (8°. 29 old.) Kolozsvár, 1902. Ajtai K. Albert ny.
Gonnard R.: L'emigration hongroise. (Question diplomatiques et coloniales. Paris, 1907. 26–34. old.)
Gonnard R.: L'emigration européen ne au XIX. siècle. Angleterre Allemagne Italie. Autriche-Hongrie, Russie. (8°. 297 old.) Paris, 1906. Colin. (Hongrie: 266–288. old.)
Grünwald Béla: Zólyom vármegye közgazdasági leirása. (Nemzetgazdasági Szemle. XI. 1887.)
Grünwald József: A magyarországi kivándorlás okai és csökkenésének módja. (8°. 32 old.) Budapest, 1908. Thália ny.
Hegedűs Loránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Az amerikai magyar telepek. A felvidék nyomora. A kivándorlás és a bevándorlás szabályozása. (8°. 102 old.) Budapest, 1899. Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)
Hegedűs Loránt: A kivándorlási congressusok eredménye. (8°. 55 old.) Budapest, 1904. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)
Hegedűs Loránt: A Székelyek kivándorlása Romániába. A romániai magyarság. A moldvai csángók. A kivándorlás okai és visszahatása. A beteg székelyföld. (8°. 105 old.) Budapest, 1902. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)
Hegedűs Loránt: Az angol munkásmozgalom iránya. (Huszadik Század. 1902.)
Hegyi Jenő: A magyarországi kivándorlás állapota és rendezése. (8° 40 old.) Fiume, 1902.
— A kivándorlási törvény revisiója. (8° 13 old.) Budapest, 1904. Wodianer F. ny.
Incze István: A székely kivándorlás. (8° 31 old.) Sepsi-Szentgyörgy. 1901. Ny. n.
Jelentés és statisztikai évkönyv. A m. kir. kormány 1905. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló. (4° XXII, 347, 523 old.) Budapest, 1905. Athenaeum ny. Kilián F. biz.
Jelentés l. Statisztikai évkönyv alatt is.
Jelentése, A miskolczi kereskedelmi és iparkamara — az 1906, évi közgazdasági viszonyairól. (8° 127 old.) Miskolcz, 1907.) Klein és Ludwig ny. (Kivándorlás 6–14. old.)
Jelentése, A temesvári kereskedelmi és iparkamara — az 1906. évről. (8° 151 old.) Temesvár, 1907. Uhrman A. ny. (Kivándorlás 69–71. old.)
Jelentése, Az aradi kereskedelmi és iparkamara — a kerületét képező Arad-, Békés-, Csanád- és Hunyadmegyéknek viszonyairól 1906-ban. (8° 129 old.) Arad, 1907. A kamara kiadása. (Kivándorlás 74—76. old.)
Jelentése, A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara — kerülete közgazdasági viszonyairól az 1905. évben. (8° 210 old.) Kolozsvár, 1906. Gombos I. ny. (Kivándorlás 82–85. old.)
Jelentése, A beszterczebányai kereskedelmi és iparkamara — a kerületét képező Árva-, Bars-, Hont-, Liptó-, Nógrád-, Zólyom vármegyék közgazdasági viszonyairól az 1906. évben. (8° 128 old.) Beszterczebánya, 1907. Machhold F. ny. (Kivándorlás 71—75. old)

Jonas, Charles: Bohemian and Hungarian emigration to the United States. (Consular Report, U. S. Vol. 32, Nr. 114. March, 1890. pp. 493–94.)

Kaán Károly: Nemzeti actió és erdőgazdaság. (8⁰ 21 old.) Budapest, 1902. Pátria ny. (Különlenyomat az Erdészeti Lapok 1902. évi IV. füzetéből.)

— A hegyvidéki erdőgazdaság szerepe a nemzet háztartásában. (8⁰ 25 old.) Budapest, 1901. Pátria ny. (Különlenyomat az Erdészeti Lapok 1901. 7-ik füzetéből.)

Kiss Ernő: Veszprém vármegye gazdasági leirása. (Közgazdasági Szemle 1905. 524—539. old.)

— Veszprém vármegye református községei. (Dunántúli protestáns lap 1904.)

Kivándorlás, A — A M. Gy. O. Sz. által tartott országos ankét tárgyalásai. (8⁰ 416 old.) Közlemények. 1907. Kiadja: A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége. Pallas ny.

Kivándorlás, A — jövője. (Magyar Gazdák Szemléje 1903. III.)

Kivándorlás, A — és visszavándorlás ügye. Az 1907 deczember 2-iki szakértekezlet jegyzőkönyve. (27—80 old.) Közlemények. 1908. VII. 38. szám. Pallas ny. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége kiadása.

Kivándolási Tanács. A — (Közlemények. 1906. 67—70 old.) Kiadja: a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége.

Kivándorlási törvény, l. Törvényczikk alatt.

Kivándorlási törvényjavaslat. (Huszadik Század 1908. junius, 528—582 old.)

Kivándorló, A — zsebkönyve. Irta egy kivándorló. (Kis 8⁰ 114 old.) Budapest é. n. (1903) Légrády Testv. ny.

Kohányi Tihamér: Az amerikai magyarság multja, jelene, jövője. A »Szabadság« tizéves jubileumára (1901 decz. 25.) szerkeszti és kiadja — (2—56 old.) Cleveland, 1901. Ny. n.

Kongresszus. Dunántúli kivándorlási — Megtartatott Siófokon, 1902. évi junius hó 28., 29. és 30. napjain. Kiadja az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. (8⁰ 157 old.) Budapest, 1902. Pátria ny.

Kongresszus, Székely —. Megtartatott Csik-Tusnádon 1902. évi augusztus hó 28., 29. és 30. napjain. Kiadja a Magyar Gazdasági Egyesület. (8⁰ 696 old.) Budapest, 1902. Pátria ny.)

Koós Mihály. A székely actio ismertetése. (8⁰ 65 old.) Budapest, 1905. Pallas ny.)

Korlátozza-e az erdőgazdaság a legeltetést közgazdaságilag káros módon? Az Országos Erdészeti Egyesület válasza azon vádakra, melyeket Sáros vármegye gazdasági egylete a felvidéki nép kivándorlása ügyében az országgyüléshez intézett emlékiratában erre vonatkozólag emelt. (8⁰ 30 old.) Budapest, 1902. Pátria ny., Orsz. Erdészeti Egyesület kiad.

Kovács Pál: Amerikai tanulmányuton. (8⁰ 231 old.) Budapest, 1895. Dobrovszky és Franke.

Kováts Kálmán: Amerikai magyarok jövője. (Amerikai Magyar Népszava 1903. évi karácsonyi száma.)

Kovács Lajos: A horvátországi magyarság. Budapesti Hirlap. 1903 április 7.

Kovács Lajos: Szlavoniai magyarság. Budapesti Hirlap. 1904. szept. 22.

Közgazdasági állapota, A magyar szentkorona országainak — az 1900. évben. A kereskedelemügyi és iparkamarák jelentései a kereskedelmi ministerhez. (8⁰ CLIX. 1020 old.) Budapest, 1901.

Kozma Ferencz: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. (8⁰ VIII., 472 old.) Budapest, 1879. Kilián F. biz.

Kreutzer Béla: Magyar állampolgárok Bosznia-Herczegovinában. (Közgazdasági Szemle XXI. 1897. 888—893 old.)

Lányi Mór: A bácskai kivándorlás. (Jelentés és javaslat.) A szegedi kereskedelmi és iparkamara megbizásából irta —: (8⁰ 24 old. Szeged, 1902.) Várnay F. ny.

László Gyula: Székely kivándorlás. (Közgazdasági Szemle 1900.)

László Mihály: Keleti testvéreink. (8⁰ 82 old.) Budapest, 1882. Pfeifer F. biz.

— A bukovinai és moldvai csángók. (Földrajzi közlemények. V. kötet. 1877. 16⁰ 168 old.)

Leopold Lajos: A visszavándorlás mérlege. (Huszadik Század. 1908. II. sz. 143—62 old.)

Lévay Lajos, báró. A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése. (8⁰ 65 old. és táblákkal.) Budapest, 1907. Pesti könyvnyomda r. t. ny. A szerző kiadása.

Liégard Armand: A bevándorlás az Egyesült-Államokban. (Nemzetgazdasági Szemle 1885.)

Löherer Andor: Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás. (8⁰ 260 old.) Budapest, 1908. Pátria ny.

Majláth József: L'émigration hongroise. (Revue économique internationale, vol. 2. June, 1905. 486—511.)

Majláth József gróf: A kivándorlásról. (8⁰ 32 old.) Budapest, 1901. Kilián F. (Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléje 1901. évfolyamából.)

— A kivándorlásról. (8⁰ 24 old.) Budapest, 1907. Stephaneum ny. (Különlenyomat a Katholikus Szemléből.)

Marcziány, Georg von: Wie die Csángos in die Bukovina kamen (Pester Lloyd, 1883. 93. sz.)

Márki Sándor: Amerika és a magyarság. (Földrajzi közlemények XXI. kötet. 1893. 49—94. old.)

Matlekovits Sándor; A kivándorlás. (Közgazdasági Szemle 1907. XII. 577—612. old.)

Mayo-Smith: Einwanderung und Einwanderungsgesetzgebung in Nordamerika u. Brasilien. 1896. (Schriften des Verein f. Socialpolitik 72.)

— Emmigration and immigration. (8⁰ XIV. 316 old.) New-York, 1898.

Mit mondott a győri püspök a kivándorlásról. (8⁰ 32. old.) Győr, 1904. Győr egyházmegyei könyvny.

Nagy György: Emlékirat az aldunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepitéséről. (8⁰ 66 old.) Szeged, 1883. Várnay F. ny.

Nagy Imre: Csikvármegye közgazdasági állapota és a székely kivándorlás. (8⁰ 60 old.) Sepsi-Szent-György, 1891. Jókai ny. r.-t.

Népmozgalma, A magyar korona országainak 1900., 1901. és 1902. évi —. (4⁰ VIII. 106–675 old. Négy graphikai térképpel. Budapest, 1905. Pesti könyvnyomda r.-t. Kilián. F. biz. (Magyar statisztikai közlemények VII.)

Nyegre László: A bevándorlásról. (Közgazdasági Szemle 1902. XXVIII. kötet) 572–581. old.)

— Máramarosmegye közgazdasági leirása. (Közgazdasági Szemle 1900.)

Paikert Alajos: Amerika és Magyarország. (8⁰ 34 old.) Budapest, 1904. Pátria ny.

Perényi Béla: A kivándorlás irányitása és hasznositása. A visszavándorlás kérdése. (18⁰ 14 old.) Budapest, 1904. ifj. Nágel Ottó kiadása.

Pesti Frigyes: Száz politikai és történeti levél Horvátországból. (8⁰ VIII. 419 old.) Budapest, 1885. Akadémia.

Philippovich, Eugen von: Die Vereingten Staaten und die europäische Auswanderung. (Archiv für soziale Gesetzgebung u. Statistik. VI. kötet 263 old.)

Polek Johann dr.: Die magyarischen Ansiedelungen Andreasfalva, Hadikfalva und Joseffalva in der Bukovina. (8⁰ 42 old. Czernovitz, 1899. Pardini H. ny.

Polek János: A (bukovinai) magyarok. (Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben. XVII. kötet.)

Porszem: A kié a föld, azé az ország. (8⁰ 93 old.) Budapest, 1908. Hornyánszky V. (A IV. fejezet foglalkozik a kivándorlás kérdésével.)

Putnik Béla: A magyar kivándorlók Galaczon. (Közgazdasági Szemle 1901.)

Rábel László: Kivándorlás Sopron vármegyéből. (Soproni Napló 1900–1901.)

Riley Weaver, James: Preventing emigration from Austria-Hungary. (Reports from the consuls of the U. S. Vol. 13. Nr. 42. June, 1884. page 16).

Robitsek Ferencz dr.: A külföldön élő magyar katholikusok gondozása. (A bukovinai magyar telepekről.) Alkotmány, 1900 aug. 25.

Romániai székelyek. Kiadja a marosvásárhelyi székely asztaltársaság. (8⁰ 15 old.) Marosvásárhely, 1901. Collegium ny.

Rózsa Mihály: Argentina közgazdasági viszonyai és bevándorlása. (Közgazdasági Szemle 1902. XXVIII. kötet 598–617 old.)

Rubinyi Mózes: A moldvai csángók multja és jelene. (Ethnographia XII. 1901.)

Ruffy Pál: Bars vármegye közgazdasági leirása I., II., III., IV. (Közgazdasági Szemle 1901.)

S. D. A kivándorlási mozgalomnak és az amerikai magyarok helyzetének ismertetése. Az O. M. G. E. kiadása. (Le mouvement d'emigration et le situation des emigrés hongrois en Amerique.) (8⁰ 31 old.) Budapest, 1904. Pátria ny,

Sebess Dénes: A székelység pusztulása. (8⁰ 94 old.) Marosvásárhely, 1902. Ady Arpád ny.

Schroft Richard: Die österr. ung. überseeische Kulturarbeit und Auswanderung (8⁰ 56 old.) Wien, 1894.

Schroft Richard: Zur Auswanderungsfrage. Mit besonderer Berücksichtigung der österr. ung. Auswanderung. (8⁰ 35 old.) Wien, 1895. Raimann & Godina.

Schwegel János: Amerika gazdasági életéből. (Közgazdasági Szemle 32 kötet 1904.)

Schwegel H.: Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten von Amerika. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung. 1904. Heft 2.)

Schwegel Hans: Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten von Amerika, mit besonderer Rücksicht auf die österreich-ungarische Auswanderung. (8⁰ 47 old.) Wien, 1904. Braumüller.

Sebestyén Ede: A romániai magyarok élete. A romániai magyarok történetéből. (8⁰ 86 old.) Budapest, 1904. Budapesti Hirlap ny.

Serényi Béla: A kivándorlás irányitása és hasznositása. A visszavándorlás kérdése. (8⁰ 80 old.) Budapest, 1904. Ny. n.

Sheridan, Frank I.: Italian, Slavic and Hungarian Unskilled Immigrant Laborers in the United States. Bullet. of the Bureau of Labour. (8⁰ 486 old.) Washington, 1907.

Simon Péter: A székely kivándorlás kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból. (8⁰ XXIV. 181 old.) Budapest, 1905. Kellner G. ny. Stein János biz.

Somsich Gyula; Amerika. (8⁰ 118 old.) Budapest, 1908. Pátria ny.

Statisztikai évkönyv, A magyar kir. kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és —. (N. 8⁰ XXII. 361., 923. old.) Budapest, 1908. Kilián F. biz.

Steiner Eduard: On the trail of the immigrant. (Little Hungary) (8⁰ 374 old.) New-York, 1906. Fleming H.

— The Hungarian immigrant. Ontlook, vol. 74. Aug. 29. 1903. 1040—1044.

Sterne, Henry: Emigration from Hungary to the United States. (United States consular Reports I. 1. 1880. October 1. 98 - 99 old.)

Strausz Adolf: A Balkán félsziget. (N. 8⁰ 392 old.) Budapest, 1888. Singer és Wolfner kiad.

Strausz Johan: Die österreichischen und ungarischen Staatsangehörigen in Bosnien und der Hercegovina. (Statistische Monatschrift. 1897. VI., VII. füzet.)

Sváby Frigyes: Szepes vármegye közgazdasági viszonyai. (Nemzetgazdasági Szemle 1888.)

Szászvárosi V. Jenő: Gondos Iván községi tanitó áldásos munkálkodása Boldogfalván; vagyis: mit tehet a falusi tanitó az iskolában és iskolán kivül a mindinkább terjedő kivándorlások megakadályozására? (8⁰ 38 old.) Budapest. 1894. Guttenberg ny. (Kókai Lajos.)

Szávay Gyula: Tul a tengeren. Tanulmányok, karczolatok Amerikáról, élete különösségéről és okosságáról. (8⁰ XXII. 350 old.) Győr, 1900. Singer és Wolfner biz.

Széchenyi Imre gróf: Somogy vármegye. Közgazdasági és közmüvelődési állapota. (Nemzetgazdasági Szemle XV. 1892.)

Szentiványi K. Gyula: Egyén- és társadalomtanulmány. A magyarországi kivándorlás okának elháritását munkáló és magát a kivándorlást megszüntető módok. (8⁰ 56 old.) Budapest, 1892. Schmidl Sándor ny.

Szmrecsányi Arisztid: Liptómegye közgazdasági viszonya. (Nemzetgazdasági Szemle XII. 1888.)

Szőke Mihály: Pusztuló véreink. (Adatok a székely kérdéshez.) (8⁰ 24 old.) Budapest, 1902. Pátria ny.

Tárgyalásai, A felvidéki kivándorlási kongresszus —. Megtartatott Miskolczon, 1902. évi május hó 31. és jun. 1. Szervezete, tagjainak névsora és határozatai. (8⁰ 352 old.) Budapest, 1902. Pátria ny.

Téglás Gábor: Hunyadmegye közgazdasági leirása. (Közgazdasági Szemle 1903. XXX. kötet, 747—68. old.)

Téglás Károly: A legelőkérdés erdőgazdasági és közigazgatási szempontból. (8⁰ 28 old.) Budapest, 1902. Pátria ny. (Különlenyomat az Erdészeti Lapok 1902. évi X-ik füzetéből.) (Sáros vármegye gazdasági egyesületének a felvidéki kivándorlás okait tárgyaló emlékiratát tárgyalja.)

Tervezete, Délvidéki kivándorlási kongresszus —. A kongresszus helye és ideje. Temesvár 1902. évi augusztus hó 10. és 11. napja. Kiadja a kongresszus-rendező bizottsága. (8⁰ 275 old.) Temesvár, 1902. Csendes Jakab ny.

Tervezete, Felvidéki kivándorlási kongressus. Miskolcz, 1902. (8⁰ 45 old.) Budapest, 1902. Pátria ny.

Thallóczy Lajos: Tanulmányok a Balkán félsziget telepedési története köréből. (Budapesti Szemle 1901.)

Thirring Gusztáv: A magyarok kivándorlása Amerikába. (Közgazdasági Szemle XX. 1896.) (8⁰ 25 old.) Budapest, 1896. Pesti könyvny. r.-t.

— A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre. (8⁰ 17 old.) (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1898. januári évfolyamából.)

Thirring Gusztáv: A Sáros vármegyei kivándorlásról. (8⁰ 359—365 old.) H. é. n.

— A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. (8⁰ 366 old., 2 térképpel) Budapest, 1904. Kilián F. kiad.

Thirring Gusztáv: Vándorlások, vándormozgalom. (Közgazdasági Lexikon. III. kötet, 672—692 old.)

— A természetes népmozgalom és vándorlások és a vándorlások szerepe népességünk gyarapodásában. (Közgazdasági és Közigazg. Szemle, XVII 1893.)

— A bevándorlás hatása Budapest népességének alakulására. (Fővárosi Statisztikai Havifüzetek. 1893. 246. szám.)

— Der Wanderung der Ungarn. (8⁰ 14 old.) Östr.-Ungarische Revue. XVI. Bd. Heft 6.

Thuróczy Károly: Nyitra vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. (Közgazdasági Szemle, XIX. 1895.)

Timon Zoltán: Magyar kivándorlás és a nemzeti megujhodás korszaka. (8⁰ 288 old.) Arad, 1904. Politzer Zs. biz.

Tonelli Sándor: Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába. (Közgazdasági Szemle 1908. 427 - 444.)

Törvényczikk, 1903. évi IV. — A kivándorlásról szóló és a végrehajtásáról intézkedő 40.000/1904., 50.000/1904. és 64.000/1905. B. M. sz. körrendeletek és utasitások. (8⁰. 134 old.) Budapest, 1904. Toldi Lajos.

Transsylvanus: A székely kérdés. (8⁰. 35 old.) Budapest, 1902.

Ugron Zoltán: Követeljünk állami közbenjárást a földhitelmizériák orvoslása körül. (8⁰ 15 old.) Pozsony, 1902. Alkalay A. és fia ny.

Ügyvédi üzelmek, mint a kivándorlás okai. (8⁰ 29 old.) Budapest, 1902. Schmelcz J.

Vándorló magyarok. A kivándorlási mozgalmak és az amerikai magyarok helyzetének ismertetése. (8⁰ 31 old.) Budapest, 1901. Pátria ny. (Belül Buday Barna · A kivándorlási mozgalom ismertetése.)

Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése. (Közgazdasági Szemle. XVII. kötet, 1902.

Várnai Sándor: Kivándorlás és telepités. (Athenaeum 1905. 456—467. old.)

Vasváry J: Az uj vándorlási törvények a jogvédelem szempontjából. Jogállam 1903. IV.)

Vay de Vaya and Buskod: Alien Immigration to U. S. A. (Monthly Review. 1907. april.)

Die Vereinigten Staaten und die europäische Auswanderung. (Archiv für sociale Gesetzgebung 1893.)

Veszely Károly: Imets Fülöp és Kovács Ferencz utazása Moldva-Oláhhonban. 1868. (8⁰ XX., 197, 119 old.) Maros-Vásárhely, 1870. Imreh S. ny. (A romániai magyar telepek ismertetése.)

Weisl, Ernst Franz: Die ungarische Auswanderung. (Österreichische Rundschau. 1907. 161—64.)

— Die Auswanderungsfrage. (Mit besonderer Berücksichtigung der Auswanderungen aus Deutschland, Italien, Österreich und Ungarn. 18⁰ 39 old.) Berlin, 1905. W. Süsserott.

Whelpley, James Davenport: The problem of the immigrant; a brief discussion, with a summary of conditions, laws, and regulations governing the movement of population to and from the Austria-Hungary, etc. (8' 295 old.) London, 1905. Chapman Hadl.

Zerkowitz Emil: Amerikai kereskedők. (8⁰ 272 old.) Budapest, 1905. Athenaeum ny.)

Zirkularverordnung der kgl. ung. Ministers der Innern. Inslebentretenen und Vollzug des Gesetzartikels IV. v. J. 1903, über der Auswanderung betreff. (8⁰ 58 old.) Budapest, 1904. Toldi L.

Zseni József: Nemzeti Zászlónk Amerikában. (8⁰ 164 old., 5 melléklet.) Budapest, 1903. Athenaeum ny.

— Üdvözlet amerikai magyar véreinkhez. (8⁰ 5 old.) Budapest, 1904. Budapesti Hirlap ny.

Barcza Imre.

Bérfizetési módok a német vas- és gépiparban.

Bosselmann: *Die Entlöhnungsmethoden in der südwestdeutsch-luxemburgischen Eisenindustrie.* Berlin, 1906. 268 old. Schulte: *Die Entlöhnungsmethoden in der Berliner Maschinenindustrie.* Berlin, 1906. 114 old. Timmermann: *Die Entlöhnungsmethoden in der Hannoverschen Eisenindustrie.* Berlin, 1906. 133 old. Reichelt: *Die Arbeitsverhältnisse in einem Berliner Grossbetrieb der Maschinenindustrie.* Berlin, 1906. 143 old.

Schloss Dávid, a kinek alapvető munkája a bérfizetési módokról ma is mindenütt példányképül szolgál,[1]) igy ismerteti eljárását: A szerző számos műhelyt, gyárat, bányát keresett fel, hogy a bérfizetési módokat tanulmányozza. Vállalkozók és munkások sok érdekes részletet közöltek vele a munka szervezetéről és a munkások fizetéséről. Mind a két oldalról meghallgatta a különböző véleményeket az egyes díjazási módok előnyeiről és hátrányairól. Schloss munkája első kiadásban 1892-ben jelent meg és az összes benne felhalmozott adatok Anglia iparára vonatkoznak. Németországban Böhmert, Wörishofer, Bernhard hivták fel a figyelmet, hogy a bérfizetés módja nem pusztán formakérdés, hanem sokszor épen ennek a tökéletlensége okozza a socialis elégedetlenséget. Első feladat volt adatokat gyüjteni és megismerni a különböző fizetésmódokat a német iparban. Schmoller tanár szemináriumából egész csapat fiatal nemzetgazda és mérnök indult útnak, hogy a német vas- és gépiparban elterjedt fizetési módokat és azok hatását területenként megismerje.

Az előttünk fekvő terjedelmes munkák ezeknek a tanulmányoknak az eredményei. Ezeknek a fiatal nemzetgazdáknak és gyakorlati embereknek a munkája rendkivül rokonszenves előttünk, megőrzik mindvégig tárgyilagosságukat és egy hatalmas iparág csomópontjaiban végzett sokoldalú megfigyelés után nehány számbavehető gyakorlati következtetést vonnak le.

Bosselmann, az első mű szerzője, először általános képét adja a Saarvidék, Luxemburg, Lotharingia és Elsass vas- és gépiparának. A Saar vidéken öreg épületek falai közt patriarchális viszonyban élnek munkaadók és munkások. Sokféle munkásjóléti intézmény, állandó foglalkoztatás kötik helyhez a jól begyakorolt munkástörzset. Itt a vasfeldolgozó-ipar dominál. Nagyobb és folyton növekedő jelentősége van Lotharingia és Luxemburg uj életerős iparának; ez szállitja a nyersvasat. (Jelentőségét a Thomas eljárásának köszönheti; az itteni vasérczek feldolgozását ez tette lehetővé.) A munkásság tarka keverék, gyakran változtatja helyét, a munkásjóléti intézmények hiányzanak, nagyobb szakképzettség ritka, a bérek erős hullámzást mutatnak. Elsass gépipara korán fejlődött ki, hogy a gyárakba költöző textilipar és a viruló mezőgazdaság igényeit kielégitse. A népesség szűk látókörű, konservativ, igénytelen. A munkásság szervezése e három területen csak lassan halad előre. Egyhelyt a patriarchális viszonyok, a megélhetés biztosabb volta, másik helyen a keverék népesség, harmadik helyen a csekély

[1]) David F. Schloss: *Methods of industrial remuneration*, 3-ik kiad. London, 1898. Németül: Schloss-Bernhard, *Handbuch der Löhnungsmethoden*, Leipzig, 1906.

intelligenczia áll utjában. Szembetűnő a külömbség a részvénytársaságok és a magánvállalatok munkásviszonyai közt. Előbbieknél a munka díjazása sokkal inkább alkalmazkodik a konjunkturákhoz és a munkáspiacz hullámzásaihoz, utóbbiak munkásjóléti intézményeikkel, a szolgálati idő szerint emelkedő dijazással igyekeznek állandó munkástörzset fentartani. Uj gyárakban még az időbér a gyakoribb díjazásmód. Az akkordmunka csak lassan terjed. Előbb van egy átmeneti állapot: ez az akkorddíjazás bizonyos minimalis kereset biztositása mellett. A tiszta akkordra akkor térnek át, a mikor már elég betanult munkás van.

Bosselmann munkájának legértékesebb részét abban látjuk, hogy lépésről-lépésre nyomon követi a vasipar egész technikai folyamatát és kimutatja az egymásután következő munkaszakaszokban az összefüggést a munka neme és a díjazás módja közt.

Alapvető a külömbség a vaskohók és a vasat felhasználó iparok munkafolyamata közt. Az olvasztó-kemenczékben nyerik a vasérczekből a nyersvasat. Az olvasztó-kemenczék belső munkája: a vas kiválasztása vegyületeiből, kémiai és fizikai erők hatására spontán történik; ehhez a belső munkához kell a külső munkáknak alkalmazkodniok, tehát a megolvasztandó anyagok odaszállitásának és az olvadási termékek elszállitásának. A termelés nagysága főképen csak a kemencze nagyságától és a rendelkezésre álló vasérczek természetétől függ; semmi esetre sincs valami lényeges befolyása a termelés nagyságára az összes felhasznált emberi munkának. Az üzem szabályszerű, folytonos fentartásához meghatározott munkamennyiség szükséges, ennél kevesebb ártalmára volna az üzemnek, de több sem növelheti az eredményt. Itt tehát az idő szerint való díjazás a legmegfelelőbb, az idő azonban mindig egy meghatározott munka elvégzését jelenti. Ennek biztositására jutalmak vannak; igy egyik üzemben külön jutalomban részesülnek, a kik havonta 30 szabályszerű munkanapot töltenek munkában, máshol a szolgálati évek számához képest megállapitott pótdíjakkal igyekeznek állandó munkástörzset tartani fenn és ezáltal az üzem folytonosságát biztositani.

A vas további feldolgozásánál kevesebb a »belső erők munkája« és nyer jelentőségében az emberi munka. Egyik legfontosabb eljárás az aczél és a kovácsolható vas előállitásánál az ugynevezett körteeljárás. (Birnenverfahren.) Itt a nyersvas körtealakú converterekben már 20 percz alatt megszabadul az idegen tisztátlanitó anyagoktól és kovácsolható vassá változik. Az eredmény már nagy mértékben függ a munkások erejétől és ügyességétől. Legfontosabb, hogy a személyzet egymás kezére dolgozzon, egyik csoport se késleltesse a többit munkájában. Itt minden munkás az összes napi termelvény arányában lesz díjazva, tehát akkorddíjazással, de az akkord legprimitivebb nemével a nagy csoport-akkorddal van dolgunk. Azok, a kik egyénileg kimutatható módon is hozzájárulnak a termelés mennyiségének, vagy minőségének emeléséhez, vagy gondos munkájukkal anyagmegtakaritást érnek el, mint a mesterek, a conver-

terkezelők, a dolomitfalazók, azok ennek megfelelően külön jutalmat kapnak.

A hengerművek adják meg az aczélnak és a kovácsolható vasnak a megfelelő alakot. A díjazás módja régibb műveknél akkord; még pedig egyénenként, vagy kis csoportonként, az ujabb műveknél időbér és termelési jutalom.

A nyersvasnak mintegy 12%-át a vasöntődékben öntik formákba. A munka a nyersanyag felolvasztásából, a nyert folyadék kiöntéséből, a folyadékot felfogó formák elkészitéséből és a keletkező öntvények tisztitásából áll.

Legfontosabb és legjobban díjazott munka a formálóké; ügyességet és intelligenczíát kiván. Darabszámra, vagy súly szerint fizetik A formálók képezik a vas- és gépmunkásoknak egyik legmozgékonyabb és legjobban szervezett csoportját. A sztrájkok ezeknél a leggyakoriabbak. Összeütközésre a hibás munka (Ausschuss) ad leggyakrabban alkalmat. Legtöbb gyárban már sikerült elérniök, hogy az akkorddíjakat nem a mesterek egyoldaluan, hanem a munkásokkal együtt állapitják meg. Az olvasztók csoportakkordot kapnak, A többi munkáknál időbér van, csak az állandóbb és egyformább munkákat fizetik akkordban (pl. a tisztitóknál).

A gépiparban a termelési költségeknek nagyobb részét képezi a munkaköltség, mint a vasiparban. A durvább előkészitő munkákat, mint a gyalulást, esztergályozást, lyukfurást rendesen akkordban végzik, még pedig ott, a hol egyforma darabokat nagyobb mennyiségben kell előállitani darabszámra, a nagy mennyiségű, de különböző méretű daraboknál súly szerint. A mechanikai műhelybe kerülnek a megfelelően előkészitett darabok, itt történik az egyes géprészeknek finomabb kidolgozása. Itt már a gyakran változó finom munkáknál gyakori az időbér, gyakrabban előforduló, vagy specziális munkákat itt is akkordban végeznek. A szerelők, a kiknek feladata az egész gép összeállitása, napszámot, vagy csoport-akkordot kapnak. Két mechanikai műhelyben talált a szerző akkordmestereket, a kik felvállalják a munkát akkordban és napszámban vagy darabszámra dolgozó munkásokkal végeztetik el. Ellenőrzésük végett az alattuk dolgozó munkások bérét a főpénztár fizeti ki és akkordkeresetükből levonja. Magasabb (qualifikált) munkások még a revisorok, a kiknek az akkordmunka-ellenőrzésénél van fontos szerepük; ezeknek épugy, mint a mestereknek: időbérük van. A mestereknek van még gyakran a havi béren kivül termelési és anyagmegtakaritási jutalmuk.

A díjazási módok hatását Bosselmann tapasztalatai alapján a következőkben foglalja össze: Az akkordbér a munkásnak nagyobb keresetet nyujt, mint az időbér, de ez a jövedelem egyszersmind nagyobb ingadozásoknak van alávetve. Ez utóbbit ellensúlyozza az egyenletesebb üzletmenet (pld. kartellalakitás következtében). Az akkordmunka által több árú állitható elő nemcsak abszolute, hanem a költségekhez viszonyitva is; tehát a termelési költségeket csökkenti. A minőségnek árthat az akkorddíjazás (természetesen csak ott, a hol a minőség egyáltalán szóba jön), ezt fokozottabb ellenőrzéssel, büntetésekkel és minő-

ségi jutalmakkal igyekeznek elkerülni. A nagyobb munkateljesitès az akkordmunkától nagyobb erőmegfeszitést is kiván, a mi tulerőltetésre adhat alkalmat, különösen eleinte az akkordmunkára való átmenetel idejében. Egy idő mulva azonban a munkás energiája csökken, különösen ott, a hol magasabb kereset esetén az akkorddíjak leszállitásától kell tartani, vagy az akkordkeresetnek határ van szabva, pld. a vasuti műhelyekben, a hol az akkordkeresetnek legfeljebb 50%-kal szabad tulhaladnia a napszámot. Az akkorddíj ma a legterjedtebb díjazási mód. Az előállitott mennyiség és a technika haladása van befolyással az akkorddíj nagyságára. Végső megoldását a bérproblemának, szerző abban látja, hogy a mester által egyoldaluan megállapitott akkorddíj helyébe a tarifaszerződés akkordbére lép. A tarifaszerződések megkötésekor megujuló érdekellentétek kiegyenlitődését pedig szerző a munkások nyereségrészesedésétől várja.

E helyen nem foglalkozhatunk hasonló részletességgel a másik három tanulmánynyal. A különböző területen végzett vizsgálatok sok tekintetben azonos eredményre vezettek. Igy a legtöbb különbség a dijazásmódban az üzem természetén alapul. Érdekes dr. Schulte művében a szokásos közgazdasági terminológiának egyáltalán meg nem felelő megkülönböztetés »productiv« és »improductiv« munka közt. Előbbi alatt a gépgyárak üzemében azt a munkát értik, a melyet közvetlenül végeznek a gyári termékeken, utóbbi alatt azt a munkát, a melynek végzése az üzem fentartása érdekében szükséges (takaritás, kazánfűtés, világitás stb.), de csak közvetve válik az egyes czikkek javára. Minél több productiv munkát végeznek, egy czikket, annál csekélyebb része terheli az improductiv munkának. Ez okozza, hogy a productiv munka legmegfelelőbb dijazása az akkord, mig az improductiv munkánál, ahol csak egy bizonyos munkamennyiség jó elvégzése a czél, legmegfelelőbb dijazási mód az időbér. A berlini gépgyári sztrájkok történetéből Schulte arra a meggyőződésre jön, hogy a calculátiós iroda egyoldalú dijmegállapitásai helyébe a fejlődés a paritásos dijmegállapitást fogja léptetni.

Dr. Timmermann tanulmányából azt a részt kivánjuk különösen kiemelni, a melyik a műhelyben végzett könyvvezetésről (calculátió) és annak a dijazási módra való hatásáról szól. A calculatióra ma már minden szakmában nagy gyakorlattal biró speczialisták vannak. Ez lehetővé teszi az anyagokban és a gyártmányokban bekövetkező változások pontos ellenőrzését, az előállitási költségek csökkentését, az önköltségi ár pontosabb kiszámitását és speczializálását, az eladási ár meghatározását; adathalmazt ad a vállalkozók kezébe, mely a közös ármegállapitásokat, kartellkötéseket megkönnyiti, az önköltségi és eladási ár kiszámitásával megőrzi a vállalkozót esetleges veszteséggel járó megrendelések elfogadásától, mindezek következtében pedig az akkorddijat is nagyobb mértékben függővé teszi a conjuncturáktól. Nem csak az anyagok, hanem a munka ellenőrzése is tökéletesebb a műhelykönyvvezetés által, minden darabról megállapitható negyedóráig terjedő pontossággal, hogy mennyi idő szükséges az elkészitéséhez. A mester korlátlan hatalmából sokat

veszit, a pontosan vezetett akkordlisták az akkordtételek állandósulását eredményezik.

Másik különösen figyelemreméltó fejezete Timmermann dolgozatának azt a tapasztalati tényt magyarázza meg, hogy mért nem emelkedik a munkások akkordjövedelme sohasem bizonyos határon felül. Ennek oka egyrészt a vállalkozók akkordpolitikája, a kik az akkordtételek leszállitásával, a mestereknek adott utasitásokkal, a vasuti műhelyekben nyiltan kimondott maximális napi kereset megállapitásával megakadályozzák, hogy az akkordkereset lényegesen felülmulja a napi bért. Ugyanezt az eredményt hozza létre a munkások jogos vagy jogosulatlan félelme, hogy magas akkordkeresetnek az akkorddij leszállitása lesz a következménye. Titkos összebeszélések, a tulbuzgó munkásnak a boykottálása és a »leirás« a leggyakoribb eljárások a munkásoknál, a melylyekkel az akkordjövedelmet mindig bizonyos maximális határon alul tudják tartani. A »leirás« abból áll, hogy arról a hétről, a mikor az akkordjövedelem magas volna, valamely kész munkát elrejtenek és csak akkor adják be, a mikor máskülönben csak kisebb jövedelemre számithatnának. Az »akkordhatár« azt eredményezi, hogy a munkások nem mennek el a munkában munkateljesitésük határáig, de megóvja őket a tulerőltetéstől.

Dr. Reichelt tanulmánya egy berlini nagy gépgyár munkásviszonyainak a monográfiája. Különösen figyelemre méltó ez a kisérlet: kisebb körben végzett intensiv tanulmányozás által a modern munkásviszonyokba mélyebben betekinteni. A szerző nyitott szemmel járt-kelt ebben a modern nagyüzemben. Leirásai közül rendkivül érdekes a mechanikai műhely akkorddijazása. Itt a dijmegállapitás nem a mesterek dolga, hanem a szakmához értő calculátorok végzik; nem darabszám szerint, hanem munkaegységek alapján. Minden munkát oly alkotórészekre bontanak, a melyek mérhetők és akkorddijazásra alkalmasak; ép igy számitásba veszik a munka beállitására alkalmas időt. Ezen egységek alapján történik a komplikáltabb munkák akkord megállapitása is. A munkaelemzés gyakran munkamegtakaritásra vezet.

Daczára a német vas- és gépipar nagy jelentőségének, ez tőlünk meglehetős távol áll, bennünket más szempont vezetett e munkák ismertetésénél. Minket a tanulmányok módszere érdekel. E munkák nálunk is hasonló adatgyüjtésre és a munkadijazási módok alaposabb tanulmányozására buzditanak. A legtöbben azok közül, a kiknek, mint munkaadóknak, vagy munkásoknak, módjukban van a dijazás módjára befolyást gyakorolni — csak homályos sejtelemmel birnak e dijazásmódok hatásáról a vállalat eredményességére és a munkások jólétére. A legutóbbi években erős agitáció folyt nálunk is az akkorddijazás ellen, a nélkül, hogy a mozgalom vezetői meggondolták volna, hogy az akkorddijazás kinövéseit nem lehetne-e más uton is orvosolni, mint az akkorddijazási rendszer megszüntetésével? Az amerikai kivándorlás folytán mezőgazdaságunk munkáshiányban szenvedett; több gazdaságból szereztünk értesülést, hogy az akkordmunka kiterjesztésével és praemiumokkal igye-

keztek a munkáshiányon segiteni; ezeknek a tapasztalatoknak az összegyüjtése nagy haszonnal járna mezőgazdaságunkra. Végül praktikus kisérletek a különböző munkadijazási módokkal is elősegitenék a viszonyoknak megfelelő legjobb megoldást. Nem vagyunk elég gazdagok ahhoz, hogy ne igyekezzünk minden erőnkkel termelésünket nagyobbitani és munkásainknak jólétét emelni.

Balkányi Béla.

A bécsi fehérnemű-ipar.

Lemberger Hedwig: *Die Wiener Wäsche Industrie.* Wien und Leipzig 1907. 235 oldal.

A bécsi fehérneműek ipara magában foglalja a férfi- és női fehérruha különböző fajait, a legközönségesebb fajtától kezdve a legfinomabb himzett női kelengyéig, és az annyira elterjedt gallér és kézelő gyártását. Ha valahol, igy ebben az iparban jelentkezik a munkások helyzetének kihasználása a legerőszakosabb módon. Ebben az iparban uralkodnak az éhségés inségbérek, mert ebben az iparban használják fel az otthoni munkásokat leginkább, már pedig a munkának ez a faja legkevésbbé ellenőrizhető a hatóság részéről.

A bécsi fehérnemű-ipar igen erős. Ausztriában ebben az iparban 36.837 egyén talál foglalkozást, s ennek több mint harmadrésze, vagyis 13.918 alkalmazott esik Bécsre. Csehország, mely ebben az iparban legerősebb versenytársa Bécsnek, csak 11.482 munkást foglalkoztat, kikből Prágára 3.507 esik. A bécsi fehérnemű ipar Magyarországon nagy jelentőségű piaczczal bir; mig ugyanis az osztrák-magyar monarchiából összesen 8·9 millió korona értékű pamutfehérnemű vitetik ki, Ausztria Magyarországba 11·1 millió korona értékűt szállit.

A bécsi fehérnemű-ipar üzleti alakjában három alakot látunk: a kereskedő-vállalkozót, a közvetitő mestert és a gyárost. A kereskedő-vállalkozó megrendeli a munkát, sok esetben ő adja a szövetet, sőt ki is szabja; a megrendelést a közvetitő veszi át, sokszor egy-egy vállalatnál 50—60 ilyen közvetitő mester áll rendelkezésre; a közvetitő gondoskodik, hogy vagy saját házában, vagy házon kivül otthon-munkások végezzék a munkát. A fehérnemű-gyárak rendszerint nagy gépberendezéssel, kivált gallérok és kézelők készitésével, de más fehérnemű előállitásával is foglalkoznak; azonkivül munkásközvetitők utján munkát az otthon-munkásoknál is elhelyeznek.

A közvetitő mester ebben az iparban nagy jelentőségű, majdnem minden részletműveletre külön mester áll rendelkezésre; terjedelemre nézve eltérők, többnyire csak 2—5 munkás felett rendelkeznek, már a 10–12 munkással dolgozó ritkább és alig husz rendelkezik 20–25 munkással. A közvetitésért 10, 20, 30 sőt 40%-ot is szednek, de rendszerint kisebb nyereséggel megelégszenek és a munkások is jobban szeretnek velük, mint a megrendelő czéggel tárgyalni, s általuk könnyebben is jutnak rendszeres foglalkoztatáshoz. Az a vélemény, mintha a közveti-

tők a munkásokat tulságosan kizsákmányolnák, nem felel meg nagyjában a helyzetnek; a munkabérek alacsony volta nem az ő hibájuk, hanem ezzel az iparággal kapcsolatos. Mindaddig, mig a megrendelő vállalkozók nem fognak maguk munkatermeket berendezni, mindaddig mig az otthon-munkást a fehérnemű ipar nem nélkülözheti, a közvetitő mester is szükséges és nélküle Bécsnek ez az ipara fenn nem állhat.

A fehérnemű-ipar jelenleg 16 gyárban is üzetik, 2.706 munkással, köztük 2.464 nő. E gyárak különböző nagyságúak; van 3 gyár 20—50 munkással, 6 gyár 50—100 munkással, 1 gyár 100—200 munkással, 3 gyár 200—300 munkással, 1 gyár 300—400 munkással és 2 gyár 400—500 munkással. E gyárak a belső munkásokon kivül otthon-munkásokat is foglalkoztatnak. A gyárak leginkább gépekkel dolgoznak; mennyire megy itt a munkaosztás, kitünik abból, hogy a gallérok készitése 50 kézen megy át és 12 különböző géppel dolgoznak. A gépek nagy jelentősége a kézimunkával szemben minden egyes fogásnál látható; egy-egy munkás naponkint legfölebb 120—140 gomblyukat varr, a gomlyuk-varrógép naponkint 3.500—4.000 gomblyukat szolgáltat.

Hogy a munkabér ebben az iparban nem nagy, az abból a nagy versenyből következtethető, mely a fehérneműekben uralkodik. E nyomorbérek igazán elszomoritók és ha ezt az ipart csak ily bérek árán lehet fentartani, akkor ne vágyakozzunk nálunk ezen iparág meghonositására. A fehérnemű munkásnő heti átlagbére 12 korona! és ekkor is csak jól begyakorolt munkásnőről van szó, a ki a számára kiosztott hetimunkát elbirja már végezni; a kevésbbé ügyes munkásnő hetibére 7—10 K; 16, 20 sőt 24 K hetibért csak a legkiválóbb munkásnő kapja a legfinomabb női fehérneműért. A hetibér mellett a darabszám szerinti bérfizetés is szokásos és az átlagkereset napi 2 K. Egy gallérsteppelő, a ki csak 17 tuczatot készit, egy nap 2·04 koronát keres (tuczatja 12 fillérrel fizettetik meg); ingvarró, ki napjában 18 inget varr, 2·16 koronát keres (ingenkint 12 fillért). A munkásnők munkaideje 14 óra, reggeli 6 órától 12-ig és délután 1 órától 9 óráig!! Az otthondolgozók munkája még rosszabbul van megfizetve; pl. egy otthon dolgozó nő a jobbféle női nadrág tuczatjáért 6—8·40 koronát kap; ha folyvást dolgoznék, napi keresetje akkor is legfölebb 2—2·40 koronára rugna, tényleg heti keresete csak 9—10 K. Egy otthon dolgozó a közvetitő mestertől a közönséges férfi-gatya darabjáért 6 fillér bért kap; ha naponkint 15—16 órát dolgozik, elkészit 2—2½ tuczatot, tehát keres magának 1·44—1·80 koronát napjában.

(—*vits*)

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; **kölcsönöket** értékpapirokra; leszámitol váltókat és **bevált** szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; **hitelleveleket állit ki** külföldre és minden tőzsdei **megbizást** helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és **fiumei közraktáraiba**, továbbá barcsi raktárába leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két díszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Holó-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel ódsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek es egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év junius havában 1,816.900 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,633.900 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 118.636 korona 89 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től junius 30-áig bezárólag 9,761.400 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 8,427.300 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 770.014 korona 89 fillér és az intézet fennállása óta 13,167.900 korona 80 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Kirándulás az Al-Dunára és Herkulesfürdőre.* A természeti szépségekben gazdag Al-Duna megtekintésének és a kies fekvésű Herkulesfürdőben való időzésnek megkönnyitésére 30 napig érvényes mérsékelt árú menettérti jegyek adatnak ki Budapest keleti és Budapest nyugoti pályaudvaron.

E menettérti jegyekkel a keleti pályaudvartól Zimonyig vagy a nyugoti pályaudvartól Báziásig vasuton, Zimonytól, illetőleg Báziástól Orsováig hajón és Orsovától — esetleg herkulesfürdői megszakitással és tartózkodással — ismét vasuton tehető meg az ut.

Az I. és II. osztályú jegyek a vasuton gyorsvonattal, a hajón első helyen, a III. osztályú jegyek a vasuton személyvonattal, a hajón második helyen való utazásra jogositanak.

Az utazás az esetleges zimonyi vagy báziási és orsovai tartózkodáson kivül a vasuti vonalakon háromszor, a hajóuton egyszer megszakitható.

E menettérti jegyek árai a következők:

Budapest keleti pályaudvar:					Budapest nyugoti pályaudvar:				
I. osztály	54	korona	80	fillér.	I. osztály	53	korona	50	fillér.
II. »	39	»	60	»	II. »	37	»	50	»
III. »	21	»	30	»	III. »	19	»	70	»

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Hajókirándulás Budapest környékére.* A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. Budapesttől az ugynevezett Kis-Dunán át Visegrád—Dömösig közlekedő helyi gőzösei a legkitünőbb alkalmat nyujtják az oly élvezetes hajókirándulások megtételére.

A társaság egyik gőzöse reggel 8 óra 30 perczkor indul Budapest—Eötvös-térről, 8 óra 40 perczkor a Batthyány-térről és 8 óra 55 perczkor Óbudáról s Szentendre, Leányfalu, Tahitótfalu, Tahi, Dunabogdány, Visegrád, Nagymaros állomásokon kikötve, délután 12 óra 40 perczkor érkezik Dömösre. Délután 6 órakor Dömösről visszafelé indulva, esti 9-kor érkezik vissza Budapest—Eötvös-térre. Ez a gőzös — péntek kivételével — naponta közlekedik.

A második gőzös, a mely minden nap közlekedik, a Kis-Duna mentén nyaraló hivatalnokokra való tekintettel délután 2 óra 20 perczkor indul a Budapest—Eötvös-térről, illetve 2 óra 25 perczkor a Batthyány-térről és

2 óra 40 perczkor Óbudáról és a fentebb felsorolt állomások érintésével, délután 6 óra 20 perczkor érkezik Dömösre. Visszafelé ez a gőzös minden nap reggel 4 óra 45 perczkor indul el Dömösről és reggeli 7 óra 45 perczkor Budapest—Eötvös-térre érkezik.

A menetdíjak a helyi járatú gőzösökön való utazásra rendkivül mérsékeltek.

Igy a három napi érvénynyel biró oda- és visszautazásra érvényes menettérti jegyek ára Budapestről Szentendrére és vissza az I. osztályban 1 korona 70 fillér, a II. osztályban 1 korona; Leányfalura, Tahi, vagy Tahitótfalura és vissza az I. osztályban 2 korona, a II. osztályban 1 korona 20 fillér; Dunabogdány, Visegrád, Nagymaros, vagy Dömösre és vissza az I. osztályban 2 korona, a II. osztályban 1 korona 30 fillér.

E hajókon való utazásra — a főváros közelében nyaralók előnyére — igen mérsékelt árú jegyfüzetek is adatnak ki. Az államhivatalnokok részére szolgáló jegyfüzetek ára különösen mérsékelt.

Államhivatalnokok, katonatisztek, gyermekek féláron utazhatnak, katonák (legénység) a II. és III. osztályban szintén.

Csoportos iskolai kirándulások lényeges menetdíj-kedvezményben részesülnek.

A hajókon vendéglő is van, a mely a társaság által ellenőrzött olcsó árak és figyelmes kiszolgálás mellett gondoskodik az utasok ellátásáról.

Budapest, 1908 junius 5.

Az üzletvezető igazgatóság.

A buza-ár alakulása.

»Az emberi értelem saját természeténél fogva nagyobb rendet és egyenlőséget képzel a dolgokban, mint a milyent talál«.

Bacon, Nov. Organon.

A Közgazdasági Szemle 1906 junius havi füzetében »*A kenyérgabona árának alakulása*« czim alatt jelent meg Gerster Miklós tanulmánya, mely uj módszerrel kisérli meg a gabona áralakulásának szövevényébe behatolni. A dolgozat átgondoltsága azt a benyomást kelti, mintha ennek a kérdésnek megadta volna a szigorú tudományos megalapozást. Nézetem szerint azonban néhány téves vagy önkényes alap-feltevés miatt eme jeles tanulmány végeredményei revisiora szorulnak. Eme revisio szükségességét kimutatni s némi részben a revisiot el is végezni, az alábbi fejtegetések czélja.

I.

Gerster a magyar birodalmi statisztika alapján összeállitja 1881-től 1902-ig évről-évre a termésmennyiségeket és a minden terméshez tartozó juliusi és januáriusi átlagárakat és a julius előtt való január—juniusi, valamint a januárt megelőző julius—deczemberi félévek kivitelének és bevitelének absolut és relativ (azaz a termés %-aiban kifejezett) mennyiségét és feljegyzi, hogy az árral szemben mikép viselkednek a vizsgálat körébe vont eme tényezők. Megállapitja t. i. minden egyes árnál, hogy a termés nagyobbodása illetve kisebbedése, a nagy, illetve kis termések szakadatlan sorban egymásra következése (halmozódása), nagy vagy kis kivitel, nagy vagy kis behozatal, nagy vagy kis kivitel (ill. bevitel) halmozódása áll-e fenn, és a szerint, a mint e momentumok a julius illetve januári ár apadásával vagy növekedésével kerülnek szembe: szabályosan érvényesülőnek vagy rendhagyó hatást mutatónak minősiti e tényezők viselkedését. Kimutatja, hogy hány esetben gyarapitotta, hány esetben apasztotta mindenik tényező a juliusi, illetve januári árat és aztán csaknem az egész évsorozaton végig az egyes években mutatja ki, hogy a juliusi ár (szintazonképen a januári ár) alakulásában melyik tényezőnek milyen hatása jelentkezik. Azután feltünteti, 1. hogy a juliusi buza-ár az előző januárihoz képest mennyivel emelke-

dett, vagy apadt és milyen változást tüntet fel a hozzátartozó termés az előtte való terméshez és hogyan minősül a julius előtt való január elsejétől junius 30-ikáig mutatkozó kivitel és bevitel; 2. hogy a januári buza-ár mennyivel emelkedett vagy apadt az előző juliusihoz képest és ennek kapcsán hogyan minősülünek a correspondeáló tényezők.[1]) Az igy nyert eredményekből levezeti azokat a szabályokat, illetve feltételeket, melyek szerint a juliusi vagy januáriusi ár gyarapszik, illetve fogy. Egy rövid kitérésben a buza világ-árát a közreható tényezők sorából mint egészen alsórendüt és jelentőség nélkül valót kiküszöböli, azután tanulmánya második részében annak a visszahatásnak kimutatásával foglalkozik, melyet a juliusi illetve januári ára kivitelre és bevitelre gyakorol. Végül megszerkeszti az áralakulás gerinczének következő rajzát:

»Nagy termés nagy kivitelt szül. A nagy kivitel a nagy termés okozta rendszerint csökkent árat gyarapitja. Mihelyt az ár felszökik, a behozatal mindaddig fokozódik, mig az ár tetemesen nem apad«.

»Kis termés kis kivitelt támaszt. A kis kivitel a kis termés hatására rendszerint mutatkozó árjavulást fékezi, sőt csökkenésre kényszeriti, s ha nem birja az árat hanyatlásra kényszeriteni, nyomban szaporodik a behozatal s a nagy behozatal nem szünik meg mindaddig, mig az ár jóval nem zsugorodik«.

Ezekben igazolásra szoruló feltevések:

1. hogy a juliusi árnak az előző januári árral — vagy a januári árnak az előző juliusi árral — való egybevetése alkalmas az árképző tényezőknek eme két hónap áraira gyakorolt hatását feltüntetni;

2. hogy a juliusi ár representálja a julius—deczemberi félév áralakulását, a januári ár a január—juniusi félév áralakulását és hogy ennélfogva

3. a juliusi és januári árak közötti viszony azonos az illető félévek árai közötti viszonynyal;

4. hogy a januári s juliusi árakra az előző félév kivitele s bevitele, mint döntő áralakitó tényezők hatnak.

II.

Gerster az árképző tényezőknek (termés, kivitel, bevitel) a juliusi árra gyakorolt hatását abból itéli és állapitja meg, hogy gyarapodik vagy apad-e a juliusi ár az előző januárihoz képest. Ezzel szemben *a juliusi s januári árak közötti viszony*

---

[1]) E minősülés abban áll, hogy Gerster feltünteti, vajjon nagyobb illetve, kisebb a »határérték«-nél. A határérték pedig Gerster szerint a »szabályos hatás semleges viselkedésének leginkább megfelelő, az átlagnál csak kevéssel kisebb vagy nagyobb, helyettesités révén megállapitott szám«. Minthogy Gerster elmulasztotta közölni, hogy mikép számitotta ki a határértéket, nincs módomban ellenőrizni, vajjon helyes-e a határérték megállapitása vagy sem, és azért fejtegetéseimben egészen mellőzöm.

az áralakulásról helyes képet nem adhat és ennélfogva a közreható tényezőknek magára a juliusi árra gyakorolt hatásának helyes felismeréséhez sem vezethet.

Az áralakulás az árváltozások összefüggő lánczolata: váltakozó áremelkedések és csökkenések sorozata. Minden lánczszem nemcsak időrendben, hanem okozatilag is belekapcsolódik az előbbibe. Azért az áralakulást helyesen felfogni csak a tényleges árképződés sorrendjét követve lehet, lánczszemek átugrása nélkül.

Gerster egy-egy termésesztendőársorozatából kiragadja a juliusi és januári átlagárakat és egybevetvén a juliusit az előző januárival s a januárit az előző juliusival, ezen egybevetések eredményeire épiti fel tételeit. De mily jogon?

A juliusi árnak kiinduló pontul való választására az birta Gerstert, hogy »julius elején a termés nagyságát már általában ismerik s igy a termés nagyságának hatása julius elején már feltétlenül megnyilvánul.« Ezt cum grano salis elfogadhatjuk. De miféle benső vonatkozásban van aztán a juliusi az előző januári árral? A termés, mint hatalmas, irányitó uj erő kap bele az ármozgalomba és esetleg egészen eltériti irányától a junius—juliusi árfordulón. Hogy a juliusi árban jelentkező árfejlődési mozzanat kiindulása csakugyan a juniusi s nem valamely régibb mozzanat, az áralakulás concrét adataiból könnyen bebizonyitható. 1885-ben pl. a juliusi ár 17·26 korona, az előtte való (1882-iki) januári ár pedig 16·72. Közben azonban a következő árváltozások peregtek le: február 17·02, márczius 17·20, április 18·40, május 18·72 s junius 18·54 és ekkor következik a juliusi 17·26. Tehát juliusban egy jelentékeny ármódosulás, hirtelen nagy árcsökkenés áll be: a juniusi 18·54-ről 17·26-ra! Nem-e egészen hamis beállitás, ugy tüntetni fel a dolgot, mintha a juliusi ár a januári 16·72-ről felment 17·26-ra, holott valósággal juliusban az ár a juniusi 18·54-nyi magaslatról leszállt 17·26-ra? S ha a mozgalmat kapcsolatba akarjuk hozni az irányitó tényezővel: vajjon az a tényező, mely juniustól juliusig az árat 18·54-ről 17·26-ra lenyomta, azonos lehet-e azzal az egygyel vagy többel, mely az előző hónapokban az árat 16·72-ről fokozatosan 18·72-re emelte? Itt tehát kétségtelenül juniustól juliusra egy uj faktor érvényesül (nyilván a termés) és ez az uj faktor nem a januári árat, hanem a juniusit módositotta át juliusivá. Nem-e tehát az áralakulás igaz képének teljes megmásitása, ha Gerster azt mondja, hogy a juliusi ár *emelkedett* (mivel a januárinál 54 fillérrel nagyobb), holott *valóságban* (a juniusihoz képest) *134 fillérrel csökkent?*

Ez az egy példa is elég bizonyiték arra, hogy a juliusban beálló árváltozás a fejlődés folyamatában nem a januárihoz viszonyitva, hanem a juniusihoz viszonyitva jelentkezik. Igy állván a dolog, bátran állithatni, hogy a juliusi árnak a januárival való egybevetése nem alkalmas vagy legalább is kétséges útja az áralakulás tanulmányozásának.

III.

A termés az egész esztendőn át alapot szolgáltatván az árfejlődésnek, eleve sem tehető fel, hogy a juliusi ár produkálásával teljesen kimerül hatása és hogy a juliusban megteremtett alapon a további fejlődést kizárólag más tényezők befolyásának engedné át. Vizsgálva a juliust követő hónapok ármozgalmát, azt találjuk, hogy pl. 1882-ben a termés hatása alatt (a januári 25·52-ről, helyesebben a juniusi 25·36-ról) 21·84-re leszállt ár augusztusban tovább csökken 19·96-re, szeptemberben pedig 18·14-re sülyed. Gerster conceptiója szerint a juliusi 21·84 representálja azt az árniveaut, melyre az ár a termés hatása alatt eljutott. De látva azt, hogy az ár julius után folytatólagosan 18·14-re csökken, lehetetlen elzárkóznunk azon megismerés elől, hogy a juliusi ár a termés hatását csak részlegesen tünteti fel. E felfogásunkban csak megerősödünk, konstatálva, hogy

1884-ben az ár juniusban 20·28, juliusban leszáll 19·26-ra, augusztusban 16·74-re szeptemberben 16·08-ra
1885-ben » 18·54 » » 17·26-ra, augusztusban 15·12-re
1887-ben » 18·08 » » 16·96-ra » 13·96-ra
1893-ban » 17·46 » » 16·52-re » 15·52-re

viszont

1891-ben a csökkent termés hatása alatt az ár a juniusi 19·98-ról emelkedik juliusban 21·10-re, augusztusban 21·74-re
1897-ben » 17·32-ről » » 20·36-ra, » 25·12-re

A január—julius-féle áregybeállitás mint vizsgálódási basis ellen ezek után kettős lényeges kifogásunk van: 1. hogy a juliust előző árfejlődést tekintve, nem tünteti fel helyesen azt a fordulatot, melyet az ármozgalomban a juliusi ár valósággal reprezentál; 2. hogy a juliust követő árfejlődést tekintve, julius nem tükrözteti eléggé vissza azt az árniveaut, mely felé az áralakulást a termés árfejlesztő energiája tereli. Arra tehát, a mivel Gerster a juliusi ár választását némileg indokolhatta, hogy t. i. benne a termés hatását észlelhetjük, nem bizonyul alkalmasnak, sem a januárival egybevetve sem magában véve.

IV.

Egyes havi árak, kiszakitva a fejlődés lánczolatából, egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy belőlük az árképző tényezők hatását kianalizáljuk.

Ha minden termésév keretén belül összehasonlitjuk a havi árakat, azonnal feltünik julius azon sajátos jellege, hogy az 1882—1901-ig terjedő husz évben 13-szor esik erre a hónapra valamelyik évi extremum, 7 évben az illető év legmagasabb havi havi átlagára s 6 évben a legalacsonyabb. Az összes hónapok közül *julius az, mely leginkább extremumokban mozog.* A 20 év

havi átlagárainak maximuma s minimuma u. i. következőkép oszlik meg:

jùliusban	7	maximum,	6	minimum	= 13	extremum,
augusztusban . . .	1	»	2	»	= 3	»
szeptemberben . .	—	»	4	»	= 4	»
októberben	1	»	1	»	= 2	»
novemberben . . .	1	»	1	»	= 2	»
deczemberben . . .	—	»	—	»	= 0	»
januárban	—	»	1	»	= 1	»
februárban	2	»	—	»	= 2	»
márcziusban	—	»	1	»	= 1	»
áprilisban	2	»	—	»	= 2	»
májusban	4	»	2	»	= 6	»
juniusban	2	»	2	»	= 4	»

Juliusnak ezen excentricitásra hajló jellege még jobban kidomborodik, ha nem az egyes havi árakhoz külön-külön, hanem az illető termés évi átlagárához hasonlitjuk, melynek julius is egyik alkotó része. A vizsgálódásunkban szereplő 20 év közül ezekben: 1883., 1886., 1888., 1889., 1891., 1895., 1896., 1897. és 1901. az évi átlagár emelkedő; ezekben pedig: 1882., 1884., 1885., 1887., 1890., 1892., 1893., 1894., 1898., 1899. és 1900. az évi átlagár hanyatló (termésévnek mindig: a juliustól a következő junius végeig terjedő időszakot értve). Figyelemreméltó, hogy az emelkedő irányzatú 9 esztendőben a julius havi ár öt izben áll legtávolabb az évi árniveautól, még pedig mindig az évi irányzattal ellenkező irányban, a hanyatló árak 11 éve közűl meg 7-ben julius a legmagasabb s 1-ben a legalacsonyabb. Ez annyit tesz, hogy julius az évek tulnyomó számában az évi árfejlődés középértékével, eredményével ellenkező mozzanatot képvisel. A mi egyébként természetes is. Julius a termésév elején foglal helyet, a fejlődésnek kezdete, kiinduló pontja s azért nem csodálható, ha oly tökéletlen a megegyezése az egészszel.

Juliusnak ezen excentrikus voltáról némi számbeli mérték, vagy legalább számbeli szemléltetés is szerezhető. 1883-ban pl. az évi átlagár 19·98; a juliusi ár 20·88, tehát juliusnak kilengése = + 90 fillér, mig ugyanabban a termésévben január 19·28, tehát ennek kilengése = — 70 fillér. Ilyen alapon vizsgálva a hónapok jellegét, az *emelkedő* árak éveiben.

juliusnak átlagos kilengése (m. p. tekintet nélkül arra, hogy milyen irányu a kilengés)	149 fillér,
augusztusé	96 »
szeptemberé	68 »
októberé	52 »
novemberé	60 »
deczemberé	48 »
januáré	67 »
februáré	64 »

márcziusé	51 fillér,
áprilisé	85 »
májusé	105 »
júniusé	93 »

Tehát az átlagártól, azaz a középvonaltól való távolodásban julius jár legelől. E távolodás irányát is figyelembe véve, a kilengések jellegére világot vet a következő összeállitás: (+ az évi átlagárnál többet, — az átlagárnál kevesebbet jelent:)

julius	2-szer	+	össz.	94	fill;	7-szer	—	össz.	1242	fill.
augusztus .	2-szer	+	»	184	»	6-szor	—	»	682	» 1-szer 0
szeptember .	3-szor	+	»	74	»	6-szor	—	»	538	»
október . . .	2-szer	+	»	140	»	7-szer	—	»	324	»
november .	5-ször	+	»	364	»	4-szer	—	»	174	»
deczember .	6-szor	+	»	372	»	2-szer	—	»	64	» 1-szer 0
január . . .	7-szer	+	»	532	»	1-szer	—	»	70	» 1-szer 0
február . . .	7-szer	+	»	524	»	2-szer	—	»	50	»
márczius . .	7-szer	+	»	402	»	2-szer	—	»	58	»
április . . .	6-szor	+	»	514	»	3-szer	—	»	250	»
május	6-szor	+	»	610	»	3-szor	—	»	230	»
junius . . .	5-ször	+	»	386	«	4-szer	—	»	448	»

Hasonló az eredmény a *hanyatló* irányzatú években. Itt ugyanis

juliusnak átlagos kilengése	148	fill.
augusztusnak » »	72	»
szeptember » »	110	»
októbernek » »	72	»
novembernek » »	58	»
deczembernek » »	50	»
januárnak » »	36	»
februárnak » »	30	»
márcziusnak » »	44	»
áprilisnak » »	70	»
májusnak » »	112	»
júniusnak » »	94	»

A kilengések minőség szerint:

juliusban . . .	9-szer	+	össz.	1454	fill;	2-szer	—,	össz.	152	fill.
augusztusban .	4-szer	+	»	194	»	7-szer	—,	»	594	»
szeptemberben	2-szer	+	»	104	»	9-szer	—,	»	1106	»
októberben . .	1-szer	+	»	68	»	10-szer	—,	»	726	»
novemberben .	1-szer	+	»	100	»	10-szer	—,	»	536	»
deczemberben .	1-szer	+	»	100	»	10-szer	—.	»	458	»
januárban . .	4-szer	+	»	102	»	7-szer	—,	»	292	»
februárban . .	5-ször	+	»	148	»	5-ször	—,	»	182	» 1-szer 0
márcziusban .	6-szor	+	»	308	»	5-ször	—,	»	180	»
áprilisban . . .	8-szor	+	»	546	»	3-szor	—,	»	220	»
májusban . . .	8-szor	+	»	908	»	3-szor	—,	»	328	»
juniusban . . .	6-szor	+	»	826	»	5-ször	—,	»	212	»

Nem akarunk e számoknak tulzott értéket tulajnonitani, de annyi jelentőséggel mégis birnak, hogy kidomboritják juliusnak az áralakulásban megnyilvánuló szélsőséges jellegét.

Ha már julius az árfejlődésben játszott szerepénél fogva nem lehet a vizsgálat szilárd támpontja, a Gerster-féle constructióban szereplő másik támpont, a januári még kevésbé hivatott erre a feladatra. Julius legalább látszatra annyiból kinálkozik a vizsgálódás egyik sarkkövének, hogy az árfejlődésben egy uj phasis kezdőpontja. Januárban nem jutunk uj phasishoz, ennek a hónapnak második összehasonlitó pontul való kiválasztására csak az a külsőleges momentum szolgáltatott alkalmat, hogy a juliussal kezdődő termésesztendőnek épen közepére esik.

Eddigi fejtegetéseink két dolgot állapitottak meg. Az egyik: hogy a július-januári árviszony nem megbizható képlete az árfejlődésnek, mivel 1. magának a juliusi árnak alakulását sem menynyiségileg, sem minőségileg nem tünteti fel helyesen; 2. mert a juliusi ár (szintugy természetesen a januári) az árváltozást csak töredékesen, hiányosan juttatja kifejezésre; 3. mert julius az összes hónapok közül a legextravagansabb viselkedésű. A másik dolog (a mi az előbbiekből folyik) ez: hogy *egyes* hónapok árainak egybevetése útján egyáltalán nem szerezhetünk helyes képet az árfejlődésről.

V.

»A forgalombeli adatokat«, ugy mond Gerster, »egy-egy termésesztendőn belül, tulajdonképpen hónapról-hónapra egymással és az illető hónapbeli átlagárral kellene egybevetnünk, hogy a lehetséges legnagyobb pontossággal megállapithassuk, van-e az adatok között összefüggés, s ha van, miben nyilvánul«. Valóban bámulatos, hogy szerzőnk mily közel járt a vizsgálódás helyes utjához és mégis másra tért. Szerzőnk ezen egyedül helyes utat járhatatlannak nézte. »Ha azonban — igy folytatja a fent idézett helyen — az összefüggést igy akarnók megállapitani, czélt aligha érhetnénk. A néma adatok kábitó tömérdekségében hasztalan próbálkozunk eligazodni. Egyetlen termésesztendő adathalmazát sem birjuk egyszerre, egybefoglalóan meglátni«. Ugy próbál eligazodni, hogy a termésesztendőt két részre osztja: a julius 1-től deczember 31-ig tartó részre (melyet I. félesztendőnek nevez) és január 1-től junius 30-ig tartó részre (II. félesztendő) és e felosztást megtéve, igy jelöli ki kutatása utját: »Hogy a többi adatnak az árra való hatását, és viszont, eredőként észlelhessük, nem az illető félesztendő átlagos árát figyeljük meg, hanem csakis a julius és januárius hónapbeli átlagárakat. . .«

Csupa praemissa, melynek helyessége nincs vizsgálva. Ha, mint Gerster mondja, a termésévi adatokat nem birjuk egybefoglalóan áttekinteni, abból még nem következik, hogy egybefoglaló áttekintést nyerünk, ha azokat az adatokat külsőlegesen, mechanikusan ketté osztjuk. A juliusban megindult árfejlődés hol kerül fordulóhoz? hol vesz uj irányt? E kérdésnek eldöntése nélkül helyes felosztási alapot nem találunk. Viszont: januárban mi uj irány áll be? Sem az előbbit, sem az utóbbit nem

vizsgálja Gerster. Elvégre jogunk van az évet két részre osztani és az árak félévenkinti fejlődését vizsgálni; de ahhoz már nincs jogunk, hogy a félévi átlagár mellőzésével, a félév-kezdeti árakat deklaráljuk az illető félévek árainak.

Gerster ugyan nem adja közelebbről okát, hogy miért substituálja a havi átlagárt a félévinek, azonban kétségtelen, hogy a mit a félévi átlagár ellen felhozni lehet, az fokozott mértékben szól a havi árral való helyettesités ellen. Szerzőnk azon megjegyzése, hogy az árképző tényezők és az ár egybefonódott hatását eredőként akarja észlelni, nem hogy kielégitő ok az általa jónak talált substitutióra, hanem ellenkezőleg, inkább a félévi ár mellett szól. Nem is tekintve azt az incongruentiát, hogy ő félévi kivitelt, félévi bevitelt, de nem félévi árat vet egybe, a töredéknek az egész helyett való ilyetén alkalmazása csak tetézheti azt a hibát, melyet esetleg a félévi árak egybevetése involvál. Ugyanazzal a ki nem mondott indokolással, a mely Gerster eljárásában rejlik, a havi átlagárakat is az illető hónap első napjának vagy hetének áraival lehetne helyettesiteni. Mindaddig mig egy-egy nagyobb időszak ármozgalmának egybefoglalására jobb eszközt nem találni, mint az átlagárt, addig a félévi árfejlődésnek egyedül adaequat számértékének a félévi átlagárt kell tekinteni és szintugy az egész évi árfejlődésnek az egész évi átlagot.

Gerster ugyan rendesen a juliusi, illetve januáriusi ár alakulásáról (apadásáról, növekedéséről) beszél, de nem foroghat fenn kétség a felől, hogy nem specziálisan e két hónap áralakulása érdekli, hanem hogy e két hónap adataival az áralakulást általában, azaz juliustól deczemberig és januártól juniusig óhajtja jellemezni. Már pedig az áralakulásra kiható tényezőket figyelembe csak ugy vehetjük, ha a havi árakat mind belevonjuk vizsgálódásunkba, azaz, félévi időszakról szólva, a félévi átlagárat vesszük.

Ha például 1882-ben a juliusi ár (akár a termésnek, akár egyéb tényezők hatása alatt) leszállt 21·84-re, aztán tovább folytatódik a fejlődés igy:

augusztus	19·96
szeptember	18·14
október	18·72
november	18·68
deczember	19·02

mi helyesebb: azt mondani: ebben a félévben az ár leszállt *21·84*-re (a juliusi árra), vagy megvonni az átlagot és azt mondani: ebben a félévben 19·39 volt az árniveau? Azt hiszem, a felelet nem lehet kétséges. Jól csak az átlag tájékoztat. Hogy ezen az alapon Gersteréitől mennyire eltérő eredményekhez jutunk, kitünik az alábbi táblázatból, melyben egymás mellett fel van tüntetve, hogy a Gerster által vizsgált 40 félévben a buzaár az előző félévi árhoz képest mennyivel emelkedett (+) vagy csökkent (−) *a)* a juliusi és januári árak egybevetése alapján (Gerster módjára), és *b)* a félévi átlagárak alapján (a nézetem szerint egyedül helyes módon).

Az előző félévhez képest a buzaár emelkedett (+) vagy csökkent (—)

	a julius—deczemberi félévben a julius—januári árak egybevetése alapján	a félévi átlagárak egybevetése alapján		a januárius—juniusi félévben a január—juliusi árak egybevetése alapján	a félévi átlagárak egybevetése alapján
1882 . . .	— 368	— 599	1883 . . .	*— 226*	*+ 87*
1883 . . .	*+ 130*	*— 4*	1884 . . .	— 160	— 48
1884 . . .	— 2	— 304	1885 . . .	*— 254*	*+ 106*
1885 . . .	*+ 54*	*— 196*	1886 . . .	*— 130*	*+ 76*
1886 . . .	+ 10	+ 44	1887 . . .	+ 232	+ 132
1887 . . .	— 142	— 380	1888 . . .	*— 234*	*+ 6*
1888 . . .	*— 62*	*+ 58*	1889 . . .	*+ 114*	*— 38*
1889 . . .	+ 196	+ 242	1890 . . .	+ 32	+ 42
1890 . . .	— 142	— 210	1891 . . .	+ 56	+ 296
1891 . . .	+ 454	+ 346	1892 . . .	*+ 118*	*— 176*
1892 . .	— 484	+ 390	1893 . . .	*— 150*	*+ 20*
1893 . . .	*+ 58*	*— 108*	1894 . . .	— 130	— 50
1894 . . .	— 118	— 158	1895 . . .	*— 68*	*+ 75*
1895 . . .	*+ 40*	*— 73*	1896 . . .	+ 52	+ 89
1896 . . .	*— 74*	*+ 82*	1897 . . .	+ 368	+ 157
1897 . . .	+ 314	+ 813	1898 . . .	+ 580	+ 215
1898 . . .	— 448	— 688	1899 . . .	— 102	— 38
1899 . . .	— 206	— 274	1900 . . .	— 331	— 170
1900 . . .	— 73	— 37	1901 . . .	+ 66	+ 51
1901 . . .	+ 11	+ 55	1902 . . .	+ 274	+ 239

Nemcsak mennyiségbeli, néha nagyon is jelentékeny, eltérések vannak a kétféle eljárás szerint kiszámitott differentiák között, hanem 40 félesztendő közül 6-szor a julius—deczemberi félévben és 8-szor a január—juniusi félévben *ellentétes irányunak mutatkozik az árfejlődés* (az illető számok dült jegyekkel vannak szedve), azaz a vizsgált félévek *harmadrészében* a Gerster alkalmazta árak egybevetése alapján *emelkedő*nek látszik, a mikor *valóságban csökkenő,* illetve *csökkenő*nek, a mikor *valóságban emelkedő.* De még az irányzat egyezése eseteiben is akkora eltérések fordulnak elő, mint:

1884-ben: — 2 fill. (jan.—jul. differ.) szemben —304 fill.-rel (átlagár-differ.)
1887-ben: —142 fill. „ „ „ „ —380 fill.-rel „ „
1897-ben: +314 fill. „ „ „ „ +813 fill.-rel „ „

satöbbi.

A félévi árdifferentiák alkotván azt az alépitményt, melyre felépiti fejtegetéseit az árképző tényezők összefüggéséről, az alappal együtt összedől az egész épitmény.

Ennek illustrálására ime egy példa: 1883-ban Gerster szerint »a juliusi ár nagy behozatal után 130 fillérrel szökött fel. A nagy behozatal hatását a nagy kivitelé megbénitotta, egyuttal pedig a nagy kivitel halmozódása, ugyszintén a kis termésnek nagy

termés után való következése a juliusi árat öregbitette.« Csakhogy az ár nem szökött fel 130 fillérrel, hanem csökkent 4 fillérrel! Abban a pillanatban, a mikor ezt megállapitjuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a közreható árképző tényezőknek nem lehet az a szerepük, melyet az idézett commentár nekik tulajdonit.

S ezzel jelen dolgozat is voltakép befejezte kritikai feladatát. Mégis folytatom a vizsgálódást, mert szerzőnk másban is tévedett, nemcsak az áralakulást feltüntető elemek kiválogatásában s az áralakulás irányának meghatározásában. Azért az általa vizsgált tényezők viselkedését s azután végconclusióit is elemezni szándékozom.

VI.

Magukat a vizsgálandó tényezőket logikai érzékkel választotta ki Gerster, azokat vévén vizsgálat alá, melyek számbelileg megállapithatók, tehát megmérhetők s az árakkal relatióba hozhatók: termés, kivitel és bevitel. Ez annál helyesebbnek tetszik, mivel a kivitel a termés szolgáltatta buzamennyiség apasztását, a bevitel ezen mennyiség gyarapitását involválja, ennélfogva mindakettő voltakép a termés mennyiségének módositása, tehát egészen szorosan hozzátartozik. De helytelen, hogy szerzőnk e tényezőket egyneműeknek fogja fel, kivitelt s bevitelt a termésssel s egymással egészen azonos kategoriájunak, oly értelemben, mintha az egyik tényező (bevitel-kivitel) egyformán képes a másiknak (termésnek) hatását ellensulyozni, megsemmisiteni. Pedig fundamentalis különbség van köztük. A termés hat az árakra, de az árak nem hatnak vissza a termésre; ellenben kivitel-bevitel és az árak közt mindig bizonyos kölcsönhatás van. Gerster ezt a különbséget vizsgálatában elhanyagolta, nemkülönben a kivitel és bevitel közt fennálló, szintén igen lényeges különbséget. De éppen az, hogy ő az árvizsgálódást egyes ponton végezte, azt hozta magával, hogy eme különbségeket, melyek csak a fejlődés egészének *áttekintésében válnak észrevehetőkké* és különböztethetők meg, nem vette kellően figyelembe. S abbeli törekvésében, hogy a juliusi észlelő-ponton a terméssel egybefoglalva a másik két áralakitó tényező hatását is kimutassa, még egy önkényes, igen különös hypothesishez volt kénytelen folyamodni.

Ha ugyanis a juliusi árat a termésen kivül vagy a termés mellett a kivitel és bevitel is alakitja, ez a kérdés vetődik fel: melyik kiviteli adat correspondeál az árral? melyik tünteti fel a juliusi árban nyilvánuló hatást? az árt előző juniusi kivitel? az árral párhuzamosan haladó juliusi kivitel? Gerster egyikére sem gondolhatott, mert ő nála a juliusi ár egy *félesztendei* árfejlődés eredményét repraesentálván, egy *havi* kivitel számadata nem jelezheti a félévi hatást. Nem maradt egyéb, mint az a furcsa feltevés, hogy a juliust, illetve januáriust *megelőző* félév egész kivitele és bevitele jut kifejezésre a juliusi (illetve januári) ár alakulásában. S így történt, hogy Gerster egybefoglalja a termést s a félévi kivitelt-bevitelt s működésüket olyanformán tün-

teti fel, mintha a félév tartama alatt mintegy erőgyűjtő munka folynék, de függőben maradna e tényezők hatása és csak végpontján: a juliusi áron tünnék elő.

De hátha a processus nem ilyen? Ezt már nem vizsgálta Gerster. A valóságban hatnak-e a *január—juniusi* kivitel és bevitel a *juliusi* árra? Ő magától értetődőnek veszi, hogy így hatnak. Észlelhető-e hatásuk, vagyis a mit észlel, ezen tényezők hatása vagy másé? s egyáltalán hogyan válik hatásuk észlelhetővé és milyen módon hatnak ezek a tényezők: termés, kivitel, bevitel, az árra? egyszerre? egyformán? egyforma erővel? mely időpontban? szóval, milyen az egész áralakulás menete? Mind e kérdések vizsgálása helyett azzal az aprioristikus gondolatkapcsolattal, hogy nagy, illetve nagyobbodott termésre alacsony árnak, illetve árcsökkenésnek kell következnie, kis, illetve kisebbedett termésre magas árnak, illetve áremelkedésnek, kis kivitelre árcsökkenésnek, nagy kivitelre áremelkedésnek, Gerster az árképzés dynamikáját óhajtja levezetni. Ez a feladat azonban dynamikai és statikai momentumok pontos megkülönböztetése nélkül megoldhatatlan. A helyes összefüggésre csak úgy akadhatni, ha minden egyes tényezőnek nyomát az árfejlődésen végig külön-külön követjük.

Hogy az ilyfajta vizsgálódás feltétlenül szükséges, már az eddigiekből is talán eléggé kiviláglik és hogy nem merőben lehetetlen, az az alábbi kezdetleges kisérletből is ki fog derülni.

VII.

A vizsgálatot a *terméssel* kezdem. Ha a közreható tényezők hatása az áralakulásban egyáltalán kimutatható, úgy legkétségtelenebbül a termésé mutatható ki.

A termés és áralakulás közötti összefüggést keresvén, szem előtt kell tartanunk, hogy a termés okvetlenül addig érezteti hatását, a mig van, azaz a termésév kezdetétől egész végeig, tehát hatását feltétlenül az egész évi ár kialakulásában csak ugy érezteti, mint többé-kevésbbé az év egyes szakaiban. Ennélfogva lehetetlen a termés hatására következtetni az egész évi ár mellőzésével, de viszont az évi ár mellett az év közben beállott változásokat is figyelembe kell venni. A termés hatásának szemléltetésére szolgál az alábbi táblázat. Ebben fel van tüntetve évről-évre az illető termés nagysága (absolut és relativ), növekedése vagy csökkenése az előbbi terméshez képest; az illető termésév átlagára, ennek absolut s relativ növekedése vagy csökkenése az előző évihez képest; a hozzátartozó julius-deczemberi félév átlagára s ennek absolut s relativ növekedése illetőleg csökkenése az előző félévihez képest; a termésév második félévének átlagára s ennek különbözete az első félévihez képest s végül az illető juliusi ár különbözete az előző juniusihoz képest.

Termésév	Termés mennyisége	A termés több (+) vagy kevesebb (—) az előzőnél		Évi átlagár	Az évi átlagár több (+) vagy kevesebb (—) az előző évinél		Julius—deczemberi átlagár	A julius-deczemberi ár több vagy kevesebb az előző félévi átlagárnál		Január—juniusi átlagár	Különbözete az előző félévihez képest	Julius árának különbözete előző juniushoz képest
		absolute	relative %-ban	fillér	absolute fillér	relative %-ban	fillér	absolute	relative %-ban	fillér		
1882	37·8	+ 12·8	+ 51·2	1982	— 542	— 21·5	1939	— 599	— 23·6	2026	+ 87	— 352
1883	26·—	— 11·8	— 31·2	1998	+ 16	+ 0.8	2022	— 4	— 0·2	1974	— 48	— 30
1884	30·—	+ 4·—	+ 15·4	1723	— 275	— 13·7	1670	— 304	— 15·4	1776	+ 106	— 102
1885	32·6	+ 2·6	+ 8·7	1618	— 105	— 6·—	1580	— 196	— 11·—	1656	+ 76	— 128
1886	29·9	— 2·7	— 8·3	1766	+ 148	+ 9·1	1700	+ 44	+ 2·6	1832	+ 132	— 10
1887	42·4	+ 12·5	+ 41·8	1455	— 311	— 17·6	1452	— 380	— 20·7	1458	+ 06	— 112
1888	39·5	— 2·9	— 6·8	1497	+ 42	+ 2·9	1516	+ 58	+ 4·—	1478	— 38	— 50
1889	26·5	— 13·—	— 33·—	1741	+ 244	+ 16·3	1720	+ 242	+ 16·4	1736	+ 42	+ 254
1890	43·—	+ 16·5	+ 62·3	1700	— 41	— 2·3	1552	— 210	— 11·9	1848	+ 296	— 136
1891	39·6	— 3·4	— 7·9	2106	+ 406	+ 23·9	2194	+ 346	+ 18.7	2018	— 176	+ 112
1892	40·6	+ 1·—	+ 2·5	1638	— 468	— 22·2	1628	— 390	— 19·3	1648	+ 20	— 60
1893	45·9	+ 5·3	+ 13·—	1515	— 123	— 7·5	1540	— 108	— 6·6	1490	— 50	— 94
1894	42·—	— 3·9	— 8·5	1369	— 146	— 9·6	1332	— 158	— 10·6	1407	+ 75	— 62
1895	46·8	+ 4·8	+ 11·4	1378	+ 9	+ 0·7	1334	— 73	— 5·2	1423	+ 89	— 78
1896	43·9	— 2·9	— 6·2	1583	+ 205	+ 14·9	1505	+ 82	+ 5·7	1662	+ 157	— 28
1897	23·7	— 20·2	— 46·—	2583	+1000	+ 63·2	2475	+ 813	+ 48·9	2690	+ 215	+ 304
1898	38·—	+ 14·3	+ 60·3	1983	— 600	— 23·2	2002	— 688	— 25·5	1964	— 38	— 315
1899	40·9	+ 2·9	+ 7·6	1605	— 378	— 19·1	1690	— 274	— 14·—	1520	— 170	— 64
1900	41·4	+ 0·5	+ 1·2	1508	— 97	— 6·—	1483	— 37	— 2·4	1534	+ 51	— 52
1901	36·6	— 4·8	— 11·6	1708	+ 200	+ 13·3	1589	+ 55	+ 3·6	1828	+ 239	— 42
Átlag: . .	—	—	—	**1722**	**268**	—	**1696**	**253**	—	**1748**	**105**	**119**

E táblázatból megállapithatjuk a következőket:

1. A termés *absolut nagysága* és *az évi átlagár absolut magassága* között megvan az a paralellismus, hogy általában a nagy termések nyomán alacsony árak, a kis termések nyomán magas árak keletkeznek, de határozott arányosság jellege nélkül. Husz esztendő legkisebb termése (23·5 millió q) a legmagasabb évi árat (25·83) produkálja, a legnagyobb termés pedig (46·8 millió q), megközelitőleg a legkisebb évi árat (13·78, a tényleg legkisebb 13·69). Ezen felső és alsó határokon belül positiv arányosság mindössze annyiból mutatkozik, hogy a 40 millió q-nál nagyobb termések 17 koronánál magasabb évi árt nem produkálnak, a kis termések pedig 30 millió q-tól lefelé 17 koronánál alacsonyabb árt nem teremtenek. Egyébkint nincs szabályosság.

2. Pontosabb megegyezés mutatkozik a *termés* mennyiségének változása azaz *növekedése illetőleg csökkenése* és az *évi ár csökkenése illetőleg emelkedése* között. Két év kivételével szabály gyanánt ismerhető fel, hogy a termés növekedésével árhanyatlás, a termés csökkenésével áremelkedés jár. E két kivétel az 1894-iki s 1895-iki év. Ez utóbbi a legnagyobb termés esztendeje és az előző évi, valamennyi év közül legalacsonyabb, árniveauhoz képest *9 fillérnyi többletet mutat*, tehát teljességgel elhanyagolható eltérést, ugy hogy bátran mondhatni, hogy e két esztendő egyazon árniveaun mozog. (A két év félévi átlagai is szinte azonosak: 13·32 illetőleg 13·34 az I. félévi, s 14·07 illetőleg 14·23 a II. félévi.) Az 1894-iki évben pedig a termés csökkenésével ellentétben látszó árhanyatlás abban leli magyarázatát, hogy egy egész sorozat nagy termés (terméshalmozódásnak mondja Gerster) után következő relativ kis csökkenés nem birta megállitani a több év óta a mélységi pont felé lejtő árhanyatlást, ugy hogy éppen a két legnagyobb termés közé ékelt ezen esztendőben jut az ár a husz év legalacsonyabb szintjére. Termés és áralakulás egészét tekintve tehát jóformán kivétel nélkül nyilvánul a fent megállapitott szabályos viszony termésváltozás és árváltozás között, mig a Gerster-féle módszer szerint ezen szabályosság csak többrendbeli kivételtől átlyukasztva volt megállapitható. Ez a szabály azonban szintén csak általánosságban érvényes. Az emelkedés illetőleg csökkenés mérve között arányosság nincs meg; a változások absolut mennyiségét tekintve egyáltalán nincs, relative még inkább megvan, de csak elmosódó körvonalakban. Ha kikapcsoljuk a fent commentált 1894-iki s 1895-iki, valamint a kivételes alakulásu 1883-iki esztendőt, melyben 11·8 millió q-nyi (31·2%-os) csökkenés mellett az évi árnövekedés mindössze 16 fillér, a helyzet igy alakul:

nagyobbodó termésü években:

1890-ben	termés	gyarapodása	+ 16·5	mill. q	(62·3%),	árcsökkenés	— 041 f (2·3%)
1898-ban	»	»	+ 14·3	«	« (60·3%),	»	— 600 » (23·2%)
1882-ben	»	»	+ 12·8	»	» (51·2%),	»	— 542 » (21·5%)
1887-ben	»	»	+ 12·5	»	» (41·8%),	»	— 311 » (17·6%)
1892-ben	»	»	+ 01·0	»	» (02·5%),	»	— 468 » (22·1%)
1900-ban	»	»	+ 00·5	»	» (01·2%),	»	— 097 » (06·0%)

stb. stb.;

csökkenő terméseknél:

1897-ben termés apadása — 20·2 mill. q (46·0%), ár emelkedése + 1000 f (63·2%)
1889-ben » » — 13·0 » » (33·0%), » » + 0244 » (16·3%)
1901-ben » » — 04·8 » » (11·6%), » » + 0200 » (13·3%)
stb. stb.

Az aránytalanságok okát kutatva, azt találjuk, hogy például *1889-ben* jelentékeny termés előzte az azévi kis termést és hogy az ár az előző évi alacsony árniveauból nőtt ki, mig a majdnem ugyanakkora termésű *1883.* évi termést közepes termés előzi és magas árniveau;

az *1901-iki* év előző nagy termés után és az átlagon jóval aluli előző árniveau után más alakulást mutat, mint a csak valamivel nagyobb *1882-iki* és *1898-iki* termések. Ez utóbbiak a termésbeli és árbeli mozzanatok közötti logikai összefüggés paradigmáinak tekinthetők: szinte azonos termésmennyiségüek (37·8 és 38 millió q) előző igen kis termések (25 és 23·7 millió q) után és előző igen magas (majdnem egyenlő) árniveauból (25·24 és 25·83) szinte azonos évi átlagárat fejlesztenek s ezzel ráutalnak azokra a momentumokra, melyeknek azonos volta azonos eredményt produkál. E positiv utbaigazitásnak megvan a negativ ellenpróbája is:

1892-ben 40·6 millió q a termés, a növekedés + 1·0 millió q (2·5%)
1900-ban 41·4 » » » » + 0·5 » » (1·2%),

tehát absolut mennyiségre és az előző terméshez való viszonyra nézve egyforma helyzetű két esztendőben az évi árváltozás mégis igen lényegesen eltér (— 468 és — 0·97 f). Ebben alkalmasint szerepe van annak, hogy e két év árfejlődése igen differáló előző évi árniveauból indul ki (21·06 s 16·05).

Ez a nehány kitérés is világossá teszi, hogy az évi ár nagysága a termés mennyisége után igyekszik igazodni s egy bizonyos határig igazodik is, mig az áralakulás irányára (hanyatlás, emelkedés) döntő befolyással látszik a termés mennyiségének módosulása azaz az előző terméshez való viszonya, eme irány illetőleg irányváltozás mennyiségi kialakulására pedig az előző évi árniveau is befolyik. Kellőkép azonban a termés ebbeli szerepét azért nem tüntethetik fel a husz évi termés — és átlagár — adatok, mivel más-más lévén a terméšnek az áralakulásban kifejtett feszereje, aszerint a mint nagy, közepes vagy kis termés után nagy, közepes vagy kis termés következik és milyen mindenkor az előző évi árniveau: az esetek száma sokkal kisebb, hogysem a sokféle lehetséges combinatiókra elegendő megfigyelési anyagot szolgáltatnának s az által lehetővé tennék, az e tekintetben felismerhető tendentiát a szabályos viselkedésre szabatosan formulázni.

De annyi eléggé kiderül az eddigiekből, hogy az évi átlagár alapján mint legtermészetesebb alapon jól felismerhetjük a termés alakulása és az áralakulás között levő megegyezést s logikai összefüggést. A termés szempontjából tehát semmi kényszerítő

ok nincs arra, hogy az átlagárakat mint alkalmatlanokat kirekesszük és a Gerster-féle szerkesztéshez folyamodjunk.

VIII.

A félévi áralakulást vizsgálva, azt észleljük (lásd a fenti táblázatot, 510. oldalon) 1. hogy a termés közvetlen hatása alatt álló *julius—deczemberi (I.) félév áralakulása csak kétszer tér el az évi átlagár irányától.* Egyszer 1883-ban, mikor az egész évi árváltozás + 16 fillért tesz, az I. félévi pedig — 4 fillér, tehát az egész változás oly csekély, hogy az eltérésnek jelentősége nincs, szabálybontónak számba sem jön. Másodszor 1895-ben, mikor azonban az I. félévi árváltozás jóval hivebben tükrözteti vissza a termés hatását, mint az egész évi ár; 2. azt észleljük, hogy az *I. félévi ár többnyire bizonyos hányaddal pontosabban fejezi ki az illető termés hatását, mint az évi átlag.* Ez abból magyarázható, hogy a termés az I. félévi árra közvetlenebbül hat, mint az egész évi árra, mely utóbbiban a többi componens tényező módositó befolyása jobban érvényesülhet. Hogy e felfogás helyes és hogy a termés az év elején erősebben mozgatja az árképződést, azt az I. és II. félévi árak összehasonlitása is igazolja. Látni ezt már a félévek legmagasabb és legalacsonyabb havi árai egybevetése által. Eme szélső árak azokat a határokat jelzik, melyeken belül a félévi ármozgalom lefolyik. Az egész 20 évi sorozatból összeállitva az I. félévben előforduló ármaximumok és árminimumok közötti differentiákat és velük szembe állitva a II. félévi extremumok közötti differentiákat, azt találjuk, hogy *14 évben nagyobb az I. félévi extremumok differentiája* és csak 6 esetben nagyobb a II. félévi az I. félévinél. Ha pedig ezen 20—20 differentia átlagát vesszük, az I. félévi extremumok egymástól való távolsága átlag 216 fillér, a II. félévieké 150 fillér. Kiviláglik ebből, hogy az I. félévben az ármozgalom jóval nagyobb spatiumot betölt s élénkebb, mint a II.-ban. A II. félévet relativ megállapodottság jellemzi.

A kereteikben végbement átlagos árfejlődés intensitása is, a mint az a félévi átlagárakban kifejeződik, megkülönbözteti a két félévet egymástól. A félévi átlagárak egybevetése mértéket szolgáltat az egy-egy félév árfejlődésében közrehatott tényezők energiájának megitéléséhez és kulcsot, nevezetesen a termés hatásának megfejtéséhez. Annál nagyobbnak kell tartanunk az árat keletkeztető tényezők erejét, minél nagyobb az előző ártól való távolodása. S ebből a szempontból közömbös, hogy a távolodás lefelé vagy fölfelé történik. Ez egyaránt áll az évi, a félévi és havi árakról. Már pedig (l. a táblázat 34. a.) 20 évi átlagban a termést közvetlenül követő I. félév ára *253 fillérrel távolodik* az előző félévitől; ellenben a II. félév az előzőtől csak *105 fillérrel.* E két számban megint jelentkezik a II. félév megállapodottsága az első félévhez képest és beigazolást nyer, hogy az első félévben erősebb a termés árfejlesztő hatása, mint a II. félévben. Hogy eme különbözetek csakugyan a termés

hatásával függnek össze, az kétségtelenné válik, ha egymás mellé állitjuk e négyféle átlagkülönbözetet:

a termésévek	átlagárai	átlag	268	fillérrel	különböznek	az előzőktől,
az I. félév	„	„	253	„	„	„	„
a II. félév	„	„	105	„	„	„	„
a juliusi árak juniusiaktól.	„	„	119	„	„	az előző

E számokban kézzelfoghatóan előttünk áll a termés szerepe az áralakulásban: mig az az ármódosulás, mely a termés közvetlen hatását megérző I. (juliusi) félévben keletkezik, nagyságra nézve 253 fillérrel jelölhető, mely szám egyuttal az ezen módosulást előidéző erő mértéke: ugyanakkor a II. félév, tehát már a termésásta mederben továbbfolyó félév ármódosulásainak nagyságát 105 fillér fejezi ki. Az I. félévi különbözet majdnem akkora, mint az egész évi, mig a II. félévi kisebb még mint a juniustól juliusra, a termésnek szinte első lökése alatt beálló 119 fillérnyi ármódosulás. Tekintve, hogy az ármozgalomban uj tényező mindenkor csak az első félévet megindító termés, mig a többi tényező csak a termés hatása alatt alakul ki fokozatosan, a II. félévben ellenben uj tényező nem lép fel, hanem csak a már actióba lépettek folytatják, többé-kevésbbé módosulva s módositva működésüket: lehetetlen e hatásoknak a kétrendbeli félévben ennyire eltérő fokát másnak, mint ennek az uj tényezőnek, a termésnek tulajdonitani. *Az áralakulásban dominálo tényező a termés.*

IX.

Julius félreismerhetetlenül magán viseli a termés hatásának bélyegét. Tanusága ennek mindenekelőtt az, hogy erős termésváltozásoknak erős juliusi árváltozások felelnek meg, igy 1882-, 1887-, 1889-, 1890-, 1897- s 1898-ban. Kivétel csak az 1883-iki rendhagyó év, melyben erős termésváltozással igen csekély juliusi árváltozás, de szintugy csekély félévi s egész évi árváltozás áll szemben. Viszont az az eset, hogy aránylag gyenge termésváltozás mégis jelentékeny juliusi árváltozást idéz elő, csak kétszer fordult elő: *a)* 1885-ben (+ 2·6 millió q termésgyarapodás mellett) — 128 fillér árcsökkenés; de ebben a félévben a terméstöbblet juliuson túl is túlzott nyomatékkal nehezedik az áralakulásra; *b)* 1891-ben (— 3·4 millió q terméscsökkenés mellett) + 112 fillér árgyarapodás, a miben a speculatio keze látható, mely már az előző félévben is árfelhajtásával megzavarta a szabályos fejlődést.

Az egész évi irányzattal — a mint az átlagárban kifejeződik — ellentétes fejlődésű a juliusi ár hat esetben. Egyszer: 1895-ben juliusban a termésváltozáshoz egész helyesen alkalmazkodva indul meg az áralakulás és csak az év folyamán alakul ki az ár ellentétes iránya. Időleges és a későbbi fejlődésben az azévi irányzatnak helyt engedő behatásokból ered a juliusi ár eltérő iránya: 1883-, 1886-, 1888-, 1896- s 1901-ben.

1894-ben pedig az egész évi árfejlődéssel a juliusinak alakulása is a termésváltozással ellenkező irányú.

Mindez eltérések az évi irányzattól azt mutatják — a mit az illető évek folytatólagos árfejlődésének vizsgálása is megerősit — hogy a termés hatása juliusban kétségtelenül erősen jelentkezik ugyan, de nem feltétlenül, illetőleg nem teljesen. Minél kevébbé isolálva szemléljük a juliusi ár viszonyát a terméshez, annál világosabban látjuk, hogy a termés mennyire dominálja az áralakulást, de egyuttal azt is, hogy folytatólagosan fejti ki hatását.

Hogy a kialakulásban a termésé a vezérszerep, azt érdekesen s minden kétséget kizárólag megfigyelhetjük a julius után következő fejlődésben. Az 510. lapon levő táblázatban megállapitottuk, hogy a juliusi ár a juniusitól 20 évi átlagban 119 fillérrel távolodik, mely szám a junius—juliusi árváltozásban működő energia mértéke. A többi hónapok árait is bizonyos energia, akár a termésé, akár más tényezőké, eltávolitja az *előző hónap árszintjétől*, még pedig 20 évi átlagban:

augusztust	135	fillérrel
szeptembert	41	„
októbert	40	„
novembert	22	„
deczembert	29	„
januáriust	29	„
februáriust	27	„
márcziust	27	„
áprilist	58	„
májust	60	„
juniust	65	„

Ezekben a számokban legérdekesebb, a mi rögtön szemünkbe ötlik, hogy: az *ármozgalom legerősebb hulláma nem juliusra (119 f), hanem augusztusra* (135 f) *esik*. A termés hatása lévén a juliusi hullám, a reá következő augusztusi hullám szintén csak a termésé lehet, mivelhogy julius s augusztus között semmiféle uj, és pláne a termést csak megközelitő energiájú uj tényező nem tünik fel. Ha ez igy van, akkor a fenti számokból megczáfolhatatlanul kiviláglik, hogy *a termés hatása juliusban kezdődik ugyan, de augusztusban még nagyobb erővel folytatódik*. Az, hogy a termés megjelenése nyomán a legerősebb árváltozások járnak, bizonyossá teszi, hogy az áralakulás menetében mindenekelőtt és mindenek felett a termés hatását kell keresnünk. De ez legpraegnánsabbul nem a termés év első *hónapjában*, hanem *hónapjai*-ban jelentkezik.

Ezek a differentiák az ármozgalom erejéről tájékoztatnak. Ha az abstract számokból a fejlődési irányokat concrétebb jelzéssel elkülönitjük, akkor a differentiák szemléltetővé teszik, hogy mikép szab a termés irányt az árfejlődésnek. Jobb szemléltetés végett a differentiákat nemcsak az előző hónaphoz viszonyitva, hanem egyuttal a termésévet előző juniushoz mint közös összehasonlitó árhoz viszonyitva közlöm.

E differentiák tükrében ilyen az áralakulás képe: (+ az ár gyarapodását, — apadását jelzi.)

a) *Hanyatló árak éveiben*:

			Átlagár
julius	az *előző hónaphoz* viszonyitva	—134 f, előző *juniush.* v.	—134 f, 17.65
augusztus	» » » »	—157 f, » » »	—291 f, 16.07
szeptember	» » » »	— 41 f, » » »	—332 f, 15.66
október	» » » »	+ 22 f, » » »	—310 f, 15.88
november	» » » »	+ 18 f, » » »	—292 f, 16.06
deczember	» » » »	+ 14 f, » » »	—278 f, 16.20
január	» » » »	+ 8 f, » » »	—270 f, 16.28
február	» » » »	+ 13 f, » » »	—257 f, 16.41
márczius	» » » »	+ 16 f, » » »	—243 f, 16.57
április	» » » »	+ 19 f, » » »	—224 f, 16 76
május	» » » »	+ 23 f, » » »	—201 f, 16.99
junius	» » » »	+ 02 f, » » »	—199 f, 17.01

b) *emelkedő* árak éveiben:

			Átlagár
julius	az *előző hónaphoz* viszonyitva	+48 f, előző *juniush.* v	+48 f, 16.90
augusztus	» » » »	+74 f, » » »	+122 f, 17.64
szeptember	» » » »	+02 f, » » »	+124 f, 17.66
október	» » » »	+31 f, » » »	+155 f, 17.97
november	» » » »	+42 f, » » »	+197 f, 18.39
deczember	» » » »	+13 f, » » »	+210 f, 18.52
január	» » » »	+17 f, » » »	+227 f, 18.69
február	» » » »	+02 f, » » »	+229 f, 18.71
márczius	» » » »	—15 f, » » »	+214 f, 18.56
április	» » » »	—09 f, » » »	+205 f, 18.47
május	» » » »	+02 f, » » »	+207 f, 18.49
junius	» » » »	—38 f, » » »	+169 f, 18.11[1]

A hanyatló árak fejlődési vonala juliussal megindulva huzódik le szeptemberig, akkor visszafordul és az év végeig lassu, de szakadatlan emelkedés váltja fel. Hasonlóan kettős tagoltságú mozgalmat, csakhogy ellenkező irányút, látunk az emelkedő áraknál: a juliussal kezdődő áremelkedés tart februáriusig (kettős lendületben, az egyik erősebbik szeptemberig, a hol az első nyugvópont van: a másik, gyengébb, októbertől februáriusig), honnan a vonal lekanyarodva, az év végeig sülyedő irányban halad. A hanyatló árak mozgalmában nagyobb a sebesség, már szeptemberben éri el a legmélyebb pontot, a következő kilencz hónapban azután a szeptemberig megtett ut körülbelül egy harmadrészét teszi meg visszafelé. Az emelkedő árak haladása

[1]) Leghelyesebbnek véltem az árakat hanyatló és emelkedő irányú évek szerint csoportositva vizsgálni, nem pedig nagy és kistermésű évek szerint. Ez utóbbi szempont azért nem alkalmas principium divisionis, mivel egyrészt — mint azt már előbb kimutattam — az árak alakulása a termésnek nem pusztán absolut nagyságához igazodik, másrészt azért, mert magából az áralakulásból legtermészetesebben a hanyatlás és emelkedés szerinti csoportositás folyik, a melyben egyszersmind a termés hatása is elég hű kifejezést nyer, a mi az évi átlagok vizsgálásánál beigazolódott.

lassubb: kettős hullámban tesz meg szeptemberig mintegy felényi utat a csúcsig, innen februáriusig a másik kisebbik felét és a februári csucspontról a megtett utnak körülbelül egy negyedével hanyatlik vissza.

Tehát szabálytalan görbe a hanyatló *árak fejlődési vonala* s az emelkedőké is, csakhogy ellentétes hajlásu. E két görbének ordinatáit a fenti differentiák két csoportja szolgáltatja. E két görbe ábrázolja nagyjában az áralakulás menetét. Aláhúzzuk azt, hogy nagyjában. A fenti számok átlagszámok, a mi magában véve azt jelenti, hogy a concrét számok kiegyenlitődéséből keletkezve, az az igazság, melyet kifejeznek, esetleg a számitásba vont concrét esetek egyikére sem talál pontosan, de viszont összefoglalása annak a közös igazságnak, mely az egyes concrét adatokból fel nem ismerhető. Mint átlagszámok sem kifogástalanok, már azért sem, mivel aránylag kis számu adatokból vannak megszerkesztve. Egyéb kifogást is lehetne ellenük tenni. De *ha egyáltalán uralkodik valami szabályosság az ármozgalomban és van mód annak felismerésére, akkor ezekben a számokban fejeződik ki.*

X.

Az igy elénk tünő áralakulásban a termés mindent uraló hatását első sorban elvitázhatlanul a julius-szeptemberi hullámtorlódás bizonyitja. Szeptemberig szemmelláthatólag terjed a termés közvetlen hatása mind az emelkedő, mind a hanyatló irányban. De az egyes években is többnyire igen szépen meg lehet figyelni, hogy meddig terjed s hogy oszlik el a termés hatása. A rendszerint juliusban felvetődő hullám gyűrűi majd szeptemberig, majd októberig, novemberig néha tovább is kisérhetők és hol előbb, hol később alakul ki az az árniveau, mely egészben a termésnek megfelel. A termésadta alaphang persze végigterül az egész termésév rythmusán s jelen van ott is, a hol hatását közvetlenül érzékelni nem lehet.

Évfolyamonkint kisebb-nagyobb pontossággal követhető a nyoma:

1882-ben pl. szeptemberig,
1884-ben deczemberig,
1885-ben októberig,
1886-ban augusztustól lassu tempóban szinte az év végeig,
1887-ben szeptember—októberig,
1888-ban augusztustól deczember—januárig,
1889-ben már juliusban megközeliti az ár az évi átlagos niveaut, melyen aztán meglehetős egyenletesen továbbhalad a fejlődés, stb.

A termés dominálo szerepe egész terjedelmében és összes mozzanataival szinte idealisan szemlélhető az 1897-iki inséges évben. Még a termés megjelenése előtt a termési aggályok kezdték az áralakulást befolyásolni, jóllehet némi mérséklettel, tartózkodással, mely 1897 juniusában sem lépi túl az 17·32 koronás árhatárt (az 1896-iki évi átlagár: 15·83). De azután, midőn a termés silánysága a maga megdöbbentő mivoltában végleges

bizonyossággá válik, elementaris erővel szökik fel az ár juliusban 20·36-ra s augusztusban 25·12-re, az évi átlag magaslatára s feltartózhatatlanul, közbeeső jelentéktelen fluctuatiókkal, a májusi culminatiós pontig 29·77-ig tör fel, hogy azután a következő közepes termés közeledtére juniusban hirtelen az évi átlagos niveau alá 24·84-re sülyedjen, de azért még a következő juliusban is érezteti utóhatását annyira, hogy emez csaknem másfél koronával felette marad a lezajlott campagne kiindulási árának: az 1897 juliusi 20·36-nak. Ebben az évben plastikusan domborodik ki, miként uralja a termés az áralakulást az egész termés-esztendőn keresztül, — szinte korlátlanul és hogy a termés még megjelenése előtt előkészitheti a maga árniveauját s várható alakulása előre is befolyik az árfejlődésre. Ezt az utóbbi mozzanatot leginkább azért emelem ki, mivel a többi közreható tényezőnél is hasonló természetű mozzanatra akadunk, de ezeknél sokkal nagyobb jelentősége van.

XI.

Az árfejlődést befolyásoló oldalerők közül Gerster csak kettőt tárgyal: a bevitelt és kivitelt, nyilván azért, mert csak ezekről vannak megbizható statistikai adataink.

E két tényező áralkotó szerepéről egyáltalán derithetünk-e ki valamit?

A termés és ár közötti összefüggés megállapitására voltak támpontjaink. A termés az árfejlődésbe mint a többi tényezőtől független, teljesen kialakult olyan tényező kap bele, melynek időrendi és mennyiségi momentumait megbizhatóan hozhatjuk kapcsolatba az áralakulás mozzanataival. De szabad-e ugyanigy a többi — másodrendű — tényezőknek az árakhoz viszonyitott alakulásából az árra gyakorolt hatásukra positiv következtetéseket vonni?

Theoretice nézve, a termésen kivül minden egyéb áralakitó tényező csak úgy mint maga az ár is, fejlődvén, egyuttal gátat is vetnek a maguk fejlődésének. A fogyasztás csak úgy mint a kivitel csökkentvén a rendelkezésre álló fogyasztási anyagot, ezzel az ár emelkedését idézi elő, a magasabb ár azután a fogyasztás és kivitel megnehezitését vonja maga után; a bevitel gyarapitván a fogyasztás anyagát, csönkenti az árat s ezzel a bevitel lehetőségét; végül maga az ár növekedvén, akadálya lesz a fogyasztásnak és a fogyasztás csökkentésével előidézi a maga alábbszállását.

Ezen inkább akadémikus nehézséget azonban igazán bonyolult problémává fokozza ezen tényezők egymásbafonódottsága.

Ha pedig a vizsgálódás egyszerűsitésére a tényezők egybeszőtt voltát nem tekintve, külön-külön figyelünk meg egy-egy tényezőt, és a többi mozzanatot mint a vizsgálódás zavaró elemeit kiküszöbölve, a kivitel-bevitel számadataiban mértéket keresnénk azok hatásainak egybevetéséhez, elég e két vizsgálandó tényező specificus fejlődését szemügyre vennünk, hogy rögtön belássuk, mennyire helytelen lenne eljárásunk. Kivitel s bevitel nem kialakulva, mint a termés, lépnek be az áralakulás folya-

matába, hanem az év (illetve félév) folyamán alakulnak ki, *folytatólagosan* az árral és igen *különböző részekből összegeződnek.* De nem ezen időszakbeli *összegük* által kifejezett mennyiségük hatott az áralakulásra, hanem az egyes részek külön-külön a megfelelő időszakban. Azért azok az összegek nem korrespondeálnak a félévi áralakulásra gyakorolt hatással, az összegekből nem is ismerhető fel, hogy milyen részekből tevődnek össze és azért nincs jogunk a félévi mennyiségekkel arányosnak venni a félévi hatást: azaz a félévi ár még abban az esetben sem volna a félévi kivitel-bevitel függvényének tekinthető, ha e tényezők mindegyikét az árképződésre *egyedül* ható tényezőnek vennők számba. A félévi kivitel-bevitel *összegéből* a hatás fokára következtetni nem lehet, mivel ez a hatás, ha nem is kizárólag, de főképpen azon mód által minősül, a hogyan a félév folyamán *eloszlott.*

S itt elénk tolul a hatás *időpontjának* kérdése. A termésről tudjuk hatásának kezdetét és tartamát, és a terméséwel párhuzamosan haladó árfejlődést az egyidejüségnél fogva joggal hozhattuk vele okozati kapcsolatba. Ellenben a többi tényezőnél a hatás beálltának időpontja fogas kérdés.

Az egy-egy félévi összegben összefoglalt, de nagyon különfélekép eloszló kivitel vagy bevitel mikor fejti ki a maga hatását?

A kivitelre kerülő mennyiségek hatást gyakorolnak az árra. De mikor? a mikor kiviszik, vagy — a mikor eladják? E két mozzanat időpontja rendszerint nem egy és ugyanaz. Az a buza vagy liszt, mely valamely hónapban az ország határát elhagyja, nagyrészt már előbb adódott el, pedig az árra legközvetlenebbül akkor gyakorolt hatást, mikor az adás-vételi ügylet létrejött. Hetekkel, sőt hónapokkal előre szoktak eladni nagy mennyiségeket, melyek csak folytatólagosan kerülnek kivitelre. A napi ár alakulására sem az hat, hogy aznap mennyit fogyasztanak, hanem hogy aznap a bekövetkezendő rövidebb-hosszabb időszak szükségletét felbecsülve mennyit vásárolnak. Azért a kivitelnek vagy bevitelnek egy-egy félév időszakán való alakulásából az árhoz való viszonyára positiv következtetéseket vonni igen bajos.

Nagyon kérdéses, vajjon a kivitel és bevitel árfejlődésbeli szereplése tekintetében sikerülhet-e a statisztikai adatokból megbizható tájékozódást szerezni. Az az egy azonban bizonyos, hogy a Gerster által követett módon nem lehet. Szerinte a félévi kivitel, illetve bevitel hatása a félévre következő juliusi, illetve januári árban mint határozó momentum érvényesül. *Az árfejlődésben semmiféle mozzanatot nem észlelhetni, mely ilyen feltevésre jogositana.* Először is az árfejlődés vonala nem mutat olyan tagoltságot, mely a julius—deczember- és január—juniusféle felosztásnak megfelelne. Azután a juliusi árat illetőleg már az a hatalmas impulsus, mely gyanánt az uj termés a julius—szeptemberi áralakulásnak lökést ad, eleve kizárja, hogy az előző félévi kivitel vagy bevitel e hónap árfejlődésére irányitó befolyást gyakorolhasson.

Képzelhető-e egyáltalán, hogy januártól juniusig bevitel vagy kivitel folyjon s ezen idő alatt minden hatás nélkül maradjon?

Mi sem jogosit arra a feltevésre, hogy azt a hatást, melyet a kivitel egy hónap árára, legyen az a juliusi vagy a januári, gyakorol, épen az előző hat hónap összegezett kiviteli mennyisége fejezi ki, tehát a tényező félévi számadatát valamely havi áreredménynyel lehessen összefüggésbe hozni. Nem kevésbbé félszeg felfogáshoz vezet a julius—januári áron épülő szerkesztés mód az ár visszahatása tekintetében: mintha az egy juliusi vagy januári árnak alakulása szabna irányt az egész reákövetkező félévi kivitel vagy bevitel alakulásának. E felfogás tarthatatlanságát még bizonyitani sem kell.

XII.

A kivitel, a mennyiben befolyik vagy képes befolyni az áralakulásra, tömegével hat. Nagy kivitelről feltehetjük, illetve fel kell tennünk, hogy nagyobb erővel csökkenti az árat, mint kis kivitel. A kivitel hiányából például helyesen következtethetni arra, hogy a kivitel nem hatott, illetve mint hiány (árapasztólag) hatott. Nem ugy a bevitelnél. A bevitel ugyanis Magyarországon mint export-területen, melynek rendes körülmények között nincs vagy alig van szüksége importra, egy olyan árszabályzó functiót teljesit, mely egészen független minden mennyiségtől és semmiféle számadatban nem jut, nem is juthat kifejezésre. Gerster közeljárt ennek felismeréséhez, midőn azt mondja, hogy a bevitel már csekély mennyiséggel erősen befolyásolhatja az áralakulást. Ez azonban nem elég pontos megjelölése a tényleges relatiónak. Mert mi okozza azt, hogy kis beviteli mennyiség is erősen befolyásolhatja (nem okvetlenül befolyásolja) az árfejlődést? Nem a bevitel mennyisége mint materialis tényező, melynek mennyiségbeli elhelyezkedésével vagy változásával párhuzamos árváltoztató hatása van, hanem rendszerint a bevitel lehetőségének demonstrálása. Ha ugyanis az árak ahhoz a niveauhoz közelegnek, hol a bevitel lehetségessé válik, rendesen ez a puszta lehetőség megállitja az áremelkedést. Ez az oka, hogy látszólag kis mennyiség is erős hatást gyakorol az árra. Elég annak a helyzetnek előállása, mely az import lehetőségét megteremti, az ugynevezett importparitás, és ez gátat vet az ár további emelkedésének. Hogy ilyféle functióját mikor és mily mérvben teljesiti a bevitel, azt semmiféle beviteli vagy áralakulási adatból kiolvasni nem lehet, mert még a bevitel hiánya vagy csekély volta magában nem bizonyiték arra, hogy fékező hatását gyakorolta, viszont esetleges magas beviteli számból sem lehet következtetni, hogy ily irányban nem folyt be az árképződésbe. A bevitelnek erre a szerepére is csak a concrét alakulási processus vizsgálása vethet világosságot. Itt a pusztán számadatokra épült következtetés módszere végképp cserben hagy. Mégis teljesség kedvéért és annak a látszatnak elkerülése végett, mintha ily elvi kijelentés a pragmatikus bizonyitás elől való kitérést palástolná, valamint legfőképpen nehány nem érdektelen tanulság kedvéért legyen szabad a bevitelt is árképző tényezőbeli szerepében elemezni.

XIII.

A rendelkezésünkre álló adatokat vizsgálva, nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vizsgálódásunk körébe vont két évtized egyik fele, az 1891—1899-iki éveket magában foglaló időszak az *őrlési forgalom* jegyében állott, a midőn ugyanis a vámvisszatérítésben rejlő mesterséges ösztönzés volt a *beviteli* mozgalom főrugója s ezzel a *bevitel a természetes áralakulás tényezőinek sorából kikapcsolódott.*

Az az ellenvetés, melyet talán valaki tehetne, hogy t. i. az őrlési forgalomban nemcsak a bevitel szerepelt, hanem a kivitel is, hisz az őrlési forgalom voltaképp a transito-forgalom egy neme, hogy tehát a mi ebben az összefüggésben a bevitelről állitható, ugyanaz kell hogy többé-kevésbbé a kivitelre is alkalmazható legyen, nem állhat meg. Magyarország ugyanis gabona- és liszt-exportterület lévén, a kivitel az ő forgalmának normalis, szerves működéséhez hozzátartozik, a bevitel ellenben nem. A bevitel Magyarországon csak két esetben természetes tényezők eredménye: ha vagy a termésben beállott hiányt a fogyasztás számára pótolni hivatott (a mi kivételes eset), vagy az áralakulás olyan árakat vet felszinre, melyek az árú betódulását idézik elő, akár van az árúra szükség, akár nincs. Az őrlési forgalom azonban rendesen tekintet nélkül a termés alakulására, tekintet nélkül a fogyasztás szükségletére, de tekintet nélkül az árakra is, állandóan aránylag jelentékeny quantum buzát vonzott az országba, mely bevitel ezen mesterséges elem nélkül nem létezett volna. A kivitelnél ellenben. ha megengedhető is, hogy ez a praemium némi részben befolyásolta, az a hányad, melyet ez a mesterséges úton fejlesztett rész képvisel, a kivitel egészéhez képest állandóan csak néhány százalékot tesz ki, tehát a különben létesülő kivitelt kevéssé szaporitja és ennélfogva hatását lényegileg nem módositja. Egy példa megvilágitja ezt a különbséget. Az őrlési forgalom aerája előtt 1890-ben *43 millió mmázsa* buzatermés mellett a *17 koronás* átlagos évi buzaár mindössze *262.000 mmázsa buzát*[1]) vonzott az országba, alig többet mint az őrlési forgalom utáni 1900-ik évben 41·4 millió mmázsa termés mellett a 15·08 koronás évi átlagár (220.000 mm.); ellenben az őrlési forgalom virágzása idején 1894-ben 42 milliós és 1895-ben 46·8 milliós termések, az egész két évtized legalacsonyabb árai *(15·69* s *13·78)* daczára a bevitel *898.000*, illetőleg *928.000* mmázsa volt, majdnem négyszerte akkora, mint az emlitett 1890. és 1900-iki két évben. A kivitelnél ilyféle különbségek nem észlelhetők. Az őrlési forgalom nélküli 1890-iki évben 15·1 millió mmázsa és az 1900-iki évben 14·9 millió mmázsa, ellenben az őrlési forgalom aerájabeli 1894-iki évben 13·4 millió mmázsa és az 1895-iki évben 15·3 millió mmázsa a kivitel.

Az őrlési forgalom nélküli korszakban az idetartozó 11 év közül 7-ben az évi bevitel egész-mennyisége 164—326 ezer mmázsa között mozog. Ezek oly minimális quantumok, hogy azoknak

[1]) Kivitel és bevitel számadataiban mindig a *liszt* is benfoglaltatik, buzára átszámitva.

mennyiségbeli jelentősége akár nagy, akár kis termésű években egyszerűen zéróval egyenlőnek vehető. Ezekben az években tehát a beviteli mennyiségek elhanyagolhatók, a bevitel hiányzónak veendő. Mint ilyennek áremelő hatást kell neki vindikálni. Már pedig e 7 év közül 4-ben: 1885-, 1887-, 1890- és 1900-ban az árfejlődés hanyatló irányú volt. Ennélfogva ezekben mint hiány nem vált érezhetővé a bevitel. A többi 3 évben a bevitel hiánya találkozván áremelkedéssel, e tekintetben az összefüggés lehetősége a priori nem tagadható. De ha megfontoljuk, hogy Magyarország kiviteli terület, melyben a bevitel hiánya a normális viszonyokat jellemzi, ebből a negativ momentumból positiv hatásokra következtetni annál inkább kell óvakodni, mivel ezen évek árfejlődésében nem vehető észre olyan mozzanat, mely igazolná azt a feltevést, hogy a termés okozta áremelkedést a bevitel mennyiségi alakulása érezhetően fokozta. Legfeljebb, ha a bevitel mint negativum az áremelkedésnek útját nem állta.

A bevitelnek mint positivumnak hatását ezek után csak ezen négy esztendőben kereshetjük: 1882, 1883, 1884 és 1901. Itt meg ezt tapasztaljuk:

1882-ben a termés közepes, az évi ár, az absolute véve jelentékeny (818.000 mm.) bevitel daczára, magas. A termés megnövekedése pedig erős s ezzel egybevágón az árhanyatlás is, de hogy ebben aligha lehet nagy része a bevitelnek, eléggé következik abból, hogy éppen az év *első* három hónapjában, mikor az árhanyatlás legerősebb volt, a bevitel mindössze 103 ezer mmázsát tett, az évi quantumnak nem is nyolczadrészét.

1883-ban rendkivül kis termés, elég magas ár. A termés-csökkenés azonban nem jut arányosan kifejezésre az árgyarapodásban. Ez az egyetlen esztendő, a melyben a termés absolut és relativ mennyiségével szemben a bevitel árcsökkentő hatása supponálható. De ez a suppositio nem oszlathatja el a skepsist az iránt, vajjon havi 63, 67, 57, 70 ezer mmázsányi beviteli tételek representálják-e azt az erőt, mely képes volt a 26 millió mmázsányi termés árcsökkentő hatását eredményesen ellensulyozni?

1884-ben kis, de az előzőhez képest megnövekedett termés mellett jelentékeny bevitel. Az ár inkább alacsony, a termés növekedésével párhuzamosan a bevitel is hathatott. Csakhogy az éppen az év első részében mutatkozó erős árhanyatlás szemben a bevitel lassú fejlődésével nem tür meg következtetést ezen hatás nagy fokára.

1901-ben a közepest megközelitő (csökkenő mennyiségű) termés áremelkedéssel, melyet az 582 ezer mmázsányi bevitel nem ellensúlyozhatott.

Egyetlenegy év van tehát, a melyben a bevitel quantumának a tényezők constellatiója szerint jelentékenyebb hatást szabad tulajdonitani. A többiekben a hatás mindig kérdéses vagy legjobb esetben gyenge. Hol vannak tehát azok az esztendők, melyek igazolnák Gerster azon tételét, hogy a buzaár számbeli értékét »*döntő hatással*« a termés mellett »*csak a behozatal minéműsége szabja meg*«. Ha valóban döntő árképző tényező a bevitel, miért van, hogy 1893-ban, midőn 45·9 millió mmázsa terméshez 1,459.000 mmázsa óriás bevitel járul, az átlagár mégis

15·15 korona, mig az 1894-iki 42 millió mmázsa termés és a fentinél jóval kisebb: 898.000 mmázsányi bevitel mellett csak 13·69 korona az átlagár? A nagy termés hatását a nagy bevitel csak úgy nem birta fokozni, mint a kisebb bevitel nem birta csökkenteni.

Ime még akkor is, a mikor a bevitel quantumánál fogva mélyreható nyomára kellene akadnunk az árfejlődésben, hatása praegnansul nem nyilvánul. Az a tétel tehát, hogy a behozatal döntő befolyású tényezője az árképződésnek, annak számadataiból nem igazolódik be.

A mi viszont azt a hatást illeti, melyet az ár a bevitelre gyakorolt, az a priori feltevés a mellett szól, hogy magas árak nagy bevitelt támasztanak, alacsony árak kis bevitelt. Ebből a szempontból szintén különbséget kell tenni az őrlési forgalombeli és őrlési forgalom nélküli évek között. Mert az előbbiekben a vámvisszatérítés praemiuma, ha nem is az egész bevitelt, de legjelentékenyebb hányadát függetlenül az áraktól segitette át a határon. Innen van, hogy a legnagyobb árdivergentiák mellett is a behozatal állandóan nagy. Egyébbiránt határozottan körvonalozott olynemű hatása az árfejlődésnek, hogy magas ár nagyobb bevitelt eredményez mint az alacsony, sem az egyik sem a másik csoporban nem észlelhető, a mint ezt az árak magassága szerinti következő csoportositásból látni:

a) *őrlési forgalombeli évek:*

	Átlagár fillér	Bevitel q
1897	25·83	2,455.000
1891	21·06	800.000
1898	19·83	2,226.000
1892	16·38	1,200.000
1899	16·05	926.000
1896	15·83	1,059.000
1893	15·15	1,459.000
1895	13·78	928.000
1894	13·69	898.000

b) *őrlési forgalom nélküli évek:*

	Átlagár fillér	Bevitel q
1883	19·98	907.000
1882	19·82	818.000
1886	17·66	191.000
1889	17·41	326.000
1884	17·23	945.000
1901	17·08	576.000
1890	17·—	262.000
1885	16·18	327.000
1900	15·08	220.000
1888	14·97	164.000
1887	14·55	172.000

Ezek után bátran állithatni, hogy az árfejlődésben és a bevitel alakulásában kifejezésre jutó kölcsönhatása az árnak s a bevitelnek a számbeli adatokból ki nem mutatható.

XIV.

A *kivitelre* térve át, az eddigi fejtegetések után külön bizonyitásra nem szorul, hogy az áralakulás, ellentétben Gerster feltevésével, *nem igazodik az előző félévi kivitelhez.* Csupán egy typikus példán akarom ezt demonstrálni.

1898-ban a termés 38·0 mill. q, szemben az előző évi 23·7 mill. q terméssel
1882-ben a » 37.8 » » » » » » 25·0 » » »

tehát szintén igen kis terméssel. Az első félévi fejlődés tehát e két évben szinte azonos termésbeli viszonyok között megy végbe, ugy hogy az áralakulásbeli különbségeket a kiviteli és beviteli különbségeknek kellene eldönteniök. Mégis *1882-ben* az ár a juliusi 21·84-ről a *januári* 19·58 fillérre (—226 fillérrel) hanyatlik, jóllehet a kivitel 1882 első felében igen jelentékeny (19·4%), a bevitel meg gyenge s igy mindkét tényezőnek egyesülve nagy *árgyarapitó* hatást kellett volna kifejteniök; ellenben

1898-ban a juliusi 21·69-ről (tehát majdnem azonos árniveauról mint 1882-ben) a januári 20·66-ra (azaz csak —103 fillérrel) csökken, mindannak daczára, hogy akkor a julius-deczemberi kivitel jóval kisebb (16·3%), a bevitel pedig szerfelett nagy (az összes 40 félév alatt csak egyetlen egyszer volt nagyobb) tehát kivitelnek is, bevitelnek is egyformán *árapasztó* irányban kellett volna működniök. Mégis emitt kisebb az apadás, mint amott. Igy elég nyilvánvaló, hogy a januári ár kialakulását nem az előző félévi kivitel-bevitel minősége szabja meg.

Egészben csak az a szabályszerűség jelentkezik, hogy a második félévben *a kivitel kisebbedésével többnyire párhuzamosan jár az ár emelkedése.*

Ennél pontosabban meghatározható közvetlen összefüggés kivitel és ár között nem tünik ki a statisztikai adatokból.

De ár és kivitel egyaránt függvén a terméstől, nagyon fontos annak a viszonynak tisztázása, melyben a kivitel a *természhez* áll.

Általában nagy termés nagy kivitelt szül, kis terméssel kis kivitel jár. De kivitel és termés között csak összefüggést találunk, nem megegyezést. Olyanformán, hogy

15 millió q-nyi vagy azon felüli kivitel 43 millión aluli termésnél nincsen
14 „ „ „ „ „ „ 39·5 „ „ „ „
De már pl. 13 milliós kivitel van 36·6 milliós termésből
12·6 „ „ „ 37·8 „ „
ellenben 40·6 milliós termésből csak 12 millió q kivitel
39·6 „ „ „ 11·6 „ „ „
viszont 38 „ „ „ 10·7 „ „ „
32·6 „ „ „ 10·5 „ „ „
26·5 „ „ „ 10·2 „ „ „

végül a 10 millió q-nál kisebb kivitelek csak a 30 milliós, illetve. ennél kisebb terméseknél találkoznak.

Gerster szerint termés és kivitel közt állandó az arány, melynek coëfficiense 32%. Ez azonban csak átlagszám meglehetősen divergáló számértékekből és abstract mivoltában csak tág általánosságban tájékoztat a kivitel és termés közti viszonyról. Ezen 32%-os átlag ugyanis 27·9%—38% között mozgó skálának a középszáma. Azonfelül, ha már átlagot keresünk, olyanra van szükségünk, mely nem negligálja a nagy és kis termések között e tekintetben fennálló nevezetes különbséget. Gerster fölállit ugyan 4 kategoriát: I. a 28·8 millió q-nál kisebb, II. a 28·8—36·8, III. a 36·8—41·7 és IV. a 41·7 millió q-nál nagyobb buzatermésű esztendőkből s kiszámitja, hogy minden egyes csoport kiviteli átlaga a termésátlag 32%-a. (Bár ugy is téved, mert az I. csoportnál az átlag nem 32%, hanem 34%). De ez nem helyes utbaigazitás. Mert ha eme kissé mesterkélt csoportositás helyett a terméseket 2 természetes nagy csoportra osztjuk, u. m.: a 20 évi termésátlagon (37·3 millió q-án) felülieket a nagy termések, a többieket pedig a kis termések csoportjába, akkor a két csoport kiviteli átlagszázalékai helyesebb bepillantást engednek a termés és kivitel közötti arány alakulásába. A nagy termések kivitele ugyanis 31·9%, a kis termések kiviteli átlaga pedig 33·8%. Azaz: *nagy termésekből a kivitel aránylag kisebb* (és a belfogyasztás nagyobb), a kis termésekből pedig a kivitel nagyobb (és a belfogyasztás kisebb).

Ennek az aránynak, kivitel és ár közötti viszony szempontjából nagy fontossága van. Már *egyenlő arányú* kivitelnek is nagyobb erővel kell befolynia az árak emelésére kis termésekneél, mint nagy terméseknél, annál jelentékenyebbnek kell ezt az árgyarapitó hatást számba vennünk, ha az arány a kis termés nagyobb quotiensével fejeződik ki. Magyarázatra nem szorul, hogy egy 26·5 millió q termésből 10·2 millió q = 38% kivitel erősebben kell hogy magát éreztesse, mint

46·8 millió q termésből 15·3 millió q = 32·7%, vagy
40·6 „ „ „ 12 „ „ = 29·6% kivitel.

A kivitel havi elosztását a következő átlagszámok tüntetik fel:

Nagy termésű években:

	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.
ezer mmázsa	916	1331	1406	1362	1308	1037	871	899	1061	1066	1150	991
százalékban	6·8	9·9	10·5	10·2	9·08	7·7	6·5	6·7	7·9	8·—	8·6	7·4

Kis termésű években:

	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.
ezer mmázsa	864	1009	927	940	898	765	699	699	788	744	809	666
százalékban	8·8	10·3	9·5	9·6	9·2	7·8	7·1	7·1	8·—	7·6	8·2	6·8

Ezen összeállitásból a fejlődés menetére nézve kiolvashatjuk, hogy a nagy termésű években a kivitel juliusban gyengén indul (6·8%-kal, tehát a havi átlagnál kisebb mennyiséggel), de hirtelen fellendül és szeptemberben éri el a legmagasabb havi quantumot (10·5%), kis lehajlással október-novemberben is ezen a niveaun tartja magát, deczemberben azután erősen hanyatlik (a havi átlag alá), januáriusban a legmélyebb pontra

száll le, mire májusig emelkedik (valamivel a havi átlag fölé) és végül juniusban ujra apad. Kistermésű években ugyanolyan hajlású vonala van a fejlődésnek, mégis azzal a figyelemreméltó különbséggel, hogy a kiviteli mozgalom az év elején aránylag sokkal *erősebb*. Mindjárt juliusban a havi átlagon felül áll s már augusztusban szökik fel a culminatiós pontra (10·3%-kal), azután e magaslat közelében mozog csekély lekanyarodással novemberig, deczemberben szintugy mint a nagy termésű években, az átlag alá száll, melyet többé el nem ér, februárban jut el a legmélyebb pontig, innen megint emelkedik májusig és juniusban az évi legalacsonyabb niveaura sülyed.

A nélkül, hogy szem elől tévesztenők, hogy ezek átlagszámok, tehát nagyon messzemenő következtetésekre nem szabad magunkat elragadtatni, a fejlődés következő szabályát szabad belőlük construálni: A fejlődési vonal egészét tekintve, *nincs elvi különbség* nagy és kis termésű évek között, csak quantitativ különbség van köztük. A mozgalom négy ütemű: először gyors emelkedés a legmagasabb pontig (augusztus—szeptemberig), azután lassú, majd gyorsuló leszállás a legmélyebb pontig (január—február), onnan megint emelkedés (májusig) és végül juniusban erős lekanyarodás. A kis termésű éveket megkülönbözteti az év elejének jellegzetes hevessége, gyorsabb lüktetése: hamarabb jut el a legmagasabb pontig és az első három hónapban az évi kivitel 28·6%-át teszi, mig a nagy termésű évek megfelelő %-a: 27·2. E különbséget kiemelve, megtoldjuk még azzal, hogy julius-augusztusra *7* kis termésű évben *4* maximalis kivitel esik, ellenben *13* nagy termésű évben csak *1* maximum és ezeket a megállapitásokat hozzákapcsolva az előbb, az évi átlagos kivitel adataiból kitüntetett ama momentummal, hogy kis termésű évek relativ kivitele jelentékenyebb, mint nagy termésüeké, megbizható alapon kimondhatjuk a tételt: hogy *kis termések nyomán relative nagyobb és gyorsabb fejlődésű kivitel keletkezik, mint nagy termésekből.*

A mily jellegzetes szabálya ez a kivitel fejlődési vonalának és a mily fontosnak tetszik a kivitel és az árfejlődés összefüggése szempontjából: ezt az összefüggést kimutatni nem lehet. A kivitel és az árak fejlődési görbéinek egybevethetősége nincs meg, mert az árak nem nagy és kis termések szerint osztályozódnak. A kivitel két görbéje egyforma hajlású, az árak két görbéje ellentétes hajlású. Összefüggést akkor sem birunk meglátni, ha az egybevethetőség kedveért az árakat is nagy és kis termések szerint csoportositva foglaljuk egybe, tultéve magunkat ezen csoportositás irányában támadó scrupulusokon.

Ide iktatom ezt azt összefoglalást is:

Kis termésű évek havi átlagárai:

juli	auguszt.	szept.	okt.	novemb.	decz.	január	február	márcz.	április	május	jun.
18·03	18·19	18·05	18·19	18·36	18·55	18·85	19·19	19·30	19·66	19·71	19·13

Nagy termésű évek havi átlagárai:

juli	auguszt.	szept.	okt.	novemb.	decz.	január	február	márcz.	április	május	jun.
16·93	16·01	15·76	16·09	16·40	16·54	16·56	16·51	16·51	16·37	16·53	16·62

XV.

Gerster tételei *saját adataira sem illenek.* Szerinte *nagy* termés nyomában nagy kivitel az árat gyarapitja; ez árgyarapodásnak, minthogy szerinte a kivitel hatása a félévet követő első hónap árában mutatkozik, a *januáriusi* árban kell kifejezésre jutni. Már pedig 13 nagy termésű év közül ezekben: 1882, 1887, 1892, 1893, 1894 és 1899-ben a tétel ellenére a januáriusi ár alacsonyabb a juliusinál. A tétel szerint továbbá a *kis* termés szülte kis kivitel az árat (természetesen a januáriusit) csökkenésre kellene birnia. Ám hét kis termésű esztendő közül 4-ben a formula ellenkezőjét találjuk: 1886, 1889, 1897 és 1901-ben a januári ár magasabb az előző juliusinál. Ime az adatokat szolgáltatott 20 év közül épen tizre nem illik az azokra szerkesztett szabály.

De egyébbként is megmagyarázhatatlan, hogy mikép lehetett a Gerster alkalmazta módszerrel ezeket a tételeket levezetni? Ő félévi közök által elválasztott időpontok ármozzanatain vizsgálta az alakulásokat s a tényezők hatását, a közbeeső fejlődést pedig egészen mellőzte. Ennélfogva tételei, ha csakugyan helyesen volnának az ő anyagából megszerkesztve, legjobb esetben a félévi határállomásnak félévi határállomáshoz való viszonyára lehetnének érvényesek és az a kérdés támad: minő jogon, minő bizonyitékok alapján állithatni fel a közbeeső, meg sem vizsgált fejlődési időszak törvénye gyanánt olyan szabályt, melyet más időpontokon észlelt jelenségekből vezettek le?

Gerster tételei szerint az ár pályája nagy termésű években rendszerint csökkent árral *alacsonyan indul,* emelkedéssel folytatódik és hanyatlással végződik. Pedig a fent (526. lapon) a havi átlagfejlődésen láttuk, hogy épp megforditva: *nagy termésű* évek árpályája *juliusban* a *legmagasabb* ponton áll, onnan lekanyarodik és végül megint fölfelé fordul. S a mit az átlag mutat, az a speciális esetek által is igazolódik: 13 nagy termésű év közül 9 év árfejlődése egyezik az átlaggal. Szintugy vagyunk a thesisnek kis termésű évekről szóló pendantjával. E szerint az ár magasan indul és előbb-utóbb hanyatlásra fordul. Pedig épp ellenkezőleg a *kis termésbeli* ár fejlődésbeli vonala *alacsonyan* indul és bár eleinte habozással, de később erős lendülettel feltartóztathatatlanul az egész éven át emelkedik s csak juniusban következik be az ár zsugorodása. Egyenkint nézve az éveket, 7 kis termésű évben julius 3-szor tünteti fel az év legalacsonyabb árát és csak kétszer nem következik utána áremelkedés.

Az árképező tényezők kapcsolatát sem tüntetik fel helyesen e thesisek. Nem áll, vagy legalább részben nem áll, hogy nagy termés nagy kivitelt szül és hogy kis termés kis kivitelt szül, hisz láttuk, hogy kis termések kivitele relative s éppen az árfejlődés elején jóval nagyobb, mint a nagy terméseké. S éppen az árfejlődés szempontjából a kivitel relativ nagyságának van fontossága. Mert ha a kivitelnek hatást tulajdonitunk az árra, akkor kis terméseknél a viszonylagos nagy kiviteltől semmiesetre sem árapasztó, hanem okvetlenül ár-gyarapitó hatást kell várni. S a mint nem állnak az előtételek: hogy nagy termés nagy kivitelt okoz és hogy ez a nagy kivitel az árt gyarapitja; vala-

mint, hogy kis termés kis kivitelt okoz és hogy a kis kivitel az árt csökkenti: szintugy megdőlnek az utótételek, melyek szerint a bevitel szaporodása a felszökött árt apasztja.

Lássuk még, hogy pl. egyes években mikép applikálódnak a thesisek.

1887-ben a termés nagy: 42·4 millió q. A kivitel, 12·3 millió q., absolute elég jelentékeny, de a termésnek mindössze 29%-a, tehát éppen nem nagy. A fejlődés vonala pedig: a kivitel juliusban legkisebb, azután fokozatosan nagyobbodik s novemberben éri el tetőpontját; az ár juliusban nem csökkent, hanem meglehetősen magas: 19·96 K, leszáll augusztusban, még tovább szeptemberben. Miért kedődik aztán októberben az árgyarapodás és miért éri el márcziusban tetőpontját, holott az árgyarapitó kivitel novemberben van zenithjén, arra a fenti törvény nem ad magyarázatot. A bevitel fejlődéséről »mindaddig, mig az ár tetemesen nem apad«, szó sincs; az egész bevitel nevetségesen csekély ez évben.

1888-ban nagy termés (39·5 millió) csökkent juliusi árral: 14 K. Óriás kivitel fejlődik: egy félesztendő alatt 8·4 millió q, a termés 21.2%-a (a legmagasabb arányszám, mely előfordul). Szerző theoriája szerint ily kivitel az árt gyarapitja, persze a következő félévit (hisz ő mást nem vizsgált). S csakugyan az 1889-iki januári ár 15·14 K. Csakhogy valósággal az áremelkedés jóval előbb állt be, mert már augusztusban felszökik 14·98 K-ra, szeptemberben 15·04-re, októberben 15.78-ra, de aztán megint hanyatlani kezd: novemberben 15·74, deczemberben 15·48, ugy hogy mire januáriusban az ár eléri a 15·14 K-t, az nem emelkedő, hanem csökkenő ár! Az ár aztán némi hullámzással tovább csökken, a miben azonban a »fokozódó bevitel«-nek semmi része nincs, mert az egész évi bevitel szót sem érdemel, a II. félévi pláne mindössze 64.000 q.

Nehány kis termésű évet is vegyünk szemügyre.

1884. Kis termés: 30 millió q. absolute és relative kis kivitellel, de épenséggel nem mutatkozik árjavulás, hanem a juliusban megkezdődött árcsökkenés folytatódik körülbelül deczemberig, azután pedig az év végeig emelkedő irányzat váltja fel.

1885. Kis termés, absolute kis, relative közepes, de novemberig erősen emelkedő kivitel. Semmiféle árjavulás, mert a már juliusban kezdődött árhanyatlás némi hullámzással folytatódik egészen a második félévbe s ezt a hanyatlást a bevitelnek a hiánynyal határos csekély volta sem tartóztatja fel.

1901. Az átlaghoz közeledő kis termés. Juliusban nincs árjavulás. A kivitel erős, különösen relative (34·9%), az első három hónapban nagyobb, mint a nagy termések correspondeáló időszakának átlagos kivitele, tehát emelően kellene hatnia az árra. De az ár csak októberben, mikor a kivitel tetőfokát érte, mutat prononcirozott hajlandóságot az emelkedésre, mely csökkenő kivitel s gyenge behozatal mellett az év végeig folytatódik. Egyetlen ponton sincs nyoma annak, hogy a behozatal (a formula szerint) a nagy árjavulást fékezné.[1])

[1]) Az adatok könnyebb ellenőrizhetése végett a csatolt táblázatot közlöm.

Termésév	Termés mill. q.	Évi átlagár	A vizszintes rovatok *első* sorában a havi *kivitel*, *második* sorában a havi *bevitel*, s *harmadik* sorában a havi *átlagár* van feltüntetve, kivitel s bevitel ezer métermázsában; a kivitel évi és félévi összege millió métermázsában												Juliusi félévi kivitel, bevitel, átlagár	Januári félévi kivitel, bevitel, átlagár	Évi kivitel és bevitel összege	Kivitel termés százalékában
			julius	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	január	febr.	márcz.	április	május	junius				
1882	37·8	19·82	785 59 2184	1976 20 1996	1330 24 1814	1207 14 1872	1171 110 1868	843 108 1902	918 69 1958	886 95 1998	916 59 2012	924 84 2022	908 109 2054	761 67 2118	7·3 335 1939	5·3 483 2026	12·6 818 —	33·4 — —
1883	26·—	19·98	592 63 2088	941 67 2114	924 57 2026	759 70 1966	726 104 1982	653 100 1960	580 25 1928	633 25 1958	701 80 1960	593 78 1960	706 100 2016	627 138 2028	4·6 461 2022	3·8 446 1974	8·4 907 —	32·3 — —
1884	30·—	17·23	780 83 1926	778 41 1674	805 81 1608	938 59 1596	903 101 1608	763 92 1610	2385 284 1672		1720	798 25 1840	695 93 1872	598 86 1854	5·— 457 1670	4·5 488 1776	9·5 945 —	31·4 — —
1885	32·6	16·18	712 65 1726	1006 19 1512	1094 24 1506	1184 31 1580	970 28 1578	683 18 1596	666 32 1596	722 16 1666	907 31 1724	855 24 1696	963 25 1626	691 14 1616	5·6 185 1580	4·8 142 1656	10·5 327 —	32·1 — —
1886	29·9	17·66	829 11 1606	1158 13 1656	918 12 1734	757 14 1732	860 17 1710	752 22 1770	686 17 1838	644 12 1824	743 17 1836	766 15 1864	838 14 1822	693 27 1808	5·2 89 1700	4·4 102 1832	9·6 191 —	32·6 — —
1887	42·4	14·55	618 9 1696	1170 9 1396	1266 2 1356	1267 19 1396	1368 14 1422	961 16 1452	841 17 1462	810 10 1452	866 18 1500	907 16 1464	1185 20 1472	1068 22 1450	6·6 69 1452	5·7 103 1458	12·3 172 —	29·— — —
1888	39·5	14·97	1102 16 1400	1679 14 1498	1688 17 1504	1606 24 1578	1299 18 1574	1046 11 1548	946 12 1514	822 10 1488	1144 10 1500	1148 11 1472	1188 11 1444	990 10 1456	8·4 100 1516	6·2 64 1478	14·6 164 —	37·— — —
1889	26·5	17·41	1096 19 1710	905 11 1732	725 20 1726	875 38 1720	953 23 1694	903 34 1750	702 16 1742	765 18 1762	853 57 1790	749 21 1822	842 19 1722	758 50 1736	5·5 145 1720	4·7 181 1762	10·2 326 —	38·— — —
1890	43·—	17·—	1169 13 1600	1580 49 1468	1811 23 1488	1609 31 1506	1478 19 1610	1043 26 1650	752 10 1656	1112 11 1702	1051 8 1748	1310 33 1908	1246 19 2076	883 20 1998	8·7 161 1552	6·4 101 1848	15·1 262 —	35·1 — —
1891	39·6	21·06	706 41 2110	1436 22 2174	1293 24 2146	1105 75 2166	974 162 2288	1024 58 2284	757 kbl. 400 2228	725 2184	843 2086	863 1920	997 1850	919 1804	6·5 382 2194	5·1 400 2018	11·6 782 —	29·3 — —

Termésév	Termés mill. q.	Évi átlagár	A vizszintes rovatok *első* sorában a havi *kivitel*, *második* sorában a havi *bevitel*, s *harmadik* sorában a havi *átlagár* van feltüntetve, kivitel s bevitel ezer métermázsában; a kivitel évi és félévi összege millió métermázsában												Juliusi félévi kivitel, bevitel, átlagár	Januári félévi kivitel, bevitel, átlagár	Évi kivitel és bevitel összege	Kivitel termés százalékában
			julius	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	január	febr.	márcz.	április	május	junius				
1892	40·6	16·38	892	1074	1185	1143	1058	1021	626	899	1160	981	1111	836	6·4	5·6	12·—	29·5
			kbl. 600						34	62	53	175	63	191	600	578	1178	—
			1744	1662	1606	1592	1578	1592	1594	1602	1576	1624	1750	1746	1628	1648	—	—
1893	45·9	15·15	823	1139	1297	1237	1264	987	1026	822	1092	1037	1074	1034	6·7	6·1	12·8	27·9
			136	125	27	53	216	143	87	124	144	190	57	157	700	759	1459	—
			1652	1552	1526	1510	1500	1508	1522	1516	1498	1520	1422	1466	1540	1490	—	—
1894	42·—	13·69	1034	1043	1225	1245	1295	1064	898	891	1174	1089	1315	1128	6·9	6·5	13·4	31·9
			46	96	20	41	36	274	67	97	44	99	43	35	513	385	898	—
			1404	1320	1286	1292	1334	1356	1336	1328	1392	1432	1500	1454	1332	1407	—	—
1895	46·8	13·78	1072	1301	1481	1405	1632	1221	1054	1111	1186	1263	1315	1268	8·1	7·2	15·3	32·7
			38	51	96	140	128	94	151	23	64	68	82	73	467	461	928	—
			1376	1260	1284	1324	1382	1378	1428	1434	1402	1414	1422	1382	1334	1423	—	—
1896	43·9	15·83	1274	1341	1687	1783	1644	1306	997	859	1220	1115	1202	951	9·—	6·3	15·3	34·8
			62	68	92	150	156	110	54	33	104	63	86	81	638	421	1059	—
			1354	1372	1442	1546	1638	1678	1722	1660	1646	1590	1622	1732	1505	1662	—	—
1897	23·7	25·83	943	982	757	742	831	646	510	489	647	563	561	336	4·9	3·1	8·—	33·5
			40	69	174	183	239	230	145	161	244	429	314	237	935	1520	2455	—
			2036	2512	2496	2560	2628	2618	2616	2655	2637	2773	2977	2484	2475	2690	—	—
1898	38·—	19·83	542	1101	1284	1295	1175	858	681	691	743	726	820	800	6·2	4·5	10·7	27·9
			121	121	126	208	260	333	132	142	230	162	220	171	1169	1057	2226	—
			2169	1883	1840	1958	2082	2082	2066	2060	2048	1858	1830	1924	2002	1964	—	—
1899	40·9	16·05	816	1125	1252	1390	1272	919	922	945	1102	1240	1272	1136	6·8	6·6	13·4	32·7
			85	61	81	141	146	213	10	18	42	28	32	69	727	199	926	—
			1860	1726	1700	1674	1602	1578	1530	1522	1512	1524	1524	1508	1690	1520	—	—
1900	41·4	15·08	1079	1337	1488	1413	1373	1194	906	1120	1304	1266	1318	1114	7·9	7·—	14·9	36·—
			31	25	34	11	16	24	5	17	16	15	16	10	141	79	220	—
			1456	1506	1496	1504	1482	1490	1512	1512	1542	1536	1528	1574	1483	1534	—	—
1901	36·6	17·08	1097	1296	1271	1326	1413	955	958	848	870	883	1064	964	7·4	5·6	13·—	34·9
			7	15	41	140	56	40	31	67	49	74	40	22	299	283	582	—
			1532	1544	1538	1584	1654	1682	1806	1870	1848	1810	1766	1868	1589	1828	—	—

XVI.

Egy kis kitérést kell még tennünk Gersternek az áralakitó tényezőkről általánosságban tett egyik kijelentésére. Azt mondja:

»Az áralakulásban mindenek felett a termés és a valóságos forgalom hatása érvényesül. A határidőre szóló valóságos és szinlelt kötéseknek tehát az ár alakitásában döntő szerepük nincsen.«

Ezzel egészben véve egyetérthetünk. De mégis kissé sommás elintézése egyik igen fontos árformáló tényező szerepének. Csak az a kérdés, hogy mit értünk »döntő« alatt. Hisz a »természetes« tényezők áriránytó képessége is bizonyos korlátok között érvényesülhet csak és kétségtelen, hogy rendszerint sem a kivitel, sem a bevitel nem téritheti el az áralakulást a termés (és fogyasztás) szabta iránytól, legfeljebb csak fokozhatják vagy fékezhetik a főtényezők vezérelte mozgalmat. De ha vizsgáljuk, hogy mekkora e tényezők módositó ereje, meddig terjed módositó hatásuk, akkor a *speculatio* áriránytó hatását nem fogjuk nagyon elhanyagolhatónak minősiteni.

Ilynemű vizsgálatra igen alkalmas a speculatio rendkivüli tevékenysége által emlékezetes 1891-iki év egybevetése az 1888-iki évvel. Mindkét évben a termés csaknem azonos nagyságú (1891: 39·6 millió q, 1888: 39·5 millió q), mindkettő az előző terméshez képest csökkenést, még pedig majdnem egyforma csökkenést (—3·4 millió q és —2·9 millió q) mutat. Az ár azonban ugy alakul, hogy 1888-ban absolut és relativ óriás (37%-os) kivitel és két évtized legkisebb bevitele mellett, tehát minden természetes tényező árfokozó működése mellett, az előző évi 14·55 kor. átlagárról, tehát eléggé alacsony árniveauról, csak 14·97 kor.-ra, tehát összesen 42 fillérrel emelkedett, jóllehet a következő év egyike a legkisebb termésű éveknek, tehát ez az uj termés sem gyakorolhatott előre árgyengitő hatást. Ezzel szemben 1891-ben, mikor ugyanekkora termésből 3 millió métermázsával kisebb kivitel (29·3%), az 1888-ikinél körülbelül ötször nagyobb bevitel, tehát e két tényezőnek sokkal inkább árcsökkentő, mint áremelő alakulása mellett, az amugy is magas előző évi árniveauról: 17·— kor.-ról 21·06 kor.-ra szökik fel az ár, jóllehet az év vége felé a következő nagy termés előre éreztette árgyengitő hatását. Aligha tévedünk, ha az 1888-iki 14·97 kor.-nyi és az 1891-iki 21·06 kor.-nyi átlagárak közötti 609 fillérnyi különbözetet javarészt az 1891-ben működött speculitio árfelhajtó hatásának tulajdonitjuk. Ha pedig ezen hatást nagyon óvatosan akarjuk felbecsülni, legalább az 1891-ben 1890-hez képest beállott 406 fillérnyi áremelkedés nagyobb része szinte kétségtelenül a speculatio rovására irandó. Tekintetbe véve, hogy 400 fillérnél nagyobb évi árdifferentiák mindössze ötször fordulnak elő a 20 évben, az évi árak közötti átlagos differentia pedig nem nagyobb mint 268 fillér: felkinálkozik az a következtetés, hogy bizonyos esetekben a speculatiónak igen jelentékeny árképző ereje van. Hogy mennyiben s hogyan befolyásolja az ár-

képzést, azt természetesen csak esetről-esetre külön oknyomozva lehet kideriteni.

A kutatás mindig szűk körben fog mozogni, ha a termés mellett csak kivitelt és bevitelt tekint fontos áralakitó tényezőknek. Maga Gerster is pl. az 1896-iki évben az őszi kiszántások és a következő inséges termés előrevetett hatását kénytelen figyelembe venni. De vajjon más, csendesebb mozgalmú években az ilyféle vagy egyéb, Gerster által mellőzött, tényezők vagy körülmények nem gyakoroltak-e az áralakulásra számottevő befolyást, az nyilt kérdés, melyet tüzetes vizsgálat nélkül lehetetlen tagadó értelemben eldönteni; sőt az ármozgalmak ismerője inkább igenlő feleletet vár.

XVII.

Összefoglalhatjuk vizsgálataink eredményét. A Gerster által hézagos adatokból megrajzolt képe az áralakulásnak nem egyezik a valósággal; az a formula, melyet ő levezet, nem bizonyul helyesnek. De a statistikai adatokból az áralakulás szabatos formulája egyáltalán ki nem olvasztható. Szabály-, törvény-, formulafélét hiába keresünk azokban. Éppen csak tendentia ismerhető fel kétféle irányú árfejlődésre: hanyatlóra, a hullámvölgy irányában lefelé s azután megint fölfelé, és emelkedőre, a hullámhegy irányában fölfelé, majd megint lefelé kanyarodó pályán. Gerster formulája is ilyféle mozgalmat ábrázol, csakhogy éppen megforditott hajlással, mint a milyen az adatokban valósággal elénk tünik.

Az árfejlődés vonalának egyetlen határozottan iránytszabó tényezője gyanánt a termés ismerhető fel, melynek nem pusztán absolut nagysága, hanem az előző terméshez viszonyitott megnövekedése vagy csökkenése is hat, de igen tág s elmosódó határú szabályossággal.

A vizsgált másik két tényező közül sem a bevitelnek, sem a kivitelnek az áralakulásra gyakorolt hatását az adatokból kimutatni nem lehet, sem a fejlődés nagy vonalaiban, az átlagban és általánosságban, sem az évközi hullámzás részleteiben. A kivitel fejlődési vonala ugyan nagy szabályosságot mutat, de nem vág egybe az árhullámzással. Csak az a közös vonás fűzi egybe az árt s a kivitelt a terméssel, hogy a terméség első időszakában mindkettő elevenebb mozgalmú, a kivitel nagyobb s az ár rendszerint alacsonyabb, mint később.

A termés, mint az ár eredőjének főcomponense mellett nem a kivitel és bevitel dönti el az áralakulást, hanem a — *fogyasztás*. Ez az árfejlődés erő-egyenközényében a másik főcomponens.

Kudarczot kell vallani minden kisérletnek, mely az árfejlődést a fogyasztás alakulásának figyelembevétele nélkül, vagy a fogyasztás amolyan töredéke segitségével, a minő a kivitel, akarja megmagyarázni. Hogy a termés hatása a termés számviszonyainak teljesen megfelelően nem jut kifejezésre, annak oka főképpen az, hogy a termés hatása jórészt attól függ, hogy

milyen fogyasztással találkozik. Bizonyos mérvben ugyan a fogyasztás is a terméstől függ, de a termés mellett a fogyasztás döntő, mert az áralakulásba közvetlenül a fogyasztás viszi át a termés hatását. A fogyasztás alkalmazkodik ugyan a terméshez, de nem mindig egyformán; az a mód, a hogyan, s az a mérv, a melyben alkalmazkodik, határozóan foly be az áralakulásba.

Mint minden ár a kereslet és kinálat egymáshoz való viszonyából keletkezik, a buzaár alakulása is attól függ, hogy a termés és fogyasztás milyen keresleti s kinálati energiává alakulnak át. Ennek az átalakulási folyamatnak gazdagságát és sokszerűségét azonban nehány ár adat és nehány közreható tényező megmerevedett adatainak valamely szűk sémájába szoritani nem lehet.

Gärtner Henrik.

Az egyenes adók uj reformjáról.

Az adórefom, a mely az állam és a polgárság anyagi és erkölcsi létét egyaránt a legintenzivebben érinti, csak ugy nyerhet sikeres és a közkivánalmakat kielégitő megoldást, ha ahhoz a különböző érdekeltségek és mindenki hozzászól, a ki a nemzeti élet ilyen fontos mozzanatai iránt érzékkel bir, hogy igy az eltérő felfogások kritikája által minden oldalról kellően megvilágitva kerüljön illetékes birája, a parlament elé.

A külföldi pénzügyi tudomány a mi adóinkról idáig alig tett említést, de e mellőzés csak előnyünkre szolgált, mert hibás, abnormis adórendszerünket figyelemre nem méltatva pellengérre sem állitott. Igaz, hogy egy ilyen reform megalkotásánál az ország sajátos, a külföld által sokszor meg nem értett viszonyaira kell elsőbben figyelemmel lenni, de az is bizonyos, hogy túlnyomóan internationalis tapasztalatokból leszürődött tudományos elvek kell, hogy érvényesüljenek itt és ebből a szempontból a mi alkotandó törvényünk is kemény birálatnak lesz kitéve.

Arra, hogy időszerű-e az adóreform, mert mint dr. Földes Béla mondja: az adórefom mindig csak nagy közgazdasági reformokkal van összekötve — meg kell jegyeznem, hogy mindenesetre czélszerűbb volna gazdasági életünk átalakulásának idejét bevárni, de mivel az még a jövő titka, az adók reformját, a mely nem is a jelenlegi adórendszer teljes felforgatását, hanem csak a kiáltóbb aránytalanságok és hibák kiegyenlitését, helyesbitését célozza, továbbra is elhalasztani nem volna indokolt.

A javaslat a tárgyi adózáson nyugvó eddigi adórendszerünket a személyes adózás modern rendszerével kiegészitve tagozatait akként osztja be:

1. földadó és házadó az ingatlanokból eredő jövedelemre;
2. tőkekamat és járadékadó az ingó vagyonból és vagyonjogokból eredő jövedelemre;
3. általános kereseti adó az akár bizonyos tőke felhasználásával, akár a nélkül gyakorolt haszonhajtó személyes, de nem szolgálati viszonyon alapuló tevékenységből eredő jövedelemre;
4. végül a jövedelmi adó az egyenes adózóknak bármely forrásból eredő, őket személyileg illető összevont együttes jövedelmére.

Ezzel azonban az egyenes adók felsorolása nem befejezett, ide sem számitva az egészen külön természetű speczialis adókat, mint a hadmentességi díj, a szállitási-, vadászati-, fegyver- és nyeremény-adókat, mert keresve bár, de az adókezelésről szóló törvényjavaslatból megtudhatjuk, hogy mint ilyen az országos betegápolási pótadó is fentartatik.

Ez pedig már nem szépséghiba, hanem kardinalis hibája egy reformált adórendszernek. Az orsz. betegápolási pótadó az álta lános jövedelmi pótadónak minden hibájában részes, annak bűntársa és a mikor az egyiket mint abszurditást halálra itéljük, bűntársának sem lehet megkegyelmezni. Pénzügyi okokból hozatott be az állami jövedelmi pótadó és ugyancsak pénzügyi okokból a másik is, a mikor 1898-ban a nyilvános betegápolási költségek terheinek egyenletes megosztása végett egy ilynemű törvényhatósági adó helyébe hozatott be. Bár nem indokolt, de érthető volt akkor a tehertöbblet fedezésére ezen pótadó behozatala, most azonban, a midőn a hozadékadók százalékos felemelését jelentő pótadók igazságosabb aequivalenséül a jövedelmi adót hozzuk be, és kivált ezen pótadók miatt helytelen adórendszer purifikálásáról van szó, abban az orsz. betegápolási pótadót továbbra is meghagyni nem észszerű, mert mint külön adó semmi létjogosultsággal nem bir és külön kezelésével az administratiót csak megnehezíti és felesleges munkával terheli. Semmi kétség, hogy a nyilvános betegápolás gondozása állami feladat, tehát a közegészségügy keretébe való és dotatiója a belügyi tárcza költségvetésében történjék. Ezen adó eltörlése igaz, hogy 4—5 millió korona bevételi csökkenést jelent, de ez az összeg már nem határoz, a mikor a pénzügyminister 20 millió korona deficitről beszél. Egy az igényeknek megfelelő, arányosabb tehermegosztást czélzó adóreform alkalmával mindig számolni kell esetleges deficzittel, bár nem következés, hogy ez feltétlenül beálljon. Igy Poroszországban is a 80 millió márkára kontingentált jövedelmi adó az 1891. évben történt behozatala után a következő esztendőben mindjárt 123·2 millió márkát, tehát 53%-kal többet eredményezett. És ha már kontingentálással és pótadóztatással akarja a javaslat a jelenlegi bevételek összegét biztositani, nem szabad habozni, hogy a kontingens inkább felemeltessék, mintsem hogy ezen adó csak ideigóráig is fentartassék. Helytelennek tartom az adó kontingentálását, még helytelenebbnek a pótadóztatás eszméjét, valamint, hogy a törvény az esetleges bevételi többlet hovaforditására nézve a jövő törvényhozásnak direktivákat szabjon, de ha már a törvényhozás elfogadná a kontigenst, a pótadóztatást és a reform további haladásának is irányt akar szabni, még mindig észszerübb, ha bevételi többlet esetén ezen torz adó eltörlésére gondol, mintsem a létminimum kiterjesztésére, annál inkább, mert a létminimum kérdését már most kell véglegesen a viszonyoknak és követelményeknek kielégitően megoldani.

A törvényjavaslat kontingentálja a kivetés első évére az általános kereseti adót 28 millió koronában, a jövedelmi adót — bele nem értve az állandó illetményekre eső részt — 46 millió koronában; a további években ezen kontingentált összegek

2%-kal emelendők. Arra az esetre pedig, ha a kivetés eredménye hiányt mutat és ez 5%-nál nagyobb, pótelőirást helyez kilátásba úgy a kereseti adóra, mint a jövedelmi adóra nézve. Dr. Földes Béla a Budapesti Szemle áprilisi számában megjelent adóreform czímű tudományos értekezésében azt mondja: »nem lehet az utólagos kivetés exorbitans eszméjét mással megmagyarázni, mint a külföldi törvények félreértéséből.« Ezt egy adóügyi monstruozitásnak nevezi igen találóan. Az ott elmondottakon kivül itt csak arra akarok utalni, hogy a gyakorlatban találunk példát arra a porosz jövedelmi- és vagyonadónál, de pótadóztatásra ott sem került a sor, mert a jövedelmi adó egymaga is meghozza a kettőnek a kontingensét (1905. évben 201,768.897 márkát). De a tudomány a pótadóztatást ennek daczára jogosnak vagy helyesnek el nem ismerheti, mert az adónak már Smith Ádám által felállitott és általánosan vallott egyik főkelléke, hogy határozott legyen. A mikor az adózó polgárnak adóját megállapitják és ő abba belenyugszik, teszi azt abban a tudatban, hogy több adó erre az évre terhére kivetve nem lesz. Most képzeljük el annak a hatását, hogy az adózónak ezentul majd mindig egy esetleges és késői pótadóztatás veszélyétől kell tartania; nem-e bizonyos, hogy azt a polgárság nem birná megérteni, abban csak zaklatást látna, hogy az csak elégedetlenséget és bizalmatlanságot szülne, az eltitkolásra a hajlamot csak növelné és ezzel az adómorál, minek javitására a javaslat kifejezetten törekszik, nem lenne megjavitva, hanem csak még jobban alászva. A pótadóztatás lehetetlen ideájának tarthatatlanságával egyben megdől a kontingentálás szükségessége is, mert annak másik czélzata: az összes egyenes adókból 200 millió koronánál több bevétel esetén a létminimum kiterjesztése a létminimum kérdésének végleges megoldásával tárgytalanná válik.

Foglalkozzunk mindjárt itt a létminimum és progressio, e két szinte elválaszthatatlan ikertestvér, a sociálpolitika állandó vesszőparipáinak jelentőségével. Habár a létminimum, azaz: az elsőrendű, nélkülözhetetlen életszükségletek fedezésére szolgáló jövedelem adómentesitését és a progressiót: a nagyobb jövedelmek fokozatosan növekvő adókulcs szerinti megadóztatását hírneves gazdasági irók az igazságos és arányos teherviselési kötelezettség elvével ellenkezőnek állitják és maga Proudhon, hires franczia socialista iró, a progressiót fiskális játékszernek, szinlelésnek bélyegzi, a szolgáltatási képességen alapuló modern adóelmélet térfoglalásával a létminimum és progressio egymást többé-kevésbbé kiegészitve, minden ujabb adórendszerben érvényre jutnak. Figyelemre méltók Leroy-Beaulieu franczia közgazdának most a választói jog reformja előtt aktualis szavai: »Megfontolandó, hogy demokratikus államokban, hol minden polgár szavazati joggal bir, igen nagy bajt okozhatna, ha a legnépesebb osztály minden adótól ment maradna. Minden szavazati joggal biró polgár részese a közhatalomnak és ezért mindegyik köteles a nemzeti hibákkal járó felelősségi teherből a maga részét viselni.«

Hogy a létminimum és progressivitás elsősorban a fogyasztási adók és az állami egyedáruságok lefelé ható irányzatának

elengedhetetlen korrektivuma — miként ezt a javaslat indokolása mondja, ezzel sok gazdasági irónak hasonló felfogását osztva — tehát, hogy a szegény osztály a fogyasztási adók által aránytalanul erősebben van sújtva, mint a vagyonos osztály, nálunk kevésbbé felel meg a valóságnak, sőt inkább annak az ellenkezője áll. A nélkülözhetetlen szükségleti czikkek közül fogyasztási adó alá kerül nálunk a hús, só és petroleum. Ezek közül is csak az utóbbi kettőnek a fogyasztása aránylag nagyobb a szegény népnél. Egy szegény család évenkint átlag 20 kiló sót fogyaszt, egy vagyonosabb család körülbelül 15 kilót, de 20 kiló sónak az adója, 3 korona 20 fillér is oly csekély, hogy azt a szolgáltatás könnyüségénél fogva a legszegényebb ember sem érzi meg; a petroleum-adó szintén nem több, mint 6—7 korona adót jelent egy szegény családra, de másrészt már a husfogyasztás aránylag sokkal erősebb a vagyonos osztálynál; hiszen még Németországban is általános a panasz, hogy a szegényebb népnél a husfogyasztás nem kielégitő és mig egy magasabb rangú tisztviselő a családjával elfogyasztott hus után évenként 61·2 márkát ró le adóban, egy másik tisztviselő 31·5 márkát, addig egy kézműves csak 16·8 márkát és egy bérszolga csak 3·4 márkát. De a nélkülözhetetlen fogyasztási czikkekre nehezedő adók úgy is már végnapjaikat élik. A nélkülözhető használati czikkeket érintő adók közül a czukoradó ugyancsak nagyobb mérvben terheli a vagyonos osztályt és a szeszes italokra vetett adó alól szabadulhat egyaránt gazdag vagy szegény, a ki azok élvezetétől magát visszatartja. De különben is az, a ki közönséges pálinka helyett cognacot és liqueuröket fogyaszt, közönséges bor helyett franczia pezsgőt, hazai árpalé helyett müncheni sört iszik, 6 filléres dohány helyett havannákat szí, a ki egyszerű és olcsó honi kelmék és gyártmányok helyett külföldről behozott divat- és egyéb czikkeket vásárol, a ki súlyos vám alá eső selymekben, bársonyban, nem gyalog, de meglehetős vám alá eső automobilon jár, hozzávetőlegesen sem lehet kiszámitani, hogy az, illetőleg a vagyonos osztály, a szegény népnél aránylag hányszorosan fizet többet fogyasztási-, egyedárusági- és vámadók alakjában a kincstár kasszájába. Ezek az adók, úgy mint minden teher, a jövedelem nagyságához viszonyitva, a teherviselési képességet aránytalanul meghaladó mérvben legsúlyosabban nem a szegény osztályt, hanem kétségtelenül a középosztályt érik, a melynek igen sok nem elsőrendű, a szegény nép által könnyen nélkülözhető fogyasztási és iparczikk a társadalmi élet kényszere alatt nélkülözhetetlen.

Sokkal lényegesebb a létminimum mellett felhozott érvek közül a technikai nehézség, a melylyel az adók kivetése és behajtása a szegény népnél jár és a zaklatások nyomában keletkező állameszme ellenes odium. Leglényegesebb azonban a teherviselési képesség teljes hiánya a szegény népelemnél, mert a hol még a létfentartásra sem jut, más fizetést miként teljesithessen? És a teherviselési képesség tanát a kormányok is szivesen fogadják, mert a financziális felfogásnak és érdekeknek igen kedvező jogczím arra, hogy onnan vegyen, a hol van és a mihez könnyebben hozzáfér.

De ha már a teherviselési képesség elméletéből kiindulva a mai érzelgős világban a szegény néposztály terhein mindenkép könnyiteni akarunk, ne tévesszük szem elől a javaslatban sokszor hangoztatott igazságos és arányos adóztatás alapelvét és valósitsuk meg a létminimum eszméjét ugy, hogy az legalább nagyjában valóságos hivatásának megfeleljen. Mert ha a törvényjavaslat, illetőleg a pénzügyminister legujabb kijelentése szerint a létminimum 800 koronában lesz megállapitva egyaránt a kisközségben, városban, vagy a fővárosban lakókra, egyaránt a nőtlen vagy családos egyénre, azzal nagyobb aránytalanságot és igazságtalanságot követünk el, mintha a létminimum adómentességét egyáltalán életbe sem léptetjük. Ki tagadná, hogy a mikor 800 korona nemcsak hogy elégséges, de már sok is egy falusi ember, hangsulyozzuk legegyszerűbb és nélkülözhetetlen szükségleteinek fedezésére, ugyanennyi elégséges lehet egy városi embernek, de már nem elégséges egy nagyvárosban élőnek; ki tagadná, hogy a midőn egy egyedül élő egyénnek elégséges 800 korona, nem elégséges egy több tagból álló család részére? Milyen anomalia, hogy egy falusi egyedül élő kisiparos 800 korona elégséges jövedelemmel mentes, ellenben egy városban élő és nagy családdal megáldott iparos 900 korona jövedelem mellett nyomorogva csak állami egyenes adóban 53 korona 35 fillért köteles fizetni? A különálló egyénnek kedvező ilyen mentesség kényelme és haszna nem fog-e sociális és gazdasági közérdekeket is veszélyeztetni, milyenek a családalapitás és a jobb módra törekvés iránti természetes hajlamok?

A létminimum adómentességének meghatározása, éppen mert nem állandó, hanem hely, idő, egyéni és társadalmi viszonyok szerint változó, nagy körültekintést és gondos mérlegelést igényel. Feltétlenül szükséges, hogy legalább a fent emlitett 3 fokozat állitassék fel: 600 korona a községi lakókra, 800 korona a városi és 1000 korona a fővárosi lakókra. Hogy Ausztriában ez nincs igy, elég helytelen, de nem mérvadó; Ausztriában azonban a létminimum 1200 korona, a mi lényeges különbség, mert ennyiből már egy család is valamennyire meg tud élni és ezenkivül még egyéb kedvezményeket is nyujt az osztrák törvény: kettőnél több családtag esetén minden családtag után a jövedelem $^1/_{20}$-ad része levonandó és 10.000 korona jövedelmig az adóképességet csökkentő rendkivüli körülmények, mint: gyermekek, hozzátartozók költséges eltartása, hosszas betegség, sorscsapások esetén az adótétel 3 fokozattal leszállitható, sőt a 3 legalacsonyabb osztálynál teljes adómentesség is adható. Ugyanilyen a szász törvény és részben a porosz törvény is.

De a helyett, hogy a létminimum merevségét a lehetőségig enyhitő ilyen intézkedéseket a törvényjavaslat nálunk is létesitene, az adózás sulyosabb voltát még azzal tetézi, hogy a jövedelemadónál a háztartásonkénti adózást hozza be. Magyarázatra sem szorul, hogy a mikor nem csupán családtagokból, de bármely elemekből összetett háztartás összjövedelme erejéig a háztartás fejét fokozatos adókulcs szerint megadóztatjuk, ezzel a körülménynyel számolni kell a mentesitésnél is, mert egy, a szükebb családnál is kiterjedtebb háztartás szükségleti minimuma

csaknem egyenlő az egyes szükségleti minimumával! Máskülönben a törvénynek ezen üdvös intézménye nem lesz jótétemény, hanem szülő oka megszámlálhatatlan sérelmeknek, melyeknek közgazdasági, ethikai káros hatása végeredményében mégis csak az államot éri.

A gyakorlatban a létminimum adómentesitése kétféle módon történik, vagy ugy, hogy a létminimumon aluli jövedelmek mentesülnek csak az adótól, de az azon fölüli jövedelmek már egész összegükben vétetnek adó alá; vagy pedig, hogy minden jövedelemből leüttetik a létminimumot jelentő összeg és csak a fenmaradó rész, az ugynevezett szabad jövedelem esik adó alá. Helyes és igazságosabb az utóbbi és példájával Angliában találkozunk, ugyszintén Bádenben, a hol a jövedelem nagysága szerint 700—1500 márkáig növekvő létminimum létezik. Nagyon is indokolt, hogy az életfentartásra szükséges minimális összeg a középjövedelemmel biró adóalanyoknál méltán nagyobb összegben jőjjön figyelembe. Általánosabb azonban a létminimum adómentesitésének fentebb első helyen jelzett módja, de rendszerint ugy, hogy a létminimum kiegészitését a progressiv adókulcs alkalmazásában találja. A törvényjavaslat is ezt a módot választja, mit technikai könnyebbség kedvéért kifogásolni sem lehetne, ha a progressive haladó, különösen alsóbb adótételek a javaslatban foglalt tételeknél mérsékeltebbek volnának. Mert például 900 korona jövedelem után 7 korona adó igaz, hogy csak 0·77% a javaslat szerint, de ha a 900 koronából leütjük a 800 korona létminimumot, csak 100 korona adózható jövedelem marad és ez után 7 korona épenséggel 7%-ot is jelent, 1000 kor. után 8 korona 4%-ot, 2000 koronánál már csak 1·83%-ot. Ebből látjuk, hogy felfelé haladva a létminimum levonásának a jelentősége is mindinkább elenyészik.

Minthogy a bevalláson alapuló rendszernél a jövedelem eltitkolása mindig lényeges szerepet játszik és hogy az adót termőképességétől meg ne fosszuk. hiba volna másfelől nálunk, a hol a kisebb jövedelmek nagyobb számban vannak mint Ausztriában, a létminimumot 600—800—1.000 koronánál magasabb összegekben megállapitani. Leroy Beaulien szavai szerint a létminimumnak annál kisebbnek kell lenni, minél demokratikusabb az ország közgazdasági szervezete.

A létminimum természetesen csak a jövedelmi adó alól mentesül és részben a kereseti adó alól is, a többi tárgyi adóknál nem jön figyelembe, tehát földadót, házadót, tőkekamat és járadékadót a legkisebb hozadékok ezután is fizetnek.

Nézzük már most a jövő adózás képét adónemenként, a tehersulyosbitás vagy teherkönnyités szempontjából.

A földadó alanyait két categoriába kell vennünk. Egyikébe azokat, kiknek földadó alá eső ingatlanaik a kataszterben a tényleges állapot szerint vannak feltüntetve, kiigazitást, uj osztályozást nem szenvednek és kataszteri tiszta jövedelmük sem változik. Ezeknél az adókulcsnak 25·5%-ról 20%-ra való leszállitása már 5·5% teherkönnyitést jelent. Ehhez hozzávéve a mostani 7·65%-os általános jövedelmi pótadó helyett a jövedelmi adónak 0·71—5%-a, az adó százaléka a legkisebb birtoknál 12·4

és a legnagyobb birtoknál is valósággal 8·15%-al csökken A létminimumot meg nem haladó összjövedelemmel biró és ez okból a jövedelmi adó alól is mentes törpe parasztbirtokoknál pedig a reform az adókulcsot 13·15%-kal csökkenti. Még jelentékenyebb a kedvezmény, ha számba vesszük, hogy a valóságos földjövedelem a kataszteri tiszta jövedelemnek mintegy 2·34-szorosa, tehát 1400 kor. valóságos jövedelemig terjedhet a 13·5% csökkenés, mihez még a legkisebb tételében is 4 koronát kitevő II. oszt. kereseti adó és a családtagok adójának törlése is hozzá járul.

Az adóstatisztika szerint a földadóval megrótt alanyok száma 3,403.488, ezek közül azok száma, kiknek földjövedelme a 600 koronát el nem éri, 3,362.328, tehát 98·8% és csak 1·2%, azaz 41.160 adózónak van 600 koronánál nagyobb jövedelme. De ez a statisztika még távolról sem jelenti azt, hogy 3·4 millió adózó részesül a 13·15%-os adókulcs-leszállitás kedvezményében, mert e számok a községek szerint adózókat mutatják és a kinek 2—3, vagy több község határában van birtoka, ugyanannyi helyen adózik, tehát annyiszor is szerepel a fenti számban. Kitünik ez abból is, hogy a népszámlálás csak 1,602.928 földbirtokost talált, az előbbi szám felénél is kevesebbet. Az előbbi arányt alapul véve, 1,583.692 kis parasztbirtokos nyerne létminimális mentességet a jövedelmi adó alól, de még ez a szám is redukálódik, ha figyelembe vesszük, hogy a kataszter helyesbitése következtében egy jó része belejut majd a létminimumot meghaladó jövedelemmel birók csoportjába, továbbá, hogy a kis gazdálkodással foglalkozónak sok esetben egyéb hasznothajtó foglalkozása is van s végül, hogy csak a háztartásonkénti összjövedelem mérvadó a létminimális mentességre nézve. Mivel a földadót fizetők az összes adózók túlnyomó részét teszik, ebből láthatjuk egyuttal, hogy tulzott a pénzügyministernek az az aggodalma, hogy 3,868.000 adózó polgár közül 3,627.000 egyénnek adó alá vont jövedelme a 600 koronát nem haladja meg, a jövedelemadót tehát mindössze 241.000 adózó fizetné.

A másik categoriába tartozó adóalanyok adója a kataszteri tiszta jövedelem helyesbitésének megfelelően emelkedni fog, az bizonyos, de azért az igazság és méltányosság határán belül. Ezek között olyan is van, aki 20.000 korona becsértékű ingatlanától a kataszterben felvett 28 korona jövedelem után adózik. De ennél hihetetlenebb példák is vannak, például ott, a hol azelőtt értéktelen homokpusztákon jövedelmező szöllők keletkeztek, de a kataszterben még mindig mint terméketlen homokterületek szerepelnek és adót nem fizetnek. Ezekre nézve tehát nem sérelem az adóemelkedés és vigasztalódhatnak azzal, hogy a többi adózók rovására éveken át igazságtalanul jelentékeny előnyöket élveztek.

A házadó házbéradó és házosztályadó alakjában továbbra is megmarad.

A házbéradót fizető adóalanyokra a reform adóleszállitást jelent majdnem az egész vonalon. Budapesten a nyers bérhozadék után a 17·6%-os adókulcs 17%-ra csökken a budai rész kivételével, ahol jelenleg csak 15%, ott tehát 2%-kal nő az adó-

kulcs, ezért azonban az ideiglenes adómentességek 10—12 évről 12—15 évre leendő felemelésével rekompenzálva lesz. A többi általános házbéradó alá eső helyeken a mostani 15%-os adókulcs változatlanul csak ott marad, a hol a lakosság 15.000-nél több, ellenben a 15.000-nél kisebb lakosú községekben és városokban leszállittatik 11%-ra és az 1000 léleknél is kisebb helységekben 9%-ra.

Az általános házbéradó alá nem eső helyeken 11·2% helyett 11% lesz az adókulcs, ha pedig a lélekszám 1000-nél kisebb, 9%.

A házosztályadó lényegtelen változást szenved az által, hogy egyes adótételek felfelé kikerekittetnek, igy az egyszobás lakásnál 1 korona 60 filléres 2 koronára és a 2 korona 40 filléres adótétel 3 koronára. Noha éppen az egyszobás házaknál ez a felemelés nem indokolt, figyelemmel az általános jövedelmi adó helyébe lépő kisebb százalékos jövedelmi adóra és ez alól is a létminimumnak biztositott mentességre, továbbá a II. osztályú kereseti adó és a családtagok adójának törlésére, megfelelő adómérséklés itt is észlelhető.

Lényeges adóemelést csak azok szenvednek, a kik eddig a maguk lakta házuk után házosztályadót fizetnek és ezentúl házbéradót fognak fizetni, mert házuk a község vagy város olyan fejlettebb belső körzetébe esik, a hol az összes lakrészek fele bérbe van adva és ez okból arra a körzetre az általános házbéradó lép életbe.

De ez az emelés is némi recompensatiót talál a jövedelmi adóban és általában csak a vagyonosabb osztályt éri.

A kereseti adónál a reform szerint leglényegesebb változás a 10%-os adókulcsnak leszállitása a szellemi foglalkozásuaknál 4%-ra, minden más esetben 5%-ra. Lényeges továbbá a minimális kereseti jövedelem tételeinek felemelése és a létminimum feltételes adómentessége.

Az adókulcs leszállitásánál a javaslatnak az az intentiója: megjavitani az adóerkölcsöt, a valóságos kereseti hozadék bevallásának lehetőségét elősegiteni és a tényleges hozadék kipuhatolásával szigorubb, de igazságosabb adóztatást teremteni. De a mit a javaslat remél, hogy a reform után a bevallások biztos és elégséges alapjai lesznek az adókivetésnek, merő ábránd. A mint jelenleg 99%-a, ugy a jövőben 90%-a a kereseti bevallásoknak, a bevallási kötelezettség szigoritása mellett is teljesen értéktelen és hasznavehetetlen lesz. Az emberi természetben rejlő és el sem itélhető ezen jelenségen javitani sisiphusi munka. És nem is javit, hanem inkább ront azon egyes intézkedéseivel maga az állami közigazgatás, mert ha akad is — igaz, elég ritkán — olyan naiv és járatlan adózó, a ki a valóságos jövedelmét leplezetlenül bevallja, a helyett, hogy az ilyen becsületes honpolgárt az állam premiummal kitüntetné, élvezettel a törvény egész szigorával, 10%-os adóval sujtja. Ilyen példák, természetes, hogy elriasztják még a legbecsületesebb egyéneket is.

Tehát az adóalap meghatározása a jövőben is külső ismérvekre szorul. Ezek az ismérvek számtalanok, de miként a mostani törvény, úgy a reformjavaslat a foglalkozások legtöbbjénél csak

egyetlen egyet ismer: a lakás és üzlethelyiség bérösszegét. És még hozzá ezt olyan csalhatatlannak véli, hogy az ez alapon fejlesztett minimális adón alól sem adókivető bizottság, sem felszólamlási bizottság, sem a közigazgatási biróság nem állapithat meg adót. Ezt egy olyan válaszfalnak deklarálja, hogy azon minden méltányosság és igazságosság megtörik. Pedig tudjuk, hogy a lakás- és üzletbér egymagában mennyire nem megbizható ismertető jele a kereseti nyereménynek. Számos kevésbé jövedelmező foglalkozáshoz sok és nagy lokalitásra van szükség, mig igen jövedelmező kereseti ág folytatható igénytelen kicsi üzletben; az üzlet régi jó hirneve, az egyéni ügyesség, az élelmesség, az üzlet fekvése, mineműsége mind megannyi fontosabb ismérv, mint a lakás- és üzletbér. A kinek saját házában van üzlete és házosztályadót fizet, az ez alapon fejlesztett minimalis adó már lényeges kedvezmény szemben annak az adójával, a ki bérelt helyiségekre szorul. A lakbér emelkedésével a minimalis adó is emelkedik és emelkedhetik annyira, kivált a fővárosban, hogy az már nem adóminimum, hanem maximum, mert a lakbéremelés csak a háziurnál jelent kedvező anyagi javulást, de a bérlőnél, — ha egyébként üzleti viszonyai nem változtak — ellenkezőleg több költséget, tehát kisebb teherviselési képességet jelent. Tudjuk, hogy a gyakorlatban kizárólag ezen az alapon felépült adójavaslatok milyen nevetséges képtelenségeket tartalmaznak és ezeket a képtelenségeket törvényesiteni, nem észszerű. Mert ez csak nehezen helyrehozható aránytalanságoknak lenne a kutforrása és arra vezetne, hogy az élet a törvény ilyen intézkedéseit negligálja, a mint a jelenben is negligálja a valóságos adóalap kinyomozását és megállapitását és a 10%-os adókulcs alkalmazását.

A legrosszabb, legigazságtalanabb adót is az élet lassankint olyanná idomitja, hogy az a tényleges viszonyoknak és körülményeknek megfelel és türhetővé válik. És ez a legteljesebb mértékben rá illik a jelenlegi III. osztályú kereseti adóra. A túlmagas adókulcs lehetetlenné tette, hogy az adókivetés a törvényes rendelkezésnek megfelelően az adóalapot keresse és a 10%-os adókulcsot alkalmazza, hanem megállapitotta az adót, a mint azt az adózók fizetési képességéhez megfelelőnek vélte, azon éveken át egyengetett, arányositott, úgy hogy általánosságban azt lehet mondani, hogy jelenleg a kereseti adó a valószinű adózási képesség mérczéje.

És mivel a reform az adózási képességre akarja fektetni a jövö adózás lényegét, annak itt már meg van alapozva a kiviteli lehetősége, csak fejleszteni kell azt, de nem a törvényes minimalis alapon, mert ha a jelenlegi adó helyett a hibás, egyoldalú minimalis alapon új adóztatás vitetnék keresztül, ez olyan felfordulást, hihetetlen anomaliákat és elégedetlenséget okozna, hogy az adókivetés évtizedes arányositó, kiegyenlitő munkájának épitményét egyszerre halomra döntené. Azt rá kell bizni az adókivető bizottságokra, a melyek helyi ismereteik segitségével lassan kialakult és a valószinű teherviselési képességgel összhangba hozott határozataikat nem fogják alapos ok nélkül dezavuálni, azokat nagyjában fenn fogják tartani, és csak az észlel-

hető aránytalanságokat fogják szanálni. És ezzel megmentik a kincstárnak a jelenlegi bevételeket és megnyugtatják a polgárságot is az adóemeléstől való félelmében. Átmenetileg ez a megoldás egyedül helyes és czélhoz vezető, mert ha a jelenlegi adót meghagyva abból fejlesztjük a leszállitott adókulcs szerint az adóalapot, úgy minden inquisitorius és körülményes eljárás mellőzésével az adóalapul vett kereseti nyereményt, egyszerre és könnyen a valószinűség niveaujára emeljük. Például egy adózónál, a ki üzlet és lakásért 800 korona bért fizet vidéken, a minimalis adóalap a törvény szerint fejlesztve 825 korona és a minimalis kereseti adó annak 10%-a, 82 K 50 f lenne. Az adókivető bizottság, habár meg van arról győződve, hogy az illetőnek legalább háromszor akkora a keresete, körülbelül 2850 korona, nem állapitott meg 285 koronát csak III. osztályú kereseti adóban, mert ezzel az adózót tönkre tenné, de megállapitott, a mennyit az illető körülbelül elbirhat, mondjuk 95 koronát. Még ez is csak 1950 korona jövedelemnek felel meg a mai 10%-os adókulcs mellett. Az adóreform szerint ugyane példánál a minimalis adóalap 870 korona lenne, a minimalis adó 5%-kal = 43 korona 51 fillér. Természetes, hogy ez meg nem állhat és logikus, hogy az adó az üzleti viszonyok változatlansága esetén továbbra is 95 korona maradjon. Ebből 5% mellett fejlesztve az adóalapot, 1900 korona jövedelmet kapunk és ez már lényeges közeledés a valóságos 2850 korona jövedelemhez; bár még mindig 50% eltérést mutat, de ennél jobb eredményre nem is számithatunk, hiszen az összehasonlithatatlanul műveltebb Angliában sincs meg.

Az adózás képe, ha a már megállapitott adó megmarad s átmenetileg és a jövedelmi adónál leendő figyelembe vétel végett abból fejlesztjük az adóalapot, következő lenne:

Jelenlegi adóalap	10 %-kereseti adó		Ált. jövedelmi pótadó		Mostani adó összesen		A meghagyandó adó alapján fejlesztett adóalap	5 %-kereseti adó		Jövedelmi adó		Összesen		Több		Kevesebb	
K	K	f	K	f	K	f	K	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f
301	30	10	3	01	33	01	602	30	10	5	—	35	10	1	99	—	—
350	35	—	3	50	38	50	700	35	—	5	—	40	—	1	50	—	—
400	40	—	4	—	44	—	800	40	—	6	—	46	—	2	—	—	—
500	50	—	5	—	55	—	1.000	50	—	8	—	58	—	3	—	—	—
600	60	—	6	—	66	—	1.200	60	—	10	—	70	—	4	—	—	—
700	70	—	24	50	94	50	1.400	70	—	12	—	82	—	—	—	12	50
800	80	—	28	—	108	—	1.600	80	—	16	—	96	—	—	—	12	—
1.000	100	—	35	—	135	—	2.000	100	—	22	—	122	—	—	—	13	—
1.200	120	—	42	—	162	—	2.400	120	—	30	—	150	—	—	—	12	—
1.400	140	—	49	—	189	—	2.800	140	—	38	—	178	—	—	—	11	—
1.600	160	—	56	—	216	—	3.200	160	—	50	—	210	—	—	—	6	—
1.800	180	—	63	—	243	—	3.600	180	—	62	—	242	—	—	—	1	—
2.000	200	—	70	—	270	—	4.000	200	—	74	—	274	—	4	—	—	—
3.000	300	—	105	—	405	—	6.000	300	—	144	—	444	—	39	—	—	—
4.000	400	—	140	—	540	—	8.000	400	—	238	—	638	—	98	—	—	—
5.000	500	—	175	—	675	—	10.000	500	—	316	—	816	—	141	—	—	—
10.000	1.000	—	350	—	1.350	—	20.000	1.000	—	750	—	1.750	—	400	—	—	—
20.000	2.000	—	700	—	2.700	—	40.000	2.000	—	1.700	—	3.700	—	1.000	—	—	—
50.000	5.000	—	1.750	—	6.750	—	100.000	5.000	—	4.600	—	9.600	—	2.850	—	—	—

Ebből azt látjuk, hogy a kiknek kereseti adója jelenleg 30—60 koronát tesz ki, ezentúl valamivel többet fizetne jövedelmi adó czímén, de ez nem jelentene aránytalanságot, inkább az eddigi 1% és 3½% általános jövedelmi pótadó átmeneti különbözeteit nivellálja. 1200—4000 korona jövedelmeknél némi csökkenés lenne, de azontúl fokozatos emelkedés.

Aggasztó azonban az a jelenség, hogy létminimumot meghaladó 600—800 K legkisebb kereseti hozadék is mindjárt 35—46 K adóval van megterhelve. Indokolt lenne tehát itt is egy enyhe progressiv adókulcs alkalmazása, főleg azért, mert a kisebb jövedelem nehezebben eltitkolható és inkább kerül a maga egészében adózás alá, mint a nagyobb jövedelem.

Egyes foglalkozásokra a törvényjavaslat a mostani törvénytől eltérőleg nem a minimális jövedelmet, hanem a minimális adótételeket fixirozza. Igy a haszonbérlőknél a mostani törvény a haszonbér 25%-át tekinti minimalis adóalapnak, a reform azonban a haszonbér 2%-ában állapitja meg a minimális adótételt, a mi 5%-os kulcs mellett megfelel a haszonbér 40%-ának. — A kézműiparosoknál a minimalis adótételeket 10 K, 8 K és 6 K-ban állapitja meg, 5%-os kulcs alkalmazásával ez megfelel 200 K, 160 K és 120 K minimalis keresetnek. — A mészárosoknál minden szarvasmarha után a tételek községek szerint 1 K, 80 f, 60 f és 40 f, a mi 20 K, 16 K, 12 K és 8 K kereseti jövedelemnek felel meg szemben az eddigi 10 K, 8 K, 6 K és 4 K. minimális jövedelemmel. A bérkocsisokra minden darab ló után községek szerint az adótételeket megállapitja a javaslat 20 K, 12 K, 8 K és 6 K-ban, megfelel 400 K, 240 K, 160 K és 120 K jövedelemnek, szemben az eddigi 200 K, 120 K, 80 K és 60 K jövedelemmel.

Ebből kitünik, hogy a javaslat azért állapitja meg az adótételeket, hogy azzal a minimalis adóalapok nagyrészt kétszeres felemelését palástolja. De nincsen ennek semmi értelme, mert ha Angliában a haszonbérnek 50%-a vétetik adóalapul, nálunk el lehet fogadni a 40%-ot, ugy szintén a többieknél is, ha megáll a minimalis jövedelemfelemelés, ugy azt nyiltan is lehet és kell is kimondani, ha pedig a felemelt minimalis jövedelem meg nem állhat, ugy nincs értelme az adótételnek sem, mert illuzoriussá teszi e helyütt a magas 10%-os adókulcsnak szükségszerű leszállitását. — És a mellett, hogy az adótételek fixirozása a kereseti adónak részben fejadó jelleget ad, technikai szempontból sem czélszerű, hogy nehezebb számitással az adótételből fejleszszük az adóalapot, a melyre a jövedelmi adónál leendő figyelembe vétel végett feltétlenül szükség van. E helyütt a javaslat állandósitani szeretné azt a kivetési módot, a mit az előbb csak átmeneti könnyebbség és czélszerűség okáért jeleztem.

A kereseti adó az egyedüli a tárgyi adók közül, a melynél a létminimum adómentessége bizonyos fokban, illetőleg feltételesen érvényesül. Anyiból feltételesen, mert csak az esetben van helye a mentességnek, ha az adóalany a létminimum czimén jövedelmi adót nem fizet, tehát ha összjövedelme a létminimumot meg nem haladja ; — és ha az adóalany egy háztartásnak a tagja, csak akkor részesülhet mentességben, ha a háztartás feje jogosult a mentességre.

Mig egyrészt ez az intézkedés egyelőre alig mérlegelhető complicatiókat fog szülni, másrészt a mentesség jelentőségét annyira leszállitja, hogy alig érezhető lesz és a kincstárnak kevés veszteséget, de annál több költséges munkát fog okozni. — A kereseti adónál Poroszországban, Bajorországban, Hollandiában és másutt is van, de feltétlen mentes létminimum; Ausztriában nincsen, de ott mentesiti a törvény minden oly földek és gazdaságok bérletéből eredő keresetet, melyeket a bérlő családjával maga munkál meg, ha ideiglenes munkaerőt is vesz igénybe, (nálunk a 600 K alóli jövedelemmel biró 370.000 censita közül nem kevesebb mint 153.000 ilyen kisbérlő van); és mentesiti továbbá az osztrák törvény mindazon mellékfoglalkozásokat, melyeknek évi hozadéka 100 koronánál nem több.

Alighanem igazságosabb és gazdaságosabb lenne vagy feltétlen mentességet létesiteni, vagy az osztrák példát követni.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójának kulcsa változatlan 10%; csak azon pénzintézeteknél, a melyek a nyujtott kölcsönök után az összes mellékjárulékokkal együtt 8%-nál magasabb (uzsora) kamatot szednek, az adókulcs 15%.

Azt mondja a törvényjavaslat indokolása, hogy egyesitett tőkében fokozott teherviselő képesség van. Ha ez a következtetés nem is áll meg ilyen formán, bizonyos, hogy az egyesitett tőkében fokozott hozadék fejlesztési erő rejlik és a teherviselő képességet helyesen nem a tőke nagysága, hanem a tőkéhez viszonyitott hozadék nagysága fejezi ki.

Ebből az következik, hogy mig egyrészt indokolt, hogy az egyesitett tőke és vállalkozási munkából könyebben folyó nyereség az egyéni munka és vállalkozásból eredő nyereséggel szemben erősebben terheltessék, másrészt helyén való itt inkább mint bármely más adónemnél a hozadék nagyságához mért progressiv adóztatás alkalmazása, mert ez felel meg az adózási képesség helyesen értelmezett elvének és ilyen módon a tőke conjuncturáiból származó jövedelem is igazságos és jogos adózás alá vonható. Evidens, hogy ha én 1000 K után 60 K osztalékot kapok, fizetési képességem nem akkora, mint azé, a ki egy más vállalatba feketett 1000 K-ja után 160 K osztalékot kap.

Az osztrák törvöny e tekintetben is jobb, bár az sem kielégitő. A részvénytársaságok — a takarékpénztárak kivételével — ott is 10% kereseti adó alá esnek, ha 10%-nál nagyobb osztalékot nem fizetnek, de ha ennél nagyobb az osztalék, a többlettől még 2% az adó és ha 15%-nál is nagyobb az osztalék, a többlettől még 4% fizetendő. E törvény a 10%-nál kisebb osztalékot fizető intézetekre és vállalatokra nem méltányos. Legjobban valósitanók meg a czélt, ha az adókulcsot az osztalékkal egyenlő százalékban állapitanók meg és hogy azért az általános kereseti adókulcsnál itt a magasabb adókulcs indokoltsága is érvényre jusson, 6% kezdő kulcscsal, és azonfelül a mely részvénytársaság 8% osztalékot fizet, fizessen 8%-os adót, a melyik 15% osztalékot ad a befizetett tőke után fizessen 15%-ot adóban is és igy tovább.

A takarékpénztárakat illetőleg még kulánsabb az osztrák törvény, mert 20.000 K-ig terjedő jövedelem esetén csak 3% az

adó, azontúl 200.000 K jövedelemig 5%, 400.000 K jövedelemig 7% és csak annál nagyobb jövedelem esetén 10%.

Inkább azon kellene lennünk, hogy nálunk a tőkével párosult vállalkozási munkát és a tőkék közvetitését enyhébben adóztassuk, mint a Lajthán túl, hogy a vállalkozási kedvet fokozzuk, tőkék betelepitését elősegitsük és a mi tőkéink kivándorlását megakadályozzuk.

A tőkekamat- és járadékadó 10%-át a reform általában 5%-ra mérsékli, a tartásdíjak, katonák házassági óvadéka, bányahaszonbér után 2%-ra, mig a kölcsönkötvények, a záloglevelek kamatai után, a külföldi részvényekből, kamatokból és más értékpapirokból származó kamatok és osztalékok után meghagyja továbbra is a 10%-os adókulcsot.

Hogy az adószázalékot a kereseti adó százalékának megfelelően 5-re szállitja le a javaslat, hivatkozik a porosz pénzügyministernek 1892-ben kiadott emlékiratában tett ama kijelentésére: »hogy az iparadó és tőkekamatadó egyenlő teherviselését nemcsak az igazság követeli meg, hanem adótechnikai szempontból is elkerülhetetlen, nehogy e két adónem más és más kulcsok szerint történő kivetésénél az a veszély álljon elő, hogy a tőkék aszerint vonuljanak az iparba, illetőleg alkossanak hiteltőkét, a mint az adózásnak kedvezőbb állapota ezt magával hozza«.

Érdekes, hogy ezen nevezetes szavak daczára Poroszországban mégsem hozták be a tőkekamatadót. De eltekintve attól, hogy az adókulcsok egyenlősége a valóságban még nem jelent egyenlő adózást, mert a kereseti adó csak a valószinű, a tőkakamatadó pedig a valóságos nyereséget éri és a kettő közötti különbözet mindenkor 1-2 százalék, — a porosz pénzügyministernek idézett szavai sokkal kisebb jelentőséggel birnak nálunk egy iparszegény országban, hol mindenesetre csak hasznos volna, ha a fölös tőkék közvetlenül bevonulnának az iparba, mint pénzintézetek közvetitésével. Azt sem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy a tőkének valamely vállalatba való befektetése mindig bizonyos koczkázattal jár, tehát a közvetlen befektetéstől való idegenkedéssel számolni kell; továbbá, hogy a tőke és vállalkozási szellem ritkán van együtt, ugy hogy az ipari vállalkozó rendszerint rászorul a tőke közvetitésére, és a mikor ezen közvetitésre sulyos adót rakunk, a tőkék megszerzését megnehezitjük, ilyen módon ipart fejleszteni nem fogunk.

Sokszor kicsinyes pénzügyi okokból fontos közczélok elhanyagoltatnak, pedig ezen közczélok megvalósitásával lépést tartó nemzeti vagyonosodás többszörösen behozza a félve féltett veszteségeket.

A mikor az iparfejlett Ausztriában ez adó nagyrészt csak 1½%, nálunk több mint háromszor ennyi adóval sujtani a tőkék közvetitését, nem észszerű. A valóságban azonban 5%-os engedményt sem jelent a reform, mert jelenleg az adó alá eső tőkék ¾-ed részét képező takarékbetétek mentesek az általános jövedelmi pótadó alól, ezentúl azonban az adóalanynál: a betevőnél jövedelmi adó alá esnek.

Elmondhatjuk, hogy a javaslat szerint ennek az adónak a reformálása a legkevésbé sikerült.

A jövedelmi adó a nagy tárgyi adók százalékos felemelését jelentő általános jövedelmi pótadó és a IV. osztályú kereseti adó helyébe lép és első lépés a személyi adózás terére. Az adóalanyban összpontosuló jövedelmet éri 0·71—5%-ig progressive haladó kulcs szerint, tekintet nélkül a tárgyi adózásra és az ott élvezett mentességre.

Mivel a jövedelmi adóval az egyes tárgyi adókkal kapcsolatosan már foglalkoztam és mert nem czélom az adóreform és az egyes adók részletes ismertetése, itt még csak egyes megjegyzésekre szoritkozom.

A törvényjavaslat kiterjeszti ezt a személyi jellegü adót a jogi személyekre is. Gyakorlati szempontból ennek az az előnye, hogy az adó a jogi személyben kollektivált egyes adóalanyok zaklatása nélkül könnyen és közvetlenül eléri az adóalapot, a miért még attól is el lehetne tekinteni, hogy a kollektiv nagyobb jövedelem magasabb kulcs szerinti megadóztatása az egyesre mindig bizonyos hátránynyal jár. De a tudomány nem helyesli a jogi személyek jövedelmi adó alá vételét, különösen azért nem, mert igen nehéz a kétszeres adóztatás veszedelmét kikerülni. És hogy ez mennyire indokolt, bizonyitja, hogy a javaslat is beleesik a kétszeres adóztatás bűnébe. Mert a mikor a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok összes kereseti nyereményeit jövedelmi adó alá vonja, ugyanakkor a már megadóztatott nyereségben foglalt részvénykamatot és osztalékot a 20. §. értelmében az adóalanyt megillető összeg erejéig az egyes részvényesnél másodszor is megadóztatja.

A jogi személyek belevonásával tehát hiányzik a törvénytervezetben az a nélkülözhetetlen klauzula, a mely az ilyen kétszeres adóztatás lehetőségét kizárja.

Jövedelmi adó alá esik a háztartás fejének jövedelmével együtt a feleségnek és rendszerint a háztartáshoz tartozó többi tagoknak, akár rokonok, akár nem rokonok, jövedelme is, ha csak be nem igazolják, hogy az ily jövedelem nem kerül a háztartás fejének rendelkezésére. Hogy csak a háztartás szerinti adóztatással közelithetjük meg a szolgáltatási képesség szerint való adóztatás kitűzött czélját, a javaslat ezen állitásának tarthatatlanságát Földes Béla emlitett értekezésében már kimutatta. A háztartásonkénti adóztatás csak abból a szempontból helyeselhető, mert az egyéni adóztatás a vagyon és jövedelem felapritását és a létminimum mentességek szándékos szaporitását eredményezné.

De mivel a törvénynek ilyetén kijátszása csak a legközelebbi rokonok között fordulna elő, indokolt, hogy csak a házastárs és az egyenes ágbeli fel- és lemenő rokonok vonassanak bele a háztartás itteni fogalmába, mert annak a javaslat szerinti határozatlansága esetén az abból várható kevés hasznot még kevesebbre redukálják az inquisitorius és körülményes eljárás gyakorlati nehézségei, különösen ha meggondoljuk, hogy ez a tehersulyosbitás leginkább a szegényebb néposztályra nehezedik.

A jövedelmi adónak progressiv adókulcsát a törvényben is precziziroznì kellene és azt, valamint a technikai könnyebbség

kedvéért fejlesztett adótételeket ruganyosabbá kellene tenni, hogy szükség esetén azok könnyen felemelhetők legyenek és ezzel a jövőben kikerültessék a pótadóztatás, a mely a jövedelmi adó természetével meg nem fér. Ennek daczára azt látjuk még csak a kezdetnek a kezdetén, hogy a kizárólag jövedelmi adó alá sorozott szolgálati illetményekre nem is egy, hanem mindjárt két pótadó is ránehezedik; az egyik a jövedelmi adópótlék 0·2—6%-ig, a másik az orsz. betegápolási pótadó. Az orsz. betegápolási pótadó törlésének szükségességéről már volt szó, a jövedelmi adópótlék pedig szerencsétlen utánzása az osztrák törvénynek. Az osztrák törvény, ha látszatra egyező is a javaslattal, gondosan kerüli az adópótlék elnevezést és annak jellegét, megalkotván a nagyobb fizetések illetményadóját. És ez igen lényeges különbség, mert a mig a javaslatnak olyan az intentiója, mintha az illetmények mint személyi járandóságok máshova be nem volnának oszthatók, csak a személyi jellegü jövedelmi adóba, tehát erőnek erejével. ha másként nem, hát adópótlékkal kell beleszoritani a jövedelmi adó keretébe, — addig az osztrák törvényből már kiolvasható az az egyedül preciz és helyes felfogás, hogy mindaddig, a mig tárgyi adók létezése mellett a jövedelmi adó csak kiegészitő adó, az állandó illetmények is külön tárgyi adó alá tartoznak és erre való az illetményadó, a mely alól azonban a kisebb illetmények bővebb magyarázatot sem igénylő érthető okokból fel legyenek mentve és ezek egyedül csak a jövedelmi adóban kerüljenek adózás alá. Feltétlenül szükséges, hogy legalább a helytelen adópótlék elnevezés és részben a szövegezés is megváltoztassék, mert jelenlegi alakjában a tervezet olybá tűnik, mintha az adópótlék a jövedelmi adónak a kiegészitő részét, adóját alkotná, pedig sem a tudományos felfogással, sem a lényeggel ez össze nem egyeztethető, hanem igenis megforditva: a jövedelmi adó itt is kiegészitője az illetmények adójának.

Az kétségtelen, hogy az illetmények mint az egyéni képességek megszerzésére, jövedelmezőségük fejlesztésére, fokozására forditott tőkék és a személyi munka együttes eredményei csak olyan tárgyi és személyi, tehát vegyes természetűek, mint a kereseti adó alá eső szellemi foglalkozásokból vagy valamely vállalkozásból: a tőke és munka együttműködéséből származó jövedelem. A midőn tehát indokolt, hogy az illetmények is a jövedelmi adón kivül más adót, illetményadót fizessenek, másrészt igazságtalan, hogy a kereseti jövedelemre tervezett 5%-os adónál magasabb adóval terheltessenek, mert az illetmények állandóságának előnyével szemben áll az, hogy ezek az utolsó fillérig tárgyai az adónak, mig a kereseti foglalkozások kivált nagyobb jövedelmei a legjobb esetben 50% erejéig lesznek csak megadóztatva.

Hibája továbbá a javaslatnak, hogy a személyt megillető jövedelemből nem engedi levonni az adóalany összes kiadásait és az adóssági kamatokat. A javaslat 12. §-a szerint a kiadások csakis abból a jövedelemből vonhatók le, a melyet közvetlenül terhelnek, a szolgálati illetményekből az adósságok kamatai valamint az egyéb magánjogi czímen alapuló terhek egyáltalán

figyelembe nem vehetők. A javaslat e tekintetben is sokkal rigorozusabb, de a mellett igazságtalanabb is és kevésbé elővigyázatos, mint a külföldi törvények. A bennünket legközelebbről érdeklő osztrák törvény megengedi, a személyi kiadások, ugy az üzleti mint a magánadósságok kamatainak levonását még akkor is, ha azok nem a megjelölt kiadáshoz tartoznak és ebből a kedvezményből az állandó illetményeseket sem zárja ki. Jogtalan és igazságtalan is volna, hogy valaki a nem élvezett fiktiv jövedelemtől fizessen jövedelmi adót. És mi természetesebb, mint hogy ezzel a javaslat ismét beleesik a kétszeres, sőt háromszoros adóztatás bünébe, mert megrójja jövedelmi adóval az adóssági kamatokat először az adósnál, másodszor a hitelezőnél és többnyire harmadszor is a közvetitőnél. És e háromszoros adó végeredményében egyedül a szegény adós személyét sujtja. De legméltánytalanabb a javaslat itt is az illetményesekkel szemben, mert az egyéb foglalkozások nyers bevételéből habár korlátoltan is, de mégis megengedi a bevétel megszerzésére, biztositására és fentartására forditott összes kiadások, az adóssági kamatok és terhek levonását, ellenben az illetményeseknél a szellemi tőkék megszerzésére és fejlesztésére forditott vagy sorscsapások s rendkivüli események következtében keletkezett adósságok kamatait nem veszi figyelembe; a mi nemcsak igazságtalan, de már sértő is az állam legönzetlenebb, leghűbb alattvalóira nézve, hogy őket az állam elégtelen dotálás mellett még a többi polgárokkal egyenlő elbánásban sem akarja részesiteni.

A reformjavaslatnak még csak azon hibájára akarok rámutatni, hogy a kereseti adót fizető adózóktól külön vallomást követel a kereseti adó alá eső és külön a jövedelmi adó alá tartozó jövedelmükre nézve. Mivel a vallomás bekövetelése mindig bizonyos zaklatással jár, untig elég ebből egy. Számolva különösen az alsóbb osztályoknak a jövedelmi kategóriák megkülönböztetésében hiányos elemi képzettségével, az ilyen eljárás csak arra való, hogy fokozza a bevallástól való idegenkedést, a bizalmatlanságot, a jövedelemeltitkolási hajlamot és tetejében, a mikor a tudatlanságot egy 5%-os pótadó büntetésével sujtja, ezzel még előidézze a sérelmek beláthatatlan halmazát.

Ha azonban a törvényjavaslat megfelelően helyesbittetik, tagadhatatlan, hogy meg fog felelni pénzügyi szempontból is a hozzá füzött várakozásoknak.

Radnai Béla.

Temesvár város közgazdasági leirása. VII.

Közlekedésügy. Az a politikai és közgazdasági positió, melyet Temesvár városa mindenkor elfoglalt, előkelő közlekedési góczponttá is tette a várost. Földrajzi fekvése minden bizonynyal sokban hozzájárult ahhoz, hogy már a legrégibb időkben az országot átszelő utaknak volt állomása. Ez a jelentősége a forgalom fejlődésével természetszerüen egyre fokozódott. A XVIII. század elején Temesvár már rendes kocsiközlekedést tartott fenn három főirányban.[1])

A mai Temesvárnak közuti, hajó- és vasuti közlekedése van. A *közuti* összeköttetést két állami ut és mintegy 26 km. hosszú törvényhatósági ut tartja fenn. Mind a debreczen - fehértemplomi, mind a szeged—szászsebesi állami utnak kiváló szerep jutott, mert egyfelől a nyugatra, másfelől a keletre irányuló forgalom lebonyolitására volt hivatott. Ma természetesen ezeknek az utaknak alárendeltebb a jelentőségük. A város utczái rendezettek és — a mi a közlekedés szempontjából igen fontos – legnagyobbrészt kövezettek. Temesvár utczái és terei 115·5 hektárnyi területet foglalnak el, melyből 60% a burkolt rész. Temesvár a kövezésre már régóta nagy gondot fordit. Az 1773. évben a város már 1.500 forintot költött a kövezésre, a melyre forditott összegek azóta évről-évre emelkedtek. Az 1887—1899. évig terjedő időszakban a kövezés 3,179.366 koronát emésztett fel.[2]) A kövezésre használt anyagot illetőleg a bazalt- és keramitkő, valamint az aszfalt a túlnyomó. Az utczai világitás tekintetében Temesvár szintén legelől jár a hazai városok sorában. A közvilágitás a XVIII. század közepén honosult itt meg, megelőzvén ezzel Magyarország valamennyi városát. Temesvár használta továbbá elsőnek a magyar városok között az utczai légszeszvilágitást (1884 óta) és villamos világitást (1884 óta). Igy nem is csodálkozhatunk azon, hogy Hoffmansegg szász gróf, a ki 1794-ben itt tartózkodott, az irta könyvében (Görlitz, 1800), hogy Temesvár Magyarország legszebb és legrendezettebb városa.[3])

---

[1]) 1735 szept. 28. »Adms-Circulare . . . . . mittelst welchem bedeutet wird, dass gleich denen nach *Pest* und *Belgrad* eingerichteten Landkutschen auch solche nach Siebenbürgen fahrende derlei Landkutschen eingerichtet worden sind, welche Sommerszeit monatlich 2-mal, nämlich den 1. und 16., Winterszeit aber nach Zulässigkeit der Witterung unfehlbar dahin abgehen . . . . . « Baróti idézett gyüjteményének 177. oldalán.

[2]) Dr. Berkeszi idézett monografiájának 42. oldalán.

[3]) Armin Barát: *Die kön. Freistadt Temesvár,* 96. oldalán.

A városi közlekedés leghasználtabb eszköze a közuti villamos vasut, a mely az 1899. év óta szolgálja a forgalmat. Azelőtt 1869 óta lóvonatú vasut közlekedett. A villamos vasuti hálózat 10·415 km.-t tesz ki. Az 1907. évi forgalmat 19 motoros kocsi, 4 motoros tartalékkocsi és 10 mellékkocsi bonyolitotta le, mely ebben az esztendőben összesen 4,798.716 utast szállitott és 1,141.909 kocsikilométert tett meg. A személyszállitást ezenkivül 30 kétlovas és 60 egylovas bérkocsi végzi.

Temesvár vizi utja a *Béga-csatorna*, melynek hajózhatóvá tételét a város már félszázadot meghaladó idő óta sürgeti. Ha a csatornán Nagybecskerekig rendes hajóközlekedés lehetséges, Temesvár — minthogy a nagybecskerek—titeli folyóut állandóan járható — vizi összeköttetést nyer egyfelől a Tiszával, másfelől a Dunával. A város ilyenképen Felsőmagyarországgal és — a mi a fő — a Balkán félsziget államaival vizen közlekedhetnék és hajón eljuthatna a Fekete tengerig. Temesvár ezzel tényleg a Kelet kapuja lenne, a mire egyébként fekvésénél fogva hivatott. A Béga-csatorna hajózhatóvá tétele olcsó vizi uthoz juttatná Temesvárt, a melynek fejlődő gyáripara Keletre irányuló kiviteli törekvéseiben hatalmas segitőtársra lelne. A város ezért nem pihent és szakadatlanul sürgette a megmérhetetlen értékű közgazdasági mű keresztülvitelét. Actió actióra következett, miglen a kormány az 1895. évi XLVIII. t.-czikk okadatolásában kijelentette, hogy a Duna után közvetlenül a Béga ügyével fog foglalkozni. Két évvel később már törvény (1897 : XXI. t.-czikk) kötelezi a kormányt, hogy a Béga hajózhatóvá tételéről szóló törvényjavaslatot öt év alatt terjessze elő, a mi a határidő utolsó esztendejében meg is történt. Mind az 1902. évi XXII. mind az 1904. évi XIV. t.-czikk az állami beruházások során kötelezően elrendelte az oly fontos vizi munkálatok foganatositását, melyek közül a nagybecskerek—titeli csatornarészen két duzzasztómű és kamarazsilip már elkészült, ugy hogy ezen a szakaszon a hajóforgalom a legkisebb vizállás idején is akadálytalanul lebonyolitható. A Temesvárt fokozott mértékben érdeklő folytatólagos munkálatok szintén biztositva vannak. A folyó év május hó 6-án a vizi beruházásokról a képviselőháznál benyujtott törvényjavaslat utal arra, hogy a Temesvártól Nagybecskerekig terjedő csatornaszakasznak az állandó hajózásra való alkalmassá tételéről az 1902. évi törvény gondoskodott ugyan, minthogy azonban ujabb munkálatok szükségesek, a melyek akkor figyelembe nem vétettek, további 380.000 K-nyi hitel engedélyezése kivánatos. Dülőre fog jutni végül a Temesvár felett folyó Béga hajózhatóvá tételének kérdése is, a mire nézve a törvényjavaslat szintén kötelező igéreteket foglal magában.

Ez idő szerint a Béga-csatorna nem bonyolit le nagy forgalmat. Biztosra vehető azonban, hogy állandó hajózás esetén mind árú-, mind személyforgalma lényegesen emelkedni fog. Az utolsó két év forgalmi statisztikáját itt adjuk:

	Gabona és liszt		Egyébb árúk	
	1906	1907	1906	1907
	méter mázsákban			
Feladás . .	2,218.492	1,255.022	592.799	245.096
Leadás . .	642.590	184.674	404.537	398.921

Az 1907. évi forgalomnak szembeötlő csökkenését egyfelől hajózási technikai akadályok, másfelől kedvezőtlen gazdasági viszonyok okozták.

A közlekedési eszközök között kétségtelenül a legfontosabb a *vasut*. Temesvár mint vasuti góczpont is igen jelentékeny. Állomása a Nyugatot a Kelettel összekötő budapest–orsova–verciorova–bukaresti fővonalnak és középpontja egy sűrű vasuti hálózatnak, melynek vonalai összeköttetésbe hozzák az egész országgal. Temesvárnak már régi idő óta van vasutja. Az első mozdony az 1857. esztendőben futott be a temesvári pályaudvarra, a mikor a város a budapesti vonalnak végállomása volt. Ez az állapot azonban csak egy esztendeig tartott, mert a vasut akkori tulajdonosa, az osztrák-magyar államvasuttársaság, melynek szeme előtt a Balkán államaival való összeköttetés lebegett, a vonalat már 1858-ban Báziásig hosszabbitotta meg. Jelentőségre ez a vonal azonban nem tudott vergődni, mert a remélt szerbiai összeköttetés elmaradt, a dunai közlekedés pedig akkoron nem élénkitette a forgalmat. Temesvár addig nem is vett részt a nemzetközi vasuti forgalomban, a mig az orsovai vonal ki nem épült. Ez 1876-ban történt és a város ezzel az európai reláczió fontos állomása lett. Innen számitódik a város forgalmának gyors fellendülése. Temesvár lefelé belekapcsolódott a Balkán félszigetet átszelő fővonalba, felfelé amugyis benne volt a budapest-bécsi viszonylatban, másfelől ipara és kereskedelme is virágzásnak indult, úgy, hogy a város közgazdasági terjeszkedése minden irányban megindulhatott.

Temesvárnak ma a következő vonalai vannak:

Temesvár—Báziás (121 km.).
» —Orsova (189 km.).
» —Arad (58 km.), épült 1876-ban.
» —Nagyszentmiklós (62·9 km.).
» —Buziásfürdő (35·9 km.).
» —Módos (53 km.) és
» —Lippa-Radna (68 km.).[1])

A nagyszetmiklósi és buziásfürdői helyi érdekű vasut az 1896. évben, a módosi és lippai pedig egy évvel később nyilt meg.

A temesvári két vasuti állomás (Temesvár—Józsefváros és Temesvár—Gyárváros) ennélfogva nagy forgalmat bonyolit le, a melynek nagyságára következtethetünk, ha számba veszszük, hogy a városba naponkint 120 vonat fut be, mely legalább 1100 kocsiból van összetéve.

A személyi forgalom is igen jelentékeny. A felszálló utasok száma tekintetében Temesvárt a vidéki városok közül csupán Pozsony előzi meg. Az 1906. évben a temesvári két állomáson összesen 775.987 utas szállott fel. A személyi forgalom ekként oszlott meg: helyi forgalom (I. zóna) 51·2%, középtávolsági forgalom (II—VII. zóna) 41·4%, (VIII—XV. zóna) 6·7% és nagytávolsági (XVI. zóna) 0·7%. Mind a helyi, mind pedig a középtávolsági forgalom tetemesen fejleszthető volna, ha a motoros

[1]) A temesvár—varjasi vonal most épül.

közlekedés rendszeresitése a középponti fekvésű város nagy vidékének gyorsabb, alkalmasabb és olcsóbb utat biztositana.

A vasuti igazgatást illetőleg, Temesvár a szegedi üzletvezetőség kerületébe tartozik. A hatalmas forgalmú temesvári állomást tehát Szegedről igazgatják, melynek sokkal kisebb forgalma van. Sajátságos, hogy ez az óhajai teljesülésében egyébként szerencsés város épen üzletvezetőségre vonatkozó jogos kivánalmával nem tud dülőre jutni. Évről-évre hallatszik, hogy Temesvár üzletvezetőséget kap (igazgatóságról is szó volt már) komoly szándék azonban még nem mutatkozik a terv megvalósulására.

Végül *a postai ügyről* szólunk. A postai intézmény egyes ágazatai régóta szolgálják a temesvári forgalom érdekét. Mind a posta, mind a táviróhivatal a mult század közepén állittatott fel a városban, mig a telefonhálózatot egy magánvállalkozó az 1879. évben vezette be. Temesvár az absolutismus idején is postaigazgatósági székhely volt, ma is az, még pedig a vidéki nyolcz közül a legjelentékenyebb forgalmú.

Temesváron 5 postahivatal, 1 postaügynökség és 4 gyüjtőhely van; a levélgyüjtőszekrények száma 137, a távbeszélőállomásoké 915, a hivatalnokoké és szolgáké 251.

Az 1906. évre vonatkozólag a postai statisztika a következő:

		Feladott		Érkezett
Levél, levelezőlap, nyomtatvány és árúminta		4,202.614		3,891.342
Pénzes levél		21.866		13 832
Csomag		272.896		271.440
Postautalvány	darab	186.115		271.219
	korona	11,712.463		14,154.526
Távirat	darab	127.390	kézbesitett	92.179
	dij	80.270	továbbadott	
			átmenő	509.184
		Fizetett beszélgetés		Előfizetők beszélgetései
Telefon		16.113		7,937.536

Az érkezett küldemények közül egy-egy lakosra 79 levél, 5·3 csomag és pénzes levél, 5·1 utalvány, 1·7 távirat és 150 távbeszélés esett.

A postakarékpénztári és a csekkforgalom a mondott évben ez volt:

	Korona
Postatakarékpénztári befizetés	256.284
« visszafizetés	235.499
Csekkbefizetés	20,815.853
Csekkvisszafizetés	10,119.143

Az ipar és kereskedelem érdekeit szolgáló intézmények közül a tanitóintézetekről, a munkaközvetitőről és az iparegyesületről már megemlékeztünk. A többi hasonló czélra szervezettek sorában első helyen a kereskedelmi és iparkamarát emlitjük, mely Temes-, Torontál- és Krassó-Szörény megyére terjedő kerületével Délmagyarország hivatalos ipari és kereskedelmi érdekképviselete. A temesvári kamara egyike az ország legrégibb kamaráinak. Az 1850. évben szervezte az absolutkormány. Első titkára, Pesti

Frigyes, a kiváló történetiró volt. A temesvári kamara területén 30.178 iparos, 12.433 kereskedő és 1904 a közlekedési csoportba tartozó iparüző lakik, nyilvántartott iparüzőinek száma tehát 44.515. A kitünően vezetett előkelő organisatio az utolsó évtizedben főleg nagyszabású iparfejlesztési tevékenységet fejtett ki, melynek sikerét a temesvári gyáripar felvirágzása mutatja. E mellett nagy érdeme, hogy a déli vidék ipari közigazgatásába egységes szellemet öntött. Szabatos szakvéleményeivel annyira megnyerte az I. és II. fokú iparhatóságokat, hogy ma alig fordul elő iparügy, melyre nézve a kamarát meg nem hallgatnák. A kamara költségvetése $3^1/_2$ %-os kivetési kulcs mellett 62.000 K, melyből 20.000 koronát meghaladó összeg a szakoktatás segélyezésére jut. Ezzel az áldozatkészséggel az ország valamennyi kamaráját fölülmulja.

A temesvári I. fokú iparhatóság (rendőrfőkapitányság) az 1907. évben a következő iparálladéki változásokat vezette keresztül:

	Uj iparigazolvány	Felhagyás
Képesitett ipar	158	52
Engedélyhez kötött ipar	82	37
Gyár	1	—
Kereskedés	155	71
Szabadipar	40	25
összesen	436	185

A város m. kir. iparfelügyelőségi székhely is. Ma az iparfelügyelőség kerülete már csak Temesvár városára és Temes megyére terjed. Még három évvel ezelőtt a kamarai kerülettel egyenlő volt.

Működik itt továbbá ipartestület és kerületi betegsegélyző pénztár. Az utóbbinak 1907-ben 14.590 tagja volt, a kik összesen 62,757.65 korona járulékot fizettek. A munkaadók ugyanekkor 50.448·10 koronával járultak az intézmény fentartásához.

Fontos kereskedelmi intézmény a temesvári Lloyd-csarnok. A tőzsdeszerű szervezet az absolutismus idején alakult és az 1870. évi II. t.-czikk alapján választott birósági funktiot végez.

A délmagyarországi termény- és a tömegárúkkal való kereskedés szabályozásában nagy érdeme van. A helyi kereskedelmi szokások kodifikációja is tőle ered.

Mint magánegyesülést meg kell még emlitenünk a Temesvári Kereskedők Egyesületét, mely már 26 éve áll fenn és dicséretes tevékenységet fejt ki, továbbá a Gyáriparosok Országos Szövetségének és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek fiókját. Egyesülete van végül a magántisztviselőknek és kereskedelmi alkalmazottaknak is.

A város gazdálkodása és háztartása. Miként a háboruskodáshoz sok pénz szükséges, éppen úgy a városfejlesztés is a legkiterjedtebb mértékben szorul reá az anyagi eszközökre. A helyes közigazgatáshoz, a városrendészethez és szépitéshez, a művelődési követelmények tejesitéséhez, a közgazdasági feladatok megoldásához és sok más, hivatásszerű kötelezettség teljesitéséhez pénz kell, mely nélkül bizony ezek a magasabb feladatok nem végezhetők. A városok jövedelme azonban nem emel-

kedik abban az arányban, a melyben a szükségletek növekednek. A városok azért a pótadóknak folytonos emelésével igyekeztek nagyobb bevételre szert tenni. Temesvár városának dicséretére válik, hogy ezen a téren nem követte a többi város példáját, hanem kifejlett gazdasági érzékével a szükséges jövedelmi szaporitást is önállóan, helyesebben és közgazdaságilag előnyösebben végzi. Temesvár kiadása az 1875. évben 684.078·26 koronára rugott, az 1906. évben pedig a 421.738 koronát kitevő rendkivüli kiadással együtt 3,221.713 korona volt. A szükséglet tehát szinte ötszörösére emelkedett a 31 éves időszak alatt és Temesvár ennek ellenére 35 esztendő óta 30%-os községi pótadót szed. Ez csak ugy volt lehetséges, hogy a város egészséges vállalatokat alapitott, a melyeknek jövedelmével pótolja a közterhekből folyó bevételi hiányt. Az uj jövedelmi politikát az 1889. évben kezdte meg a város, a mikor a kövezetvámot és helypénzt házi kezelésbe, a jövedékeket pedig bérbe vette. Azután olyan közhasznú kereskedelmi és ipari vállalatokat szerzett meg — a villamos telepet, gázgyárat, villamos vasutat — a melyek tulajdonosaként egyfelől a közérdeket is megóvhatja, másfelől pedig — mint a téglagyárral — iparfejlesztési törekvéseit is könnyebben megvalósithatja. A város nagy iparfejlesztési czéljai sokban járultak hozzá a jövedelemszaporitás eme módjának választásához. A magas községi pótadó utját állotta volna annak a czéltudatos igyekezetnek, mely az idegen tőkének a városban való letelepedésére irányul. A hazai városok között ritka alacsony községi pótadó azonban szintén segitségére van a városnak, a mikor azoknak az előnyöknek összefoglalásáról van szó, melyekkel a Temesváron való letelepedés jár.

Emlitettük, hogy az 1906. évi kiadás mennyit tett ki. Ez a szükséglet az ugyanazon évi bevétel szembeállitásával ekként oszlott fel:

	Kiadás	Bevétel
Rendkivüli	421.738	1,270.845
Rendes:		
Mehalai jószág	7.145	80.659
Tinkovai és zsidóvári birtok .	24.327	24.597
Sziklási kőbánya	1.822	1.726
Szinház és vigadó	59.201	50.503
Oktatásügyi kiadás	355.868	150.635
Közigazgatási és közgazdasági kiadás	2,121.376	2,333.847
Emberbaráti kiadás	30.452	—
Közrendészeti és közbiztonsági kiadás	146.279	8.082
Egészségügyi kiadás	23.864	17.102
Kegyúri kiadás	29.638	—
Összesen . . .	3,221.713	3,937.996

Az egyes kiadási és bevételi rovatok részletezése messzire vezetne, ezért azt mellőzhetőnek véljük és csupán a köztartozást és a fogyasztási adókat mutatjuk ki. A 30%-os községi pótadóból az 1906. évben 309.932 korona folyt be, ugyanakkor

a megváltott bor- és husfogyasztási adóból, valamint a városi adópótlékból 435.223·07, a városi ásványviz-, eczet- és szikvizadóból 35.283·97 és a kövezetvámból és helypénzből 306.396·58 korona volt a jövedelem.

Ha az összes köztartozást vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy a mondott évben fizettek:

1,062 896 K állami adót,
309.932 » községi pótadót,
46 050 » iskolai » és
48.065 » utadót.

Temesvár kereskedelmi és ipari viszonyainak erről az oldalról való megvilágitása végett jelezzük, hogy az 1906. évi adókivetéskor a III. osztályú kereseti adót 233.481·83 koronában állapitották meg a pénzügyigazgatóság javasolta 336.461·75 koronával szemben. Minthogy pedig a városnak 2.089 III. osztályú adót fizető iparosa és kereskedője van, egy adózóra 111·76 korona jut.[1]) Itt számba kell azonban venni, hogy a város legnagyobb gyárai nem fizetnek adót, mert az állami kevezményeket élvezik.

A város, mint tulajdonos, nem tartozik a gazdag községek sorába. Összes vagyona 15,406.890·05 korona, mivel szemben 9,049.179·11 korona adóssága van. A cselekvő vagyon a következő értékeket foglalja magában:

	Korona
Pénztári készlet	1 459·33
Értékpapirok	839.573·02
Épületek	6,359.330·35
Földek	1,242.373·85
Ipari vállalatok	4,730.863·41
Anyagok és leltári tárgyak	89.326 95
Erdők	339.545·43
Közvágóhid	712.618·46
Várterületek	259.864·28
Adósok	831.934·97
Összesen . . .	15,406.890·05

* * *

Temesvárt az ország a fejlődő vidéki városok példaképének ismeri el. Sokoldalú, nagy, de zajtalan munka árán jutott a kitüntető czímhez, melyet öntudattal hordhat, mert abban a serény munka értékének általános elismerése nyilatkozik meg. Ha felvetjük azt a kérdést, hogy e nagyszerű haladás mire vezethető vissza, azt kell mondanunk, hogy Temesvár ugyan első sorban zseniális vezetőségének köszönheti gyönyörű sikereit, ezeknek teremtésében azonban kiváló része volt a város lakossága nagy intelligentiájának, józanságának, munkaszeretetének és egymás megbecsülésének. Ilyen eredményeket csakis ott lehet elérni, ahol meddő szóviták nem idéznek fel ellentéteket, hanem ahol a produktiv munkában harmonikusan egyesülnek a teremteni tudó erők.

Lendvai Jenő.

[1]) Baader Henrik keresked. és iparkamarai alelnöknek, az adókivető bizottság elnökének jelentéséből.

Közlemények és ismertetések.

Romániai nagyipar.

Paiano N. J.: *La grande industrie en Roumaine.* Bukarest 3m édition 160 oldal.

I. Károly román király uralkodásának negyvenedik évfordulójakor a román kereskedelmi ministerium kiadásában jelent meg ez a munka, mely beszámol arról az iparfejlesztési tevékenységről, a melyet Románia főkép az 1886. évben beállott vámháború óta a román ipar fejlesztése érdekében kifejtett. Igaz a czukoripar érdekében már 1873-ban is hoztak rendkivüli törvényt, sőt 1882-ben termelési jutalmakat biztositottak, a többi iparról mindazáltal csak 1887 óta alkalmaznak rendszeres iparpártolási eljárást. Ez az 1887-iki törvény a malom-, szesz- és söripar kivételével valamennyi gyárnak, a mely legalább 50.000 frank alaptőkével és jó technikai berendezéssel épül, 5 hectárig terjedő épitőterületet ad ingyen, felmenti az összes állami, törvényhatósági és községi adók alól, vámmentességet enged a gépek és felszerelésekre és a belföldön nem termelhető nyersanyagra, a vasutakon 45%-os szállitási díjkedvezményeket nyujt; 1906. évben ezeket a kedvezményeket kiterjesztették a malom-, szesz- és söriparra is. Meg kell jegyezni, hogy az állam természetesen a közszállitások utján is támogatja saját iparát és hogy az állam maga is űz oly iparágakat, a melyek főleg a hadsereg szükségleteinek, valamint más állami szükségleteknek fedezésére szolgálnak és a melyekre magánvállalkozó nem akad. Ilyen állami gyár van összesen 52, még pedig 48·5 millió frank befektetett tőkével.

Az előttünk fekvő munka a román gyárakat 3 osztályba sorozza. Az első osztályban azok a gyárak szerepelnek, a melyek az 1887-iki törvény szerint kedvezményeket élveznek: a második osztályban a malmok, serfőzők és szeszgyárak szerepelnek és a harmadik csoportot képezik az állami gyárak. Ezen csoportositás szerint mai napon a gyárak állapota a következő:

		munkással	vezető-személyzettel	lóerővel	fűtőfelülettel m²
I. osztályú gyár . . .	293	22.103	1.359	27.026	26.232
II. » » . . .	126	3.955	476	13.874	17.470
III. » » . . .	52	9.274	468	8.856	6.664
Összesen gyár . . .	471	35.332	2.303	49.766	50.366

	alaptőke	forgótőke	munkabérrel	évi termelés
	frankokban			
I. osztályú gyár . .	111,043.000	82,483.000	18,171.000	102.580.000
II. » » . .	54,732.000	33,215.000	2,463.000	86,298.000
III. » » . .	48,582.000	26,861.000	6,081.000	84.224.000
Összesen . . .	214,358.000	142,779.000	26,716.000	273,102.000

Összehasonlitásul álljon itt a magyarországi gyárak 1898-ik évi felvételéből a nálunk működő nagy ipar. Volt:

	Magyarországon 1898-ban	Romániában 1906-ban
gyár	2.364	214
munkással	245.568	37.635
lóerővel	262.070	49.766
fütőfelülettel	280.777	50.566
	koronákban	frankokban
évi termeléssel . . .	1.366,917.000	273,102.000

Magyarország népessége ugyan majdnem négyszer akkora, mint Romániáé, de gyárainak száma 11-szer, a gyárakban alkalmazottaké 6-szor, a motorok lóereje 5-ször, a kazánok fütőfelülete 5-ször és az évi termelés értéke 5-ször akkora. Mindenesetre azonban nagy haladást mutat Románia ipara.

Az egyes iparágakat tekintve van Romániában 125 vállalat az épités és felszerelés (l'industrie de construction) készitésére 10.990 munkással, 8.310 lóerővel, 35 millió frank alaptőkével és évi 30·7 millió frank termeléssel; e csoportban van 7 téglagyár, 9 mész- és gipszgyár, 4 cementgyár, 8 cementárúgyár, 2 bazalt- és agyagárúgyár, 8 üveggyár, 18 vasöntő és vasfelszerelőgyár, 6 gyár furókészülékek előállitására, 4 bádogos- és horganygyár, 4 vasbutor- és kályhagyár, 5 vasdrót-, szög- és csavargyár, 1 tűgyár, 1 harangöntő, 55 fafürésztelep, 9 parketgyár és asztalosmunkagyár.

A textil- és ruházati iparban 49 gyár működik 5.499 munkással, 2.500 lóerővel, 14 millió frank alaptőkével és 18·6 millió frank évi termeléssel; ebben az osztályban van 8 kötélverő- és zsineggyár, 6 len- és pamutszövőgyár, 7 gyapjuszövőgyár, 6 kötőszövőgyár, 4 nemezgyár, 1 kárpitos-telep, 15 bőrgyár, 1 bőrárúgyár és 1 gyöngykagylós gombgyár.

Az élelmezési csoportban (mellőzve a malom-, sör- és szeszgyárakat, melyekről külön lesz szó) 35 gyár 2.172 munkással, 4.611 lóerővel dolgozik, van 26·6 millió frank alaptőkéje és évi termelésük 19·2 millió frank. E csoporthoz tartozik 2 nagy sütővállalat, 4 rizshántoló, 3 tészta- és keményitőgyár, 2 kávépótlógyár, 5 csokoládé- és czukorkagyár, 7 czukorgyár, 2 faeczetgyár, 4 főzelékconservgyár, 3 husconservgyár, 2 szódavizgyár és 2 likőrgyár.

A cellulose-, papiros- és nyomdaipar 21 gyárat mutat 2.587 munkással, 4,783 lóerővel, 13·4 millió befektetéssel és évi 7·7 millió frank termeléssel; közte van 9 cellulose-, papiros- és cartongyár és 12 nyomda.

A chemiai ipar 49 gyárral szerepel; e gyárak 2.264 munkással, 2.025 lóerővel, 16·4 millió frank befektetett tőkével, 25·6 millió frank évi termeléssel birnak. Köztük van 22 kőolajgyár, 1 brikettgyár, 1 viaszkgyertyagyár, 12 stearin- és szappangyár, 6 növényolajgyár, 3 lakk- és festékgyár, 4 kénsav- és műtrágyagyár.

Az 1906-ig állami előnyökben nem részesült malmok, szesz- és sörgyárak száma volt összesen 126; és pedig 86 gőzmalom 2.218 munkással, 11.027 lóerővel, 32·5 millió frank befektetett

tőkével és 76·1 millió frank évi termeléssel; — 28 szeszgyár 1.355 munkással, 1.421 lóerővel, 12·7 millió frank befektetett tőkével és 5·2 millió frank évi termeléssel; végül 12 sörgyár 858 munkással, 1.426 lóerővel, 9·4 millió frank befektetett tőkével és 4·8 millió frank évi termeléssel.

Maga az állam 52 vállalatban üz ipart; és pedig egy bélyeg- és bélyegpapirosgyár, 2 lőporgyár, 1 gyufagyár, 2 dohányárúgyár; egyikében szivarkapapir is állittatik elő; 16 vállalatában fémiparral foglalkozik (köztük egy hajóépitőtelep) 2 arsenal, a tüzérségi telep, 1 bőrgyár, 6 katonai raktártelep, 2 nyomda, 21 electromos, vizvezetéki és gáztelep.

A munka egy összeállitásba foglalja a Romániába való behozatalt az utolsó években, összehasonlitva azon év behozatalával, melyben az legnagyobb volt, ezzel akarván igazolni a román iparfejlesztési politika helyes voltát. E szerint behozatott Romániába:

	Évben	Lei	Évben	Lei
liszt	1881.	1,671.060	1904.	40.000
tésztanemű	1879.	586.000	1903.	20.000
keményitő	1883.	264.000	1904.	67.000
finomitott czukor	1895.	5,685.000	1904.	40.000
nyersczukor	1897.	168.000	1903.	74.000
kávépótló	1883.	482.000	1904.	5.000
cognac, rum, likör	1882.	3,769.000	1905.	144.000
növényconserv	1879.	72.000	1904.	12.000
lakkok	1894.	1,461.000	1903.	450.000
növényolaj	1898.	2,713.000	1904.	388.000
közönséges szappan	1883.	467.000	1903.	3.000
stearingyertya	1883.	1,428.000	1904.	5.000
bőr	1883.	19,925.000	1904.	3,842.000
bőrárú	1883.	16,673.000	1904.	3,082.000
gyapjuárú	1889.	12,369.000	1904.	4,388.000
gyapju kötöttárú	1891.	6,595.000	1903.	861.000
kötél, zsineg	1883.	1,657.000	1903.	855.000
papiros és árú	1889.	10.860.000	1904.	421.000
fürészárú	1884.	11,270.000	1903.	7.000
fabutor és árú	1883.	15,306.000	1903.	2,270.000
finomitott kőolaj	1890.	10.255.000	1903.	311.000
czement	1892.	1.745.000	1903.	98.000
agyagárú	1889.	2,064.000	1905.	330.000
közönséges üvegárú	1898.	1,316.000	1903.	572.000
finom üvegárú	1887.	2,132.000	1904.	464.000
fémárú	1883.	2,898.000	1904.	1,318.000
vasöntvény és árú	1889.	24,133.000	1903.	4,950.000
vasdrót és szög	1894.	3,134.000	1904.	1.924.000
bádogárú	1891.	1,674.000	1903.	1,293.000

A szerző a védett árúk behozatalát 168,987.000 leiről ma 33,032.000 leire leszállitottnak találja. Természetesen ezt kizárólag az iparfejlesztési actiónak tulajdonitja, habár sok esik arra is, hogy az ismételten fölemelt vámok valószinüleg a román fogyasztás csökkentésére is hatottak.

Hogy egyébbiránt Románia még sok iparczikknél a külföldre szorul, azt szerzőnk maga is elismeri, és például a német bukaresti főconsulnak az 1906. évi forgalomról szóló adatai azt fényesen igazolják. Behozatott ugyanis Romániába 1906. évben:

	Millió lei
szines fonalú és szinnyomatos pamutárú	26·7
motoros gépek, mezőgazdasági gépek	24·4
500 grammnál m^2-kint könnyebb gyapjuszövetek	17·4
pamutfonál	11·6
fehéritett és festett pamutárú	10·0
kovácsoltvasból való gépek és géprészek	8·7
kocsitengelyek, vascsövek, horgony és láncz	7·6
hengerelt vaslemezek	5·6
kaucsukárú más anyaggal kapcsolatban	4·6
m^2-kint 5—700 grammos gyapjuszövetek	4·6
bádoglemezek	4·1
vashevederek és torlók	3·9
jutaszövet	3·8
finom bőr	3·7
pamutcsipke, tüll és himzés	2·98
3. osztályú személyvaggon, árúvaggon	2·92
selyemszövet	2·7
apróárú	2·5
pamut-varróczérna	2·3
confectiós árú gyapjuból	2·2
confectiós árú pamutból	2·1
gépek más fémből, mint a vas	2·0

Ezekből látható, hogy Románia még mindig bő teret nyujt a nyugoti államoknak és Magyarországnak iparczikkeik elhelyezésére.

(— vits.)

Az Essen-i munkáslakásokról.

A lakáskérdés szükségszülte nehéz problemáját tapogatózva kisérelgetik megoldani. Teljesen még sehol sem sikerült. Midőn az 1830/2-ben 10 munkással dolgozó Krupp-czégnek a gyár hirtelen fellendülése folytán 10.000-re növekszik munkásserege, neki magának kell barakklakásokat, majd bérkaszárnyákat épitenie. De sőt mindmáig is csak lakástelepének folytonos fejlesztése mellett képes az Essen-i munkáslakás-szükséget némikép ellensúlyozni.

Nem czélom az Essen-i munkáslakások részletes ismertetése s tanulság levonása szempontjából nem is tartom szükségesnek, hogy arra, a mi nem megfelelő, a régebben épitett és kisebb részben lebontott egyszerű tömeglakásokra is kiterjeszkedjem. Bár ezeknek is van egy nagy előnyük: az olcsóság. De már a régebben, különösen 1871/4. években épült Cronenberg-telep 6—12 családnak szánt emeletes házai is fölibük emelkednek a városainkban is honos bérkaszárnyáknak, a mennyiben mindegyik kert közepette szabadon áll széles ut mentén, melyet magas fák szegélyeznek, nagy park közelében.

Ugyanekkor, 1872-ben, épültek Baumhof csinos kertes házacskái, melyet utóbb kiegészitettek úgy, hogy most 154 3—5 szobás lakásból áll. A barátságos kis cottagge-ek közül különösen igen ügyes berendezésüek a 2—4 családnak épült házikók. Úgy a kert, mint a ház téglalap, illetőleg négyszögletes alapon 2—4 egyenlő részre oszlik olykép, hogy a megfelelő kertrész és lakás teljesen különállónak tetszik. A tornáczról nagy tágas konyhába lépünk, mely étkezőül is szolgálhat, mellette a nappali, az emeleten háló, padlás, lent pincze. Ennek ára havi 16 márka, a minek Budapesten körülbelül nagyságban, külsőben emezt meg se közelitő, bérkaszárnyába szoritott 1 szobából, zugkonyhából, előszobából álló lakás felelne meg.

A változatos külsejű tornáczos cottage-ek rendszere: alul a konyha és nappali, fönt a hálók. Ezeknél azonban sokkal érdekesebbek a nagy csoportépületek Alfredshof- és Friedrichshof-telepeken. Alfredshof egy része még szebbnél-szebb cottageból áll, majd valamivel nagyobb kertes házak vezetnek át a több emeletes házcsoporthoz. Tekintettel kellett a czégnek a telekárra lennie, mig másrészt nagyszámú munkást akart a gyár közelébe telepiteni.

De ne képzeljünk szürke sorházakat kinos egyhanguságban vagy — a mi nem sokkal jobb — össze nem illő façadeok hamis czifraságát. Bizony fellélegzünk, ha az utcza porától, zajától elzárt, fákkal beültetett belső udvarba lépünk. Két-két »Binnenhof« körül csoportosulnak a változatosan, de egyöntetüen tervezett erkélyes, balkonos házak, gyönyörűen képzett tetőzettel, különösen vörös szinfoltokkal élénkitett, mesterien tagozott falakkal: igazán vig harmonia ez. Az egyes nagy belső terek pótolják az udvart; ez helykihasználás szempontjából is előnyös, másrészt csupán világos, egészséges szobái lehetnek, akár az utcza, akár a belső tér felé fordulnak ablakai. Aesthetikai szempontból egyszerűen összehasonlithatatlan. Hangosan beszélnek e telepek falai a városrendezés sablonjainak átkáról.

A lépcsőház emeletenkint csak 2—2 lakásba nyilott az épületben, melyet Friedrichshof-telepen megtekintettem. A kis lakás havi bére itt is 16 márka. Kis, szűk előszobából, de nagy szoba-konyhából, 2 tágas szobából állott. Otthonossá, értékessé a kis lakást a széles loggia tette s a szellős, tágas kamaraszekrény a falban. Minden lakáshoz egy kis gyepes tartozik ruhafehéritésre, természetesen padlás, mosókonyha és pincze. Megjegyzendő, hogy mind e lakásokban gázvezeték van, automatikus készülék szabályozza a fogyasztást olykép, hogy 10 pfennig bedobása ellenében 1.200 l. gáz jár. A czég ingyen kölcsönöz két lámpát és egy gyorsfőzőt.

Az emberhez méltó élet iránti érzék hamar felébred. Talán semmi sem vet erre élénkebb világot, minthogy gyönyörű közös fürdőházukban, noha egy zuhanyfürdő 10 Pf., kádfürdő pedig 30 Pf., 1905/6-ban 38.000 fürdőt vettek. Ennek a számnak jelentősége ugyancsak emelkedik, ha tekintetbe veszszük, hogy a fürdőház egyes telepektől igen távol esik, hogy 1—2 kis gyermek ingyen fürödhetik anyjával, hogy a férfimunkások a törvény által előirt üzemi fürdőket élvezhetik, hogy továbbá a Krupp-féle betegsegélyző orvosi fürdőiben 1906-ban 48.000 fürdőt vettek.

Nem kell azon se csodálkoznunk, hogy átlag 15.000 bejegyzett olvasónál 406.000 könyve circulál a Krupp-féle ingyen kölcsönkönyvtárnak, melyben a könyvek száma az 56.000-et fölülmulja.

Ez talán nem tartozik szorosan a lakáskérdéshez, valójában azonban a tömeglakáskérdést csak teljes complexitásában lehet megoldani. Ez a meggyőződés adhatott életet a Friedrichshof gyönyörű olvasótermének, pipázójának. Hogy ennek a fényesen berendezett modern stylű közös szalónnak ma még félve lépi át a munkás a küszöbét, az érthető.

Annál inkább tódul a nép a fogyasztási szövetkezet helyiségeibe A pénztárnál előre lefizetett összeg fejében szolgáltatják ki az árút. A nagyüzem feltétlen előnye nyilvánul meg az árú olcsóságában és jóságában, olyannyira, hogy a nagy központon kivül magában Essenben 56 fiókot kellett a czégnek nyitnia, noha csak alkalmazottaik vásárolhatnak ez üzletekben. A nyereség a vevőkre száll vissza, ez az utóbbi években 8%-ra rugott.

Ha csak névleg sorolom is fel az intézmények hosszú sorozatát a bérlakásoktól a teljes ellátásig, a legényotthonokig, ha csak megemlitem a szakmunkás-otthont, együttes étkezőjével, kőnyvtárral, dolgozó-szobáival, fürdőhelyiségekkel, a hatalmas kifőzést 4000 munkást befogadó éttermével, a fogyasztási szövetkezetet szolgáló műhelyeket, gyárakat, a kórházat, egyleteket, iskolákat, vendéglőket, nem is beszélve a biztositási intézmények hosszú sorozatáról — láthatjuk, hogy a Krupp-czég vállalkozott munkásainak tőle telhető nagy részét minden oldalú életszükségleteiben ellátni.

Ez a legnagyobb szabású magán-kisérlet számos érdekes tanulsággal szolgálhat a községeknek, de sőt valódi programmját találhatnák itt a község természetes kötelességeinek.

A czég nem akar nyerészkedni intézményein, de veszíteni sem. Megjegyzendő, hogy az épitési feltételek kedvezőtlenek, a telekárak igen magasak, az adójárulékok nagyok. Hogy egy község, a mely hasonló összetett tervezet alapján — a mi különben a Krupp-czégnél lassanként önként adódott — épitene olcsó munkáslakásokat, gondoskodnék lakói élelméről stb., teljes fedezetet nyerne költségeire intézményei hasznából — abban senki se kételkednék, a ki e telepet látta és figyelemmel kisérte.

Minden mozzanatánál a telepeknek nagyobb hatást gyakorolt rám a tisztára alapitványokból épült Altenhof-i rokkantak koloniája. Erdő szélén, park közepette 268 lakás festői szépségben.

A jelen sejtelmes mozgalmas fejlődése közepette átfut az elmén a gondolat: ha most elaludnék és vagy 100 esztendő múlva ébrednék fel, milyen más lenne körülöttem a világ? Én sokszor elképzeltem ezt, mig egyszer csak félig képzeletből, félig valóságból összefonódva megláttam egy kis képét a jövőnek. Elfelejtettem, hogy körülöttem minden a régiben; hogy öldöklő fegyvert gyárt az az őrületesen nagy üzem, melynek 800,000.000 márkát érő részvényei nem a dolgozó tömeg közt oszlanak meg érdem szerint, hanem egy nő kezében hevernek, hogy mint

tudatlan géprész-emberek félig kegyadományként részesülnek abban a jólétben, melyet munkájukért kiérdemeltek; ezt mind elfelejtettem, ezt mind máskép festettem ki elmémben: ennyi a fantázia képe, — a többi már valóság.

Egy kis völgy szeli ketté a telepet; itt is, ott is tarka-barka kis kertes házacskák magas fák árnyában. Művészi, változatos lakóházak zölddel befutott tornáczokkal. Gond nélkül rózsatőikkel bibelődve élnek itt az öreg házaspárok. De az özvegyek sincsenek vigasztalan egyedüllétre utalva. Szép, nagy, méltóságos egyszerűséggel berendezett közös csarnok körül 12 özvegy férfi szobája. Ők teljes ellátásban részesülnek. Ne kelljen fáradniok; ha könyvre volna kedvük, a házba hozzák, ha dolgozni akarnának, egyszerű, könnyü munkával foglalkoztatják; ha templomba vágynak, ott néhány lépésre egy katholikus és egy evangelikus kis templom, mindkettő az épitőművészet valódi remeke. Az öreg özvegy anyókáknak kis konyhájuk is van közös otthonukban. Itt áll az üdülők háza is, tornácza az erdőre nyilik, körülötte ápolt kert, le egész a völgyben tündöklő tóig. A lábadozók részint a dohányzóban kártyáztak, részint billiárdoztak vagy olvastak. A konyhában már készült a párolgó étel, teritették hófehér abroszon az étterem asztalait, a melyekről a kamra után itélve nem hiányzik a jó falat. És mindennek megkétszerezi becsét az az egységes komoly stylus, az a szépség, melyet közjótékonysági intézményeinken oly szomoruan nélkülözünk.

Hadd szóljak még néhány szót a Krupp-lakások áráról. 2 helyiség (szoba, konyha) évi bére 60—120 márka, 3—é. 100—220,M., 4—é. 130—260 M., 5—é. 255—350 M., a hol az utolsó számok rendkivül nagy és szép lakásokat jelentenek, mig a legalacsonyabbak részben barakk-lakásokra vonatkoznak.

A »menage«-ban napi 80 Pf.-ért lakás és teljes ellátás a régibb épületekben, a mely 613 munkásnak épült nagy kaszárnya 4—7 ágygyal biró hálótermekkel. Az 540 munkásnak épült uj menageban magánhálóczellák is vannak; ezekben a teljes ellátás napi ára 0,90 M., öt ágyas hálótermek igénybe vétele mellett 0,85 M., 2—3 ágyas szobákban 1,10 M., beleértve a közös ebédlő, olvasó-, irószoba, társas együttlétre szánt helyiség és billiárd használatát.

A Krupp-féle lakások a Rajna mellékének viszonyaihoz képest olcsók, de még mindig rendkivül magasak pl. Belgium rendes lakásáraihoz viszonyitva. Essen lakóinak száma 1906-ban 239.692 volt. Evvel szembeállithatjuk a megközelitőleg hasonló népes Gand vagy Liège városát. Itt körülbelül 155 márkáért, utóbbiban kb. 175 márkáért láttam igen szépen épitett munkásházakat, nagy kerttel; alul pincze, egy vagy két szoba, konyha, az emeleten két háló. Külsőleg egyszerűbb, de rendesen tágasabb egy családlakta házak ezek, nagyobb kerttel, esetleg egygyel több szobával ugyanazért az árért, mert a bérkaszárnya-rendszer alapján fölhajtott telek- és házuzsora hatása ellen még egy Krupp-czég vállalkozása se elég erős. A községnek kell a telkeket olykép megszabnia, hogy evvel a kis magán-sorházak épitésére vezessen, ha már a minden tekintetben legkitünöbb épitkezési formára, a kert közepén álló cottage rendszerére ugrásszerűen át nem tér-

het. Említésre méltó különben a Krupp-féle házak ama neme,mely e kis sorházak és a cottage közt foglal helyet. Külsőre, berendezésre cottage, de összeépitett oldalfalakkal, hely és költségtakaritás szempontjából; hátul kerttel, esetleg elől is.

A Rajnamellék nagy gyárvállalatainak állandó kisérője a munkásház-telep, a mi érthető, hisz a nagy üzem állandó munkásstock nélkül el sem lehet. Az iparpártolás elsőrendű kérdése a munkáslakás kérdés megoldása.

Ne következtessük azonban az előbbiekből, hogy erre a gyártulajdonosok vállalkozhatnak. Bármily számottevő is a Krupp-czég 32.500 alkalmazottja részére, (ezeknek 50%-a bir önálló háztartással), hogy 6.760 alkalmazott, 17.180 családtag, tehát összesen 23.940 személy lakhatik telepein, nem bizonyiték ez a föltétel lehetősége mellett, különösen nálunk. Oly szaktudással és rendelkezésére álló tőkével üzemeink nagy része aligha dicsekedhetnék. Különben sem lehet a nálunk elharapódzott lakásnyomort mozaikszerűen épitgetéssel enyhiteni vagy éppenséggel megszüntetni.

Elvileg is elvetendő a kötött viszony, melybe a munkás munkáltatójával, mint háztulajdonosával lép.

De ne feledjük el azt se, hogy mindazt, a mit a Krupp telepein csodálunk — és nagyon sok fölötte érdekes mozzanatot nem érinthettem e dolgozat keretében — mint a nagy üzem correlativ tényezőit kell felfognunk.

Rá szeretnék még mutatni arra, hogy mily lélekemelőleg hatalmas alkotmánya az emberi együttműködésnek a nagy üzem arra, hogy mily bőséges a termelő ereje; hogy ime már morzsáiból is telik az intézmények ama hosszú lánczolatára, melyek az alkalmazottak minden életszükségletéről gondoskodnak. Itt még nem mindenkiéről, de már itt is, a jövő szigetén, a jelenben mennyivel tökéletesebben alakulnak ez intézmények, mint anarchisticus társadalmi rendszerünkben túltermelésével, bőségével itt, hiányaival amott.

Osszuk szét gondolatban a végzett munka becsének arányában az üzem hasznát és ime a lakások kibővülnek, a fürdők felszaporodnak, a könyvtár melletti társalgóban műkincsek, közös tornatermek, játékterek, hatalmas amerikai árúház, szinház, zeneterem és ezer pompázó virága, hajtása annak, a minek ma csak csiráit látjuk.

Csiráit, de eleget ahhoz, hogy belássuk, hogy a jövő szervezett társadalom, mint fogja tulszárnyalni productivitásban, jólétben, culturában és boldogságban ezt a mai szegény, nyomorgó, tülekedő, küzdő embergombolyagot.

Nemesné M. Márta.

Amerikai kivándorlás.

Italian, Slavic and Hungarian unskilled laborers in the United States by Frank I. Sheridan. Bulletin of the Bureau of Labour No. 72. Department of Commerce and Labour.

Az Amerikába való kivándorlás teljes képének megismeréséhez a hazai irodalom nem elegendő és az olyan összeállitások,

mint Sheridané, éppen mert az észak-amerikai Egyesült-Államok szempontjából foglalkoznak a tárgygyal, nagy mértékben hozzájárulnak e kép tisztázásához.

Sheridan dolgozata főképen az amerikai kivándoroltak viszonyaival, a nem tanult munkás helyzetével foglalkozik.

Az 1900-ban Amerikában élő idegen születésüek 18·21%-át tették az olaszok, magyarok és szlávok. Az 1901-től 1906-ig bevándoroltaknak 60·56—67·23%-a, átlagban 64·26%-a volt ily nemzetiségű. Az 1905 junius 30-tól 1906 junius 30-ig tartó időszakban a nevezett nemzetiségüek arányszáma a többi bevándorolthoz képest 67·23%. Az összes bevándoroltaknak 54%-a nem tanult munkás; a magyarok, olaszok és szlávoknak pedig 58·4%-a tanulatlan. Az 1906-ban bevándorolt 432.152 nem tanult olasz, magyar és szláv munkás 48·2%-a Európában mezőgazdasággal foglalkozott. Az Egyesült-Államokban ezek a munkások nem a mezőgazdaságban kerestek alkalmazást, mert a mezőgazdasági munkabérek nekik nem elég magasak. Az olaszok főképen a vasutépitési, alagut- meg csatornaépitési munkát szeretik, mig a magyarok és szlávok leginkább azokat a foglalkozásokat keresik, melyekben a munka nehezebb ugyan, de a bérek is jobbak: kohóknál, vas- és aczélművekben, valamint bányákban stb. igyekeznek alkalmazást találni.

A legfőbb munkaközvetitő és bevándorlási ügynök Sheridan szerint a nemzetközi postai szolgálat. A kivándoroltak pontos adatokat irnak haza Európában maradt barátaiknak s rokonaiknak. Ezek az informatiók, meg az Amerikából hazaérkező pénz gyorsan és eredménynyel dolgoznak. Válságos években például a kivándorlás erősen csökken, mint azt a jelenlegi krizis lefolyása is mutatja; s a kivándorlás egyenesen azok felé az államok felé irányul, a hol munkásokra szükség van, s a nem tanult munka bére a legnagyobb. Már 1900-ban a hét legnagyobb gazdaságú keleti államban élt az olasz, magyar és szláv bevándoroltaknak 73·2%-a, vagyis 1,380.462. 1906-ban az e fajokhoz tartozó bevándorlók 86·55%-a, vagyis 640.474 ember, a hajóról egyenesen ezekbe az államokba ment. Csak Pennsylvaniába 1906-ban 165.112 olasz, magyar és szláv vándorolt be. Ebben az államban a kőszénbányákban dolgozó magyarok és szlávok (57.757 ember) az egész kőszénbányamunkásság 39%-át teszik s az alkalmazott amerikai születésű munkások is legtöbbnyire szláv vagy más idegen születésű munkásoktól származnak. Az 1905. évben a nyersvas- és aczélgyárakban, valamint a bitumenes és antracitkőszénbányákban alkalmazott összes munkásoknak 41%-a magyar és szláv, 6%-a olasz. Ellenben a textil-iparágakban a magyarok, szlávok és olaszok az összes munkásságnak csak 3·3%-át teszik.

A mi a munkavezetést illeti, abban a főszerepet az u. n. Employment Agency-k, a munkaközvetitő irodák játszszák, különösen az olaszok közt; az amerikai jótékonyczélú egyesületeknek csak igen kis részük van benne.

1864-ben az Egyesült-Államok az »Act to incourage immigration«-ben kimondotta, hogy ha magános vagy társaság szer-

ződésileg importál európai munkásokat s az Amerikába való utazás költségeit fedezi, igy keletkező követelésének biztositására jogában van igényét a bevándorló első évi keresményéből kielégiteni.

Ez a törvény, bár jó ideig nem nagy hatása volt, utóbb mégis kétségkivül elősegitette a bevándorlási és munkaközvetitő ügynökségek kifejlődését. Az olaszok csak 1885 után kezdenek nagyobb mértékben bevándorolni. A munkaközvetitő (padrone) — angol slang-ban *boss* — vagy a hogy gyakran nevezi magát, bankár, legtöbbnyire olasz. Hazájában legtöbbnyire közönséges munkás volt, de ravaszabb, lelkiismeretlenebb és okosabb, mint társai. Megjavitotta az Amerikában talált gyanus közvetitési módszereket és igy megteremtette az amerikai padrone-rendszert, melyet még azzal is tökéletesbitett, hogy ügynökei, barátai utján, meg levelezéssel, az Olaszországból jövő vagy oda visszatérő munkásokkal élénk összeköttetést tartott fenn.

Ha valamely vállalkozónak munkásokra volt szüksége, a padronehoz fordult. Ennek rendesen voltak emberei raktáron, de ha nem is voltak, ügynökei utján Olaszországból hamarosan szerzett. A bevándorlókat a hajónál a padrone embere várta s elvezette a padrone munkástelepére. Itt tartották őket a padrone kötségén, mig szükség nem volt rájuk; aztán elszállitották őket vasuton alkalmaztatásuk helyére.

Mindezért a munkás fizetett a padronenak. Visszafizette az előlegezett összegeket, busás kamattal; a hajójegyen, a vasuti jegyen nyert a padrone. A munkaadó minden munkás után bizonyos jutalékot fizetett neki, s díjat szedett a munkaközvetitésért a munkástól is. A hazaküldött összegek is a padrone kezén mentek keresztül, s itt is nyert az árfolyamon, meg a felszámitott költségeken. A munkás a munkaadóval nem is jött közvetlen érintkezésbe. A bérét is a padrone kezén keresztül kapta, ki ugyszólván mindenható ura és alkalmazója volt. De a legsulyosabb visszaélések mégis a munkások élelmezése és elszállásolása körül történtek; mert ez is gyakran a padrone monopoliuma volt.

A bevándoroltak helyzetén és a munkaközvetités organisatióján sokat segitett a szerződéses munkás — contract labor — importálását megtiltó törvény, valamint az 1904-iki illetőleg 1906-iki a munkaközvetitő ügynökségeket szabályozó törvény. Ez a törvény a munkaközvetitő ügynökség űzését hatósági engedélytől teszi függővé, az ügynököktől $ 1.000 óvadékot követel és az összes adatok nyilvántartására és bejelentésére kötelezi őket. Azonkivül külön bevándorlási hatóságot konstituál.

Az a jelentékeny statisztikai anyag, melyet Sheridan nyujt, legnagyobbrészt az ezen ügynökségek által 1904-től 1906-ig szolgáltatott adatokból származik. Ezek az ügynökségek 1904—1906 évi bevallásuk szerint 40.737 munkást juttattak alkalmazáshoz. A munkások közel 90%-a, 36.176 nem volt tanult, és e 36.176 közül 45·1% (16.328) olasz, 8·6% (3.099) magyar és szláv és 46·3% (16.749) más nemzetiségű.

Az olasz, ugy mint a szláv és magyar nem tanult munkások

átlagos napi keresete $ 1·46.[1]) A többi kivándorolt nemzetiségé átlagban valamivel kevesebb: $ 1.41. Ennek oka abban kereshető, hogy e harmadik csoportnak aránytalanul nagy része került a déli államokba, itt pedig általában alacsonyabbak a bérek. Igen érdekes az olasz, magyar és szláv tanult munkásoknak átlagos keresetét tárgyaló összeállitás. Meglepő, hogy tanult magyar és szláv munkásokat is legtöbbnyire a bányászatban és kohászatban találunk, mig a tanult olasz munkások igen sok iparágban oszlanak meg.

A különbség, mely az ujonnan bevándorolt olasz, magyar és szláv munkások és az átlagban vett amerikai munkás közt kereset dolgában fennáll, elég nagy. De a legnagyobb és legmélyebbreható különbségek nem annyira e tekintetben, mint inkább az életmódban, a fogyasztásban észlelhetők. E téren még a bevándorolt munkások közt is igen nagy a differentiálódás.

A legalacsonyabb életniveaun kétségkivül az olaszok állnak s közöttük is azok, a kik olyan telepen laknak, melyeken a munkások élelmezése egy padrone-ügynök kezében van. Az olasz munkás Olaszországban könnyű munkához szokott s pár szem olivából meg hagymából és kenyérből vagy polentából tartotta fenn magát. De Amerikában erősen dolgozik, s mégis alig eszik valamit makaronin, hagymán, kenyéren, sajton meg szardinián kivül. Az élelmet az olasz munkás maga főzi magának. Az olaszok átlagos havi kiadása élelemre nem éri el a 7 $-t. Ily körülmények közt általában határozott testi visszafejlődésük konstatálható, hacsak az amerikaihoz hasonló életmódra át nem térnek.

A nem padrone-ügynöki telepen lakó olaszok, ha nem is sokkal, de jobban élnek. Gyakran észlelhető, hogy 3—4 év mulva az életmódjuk erősen javul. De a padrone-ügynökök a mennyire lehet, régi szokásaik megtartására ösztönzik őket, hogy keresetük meg ne csappanjon.

---

[1]) Összehasonlitás kedvéért közöljük a következő táblázatot, mely a tanulatlan munkásoknak *a)* a hét legfőbb iparos államban (Massachusetts, Connecticut, New-Jersey, New-York, Pennsylvania, Ohio, Illinois) *b)* az összes államokban, *c)* az összes államokban, kivéve az első hetet, fizetett órabéreket tünteti fel:

	a)	*b)*	*c)*
Épitőipar	$ 0·210	$ 0·185	$ 0·164
Öntödék és gépgyárak	0·165	0·161	0·157
Utczai és csatornazási munka (magán)	0·180	0·178	0·175
» » » » (községi)	0·222	0·211	0·199
Favágók és fürészmalmok	0·172	0·151	0·150
Gyalutelepek	0·171	0·151	0·146
Hajóépités	0·160	0·153	0·143
Vasuti kocsiépités	0·157	0·153	0·144

Továbbá érdekes az Anthracite Coal Commission egy jelentése, mely szerint az öt legnagyobb amerikai kőszénbánya társulat munkásainak átlagos keresete 1901—1902-ben $ 2·41, 2·47, 2·36, 2·48, illetőleg 2·57 volt. A *gliding scale* alapján ezek a bérek 1903-ban 3%-kal, 1904-ben 4·3%-kal, 1905-ben 4%-kal, 1906-ban 5%-kal és 1907 januárban 6%-kal emelkedtek. Az összes bitumenesszén munkásoknak 1905-ben több mint 5%-a szláv, magyar és olasz

A magyar és szláv munkások életmódja átmenet az olasz és az amerikai és angol születésű munkás közt. Magyarjaink és a szlávok vagy csatlakoznak a velük egy telepen dolgozó amerikai munkásokhoz, vagy egymásközt összeállnak, körülbelül 20—30-as csoportokba. Egy ilyen szövetkezet közös házat szerez, amelyben a tagok, rendesen havi 1 $-ért hálnak. Ezek a házak egészségügyi szempontból gyakran alapos kifogás alá esnek. Minden csoport közös szakácsot tart (legtöbbnyire egyik tagnak a felesége), a ki főz, takarit és mos utánuk. Ügynök-üzletet nem tartanak fenn, hanem a szükséges főznivalót a környéken található boltokban szerzik be. Étrendjükben a marhahus igen fontos szerepet játszik. A hónap végén a kiadásokat felosztják s ha egyre-egyre 9—10 $-nél több esik, az étrendet redukálják. Havonként egyszer, a fizetés napján, egy hordó sört vesznek s megisszák. — Legtöbbnyire maguknál tartanak körülbelül 40 $-et, betegség vagy egyéb szükség esetére s munka-öltönyén kivül van mindeniknek egy öltözet ünnepi ruhája.

Ugy a szlávok, mint a magyarok életmódja az utolsó évtizedekben erősen javult. Mig korábban havi 6—8 $-et is sokalltak, most nem ritkán az angol-szászokkal együtt laknak és lakás és ellátás fejében havi 12—16 $-et is fizetnek. Igaz, hogy ez a niveau-emelkedés a munkásosztály helyzetének általános javulásával s az élet drágulásával egybe esett.

Az élet-niveauval összefüggésben — vele ellentétes arányban — állanak az egyes nemzetek megtakaritásai.

E téren tehát az olaszok vezetnek. New-York, New-Jersey és Pennsylvania területén 3 nagy vasuttársaságnál alkalmazott olasz munkások átlagos havi keresete 1905-ben $ 34·49, átlagos megtakaritása $ 27·29 volt, 1906-ban $ 37.07, illetve 30.28. Ezek a concrét adatok körülbelül megegyeznek Sheridan következő becslésével:

		hat havi kiadás lakásra, ellátásra		Megtakaritott jövedelem	
	Jövedelem	Összeg	A jövedelem százaléka	Összeg	A jövedelem százaléka
Olaszok	$ 234.—	$ 48.—	20·51	$ 186.—	79·49
Magyarok és szlávok	234.—	72.—	30·77	162.—	69·23
Más nemzetiségüek	234.—	108.—	46·15	126.—	53·85

Az olasz, magyar és szláv munkás fösvény takarékosságát semmi sem jellemzi jobban, mint az Amerikából Olaszországba, Magyarországba, Ausztriába és Oroszországba küldött összegek nagysága és viszonyuk egymáshoz és a többi országokba intézett pénzküldeményekhez. Az 1900-tól 1906-ig Olasz-, Magyar-, Oroszországba és Ausztriába küldött pénzutalványok átlagos összege $ 20·08, a többi országokba küldött utalványoké 14·88. Az emlitett 4 országba küldött $ 119,757.895·86-ból 50,716.668·45 $-et az Egyesült Államokban élő 1,717.095 olasz, 69,041.227·41-et pedig 3,485.466 osztrák, magyar és szláv honos küldte haza. Tehát egy olasz átlag 29·54 $-t, egy magyar, osztrák, illetve

szláv nemzetiségű 19·81 $-t. Az 1900-tól 1906-ig Európába küldött pénzutalványok összege:

Olaszország	$ 50.716.668·45	ebből	átlagban	esik	egyre	$ 38·59
Magyarország	22,917.566·01	„	„	„	„	32·29
Ausztria	22,452.492·27	„	„	„	„	22·89
Oroszország	23,671.169·13	„	„	„	„	17·57

A csak 1906-ra vonatkozó átlag valamivel magasabb, mert ebben az évben a munkabérek is jóval magasabbak voltak az átlagnál. Megjegyzendő, hogy ezek az összegek csak egy részét teszik a kivándorlás révén Amerikából Európába özönlő pénznek. Óriási összegek jönnek vissza magukkal a kivándorlókkal együtt, de ezeket ellenőrizni nem lehet.

Az amerikai szocziálpolitikus szempontjából tehát az a lényeges, hogy a kivándorló az amerikai élet-niveaura minél hamarabb felemelkedjék, nehogy a munkabérekre tulságos nyomást gyakoroljon. Minthogy ez a folyamat sokkal könnyebben megy végbe, ha az illető bevándorló az amerikai kulturát és az angol nyelvet is felveszi s anyanyelvét elhagyja, ez az asszimilatio is kivánatos mindaddig, mig tulnépesedés nem áll be. A jelenleg uralkodó visszavándorlás azonban nem tekinthető az igazi tulnépesedés tünetének. A tulnépesedés Amerikában csak átmeneti és az 1907. évi válság következményeivel együtt előreláthatólag el fog mulni.

P. K.

Kis bankjegyek.

Dr. Ruppel Willy. *Kleine Reichsbanknoten.* Das deutsche Banknoten gesetz von 1906. im Lichte der Geschichte und Theorie des Banknoten- und Papiergeldwesen. Leipzig, 1908. 182 old.

A német kormány 1905 májusban törvényjavaslatot terjesztett elő, mely felhatalmazza a német birodalmi bankot, hogy ezentúl 50 és 20 márkás bankjegyeket is adhasson, holott addig a legkisebb bankjegy 100 márkás volt; ezenkivül a birodalmi kincstári jegyek, melyek eddig 50 és 20 márkás összegekről szóltak, jövőre 5 és 10 márkás összegekben lesznek kibocsáthatók. Ez a javaslat, mely 1906-ban törvénynyé is lett, alkalmat ad szerzőnek arra, hogy az érczvalutás, jelesül az aranyvalutás pénzforgalomban a kis bankjegyek jelentőségéről értekezzék. Szerzőnk álláspontja a kis jegyek ellen szól és ebbeli nézetét a bank- és pénzügy természetéből, az angol és franczia bank működéséből és végül magának Németországnak valutatörekvéseiből, valamint a német birodalmi bank eddigi kiváló magatartásából okolja meg. Szerzőnk azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a kormány szándéka akkor, a midőn a kisösszegű bankjegyek kibocsátását javasolta, az volt, hogy a bank aranykészletét megszilárditsa; erre mutat az a körülmény, hogy javaslatát akkor terjesztette be, a mikor a marokkói bonyodalmak Németországot fenyegették. Szerzőnk épp ez okból fölveti azt a kér-

dést, mikép viselkednék a német birodalmi bank háboru esetére. Meg van győződve, hogy a háboru félelmében legtöbb ember bankjegyével a bankhoz szalad, aranynyá váltja, hogy azt minden eshetőségre eltegye. Ha kis jegyek vannak forgalomban, a megrázkódtatás sokkal erősebb lesz, mint ha a forgalom a kisösszegű bankjegyek helyett bizonyos tekintetben aranynyal telitett. Háború esetén a kényszerfolyam és a papirpénz kibocsátása teszi lehetővé a pénzforgalmat; de ha már béke idejében a kis bankjegy és a kisösszegű kincstári utalványok foglalják el az arany helyét, a kormány mintegy meg van fosztva attól a legerősebb eszköztől, melyet neki a szükség a kényszerfolyamban vagy a papirpénz kibocsátásában ad. Rendes időben a német közgazdaság annyira beleélte magát az 1873 óta meghonositott pénzrendszerbe, annyira megszokta az arany- és ezüstpénzeket, hogy kis bankjegyekre vagy papirpénzre nem szorul; sőt sok helyütt Németországban határozott ellenszenv mutatkozik a kis bankjegyekkel szemben. A külföldi tapasztalás is a kis jegyek ellen szól. Angolországban a legkisebb bankjegy 5 font sterling és az angol közvélemény szigorúan ragaszkodik ehhez az összeghez, kisebb jegyeket nem tűrne meg. Különben is a kisjegyek azoknak a kezeibe jutnak, a kik különbséget bankjegy és papirpénz közt tenni nem tudnak; a népnél pénz jellegével szerepelnek; a kis jegyek kiszoritják az aranypénzt a forgalom alsó elágazásaiból és tulságos sokáig maradnak forgalomban, hogy azután a legkisebb válság kitörésekor tömegesen beváltásra kerüljenek és a bankhoz folyjanak be. De a kis jegyek a német pénzügyi helyzet javitására eddig tényleg semmiféle hatással nem voltak, a pénz ára (kamatja) nem javul, ha főkép a német kamatláb a franczia és az angol kamatlábbal összehasonlittatik. Szerzőnk nézete szerint nem kis bankjegyekről kell gondoskodni, hanem az arany pénzt kimélő fizetési módszerekről, főkép a cheque-rendszer meghonositásáról és általánositásáról. Ezek az eszközök hatnak arra, hogy az arany a forgalomba túlságos mértékben nem jut és biztositják a pénzrendszer alapjait.

(—vits)

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.
(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMU-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek es egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év julius havában 2,014.500 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,696.000 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 128.504 korona 02 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től julius 31-éig bezárólag 11,775.9 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 10,123.300 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 898.518 korona 91 fillér és az intézet fennállása óta 13,296.404 korona 82 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Kombinált hajózási és vasuti forgalom.* A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhirré teszi, hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban *bécsi* vagy *passaui* átrakással Bajorországba, vagy Délnémetországba vagy Svájczba való rendeltetéssel elszállitandó gabona, őrlemény stb. küldeményekre *f. évi augusztus 1.-vel* uj kivételes díjszabások lépnek életbe.

Ezek a díjszabások az 1904. évi augusztus 1-től, illetve október 1-től érvényben volt és folyó évi julius 31-én hatályon klvül lépő I., II., és IV. számú kivételes díjszabásokat pótolják. A folyó évi julius 31-ig feladott küldeményekre, tekintet nélkül arra, hogy azok az átrakási állomásokat mikor érik el még a régi vagyis a julius 31-ig érvényben volt díjszabások díjtételei alkalmaztatnak.

A fenti forgalomban Vorarlbergbe szállitandó gabona-, őrlemény, stb. küldeményekre az 1904. évi augusztus 1-től érvényes III. kivételes díjszabás, illetve annak pótlékában foglalt díjtételek érvénye 1908. évi augusztus 31-ig meghosszabbittatik.

Ez uj díjszabások az alulirt igazgatóságnál, valamint a többi részes vállalatoknál megszerezhetők.

Budapest, 1908 julius 29. *Az igazgatóság.*

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. *Hirdetmény.* A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság kötelezettséget vállal az iránt, hogy az általa 1908. szeptember 1-től a folyó hajózási évad végéig *Passau* és *Regensburg* bajor hajóállomásokra való szállitás végett hajófuvarlevelenkint legalább 10.000 kg-os mennyiségben elfogadott gabona- stb. és őrlemény-küldeményeket (uszályrakományoknál a szeptember 1-je előtt esetleg feladott részletrakományokat is) az emlitett rendeltetési állomásokra a mindenkor érvényben levő díjtételek mellett elszállitja, a mennyiben ez a nyilt hajózás alatt egyáltalában lehetséges.

Nevezetesen elvállalja a társaság azt a kötelezettséget, hogy az ilyen eredetileg *Regensburgba* czimzett gabona- stb. és őrlemény-rakományokat még az esetben is, ha a *passau-regensburgi* vonalon sekély viz miatt a hajóforgalom időlegesen beszüntettetnék, vagy korlátoztatnék, a mindenkor érvényben álló hajódíjtételekért *esetleg vasuton* szállittatja Passauból a *regensburgi* vasuti állomásra; illetőleg a *regensburgi átrakásra* rendelt

rakományokat *esetleg már Passautól fogja,* fuvarlevelenkint legalább 10.000 kg.-nyi mennyiségben, a Regensburgon át eredményező összfuvarért (hajófuvar Regensburgig és vasuti fuvar Regensburg-Dunaparttól) *a felek által megjelölt vasuti rendeltetési állomásokra juttatni.* A szállitási díjkülönbözetek lehetőség szerint rovatolás utján, vagy a leszámolás alkalmával passaui ügynökségünk által átrakási számlákon fognak kiegyenlittetni. Ha azonban a fuvarkülönbözetek bármely okból vissztérités utján egyenlittetnének ki, ily esetekben az illető küldemény feladója által az eredeti hajózási fuvarlevél, valamint a Passautól szóló eredeti vasuti fuvarlevél bemutatandó.

Üres zsákoknak Passauba rendeléséből netán felmerülő szállitási és mellékköltségek a szállitó feleket terhelik.

E szállitási kötelezettség elvállalása a társaságnak több költséget okoz, melynek részbeni fedezésére az 1908 szeptember 1-től a folyó évi hajózás beszüntetéséig *Passau* vagy *Regensburg* bajor hajóállomásokra feladott gabona- stb. és őrlemény-küldeményeknél (uszályrakományoknál a szeptember 1. előtt esetleg feladott részletrakományoknál is), *a mennyiben azok még a folyó évben Bécsen tul szállittatnának,* az alábbi szállitási jutalék fog felszámittatni és beszedetni.

Ha azonban ily rakományok, bármily okból is, az idén már Bécsen tul nem szállittatnának, hanem Bécsben vagy Bécs alatt maradnának, ezeknél a szállitási jutalék felszámitása elmarad, valamint természetesen a fent megjelölt módon való szállitásra való jogosultság is megszünik.

A szállitásl jutalék a következő:

a) Passauba feladott küldeményeknél 100 kg-kint 5 pfennig.

b) Regensburgba (helyben és átmenet) feladott küldeményeknél 100 kg.-kint 10 pfennig.

c) A kombinált hajózási és vasuti forgalomban *Passaun* át érvényes díjtételek alapján, továbbá a vasuti és hajózási forgalomban *Pozsony-Passaun* át érvényes díjszabás alapján Bajorországba elszállitott küldeményeknél 100 kg.-kint 5 pfennig.

(A kombinált hajózási és vasuti forgalomban *Passaun át,* valamint a vasuti és hajózási forgalomban *Pozsony-Passaun* át érvényes díjszabás díjtételei alapján Bajorországon tuli rendeltetéssel elszállitott küldeményeknél szállitási jutalék nem számittatik fel.)

A társaság fentartja magának a jogot szükség esetén a bajor állomásokra rendelt küldemények felvételét vagy átrovatolását a körülményekhez képest korlátozni, vagy esetleg teljesen beszüntetni.

Budapesten, 1908. évi augusztus hóban.

Az igazgatóság.

Tolna vármegye közgazdasági leirása. I.

Földrajzi vázlat.

Tolna vármegye az ország dunántúli részének keleti oldalán a Duna folyam mellett terül el. Határai északon Veszprém- és Fejér-, délen Baranya-, nyugaton Somogy-, keleten Pest-Pilis-Solt-Kiskun- és Bács-Bodrog vármegyék, mely utóbbiaktól a Duna folyama választja el. Területe 3643·26 □ km.

Havasai és hegységei nincsenek; legmagasabb pontja 549 m.-ig emelkedik (Ördöghegy), mely a Baranya vármegyei Mecsek hegységnek a vármegye délnyugoti részén beágazó, s ott elenyésző egyik nyulványát képezi; egyébként lapályos és dombos vidék, kies, váltakozó és termékeny jelleggel.

Legjelentősebb dombcsoportja a szegszárdi, mely legnagyobb magasságát a 300 m.-nyi Óriáshegyben éri el; nagyobb területi kiterjedése van a Kapos és Sárviz csatornák között a vármegyét északról délnek átszelő dombvidéknek 286 m. legnagyobb magassággal, mig a vármegye nyugoti részén elhuzódó koppányi két dombcsoport kevésbbé jelentős.

A vármegye keleti, dunamelléki része általában sík és gyengén halmos, különösen a Dunától befelé távolodva. Legkiterjedtebb sík területe a vármegye délkeleti részén fekvő, ugynevezett Sárköz, melynek tenger feletti magassága 87 m.-re száll alá.

A vármegye földje gazdasági értékre nézve különböző. Első osztályú fekete porhanyós talaj, sárga agyag, homokos vályog és jól termő, majd rosszminőségű homok váltakoznak. Ásványországi terményei alig vannak kőszénen és terméskövön kivül. Szene jóminőségű barna szén, ez idő szerint Nagy-Mányok és Váralja községekben van feltárva és ott termeltetik.

Terméskövet bányásznak Apáti községben (völgységi járás), hol vörös öregszemű, nagy földpátjainál fogva porphirosnak mondható biotit-gránit lelhető a gróf Apponyi Géza hőgyészi uradalmához tartozó üveghutai kőbányában. Szürkés-fehér, finoman szemcsés biotit-amphiból andesit található továbbá Mázán (völgységi járás), mig ugyancsak vörös biotit-gránitot termelnek a morágyi (völgységi járás) községi kőbányából.

Jelentősebb vizei a Dunán kivül, mely Dunaföldvártól Báttáig mintegy 100 km.-nyi hosszban mossa a vármegye területét, a Sárviz-csatorna, mely vizét Tolna és Szegszárd között önti a Dunába; a Sió-csatorna, mely a Sárviz-csatornával mint-

egy 45 km.-nyi hosszuságban és attól 1 km. legnagyobb távolságban párhuzamosan halad, s avval Agárdon találkozik; a Kapos-csatorna, mely Somogy megyét elhagyva, megyénk határát annak délnyugoti részén Dombovárnál lépi át, majd északkeleti irányba kanyarodva, a Kapos völgyén halad tova, s a Sióval Ozora és Simontornya községek között egyesül, mielőtt a Koppány vizét Majsánál felvette volna. E vizeket kisebb és nagyobb völgyi patakok és források kiterjedt hálózata táplálja. Nagyobb területű mocsarakat ez idő szerint csak a Duna mellékén, a holt Duna-ágak körül találhatunk.

A vármegye éghajlata a nagy alföldi éghajlatnak felel meg; a csapadék évi mennyisége átlag 7—800 mm.

A vármegye 6 közigazgatási járásra, ugymint a dunaföldvári, központi, simontornyai, völgységi, tamásii és dombovári járásra oszlik fel, melyek területén egy rendezett tanácsú város és 120 nagy- és kisközség létezik. 5000 lakoson felüli város, illetve községek a következők:

Szegszárd (rendezett tanácsú város)	13.895	lakossal,
Dunaföldvár (nagyközség)	12.117	»
Paks »	12.034	»
Tolna »	8.510	»
Báttaszék »	7.521	»
Bonyhád »	7.749	»
Fadd »	5.535	»
Tamási »	5.251	»

A községek határai területnagyságra nézve a legkülönbözőbb alakulásokat mutatják. A legkisebb községi határ Szedresé 105 kat. holddal, a legnagyobb Majsáé 39.023 kat. holddal. A két szélső határnagyság között azután a legváltozatosabb fokozatokat találhatjuk. Megállapithatjuk mégis, hogy aránylagosan a legtöbb kiterjedt határ a dunaföldvári és központi járás területén, vagyis a vármegyének dunamenti részén helyezkedett el, (e két járásban a 10.000 kat. holdon felüli községi határok száma a 30 község számával szemben 12), mig az ugynevezett belső járásokban a herczeg Esterházy-hitbizomány tulajdonát képező majsai és uj-dombovári (35.377 kat. hold) nagy kiterjedésű határokon kivül nincs községi határ, mely 10.000 kat. holdra emelkednék. E feltünő jelenség oka kétségkivül ugy a bevándorolt népesség települési viszonyaiban, valamint a birtokviszonyok történelmi fejlődésében keresendő, melyeket a következő fejezetben kisérelek meg többek között röviden részletezni.

Történelmi rész.

Valamely földterület népességénél a közgazdasági élet rendszeres jelenségeit abban az esetben tételezhetjük fel, ha e népesség a társadalmi alakulások legkezdetlegesebb formáján már keresztül küzdötte magát.

Mindaddig, mig az állami élet elsőfokú alakulásai a nagy

tömegeket szerves, habár kezdetleges egészszé nem egyesitik, nem szövődhetnek az egyéni anyagi érdekek ama bonyolódott, hol egybe füződő, hol szétágazó lánczolattá, mely a maga egészében mégis a köz érdekének hatalmas, parancsoló szava után alakulva, erősödik, nagy kiterjedést ölt, vagy széjjelszakad.

Ebből a szempontból indulok ki, midőn a vármegye területének ősi lakosságánál a közgazdasági élet első jelenségeit a bronzkorban, még inkább a vas-, illetve kelta korszakban kivánom feltalálni.

A bronz-korszakból fentmaradt lakóhely-maradványok, földvárak, védvonalak és leletek a fejlődő községi élet tanujelei. Egyes családok szükségét érzik annak, hogy csoportokba verődve, közösen védjék meg érdekeiket, és a még csirájában rejlő s már-már emberi szükségletté váló kulturát biztos falak mögött fejleszthessék tovább. Az ős foglalkozások mellett a kézművesség is kifejlődik, ezzel megszületik az ipar; előáll a fogyasztó és termelő közötti viszony és megszületik a kereskedelem.

Ime a közgazdasági élet első állapota, melynek terjedelmére és fejlettségére csakis régészeti leleteink vethetnek némi világosságot.

Több adat áll már rendelkezésünkre a kelta korszak idejéből. Néhai Vosinszky Mór jeles archeologusunk megállapitja, hogy vármegyénk kelta lakosai számos életszükségleti czikkeiket az etrusk és görög kereskedelem révén szerezték be. Leletek révén tudjuk, hogy az etrusk kereskedelmi bárkák a Sió és Kapos vizén fel Kurdig eljutottak, a görög kereskedelmi összeköttetést pedig kétségtelenül igazolják a vármegye területén talált kisebb és nagyobb értékű pénzek, sőt ama megállapitott tény, hogy a kelták saját pénzeket is vertek, melyeknek mintájául ugy értékben, mint külalakban a görög pénzeket fogadják el.

Ily pénzek nagy számban találtattak Kányán, Jovánczán, Nagy-Székelyben, különösen pedig Regölyön. E helyen volt a kelta törzsfejedelem székhelye és pénzverdéje.

Később a pénzeken a görög irásjegyek helyett latin betük jelennek meg, a kelta készitményeket jellemző görögös disz a római művészet motivumainak ad helyet és megjelenik Pannoniának ezen gazdag térei felett a római sas szárnyainak árnyvetése. A római befolyás a Krisztus születése előtti III. évszázadban kezdődik, a II.-ikban jobban érvényesül, mig Augusztus császár 43 évi hosszú harcz után Kr. u. 8-ik évben csatolja a mai Dunántúlt véglegesen a római birodalomhoz.

A római légiók nem találtak e területeken csakis vad rengetegekre és kopár mezőkre. Tudjuk, hogy a pannonoknak fejlett városaik voltak, s a földmüvelés magas fokon állott náluk. Nagy ló-, sertés- és juhtenyésztést üztek, s lovaik hiresek voltak. Sajtjaik és a kelta füstölt disznóhus Rómában keresett élvezeti czikket képezett. Kocsijaik különböző fajai, melyek már küllős kerekeken jártak, a római kocsigyártóknak is mihamarabb közhasználatba vett mintákul szolgáltak.

A rómaiak hóditásai után e vidék kulturája rohamosan lendült fel. Pannonia bő gabonatermésérŏl Szent Ambrus püspök tesz irataiban említést. Probus császár pedig a szŏlŏmŭvelést honositotta meg e vidék lankás hegyoldalain; a pannon borok az akkori inyencz világ előtt nagy becsben állottak.

Aurelius Victor feljegyzi, hogy Galerius Caesar rengeteg erdőségeket irtva ki, Pelso (Balaton) tavának lefolyását egy nagy csatorna utján eresztette a Dunába, s igy nagy területet tett mivelhetővé. E csatorna kétségkivül a mai Sió csatorna volt. Ugyane Galerius Caesar volt az, ki feleségének, Diokletianus császár leányának nevéről a provinciát, melyhez a jelenlegi Tolna vármegye területe is tartozott, Valériának nevezte el.

Szóval a római kormányzat gyarmatositási politikájának czéltudatos tervszerüsége itt sem tagadja meg magát. Felhasználja a hatalmas Istert (Dunát), szabályozza és hajózhatóvá teszi a csatornákat, pompás közutakat épit, hogy gyarmatát közelebb kapcsolja az anyaországhoz, stratégiai, termelési és kereskedelmi szempontból légiókat helyez, kézmŭveseket és polgárságot telepit a behódolt területen talált, s általa alapitott várakba, városokba és állomáshelyekre. Városainak fejlődése legfigyelemreméltóbb természetszerüleg a Duna mentén. Kétségtelen, hogy Alisca (Szegszárd), Alta Ripa (Tolna), Lussunium (Dunakömlőd) voltak ez időben vármegyénknek legnépesebb és legvagyonosabb városai, melyeket ugy a Duna, mint a pompás Mursa (Eszék) — Aquincumi (Buda) műút kapcsolt be a világforgalomba, s melyeket nemcsak az erődítvények hosszú sorozata, de a dunai hajóhad (Classis Flavia Pannonica) is védelmezett. E feltevésünket megerősitik e helyek romjaiból akár a véletlen esetek, akár a szakszerű kutatások révén a háztartásnak, pipereeszközöknek, fényüzési és müvészi czikkeknek napfényre került oly fejlettebb izlésű értékes példányai, a minők csakis az élet kényelmére és szépségére áldozó, tehát vagyonos és igényeiben is magasabban járó társadalmi osztály nélkülözhetetlen életszükségletét képezték. Jelentékeny hely volt még Ad-Statuas (Várdomb) továbbá nagyobb castrumok (erődített állomáshelyek) a mai Hant, Kajnád, Tengeliczek, Hencse puszta, Györköny, Bikács, Németkeér, Leperd puszta és Értény községek területén.

A közlekedés és kereskedelmi forgalom lebonyolitását szolgálták a fentebb emlitett főutvonalon kivül a vármegye területét nyugaton átszelő pécs—győri (Sopianae—Arrabo) s a vármegye területét átlós irányban metsző, s minden valószinüség szerint a Kapos völgyén haladó pécs—ószőnyi (Sopianae—Bregitium) műutak.

A mint láthatjuk tehát, Róma nem kimélt sem pénzt, sem fáradtságot, hogy e tartományának gazdasági érdekeit fejlesztheese és megvédelmezhesse. A nagy gyarmatositási befektetések tényleg jövedelmezőknek bizonyultak, s Pannonia Róma egyik éléstára lett. A mocsarak és erdők mindinkább hátrább vonultak az emberi kéz czéltudatos munkája előtt, s rohamosan növekedtek a művelés alá vont területek.

Ennek a virágzó gyarmatnak gazdag földje természet-

szerüleg nem maradhatott ment a népvándorlások hatalmas hullámcsapásaitól. Itt már hiába keresnénk részletesebb adatokat és irásbeli feljegyzéseket, de kutatásainkban ismét segitségül jő az archeológia.

Megyénkben eddig feltárt 14 népvándorláskori terjedelmes sírmező ékes nyelven beszél e földdarab lakosságának sürüségéről, mely egy ideig jómódban és nyugodtan élhetett a rómaiak által megteremtett közgazdasági kultura mindinkább hanyatló maradványain. A hunnok, góthok, gepidák és avarok véres és pusztitó harczok árán egymást követve hajtják uralmuk alá vármegyénk területét, melyet immár nagyobb részében elpusztultan és elnéptelenedve, de még mindig a római müveltség némi nyomaival, mely a városok falai között menekült meg az enyészettől, hódit meg Nagy-Károly, kinek utódai azután meghátrálni kénytelenek a magyar honfoglaló sereg rettenetes csapatai előtt.

Vármegyénk területét Árpád hadai egy részének élén Ete és Bojta fejedelmi személyek vették birtokukba. A Báttaszék és Bonyhád között sokáig fenállott Etény (Ete) város tartotta fenn az itteni első magyar földesúr emlékét.

Legnagyobb része vármegyénknek Árpád vezéré, utóbb utódaié és igy királyi birtokká lett. E nagy kiterjedésü királyi uradalmak teszik lehetővé, hogy királyaink gyors egymásutánban fejedelmi donátiókkal kapcsolatosan monostorokat épitsenek, s azokba szerzeteseket telepitve, a talált római nyomokon uj fakadásra ébreszszék e terület gazdasági életét.

I. Béla Szegszárdon, Szent László a báttai hegyen, Vak Béla Dunaföldvárt, II. Géza Báttaszéken, (Czikador) tehát mindenütt a régi cultura nyomait követve, kivánnak oly góczpontokat teremteni, melyekből a vármegye ujból legyen gazdaságilag meghódítható.

A nemzetiségek is kezdenek királyi adományozások révén tért foglalni, mint birtokos urak. A Bikách, Moys, Apor és Töttös nemzetségek sem késlekednek részt venni a kor munkájában és ugyancsak jelentős monostorok alapitásával igyekeznek segitségére lenni királyaik ország- és vidékboldogitó tevékenységének.

Igy keletkeznek a madocsai, ábrahámi, apari és töttösi monostorok.

Az Anjouk korában és Zsigmond király idejében országos nevü családok helyezkednek a megye donátiós birtokaiba. A Laczkffyak Simontornyán telepednek meg, Tamási a Tamássyaknak lesz tulajdonává, a Marczaliak Tolna várát nyerik adományul, a Zerechenek Kölesdnek, a Dombaiak Dombovárnak birtokosai, a Rátold nemzetség utódai pedig Pakson alapitják meg a Paksy családot.

Legnagyobb egyházi birtokosok voltak a dunaföldvári benczés apátság, a székesfehérvári nagyprépostság és Szent János lovagok, a szegszárdi benczés apátság, a czikadori (Báttaszék) cziszterczita apátság, a titeli apátság, a pécsi püspökség és a dömösi prépostság. A világi nagybirtokosok között az első helyet a XV. század közepe táján a Hédervváriak foglalják el; három nagy uradalom volt tulajdonuk: a tamási-i,

a debregeczi s az ozorai, mely utóbbi az Olaszországból bevándorolt hatalmas és nagy műveltségű ozorai Pipó halála után vált tulajdonukká. E magyarrá lett főúr tevékenységében megtalálhatjuk az olasz renaissance ember szellemét és alkotó erejét. Hirneves épitő-mestereket és művészeket hozatott Itáliából, kik megalkották kincses hirű ozorai kastélyát, terjedelmes kertjével és halastavaival.

Nagy kiterjedésű birtokokkal szerepelnek még a Moysnemzetség örökében Verbőczy István az első magyar codificator, a Garaik, a Laczkfyak kiirtott nemzetsége után a simontornyai uradalom tulajdonosai, a györgyi Bodók, a dárói Mayosok, a lévai Csehek, s a Rátold nemzetségbeli, továbbvirágzó Paksy család.

E családok tagjai csaknem kivétel nélkül az ország közéletében vezető szerepet vittek, nagy hivatalokat viseltek, előkelő rokoni és udvari összeköttetéseik révén a műveltebb nyugot és dél kulturájával, izlésével, termelési és ipari viszonyaival megösmerkedtek, s bizvást tehetjük fel, hogy e jobb tudásukat a teljhatalmuk alatt álló óriási területek alárendelt lakossága között a közgazdasági élet fejlődésével kapcsolatosan terjeszteni igyekeztek.

A papságról pedig nagyon jól tudjuk, hogy akkoriban nemcsak az Isten igéjét hirdette. A jámbor szerzetesek, kiknek erős karja a kardot ép ugy forgatta, mint a kapa és kasza nyelét, megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek az ország közgazdasági életének. A földmívelés és ipar kezdetlegesebb eszközeit az ő utmutatásuk szoritotta ki a polgárság használatából, s a termelési irányzatok az ő példaadó munkálkodásuk után igazodtak. Ebben a tekintetben a cziszterczita rendé az elsőség. Lehet, hogy az önös érdek itt is közre játszott, mert a dézsma- és tizedszolgáltatás kötelezettsége az uraságnak kétszeres érdekévé tette a jobbágyi jólét gyarapodását.

A XXII. János pápa által 1331 márczius hó 1-én kiadott bullával 6 éven át az összes egyházi javakból beszedetni rendelt pápai tized adó fizetésénél Miklós czikadori apát eskű alatt vallja 1332-ben, hogy apátságának évi jövedelme nem haladja meg a 80 márkát, márkáját 48 garasával számitva. Ugyancsak a fenti adó fejében ugyanezen apátság 1333-ban hét »hatpenzás«, majd meg két bécsi márkát, 1334-ben három márkát és egy »fertót«, 1335-ben négy és fél márkát fizetett.

A papi gazdaságoknak felszerelésére pedig érdekes világot vet az a körülmény, hogy midőn a tatárjárás elvonulta után a zirczi szerzetesek elpusztult czikadori uradalmukat helyre állitani és ujra berendezni kivánják, az apátság 1347. év táján egy szép apaményt és tizenkét ménesbeli anyakanczát kapott Töttös mestertől.

Az 1460. évben pedig az apátság birtokai már oly jó karban voltak és oly tetemes instructióval rendelkeztek, hogy Debrenthei Tamás, czikadori apát László, battai apát szeremlei jobbágyainak 9 hordó bort és 70 darab igás ökröt adhatott kölcsönbe, s erre való jogát hivatalosan biztositotta is.

Érdekes tudnunk, hogy a XIV. században a vármegye területén 13 vár, 21 város és 540 helység volt. Népessége tehát

ez adatokból következtetve, az akkori viszonyokhoz képest sürünek mondható. Hiteles adat, hogy a szegszárdi apátság 1498-ban 100 lovast tartozott birtokairól kiállitani. A vármegye közgazdasági viszonyaira pedig jellemző, hogy adója 1494-ben 9924½ frtot, 1495-ben 10.031½ frtot tett ki, míg a szomszédos Veszprémmegye ugyanakkor 3461½, illetve 3500 frt adót fizetett. A szomszédos és Tolnánál csaknem kétszerte nagyobb Baranya 9088½, illetve 9042½ frt, a háromszorta nagyobb Somogymegye pedig 11.012, illetve 11.085 frt adóval volt ugyanez években megróva.

A kereskedelmi és árúforgalmi viszonyok a vármegye területén ugylátszik élénkek voltak. Simontornya már 1377-ben kapja országos vásárjait I. Lajos királytól, Ozorának pedig 1399-ben eszközölte ki az országos vásárokat akkori földesura Ozorai Pipó, Zsigmond királytól. 1412-ben Alsó- vagy Felső-Nána vásáros helyként emlittetik.

Sajnos, hogy a városok és helységek nagyságáról szóló adataink felületesek és hiányosak. Városaink természetszerűleg a rómaiak által épitett és fentebb emlitett nagyforgalmú utvonalak mentén, a nagyobb jelentőségű római telepek romjain, vagy azok közvetlen közelében, vagy pedig a Duna partján helyezkedtek el. A bennük összpontosuló kereskedelmi forgalom és nagyobb számu népesség révén ezek lettek a legjelentékenyebbek. Különösen a Duna partján, vagy ahhoz közel fekvő helységek azok, melyekről a régebbi utleirásokban olvashatunk. A Duna közvetitette Nyugot-Európa nagy részének kereskedelmi és személyforgalmát a kelettel és viszont. A Duna balpartján lefelé vonuló országuton pedig télidő szakán nyüzsgött a forgalom. Az utazók e városokon haladtak át, s igy a mi leirás ránk maradt, csupán e helyekre vonatkozólag nyujt gyérebb adatokat.

Tudjuk, hogy Szt. István Tolnán törvényeket alkotott; Gaelotti pedig Tolnát nagy városnak mondja. (Tolna opidum grande in ripis Danubii sitam.) 1536-ban Oláh Miklós Magyarország leirásában jelentékeny helységekül emliti a megyében Szegszárdot hires apátságával, Tolnát, Paksot és Báttát, mely város szintén apátságáról nevezetes. 1591-ből, immár a török uralom idejéből Br. Wratislaw lengyel főur, ki hazánkon keresztül a Dunán lefelé Konstantinápolyba és a keleti országokba utazott, közöl érdekesebb leirást a vármegye helységeiről: »Október 14-én az ebédet Wischnochrádban (Dunaföldvár) költöttük el. Este Kis-Paks nevű faluban éjjeli nyugalomra tértünk. Október 15-én Paks mellett haladtunk el; e szép mezőváros a Duna partján fekszik; egy jelentékeny karaván szerája és két keresztyén temploma van. A templomok egyike a mezővároson kivül hegyen áll, a másik, mely nagyobb, magában a mezővárosban van. Este Tolnán kötöttünk ki, ez Magyarországon az utolsó helység, melyet török uralom alatt élő keresztyének laknak, kiknek itt reform. imaházuk, prédikátoruk és iskolájuk van; mivel itt kitünő bor terem, nagyszerüen felüdültünk, sőt palaczkjainkat is megtöltöttük, a mit később nem is bántunk meg.«

A helyi viszonyok ismeretével azonban kétséget nem

szenved, hogy az emlitett »kitünő bor« a vizi szállitás czéljaira Tolnán raktározott, vagy az eladók által beszerzett szekszárdi termésből való lehetett.

E helyen emlitem fel, hogy a szegszárdi bor már az Árpád királyok alatt különös és nagyobb becsben állott, s első izben (mint vinea crin) egy 1061-ben kiadott határjárási okmányban emlittetik.

1660-ban Brown Eduárd angol utazó, ki vármegyénken keresztül utazott, szintén jelentékeny helységekül emliti Földvárt, Paksot és Tolnát, s felemliti, hogy »a magyarok és ráczok, kik ezt az utóbbi helységet közösen lakják, nem jó egyetértésben élnek egymással, hanem örökösen viszálykodnak«.

Sajnos, ez adatok annyira hiányosak és felületesek, hogy ezek egybevetésével vajmi hiányos képet alkothatunk a vármegye akkori közgazdasági viszonyairól. Lehetséges, hogy szorgos és éveken át következetesen folytatandó kutatások révén módomban lesz e feljegyzéseket kiegészíteni, s hiányaikat pótolva, bővebb részletességgel világitani meg ama jelenségeket és állapotokat, melyek az akkori közgazdasági élet tengelyeit képezték; ámbár az egykorú feljegyzések rendszertelensége és a szerteszórtan heverő adatok előkutatásával járó nehézségek alig biztatnak kielégitő eredményekkel.

S ha a buvárkodó ajakán joggal kél ily panasz a mostoha sors iránt, mely történelmi kincseinket az időkből csaknem kivétel nélkül megsemmisitette, ugy kétszeres csodálattal láthatjuk azt, hogy az első rendszeres adóügyi feljegyzések, melyek a népességi, termelési és forgalmi viszonyokról világosabb képet nyujthatnak, a hazánkat 150 éven keresztül rabságban tartott és kizsákmányolt török uralom közigazgatási és pénzügyi tisztviselői karának köszönhetők.

A magyarországi török kincstári defterek (számviteli könyvek) ezek az okmányolt hivatalos feljegyzések, melyekből a vármegyénk területére vonatkozó és alábbiakban közölt adatok részleges felhasználásával kiséreltem meg egybeállitani e dolgozat kereteibe illeszthető néhány következtetést.

A török uralom szomorú másfélszázada kitörölhetetlen emlékű szakadásokat okozott a magyar állami élet fejlődésében. A mohácsi csata első ágyudörejétől a karlóczai békekötés után az országból kitakarodó utolsó martalócz-csapat kürtjeléig vármegyénk területét e gyászos emlékű korszak állandó fátyollal fedi.

Tolna vármegye a török uralom alatt a budai pasalik (kormányzóság) szandzsákjai (kerület) közé tartozott. A szandzsákok területi beosztása nem fedte az akkori megyék geografiai beosztását, hanem a török által talált állapottól függetlenül, bizonyára a hadászati és katonai szempontok figyelembe vételével állapittatott meg. Igy Dunaföldvár a budai szandzsákhoz tartozott; a simontornyai és koppányi szandzsákok pedig mélyen nyúltak be az északi és nyugati fekvésű szomszédos vármegyékbe; az egy szegszárdi szandzsák volt az, mely határaival a vármegye területén maradt.

Sajnos, hogy e defterek részben hiányosan, csak 1543—1635-ig tárják elénk az állami közgazdasági élet megvilágitására alkalmas nagy horderejű feljegyzéseiket. Kisértsük meg azonban a rendelkezésünkre álló adatok egybevetésével és mérlegelésével állapitani meg vármegyénk községeinek népességét a gazdasági munka termelési viszonyait és termelőképességét.

A lakosság számának megállapitása czéljából nézzük első sorban a vármegyei fejadó deftereket azokból az évekből, midőn adataik legpontosabbnak látszanak.

A hitetlenek fejadó deftere a koppányi szandzsákban 1563 augusztus 20. (A fejadó házankint 50 akcse = kereken 9 koronával.)

1. Koppányi náhie a koppányi szandzsákban.

Hidegkut	5	házzal	Alsó-Inám	5	házzal
Lápafő	12	»	Kónyi	8	»
Várang	15	»	Kurd	3	»
Zomba	2	»	Pél	10	»
Mucs	12	»	Egrös	12	»
N.-Tenköld	20	»	Berki	2	»
K.-Tenköld	13	»	Ireg	14	»
Szokol	40	»	Szakál	2	»

és még részben somogyi, részben baranyai 61 község. Az egész összesen 786 ház 50 akcse adóval = 39300 akcse.[1])

2. Domboi náhie.

Felső-Inám	3	házzal	Dalmand	12	házzal
Borjád	3	»	Szántó	10	»
Szakcs város . . .	25	»	Bedeg	8	»
Leporda	5	»	Egress	11	»
Nak	4	»	Döbrőköz	2	»

ezenkivül 32, részben somogyi, részben baranyai község. Az egész összesen 292 ház 50 akcsével = 14600 akcse.

3. A karádi náhie.

23 somogymegyei község 129 ház 50 akcsével = 6450 akcse.

4. A körösi kerület.

19 somogymegyei községgel, összesen 172 házzal, 50 akcsével = 8600 akcse.

---

[1]) A török pénznemek értéke a birodalom hatalmi súlya szerint rendkivül ingadozó volt. Nagy Szulejman idejében 60 akcse = egy jó magyar arany = 2 forint 15 pénz. Egy magyar forint mai értékben 1527—1546-ig = 5 K 28 f, 1547—1575-ig = 5 K 06 f, 1572—1581-ig = 4 K 42 f, 1582—1609-ig = 4 K 32 f. 1 pénz = 1 dinár = 5 fillér, egy akcse tehát az 1547—1575. árfolyamot véve számitásba = 18·116 fillérrel. Voltak azonban idők, midőn egy arany = 120 akcsétől 250 akcséig.

5. A marczali náhie.

27 somogyi helységgel és 155 házzal, 50 akcsével = 7750 akcse.

A hitetlenek fejadó deftere a simontornyai szandzsákban szintén 1563-ból:

1. Simontornyai náhie.

Simontornya város	35	házzal	N.-Szombat	17	házzal
Felső-Egres	25	»	K.-Szombat	9	»
Tengőd	20	»	Gyönk	25	»
Borjád	14	»	Király-Nána	18	»
Alsó-Hidas	2	»	Murga	14	»
Felső-Hidas	5	»	Pél	8	»
Kerenás	2	»	Uzd	18	»
Mucsi	16	»	Regöl	12	»
Dúzs	12	»	Báni	8	»
Höngész	17	»	Kölesd	17	»
Csefű	10	»	Szakadát	12	»
Csebrák	12	»	Kalaznó	25	»
Ökörkut	1	»	Berény	25	»
Barazd-Székely	20	»	Berencse	4	»
Gyánt	15	»	Bód	8	»
Németi	15	»	Barbócs	10	»
Csicsó	4	»	Nad-Tormás	8	»
Pinczehely	28	»	Györkén-Tormás	4	»
Görbő	20	»	Csonka-Tormás	14	»
Hidegkut	4	»	Varád	10	»
Belecs	5	»	A.-Egrös	18	»
Odán	25	»	Csetény	15	»
Huza	20	»	Apar	8	»
Miszla	8	»	Pálfalva	8	»
P.-Székely	45	»	Szt.-Demeter	3	»
Kemcsi	15	»	Szt.-Lőrincz	9	»
Erdőbén	6	»	Szt.-Péter	2	»
Keszle	3	»			

Ezen kivül még 19 község a mai Fejérmegyében; összesen 930 ház à 50 akcse = 46500.

2. Ozorai náhie.

Ozora város (?)	6	házzal	Hatvan	5	házzal
Tótfalu	15	»	Kilás	12	»
Döbrönte	6	»	Orhi	35	»
Dáv	4	»	N. és K. T.	12	»
Bozas	10	»			

Összesen 105 ház 50 akcsével = 5250 akcse.

3. Endrédi náhie.

Endréd város (?)	20	házzal	Kis-Endréd	35	házzal

Ezen kivül még 14 község, összesen 289 házzal à 50 akcse = 14.450 akcse.

4. Tamásii náhie.

Tamási város . . .	9 házzal	Felső-Majsa	6 házzal
Alsó-Majsa	9 »		

Ezen kivül egy somogymegyei falu, összesen 29 ház 50 akcsével = 1450 akcse.

Vagyis a koppányi és simontornyai szandzsákban a hitetlenek, tehát az összes ott lakó keresztények fejadója összesen 144.150 akcset tett ki. Ebben a két szandzsákban 95 mai megyebeli község szerepel 1179 házzal és 58.900 akcse fejadóval.

A vármegyére vonatkozó ez adatokat teljes részletességgel közöltem, mert ezek részben világot vetnek a felsorolt községek nagyságára (sok ezek közül ma puszta, mi akkor népes helység lehetett), részben pedig tüzetes névsorát szolgáltatják a vidék városainak és helységeinek.

Figyelembe veendő itt, hogy a simontornyai és koppányi szandzsákokba csakis a vármegye nyugati, észak- és délnyugati részein fekvő helységek tartoztak, mig a keleti, észak- és délkeleti részeken fekvő jelentékenyen nagyobb helységek itt felsorolva nincsenek, s mégis ugy a házszámok, mint az adóösszeg aránylagosan elég magasak.

1582-ben, tehát 20 évvel később ugyancsak a fejadódefterek adatai csodálatos, szinte érthetetlen dologról tanuskodnak. A fenti kimutatás szerint ugyanis 1563-ban a simontornyai szandzsák fejadója 1.353 ház után rovatott ki, mig 20 évvel később, vagyis 1582-ben ugyanezen ‚szandzsák fejadója 1.987 ház után szedetik, vagyis az ezen szandzsákhoz tartozó községekben az adóköteles házak száma 634-el szaporodott. Mindazon történelmi kétségtelen tények után, melyek a török uralom rettenetességét, földre, városra és lakosra egyaránt káros mivoltát és pusztitó tényeit igazolják, nem hihető, hogy az adóalanyok és az adóösszeg ily rohamos szaporulatát természetes okok — népszaporulat, czéltudatos gazdasági politika — idézték volna elő. A török — részben socialistikus — államszervezet mellett nem is volt ez közvetlen érdeke a közhatalmat kezelőknek; sőt egyéni szempontokból igyekezniök kellett, hogy jól használják fel az időt vagyon- és pénzgyüjtésre. Ez volt alapoka a török hagyományos zsaroló, s könyörtelen adószedő eljárásának. Mily kár, hogy e becses adatok épp ennek következtében nem szolgálhatnak a lakosság közteherviselő képességének megbizható értékmérője gyanánt

Ha ezeket a fejadó adatokat összehasonlitjuk a szegszárdi vilajet fejadó defterével az 1572—73. évi összeirások szerint, ugy érdekes következtetéseket vonhatunk le a vármegye népességének sürüségét és az egyes községek jelentőségét illetőleg.

Ez összehasonlitás tüzetessége kedvéért szó szerint közlöm a szegszárdi vilajet emlitett fejadó defterét.

A szegszárdi vilajet deftere az 1572—3-ik összeirás szerint:

Szegszárd:		Kurd	19 ház
a felfalvi-utcza városrészben	15 ház	Báttaszék	82 »
a szegszárdi városrészben	60 »	Nyék	66 »
Szt.-Miklós	15 »	Báta (város)	85 »
Ócsa	28 »	Fat	190 »
Palanta (Malontha)	20 »	Dápé	63 »
Nagy-Hidas	23 »	N.-Hencse	60 »
Kakas	10 »	Hant	25 »
Harcz	17 »	Magyari	13 »
Györgye (Györke?)	11 »	Kutós	8 »
Szár (v. Csatár)	17 »	Beregszeg	10 »
Őcsén	55 »	Máza	39 »
Gamád (Nyamád)	12 »	Szt.-György	140 »
Ság	40 »	Harcz	35 »
Kis- és Nagy-Bát	16 »	Györgyén	31 »
Szerdahely	28 »	Vinte	15 »
Pilis	21 »	Kömlőd	16 »
Etén (város)	190 »	Fehérviz	19 »
Lipócz	14 »	Gyapa	60 »
Etes (Ebes?)	77 »	Paks (város)	272 »
Deés, Asszonyfalvával	67 »	Szt.-Miklós	7 »
Mócs	6 »	Őrös	3 »
		Kormód	12 »

Ónyavári (Anyavár, másként Sárvár) náhie a szegszárdi szandzsákban.

Hengi	27 ház	Aga	11 ház
Banka	8 »	Kajdács	32 »
Apáti	6 »	Kápóna	23 »
Hidvég	10 »	Mize	15 »
Besnőház	8 »	Bezzeg	15 »
Betlincs	14 »	Görgén	32 »
Bókaszeg	3 »	Adács	11 »
Bikács	29 »	Ege	17 »
Keczen	11 »	Paton (Patlón)	20 »
Kagán	18 »		

Megjegyzendő itt, hogy a defterből egy lap hiányzik, a mely kétségkivül az egész megye területén legnépesebb Tolna városára vonatkozik. Miután az 1557-iki összeirás szerint Tolnán 891 ház után volt a fejadó kivetve, úgy hiszem nem vétkezem a valószinűség ellen, ha ennek a defternek nevezett városra vonatkozó hiányzó feljegyzéseit Tolna 1557-iki adódefterének

összegével pótolom.[1]) Végösszeg lesz tehát ezek szerint összesen 66 helység 3443 ház után 173.725 akcse adóval.

Összehasonlitva tehát a koppányi és simontornyai szandzsáknak adókivetését a szegszárdi vilajet terhére eszközölt kivetésekkel, constatálnunk kell, hogy mig az előbbi két szandzsákban a vármegyei lakosok terhére 1582-ben 95 községben 1179 ház után 58.900 akcse fejadó iratott elő, addig a szegszárdi vilajet a fenti adatok szerint 66 helységgel 3443 ház után 173.725 akcse volt, tehát több mint 3-szoros adóösszeggel szerepel. Kétségtelen bizonyitéka ez annak, hogy a vármegye lakossága vármegyénk nyugati, főleg annak Duna melletti részeiben aránytalanul nagyobb számban telepedett meg, mint a keletiben, s hogy mig itt jelentékeny városok és helységekben gyült össze, addig ott inkább csak kisebb falukat alkotott. Innen magyarázható az, hogy e dunamelléki községek mai napig is oly feltünő nagy községi határokkal rendelkeznek. A fenti összeg kiegészitendő Dunaföldvár város és Maducsa falunak házszámával, mely helyek a budai szandzsákhoz tartoztak. A budai liva fejadó deftere szerint a fejadó 1559-ben Dunaföldvárott 103 ház, Madocsán 39 ház után vettetett ki.

Már most, ha összegezzük a fenti adatokat, úgy a következő eredményekre jutunk.

A vármegye mai területén az időkben volt 163 város és helység, 4764 adó alá vont házzal, mely után mintegy 240.000 akcse, azaz mintegy 42.800 korona fejadó fizettetett.

Miután tudjuk azt, hogy a fejadót »minden önálló keresetet folytató gazda telkek szerint fizette«, úgy kétségtelennek tartom, hogy a defterekben az adóval rovott »*ház*« az adófizetésre kötelezett és képes családfőt, illetve »*egy*« családot vagy háztartást jelenti. Ha tehát a III. Károly korabeli népszámlálás alkalmával felvett háztartások átlagos lélekszámának megállapitására szolgáló és ez idő szerint tudományos használatban levő kulcsot — egy családra 6 lelket — helyesnek fogadjuk el, s a jelen esetben is alkalmazzuk, úgy vármegyénknek adózási szempontokból a török által összeirt lakosságát az 1560—80-as évek táján 28.584 lélekre tehetjük.

---

[1]) Ezzel az adattal szemben nem tudom megbizhatónak elfogadni a Tolnán 1572-ben keresztül utazó Ungnád Dávid császári követ azt az állitását, hogy ebben az időben Tolnán 4000 ház volt. Bár Tolna több századon át a vármegye legjelentékenyebb és legnépesebb városa volt, még sem hihető a házaknak e feltünő nagy száma. E házszámmal arányban álló lakosság szám szerint Tolna nem a vármegye, de az ország legnagyobb városai között foglal vala helyet.

Az igazságot — ugy vélem — különösen a lakosság valószinű lélekszámára nézve, inkább közeliti meg a defter összeirás, mely adókirovási szempontok által vezéreltetvén, kétségtelenül hitelesebb, mint az átutazó nagyúr futólagos érdeklődése révén szerzett értesülések.

Egyébként Tolnán több ház lehetett, mint a mennyiről a defterek szólanak, csak azt nem tudjuk, hogy mennyi volt ebből lakott, s mennyi elhagyott.

Felemliti még Ungnád e leirásában, hogy Tolna 8000 tallér adót fizet a töröknek a köteles ajándékokon (?) kivül, van fürdője és karaván szerája, az adószedő Husszaim Mihály török ruhában jár, de jó keresztény ember s a nép szereti. Ungnád szerint Földvár vára hitvány, Paks szőlői pedig kitünőek.

Ha ehhez az összeghez még hozzáadjuk a zsellérek, költözködők és teljesen szegény sorsú családok lélekszámát, mely minden valószinüség szerint a fenti összeg 50 százalékát (szintén a III. Károly idejebeli népszámlálás országos átlagszáma szerint) eléri, úgy vármegyénk népességét — nem számitva természetesen a muzulmán jövevényt, 42.876 — kereken 45.000 lélekre tehetjük.

E számitásom helyességét megerősiteni látszik egyes nagyobb helyeknek fenti alapokon számba vett lakossága.

Igy Tolnán, mely 891 adó alá vont házával a vármegye legnépesebb városa volt, a lakosság lélekszáma 7—8.000 között lehetett; Paks pedig 2—3.000, Ete (Etén) 1.500—2.000, Szegszárd, Dunaföldvár, Dunaszentgyörgy 800—1.000 lélekszámmal birhatott.

A szegszárdi vilajet adódeftere még abból a szempontból is kiválóan érdekes, hogy községenként az adófizető polgárok tüzetes névsorát tartalmazza.

Átnézve e névjegyzékeket, tapasztaltam, hogy az ottani birtokos nemes családok egyetlen egy tagjának nevével sem találkozhatni. E családok akár erőszaknak engedve, akár önként hagyták el lakóhelyeiket és birtokaikat, mely utóbbiak a török kincstár tulajdonává lettek, s részben a padisáh hatalmi szavával élethossziglan való használati joggal egyes kedvelt vagy kiváló egyéneknek ajándékoztattak, részben pedig, s ezek voltak a legvirágzóbbak, a szultán hűbéréül maradtak és aszerint kezeltettek.

Az akkori gazdasági életre és termelésre jellemző adatokat szolgáltat a paksi bérletjövedelmeknek 1565-iki számadása. Ebből megállapitható, hogy a paksi török császári birtok 1563-ban nem volt közvetlen kincstári kezelés alatt, hanem azt megbizás alapján vagy haszonbérül Rádi Mihály birta. Ugy látszik, a török kincstár »hitetleneknek« is adott bérleteket.

A bérletjövedelmi bevételek főösszege Rádi Mihály alatt 63.631 akcse = kereken 11.455 korona, 1565-ben a kincstári kezelés alatt pedig 265 297 akcse = 47.755 korona. Ime egy kirivó példa a török adószedés gyöngéd, s körültekintő eljárásáról.

A paksi bérletekhez tartoznak:

	1565. évben	1570. évben
Paks város	115.614 akcse jövedelemmel	99.064 akcse jöved.
Szent-György	23.833 » »	hiányzik »
Foktü, ma Pest várm.-ben	32.267 » »	» »
Palaj, » » »	15 236 » »	» »
Zigol (Ringol ?)	12.299 » »	18.690 akcse jöved.
Böcske (Bölede)	52.145 » »	59.497 » »
Madocsa	6.002 » »	hiányzik »

Hogy tiszta képet nyerjünk az egyes tételekről, szószerint közlöm a Paks városi 1565. évi bevételek részletezését.

Borvám [1]	2.332	akcse
Sóvám	821	»
Kisebb vétségek birságai	3.878	»
Halvám	802	»
Hagyma-adó	216	»
Átkelés (ma révjog)	1.439	»
Ruzi kaszim és ruzi hizr. (fejadó) 108 kapu után 50 akcsevel [2]	5.400	»
Musttized 19.013 pint 5 akcsevel számitva	95.065	akcse
. . . . tized	128	»
Kendertized, 16, 5 akcsevel	80	»
Uj adók és méhkas-adó	795	»
Malom-adó 11 kő után 50 akcsevel	550	»
Ihzárie (törvénykezési költség)	45	»
Növendékmarhák után	1.900	»
Sóeladásból	184	»
Buzatized természetben = 278 kila	—	»

A fentebb emlitett többi község jövedelmei hasonló tételek szerint oszlanak meg. Ezekből megtudjuk, hogy Szent-György községből a legnagyobb jövedelmet adta a musttized, mely hat akcsevel számitva 2.883 pint után 14.415, (helyesen 17.298) akcset tett ki, s a buzatized 952 kila után, mely ugy látszik nem természetben szolgáltatott be, hanem készpénzzel váltatott meg, 1.575 akcsevel. Bölcskén szintén a buza 269 kila és musttized 9.010 pint a legnagyobb tételek, mig Madocsán jelentős tétel a buzatizeden (275 kila) kivül a haltized 1.440 akcsevel.

Sajnos, hogy — Salamon Ferencz szerint — a tized a török törvények szerint nem volt szükségkép aránylagos adó a termésből, hanem egy általános összeg, mely egyszer kiszámittatván, a szerint fizettetett, mintegy a föld értékének adójaképen, s e summázott adó volt a legmerevebbül állandósitott adó, mely megvétetett, akár jó, akár rossz volt a termés. Igy tehát csak megközelitőleg és átlagban lehet számba venni mindama gazdasági termények mennyiségét, melyeket az illető községek lakosai a község határában termeltek. Valószinünek kell ez adatok után tartanunk, hogy a paksi határban mintegy 19.000 pint [3] must és 2.780 kila buza teremhetett, a szentgyörgyi lakosok pedig 28.830 pint mustot és 9.520 kila buzát termeltek. (Feltünő e szám, ha figyelembe vesszük, hogy az annyival nagyobb Paks község ennek csak negyedrészét termelte.) Végül Madocsa falunak pompás dunai halászatáról tanuskodik ama 1.440 akcsenyi összeg, melyet e községnek haltized fejében kellett beszolgáltatnia.

---

[1]) Valószinüleg bormérési jövedelem, korcsma után.

[2]) E tétel a fejadó jövedelmét mutatja. Egyéb emlékekben is nyoma maradt, hogy két részletben, Szent Györgynapkor (Ruzi hizr, Hiász, tavasz kezdete) és Szent Mihálynap táján (Ruzi Kászim, ősz eleje) hajtatott be.

[3]) 1 pint = 2 magyar itcze.

»Jó halai, hires vizafogó-tanyái voltak Madocsának, mondja Kammerer Ernő a fenti megbecsülhetetlen adatokat szolgáltató kiadásban. A zalavári convent, bakonybéli apátság, veszprémvölgyi apáczák. madocsai apát, mind külön halászó-helylyel birtak itt, mielőtt a török a vidéket elfoglalta.«

Egyáltalában a halászatot már akkor jelentékeny gazdasági ágnak tekinthetjük. A halhus nemcsak a katholikus vallás böjtjeit szigorúan megtartó papság és birtokos-osztály konyhájának egyik nagyfontosságú járulékát képezte, hanem olcsóságánál és aránylagos könnyű beszerzési módjánál fogva, mint a köznép általános fogyasztási czikke is nagy szerepet vitt. Nemcsak a halgazdag Duna, Sió, Sárviz és Kapos folyók, úgy ezeknek mocsarai, áradványai és holt ágai voltak a lakosság dús és kimerithetetlen éléstárai, hanem azok a terjedelmes és jól berendezett halastavak, melyeket a nagyobb vizektől távolabb fekvő uradalmak tulajdonosai, akár papok, akár világiak voltak azok, létesiteni és gondozni el nem mulasztottak. Tudjuk, hogy a vármegye területén nagyobb halastavak voltak Ozorai Pipó ozorai uradalmában, a simonytornyai uradalmakban, Dunaföldvár és Szegszárd községek határában. A defterek feljegyzései megemlékeznek Szántó és Kónyi falvak határaiban levő halastavakról, melyek »Ő felsége a világvédő Padisah« khászát (hűbérét) képezték, s 1562-ben haltized és halketted után az első 500, a második 300 akcse jövedelmet hozott.

De térjünk vissza a föld terményeihez. A defterek megyénk községei közül csak az általam fentebb közölt paksi bérletjövedelmekre vonatkozólag nyujtanak öt évi időközben részletes felvilágositást. Miután a török egyetlen egy terményt sem hagyott adóztatás nélkül, s a minden egyes adótárgy után szedett tizedet — ugy látszik — hűségesen feljegyezte, nem kerül nagy nehézségünkbe megközelitőleg meghatározni a föld ama termékeit, melyek első sorban szolgáltak a lakosság fogyasztási és jövedelmi szükségleteinek kielégitésére.

Igy minden kétséget kizárólag megállapithatjuk azt, hogy a mezőgazdaság fő termelési ágait a buza és bor képezték, s azonkivül nagy közgazdasági szerepet kell tulajdonitanunk a rendkivüli mérvben kifejlődött állattenyésztésnek is.

Láttuk, Paks város, Szt.-György és Bölcske faluk a gabona- és borterményekből jelentékeny tizedeket szállitottak be. Kétszeres gabonára vonatkozó adat nincs, úgyszintén nincsenek rozsra, zabra, árpára és tengerire vonatkozó külön tételek sem.

Az állattenyésztés akkori fejlettségének számszerű megállapitásához igen érdekes adattal szolgál Paks város jövedelmeinek ama tétele, mely szerint a »növendék-marhák« utáni adójövedelem 1900 akcsét tett ki.

E jövedelem természetére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy tudott dolog, miszerint a szorosabb értelemben vett »marha-tizedet« csakis mozlim birtokos tartozott fizetni, mig a keresztyén, vagy más vallású alattvaló e tized fizetésétől mentes volt.

Ám a török kormányzat nem volt oly kiméletes, hogy a meghóditott vármegyéknek jelentős számú marhaállományát

megadóztatni ne igyekezett volna. De jól felfogott önös czélokból, melyek felismerték a marhaállomány fentartásának, sőt szaporitásának szükségét, oly adókulcsot alkalmazott, mely egyrészt jelentékeny adójövedelemre nyujtott kilátást, másrészt pedig nem hatott megsemmisitőleg az állattenyésztés egyetemes érdekeire.

Ez adókulcs a számba vett gulyabeli és növendék-marhák után darabszám szerint kivetett, úgy nevezett »legelőpénz« (otlak) volt, mely Magyarországon darabonként 1 osporát = 2 dinárt tett ki, s mely összeg inkább a felszántatlan és legelőül használt mezőkről vett jövedelem, tehát földadó, mint marhaadó gyanánt tekinthető.

Miután pedig e czímen felvett 1900 akcse-összeg 3325 osporának felel meg, a Paks város lakóinak tulajdonában levő gulyabeli marha-állományt 3325 darabra tehetjük (háztartásonként átlag $12^{1}/_{4}$ darab).

Nagy absolut, de még nagyobb viszonylagos szám ez, mely az állattenyésztés nagy fejlettségéről tesz általános tanubizonyságot.

A buzán és boron kivül még konyhakerti és ipari növények termelésével is találkozunk. A vöröshagyma- és foghagyma-tized mindenütt jelentékeny, tanulságául annak, hogy e növény abban az időben is fontos élelmiczikket képezett; láthatjuk a káposzta- és répa-tizedet, mely utóbbi — ez egybefoglalásból és a tized csekélységéből következtetve — nem takarmányul, hanem emberi eledelül szolgált.

Figyelemre méltó továbbá két ipari növénynek, kendernek és lennek termelése. E két növény, különösen a kender a számadás minden községében fellelhető: ha figyelembe vesszük azt, hogy abban az időben az összes fehérneműek kizárólagosan házi készitmények voltak, s a szükséglet ellátásáról első sorban a család önmaga gondoskodott, úgy könnyen érthető, hogy a földmíves ekéje nyomán kender- és lenmag is hullott a barázdába.

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kivül a takarmányoknak az 1570-ki defterben Paksnál és Bölcskénél magas összegekkel szereplő tizedeit. Miután a széna-tized a számadásokban külön tétel alatt könyveltetett el, nincs kétségem az iránt, hogy a »takarmány« czím alá a szemes takarmányok, mint árpa, zab, bizonyára a bőven termelt köles, s esetleg tengeri is — melynek mívelését a török kormányzat tette nálunk népszerűvé, — számitandók.

A számadásokban felvett mindenik községben jelentős tételekkel szerepel a méhkas-adó és gyümölcs-tized; tehát a gyümölcstermelés és méhészet is — a czukrot azokban az időkben kizárólag a méz pótolván — a lakosságnak nagyfontosságú jövedelemforrása lehetett. A gyümölcstermést nem külön e czélra telepitett és rendszeresen kezelt gyümölcsösök, hanem mint legtöbb helyen ma is, a szőlők közé ültetett, vagy pedig a kertekben szétszórtan álló gyümölcsfák szolgáltatták. Jelentős 1570-ben a gyümölcs-tized Pakson, 1340 akcse értékben.

A defterekből egyetlenegy adózott iparágról tudunk, s ez a

malom-ipar. Pakson 1565-ben 11 (valószinűleg pár) kő után, Böcskén (Bölcskén) pedig két (pár?) kő után lesz kövenként 50 akcse beszedve.

Ezeket a malmokat — a mennyiben nem szélmalmok voltak — kétségtelenül a Duna hatalmas árja hajtotta, mert sem Paks, sem Bölcske határában nem volt — s ma sincs — oly nagyobb vizi erő, mely a malmokat működésben tartani képes lett volna. A malmok 1570-ben Bölcskén 7 (pár) kőre szaporodnak.

A termelési és közlekedési viszonyok fejlettségére, de különösen a kereskedelmi forgalom mérvére igen érdekes világot vetnek azok a feljegyzések, melyek a paksi, dombori-i, tolnai és báttai kikötők jövedelmeit tüntetik elénk az 1544. év augusztus—deczember hónapjaiban.

Ezek a feljegyzések nevezett kikötők jelentékeny forgalmáról tanuskodnak, s egyuttal, miután a feljegyzések elkülönzötten szólnak *átkelési* és *átviteli illetékekről,* valamint *szállitási díjakról,* kétségtelenné teszik, hogy e kikötők egykép szolgálták úgy a Dunán távolabbra irányitott hajórakományok továbbitását, mint a Duna két partja között kompokkal és dereglyékkel ma is fennálló révforgalom lebonyolitását.

Igy megtudjuk, hogy a Duna két partja közötti személyforgalom után az öt hónap alatt:

Pakson	1.504 akcse
Domboriban	931 »
(Tolnán külön feljegyezve nincs)	
Báttán	4.237 »

illeték szedetett, a mi a személyenként, egy akcsevel megszabott átkelési díjra való tekintettel, ugyanannyi szállitott személynek felel meg.

Feltünő a báttai kikötő személyszállitási nagy bevétele, a minthogy az egyéb szállitási tételeket véve számba, ennek a kikötőnek forgalma messze haladta túl a többieket. Ez a körülmény nagyrészben a vármegye belsejéből a Sárvizen leuszó áruforgalomnak tulajdonitható, mely ebből a kikötőből indittatott a Dunán rendeltetési helye felé.

A személyszállitásokon kivül érdekes képet nyujtanak a kikötői defterek a bor- és marhaszállitásra vonatkozólag is. Borszállitmányok után a kikötők jövedelme volt:

Pakson	2.392 akcse,
Domboriban	137 »
Tolnán	14.170 »
Báttán	2.639 »

Mintha a fillokszéra-vész előtti időkből látnám megyénk bortermelési viszonyainak és kiviteli kereskedelmének, aránylagosan kisebb méretekre szoritott képét. A borszállitás legcsekélyebb Domboriból, melynek környékén alig lehetett — fekvésénél fogva is — szőlőmivelés; jelentős Pakson és Battán, hol a bortermelés már nagyobb mérvben foglalkoztatta a vidék

lakosságát, mig hihetetlenül magas összegre rug a tolnai kikötőben, mely köztudomás és ez adatok tanusága szerint is a szegszárdi borvidék európai hirű terméseinek képezte főrakodó helyét. E kikötőkből elszállitott nagy bormennyiség könnyen magyarázható abból a körülményből, hogy e borszállitási bevételek az év utolsó öt hónapjában jegyeztettek fel, vagyis akkor, midőn a szüret utáni időkben az egész termés vevőnek és eladónak rendelkezésére állott, másrészt pedig a bornak ily nagy mennyiségben való elszállitása igazolja ama rendkivüli keresletet, melynek a szegszárdvidéki borok, elismert jóságuk folytán, a külföld piaczain is örvendettek. Megállapithatjuk végül e feljegyzésekből, hogy a vármegye területéről kivitt boroknak csak egy része irányittatott távoli piaczokra, másik, szintén jelentős része azonban a Dunának tulsó partjaira szállittatván, belfogyasztás tárgyát képezte.

E kikötőkből történt szarvasmarha-szállitások adatai is igen érdekesek, a mennyiben a szállitási bevételek szarvasmarhák után a fenti öt hónapban:

Pakson	1.440	akcse
Domboriban . .	7.632	»
Tolnán	3.947	»
Báttán	5.344	»
Összesen . .	18.363	akcsét tettek ki.

Miután tudjuk, hogy minden élő szarvasmarha után két akcse szállitási díj rovatott ki, úgy a vármegye területéről a fenti idő alatt kivitt marhák számát mintegy 9.326 darabra tehetjük. Kétségtelen, hogy ezen darabszám az akkori, bár jelentős állattenyésztési viszonyokhoz mérten is tulmagas, s igy joggal tehetjük fel, hogy az nemcsak a vármegye állatállományából került ki, hanem távolabbi vidékek is, melyek a vizi szállítást a lábon hajtásnál czélszerűbbnek és olcsóbbnak találták, jelentékeny mérvben egészitették ki a fenti összeget. De ne gondoljuk azt, hogy e nagymennyiségű szarvasmarha a békés kiviteli kereskedelem czéljait szolgálta. Rabolt jószág volt ennek legnagyobb része, melyet a török kimélet nélkül és tetszés szerint tett tulajdonává, és hajtott el oda, a hol arra szüksége volt.

A mezőgazdasági termények és czikkek szokásos forgalmi értékéről a defterek alig néhány hiányos adatot mutatnak fel. Az árképződés az akkori kezdetleges kereskedelmi viszonyok között vajmi ingadozó lehetett, s terméseredmények szerint helységenként, minden egységes kulcs nélkül külön-külön alakult ki.

Kérdés azonkivül, vajjon e defterekben néhány helyen fellelhető megváltási ár tényleg megfelelt-e az ottani piaczi áraknak, s nem-e az adószedő *kiája* és *emin* önkéntes elhatározása s megfellebbezhetetlen parancsszava volt az, melyet a' szegény adófizető »közforgalmi értéknek« elfogadni kényszerült.

A bor-, illetve must-tized megváltási ára a feljegyzések szerint rendkivül változó. (Bizonyára a bor minősége is értékeltetett.) 1565-ben a paksi must pintje 5 akcsével, a szentgyörgyi must pintje 6 akcsével, 1570-ben pedig úgy a paksi, mint a szent-

györgyi must pintje 8—8 akcsével váltatott meg. (Voltak azonban a szomszéd Baranya vármegye szekcsői kerületében helyek, hol a must pintje 1—1½, 4½—5, 10—11—16 akcsével számittatott.)

A buza-tized 1565-ben Szt.-Györgyön kilánként mintegy 11 akcse, 1568-ban Báttán 20 akcsével állapittatott meg. Ezzel véget érnek a közkézen forgó defterek ama feljegyzései, melyek némi fényt derithetnek vármegyénk közgazdasági életére, s melyek oly hiányosak és mégis oly nagybecsűek.

Láthattuk ezekből, hogy vármegyénk a török foglalás kezdetén viszonylagosan népes, földje termékeny, lakossága iparkodó, a földmívelés és állattenyésztésben jártas volt. Mily érdekes statisztikát lehetne összeállitani e hézagos feljegyzésekből, ha rendelkezésünkre állanának a török uralom által az adó és tized kirovásánál használt mértékek és egységek; a logikus következtetéseknek mily érdekes sorozatát nyitnák meg a hiányzó adatok, ha tudomásunk lenne arról, vajjon egyes termények és czikkek darabszám vagy suly és minő sulyegység szerint vonattak a tized-adó alá.

De egyelőre le kell mondanunk — részben e dolgozat szűkebb keretei miatt is — arról, hogy a vármegye közgazdasági életének ez időbeli fejlettségét ez alapon megvilágithassuk, valamint le kell mondanunk arról is, hogy tényleges feljegyzések nyomán vizsgáljuk vármegyénk közgazdasági életének ama következetes hanyatlását, majd végpusztulását, mely különösen a török uralom utolsó éveiben 1600-tól egész 1680-ig, midőn Tolna vármegye az ozman iga alól végleg felszabadult, vált rohamosan érezhetővé.

Valamint a rossz gazda nyomán a legjobb talaj is csak évek multán mutatja terméseiben fokozatos kimerülésének jeleit, mielőtt a teljes kizsaroltság összes erőit megsemmisitené, úgy hazánk és vármegyénk közgazdasági élete is e természeti törvényhez alkalmazkodik, midőn azt az ozmán rablógarázdálkodás előbb csak lassúbb és alig észrevehető módon, később már gyors ütemben hajtja a megsemmisülés felé.

A lakosságnak az a része, melyet a török rabszolgákul el nem hurczolt, a járványok meg nem tizedeltek, s a hosszú harczok el nem pusztitottak, tömegesen hagyta el lakóhelyeit, hogy az északi biztosabb vidékekre meneküljön, s oltalmat keressen a török hadak és idegen zsoldosok rablásai és zsarolásai elől. Falvaink és városaink elnéptelenedtek, részben pusztasággá és rommá lettek, s vármegyénkben mindinkább megszünt az állami és gazdasági élet érverése.

Egy 1692-ben, immár a török kiüzése után kelt hivatalos okmány szerint Baranya, Tolna és Somogy megyék nagy részének lakossága — Pécs városát is oda számitva — 3.221 lélekszámra szállt alá, mely számból magára Pécsre 1.652 lakos esik. E kimutatásban Dombovár 278, Ozora 278, Simontornya 147, Szekszárd 290, Tolna 160 lakossal szerepel.

A zürzavaros viszonyok, a kurucz és labancz idők, az 1707-ben dühöngő nagy pestis, az évek során át való inséges esztendők mind közreműködtek az egész socialgazdasági szervezet szétrombolásában, mig végre e szomorú korszak 1711-ben

ad helyet az állandóbb béke idejének, s ezzel a modern államalakulás nagy műve megindulásának.

Nehéz munka előtt állott nemzet és kormány.

Egy népességéből kipusztult és gazdaságilag megsemmisült nagy országrész várta a segitő kezet. S a kormányzat, támogatva a nemzet jobbjaitól, igyekezett teljesiteni kötelességét. Ügynökei Németországot, Elszászt és Lotharingiát a szélrózsa minden irányában bejárják, hogy bevándorlókat toborozzanak, s külföldi települőkkel népesitsék be az ősvadonná változott mezőket. — A felsőmagyarországi vármegyékbe menekült lakosok között is hirül adják, hogy megnyilt az ut és indulhatnak vissza a régi határok felé.

Ily viszonyok között kétségtelen, hogy vármegyénk kezdetleges gazdasági existentiájának sulypontja kizárólag a földmivelés és az alig létező állattenyésztés terményein nyugodott; intensivitására a helyi fogyasztás mérve volt irányt adó; a megmaradt felesleget pedig a bizonyára erőtlen kereskedelem igyekezett elhelyezni. Arra azonban, hogy virágzó bortermelésünket e korszak zord ideje sem volt képes teljesen megsemmisiteni, s hogy a szőlőmivelés a lakosság gazdasági érdekeivel mindenkor mily szoros kapcsolatban állott, érdekes például szolgál nagyobb mennyiségű szegszárdi bornak 1703-ban messze külföldre történt szállitása.

Ugyanis Ferner Ferencz Jakab, bécsi posztó-kereskedő, ki a Joannes Guillelmus Teschenmacher londoni czégnek és Georgius de Berschen, amsterdami nagykereskedőnek volt »faktora«, londoni levelezőjének készpénzfizetés helyett mintegy 600, vagy 1.000 csöbör[1]) (urna) budai és szegszárdi (szixtarder) vörös bort szállitott. Nevezett kereskedő e szállitmány számára császári szabad utlevelet is kapott.

A borok Londonban annyira megtetszettek, hogy Ferner még ugyanabban az évben 3.000 csöbörre kapott megrendelést. Szállitott azonkivül e borokból még Hollandiába is.

A gazdasági élet ama alapvető mozgalmai közé, melyeket a vármegyénkbe letelepedő külföldiek, valamint a régi tűzhelyeik mellé igyekező lakosságnak elhelyezkedése, ide-oda vándorlása és otthon keresése okozott, szövődik időközben a »neoaquistica commisió«-nak vármegyénk területére is kiterjedt működése.

A régi egyházi birtokok egy részét jogos tulajdonosaik minden késedelem nélkül kapják vissza, s a szegszárdi, földvári és báttai apátok megjelenhetnek elpusztult monostoraik romjai között; ám a vármegye régi törzsökös családjainak leszármazottai, a nagy nevek és hagyományok örökösei, nem jelentkeznek az ősi birtokok tulajdonba vételéért. Elpusztitotta őket a százados harczok vihara, s csakis az egy Paksy-család fiusitott leányági utódai azok, kik ősi jogon telepedhetnek meg a vármegyében. Ezek a br. Száraz és királydaróczi Daróczy családok, kik 32.000 forintot fizetnek le a kanczelláriának, a Paksy birtokokba való visszahelyezésért. A gazdátlanul maradott nagy ter-

[1]) Egy cseber = 30 pint = 60 itcze.

jedelmű jószágok felett tehát királyi donátió rendelkezik. Hg. Eszterházy Pál nádor akkor szerzi az ozorai, tamási-i és dombovári uradalmakat. A német bevándorlók betelepitésével kapcsolatosan, s bizonyos politikai czélzatok félremagyarázhatlan látszatával a császári ármádiának diadalmas generálisai lesznek a vármegye nagy részének gazdag földes urai. A Vallis grófok nyerik Tolnát, Styrum-Limburg gróf Simontornyát, Monaszterly és Dőry László Zombát és tartozékait, Sintzendorf a hőgyészi uradalmakat. De milyenek voltak akkortájt ez uradalmak! A régebbi kultura nyomtalanul eltünt; a csekély számú lakosság alig mívelt földjein kivül mocsarak, nádasok, erdők és elvadult mezők; községi és birtok-határok nincsenek; elszórtan élő, helyről-helyre vándorló jobbágyság, mely hol dolgozik, hol megszökik; a »taksások«, kik bizonyos bért fizetnek a földekért, s tetszés szerint állanak odább; szóval az ősállapot, melyet kétszeresen sulyossá tesz a betelepitett idegen lakósság [1712-ben állitólag 14.000 német vándorolt be az országba] a maga kalandor és csőcselék fajtájával, ismeretlen szokásaival, vagyon nélkül, vagy csak igen csekély és alig számba vehető anyagi erejével.

E szomoru állapotnak még szomorúbb képét nagy közvetlenséggel vázolja Wortley, törökországi angol nagykövetnek felesége szül. Montagu Mária, ki vármegyénkben 1717 január 23-ika körül utazott keresztül. »Utunkat folytatva — irja — Adonyon és Földváron haladtunk át; a török uralom alatt mindkettő jelentékeny volt, ma azonban romokban hever. Nehány török város (ezek Paks, Tolna, Szegszárd és Bátta lehettek) romjaiból ki lehet venni hajdani állapotukat. Az ország e részét erdők boritják és emberek alig látogatják. Hihetetlen nagy számú vad madarat láttunk, melyek puskától nem háborgatva, csendes nyugalomban sokáig élnek«.

De mindez a sok nehézség és feltornyosuló akadály között változatlan erélylyel és czéltudatos határozottsággal folyik a modern alapokra fektetett állami berendezés munkája, melyet a nemzet összessége is támogat. Az 1712—15-iki országgyülés szükségét látja annak, hogy az ébredő állami élet még gyéren mutatkozó jelenségeinek és a rendelkezésre álló anyagi erőknek rendszeres egybegyűjtése és feltárása egyik alapvető kiindulási pontját képezze a kormányzat sociál- és gazdaság politikai tevékenységének.

(Folytatása következik.)

Daróczy Aladár.

A magyar bankenquête.

I.

Szinte hagyományos parlamenti szokássá vált mindenütt, hogy a bankügyben fontosabb változtatásokat sohasem tesznek enquête meghallgatása nélkül. Németországban a jegybankügy küszöbön álló rendezése előtt szintén igen széleskörű enquêtet rendeztek, a mely ez év májusában vette kezdetét. Midőn az önálló jegybank eszméje a magyar parlamentben többségre jutott, szakférfiak meghallgatását határozták el és az e czélra kiküldött bizottság junius hóban végzett e feladattal. Az ily szaktanácskozmány mindig lényegesen elősegiti a fogalmak tisztázását és azért igen üdvös hatású a közvéleményre. Természetes, hogy az előadott szakvélemények nem egyenlő erővel hatnak, hanem a szakértők egyéni súlya, esetleg az az érdekkör, a melyet képviselni hivatva vannak, oly tényezők, a melyek egyes szakvéleményeket kiemelnek a többi közül és kivételes súlylyal ruházzák fel a bennök foglalt kijelentéseket.

A bankenquête hiteles szövege még nem jelent meg, mivel a meghivottak egyike, Kornfeld Zsigmond, szakvéleményét még nem terjeszthette elő; Földes Béla tanár pedig az általa megkérdezendő külföldi tudósok véleményét csak később szándékozik nyilvánosságra hozni. A hiteles szöveg hiánya megnehezitette e megbeszélés elkészitését, mivel a napilapok az egyes véleményeket hézagosan, megröviditve közölték, illetve mindegyik a szakvéleményekből csak azokat a részleteket közölte, a melyek pártállása szerint az elveinek megfeleltek vagy kedveztek. A menynyiben tehát egyes részletek elferditve láttak napvilágot, a felelősség a napilapokat illeti és e czikk tartalma is e fentartáshoz van kötve.

A meghivottak közül azok, a kiknek véleménye úgyszólván a legnagyobb hatással lehet a közvéleményre: a fővárosi bankigazgatók, kivétel nélkül a bankkülönválás ellen foglaltak állást és arról igen sötét perspectivát festettek. Ha az elhangzott véleményeket két csoportba foglaljuk, a szerint, a mint a közösség vagy a különválás mellett nyilvánultak, két kimagasló szakvélemény hivja magára az általános figyelmet: a közösség hivei közül Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökének szakvéleménye, az önállóság hivei közül pedig dr. Chorin Ferencz, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökének fejtegetései. Lánczy

szakvéleménye abban is különbözik a többitől, hogy a külön bank felállitásának szükségességét és időszerűségét beható vizsgálódás tárgyává teszi. Ez a kérdőpontok közé nem vétetett fel és azért hivatalosan nem is tették közzé a szakvélemény e részét, a mely pedig ugy tudományos, mint gyakorlati szempontból rendkivül becses vitairat és mint ilyen absolut értékű. A Lánczyféle szakvélemény általában oly magas szinvonalon mozog, az elméleti és gyakorlati tudásnak és a hosszas tapasztalásokon alapuló megfigyeléseknek oly gazdag tárházával rendelkezik, a mely messze kiemeli a többi közül. E szakvélemény magas szinvonalánál fogva a külföldön is nagy feltünést keltett.

A külön bank hivei közül Chorin szakvéleménye ütközetbe hozza a tudomány legujabb fegyvereit a nemzeti bank érdekében. E szakvélemény frappáns érveivel válik ki az önálló bank hiveinek véleménye közül. Különösen becsesek a készfizetések felvétele ellen felhozott érvei, a melyekkel, ezen nálunk szinte általános balvéleménynyel és megrögzött felfogással a modern tudomány fegyvereit felhasználva, szembehelyezkedett.

Az enquête egyéb résztvevői is majdnem kivétel nélkül igen magas szinvonalon álló véleményeket produkáltak, a melyek niveau tekintetében a nyugati országok bármelyikében megtartott enquêtekkel szemben megállják az összehasonlitást és a magyar gazdasági intelligentia és képzettség hatalmas bizonyitékai. Alapos tanulmányra vallanak Barta, Walder, Mandello, Halász, Lányi, Mezey és Jellinek szakvéleményei, mig Jankovich véleménye egy specialis fajt képvisel: a tulnyomóan elméleti alapon nyugvó fejtegetésekét, a melyekről meglehetősen kiérezhető a banküzleti technika ismeretének hiánya. Egyes meghivottakon tulságosan meglátszik, hogy véleményeik alakulására erős befolyással voltak az enquête előtt megjelent némely könyvek.

A horvát szakértők annyira perhorrescálják a magyar nemzeti bank gondolatát, hogy a kérdőpontok megválaszolásába bele sem mentek. A mi az ő részükről érthető, mivel a magyar nemzeti bank létesitésében semmiféle horvát érdek nincs, sőt a horvátok azt bizonyos féltékenységgel néznék, minthogy ebben a keretben aligha számithatnának az ő nemzeti aspiratióik kielégitésére. Ennek a véleménynek kifejezést is adtak, azt mondván, hogy nem akarják azt a kérdést érinteni, vajjon a magyar bank egyuttal Horvátország részére is közös bank volna-e. A horvát sovinizmus ime már annyira megy, hogy külön bankot reklamál Horvátország részére. Feltűnő továbbá Kreszich Vladimir és Crnadak Milivoj együttes véleményében, hogy valahányszor egész Magyarországról szólnak, következetesen »a magyar szent korona országait« emlitik, nehogy valamiképen úgy tünjék fel a dolog, mintha a »Magyarország« kifejezés alatt Horvát-Szlavonország is beleérthető volna.

Szerintök az önálló magyar bank első feltétele, hogy Ausztria jóakarattal, vagy legalább is közömbösen nézze ezt az actiónkat, mert máskülönben gazdasági háborúnak nézünk elébe Ausztriával, a mely csakis Magyarország teljes gazdasági leigázásával végződhetnék. Ez tehát ugy értendő, hogy Magyarországnak ez az elhatározása Ausztria jóvoltától függ; oly tétel, a melyet mi-

nálunk még a legorthodoxabb 67-es politikusok sem mernek nyiltan vallani. Ha valaki per analogiam azt mondaná a horvátoknak, hogy egy horvát nemzeti bank létesitésébe Magyarországnak is volna beleszólása, bizonyára megbotránkozva utasitanák vissza ezt az insinuatiót, mint merényletet Horvátország államisága ellen.

Felemlitik továbbá a magyar zálogleveleknek Ausztriából várható visszaözönlését és annak káros hatásait jellemezve, kijelentik, hogy bármennyire kivánatosnak tartanák is az önálló bankot, azt ez idő szerint nem ajánlhatják, mivel az előfeltételek, ezek között a készfizetések, teljességgel hiányoznak.

Állásfoglalás szerint a szakértők következőkép oszlanak meg:

A bankközösség hivei: Barta Arnold, Walder Gyula, dr. Mandelló Gyula, gr. Dessewffy Aurél, Lánczy Leó, Kreszich Vladimir és Crnadek Milivoj.

Az önálló bank hivei: Pallavicini Ede őrgróf, dr. Jankovich Béla, maróti Fürst Bertalan, Lányi Mór, Mezey Gyula, Tauszik B. Hugó, Szabó Kálmán, dr. Chorin Ferencz és haraszti Jellinek Henrik.

Nem tünik ki az állásfoglalás dr. Halász Sándor szakvéleményéből, a mely a dolognak csupán a cheque- és clearingügygyel összefüggő részét tárgyalja és Corossacz fiumei bankár véleményéből, a melyet a lapok csak kivonatosan, néhány sorban ismertettek.

Ez alkalommal az egyes nézetekkel abból a szempontból akarunk foglalkozni, vajjon azok mennyire maradtak meg az objectivitás terén, esetleg mennyire tértek le valamely álláspont igazolhatása kedvéért az igazság utjáról. Előre kell azonban bocsátanom, hogy absolut igazságról itt alig lehet szó, mivel a nemzetgazdaságtan nem exact tudomány, a melynek tételei az egyszeregy igazságával birnának, hanem csupán azon fordul meg a dolog, hogy az egyes felhozott érvek észszerű ellenérvekkel megdönthetők-e. A megbeszélésnél nem a szakértőket veszszük sorra, hanem az egyes kérdőpontokat és azok keretében minden egyes választ, a mely ellenvéleményre adhat alkalmat, mivel csak igy nyerhetünk áttekintést az anyag felett. Azokat a követelményeket, a melyek önként értetődnek és teljesen elismert igazságokat foglalnak magukban, mint például 40%-os érczfedezet, az állampénztári készleteknek összpontositása a jegybanknál, az állam adósi viszonyának kerülése stb. nem emlitem fel, mivel ezek nem jelentenek uj szempontot a kérdésben. Most pedig áttérek az egyes kérdésekre.

1. kérdés: A külön magyar jegybank milyen rendszer alapján jöjjön létre?

E kérdésre a szakértők teljes egyértelműséggel a részvénytársasági forma mellett nyilatkoztak és az állami bank elvét elvetendőnek tartották. Jankovich szerint az állami bankot tapasztalás szerint kicsinyes módon, sablonszerűen vezetik. Ez állitásnak teljesen ellentmond a postatakarékpénztár, az állami vasművek, amelyeknek vezetése tudvalevőleg mintaszerű. Nem

állhat meg továbbá az az érve sem, hogy állami banknál hivatalnokokat és nem üzletembereket alkalmaznak, mert először minden magánbankban is két kategóriája van az alkalmazottaknak: a hivatalnokok és az üzleti ügyekkel megbizott tisztviselők. A jegybanknál különben is csak egy-két legmagasabb tisztviselőnél kivántatik meg az üzleti szellem, a többinek épen csak jó hivatalnoknak kell lennie. A jegybank vezetésében nem szabad az üzleti szellemnek túlsúlyra vergődnie, mivel ott igen fontos szerepet játszik a közérdek is. Jankovich szerint ha e téren valami biztosat tudunk, az azon tény, hogy az állami bank rendszere soha és sehol nem vált be. Azt hiszem ezt még sem lehet ily apodiktice állitani, mert vannak az állami bankok között is jól működő bankok, mint pl. a svéd birodalmi bank, ha már az orosz bankról meg is oszlanak a nézetek. Jankovich szerint a német birodalmi bank rosz funkczionálásának oka is a bankaktában keresendő, a mely ott szerinte túlzásba vitte az állami beavatkozást. Én nem ebben, hanem a csekély érczkészletben találom a hibát, ennek pedig nem a bankakta az oka, hanem a legal tender hiánya, a mit utóbb a kisebb összegről szóló jegyekkel igyekeznek enyhiteni. Chorin az egyedüli, a ki az állami bank sok előnyét elismeri a magánbankkal szemben, azonban végeredményben ő is a magánbank mellett konkludál. De szerinte tulajdonképen az államot illetné meg a jegykibocsátásból eredő minden jövedelem, mivel az állami fenségjog, és felemlíti, hogy a jegybankok szabadalmának megujitása alkalmával a legtöbb államban, legutóbb Németországban az agráriusok részéről, felmerült az állambank eszméje. Szerinte Oroszországban az állami bank rendszere nagyszerűen bevált. Ezzel szemben Jellinek rendkivül kicsinylően nyilatkozik az orosz bankról és azt mint visszarettentő példát állitja elénk. Halász azért is ellenzi az állami bankot, mert az államnak a postatakarékpénztárban már van egy intézménye, a mely nagy összegű betétek kezelésével nagy koczkázatot jelent az államra nézve, nem óhajtaná tehát ezt a koczkázatot állami bank létesitése által még növelni. Tudtommal a postatakarékpénztár nem foglalkozik koczkázatos üzletekkel, tehát nem jelent koczkázatot az államra nézve. Ugyanezzel az érveléssel azt is lehetne kivánni, hogy az állam hagyjon fel összes iparvállalataival, mert azok koczkázattal járnak, egyedül csak a postatakarékpénztár miatt. Ellenzik végül általában a szakértők az állami bankot, mert az állam könnyen igénybevehetné kölcsön czéljaira. A kik ezzel érvelnek, megfeledkeznek arról, hogy a jegybank részvénytársasági mivolta sohasem volt akadálya annak, hogy az állam a bankot igénybe ne vegye, ha szüksége volt reá. Igy történt ez az osztrák nemzeti bankkal, a franczia bankkal, az angol bankkal és még sok más ország jegybankjával. A szükség törvényt bont és ha valamely állam például háború előtt áll, akkor a törvény csak irott malaszt; az állam igen könnyen túlteszi magát rajta, ha a léte forog koczkán. Ilyenkor, mert az állami kényszerkölcsönök mind ily időkből származnak, az államnak épen elegendő hatalma van ahhoz, hogy a részvénytársasági jegybankot arra szorítsa, hogy a jegyeivel, vagy az érczkészletéből kölcsönt folyósitson neki.

A bank pedig ilyenkor sohasem állhat ellent, már a magasabb állami érdek miatt sem. Különben is Ausztriában a jegybank aranyát általában hadikincsnek tekintik és ez a körülmény is magyarázatát adja annak az idegenkedésnek, a mely az ottani mérvadó körökben a készfizetések felvételével szemben észlelhető.

Meg kell jegyeznem, hogy az osztrák-magyar bank alapszabályainak az a része, amely az állam részéről való átvételre vonatkozik, egész strukturája után arra vall, hogy annak idején a két kormány szeme előtt a szabadalom megszüntetése esetére állami bankok létesitése lebegett.

2. kérdés: A felállitandó jegybank mekkora tőkével létesíttessék?

Ebben már igen eltérők a vélemények. Barta, Walder, Mezey, Fürst, Szabó és Jellinek 150 milliós alaptőkét ajánlanak, Jankovich 100 milliót óhajt alaptőkének, Pallavicini 100—135 milliót, Chorin 100—150 milliót, Lánczy és Tauszik 120 milliót, Dessewffy gróf nézete egészen elüt ezektől az inditványoktól: ő 200—230 millióban látja azt az összeget, a mely a magyar jegybank alaptőkéjének megfelelne. Hogy a rengeteg összeg kamatoztatását hogyan képzeli, azzal adós maradt. A legtöbb szakértő az alaptőke nagyságát egészen önkényesen állapitja meg, pusztán a hiteligényeket tartván szem előtt és azt véve alapul, holott annak nagyságára nézve egyes-egyedül az lehet csak mérvadó, hogy a kamatoztatása biztositva volna-e. Ha az osztrák-magyar bank idevágó adatait vesszük alapul, úgy a jelzálogüzlet kirekesztésével még 100 millió koronának rendes kamatoztatása is kérdésessé válhatik. A fenti becslésekben 130 milliós különbségek fordulnak elő, de ez esetben az igazság, úgy vélem, nem a középen, hanem legalul, a 100 milliónál van.

Az e pontra adott válaszok indokolásánál Barta a magyar jegybank iránt támasztandó hiteligényekhez számitja azokat a hiteleket is, a melyekben jelenleg magyar czégek Ausztriában magánintézeteknél és ezek utján a közös bank osztrák intézeteinél részesülnek. Ha ez helyes, akkor pl. a romániai bankoknak és kereskedőknek Magyarországon élvezett hitele is hozzászámitandó-e talán azokhoz a szolgáltatásokhoz, a melyeket ott a román nemzeti banktól elvárnak? Túlzott és önkényes tehát az az állitása, hogy nagy hitelszükségletek idején 700—750 millió lesz az a hiteligény, a melyet a magyar banknak ki kell majd elégíteni. Mert ha tavaly a legnagyobb pénzszükség idején 400 millióra rugott a magyar hitelszükséglet, lehetetlen, hogy 350 millióval nagyobb legyen pusztán ama körülmény folytán, hogy külön magyar bank lesz. Azt mondja, hogy Ausztria ekkor azért nem fog többé úgy hitelezni Magyarországnak, mert hiányozni fog a közös jegybankban nyilvánuló az a kapocs, a melynél az osztrák hitelező Magyarországra szóló váltóit leszámitolhatná, a magyar váltók tehát többé nem leszámitolásnak, hanem előlegezésnek (pensio) lesznek a tárgyai Ausztriában. Hogy ezt a kérdést helyesen itélhessük meg, a váltók két kategóriáját kell e tekintetben megkülönböztetnünk. Az egyik a tulajdonképeni magyar váltó, a mely Magyarországon állíttatott ki és ugyanott fizetendő,

a másik csoportba tartoznak azok a váltók, a melyeket az osztrák gyárosok magyar vevőiktől kapnak. A váltók első fajtája akkép módosulhat, hogy Ausztriában telepíttetik, ha ott akarják benyujtani, és akkor osztrák értékről szólván, nem előlegezésnek, hanem leszámitolásnak lesz tárgya, minthogy Magyarországon való értékesithetősége minden kétségen felül áll. A mi pedig az osztrák gyárosok magyar tárczaváltóinak bankképességét illeti Ausztriában, az feltétlenül biztositottnak tekinthető. Mert igaz, hogy csak egy osztrák, tehát csak egy bankképes aláirás van rajta osztrák szempontból, de azért az osztrák magánbank szempontjából ez a váltó mégis teljesen bankképes, mivel mihelyt a tárczájába kerül, már meg is van a bankképessége. Ugyanis a mely pillanatban az illető bank e váltót az osztrák nemzeti banknál visszleszámoltatni óhajtaná és e czélból a maga girójával ellátná, már két osztrák aláirás volna rajta, tehát a bankképesség minden kellékével birna. E kategóriáról legfeljebb azt lehet mondani, hogy csak visszleszámolás útján fog az osztrák nemzeti bankhoz juthatni és nem közvetlenül, tehát a kamatlába egy nuancee-al magasabb lesz a többi váltóénál. De ez sem bizonyos, mert a világon egyetlen jegybank szabályzataiban sincs meg az a kikötés, hogy a benyujtható váltóknak két belföldi aláirással kell birniok, hanem csupán az a követelmény, hogy mindkét aláiró notorikusan solvens egyén legyen. Az a körülmény pedig, hogy valaki magyar kereskedő, még nem zárja ki, hogy az illető fizetőképes egyén legyen. Azonfelül pedig azt feltételezni, hogy az osztrák nemzeti bank vagy a magánbankok nem vennék ezeket a magyar váltókat, azokat a váltókat, a melyek az osztrák ipar valóságos gerinczét képezik, az Ausztriának Magyarországba irányuló, sok száz millióra rugó kivitelén alapuló reális árúváltókat, ugyanannyi, mint azt állitani, hogy pl. az osztrák-magyar bank vagy a magyar jegybank nem fogja venni a magyar malomváltókat, vagy hogy a magyar bankok nem számitolják le a magyar gyárosoknak exportból eredő váltóit. Mindkét dolog alapjában megingathatná az illető ország egész gazdasági életét és ily eventualitás el sem képzelhető. Mert ha ezt megtenné az osztrák nemzeti bank, ugyszólván a létjogosultságát veszitené el, mert az egyenlő volna a leglegitimebb osztrák hiteligények visszautasitásával. Ha pedig azt az eshetőséget tekintjük, hogy ezek a magyarországi váltók nem telepíttetnének Ausztriában, hanem magyar koronáról szólván Ausztriában devizákként szerepelnének — a mi a bankképességükön természetesen mit sem változtathat — és mint ilyenek mindjárt hozzánk özönlenének, ez ellen nem kell egyéb érvet felhoznom, mint a közösség hiveinek egyik állitását magamévá tenni és az ebbeli általános aggodalom máris meg volna czáfolva. Azt mondja ugyanis a szakértővel együtt a közös bank legtöbb hive, hogy külön magyar bank esetében a magyar bankkamatláb okvetlenül magasabb lesz, mint az osztrák. Nos, ha csakugyan magasabb lesz, akkor ezek az osztrák kézen levő magyar devizák nem fognak visszajönni, mert jobb kamatozást fognak nyujtani, mint az osztrák váltók és csak lejáratkor fognak hozzánk kerülni beszedés végett. Mert a tapasztalás azt

bizonyitja, hogy a devizákat csak akkor szokták mindjárt a megvétel után az illető országba küldeni visszleszámitolás czéljából, ha az illető ország kamatlába alacsonyabb, mint a vásárló ország kamatlába. Ellenben nem szokták a devizát visszleszámitolás czéljából kiküldeni, ha az illető ország kamatlába csak egyenlő is a vásárló ország kamatlábával, hát még hogyha annál magasabb. Ilyenkor a deviza jó elhelyezés lévén tárczában tartatik. Ily váltókon csak akkor szoktak tuladni, ha az illető országban, a melyre a deviza szól, a magánkamatláb alacsonyabb, vagy ha valamely bank mobilizálni akarja magát, vagy ha árfolyamnyereséget óhajt realizálni. Ha azonban mégis visszaküldenék hozzánk az osztrák kézben levő magyar váltókat, ez ellen igen könnyen lehet védekezni kamatlábemeléssel, a minthogy a nyugati országokban a jegybankoknak elismerten egyik főczéljuk a kamatlábemeléssel elérni azt, hogy az országnak a külföldiek kezén levő váltói ott visszatartassanak és ne nyomják a belföldi pénzpiaczot. Mondhatni, hogy a kamatlábemelésnek ez az egyetlen, soha ki nem maradó és a czélt mindig elérő hatása. Ezt tehát a magyar jegybank kamatlábpolitikával feltétlenül elérhetné. A mennyiben pedig mégis előállana az a komikus eshetőség, hogy az osztrák jegybank nem venné a magyar váltókat és ennek következtében a magyar váltók kamatlába, mint nem bankképes anyagé, megdrágulna, ez által az osztrák gyáros indittatva érezné magát, hogy magyar vevőinek ne hitelezzen, a mi ez utóbbit arra kényszeritené, hogy más külföldi beszerzési forrást keressen fel, ez tehát a német concurrencziát zuditaná az osztrák iparra. Vagy pedig az osztrák gyáros a magyar váltó kamatlábának megdrágulása következtében csak drágábban adhatná e czikkeit a magyar kereskedőnek, mint eddig, a mi szintén német és külföldi concurrencziát tenne lehetővé, tehát esetleg a védmámok hatását gyengitené, vagy pedig az osztrák iparosok által támasztott nehézségek oly kedvező conjuncturát teremtenének magyar ipartelepek létesitésére, a melyet a külföldi és esetleg maga az osztrák tőke is bizonyára kiaknázna. Azt hiszem tehát, hogy ily perspectiva mellett az osztrák nemzeti bank mégis csak inkább escomptálná az osztrák gyárosok magyar tárczaváltóit, mert utóvégre arra mégsem érezhetné magát hivatva, hogy a német exportot az osztrák rovására előmozditsa, vagy pedig a magyar ipar megteremtéséhez ily hathatósan hozzájáruljon. Az ily felelősséget egy nemzeti bank sem merné magára vállalni. Ilyesmire különben sehol sincs példa. Előfordult már pl. az az eset, hogy valamely jegybank kizárta az oly finánczváltókat, a melyeket külföldiek intéztek belföldi bankokra, vagy pedig külföldön bocsáttattak ki és fogadtattak el, s csupán az illető országban vannak telepitve. Az ily kizárásnak van jogosultsága, mert ezeknek a váltóknak a külföld részéről pénzszerzési jellegük van és esetleg a belföldi jogosult igényeket háttérbe szorithatják. De egyéb korlátozásról észszerűen szó sem lehet az osztrák bank részéről. Legfeljebb még arról lehetne szó, hogy magyar benyujtóktól nem fogadna el még osztrák elfogadóra szóló váltót sem. Ez is teljesen indokolt, de ilyen esetek a gyakorlatban úgy sem fordulnak elő.

Mindebből látható, hogy Ausztria a rövid lejáratú hitelt a bank szétválasztása után ép oly mérvben fogja nekünk nyujtani, mint eddig, mert elhelyeznie csak kell valahogy a pénzét, és mi vagyunk a legközelebb hozzája, ami viszonyainkat ismeri a legjobban, sokkal jobban, mint teszem a romániai viszonyokat. Ezt ép oly határozottan lehet állitani, a mily határozottan az ellenkezőjét állitja Barta. Chorin szerint az osztrák bankok továbbra is escomptálni fogják a magyar váltókat, a mennyiben pedig ezt megszoritanák, a magyar bankok is be fogják szüntetni a galicziai váltók leszámítolását. Mindez természetesen csak a rövid lejáratú váltó- és lombard-hitelre áll. Hogy a magyar záloglevél- és járadékvásárlás Ausztria részéről nem fog-e csökkenni, az más kérdés, de azt Barta nem is érintette. Ennélfogva helytelen az az állitása is, hogy a magyar hiteligények normális időkben 650 millióra fognak rugni, a mikor a magyar tárcza ilyenkor meg sem közelitette a 300 milliót.

Walder az alaptőke összegének megállapitásához az osztákmagyar bank 1907. évi nyereségének adatait veszi alapul, a mi helytelen, mivel ezek rekordszámokat tartalmaznak. Alapul csak az átlagos évi jövedelem szolgálhat. Viszont nem oszthatom Mandello abbeli nézetét, a mely szerint az uj bankhoz szükségelt aranymennyiséget a népesség számához arányositva akarja kipuhatolni, mert erre nézve a hiteligények a döntők. Ellenben igen ésszerű az a véleménye, hogy egészen egyre megy, vajjon az alaptőke avagy az érczkészlet nagyobb-e. A fődolog, hogy az érczkészlet kellő mennyiségben meglegyen; hogy részvényvagy pedig bankjegykibocsátás utján szerezzük-e meg, az mellékes. Jankovich abból indul ki, hogy Magyarország bankjegyforgalma 1000 millióra tehető és ebből vezeti le a 100 milliós alaptőkét. Őszintén megvallom, hogy a kettő közötti összefüggést nem értem. Sokkal helyesebb, a mikor később a közös bank alaptőkéjének 40%-át veszi alapul a számitáshoz. Tauszik és Szabó 500 koronás névértékű részvényeket ajánlanak. Az utóbbi az érczkészletet a valutaaranynyal együtt 310 millióra taksálja, a minek alapján szerinte 775 millió bankjegy áll a hiteligények rendelkezésére; ez a számitás téves, mert ebből 310 millió érczjegy, tehát a jegybank részéről nem szolgál a hiteligények kielégitésére, mert erre a fenti érczkészlet alapján csak 465 millió maradna. Az alaptőke kérdését leghelyesebben Chorin fogta fel, aki világosan distingvál annak garancziális jellege és tőkeszerepe között. Rendkivül helyesen utal arra, hogy a bank gazdasági tétlenség idejében nem kereshetne eleget és túlmagas tőkét nem tudna kamatoztatni. Chorin egyike a kevés szakértőknek aki az alaptőke nagyságát nem csupán a hiteligények alapján, hanem a kamatoztatás lehetősége szerint is kivánja megállapitani.

A továbbiakban polemizál Bartával, a ki szerinte Magyarország hiteligényeit nem egészen helyesen határozta meg. Helytelen Chorin szerint Barta kiindulási pontja, a mikor az osztrákmagyar bank váltótárcza-kimutatását veszi alapul, a mely tudvalevőleg nem a benyujtás helye, hanem a fizetési hely szerint mutatja ki a váltótárczának országok szerinti eloszlását, a mit

elitél, mert ily módon nem lehet Magyarország valódi hiteligényeiről tiszta képet nyerni. Az osztrák gyárosok magyar váltói nem az elfogadók hiteligényeit reprezentálják a jegybankkal szemben, hanem az osztrák gyároséit. Ez a körülmény a bank szétválasztása által mit sem fog változni. Minthogy a benyujtási hely szerint Magyarország részesedése az osztrák-magyar bank váltótárczájában 40%, a magyar hiteligények maximumát az 1907. év októberében kimutatott legnagyobb állomány: 865 millió korona negyven százaléka, vagyis 346 millió fejezi ki. Normális időkben átlag 313 milliót jelent ez. Ha az osztrák magánbankoknál elhelyezett magyar váltókat 100 millióra becsüli, a lombardhiteligényeket pedig összesen 70 millióra, ez 436 milliónyi normális hiteligényt eredményez, a mi legkevésbbé sem visszariasztó összeg. Lánczy az általa proponált 120 milliót rendkivül éles distinctiókkal indokolja oly számitások kiséretében, a minőket a szakértők egyike sem produkált. Jellinek kijelenti, hogy az alaptőke magassága a részvényesek érdekeivel szoros összefüggésben van, tehát nem állapitható meg önkényesen vagy pusztán a hiteligények szempontjából. Ellenben nem áll meg az a feltevése, hogy az önálló magyar bank felállitása esetében a mostani közös bank 210 millió alaptőkével fog odaát továbbra is fennállani. Az osztrák-magyar bank ez esetben okvetlenül redukálná az alaptőkéjét, mivel teljességgel képtelen volna ily nagy tőkét kamatoztatni, hiszen a jövedelem nagyobbik részét jelenleg is a magyarországi üzletek szolgáltatták. Kivánatosnak tartja Jellinek még, hogy az ingatlanok csak 10 millió koronára rughassanak az uj banknál.

3. kérdés: Az alaptőke beszerzése és elhelyezése miként történjék, különösen minő intézkedések által biztositassék az, hogy az alaptőkében való részvétel alapján a külföldi befolyás túlsúlyra ne emelkedjék?

Az iránt, vajjon a külföld a részvényjegyzésnél kizárandó-e, elágazók a vélemények. A külföld teljes kizárása mellett csakis Pallavicini foglalt állást, mig a másik szélső álláspontot, hogy t. i. az alaptőke kizárólag a külföldön szereztessék be, egyedül Lánczy képviselte. Chorin szerint a lehetőségig külföldön szerzendő be a tőke. A többi szakértő, Barta, Walder, Jankovich Fürst, Lányi, Mezey, Szabó, Jellinek és Tauszik hajlandó a külföldet is részesiteni a jegyzésben, az utóbbi a tőke $^3/_{10}$-ed részéig. Hogy a részvénytőke jegyzésébe bevonandók-e a törvényhatóságok, nyilvános alapok és alapitványok, annak szószólója volt Barta, Walder, Fürst, mig ennek felesleges voltát egyedül Jankovich hangoztatta igen helyesen. A belföld részesedése általában igen kivánatos és leghelyesebb volna a külföldnek csak azt a részt juttatni, a mely belföldön esetleg nem találna elhelyezést. Hogy a külföldiek befolyása túlsúlyra ne juthasson, arra nézve azt ajánlja Walder és Tauszik, hogy a közgyülésen minden részvényes csak egy szavazattal birjon, tekintet nélkül a részvényeinek számára. Ez azonban nyilvánvaló igazságtalanság volna, eltekintve attól, hogy a czélt aligha szolgálná. Ép oly igazságtalan Walder abbeli inditványa, hogy a kormánybiztos a köz-

gyülés határozatait felfüggeszthesse, minthogy ez az egyedüli fórum, a hol a részvényesek akarata egyáltalán kifejezésre juthat. Hiszen ilyformán a részvényeseknek ahhoz sem volna joguk, hogy pl. a vállalat liquidálását kimondják, mert ezt a határozatot is felfüggeszthetné a kormánybizos, a ki ily módon nem a bank felett, hanem a részvényesek és azok vagyona felett gyámkodnék. Pallavicini egyenesen kizárná a külföldieket a közgyülésről, mig Mezey és Jankovich nem látják ebbeli korlátozás szükségét, sőt az utóbbi igen helyes érzékkel a külföldi befolyás meghiusitását teljesen biztositottnak látja azáltal, hogy az igazgatóságba csak magyar állampolgárok legyenek választhatók, a kiknek functiója úgyis királyi megerősitéshez van kötve.

A részvények jegyzésébe egyik-másik szakértő az államot is be akarja vonni, mint például Dessewffy gróf, mig Pallavicini őrgróf a részvénytőke harmadát vagy kétötödét szeretné állami kézen látni, a mit teljesen elhibázott dolognak tartok, mivel ennél sokkal helyesebb volna már egészen állami bankot csinálni. Ily rendszabály igen erőltetett, de felesleges is volna; egyesek, Fürst, Pallavicini és Chorin kijelentették, hogy az alaptőke belföldön beszerezhető, ennélfogva nem szükséges mesterséges fogásokkal erőltetni a dolgok menetét. Még nehézkesebb volna az a forma, a melyet Mandello ajánl, hogy az állam vegyen fel kölcsönt és abból bocsásson a törvényhatóságoknak pénzt a rendelkezésükre, hogy ezek részvényeket jegyezzenek. Felemliti többek között Mandello, hogy elejét kell venni annak az eshetőségnek, hogy az ország pénzcsoportjai nagyobb mennyiségű részvény egyesitése által befolyást gyakorolhassanak a jegybankra. Ilyesmi czivilizált országban még sohasem fordult elő és minálunk is kizártnak tekinthető, mert a magánbankoknak nincsenek oly mélyreható érdekeik a jegybankkal szemben, hogy ellene egyesüljenek és az ország nagy érdekeit koczkára tegyék. Ennyi hazafiságot és józanságot a magyar bankokról mindenkinek és minden esetre fel kell tételeznie. Hazai pénzintézeteinket nem lehet azzal a gyanuval illetni, hogy ők képesek volnának pénzügyi téren a kormánynak, az országnak kellemetlen akcziót inditani, a mely az általános közérdekkel vagy a kormány gazdasági politikájával ellenkezésbe juthatna. A részvények névértéke tekintetében Szabó és Tauszik helyesen, alacsony, lehetőleg 500 koronás névértéket ajánlanak, hogy a kevésbé vagyonosak részére a részvények megszerzése megkönnyittessék, mig Jankovich az 1000 koronás névértéket inditványozza, mivel szerinte alacsony névértékű darabok mellett nincsen meg a kellő érdeklődés a közgyülés iránt. Eltekintve attól, hogy a gyakorlatban épen ennek az ellenkezője tapasztalható, mert minél szélesebb rétegekben van valamely részvény elhelyezve, annál nagyobb az érdeklődés a közgyülés iránt, ez a hiba ép oly mértékben meg van a nagy névértékkel biró részvényeknél is. De nem is az a főczél, hogy a részvényesek a közgyülésen résztvegyenek, hanem az, hogy a részvények a belföldön legyenek elhelyezve. Jankovich azonfelül czélszerünek tartja azt, a mitől Mandello aggódik, hogy a bankok, mint nagy részvényesek, a szakismereteikkel üdvös befolyást gyakoroljanak

a jegybankra. Azonban ily befolyás helytelen és felesleges, mert a magyar bank ugyis átvenné az osztrák-magyar bank régi és kipróbált tisztviselői karát.

Jellinek e kérdőpontra adott válaszában azt a rendkivül helyes propositiót teszi, hogy az állam nyereségrészesedése ne fizettessék ki készpénzben, hanem mint az állam követelése egy második tartalékalapként a szabadalom egész tartama alatt a banknál maradjon és úgy ez, mint a rendes tartalékalap aranyban vagy aranyváltókban legyen elhelyezendő. Az aranyban való elhelyezést azonban nem tartom helyesnek, mert az indokolatlan kamatveszteséget jelentene úgy a bankra, mint az államra nézve. Ellenben igen üdvösnek tartom a tartalékalapnak kizárólag devisákban való elhelyezését. Az állam ily módon a szabadalom lejártával oly eszközök birtokába jutna, a melyekkel diktálhatná az uj szabadalom feltételeit.

4. kérdés: Hogyan állapittassék meg a jegyfedezeti rendszer? Az érczfedezetre vonatkozó határozatok körében adhatók-e, s ha igen, minő könnyebbségek? Minő intézkedések történjenek a bankjegykibocsátás esetleges korlátozására nézve?

A devisák beszámitásának szükségességét valamennyi szakértő elismerte és csupán a beszámitás mérvében voltak eltérők a nézetek. Barta szerint az érczkészletbe beszámitható devisák összege az érczkészlet $^1/_4$-e lehet, azonban az alaptőke felét nem mulhatja felül. Ez utóbbi korlátozásnak, a melyet Tauszik is magáévá tett, semmi értelme nincs. Walder 50 milliót javasol e czélra, a mi azonban határozottan kevés volna. Jankovich szerint a jegyforgalom 40%-os érczfedezete ugy oszolhatnék meg, hogy ebből 33% legyen a tulajdonképeni érczfedezet, 7% pedig lehessen devisa. A devisák túlságos beszerzését azért nem ajánlja, mert ez szerinte azzal volna egyértelmű, hogy a bank a külföldnek nyujtana tulságos hitelt. Ez azonban nem áll, mert egy jegybank devisatárczájában az exportból származó devisák, a bankelfogadványok és a külföldi bankoknál tartott követelések vannak túlsúlyban, a mely tételek bonitása minden kétségen felül áll és azok nem külföldi, hanem inkább belföldi hitelt jelentenek. Lánczy szerint a devizák beszámitása az érczkészlet 5%-ára volna korlátozandó, még pedig azért ily alacsonyra, mert először a bank csak nehezen tudná ellenőrizni külföldi váltóadósait. Erre nézve utalhatok fenti megjegyzésemre. Másodszor pedig — úgymond — azért, mivel ha a bank túlságosan versenyezne a devisák megszerzésére, ez az árfolyam emelkedésére vezetne, tehát az ellenkezőjére annak, a mit a bank el akarna érni. Nézetem szerint ily aggodalomra nem volna ok, ha a bank helyes devisapolitikát követne. A jegybanknak tudnia kell, hogy mikor léphet fel a piaczon mint vevő a nélkül, hogy az árfolyamokat felhajtaná. A devisáknak az érczfedezetben való limitálása szerintem azért szükséges, mert máskülönben a bank egész érczkészletét, a mely nem kamatozik, kamatozó devisákká változtatná át, a mi, bár önmagában véve egészen jogosult eljárás lehet, de a jelenleg általánosan uralkodó felfogásnál fogva úgy a belföldön, mint a külföldön bizalmatlanságot keltene a bank iránt.

Walder és Tauszik megengedhetőnek tartja az ezüstcuránsnak és a váltópénzkészletnek az érczkészletbe való számitását, mig Chorin ezt csak bizonyos megszoritással hajlandó megengedni. Ezzel teljesen ellenkező radikális álláspontja van Jankovichnak, a ki e két pénznemet teljesen kizárná az érczfedezetből és csupán annyit hajlandó megengedni, hogy összegük az esetleges adóköteles jegyforgalomból levonható legyen. Ez az inditvány csak helyeselhető, ellenben elvetendőnek tartom azt a propositióját, hogy az állam vegye át a banktól az ezüstkészletet és bocsásson annak alapján pénztárjegyeket forgalomba, mert hiszen állami papirpénzjegyek kibocsátása a jegybank károsodását jelentené, mert ezáltal oly pénznem kreáltatnék, a mely csakis értéktelen ezüstpénzzel volna fedezve, a mi a valuta szempontjából nem lenne kivánatos.

Az ezüstcuráns problemájával Jankovichon kivül, a kinek álláspontját e tekintetben teljesen elhibázottnak kell tekintenem, egyik szakértő sem foglalkozott. E pénznemnek ugyanis igen fontos szerep juthat az önálló bank megvalósulása esetében az Ausztriával szemben fennálló tartozások kiegyenlitése szempontjából. Az ezüstforint a monarchia mindkét államában felhasználható minden tartozás kiegyenlitésére, a mely koronaértékben teljesitendő, mindaddig, a mig az ezüstcuráns kérdése a két állam részéről egyetértő megoldást nem nyert. Ennélfogva felhasználható a kiegyezés zárójegyzőkönyvében megállapitott államközi fizetésekre is, még pedig pari értékben, mivel az abban megállapitott aranyérték csak a magyar bankjegyekkel van szembehelyezve. Ebből kifolyólag nagyon természetes, hogy Ausztriának igen nagy érdeke füződik ahhoz, hogy a bank szétválasztása esetére ezt a pénznemet megszüntesse, a mi azonban Magyarország hozzájárulása nélkül nem lehetséges, mert ez még osztrák értékű pénznem, csupán veretük részben magyar. E pénznem kérdésének megoldását lehetőleg elodázni tehát elsőrangú magyar érdek, mert az ezüstcuráns az átmeneti időben igen jó szolgálatokat fog nekünk pénzügyi téren tehetni. Mihelyt diszázsiója volna a magyar pénznek, azonnal tömegesen küldhetnők át e pénznemet Ausztriába, részben tartozások fedezésére, részben pedig arbitrázs-czélokból. Szóval ez igen erős fegyver a kezünkben, a melyet Ausztria mellének szegezhetnénk, bármily támadás készülne onnan a mi valutánk ellen, mert az ily támadásnak mindig Ausztria adná meg az árát. Magyarország ily esetben elárasztaná Ausztriát ezüstpénzzel és igy nivellálná a disparitást, az osztrák bank pinczéi pedig megtelnének értéktelen ezüstpénzzel, a mit bizonyára nem szivesen látnának odaát és felhagynának a hajszával. Az ezüstforint külön bank mellett ugyanazt a szerepet játszaná az Ausztriával szemben fennálló tartozások kiegyenlitése terén, mint ma a közös bankjegy. Ha tehát fennállanának azok a bizonyos, veszélyeseknek hirdetett következmények a fizetési mérleg passivitásából kifolyólag, e veszedelmeknek elejét vehetnők mindaddig, a mig e kérdést Ausztriával nem rendeznők, a minek fejében azután bizonyos engedményeket lehetne Ausztriától nyerni.

Ezeket tekintve, nem helyeselhetem Jankovich álláspontját,

a ki azt kivánja, hogy az ezüstkuránstól kölcsönösen vonassék meg a kuránspénz-jelleg, mert ezzel hatalmas fegyvert adnánk ki a kezünkből. Hogy ez mennyire nem áll érdekünkben, legjobban bizonyitja, hogy az osztrák gazdasági irók ugyanezt azért követelik sürgősen, még a bankkérdés rendezése előtt, mert az ezüstkuránsban nagy veszedelmet látnak Ausztriára nézve és erős fegyvert Magyarország kezében. Követelik az ezüsforint teljes és végleges kivonását, esetleg átveretését, még pedig nem administrativ úton, a hogy ez a folyó év február hóban mindkét pénzügyminister által kiadott rendeletben foganatba vétetett, hanem a törvényhozások útján. A mennyiben a készfizetések a bankkérdés rendezése előtt felvétetnének, követelik az osztrákok, hogy az osztrák-magyar bank kötelező igéretet tegyen az iránt, miszerint az ezüstforintban való fizetés jogával nem fog élni, a mint ez a német birodalmi banknál is történt.

Az ezüstkérdéssel kapcsolatos premiumpolitikával, a melyet Mandelló és Walder is ajánl, igen behatóan foglalkozik Jellinek, a ki annak minden előnyét elősorolja, de a főhátrányát, a váltóárfolyamoknak ezzel összekötött emelkedő irányzatát nem emliti. Felhozza, hogy franczia tapasztalás szerint nehány ezrelék premium már elegendő az aranykiözönlés, az aranyvásárlások megszüntetésére. Ez az állitás helyes lehet a franczia bankra nézve, de nem felel meg, először, ha magát Francziaországot tekintjük, másodszor nem bizonyos az analogia minálunk és harmadszor hatástalan premium az u. n. ordre-aranyelvonások (Ordre-Bezüge) eseteiben. Mert a mi az elsőt illeti, meglehet, hogy nehány ezrelék premium megszüntette az aranyelvonásokat a franczia banknál, de nem mindig szüntette meg az aranykivitelt Franciaországból vagyis nem szüntette meg az arany elvonását a szabad forgalomból. A bank csak azt tudja konstatálni, hogy nála az aranykivételek megszüntek, de nem egyuttal azt, is, hogy mennyit vonnak ki a szabad forgalomból. Másodszor nem bizonyos, hogy ily premium minálunk megtenné-e a hatását, mert erre nézve tapasztalatokon alapuló adatok nincsenek minálunk. Harmadszor pedig ordre-küldeményeknél tudvalevőleg mellékes az árfolyam, a mire eklatáns példát szolgáltattak tavaly az amerikai aranyelvonások Angliából. Oly időben, a mikor a londoni dollárárfolyam az angol bank kamatlábemelése következtében állandóan Angliára nézve kedvezően, vagyis a behozatali aranypont felett állott, nagy aranyküldemények indittattak útba Londonból Amerikába, mert az amerikaiak nemcsak nem nyereséggel, hanem egyenesen veszteséggel hozattak Londonból a követeléseik ellenében aranyat. Ily esetekben tehát sem premiumpolitika, sem kamatlábemelés nem használ. Ha a magyar bank készfizető bank lenne, minden bizonynyal ki volna téve időnkint ily ordreküldeményekből eredő aranyelvonásoknak, a melyek ellen jó hirnevének csorbitása nélkül nem védekezhetnék.

Jellinek szerint a premiumpolitika lényege abban is áll, hogy nélkülözhetővé teszi a forgalomnak aranynyal való telitését. Ez pedig a franczia premiumpolitika lényegének teljes félreismerése. Mert milyen viszonyok között van a franczia valuta? A bank érczkészletén kivül van Francziaországnak milliárdokra

rugó aranyforgalma. A mikor tehát a bank premiumpolitikát üz, ezzel az a czélja, hogy az aranyelvonást magától elháritsa és a szabad forgalomra utalja. Ott a szabad forgalomból szintén elvonható az arany, tehát a premium nem vezet szükségképen árfolyamemelkedésre, mert az aranykereslet a bankon kivül is kielégitésre találhat. Oly országban azonban, a hol, mint minálunk, a nyilt forgalomban nincsen számbavehető aranypénz, az aranypremium az arany egyedüli forrásának megdrágulását jelenti, mivel a szabad forgalomból nem lehet aranyat kivonni. Ennélfogva a váltóárfolyamok azonnal alkalmazkodnak a premiumhoz, vagyis emelkednek. Ezzel tehát a bank önmagának neheziti meg a váltóárfolyamok szabályozását. (Francziaországban tudvalevőleg a tiszta aranyvalutának leghevesebb ellenzője mindig a franczia bank volt, a melyet hathatósan támogatott ily irányban Rothschilddal élén a párisi haute finance). A mi végül azt az óhajtását illeti, hogy a premiumszedés joga törvénybe iktattassék, ez egyszerűen képtelenség, a mely sehol a világon nem létezik. A premiumpolitika törvénybeiktatása egyenlő volna az aranyvaluta megtagadásával és a sánta valuta nyilt decretálásával, a mire, azt hiszem, egy magyar politikus sem volna kapható. A ki premiumpolitikát akar, annak elégséges, ha fentartja az ezüstcuránst és határozottan nem tiltja el a premiumszedést, mert ez már magában véve, automatice premiumpolitikát jelent. A bankot erre külön felhatalmazni nem szükséges. Chorin az aranypremiumnál sokkal hatásosabbnak tartja a czéltudatos devisapolitikát.

Azt is kivánja Jellinek, hogy az ezüstérmék az aranykészlet 25%-áig legyenek beszámithatók az érczkészletbe. Eltekintve attól, hogy itt nem disztingvál curáns- és váltópénz között, érthetetlen részéről ez az inditvány, mint a premiumpolitika hivétől, a kinek nem volna szabad eszébe jutnia, hogy az ezüstérméket az érczkészletben bármily módon korlátozza.

Érthetetlen továbbá az az állitása, hogy a Francziaországban forgalomban levő két milliárd értékű ezüst ötfrankos hathatósan előmozditja az aranyvaluta fentartását. Teljesen önkényes az az állitása, hogy a franczia járadék magas árfolyama és értékállandósága okozati összefüggésben van azzal a körülménnyel, hogy Francziaországban a fejenkénti ezüstforgalom a legnagyobb Európa valamennyi országa között.

Jellinek az ezüstpénz-készletet növelni óhajtja, holott ma is több van belőle, mint a mennyire a forgalomnak szüksége van, lévén az osztrák-magyar bank ebbeli készlete állandóan 300 millión felül.

Ellenben igen helyes az a kivánsága, hogy a bank, a mennyiben készfizető volna, ne legyen köteles ezüstkuránst aranyra felváltani.

A kontingens megállapitásával kapcsolatosan Walder idézi az osztrák-magyar bank magyar váltótárczájának adatait, azt mondván, hogy az 1907. év végi állomány, *benyujtási helyek szerint* 444 millió volt, holott ez a szám a váltótárczának *fizetési hely szerint* való eloszlását mutatja. A benyujtási hely alapul vétele mellett a magyar váltótárcza kb. 300 millió lehetett ez

időtájt. Hasonló módon nem distingválja Jellinek sem az osztrák-magyar bank kimutatásaiban szereplő magyar anyagot benyujtási és fizetési hely szerint. Innen származik az, hogy ő is igen túlzott eredményre jut a magyar hiteligények tekintetében, a melyeket az Ausztriában igénybevett hitellel együtt 750 millióban állapit meg. De hogy miért számitja az Ausztriában igénybeveendő összegeket a magyar bankjegyforgalomhoz, az talány.

Tökéletesen feleslegesnek mondható Walder ama propozicziója, a mely Jellinek hasonló inditványától eltekintve, különben is egyedül áll, hogy az állam a banknak a szabadalom egész tartamára 50 milliós betétet adjon külföldi váltókban való elhelyezés végett. Ez a propozicziő a jegybank lényegének tökéletes félreismerésén alapul. Ha a jegybank a devisákat az érczkészletéhez számithatja, be tudja azokat szerezni az 50 milliós betét nélkül is, mert hiszen annyi belföldi pénzjegy áll a rendelkezésére, a mennyit csak nyomtatni tud. Ha pedig deviza nincsen a piaczon, nem fogja tudni ezt az 50 milliót beszerezni, akármennyi bankjegy áll is rendelkezésére. Hogy ez egy állami giróbetéttel micsoda összefüggésben állhatna, az előttem teljesen érthetetlen. Hogy pláne ily állami betét nélkül az érczfedezeti arány fentartása lehetetlenné válnék, az merőben önkényes állitás.

Walder ugyancsak az adómentes contingens kiszámitásánál felemliti, hogy az átlagos magyar girobetét 75 millióra lesz tehető az uj banknál. Ha a számitása a fenti 50 milliós betétre van alapitva, akkor érthető ez a szám, máskülönben nem.

Jellinek ezzel kapcsolatban az érczkészlet kiszámitásánál 140 millióra teszi az alaptőkéből származó érczkészletet. Minthogy 150 milliós alaptőkét inditványoz, a hiányzó 10 millió bizonyára a vásárlandó ingatlanokkal van kapcsolatban, holott ezeket a bank nem aranynyal, hanem a saját jegyeivel fogja vásárolni. A valutaaranynak az állam részéről az uj jegybank rendelkezésére bocsátását Jellinek úgy képzeli, hogy az állam ezt a 162 milliót »ellenszolgáltatás nélkül« fogja a banknak kiadni. Erre az érthetetlen megjegyzésre a 10. kérdőpontnál még visszatérünk. Ezután még röviden odaveti, hogy a bank érczkészlete még 100 millió ezüstkészlettel növekedik, de hogy ezt miből kivánja előteremteni, arra nem tér rá. Ha tehát a végén kijelenti, hogy az általa proponált rendszabályok a premiumpolitikával kapcsolatban teljes biztositékát nyujtják az aranyvalutának, akkor e kijelentés nem egyéb, mint közhely, minthogy ezt igen könnyen meg lehet czáfolni.

Igen üdvös rendszabályt ajánl Mandello és Lánczy, a mely szerint a kormány hatalmaztassék fel, hogy válság esetében a fedezeti arányt leszállithassa. A helyes mértéket Lánczy jelölte meg 25%-kal, mig a Mandello-féle 10% túlalacsony volna és külföldön bizalmatlanságot kelthetne.

Barta és Lánczy a 10 K-ás jegyek korlátlan kibocsáthatását ajánlják, úgyszintén Jellinek, a ki azonban e tekintetben helytelenül hivatkozik Francziaországra, mivel ott igen jelentéktelen a kis összegről szóló bankjegyek forgalma.

Az adómentes contingens összege tekintetében nagyon eltértek a nézetek. Mandello igen bőven óhajtaná a contin-

genst megszabni, hogy a legnagyobb igények esetén is megfeleljen.

Számszerűleg a következő szakértők jelölték meg a contingenst: Jankovich és Fürst 200, Chorin 220—250, Lánczy és Walder 250, Barta és Tauszik 300, Jellinek 500 millió. Lánczy megjegyzi, hogy a contingensnek olyannak kell lennie, hogy annak túllépése normális időkben csak nagy ritkán állhasson be. Jellinek propoziciója 100 millóval nagyobb, mint jelenleg a közös banké. Ezzel illuzóriussá teszi az egész contingentálási rendszert, mert ily összeg mellett aligha jutna a magyar bank valaha adókötelezettségbe. Ha azonban nem hive a jegyforgalom megadóztatásának, akkor teljesen szabadon hagyhatta volna a jegykibocsátást. Nem helyeselhető Szabó inditványa, a ki 800 millióval contingentálná a kibocsátható bankjegymennyiséget minden megadóztatás nélkül. Hogy a megadóztatást elveti, az czélszerű, de az absolut contingentálás teljesen czélttévesztett dolog.

A contingens megadóztatására nézve az összes szakértők az eddigi 5% fentartását kivánják három kivételével, a kik az adókulcsot a mindenkori kamatlábbal akarják egyenlővé tenni. E kiválóan czélszerű ujitás szószólói voltak: Walder, Mandello és Chorin. Utóbbi azzal indokolja ezt, hogy egy jól vezetett jegybank discontpolitikáját semmi esetre sem szabad döntően befolyásolnia azon körülménynek, hogy a hiteligények túllépték-e a contingenst vagy sem, ez pedig csak úgy érhető el, ha az adókulcs a kamatlábbal halad és nem fix százalékban van megállapitva, mint jelenleg.

5. kérdés: Milyen üzletágakra terjedjen ki a bank működése?

Jankovich kivételével valamennyi szakértő megegyezik abban, hogy a jelzálogüzlet kizárandó a jegybank ügyköréből. Jankovich teljesen magára maradt azzal a helytelen felfogásával, hogy a jegybanknak engedtessék meg a záloglevélüzlet. Hogy e czélra külön osztály szerveztessék, a melynek meg legyen tiltva, hogy a saját zálogleveleit vásárolja, mit sem változtat a dolgon, mert ha e czimleteket a jelzálog-osztály nem vehetné meg, kénytelen lenne maga a bank a piaczra kerülő czímleteit felvenni, a mi egyre megy. Szerinte ha az alföldet tőkével telitettük, további kölcsönökre nem leszünk utalva. Ez optimisztikus kijelentés, mert ez az idő oly messze van és csak oly akadémikusan lehet róla beszélni, mint pl. a jövőbeli léghajóhadjáratokról. Helytelen az az álláspontja is, hogy a bank csak kereskedelmi váltókat escomptálhasson, egyéb váltók csak visszleszámitolás utján juthassanak be. Ezzel megdrágitaná a kamatlábat és a magyar bank szervezete csak oly aristokratikus volna, mint a közös banké. Jogosulatlan az az álláspontja is, hogy a bank ne vehessen a saját számlájára értékpapirokat. Ezzel valószinüleg a speculatiónak akarja elejét venni, mert külföldi állampapirok vásárlása határozottan előnyös volna a magyar jegybankra nézve. Fürst az alaptőke $^1/_5$-éig engedné meg állampapirok vásárlását. Jankovich nézetét különben Tauszik is magáévá teszi.

Jellinek veszélyesnek találja, hogy a bank az állam részére leszámitoljon váltókat, továbbá ellenzi, hogy a bank kamatozásra átvegyen pénzeket, mig Halász, Jankovich és Tauszik a folyószámla-betéteket megengedhetőnek tartják, az utóbbi kettő a hivatalos kamatláb fele mellett. Mandello és Mezey az állam girobetéte után megengedhetőnek tartják kamatok téritését, mig Lánczy ezt nem tudná helyeselni. Fürst és Tauszik a lombard-állomány korlátozását kivánják olyformán, hogy az a váltótárcza 10, illetve 15%-ánál nagyobb ne lehessen. Ez az inditvány igen helyes érzékre vall.

6. kérdés: Az üzletvitel körében az ország közgazdasági érdekeinek megóvása szempontjából minő külön kikötések állapitandók meg?

Walder, Dessewffy, Pallavicini, Lányi, Mezey, Tauszik, Szabó, Chorin, Lánczy és Jellinek szükségesnek itélték, hogy a mezőgazdasági hitel fokozottabb mérvben találjon a jegybanknál kielégitést. Mandello ellenezte ezt és Jankovich szakvéleménye sem kedvezett ennek az egyedül jogos álláspontnak. E kivánságnak gyakorlati kivitelét Pallavicini őrgróf szövetkezeti giroval ellátott, 6 havi, egyaláirásos váltók leszámitolásában látja, úgyszintén Mezey is; az előbbi 35 millióra korlátozná ez üzletágat, Chorin is csak az alaptőke bizonyos hányadáig engedné ezt meg. A szövetkezeti giro mellett voltak még Lánczy, Szabó és Tauszik, a ki a vidéki pénzintézeti girot is felemliti és a kisipar hiteligényeinek kielégitését is kivánja, végül Jellinek, a ki az országos központi hitelszövetkezetet jelöli meg közvetitő szerv gyanánt.

A mezőgazdasági hitel kielégitésének még egy másik módját is inditványozza Szabó: a bank adjon előleget a mezőgazdának a saját raktáraiban maradó termésére. Ily előlegeket az orosz állami bank ad és a példa követésre méltó volna.

Ezzel kapcsolatban Jellinek azt a kivánságot hozza fel, hogy a bank kis összegről szóló váltókat escomptáljon és adatokkal igazolja, hogy az osztrák-magyar banknál mily kevés az ily váltó a nyugateurópai jegybankokhoz képest. Ez irányban a törvény mit sem ér, mert a mostani alapszabályokban tudvalevőleg van ez iránt intézkedés, a melynek azonban nincs foganatja. A bankvezetőség, valahányszor ez irányban interpellálják, mindig azt válaszolja, hogy a bank szivesen vesz kis váltókat, csak hozzanak neki. A hiba ott van, hogy a bank nem ad olyanoknak hitelt, a kik neki ily kis váltókat hozhatnának. Ezek a kisiparosok a magánbankokra vannak utalva, a melyek pedig ezeket a váltókat nem reescomptálják, mert az sok vesződséggel jár (benyujtási ivek pontos kitöltése stb.). Az osztrák-magyar bank hagyományai igen aristokratikusak és ezeket kell megváltoztatni, akkor majd nagyobb tér nyilik a kis váltóknak a jegybanknál való direct érvényesülésére.

A nyiltpiaczi leszámitolásra vonatkozólag Jellinek kivánatosnak tartja, hogy a bank ebbeli kamattételét tartozzék a hivatalos lapban közzétenni, továbbá, hogy 5%-nál magasabb hivatalos kamatláb mellett a leszámitolás e módja ne engedtessék

meg, mig Lányi ez esetben pénzügyministeri engedélyhez-kötné ezt.

Mind ez inditványok czélszerűek, de csak félrendszabályok, mert az egyedül helyes rend az volna, hogy a bank a hivatalos rátán alul egyáltalán ne számitolhasson le, hanem e helyett szállítsa le a hivatalos kamatlábát, ha az üzletei erősen visszamennek. Jankovich a hivatalos kamatláb közzétételét nem tartja a fenti esetben szükségesnek, mivel szerinte nálunk a hivatalos kamatláb úgyis alacsonyabb, mint a piaczi kamatláb. Ez tévedés, mert az osztrák-magyar bank korábbi időkben ismételten jött abba a helyzetbe, hogy a nyilt piaczra kimenjen.

Igen mély értelemre vall Szabó ama propozicziója, hogy a bank, igen kedvezőtlen időket kivéve, csak annál az üzletágnál emelje a kamatlábat, a melynél a túlspeculatió korlátozása szükségesnek mutatkozik, vagyis, hogy a leszámitolási kamatláb változtatását válassza külön a lombard-kamatláb változtatásától. Ezzel Szabó a legmagasabb szinvonalon álló franczia kamatláb-politikának vált a szószólójává.

E kérdőponttal kapcsolatosan reflekfálok Halász szakvéleményének nehány pontjára. Nagyszabású giroberendezést tart szükségesnek úgy a belföldön, mint Ausztriával, (a mit különben Mandello is hangoztat) a melyet oly szükségesnek tart, hogy szerinte, a mennyiben a két jegybank nem létesitené, úgy a két postatakarékpénztár hozná létre egymás között. Azt mondja, hogy minálunk a giroforgalom nem annyira pénzreservoir, mint inkább pénzküldési eszköz.

Kivánja, hogy pénzintézeteink a checkforgalmat fejlesszék. Erre nézve meg kell jegyeznem, hogy ez nem rajtok múlik, mert ők mindent elkövetnek, hogy az intézményt fejlesszék. Bárkinek nagyon szivesen nyitnak checkszámlát jutalékmentesen és csak a saját postaköltségeiket számitják fel, holott például külföldön, mint Francziaországban, különösen pedig Angliában, a check hazájában, nagyobb forgalmú checkszámlán jutalékot szoktak számitani. Ebbeli felhivását Halásznak a közönséghez kellett volna intéznie, a mely minálunk sehogy sem akar megbarátkozni a check intézményével. A bankok hiába kérik vidéki ügyfeleiket, hogy checkel disponáljanak, azok nem hajlandók arra, idegenkednek tőle, s inkább kifizetésekre adnak megbizásokat, a mi pedig a pénzintézeteknek igen kellemetlen, mert nagyobb személyzetet tart lekötve. Ezen talán úgy lehetne segíteni, ha a bankok egyértelműen elhatároznák, hogv minden oly helybe szóló dispositio után, a mely nem checkel történik, illetve nem a saját pénztárainál teljesítendő, bizonyos jutalékot vagy küldönczdíjat szednek be, mert a bankoknak ma ily czélokra külön személyzetet kell készenlétben tartaniok. Csakis igy lehetne a vidéki intézeteket és magánfeleket a check használatára szoktatni. A budapesti kereskedő például úgy fogja fel a check jelentőségét, hogy ha pénzre van szüksége, kiállit egy checket és egy hivatalnokával a bankba küldi a pénz felvételére. Tulajdonképeni checkforgalomról nálunk nincsen szó. Hogy a kereskedő ügyfelének, a kinek tartozik, a bankjára szóló checket küldene kiegyenlités végett, ritka eset.

Felveti a kérdést, hogy nem volna-e czélszerű a nagyobb betéteknek állampapirokkal való fedezését kivánni.

Kivánja továbbá, hogy a pénzintézetek a checkeket a leszámoló egyletbe küldjék. Tudtommal ez a postacheckek kivételével ma is megtörténik. Hogy mégis kevés check fordul ott meg, az a fentieknek tulajdonitandó.

A keresztezett checkek törvényes szabályozását kivánja, a mi kivánatos volna, de már az nem volna helyes, ha a check törvényes bemutató helyéül a leszámoló egyletet jelölnék meg. Ez korlátozná a checktulajdonos szabad mozgását. A párisi »Économiste Français« egy időben felvetette a kérdést, hogy kivánatos volna-e a keresztezett checkek meghonositása Franczia-országban. A válaszok, a melyek kereskedőktől és gyárosoktól beérkeztek, túlnyomóan ellenezték ezt. Azzal érveltek, hogy valahányszor ily checket kaptak, az mindig csak kamatveszteséggel volt értékesithető a rendes checkel szemben, a melyet a vétel napján mutathattak be, mig az előbbit még a bankjuknak kellett átadniok, a mely azt csak beszedés után irja javukra. Ha tehát ily előrehaladott és Angliához oly közel fekvő országban tiltakoztak a keresztezett check ellen, kérdem, hogyan lenne az a mi kezdetleges viszonyaink közé beleilleszthető? A check e fajtája egy specialis angol és amerikai különlegesség, a mely, ha a jelek nem csalnak, minálunk sohasem fog polgárjogot nyerni. Az angol közönség az évek szakadatlan során át nevelődött ehhez a rendszerhez, mig a continentalis embernek ezt még meg kell szoknia; hogy ez mily nehezen megy, azt a tapasztalatok bizonyitják.

Igen érdekes adatot hoz fel Halász a két postatakarékpénztár egymás közötti forgalmára vonatkozólag, a mely szerint 204·5 millió magyar-osztrák átutalásból csak 73 millió compensalódott, mig 131 millió bankgiro utján Ausztriába került. Ez az adat igen fontos, de symptomaticus jelentőségét csak úgy itélhetnők meg, ha megismerhetnők az osztrák-magyar bank analog adatait.

Követendő példának állitja oda a skandináv államok kölcsönös giroberendezését, a mely szerint mindegyik ország jegybankjának mindegyik fiókja kiállithat utalványt egy másik jegybankra.

7. kérdés: Minő külön jogok és kedvezmények lennének még a bank részére biztosithatók?

A legal tendert a legtöbb szakértő megadná a bank jegyeinek, ellene pedig egy sem nyilatkozott.

Hogy az uj banknak adó- és illetékmentesség adassék-e, azt egyedül Pallavicini ellenzi, a többi szakértő, nevezetesen Barta, Szabó, Chorin, Lánczy, Jellinek, Walder és Tauszik annak megadását javasolja, az utóbbi kettő még portomentességet is ajánl.

8. kérdés: Hogyan szabályoztassék az állam és jegybank közötti viszony? Minő közreműködés követelhető a jegybanktól az állami adósságok kezelése és az állami pénztárak szolgála-

tának terén? Meddig terjedjen a kormánybefolyás az egyes functionariusok alkalmazása, a felügyelet és a folyó ügyvitel tekintetében?

Barta, Walder, Fürst és Tauszik kivánják, hogy a bank az állampapirok szelvényeit költségmentesen váltsa be. Barta, Tauszik és Mezey az államadósságok kezelését is igen helyesen a bankra biznák, mig Walder ugyanezt ellenzi; hogy miért, nem tudom.

Jankovich az állami pénztárkezelésen kivül a törvényhatóságokét is a bankkal végeztetné. Ezzel kapcsolatban egy érthetetlen megjegyzésre akadok. Az állami pénztárkezeléssel kapcsolatban azt mondja a szakértő, hogy a bankra nézve e kötelezettség különös megterheltetéssel nem jár, ha »az államaktivát« bankszerű fedezet gyanánt beszámithatja a jegyforgalomba. Hogy e kifejezés alatt mit ért, azt őszintén megvallva, nem tudtam kisütni. Tauszik még az árvapénzek ingyenes kezelését is követelné a banktól, a mit azonban már a bank tulságos megterheltetésének tartok.

A főbb tisztviselők kinevezésére kormánybefolyást kivánnak többek között Chorin, Pallavicini és Jellinek; Szabó a vezértitkár kormányhatósági megerősitését óhajtja. Jellinek a kormánybiztos helyett az egyik alkormányzót a pénzügyministerium főbb tisztviselői közül neveztetné ki.

Az államnak a bankkal szemben való eladósodottságára vonatkozólag Chorin utal Spanyolországra, a hol szerinte az agió onnan ered, hogy az állam nehány száz millióval igénybe vette a bankot. Ez a körülmény tagadhatatlanul hozzájárult az agióhoz, azonban nézetem szerint annak főoka az ezüst túlsúlya a spanyol bank érczkészletében, a mi a hatásos devizapolitikát nagyban megbénitja és képtelenné teszi a bankot a váltóárfolyamok döntő befolyásolására.

Teljesen magára maradt Jellinek azzal a helytelen felfogásával, hogy a jegybank ne legyen az állam bankárja, hanem hogy külön állami bank létesittessék a porosz Seehandlung mintájára, a melynek alapitását hibásan 1820-ra teszi, holott akkor csak uj alapokra fektették ezt az 1772-ben alapitott intézetet. Hivatkozik továbbá az 1873. évi XXVI. t.-cz. által létesitett bankra, a melynek ilyen hivatást tulajdonit, holott tudtommal ezt a bankot azért akarták alapitani, hogy magyar jegybank legyen belőle, ha az akkori osztrák nemzeti bankkal nem sikerült volna megegyezni. Ennek az állami banknak többek között azt a feladatot is juttatná, hogy az átmenet alkalmával a hiteligényeket kielégitse. Hogy ily bank erre alkalmas és képes volna-e, az nagyon is kétséges. Nézetem szerint ily állami bank minálunk elhibázott dolog volna, mivel mindazokat a feladatokat, a melyeket ily intézet végezne, elvégezhetné a postatakarékpénztár is, ha a szervezetét megfelelően módositanák. Az állami pénzek elhelyezésének egyedüli fóruma csakis a jegybank lehet, a melyet azonban fel kellene jogositani arra, hogy az állami pénzekből a saját belátása szerint helyezzen el betéteket a magánbankoknál, a jelenleg divó direct elhelyezés helyett. A kérdésnek csak ez lehet az egyedüli helyes megoldása.

Egyáltalán nem látom bebizonyitva Jellinek azon állitását, hogy Ausztriában azért oly csekély a jegybank igénybevétele, mert ott tartományi bankok működnek. A jegybankkal szemben támasztott igények ott azért csekélyebbek, mert több a fölös tőke, mint minálunk, a magánbankok és takarékpénztárak nagyobb betétállomány felett rendelkeznek, mint a mieink és igy e tőkék segélyével a hiteligények nagy része a jegybankon kivül nyerhet kielégitést. Vagyis nem a tartományi bankok ennek okai, hanem a nagyobb tőkegazdagság.

9. kérdés: A szabadalom mennyi időre szóljon?

Barta 10—20 esztendőt ajánl, Mandello és Lánczy 15—20 évet, Walder, Fürst, Mezey és Chorin 20 évet, Pallavicini és Jankovich 20—25 évet, Tauszik 25 évet, Jellinek pedig 30 évet. Fürst, Mezey, Szabó és Chorin azt kivánják, hogy az első tiz év után a szabadalom feltételei revisio alá vétessenek.

10. kérdés: Minő közvetlen és közvetett pénzügyi szolgáltatásokat kell a banktól kikötni, figyelemmel a 4., 8. és főleg a 9. kérdőpontokban foglaltakra is?

E kérdés főleg az állam nyereségrészesedésére vonatkozik. Ennek csupán Pallavicini az ellenzője abból az okból, mert ő az adó- és illetékmentességet perhorreszkálta, tehát szolgáltatásokat sem kiván a banktól. Mandello általánosságban mondja, hogy a kulcs minél egyszerűbben állapittassék meg. Chorin a szabadalom megadásánál egy megszabott összeget kötne ki és azonkivül évi nyereség-átalányt vagy részesedést. Az állam nyereségrészesedése szoros összefüggésben lévén az osztalék kérdésével, a szakértők erre is kiterjeszkedtek. A részvényeseknek első sorban juttatandó osztalékot illetőleg a következők voltak a vélemények: Szabó 4½%, Barta, Walder, Jankovich, Fürst, Tauszik, Chorin és Jellinek 5%. A nyereségnek ezen felül megmaradt részének a részvényesek és az állam közti elosztására nézve különbözők a vélemények, a melyekre azonban nem térek ki, mivel többnyire a jelenlegi alapszabályok sablonjára vannak alkalmazva, ha a számok attól esetleg némileg eltérnek is. Egyedüli kivétel ez alól Jellinek propoziciója, a mely a fenmaradó nyereséget 60% és 40% arányban osztja el az állam és a részvényesek között. Ez a felosztási mód a legegyszerűbb, legigazságosabb és leghelyesebb.

Az egyéb pénzügyi szolgáltatások közül Mandello még kivánja, hogy a bank felszámolása esetén a tartalékalap egy része az államé legyen, Tauszik pedig a behivott, de beváltásra nem került jegyek értékét az állam részére reklamálja.

Ugyanitt kivánja Tauszik és Walder a bank közreműködését állami kötvénykibocsátásoknál, mig Fürst ezt a czélszerű kivánságot a jegybankkal összeférhetetlennek tartja.

E kérdőponttal kapcsolatban a bank várható nyereségére nézve Walder számitásokat tesz, a melyek azonban rendkivül optimistikusak. Szerinte a leszámitolási üzlet hozna évenkint 17.2 milliót és a lombard másfél milliót. Ezzel szemben a valóság az, hogy az osztrák-magyar bank váltó-kamatjövedelme Magyar-

országon még az előző rekordévben sem volt több 16.9 milliónál, a lombardüzlet kamatjövedelme pedig ebben a kivételes évben volt 1.5 millió. Az utolsó öt év átlagában a magyarországi kamatjövedelem váltók után 8.7 millió, lombard után 0.7 millió volt. Csakis ezek, vagy az ehhez hasonló alapból képzett számok lehetnek ily előirányzatnál mérvadók. Hasonló számitásokat végez Jellinek is, a melyek azonban még ennél is vérmesebbek és nem érdemesek arra, hogy a részleteibe bocsátkozzunk.

Abszurd kivánság Waldertől, hogy az állam mondjon le a korábban emlitett 50 milliós betét kamatainak egy részéről az esetben, ha az alaptőke kamatozása az 5%-ot el nem érné. Ezen 50 millió kamatoztatása különben a szakértő nyereségösszeállitásából kimaradt.

Helyes Waldernek az a megjegyzése, hogy a jegybanknak a külföldi követeléseit áldozatok árán is fenn kell tartania.

A 4. kérdésnél már emlitettem, hogy Jellinek a 162 millió értékű valuta-aranyat úgy gondolja a bankhoz juttatni, hogy az állam ezt az összeget kamatmentesen és ellenszolgáltatás nélkül adná a banknak. Hogy az állam ezt az aranyat a banknak átadhassa, előbb meg kell szereznie. Ha a pénztári készletek segélyével szerzi meg, nem adhatja ellenszolgáltatás nélkül a banknak, hanem csakis bankjegyek ellenében. Ellenkező esetben e czélra kölcsönt volna kénytelen felvenni, a mely után kamatot kell fizetnie, mig ő az aranyletétért nem kapna kamatot a banktól. Ez teljesen felesleges áldozat volna az állam részéről. Mert az érczkészlet szempontjából teljesen egyre megy, hogy a bank ezt az aranyat betétképen kapja-e az államtól vagy pedig a saját jegyei ellenében. Ezt a propositiót tehát nem lehet komolyan venni.

Áttérek most még a 11. kérdőpont megkerülésével, a melylyel fontosságánál fogva külön foglalkozom, az utolsó, *12. kérdésre*, a mely igy hangzik:

Mely intézkedések teendők a külön magyar jegybankra való átmenetel megkönnyitése czéljából?

Az önálló bank létesitésének időpontját Walder és Szabó a szabadalom megszünte előtti három hónapban állapitja meg, a mi igen rövid idő. Ezzel szemben áll Lánczy véleménye, a mely rámutatván a bankjegyek előállitásának nehézségeire és hosszadalmasságára, szükségesnek találja, hogy a bankalapitáshoz azonnal hozzá fogjunk.

Pallavicini e kérdésre egyáltalán nem válaszolt, mert szerinte itt a taktika a fő és annak elárulását és megvitatását nem tartja időszerűnek.

Mandello lehetségesnek tartja, hogy az átmenet alatt állampapirok kibocsátásának szüksége merül fel.

Lánczy szerint az átmeneti intézkedések közé tartozik oly megegyezés kötése Ausztriával, hogy a készfizetések 1911 január 1.-re felvétessenek. Jankovich junctimot állit fel a készfizetések és a bankügy között. Szerinte meg volna könnyitve az átmenet, ha előzőleg vennék fel a készfizetéseket, holott tudtommal a mi orthodox pénzügyi politikusaink épp azért óhajtanák a készfize-

tések mielőbbi felvételét, mert az nézetük szerint a bankönállósitás lehetőségét részünkre hosszú időre kitolná. Azt hiszem, kicsinyes felfogás a Jankoviché, miszerint a külföld előtt igazolásunkul szolgálhatna a bankönállósitásra az a körülmény, hogy Ausztria 16 év után nem akarja a valutáját rendezni. Rendezve van az, csak a leendő magyar valuta legyen mindig oly rendezett, mint jelenleg a közös valuta. Hogy a készfizetések effectiv nem vétettek fel, az csak formaság, a mely a külföld szemében egészen közömbös, mert az a váltóárfolyamok szilárdságából alkot magának képet egy valuta felől, nem pedig a készfizetések problematikus értékű, manapság a jegybankok által úgy sem respektált rendszabályából, a melynek kihasználását Anglián kivül mindenütt unfair dolognak tartja a közvélemény és a mely ennélfogva a külföldre nézve értéktelen.

Jankovich feltétlenül a külön bank mellett van, a mennyiben az osztrák kormány nem volna hajlandó a készfizetéseket megkezdeni.

Barta szerint 350 milliót kellene az uj banknak rendelkezésére bocsátani addig is, a mig jegykibocsátó jogát megkezdheti. Ez a kivánság merő absurdum. Elegendő az, a mire igen helyesen rámutat, hogy megegyezés kötendő az osztrák-magyar bankkal, hogy a hiteleket ne mondja fel 1910. végére.

Corossacz szerint megegyezés létesitendő az osztrák-magyar bankkal az érczkészlet egy részének átvétele iránt. Tauszik szerint ily megegyezés az osztrák kormánynyal kötendő, a miben igaza van.

A bankkérdésnek a vámterület kérdéséhez való vonatkozását illetőleg Tauszik szivesebben látná előbb a külön vámterületet és csak azután a bankot. Ezzel ellentétes álláspontot képviselt Mezey, Szabó és Chorin. Mezey szerint azért kell a bankot előbb megcsinálni, mint az önálló vámterületet, mert az utóbbit az előbbi nélkül nem tudja elképzelni. Már pedig el kell készülnünk arra az eshetőségre, hogy az osztrákok pénzügyi és vámháborut inditanak majd ellenünk. Ha tehát a bankot előbb csináljuk meg, most csak pénzügyi háborut indithatnak. De egy háborút könnyebben kibirunk, mint kettőt. 1917-ben pedig egészen más erőkkel nézhetünk szembe egy vámháborúnak, ha akkorra egy consolidált jegybankunk lesz. A vámterület és a bank egyidejű szétválasztását Mandello is aggályosnak tartja.

Ép úgy, mint Barta hasonló inditványát, feleslegesnek tartom Szabó propozicióját, hogy a kormány 200—250 milliót tartson készenlétben, hogy a bank zavarba ne jöjjön a hiteligények kielégitésénél. Vagy bízunk a bankban, és akkor ez felesleges, vagy nem bízunk benne, akkor ne létesitsük, mert ily rendszabályok már eleve compromittálják az intézményt a külföldiek szemében, a mi kiszámithatatlan kár volna. Ilyen mesterséges módon állitani talpra egy jegybankot, egyenlő volna a fiascoval. Ilyesmiről nézetem szerint beszélni sem szabad. Ellenben igen talpraesett Szabónak az a megjegyzése, hogy a jegybank létesitése minél előbb határoztassék el, hogy a pénzvilág e ténynyel megbarátkozzék.

Fürst az önálló bank sikeres működésének előfeltételét egész általánosságban jelöli meg: helyes gazdasági politika előítéletek és osztályérdekek nélkül. Erre vonatkozólag rendkivül találóak Chorin megjegyzései is: Nem tagadható, úgymond, hogy Magyarország az utolsó negyven év alatt fejlődött, de ezt a fejlődést nem lehet Ausztriáéval összehasonlitani és az nem is áll arányban azokkal az óriási erőfeszitésekkel, a melyeket Magyarország iparának megteremthetése végett tett. Hogy lehet hát, hogy azok, a kik ezt a helyzetet világosan látják, azt akarják, hogy minden maradjon a régiben? Tőkegyüjtésre, a termelés növelésére utalják az országot, szakitani akarnak az eddigi gazdasági rendszerrel, de nem sürgetik az ehhez vezető egyedüli utat: az önálló vámterületet.

E kérdéssel kapcsolatosan Jellinek még egyszer kitér az ezüstkérdésre, egy átmeneti intézkedést javasolván ez irányban. Azt mondja többek között, hogy az ezüstkuráns tekintetében Ausztria és az osztrák-magyar bank érdekei azonosak, mert minél kevesebb ezüstkuránst hozhat Magyarország forgalomba, annál nagyobb a szükséglet Magyarországon részben osztrák veretű pénz, részben bankjegyek iránt. Ezt a combinátiót kénytelen vagyok teljesen önkényesnek tartani. Az osztrák-magyar banknak semmiféle érdeke nincs ily irányban, neki az ezüstkuráns kérdése ily szempontból teljesen közönyös és Ausztriában sem vehető észre ily tendentia.

A továbbiakban ahhoz az eredményhez jut, hogy az ezüstkészlet növelése kedvezően befolyásolja az aranyvalutát. Hogy miben állana ez a kedvező hatás, azt egyáltalán képtelen vagyok felfogni és ennek a bizonyitásával adós maradt.

Ellenben egyenesen veszedelmeseknek mondhatók azok a propozicziói, a melyek szerint az ezüskuránst 350 millióval növelni kell és ezt a többletet az általa inditványozott állami banknak kell rendelkezésére bocsátani. Egyuttal ki kellene szerinte mondani, hogy az átmeneti időben minden fizetést magyar kuránspénzzel lehet teljesiteni.

Vizsgáljuk csak meg közelebbről ezt a szörnyszülött-inditványt. Az első dolog egy képtelenség. Mert hogy érti azt, hogy e 350 milliót az állami bank rendelkezésére bocsássák? Betét alakjában? Hát nélkülözhet az állam hosszabb időre, hacsak hónapokra is ily horribilis összeget? Vagy odaajándékozná egész egyszerűen az állami banknak? Vagy milyen egyéb formában volna ez még elképzelhető? Erre nincs válasz a propoziczióban, a mely oly bőkezűen bánik általában az állam pénzével. Az inditvány második részének jelentősége pedig abban áll, hogy a fizetéseknek ezüstben való teljesithetése által formálisan áttérnénk az ezüstvalutára, vagy, minthogy itt értéktelen ezüstpénzről van szó, a papirvalutára. Az értéktelen ezüstpénz valutáriussá válnék. Hogy ez a magyar valuta szempontjából mit jelentene, annak fejtegetése alól felmentve érzem magam. Ezek után a komikum erejével hat a szakértő ama kijelentése, hogy az önálló bankra való átmenet nem fog nehézséggel járni, mivel az állami bank felemelt ezüstpénz-készlete a szükséges actio-

képességet biztositja. Az ilyen »actióképességet«, azt hiszem, mindenki megköszönné!

Az átmeneti intézkedések legfontosabbikára, az osztrák-magyar bank liquidatiójára Walderen kivül egyik szakértő sem terjeszkedett ki. Úgy látszik, ennek a kérdésnek a tisztázását a szakértők az osztrákokra bizták, a kik ennek a feladatnak derekasan meg is feleltek, természetesen nem túlságos figyelemmel a magyar érdekekre. Az egyedüli Walder tett említést erről a procedúráról, de oly röviden és elmosódottan, hogy fejtegetéseinek nincs gyakorlati értékük. Szerinte a két kormány a részvényeseket aranyban fizeti ki; hogy ennek milyen szüksége forog fenn, azt nem indokolja, hiszen ezt a kifizetést az osztrák-magyar bank jegyeivel is teljesithetjük. Továbbá: az aktivákat fizetési hely szerint vennék át, az érczkészletet pedig egy megállapitandó kulcs szerint, a mi teljesen önkényes combinatió. A közös jegyek beváltását felemliti, de hogy mivel történjék ez, arról nem szól. A régi és az uj jegyek beváltásával kapcsolatosan agióról beszél, a mi érthetetlen. Azt kivánja továbbá, hogy a magyar bank a forgalomban levő közös jegyeket a maga jegyforgalmába számitsa be, a mi azután teljes chaosszá változtatná át az átmenetet.

Ezzel a zavaros beszéddel szemben a liquidatiónak teljesen világos, tiszta képét nyerjük két osztrák irónak idevágó rövidebb dolgozatából, u. m. Wilhelm König: Barzalung und Banktrennung czímű értekezéséből és e fejtegetések kiegészitéseképen a bécsi »Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung«-ban megjelent közleményből, Bruno von Herber-Rohow: »Das Sckicksal des Barschatzes« czímű czikkéből. Az ezekből visszatükröződő osztrák felfogás szerint a készfizetések felvétele aranyat jelent békében és papirpénzt háboruban, ellenben a készfizetések fel nem vétele a békében jelent papirpénzt és a háboruban aranyat, mert háboru esetén az állam ráteheti a kezét a bank aranyára. Az érczkészlet elosztása tekintetében a két iró természetesen oly megoldást ajánl, a mely az osztrák érdekeknek felel meg legjobban. Mielőtt azonban az osztrákok álláspontjával tüzetesebben foglalkoznám, rá kell mutatnom egy eshetőségre, a melylyel sem a magyar szakértők, sem az osztrák irók még nem foglalkoztak. Nevezetesen ha felteszszük azt az esetet, hogy az összes magyar politikai tényezők meg volnának nyerhetők az önálló bank ügyének és a korona aggodalmai is el volnának oszlathatók, akkor még mindig fenmaradna az a kérdés, hogy ez irányban az osztrákok mily álláspontot foglalnak el. A magyar szakértők, de az osztrák irók is mint természetes és egyedüli eshetőséget a közös bank átvételét tárgyalják, holott ez korántsem oly magától értetődő. Ha kissé beleképzelnék magukat az akkori osztrák pénzügyminiszter álláspontjába, ez a megoldás nem tünnék fel nekik oly egyszerünek, a hogy gondolták. Mert mit mondana az akkori osztrák kormány? Legtermészetesebben azt mondaná: nekünk osztrákoknak semmi okunk sincs arra, hogy a jelenlegi osztrák-magyar banknak ne adjuk meg továbbra is a szabadalmat Ausztria részére. Hogy Magyarország megadja-e vagy sem, az bennünket nem érint. Ez lenne a természe-

tes osztrák álláspont. Ebből tehát önként következnék, hogy Ausztria nem járulna hozzá a megváltáshoz, a mi tehát már is kizárná ezt a megoldási módot, lévén az közös eljáráshoz kötve. Ennélfogva csak a másik megoldás maradna hátra, hogy uj magyar bankot állitsunk fel és az osztrák kormánynyal megállapodást hozzunk létre az iránt, hogy az osztrák-magyar bank érczkészletéből mennyit hajlandó a magyar banknak átengedni. Ez esetben tehát a hatalmi viszonyok eloszlása adná meg a kulcsot az érczkészlet elosztására és nem a szerzett jog. A bank átvétele tehát távolról sem oly közelfekvő megoldási mód, a hogy általában hiszik.

Ezek után áttérek annak a jellemzésére, hogy mily álláspontot képvisel ez a két osztrák iró a bank átvétele esetében. Szerintök nem az a mérvadó az érczkészlet elosztására, hogy mily arányban járul a két állam a bank megváltásához; ez teljesen mellékes az ő szemükben. A lényeg szerintük abban van, hogy mennyi bankjegy van mindegyik állam területén forgalomban. Részletesebben a liquidatiót csak Herber-Rohow fejti ki. E szerint az átvett bank, tehát az érczkészlet is, a két kormány közös tulajdona. Mindegyik államkormány a maga bankjának előlegképen egy bizonyos érczmennyiséget utalna ki. E mellett teljesen feleslegesnek tartja, hogy a valuta-arany külön elbánásban részesittessék. A régi jegyek behivatnak és az illető nemzeti bank jegyeivel cseréltetnek ki. Ezzel egyidejüleg a bank összes aktivái behajtandók. Ezeket a tartozásokat az osztrák-magyar bank adósai az uj nemzeti bankok jegyeivel törleszthetik. Az osztrákok itt látszólag egy nagy könnyebbséget adnak nekünk, a midőn megengedik, hogy a magyar bank jegyeivel fizethessük vissza az osztrák-magyar banknak a váltó- és lombardtartozásunkat és nem követelik ezt az osztrák-magyar bank jegyeiben, mert ha ezt követelnék, a mi pedig természetes volna, halomra dőlne az egész okoskodásuk. Herber-Rohow ezt azzal indokolja, hogy bár az alapszabályok VIII. czikkének 58. §-a értelmében a bank részére fizetések csakis a saját jegyeiben vagy törvényes érczpénzben teljesithetők, azonban a 107. §. szerint a banknak a X. czikk szerinti külön jogai a felszámolás befejeztéig fennállanak ugyan, de nem egyuttal a fenti VIII. czikk szerinti jogai is. Ennélfogva az osztrák-magyar banknak a szabadalom megszünése után a Magyarországon törvényes fizetési eszköznek nyilvánitott magyar bankjegyet fizetés gyanánt el kell fogadnia.

A két nemzeti bank a birtokába került osztrák-magyar bankjegyeket prezentálja a liquidatio alatt levő banknak. A bank viszont az aktivák behajtása folytán birtokába jutott nemzeti bankjegyeket compensálja a hozzája benyujtott saját jegyeivel és a különbözetet érczpénzben kifizeti az illető nemzeti banknak. Ily módon megmaradna az összeg érczpénzben, a mely az alap- és tartaléktőkét képviseli. A 210 milliót azután a részesedés arányában osztanák el a kormányok egymás között. Ha már most pl. az 1907. évi mérleget vesszük alapul, ezen okoskodás alapján a következő eredményre jutunk: feltéve, hogy a bankjegyforgalom 34%-a van Magyarországon, a 2.028 millió összforgalomból 690

millió jut reánk. Ebből visszafolynék az osztrák-magyar banknak a váltó- és lombardállomány fejében 490 millió, a megmaradó 200 milliót megkapnók a felszámoló banktól aranyban és ezüstben. Ellenben Ausztria 1.338 milliónyi bankjegyforgalma mellett 380 milliónyi tartozásának kiegyenlitése után 958 millió összegü érczkészlethez jutna. Az ezek után még fenmaradó érczkészletet a két kormány a részesedés alapján egymás között felosztaná. A fenti arányok igen furcsák, de a módszer oly szellemesen van kieszelve, hogy egészen természetesnek látszik. Azonban az éremnek másik oldala is van. A jogos eljárás egyedül az, hogy a két kormány oly arányban oszsza el egymás között az érczkészletet, a mily arányban a megváltáshoz hozzájárult, mert a fentebb leirt módszer mellett a megváltás nem nyujt semmi előnyt Magyarországnak. Itt két állam áll egymással szemközt, a melyiknek mindegyike külön adott szabadalmat egy jegybanknak, a mely történetesen egy és ugyanaz a részvénytársaság. Ez a két-egy bank e nagy aranykészletet e két privilegium alapján szerezte meg évek hosszu során át, tehát a két államnak tulajdonképen teljesen egyenlő joga van hozzá. A mikor mi 40%-os részesedéssel megelégszünk, már az előzékenységnek igen magas fokát tanusitjuk Ausztriával szemben. Hogy a mi szakértőink hogyan kezelték ezt a kérdést, az kitünik abból, hogy az uj bank várható aranykészletét igen különbözőképen itélik meg, igy Walder szerint 400 millió, Tauszik szerint 580 millió stb. A következő fejezetben az érczkészletet illető magyar álláspont megerősitésére még egy fontos érvet fogok e tekintetben felhozni.

(Folytatása következik.)

Müller Vilmos.

A társadalomgazdaságtan feladata.[1])

A társadalomgazdaságtan feladata nem merülhet ki a társadalomgazdasági jelenségek gyüjtésében, rendezésében és leirásában, hanem az oksági összefüggéseket is kell kutatnia, az összes okokat és az összes okozatokat meg kell állapitania, ha úgy tetszik: az általános törvényeket kell felállitani. Ezek a törvények, ha nem is természettörvények, ha nem is vezethetők vissza egyetlen egy okra, a végső okra, a *causa causans*-ra, az általános fejlődési törvényre, mégis az ok és okozat közötti összefüggést felderitve, a jelenségek szükebb vagy tágabb körét megmagyarázva, bizonyos korszakra és a művelődés bizonyos fokán álló népekre nézve általános érvénynyel birnak.

A kutatásnak kettős czélja van: a megösmerés gyönyöre önmagában és a gyakorlati haszon.

A társadalomgazdaságtan feladatai Wagner Adolf szerint elméletiek és gyakorlatiak. Az *elméleti feladatok* (Aufgaben ... des Wissens behufs Erkennens, Verstehens): 1. a tények megállapitása; 2. azokban a tipikust, a törvényszerűt kinyomozni; 3. a feltételes és oksági összefüggés megmagyarázása. A *gyakorlati feladatok* (Aufgaben des Wissens, behufs Könnens, aber auch um des Verstehens willen): 1. a jelenségek értékének, jelentőségének megitélése; 2. a fejlődés számára egy czélnak felállitása; 3. útmutatás ehhez a czélhoz.

Az a tudomány, mely a jelenségek sokaságát egységekre vezeti vissza, a jelenségek tömegét közös ismérveik szerint csoportokba sorozza és rendszerbe hozza, a vezető eszméket kimutatja, a tipikus lefolyásokat meghatározza és a jelenségek, valamint az események kauzális magyarázatát nyujtja, nagy hasznára van az emberiségnek.

Vajjon törvényeknek nevezzük-e ezeket az általános tételeket és igazságokat vagy tantételeknek, avagy tendenciáknak meglehetősen közömbös. A fődolog, hogy a jelenségeket pontosan megfigyeljük, lelkiismeretesen leirjuk, gondosan osztályozzuk, hogy világos fővel állapitsuk meg az oksági összefüggéseket és

---

[1]) Mutatvány szerzőnek *A társadalomgazdasági törvények* cz. a. legközelebb megjelenő nagyobb dolgozatából.

sine ira et studio adjuk elő az eredményeket. Ez a társadalomgazdaságelmélet feladata.

A konkrét gazdasági jelenségek és berendezések rendszeres előadásán, a tipikus szabályszerűségek megállapitásán kivül a jelenségek fejlődését kell tanulmányozni (gazdaságtörténet) és azokkal az intézményekkel kell foglalkozni, melyek a gazdasági élet alakulásának irányitását czélozzák (társadalomgazdasági politika).

A physiocraták gazdasági és társadalmi politikája a természettörvények működését akadályozó intézmények eltörlésében csucsosodik ki. A természettörvények szabad működésétől várták a népek jólétét. Szabad folyást akartak engedni »a dolgok természetes rendjének«.

A szabad kereskedelem iskolája (az u. n. Manchester-párt) Smith Ádám ösmeretes elveiből levezette azt a tant, hogy a népek gazdasági jólétének legbiztosabb útja, ha minden egyénnek megadjuk a lehetőséget és szabadságot, hogy saját jólétét tőle telhetőleg előmozditsa. Mindenki legjobban tudja, hogy mi az érdeke s ezáltal, hogy saját érdekét előmozditja, egyuttal az összesség érdekét is szolgálja. Szabad folyást kell tehát engedni a természettörvényeknek s minden állami intervencziótól tartózkodni kell. A társadalmi gazdaságtannak nem kell törődnie a gazdasági és társadalmi politikával. A szabad kereskedők iskolája nem sokat törődött a társadalmi kérdéssel; perhorreskálta az államhatalom közbelépését a gyengébb gazdasági osztályok érdekében és általában károsnak tartott bármilyen állami intézkedést a társadalmi gazdaság természetes rendjébe.

Azok, a kik a gazdasági természettörvények uralmában hittek, ezzel elháritottak minden felelősséget a socialis és gazdasági bajokért úgy a társadalomtól, mint az államtól.

A modern társadalmi gazdaságtan szakitott a természeti törvények uralmának ósdi felfogásával. Ma már nincs mértékadó nemzetgazda, ki a természetes szabadság elvét hirdetné, a ki az állami be nem avatkozást vezérprinczipiumaként állitaná fel. A laisser faire korszaka lealkonyult, a gazdasági kormányzattól való idegenkedésnek végeszakadt. Általánosan belátják, hogy gazdasági téren is felállithatunk eszményeket, hogy a nyers individualis felfogás megnyirbálása mellett a socialis szempontok érvényesülése előmozditható. Mindinkább megerősödik azoknak a tábora, a kik az egyéni önérdeket a közérdek alá akarják rendelni, a kik az államhatalom feladatkörének egyik fontos alkotórészét a socialis igazságosság megvalósitásában látják.

A gazdasági természettörvények theóriájának elejtésével előáll a szükség és a kötelesség a bajok elháritására és gyógyitására a megfelelő eszközöket keresni és alkalmazni.

A társadalomgazdasági törvények ösmertetett jellegéből folyik egyrészt, hogy a társadalomgazdasági politikának van létjoga, másrészt, hogy a társadalomgazdasági politika irányát és mértékét a concrét viszonyok szerint kell megállapitani.

A társadalomgazdasági politika az érdekellentétek elsimitásával, a gazdasági erők fokozásával, szabályozásával, az ethikai

követelmények megtestesitésével lényegesen hozzájárulhat a társadalomgazdasági viszonyok javitásához, a gazdasági élet fellenditéséhez, a káros kinövések kiirtásához.

A gazdasági törvények természetéből a gazdasági és társadalmi politikára vonatkozólag levonhatjuk azt a tételt, hogy a gazdaságpolitikai kérdések megoldására nincsenek abszolut, mindig és mindenütt érvényes szabályok, hanem, hogy az adott viszonyokkal és történelmi fejlődéssel számolni kell. Abból, hogy a társadalomgazdasági törvények csak relativ jelleggel birnak, folyik, hogy nincs egyetemes, általános társadalomgazdasági politika, hanem hogy a különböző államok különböző korszakokban különböző társadalomgazdasági politikát tartoznak folytatni.

Abból, hogy nincsenek immanens fejlődési törvények, vasszilárdságú törvények, folyik, hogy a socialpolitikának nagy feladata és nagy jövője van. A socialis törvényhozás meg fogja akadályozni a tőkék ama cumulatióját, melyet a sociáldemokratia megjósol, a socialpolitika meg fogja hazudtolni a marxizmust.

Tanulmányaink egyik főbb eredményét abban foglalhatjuk össze, hogy a gazdasági törvények természettörvényességét tagadva, lehetségesnek látjuk, hogy maguk az érdekelt osztályok, érdekkörök, sokat tehetnek helyzetük javitása érdekében, hogy az államnak és a községnek nagy tere van a társadalomgazdasági viszonyok befolyásolására, alakitására. A társadalomgazdasági törvények nem zárják ki a társadalomgazdasági politikát és a socialpolitikát. Ezek képesek nagy változásokat előidézni a társadalomgazdaság alakulására, fejlődésének irányára. A társadalomgazdaság nincs kérlelhetlen érczszilárdságú törvényeknek alávetve, hanem a belátás fokozódása, az erkölcsi felfogás megizmosodása üdvösen és lényegesen módosithatják a fejlődést. Örvendetes eredmény: hogy a társadalomgazdasági törvények nem örök, érczszilárdságú, kérlelhetlen természettörvények, hanem hogy csak irányzatok, szabályszerűségek, vagy ha úgy tetszik általánositások, röviditések, várakozásunk megszoritásai, hypothétikus utmutatások.

Vigasztaló, hogy az emberiség nem vak eszköze, játékszere oly erőknek, melyek felett semmiféle befolyása, behatása nem lehet.

Bátoritó az a tudat, hogy az emberiség czéltudatos tevékenységgel irányt szabhat a társadalmi gazdaság alakulásának és az összeségre, vagy egyes osztályokra káros fejlődési irányzatot megváltoztathatja, módosithatja, ellensulyozhatja.

Az individualis principiumot kikapcsolni nem lehet, ez mélyen benne gyökeredzik az emberi természetben, de káros kinövéseit ki lehet irtani, az önzés piszkos árjának medrét szükebbre lehet szoritani, másrészről a socialis principium folyamányait, melyek ép oly mélyen gyökeredzenek az emberi lényegben, ápolni és fejleszteni lehet.

Megnyugtató az a tudat, hogy a gazdasági fejlődésnek nem kell feltartózhatlanul a katastrophához vezetni, hogy a gazdasági rend bajai gyógyithatók; a növekedő belátás, a megizmosodó

erkölcsi érzés, a társadalom szervezkedési képessége és az államhatalom parancsszava megakadályozhatják az önösség elburjánzását és előmozdithatják az összes emberek boldogulása lehető legmagasabb fokának megközelitését.

A társadalomgazdasági törvények természetének vizsgálata azonban arról is meggyőzhetett bennünket, hogy a társadalomgazdasági és társadalmi politikának természetes határai vannak. Mindig kell számolni az ember fizikai lényéből kifolyó ösztönökkel, s azokkal az intézményekkel, melyek az emberi természetben gyökereznek. A sociálpolitikának sohasem szabad megfeledkeznie az ember inhaerens tulajdonságairól, mert különben az utópiák birodalmába téved.

Némelyek a társadalomgazdaságtant nem tekintik szigorú értelemben vett tudománynak, mások alacsonyabb helyre sorozzák a tudományok körében, mert nem képes oly törvényeket felmutatni, mint a fizika vagy csillagászat. Az előbbi lapokon kifejtettük tudományunk törvényeinek jellegét. Ha a társadalomgazdaságtani törvények nem is oly szigoruak, mint a természet törvényei, csüggedésre nincs ok! Tudományunk már eddigi eredményeivel is bátran vetekedhetik a többi tudományokkal, a természettudományokkal is. Törvényeink máris sok fényt deritettek számos tüneményre és megbecsülhetetlen utmutatással szolgáltak a gyakorlat embereinek. Kétségtelen, hogy tudományunk még távol van a tökélytől, mert aránylag még fiatal.

A társadalomgazdaságtan óriási irodalma daczára, még gyermekkorát éli, de ebbe a gyermekkorba oly szellemóriások tevékenysége esik, a milyenek Smith, Malthus, Ricardo és Thünen. *Lassalle* kissé tuloz, mikor azt mondja, hogy a nemzetgazdaságtan oly tudomány, melynek csak a kezdetei vannak meg és a melyet még meg kell majd csinálni, és igaza van *Kleinwächter*-nek, midőn ezen idézéshez hozzáfűzi, hogy a többi tudományok is még messze vannak a tudomány utolsó czéljaitól.

A mai társadalmi gazdaságtan még nem tarthat arra igényt, hogy a legtökéletesebb tudományok köré soroztassék, mert törvényeinek jó részét még sűrű fátyol fedi és a már felfedezett törvények is távol vannak attól az eszménytől, melyet a tudományos törvényekre vonatkozólag megalkottak. De azért már sok eredményt mutathat fel, melyre büszke lehet, s hivatkozhatik arra, hogy a magukat tökéletesebbeknek hirdető természettudományok is sokat köszönhetnek neki. Darwin nyiltan beösmerte, hogy Malthus tanaiból meritette az inspiraciót azokhoz a kutatásokhoz, melyeknek eredményeivel a természettudomány hivalkodik.

Ha törvényeinket nem is fejezhetjük ki mathematikailag, ha azok nem is birnak oly szigorú pontossággal és általános érvényességgel, mint a fizikusok, kémikusok és asztronómusok törvényei, nem kell szégyenkeznünk a tudományok társaságában. Tudományunk is utalhat fejlődésre, mi is kérkedhetünk vivmányokkal. A természettudósok eredményei is inkább a gyakorlat terén keresendők, mint a theóriában. A természettudományokban

is még nagy szerepet játszik a metafizika. Realis fogalom-e az energia, az atom vagy az erő? Pedig erre a természettudósok lépten-nyomon hivatkoznak.

A társadalmi gazdaságtan semmiben sem áll a természettudományok mögött, hanem teljesen egyenrangú azokkal. Ha törvényei nem is olyan általánosak és nincsenek még annyira elismerve, már is óriási szolgálatokat tett az a tudomány az emberiségnek.

A többi tudományok is sokat köszönhetnek a társadalomgazdaságtannak, igy a történelmi tudomány, az erkölcstan, a politika, a jogtudomány.

A történelmi tudomány alig magyarázhatná meg kielégitően az emberiség eseménydús életrajzának egyetlen fejezetét, ha a gazdasági jelenségek és összefüggéseknek a társadalomgazdaságtan által felderitett természetét figyelembe nem venné. A nélkül hogy a Marxismus egyoldalúságának hibájába esnénk, el kell ösmernünk a materialisticus történeti felfogás kiváló heuristicus értékét.

Eddigi eredményeivel a társadalmi gazdaságtan már is nagy szolgálatokat tett a javak termelésének öregbitése, az életviszonyok javitása érdekében, hathatósan előmozditotta a társadalmi bajok gyógyitását, elősegitette az alsóbb társadalmi osztályok felemelkedését. Erről a tudományról bátran mondhatjuk, hogy a kultura terjedésének, megizmosodásának, az emberi nem jólétének, tökélyesbedésének egyik leghatalmasabb emeltyűje.

Ez a még fiatal tudomány sok fényt árasztott a társadalmi életnek nem egy homályos területére, már számos balhitet semmisitett meg, sok megcsontosodott előitéletet irtott ki, tömérdek áldásos intézmény alapitását penditette meg, a haladásnak széles utat tört.

A társadalomgazdaságtan mindinkább nagyobb és nagyobb elismerésben részesül. *Kautz Gyula,* Trinchera-val, Eisenhart-tal, Chevalier-val együtt már egy félszázad előtt a közélet mestertudományának, a társadalmi tudományok koronájának nevezte, a melynek ösmeretére feltétlen szüksége van minden államférfiunak, politikusnak, köztisztviselőnek, minden müvelt embernek.

Manapság a társadalmi gazdaságtan az összes tudományok társaságában igen előkelő és fontos helyet foglal el és jelentékeny gyakorlati értékkel bir. Alig van nagyobb községi, állami, társadalmi feladat, melynek megoldása nem igényelne társadalomgazdaságtani tudást és a melynek helyes megoldását a társadalomgazdaságtan eddigi eredményei meg nem könnyitenék. A modern gazdasági és socialis politika számos vivmánya a társadalmi gazdaságtan müvelői munkálkodásának gyümölcse. Sok bajra ők figyelmeztették a közvéleményt és sok baj gyógyeszközét ők jelölték meg.

Hogy a társadalmi gazdaságtan tekintélye nem csekély és hogy az annak képviselői tudásába helyezett bizalom jelentékeny, bizonyitja az a tény, hogy sokan a társadalomgazdaságtan müvelői közül a legmagasabb positiókba kerültek.

A nagy gazdasági érdekegyesületek vezető állásainak betöltésénél főleg a társadalomgazdaságtani előképzettségre szoktak ügyelni. (Kereskedelmi és iparkamarák, gyárosok, mezőgazdák, kereskedők egyesületei stb.)

A diplomatiai szolgálatban a társadalomgazdaságtani ösmeretekre nagy súlyt fektetnek.

A társadalmi gazdaságtan tekintélye ellen intézett támadások teljesen hatástalanok maradtak és hogy ennek a tudománynak fontosságát mind jobban belátják és elösmerik, mi sem bizonyitja jobban, mint az a körülmény, hogy a felsőbb tanintézetek tantervében folytonosan szélesebb teret foglal el a társadalomgazdaságtan oktatása, és hogy ma már nemcsak főiskolákon, hanem sok középfokú tanintézetben is nagy súlyt helyeznek a társadalomgazdaságtani ismeretek elsajátitására.

Somogyi Manó.

Közlemények és ismertetések.

A budgetjog.

Der Anteil der ersten Kammern an der Finanzgesetzgebung. Von Georg Jellinek. Prof. des öff. Rechts zu Heidelberg. — Aus den Staatsrechtischen Abhandlungen Festgabe für Paul Laband zum fünfzigsten Jahrestage der Doktor Promotion. Erster Band 97—126. oldal. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr. 1908.

A parlamentek költségvetési joga. Politikai tanulmány. Dr. Tomcsányi Vilmos Pál. Budapest. Benkő Gyula udv. könyvkereskedése, 1908. Ára 6 K.

Jellinek az elmélet ismertetésével kezdi tanulmányát. A kétkamara rendszerű constitutionális államok igen nagy többségben — mondja — a pénzügyi törvényhozás terén a felsőház hatásköre kisebb, mint a második kamaráé. Ezt az ujabb államjogi irodalomban mint valami természetes dolgot tárgyalják a nélkül, hogy okait kutatták volna.

A svájczi államokban a két kamara még pénzügyi törvényhozás terén is csaknem egyenlő arányú functiót végez. Itt a törvényjavaslatot egyszerre nyujtják be mindkét háznál s a két ház különböző határozata esetén együtt szavaz. A többi államokban jórészt fennáll a tanulmány elején ismertetett tétel és angol parlamenti szokásnak nevezi a fennálló úzust, a mely szerint financiális törvényhozási dolgokban a felsőháznak módositó jogosultsága egyáltalán nincs, mert ez vagy egészében elfogadja vagy egészében leszavazza az alsóház által már elfogadott javaslatot. Ennek a körülménynek ilyetén kialakulását a lordok nagy tőke vagyonára vezeti vissza, a kiknek nem lehetett pénzügyi törvényhozás terén a véleményadásnál nagyobb hatalmat adni épp azért, mert esetleg pártatlanságukat nem birták volna megőrizni.

Az Egyesült-Államok igen tekintélyes számában az általánosan elterjedt uzus mintáját alkották meg, a mely fentartja ugyan az alsóház elsőbbségének elvét, de a szenátus részleteiben is változtathat az előbbi által elfogadott törvényjavaslaton, mert az ok, mely Angliában fenti kialakuláshoz vezetett, itt nem állott fenn, hisz a szenátorok, ha közvetve is, de választás utján kerültek ki. Az Unio 54 állama közül 24-ben egyenlő jogállást biztositottak a két háznak pénzügyi törvényhozás terén, habár a nagyobb nyomaték kétségtelenül ezekben is az alsóháznál van.

Az amerikai jogot recipiálja Európa igen sok, sőt tekintélyes számú állama. Igy Franciaországban XVIII. Lajos Charte constitutionellje is az alsóháznak ad elsőbbséget, de fentartja a felsőháznak a változtatás jogát. Belgium és Európa igen sok állama is ugyanigy tett. A német államok közül Baden, Würtemberg, Hessen és Poroszország két házának tételes jogállása hasonló az angolhoz; a többi német államokban ez nincs igy. De az emlitett német államok is önálló fejlődéssel jutnak el az angol rendszerhez. Hosszasan foglalkozik szerző a kérdéssel, s végre is károsnak tünteti fel az angol rendszert, mert anomáliához vezet; a felsőház egészen elvet egy javaslatot, melynek esetleg csak egy-két részletével nincs megelégedve. Azután a két ház folytonos küzdelmét idézheti elő, habár Anglia százados parlamenti életében ez jelenleg nincs is meg. Badenben 1904 óta némi csekély eltérést találunk az eddigi szokástól. A költségvetési törvényhozás egyes meghatározott tételeinél már a felsőház is tanácskozhatik, sőt javitva, az alsóháznak azokat ujbóli tanácskozás végett visszaküldheti. Később Würtemberg is hasonlóan változtat költségvetési törvényhozásának terén. Majd a két országban elfogadott és jelenleg is fennálló rendszert birálja. Helyeseknek tartja azokat, mert régi tétel, hogy a democratikus kamarák sokkal gazdaságosabb politikát követnek, mint az aristocratikusok. Angliában az alsóház ellenőrzése az állami kiadások terén inkább csak az elméletben van meg, roppant összeget tékozolnak el minden különösebb ellenőrzés nélkül. A democratikus parlamentek épp a miért választás utján nyerik megbizásukat inkább hajlandók a nép jólétét előmozditó intézményekre bizonyos összeget megszavazni, annak daczára, hogy esetleg az uralkodóval való együttműködés összhangja nehezebben lesz fentartható.

A fejlődés folyamán kialakult alsóházak nagyobb hatalmát a két ház féltékenysége is fentartja, a mely — a szerző szerint — épugy fennáll, mint a különböző rangú hivatalokban, habár egészséges politikát folytató államban a köztudatban kell élnie annak a felfogásnak, hogy államszervezet csakis az állam egészének és nem egyéni érdekek czéljából áll fenn.

Tomcsányi könyvének rövid bevezetésében általánosan beszél a parlamentek költségvetési jogáról, e jog kétféle tartalmáról, a mint az a költségvetési törvény megállapitásának processurára mint egyik és az ellenőrzés, a zárszámadások megvizsgálására, mint másik functióra különül el. Ez utóbbi természetét járulékos functiónak mondja, s a parlament tevékenységét e téren az állami számvevőszék feladatával helyesen ismerteti.

Majd a parlamentek költségvetési jogának fejlődését és jelenlegi rendszereit tárgyalja.

A költségvetési jog fennállásának első feltétele a politikai viszonyok előrehaladottsága, a hol a nemzet a kormányzatban résztvesz. Befolyásolják az állam gazdasági és pénzügyi körülményei, épp ezért — természetesen sok egyéb okkal együtt, de legfőképen ezért variálódnak a budgetjogi rendszerek — csaknem az államok száma szerint.

A vándorlások primitiv korszakában társas szükségletek nincsenek, államháztartást is hasztalan keresünk. Csak a közös veszély érzete hozza össze e kor népeit. Már sokkal állandóbb jellegű a hűbéri és rendi társadalom, habár magánjogi charactere van.

Majd a hadsereg felállitásának, fentartásának szükségessége, a hivatalnoki kar szervezése a középkor vége felé s a pénzgazdaság elterjedése uj világrészek felfedezése után: államháztartást eredményezett, a melyet már tervek szerint vezettek. A középkor vége felé már mindenütt gyakorolják a rendek az adómegajánlási jogot, a mely csak bizonyos összeg megadásából vagy megtagadásából állott, mivel az összeg hovafordításáról, felhasználásáról a fejedelem rendelkezett.

Angliában hosszas fejlődés után, a királyság és a nemzet sajátságos küzdelme után, ez utóbbi került ki győztesen egységes volta miatt és számos szabadságlevél kiadatásával jogait biztositva, megalkotja a budgetjogok prototypusát. Az angol kiadások és bevételek egy része állandó jellegű, nem évről-évre megállapitott s ez a parlament évi hozzájárulása nélkül is befoly a Consolidated Fundba s innen évi engedélyezés nélkül is folyósithatók az állandósitott kiadások fedezésére. A többi bevétel és kiadás évenkint a parlament elé kerül. Ezt a parlament alkotta igy, s ép ezért nem megszoritása saját jogainak. Az Északamerikai Egyesült-Államokban a congressust illeti a budgetjog, s épugy állandósitott és időlegesen, évről-évre megállapitott bevételeket és kiadásokat találunk, mint Angliában. Egy rendszerhez, az angol budgetjogi rendszerhez sorozzuk őket.

Az alkotmányos eszméket a bölcselők irataikban föntartották, s a nemzet ezt a nagy forradalomban megvalósitotta s a költségvetési jog elveit megalkotja. Belgium — a Franciaországgal állott szoros kapcsolatból kifolyólag — szintén franczia mintára alkotja meg budgetjogát évenkénti uj budget-törvény szövegezésével. Eltér tehát az angol példától. Büntetendő cselekménynek minősiti a még nem engedélyezett bevételek szedését. A continens államai jórészt e franczia-belga mintára alkotják költségvetési jogukat.

A kis és közép német államokban eleinte a fejedelmek még képesek a rendelkezésükre bocsátott összegből államaik szükségleteit fedezni, s csupán rendkivüli időkben fordulnak a segélykéréshez, később azonban Poroszországban és Ausztriában radikális változás áll be, szakitanak az absolutismussal s franczia-belga rendszerű budgetjogot hoznak be a franczia forradalom hatása alatt. Mellőzik az angolt ép azért, mert a franczia forradalmi eszmék megtestesülését látják a franczia-belga rendszerű budgetjogban, a melynek parlamentáris természetében a rendek régi adómegállapitási jogának feléledését üdvözlik. Az angol budgetjog kevésbbé ismert, azt gondolták, hogy a franczia különben is ennek mintájára készült. Az 1848. évi alkotmány Poroszországban kimondja, hogy a törvényekhez és a budgetjoghoz a népképviselet hozzájárulása szükséges. Az egységes Németbirodalom megalakulásakor is ez alkotmány elveit való-

sitják meg, a mely nagyjában a franczia-belga alkotmány recipiálása.

Ausztriában hosszas átmenet után az 1867. évi XVII. törvény létesitette a budgetjogot, a Reichsrath hatáskörébe utalva az adók és illetékek engedélyezését, s az évi zárszámadások megvizsgálását. Ez is a belga budgetjog nyomán halad. Az alkotmány 14. §-a azonban felhatalmazza a császárt költségvetés nem léte esetén szükségrendeletekkel gondoskodni az államháztartás menetéről, s igy e megszoritással e jog igen sokat veszit hatályából.

A kis és közép német államokban a fejedelem és a nemzet saját intézményeik alapján kölcsönös megegyezéssel alkották meg budgetjogaikat. Manapság kevés kivétellel csaknem valamennyi a continentalis rendszer szerint gyakorolja budgetjogát a Landtag utján, több-kevesebb megszoritással. Sajátságos, hogy ez államok tekintélyes részében az adók megszavazása két évenként történik.

Hazánk adómegállapitási jogának fejlődése egyes szakaiban nagy hasonlóságot mutat fel az angol jogfejlődéssel, s mégis az 1848. alkotmány franczia-belga mintára szervezi a budgetjogot. Adófejlődése történelmünkből eléggé ismeretes.

A fokozatos fejlődés Angliához hasonlóan egy önálló budgetjog kialakulását csaknem bizonyosan eredményezte volna, ha közviszonyaink és történelmi multunk ezt meg nem akadályozzák. Alkotmányfejlesztő törekvéseink egyrészt a török invasió, másrészt az idegen országokban absolut uralmat gyakorló korona részéről ért ellenállás, sőt sokszor támadás miatt hajótörést szenvedtek. Politikai és gazdasági viszonyaink végre 1848-ban a franczia-belga budgetjog recipiálásához vezettek. 48 előtti állapotaink emlékeztetnek a franczia forradalom előtti időkre, Consolidated Fund alapitására időnk nem volt, az angol budgetjog részben ismeretlen, a franczia forradalmi eszmék szülte continentalis budgetjog kedvelt volt. Mindmegannyi magyarázat a franczia-belga budgetjognak hazánkban történt recipiálására. Az 1848 : III. t.-cz. 37. §-a és az 1897 : XX. t.-czikkek költségvetési jogunk legfontosabb törvényei, a melyek e jogot az országgyülésnek biztositják évenkinti kiadások és bevételek megszavazásával. A kormány felhatalmazásával e bevételeket és kiadásokat eszközölheti. A költségvetés nélküli kormányzás alkotmányellenes.

Kit illessen meg a költségvetési jog az államban? Absolut államokban a fejedelemnél, alkotmányos országban a parlamentnél e jog. E kérdés igen tág irodalmát ismerteti ezután. Sem Angliában, sem Franciaországban nem foglalkoznak e kérdéssel behatóbban. Németország volt az igazi hazája az elméletek kifejtésének, de különböző gyakorlati és politikai czélok által az objectivitástól eltérően ismertették azokat.

A nemzeti képviselet souverenitásában gondolják Stourm és Földes a budgetjog alapját, mig Montesquieu és Mohl mint törvényhozási functiót csakis a törvényhozási szerv által látják competensnek gyakorolni.

Concha Politikájában adó- és költségvetési törvényeket

különböztet meg, mint a melyek más törvénytől természetükre nézve lényegesen eltérnek, mert olyan térre nyulnak, a hol az állam a tulajdon sérthetetlenség elismerésével az egyén jogát respectálja. Amikor tehát uj adóról van szó, feltétlenül az állampolgárok beleegyezését is ki kell kérni, a mi a törvényhozás által történik.

Majd a budgetjog természetéről és határairól szóló elméletek következnek és a Laband-féle elméletek anyagi és alaki törvényfelosztásával foglalkozik a szerző. Laband szerint a parlament törvényhozási joga nem is annyira kormányzati, mint inkább végrehajtási tény, s ebből a tételéből vonja le a következtetéseit. Szerinte csak az egész költségvetésnek van egy évi hatálya, mert az egyes tételeké továbbra is megmarad az uj törvényig, főleg olyanoké, melyek állandó intézményekre vonatkoznak. Mikor a parlament felhatalmazást ad a kormánynak a bevételek és kiadások költségvetés szerinti eszközlésére, ekkor már hallgatagon felmentést is adott neki.

Az alaki és anyagi törvények Laband-féle kettős felosztását Haenel és Martitz támadják. Végül a német irók e két nagy táborának elméleteit birálja. Birálata mint egy nagy tanulmány, önmagában is helyesen megállhat, habár néhol az irodalomban igen feldolgozott Laband-elméletek kritikájától, e kritikák főleg német izű hosszadalmasságától nem bir szabadulni.

Majd Seidler, Jellinek, Tezner elméleteit és végül a magyar elméleteket, köztük a Concha, Balogh, Földes, Kmetty, Várnai, Tóth, Kiss, Haendel elméleteit ismerteti.

Az elméletek ismertetésének lezárása után arra a conclusióra jut a szerző, hogy ez intézmény alapja és czéljának kérdésével az irók nem foglalkoztak, s mivel szerinte ez adja meg a költségvetési jog elméletének magyarázatát: teljesen egyik elmélettel sem azonositja magát, hanem a III. részben e kérdésről vallott felfogását ismerteti.

A bevételek és kiadások mérvét az állam állandó jelleggel is megállapithatja, de mivel ez a bevételeknek és kiadásoknak csak egy részére vonatkozhatik, czélszerűbb azt időlegesen megállapitani. Mivel pedig tényleg ez igy, évenkénti megállapitással gyakoroltatik, a költségvetési functiónak jellege ennél a módozatnál domborodik ki különösen. S azáltal, hogy a parlament ezt a functiót önálló actusban gyakorolja, válik ebből egy önálló jogintézmény.

A költségvetési törvényben kijelentett akarat souverén állami akarat, melynek feltétlenül érvényesülnie kell, de azért nem jelenti a szavaihoz való szolgai ragaszkodást. A szükséghez képest eltérések is lehetnek tőle, melyek nem léphetik át az állami feladat mérvét.

A parlament költségvetési jogának határaira nézve pedig eredményképen megállapitja, hogy a költségvetés évi megállapitása a parlament joga, de kötelessége is. A költségvetés megállapitásának megtagadása tehát alkotmányellenes.

Ha költségvetés megszavazva nincs, még pedig akár a parlament, akár a végrehajtó hatalom hibájából, a kormány sem bevételeket, sem kiadásokat nem eszközölhet, mert költségvetést

megállapítni az alkotmány értelmében nincs joga, s ha ezt mégis teszi, alkotmányellenesen jár el.

A költségvetési törvényjavaslat egészének leszavazása a kormány bukását vonhatja maga után, mert ez határozott bizalmatlanságnak a kifejezése, daczára annak, hogy a parlamentnek — mint emlitve volt — nemcsak joga, de kötelessége is a költségvetés megállapitása. Ámbár sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem bizonyitható, hogy a költségvetési törvényjavaslat leszavazása alkalmas volna arra, hogy a parlament befolyása a kormányzatban feltétlenül biztositassék.

Majd a költségvetés megállapitásának alapkérdéseit ismerteti. A költségvetési törvényjavaslatot, habár a parlament minden egyes tagjának jogában állana, bizonyos czélszerűségi szempontokból a kormány készíti el és terjeszti a parament elé. Az egyes államokban szabályozták a benyujtás idejét is. Nálunk az 1897 : XX. t.-cz. 2. §-a mondja ki, hogy a költségvetés előirányzatát a pénzügyminister minden évben oly időben köteles az országgyülés képviselőháza elé terjeszteni, hogy annak tárgyalása az év végéig befejeztessék.

A költségvetés összeállitása fokozatonkint történik. Az alsóbb hatóságok a középfokúaknak nyujtják be adataikat, s ezek összeállításából a ministerium határozza meg a szükségletek nagyságát, s a javaslatot a parlament elé viszi.

A költségvetés megállapitásánál a parlament két házának hatásköre igen határozottan kidomborodik, mert a modern alkotmányok csaknem kivétel nélkül a költségvetés megállapitásánál a főszerepet az alsóháznak juttatják. Sőt Angliában a bevételek és kiadások megszavazása kizárólag az alsóházat illeti. A lordok háza csak formálisan hozzájárul a teljesen megállapitott költségvetési törvényhez.

A költségvetési törvény parlamenti tárgyalásának a modern államokban kétféle rendszere ismeretes. Az egyik az u. n. angol, a másik a kontinentalis rendszer.

Érdekes az előbbi, az angol rendszernek az eljárása. A ház egy összes tagjaiból álló bizottságban tárgyalja a kérdést, a mikor is a speaker székét a chairmennek adja át, a mace, a jogar az asztal alá kerül, s ezzel a teljes ülésből bizottsági ülés lesz, s a költségvetést tételről-tételre veszi tárgyalás alá s majd teljes ülésében is megszavazva, az Appropriation act megállapitásával felhatalmazza a kormányt a költségvetés tételeinek végrehajtására.

Az egész házból álló bizottságban vitatja meg az amerikai Unio is költségvetési törvényjavaslatát.

A kontinentalis államok a kormány által beterjesztett javaslatot a pénzügyi bizottsághoz utasitják, — nálunk pl. 31 tagu — a mely azt tárgyalás alá véve, jelentését a képviselőházhoz beterjeszti, s itt mint más törvényjavaslatot letárgyalják. Nálunk még külön felhatalmazási törvényt is tárgyal a parlament.

A porosz parlament a költségvetésnek csak azokat a tételeit utasitja bizottsághoz, a melyek beható vizsgálatot igényelnek.

Főleg a jelentékeny időmegtakaritás szempontjából — a melylyel az angol rendszer jár — előnyösebbnek mondható a continentális rendszernél, a mely utóbbi külön bizottságában s ülésében tárgyalja a budgettörvény-javaslatot, s a pártok magatartása is késlelteti e javaslat törvénynyé válását különböző előnyök kicsikarásával, a melyre igen kedvező terrenum a költségvetés fontos javaslatának tárgyalása alatti idő.

Végül az eredményekben összefoglalja az egyes pontozatok conclusióit.

Jellinek tanulmányát a probléma ismertetésével vezeti be, mig Tomcsányi azt könyvének III. részére teszi, ámbár a bevezetésben röviden megismertet e kérdéssel. Az I. részben a budgetjog fejlődéséről beszél, a II-ikban a költségvetési jogokra vonatkozó tudományos elméleteket ismerteti, s csak ezután, a III. részben következik az elmélet ismertetése, az, a mit Jellinek mindjárt könyve elején megtesz. Bevezetés helyett bátran tehette volna Tomcsányi is e pontot, hisz a költségvetési jog alapja, czéljának, természetének és hatásainak ismertetése igen jó kiindulási pont lett volna. Igaz, e kérdésen lehet vitatkozni: melyik helyesebb, a fejlődést-e, vagy az elméletismertetést a könyv élére helyezni, úzus mindkettőre van, de a könnyebb megérthetés, talán a rendszeresebb feldolgozás és egyéb czélszerűségi szempontok (pl. az elmélet előrebocsátása után a fejlődés taglalásánál igen jól lehet bizonyos vonatkozást a kettő között ismertetni) az elmélet elsőbbségére billentik a serpenyőt. Igy tesz Jellinek is, a kinek igaz, e téren sokoldalú munkássága s a budgetjogról irt nagy tanulmánya után nem nehéz kis könyve rendszerének mozaikját ügyesen elrendeznie.

Tomcsányinak — egyébként — e kérdésről vallott felfogása azonos az általánosan vallottal, szerző az egyes részletkérdésekben található csekélyebb eltéréssel a magyar közjognak, s mondhatni a szaktudósok kiválóbbjainak csaknem összessége által elfogadott tételeit ismerteti.

A két könyv rendszerében van bizonyos hasonlóság, de mig Tomcsányi általánosan felöleli e kérdést, Jellinek addig a fősulyt Németország budgetjogának ismertetésére helyezi. Nem is megy tovább az angol-amerikai felsőházak viszonyainak ismertetésénél és a mikor e classicus példáju államok költségvetési jogának a kontinentális államokban történt receptiójáról beszél, akkor is csak Észak- és Dél-Németország úzusait ismerteti. Ebből a szempontból becsesebb a Tomcsányi könyve, a mely e kérdésről irott nagy tanulmány, történelem és tudományos szempontok vizsgálatával. Könyve elején e kérdés irodalmát is imerteti. Az a hallgatóság, ez a nagyközönségnek készült.

Tomcsányi munkája egy univerzalis mű, a fontosabb országok budgetjogának, s az e kérdésről történt vizsgálódások ismertetésével, mig Jellineké csak egy kivonata előadásainak, a ki talán localpatriotismusból, a mikor a continens államairól beszél, tulajdonképen Észak- és Dél-Németországot érti alatta.

Matheovits Ferencz.

Vámszövetség és bankkérdés.

A vámszövetség és bankközösség problémája. Irta Cseténvi József. A könyv a »Budapesti Hirlap«-ban megjelent 10 vezérczikk gyüjteménye, a melyből hetet majdnem változatlanul vett át a szerző.

Cseténvi mindkét kérdést elsőrangú politikai és nem gazdasági kérdésnek tartja. A viszonyok igen helyes felismerésével azt mondja többek között, hogy mindkét kérdésben nem a meggyőzésnek, hanem a legyőzésnek van döntő szerepe. A mint a vámközösség nem szabadkereskedelem, úgy a gazdasági önállóság sem védővámos politika, hanem önrendelkezési jog. A külpolitika korunkban jobbára kereskedelmi politika, minthogy pedig nekünk nincs külpolitikánk, tehát kereskedelmi politikánk sem lehet. Idézi Ratzenhoffert, hogy a vámszövetség létrehozásával nem a kereskedelmi haszon, hanem a politikai egyesités volt a czél, ép úgy, mint a német vámuniónál. Eszerint, mondja Cseténvi, a vámszövetség Magyarország részéről nem a kereskedelempolitikai irányzat, hanem a nemzet összes életnyilvánulásaira kiható egyesülés. A szabadkereskedelmet szembeállitván a védővámos politikával, azt mondja, hogy a gazdaságilag hatalmasabb országnak az érdeke, hogy a nálánál fejletlenebb országok ne védekezzenek vámokkal az ő importja ellen. Ebbe a világitásba helyezi Ausztria ragaszkodását a vámközösséghez. Felhozza Ihering egy találó mondását a szabadkereskedelemre: »Azt, hogy a farkasok szabadságért kiabálnak, értem, de hogy ugyanezt tegyék a birkák, csak azt mutatja, hogy csakugyan birkák.« A szerző szerint a gazdasági önállóság csakis a közjogi önállóság formájában jelentkezhetik, és innen magyarázza azt, hogy a magyar nemzetnek az alkotmánynyal való egybeforrottságából fakadt a nemzet gazdasági elmaradottsága. Nem azért nem fejlődhetünk, mert közjogi harczok vannak, hanem azért vannak közjogi harczok, mert gazdaságilag nem vagyunk képesek fejlődni. Szomszédos, egymással függési viszonyban álló két hatalomnak békében, egyetértésben élni anélkül, hogy az egyik egyéniségét föláldozni kénytelen ne volna, teljes képtelenség. Ha nem volna képtelenség, csodálnunk kellene, hogy a kisebb nemzetek önállóak akarnak lenni, noha az folytonos küzdelemmel jár és nem csatlakoznak a szomszéd nagyobb hatalmakhoz, a mely a küzdelmektől is megkimélné őket, egyéniségüktől sem fosztaná meg őket. Az összes népeknek nemzeti államokká való kialakulása a védővámos politika korszakával esik össze. A mint Amerika tisztán gazdasági érdekek kapcsán egységbe tudja olvasztani azokat is (francziákat és németeket), a kik Európában egymásnak a legkérhetetlenebb ellenségei, épp úgy mi is megértethetnők a nemzetiségekkel, hogy egy érdek füzi őket össze, a magyar érdek, ha megvolnának erre a hatalmi eszközeink a gazdaságpolitikai önrendelkezés terén. A históriából leszürt tanulság, hogy a pártoskodás dult nálunk, mihelyt nem fenyegetett veszedelem, azért igaz, mert függetlenek nem voltunk. Egy nem önálló és nem független nemzetnek azt mon-

dani, hogy belügyekben szabad a keze, szabad elhatározása van, annyit jelent, mint azt mondani annak, a kit szabadságvesztésre itélünk, hogy a büntetése enyhitésére megengedjük, hogy belső szervei a fogság tartama alatt is szabadon működhetnek. Ezek a szerző nézetei a vámközösségről. A nemzeti bank ügyének lényege szerinte a pénzrendszer önállóságában áll. A Knapp-féle pénzelmélet segélyével bizonyitja, hogy mily szoros összefüggésben áll a pénzrendszer az államisággal. A diszágióban egy nemzet gazdasági életének és pénzrendszerének önállósága jut kifejezésre, noha igaz, hogy kifejezésre jut a többi hatalmakkal szemben való gyengesége is. Pénzrendszerünk nem azért közös, mert a közösséget gazdaságosabbnak itéltük, hanem azért, mert nem volt elég erőnk, akaratunk és öntudatunk, hogy önállóvá tegyük. Az önálló pénzrendszer és bank megteremtése esetében a tőke sorsa, akár belföldi akár idegen, a nemzet termelési érdekeihez van kötve. Az eladósodás azért öltött nálunk oly nagy mérveket, mert a nemzeti fogyasztás évek hosszu során át felülmulta a nemzeti termelést. Külön bank esetében, mihelyt a behozatal állandóan felülmulja a kivitelt, a váltóárfolyamok emelkednek és a kamatláb megdrágul. Ennek következtében a termelés is megdrágul, az áruk ára emelkedik, a fogyasztás csökken és az egyensuly helyreáll. Ma semmi külső jel nem figyelmeztet bennünket a fogyasztás túltengésére a termelés felett; a bank közös lévén, az egész proczesszus Ausztriával közös gazdasági és pénzterületen folyik le, correctivum tehát ezen belül szükségtelen. Igy folyton emelkedik a fogyasztás, a nélkül, hogy az önálló bank a kamatlábpolitikájával a termelés és a fogyasztás között helyrehozhatná az egyensulyt. A közös bank hitelét Magyarországra nézve fogyasztási hitelnek nevezi a szerző, mivel az csak a fogyasztó képesség növelésére alkalmas. A bankközösség valósággal függetlenné tette a pénzrendszert a nemzet gazdasági életétől és elvérezhetnénk teljesen a nélkül, hogy a közös pénzrendszer nagyon megérezné, mert hiszen az erősebb osztrák gazdasági élet a fentartója. Most a közösség mellett nincs semmi szerv, a mely éreztetné velünk, hogy a vagyonunk átvándorol Ausztriába, ellenben az önálló jegybank utján ez rögtön érezhetővé válnék a kamatlábpolitika által. Élesen megkülönbözteti azt a folyamatot, a mely jelenleg végbemegy és a melyet nem fejlődésnek, hanem Ausztriához való gazdasági átalakulásnak nevez, szemben azzal a fejlődéssel, a mely önálló vámterület és bank esetén beállana és a melylyel a nemzetiségeket is be lehetne vonni a magyar gazdasági érdekszférába.

Szándékosan tartózkodunk a birálattól e könyvvel szemben, hanem csupán az ismertetésre szoritkozunk, mivel benne a kérdés politikai oldala van kidomboritva, mig a gazdasági rész csak mellékesen van kezelve. A szerző kétségbevonhatatlan bizonyitékát adja a gazdasági kérdésekben való jártasságának is, de e munkájában az egyén érdekét, a mely gazdasági kérdések megoldásánál oly fontos szerepet játszik, teljesen feláldozza a nemzeti érdeknek, az előbbinek sokszor igen nagy kárát teljesen figyelmen kivül hagyva. Az önálló pénzértékre

vonatkozó fejtegetései igen mély gondolkodásról tesznek tanuságot és minden olvasót gondolkozásra késztetnek. Az egész dolgozatot erős nemzeti érzés hatja át. A könyv eddig még nem méltatott oldalról világitja meg ezt a fontos két problémát.

M—r.

A bankkérdés.

Magyar jegybank. Adatok a nemzeti bank kérdéséhez. Irta Kreutzer Lipót dr.

A jegybank szabadalmának közeli lejárata actuálissá teszi a bankügyet, a mi a szakirodalom terén is érezteti hatását: a tárgy iránt érdeklődés mutatkozik. Ugyanaz a jelenség ismétlődik, a mely a 70-es években nyilvánult, a mikor az önálló magyar bank eszméje először közeledett a megvalósulás felé. Akkor is jelentek meg munkák a bankügyről, és a hazai bankirodalom tulajdonképen onnan számitja az eredetét. A mostani irodalmi mozgalomban érdekes és jellemző, hogy az eddig megjelent könyvek kizárólag a bankönállósitás mellett törnek lándzsát, mig a bankközösség fentartásának védelmezője irodalmi téren eddig nem akadt. Hogy ennek mi lehet az oka, nem tudom. Vagy oly jó a közös bank ügye, hogy nem szorul védelemre, vagy pedig oly hálátlan volna azoknak a szerepe, a kik erre vállalkoznának, hogy szinte visszariadnak tőle. Pedig a feladat igen hivogató volna, mivel sokkal könnyebb és kényelmesebb egy már évtizedek óta tényleg létező állapot előnyeit concret számadatokra és tényekre támaszkodva jellemezni, mint egy csak a jövőben megkisérlendö lépés horderejéről, annak várható előnyeiről és hátrányairól képet alkotni és mellette hangulatot kelteni. Az ilyen tárgynál tág tere nyilik a phantasiának, minthogy az irók könnyen koczkáztathatnak oly állitásokat, a melyeknek helyességét csak a jövő mutathatná meg, a melyek elméletileg megdönthetők talán, de a melyek absolut igazságokat, olyan igazságokat, a melyek mint ilyenek előre felismerhetők volnának, nem tartalmazhatnak. Érthető tehát az a skepsis, a melylyel a bankközösség hivei minden oly irodalmi munkát fogadnak, a mely az önálló bank felállitása nyomán várható következmények tekintetében jóslásokba bocsátkozik.

Az első munka a nemzeti bank mellett, a mely a bankenquête tárgyalásainak küszöbén, szinte annak a beköszöntőjeként látott napvilágot, Kreutzer fenti könyve. A könyv szerzője számos czikkben foglalkozott a napisajtóban a nemzeti bank kérdésével, a bank mielőbbi felállitását sürgetvén. Az előttünk fekvő könyv stylusa is inkább annak a publicistikai hangnak felel meg, a mely vezérczikkekben szokásos. Vannak egyes részei, a melyek a bennök nyilvánuló pathos folytán inkább irodalmi elismerésre tarthatnak számot, semmint arra, hogy szakembereket meggyőzzenek. Gazdasági kérdést tárgyaló munkának, a mely igényt tart arra, hogy szakkörök komolyan

vegyék, kerülnie kell az ilyesfélét, a nélkül, hogy e mellett szürkévé, unalmassá kelljen válnia. A nyelvezet, a stylus tekintetében a Kreutzer könyve mindenesetre elsőrangú munka, ha a szakszerűség némi kivánni valót hagy is hátra.

Az első fejezetben a nemzeti bankot annak az archimedesi pontnak nevezi a szerző, a melyből az Ausztriával való gazdasági közösséget kiemelhetjük a sarkaiból. Szerinte annak az útnak, a mely elvezet bennünket az ország függetlenségéhez, az első állomása a nemzeti bank. Ime egyike ama kérdéseknek, a mely körül tojástánczot jár a dialectika: milyen sorrendben létesitsük a gazdasági függetlenség két fő corrolláriumát, az önálló vámterületet és az önálló bankot. Kreutzer szerint előbb a bankot, mások szerint előbb az önálló vámterületet kell megcsinálni. Hol található itt az absolut igazság? Sehol. Minden attól függ, hogy ki tudja a maga álláspontját plausibilisebbé tenni. Mindegyik álláspontnak igen tiszteletreméltó képviselői vannak. A nemzeti bank hivei azonban nézetem szerint azért adják a banknak az elsőbbséget a vámterülettel szemben, mert előbb nyilik alkalom a megvalósitására, mint a vámterület elkülönitésére, a mely 1917 végéig nem valósitható meg. Minden érvelés csak arra való, hogy ezt az adott lehetőséget előnyös világitásba helyezzék ama megoldással szemben, hogy az önálló bankot vagy a külön vámterülettel együttesen, vagy csak annak a megvalósitása után létesitsük. A nagy gazdasági egységek hiveivel szemben Kreutzer kimutatja, hogy Németországban, Olaszországban és Angliában is több jegykibocsátó bank van egy vámterületen belül. Ellenben nem szól arról, hogy Német- és Angolországban a központi bankon kivül még fennálló jegybankok az u. n. Aussterbe-Etat-n vannak, vagyis csak traditiók folytán türt jelenségek, a melyek azonban idővel mathematikai bizonyossággal bele fognak olvadni a nagy központi bankba. Német- és Olaszországban különben előbb volt meg a vámunio, azután kerekedett felül a centralisaló tendentia jegybanküggyben. A fizetési mérlegről szólva, Kreutzer egészen helyesen nem tulajdonit oly nagy horderőt ennek a kérdésnek, mint mások. A Fellner összeállitotta fizetési mérleget különféle correctivumokkal 110 milliós passiv egyenleggé változtatja át, kijelentvén, hogy ez a passivitás nem neheziti meg a magyar jegybank felállitását. Ezzel a kijelentéssel azonban elintézettnek véli a kérdést és adós marad azzal, hogy miképen tartja lehetségesnek a valuta fentartását ily passiv egyenleg mellett is. Azt a kérdést veti fel, hogy ha 1901-től 1905-ig évenkint átlag 200 millióval passiv volt az egyenlegünk, vajjon mivel egyenlitettük ki eddig is. A válasz erre a kérdésre az lehetne, hogy Ausztriával közös pénzterületünk lévén, tulajdonképeni kiegyenlitésről, nemzetközi értelemben véve, nem lehetett eddig szó. Hátramarad itt is természetesen annak a bizonyitása, hogy a monarchia fizetési mérlege csakugyan annyira activ vagy neutralis-e, a hogy általában állitják. E tekintetben találó Kreutzer eme kérdése: »Vajjon helyes-e mindezt „pénzforgalmi“ jelenségnek minősiteni?« Ellenben furcsának mondható az a kivánsága, hogy az aranybányák államositassanak. Ennyire aranyszomjasnak a XX-ik században

egy államnak sem kell lennie. Nagy tulzás kell továbbá ahhoz, azt mondani, hogy Magyarországon elegendő számmal vannak olyanok, a kik takarékbetétképen külföldön tartják a pénzüket. Ilyet csakugyan keveset találhatni nálunk. A bankközösségnek a tőkével való összefüggéséről szólván, Kreutzer nagyon helyesen mondja, hogy a tőke a bankkülönválás után is ép úgy fel fogja keresni Magyarországot, ha a befektetés kamatai a viszonyoknak megfelelők lesznek, mint most a bankközösség idejében. Némi optimismus nyilvánul meg ama mondásában, a mely különben más oldalról is hallható volt, miszerint Ausztria maga pusztulna bele, ha bennünket tönkre akarna tenni. Ausztria, úgymond, oly sokszoros hitelezőnk és mi akkora piacza vagyunk, hogy ezt a piaczot elpusztitva, maga is elpusztulna. Ezt a kijelentést csak nagy tartózkodással lehet elfogadni. Ugyanis e kifejezés »elpusztitani« tulságos általánosságban van használva. Ha ezt a szerző úgy érti, hogy a föld színével egyenlővé tenni, akkor megállhat a tétel. De ilyen pusztitást Ausztria nem tudna egymaga véghez vinni rajtunk. Ilyen kevésre nem lehet a magunk erejét becsülnünk. Legfeljebb csak arról lehetne szó, hogy kellemetlenségeket, károkat okozhatna nekünk, de ebbe sem Ausztria, sem mi nem pusztulnánk bele. De a kár mindenkor sulyosabban volna érezhető minálunk, mint odaát. Mert miről lehet szó? Ugyebár elsősorban arról, hogy Ausztria nem vásárolja a mi értékpapirjainkat, illetőleg a meglevőket piaczra veti. Az elsőből Ausztriának semmi kára nem volna, bennünket ellenben igen súlyosan érintene. A másikból, igaz, Ausztriának is kára volna, mert a piaczra dobott papirokon nagy összegeket veszitenének az egyének, de a nagy közösségnek ebből semmiféle kára nem volna odaát. Minálunk ellenben ugyanebből az okból a valuta fentartása kétségessé válhatnék, nem is szólva a piacz megterheltetéséről, ami a legitim hiteligények megvonásával járna. Milyen közvetett kára volna ebből Ausztriának? Nem tudná áruit nálunk elhelyezni, mert a mi vevőképességünk csökkenne. Tehát ha fáradságok és veszteségek árán is, másfelé keresne piaczot az árúinak. Mert azt feltenni, hogy az értékpapirbirtokosok Ausztriában csupán azért szüntetnék be papirjaik eladását, mert azzal az iparosoknak kárt okoznak, nem lehet feltételezni. A kettő között semmiféle okozati rokonság sincs. Az egyik érdekcsoport aligha tudná a másikat elhatározásában megingatni csak azért, mert ebből az összességnek kára lehet. Optimismus továbbá Kreutzer részéről annak a felemlitése, hogy nekünk csak kétszerannyi állampapirosunk van Németországban és kevesebb Francziaországban, mint Románia papirjai ezekben az államokban, mert kiveszi a számitásból Ausztriában levő állami és magánpapirjainkat. Érthetetlen az az állitása, hogy Németországnak azért van külföldi értékpapirbirtoka, hogy a külfölddel szemben minél kedvezőbb legyen a helyzete. A kamatláb kérdéséről szólva, bizonyitja, hogy a magyar jegybank kamatlába nem lesz magasabb, mint a közös banké. Ennek a támogatására többek között hivatkozik Spanyolországra, ahol, úgymond, a valuta rendezetlensége közepette is mérsékelt a kamatláb. Ez azonban tévedés, mert a

spanyol bank nem csinál valutapolitikát, hanem csakis kamatlábpolitikát, a váltóárfolyamokat teljesen magukra hagyván. Valószinüleg azért, mert az árfolyamok korrigálása az ottani viszonyok között semmi sikerrel nem kecsegtet. Ha a spanyol bank a valutát igyekeznék nivóra hozni, bizonyára abnormis kamatlábviszonyok állanak be Spanyolországban. Az is kissé önkényes állitás, hogy Ausztria valutája megromlanék, ha a hivatalos bank tétele állandóan alacsonyabb volna a miénknél. Igen helyesen emeli ki azt, hogy a jegybank nem hoz létre uj tőkét, mivel e tekintetben igen sokan összetévesztik a jegybank functióit a magánbankokéival. Az agio tekintetében azt mondja Kreutzer többek között, hogy a rendezett valuta és a jól fundált jegybank a pénzérték szintentartásának rendületlen erősségei. A »rendezett valuta« kifejezése szinte frázisszámba megy már manapság. Mit ért Keutzer rendezett valuta alatt? Rendezett ezüstvalutát talán? Bizonyára nem, mert azzal hiába igyekeznék a pénzértéket szintentartani. Ennélfogva csak aranyvalutát gondol. De mit ért a rendezettség alatt? A készfizetéseket semmiesetre sem, mert egy későbbi fejezetben ellene foglal állást. Ennélfogva ez irányban homályban hagy bennünket a szerző. A devisaüzlet technikájának nem ismeréséből származhatik az a megjegyzése, hogy ha nem lesz elegendő osztrák devisánk a budapesti piaczon, beszerezzük azt Berlinben vagy másutt, ahol beszerezhető. Hogy Berlinben osztrák váltót szerezhessünk, ahhoz márka-követelésekkel kell rendelkeznünk; de ha márkánk van, akkor nem kell Berlinbe mennünk, mert márkáért itt is mindig kapható lesz az osztrák devisa, csak cserélnünk kell a valutát; ha pedig nincs márkánk, hiába megyünk Berlinbe, ott sem kapunk anélkül osztrák kifizetést. Az osztrák-magyar bank devisapolitikájáról szólva, ugyanabba a hibába esik Kreutzer, mint Knapp, azt mondván, hogy a devisavétel a bankra áldozatot ró. Ezt az állitást már a Knapp elméletét ismertető értekezésemben megczáfoltam, mert a banknak devisákon tudvalevőleg igen jelentékeny nyeresége szokott lenni. Teljesen érthetetlen ennélfogva Kreutzer abbeli állitása, hogy az osztrák-magyar bank az angol váltókat, ha Bécsre nézve kedvezőtlen az árfolyam, veszteség árán is, eladja, kisebb árfolyamon, paritáson alul. Megannyi ellentmondás! A Bécsre nézve kedvezőtlen árfolyam magas cursusokat jelent, ugyanakkor pedig paritáson aluli alacsony árfolyamról beszél. Ha Kreutzer igy akarná az árfolyamokat szabályozni, hát igen furcsa eredményeket érne el, épp az ellenkezőjét annak, amit czélzott. Az osztrák-magyar bank sohasem ad el devizákat paritáson alul, hanem mindig csak akkor, ha a devisák jóval a paritáson felül vannak, hogy ilyenkor tömeges kinálat által lenyomja az árfolyamokat. Ellenben vesz a bank devisákat akkor, amikor alacsony az árfolyamuk, még pedig azért olyankor, mert minden józan kereskedő oly időben veszi meg az árúját, amikor olcsón megkaphatja. Helytelen szerző azon állitása, hogy Angliában a pénzérték megvédésére függesztették föl több izben a Peel-aktát. Ez a felfüggesztés csupán azt czélozta, hogy az angol bank leszámitolás utján bocsáthasson ki bankjegyeket, mert a felfüggesztések alkalmával az angol banknak mindig nagy volt

az aranykészlete, tehát a valutát semmi veszély nem fenyegette, csupán a bank tartalékkészlete fogyott ki. A továbbiak folyamán a Benedikt-formula veszélytelenségét bizonyitja a szerző. E szakaszban nem helyes az a megjegyzés, hogy ha kevesebbet érne a mi pénzünk, a külföldi hitelezőink akkor sem fogják ennek a kárát vallani. Pedig bizony károsodni fognak ezek a mi hitelezőink, mert mi csak koronákban tartozunk fizetni, ha tehát a korona értéke csökkenni fog, a külföldi hitelezők kevesebb külföldi valutát fognak a szelvényeik fejében tőlünk kapni, ellenkező esetben pedig többet. A külföldi hitelezők csak akkor nem volnának e tekintetben árfolyamveszteségnek kitéve, ha a mi papirjaink aranyra, vagyis külföldi értékre szolgálnának; akkor a hitelező a szelvényért mindig megkapná a 4 márkát, frankot stb. Ez az eset csak az aranyjáradéknál, meg a vaskapukölcsönnél forog fenn, más czimleteknél nem. A készfizetések felvételét helytelennek tartja Kreutzer és hivatkozik Knapp tanár tekintélyére, mint aki ezt szintén feleslegesnek tartja. Helyesen utal arra, hogy Anglián kivül sehol sincsen készfizető bank, ellenben helytelen az az érve, hogy Angliában az aranyon kivül ezüst- és bronzpénz, sőt bankjegy is van forgalomban; mert az angol bankjegy egyenlő az aranynyal, az ezüst- és bronzpénz pedig a valuta szempontjából teljesen számitáson kivül esik ott. Helytelen továbbá az az állitás, hogy a franczia bank a prémiumpolitikával a váltóárfolyamokat akarná védeni, amikor tudvalevő, hogy a prémium mindig csak rontja a váltóárfolyamokat és a franczia bank nem is törődik azokkal. Az sem áll, hogy Németországban hátraszorul az érczpénz, a papirt ott mindenki jobban szereti. Ennek épp az ellenkezője igaz. A német valutának éppen az az eredendő hibája, és a német birodalmi bank gyengesége épp abból származik, hogy több az érczpénz a forgalomban, mint a mennyire ott szükség volna. A jegybankoknak az államhoz való viszonyáról szóló fejezet sok értékes adatot tartalmaz a külföldi jegybankokra vonatkozólag, és ez a szakasz egyike a legértékesebbeknek a könyvben. De itt is némely helyen csak tapogatódzik a szerző, anélkül hogy bizonyos ujitásokra nézve határozott álláspontot foglalna el. Szól még az átmeneti intézkedésekről és a bank megváltására vonatkozólag elfogadja azt a tételt, hogy a két államnak a bank részvényeseit aranyban kell kifizetnie, mivel erre sem az uj osztrák, sem az uj magyar bank jegyei nem alkalmasak. Megfeledkezik itt a szerző a legalkalmasabb fizető eszközről, az osztrák-magyar bank jegyeiről, aminthogy más módon czélszerűen nem is képzelhető a részvények kifizetése. Az átvétel technikai leirása sem minden tekintetben helyes. Érthetetlen, bár egy és ugyanazon az oldalon kétszer is fordul elő, az a mondás, hogy a felszámolás alatt az uj intézetekben bifurcatio lesz a régi és az uj üzletek tekintetében. Hogy miért kellene a közös bank ügyfeleinek 1911 január 1.-én túl is az osztrák-magyar bank jegyeivel egyenliteni ki tartozásaikat, szintén nem világos előttem. Az érczkészlet felosztását rendkivül complikált számcsoportositásokkal illustrálja, amelyek nem minden tekintetben állják meg az elemzést. Végezetül még a jövendőről szól nehány lelkes szót.

A munka a hangjánál és irályánál fogva általában igen jó agitatorius eszköz a nemzeti bank érdekében, ha a szakszerüség szempontjából nem léphet is fel különösebb igényekkel.

Müller Vilmos.

A franczia czipő-ipar.

Bassieux François. *L'industrie de la chaussure en France.* Paris 1908. 258. old.

A czipészet a gépek által mindenütt teljesen átalakult. A kézművesség egyetlen egy iparágban sem érzi annyira a gépek hatalmát, de egyetlen egy iparágban sem ragaszkodik a kézműves annyira a régi rendszerhez, és egyetlen egy iparágban sem vergődött oly szivósággal, mint épen a czipész-iparban. Bassieux tanulmánya — bármennyire szeretné is a czipészmestert a pusztulástól megóvni — Francziaország példájával igazolja azt az átalakulást, a melyet ezen a téren mindenütt tapasztalhatni. »A kisiparos (a czipész) Francziaországban az utolsó 15 év alatt erős válságon ment át. A városokban a kis önálló czipészek száma kisebbedik, a czipészségben foglalkozók száma általában csökken. Azok a czipészek, kik 1—5 segéddel dolgoznak, szintén fogyatékban vannak; igy volt

	1896. évben	1901. évben
1—4 alkalmazottal	22.089	21.033
5—10 „	865	218
11—20 „	314	1.057

tehát a nagymesterek száma emelkedik, a kicsinyeké csökken. Francziaországban 1906. évben összesen 211.000 egyén volt a czipésziparban alkalmazva; ezek közül 120.000 javitással foglalkozik. Mióta 1858. évben Lyman Red Blake a talpvarrógépet és kivált Gordon Mac Kay a czipőkészitő-gépet feltalálta, a kézművesség a capitalismussal szemben elvesztette a tért; és ez természetes is. Egy pár czipőt jóravaló mesterember kézi munkával 16—17 óra alatt készit, jól berendezett gyárban pedig 17 percz alatt; a ráma felvarrása kézzel $^1/_2$ órát tart; a rámásgép egy perczben 450 öltést csinál. Daczára ennek, természetesen Francziaországban sem tünt el a kis czipész. Ott ma is még 26.000 czipész küzd a gyáriparral, közülök 2900 segéd nélkül, 22.000 egy, usque négy segéddel, 900 öt, — tiz segéddel, 200 tizenegy, — ötven segéddel. A munkabérek meglehetősek; a 13—14 órás napi munkával a heti bér városokban 28—36 franc, falun 18—20 franc. Daczára annak, hogy Francziaországban a czipőgyárak nehezen honosodnak meg, most már erőteljesen dolgoznak. 1907. évben volt 829 czipőgyár és pedig 1, évi $7^1/_2$ millió frank, 6, évi 30 millió, 22, évi 120 millió és 700, évi 250 millió franc termeléssel. Legnagyobb gyárak vannak Párisban és pedig 320, köztük 10 gyár 100 munkásnál többet foglalkoztat;

a legnagyobb gyár 250 lóerős gépekkel, 1200 munkással, naponkint 2500—3000 pár czipőt készit, évi 800.000 franc értékben. Fougèresben 38 gyár 10.000 munkással; Nancyban 20 gyár 5—6000 munkással. Francziaország czipőgyáraiban 70—80.000 munkás dolgozik. Francziaország gyáripara más országok czipőgyártásával szemben nem nagyon erős. Svájczban Schönenwerd helységében van egy czipőgyár 4200 munkással, mely naponkint 9300 pár czipőt képes előállitani, Erfurtban, Németországban napi 15.000 pár termeléssel. Angolország 1200 gyárában 100.000 munkást alkalmaz. Az amerikai Egyesült-Államokban 1905. évben 150.000 munkás dolgozott, kik évi 206 millió pár czipőt 298 millió dollár értékben készitettek. Francziaországban a czipőipar tényleg nem is fejlődött ugy, a mint ezt a franczia czipészek régi jó hire megkivánta volna. Ugyanis mig Francziaország 1880. évben 99 millió franc értékű czipőt vitt ki, kivitele csökkent 1889-ben 62 millió, 1899-ben 19·3 és 1906 évben 13·3 millió francra; igaz, a czipők értéke is leszállt, még pedig a kivitt czipők kilogrammja 15—12 francról 13—11 francra, de az árleszállitásból a kivitel rohamos csökkenése nem magyarázható meg. Ugyanakkor, midőn a kivitel csökken, emelkedik a behozatal; 1880-ban még alig volt czipőből behozatal, 1897-ben 121.000 és 1906-ban 587.000 pár czipőt hoztak Francziaországba. Ez mutatja, hogy Francziaország versenytársaival szemben hátramarad.

(—vits.)

Nemzetközi jogászgyülés Budapesten.

Az *International Law Association* czimű egyesület a budai ügyvédi kamara, a magyar jogászegylet és a budapesti ügyvédi kör meghivására folyó évi szeptember hó 22—25-ik napjain tartja Budapesten XXV-ik conferentiáját. Ez az egyesület, melynek eszméje *Eliha Buritt*, a »tudós kovács« agyában született meg, 1873-ban alapittatott, a már korábban létrejött *International Code Commitee* és az *Association for the Reform and Codification of the Law of Nations* elnevezésű társulatoknak magába olvasztásával. Az a bizottság egy nemzetközi jogi codex szerkesztését, ez az egyes nemzetek jogainak egységesitését vallotta feladatául. Az International Law Association nem kizárólag jogászok társulása; létrejötte óta hajósok, biztositók, kereskedők, vállalkozók teszik ki a tagok zömét, kik mellett azonban kiváló birák és ügyvédek is helyet foglalnak. Az egyesület a nemzetközi viszonylatok fejlesztését, s békés szabályozásának — a politika kizárásával, tisztán tudományos alapon való — propagálását vallja feladatául. Ülésein és irataiban nagy apparátussal szállott sikra az iránt, hogy az államok legkülönfajubb érdekei egyezményi szabályozást nyerjenek s ha az államok között ellentét vagy összeütközés merül fel, azok fegyveres elintézés helyett választott bíróság döntésének vessék alá magukat. Kitartó agitatiója nagyban hozzájárult hogy 1873-ban az angol parlamentben inditvány tétetett állandó nemzetközi béke-

bíróság alakitására vonatkozó egyezmény kezdeményezése tárgyában, s rövid idővel azután Olaszország, Hollandia, Svédország, s egyes amerikai államok törvényhozásaiban is felmerült ugyanaz az eszme. Ha ily tartalmú törvény alkotása eddigelé nem is sikerült, azok az adatok, a melyek a békebiróságok által elintézett conflictusok számát mutatják, a béke gondolatának hatalmas térhóditására engednek következtetni. Az 1794-től 1840-ig terjedő időből mindössze 23 békebirósági döntés ismeretes; az 1841—1860-ig terjedő időszak alatt 20 esetben, 1861-től 1880-ig terjedő időszakban 44 esetben, a következő két évtized alatt pedig már 90 esetben döntött békebiróság. Mathematikailag természetesen nem mutatható ki mily része van a társulatnak ebben az előre nem is sejthetett eredményben; a ki azonban tudja, hogy az egyesület tagjai sorában a hazájukban nagy fajsulylyal biró gyakorlati és elméleti emberek legkiválóbbjainak nevei olvashatók, kiadványai az egész földön el vannak terjedve, ülései iránt pedig a kormányok és államfők a legnagyobb érdeklődést tanusitják: az nem kételkedik abban, hogy az egyesületnek nevezetes és mindegyre növekvő szerepe van az egyetemes emberi érdekközösség megteremtésére irányuló munkásságban. Legyen még itt megemlitve az egyesület munkásságának az egyik legkiválóbb eredményeként tekinthető *New-York—Antwerpen—Rules*, a tengeri kártételre vonatkozó hires egyezmény. A mit *Balfour* a nemzetközi egyesülések hivatásáról általában mondott, hogy azoknak hivatása a nemzetek közti türelmesség kultiválása, a nemzetek közti rokonérzésnek elősegitése és a lehetőség szerint a barátságnak és szeretetnek felkeltése, kiválóképen áll erre az egyesületre.

A budapesti conferentia ünnepélyes jubiláris tanácskozás. Programmja kiváló gonddal és pedig a vendéglátó magyar részről történt kezdeményezés alapján állittatott össze. Az üléseken The Hon. Mr. Justice *Phillimore* Anglia egyik nagy birája fog elnökölni. A tiszteletbeli elnökséget dr. *Günther* Antal m. kir. igazságügyminister v. b. t. t. vállalta el. Az előkészitő bizottság élén dr. *Tőry* Gusztáv m. kir. igazságügyministeri államtitkár, dr. *Nagy* Ferencz egyetemi tanár, orsz. képviselő és dr. *Brüll* Ignácz udvari tanácsos, a budapesti ügyvédi kamara alelnöke állanak. A titkárság tagjai: dr. *Baumgarten* Nándor egyetemi magántanár, dr. *Král* Miklós kir. törvényszéki jegyző, dr. *Szladits* Károly egyetemi magántanár, dr. *Vámbéry* Rusztem egyetemi magántanár és dr. *Wittmann* Ernő ügyvéd.

Mindennemű felvilágositásért a conferentiát előkészitő bizottság titkári hivatalához (V., Szemere-utcza 10.) kell fordulni.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszmüvet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferencziek-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti ozélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.
Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál**, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTARAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az eredményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetet kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év augusztus havában 1,765.700 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,539.200 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 96.336 korona 01 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től augusztus 31-éig bezárólag 13,541.600 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 11,662 500 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 994.854 korona 92 fillér és az intézet fennállása óta 13,392.740 korona 83 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a nyári hónapok alatt, Budapest—Visegrád—Dömös között fenntartott harmadik járatot, a már tavasszal kiadott menetrend szerint, f. évi augusztus hó 31-ével megszünteti, s hogy a gőzösök f. évi szeptember hó 1-étől kezdve a fentemlitett vonalon naponkint csak kétszer fognak közlekedni és pedig a következő menetrend szerint:

Fölfelé: I. járat péntek kivételével naponkint indulás Budapest 8 óra 50 percz délelőtt, érkezés Dömös 12 óra 40 percz délután. — II. járat naponkint indulás Budapest 2 óra 20 percz délután, érkezés Dömös 6 óra 20 percz este.

Lefelé: I. járat naponkint indulás Dömös 4 óra 45 percz reggel, érkezés Budapest 7 óra 45 percz délelőtt. — II. járat péntek kivételével naponkint indulás Dömös 6 óra este, érkezés Budapest 9 óra este.

Budapest, 1908 augusztus 27. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban *bécsi* vagy *passaui* átrakással Vorarlbergbe rendelt gabona, őrlemény stb. küldeményekre 1904. évi augusztus 1-től érvényes III. sz. kivételes díjszabás pótlékaival együtt folyó évi szeptember 30-ig érvényben marad.

Egyben közzéteszi nevezett igazgatóság, hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban f. évi augusztus 1-től érvényes 1. füzethez (Bajorországi forgalom) helyesbitő-lap jelent meg, mely az alulirott igazgatóságnál kapható.

Budapest, 1908 augusztus 31. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közli, hogy Obrenovácz szerb állomását a szilva és szilvaiz forgalom számára f. évi szeptember 14-én nyitja meg.

Budapest, 1908 szeptember 8. *Az igazgatóság.*

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közhirré teszi, hogy Zimnica állomást e személyszállitó gőzösök a kikötő elzátonyosodása következtében tovább intézkedésig nem érintik.

Budapest, 1908 szeptember 14. *Az igazgatóság.*

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy Zimony—Belgrád—Orsova, illetve Turn-Severin—Galacz között f. évi október hó 1-én az őszi menetrend lép hatályba, mely a nyári menetrend szerinti heti három járat megtartása mellett csak azzal a változtatással jár, hogy az összekötő hajójáratok Orsova és Turn-Severin között feltételesek, a mennyiben a Turn-Severinből-Galaczra és Orsováról—Zimonyba induló gőzöshöz való csatlakozás csupán kedvező vizállás, illetve időjárás esetén fog a lehetőség szerint fenntartatni. A fenti naptól kezdve a Zimony—orsovai és turn-severini—galaczi vonal állomásainak egymáskőzti forgalmában ennélfogva közvetlen menetjegyek nem adatnak ki.

Budapest, 1908 szeptember 15. *Az üzletvezető igazgatóság.*

Izland.

A világ legkisebb cultur nemzete lakik ama nagy kiterjedésű szigeten, ott a magas északon.

Izland területe 104.785□ kilométer (kétszer akkora mint Csehország) és e nagy területen alig lakik 80.000 ember.

Ez a kis nemzet ezer év előtt elszakadva norvég véreitől, külön culturát, külön állami létet teremtett. Nyelve, melyet egy kis nép elszórt tanyákon őrizett meg, becses, nem mint a tudomány nyelve, nem mint kiváló érintkezési eszköz, de mint az ős germán nyelv élő forrása. E nyelv birtokában megérthetők a régi kronikák.

Izlandnak 1000 éves alkotmánya van, a mely ezer éven át a nép alkotmánya volt s nem volt soha rendi uralom és elnyomatás eszköze.

Arisztokratikus érzelmű parasztok keresték fel először a távol fekvő szigetet s a mult század közepéig valóságos parasztország volt ez, városok és falvak nélkül.

Azelőtt majdnem teljesen el volt zárva a világtól. A vitorlás hajókon sokáig tartott az utazás a távol fekvő szigetre. Vitorlás halászbárkák már régen felkeresték e távolfekvő haldús vizeket. Kereskedelmi összeköttetés alig volt. Ma már hetenként megfordul ott a continensről jövő gőzhajó s az ország fővárosa távirdailag két év óta össze van kötve a continenssel.

Felkerestem e szigetet, mely nemcsak természeti tünemények ben gazdag ország, de társadalmi és népéleti tekintetben is érdekes hely.

I.

Izland, jégország már neve szerint is. A »Ceres« hajón utitársam Thorodsen kopenhágai egyetemi tanár, a ki a legjobb térképet készitette a szigetről, azt mondta, hogy e sziget sajátságos alkotása a tűz és jég — e két legnagyobb ellentét — játékának.

Kopenhágából indulva, egy napi pihenővel a skót Leith kikötőben, nyolcz-tiz nap alatt érünk az Izlandhoz tartozó Vestman szigethez, mely előtt sok kisebb sziklafok áll a hajózás nagy veszedelmére. Itt tünnek szemeink elé az óriási gletserek, melyek legnagyobbika a Vatnajőkul, állitólag olyan terjedelmű, mint Szászország.

Vestman-sziget halászfaluja kies fekvésű, a Helgafel vulkán aljában. E vulkán utoljára 900-ban tört ki. Ez a táj egyike Izland leggazdagabb halvidékeinek. A halászok jó módban élnek. Mindegyiknek van háza és rétje. A csinos faházak jó benyomást tesznek s az élénk zöld mezők elfeledtetik a szemlélővel a fák hiányát,

Mikor az ember az üde zöld pázsitra lép, szinte igazat ad azoknak, kik azt mondják, hogy tévedés történt a sziget elnevezésekor; mert Grönlandot illeti meg tulajdonképen az Izland elnevezés, mig Izlandra jobban illett volna a Grönland (zöldország) név. De körülhajózva a szigetet s látva a havasok szakadatlan lánczolatát, el kell ismernünk, hogy Izland is megérdemelte nevét.

Izland a vulkánok országa. Sehol nem látni annyi vulkánalakú hegyet, mint ez országban.

Reykjavik, az ország fővárosa kikötőjébe érve, a városka keleti oldalán egész vulkanikus hegylánczot tünik szemeinkbe. Ezek között a *Keilir*-hegy mintha teljes hasonmása lenne a Vesuvnak; de itt ismét csalódunk, mert a geologusok állitása szerint épen ez a hegy sohasem volt vulkán.

Reykjavik 1800-ban 300 lelket számláló halásztelep volt. 1880-ban 3.200 lakosa volt, mig ma lakosainak száma a 10.000-et meghaladja. A sok épitkezés azt mutatja, hogy a lakosság egyre növekszik. A házak nagyrészt egy emeletes faházak, a falak pléhhel vannak bevonva. Kőépület csak kettő van. Mily költséges itt az épitkezés, a hol minden egyes téglát és fadarabot messze földről kell behozni. Hajónkba Leith kikötőjében raktak téglát a reykjaviki épitkezések számára.

A fjordokban épülő városkák csak újabb keletüek, egybeesik ezek fellendülése a gőzhajójáratok létesitésével. És e városkák egy új néposztályt teremtettek a meglevő parasztok és halászokon kivül: a kereskedők osztályát, kik ma már a lakosok tekintélyes és gazdag részét képezik.

Minden országrésznek van már Reykjavikhez hasonló kereskedelmi központja, vagy mint az izlandiak nevezik, fővárosa. Nyugaton a sziget legmagasabb és legzordabb pontján fekszik Isafjord kitünő kikötővel, 1.200 lakossal. Ez különösen akkor lendült fel, a mikor a közeli fjordokban czethalászatot üztek. Az északi rész fővárosa Akuray 1400 lakossal és a 30 kilométer hosszu Eyjafjord végpontján fekszik. Egyike Izland legszebb pontjainak. A fjord hegyei és vizesései páratlanok. Akurey klimája enyhe és kitünő, forrásvize magához vonzza a dán és angol turistákat és üdülőket. A keleti országrész fővárosa Seydisfjord 900 lakossal. A czethalászat újabban erre fordult s a halászok véleménye az, a hol nagy hal van, ott van sok kis hal is: pedig valószinű, hogy a hol sok a kis hal, arra a tájra megy a nagy hal, különösen a czethal, melynek életfentartásához naponként körülbelül 100.000 kis hal szükséges.

A városok és kereskedő telepek fellendülésével megfogyott a parasztság száma. 1850-ben még a lakosság 89 százaléka földmíveléssel és halászattal kereste kenyerét. 1890-ben már 7 százalékkal csökkent a földmívelők és halászok száma.

Zord, hideg vidék ez, s ha látja az ember azon messze fekvő halász- és paraszttelepeket, szinte csodálkozva kérdi, hogy miért is jöttek az emberek e szigetre lakni. Az izlandiak nem győzik eléggé dicsérni hazájukat. Thorsteinson költő magasztalja hazája szikláit, partjait, hatalmas vizeséseit, zöld rétjeit és téli viharait a hosszú, csendes téli éjszakákat. Megfordultam majdnem Izland összes fjordjaiban, végig mentem egyes lakatlan pusztaságain és megértem, hogy ez a mondák hazája. Az a siri csend és kék égbolt, sajátságos légkör, a sajátságos alakzatú hegysorok különös hangulatot keltenek az ember lelkében. Az Eyjafjord hegyei mintha óriási sirdombokat ábrázolnának. Seydisfjord völgyében mintha tündérországban járna az ember. A mondák és történelem lánczolják a népet e földhöz és az a szabadságszeretet, mely őseiket ez új hazába hozta 1000 év előtt, tölti el minden egyes izlandi szivét. Ők is úgy gondolkoznak, mint az a felvidéki fuvaros, ki szegényes faluját és kicsiny földjét mutogatta nékem, kiről tudta, hogy az Alföldről jövök – hol ő csupa jólétet és gazdagságot képzelt — egyre panaszkodott, hogy krumplin kivül alig terem más az ő vidékükön s mikor már minden baját elpanaszolta, lovai közé csapott s felkiáltott: »node se baj, nekünk van levegőnk, a milyen az Alföldön bizonyára nincs!« — Az izlandi is elmondhatja, hogy a zord, rideg vidéken van szabadság, a minő sehol másutt a világon.

Újabban különösen az angol turisták nagy előszeretettel keresik fel Izlandot. Természeti különlegességekben gazdag ország ez. A vulkánok és geysirek sehol sincsenek oly nagy számban. A kirándulók rendes pontja a Reykjaviktől 50 km.-re fekvő Thingvalla fensik, Izland Rákosa, a hol régente az országgyülést tartották a közel fekvő tónál s innen rándulnak ki a nagy Geysirhez és a Hekla tüzhányóhoz. A Hekla 1693-iki kitörésekor a hamu állitólag egész Norvégiáig szállott. Izland legnagyobb vulkánja az Askja, mely óriási lávatömegeket ontott 1875-ben. A Lakis vulkánlánczolat kitörése okozott 1783-ban legtöbb bajt, a mikor éhség, járványok következtében egyötöde a lakosságnak elpusztult és az ország állatállományának kétharmada tönkre ment.

Nagy, még kihasználatlan kincse az országnak a sok vizesés. Angol tőke már készül ezeket felhasználni s már korábban is bizonyára megkisérlette volna, ha nem lenne a legnagyobb akadály: a gyér lakosság.

Az idegen forgalom növekszik; de igazi turistaország alig lesz valaha Izland, a minek oka a rövid nyár és az ország belsejébe irányuló kirándulások túlköltséges volta és a nyelvi nehézség. Az angol nem szeret nyelvet tanulni. Ámultam, midőn Izlandba utazva láttam, hogy egy-két katonatiszt, a ki pihenőjét a szigeten akarta eltölteni, mily szorgalommal forgatta reggeltől estig az izlandi nyelvtant.

A geologusok állitása szerint Izland hegyeiben nincsen ércz. Reykjavik közelében a mult évben ártézi kutat furtak s aranyat találtak. Azonnal alakult is egy részvénytársaság, mely czéljául tűzte ki a további kutatást. Egy aggódó izlandi hazafi, midőn ezt nekem elbeszélte, akként sóhajtott fel: oh, bárcsak ne talál-

nának aranyat, egy morzsányit sem; mert az arany elviszi erkölcsünket, elrabolja szabadságunkat!

II.

Ugy szóltam eddig Izlandról, mint önálló országról, holott az izlandi alkotmányt biztositó alaptörvény azt mondja: Izland elválasztlan része a dán birodalomnak, külön országjogokkal bir.

Az izlandiak büszkék arra, hogy országuk sohasem volt meghóditott ország, büszkék ezer éves alkotmányukra, melyet az önkény egy időre elvett tőlük, s melyet visszaszereztek nem vérontással, de hazafias összetartással és politikai elvhűséggel. Ideáljuk ma is a teljes függetlenség, bár sok társország boldog lehetne, ha legalább oly függetlenséget kiküzdhetne, a minőt tényleg ma Izland élvez.

Izland lakóinak ősei 874-ben jöttek Norvégiából a szigetre, mivel elégedetlenek voltak ottani uralkodójukkal. Egy részük Norvégiából egyenesen hajózott Izlandba, más részük Skóczia északi részén, valószinűleg a Fárői szigeteken át kereste fel az az új hazát.

Midőn hajónk a Shetlon szigetcsoportot elhagyta és három napon át az oczeán végtelen hullámain haladt, egyik utitársam azon megjegyzést tette: »bámulom azokat a vikingeket, hogy gyarló járműveikkel ki merészkedtek jönni a nagy oczeánra«. Valóban akkor csak a nagy elkeseredés hajtotta a norvég elégedetleneket a nehéz útra.

A menekülő norvég parasztok felosztották maguk között az egyes törzsek szerint a szigetet. Negyven kis független állam keletkezett. E kis államok, nem lévén közöttük semmi törvény, csak az ököl és durva erőszakra alapithatták önállóságukat. Örökös harcz, verekedés és viszály volt közöttük, mig megalakitották az althinget, a mely évenként a Thingvalla magaslatán tartotta gyüléseit.

Az althing 1000-ben elfogadta szótöbbséggel a kereszténységet állami vallásnak s minden nagyobb megrázkódtatás nélkül elterjedt a keresztény vallás. Az ország két püspöki székhelyet nyert Skálholtban és Holárban. Az országgyülés nagy kiterjedésü birtokot adományozott az egyháznak.

1262-ben Izland egyesült Norvégiával, a midőn az izlandi althing egyezséget kötött a norvég királylyal, a ki képviselőjéül egy izlandi paraszt törzsfőnököt nevezett ki s fogadalmat tett, hogy úgy ő, mint utódai tiszteletben fogják tartani az ország alkotmányát. Erre az egyezségre hivatkoztak folyton az izlandi hazafiak a közel multban lefolyt közjogi harczokban.

1380-ban Izland Norvégiával együtt a dán király jogara alá került. A XVI-ik század elején ismét nagyobb megrázkódtatás nélkül rövid idő alatt Dániából kiindulva a reformáczió elterjed az országban s a nép művelődésének új inditást ad.

1662-ben a dán absolutismus éreztette hatását az izlandi althinggel. Jogköre egyre szükül, mig 1800 ban teljesen megszüntették. 1848-ban azt hitték, hogy a dán alaptörvényt kiterjesztik Izlandra is. 1851-ben összehivták az izlandi nemzetgyülést.

Megkínálták az izlandiakat, hogy bizonyos számú követet küldjenek a dán országgyülésbe. De az izlandiak nem fogadták el az ajánlatot. 1871-ben, majd később 1874-ben a királyi leirat elismerte Izland alkotmányos jogait. Az althinget összehivták. A vámot megszüntették, sőt ezentul Izland vámot szedhet a Dániából bevitt dohány és szesz után. Pénzügyeit s adóját önállóan rendezheti. A dán állam kiadásaihoz nem járul, sőt a dán államkincstár visszafizeti Izlandnak azon összegeket, melyeket egykor az izlandi püspöki javak eladásából bevett. Az ország ügyeit az althinggal egyetemben egy Reykjavikban lakó kormányzó és egy izlandi minister Kopenhágában intézi.

A közjogi harczok e királyi leiratra sem szüntek meg. Izland hivatkozva régi jogaira külön felelős ministeriumot kivánt. 1904-ben ezen vágyaik is teljesültek legalább részben. A kormányzói állást beszüntették s annak helyébe külön izlandi ministert nevezett ki a dán király, a ki ezentul köteles Reykjavikban lakni és az izlandi nyelvet teljesen érteni.

Az izlandi althing 40 tagból áll, kik közül 26-an képezik az alsóházat, 14-en a felsőházat. Az althing tagjai az ülések tartama alatt naponként hat koronát kapnak. A 14 felsőházi tag közül hatot a dán király nevez ki és nyolczat választanak. Eddig 12 tagból állt a felsőház. Nagy politikai küzdelem folyt az iránt, hogy a felsőházban többségben legyenek a választott tagok, mivel az eddigi rendszer szerint túlsúlyban volt a királyi akarat.

Az althing képviselőit censusos választók küldik. A választás nyilvános. Jelenleg az althing tagjai többnyire tanárok, lelkészek, kereskedők és nyolcz paraszt is helyet foglal, kik a conservativ elemet képviselik.

Radikális ellenzék azt kivánja, hogy az izlandi minister ne vehessen részt a dán államtanácsban. De a higgadtabb hazafiak azt mondják, hogy ez csak theorethikus kivánság, mivel az izlandi minister már a nagy távolság miatt sem vehet igen részt a dán államtanácsban. Izland egész politikai küzdelmében csak régi jogaira és népének összetartására hivatkozhatik. Ők nem járulnak hozzá semmivel sem Dánia haderejének fentartásához. Önálló hadseregük nincs. Az egész országban csak hét rendőr van s ezeknek sem szabad fegyvert viselni. Valóban bámulatra méltó Dánia türelme és fenkölt gondolkozása — egykét század katonájával és régi hadihajójával véget vethetne minden politikai szertelenségnek — de Dánia ezt nem teszi, tovább enged és talán épen ez engedékenység végre is leszereli az izlandi túlzókat.

A közjogi harczok nem emésztik fel az althing minden tevékenységét. Izland azon boldog és manapság ritka országok közé tartozik, melyeknek államadóságai nincsenek. A mióta önmaga intézi pénzügyeit, 1874. év óta az adóteher nem nagy és minden garas az ország és lakosság javára fordittatik.

Az előtt egyetlen járható út sem volt az országban s ezért nem volt egyetlen kocsi sem. Mindent lovakon szállitottak s a nyáron megdagadt folyamokon veszélyes volt az átkelés. Ma már vannak kövezett útjai és szép hidjai a legfontosabb vonalakon.

Évenként 200.000 koronát szavaz meg az althing utak és hidak épitésére és fentartására.

A posta-összeköttetés is ezelőtt 10—20 évvel igen gyarló volt. A távolságok túlnagyok, az utak, különösen a téli sötétség és havazás beállta kor járhatatlanok s ilyen körülmények között nem csoda, ha a levél az ország egyes félreeső helyére csak két-három hét mulva jut el. Az utolsó tiz év alatt a posta-összeköttetések is egyre javulnak s e czélra is évenként 130.000 koronát szavaz meg az althing.

A fjordok kis városkái és telepei még a legjobban vannak összekötve a külvilággal. Két dán hajóstársaság körülbelül 60 rendes hajómenetet rendez Dánia-Anglia és Izland között. Az árúk szállitása igen drága; mert a legtöbb hajó Izlandba nagyon megterhelten megy, mig visszafelé rendesen üresen. A hajózás a sziget körül igen veszedelmes, mivel nincsenek világitó tornyok. Legalább is 100 világitó toronyra lenne szükség — de ennek felépitését és fentartását a szegény ország nem birja el. Az állam évenként partvédelemre és a meglevő két világitó toronyra 140.000 koronát áldoz. De ez csak egy csep a nagy tengerben. A fjordok bejáratánál, sziklaszigeteken mindenütt láthatók hajóroncsok. Az Ejafjord bejárata előtt lévő Flatey kis szigeten pár hónap előtt került zátonyra a „Thore“ hajóstársulat legszebb hajója, a »Kong Inge«. Távolról nézve azt hiszi az ember, hogy a hajó vesztegel a tengeren, csak közelebb érve látjuk, hogy nem mozdulhat és a fókák társaságába került. Ez a társulat pár hónap alatt több hajóját vesztette el Izland partjain.

Midőn a sziget délkeleti részén elhaladtunk, hajóskapitányunk megmutatta a partoktól 25 tengeri mérföldnyire fekvő Hvalsbakkur sziklafokot, mely csak négy méternyire emelkedik ki a tengerből, nagyobb hullámzáskor nem látható és ködös időben réme a hajósoknak. A parti hajózást most már nemcsak külföldi társulatok közvetitik, hanem egy-két kisebb gőzhajó is, melyek az izlandiak birtokában vannak.

Az althing sokat áldoz a földmivelés és halászat föllendité-sére. A földmivelésről még alább szólunk. A halászattal foglalkozók száma egyre növekszik; de korántsem elég az ország ezen kincseinek kihasználására. Idegen, különösen norvég és franczia halászok évenként körülbelől 20 millió korona értékű halat fognak e vidéken. Sokszor behatolnak az ugynevezett tiltott vizekbe s e tekintetben az állandóan izlandi vizeken állomásozó kis dán hadihajó nem elegendő az ellenőrzésre. A czethalászat a keleti partokon még igen jövedelmező. A nyugati partokon nem egy elhagyott czethalkikészitő teleppel találkozunk. Önundafjord egy ily gazdag telep volt nem régen. Most a raktárak, lakóházak, géptermek üresen állnak. Mily költségbe került itt az épitkezés, hol minden anyagot messzeföldről kellett hozni, hol a kömüvesek és ácsok háromszoros bérért dolgoznak. Egy év alatt minden befektetési költség megtérült és a társulat 150.000 korona tiszta haszonnal zárta be évi számadásait.

Az izlandi althing nemcsak az anyagiakra gondol. A reykjaviki althing-épületben van elhelyezve az országos könyvtár,

melyre évenként 17 ezer koronát szavaznak meg. Értékes kodexeit messze földről jönnek tanulmányozni. A skandináv irodalom meglehetősen teljesen képviselve van. Több napon át én is igénybe vettem s örömmel tapasztaltam, hogy egyszerű parasztok is ellátogattak a könyvtárba, ott töltvén 1—2 órát olvasással. Az althing évi nyugdíjat szavazott meg elöregedett költőjének Jochumsonnak, kivel együtt utaztam Kopenhágából Reykjavikba. Szép ténye ez egy kis nép törvényhozásának, hogy ideális gondolkozású költőit éhezni nem hagyja, mert irodalmi munkásságból Izlandban még megélni nem lehet.

Demokratikusabb ország Izlandnál alig van a világon. A politikai szabadság teljes. Tanuja voltam, mint vonult ki közvetlen a dán király látogatása előtt Reykjavikból a radikális párt a Thingvallára. Nem rendeztek ellentüntetést s minden nagyobb zaj nélkül egy izlandi zászló lobogtatása mellett több kocsin és lóháton indult a párt útjára. A kivándorlás pechchel végződött. Izlandi szokás szerint a lovakat estére legelni hagyták a Thingvalla mezőin s azok éjjel szépen haza futottak Reykjavikba, ugy hogy a társaság csak nagy nehezen tudott lovakat szerezni a környéken. Az ellenpárt sokat enyelgett e mulatságos incidensen.

A socialdemocratia eddig még nem honosodott meg a szigeten. Ennek oka az, hogy itt tulajdonképeni proletariátus nincsen. A kormányzat karöltve az althinggal oda törekszik, hogy a parasztok földhöz vagy legalább örökös bérlethez jussanak. A halászmunkások napszámba nem dolgoznak, nekik rendesen a zsákmányból rész jár ki. Kézműves kevés van a szigeten. A nagyobb épitkezésekhez rendesen Dániából hoznak munkásokat és vállalkozókat. A nyáron, közvetlen a dán király látogatása előtt, sok volt az épitkezés és tatarozás. Egyik állami épületnél egy ács, magasabb bért követelve, beszüntette a munkát. Az egész Reykjavikban nagy port vert fel ez az első sztrájk. Az izlandi minister személycsen kereste fel a sztrájkoló munkást, szivére beszélve és a haza nevében kérve őt, hogy folytassa a munkát. De az egyszerű emberre nem volt hatással a magas látogatás. Egy napig pihent s csak azután látott a munkához.

Az althing jövő nagy kérdése az egyház és állam elválasztása. A kérdés napirendre kerül s már nagyon beszélnek róla mindenfelé. Az ev. egyház birtokában egy millió koronát érő földbirtok van, ezt a parasztságnak akarják adni egyesek öröktulajdonul, a többség örökbérletbe. A földkezelésről népének érdekében lemond az egyház s általában az egyházi körök nem ellenzik az állam és egyház teljes elválasztását. A jelenlegi minister az elválasztás ellen van, mert nem barátja a papság függetlenségének és szeretné, hogy az egyház továbbra is politikai eszközül felhasználtassék.

III.

Izlandban nincsenek analfabeták, daczára annak, hogy itt nincsen és nem is vihető keresztül az általános iskolakötelezettség. A mint már emlitettük, a XIX-ik századig nem voltak sem

nagyobb helységek, sem városkák Izlandban. Egy-egy templom mellett alig van a paplakon kivül két-három paraszthász, a hivek a messze elterülő tanyákon laknak.

A reformáczió elterjedéséhez füződik az új izlandi irodalom kezdete és a nép olvasni tudása. Népiskolákat itt nem teremtett a reformáczió a tanyák nagy szétszórtsága miatt. Vasárnaponként messzeföldről a templomba sereglett a nép s itt az éneklést megtanulták a felnőttek. Gyermekét minden szülő otthon tanitotta olvasni s a confirmatió előtt a paplakon fejezték be a tanitást. A hosszú téli estéken olvasták a szentirást és a család, szülők, gyermekek, cselédek együtt énekeltek.

Ujabban 120 vándortanitó oktatja a gyermekeket. Ezek a vándortanitók nem birnak kellő képzettséggel s rendesen a semmi másra nem való, gyengébb elem — sokszor zavart radicális fejek — kerül e pályára. Azt mondják, hogy a vallásos érzés azóta hanyatlik az izlandi népnél, mióta a gyermekek oktatását a szülők kezéből a vándortanitók vették át. Reykjavikban és a többi városkában már rendes népiskolák vannak.

Reykjavikban van az egyetlen hatosztályú gymnasium, melyből a görög nyelvet a mult évben küszöbölték ki. A gymnasium igazgatója nagy sajnálkozását fejezte ki e felett előttem, azt mondva: »Jól tudom én, hogy a görög nyelv tanulásának értékét a materialisták felfogni nem tudják. De én féltem hazám művelődését. Eddig mindig volt egy-két emberünk, a ki görögül tudott és igy fentartottuk legalább e gyenge kapcsolatot a classicus ókorral. Most ez a gyenge szál is elszakadt!« Van e gymnasiumon kivül két reáliskola is. A felsőbb oktatást képviseli a Reykjavikban a mult században létesitett lelkészképző és orvosi felsőbb iskola. Ezekben csak Izland részéré nyernek képesitést a növendékek. Az orvosi iskola növendékei kénytelenek egy évet a kopenhágai orvosi facultás szülészeti klinikáján tölteni. Egyeseknek fő vágyuk, hogy Reykjavikban jogi akadémiát felállithassanak. Jelenleg az egész sziget területén hét ügyvéd van s ezért a csekély létszámért, melyet mások nem tekintenek Izland szerencsétlenségének, szükségtelennek tartják a jogi facultás felállitását. Van két állami gazdasági tanintézetük és egy hajózási szakiskola Reykjavikban.

A XIX-ik század elején egyetlen egy könyvnyomda volt a szigeten. Jelenleg 11 könyvnyomda és körülbelül 20 könyvkereskedés van. A 80.000 lakos aránylag rendkivül sokat költ irodalomra. Átlag minden közepes parasztgazda évenként 40—50 koronát költ lapokra és könyvekre. 11 politikai hetilap jelenik meg. A politikai lapok kaucziót nem fizetnek. Sajtópört még nem tárgyaltak e szigeten s általában nonsensnek tartják a gondolatközlés szabadságvesztéssel való büntetését. A lapok mind radikális irányúak. Egy reykjaviki tanár akként nyilatkozott előttem: „nálunk conservativ irányú lap olvasókat nem találna.“

A nép leginkább szeret történelmi és költői műveket olvasni.

Évenként 100 új mű jelenik meg a szigeten. Egyes művet rendesen 1.000 példányban adnak ki.

E kicsiny népnek önálló irodalma van, különösen szépirodalma. A kis népek tudományos irodalomra nem adhatják magukat, mert e téren, mint manapság mindenben, csak a nagy üzemnek van értelme, de a szépirodalom terén termelhet a kis nép is értékes műveket; mert a kedély világa nála még mélyebb és romlatlanabb lehet, mint az agressiv nagy népeknél.

Izland szülötte, a skandináv népek nagy büszkesége a 13-ik században élt *Snorre Sturlassön*, kinek norvég király mondáit nem régen adta ki norvég fordításban illusztrálva a norvég állam (Snorre Sturlasón. Kongesagaer oversat of G. Storm. Kristiania, 1900. 2-den nationaludgave).

A XVII-ik században legnagyobb egyházi és világi énekköltőjük *Hallgrimur Pétursson*, kinek hires passió énekeit feltalálhatni a legfélreesőbb paraszttanyán és halászkunyhóban. A reykjaviki dom előtti emlékoszlopon idézve van egy verse.

A XVIII-ik század végén és a XIX-ik század elején legnevezetesebb költőjük *Jón Thorláksson* (1744—1819.) Klopstock »Messiás«-át leforditotta izlandi nyelvre s dr. Schweitzer németirodalomtörténész állitása szerint, a forditás sokszor felülmulja az eredetit. Nagyon nagy szegénységben tengette életét. 68 éves korában a szegény lelkészköltő akként sóhajtott fel: »A mióta e világra jöttem a szegénység volt életemtársa és ha együttlétünk nem is volt valami kellemes, mégis 68 évig tartottuk ki együtt. Vajjon elválunk-e a jövőben, azt csak az tudja, a ki összeadott bennünket.«

Ezen korszak másik neves költője *Sigurdur Pétursson* (1759—1827). Ez hosszú tartózkodása alatt Dániában teljesen elfelejtette anyanyelvét s visszatérve Izlandba kénytelen volt azt újból megtanulni. Nyelvezetéből többé ki nem küszöbölhette a dán szólás módot. Satyrikus költeményeivel és szinműveivel tünt ki, mely utóbbiakban különösen az Izlandban letelepülő dán kereskedőket ostorozta, kik a benszülött lakosságra ugy tekintettek, mint egy alacsonyabb néposztályra.

Az ujabb izlandi irodalom ujjászületése a franczia juliusi forradalommal (1830) esik egybe. Akkor alapitották az izlandi irodalmi társaságot. *Eggert Ólafsson*, a ki honfitársainak nagy szeretetét vivta ki hazafias költeményeivel, megjelölte a nyelvtisztitás új irányát, mely abban áll, hogy visszatérnek az ősizlandi nyelv aranybányáihoz és azzal visszaadják a nyelv classicus szépségét és kellemét.

A jelenleg élő költők között a legjelesebb költőknek tekintik *Steingrimur Thorsteinsson* és *Mathias Jochumsson*t.

Steingrimur Thorsteinsson a reykjaviki gymnasium igazgatója. 77 éves aggastyán, a ki még nem lépett nyugalomba. Reykjavik utczáin találkoztam a fürge járású öreg urral, a ki megszólitott, csodálkozását fejezve ki a felett, hogy őt még nem látogattam meg. Jóvá tettem hibámat s megigértem, hogy másnap tiszteletemet teszem. Az öreg úr különös előszeretettel forditotta Petőfi költeményeit németből. Megigértem neki, hogy hazaérve elküldöm Neugebauer Petőfi forditását. Az öreg ur felszólitott, hogy mondjam el előtte Petőfi egy-két költeményét magyarul, a minek én szivesen eleget tettem.

Mathias Jechumsson azelőtt Akureyben lelkészkedett. Hálás nemzete az althing által állami költődíjat szavazott meg neki. Örökké vigkedélyű öreg úr, ki az egész utitársaságnak Kopenhágától Reykjavikig felviditója volt – viharban és vészben, mikor a tengeri betegség ugyszólván mindenkit gyötört, ő vigasztalt és honfitársait költeményei elszavalásával épitette. A költődíj sem tette őt gazdaggá; mert önzetlensége és áldozatkészsége határt nem ismer.

Izlandnak van több prózairója is, erősen realisticus irányzattal.

Tudósokat és művészeket is adott a világnak. Thorvaldsen szobrász ősei Izland szülöttei s ezért a nagy művésznek szerény szobrot állitottak Reykjavik piaczán.

IV.

Izland lakosságának túlnyomó része földmíveléssel foglalkozik.

Micsoda földmívelés lehet az ott a magas északon, a hol nem vetnek és aratnak, ahol füvet is csak egyszer kaszálnak?

Izland mezőin kitünően tenyészik a juhnyáj. Apró lovai, melyek oly bizton haladnak a szűk, köves ösvényen, hiresek.

Ujabban sok kis izlandi lovat exportálnak Angliába, Dániába s a lótenyésztésre nagyobb gondot forditanak, mint hajdanta.

Izlandban mindenki lovagol, a kis gyermekektől kezdve az aggastyánokig.

Sokszor elnéztem Reykjavik utczáin ezt a nagy barátságot ló és ember között. A gyermekek úgy játszanak a kis csikókkal, mint nálunk a falovakkal. És az izlandi ló türelmes, szelid, akár élettelen terhet visz, akár élőt.

Régente ez volt az egyedüli közlekedési eszköz, mely fentartotta az összeköttetést a távolfekvő tanyák között s ma is sokan inkább ezen teszik meg az ország egyik végétől a másikig az utat, mint a kényelmes gőzhajón. Az izlandi származású Jonson, kopenhágai egyetemi tanár, minden évben felrándul szülőföldjére és lóháton teszi meg a Reykjavikből Akureybe vezető, 14 napig tartó, fárasztó utat.

Ezek a kis lovak abrakot nem látnak. Volt alkalmam látni, hogy mily gyarló ellátásban részesülnek. Mikor már egy-két órát lovagoltunk, társam hozzám szólott, hogy szálljunk le a lóról, legeljenek egy keveset a lovak, náluk ez a szokás. Útközben volt alkalmam többször látni, mint tartottak igy pihenőt egész karaván ok és utasnak szabad a mező, nem tilos a legeltetés.

A milyen szelid az izlandi lova, olyan szelid a kutyája is. Ez utóbbi nem a macskával, hanem a lóval van örökös hadilábon. Nem láttam sohasem, hogy embert megugatott, vagy megrohant volna; de ha a ló ment tilosba, azonnal hallatta éles hangját.

Izlandban nem szégyen parasztnak lenni. A parasztok önérzetesek, büszkék, meglátszik, hogy sohasem voltak jobbágyok. Nem ritkaság, hogy az úgynevezett intelligens osztályhoz tarto-

zók lesznek parasztokká és parasztleányok mennek férjhez urakhoz, lelkészekhez, orvosokhoz, kereskedőkhöz. A férfiaknak nincs népviseletök, a nők rendesen nemzeti viseletben járnak. Midőn egy izlandit megkérdeztem, hogy miért nincs a férfiaknak népviseletük, válasza az volt: »mi nem akarjuk, hogy a férfiak külső viseletében különbség legyen; mert egy nemzetnek, szabad nemzetnek vagyunk fiai.«

A földmívelés emelésére sokat tesz újabban az állam és társadalom.

»Bunadarfélag« országos gazdasági egyesületet évenként 40—50 ezer koronával segiti az állam. Van ezenkivül még három vidéki gazdasági egyesület. Az országos gazdasági egyesület kiadja a »Bunadarrit« czímű évenként négyszer megjelenő gazdasági folyóiratot, mely eljut a legutolsó tanyáig. A gazdasági egyesüsület szorgalmazása folytán felállitottak két gazdasági tanintézetet, hol hasonlóan a dán gazdasági tanintézetekhez 7 hónapig tart a tanfolyam s nem ifjak, hanem már gazdálkodó parasztok nyernek szakoktatást.

Fő gondot forditanak a tejszövetkezetek és contrólegyletek létesitésére. A tejszövetkezetek száma 34, a mi, ha tekintetbe vesszük, hogy hét év előtt létesitették az elsőt, elég tekintélyes szám. A contrólegyletek száma 20. Ezen egyletek működését nagyon megneheziti a nagy távolság. Az országos gazdasági egylet minden tehén után 1 és fél koronát fizet a contrólassistensnek, a ki évenként 2—3-szor bejárja az egyleteket.

A talajjavitás nagy nehézségekkel jár, de volt alkalmam a gazdasági egylet elnökénél látni, mind fokozzák kitartó szorgalommal a rét hozamát.

A parasztok fele bérlő. A bérföldek az egyház, állam és községek tulajdonát képezik. A bérösszeg a mi viszonyainkhoz képest nem túlnagy. Reykjaviktól kétórányira a Lambhagi — a város tulajdonát képező — puszta bérletéért a bérlő, Kári Laptsson, évi 90 skand. koronát fizet. Az általa bérelt puszta értéke a rajta levő épületekkel együtt 1.900 korona. A bérlőnek van 5 lova, 6 tehene és 79 báránya. Panaszkodott, hogy gyermekei még nem igen segithetnek és cselédet nehéz kapni, különösen a jó cseléd a ritkaságok közé tartozik, a mióta a gyér lakosságú szigetről is megindult a kivándorlás. A gazdasági cselédek fizetése koszton és teljes ellátáson kivül 200—300 korona. részint pénzben, részint ruhában és terményekben. Olyan béresosztály, mint nálunk, Izlandban nincsen. A férfiak 25—30 éves korukig szolgálnak, azután már rendesen önálló bérlőkké lesznek. Az izlandi cselédtörvény nagyon régi és szigorú, a mennyiben a szerződésszegő cselédet, ha nem képes kárpótlást fizetni, börtönbüntetéssel sujtja. A törvény szigorát a cselédek azzal kerülik el, hogy nem szegődnek el egy évre, hanem csak a téli 8 hónapra, vagy a nyári 4 hónapra és igy a törvény nem alkalmazható reájuk, mivel az csak az éves cselédekre vonatkozik.

A 80-as években megindult a kivándorlás Amerikába. Egymásután következő szűk esztendők, szárazság és hideg egyre sanyarúbbá tették a földmívelők helyzetét. Pár év alatt 20.000 izlandi keresett új hazát Amerikában.

A kivándorlás ellen nem alkalmaztak kényszereszközöket, Az első teendőjük volt a földmívelők helyzetének megjavitása. Évek óta fokozatosan eladják az állam birtokában lévő földeket. A befolyó összeget tőkésitik s annak kamatait a parasztság helyzetének javitására forditják. Törekvő és kiválóan gazdálkodó földmíveseknek jutalmakat adnak. A földnélküli munkások földszerzését olcsó kölcsönnel előmozditják.

A kivándorlás ma már nagyon kisméretű, pedig a kivándorlási ügynökök ugyancsak működnek. Izland északi részén utazva volt alkalmam tapasztalni, hogy ez ügynökök egészen szabadon járnak-kelnek és igérgetnek a népnek jobb jövőt. Egy izlandi utitársam állitása szerint, a ki egyszer Izlandból kivándorolt, az többé vissza nem jön; mert az izlandi parasztléthez születni kell. A kivándorlottak és az anyaország lakosai között meg van az elég erős szellemi kapcsolat. A huszezer amerikai izlandinak van két hetilapja. A legjelesebb papokat küldik utánuk az anyaországból.

Az izlandi paraszt zárkózott természetű s nem oly hevülékeny, mint a dán paraszt. A hosszú téli estéket énekléssel, olvasással töltik el. Nem egy egyszerű parasztházban láttam a könyvek mellett harmoniumot, melyen nemcsak egyházi énekeket, hanem világiakat is játszanak. Körülbelül 30 év óta a tüdővész — ez az azelőtt ismeretlen betegség e szigeten — is szedi áldozatait. A szobák tisztaságára nagyobb gondot forditanak s nem ritkaság parasztházban sem a higienikus követelményeknek megfelelő köpőcsésze. A nép erkölcsi állapota jobb mint másfelé, daczára az alkohol meglehetős élvezetének. Zárt ajtókat Reykjavikban és a többi városkában nem lehet találni. A nagy tömegekben való együttélés képezi az erkölcsi élet legnagyobb veszedelmét, mig az elszórt tanyák és benső családi élet legjobb külső óvszer az erkölcsi pusztulás ellen. A verekedő és rabló vikingek utódai a kereszténység és rendezett állami lét behatása alatt megszelidültek. Az izlandiak mindnyájan lelkes hivei az antimilitarismusnak. Ők a katonáskodást nem ismerik, mert náluk nincs általános, sem részleges védkötelezettség. Fjordjaikban megjelennek a franczia, angol, dán hadihajók. Ezek az uszó szörnyetegek teszik a létet biztossá a sziget partjain, a hová egykor a tizenhetedik században elkalandoztak az arab kalózok és férfiakat, nőket a távol keletre rabságba hurczoltak.

Izland legnagyobb ellensége, az alkohol ellen is, sikerrel és kitartással küzd. A zord klima kedvezett az alkoholnak s mig Izland alkotmányát vissza nem nyerte, a dán kereskedők jó üzletet csináltak az alkohol elhelyezésével. Az első mértékletességi egyletet 1876-ban *Jonsson Magnus* lelkész alapitotta az ország északkeleti részében. Jonsson fáradhatatlanul munkálkodott és küzdött az alkohol ellen, de nem nagy eredménynyel. Kiadott egy vaskos könyvet »Bindindisfraedi« czím alatt, melyben honfitársait az alkohol elleni küzdelemre hivja fel. A nyolczvanas évek végén az angol Good-templár páholy Akureyben talajt nyert Lied norvég czipész buzgólkodása folytán. A következő évben már Reykjavikban is megalakult a páholy és működésének súlypontját ide helyezte át. Ma már tizenötezer

tagja van a Good-templár páholynak Izlandban. Reykjavik nagyobb szállodáját a hotel Izlandot megvették s csak idő kérdése, hogy nem veszik-e meg a másik szállodát is, a mely ez idő szerint az egyedüli hely, a hol Reykjavikban szeszes italokat mérnek ki. A nyáron a hotel Izlandot kiakarta bérelni a hatóság azon időre, a mikor a dán király a dán parlament tagjaival ellátogat a szigetre, ott akarva elszállásolni a dán parlament tagjait. Megkérte a páholyt, hogy e látogatás idejére függeszsze fel a szeszes italok kimérésének tilalmát a szálloda éttermében. A válasz tagadó volt s igy más szállás után kellett nézni.

Az alkoholellenes mozgalom érezteti hatását a törvényhozásban. Vasárnap és ünnepnapokon tilos a szeszes italok elárusitása. Szeszes italokat Izland területén készitени és gyártani nem szabad. A ki szeszes italokat árul, minden elárusitó helyiség után 800 koronát köteles fizetni az államnak. A törvényt kijátszák, a mennyiben az angol visky-gyárosok közvetlenül a fogyasztóknak szállitják készitményeiket. A visky-ügynökökkel együtt utaztam s volt alkalmam látni, hogy jó üzleteket csinálnak. Angliából nyert hatalmas inditást a mértékletességi mozgalom, de ugyancsak Angliából szállitják tovább a viskyt, megmérgezve a sziget lakosságának nagy részét. Jelenleg az antialkoholisták élénk agitatiot fejtenek ki oly irányban, hogy a törvényhozás tiltsa be teljesen a szeszes italok behozatalát a szigetre.

Izlandnak van élénk társadalmi élete ott a magas északon, a hol a jég és dermesztő hideg nem nagy távolságra a szigettől lehetetlenné tesz minden emberi küzdelmet és mozgalmat. Az emberlakta vidék ez utolsó bástyája tanuságot tesz arról, hogy a becsületes törekvés és küzdelem sehol sem eredménytelen.

Szeberényi Lajos Zs.

A készfizetések és a disagio kérdése a magyar bank-enquêten.

A bank-enquêten a legalaposabb vita a 11. kérdőpont [1]) körül fejlődött ki. Ez a vitatkozás oly arányokat öltött, hogy érdemes vele külön tanulmány keretében foglalkozni. Az enquêtenek tulajdonképen ez a discussió adta meg a szinvonalat, a mely mindvégig igen emelkedett maradt. Szakértőink a legjobb tudásukat vitték ütközetbe e kérdés tisztázása végett. A vitából kihámozhatjuk azt az eredményt, hogy a készfizetések megkezdése tekintetében ma már korántsem oly egységes a közvéleményünk, mint akár csak egy-két évvel ezelőtt is, a mikor még kivétel nélkül mindenki a készfizetések felvételét követelte. Ma már akadnak igen tekintélyes hangok, a melyek a készfizetéseket nem tartják panaceanak gazdasági téren, hanem a nélkül is el tudják képzelni egy ország pénzszervezetét. Igy szükségtelennek tartották a készfizetések felvételét az enquête résztvevői közül Chorin, Pallavicini, Tauszik, Szabó és Mezey (utóbbi kivánatosnak tartja ugyan, de nem feltétlenül szükségesnek). Pallavicini szintén óhajtaná a készfizetéseket, de a magyar bankra nézve egyenesen veszélyesnek tartaná a rendszabályt.

A készfizetések feltétlen hivei Kornfeld, Barta, Walder, Dessewffy, Lányi, Lánczy, Jellinek, Corossacz, Mandello, bár az utóbbi nem tartja a pénzszervezet legideálisabb módjának. Fürst csak az esetre óhajtja a készfizetéseket, ha Ausztriában is behozzák, mig Jankovich az uj bankkal csak a második esztendőben vétetné fel a készfizetéseket.

Vegyük már most sorba, hogy mivel indokolták az egyes szakértők a készfizetések szükségét és mivel annak helytelen voltát.

Barta szakértő Holló képviselő kérdésére válaszolva kijelenti, hogy ha a magyar bank nem lenne készfizető, hatalmas disagió támadna. Erre azt jegyezte meg Földes Béla képviselő, hogy az angol bank, meg az osztrák nemzeti bank sem voltak kezdetben készfizetők.

Walder igazgató nagy elme éllel igen czélszerű korlátozást ajánl a készfizetésekre nézve, hogy a bank beváltási kötelezettsége csupán a főintézetre korlátoztassék. Bár a készfizetések megkezdését szükségesnek tartja, mégis előre kilátásba helyezi,

[1]) A 11. kérdés igy hangzott: »Szükséges-e, hogy az önálló magyar bank már keletkezésekor készfizető bank legyen? s pénzünk érték-állandósága minő intézkedésekkel biztositandó?«

hogy később kénytelen lesz a bank azt beszüntetni. Walder és Dessewffy szerint a következő dilemma előtt állunk: a készfizetések felvétele súlyos kalamitásokba sodorja az országot, a készfizetések fel nem vétele pedig úgyszólván kizárja a bank sikeres működését. A készfizetések elhalasztásának következményei közül felemliti Walder, hogy nehéz volna ezentúl papirjaink elhelyezése a külföldön, mert Ausztriában a jegyzések megnehezittetnének és fix átszámitási árfolyamot kötnének ki. Mindkét körülmény ép úgy be fog következni, ha meglesznek a készfizetések, mintha nem lesznek meg. A párisi és londoni tőzsdén ma sem lehet a nélkül kotiroztatni, az osztrákok pedig már most igyekeznek fix átszámitási árfolyamokat kikötni, a nélkül, hogy tudnák, készfizető lesz-e a bankunk vagy nem. Ez a kérdés nem függ össze a készfizetésekkel, hanem egész más okon múlik. Magyarország rá van szorulva a külföld hitelére. Ilyenkor pedig drágább a hitel. Tudja ezt a külföld és Ausztria is, a hol kölcsöneinket eddig felvenni szoktuk. Tehát az ebbeli áldozatok nem lesznek majd nagyobbak az eddigieknél. Az, hogy hitel egyáltalán kapható nem volna, mint tavaly történt, igen ritka dolog. Ilyen eshetőségek igen távoli időközökben ismétlődnek csak és ezek ellen, a mint láttuk a multban, a közös bank sem védett meg bennünket. Mire ismét előfordulhatnak, már oly javult, consolidált viszonyokat találhatnak nálunk, hogy baj ebből nem származhatnék. De ha mégis előfordulna ilyesmi, hát mire való tulajdonképen a jegybank aranykészlete, ha nem arra, hogy az országot válságos időkön keresztülsegitse? Azt hiszem, egyéb hivatása nem is lehet az aranykészletnek. Ha a külföld ily időkben az árfolyamok szilárdsága alapján meggyőződik a bankunk solventiájáról, ez megaczélozza a külföld bizalmát irántunk.

Mandello helyesen jegyzi meg, hogy a készfizetés nem fogja feltétlenül a külföldi piaczok megnyerését jelenteni. Szerinte ez a viszonyoktól függ. Én azonban azt hiszem, hogy az ok inkább a külföldi tőzsdék előitéletében, conservativismusában rejlik. Aranyczimletnek csak azt tekintik Párisban, a mely párisfrankról szól, Londonban pedig csak azt, a mely angol fontról szól, minden más valuta nem arany e piaczok szemében, ha még oly készfizető is az illető ország pénzszervezete. Japán, a melynek tiszta aranyvalutája és készfizető bankja van, csak úgy tudott Londonban pénzt kapni, hogy a papirjait fontokban állitotta ki, a délamerikai és a balkán államok csak úgy tudnak a nyugati piaczokon pénzt szerezni, ha a czimleteik frankról vagy fontról szólnak. Itt egyáltalán nem jön tekintetbe az illető ország valutája. Ennélfogva mi sem várhatunk semmit ily irányban a készfizetések kötelező voltától. Az orosz kölcsönök mind márkáról vagy frankról szólnak a szerint, a mint Német- vagy Francziaországban bocsáttattak ki, a legutolsó kölcsön egy része még koronáról is, mivel az osztrák piacz részére is volt szánva, de sohasem belföldi valutáról vagyis rubelről. Az már bevett szokás, hogy a kölcsönadó országok igy diktálják a feltételeket, és ezen mitsem változtathatunk. Ha új kölcsönt óhajtanánk az új bank felállitása után Ausztriában felvenni, az osztrák bankigazgatók bizonyára első-

sorban azt fognák kérdezni, hajlandók vagyunk-e a czimleteinket osztrák koronáról kiállitani és nem azt, hogy a magyar jegybank készfizető-e vagy sem, mert az őket a papirok elhelyezése tekintetében nagyon kevéssé érdekli. A bankigazgatók tisztában vannak azzal, hogy mit jelent manapság ez a szó: készfizetések. Minden egyebet jelent, csak aranyat nem. Azt mondja továbbá Mandello, hogy az egyszerű törvénybeiktatás még nem jelenti, vajjon tényleg készfizetések lesznek-e nálunk. Ha az általa felhozott különféle rendszabályok (premium stb.) helyett azt proponálta volna, hogy a törvényben és a bank szövegében meghagyjuk a készfizetésre való kötelezettséget, de annak érvényesitését valamely okból függőben tartsuk, a mint ezt Tauszik is kivánta, akkor nagyon helyes az álláspontja. Azt senkisem kivánja, hogy e két helyen a rendelkezés ne legyen meg, hanem csak arról van szó, hogy a bank tényleges magatartása ne legyen készfizető olyankor, a mikor az arany speculativ elvonása lehetővé válik. Ilyenkor legyen a banknak joga megtagadni az arany kiszolgáltatását.

Jankovichnak az a tétele, hogy készfizetések és rendezett valuta mellett mindig annyi érczpénz marad az országban, a mennyire a forgalomnak tényleg szüksége van, helyes lehet pénzbőség idejében, de nem állja meg a helyét szűk pénzviszonyok esetében és oly országban, a hol, mint nálunk, a forgalomban nincs aranypénz. Ilyen országokban speculativ módon vonják el az aranyat, a mit pedig egy készfizető bank nem tud megakadályozni. Jankovich szerint, ha elrendeljük a készfizetéseket, a helyzet csak annyiban fog változni, hogy a bank köteles lesz megtenni azt, a mit eddig önszántából megtett. Ez nem egészen igy van, mert a bank ma speculativ jellegű aranyelvonást nem honorál, csupán a váltóárfolyamokat szabályozza. A mi valutánk e szerint nem stabilisált papirvaluta, a hogy Jankovich nevezi, a mely az osztrák-magyar bank kegyelmétől és ügyességétől függ, hanem aranyvaluta a legtökéletesebb formában, a mely nem függ az arany szeszélyeitől és nem bir annak hátrányaival, ellenben összes előnyeit magában egyesiti.

Jankovich többek között azzal is magyarázza a készfizetések elleni hangulatot Ausztriában, hogy ott igen kevesen vannak, a kik a közgazdaságnak e bonyolult jelenségeit felfogni és megmagyarázni képesek volnának. Azonban ez alapos tévedés, mert ott igen sok gyakorlati és elméleti szakember van, a kik úgyszólván kivétel nélkül ellenesei a készfizetéseknek. Lányi szerint egy ország valutájának nemzetközi positióját csak úgy biztosithatja, ha a készfizetések alapjára helyezkedik. Ennek megczáfolására elég utalnom Romániára, a mely ország valutájának, készfizetői szervezete daczára, nincs nemzetközi positiója. Erre nézve még számos hasonló példát lehetne felhozni. Az aranyforgalom szerinte csak azon országokat keresi fel, a honnan az aranyelvonás lehetősége is meg van. Ennek az ellenkezőjét tapasztalhatjuk, ha végignézünk a következő országokon: Olaszország, a monarchia, a balkán államok, esetleg Németország, stb. Az arany szerinte nemcsak kifolyik egy országból, hanem valamely módon feltétlenül ismét vissza is folyik az illető

országba, pl. az árúforgalom, vagy hitelműveletek utján. Ez nehezen indokolható állitás.

Azt hozza fel továbbá, hogy az arany mindenütt megmarad, a hol első sorban aranyat talál; az ezüsttel is párosul, csak a papir feltétlenül mesalliance neki. Igy állitva fel a tételt, az aranyra nézve az az ezüstpénz, a mely a különféle országokban van meg, vagyis az elértéktelenedett ezüstpénz, ugyanaz, mint a papirpénz, tehát a tétel nem vonatkoztatható reája. Ellenben igen jól itéli meg a viszonyokat, a mikor azt mondja, hogy hiba volna a készfizetések kérdését pusztán a fizetési mérleg szempontjából eldönteni.

A készfizetések felvétele esetében Lányi szerint az arany értéke határt szabna pénzértékünk hanyatlásának. Ezt az állitást csak azzal a megszoritással fogadhatjuk el, hogy attól függ, miféle készfizetéseket gondol és hogy meddig volnánk képesek és hajlandók a rendszabályt egy huzamosabb időn át tartó aranyelvonás esetében fentartani.

Ezzel kapcsolatban kitérek azokra az ellenvetésekre, a melyek a bank-enquêten a Knapp-féle elmélettel szemben felhozattak. Teszem ezt azért éppen Lányi szakvéleményével kapcsolatban, mivel ő foglalkozott vele leghosszasabban a készfizetések kérdésénél.

Lányi azt mondja, hogy ha az egész világgazdaság devizaspekulációk által akarná kiegyenliteni a váltóárfolyamok körül jelentkező ingadozásokat, akkor a vége az lenne, hogy a tömérdek ellenspekuláczió egymást nullifikálná és ugyanoda jutnánk a pánczélszobákba zárt aranynyal, mintha papirosvalutánk volna. Erre az a megjegyzésem, hogy ma még nem az egész világ akarja a váltóárfolyamok ingadozásait ily módon ellensúlyozni, hanem csak egyes országok. Hogy mi lesz akkor, ha tényleg be fog következni az, a mitől tart, arról ráérünk majd akkor gondolkozni, a mikor ez bekövetkezett. De addig is élhetünk a váltóárfolyamok szabályozásának eme gazdaságosabb módjával, a mely kevesebb áldozattal jár, mint egy aranykészlet fentartása és a mely ennélfogva szegényebb országoknak való, olyanoknak, mint pl. mi vagyunk. Szegény ember vizzel főz; mi arany helyett devisákkal stabilizáljuk váltóárfolyamainkat addig, a mig az állandósitás e módszere lehetséges és a mig annyira nem utánoznak bennünket, hogy a szabályozás lehetetlenné válik. De ha valaki a miatt, hogy ez a rendszer valaha felmondhatná a szolgálatot, már a priori elvetné, az ugyanazt teszi, mint a ki inti az emberiséget, hogy már most takarékoskodjék a kőszénnel, mert lészen idő, a mikor ki fog fogyni és akkor vajjon mivel fognak a mi szegény utódaink füteni. Ez az intelem aligha fog bárkit is arra inditani, hogy ne szénnel fütsön, hanem valamely drágább anyaggal. A mig szénnel füteni lehet, mindenki azzal fog füteni, mert az a legolcsóbb fütőszer. Megengedem, hogy lehet mással is fűteni. Délamerikában pl. egy időben ürühússal fütötték a vonatokat, annyi volt az ürühús. A légszeszfütés is kényelmesebb a szénfütésnél, de azt csak gazdag emberek engedhetik meg maguknak, ép úgy, mint az aranykészfizetések luxusát csak a gazdag népek. Lányi végül

arra az eredményre jut, hogy a Knapp-féle theoria csak ott válik be, a hol nincs szükség reá. Nézetem szerint azonban csak azért nem érvényesülhet mindenütt, mert még nem alkalmazták mindenütt. Csak ha ez bekövetkeznék, lehetne megállapitani, hogy hol válik be és hol nem. Én azt hiszem, hogy mindenütt beválik, csak az egyik országban nagyobb apparátus kell hozzá, mint a másikban; az egyik országban könnyebben szabályozhatók a váltóárfolyamok, a másikban meg nehezebben.

A Knapp-féle elmélet különben nem ajánl egy bizonyos rendszabályt, hanem csak egy főczélt állit fel: az árfolyamok megszilárditását. Az erre szolgáló eszközökre nézve a theoria igen tág teret enged és Knapp könyvében csupán azoknak osztályozására szoritkozott.

A Knapp-féle elmélet igazi lényegét az enquêten felhangzott támadásokkal szemben hárman is megvédelmezték, a nélkül, hogy a tan védelmére akartak volna kelni, még pedig Földes Béla, a bizottság tagja, továbbá Pallavicini őrgróf és Mezey Gyula.

A bank csupán az állam megbizásából és helyette végzi a valuta szintentartásával járó functiókat. Az árfolyamok mesterséges befolyásolása csak akkor járhat sikerrel, ha az állam a bank háta mögött áll és esetleg áldozatoktól sem riad vissza. Ha tehát az államnak megvan az ereje a valuta fentartására, ha a háztartása egyensúlyban van, ha a szelvényeinek kifizetésére szükséges összegeket a kellő időre mindig készletben birja tartani pénztáraiban, akkor nem tudom megérteni, hogy miért nem tudná ezt a belföldi pénzmennyiséget bármikor külföldi fizető eszközökké átalakitani.

Mezey szerint a készfizetések vagy mindkét nemzeti banknál legyenek meg, vagy mindkettőnél maradjanak felfüggesztve. Különben nem látja biztositottnak annak a lehetőségét, hogy a készfizetések mindjárt kezdettől fogva felvétessenek.

A készfizetések kérdésében Chorin Ferencz éles megfigyeléssel mutat rá, hogy aranyban fizető bank csak egy van: az angol bank. Felsorolja az összes figyelembe jövő országokat, de sehol sem látja a készfizetéseket biztositva. Utal Spitzmüllerre, a ki éppen azzal indokolja a készfizetések elodázását, a mivel a mi szakértőink annak megkezdését sürgetik. Spitzmüller szerint a monarchia fizetési mérlegének passzivuma 150—400 millió körül van; az osztrák-magyar bank pedig mégis fenn tudta tartani a paritást készfizetések nélkül is. A mi szakértőink olyas valamit kivánnak a magyar banktól, a mit szerinte az előrehaladottabb országokban sem tudtak elérni. Ő nem akar a magyar banktól többet követelni, mint a mennyire a közös bank van kötetezve, mert nem lehet tudni, mily támadásoknak lesz az új bank kezdetben kitéve, hogy az új rendszer discreditáltassék. Ha egy bank — úgymond — úgy vezeti az üzleteit, hogy a készfizetéseket bármely pillanatban megkezdhesse, az ily bank irányában nem lehet bizalmatlan a külföld, ha effective nem készfizető is. Jellinek azzal indokolja többek között a készfizetések elkezdésének szükségességét, hogy ez a másfél milliárd közös államadósság átvételének és a kiegyezési zárjegyzőkönyv-

ben foglalt államközi fizetéseknek előfeltétele. Azt következteti ebből, hogy Ausztriának is fel kell majd vennie a készfizetéseket. Ausztriának, bár hitelezőnk, időről-időre szintén készpénzben kell majd minálunk fizetéseket teljesitenie.

Ezek után még csak röviden kivánok foglalkozni e kérdéssel. A készfizetésekkel ma úgy vagyunk, hogy az inkább csak általános kitételnek tekinthető, mert oly sok árnyalata van, hogy annak megjelölése nélkül a kifejezésnek csak gyüjtőfogalmi jelentősége van. A készfizetések egyik válfaja az az őszinte készfizetés, a milyen Anglián kivül sehol sincs, mivel ott a bankjegyek kizárólag aranyra szólnak. Az angol teljesen magánügynek tartja azt, hogy él-e azzal a jogával, hogy a birtokában levő bankjegyet presentálja az angol banknál és hogy az igy nyert aranynyal mit csinál. Az arany exportálásában az angol semmi közérdekellenes dolgot nem lát, ellentétben az egyéb országokban uralkodó felfogással, a hol a bankjegyek tömeges beváltását az aranynak külföldre küldése czéljából hazafiatlan dolognak tartják és megbélyegzik. Egy másik nuance-a a készfizetéseknek Francziaországban található, a honnan szintén lehet ugyan aranyat beszerezni, de csak prime-el, mert a jegybank mindent elkövet, hogy a bankjegyeken levő igéret szellemét megkerülje és arany helyett ezüsttel fizessen. Egy harmadik változata a készfizetéseknek a német eljárás, a mely abból áll, hogy a német birodalmi bank kivánatra fizet ugyan aranyban, de a közvélemény és a kormány a legerősebb hivatalos és nem hivatalos pressiót gyakorolja a bankári körökre, hogy ne küldjenek aranyat a külföldre. Ezzel el is érték, hogy onnan nem megy ki az arany, noha Németországban ezt is készfizetéseknek nevezik. Utóbb már Angliában is kezd ez a felfogás lábrakapni. Nemrégiben egy angol napilap aggodalmát fejezte ki azon, hogy oly sok arany megy ki Angliából Németország felé. Azonban nem annyira az arany kiszivárgásán aggódott az angol lap, hanem inkább azon, hogy épen Németországba megy, a honnan nem lehet többé visszaszerezni. Vagy talán oly készfizetést gondolnak, a minő Romániában van, a hol úgy akarják elriasztani az embereket az arany felvételétől, hogy vagy megváratják őket órák hosszat, a mig elmegy a kedvök, vagy pedig egyenkint számolják le a napoleon-aranyakat és ha időközben dél lesz, az orra előtt becsapják a pénztár üvegajtaját és délutánra ujra beidézik, vagy pedig ha az illető idegen, egyáltalán nem adnak neki aranyat, kivéve ha az fenyegetésre fogja a dolgot.

A szakértőink közül egyik sem emlitette, hogy a készfizetések ezen árnyalatai közül melyiket tartja kivánatosnak. Egyedül Chorin elemezte a készfizetéseket a fenti formában és ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy nem tartja szükségesnek a készfizetést. Vajjon szakértőink azt a becsületes aranyfizetést óhajtják-e, a minő Angliában van. Ez okvetlenül magas kamatlábat jelentene, de nemcsak a külön, hanem a közös banknál is, és ha más országok nem tudták keresztülvinni, mi sem fogjuk tudni. Avagy a franczia formát kivánják-e ezüstpremiummal kapcsolatban; ennek a hátrányait már emlitettem. Vagy a német mintát akarják-e, a mikor a készfizetések csak

papiron vannak meg, de a külföld nem veheti igénybe. Ez esetben az a külföldre nézve annyi, mintha meg sem volna, tehát a disagionak nem lehet ellenszere.

Készfizetésnél egyesek paritáson megszerzik a banktól az aranyat, a mikor magas a külföldi váltók árfolyama, kiküldik és az igy szerzett külföldi követelést a magas árfolyamon eladják. Ha a bank nem köteles aranyban fizetni, ez az aranyspeculatió lehetetlenné válik. Mert egyéb jelentősége a készfizetéseknek nincsen. A belföldre nézve közömbös, hogy a bank beváltja-e a jegyeit vagy sem, jelentősége ennek csakis a külfölddel való forgalomban van. Ha a bank nem köteles a jegyeit beváltani, hanem e helyett csak az árfolyamokat szabályozza, akkor ugyanazt a procedurát, a melyet készfizetések mellett az aranyspeculánsok végeznek, maga a bank lesz kénytelen végezni; ha nincs elég külföldi követelése, hogy a váltóárfolyamok emelkedését megakadályozza, maga fogja az aranyat külföldre küldeni és ily módon követeléseket szerezve a külföldön, azokat a piacznak kínálni, hogy a váltóárfolyamokat ismét lenyomja. Itt a különbség tehát abban van, hogy a transactió nyeresége nem egyes speculánsoké, hanem a banké lesz, a melynek nyereségében az állam részesedik, továbbá abban, hogy ily transactió csak akkor fog megtörténni, a mikor a viszonyok azt parancsolólag előirják, a mikor a közérdek, a valuta fentartása megkivánja, nem pedig akkor, a midőn egyesek nyerészkedni akarnak és e czélból az ország aranykészlete ellen támadásokat intéznek, a mi ellen a kamatlábemelés távolról sem biztos ellenszer, a mint azt az események ismételten bebizonyitották. Magas váltóárfolyamok esetében a készfizető bank vagy magukra hagyja az árfolyamokat, akkor az aranyát veszti el, vagy pedig devisákat ad el és akkor a devisái sem maradnak meg, az aranyát is elvonják, mig ha a bank nem készfizető, az aranya csak akkor kevesbedhetik, ha a bank azt közérdekből elkerülhetetlennek tartja. A készfizetések úgy tünnek fel nekem, mint például Bulgáriában a külföldi postautalványoknál követett eljárás. Ha valaki ott pénzt akar postautalványon Párisba küldeni, a posta minden kifizetendő párisi frankért egy leva befizetését követeli. Olyankor tehát, a mikor a párisi frank többet ér mint a bolgár leva, a bankok tömegesen küldenek postautalványon pénzt Párisba, hogy ezt az ostoba rendszabályt kihasználják. A valuta szempontjából ezek a pénzküldések veszélytelenek, de a posta adja meg az árát, mig a magánosoknak megmarad az árfolyamnyereség. Azok, a kik ezen nyerészkednek, természetesen azt fogják mondani, hogy ez a legtökéletesebb utalványozási rendszer, mert nyerészkedhetnek rajta. Hogy az államra és közérdekre nézve is a legtökéletesebb-e, annak bebizonyitása már sokkal egyszerűbb. Épp igy vagyunk a készfizetéssel is, a mely a külföldi aranyspeculánsok szemében lehet a legtökéletesebb rendszer, az állam szempontjából azonban nem okvetlenül az.

A készfizetések fel nem vétele tehát abból a szempontból is jogos, mert ily módon az állam a bank útján esetleges aranycserék által oly nyereséghez jut, a mely kárpótolhatja a valuta fentartása érdekében kifejtett oly működésénél, a mely a viszonyok változásával áldozatokkal is járhat.

Eltekintve attól a kérdéstől, hogy az aranyspeculatió és üzérkedés jogosult-e vagy nem, a készfizetések felvétele csak úgy volna észszerű és annak rossz hatásai csak úgy volnának elkerülhetők, ha a devisák minden néven nevezendő megszoritás nélkül lennének az érczkészletbe beszámithatók, a hogy ezt Keller Rudolf a »Prager Tagblatt« egy czikksorozatában igen szellemesen kifejtette. Ebben az esetben a jegybank a devisapiaczon mindig kipótolhatná azt a vérveszteséget, a melyet az aranyelvonás által szenvedne, minthogy a kivitt arany ellenértéke valamilyen devisa formájában a piaczon okvetlenül felszinre kerül, a mit a bank azután érczkészlete számára visszavásárolhatna. Hát az igaz, hogy a bank szempontjából ez bizony igen sovány üzlet volna, mert az aranyat a paritáson köteles kiadni, a pótlására szolgáló devisát ellenben a magasabb piaczi árfolyamon volna kénytelen megvásárolni. De a közérdek szempontjából ebben az esetben az ügynek nem lenne további jelentősége.

A 11. kérdőpont második része arról szólt, hogy pénzünk értékállandósága milyen intézkedésekkel volna biztositható. A kérdés e részének szövegezése nem mondható szerencsésnek. Helyesen úgy kellett volna e kérdésnek hangzania, hogy mily intézkedések szükségesek az iránt, hogy az osztrák és a magyar bankjegy között ne lehessen értékkülönbség. A két kormány tudvalevőleg megegyezett egymással arra nézve, hogy külön jegybankok felállitása előtt preventiv intézkedések teendők a disparitás hatásainak elkerülésére. Hogy ezek a rendszabályok melyek volnának, ezt a kérdést kellett volna a szakértőknek megbeszélniök, tisztázniok. Hogy nem ezt tették, azt a kérdés helytelen szövegezésének lehet csak tulajdonitani. E hatások elkerülésének egyedüli módja magának a disparitásnak elkerülése, ennek pedig egyedüli eszköze: kartell-bankok létesitése, illetve a jegyek kölcsönös elfogadása. Erről pedig egyik szakértő sem tett említést. A kérdésnek ezt az oldalát egyik szakértő sem világitotta meg. Egyesek a biztos agiót helyezték kilátásba, mások azt állitották, hogy nem kell agiótól tartani. Hogy azonban egy esetleges agió elkerülésére volnának-e preventiv eszközök, azt egyik sem emlitette, pedig a kérdés éppen e körül forgott. Nézetem szerint sem a készfizetések, sem pedig a helyes devisapolitika magukba véve nem jelentenek panaceát az agió ellen. Ezek csak oly módszerek, a melyek egy keletkező agiót esetleg nivellálhatnak, de azt sem egészen bizonyosan. A bankbizottságnak az enquête megtartásával kifejezetten az volt a czélja, hogy a kérdés a gyakorlati oldaláról világittassék meg. E helyett a szakértők a várható agióra nézve hosszas fejtegetésekbe bocsátkoztak, a melyek tudományos szempontból igen becsesek s mint ilyenek az enquête résztvevöinek dicséretére válnak, a nélkül azonban, hogy a kérdést a megoldáshoz közelebb hozták volna. E válaszok tehát tisztára akademikus jellegüek és ennek határozott hangsúlyozásával foglalkozunk velök ugyancsak akademikus szempontból.

Azoknak, a kik a disparitás biztos bekövetkezését jósolták, okoskodása a fizetési mérleg-elméleten alapul és e tekintetben

is teljesen Fellner Frigyes dr. erre vonatkozó művére alapitották összes conclusióikat, abból vonják le legmesszebbmenő következtetéseiket.

A fizetési mérleg összefüggését a valuta fentartásával senki sem akarja elvitatni, csupán nem szabad a fizetési mérleg passivitásához mindazokat a messzemenő következtetéseket fűzni, a melyeket a szakértők fűztek hozzá. A fizetési mérleggel kapcsolatban csak egyetlenegy szakértő utalt annak a szükségére, hogy distingválnunk kell fizetési és követelési mérleg között s ez a szakértő Mandello volt. A fizetési mérleg jelentősége annyira módosul a statisztika által meg nem fogható tételekből álló követelési mérleg keretében, hogy a hatásai nem lehetnek oly messzemenőek, mint általában hiszik. Például Németország fizetési mérlege Barta és Walder szerint 500 millióval activ, mig ellenben Schär tanár a váltóárfolyamok alapján a »Berliner Tageblatt«-ban kimutatta, hogy Németország követelési mérlege sok év után ez év junius hó 4-én volt először activ. Schär szerint, a kinek tollából mostanában jelent meg »Zalungsbilanz und Discont« czimű érdekes munka, az eddigi kisérletek, a melyek az egy évi forgalmon belül származó kötelezettségekből és követelésekből fizetési mérleget állitanak fel, értéktelenek, mivel az adatok sok tekintetben önkényes becsléseken alapulnak. A valuta értékállandóságát csakis a pillatnyilag esedékes követelések és tartozások alakulásából lehet megitélni, tehát csakis a követelési mérlegből. Minthogy pedig ezt viszont a váltóárfolyamok ingadozásából lehet megállapitani, Schär a maga módszere szerint megfigyelte őket és igy jutott a fenti eredményre. Különben maga Fellner, a kinek tekintélyére oly gyakran történt hivatkozás, mondja a könyvében, hogy valamely passiv fizetési mérleggel biró országnak gyakran lehet kedvező váltóárfolyama és viszont valamely activ fizetési mérleggel biró országnak kedvezőtlen árfolyama. Mert — úgymond — a váltóárfolyam nem a tartozások és követelések egyenlegéből alakul, hanem a pillanatilag esedékes fizetések egyenlegéből. E szerint a fizetési mérlegnek csak azok a tételei gyakorolnak hatást a váltóárfolyamokra, a melyek éppen esedékesek. Éppen azért csak bizonyos korlátozással mondhatni, hogy a külföldi váltóárfolyamok a fizetési mérleg állásáról a legmegbizhatóbb felvilágositást adják. Eddig Fellner. Ez utóbbi tételt megforditva, mondhatjuk tehát, hogy a fizetési mérleg még nem ad képet a váltóárfolyamok várható alakulásáról külön bank esetén, mivel az a mindenkori követelési mérlegtől fog függni, a melynek alakulását nem lehet előre megállapitani. Minthogy a két ország közötti fizetések időpontja nem mindig esik egybe, elő fog fordulhatni, hogy Ausztriának olyankor lesznek fizetései Magyarországon, a mikor nincsenek követelései velünk szemben, ilyenkor tehát kereslet lesz a magyar váltók irányában és a magyar korona paritáson vagy azon felül fog állani. Ellenkező esetben azon alul. De azt kimondani, hogy a magyar koronának állandóan, kivétel nélkül disagiója lesz az osztrák pénzzel szemben, teljesen önkényes hypothesis.

A fizetési mérleg elméletének merev alkalmazásával szemben áll Pallavicini őrgróf álláspontja, a mely szerint a valuta a pénzügyi helyzettel, az állami pénzügyekkel, az államháztartással függ össze. Ha az állam pénzügyi egyensúlya meglesz, nincs mitől tartanunk a valuta tekintetében. Ezt látjuk, ha a multat nézzük, az osztrák-magyar bank történetét vagy az olasz bankét; a kérdés súlypontja nem annyira a bankban, mint az államban keresendő. Ugyanezt az elvet vallja Mezey is, a kinek a tárgy igen mély ismeretére vall abbeli kijelentése, hogy a pénzérték állandóságának fentartására a bank nem teljesen képes, hanem ennek első és legfontosabb tényezője maga az állam. Felsorolja erre, hogy melyek az állam feladatai ez irányban: rendezett államháztartás, rendezett politikai, gazdasági és jogi viszonyok, stb. Mezey szerint sokan erősen vitatják, hogy a fizetési mérleg theoriája minden formájában és az ahhoz fűzött összes következtetések nem egyebek közgazdasági tévhitnél. A nemzetgazdaságtanban újabban az a helyes irányzat kap lábra, a mely a fizetési mérlegtől megtagad minden nagyobb jelentőséget. Fellner adatai — úgymond — igen tanulságosak a jövőben követendő gazdasági politikának szempontjából, de oly messzemenő következtetéseket a valutára nézve, a minőket mások belőlük levontak, nem hajlandó hozzájuk fűzni. Chorin szerint sem áll feltétlenül összefüggésben az ország pénzértékével a fizetési mérleg passiv vagy activ volta. Felhozza erre nézve Svájcz példáját, a melynek fizetési mérlege activ, mégis disagiója van Párissal szemben. Ellenben Oroszország, melynek fizetési mérlege passiv, még a japáni háború alatt is meg birta óvni valutája szilárdságát (noha csak egy süllyedt niveaun tudta azóta is tartani). Nem tagadja a fizetési mérleg összefüggését a valutával, azonban nem akarná annak a jelentőségét túlozni.

Jellinek szerint viszont nem lehet a fizetési mérleg kérdését a nemzeti vagyon és az évi nemzeti jövedelem kérdésétől elválasztani. Levonja tehát Fellner adataiból azokat, a melyek gyümölcsözően vannak befektetve, a melyek tehát vagy meghozzák a külföldnek fizetett kamatokat, vagy pedig a melyeknél ezenfelül még nyereség is marad benn az országban, és ennek alapján arra az eredményre jut, hogy a passiv oldalról e czímen 293 és fél millió esik el, úgy hogy nemcsak nem passiv a fizetési mérlegünk, hanem 117 millióval activ. Ez ugyan egy másik véglet azokkal szemben, a kik a fizetési mérlegből, illetve a Fellner-féle adatokból a legmesszebbmenő és nagy horderejű consequentiákat vonják le, de mindenesetre közelebb jár az igazsághoz, mint az előbbiek. Teljesen igaza van tehát Jellineknek, midőn arra a conclusióra jut, hogy az eladósodás a külfölddel szemben valutapolitikai szempontból csak az esetben tekinthető aggályosnak, ha az eladósodás improductiv czélokra szolgált, ha a jövedelem a kamat- és törlesztési szükségleten alul marad, ha az eladósodás következtében az ország elszegényedése, a nemzeti jövedelem csökkenése és a gazdasági élet tartós stagnatiója áll be. Idézi e tekintetben Svájcz analogiáját Gering Treugott: »Svájcz eladósodása« című könyvéből. Chorin constatálja,

hogy a mivel a külföldnek tartozunk, azt hasznos befektetésekre forditottuk. Ehhez hozzátehetem, hogy az államkölcsönöknek az a része, a mely a 70-es 80-as évek állami deficitjeinek fedezésére, tehát improductiv, kamatot nem hajtó czélokra fordittatott, ma már belföldön van elhelyezve és ennélfogva a valuta szempontjából káros nem lehet, mert a kamatait nem kell külföldre küldeni. Ez az összeg körülbelül 1.400 millió koronára rug, holott a belföldön 2 milliárdnál több állampapir van elhelyezve.

Áttérve most az egyes szakvéleményekre, sorba vehetjük őket. Barta a Fellner-féle 176 millió passiv egyenleg kiegyenlitésére nézve concrét adatokat hoz fel. Ezek szerint 1902-től 1905-ig 800 millió értékű állami és magánczímletet helyeztünk el. Ha ebből 65% külföldre ment, akkor 130 millió külföldi elhelyezés jut egy évre.

Hogy egy passiv fizetési mérleggel biró országnak lehetetlen volna a valutáját csak némileg is szinten tartani, a mint Barta állitja, az nincs bebizonyitva. Arra még nem volt példa, hogy valamely ország valutája passiv fizetési mérleg következtében végleg és helyrehozhatatlanul megromlott volna. E tekintetben Lexis tanárnak az a véleménye, hogy a magyar korona árfolyama a passivitás következtében bizonyos fokra fog sülyedni, vagyis bizonyos disagio állandósulni fog, a további valutaingadozások azonban jelentéktelenek lesznek és banktechnikai eszközökkel szabályozhatók. A banktechnikai szabályozás lehetőségét tehát Lexis is elismeri. Ha tehát Lexis jóslásának első része, a passivitásból kifolyó árfolyamcsökkenés nem áll be, a minthogy nem kell szükségképen beállania, akkor megmarad a banktechnikai szabályozás lehetősége, a mit viszont Barta tagad. Hogy kettejök közül kinek van igaza. azt csak a jövő tudja megmutatni.

Arra a kérdésre, hogy mikép egyenlitettük ki a passiv egyenleget 1906-ban és 1907-ben, a mikor nem tudtunk külföldön czimleteket elhelyezni, Barta egyrészről abban találja meg a magyarázatot, hogy ez években mintegy 250 milliónyi kivándorlási pénz érkezett be hozzánk, másrészről meg abban, hogy az osztrák-magyar banknál 150 millióval emelkedett a magyarországi váltóbenyujtás. Nem szólok most arról, hogy ez a symptoma mit sem bizonyit a fizetési mérleg kiegyenlitése szempontjából, mert hiszen először közös bankjegy mellett Ausztriával szemben a fizetési mérleg passiv egyenlegének nemzetközi értelemben vett kiegyenlitéséről nem lehet szó, mert akkor épp úgy lehetne erről beszélni Csehország és Galiczia között, vagy ha úgy tetszik Szabolcs- és Pestmegye között, hanem itt csupán a bankjegyek ide-oda küldözgetéséről lehet beszélni. Másodszor azért sem, mivel a szakértő szerint ugyis Ausztria gondoskodik a valuta fentartásáról, tehát nem lehet a valuta dolgát az osztrák-magyar banknál történt benyujtásokkal kapcsolatba hozni. A min itt fenn kell akadnunk, az, hogy az osztrák-magyar bank kimutatásaiból egészen más adatok tünnek ki, mint a fenti 150 millió. Nevezetesen a magyar váltóbenyujtások összege 1906-ban 420 millióval emelkedett 1905-höz képest, 1907-ben pedig ugyanannyival 1906-hoz képest, vagyis az 1907. évi be-

nyujtások összege nem kevesebb, mint 840 millióval multa felül a két év előttieket. Ehhez a legmesszebbmenő következtetéseket lehetne füzni az ország eladósodását illetőleg, de én ezt nem teszem. Mert ha Ausztriát nézzük, ott ugyanezen két év alatt 1100 millióval nőtt a benyujtások összege. Ezt természetesen senki sem merné Ausztria eladósodottságának tulajdonitani, hanem ezt a nagyipari expansióval magyaráznák. Vagyis: mindenféle jelenségekből lehet számcsoportositásokat késziteni és mindenféle számcsoportból lehet jelenségeket deducálni. Ha pedig az 1907. év végének váltóállományát nézzük, az csakugyan körülbelül 160 millióval magasabb a két év előttinél, de ez az emelkedés csak látszólagos, mert a bank az 1906. évtől kezdve nem benyujtási, hanem fizetési hely szerint mutatja ki az állományt. A régi módszer szerint alig 30 millió volna az emelkedés minálunk, mig Ausztriában 100 millióra rugna. Mindezekből az adatokból a legváltozatosabb következtetéseket lehet levonni, a szerint, a mily okfejtésbe akarjuk őket beleilleszteni. Ezt az eladósodást különben Chorin is tagadja, kimutatván, hogy a budapesti váltótárcza 1908 május végén 89 millió volt, tehát januárhoz képest 100 millióval csökkent.

Ha az önálló bank létesitését arra az időre tóljuk ki, a mire Barta céloz: a fizetési mérleg alapos megváltozásának idejére, az a dolog elhalasztását jelentené ad graecas calendas.

Igen érdekes Walder vezérigazgatónak az az inditványa, hogy az állam a szabadalom egész tartama alatt legalább 50 millió követelést tartson a banknál, a mely ez összeget külföldi váltókban és követelésekben tartozzék elhelyezni, de ez alig volna biztos eszköz a disagió ellen, mert a külföldi váltóknak a bank tárczájában való puszta létezése még nem szünteti meg az agiót, hanem ez csak úgy érhető el, ha a bank azokat bőkezüen a piacz rendelkezésére bocsátja. Már pedig, ha a bank ezt az 50 millió devizát eladogatná, nem felelne meg eredeti kötelezettségének, ha pedig annak megfelelve, az 50 milliót állandóan a tárczájában tartaná, czéltalan volna az egész rendszabály. Másrészről pedig nem képzelhető, hogy az állam tiz-husz évig nélkülözni birna ily nagy készpénzkészletet.

Igen helyes érzékre vall az a követelmény, a melyet Walder a valuta fentartása érdekében felállit, hogy t. i. az a külföldi pénzforgalom, a mely járadék-kibocsátásokból, zálogleveleknek és kötvényeknek, valamint részvényeknek külföldön való elhelyezéséből vagy visszavásárlásából, pensiókból, továbbá a szelvényszolgáltatásokból származik, a jegybanknál összpontositassék.

Walder szerint az agio lehetőségével számolnunk kell, és annak elkerülése csakis a készfizetések által képzelhető el.

Mandello szerint activ országokban is előfordulhat, hogy a követelési mérleg erősen passivvá válik. A mire példa volt az utóbbi időben, Németországnak már emlitett esetén kivül, Anglia, a mely az amerikai válságot közvetlenül megelőzőleg oly nagy összegeket kölcsönzött Amerikának, hogy a követelési mérlege állandóan passiv volt.

Nem oszthatom Mandello azon álláspontját, a mely szerint abból, hogy a magyar magánkamatláb magasabb az osztráknál,

arra a következtetésre jut, hogy a hivatalos rátánknak is magasabbnak kell majd lennie amannál. Ezt a körülményt nem fogadhatom el elegendő alapnak erre a feltevésre, mert a hivatalos kamatláb ennek daczára egyenlő lehetne mindig a két országban, annál is inkább, mivel a két magánkamatláb közötti eltérés rendszerint nem nagyobb egy csekély nuancenál. Galicziában pl. magasabb az átlagos kamatláb, mint nálunk vagy Bécsben, de azért ebből még semmiféle következtetést nem lehet a hivatalos kamatlábra nézve levonni. Ha nagyjában igaz is az a tétel, hogy nem a jegybank szabja meg a kamatlábat, hanem a bankot a viszonyok kényszeritik a kamatláb megállapitására, azonban a valóságban a jegybank, ha nem is kivétel nélkül, de ugyszólván majdnem mindig döntően befolyásolja az ország kamatlábviszonyait. Mert hiszen ha ez nem volna igy, nem beszélhetnénk a jegybank »kamatlábpolitikájáról«, és ha ennek a kamatlábpolitikának nem volna döntő befolyása a kamatláb alakulására, akkor bizonyára mindig sikertelen maradna valamely kamatlábpolitikai rendszabály, a melyet a jegybank a valuta védelméből kifolyólag, az érczkészlet vagy más czélok érdekében inaugurálni szokott. Nem mondom, hogy ezek a rendszabályok mindig hatásosak, de ezek az esetek a kivételek, a melyek csak megerősitik azt a szabályt, hogy a jegybank kamatlábpolitikája irányitóan hat az ország kamatlábviszonyaira. Ha ez valahol nem következik be, ott a jegybank vagy nem áll feladata magaslatán, vagy nincs meg a controlja a pénzpiacz felett. Ezzel a rövid kitéréssel csak arra akarok rámutatni, hogy ha a magyar magánkamatláb valamivel magasabb is az osztráknál, ezt a jegybank óvatos, czéltudatos kamatlábpolitikával idővel nivellálhatja, arra tompitólag hathat. Hogy különben a hivatalos kamatláb mily erősen befolyásolhatja a magánkamatlábat, arra nézve simptomatikus jelenségnek tekinthetők az időközben megszünt bankközi egyezmény megállapodásai, a melynek kamattételei a mindenkori hivatalos kamatlábtól tétettek függővé.

Igen helyes Mandello ama megjegyzése, hogy a pénzáramlás mechanikus következményeitől nem mindig kell tartani, ellenben nem találó az a példa, a melyből ezt a tételt levonta. Utalt ugyanis arra az üzérkedésre, a mely Belgium franczia határán az ezüst ötfrankosokkal folyik. Szerinte az ötfrankosok folytonos kivitele azért nem éreztette hatását Belgiumban, mert a hiányt a kis bankjegyek pótolták. Azt hiszem azonban, hogy ezt a körülményt egyedül nem lehet magyarázatul elfogadni. Hogy az ötfrankosok folytonos kivitele nem jár kellemetlen következményekkel Belgiumra nézve, annak igen egyszerűen az a magyarázata, hogy a nemzeti bank ismét visszahozatja őket Párisból. Magára a valutára nézve pedig teljesen közönbös az egész procedura, mert a kivitt ötfrankosok fejében párisi csekkek kerülnek piaczra, amelyek egyrészt nyomják a párisi frank árfolyamát, másrészt többnyire a nemzeti bank kezébe kerülnek, a mely tudvalevőleg nagy mennyiségben szerzi meg a franczia követeléseket, többek között azért is, hogy kellő mennyiségű ötfrankost szerezhessen mindenkor magának. E csereüzletekből semmiféle hátrány nem származik, csupán egyesek jutnak bizo-

nyos árfolyamnyereséghez, ami azonban a valutára nézve teljesen indifferens. Teljesen analog esetek fordulnak elő különben Svájczban is. Ha az ötfrankosok Francziaországba folyton csak beözönlöttek, de onnan ismét ki nem jutottak volna, annak oly következményei lehettek volna, hogy ellene mindkét államnak okvetlenül mesterséges rendszabályokkal kellett volna védekeznie. Belgium a kivitelt igyekezett volna megakadályozni, Franczia-ország pedig védekezett volna az ezüst-invasio ellen, a mely évek során át okvetlenül zavarokat idézett volna ott elő, akármily nagy volt légyen is a pénzforgalma ehhez az importhoz képest.

Dessewffy gróf nem tudja elképzelni, hogy miképen működhetnék egy szabad forgalmú területen két jegykibocsátó intézet. Utalhatok e tekintetben többek között Németországra, Olaszországra, a hol kartell-bankok vannak, továbbá Nagybrittániára, a hol több jegybank működik, és last not least Amerikára, ahol néhány ezer jegybank működik, a nélkül, hogy a bankjegyek között értékkülönbség volna. Teljességgel érthetetlen az a megjegyzése, hogy a disparitás elkerülhető lesz, de a disagio nem. Tudtommal a disparitás és a disagio alatt ebben a vonatkozásban egy és ugyanazt a dolgot értjük, ép úgy, mint pl. a bankkamatláb és a bankráta szavak alatt. A szakértő önálló vámterület nélkül külön bankot nem tart czélszerűnek és ennélfogva károsnak tartja a bank felállitását 1911-re. Mindenesetre rendkivüli önzetlenségre vall a szakértőnek, mint az agráriusok szószólójának határozott idegenkedése az esetleges agioval szemben, noha az magas gabonaárakat jelentene. Ezzel igen szép példáját mutatta a főrendiház elnöke annak, hogy mint kell az egyéni és osztályérdeket a nagy közösség érdekeinek alárendelni.

Jankovich szerint a fizetési mérleg passivitása rendezett bank- és valutaviszonyok között sohasem veszélyeztetheti a valutánkat.

Azt mondja Jankovich, hogy a papirjainkat csak addig tudjuk visszavenni, a mig felesleges pénzünk van, ellenkező esetben már aranynyal kell fizetnünk. A pénz tehát megdrágul és mindenki igyekezni fog az áruin olcsón túladni. Az árúk ára ennélfogva olcsóbbodik, a kivitel emelkedik és a fizetési mérleg passivitása az árúkereskedelmi mérleg activitása folytán helyrebillen. Ez megakadályozza az aranykivitelt. Továbbá, minél több tőkét fizetünk vissza a külföldnek, annál kevesebb marad nálunk, a mi a kamatlábat emeli és ennélfogva pénzt csábit be hozzánk. Megfigyelése szerint az agio mindig az áruczikkek áremelkedését vonja maga után és a kivitelt előmozditja.

Mindez érdekes elmélet. Az első rész az u. n. Quantitäts-Theorie modernizált kiadása, a mi azonban ezen elmélet teljes hasznavehetetlenségén mit sem változtat. Ha a külföld visszaküldi a papirjainkat, a kamatláb meg fog ugyan drágulni, de nem bizonyos még, hogy mindenki igyekezni fog-e az árúján túladni. Ha mégis igy történnnék, ez már határozottan a válság jellegét viselné magán. Azonkivül egy mezőgazdasági ország nem fokozhatja a kivitelét a világconjukturák szerint, mint egy iparos ország, mert az egész kiviteli feleslege a termés eredményétől, nem pedig a

befektetésektől vagy a forcirozott termeléstől függ; ilyesmi csak ipari országban lehetséges. Ennélfogva nem tudnék egy értékpapirbeözönlést oly optimistikusan felfogni, hogy az előmozditólag hatna az árúkivitelünkre és fizetési mérlegünket aktivvá változtatná. Ily merész következtetésekhez csak a theoria útvesztőjén lehet eljutni. Azonfelül nagyon is kétséges, hogy a magas kamatláb mindig hozzánk vonzana-e külföldi tőkét. Ezt a kérdést nagyon óvatosan kell kezelni, mivel a kamatlábemelés tőkevonzó hatásai épenséggel nem bizonyosak, a mint azt Lánczy igen subtilisen kifejtette, rámutatván, hogy az ebbeli igyekezet nem mindig jár eredménynyel. Egy ellentétet is vélek felfedezni az okfejtésben. Igen helyesen azt mondja, hogy az agioval az export emelkedése szokott együtt járni. Azt is mondja azonban, hogy ha a papirjaink visszaözönlenek és arany megy ki, az árúk árának esnie kell, mert mindenki eladni igyekszik. De a papirok beözönlése igen nagy keresletet jelent külföldi fizetőeszközök iránt, tehát magas váltóárfolyamokat, magas agiot jelent. Az agio pedig szerinte az árúk árának emelkedését vonja maga után; hogyan egyeztethető össze a két eszmemenet?

Fürst az értékállandóság biztositására szükségesnek tartja, hogy a bank a devisapiaczon dominálo állást foglaljon el, rámutat arra a körülményre, hogy a német devisa tavaly gyakran túlhaladta az aranypontot, a nélkül hogy organikus aranyelvonás történhetett volna, sőt Németország aranymérlege jelentékeny felesleget mutatott fel 1906-ban és 1907-ben. Ezt a megjegyzést csak annak tulajdonithatom, hogy a szakértő nem tájékozódott kellően a viszonyok felől. Németországból azért nem történhetik aranyelvonás, mivel a német bankok elvből nem küldenek a külföldre aranyat. Azt ott a kereskedői tisztességbe ütköző ténynek minősitik s megbélyegzik és a kormány is bizalmasan felszólitotta a bankokat, hogy az arany kiküldésétől tartózkodjanak. Ebből kifolyólyag Németországban csak a papiron van meg az aranyvaluta, illetve a készfizetés, mert a valóságban aranyat csak bevinni lehet Németországba, de kivinni onnan nem lehet. A német valuta gyakori devalválódása éppen ennek a következménye; a külföld tudja, hogy a német valutát aranyspeculatióra nem lehet felhasználni, ennélfogva ha nincs fizetése Németországban, átcseréli olyan pénznemre, a melynél az aranykivitel lehetősége meg van, mint pl. az angol fontnál, a párisi franknál vagy a dollárnál, a mi természetesen a márka nagymérvű kinálásával, tehát árcsökkenésével van egybekötve. Ezen az alapon természetesen hasonló sorsot lehetne a magyar valutának is jósolni, ha nem lenne készfizetésünk. Erre legelőször is az a válaszom, hogy ha lesz is készfizetésünk, az semmiesetre sem lesz különb a németnél, vagyis szintén csak papiron lesz meg, mert a mire Németország nem képes és a mi a fenti három országon kivül egyiknek sem sikerült, az aligha fog minekünk sikerülni. Ennél pedig jobb, ha nincsen semmiféle kényszer a bankra nézve, hogy aranyban fizessen. Másodszor Németországban a legutóbbi ideig a váltóárfolyamok befolyásolását nem ismerték, hanem a cursusok teljesen át voltak engedve a piacz játékának és esélyeinek. Minálunk a jegybank czéltudatos és

erélyes valutapolitikája van tervbe véve, a mi megakadályozná a valutaárfolyamok anarchikus alakulását, és azokat mindig szinten tartaná. Nem oszthatom továbbá abbeli nézetét, hogy az orosz valuta állásának igazi kifejezője a három havi váltó, a mely pedig az orosz-japán háború alatt daczára az orosz bank árszabályozó működésének, 214-ről 209-re esett. Nézetem szerint a valutára nézve a látra szóló cheque árfolyama mérvadó. Hogy a három havi váltó árfolyama oly alacsony volt, az inkább az akkori orosz hitel-, kereskedelmi- és ipari viszonyoknak volt a tükre, nem pedig a valuta kifejezője.

Igen plausibilis az az állitása, hogy az adós ország pénzének megszilárditása a hitelező eminens érdeke, ellenben már nem tarthatom oly egyszerűnek az idegen tőkék bevonásának kérdését, a mely szerinte rendezett valutájú országban csupán a kamatláb kérdése. Hiszen szembeszökő, mily nagy szerepet játszik e téren a politika is. Oroszország bizonyára sohasem tudott volna franczia pénzt kapni, ha a két ország között nem állott volna fenn az entent cordiale. És Magyarország is csak úgy fog a jövőben osztrák pénzt kaphatni, ha az osztrák kormánynak ez ellen nem lesz kifogása és egyéb érzelmi momentumok, agitátiók, nem fogják az ottani közönség előtt ellenszenvessé tenni a magyar papirt. A legutóbbi kiegyezés is a hatalmi viszonyok eloszlásának kifejezésre jutása volt a monarchia két állama között. A politikában pedig sokkal hatalmasabb okok döntenek, mint pl. az adós állam érdekei a hitelező állammal szemben.

Igen optimistikusnak tartom azt a nyilatkozatát, hogy ha az ország sorsa valóban a fizetési mérleghez van kötve, akkor az árúforgalommal fogja a passivitást kiegyenliteni. Jankovichnál már utaltam arra, hogy oly tulnyomóan agrár államban, mint Magyarország, erre a lehetőségre épiteni nem lehet. Vagy elfogadja valaki a fizetési mérleg mindenhatóságát és akkor a várható bajok orvoslására acceptábilis eszközöket ajánl, vagy pedig nem tulajdonit neki különös fontosságot és akkor nem szükséges rajta a fejét törnie. Utólag mégis a pessimismus kerekedik benne felül, azt mondván, hogy ha a hitelélet terén repressaliákat alkalmaznának velünk szemben, a valutánk szilárdsága tényleg meginogna. Egyuttal azonban azzal a vigasztalással (a mi helyes intőjel akar lenni Ausztriára nézve) szolgál, hogy elromlott valutánál még mindig lehet egy országból exportálni, de ily országba importálni nagyon nehéz feladat, a mely csak áldozatok árán oldható meg. Végül oda concludál, hogy a fizetési mérleg passivitása miatt nem kell valutánk elértéktelenedésétől tartanunk. E nézet támogatására idézi az osztrák valuta-enquêteből többek között Hertzkát, a ki szerint az összes kereskedelmi mérlegekről szóló kimutatások hamisak. Idézi továbbá Benediktet, a ki lehetetlennek tartja, hogy a papirok visszaözönléséből kifolyólag valamely ország aranykészletét kiszivattyúzni lehetne. Ez utóbbi eshetőséget egyik szakértő sem vitatta meg, holott máskülönben oly végzetes következtetéseket tudtak levonni a fizetési mérlegből. Mert ha oly pessimistikusan nézzük a dolgot mint ők, néhány száz milliónyi papir visszafolyásával bizton kell számolnunk. Ha pedig ugyanekkor nem tudunk a külföldön ujabb kölcsönöket

kötni, akkor a visszafolyó papirokért aranyat kell kiküldenünk. Minthogy az uj bank egész aranykészletét nem lehet többre becsülni néhány száz milliónál, e theoria szerint a külföld néhány hónap leforgása alatt igen könnyen kifoszthatna bennünket. Ez az eshetőség a készfizetések felvétele esetében mindenesetre sokkal közelebb áll, mint a nélkül. Ezt a körülményt figyelmükbe ajánlhatjuk azoknak, a kik a készfizetésekre és a fizetési mérleg elméletére esküsznek.

Mezey többek között felemliti, hogy új kölcsöneinket nem a kamatok fizetésére vesszük fel, hanem hasznos befektetésekre forditjuk. Ez alapjában véve igaz, de hisz egyik állam sem veszi azért fel a kölcsöneit, hogy azokkal a kamatokat fizesse a külföldön. Hogy a kamatokat valamely kölcsön ellenértékével fizeti ki, az csak kisérő körülmény. A fizetési mérleg elméletének hivei sem mondják, hogy az állam ezért veszi fel a kölcsönt, hanem csupán azt mondják, hogy az egyik vagy másik állam valutájának meg kellett volna romlania, ha az illető állam egy bizonyos időpontban nem jutott volna külföldi kölcsönhöz. A balkán államok, Románia, Szerbia, Bolgárország rendszerint agioval küzdenek, ha hosszabb ideig nem tudnak külföldi kölcsönhöz jutni. Bulgáriában például azért nincs két év óta agio, mert ezen idő alatt nagyobb külföldi kölcsönöket szerzett, igy Szófia és Várna városok kölcsönét. De beavatottak tudni vélik, hogy úgy ott, mint Szerbiában fogunk még 10%-os agiot látni, ha ezek az országok hosszabb ideig nem jutnak külföldi kölcsönhöz. Azonban mindezen esetekben sohasem volt arról szó, hogy e kölcsönök a külföldi kamatok fizetésére vétettek volna fel, hanem a belőlük származó külföldi követelések az illető ország valutaárfolyamára kedvező hatással voltak. Szóval a külföldi kölcsön csak eszköz, de nem czél a kamatfizetésre.

Tauszik szerint agio csak ott van, a hol a valuta rendezetlen, a gazdasági viszonyok elhanyagoltak, a bank szervezete és vezetése rossz, az állam a banknak sokkal tartozik és a bankjegyforgalom túlnagy. Mindez, igaz, hozzájárulhat az agiohoz, de nem emliti a fődolgot, a pénzügyi egyensúly kérdését. Továbbá az állam tartozása nem involválja még ipso facto az agiot; talán egyedül Spanyolországban lehet az agiot ezzel is összeköttetésbe hozni. Sehol egyebütt ez nem idézett elő disagiot; Francziaországban, Angliában és minálunk igen nagy összeggel tartozik az állam a jegybanknak, a nélkül, hogy ennek a valutára a legcsekélyebb hatása volna.

Chorin az egyedüli szakértő, a ki sürgette, hogy a pénzérték egyenlősége iránt megegyezés köttessék Ausztriával.

A pessimistákkal szemben utal az előző év nehézségeire, a melyeket a magunk erejéből küzdöttünk le, noha több mint 100 millió záloglevelünk visszajött.

Hogy kereskedelmi mérlegünk Ausztriával szemben passzivvá vált, az Chorin szerint csak az ipari vámoknak tulajdonitható. Ausztriának tehát igen nagy érdeke a disparitás elkerülése, mivel az a forgalmi viszonyoknak alapos megváltozását jelentené, vagyis Ausztria magyarországi exportját kedve-

zőtlenül befolyásolná. Chorin szerint a legcsekélyebb disagionak is iparfejlesztő hatással kell lennie. Mert mihelyt nehézségeket támasztanak az osztrákok a fizetéseknél, a magyar pénz értékelésénél, ez megkönnyiti oly iparágak keletkezését, a melyekből a legnagyobb behozatalunk van, mivel a belföldi iparosok részéről a magyar vevők nem lesznek szekaturáknak kitéve a pénzérték tekintetében, mint esetleg az osztrák gyárosok részéről. Attól pedig pillanatra sem tart, hogy az esetleges agio a pénz értékét a belföldi piaczon befolyásolná.

A fizetési mérlegről szólván Jellinek a közös költségekhez való 58 milliós és az udvartartáshoz való 9 milliós hozzájulásunkat nem hajlandó a mérleg passivumaként tekinteni, hanem e tételek szerinte rendes budgetárius kiadások. Ezt a nézetét nem oszthatom, mivel külön bank mellett mindkét tétel, a mennyiben nem minálunk költik el, a fizetési mérleg szempontjából tehertétel reánk nézve. Jellinek szerint különben a valuta fentartása nem fog nehézséggel járni.

Foglalkozik a magyar papirok visszafolyásának lehetőségével és ennek kapcsán nem tulajdonit nagy fontosságot a kiegyezés záró jegyzőkönyvének. Rendkivül helyes és megszivlelendő eszmét vet fel a külföldi eladósodás csökkentésére: az állam törlessze fokozatosan a vasuti beruházásokra emittált papirokat. Mindazonáltal ma alig tartom ezt kivihetőnek, bárha úgy tudom, hogy Németországban és Ausztriában ez elfogadott elv. A szeszadó felemelése alkalmával már úgyis hallottuk a deficit rémét emlegetni. E szerint tehát az állam a kamatszolgáltatást is alig győzi, nem hogy még törlesztésre is jutna pénze.

Lánczy a bankelkülönités egyik nagy hátrányát abban látja, hogy ez által a magyar járadékok és záloglevelek Ausztriában elvesztenék lombardképességüket. El kell ismernünk, hogy ennek a lehetősége nincs kizárva. Azonban tudtommal egyes külföldi jegybankoknál meg van engedve idegen állampapiroknak és kötvényeknek lombardirozása és ily intézkedés felvétele talán nem ütköznék legyőzhetetlen nehézségekbe az osztrák nemzeti banknál sem, a mennyiben az osztrák kormány ennek megnyerhető volna. Az osztrák kormánynak pedig nem állhat érdekében, hogy Ausztriának sok száz millióra rugó birtokát e papirokban immobilisálja a lombardirozás alól való kizárás által. A dolognak lényege abban van, hogy a mennyiben a nemzeti banknál való lombardirozás lehetősége megvan, az osztrák magánbankok is hajlandók lesznek erre, a minthogy a magánbankok általában igen sok oly papirost szoktak előlegezni, a melyek a jegybanknál nem lombardképesek, mint például a legtöbb részvény.

Azokat a rendszabályokat, a melyeknek szüksége az aranynak idegen czélokra, tehát nem a mi nemzetközi kötelezettségeink teljesitésére történő elvonása ellen szokott felmerülni, Lánczy igen találóan »védelmi strategiá«-nak nevezi el. Érti ez alatt a premiumpolitikát és az aranyelvonás ellen támasztandó egyéb nehézségeket. Ily eset volna például, ha külföldön valahol nagy pénzszűke állana be és pillanatnyi magasabb kamatoztatás kedvéért esetleg tőlünk bankári transactiok útján

nagyobb mennyiségű aranyat vagy külföldi követelést akarnának elvonni. Azonban nézete szerint ily banktechnikai rendszabályok csak kiegészitő részét képezhetik egy őszinte aranypolitikának.

A továbbiakban annak a nézetének ad kifejezést, hogy az önálló jegybank, minthogy egész erejét a valuta fentartására irányuló működés fogja lekötve tartani, sem olcsó, sem kielégitő hitelforrása nem lehet az országnak, sőt könnyen megeshetik, hogy az országot egyenesen a legnagyobb kalamitásokba fogja sodorni.

Azokkal a szakértőkkel szemben, a kik a kamatlábpolitikában mindenható eszközt látnak az arany megvédésére, Lánczy a gyakorlati bankár éleslátásával mutat rá arra a körülményre, hogy az arany beszerzése manapság nem kizárólag a pénzkereslet és kinálat törvényeitől függ, hanem minden ország megtalálja a módját annak, hogy nehézségeket gördítsen az arany kiözönlése útjába. Ezzel mindenesetre arra is akart figyelmeztetni, hogy a kamatlábemelésen kivül még egyéb áldozatokra is el lehetünk készülve, ha aranyat akarunk magunkhoz vonzani. Igy esetleg utánoznunk kellene az angol bankot, a mely a Standardnál magasabb árakat is fizet néha az aranyért, ha növelni óhajtja az érczkészletét, még pedig olyformán, hogy a magyar bank az érmetarifáját felemelné. Természetes, hogy ily körülmények között a túlfizetett arany ép úgy volna megszerezhető tetszés szerinti mennyiségekben, mint hasonló körülmények között bármelyik más árúczikk.

A szakértők közül legutoljára Kornfeld Zsigmond nyilatkozott. Minthogy ezen értekezés első részének megirása alkalmával a nyilatkozat még nem került nyilvánosságra, nem foglalkozhattunk vele. Ennélfogva kitérek reá. E czikk főanyagával, a disagio kérdésével Kornfeld csak igen futólag foglalkozott, a mivel valószinüleg azt akarta kifejezni, hogy erről az oldalról nem tart azoktól a veszélyektől, a melyeket egyes szakértők biztos kilátásba helyeztek. Kornfeld határozott hive a bankközösség fentartásának, mivel a külön bank felállitásában semmi néven nevezendő gazdasági előnyt nem lát, ellenben igenis bizonyosan elkövetkezendő hátrányt a kamatláb feltétlen megdrágulása folytán. Ebbeli nézetét a kérdőpontokra adott válaszoktól elkülönitve, nyilt levélben tette közzé. Ebben két fontos conclusió foglaltatik; fontos azért, mivel a legnagyobb határozottsággal emel ki két pontot, a melyet a közösség hivei felette kétségesnek tartottak. E két pont a következő:

1. A külön magyar bank létesitésének nincsenek jelentékeny technikai akadályai.

2. A külön magyar bank zavartalan, teljesen kielégitő működésére a készfizetések fentartása és a hiteligények kielégitése tekintetében nyugodtan számithatunk.

Egy harmadik, nem kevésbé fontos, noha negativ jellegű, az a kijelentése, hogy a magyar jegybank gazdasági tekintetben nem fog többet nyujthatni, mint az Osztrák-Magyar Bank.

A mit Kornfeld a közös banknál kifogásol, abban áll, hogy az aranypolitika tekintetében nincsen meg a kellő paritás Budapest és Bécs között. Elismeri továbbá, hogy a külön magyar bank lényegesen bensőbb viszonyban állana a magyar gazdasági élettel, mint az Osztrák-Magyar bank, a mi tehát hallgatag elismerése annak, hogy a közös bank nem tudott nálunk gyökeret verni. Azonkivül, úgymond, bizonyos rendszabályok, a melyek esetleg csupán Magyarországra nézve mutatkoznak szükségeseknek és a kormány jóváhagyásától függnek, könnyebben lennének bevezethetők, ha megállapitásuknál idegen forumok ki volnának zárva.

Az osztrák-magyar bank működéséről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik.

Röviden még csak a kérdőpontokra adott válaszairól néhány szót.

Az alaptőkét 150 millióban jelöli meg. A részvények lehetőleg belföldön helyezendők el. Azt a propositióját, hogy az egész összeget az állam vegye át és fokozatosan, pl. tiz év alatt bocsássa a belföldön eladásra, nem tartom indokoltnak. Külföldi részvényest kizárna a közgyülésből, a melyen csak magyar állampolgárnak hajlandó szavazati jogot adni.

A fedezeti rendszerre vonatkozó inditványát, a mely a már teljesen idejét mult, minden ruganyosságot nélkülöző direct contingentálási rendszert tartalmazza, feltétlenül helytelennek tartom. Annak megvalósitása végzetessé válhatnék a magyar hitelügyre nézve. Ehhez járul még, hogy az általa jelzett 300 milliós contingens igen csekély ahhoz a hitelszükséglethez képest, a melynek kielégithetésére az önálló bankot képessé kell tennünk és a mely hitelszükségletet az egyik szakértő, bár túlozva, pénzszükség idejében 750 millióra becsülte. Az érczczel nem fedezett jegyszükséglet kipuhatolásának az a módja, a mely az állam, a pénzintézetek és magánosok készpénzkészletének becslésén alapul, mindenesetre eredeti és ujszerű. Az új bank valószinű aranykészletének megállapitásánál teljesen figyelmen kivül hagyja a két kormány részéről történő átvétel eshetőségét, a mi a kalkulációjának realitásáról tesz tanuságot.

A jelzálogüzletet kizárandónak tartja a bank üzletköréből, valamint nem tartja helyesnek a bank bevonását állami hitelműveletek lebonyolitására. A mezőgazdasági és kisipari hitel támogatása tekintetében Kornfeld az egyedüli, a ki nyiltan és őszintén kimondta azt, a mit mások csak körülirva mertek hangoztatni, hogy t. i. a váltók e fajtájánál nem annyira azok jellege és az elfogadók abbeli képessége veendő figyelembe, vajjon lejáratkor a váltó egész összegét be tudják-e váltani, hanem elsősorban a benyujtó bonitása és fizetőképessége a döntő.

Megengedhetőnek tartaná továbbá három havinál hosszabb lejáratú váltók leszámitolását a jegybank részéről, a mely propozicziő megvalósitását bizonyára mindenki örömmel üdvözölné.

Hasonlóképen üdvös volna, ha inditványa értelmében a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a budapesti árú- és értéktőzsde, valamint valamely illetékes mezőgazdasági intézmény elnöksége hivatalból foglalna helyet a jegybank igazgatóságában.

Külön kedvezményeket nem hajlandó a jegybanknak adni; a szabadalmat 15—20 évre terjesztené ki.

A mint láttuk, az enquêten résztvett szakértők igen fontos, sőt a lényegbe vágó dolgokban is rendkivül eltérő nézeteket juttattak kifejezésre.

A törvényhozásra van bizva a döntés. Leghőbb kivánságunk e tekintetben az, hogy minden pártpolitikától mentesen, teljesen gazdasági okokból hozza meg a képviselőház határozatát.

Müller Vilmos.

A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyujtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-czikk szerint.[1]) I.

Az 1907 : XIX. t.-cz. a munkásbetegsegélyezés terén keresztül vitte az oly szükséges központositást. Ehhez képest ma a betegség esetére való biztositást Magyarország egész területén az »Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár« teljesiti, melynek közvetitő helyi szervei: a kerületi munkásbiztositó pénztárak, a vállalati és a magánegyesületi betegsegélyző pénztárak. Ezzel az intézkedéssel megelőztük a munkásbiztositás terén vezető államot: Németországot is, a hol még 7 különféle betegsegélyző pénztár szerepel. Az 1901. évi statisztika szerint Németországban összesen 22.770 betegsegélyző pénztár állott fenn és pedig 4.663 kerületi pénztár, 7.480 vállalati pénztár, 57 épitkezési pénztár, 613 ipartestületi betegsegélyző pénztár, 186 bányatársláda, 1.659 bejegyzett segélypénztár és 8.112 községi biztositó pénztár. Mindezekben összesen 10,319.564 egyén volt biztositva, úgy hogy egy pénztárra átlag *453 biztositott jut.* Nálunk az »Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár« első közgyülésébe a pénztárak által kiküldendő munkaadók és biztositott alkalmazottak számarányáról készült kimutatás szerint (M. K. I. 150. l.) 68 kerületi, 22 vállalati és 3 magánegyesületi pénztárban, vagyis tehát 93-ban összesen 689.847 biztositott szerepelt, jut tehát egy pénztárra átlag *7.417 biztositott.* Vagyis ott, a hol nekünk egy pénztárunk van, a németeknek átlagosan 16 szervük működik.

Az a körülmény, hogy az 1907 : XIX. t.-cz. szerint a betegsegélyzést az anyaállam egész területén az »Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár« végezi és ennek az egyes pénztárak csak közvetitő helyi szervei, lehetővé, sőt szükségessé tette azt, hogy a betegsegélyezésnek azt a *legkisebb mértékét,* melyre a megbetegedett pénztári tagnak feltétlenül igénye van, a törvény egységesen szabja meg. Németországban

[1]) A gyakrabban idézett munkák czíme és a használt rövidités értelme: Julius Hahn: »*Das Krankenversicherungsgesetz mit den Abänderungsgesetzen*« Gross-Lichterfelde 1907. Prof. dr. Stier-Somló: »*Deutsche Sozialgesetzgebung*« Jena 1906. — K. M. = Kereskedelemügyi m. kir. minister rendelete. — M. K. = »Munkásbiztositási Közlöny.« A m. kir. állami munkásbiztositási hivatal hivatalos lapja. — Al. = Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár 1908. évi junius 28/29. napján tartott közgyülésében elfogadott és a m. kir. állami munkásbiztositási hivataltól jóváhagyott alapszabályai.

ez az előbb jelzett szervezet mellett lehetséges nem volt. Ott a törvénynek külön kellett megszabni a betegsegélyezésnek azt a legkisebb mértékét, melyet minden pénztár nyujtani tartozik és külön kellett ismét az egyes pénztáraknál a betegsegélyezésnek azon legkisebb mértéke iránt intézkedni, melyet azok nyujtani tartoznak.

I.

A betegség esetére biztositásra kötelezett és önként biztositott tagoknak az 1907 : XIX. t.-cz. 50. §-a alapján *legalább* a következő segélyekre van igényük:

1. *Betegség esetében ingyen orvosi gyógykezelésre a betegség tartama alatt egyfolytában husz hétig — szülés esetében ugyancsak ingyen a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre.*

Miután Magyarországon »orvosi« gyakorlatra csak az jogosult, kinek belföldi tudományegyetem kiállitotta oklevele van és a mennyiben magánorvos, oklevelét az illetékes közigazgatási hatóságnak beiktatás és kihirdetés végett bemutatta, ennélfogva »orvosi gyógykezelés« alatt csakis az ilyen orvos gyógykezelését érthetjük. És pedig annál is inkább, mivel az 1879 : XL. t.-cz. 92. §-a büntetés terhe alatt eltiltja, hogy orvosi gyakorlatra nem jogosult egyének betegeket keresetképen gyógykezeljenek és díjazás mellett gyógyszereket rendeljenek. A belföldi tudományegyetem kiállitotta oklevéllel egyenlő hatású a külföldi oklevél, ha nostrificálták. Az 1898. évi 93.289. sz. belügyministeri rendelet szerint 1899. január 1. óta az osztrák orvosi oklevél is csak nostrificatio után jogosit. Kivételt képeznek a katonaorvosok, a kiknek osztrák diplomája nem szorul nostrificálásra. Orvosi gyakorlatot folytathatnak továbbá azok a sebészmesterek is, a kik 1872-ig szerezték oklevelüket és egyáltalában mindazok, a kik az 1876 ; XIV. t.-cz. hatályba lépte előtt (1877. jan. 1.) gyakorlatra jogositva voltak. Az orvosi gyógykezelés kiegészitő részének kell tekintenünk azt, ha orvosi rendelvény folytán borbélyok eret vágnak, köpölyöznek, nadályoznak, vagy a bábák nadályoznak, a mire az 1876. évi 49.399. sz. belügyministeri rendelet feljogositja őket, továbbá ha orvosi rendelet folytán akár az orvos jelenlétében, akár annak távolléte mellett a beteget massirozzák, ledörzsölik, villanyozzák stb. Kiegészitő része továbbá az orvosi gyógykezelésnek az úgynevezett alacsonyabb rendű orvosi segédszemélyzet működése is, midőn az orvost munkájában támogatja, például a műtétnél.

Az orvosi gyógykezelés *mértéke* nagyon fontos és a német irodalomban sokat vitatott kérdés. A biztositott tagok érdekeit itt össze kell egyeztetni a pénztár anyagi érdekeivel. A mi, ha jól meggondoljuk, nem is olyan nehéz, mert hiszen a kettő végül mégis összeesik. A pénztár anyagi egyensúlyának megbontása a biztositott érdekeit veszélyezteti. Jusson mindig eszünkbe Bismarck mondása, hogy a tyukot is kimélni kell, a mely a munkásnak a tojásokat tojja. Az 1907 : XIX. t.-cz. 25. §-a szerint

a biztositott tagok járuléka 4%-nál nagyobb nem lehet. Ez azt jelenti, hogy a pénztár anyagi ereje bizonyos szűk korlátok között mozog. Ezzel tehát számolni kell. Vagyis az orvosi gyógykezelés alatt, csak annak *szükséges* mértéke érthető. *A pénztárak anyagi ereje csak az okvetlen kielégitendő szükséglet fedezésére van hivatva és épen ezért a talán czélszerű és tanácsos gyógykezelési kisérleteket mellőzni kénytelen.*

Annak a kérdésnek eldöntésénél azonban, hogy mi »szükséges«, mi nem, a biztositott *társadalmi* állása tekintetbe egyáltalán nem vehető. A gyengébb testalkat azonban esetleg gondosabb ápolást tehet szükségessé.

A tag nem követelhet sérvoperácziót, ha a sérvkötő alkalmazása is megszünteti a fájdalmakat.[1]) Ezen az alapon kell azután eldönteni például azt a kérdést, hogy mikor van igénye a tagnak speciálista orvosra. Az eldöntésnél természetesen szerepet játszik az is, hogy mily gyorsan és mily költséggel lehet a specialistához hozzájutni. Azaz például ugyanazonos esetekben a budapesti munkás igényelheti a specialistát, az eperjesi ellenben nem. A fogtömés például nem haladja túl a gyógykezelésnek szükséges mértékét, ha azonban a gyógyitás czélja a fog kihuzásával is elérhető, akkor a pénztár a többletkiadást jogosan megtagadhatja. Hasonlóképen belé tartozik az előbb jelzett területbe a testnek Röntgen sugarakkal való megvilágitása is, ha ez gyógyitási czélokból történik. Miután az élesztési kisérletek, ha az életnek némi reménye van még, okvetlenül szükségesek, ennélfogva ezek is belé tartoznak az orvosi gyógykezelés fogalmába, még akkor is, ha eredménytelenek voltak.

Az orvosi gyógykezelésnek *ingyenesnek* kell lennie. Ennek folytán a pénztári tagok orvosi ellátásánál felmerült járulékos költségek a pénztárt terhelik. Ilyen járulékos költség a fuvarköltség (Áll. munkásb. hiv. 995/1907. M. K. I. 116.), mely felmerült az által, hogy az orvos a beteghez, vagy hogy a beteg az orvoshoz utazott. Ide tartozik továbbá az esetleg szükséges tolmács vagy egyéb kisérő dijazása; a netalán szükséges táviratköltség.

Az orvosi gyógykezelésre a tagnak *a betegség tartama alatt* van igénye, tehát attól a naptól kezdve, melyen az objective szükségessé válik. Várakozási időt a törvény nem ismer.

A szülés esetében szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre a tagnak a fent jelzett keretekben van igénye. Természetes, hogy — miután a törvény nem különböztet — ez az igény törvénytelen gyermek szülése esetén is megilleti a tagot.

2. *Gyógyszerekre, fürdőkre, gyógyvizekre és a szükséges gyógyászati segédeszközökre (szemüveg, mankó, sérvkötő, műláb stb.) husz héten át szintén ingyen.*

Gyógyszerek alatt elsősorban azokat a szereket kell értenünk, melyeknek »a gyógyászati czél elérésére megkivántató adagokban való eladására, kizárólag okleveles gyógyszertártulajdonosok, vagy ezeknek meghatalmazott okleveles kezelői,

[1]) Hahn i. m. p. 82.

úgyszintén a kézi gyógyszertár tartására feljogositott orvosok vannak feljogositva«. (1876 : XIV. t.-cz. 126. §.) Vannak azonban olyan árúk is, melyek nem tartoznak a fent jelzett tilalom alá, de az orvostudomány mai álláspontja szerint gyógyszereknek használhatók (például orvosilag rendelt aspirin, gyógytea, bor, huskivonat).

Nagyon nehéz a gyógyszereknek a tápszerektől való elhatárolása. Ezen a téren azonban okvetlenül liberális álláspontot kell elfoglalni, mert a beteg sokszor specialis betegétkezésre szorul, melyet házilag az adott körülmények között előállitani nem lehet.

A *fürdők* engedélyezésével törvényünk tulhaladta a német törvényt, amely az erre való igényt kifejezetten nem biztositja. Lehetséges volt azonban a német törvénynek az »orvosi gyógykezelésről« szóló rendelkezését akképen magyarázni, hogy ebbe a különböző lég-, nap-, gőz-, villamos-, meleg- és hidegfürdőket is belé kell érteni.

A *gyógyvizekről* a német törvény szintén nem intézkedik. A gyakorlat azonban ott ezeket a gyógyászati segédeszközök fogalma alá vonja és ily módon a reájuk való igényt megállapitja. Épen azért gyógyvizek alatt — nézetünk szerint — nemcsak azokat kell értenünk, melyeket a hatóság ilyeneknek nyilvánitott, hanem másokat is, melyeknek az adott esetben az orvostudomány szerint gyógyitó hatása lehet.

A szükséges *gyógyászati segédeszközök* fogalma az adott példák útján alkotható meg. Törvényünk a német törvényben is szereplő szemüveg és sérvkötőn felül a mankót és a műlábat is emliti. A német gyakorlat épen a német törvény ezen példáiból és az ahhoz fűzött abból a kijelentésből, hogy a tagnak »ezekhez hasonló gyógyászati eszközök«-re van igénye, vonta le azt a következtetést, hogy itt csak az úgynevezett *kisebb* azaz *kevésbbé költséges gyógyászati segédeszközökről van szó.* Ilyeneknek tekinti a német gyakorlat: a jégzacskót, haskötőt, légpárnát, inhalálókészülékeket, bort, tejet, ásványvizeket. Az 1907 : XIX. t.-cz. azonban ezt a magyarázatot teljesen kizárja a »műláb« felemlitésével, mely a kisebb gyógyeszközök közzé nem számitható és amelyet a német gyakorlat épen ezen az alapon nem is engedélyez. Vagyis azt kell mondanunk, hogy *minden gyógyászati segédeszközre igénye van a tagnak, ha még oly költséges is, feltéve hogy az gyógyászati, illetve egészségügyi érdekből orvosi vélemény szerint okvetlenül szükséges.* Igy tehát előbb emlitett feltétel fenforgása esetén *műszemre* (Áll. munkásb. hiv. 997/1907. M. K. I. 108.), *műfogra* (Áll. munkásb. hiv. 1253/1907. M. K. I. 172.), *orthopéd czipőre* stb.

Természetes dolog, hogy a gyógyászati segédeszközöket a biztositott *tulajdonul* kapja. Mert mi értelme lenne annak, ha például a mankót, a műlábat, a műszemet 20 hét elteltével vissza kellene szolgáltatni.

3. *Táppénzre, abban az esetben, ha a betegség keresetképtelenséggel jár és három napnál tovább tart, a megbetegedés első napjától számitva a keresetképtelenség tartamára, de ha a*

keresetképtelenség előbb véget nem érne husz héten át és pedig az illető tag járulékainak kiszámitásánál alapul vett átlagos napi bérösszeg fele összegében.

Ez a rendelkezés teljesen azonos az 1891 : XIV. t.-cz. 7. §. *a)* pontjával.

Táppénzre tehát csak akkor van igénye a tagnak, ha betegsége *keresetképtelenséget* idéz elő. Keresetképtelenség akkor forog fenn, ha a biztositott tag betegsége következtében egyáltalában (állandóan vagy időlegesen) képtelen arra, hogy oly hasznothajtó foglalkozást végezzen, mely eddigi hivatásának és eddigi keresményének megfelel avagy pedig ha erre képes ugyan, de csak állapota rosszabbodásának feltétele mellett. [1]) A keresetképtelenség beálhat akkor is, ha a betegség orvosi gyógykezelést és gyógyszereket vagy egyáltalában nem, vagy *már* nem igényel. Hogy milyen mértékű keresetképtelenség jogosit a táppénzre, arra nézve válaszul csak arra hivatkozhatunk, hogy a törvény nem különböztet teljes és részleges keresetképtelenség között. Téves volna tehát például a 70. §. analogiájára, a hol a balesetjáradék előfeltételét alkotó *munkaképtelenségről* van szó azt állitani, hogy a táppénz alapjául csak az a keresetképtelenség szolgál, mely az eredeti keresetképesség csökkenését 10%-kal meghaladja. A keresetképtelenségnek a törvény szelleme szerint nem kell absolutnak lennie, fenforog tehát már akkor is, ha az illető eddigi hivatását nem folytathatja. A szobafestőmunkás keresetképtelen, ha betegsége folytán eddigi szakmájában vagy ahhoz közel állókban nem dolgozhatik, bárha közönséges napszámos teendőket végezhetne is.

A táppénz csak a 3 napi várakozási idő után jár. Az 1907 : XIX. t.-cz. eredeti javaslatában a várakozási idő eltörlését tervezték. Az indokolás azt mondja: »A törvényjavaslat ellentétben az 1891 : XIV. t.-cz. 7. §. *c)* pontjával a táppénzt keresetképtelenség esetében a keresetképtelenség első napjától rendeli fizetendőnek és pedig abból az okból, mert a biztositópénztárnak a táppénz útján nyujtott segélye és támogatása az alkalmazottra nézve a kereset elvesztésének első napján is fontos szükséget képez és mert az az ok, melyből az 1891 : XIV. t.-cz. a táppénz nyujtását csak 3 napnál hosszabb idő esetén állapitotta meg, nevezetesen a betegség szinlelésének megakadályozása, melyet a kifejlődött pénztári orvosi szakismeretekkel amugy is a lehető legnagyobb mérvben meg lehet akadályozni, a táppénznek a keresetképtelenség első három napján való elvonására kellő alapot nem nyujt.« Ennek az eredménye az lett volna, hogy a 3 napnál tovább nem tartó betegség folytán előálló keresetképtelenség esetében is járt volna a táppénz. A munkaügyi bizottság azonban ezt a reformot egyfelől pénzügyi szempontból, másfelől a betegségek szinlelése szempontjából aggályosnak találta. Pénzügyi szempontból azért, mert ez mintegy 2·2 millió korona tehertöbbletet jelentene. A másik szempontból pedig azért, mert »szakértő orvosok állitják, hogy a betegségszinlelés megakadályozására egy nap nem elég, hanem ahhoz legalább 3 nap szükséges.«

[1]) Stier-Somló: i. m. p. 267.

A betegségszinlelés kérdésében a nézetek egyébként a német irodalomban igen szétágazók. Igy *dr. Mugdan* igen csekély számú szinlelést vesz fel és az a nézete, hogy itt voltaképen krónikus betegekről van szó, a kik a munkanélküliség idejét arra használják fel, hogy gyógyittassák magukat. Viszont azonban Leipzigban azok közül, kiket a keresetképtelenség megállapitása okából meghivtak 28·59% egyáltalán nem jelent meg, illetőleg 17·82% azonnal egészségesnek jelentkezett, a többiek közül pedig 41·62%-ot találtak keresetképesnek. Tehát $^2/_3$ rész jogosulatlanul élvezte a táppénzt. [1])

A 3 napi várakozási időt a német törvény is ismeri. A különbség csak az, hogy a táppénz a német törvény szerint a 3 napon tul terjedő betegségnél keresetképtelenség esetében a megbetegedés napját követő 3-ik naptól kezdve jár, mig a mi törvényünk szerint a megbetegedés első napjától. Ez azonban nem hátrány a német munkásra, mivel viszont a táppénzre való igény 26 hetes időtartamra a táppénz igénybevételének első napjától számit. A német törvény szerint az eset úgy áll, hogy ha a tag betegsége a 26-ik hét utolsó napján fordul rosszabbra és keresetképtelenné teszi a munkást, akkor az 26 héten keresztül élvezi még a táppénzt és a német törvény (6. §.) kifejezett rendelkezése alapján ugyanazon ideig még az orvosi segélyt és gyógyszereket is. Vagyis ilyen esetekben az orvosi segély minimuma nem 26 hétig terjed, de ennél tovább, esetleg egészen 51 hétig és 6 napig.

Törvényünk ebben a tekintetben nem intézkedik világosan. Ha a szavakhoz ragaszkodva azt mondjuk, hogy a *20 hét a megbetegedés első napjától számitandó* (Áll. munkásb. hiv. 1030/1907,, M. K. I. 109.), akkor, miután táppénz csak a keresetképtelenség tartamára jár, annak a munkásnak, aki a betegsége 20-ik hetének utolsó napján válik keresetképtelenné, csak egy napi táppénzre van igénye. A mi kétségkivül értelmetlen és méltánytalan dolog. A választott biróságoknak lesz tehát hivatásuk ezen a téren a helyes értelmezésnek utat törni, a mely helyes felfogás nem lehet más, mint az, *hogy a 20 hét a táppénz élvezetének első napjától számitandó.* Mert hiszen a lényeg az, hogy a táppénzre 20 héten át van igénye a keresetképtelen tagnak, ez a jog tehát nem csorbitható. Viszont igaz, hogy — a német törvénynek megfelelő specialis rendelkezések hijján, — az orvosi gyógykezelésre és a gyógyszerekre való *minimalis* igényt annak igénybevételétől számitott 20 héten tulra kiterjeszteni nem lehet. Ez kétségkivül egy hiánya a törvénynek. Ebbe a hibába pedig a törvény csak a képviselőházi bizottsági tárgyalások során esett, mert az eredeti javaslatban benne volt a következő rendelkezés: »Az 1. és 2. pont alatti segélyezés keresetképtelenség esetén akkor ér végett, ha a 3. pont szerinti táppénzbeli igény kimerittetett.« Ezt az intézkedést a pénzügyi bizottság, mint *fölöslegeset* (!?) kihagyta. [2])

---

[1]) Stier-Somló i. m. p. 281.

[2]) Képv. Irom. 1906—1911. XI. 289. l.

A munkásügyi bizottság jelentése arra a téves felfogásra enged következtetni, mintha a táppénzre való igény csak *3 napnál tovább tartó keresetképtelenség esetén* nyilna meg. Ez — nézetem szerint — tévedés. A betegségnek kell 3 napig tartania. Ha például a munkás megbetegszik és ezt bejelenti, az orvost, gyógyszert igénybe veszi és betegségének első és második napján még elmegy a gyárba, de a harmadik napon már rosszabbra fordul a közérzete és otthon marad, ha ez a keresetképtelensége a betegség 4., 5. napján még tart, ellenben a 6. napon már nem lép fel, akkor fent elfoglalt álláspontunk szerint igénye van 3 napi táppénzre. Keresetképtelensége ugyan 3 napnál tovább nem tartott, de betegsége igen.

Fontos kérdést képez, hogy azok, *a kiknek a törvény szerint rendes fizetésük bizonyos ideig betegségük esetében is kijár* (pl. a kereskedelmi alkalmazottak 1875 : XXXVII. t.-cz. 56. §.[1]) *mennyiben igényelhetnek tápdíjat?* Az állami munkásbiztositási hivatal nézete[2]) szerint (146/1907. sz. M. K. I. 23., 1030/1907. sz. M. K. I. 109., 545/1907. M. K. I. 279.) a kérdés azon fordul meg, hogy tekinthető-e ilyen alkalmazott keresetképtelennek? Véleménye szerint: nem. És igy az ilyen biztositott a 20 hétnek csak abban a részében kaphat táppénzt, a melyben fizetést nem élvez. Ebben a kérdésben egyébként szintén a 158. §. alapján szervezett választott bíróság van hivatva dönteni. De nézetünk szerint az állami munkásbiztositási hivatal álláspontja téves; mert az nem jelenti a keresetképességet, ha valaki — bár a törvény szerint — betegsége esetén fizetését megkapja. Nem látjuk továbbá azt az alapvető különbséget, mely az állami munkásbiztositási hivatal nézete szerint fennáll, a *törvény* szerint járó fizetés és azon eset között, midőn a fizetésre való igény csak *szerződésen* alapul, vagy a midőn a fizetést a munkaadó éppen csak *jószántából* teljesiti.

(Folytatása következik.)

Flórián Károly.

[1]) K. T. 56. §.: »A kereskedősegéd, ki szolgálata teljesitésében vétlen baleset miatt ideiglenesen gátoltatik, ezért igényeit a fizetés és ellátáshoz el nem veszti. E kedvezmény azonban őt csak hat heti időtartamra illeti.« A »*baleset*« itt nem szó szerint veendő, hanem ez alatt olyan akadályoztatást kell érteni, mely ideiglenes természetű és a segédre nézve vétlen, azaz az ő hibáján kivül következett be, pl. betegség, családi szerencsétlenség. V. ö. dr. Klupathy Antal: »*A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*« I. 188. l.

[2]) Ez a nézet egyébként nem önálló, hanem a 38.925/93. sz. kereskedelemügyi ministeri rendeletben foglalt nézettel azonos. E rendelet szerint: »Azon kereskedelmi alkalmazott, a kinek a fizetési és tartási igénye a kereskedelmi törvény alapján betegsége esetén is kijár, azon időre, mig a fizetést élvezi, a betegsegélyző pénztártól táppénzt nem követelhet, *mert az illető ezen idő alatt keresetképtelennek nem tekinthető.*«

Tolna vármegye közgazdasági leirása. II.

Az 1715. évi LVII. t.-cz. elrendelte tehát a közadók országos és arányos feloszthatása czéljából az adófizető népesség és nemzeti vagyon összeirását s e munkálat — melyet Magyarország első rendszeres népszámlálásának mondhatunk — még abban az évben, majd öt év mulva 1720-ban ismételten megejtetik.

Tolna vármegye összeirási munkálatai — melyeket Ugocsamegye küldöttei hajtottak végre — a legjelesebbek közé tartoznak s e munkálatok megbecsülhetetlen adatokat és feljegyzéseket tartalmaznak vármegyénk akkori gazdasági életére és népességi viszonyaira vonatkozólag.

Ez összeirásból dr. Acsády Ignácz jeles feldolgozásában (Magyarország a pragm. sanctio korában) vármegyénk közállapotait következőleg vázolhatjuk.

A vármegye területén volt 1715-ben 12 mezőváros és 33, összesen 45 község, 1303 háztartással; ez összeirásban 4 ujonnan települt községgel találkozunk; ezek Bonyhád, Majos, Tevel és Váralja; 1720-ban pedig 12 mezőváros, 1 curiális község és 47 urbéres község volt a vármegye területén, összesen 60 község, 1467 adózó háztartással.

Ez utóbbiak közül összeiratott 100-on felüli háztartással 0, 51—100 háztartással 6, 26—50 háztartással 13, 11—25 háztartással 32, 6—10 háztartással 7, és 1—5 háztartással 1 község. Öt év alatt tehát a községek száma 1 curiális községgel (Duna-Szt.-György) és 14 jobbágy községgel szaporodott.

Ez ujonnan települt községek:

Börsöny 1719-ben 3 szerb-horvát családdal.
Felső Nána 1719-ben 15 magyar, 7 szerb-horvát családdal.
Györköny 1718-ban 12 magyar, 4 német családdal.
Gyula-Jovánczа 1718-ban 7 magyar, 2 szerb-horvát családdal.
Kis-Mányok 1720-ban 7 német családdal.
Kajdacs 1718-ban 18 magyar családdal.
Kokasd 1720-ban 9 német családdal.
Miszla 1715. óta 11 magyar családdal.
Mucsi 1720-ban 11 magyar családdal.
Regöly 1718-ban 7 magyar családdal.

Sár-Szt.-Lőrincz 1715 óta 10 magyar családdal.
Tót-Keszi 1718-ban 18 magyar családdal.
Varsád 1719-ben 8 magyar, 5 német családdal.
Závod 1720-ban 25 német családdal.

Az 1720-iki összeirás a következő községeknél emlit pusztákat:

Agárd: Ujpalánk puszta.
Apar: Szerdahely és Csecske puszta.
Bölcske: Gyürüs puszta.
Decs: Ete, másként Etény puszta.
Diós-Berény: Görbő puszta.
Konyi: Inóka puszta.
Madocsa: Kömlőd puszta.
Medina: Tanyavár puszta.
Nagy-Vejke: Zavord puszta.
Őcsény: Ebes puszta:
Szegszárd mv.: Zomba puszta.
Tamási mv.: Henye puszta.

Ha a dr. Acsády Ignácz által a lakosság országos lélekszámának meghatározására megállapitott s a tudomány által is általánosan használt kulcsot — egy háztartásra 6 lelket számitva s ehhez adva a háztartások 50%-át szintén 6 lélekkel — alkalmazzuk, úgy hogy Tolna vármegyének urbéres lélekszámát 1720-ban az 1467 háztartás után 13.206-ra, illetve némi helyesbitéssel 13.046-ra tehetjük.

Ez alapon megállapitjuk, hogy legnagyobb községek voltak: Szegszárd körülbelül 714 urbéres lakossal, Decs 666 urbéres lakossal, Pinczehely 567 urbéres lakossal, Dunaföldvár 498 urbéres lakossal, Paks és Báttaszék 462 urbéres lakossal.

Az 1715-iki összeirás szerint a lakosság nemzetiségére nézve magyar, német, horvát és rácz. Az összeiró-biztosok felvilágositanak minket továbbá arról, hogy »csakis a magyarok jobbágyok, ellenben a horvátok és ráczok kóborló jövevények, kik inkább csak zsellérszámba mehetnek; sok helyen telkeik nincsenek, hanem csak mostanában emelt kunyhókban vagy viskókban laknak«.

A német bevándorlás és telepités, mely később a vármegye ethikai térképét annyira megváltoztatta, 1715 előtt úgy látszik, nem nagy, mert az ez évi összeirásban csak 48 német nevű családdal találkozunk (az összeirásokban a nemzetiség meghatározására csakis a név hangzásából következtethetünk) s ebből a számból is 43 család Tevel községre esik. Ez az egyetlen tömeges német telepités.

Nagyobb számú a szerb-horvát nemzetiség; összeiratott 78 háztartás (Agárdon, Aparon, Báttaszéken stb.), mig jelentéktelen a tót, 16 háztartással.

1720-ban, tehát az 5 évvel később megejtett népszámlálás alkalmával, mig a szerb-horvát elem tiz családdal csökken, a

német, frank és sváb (ma is sváb gyüjtő név alatt) 130 családdal szaporodik, vagyis ez időben a sváb letelepült családok száma 178-at (a szomszédos Baranyában 131, Bács-Bodrog vármegyében 28, Somogymegyében 40) tesz ki.

Az összeirás adatai szerint e bevándoroltak tekintélyes számban telepedtek meg Báttaszéken [21 család], Tevelen [47 család, tiszta német telepités], Závodon [25 család], Pakson [15 család], Szegszárd [14 család], Majos [12 család] s azonkivül Berekalja, Czikó, Decs, Gyula-Jováncza, Kis-Mányok, Kokasd, Nagy-Dorog, Tolna és Varsád községekben kisebb számú csoportokkal.

Az összeirók 1720-ban kelt megjegyzéseikben ismét felsorolják, hogy a megye lakossága a legkülönbözőbb származású elemekből áll, mint: hungari, francones, suevi, rasciáni, croatae, szlávi et cipriáni, de ezek nagy részének, mint folyton koborló és költözködő népnek nyomaira a névszerinti összeirásokban nem akadunk.

Még mindig nem jobbágyok a magyarokon kivül, hanem »taksások«, kik a fel nem mért területeken annyi földet mivelnek a mennyit megbirnak s rendszeres gazdálkodást nem folytatnak. A földmíveléshez szükséges igásjószággal nem rendelkeznek, a magyar éghajlat szélsőségeit nem birják elviselni s vagy elhalnak vagy koldulásra adják magukat vagy pedig szülőföldükre térnek vissza. Kétségtelennek látszik ezek után, hogy a bevándorlott svábság tényleges lélekszáma legalább is kétszeresét teszi az összeirásban felvett, tehát letelepedett s igy adóalanynyá vált sváb lakosságnak.

Érdekes szemlélni a vármegye térképén a svábság emlitett települési pontjait; megannyi fokusok ezek, melyek ujabb településeket gyüjtenek maguk köré s melyek népszaporulatának kiáradó fölöslege figyelemre méltó expansiv erővel ékelődik mindinkább a környező magyar és más nemzetiségi rétegek közé, megalkotva a mai állapotot és bámulatra méltó gazdasági fejlődésével ékesen czáfolva meg századok multán a telepitések sikere iránt kezdetben hangoztatott szomorú jóslatokat.

Az összeirások táblázatos kimutatásai szerint az adózó háztartások száma tehát:

	Nemes	Jobbágy	Zsellér	Taksás	Zsidó
1715-ben	—	876	286	141	1.303
1720-ban	32	669	522	244	1.467

A nemesség a rendi alkotmány szelleméből kifolyólag 1715-ben absolute nem, 1720-ban pedig csak igen hiányosan iratott össze, mert a feltüntetett 32 nemesi háztartásból 22 esik Duna-Szt.-György curiális községre.

Megállapithatjuk továbbá a kimutatásokból, hogy a jobbágyi háztartások száma 1715–1720-ig 207-el csökkent. Ennek okát bizonyára nem a természetes szaporodás hiányában, hanem az akkori idők kezdetleges s alig fejlődő gazdasági életében, az ezzel kapcsolatos folytonos vándorlás és költözködésben, tehát az összeirások eszközlésének technikai akadályaiban kell keres-

nünk. A vármegye lakosságának nemzetiségi számaránya 1720-ban háztartások szerint absolut számokban és százalékokban következőleg alakul:

Magyar	Német	Tót-Ruthén	Szerb-Horvát	Oláh	Magyar	Német	Tót-Ruthén	Szerb-Horvát	Oláh
absolut számokban					százalékokban				
1.177	178	12	68	—	82·02	12·04	0·84	4·74	—

Azt a körülményt, hogy 1720-ban a lakosságnak a községekben való elhelyezkedése mennyire nem jutott még pihenőpontra, élesen világitja meg ama feljegyzések sorozata, mely az összeiró küldöttségnek a községek viszonyai és beléletére vonatkozó tapasztalait tárja elénk. Igy megtudjuk a feljegyzésekből, hogy Agárd községben 1715 óta a lakosság egy része megszökött; Bonyhád 4 év óta lakatlan; Berekalján lakó 4 sváb családnak nincs igavonó állatja s igy földet nem mível; ugyanoda 1720-ban 6 sváb család telepedett; Czikóból a régi lakók 1719-ben csaknem mind megszöktek s helyökbe ráczok és németek telepedtek meg. Dunaföldvár mezővárosból a lakók $^1/_3$ része elvándorolt s ujabban 15 tót és német család telepedett meg, de még ezek sem gazdálkodnak; Faddról szintén megszökött az 1715-ben összeirt lakosság; az 1720-ban számba vett lakosság csak ujonan települt; ugyancsak ujonan települt Kánya község is; Majoson a földesur 12 sváb családot kényszerült letelepiteni, mert az előbbi lakosok eltávoztak, az ujonnan települtek azonban még nem gazdálkodnak.

Paks mezővárosból a régi lakók fele megszökött; a helyökbe letelepedett 15 sváb és frank család Daróczy és br. Száraz földesurak földjein gazdálkodik. Szt.-György községnél már kimért telkekkel találkozunk, bár ujonnan települt s lakói 22 nemes-, 13 jobbágy- és 9 zsellértelken gazdálkodnak.

Simontornya katonai állomáshely, de a katonaság egyszer sem iratott össze; Tolnára 1718-ban uj lakók települtek. (Lásd Acsádi idézett munkájában.)

Mindezekből láttuk, hogy az összeirások eddig csak az adófizető polgárság különböző rétegeivel foglalkoznak s azokban a kiváltságos osztályok, a nagy-, közép- és kisbirtokos nemesi osztály, valamint az armalista nemesség, továbbá a papok és tanitók nem szerepelnek s hiányzik azokból végül a hazánk közgazdasági életben már akkor szerepet játszó s különleges helyzetben levő izraelita lakosság is.

Dr. Acsády Ignácz e hiányzó lélekszámadatok pótlására irányult kutatásaiban az alábbi táblázatban kifejezésre jutó eredményről számol be:

1720 körül.

A vármegye összes lélekszáma	Nemes	Pap és tanitó	Polgár és jobbágy	Zsidó	Nemes	Pap és tanitó	Polgár és jobbágy	Zsidó
	absolut számokban				százalékokban			
13.552	336	20	13.046	150	2·48	0·15	96·26	1·11

Az 1715. LVII. t.-cz. alapján foganatositott országos összeirásokra vonatkozólag kibocsátott utasitások a gazdasági viszonyok és termelési ágazatok számszerű felvételét is elrendelvén, ez összeirások adatai a vármegyék gazdasági életének főbb mozzanatait — ha nem is tökéletes — de a valót általánosságban megközelitő nagy körvonalakban tárják elénk.

Az utasitások tüzetesen részletezik, hogy mi alapon veendők fel a termőföldek, melyek hagyandók ki az összeirásból (nemesi birtok, bérjószágok), mely iparágaknak és jövedelmeknek kell képezni az összeirás tárgyát és melyek a használandó mértékegységek.

Igy fontos tudnunk, hogy az utasitás elrendeli, miszerint a szántóföldek térmértékeül mindenkor a »pozsonyi köböl«, a réteknél, a »kaszás«, a szőlőknél a »kapás« térmérték használtassék[1]) s hogy »minden szántóföld buzavetésre számittassék át, vagyis területe úgy állapittassék meg, mintha kizárólag buzát termelnének rajta.«

Ezek előrebocsátása után nézzük vármegyénk gazdasági állapotát, még pedig az 1720-ki összeirás szerint, mert a két összeirás adatai alig tartalmaznak jelentékenyebb eltéréseket.

Ha figyelemmel szemléljük a népességi viszonyoknak fentebb vázolt rajzát és következtetéseket vonunk le az összeiró küldöttség által egyes községeknél tett megjegyzésekből, úgy a mezőgazdaság és földmivelés kezdetleges és szomorú állapota már messziről kiált felénk.

Az összeirók megjegyzéseiből tudjuk meg, hogy Döbrököz, Tolna, Váralja, Berekalja, Bonyhád, Dunaföldvár és Majos községekben a határokat részben ember-, leginkább marhahiány miatt művelés alá venni lehetetlen volt.

A gazdasági helyzet kritériuma a munkáskéz és igás erő teljes hiánya; általában nincs munkaerő és nincs igavonó jószág, oly két fontos termelési tényező, melyeket nem lehet hamarjában és bárhonnan előteremteni. Még azok a határok is, hol ember lenne, kénytelenek kopáran állani a szarvasmarha és ló teljes hiánya miatt.

A rendelkezésre álló kis számú munkásosztály megbizhatatlan. Idegen jövevények, kik még nem kerültek szoros kapcsolatba a földdel, melyet hazájuknak és lakóhelyüknek választottak.

Munkájukból hiányzik az ur és jobbágy viszonos érdekeinek kölcsönösen ható lánczolata. A földet bér (taksa) mellett mívelik s a mily gyorsan jönnek, oly gyorsan mennek is. Vármegyénk zavaros viszonyai, nagy kipusztultsága s az ősi termőerőbe visszajutott pihent föld egyaránt kedvez e kóbor elem életmódjának. Voltak is mindenfelé, de Czikón, Dombovárott, Szakcson és Tamásiban oly számban, hogy e községeket »taksásoknak« mondják.

---

[1]) Egy pozsonyi köblös föld = 1.100—1200 □-öl.
Egy kaszás rét = 800—1.200 □-öl.
Egy kapás szőlő = 94—100 □-öl.

Az összeirók vármegyénkben 20.296 köblös szántóföldet, 2.958 kaszás rétet, 2.609 kapás szőlőt tüntetnek fel; irtványföld nincs, mert a mint az összeirók mondják, van elég más föld is mindenütt, mely megmívelhető lenne, ha a munkáskéz nem hiányoznék.

Az adóháztartatások között a mívelés alatt álló területek következőleg oszlanak meg:

	Vármegyénkben	Országos átlag
Egy adózó háztartásra esik	13·8 köblös szántóföld	9·4 köblös
	2·0 kaszás rét	1.7 kaszás
	1·8 kapás szőlő	2·5 kapás

Az összeirók felvilágositást nyujtanak továbbá az iránt, hogy a jobbágytelkek kimérve és házhelyekhez csatolva nincsenek; a szántóföld minősége legtöbb helyen jó s a gazdálkodás rajta két fordulóban folyik, de sok helyen a második fordulót nem mívelik.

A föld termőképessége átlag köblönkint a vetőmagon kivül 3 köböl; egy évi termés 61.464 köblöt tett ki; a szénatermés 2.976 szekér; tehát 1 kaszás rét átlag 1 szekér szénatermést adott.

A legtöbb szántóföld volt abszolut terület nagyság szerint Decs községben 1.224 köböl; Pinczehelyen 1.109 köböl; Tamásiban 910 köböl; Dunaföldvárott 863 köböl; Felső-Iregen 804 köböl; Szegszárdon 600 köböl; legkevesebb pedig: Bonyhádon semmi; (e község 1720-ban üresen állott), Kismányokon 14 köböl, Mucsiban 10 köböl, Börsönyben 28 köböl, Kokasdon 30 köböl, Berekalján 34 köböl, Regölyön 52 köböl stb.

Aránylagosan egy háztartásra a legtöbb szántóföld esik:

Tamásiban	27·8 köböl.
Felső-Iregen	24·4 »
Pinczehelyen	17.2 »
Mázán	17·7 »
Decsen	16·5 »
Dunaföldvárott	16·4 »

Aránylagosan legkevesebb szántó esik egy háztartásra:

Mucsiban	1·6 köböl.
Kányán	2·0 »
Kokasdon	2·9 »
Berekalján	3·0 »
Diósberényben	3·4 »

Pusztai földeket mívelnek: a Bölcske melletti Gyürüs pusztán 280 köblöt, a Decs melletti Ete pusztán 300 köblöt, Maszlán pusztán (Dombovár mellett) 60 köblöt, Ebes pusztán (Őcsény mellett) 150 köblöt, Henye pusztán (Tamási mellett) 200 köblöt, ez utóbbi három helyen mind taksa mellett.

A rétek területének nagysága körülbelül viszonylagos az egyes községek szántóterületeinek nagyságával. Legtöbb rétje van Decsnek (236 kaszás), Felső-Iregnek, Ócsénynek, Pinczehelynek, Szegszárdnak, Tamásinak (mind 100 kaszáson felül), Báttaszéknek stb.; legkevesebb Börsönynek (4 kaszás) Regölynek, Varsádnak, Berekaljának.

Ha az összeirásoknak a szántóföldekre vonatkozó adatait a mai mértékegységekre számitjuk át, úgy az átlagos számitás lehetőségeért egy köblös földet 1.200 négyszögöllel, vagyis egy kis magyar holddal számitva, a 20.296 köböl szántóföld területe ugyanannyi magyar holdat tesz ki. Erről a területről, mint fentebb is láttuk, a vetőmagon kivül 61.467 köböl gabona került le, a mi — egy köböl gabonát, kereken 100 kiló mai sulylyal számitva — 61.467 métermázsának felel meg.[1])

A vetőmag-szükséglet — mint tudjuk — köblös földként egy köböl = 100 kiló szem volt s igy az egész szántóföld területe 20.296 köböl = 20.296 métermázsa magot vett igénybe.

A vármegyei szántóföldek összes termése tehát megközelitőleg 61.467 + 20.296 = 81.763 métermázsa gabona volt s igy egy magyar hold föld termése 4 métermázsa átlagnak felel meg.

Ez átlagos termésmennyiség valószinűsége ellen alig emelhetni kifogást. Kétségtelen, hogy az az őserőben levő talaj a mai rendszeres gazdálkodással és talajmíveléssel ennek az átlagos hozamnak két és fél-, sőt háromszorosát produkálná, de viszont nem szabad figyelmen kivül hagyni azt, hogy a talajmívelő eszközök kezdetlegessége, a föld tökéletlen megmunkálása s a természeti erők kihasználása iránti teljes tájékozatlanság mind közrehatottak abban, hogy a föld termőképessége csupán minimálisan érvényesülhessen.

Bár a kereskedelmi és forgalmi viszonyok akkori teljes rendezetlensége és fejletlensége akadályozólag hatott a fogyasztási czikkek és termések egységes piaczi árának kialakulására, más adat hiányában el kell fogadnunk ez összeirásoknak ama általános értékbecslését, melylyel 1 köböl buzának országos átlagárát 1 magyar forintra, ma kereken 2 korona 30 fillérre teszik.

A vármegye gabonatermése, tehát e buza árát véve alapul, mai értékben 188.054 korona 90 fillért képvisel. Egy kis magyar hold brutto jövédelmét pedig a vetőmag leszámitással 6 korona között határozhatjuk meg.

Az összeiró küldöttség a szőlőterületek összeirásánál is nagy gondossággal és körültekintéssel járt el. Az 1715-iki összeirásokban felemlitik, hogy a szőlőültetvények kivétel nélkül ujak, mert a Rákóczi-mozgalmaknak vármegyénk területére is kiterjedő harczai között a régi szőlők vagy mind elpusztitattak, vagy pedig műveletlenül hagyattak. A szőlőmüvelés hanyatlása gyorsan következhetett be, mert hisz fentebb láttuk, hogy 1709-ben a Ferner I.-féle borszállitások alkalmával oly mennyi-

---

[1]) Pontosan 1 pozsonyi köböl = 2 pozsonyi mérő; 1 pozsonyi mérő = 62·5 liter, vagyis 1 pozsonyi köböl = 125 liter. Ha tehát az akkori buzaminőség átlagos sulyát hektoliterenként 75 kilóra tesszük, úgy 1 pozsonyi köböl buza átlagsulya 94 kiló, kereken 100 kiló lehetett.

ségű szekszárdi bor indult utnak a külföldi piaczok felé, mely még tekintélyes termő szőlőterületre, legalább is figyelemre méltó borkészletekre enged következtetni.

Vármegyénk szőlőterülete 1720-ban 2.609 kapást tett ki, mely termőképesség tekintetében következőleg osztályoztatott:

2 csebert terem, egyenként	456	kapás.
2½ » » »	1.623	»
3 » » »	530	»

Ezen osztályozás szerint tehát a vármegye egész bortermése 6.675½ csebret tett ki, mely termésnek átlagárát hivatalosan is meghatározták. Ugyanis az összeirások szerint:

1 frt 50 dénáros bor terem csebrenként 2.140½ kapás szőlőben,
1 forintos » » » 413½ » »

vagyis a szőlőterület tulnyomóan nagy része, a drágább s igy finomabb borok termelésére mutatkozott alkalmasnak. A vármegye bortermelése, alapul véve a fenti ármeghatározást, összesen 9.240 frt 70 dennárra (= 21.253 K 60 fillér) értékeltetik. Megemlékeznek az összeirók már 1715-ben a szekszárdi bornak nagy hiréről és nagy áráról. A vármegyében a legjobb bornak mondják, melynek csebre 4½ frtnyi, néha még magasabb vételárt ért el. Egy kapás szekszárdi szőlő brutto-jövedelme 2½ cseber terméssel ez áralakulás szerint mai értékben 28·75 koronára rug; e számitás szerint tehát 1000 □-öl szőlő termése Szekszárdon és vidékén 287 K 50 fillérre rughatott.

Ezen magas ár kifejezésre is jut a szekszárdi szőlőterület terjedelmében, mely a legnagyobb az egész vármegyében — 429 kapás, egy adózó háztartásra eső 5½ kapás szőlővel — (kapás szőlő ma mintegy 90 □-öl). Szekszárd városa tehát 2½ csebres középterméssel 1.072½ cseber adó alá eső bort szüretelt (a vármegye termésének ⅙-át) 12.333·75 K mai értékben. Következő legnagyobb szőlőterület Decs községé, melynek bora ma is egyenlő minőségű a szekszárdival s a kereskedelemben többnyire mint ilyen szerepel. Az itteni szőlőterület 276 kapás, egy adózó háztartásra eső 3·7 kapás szőlővel. Ezek után következnek Pinczehely (197½ kapás), Bátta (156 kapás), Báttaszék (142 kapás), Bölcske, Dunaföldvár, Ócsény, Paks és Simonytornya községek mind 100 kapáson felüli szőlőterületekkel. A szőlőművelés teljesen hiányzott Bedeg, Berekalja, Bonyhád, Börsöny, Dombovár, Döbrököz, Felső-Nána, Gerjen, Gyönk, Györköny, Gy.-Jovánczа, Kajdacs, Kánya, K.-Mányok, Kokasd, Majos-Miszla, Mucsi, Regöly, Szt.-Lőrincz, Szakcs, Szt.-György, Tevel, Tót-Keszi, Varsád és Závod községekben. Végül a középszámokat véve számitási alapul, megállapithatjuk, hogy a 2½ csebret termő kapás szőlő 1 frt 50 denáros bor-ár mellett mai pénzértékben mintegy 8 K 62—70 fillér brutto-jövedelmet hozott (1.000 □-ölenként tehát mintegy 90—95 koronát).

Figyelembe kell vennünk e helyen, hogy a szőlők összeirásából nemcsak a tiszta földesuri jogon birt szőlők maradtak

ki, hanem azok is, melyek mint teljesen uj ültetvények adómentességet élveztek. Az adómentesség ideje legalább 3, néha 7, kivételesen 12 esztendőt tett ki, a szerint a mint a telepités több-kevesebb nehézségekbe ütközött.

Az állattenyésztési viszonyokról az összeirások semmi adatot sem nyujtanak, hanem megelégesznek — mint fentebb láttuk — a nagy marhahiány egyszerű constatálásával.

Bár az állatállomány létszámának bármily kezdetleges összeirása e korból aligha áll rendelkezésre, mégis a sajátságos véletlen ebben az irányban némi felvilágositó adatokat őrzött meg a kutató utókor részére.

Gróf Virmont bécsi császári követ, ki 1720-ban a paszaroviczi békekötés értelmében rendezendő ügyek végleges tisztázása czéljából küldetett Konstantinápolyba, hazatérő utját nagyszámú kiséretével vármegyénken keresztül vette. Előfogatokról a vármegye tartozott gondoskodni és rendeletre ez alkalommal 320 négyökrös szekeret, 80 kocsit 3—3 lóval, azonkivül még 110 igás ökröt és 42 hámos lovat állitott ki. Ezen előfogatokhoz a simontornyai járás 774 ökröt és 186 lovat, a földvári járás pedig (ebben az időben a vármegye csak két járásra volt fölosztva) 628 ökröt és 129 lovat szolgáltatott. A legtöbb előfogatot szolgáltatták Pinczehely (72 ökröt, 12 lovat), Iregh (64 ökröt, 16 lovat), Decs, Eöcsény, Szekszárd és Dorogh csaknem ugyanannyit. E községekben volt tehát a legnagyobb igáserő-állomány.

Ugyanakkor az élelmiszerekről is a vármegye tartozott gondoskodni, s rendeletet kapott többek között az iránt, hogy a követségnek élelmezésére naponként rendelkezésre bocsátandó egy hizott ökör, 340 font sulynál kevesebb ne legyen. Érdekes világot vet e rendelkezés az akkor tenyésztett állatok testnagyságára és felvilágosit minket arról, hogy mily alacsony fokon állott állatállományunk a faj, jelleg és kitenyésztés tekintetében.

Ugyanebben az ügyben kelt hivatalos feljegyzésekből tudjuk meg továbbá, hogy egy borjunak ára fejében a vármegye 12 forintot, egy bárányért 40 denárt, egy gidáért 5 garast, a vaj mázsájáért 17 forintot, az abrak mérőjéért 50 denárt állapitott meg. (Kammerer Ernő közlése után.)

A mezőgazdasági termelésnek most vázolt kezdetleges állapota, a gyér lakosság és a zürzavaros viszonyok ugyancsak nem szolgáltattak az ipar és kereskedelem megteremtésére oly alapokat, melyeken e két fontos közgazdasági tényező a fokozatos továbbfejlődés biztos reményében helyezkedhetett volna el.

Az 1715-iki összeirók megjegyzései szerint a vármegye egész területén alig folyik némi kereskedés; 1720-ban ugyanezt állapitják meg s hangsulyozzák, hogy a megyében nincs szab. kir. város, mely némi lendületet adna a kereskedelemnek.

Dunaföldvártt az összeirások 1715-ben 2 rácz kereskedőről tesznek említést, kiknek 40 forint évi jövedelmük van; Szekszárdon pedig 1720-ban egy kereskedő települt meg, kinek évi jövedelme 20 forint lehet.

Az iparok között legjövedelmezőbb s igy legfejlettebb a mezőgazdasággal szoros kapcsolatban álló malomipar. 1715-ben

15 malmot 770 forint jövedelemmel, 1720-ban 19 malmot 439 frt jövedelemmel irtak össze, a hajtóerő feltüntetése nélkül. Az összeirásban a földesuri malmok nem szerepelnek. Jövedelmezőségük rendkivül változó; 1715-től 1720-ig átlagosan csaknem felére száll alá. A pinczehelyi egy malom 1715-ben 130 forintot, 1720-ban 100 forintot jövedelmez. Legkevesebbet jövedelmezett a Gerjen községben összeirt malom, 5 forintot.

Az ipari tevékenység szomorú kezdetlegességének bizonyitéka, hogy 1715-ben a vármegye területén 7 iparos iratott össze s ezek is oly szegények, hogy az 1720-iki összeirásba fel sem vétettek.

Osszeiratott:

Dunaföldvárt:	kádár	1
»	szabó	1
»	varga	1
»	serfőző	1
	összesen	4
Szekszárdon:	kerékgyártó	1
»	szabó	2
	összesen	3

A mészárszékek száma volt 1715-ben három, összesen 66 forint jövedelemmel; 1720-ban szintén három, összesen 43 forint, tehát csökkenő jövedelemmel; a korcsmák száma 1715-ben nyolcz, összesen 190 forint, 1720-ban tizenöt, összesen 235 forint jövedelemmel.

A közgazdasági viszonyok sajátságos tüneteként s egyben a kereskedelmi forgalom élénkitését czélzó kormányzati gondoskodás jele gyanánt tekinthetjük azt, midőn ezekben az időkben országos és hetivásárok adományozására bukkanunk. 1703. év február hó 4-én nyer Dunaföldvár országos vásár tartására szabadalmat, Pinczehely pedig 1703-ban április 27-én, Szekszárd és Tolna 1721-ik évben, Báttaszék 1729-ben, Kölesd 1730-ban, Paks 1738-ban nyeri ujra vásártartási jogát.

Ebben a korszakban messziről világit elénk jellemző fényével Tolna vármegye gazdaság-történetének egyik kimagasló és érdekes mozzanata.

Köztudomású, hogy a jobbágyság jogai és kötelezettségei teljesen a földesuri önkény és parancsszó után igazodtak mindaddig, mig Mária Terézia az urbéres nép sorsát kormányzati gondoskodásának tárgyává nem tette, s a jobbágy és földesur között fennálló viszonyt 1767. évben kibocsátott urbariális rendeletével nem szabályozta.

A nemesség e királyi rendeletet felzúdulással fogadta. Féltette kiváltságos előjogait, s a rendeletet oly aczéléknek tekintette, mely fokozódó erővel fogja megingatni a rendi alkotmány sánczfalának hatalmas szikla tömbjeit. Még nem hatoltak el hozzánk nyugatról azok a szárnyra kelő eszmeáramlatok, melyek nemsokára megrázzák a félvilágot és királyi fejeket vetnek áldozatul az egyenlőség, testvériség és szabadság oltáraira. Meg-

felel az akkori közhangulatnak Barcsay Ákos éneke egy uri dámához, melyben igy szól:

Jut eszembe, midőn *Úrbár* hirdetésén
»Nálad táncz közt *sirtunk Hazánknak esésén.*«

A nemesség úgy vélte, hogy eleget tett az idők követelte sociális politikának, midőn az 1715-iki CI. t.-cz.-kel a jobbágyokat a földesurak igazságtalanságai ellen a megyei tisztviselők oltalmába helyezte, midőn az 1723 : XVIII. t.-cz.-kel a birtokosokat az urbéri egyezségek lelkiismeretes betartására kötelezte s végül midőn az 1729 : XXXV. t.-czikkel az urbéri sérelmekben való itélkezést a megyei itélőszékek hatáskörébe utalta.

S ezzel az általános felfogással szemben, 1725 november hó 6-ikán, tehát csaknem félszázaddal előzve meg a nagy királynő urbariális rendeletét, az ujabb korszellem első szózataként hangzik fel a vármegye közgyülésén ama szabályzat-tervezet, melyet Daróczy Ferencz a vármegye első alispánja terjeszt elő oly czélból, hogy az urbéri viszonyok a vármegye egész területén egységesen rendeztessenek és állandósittassanak.

A szabályzat, melynek latin szövegű rövid bevezetése hangsulyozza, hogy a benne foglalt rendelkezések különösen az úgynevezett árendás jobbágyokra érvényesek, eredeti magyar szövegében a következő:

Primó: Minden gazda, a kinek vagyon vonyós marhája, egy pár vonyós marhátul tartozni fog esztendőnként egy tallért fizetni, akár ökör legyen, akár ló hat darabig; marhátlan pedig, a ki tudniillik: maga házában lakik, egy forintot, zsellér vagyis rideg ember, ki másnál lakik, den. 50, idest ötven pénzt.

Sekundó: Minden gazda, kinek maga ekéje jár, tartozni fog az urnak esztendőt által szekerével szolgálni tizenkét nap, a kinek pedig csak két marhája volna, az olyatinnal összefogván, hasonló szolgálatot tenni tartoznak; ugyanaz marhátlan emberek is, az kik tudniillik már föllebb megneveztettek, hasonlóképen tizenkét napi számra köteleztetnek; ezenkivül:

Tertió: az marhás gazdák obligáltatnak ugarra, keverésre, és vető szántásra is, ugyan tavaszra is egy-egy napi szántással úgy, hogy kinek ekéje vagyon, maga két marhájuk pedig összefogván, viszik véghez azon munkát.

Quartó: Ezenkivül minden gazda, akár marhás akár marhátlan, úgy a zsellér is egy-egy-baglyára való szénát fog az uraság számára kaszálni és takaritani, s azt közönségesen kazalba össze is hordani. Ugyan

Quintó: minden gazda egy hosszabb utat maga ura akarattya szerint tartozni fog tenni, ollyat, vagy tudniillik, mint Paks Budához, Győrhöz; ezenkivül

Sextó: eddig való és szokásban vett mindennemü prokreatiobul kilenczedet, vagyis tizedet igazán kiadni, azt összehordani, szemtül aztat odavinni, a hova az uraság kivánni fogja, tudniillik veremben vagy granariomhoz, úgy a majorság gabonáját is összehordani s vinni obligáltatnak.

Octavó: Az korcsma és mészárszék fél esztendeig engedtetett az lakosoknak oly conditio alatt mindazáltal, hogy azalatt is a fél esztendő alatt: a sör- és a pálinkaárultatást az uraság

maga számára fogja folytatni, ha pedig a helységnek fog tetszeni azalatt sört és pálinkát árultathat, a marhanyelv pedig az uraságnak jár.

Nono: Ha ezeken kivül az uraság más munkát kiván végbenvitetni, az ollyatin munka cenzusban imputáltatik,

Decimo: Senki az uraság hire nélkül akárminémű jószágot ne merészeljen eladni, jószága elvesztése alatt. Actum anno, dic et loco, quibus supra.

Bár legjobb akarattal sem állapithatjuk meg, hogy e szabályzat az adózó jobbágy érdekeinek védelmét a mai demokratikus elvek legcsekélyebb alkalmazásával kivánja valóra váltani, s a jobbágyság nehéz helyzetét a törvény és szokás által szentesitett egyetemes mértéken alul jelentékenyen csökkenteni, mégis a vármegye közgyülésének ama tényében, melylyel e szabályzatot joghatályra emelte, a közügyeket intéző nemesi osztály oly felfogását láthatjuk, mely messze megelőzve a korszak uralkodó szellemét, kétségtelenül bizonyos közgazdasági és socialis érzéket, s az egyetemes emberi jogok legelsejének, a *létezhetés jogának* ismeretét látszik kisugárzani.

A szabályzat-tervezet előterjesztésének irásbeli megokolását a vármegye levéltárában fellelni nem tudtam, s igy e körülményekről, melyek az urbarialis viszonyok e szabályozásának gondolatát felkeltették, positiv tudomást nem nyerhetünk.

Ám úgy hiszem kétségtelen, hogy a fenti eszményi állásponton kivül bizonyos gyakorlati szempontok is serkentőleg hatottak e szabályzat életbeléptetésére.

A megindult gazdasági tevékenység határozatlan körvonalai, az állami és társadalmi rend kezdetlegessége, a földesuraknak egyoldalu önkényeskedő és hatalmaskodó eljárásai a védtelen jobbágygyal szemben, a fegyelemtől elszokott költözködő népesség, főleg a törvényeinkkel és szokásainkkal nem ismerős és ujabb és ujabb rajokban letelepedő idegen elem könnyen elképzelhető magatartása, végül a számtalan urbéri per és panasz mind okul szolgálhattak arra, hogy e szabályzatban megállapitott elvi jelentőségű határozatok a földesuri féktelen önkénynek oly határjelző korlátjait alkossák meg, melyeken túl nem terjeszkedhetett egy földesur hatalmi szava sem, a jobbágyi szolgálatok meghatározását vagy megkövetelését illetőleg.

S ha érdemül rójjuk fel Tolna vármegye közgyülésének ezen tettét, melyen már az ujabb korszak felfogása kezd átcsillámlani, úgy kétszeres csodálattal olvashatjuk Meszlenyi János, Fehér vármegye alispánjának és tolnamegyei györkönyi földesurnak 1722. év junius hó 11-én, tehát a most tárgyalt urbarialis szabályzatot 3. évvel megelőzőleg, györkönyi jobbágyaihoz intézett »contractualis« levelét.

E levél, melyet a jobbágyok ujabb kérelmére 1723. évi február hó 8-án a földesur ujabb rendelkezésekkel egészitett ki, másolatban a vármegye levéltárában, Györköny község urbarialis iratai között fekszik s minden rendelkezésében hihetetlenül demokratikus, némely pontjában pedig valóban forradalmi szellemű.

Elsőbben is felhatalmazza a földesur a jobbágyokat, »hogy mintsem Lutheránusok legyenek, az magok vallásukat conser-

válni akarva, Templomot is az előbbi enyhelyen épithessenek«, továbbá szőleikben való gazdálkodásra hét esztendeig való szabadságot engedélyez nekik s csak ez idő elteltével kell »nonát« fizetniök; a korcsma és mészárszék a falunak »szükségére engedtetett« a negyedik pont rövid és határozott rendelése szerint »a mely gazda el akarna menni, szabad legyen elmenni«.

E rendelkezéseket egy év mulva a földesur azzal egésziti ki, hogy »nevezett helységben és örökös jószágában szabad mindenkinek házat csinálni; ha pedig lakása akármelynek is azon helységbe nem tetszik és máshová akarna menni, szabad legyen a házat más gazdának eladni«.

Szabadságot ad továbbá arra, hogy »minden ott lakozó s mind más vidékieknek szabad legyen ottan szőlőt épiteni és plántálni és a ki maga szőlőjét el akarná adni, akárkinek is szabad eladni«; s ha a gazda más helyre költöznék, szabad »szőlejét tovább is mívelni«; megfizetve az urasági kilenczedet.

Végül megengedi a jobbágyoknak, hogy mindkét contractust »az Ns. vármegyével confirmáltathassák«, a mi 1723. évi november hó 7-én tartott vármegyei közgyülésen meg is történt.

Mint az oczeánjáró gályák utjába sodort lombos faágak zöldje, mely a várva várt szárazföld közelléténck biztos előjele, úgy hatnak képzeletünkre vármegyénk kezdődő gazdasági és sociális átalakulásának e korai jelenségei. A szórványosan megnyilatkozó ily szabadelvű eszmék térfoglalása sokáig nem késhetett.

S mivel a nemesi osztály, mint fentebb láttuk, anyagi érdekeinek szivós védelmében nem tudott vagy nem akart eltérni a jobbágyság, illetve a nem nemes néprétegek irányában táplált hagyományos felfogásától, a nagy királynő vette önszántából és magasabb államkormányzati szempontok figyelembe vételével a nem nemes népesség gazdasági és társadalmi állapotát uralkodói gondjaiba.

A királyi hatalom biborpalástjának védelme alatt indult meg tehát a jobbágyság helyzetének szabályozására irányuló hivatalos eljárás, mely végeredményében az urbariális szabályzatban és összeirásokban ormollott ki.

Mielőtt az urbariumi szabályzatnak az egész ország terűletére főbb potjaiban egyöntetűleg megállapitott, s igy vármegyénkre is kiható intézkedéseit röviden vázolnám, szükséges tudnunk, hogy a nem nemes néprétegek között azok, kik urbéres földeknek voltak birtokosai, három osztályba soroztattak: 1. a telkes jobbágyok, a kik az egyes vidékek viszonyaihoz képest egységesen meghatározott állományú földeket (belsőség, szántó, rét és legelő), úgynevezett jobbágyi telket birtokoltak; 2. a házas zsellérek, a kik a földesurtól házhelyet és határozatlan, de a jobbágy teleknél tetemesen kisebb külső birtokot kaptak; 3. a házatlan (al-)zsellérek, a kiknek házuk nem volt s csakis jelentéktelen terjedelmű földeken gazdálkodhattak.

Az urbariális szabályzat két jelentős irányban tartalmaz fontos intézkedést.

Az egyik irányban részletesen megállapitja a jobbágyok szolgáltatási kötelezettségét a földesurral szemben, vagyis azt,

hogy e jobbágy földesurának minő pénz-, termény- és munkabeli szolgáltatásokkal tartozik. Másik irányban pedig meghatározza a földesur kötelezettségeit a jobbágygyal szemben s első sorban ama teleknagyságot, melynél kisebbet az uraság jobbágyának gazdálkodási czéljaira nem juttathatott.

Ezen jobbágyi lakhatás és gazdálkodás czéljaira rendelt földterület telki állománynak (constitutivum sessionale) neveztetett s nagyságát a helyi felvételek alapján vármegyénként külön-külön a királynő állapitotta meg.

Vármegyénkben a telki állomány következőleg határoztatott meg:

Egy egész jobbágy-telek állott:

1. Belső telekből . . . . . 1 hold (à 2 pozsonyi mérő területben = 1200□-öl)
2. Szántóföldből, mely I. oszt. 22 » » 2 » » » »
» II. » 24 » » 2 » » » »
» III. » 26 » » 2 » » » »
3. Rétből, mely jó minőségű 8 hold (1000 □-öl területben).
» közép » 10 » (1000 □-öl területben).
» rossz » 12 » (1000 □-öl területben).

E telki állomány azután fél, negyed és nyolczad telkekre is fel volt osztható.

A jobbágy ezért az egész telekért a földesurnak a következő ellenszolgáltatásokkal tartozott:

1. Évi bér (fél évi részletekben Szent-György és Szent-Mihálykor fizetendő)	1 forint.
2. Kappan	2 darab.
3. Tyuk	2 »
4. Tojás	12 »
5. Vaj (ha tehene és legelője van	1 itcze.
Robot:	
6. Két, esetleg négy ökörrel	26 nap
7. Marhás robot helyett kézi szolgálat	52 »

Ezenkivül 30 egész helyes gazda évenként egy borjut, vagy e helyett 1 frt 30 krt tartozott az uraságnak beszállitani, azonkivül a nyerstermények ből, a méhekből, bárányokból, gidákból, borból a kilenczedet (szőlők után még hegyvámot), köteles volt végül bizonyos fuvarokra, tüzelőfának szállitására stb. A zsellér fizetett 1 frt bért és tartozott 18 napi kézi robottal, a házatlan zsellér pedig 12 napi kézi robottal.

Ezek az urbéri összeirások nagy fontosságú okmányok; tulajdonjogok vitás kérdésében még ma is döntő erővel biró bizonyitékok; gazdasági életünknek egy és fél századon át érvényes alapaktái; hiteles és pontos összeirásai az urbéres sorban levő családoknak s tüzetes kimutatásai a gazdasági mivelés alatt akkor állott földterületek jelentős részének.

Nem lenne tehát teljes e dolgozat, ha annak szűkre szabott keretei közé be nem illeszteném ez összeirásoknak a vármegye levéltárában őrzött tabellák alapján egybe állitott rendszeres kimutatását.

E kimutatás a következő:

Tolna vármegye úrbéri összeirása 1767-ben.

Folyószám	Község		Család-szám	Telki állomány**)	Belső telek	Szántó	Rét	Jegyzet
1	*Apar	helység	84	37 4/8	84 3/4	814 1/2	300	német; földesúr: gróf Apponyi György.
2	Apáthi	»	141	18 1/8	119 3/4	477 3/8	145	német; földesúr: gróf Apponyi György.
3	*Báttaszék	város	496	50	135	1736	224 1/2	német, néhány magyar és rácz; földesúr: az apátság.
4	*Bátta	»	236	46 1/2	173	941 7/8	427 1/2	magyar, néhány német és rácz; földesúr: az apatság.
5	*Bedeg	helység	74	26	52	512	208	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
6	Belacz	»	41	17	36 1/4	620 5/8	216	német; földesúr: gróf Festetich, Petrovszky és beéri Balogh családok.
7	*Berény	»	108	37	90	686	435	német és magyar feles; földesúr: gróf Apponyi György.
8	Bikács	»	65	adat nincs	60	264	52	német; földesúr: Daróczy és br. Rudnyánszky családok.
9	*Bonyhád	»	103	48	97 2/4	1099	390	német; földesúr: Perczel család.
10	*Bölcske	»	368	79 1/8	272	2086 1/2	176	magyar, néhány rácz; földesúr: gróf Battyányi Tivadar, Daróczy és Cseh családok.
11	Csibrák	»	94	21	34 2/4	549 1/2	159	német, néhány magyar; földesúr: Jeszenszky család.
12	*Czikó	»	141	53 6/8	148 2/4	1188 5/8	432	német, egy-két magyar; földesúr: Perczel család.
13	*Decs	»	218	54 4/8	141 5/8	1308	654	magyar; földesúr: a báttaszéki apátság.
14	*Döbrőköz	mezőváros	189	55 1/4	169	1424 1/2	560	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
15	*Dombovár	»	112	48 1/4	92 3/4	1184	448 1/2	magyar, néhány német és rácz; földesúr: hg. Eszterházy.
16	Kis-Dorog	helység	51	21	42	550	168	német; földesúr: Dőry Ignácz.
17	Duss	»	34	7 7/8	18 3/4	217 7/8	78 3/4	német; földesúr: ?

A *-gal jelzett községek az 1720-iki összeirásban is fellelhetők.

**) A telki állomány, belső telek és szántó nagysága a kimutatásban 1200 □-öl, a réte 1000 □-öl.

Folyószám	Község	Család-szám	Telki állomány	Belső telek	Szántó	Rét	Jegyzet
18	*Előcsény helység	189	34 3/4	79 2/4	904	469	magyar; földesúr: a szegzárdi apátság.
19	*Értény »	133	61 1/4	121 2/4	1346 2/4	490	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
20	*Fadd »	208	54 4/8	107	2611	540	magyar; földesúr: gróf Festetich, Petrovszky és beéri Balogh családok.
21	*Duna-Földvár város	749	többi adat hiányzik				túlnyomóan magyar, sok német és rácz; földesúr: az apátság.
22	*Gerjen helység	85	23 6/8	51 3/4	534 3/4	278	magyar; földesúr: Daróczy család.
23	*Gyönk »	272	64 5/8	111 3/4	1304	771	magyar és német feles; földesúr: Magyary Mészáros, Kántor és Cseh-Csúzi családok.
24	Györe »	30	37	74 1/4	804 3/4	465	magyar; földesúr: a pécsi püspökség.
25	*Györköny »	196	37 4/8	75	1350	0	német, egy-két magyar; földesúr: Farádi Vörös, Meszlényi, Daróczy, Kapuváry, Salamon, Naszvady, Sixty, Grabarics, Jékey családok.
26	*Duna-Szt.-György »	42	11 2/8	27 3/4	170	139	magyar; földbirtokosok: Daróczy család s a helybeli curiális nemesség.
27	*Gyula »	183	109 2/4	219	2410	230	magyar, néhány szerb; földesúr: hg. Eszterházy.
28	Grábocz »	56	adat nincs	20 1/4	223 3/4	81	rácz és német; földesúr: a szegzárdi apátság.
29	Hant »	47	18	45 1/2	402	144	német, néhány magyar; földesúr: gróf Apponyi György.
30	Hidegkút »	52	10 4/8	23 3/4	131 6/8	42 1/2	német; földesúr: gróf Apponyi György.
31	Hőgyész »	132	39 3/8	78 1/2	1086 1/8	308	német; földesúr: gróf Apponyi György.
32	Izmény »	187	38 1/8	76 1/8	876	305	német; földesúr: gróf Apponyi György.
33	*Iregh mezőváros	255	47 5/8	561	1542	568	magyar, néhány német és tót; földesúr: özv. gróf Viczay Jóbné szül. gróf Ebergényi Eszter.
34	*Kajdács helység	85	6 7/8	43 1/4	396	150 1/2	magyar; földesúr: Petrovszky és Stankovánszky családok.
35	*Kakasd »	93	39 2/8	76 6/8	1540 4/8	392 6/8	német; földesúr: gróf Festetich, Petrovszky és beéri Balogh családok.

Folyószám	Község		Család-szám	Telki állomány	Belső telek	Szántó	Rét	Jegyzet
36	Kalaznó	helység	113	34	69 6/8	881	272	német; földesúr: ?
37	*Kánya	»	85	adat nincs	103	1892	134	magyar; földesúr: özv. grf. Viczay Jóbné szül. gróf Ebergényi Eszter.
38	Tót-Keér	»	37	4 5/8	46 1/4	102	46 1/4	tót, néhány magyar; földesúr: Tallián, Hartwig és Baranyai családok.
39	Keszi	»	140	41 1/4	82 1/2	907	330	magyar, sok tót; földesúr: hg. Eszterházy.
40	Kéty	»	88	27 3/4	55 1/2	848 3/4	277 1/2	német, néhány magyar és szerb; földesúr: hg. Eszterházy.
41	Kocsoda	»	103	63 1/2	127	1015	643 1/2	magyar, néhány rácz és tót; földesúr: hg. Eszterházy.
42	*Kónyi	»	134	62	124	1364	596	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
43	Kovácsi	»	34	3 2/8	6 2/4	78	26	német; földesúr: Dőry Ádám.
44	Kölesd	mezőváros	169	38 2/8	77	1055	336 1/2	magyar és német feles; földesúr: gróf Apponyi György.
45	Kurd	helység	85	40 1/2	83 3/4	462	205	magyar és tót feles; földesúr: hg. Eszterházy.
46	Ladomány	»	17	5 4/8	11 2/4	121	44	német; földesúr: Kápolnai Monaszterly István és Dőry család.
47	Lápafő	»	46	12	25 1/4	264	122	magyar; földesúr: ?
48	Lengyel	»	60	15 7/8	27 1/2	400 1/4	159 2/4	német; földesúr: báró Amadé család.
49	*Madocsa	»	182	29 7/8	58 7/4	539	315 2/4	magyar; földesúr: grf. Batthyányi Tivadar, Cseh család.
50	*Majos	»	84	54	91	1378	432	német; földesúr: Perczel család.
51	Kis-Mányok	»	47	12 4/8	52 1/2	519 3/8	175	német; földesúr: gróf Apponyi György.
52	*Nagy-Mányok	»	150	29 2/8	86 3/4	318 3/4	225 3/4	német; földesúr: a pécsi káptalan.
53	*Máza	»	32	16 4/8	33 1/4	265 3/4	176 1/4	magyar; földesúr: a pécsi seminarium.

Folyószám	Község		Család-szám	Telki állomány	Belső telek	Szántó	Rét	Jegyzet
54	*Medina	helység	85	47 4/8	98 2/4	895 2/4	566 2/4	magyar, néhány rácz; földesúr: Gindly család.
55	*Miszla	»	128	48 3/4	109 1/4	1056 7/8	510	magyar; földesúr: nemeskéri Kiss Sándor.
56	Möcsény	»	54	16 3/8	31	352 2/4	128	német; földesúr: Perczel család.
57	Mórágy	»	103	34 1/8	69	771 7/8	276	német; földesúr: Perczel család.
58	Mőzs	»	137	adat nincs	77	1237	203	magyar, német, rácz egyenlő számban; földesúr: a szegzárdi apátság.
59	*Mucsi	»	166	35 2/8	78 2/8	998 6/8	282	német; földesúr: gróf Apponyi György.
60	Mucsfa	»	88	30	68 1/4	738	240	német; földesúr: gróf Apponyi György.
61	Murga	»	88	9 2/8	20 3/4	355 9/16	74	német, néhány magyar; földesúr: Jeszenszky család.
62	Nak	»	41	33 1/2	65 1/2	720 2/4	327 1/2	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
63	Alsó-Nána	»	103	16 6/8	33 3/4	502 2/8	136 1/2	tulnyomóan szerb, több német, néhány magyar; földesúr: a báttaszéki apátság.
64	Felső-Nána	»	125	70	140	1577 6/8	560	német; földesúr: gróf Apponyi György.
65	Némedi	»	49	9 2/8	20 2/8	308 1/2	127	magyar, néhány német és rácz; földesúr: Daróczy és Fehér családok.
66	*Alsó-Nyék	»	84	25 4/8	52 2/4	625 2/4	315	magyar, néhany tót; földesúr: a báttaszéki apátság.
67	Felső-Nyék	»	168	41 7/8	89	965	529	magyar, néhány tót; földesúr: gr. Batthyányi Fülöp.
68	*Ozora	város	454	78 3/4	157 2/4	1732 2/4	630	magyar, több német néhány rácz és tót; földesúr: hg. Eszterházy.
69	Pálfa	helység	95	48	110 4/8	1089	69 1/3	magyar; földesúr: gróf Apponyi György.
70	*Paks	város	506	85	207 3/4	1765 1/2	582 1/2	magyar, német feles; földesúr: Daróczy és br. Rudnyánszky családok.
71	Pári	helység	69	24	48	528	202	német, néhány magyar; földesúr: hg. Eszterházy.

Folyószám	Község		Család-szám	Telki állomány	Belső telek	Szántó	Rét	Jegyzet
72	Pilis	helység	53	7 2/8	22 1/8	256 1/4	95 1/2	magyar; földesúr: ?
73	*Pinczehely	város	225	36 1/4	72 1/4	797 2/4	290	magyar, néhány német és szerb; földesúr: hg. Eszterházy.
74	*Regöl	mezőváros	164	50 1/4	100 2/4	1105 2/4	402	magyar, néhány tót; földesúr: hg. Eszterházy.
75	*Simontornya	»	158	42 5/8	48	1903 3/8	422	magyar, német és rácz; földesúr: gróf Styrum-Lymburg Károly.
76	*Szakcs	helység	210	100 1/4	217	2194 3/4	913	magyar, néhány rácz; földesúr: hg. Eszterházy.
77	Szakadáth	»	71	22 1/8	59 1/4	574 1/4	175	német; földesúr: gróf Apponyi György.
78	Szakály	»	121	59 1/2	120	1303	524	magyar, néhány tót; földesúr: hg. Eszterházy.
79	Szálka	»	43	15 6/8	18 2/4	70 7/8	99 1/4	rácz; földesúr: grf. Batthyányi Fülöp.
80	Szántó	»	112	48 6/8	94	989 3/4	1265	magyar; földesúr: a veszprémi püspökség.
81	Szárazd	»	66	10 6/8	22 5/8	310 5/8	78	német; földesúr: kápolnai Monasterly István és Dőry család.
82	*Szegzárd	város	úrbéri összeirás hiányzik					földesúr: az apátság
83	*Kis-Székely	helység	115	33 5/8	73	1623	335 3/4	tulnyomó számban magyar de sok német is; földesúr: gróf Styrum-Lymburg Károly.
84	*Nagy-Székely	»	218	93 2/8	85 4/8	4162 3/8	766	német, néhány magyar; földesúr: gróf Styrum-Lymburg Károly.
85	Szokol	»	214	79	158 2/4	1749	636	magyar, néhány rácz; földesúr: hg. Eszterházy.
86	*Szt.-Lőrincz	»	213	62	152 6/8	1364	620	magyar; földesúr: gróf Apponyi György.
87	*Tamási	város	321	82	164	1804	656	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
88	*Tengőd	helység	113	41 2/4	83	913	337	magyar; földesúr: hg. Eszterházy.
89	*Tevel	»	136	29 1/4	130	828	266	német; földesúr: kápolnai Monasterly István és Dőry család.

Folyószám	Község	Család-szám	Telki állomány	Belső teleg	Szántó	Rét	Jegyzet
90	*Tolna város	462	62 1/8	125 3/4	3026	899	legnagyobb számban német, magyar kevesebb, néhány rácz; földesúr: gróf Festetich család.
91	Kis-Tormás helység	97	35 2/8	72 5/8	673 6/8	262	német; földesúr: gróf Apponyi György.
92	Udvari »	85	27 3/8	32 3/8	1268	216	német, néhány magyar; földesúr: gróf Styrum-Lymburg Károly.
93	*Várallya »	94	9 6/8	19 2/4	208 2/4	97 2/4	magyar; földesúr: a pécsi seminarium.
94	Varasd »	88	32 1/8	78 2/4	853 6/8	325	német; földesúr: gróf Apponyi György.
95	Várdomb »	55	adat nincs	44 1/8	0	76 1/2	német, egy két magyar; földesúr: a báttai apátság.
96	Várong »	33	9 7/8	19 3/4	217 1/4	85 3/4	magyar; földesúr: ?
97	*Varsád »	136	51 1/2	103 1/2	1230 7/8	405	német; földesúr: gróf Apponyi György.
98	Kis-Vejke »	70	23	46	597	225	magyar, néhány német; földesúr: gróf Apponyi György.
99	Nagy-Vejke »	69	12 3/8	27 1/4	383 7/8	99	német; földesúr: gróf Apponyi György.
100	*Závod »	108	36 4/8	78 2/4	839	292	német; földesúr: gróf Apponyi György.
101	Zomba »	78	33 2/8	72	679 1/2	258	magyar, több német; földesúr: kápolnai Monaszterly István és Dőry család.

Megjegyzés. Nagy-Dorog községnek urbarialis iratait — bár e község már akkor jelentékeny lehetett — a vármegyei levéltárban fellelni nem tudtam, sőt arra vonatkozólag, hogy e község az összeirás idején létezett, semmi jelet sem találtam az urbarialis iratok között.

A mint ezen kimutatás adataiból láthatjuk, a vármegye 1767 körüli lélekszámának megállapitására ez összeirások meglehetősen biztos alapot szolgáltatnak.

(Folytatása következik.)

Daróczy Aladár.

Közlemények és ismertetések.

A társadalom problemái.

Poinsard Léon. *La production, le travail et le problème social dans tous les pays au débout du XXme. siècle.* Két kötet. Paris 1907. XI és 593, XI és 768 oldal.

Ez a nagy munka abból a sociologiai elvből indul ki, hogy minden nemzetgazdasági és társadalmi fejlődés szorosan összefügg azzal a társadalmi állapottal, mely az illető nemzet egyéneit egymással összefüzi. Három nagy társadalmi typus uralkodik a különböző országokban: a közösség (communentaire formation), az egyediség (particulariste) és e kettő közötti átmenet. Ezek a társadalmi állapotok függnek a helytől, a hol a nemzet él és az ország természeti viszonyaitól. Szerzőnk a világ mai országait négy osztályba sorozza. Ezek a következők: I. Határozottan közösségi fajok: ide sorolja a nagy pusztaságok pásztornépeit, az ezek határain lakó kisebb pásztornépeket, az elhagyott vidékek pásztornépeit, a pásztornép elfajulásait, a pásztorok kebeléből kiszakadt mezőgazdasági csoportokat (az oázisokon és a pásztor népek vidékeinek szélein), a keleti mezőgazdasági népeket (jelesül a perzsákat, indusokat, törököket, chinaiakat, az annamokat, japánokat, az oroszokat és a déli szlávokat). II. az elfajuló közösségi népek, a hová tartozik az osztrák-magyar monarchia, Görögország, Olaszország, Spanyolország, Portugál és a délamerikai államok. III. A vegyes jellegű népek, és pedig Svájcz, Németország, Luxemburg, Francziország, Belgium, Németalföld, Svédország, Dánia és Norvégia és végre IV. a teljesen kifejlődött egyedi jellegű országok és pedig Angolország, angol Afrika, Canada, Ausztrália és az amerikai Egyesült Államok. Szerzőnk a társadalmi viszonyokból következtetést von arra, hogy milyen közgazdasági, illetőleg vámpolitikai irányzatot kell valamely országnak követni. Szerinte az egyes országok vagy a szabadkereskedői vagy a védővámos typushoz tartoznak. A szabadkereskedés való: 1. oly országoknak, a hol a természeti termelés túlnyomó, és ezek Perzsia, Törökország, India és a hozzátartozó vidékek, China és Indochina, Japán, Oroszország, a déli szláv országok, Görögország, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és a délamerikai államok; — 2. oly országok, melyekben a kereskedés és az ipar túlnyomó, és ezek Angolország, Belgium, Németalföld, Norvégia és Dánia; — a védvámos politika való 1. oly országoknak, a hol a mezőgazdaság az iparral vegyest áll fenn, jelesül Svájcz, Németország, Ausztria, Franczia-ország, és Svédország; — 2. hol az ipar erős fejlődésben van: északamerikai Egyesült Államok.

A könyv végig vezet bennünket a világ összes népein. Elkezdi Mongoliának nagy pásztornépeivel — és végzi az amerikai Egyesült Államokkal. Szerzőnk nézete szerint az egyediség érvényesülése az, a mely a népeket a leghatalmasabbakká teszi, és ott, a hol ez az egyediség legjobban tud érvényesülni, ott fejlődik politikailag és gazdaságilag is a legnagyobb hatalom. A nélkül, hogy a nagy kétkötetes munka egyes részleteivel foglalkoznánk, föl kivánjuk emliteni szerzőnk egyes nézeteit, melyeket a különböző népek állapotának fejtegetéseinél fölemlit.

A Mongolok ismertetésénél a vallás hatásáról szól. »A vallás, melyben valamely család él, soha sem veszti el teljesen hatását a gazdasági életre. Ez a befolyás lehet nagyon korlátolt; de ismét néha oly hatalmas, hogy azt lehet állitani, mikép az ember minden cselekedetét irányitja.« A mai napon oly izgatott jelentőségre fejlődött Marokkóról tanulmányai alapján következő a véleménye: »Marokko politikai tekintetben nem ország, nem confederatio, nem is állam. Nem egyéb, mint zagyvalékos halmaza többnyire független népcsoportoknak, a melyekben a törzsszellem uralkodik közönséges eszközeivel a despotismussal, önkénynyel és a folytonos czivakodással. A ravaszság és az erő, a kormányzás főeszközei.« Törökországot tárgyalva, utal arra, hogy négy tenger mellett terül el, s igy közvetetlen összeköttetésben van az egész világgal. E tekintetben kevés állam van, mely oly előnyösen volna elhelyezve. China közgazdasági viszonyait ismertetve, azt az elvet fejtegeti, hogy tisztán mezőgazdasági nép nem fejlődhetik műveltségben, a műveltség csak városi életből erősödhetik meg. Oroszországnál a városba vonzott munkásokról mondja, hogy műveltségük sokkal kisebb, semhogy maguk irányitsák sorsukat, ezért nagyon engedelmes eszközeivé lettek a politikai izgatók kezeiben és a socialismus hű követői. A munkáltatók gyöngesége és a munkásosztály társadalmi elhagyottsága, ez az a két fő ok, mely az orosz forradalmi állapotot megteremti. A nagy ipar, bármennyire fejleszti és támogatja is a kormány, nem halad az ország érdekében, csak külföldi vállalkozók meggazdagitására való. A magas védő vám, mely az orosz ipar fejlesztésére lett meghonositva, csak arra szolgál, hogy a német gyárosok Oroszországban fióktelepeket állitsanak fel. Az orosz-német határon egész láncolata a gyáraknak vonul el, német tőke alapitotta, német üzletvezető igazgatja és német munkások dolgoznak bennük. Románia iparfejlesztési törekvéseit szerzőnk nem tartja megokoltaknak. Nézete szerint Romániában a nép jellege még a közösség typusában él; egy ilyen népnek nem való a gyáripar, ez nem felel meg társadalmi helyzetének. A gyáripar szétmálasztja az ilyen népet, nyomorulttá és proletárrá fejleszti. Az iparfejlesztésből csak az idegen vállalkozók nyernek, az ország pedig veszit.

Az osztrák-magyar monarchiáról szerzőnk felfogását bővebben közöljük. Szerinte a németek és a magyarok politikai és közigazgatási nyomás utján törekszenek suprematiójukat fentartani; miután nem képesek társadalmi assimilatio által a többi népfajokat magukhoz vonzani, legalább a nyelv erőszakolása útján kivánják az egyesitést elérni. Ez a módszer rossz, ritkán

sikerül és sok esetben csak még jobban elidegeniti a nemzetiségeket. Az osztrák ipartörvényről szólva, utal arra, hogy 1859-ben meghonositották az iparszabadságot, de csakhamar az állami beavatkozás lesz irányadó az ipar terén. »A munka — idézi Lichtensteint — nem magán dolog, hanem hivatás, melyet a társadalom egyes tagjai számára kijelöl. A paraszt, ki földjét miveli, a kézműves, ki műhelyében dolgozik, a társadalomnak hivatalnokai, csak épp úgy, mint a kormány tisztviselői, kik hivatalukban dolgoznak.« E téveszmék sugallata közben hozták az 1883-iki ipartörvény-novellát az ipartestületekről, melyek kezdetben szabad, utóbb azonban kényszertársulatok lettek. . . . De elérte-e Ausztria a kényszertestületek és az ipartörvény módositásai által czélját? Éppen nem. Ausztriában nincs meg sem a kisipar virulása, sem a szakoktatás fejlődése, sem a társadalmi béke. Csak a szabad iparágak, a nagy gyáripar emelkedett az utolsó 20 év alatt. És mit ajánlanak ujabban? további megszoritását az iparszabadságnak . . . Ausztriában így élő tanuságát találjuk annak, hogy a rendszabályozás hatás nélküli, hogy nagyban árt a közgazdasági haladásban. Magyarország ujabb iparfejlesztéséről, mint általában a kormánynak beavatkozásáról a közgazdasági élet kereteibe, nincs jó véleménynyel. Nézete szerint ez az iparfejlesztés csak az osztrákoknak és a külföldieknek válik előnyére, akiknek ekkép sikerül az iparágak vezetését a maguk számára megszerezni. A zsidóságnak befolyását Ausztria és Magyarország közgazdasági életére szintén tárgyalja. A zsidók itt is a kereskedés- és iparra adják magukat; itt is megtartják jellegüket: az összetartást, vallásukat, de egyuttal a hitetlenek elleni gyülöletüket, a kiket minden lelkiismereti furdalás nélkül kihasználnak. A zsidó itt is megtartotta sajátságos physionomiáját és veszélyes működését. A szétbontásnak ügynöke, a ki csöndben és lassan-lassan működik, majdnem úgy, mint a phylloxera. A helyi törvényeket lehetőleg nem veszik figyelembe, a közterhektől menekülni igyekszik, nem veszi figyelembe a hitetlenek érdekeit és változtatja nemzetiségét, mint a ruhát. Azt lehet mondani, hogy társadalmilag a zsidó csak ott igazán erős, a hol a többi lakosság gyönge; mihelyt erélyes néptörzsre akad, azonnal igyekszik eltünni . . . Miután Ausztriában és Magyarországon a zsidók a gazdagságnak és az üzleti életnek nagy része fölött rendelkeznek, nem lehet tőlük megszabadulni és nem lehet őket üldözni. Ausztriának egyik nagy baja a költséges közigazgatása és a nagy katonai teher. A monarchia vámpolitikájáról azt tartja, hogy Ausztriának szüksége van a védővámra, Magyarországnak azonban a szabad kereskedés az előnye, daczára annak, hogy a közvélemény erősen követeli az ipar mesterséges fejlesztését... Ez az iparfejlesztési politika — szerzőnk szerint — hamis alapokon nyugszik és csak előitéletből és rosszul megállapitott ambitióból magyarázható meg. »A magyarok abban az ábrándos reményben működnek, hogy a magyar földön gyorsan nagy gyáripart teremthetnek. Azt mondjuk, hogy ez a remény ábrándos, mert a magyar faj erre nem alkalmatos. Ennek következtében, ha a nagyipar tényleg meg is lesz Magyarországon, azt az idegenek s kivált a

németek fogják szervezni és vezetni. A magyarok, a kik oly sokat tartanak nemzetiségükre, akkor majd látják, hogy nem tudnak ellenállani azon békés meghódoltatásnak, melyet idegenek közgazdaságában foganatba vettek.

Olaszországról a többek közt azt a véleményét fejti ki, hogy rosszul fogta fel helyzetét, midőn a védővámos politikát honositotta meg és erőlteti a nagyipar fejlesztését. Mindaddig, mig az olasz kormány buzditással, jutalmakkal, védelemmel támogatta a nagyipart, a vállalatok száma megsokasodott és a virágzás képe mutatkozott; mikor azonban a túlságig igénybe vett kincstár az áldozatokat nem folytathatta, a helyzet megváltozott és erős válságok zavarták meg a vállalatok állapotát. Olaszország nagyipara csak mesterséges eszközöknek köszöni létét, az országnak ez nagyon sokba került, mert a védővámok az összes áruk árait felemelték; a védővámos politika retorsiókra adott alkalmat és Olaszország legfőbb kiviteli czikkeit régi piaczaikról kiszoritotta. Természetesen a német-osztrák-magyar-olasz szövetség ellen szólal fel és ezt Olaszország helyzetére határozottan károsnak találja és sajnálja, hogy az olaszok ennyire téves politikát követnek.

A második kötet kivált az egyediség természetével biró országokat tárja fel szemeink elé. Svájczczal kezdi meg ezeket a népeket. »Ez az ország mai napon a democraticus uralom és a központositás rendszere közt erős, kitartó és naponkinti küzdelmet mutat, mely évről-évre növekszik.« A községi szervezet, mely Svájczban annyira kifejlődött, korántsem ment a hibáktól és tévedésektől; a községi rendszabályozás sok helyütt egész az elnyomásig vezet. A központositási hajlam, mely egyidőben Svájczban is túlsúlyra került, Svájczot is a bureaucratia túlzásaiba fogja sodorni; ott is politikai intrikák fognak napirenden lenni és ott is az erkölcstelenitő és veszélyes corruptio fog lábra kapni. Németországnál az agrártörekvésekről behatóan szól; előadván a telepitési és parczellázási intézkedéseket, róluk nagyon kedvezőtlen véleményt mond. »Ha az összes állami jószágok a parasztok közt osztatnának meg, a kisbirtokoknak csak egyes kis csoportjai alakulnának, mindenütt továbbra is a nagybirtokok volnának túlnyomók. Tényleg majdnem egyformán, a kép ez: egy nagy elidegenithetlen nemesi birtok, vagy tiz középbirtok és vagy harmincz kisbirtok. Az egyedüli egy nagy birtok területére nézve legalább oly nagy, mint a többiek együttvéve, de többnyire nagyobb és mindenesetre földjének minősége jobb. Ily körülmények közt egy pár száz vagy ezer parasztbirtok megteremtése nem bir jelentőséggel. A Németországban oly nagyban hangzott panaszra, mely szerint a német mezőgazdaság válságban szenved, utal az ország különböző vidékeire. A válság az ország északi részeiben érezhetőbb, mint másutt; és ezt természetesnek találja. A talaj, mely inkább szegény, mint közepes; a földbirtok, mely nagyon is kizárólagos; rendszerint hozzá nem értő gazdákkal; szegény, szervezetlen és nem állandó munkásokkal: okai a mezőgazdaság kisebb eredményeinek. Az állami segély, melylyel a munkást támogatni akarják, nem vezet eredményre, »nem elegendő pénzt adni a gazdának, meg kell előbb őt

tanitani, hogy lehet a pénzzel okosan élni. — »A hitel kényszeritette őket fekvőségeik eladására; a szövetkezés kevés eredményre vezetett; mert efféle embereknél az, hogy szövetkezik, annyit tesz, mint hogy mások támogatására számit és hogy levetkőzik a személyes felelősségről és a személyes tevékenységről«. »Sok ember azt hiszi, ha beteg, hogy az orvos azonnal meggyógyitja, mert orvosságot ad; holott ellenkezőleg hosszú és áttanulmányozott gondozás szükséges, ha egészséges akar lenni; igy van ez a népeknél is. Mindaddig, mig a német nemes földes ur vészteljes pazarlással él, városi izlései lesznek, technikailag képezetlen marad és földesuri kötelezettségeit nem ismeri; mindaddig mig a paraszt és a munkás kedvnélküli és a fejlődés iránt érzéketlen marad, a válság is tartani fog.« Különben a paraszt nem igen érzi a válság sulyát, neki nincsen eladó gabonája, s igy reá a gabonaárak hanyatlása nem bir befolyással, Németország déli része hasonlókép kevésbbé érzi a válságot; mert jobb a földje, szelidebb az égalja, földbirtokviszonyai jobban szervezvék, paraszt családjai nagyobb tehetségüek és a munkához jobban szokvák. A német vámpolitikáról azt vallja, hogy mérsékelt védővám megokolt, mert kárpótolni kell a versenyző országok természetes előnyeit, de a közvetett vagy közvetetlen tilalom csak egyes korlátolt osztálynak használ és inkább politikai befolyásának, mint munkájának az eredménye. A munkásügyi intézkedésekről szólva felemliti azt, hogy daczára a nagy reformnak, melyet a németek oly büszkeséggel hirdetnek, a munkások legnagyobb része a biztositást nem tartja kielégitőnek. A munkásbiztositás központositásában nagy hátrány fekszik. Maga Pozadowszky államtitkár mondá a birodalmi tanácsban: »Óriást neveltünk az állami munkásbiztositó hivatalban; az ügyek és a felelősség növekedtk oly arányokban, melyek engem nyugtalanitanak. A hivatal, daczára a tisztviselők buzgalmának, szüntelenül hátralékban van.« És micsoda orvoslást ajánl a minister? »Decentralizálni kell a teendőket, egyes tartományi igazgatóságoknak kell átengedni a teendőket.« Németország jelen politikai helyzetét igy festi meg: »Egy nyomasztó katonai állam, zavaros politikai állapotok, feszült pénzügyek, emelkedő adók, nagyobbodó államadósságok, ime ez a császári központositás belügyi mérlege.«

Francziaországról, saját hazájáról, meglehetős pessimisticusan ir. A mezőgazdaság nem akar fejlődni; a földbirtokosnak nincsen hitele, adóval túl van terhelve. A socialismus erősen dúl; utopiai beszédeivel és anarchisticus izgatásaival az ország általános, de különösen a nép érdekeinek folytonosan árt. Tényleg elforditja a figyelmet a kérdések gyakorlati és észszerű megoldásáról, szegényebbé teszi az országot, ismételt sztrájkokkal, terjeszti a munkásokban a gyűlöletet és az irigységet és megrontja lelkiismeretüket; lassan-lassan megszokik a munkás ahhoz, hogy nem bizik többé a munkaerejében, erélyességében, tehetségében, munkaszeretetében és takarékosságában, szóval személyes tulajdonságaiban, hanem inkább valamely misticus szervezetben, mely hivatva volna a bérmunkások jólétét megteremteni. Ámde ez a szervezet nem lehet más, mint az állam, kifej-

lesztve és központositva a bureaucratismus legmagasabb fokáig. Ez a tisztán »communautaire« ideálja, a mely egyszerüen a modern haladással szemben reactio, miután az egyes embernek teljes autonomiáját alárendeli a közösség fojtó akarata alá. A franczia ipart nem tartja oly fejlettnek, mint a milyen az a nagy iparállamokban, és pedig azért, mert a franczia ipar nem eléggé összetömörült és nem eléggé részletezett. Végig vezet az összes iparágakon. A fémipar az utolsó ötven évben teljesen átalakult; a vasiparban a faszén helyébe lép a koksz, a kis üzemek helyét elfoglalja az óriási üzem. A franczia vasipar nagyot haladt, de ha az állam nem látná el nagyobb megrendelésekkel, alig tudná értékesitni gyártmányait. A pamutipar, a mely orsóinak számát 1852-től kezdve 1867-ig nagyban növesztette, 1890-ben ismét visszahanyatlott a régi állapotba. A gyapjuipar ezzel szemközt nagy fejlődést mutat. A len- és kenderipar teljes hanyatlásnak indult. A selyemipar igen virágzó, régi felsőbbsége és a luxusigényeinek érdekében működő berendezése folytán, habár ujabb időben itt is érezhető a többi nemzetek versenye. A kötőszövő-ipar az angol és a német ipar nyomását erősen érzi. A fehérnemű- és a confectiós-ipar Francziaország izlése folytán mindig nagy jelentőségű volt és ebbeli minőségét ma is fentartja. A keztyű-iparban 1870-ig a franczia keztyű monopol állást foglalt el, ma már Angolország, Belgium, Olaszország és Németország erős versenyzők. Ugyanezt lehet mondani a butoriparról is. A czukoripar a kiviteli jutalmak hatása alatt erősen fejlődött. A chemiai ipar, daczára Németország nagy haladásának, még mindig erősbödik. Egészben véve a franczia ipar haladása mellett is még magában a franczia piaczon is a külföldi versenyző államok részéről érzékeny nyomást kénytelen tűrni. Francziaország közgazdasági politikájának jellemzésénél szerzőnk fölemliti, hogy a közgazdasági irók nagy része még ma is lelkes hive a közgazdasági szabadságnak és ehhez a következő megjegyzését fűzi: »A szabadság uralma minden más rendszernél előbbre való. A szabadság kétségtelenül az ideál, azonban valamely ideálnak megvalósitása mindig attól a millieutől, társadalmi állapottól és helyzettől függ, melyben megvalósitandó. Igy a szabadság meg nem valósitható egyenlőség nélkül, és ha igen, egyszerüen valótlanság vagy rászedés. Ezt félreismerni annyit tesz, mint kiszolgáltatni a gyöngét az erősnek; annyit tesz, mint a jövőt veszélyeztetni, a mennyiben egy kisebbség érdeke a tulságos többség érdekének föléje rendeltetik«. Francziaország egyik nagy hibája a túlságos »fonctionarisma«, vagyis a hivatalsereg. Ennek az állapotnak a következményei nagyon komolyak. Először is a hatalom központositása a közügyek kezelését nagyon bonyolulttá, lassúvá és nehézkessé teszi. Az ügyeket oly egyének kezelik, kiknek semmi érdekük sincs; nagyon távol vannak attól a helytől, melynek érdeke függ az elintézéstől. Az ügyek huzódnak, a papiroshalmaz gyarapodik és a költségek nagyobbodnak, az eredmény többnyire közepes, de mindenesetre költséges. A központositással és bureaucratiával kapcsolatos a corruptio. Ez kivált a személyes kedvezésekben jelentkezik. Francziaország legujabb poli-

tikai irányzatában az állami beavatkozást tette egyik sarkalatos pontjává; ez okozza részben államadósságainak folytonos szaporodását. 1870-ben 1.689 millió franc volt az államadósság, ma 1904-ben 3.679 millió francra rug. Ehhez az eredményhez teljes béke idejében jutni, világos bizonyitéka annak, hogy a rendszerben fekszik a hiba. Az állam mindinkább »communautaire«-re alakul át; mindinkább belenyul a magánérdekek körébe; évről-évre több és több egyénnek lesz munkaadója, biztositója és támasza. Ha Francziaország továbbra is átengedi magát a socialismus karjaiba, el fog gyöngülni, annyira, hogy a politikai államok között másodrangú helyre fog leszorulni.

Belgium gazdasági viszonyainak ecsetelésénél kiemeli azt, hogy a különben kedvezőtlen helyzet mellett a munkabérek nem magasak. Ezt onnan magyarázza meg, hogy az élet nem drága; ez pedig onnan ered, hogy az adók nem nagyok, a vámtarifa mérsékelt, az ország tengeren és szárazföldön át könnyen élelmezheti magát. Ezenkivül sok gyár félig mezőgazdasági munkásokkal dolgozik és legtöbb vállalat gondoskodik munkásházak és más jóléti intézményekkel munkásairól. Ennek daczára a socialismus erősen hódit a munkások körében. Belgium, épúgy mint Németalföld, természetes helyzeténél fogva a szabad kereskedés politikáját követi; a védővám megakasztaná ezen országok közgazdasági fejlődését. Ezen fejtegetéseinél szerzőnk Belgiumnak a Németalfölddel való vámegyesüléséről is megemlékezik s úgy találja, hogy ez a két ország gazdasági viszonyainál fogva egységes területre nem alkalmas és ekkor megemlékezik az osztrák-magyar közös vámterületről és abba a hibába esik, hogy azt állitja: Magyarország legujabban elvált Ausztriától közgazdaságilag. Természetesen nem érti azt a finom distinctiót, mely az önálló vámterület hiveit lelkesiti, mikor a »vámszövetség« helyett »kereskedelmi szerződés« utján áll fenn az egységes vámterület; vagy azt, hogy Magyarország ma az önálló vámterület »*jogi állapotában*« van; ilyen distinctiót messze földön és főkép a francziák nem értenek. Szerzőnk erősen hiszi, hogy Magyarország Ausztriától vámsorompókkal van elválasztva. Szerinte ugyanis »Magyarország ma nemzeti ipart akar; ezért külön vámtarifával akarja magát körülvenni és sikerült is tényleg körülvenni magát, igy megszakitván a gazdasági egységet Ausztriával.« ! !

Angolország állapotának előadásánál szerzőnk túlárad az angol nép jó oldalainak és felsőségének felsorolásában. Angolország népének gazdasági ereje neveltetésében fekszik. Ez a nevelés külsőségeiben módosulhatott, sőt az utolsó időkben tényleg nagy változásokon esett keresztül, de mindig megtartotta kettős jellegét: az egyszerűséget módszerében és az egyensulyt eredményében. Az angol nevelésnek főczélja: a személyi függetlenség, biztositva valamely jövedelmező foglalkozás elsajátitásával és a végtelen fejlődésre való törekvés azáltal, hogy a nyereség legbiztosabb módja után törekedjék mindenki. A fiatalság nagyban nyer ösztönt arra, hogy tisztességes foglalkozás és productiv munkára törekedjék. De kivált minden arra serkenti őket, hogy helyzetüket, a mennyire csak lehetséges, javitsák. Az angol

nevelés minden fokozatában az akaraterőnek folytonos kimüvelése, a kezdeményezésre és a felelősség érzetére való szoktatás. Az angol nevelés négy főelve a következő: gondolkodni és cselekedni önmaga útján, sikerrel és erélylyel dolgozni, a cselekedeteiért a teljes felelősség vállalása és saját személyes cselekedete által czélját elérni. Ezek az elvek képezik az angol nép jellemét és tették a népet nagygyá. — Angolország intézményei közt sajátságos jellegű a szegény-ügy, melyről Burns socialista minister maga figyelmeztetőleg igy szólt: A midőn a szegényeken segiteni akarunk, ügyelnünk kell arra, nehogy a szegénységet előmozditsuk; kevesebb munkásházra és több otthonra volna szükségünk, kevesebb jótékonysági intézetre és jobb bérekre, több szabad időre és kevesebb szeszes italra, kevesebb nagy városra és több falura. — Az angol ipar jellemzésére mondja, az angol czikkek rendszerint izlés és művészet tekintetében silányabbak, de mindig kiválóak, a hol a kényelem és az olcsóság jön kérdésbe. Angolország a tömegáruk hazája. Angolország gyarmatai közül különös figyelmet érdemel Ausztrália, a hol a socialistikus törvényhozás rendkivüli intézményeket léptetett életbe. A socialisták a politikai pártok közt túlsulyban vannak és nézetük szerint határozott a törvényhozás. De a túlságos állami beavatkozás már hátrányos hatásaiban mutatkozik. Ha állami socialismusra tér át valamely ország, annak jelei államháztartásában azonnal mutatkoznak; ha a költségekben takarékosságot akarunk, le kell mondani az állami közbenjárásról«.

Az amerikai Egyesült Államok főjellege a munka föltétlen tisztelete. A családfőnek legfőbb törekvése abban áll, hogy gyermekeinek szivébe vésse azt az elvet, hogy a munka tiszteletreméltó, de egyuttal szükséges intézmény ... Egyetlen egy mesterség sem alacsonyit le, de lealacsonyit az, ha valaki saját magáról nem tud gondoskodni ... Az Egyesült Allamokban a kereskedő pályája ép oly tiszteletreméltó, mint bármely másféle foglalkozás ... Ezekben az elvekben növekedik fel az amerikai gyermek. Az amerikai mezőgazdaságnak főjellemvonása az, hogy mindent a gazda maga lát el; ép ezért az amerikai földbirtokban nincsenek latifundiumok, hanem rendszerint 60—300 vagy legfölebb 400 hectáros birtokok dominálnak. Az amerikai iparban a nagyvállalatok tömegesitő egysége trösztök és más alakulásokban jutott érvényre. Szerzőnk nem osztja azt a nézetet, hogy a védővámos politika főoka ezen összesitéseknek; a trösztök oly czikkeknél is alakultak, melyek vámok alá nem esnek, például a petroleum, a kőszén; és alakulnak nagyon magas vám alá vetett czikkeknél milyenek Amerikában a gépek. Roosevelt 1902 óta háborút inditott ugyan a trösztök ellen, de kijelentette, hogy nem akarja a társaságokat megsemmisiteni, de igenis ellenőrizni akarja őket, nehogy rossz hatásuak legyenek. »A tröstök — szerzőnk nézete szerint — hatalmas, de egyuttal veszélyes eszközök; tudni kell értékesiteni előnyeiket, és mellőzni hátrányaikat. Vigyázni kell azonban az ellenszerekkel nehogy a nemzeti jólétet sujtsuk.« Szerzőnk az Egyesült Államokban a védővámokat megokoltaknak találja, hogy az amerikai ipar megtartsa eddigi helyzetét és továbbra is fejlődjön. Amerikában nem

igen hagyják magukat az emberek elméletek, vagy formulák által tévútra vezetni. A »szabadság« szava nem igen hypnotizálja őket, mert nagyon jól tudják, hogy a szabadság a gazdasági életben egyenlőség nélkül nem sokat ér. Ép azért a mig más nemzetekkel szemben egyenlőtlenek lesznek az amerikaiak, nem igen fognak védővámos politikájukról lemondani.

A munka befejező részében szerzőnk foglalkozik a socialismussal is; és úgy találja, hogy a socialismus nem más, mint modernizált közösségi rendszer; de a közösség régi rendszerénél sokkal alárendeltebb jelentőségű, mert abban a hiszemben él, hogy a természetes és egyszerű patriarchalis családi viszonyt helyettesiteni tudja. Különben majdnem minden socialista eredetére nézve a közösség elvét valló néptörzsből lépett ki. Helyesen utal az ipari viszonyok mai fejlődésénél arra, hogy a régi tanonczviszony szünőfélben van, mert a technicai haladás és a munka specificatiója az ipar megtanulásának más módozatát követeli. De minthogy tanult munkásra az iparnak szüksége van, gondoskodni kell mindenütt a tanonczoktatás helyett ipari szakoktatásról, még pedig különböző fokozatokkal.

(—vits)

Gazdasági válságok.

Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation. Eine Untersuchung über die Erscheinungsformen und Ursachen der periodischen Wirtschaftskrisen von Dr. Mentor Bouniatian. München 1908. 188 oldal.

Az utóbbi évek gazdasági válságai arra inditották a kiváló gazdasági irót, hogy a válságok jelenségeinek morphologiáját és analysisét kimeritően tárgyalva, egy értékes gazdasági művel gazdagitsa a szakirodalmat. Világosan kifejti, hogy a válság a gazdasági életnek egy oly egészségtelen tünete, mely a vállalkozók vagyoni és jövedelmi forrásait teszi tönkre, esetleg teljes romlását idézi elő. A zavaró tünetei és nemei szerint a krisiseket, — melyektől a magángazdaságok is óriási károkat szenvedtek — több csoportra lehet osztani. Ilyenek: a termelési krisis, mely nem annyira a vagyonban való absolut veszteségben, mint inkább a jövedelem csökkenésében nyilvánul, és mert a termelési válság a földbirtok árának emelkedésétől és esésétől, továbbá a termények kül- és belföldi piaczokon való keresletétől függ e válságot ecogen, illetve encogen krisisnek is lehet nevezni. A speculatió-krisis alatt ért, egy oly tulhajtott ármagasságot, mely egy kevésbbé realis gazdasági életben, bizonyos körülmények között szokott előfordulni és igy nem állandó. A közlekedési krisis a kereskedelmi crisist is magába foglalja, a mennyiben ha a közlekedési eszközök nem képesek az áruforgalmat lebonyolitani, árútorlódás áll elő és ez maga után vonja egy helyen az ár rohamos csökkenését, más helyen pedig annak emelkedését. A pénz- és hitelkrisis szerinte egy alapjában különleges válság (im Grunde specielle Typen), melynek a kereskedelemre a legnagyobb befolyása van.

Majd könnyebb áttekintés czéljából a gazdasági válságnak meghatározott osztályait állitja fel és ezeknek részletes és közismert tárgyalása után arra az eredményre jut, hogy a gazdasági krisisek oka leginkább a lazán felépitett gazdasági szervezetben rejlik és különösen a pénz- és hitelpiaczon felmerülő bajokat, a melyek minden crisisnek kiinduló pontjai, kellene legelőször orvosolni. Végül tárgyal a tőkéről és annak szerepéről a termelésnél, a nagytőkéről és a nemzeti jövedelem egyenetlen elosztásáról. A köz- és magángazdaság között felállitott ellentétek helytelenek, mert mindkettőnek czélja ugyanaz, t. i. a vagyonosodás. Azonban elismeri, hogy érdekeik gyakran keresztezik egymást. Czélja e munkával — mint azt ő maga mondja — az, hogy képet adjon a gazdasági válságokról úgy megjelenési alakzatuk, mint okaik tekintetében.«

Csányi Miklós.

Munkásközvetités.

A Budapesti ipari és keresk. munkaközvetitő intézet VIII. évi jelentése, 1908. 59 old. Az intézet kiadványa.

A jelentés számot ad egy évi működéséről. Bizonyos, hogy üdvös intézmény s ezt a czélt el is érte, mert a boykott alá vett munkaadóknak munkást szállitott, ha akadt vállalkozó és sztrájkok alkalmával tartózkodott munkást ajánlani, mig a sztrájk tartott.

Sajnálattal teszi jelentését, hogy úgy a munkásra megrendelés, mint az elhelyezés csökkent az 1906. évi kereslettel szemben. Okát ennek a zord téli időjárásnak, másrészt az épitő s ezzel kapcsolatos iparágakban beállott munkazárnak s végül a munkabérek rohamos emelkedésének tulajdonitja, mert a vidéki munkaadók a munkások fölemelt munkabéreit elfogadni vonakodtak.

Nagyban hozzájárult a közvetités csökkenésének az épitőiparosok országos szövetségének kőmíves- és ácsmunkások közvetitő osztálya, melyet mindkét fél közvetlenül keresett föl.

Az 1907. évben 47.796 munkásra jött kereslet, a jelentkezett munkások száma 67.199 volt, az elhelyezések száma tanonczokkal együtt 34.619 volt összesen. Az elhelyezett képesitett munkások száma 64·9%, a nem képesitetteké 35·1%, férfimunkások 49·8%, női munkásoknak 59·5%, fitanonczoknak 33·5% és a leánytanonczoknak 36·8%-a nyert elhelyezést; és pedig legnagyobb kereslet a férfimunka körében az épitőiparban 11.819, azután a ruházati iparban 11.019, a kereskedelmi és közlekedési szolgaszemélyzetben 9.178, a faiparban, fémiparban, élelmezési, gépiparban stb. A női munkában a vegyesiparban volt a legnagyobb kereslet és kinálat: 4.879 és 3.099; aztán a ruházati s nagyobb mennyiségben még a papiriparban. Érdekesek a munkakinálatnak és az álláshoz jutottaknak a főváros és vidék közt való megoszlása. A férfimunkásság zöme Budapestre vágyódik, úgy hogy az elhelyezett 29.707 férfimunkásból Budapestre 69·1%, a

vidékre csak 30·9% esik. Okát abban találják, hogy a vidéki munkás közvetlenül fordul a vidéki munkaadóhoz, az intézet közvetitése nélkül s a Budapesten lakó munkás pedig a már megszokott fővárosi életmódot nem hagyja el.

A legtöbb munkás juniusban jelentkezett s a legkevesebb deczemberben; a munkakinálat legnagyobb májusban és legkisebb deczemberben; a napi közvetitési átlag 300 munkanapot véve: 115. Az intézet fennállása óta 1902. évben volt a férfimunkát keresők száma legnagyobb: 77.121, azóta folyton apadt, 1907. évben 59.607. A munkakinálat emelkedett 1906-ig, mikor is 47.717 volt, a mult évben már 41.293-ra esett. Okát a munkaadók szövetkezéseiben találhatjuk.

Az intézet fennállása óta a mult év végéig 282,415 munkásnak adott munkát.

A fentartási költségek 65.827 korona 2 fillért tettek ki; ehhez a székesfőváros 10.000 koronával, a többi 50.827 korona 2 fillérrel a kereskedelemügyi kormány járult.

Vajna Elemér.

Tolna vármegye leirásához.

A következő sorok közlésére kérettünk föl: Igen tisztelt szerkesztő úr! A »Közgazdasági Szemle« folyó évi szeptemberi számában Daróczy Aladár Tolna vármegye közgazdaságáról értekezik s az első oldalon a következőleg nyilatkozik: »Szene jóminőségű barna szén, ez idő szerint Nagymányok és Váralja községekben van feltárva és ott termeltetik.« Arra való tekintettel, hogy az ilyen állitás tudományos folyóiratban jelent meg, mely széles gazdasági körben van elterjedve, bátorkodom ennek a téves közlésnek helyreigazitását kérni annál is inkább, mert a helytelen állitás több magyar bányavállalat üzleti érdekeit is károsithatja. Tisztelettel kérem tehát az igen tisztelt szerkesztő urat, hogy kegyeskedjék a hitelesen megállapitott adatok alapján a szóban levő közlést olykép helyreigazitani, hogy a tolnamegyei *váraljai és a nagymányoki szenek valóságos liaszkorbeli fekete kőszenek, melyeknek calorikus értéke 6.000—7.000 között ingadozik.* Ha az értekezés kiváló szerzője érdeklődik, maga is rá fog jönni tévedésére, melynek jóhiszeműségében különben semmi okom kételkedni. A szives közlésért köszönetemet, kifejezve, vagyok az igen tisztelt szerkesztő úrnak alázatos szolgája

Fodor Ferencz,
a magyar bánya- és kohóvállalatok egyesületének titkára.

E felszólalásra megjegyezzük, hogy e monografia külön kiadásában készséggel beiktatjuk e geologiai helyreigazitást, mely csak becsesebbé fogja tenni dr. Daróczy Aladár nagy figyelmet ébresztett dolgozatát.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTARAK KÖZPONTI JELZALOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-ig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitási Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év szeptember havában 1,586.300 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,368.900 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 121.398 korona 89 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től szeptember 30-áig bezárólag 15,127.900 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 13,031.400 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 1,116.253 korona 81 fillér és az intézet fennállása óta 13,514.139 korona 72 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a kombinált hajózási és vasuti forgalomban 1908. évi augusztus hó 1-étől érvényes kivételes díjszabásban (I. füzet) f. évi október hó 1-évei egyes állomásnevek a következőképen megváltoztak:

régi állomásnév:	*uj* állomásnév:
Au	= Enzelhausen,
Bruck b. München	= Fürstenfeldbruck
Stein	= Stein a. Rednitz.

Budapest, 1908 október 2. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. ezidén is kiadta azon határnapok táblázatát, a melyeken a *teherárúk felvételét* állomásain meg fogja szüntetni. Ez a táblázat a nevezett társaság igazgatóságának szállitási osztályában, valamint budapesti (Margithid feletti) ügynökségénél megtekinthető és díjmentesen megszerezhető.

Azon viszonylatokban, melyekre nézve a táblázat nem tartalmaz határnapokat, a megszüntetés időpontját a társaság külön fogja közzétenni.

A teljes uszályrakományok forgalmára ezen határidők nem vonatkoznak, mert azt addig tartja fenn a társaság, a mig az időjárás és a vizállási viszonyok az egyes folyamszakaszokon azt megengedik.

Budapest, 1908 október 7. *Az üzletvezető igazgatóság.*

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a Sabácz—Mitrovicza—B.-Rácsa között járó gőzös, a meder javulása folytán, ismét B.-Rácsáig közlekedik és hogy ennélfogva B.-Rácsa és Raca állomásokat az összforgalom számára ujólag megnyitja.

Budapest, 1908 október 12. *Az igazgatóság.*

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy Monostorszeg állomást — kis viz miatt — f. évi október hó 14-től kezdve, további intézkedésig az összforgalom számára megszünteti.

Budapest, 1908 október 13. *Az igazgatóság.*

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. közhirré teszi, hogy a személyszállitással összekötött menetrendszerű teherjáratait Szolnok és Csongrád között kis viz miatt f. évi október hó 13-tól további intézkedésig ideiglenesen megszünteti.

A nevezett vonalon tehát ezidőszerint az összes személy-, podgyász- és áruforgalom szünetel.

Budapest, 1908 október 12. *Az igazgatóság.*

Mennyiben áll a legnagyobb kedvezmény záradéka önálló gazdasági szervezkedésünk utjában?

I.

A mióta az önálló magyar vámterület megvalósitásával foglalkoznak, az eszmével szemben számos ellenvetést hallunk. Ezeket majd politikai tendencziák sugallják, majd komoly megfontolások.

Ez alkalommal az ellenvetések egyikével szándékozom foglalkozni, azzal t. i., hogy a külön vámterület mellett nem fognak beleegyezni a többi államok abba, hogy Magyarország Ausztriát, s ez viszont Magyarországot különleges elbánásban részesitse. A szokásos műkifejezésekkel élve, ezek szerint a legnagyobb kedvezmény záradéka utjában fog állani annak, hogy a personalunio két állama egymásnak bármiféle különös előnyöket nyujthasson. Már pedig ugy Magyarországnak, mint Ausztriának nagykereskedelme s a fennálló kereskedelmi összeköttetések nagy része az önálló vámterület életbeléptetése napján — s ez az egyenlő elbánás mellett okvetlenül bekövetkeznék — egyszerűen szétszakittatnék, ebből következnék, hogy azok a komoly politikusok, a kik a kereskedelmi és vámszövetség helyébe kereskedelmi és vámszerződés kötését önálló vámterülettel tervezték, nem riadtak vissza attól, hogy a külön vámterület mindama különleges helyzetet megszüntesse, a mely eddig a magyar termékeket Ausztriában s az osztrák termékeket Magyarországon megillette s ezzel a százados benső gazdasági kapcsolatnak nyomait is kitöröljék.

Szerintem ezzel az ellenvetéssel egyesek akadályt akarnak dobni az önálló magyar gazdasági berendezkedés elé. Vannak azonban, a kik jóhiszeműleg teszik, mert elhiszik, hogy az európai államok, élükön a szövetséges Németországgal, azonnal ultimátumot küldenének, ha a külön vámterület mellett Magyarország Ausztriának, s ez viszont Magyarországnak a vám és kereskedelmi szerződésben oly kedvezményeket nyujtana, a melyeket kivenne a legnagyobb kedvezmény záradéka alól s más államoknak nem volna hajlandó megadni.

Az alábbiakban azt óhajtom megvilágitani, hogy egyrészről a kérdés jelentőségéhez nem fér szó, s hogy ennélfogva a magyar álláspont világosan kifejtendő és határozottan képviselendő; másrészről pedig azt, hogy a kételyek nem indokoltak, s hogy teljesen objektiv alapon a gyakorlat figyelembe vételével védhetjük meg érdekeinket.

A vándorlások primitiv korszakában társas szükségletek nincsenek, államháztartást is hasztalan keresünk. Csak a közös veszély érzete hozza össze e kor népeit. Már sokkal állandóbb jellegű a hűbéri és rendi társadalom, habár magánjogi charactere van.

Majd a hadsereg felállitásának, fentartásának szükségessége, a hivatalnoki kar szervezése a középkor vége felé s a pénzgazdaság elterjedése uj világrészek felfedezése után: államháztartást eredményezett, a melyet már tervek szerint vezettek. A középkor vége felé már mindenütt gyakorolják a rendek az adómegajánlási jogot, a mely csak bizonyos összeg megadásából vagy megtagadásából állott, mivel az összeg hovafordításáról, felhasználásáról a fejedelem rendelkezett.

Angliában hosszas fejlődés után, a királyság és a nemzet sajátságos küzdelme után, ez utóbbi került ki győztesen egységes volta miatt és számos szabadságlevél kiadatásával jogait biztositva, megalkotja a budgetjogok prototypusát. Az angol kiadások és bevételek egy része állandó jellegű, nem évről-évre megállapitott s ez a parlament évi hozzájárulása nélkül is befoly a Consolidated Fundba s innen évi engedélyezés nélkül is folyósithatók az állandósitott kiadások fedezésére. A többi bevétel és kiadás évenkint a parlament elé kerül. Ezt a parlament alkotta igy, s ép ezért nem megszoritása saját jogainak. Az Északamerikai Egyesült-Államokban a congressust illeti a budgetjog, s épugy állandósitott és időlegesen, évről-évre megállapitott bevételeket és kiadásokat találunk, mint Angliában. Egy rendszerhez, az angol budgetjogi rendszerhez sorozzuk őket.

Az alkotmányos eszméket a bölcselők irataikban föntartották, s a nemzet ezt a nagy forradalomban megvalósitotta s a költségvetési jog elveit megalkotja. Belgium — a Franciaországgal állott szoros kapcsolatból kifolyólag — szintén franczia mintára alkotja meg budgetjogát évenkénti uj budget-törvény szövegezésével. Eltér tehát az angol példától. Büntetendő cselekménynek minősiti a még nem engedélyezett bevételek szedését. A continens államai jórészt e franczia-belga mintára alkotják költségvetési jogukat.

A kis és közép német államokban eleinte a fejedelmek még képesek a rendelkezésükre bocsátott összegből államaik szükségleteit fedezni, s csupán rendkivüli időkben fordulnak a segélykéréshez, később azonban Poroszországban és Ausztriában radikális változás áll be, szakitanak az absolutismussal s franczia-belga rendszerű budgetjogot hoznak be a franczia forradalom hatása alatt. Mellőzik az angolt ép azért, mert a franczia forradalmi eszmék megtestesülését látják a franczia-belga rendszerű budgetjogban, a melynek parlamentáris természetében a rendek régi adómegállapitási jogának feléledését üdvözlik. Az angol budgetjog kevésbbé ismert, azt gondolták, hogy a franczia különben is ennek mintájára készült. Az 1848. évi alkotmány Poroszországban kimondja, hogy a törvényekhez és a budgetjoghoz a népképviselet hozzájárulása szükséges. Az egységes Németbirodalom megalakulásakor is ez alkotmány elveit való-

Sőt a mint már Smith mondja:[1]) megbizható tájékozást csak úgy nyerünk valamely nemzet gazdasági életéről, ha annak összes termelését és fogyasztását hasonlitjuk össze.

Valamely nép árúforgalma, külkereskedelme, tehát nem oly jelenség, a melyből minden további nélkül következtetéseket vonhatunk, akár jót a kiviteli többletből, akár rosszat a kiviteli hiányból.

A külkereskedelemnek természetes alapjainak kell lenni, a melyek nélkül a forgalomnak nincs haszna, viszont ha azok nem hiányzanak, a bevitel ép úgy, mint a kivitel, valamely állam előnyére szolgálhat.

Természetes alapja a külkereskedelemnek, hogy minden állam leghelyesebben ama czikk előállitásával foglalkozik, a mely a legtöbb nyereséget nyujtja, s a többit a külföldről veszi és pedig azokkal a czikkekkel, a melyeknek az előállitása a legelőnyösebb.

A külföldön tehát oly czikkek vásároltatnak, a melyek egyáltalában nem állithatók elő (pl. nálunk pamut, kávé) vagy pedig csak nagy költséggel és fáradsággal (pl. finom selyemszövetek, csipkék).

Érvényesül ez a szabály már a belföldön is. Az alföld nem azért mellőzi a burgonyatenyésztést, mintha az alföld ezt nem teremné jobban, mint Árvamegye, hanem mert a buzatermelésből több haszna van s többet nyer, ha buzát termel s azzal veszi a felföldről a szükséges burgonyát.

Magyarország ez idő szerinti kereskedelme tehát — első sorban az Ausztriával lebonyolitott — nem valamely hatósági kényszer folyománya, hanem amaz előny következménye, a melyekkel bizonyos árúk bevásárlása Ausztriában Magyarországra, s bizonyos árúk bevásárlása Magyarországon Ausztriára nézve jár.

Természetes, hogy bizonyos összeköttetések megszüntetendők, hiszen ha nem törekednénk erre, illetve arra, hogy a vám védelme alatt indusztriák keletkezzenek, a melyek a behozatalt feleslegessé teszik, akkor egyátalában nem volna értelme a külön vámterületnek. E nélkül csak az u. n. fináncz vámok hozatnának be, a melyek mint állami pénzforrások szerepelnének.

Viszont azonban nem szükséges a kitüzött czélra, sőt a fentebbiek szerint nem is kivánatos, hogy Magyarország kereskedelmi összeköttetései a külfölddel egész teljükben felforgattassanak, a mi bekövetkeznék, ha Ausztriával szemben, a melytől eddig vámvonal nem választott el bennünket, egyszerre ugyanoly magas vámokkal zárkóznánk el, mint a többi külföldtől.

Ez egyenlő volna gazdasági háborúval, a melyet ki kell kerülnünk, s a mibe nem hagyhatjuk magunkat a külföld által belekényszeriteni.

És nem lehet kétségünk, hogy a józanabbak Ausztriában is igy gondolkoznak. Hogy az ily gazdasági felforgatás mit jelentene, egy tekintet Ausztriával való forgalmunkra meggyőz bennünket.

Magyarország kereskedelmi összeköttetéseinek részletezése Ausztriával messze vezetne, de nem is szükséges.

---

[1]) u. o. Book IV. chap III.

A fentebbi tétel illusztrálására elégséges, ha figyelembe vesszük, hogy Ausztriával való forgalmunk két milliárdot tesz ki (a behozatal Ausztriából 1905-ben volt 1.008 millió, a kivitel oda 990 millió); mig az Ausztria után következő Németország összesen csak 239 millióval (a behozatal Németországból 87·8 millió, a kivitel 151·2 millió) szerepel.

III.

A legnagyobb kedvezmény történeti fejlődése.

A legnagyobb kedvezmény záradékára először a XVII. században akadunk ama szerződésben, a melyet 1617-ben Ausztria (Magyarországban e szerződés nincs beczikkelyezve) a törökkel kötött. Eredetét a török szorult helyzetében találja, minek folytán az európai hatalmaknak konczessziókat volt kénytelen tenni a kapitulárékban, s az európai államok féltékenységében, a melylyel a többieknek nyujtandó előnyöket már előzetesen a maguk részére biztositani igyekeztek.

A nyugati államok között kötött szerződésekben a legnagyobb kedvezmény záradéka csak a XIX. század második felében jelenik meg.

A reciprocitás kikötése megelőzte a legnagyobb kedvezmény záradékát. Azzal már az 1778 febr. 6-iki franczia-északamerikai szerződésben találkozunk, majd más, nem csupán Amerikával kötött szerződésekbe is átvétetett.[1])

A legnagyobb kedvezmény záradéka a nyugaton egyes czikkekre vonatkozólag a német vámegylet és Nagybritannia közt 1841 márczius 2-án kötött szerződés II. czikkébe, általában pedig az 1836 márcz. 30-iki párisi béke 32. czikkébe vétetett fel.

A legnagyobb kedvezmény záradékának története tehát nem oly régi, s a mint látni fogjuk, nem is oly általában elismert tétel, hogy azt lehet mondani, miszerint egy megcsontosodott felfogással állunk szemközt.

Eredete nem gazdasági téren keresendő.

A legnagyobb kedvezmény záradéka mellett gazdasági okokból csak Anglia foglalt állást. Anglia ipara már a mult század közepén oly fejlett volt, hogy semmiféle más állam versenyétől tartania nem kellett.

III. Napoleon azonban Angliával ugyanazt a kereskedelmi szerződést a franczia közvélemény ellenére politikai czélzatokból kötötte. Ép úgy Poroszország is azért sietett Franczia-országgal a legnagyobb kedvezmény záradékát tartalmazó szerződést nyélbe ütni, hogy a német vámegyletnek és Ausztriának az 1853 febr. 19-iki szerződésben tervbe vett egyesülését megakadályozza.

---

[1]) A legnagyobb kedvezmény záradékának történetére nézve l. dr. Grunzel József: Die Meistbegünstigungsklausel in der modernen Handelspolitik Conrad Jahrbücher für Nationalökonomie und Stastik 1893 ápr. 20. szám, 4-ik kötet.

Ha a szabadkereskedelem elvéből indulunk ki, akkor a legnagyobb kedvezmény záradéka mindenesetre igen helyes és czélszerű intézmény.[1]) A védvámos politikát azonban bizonytalanná teszi, mert ennek utján ugyan minden állam oly előnyökhöz jut, a melyeket önmaga nem tudott volna kieszközölni, viszont azonban védelmi politikát majd minden szerződés átlyukgatja oly államok javára, a melyek azért esetleg semmiféle ellenértéket nem akartak vagy nem tudtak adni.

A franczia kereskedelmi kamarák egyik jelentésükben felpanaszolják,[2]) hogy a legnagyobb kedvezmény záradéka következtében minden kereskedelmi szerződés visszahat az összes előzőkre és a kereskedelmi összeköttetésekben az állandóságot megzavarja.

Conrad irja :[3]) In der Gegenwart spielt die Frage, ob die Meistbegünstigung beibehalten werden soll oder nicht, eine überwiegende Rolle, dass ihre Beseitigung oder Zurückdrängung die Verallgemeinierung der Handelsverträge erleichtert, dürfte kaum zu bestreiten sein; was sich im einzelnen Falle empfehlt, ist eine rein practische Frage und hängt von den vorliegenden Verhältnissen ab.

Ezért az északamerikai Egyesült-Államok még egyátalában nem fogadták el és a reciprocitás alapján állanak. A határforgalomra vonatkozólag majd minden szerződés tartalmaz kivételt igy szintén a vámegyesülés számára is. A mint azonban látni fogjuk más egyéb, messzebbmenő kivételekkel is találkozunk.

IV.

Kivételek a legnagyobb kedvezmény záradéka alól.

Oroszország kereskedelmi szerződéseiben[4]) kiveszi a legnagyobb kedvezmény záradéka alól ama kedvezményeket, a melyekben az archangeli kormányzóság s Oroszország északi és keleti partvidékének lakói részesülnek, s az európai államok számára csak azokat a kedvezményeket biztositja, a melyeket más európai államok vagy Észak-Amerika kapnak e területeken.

Az Oroszországgal határos ázsiai államoknak nyujtott kedvezmények tehát ki vannak véve a záradék alól.[5]) Ugyancsak kiveszi Oroszország a legnagyobb kedvezmény záradéka alól az 1838. évi. $\frac{\text{ápr. 26.}}{\text{máj. 5.}}$ szerződésben Svéd- és Norvégországnak nyutott kedvezményeket.[6])

---

[1]) Ezért ragaszkodik hozzá Matlekovits Sándor is: Die Meistbegünstigung u. die Differentialzölle. Das Handelsmuseum 1892. 400. old.

[2]) u. o. 565. l.

[3]) Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie II. k. 409. l.

[4]) 1907 jun. 15/28. olasz-orosz ker. szerz. 14. czikk, 1907 febr. 15. orosz-szerb. keresk. szerz.

[5]) 1907 jul. 17/28. orosz-japán ker. szerz.

[6]) U. o. 1907 jul. 15/28. orosz-japán ker. szerz.

Svédország kiveszi a legnagyobb kedvezmény záradéka alól mindama kedvezményeket, a melyeket a norvég alattvalók, norvég kereskedelmi, ipari társaságok, pénzintézetek és norvég árúk élveznek.

Hasonló kedvezményt biztosit Svédországnak Norvégia.[1])

Dánia kiveszi a legnagyobb kedvezmény záradéka alól a skandináv államoknak a parthajózásra vonatkozólag nyujtott kedvezményeket. [2])

Svájc. Különös kedvezményeket nyujt Haute-Savoie és Gex számára, a melyeket más államok a legnagyobb kedvezmény czímén nem igényelhetnek.[3])

Egyptom. Az Egyptom és Anglia közt az 1889 okt. 29-iki ker. szerződés végrehajtására vonatkozó 1907 decz. 16-án kötött egyezmény ennek érvényét is részben kiterjeszti egyes angol gyarmatokra, másokra nem.

Anglia. A Treaty-Series 1907 Nr. 11. közli, hogy Nagybritánnia keresk. szerződéseihez az egyes gyarmatok közül, melyek járultak hozzá. Mindegyiknél más lisztát találunk.

Portugália kiveszi a legnagyobb kedvezmény záradéka alól a Spanyolországnak vagy Braziliának nyujtott kedvezményeket.[4])

A dél-afrikai vámunió kedvezményes elbánást biztosit a kanadai árúknak.[5])

Francziaország. A legnagyobb kedvezményt csak ama gyarmatai számára veszi igénybe, a melyek számára akarja.[6])

Chili, s egyátalában a déli és középamerikai köztársaságok kiveszik a legnagyobb kedvezmények alól azokat az előnyöket és privilégiumokat, a melyeket többé vagy kevésbbé reciprocitás czímén más dél- és középamerikai államoknak nyujtanak,[7]) akár a vámok magassága s a vámkezelés, akár a hajózási, kikötő stb. illetékek tekintetében.[8])

Japán kiveszi a legnagyobb kedvezmény záradéka alól a Coreának kereskedelmi, ipari és hajózási téren nyujtott előnyöket: ugyszintén a Malacca szorostól keletre fekvő és Japánnal határos területeket.[9])

Kina az Oroszországgal való határforgalomban nem csak egy széles öv számára biztosit vámmentességet, hanem egy zónát állapit meg, a meddig még mérsékelt vámot szed.[10])

---

[1]) 1907 $\frac{\text{márcz. 29.}}{\text{ápr. 11.}}$ szerb-svéd ker. szerz.

[2]) Chili és Dánia közt 1899 febr. 4-én kötött keresk. és hajózási szerződés 1905 nov. 20-án kelt pótczikkei (2. czikk).

[3]) 1907 febr. 15/28. szerb-svájci keresk. szerz.

[4]) 1904 ápr. 16-iki portugál-svájczi keresk. egyezmény.

[5]) Board of trade journal 1906 decz. 20. 525. sz.

[6]) $\frac{\text{1905. decz. 31.}}{\text{1906. jan. 13.}}$ franczia-bolgár keresk. szerz. $\frac{\text{1907. jan. 5,}}{\text{1906. dec 23.}}$ franczia-szerb keresk. szerz. 22. czikk.

[7]) 1903 márcz 30-iki barátsági és keresk. szerz. Chili és Perzsia közt 5. czikk.

[8]) 1899 febr. 4-iki chili-dán keresk. és haj. szerz. 1905 nov. 20-án kelt pótczikkei.

[9]) 1907 jul. 15/28-i orosz-japán ker. szerz. 1. és 2. czikk.

[10]) 1907 jul. 9-i orosz-kinai egyezmény 2. czikke.

V.

Conclusio.

A legnagyobb kedvezmény záradéka tehát nem alakult ki oly merev szabálylyá, a mely alól kivételek nem volnának megállapithatók. Nem is oly régi elv, a mely már átment volna a vérbe.

Az öt világrészből csak Európára terjed ki, tehát a legkissebbre, ha gazdaságilag a legfontosabbra is.

Amerika még mindig egész teljében a reciprocitás elve alapján áll. Ázsiában annyi a kivétel, hogy szinte a szabályból alig marad valami. Ausztrália és Afrika a gyarmatok sorsában osztozik, s a mint láttuk az angol és franczia gyarmatokról szólva ezekre majd kiterjesztetnek az anya állammal kötött szerződések, majd nem.

Sőt Európában is alig van állam, a mely maga is nem állapit meg kivételt, olyan meg egy sincs, a mely szerződéseiben kivételeket el nem ismer.

S vajjon az okok és körülmények, a melyek folytán Európában kivételek létesültek, nyomósabbak, mint a minőkre mi Ausztriával szemben hivatkozhatunk?

Létezik-e oly szoros politikai kapocs Európa más két állama közt, mint a minő Magyarországot Ausztriához fűzi? Lehet ma már a skandináv államok viszonyát egymáshoz, Portugáliáét Spanyolroszághoz, Svájczét Haute-Savoyahoz, Oroszországét a skandináviai államokhoz, a monarchia personaluniojával, s az erre alapitott intézményekkel (közös védelem stb) egy vonalba állitani?

Vagy a földrajzi helyzet s az ennek alapján létesült gazdasági kapcsolat van valahol oly erős, mint a két területileg összefont, gazdaságilag egymást kiegészitő állam közt?

Vajjon földrajzilag inkább vannak egymásra utalva a skandináv államok egymás közt és Oroszországgal, Portugália Spanyolországgal s főkép Braziliával? Ezek mindegyikének a fő közlekedési vonalak a tengeren külön-külön is nyitva maradnak, mig Ausztriát Magyarország a balkán államok irányában, az előbbi pedig Magyarországot a nyugat felé elzárja, s Ausztria néhol egész keskeny szalag alakjában vonul el a magyar határ mentén.

Minő formában, meddig terjedő gazdasági kedvezményeket nyujtsanak egymásnak Magyarország és Ausztria, ezt még korai volna fixirozni akarni, de a tekintetben nem szabad kételyeket fenhagyni, hogy ilyenekhez jogunk és módunk van.

Csak az osztrák-magyar monarchia gyengeségét vallaná, ha a legnagyobb kedvezmény záradékának kijátszása előtt meghátrálna, s nem szabályozná ugy a két állam közt a kereskedelmi és forgalmi viszonyokat, a mint az a két állam érdekeinek leginkább megfelel.

Márffy-Mantuano Rezső.

(*Róma.*)

A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyujtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-czikk szerint.[1]) II.

A *német* polgári törvénykönyv 616. §-a igy szól: »Der zur Dienstleistung verpflichtete wird des Anspruchs auf die Vergütung nicht dadurch verlustig, dass er für eine verhältnismässig nicht erhebliche Zeit durch einen in seiner Person liegenden Grund ohne sein Verschulden an der Dienstleistung verhindert wird. *Er muss sich jedoch den Betrag anrechnen lassen, welcher ihm für die Zeit der Verhinderung aus einer auf Grund gesetzlicher Verpflichtung bestehenden Kranken- oder Unfallversicherung zukommt.*« Azaz olyan esetben ha valaki törvény vagy szerződésnél fogva tovább élvezi fizetését betegsége vagy keresetképtelensége idejében is, akkor a táppénzt a pénztár fizetni tartozik ugyan, azonban ez az alkalmazott fizetésébe, illetve járandóságába betudandó. Ennek a — nézetünk szerint — helyes elvnek a *kereskedősegédekre* való alkalmazását azonban *kifejezetten kizárja* a német kereskedelmi törvény 63. §-a, a mely egyébként a magyar kereskedelmi törvény 56. §-ában foglalt intézkedéssel nagyjában azonos rendelkezéseket tartalmaz.

A német kereskedelmi törvény 63. §-a igy szól: »Ha a kereskedősegéd szolgálata teljesitésében vétlen szerencsétlenség által akadályozva van, igényét hat hét tartamára a fizetésre és ellátásra megtartja. *A segéd nem köteles türni, hogy azon összeg, a mely őt* akadályozása tartamára *valamely betegsegélyezési* vagy balesetbiztositási *pénztártól megilleti, beszámittassék.* A megállapodás, a mely ezen rendelkezéssel ellenkezik, semmis.«[2])

A német kereskedősegéd tehát betegségének első hat hetében megkapja egyfelől teljes fizetését és ellátását, másfelől

---

[1]) A gyakrabban idézett munkák czíme és a használt rövidités értelme: Julius Hahn: *Das Krankenversicherungsgesetz mit den Abänderungsgesetzen* Gross-Lichterfelde 1907. Prof. dr. Stier-Somló: »*Deutsche Sozialgesetzgebung* Jena 1906. — K. M. = Kereskedelemügyi m. kir. minister rendelete. — M. K. = »Munkásbiztositási Közlöny.« A m. kir. állami munkásbiztositási hivatal hivatalos lapja. — Al. = Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár 1908 évi junius 28/29. napján tartott közgyülésében elfogadott és a m. kir. állami munkásbiztositási hivatal-tól jóváhagyott alapszabályai.

[2]) Mult évi november hó 22-én a Bundesrat határozatából kifolyólag egy törvénytervezet került a Reichstag elé, a mely a kereskedelmi törvény e §-át módositani kivánja.

a teljes táppénzt. Viszont pedig a munkaadó a pénztári járulék $^1/_3$-át és a teljes fizetést is köteles 6 héten át fizetni.

A német polgári törvénykönyv 616. §-ának megfelel a magyar polgári törvénykönyv tervezetének 1605. §-a, mely igy szól: »Állandóan alkalmazott munkavállaló az által sem veszti el a munkadíjhoz való jogát, hogy saját személyében fekvő okból, de hibáján kivül aránylag nem hosszú időn át a szolgálattételben akadályozva van. *Munkadijába azonban betudandó, a mit a szolgálattételt akadályozó körülmény folytán életfentartására máshonnan, nevezetesen biztositó intézettől vagy betegsegélyző pénztártól kap.*«

Hasonló értelemben intézkedik a fontosabb teendőkkel megbizott ipari alkalmazottak munkaviszonya tekintetében az uj ipartörvénytervezet 390. §-a, melynek rendelkezése alá tartozik, a nemre és korra való tekintet nélkül, mindazoknak a munkaviszonya, a kik:

1. az ipartörvény rendelkezései alá tartozó munkaadó gyárában, üzletében, műhelyében vagy vállalatában az üzlet, illetve vállalat vezetésével vagy irányitásával járó, vagy fontosabb ipari szolgálatok teljesitésére, mint igazgatók, czég-, üzlet- és osztályvezetők, mérnökök, műszaki tisztviselők, raktárnokok, mű- és munkavezetők stb.;

2. az ipari és kereskedelmi vállalatok irodáiban mint pénztárnokok, könyvelők, számvevők, levelezők, tisztviselők, irnokok stb.;

3. kereskedelmi üzletekben az üzletkötésre és árusitásra, mint kereskedelmi meghatalmazottak, utazók, bolti segédek, stb. alkalmazva vannak.

A 390. §. igy hangzik: »Ha az alkalmazott szolgálata teljesitésében vétlen betegség vagy baleset miatt ideiglenesen gátolva van, a fizetésre, illetve a bérre való igényét hat hét tartamáig nem veszti el.

Ha az alkalmazott az 1907. évi XIX. t.-cz. értelmében a betegség vagy baleset esetére biztositva van, őt a fizetésre, illetve a bérre való ez az igény három hónap tartamáig illeti meg, ebben az esetben azonban *a munkaadó azt az összeget, melyet az alkalmazott az idézett törvényczikk alapján mint táppénzt kapott, a fizetésből, illetve a bérből levonhatja.*«

A munkásbiztositó hivatal nézetét ezek után eredményében is *tévesnek* kell minősitenünk. *Nézetünk szerint a táppénz azoknak is feltétlenül jár, a kik betegségükben bizonyos ideig fizetést is kapnak.* Azonban miután »nem lenne méltányos, hogy a munkás az őt ért véletlenből a munkaadó hátrányára nyereséget huzhasson«, ilyen esetben *a fizetendő munkadíjba ez a táppénz betudandó.*

Teljesen igaza van az O. M. K. E.-nek, midőn évi jelentésében (O. M. K. E. IV. évf. 62. l.) igy szól: »A munkásbiztositási hivatal a kereskedelmi alkalmazottak betegség esetére járó táppénzét a betegség hat hetére megvonta azon az alapon, hogy a betegség hat hetére a kereskedelmi alkalmazottak a törvény értelmében élvezik fizetésüket. E határozat megfelel ugyan az 1891 : XIV. t.-cz. uralma alatt kifejlett gyakorlatnak, de nyiltan

ellenkezik a törvénynyel, mely az alkalmazott munkaképtelensége esetére biztositja a táppénzt, tekintet nélkül arra, vajjon élvezi-e fizetését, illetve ellátását és ha élvezi, milyen alapon, a törvény vagy szerződés alapján, avagy a főnök különös jóvoltából. Kimutattuk, hogy a törvény megszerkesztésénél például szolgált német törvény teljesen azonos szövegezése mellett az ottani gyakorlat a táppénzt ilyenkor feltétlenül megadja és hogy általában *csak az lehet a kérdés, joga van-e a főnöknek a táppénzt a hat heti fizetésbe betudni, abból levonásba hozni vagy sem, de az, hogy a táppénz jár, kérdés tárgyává egyáltalában nem tehető.*«

A táppénz nagyságát a törvény a tag járulékának kiszámitásánál alapul vett átlagos napibérösszeg fele összegében állapitja meg. Az országos pénztár alapszabályainak 28. §-a szerint ezek az átlagos napibérek 8 osztályban 1·50, 2·50, 3·50, 4·50, 5·50, 6·50 és 7·50 koronát tesznek ki. Tehát a táppénz legkisebb mértéke 75 fillér, legnagyobb mértéke pedig 3·75 fillér. A táppénz a hét minden napjára jár. (Al. 41. §. 3.) A német törvény is az átlagos napibér felében állapitja meg a táppénzt, de maximumát 2 márkában szabja meg és a táppénzt csak a munkanapokra adja. Törvényünk tehát ebben a két kérdésben kedvezőbb a német törvénynél.

4. *Gyermekágy esetében gyermekágy-segélyre a 3. pont szerinti táppénzzel egyenlő összegben, a lebetegedés első napjától kezdve hat hétig.*

Szemben az 1891 : XIV. t.-cz. 7. §. *d*) pontjával, mely hasonló intézkedést tartalmaz, itt haladást találunk annyiban, hogy az uj törvény a gyermekágyi segély időtartamát *négy* hétről *hat* hétre felemelte. Ezzel elértük, sőt túlhaladtuk a német törvényt. Elértük annyiban, mert a gyermekágyi segély időtartama ott is hat hét. Túlhaladtuk annyiban, mert ott csupán a szervezett pénztárak (organisierte Kassen: Orts-, Betriebs- [Fabrik-], Bau- und Innung-Krankenkassen) kötelesek feltétlenül a gyermekágyi segély nyujtására, mig ellenben a községi betegsegélyezést (Gemeinde Krankenversicherung) és a szabad segélypénztárakat (freie Hilfskassen) a törvény erre nem kötelezi.

A gyermekágyi segélyhez való igényt a törvény 53. §-a ahhoz a feltételhez füzi, hogy a nőtag a pénztárba való *belépését* megelőző egy év alatt összesen legalább *három hónapig* pénztári tag volt vagy pedig, hogy a lebetegedés a pénztárnál egyhuzamosan töltött három havi tagság után következzék be.

Ez a megszoritás szemben az 1891 : XIV. t.-cz.-kel uj dolog. A régi törvény hatálya alatt ugyanis a pénztárak biztositásra kötelezett nőtagjaikat, gyermekágyi segélyben kellett, hogy részesitsék, tekintet nélkül tagságuk időtartamára. (22.163/93. K. M.) A megszoritás szükséges volt, mert »számos izben megtörtént, hogy nők a terhesség előrehaladott állapotában, csupán azért vállaltak munkát, hogy a betegsegélyző pénztárba bejelentetvén, gyermekágyi segélyben részesüljenek. Igaz, hogy a segély ily esetekben sem téveszti el czélját, azonban a betegsegélyző pénztárak és illetve a rendes ipari munkások kielégitő biztositása

érdekében a segélyezések kiszolgáltatásánál bizonyos rigorositást mégis tanusitani kell.« (Indokolás.) A megszoritás még igy is sokkal enyhébb, mint a német törvényé, mely feltételül azt tüzi ki, hogy a lebetegedést összesen hat havi, habár nem folytonos tagság előzze meg.

A gyermekágyi segély a jelzett hat hétre, ha az 53. §. kellékei meg vannak, feltétlenül jár. Tehát akkor is, ha a nő már előbb keresetképes, sőt ha már keres is. (18.726/93.; 86.768/95. K. M.) Ez az utóbbi eset a legtöbbször már négy hét eltelte után be fog állani, mivel az 1884 : XVII. t.-cz. 116. §-a a gyári munkás nőket szülés esetén szerződésileg kötelezett munkájuk teljesitése alól a szerződés megszünése nélkül *csak négy hétig* menti fel. A gyári munkásnő tehát addig, a mig az 1884 : XVII. t.-cz. 116. §-át humanusabb intézkedés nem váltja fel, az ötödik hét elején már munkába fog állani, de — ezt nem tekintve — neki azért mégis igénye van a hátralevő két hétre a gyermekágysegélyre.

Miután a törvény nem különböztet, világos, hogy a gyermekágyi segély, házasságon kivül való szülés esetében is jár. (11.835/904. K. M.) Felmerülhet itt már most az a kérdés, mely a német irodalomban nagy vitatás alatt áll: vajjon az 1907 : XIX. t.-cz. 68. §. alapján a pénztár nem léphet-e fel a törvénytelen gyermek apja ellen visszatéritési igénynyel. Ebben a kérdésben mindenek előtt azt kell vizsgálnunk, hogy a szülési költség tekintetében a házasságon kivül szülő anyát, minő jogok illetik a törvénytelen apával szemben. Érvényes magyar magánjogunk szerint a szülési, gyermekágyi és keresztelési költségeket, valamint a nő munkamulasztásával járó károsodást a férfi csak akkor köteles megtériteni, ha a nőt házassági igérettel, tehát csábitással birta rá a közösülésre, avagy ha a közösülés büntetendő cselekmény volt.[1]) A jelenlegi helyzet tehát az, hogy a pénztár visszatéritési igényei is csak ebben a keretben mozoghatnak.

Másképen áll azonban a dolog a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének szempontjából, melynek 356. §-a szerint: »A (természetes) atya köteles az anyának a szülés költségeit és a szülést követő hat hétre életfentartásának költségét, esetleg a terhesség és szülés következtében felmerült egyéb kiadásait megtériteni. Az anya a rendesnél nem nagyobb ilynemü költségeket követelheti, tekintet nélkül arra, hogy volt-e és mennyi volt a tényleges kiadása«. A 358. §. szerint a fent jelzett követelést érvényesitheti az anya akkor is, ha a gyermek halva született, vagy a gyermek születése előtt az atya meghalt; utóbbi esetben az atya örököseivel szemben. A 359. §. arról intézkedik, hogy az atyát még a lebetegedés előtt ideiglenes birói intézkedéssel kötelezni lehet arra, hogy a szülésnek és az anya hat heti és a gyermek három havi eltartásának költségét a szülés megtörténtével az anyának vagy a gyermek gyámjának azonnal fizesse ki. A megfelelő összeget a kötelezett a fizetés kötelezettségének beálltáig birói letétbe helyezéssel biztositani köteles.

---

[1]) Dr. Raffay Ferencz: »*Magyar magánjog*« 2. kiadás. I. 453. l.

Quid juris? Nézetünk szerint a pénztár visszatérítési igényei a magyar magánjog hatályterületén az ott jelzett kisebb keretben, az osztrák polgári törvénykönyv hatályterületén pedig az 1328 §.[1]) körvonalozta tágabb keretben feltétlenül megállanak. És ha a polgári törvénykönyv tervezete törvényerőre emelkedik, akkor még inkább érvényesülni fognak. A német polgári törvénykönyv (1715. §.) és a német betegsegélyző törvény (57. §. 4.) azonos intézkedései alapján a porosz judikaturának is ez az álláspontja. (Entscheidungen des Oberverwaltungsgerichts. XXIII. kötet 297.)

Hogy azonban a pénztár hogyan tudja érvényesiteni ezt az igényét, ha a házasságon kivül teherbe ejtett nőtag nem közli vele a természetes atya nevét, az már megint más kérdés. Véleményünk szerint ilyenkor a pénztárnak hatályos eszköz nem áll rendelkezésére. Az anyát a természetes apa megnevezésére a pénztár birói uton nem kényszeritheti, mert hiszen még a törvénytelen gyermek sem követelheti per utján az anyjától természetes atyjának a megnevezését, sőt az anya vallani sem köteles a törvénytelen gyermek tartási perében.[2]) Másfelől pedig törvényeinkben minden támpont hiányzik ahhoz a felfogáshoz, melyek egyes német irók a német törvény 26 *a*. §-a alapján vallanak,[3]) hogy a pénztár a visszatérítési igények biztositásához szükséges adatokat a tagtól követelheti, ha pedig nem kapja meg, ugy nem köteles a segélyt szolgáltatni.

De tegyük fel, hogy a természetes atya a pénztár előtt ismeretes. Hogy áll akkor a dolog? Ha az apa fennálló kötelezettségeit az anyával szemben teljesitette, ugy a pénztár bizonyára semmit sem követelhet rajta. Ezért tehát szükséges, hogy a pénztár idejekorán értesitse a természetes atyát arról, hogy gyermekágyi segélyt nyujt, mert ha az atya ezen értesités vétele után teljesit közvetlenül az anya kezéhez, akkor a pénztárral szemben már nem mentesül és legfeljebb a gyermekágyas nővel szemben lehetnek visszkereseti igényei. Ebből már most viszont az is folyik, hogy ha az anya a természetes atyát a szülési költségek stb. iránt perli, holott ő már a pénztártól a segélyt megkapta és a pénztár erről az atyát értesitette volt; akkor az atya sikeresen hivatkozhatik a pénztárral szemben fennálló kártérítési kötelezettsége alapján ezen utóbbi tényre. Miután pedig a pénztár csak jogosult, de nem kötelezett arra, hogy az 1907 : XIX. t.-cz. 68. §-a alapján visszatérítési igényeit érvényesitse, ennélfogva megeshetik, hogy az atya ezen az uton kötelezettségeitől menekül.[4]) Ebből viszont következik az is, hogy a pénztár fizetési kötelezettségeitől mentesül, ha a természetes atya már előzőleg eleget tett a saját kötelezettségeinek.

A gyermekágyi segély akkor is jár, ha a gyermek halva született. Koraszületésnél pedig az eset körülményei szerint itélendő meg, vajjon volt-e valamelyes eshetőség arra, hogy élet-

[1]) Optkv. 1328. §. »Ki valamely nőszemélyt elcsábit s vele gyermeket nemz, megfizeti a szülés és gyermekágy költségeit«.

[2]) Raffay F. i. m. I. 209.

[3]) Stier-Somló i. m. p. 289.

[4]) Stier-Somló i. m. p. 289.

képes gyermek szülessék. Ha igen, ugy a segély jár. Ha nem, akkor csak keresetképtelenség esetén és annak tartamára jár a táppénz. Ezzel szemben azonban a munkásügyi bizottság jelentésében hangsulyozta, hogy a gyermekágyi segély a természetes elvetélés esetében is nyujtandó.

Ha a tag a gyermekágyi segélyt igénybe vette és továbbra is keresetképtelen maradt, akkor a keresetképtelenség további tartamára táppénz jár. (1907 : XIX. t.-cz. 54. §.)

5. *A biztositottal egy háztartásban élő és keresettel nem biró nem biztositott családtagok részére ingyen orvosi gyógykezelésre, gyógyszerekre és a szükséges gyógyászati segédeszközökre husz hétig, ezenfelül szülés esetében a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre.*

Törvényünk ezzel az intézkedésével ugy a régi törvényt, mint a német törvényt is felülmulja. A családtagok ingyenes gyógykezeltetése ugyanis mind a két helyen (1891 : XIV. t.-cz. 8. §. *d*; német trv. 6 *a*. §. 5., 21. §. 4., 5.) nem mint kötelezett minimum, de mint az alapszabályok által megengedhető maximum szerepel. Nem is szólva arról, hogy az 1891 : XIV. t. cz. idézett §-a a családtagoknak szülés esetében való szülészeti támogatásáról és gyógykezeltetéséről egyáltalában nem szólott. És a német törvény 6 *a*. §. 5. pontja szerint a községi biztositás (Gemeindeversicherung) is csak az 1891 : XIV. t.-cz.-ben jelzett keretben terjesztheti ki a biztositást a családtagokra, azonban ekkor mellékjárulékot kell szednie. A kerületi, vállalati, épitkezési és ipartestületi betegsegélyző pénztárak pedig szedhetnek ilyen mellékjárulékot, de kötelezve erre nincsenek.

6. *Halálozás esetében temetkezési segélyre és pedig az elhalt tag járulékának kiszámitásánál alapul vett átlagos napi bérösszeg huszszoros összegében.*

A temetkezési segélyt hasonló mértékben már az 1891. évi XIV. t.-cz. is tartalmazta. A német törvény csupán a »szervezett« pénztárakat t. i. a kerületi (n. tv. 20. §. 3.), üzemi (n. tv. 64. §.), épitkezési (n. tv. 72. §.) és ipartestületi (n. tv. 73. §.) pénztárakat kötelezi a temetkezési segélynek feltétlen megadására, ellenben a községi biztositást és a bejegyzett segélypénztárakat nem. A temetkezési segély mértékét a német törvény ugyancsak az átlagos napi bérösszeg huszszorosában állapitja meg.

Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztositó Pénztár alapszabályai (41. §. 6.) kimondják, hogy a temetkezési segély 30 koronánál kevesebb nem lehet. Ez a rendelkezés — közbevetőleg szólva — *határozottan törvényellenes*. A törvény szerint (57. §.) ugyanis ez a rendelkezés *a kerületi* munkásbiztositó pénztárak alapszabályaiba való. Ennek pedig az értelme az, hogy ezt a legalsóbb határvonalat a »helyi viszonyok« figyelembe vételével kell megállapitani. Az indokolás idevágóan világosan mondja: »Ennek az összegnek megállapitása *az országos pénztár alapszabályaiba nem utalható*, miután a temetkezési segély legcsekélyebb összegének megállapitásánál *mindig a helyi*

körülmények veendők irányadókul és igy e tekintetben a minimális határ megállapitására *legelső sorban a kerületi munkásbiztositó pénztárakban egyesült érdekeltség lehet illetékes.*« Érdekes, hogy ezt a törvénysértést az állami munkásbiztositási hivatal követte el akkor, midőn »törvényességi okok«-ból a jóváhagyás végett felterjesztett alapszabálytervezet egy csomó intézkedését megváltoztatta. Az alapszabályok 28. §.-ában megállapitott I—VIII. átlagos napibérosztályhoz képest a temetkezési segély a 41. §. 6. p. szerint 30, 30, 50, 70, 90, 110, 130 és 150 korona.

A temetkezési segély intézményével a betegsegélyző pénztárak egyuttal temetkező egyletekké is válnak.

Németországban az 1892-iki novella előtt vitás volt, vajjon a temetkezési segélynek az-e az előfeltétele, hogy az elhalt egyén *az elhalálozáskor* még pénztári tag volt legyen, vagy pedig elég, hogy a *betegség keletkezésekor* tagja volt a pénztárnak, ha ebből a betegségből kifolyólag és folytonos munkaképtelenség után halt el. A vitát a novella eldöntötte (n. t. 20. §.). A német törvényhez hasonló intézkedést találunk a magyar törvényben is:

Német törvény 20. §. 3. bek.	*1907: XIX. t.-cz. 63. §.*
Verstirbt ein als Mitglied der Kasse Erkrankter nach Beendigung der Krankenunterstützung, so ist das Sterbegeld zu gewähren, *wenn die Erwerbsunfähigkeit bis zum Tode fortgedauert hat* und der Tod infolge der selben Krankheit vor Ablauf *eines* Jahres nach Beendigung der Krankenunterstützung eingetreten ist.	Oly tag után, ki a törvényben, illetve az alapszabályokban megállapitott időtartam alatt a segélyezést igénybe[1]) vette, temetkezési segély csak akkor fizettetik, ha az elhalálozás abból a betegségből kifolyólag, melyben a tag segélyeztetett s a segélyezés lejártától számitott *két év* alatt következett be.[2])

Ha a két rendelkezést összehasonlitjuk, ugy azt látjuk, hogy a magyar törvény többet nyujt, mint a német. Egyfelől ugyanis nem kivánja meg feltételként azt, hogy a munkaképtelenség egész a halálig megszakitás nélkül tartson, másfelől az elévülési határidőt nem egy, hanem két évben állapitja meg.

Előforduló esetben tehát csak kettőt kell vizsgálni. Először, vajjon az elhalálozás abból a betegségből kifolyólag következett-e be, melyben a tag segélyeztetett. A betegség azonossága itt orvosi szempontból itélendő meg. Fenforog az azonosság, ha a betegség *oka* ugyanaz. Nem forog fenn ez az eset például akkor, ha a betegség miatt az illető öngyilkos lett, kivévén, ha a betegség okozta beszámithatatlanságban követte el az öngyilkosságot.[3]) Másodszor meg kell állapitani, vajjon a segélyezés lejártától számitott két év nem telt-e még le, mert ennek letelte után a temetkezési segélyre való igény végleg megszünik.

---

[1]) A törvény szövegezése kissé pongyola, ugyanis »*igénybe vette*« helyett azt kellett volna mondania »*teljesen igénybe vette*« és »*segélyezést*« helyett »*betegsegélyezést*«.

[2]) Ez volt az 1891: XIV. t.-cz. alapján kifejlődött gyakorlat is, mely azonban a két évi elévülési időt nem ismerte (28.530/903 K. M.)

[3]) Hahn: i. m. p. 148.

Mindez azonban csak arra az esetre áll, *ha a biztositottnak tagsága megszünik.* Ez rendszerint be fog következni, mert az illetőt munkaképtelensége miatt az alkalmazásból, a mely pedig a tagság alapja, elbocsátják. Ha az illető tehát ujabb alkalmazást nem nyer vagy önkéntes taggá nem válik (60. §.) *akkor* tagsága megszünt. A tagság azonban pusztán azért, mert az illető »az alapszabályszerű teljes segélyezést igénybe vette« egyáltalában nem szünik meg, daczára annak, hogy ezt az alapszabályok 44. §.-a, sőt az »Indokolás« is (Képv. Irom. 1906—1911. IX. 234. l.) igy mondja. (44. §.: »Temetkezési segélyt oly tag után, ki az alapszabályszerű teljes segélyezést igénybe vette *s igy a pénztár tagja lenni megszünt* s időközben ujabb tagsági jogosultságot nem szerzett, csak akkor köteles a pénztár fizetni . .«) Ha tehát az illető tag valóban tag maradt, akkor a 64. §. szerint *más* betegségből kifolyólag ujabb segélyre tarthat igényt minden megszoritás nélkül. Sőt *ugyanabból* a betegségből kifolyólag is kaphat ujabb segélyt, ha a segélyezés lejárta után legalább nyolcz hétig munkában állott, illetve keresetképes volt.

A temetkezési segély egyébként minden halálozási esetben jár. Tehát öngyilkosság esetén is. (39.675/93, 20.553/96 K. M.) Ha azonban a tag jelen törvény szerint baleset esetére biztositva van és a halál üzemi baleset következtében áll elő, akkor a temetkezési segély ugyan szintén a fentjelzett mértékben fizetendő, azonban ez nem a betegsegélyezési, hanem a balesetbiztositási számlát terheli (1907 : XIX. t.-cz. 79. §.)

A temetkezési segély, mint az az 1907 : XIX. t.-cz. 57. §.-ából kitünik, első sorban annak jár, a ki az elhalt eltemettetéséről gondoskodott. Tehát — feltéve, hogy más nem gondoskodott a temetésről — a házastársnak, ilyennek nem létében az örökösöknek, vagy pedig másoknak, a kik a temetésről gondoskodtak. Ezek a »mások« lehetnek: szomszédok, barátok, egyletek, testületek, [1]) sőt maga a pénztár [2]) is. A különbség csak az, hogy mig a házastársnak és örökösöknek az egész temetkezési segélyre van igényük, addig a többieknek a temetkezési segély keretén belül *csak* a temetés tényleges költségeire.

Kérdés: ha az elhaltat senki sem temette el, mert például porrá égett tüzvész alkalmából, vizbefult és teteme nem került elő, vajjon van-e a házastársnak vagy az örökösöknek igényük a temetkezési segélyre? Az állami munkásbiztositási hivatal nézete szerint: *nem.* Legalább ezt lehet kiolvasni a 981/1907 számú határozatából, (M. K. I. 106.) a mely szerint házastársnak vagy az örökösöknek csak akkor fizetendő ki a temetkezési segély, »ha az elhaltak eltemettetéséről ők gondoskodnak«. A törvény alapján azonban ezt a nézetet tévesnek kell tartanunk. Az 57. §.-ból csak annyi következik, hogy a házastársnak, ilyennek nem létében az örökösöknek a temetkezési segély kifizetendő, *ha a tag eltemettetéséről mások nem gondoskodtak.*

---

[1]) Stier-Somló i. m. p. 291.

[2]) 1907 : XIX. t.-cz. 57. §. utolsó mondat.

Következik továbbá az 50. és 57. §.-ból[1])— nézetünk szerint — az is, a mit a német törvény kifejezetten kimond, (20. §. 4. bek.), hogy, ha az eltemettetésről mások gondoskodtak és nekik a tényleges költségek megtérittettek, a netaláni fölösleg a házastársat és illetőleg az örökösöket illeti. Ha a közalapok terhére történt a temetés, ugy a házastársnak és örökösöknek az egész temetkezési segély kijár, mivel abból a »megtérítésre« mit sem kellett forditani.

Álláspontunkat az indokolás is támogatja, mely szerint a törvény »a temetkezési segélyre az elhaltak házastársának, ilyen nem létében pedig örököseinek *biztosit igényt*«

Arra az esetre, ha az elhalt tagnak hozzátartozói nincsenek, az 57. §. utolsó mondata a kerületi munkásbiztositó pénztáraknak is megadja a jogot, hogy az elhalt tag eltemettetéséről maguk gondoskodhassanak, »mely esetben — mondja az indokolás — a temetkezési segély kifizetésére a kerületi munkásbiztositó pénztárak kötelezve nem lesznek«. A mig tehát »hozzátartozók« vannak, addig a pénztár a temetkezési járulék helyett nem adhat »természetbeni« temetést, legfeljebb, ha a jogosult beleegyezik. Viszont azonban, ha hozzátartozók nincsenek is, a tag eltemetéséről való gondoskodás csak joga, de *nem kötelessége* a pénztárnak.[2])

II.

Az 1907 : XIX. t.-cz. 51. §-a megadja a lehetőséget arra, hogy az országos pénztár az előzőkben kifejtett segélyezésnél nagyobb segélyeket is nyujtson tagjainak, de egyuttal megállapitja a nyujtható segélyeknek legmagasabb mértékét is. Ebben a tekintetben a törvény nagyban és egészben azok között a keretek között mozog, melyeket az 1891 : XIV. t.-cz. 8. §-ában megállapitott.

1. *A nyujtandó táppénz vagy gyermekágysegély nem haladhatja meg a járulék alapjául vett átlagos napibérösszeg 75%-át.*

Ez az intézkedés *teljesen azonos* az 1891 : XIV. t.-cz. 8. §. *a*) pontjával.

A német birodalmi törvény (21. §. 2.) az ugynevezett »szervezett« pénztáraknál, de csakis ezeknél, szintén megadja a lehetőséget a táppénznek és a gyermekágyi segélynek az átlagos napibérösszeg vagy a valódi keresmény 75%-ra való felemelésére.

---

[1]) 50. §.: »A . . . tagoknak . . . van igényük: 6. halálozás esetében temetkezési segélyre . . .« 57. §. 2. bek.: »A temetkezési segély az elhalt tag házastársának, ilyennek nem létében örököseinek fizetendő ki. *Ha a tag eltemettetéséről mások gondoskodtak,* az illetőknek, a közalapokat kivéve, a temetkezési segély erejéig a temetés tényleges költségei megtéritendők.«

[2]) Hahn: i. m. p. 149. Ellenkező nézeten van az 16.905/903. K. M. rendelet.

2. *A betegsegélyezés egy évi időtartamot túl nem haladhat.*

Az 1891 : XIV. t.-cz. 8. §. *b)* pontja épen igy szólott.

A német törvény (21. §. 1.) a szervezett pénztáraknál szintén megengedi, hogy a betegsegély időtartamát 26 hétnél hosszabb időre, maximum 1 évre állapitsák meg.

3. *A temetkezési segély az elhalt tag járulékának kiszámitásánál alapul vett átlagos napibérösszeg negyvenszeresénél több nem lehet.*

Ezt a kiterjesztést már a régi törvény (1891 : XIV. t.-cz. 8. §. *c)* pont) is lehetővé tette.

A német törvény (21. §. 6.) ugyanezt a kiterjesztést engedi meg a »szervezett« pénztáraknak azzal a hozzáadással, hogy a pénztárak a temetkezési segély minimumát is megállapithaják legkevesebb 50 márkában. Nálunk, a mint láttuk, az 1907 : XIX. törvényczikk 57. §-a a temetkezési segély minimumának megállapitását parancsolólag mondja ki, ez tehát a mi törvényünk szerint még nem jelenti a segély kiterjesztését.

Természetes, hogy a temetkezési segély az összes átlagos napibérosztályokra csakis *egy és ugyanazon többszörösben* lehet megállapitva.[1]) Törvényellenes volna például az olyan alapszabályszerű intézkedés, hogy az I—IV. átlagos napibérosztályban a temetkezési járulék 40-szeres és az V—VIII. napibérosztályban 30-szoros. Ezalúl csak egyetlen kivétel képzelhető, a mely előállhat akkor, ha az alapszabályok a temetkezési segély minimumát megállapitják. Igy nálunk ez időszerint az I. osztály temetkezési segélye 30 K, tehát az átlagos napibérnek nem 20-szorosa, de 30-szorosa, mivel a minimum az alapszabályok 41. §. 6. pontja szerint 30 korona.

4. *Gyermekágy-segély a lebetegedés előtt és után összesen legfeljebb nyolcz hétig nyujtható.*

Törvényünknek ez a rendelkezése a régi (1891 : XIV. t.-cz.) törvény szempontjából ugyan teljesen ujnak, azonban nagyon sikerültnek épen nem mondható. Két dolog van itt összevonva : 1. a *terhességi segély* (Schwangerschaftsunterstützung) és 2. a gyermekágy-segély *kiterjesztése.*

Foglalkozzunk előbb a »terhességi segély«-lyel. A terhesség, ha rendes lefolyású, nem betegség ugyan, de mégis járhat olyan tünetekkel: hányinger, légzési nehézség stb., melyek a keresetképességet érintik. A czél tehát az, hogy az ilyen tagok támogatásban részesüljenek. Ezt a segélyt helyesen nem is mondhatjuk »gyermekágyi segély«-nek, mert hiszen ekkor még gyermekágyról szó sincsen. Téves nézet az is, hogy erre a segélyre csak a szülést közvetlen megelőző nehány hétben lehet szükség, mert igen gyakran előfordul, hogy a fentemlitett és a keresetképtelenséget előidéző tünetek közvetlenül a fogantatás után jelentkeznek és azután megszünnek.[2])

---

[1]) Stier-Somló i. m. p. 294.
[2]) Hahn i. m. 154—156.

Törvényünk szerint a helyzet már most az, hogy a tag gyermekágy esetén *minimumként* gyermekágyi segélyt kap *a lebetegedés első napjától 6 hétig.* Az orsz. pénztár alapszabályai azonban ezt a segélyt a fent jelzett határig kiterjeszthetik. A mi annyit jelent, hogy a tag kaphat *a lebetegedés előtt 8 hétig, a lebetegedés után 0 hétig* segélyt, s egy másik végletként *a lebetegedés előtt 0 hétig és az után 8 hétig.* E között a két véglet közt helyeződik el a többi lehetőség, pl. lebetegedés előtt 3 hétig és azután 5 hétig.

A lebetegedés előtti segély a terhesség bármely stadiumában kérhető, ha az szükséges. Szükséges pedig akkor, ha a terhesség keresetképtelenséget idéz elő. Bár tehát a törvény a keresetképtelenséget a lebetegedés *előtt* nyujtandó gyermekágysegélynek előfeltételéül nem teszi, az mégis természetes feltételként jelentkezik és azt az alapszabályokba majdan bizonyára fel is fogják venni.

A német törvény (21. §. 4.) igy szól: »Schwangern, welche mindestens sechs Monate der Kasse angehören, kann eine der Wöchnerinnen-Unterstützung gleiche Unterstützung wegen der durch die Schwangerschaft verursachten Erwerbsunfähigkeit bis zur Gesamtdauer von sechs Wochen gewährt werden.« Ez a rendelkezés azonban csak a »szervezett« pénztárakra vonatkozik.

A német törvény szerint tehát a terhességi és gyermekágyi segély összesen 12 hétig járhat, mig az 1907 : XIX. t.-cz. szerint csak 6 hétig. De viszont a német törvény szerint az a nőtag, a ki a terhesség ideje alatt nem volt keresetképtelen, csak 6 hétig kapja a gyermekágysegélyt, addig nálunk esetleg 8 hétig kaphatja. És viszont a mig a német törvény szerint a szülés előtt maximum 6 hétig járhat a terhességi segély, addig nálunk esetleg 8 hétig kaphat a nőtag a szülés előtt segélyt, igaz azonban, hogy ilyen esetben a szülés utáni segélyre való igényét eljátszotta.

5. *A biztositott családjában történő halálozásnál temetkezési segély nyujtható, mely azonban a tag járulékának kiszámitásánál alapul vett átlagos napibérösszeg huszszorosánál nagyobb nem lehet.*

Ez az intézkedés teljesen azonos az 1891 : XIV. t.-cz. 8. §. *e)* pontjával.

Ez a segély a biztositott »családjában« történő halálozásoknál nyujtható. Ilyennek tekinthető a halálozás akkor, ha a biztositottal egy háztartásban élő, általa eltartott, keresettel nem biró, nem biztositott »családtag«-ról van szó. Családtag pedig nemcsak a feleség és a gyermek, hanem esetleg a férj, a szülő, nagyszülő, unoka és más rokon is. Az 1907 : XIX. t.-cz. ez a rendelkezése tehát sokkal liberálisabb a német törvény 21. §. 7. p.-nál, a mely kifejezetten csak »feleség«-ről és »gyermek«-ről szól. Vajjon, ha a gyermek törvénytelen, jár-e a temetkezési segély? Ha az *anya* a biztositott, ugy feltétlenül. Ha az atya a biztositott, ugy a kérdés vitás lehet. Szerintünk akkor is jár. Arra az esetre, ha mind a két szülő egy és ugyanazon, vagy

két különböző pénztárnál van biztositva, az alapszabályokban kell majd intézkedni akkép, hogy a segély az után a szülő után jár, a ki nagyobb átlagos napibérosztályba tartozik. A feleségnél a tag részére járó temetkezési segélynek legfeljebb $^2/_3$-át, a gyermeknél $^1/_2$-ét engedélyezi a német törvény. Az 1907. évi XIX. t.-cz. szerint családtagoknak ez a temetkezési segélye a tag átlagos napibérösszegének huszszorosánál nagyobb nem lehet. Ez nézetünk szerint azt jelenti, hogy itt minden napibérosztálynál csak ugyanazon többszörösről lehet szó. Tehát a segélyt pl. a napibér tizszeresében vagy tizenkétszeresében kell megállapitani. Az olyan megállapitás azonban, a milyent az országos pénztár 1908 évi junius 29-iki közgyülésében elfogadott alapszabálytervezet, hogy t. i. a segély tekintet nélkül az átlagos napibérre, minden halálozás után 10 korona legyen, nézetünk szerint a törvénynyel ellenkezik.

A temetkezési járulék halvaszületett gyermekek esetében is jár, mert hiszen temetési költségek itt is keletkeznek.

Ezeken túlmenő vagy másnemű betegsegélyeket az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztositó pénztár nem nyujthat.

Flórián Károly.

Tolna vármegye közgazdasági leirása. III.

Összeiratott a rendelkezésre álló adatok szerint 13.836 család, melyhez még hozzászámitandó az összeirások között fel nem lelhető Szegzárd és Nagy-Dorog községeknek valószinű urbéres lakossága is. Ugy hiszem megközelitem a valóságot, ha e községek családszámát — a vele hasonló jelentőségű más községek lakossági számarányának viszonylagos egybevetésével — 700 családra teszem.

A vármegyei urbéres családok száma tehát az összeirások szerint 14.536-ot tesz ki. Ha a lélekszám megnyerése czéljából ismét azt a kulcsot — egy családra 6 lelket számitva — alkalmazzuk, melyet a lélekszám meghatározására már egy izben helyesnek és megbizhatónak fogadtunk el, ugy az urbéres lakosság lélekszámát 87.216-ban állapithatjuk meg.

E lélekszám természetszerüleg a vármegye többi lakosságát magában nem foglalja. A nemesség, a papok, a tanitók, a honoratiorok és a zsidóság lélekszámát illetőleg összeirási adataink ez időkből nincsenek. A Josefinusi általános népszámlás későbbi adatainak figyelembe vételével, aligha tévedek, ha a jobbágyi soron kivül álló lakosság lélekszámát 10.000-nél többre nem becsülöm. Ezen összegbe mintegy 8.000-nyi lélekszámmal beszámitottam az összeirás alá nem vonathatott szegény és költözködő népelemet is, mely az 1720-iki népszámlálás idejére felvett 50% valószinüségi számmal szemben az urbéri összeirások pontosságára való tekintettel, az összeirt népesség elenyésző csekély %-át tehette ki, s igy többre nem volt becsülhető.

E számitási adatok alapján tehát vármegyénk teljes lélekszáma 1767. évben 95.000—100.000 között ingadozhatott.

E számok mai népesedési viszonyaink szerint szinte érthetetlenül rohamos népszaporulatnak csodálatos képét varázsolják elénk. 1720—1767-ig, tehát 47 év alatt, oly szédületes arányokban való településeket állapithatunk meg, a minőkre napjainkban csak a délafrikai gyémántföldeken vagy a clondykei aranymezőkön találhatunk.

1720—1767-ig ugyanis a vármegye területén 41 uj község keletkezett, a lélekszám pedig mindegy 82–87.000-rel, tehát mintegy 800%-kal szaporodott.

A kormányzat telepitési politikája tehát teljes sikerrel járt s a mint a községek elhelyezkedési rendjéből láthatjuk, első

sorban az idegenből származott földesurak hathatós közreműködésében találta meg legnagyobb segitségét és támaszát. Kiváltkép herczeg Esterházy Pál, Styrum-Lymburg Károly gróf és Mercy Claudius Florimundus gróf, a hőgyészi uradalomnak bizonyos időkig való birtokosa, tünnek fel ily irányú tevékenységükkel.

A német telepités a kisérlet állapotából a szabályzott kormányzati tevékenység különösen gondozott egyik nagyfontosságú ágává fejlődött, s a bevándorlók tömeges rajokban szállják meg a kaposi, koppányi és szegszárdi dombcsoportok kies völgyeit.

Igy történt, hogy 1767-ben a vármegye területén fennálló 101 község között, az absolut számbeli túlsúlyt a feltétlenül magyar jellegű községek elérni képtelenek; csakis relativ többségök van e községeknek, a mennyiben az összeirásokból 44 ily községet állapithatunk meg. Nyomon követik e községeket a feltétlenül német jellegű községek, számszerint 43-an. A többi község nemzetiség szerint következőleg osztályozható:

Német-magyar, feles	4 község
Német-rácz, »	1 »
Magyar, német és rácz vegyesen . . .	5 »
Szerb, » » » » . . .	2 »
Tót, » » » » . . .	1 »
Magyar-tót, feles	1 »

A magyarságnak fajsúlya legerősebb a Duna völgyében, hol a már meglevő nagyobb községek látszanak a letelepülő magyar elem otthont választó elhatározását döntőleg befolyásolni. Épp ezért nem is találhatjuk fel a Duna mellékén azt a szapora községképződést, mely annyira jellemző a vármegye nyugati és délnyugati részének népesedésére. Ez utóbbi részeken is feltünő a magyarság előszeretete a néhány népesebb községben való letelepedés iránt.

Döbrököz, Ozora, Pinczehely és Tamási városok lakosságának számát csakis a magyarság növeli tekintélyesre.

A dunamenti helységek mind jelentős lélekszám által tünnek ki és természetesen nagy terjedelmű határokkal. A vármegyében legnagyobb helyek, a bizonyára legnépesebb Szegszárdon kivül, melyet már székhely jellege s kitünő szőlői és szántói révén kétségkivül egyik legjelentősebb települési góczpontnak sejthetünk, Dunaföldvár város 5.000 körüli lélekszámmal, Paks mintegy 4.000, Tolna és Báttaszék mintegy 3—3.000 lakossal, azonkivül Bölcske és Decs helységek.

A Duna völgyén csak két uj község keletkezik; az egyik Mözs, melynek magyar lakossága közé egyenlő számban német és tót elem is keveredik, másik pedig Györköny, német ajku bevándorolt lakossággal.

A községek keletkezésének másik szélsőségbe átcsapó képét nyujtják ama települések, melyeket a bevándorló svábság zöme alkot a vármegye nyugoti felében. Bár e településeknél a rendszeres irányitás és a felsőbb vezető kéz nyoma mindenütt nyilvánvaló, mégis első sorban a faji jelleget, s az ezzel kapcsolatos

intenziv gazdálkodás követelményeit látjuk érvényesülni a német községeknek kis lakos számú, de sürüen egymás mellé huzódó alakulásaiban.

Igaz, hogy e települések helyének megválasztásához parancsolólag szólt a vidék jellege és természetes ős állapota. Az erdőrengetegekkel benőtt hegyhátakon és domboldalakon lehetetlen a földmivelés; az elvadult talaj csakis a hajlatok ölén, s a folyócskák mentén elhuzódó völgyeken vonható egyelőre nagy fáradsággal kultura alá. Itt terülnek el a rétek, melyek a vizek szabályozásával biztosithatják az állattenyésztés fejlesztését, s itt érik közel az ivóvizet, az emberi és állati életszükséglet első feltételét. Nincs szabad kilátás, mint a Duna mellék sikjain, s a tavaszi és őszi időkben járhatatlan hegyes-völgyes utak miatt nagyobb távolságra napi munkát nem végezhet ember és barom; mindennek kéznél kell lenni, a szántóföldnek, a rétnek, a szőlőnek.

Ki kell tehát használni a területet, mely rendelkezésre áll, s a községeknek egymás mellé kell szorulniok, hogy munkájuk gazdaságos legyen. A gazdasági erőkifejtés e takarékoskodása magyarázza meg a testvér községek keletkezését is.

Igy történt, hogy a vármegye nyugoti részein tulnyomó számban találjuk azokat a községeket, melyeknek családszáma aránylagosan csekély és határaik megfelelően kicsinyek.

A községek belterületének nagyságára csakis a belső telkek számából következtethetünk. Feltünő, hogy a családszám és belső telkek összessége által képzett területek nagysága között bizonyos rendszerességet képtelenek vagyunk felfedezni, ép ugy, mint a családszám és külső gazdálkodási területek (szántó, rét) együttes terjedelme között is e rendszertelenség mindenütt nyilvánvaló.

Az összeirások adatai szerint a jobbágyi belső telkek, tehát a községeknek a jobbágyok kezén levő belső területe, házhelyek, udvarok, kertek, gyümölcsösök, szérük stb. összesen mintegy 9.200 m. holdat tettek ki, vagyis a vármegye összes községei ily nagyságu területen helyezkedtek el, hozzászámitva természetesen még ezen területnagysághoz a közczélokra (templom, községháza, iskola, tanitó és paplak) szolgáló területeket és ezenkivül még ama területek nagyságát is, melyeket az uraságok saját czéljaikra tartottak fenn és a melyek rendszerint az urasági lakóház, konyhakert, gyümölcsös, majorsági udvar és különböző gazdasági épületek elhelyezésére szolgálván, legtöbb esetben jelentékenyen nagyobbitották a községek belterületét.

A legnagyobb területen feküdt Bölcske község (272 m. holdnyi belső telekkel), legkisebben Kovácsi (6 és fél holdnyi beltelekkel).

Az adó alá eső szántóföldek és rétek területének növekedése 1720 óta szintén rohamos. Ez évtől az urbariális összeirások időpontjáig a szántóföldek területe 20.296 m. holdról mintegy 105.000 m. holdra emelkedett, tehát csaknem 90.000 holddal növekedett; a rétek holdszaporulata ez idő alatt kereken 32.000 holdat tett ki, vagyis 1767-ben a vármegye adóköteles rétjeinek területe 35—36.000 m. hold között állapitható meg. A családok szerinti

átlag, mig a szántóknál 1720-ban családonként 13·8 holdnak felel meg, addig az urbariális összeirások számadatai szerint ez átlag csaknem felére száll alá, családonkénti 7·5 holddal. A réteknél ellenben a családonkénti átlag — bár nem jelentékenyen — de mégis félholdon felül emelkedett (1720-ban az átlag 2 hold, 1767-ben nem egészen 2·7 hold).

E számadatokból világos következtetéseket vonhatunk le a földmivelés intenzivebb fejlődését illetőleg, különösen akkor, ha ezeket az 1720-iki összeirások tapasztalataival hasonlitjuk össze. Bizonyára a rendszeres gazdálkodás, és az ezzel együtt járó gondosabb talajmunka — a mennyiben ezekben az időkben ilyenről szó lehetett — okozta, hogy a családok csak annyi földet kivánnak »vállalni«, a mennyit kezük munkájával és állatjaikkal rendesen megmivelni képesek; innét a szántóföldek átlagának csökkenése; viszont az állattenyésztésnek tehát az intenzivebb gazdálkodás egyik főkellékének már megindult fejlődésére vall a rétek átlagának emelkedése.

Különösen a németség az, mely hazulról magával hozott intenzivebb gazdasági rendszerének kényszere alatt leginkább megmarad e megyei átlagon és azon alul a szántóföldek területénél; ellenben állattenyésztése miatt szembetünően igyekezik felülemelkedni ott, a hol erre lehetőség van, a réteknek családonkénti átlagos holdszámán. Czéltudatosan hangoztatta tehát még idők multán is nem egyszer József császár, hogy a külföldi svábság betelepitése országos érdek azért is, hogy »a magyart gazdálkodni tanitsa.«

A szőlőterületeket illetőleg az összeirások nem mutatnak fel számszerü adatokat; azoknak rövid feljegyzéseiből csak az állapitható meg, hogy a szőlőtelepitések számos oly községben eszközöltettek, melyekről mint bortermelő községekről az 1720-iki összeirás meg nem emlékezik.

Ha ezek után még felemlitem, hogy vármegyénk területén közel 4.000 jobbágytelek volt, ugy azt hiszem rövid összefoglalásban végeztem az első urbarialis összeirás amaz adataival, melyekből mint egyes mozaik kövekből vázlatos, de szines képét állithatjuk egybe közgazdasági visszonyaink akkori állapotának.

Az adózás képe — mint a mely egyik legbiztosabb erőmérője a nagy közgazdasági egységek fejlődésének — minden kétséget kizárólag állapitja meg Tolna vármegye fokozatos gazdasági előrehaladását. Az adózás alá vont porták[1]) száma vármegyénkben

1723-ban	27¼	porta
1724-ben	35¼	porta[2])
1729-ben	44	»
1733-ban	44	»
1780-ban	63	»
1792-ben	67¾	»

[1]) »Porta« és »dica« sokáig használatban volt kombinált adóegységek.
[2]) Ez évben Tolna vármegye adója, bár már erősen emelkedett, félannyi mint Liptó vármegyéé.

1748-ban a Palatinális (katonai) adó nagysága számszerüleg a vármegye január 29-én tartott közgyülésén dikánként 4 frt. $4^1/_2$ dénárban, a domestica (házi) adó pedig 2 frtban határoztatott meg.

Kivetettek ez alapon a

Völgységi járásban.

1422 dica után 6278 frt 13 dr palat. adót, 2844 frt domestica adót.

Simontornyai járásban.

1834 dica után 8097 frt 11 dr. palat adót, 3668 frt domestica adót.

Földvári járásban.

2110 dica után 9315 frt 65 dr. palat. adót, 4220 frt domestica adót.

Össz.: 5316 dica után 23690 frt 89 dr. palat. adót, 10932 frt domestica adót.

A birtokok jövedelmezőségét és berendezését illetőleg érdekes adatokat szolgáltat az alábbi két kimutatás, melyek 1734-ből a pécsi püspökség és seminarium tolnamegyei birtokainak jövedelmeit tárják elénk.

Kőzség vagy puszta neve	Jobbágyok	Kisházasok	Ökrök	Lovak	Szántó: művelés alatt (hold)	Szántó: műveletlen (hold)	Rét, kaszás	Szőlő: 1. oszt. (kapás)	Szőlő: II. oszt. (kapás)	Szőlő: III. oszt. (kapás)	Árenda (forint — dénár)	Malom (forint — dénár)	Bárány (forint — dénár)	Malacz (forint — dénár)	Méhkas (forint — dénár)	Nádvágás (forint — dénár)
Pécsi püspökség uradalma.																
Győre	12	1	15	12	1220	—	1931	—	—	—	61·—	3·—	0·66	31·40	1·70	—
Pécsi seminarium uradalmai.																
Váralja	37	5	21	57	612	—	218	—	287	—	89·96	4·—	—	1·30	0·80	$2·74^1/_3$
Máza	15	—	17	8	804	—	270	—	147	—	50·69	4·—	—	1·10	0·80	$1·51^1/_3$

Ezek a birtokok házilag kezeltettek aránylag csekély tulajdon instructióval, a mi könnyen érthető, mert a jobbágyi igás- és kézi robotnapok is rendelkezésre állottak. A kimutatásban feltüntetett készpénzbevételek részben a jobbágyi szolgáltatásokból származnak. Váralján, a lovak aránylagos nagy számából következtetve, urasági ménes lehetett.

Még értékesebb és bővebb adatok jutnak tudomásunkra a házilag kezelt uradalmi gazdaságok berendezését illetőleg ama rendtartásból, mely Egry László, herczegi központi inspektor javaslata nyomán az Eszterházy herczegi hitbizományhoz tartozó dombovári uradalom tiszttartójához küldetett le 1729-ben gróf Erdődy György, mint gróf Esterházy József kiskoru fiainak gyámja által.

Tekintettel azonban az Esterházy herczegek óriási vagyonára, valamint az ezen vagyonra támaszkodó gazdasági erőkifejtésre, melylyel uj uradalmaikat következetes munkával berendezni és haszonhajtóvá tenni igyekeztek, nem szabad arra következtetnünk, hogy e rendtartásból kitetsző akkori legbelterjesebb gazdálkodási rendszer a vármegyei házilag kezelt uradalmakban mindenütt otthonos lett volna.

Ugy vélem, hogy nehány főuri, nagyterjedelmű uradalmon kivül hasonló intenziv gazdasági berendezést hiába keresnénk a köznemesi uradalmakban és birtokokon.

A herczegi instructió felvilágosit minket arról, hogy a dombovári uradalomhoz tartozó tüskei, békatói, kurdi és szitvai határokban, valamint a szarvasdi pusztán kettős nyomásban ezer-ezer pozsonyi mérő gabona alá való föld (500—500 m. hold) míveltetett; ezeket a szántókat részben a Kapos vizén alól való jobbágyság, részben a regölyi, szakáli, jovánczai, döbröközi, kozári, turi és pári árendás jobbágyok munkálták.

Az urasági ménes nagyszámú lehetett, mert három részre osztva, az alsó- és felsőinámi és nosztányi határokon legelt.

Az urasági gulya Dombovárott, Pinczehelyen és Leperd pusztán tartatott.

Az utasitás intézkedik göbölyök tartásáról is, oly módon, hogy évenkint négyszáz rugott ökörborju állittassék egybe az urasági gulyákból s azok a szarvasdi és tüskei puszták legelőin tartassanak hatodfű korukig s akkor »feladattassanak«. Ha a fenti szám az uradalmi gulyákból ki nem telnék, a tiszttartó kötelessége leend a hiányzó darabszámot készpénzen megvásárolni.

A sertéseket illetőleg parancsba adatott, hogy a tiszttartó háromszáz gőbét szerezzen be megfelelő számu kanokkal együtt, s a tenyésztést oly módon eszközölje, hogy évenként 1000 darab három éves malacz kerüljön ez állományból eladásra.

Miután az uradalomban juhászat nem volt, ilyennek megszerzése és felállitása is meghagyatott a tiszttartónak, és pedig azzal, hogy a juhász minden fejős juh hasznáért adjon az uradalomnak 75 pénzt (dénárt), azonkivül minden száz bárányból 10 jerke és egy kos bárányt; a juhászat ellátását az uraság adja. A mennyiben pedig az uraság a juhászat hasznát természetben akarná megvenni, ugy minden juhász tartozik juhonként egy itcze vajat és minden tiz juh után ezenkivül egy mázsa »brenzát« (juhturót) beszolgáltatni. A nyirás évenként kétszerre rendeltetett.

Köteles volt továbbá a tiszttartó gondoskodni arról is, hogy évenként száz jól rajzó méhkast meghagyasson, a többi kasokból pedig a méz kivétessék és az az uraságnak elszállittassék.

A jobbágysággal való gondos és jólelkű bánásmód iránt is szigorú hangon tartott kimeritő és részletes utasitást ad az instructió és azok érdekeinek igazságos megvédelmezését a tisztartó lelkiismeretbeli kötelességének rendeli.

A granariumban hosszabb időn át elhelyezett gabonából minden 100 mérőre 3 mérő beszáradás és magtári szemét engedélyeztetett.

Megemlékezik az instructió a Nyerges pusztai nagy és szép gyümölcsösnek, a dombovári komlóskertnek és a tüskei, kurdi, tárkányi, döbröközi, szakáli és regöli halászó vizeknek haszonvételeiről is.

Elrendeltetett végül a Dombovárott levő uradalmi sörházban és pálinkafőzdében sörnek és pálinkának készitése.

Az instructióból megtudjuk, hogy a sörház berendezéséhez képest egy főzéssel 24 akó sör volt termelhető; ennek a mennyiségnek előállitására az uradalom adott 16 pozsonyi mérő jó árpát és egy pozsonyi mérő komlót. A gyártott sörélesztőnek fele a serfőzőnek járt, melyet másnak, mint az uraságnak eladni nem volt szabad; akójáért fizetett az uraság 60 dénárt. Az uraságí korcsmákban árult sörnek itczéje 2 dénárban, akója (60 itcze) tehát 1 forint 20 krajczárban, vásároló idegen urak számára ellenben akója 1 forintban állapittatott meg.

A pálinkafőzés irányában pedig határoztatott, hogy a szeszfőző-mesternek minden előállitott akó pálinka után 60 dénár fizetés adassék.

Megjegyzi a rendelet, hogy más dominiumokban a tiszta és jó rozsnak négy pozsonyi mérőjéből főznek ki egy akó pálinkát s miután »az uradalomban rozs nem találtatik, hanem más vegyes gabona, mely nem oly alkalmatos és szapora a pálinka égetésre és sokkal könnyebb a rozsnál«, azért egy akó szesz előállitásához öt pozsonyi mérő gabona adatott.

Ha borseprüből égetnek pálinkát, ugy 12 akó borseprüből »vagy fordult borból« egy jó akó pálinka főzendő.

A pálinkaházban egy három akós és egy két akós főzőkatlan volt.

A pálinkafőzés után nyert moslékon állandóan 12 darab sertés hizlalandó, a melyek okvetlen eladandók lesznek.

Ez volt akkoriban a gazdasági berendezése és üzeme egy 54 ezer kat. holdnyi uradalomnak.

Az állattenyésztés most már, ugyis mint önálló gazdasági ág, ugyis mint a megfelelő s mind nagyobb igényeket támasztó talajmívelés egyik legfontosabb segédeszköze mindinkább fejlődésnek indul; Dunaföldvárott 1786-ban a jobbágyi soron levő adózók kezén levő igás állatok száma 252 darab ökör és 505 darab lovat tett ki.

Nemcsak a földesurak egyik legfőbb törekvése, hogy az állatlétszámot emeljék s erre minden alkalmat és lehetőséget felhasználjanak, hanem a jobbágyság, első sorban pedig a betelepülő uj lakosság az, mely kétszeres erőfeszitéssel igyekezik az állattenyésztés elmaradt állapotán segiteni.

Most már nem a külföld salakja az, mely kalandvágyból vagy vándorlási kedvből tódul be országunk elhagyott földjeire.

A családonként kilátásba helyezett és rendszerint meg is fizetett települési jutalom, a kivándorlási biztosok által a szántóknak kilátásba helyezett és tényleg bevált minősége, az itteni telepedők által az elhagyott hazába küldött kedvező hirek hatalmas csábitó eszközei annak, hogy a bevándorlók sorai az otthon is szorgalmas, vagyonosabb és megbizható elemmel szaporodjanak. S ezek behozzák magukkal butoraikat, ruhájukat, edényeiket, földmívelő eszközeiket, szőlővesszőiket, lovaikat és szarvasmarháikat. A svábság lakta vidékeken mindezeknek ma is még nyoma maradt. Viseletjük legtöbb helyen még mindig az ősi, fejlettebb iparművészeti izlésről tanuskodó házi edényeik ma már gyüjteményekben foglalnak helyet, lovaik tipusán meglátszik a nehezebb nyugoti faj és szarvasmarha állományukból századok során alakult ki az a piros tarka nyugoti jellegű kiváló faj, mely »bonyhádi tájfajta« elnevezéssel ma már nagymérvű országos kereslet tárgyát képezi, s melyről e dolgozatomnak állattenyésztésünk jelenlegi állapotát tárgyazó fejezetében szándékozom részletesebben megemlékezni.

Egyáltalában a XVII. század második felében országunk s igy közvetve vármegyénk egész közgazdasági élete uj alapokat nyer, részben a legaprólékosabb, s a mai felfogás szerint tán nevetséges részletekre is kiterjedő kormányhatósági intézkedések folytán, melyeknek mindenike a kultura legalacsonyabb fokán álló lakosság feletti aggódó gyámkodásnak tanujele, részben pedig a korszellem nyomása alatt e téren kialakuló követelményekhez képest.

Vármegyei levéltárunk hiányos adatai és okmányai tanuságot tesznek arról, hogy a kormányzat gondoskodása kiterjed a fák ültetésére, dohány és mesterséges takarmányok termesztésére, fásitásokra, vadmadarak és verebek irtására, vizek szabályozására, utkészitésre.

Utjaink kifogástalan voltával — ugy látszik — aligha volt módunkban dicsekedni. Maga József császár, ki trónörökös korában 1768-ban az országban körutat tett, nem igen elismerőleg nyilatkozik Tolna és Baranya vármegye utjainak állapotáról, hangsulyozva egyuttal, hogy e vármegyék nincsenek tisztában az utak épitési és karban tartási technikájával.[1])

A ragadozó madarak és verebek irtásának eredményére vonatkozólag 1777-ből áll egy hivatalos kimutatás rendelkezésünkre. Előirás szerint minden adózónak 1 dica után 4 veréb fejet, a ragadozó madárfejekből pedig 2 dica után 1-et kellett beszolgáltatni.

A kimutatás szerint a völgységi járás községei hátralékban nem maradtak; beszolgáltattak összesen 13.298 verébfejet és 1.779 ragadozó madárfejet. A simontornyai járás ugyanekkor beszolgáltatott 10.245 verébfejet, 300-al kevesebbet, mint kellett volna és 698 ragadozó madárfejet, az előirt mennyiségnél 185-el

[1]) Naplójában 1768. jun. 21-én szegzárdi kelettel igy ir: »Die Wege sind von Baranyaer und Tolnaer Comitat anstatt reparirt, verdorben worden, da sie solche wieder alle gesunde Vernunft angelegt, und sogar die Frucht nicht geschont haben, um sie 10 Klafter breit zu machen und man doch nicht einmal darauf fahren konnte.«

kevesebbet, a dombovári járás pedig 11.507 verébfejet és 1.382 ragadozó madárfejet küldött be, a verébfejekből az előirásnál 621 darabbal többet. A kimutatás a dunaföldvári járás adatait nem tünteti fel.

A fásitást illetőleg szintén egy kimutatás nyujt némi részben adatokat. A kimutatás 1778. év második feléből kelt s a dunaföldvári és völgységi járásokra vonatkozik; a többi járásokra vonatkozó adatokat nem tartalmazza. Ebből a kimutatásból megtudjuk, hogy a dunaföldvári járás területén 1.556 szederfát, 11.551 darab füzet és 2.930 nyárfát ültettek, melyből megeredt 1.090 darab szederfa, 9.366 darab fűzfa és 2.012 nyárfa. A völgységi járásban ültettek 495 szederfát, 7.751 fűzfát és 84 darab nyárfát. Ez utóbbi járásban a fásitás czéljából eszközölt ültetések közül megeredt összesen 2.248 szederfa, 15.581 fűzfa és 100 darab nyárfa, kiszáradt 488 szederfa és 3.448 fűzfa s kiszáradásnak indult 110 szederfa és 464 fűzfa.

A szederfák ültetése a selyemtenyésztés előmozditása czéljából rendeltetett el, mely iparágnak felvirágoztatása a kormányzatnak különös gondját képezte. Vármegyénkben a selyemtenyésztés 1780-ban már jelentős volt.

A vármegye levéltárában fellelhető hiányos adatok a dohánytermeléséről is megemlékeznek, melyről megállapitható, hogy annak egyik jelentékeny termesztési helye Hőgyész környéke volt.

A vizszabályozási kérdések szintén ebben az időszakban válnak aktuálissá. A Sárviz szabályozásának ügye először 1768-ban indul meg, még pedig több fehérmegyei lakosnak az uralkodóhoz intézett panasza következtében, Fehérmegyének leküldött királyi rendelet alapján. Az ügy Fehér vármegyén kivül Tolna és Veszprém vármegyék törvényhatóságaira is kiterjedő hosszadalmas és terjengős hivatalos levelezés tárgyává válik, melynek során királyi szóval elrendeltetik, hogy a szabályozás keresztülvitelére kebelbeli (gremiális) bizottság alakittassék s hogy a szabályozás munkálatai mindhárom érdekelt vármegye alispánjainak közreműködésével történjenek. A bizottság elnökévé a helytartó tanács által először báró Perényi József, majd ez lemondván, báró Sigray Károly neveztetett ki, a ki a bizottságot 1771 Szent István napjára hivta először egybe. (Az elnök diurnuma 6 frt 40 krban állapittatott meg, a tollnoké 2 frt 30 krban.)

Elrendeltetett továbbá, hogy bizonyos Böhm nevezetű mérnök a Sárvizre vonatkozólag teljes felmérést eszközöljön s munkájánál vizszakértőket is alkalmazzon.

A bizottsági jelentésekből az tünik ki, hogy a szabályozás végleges keresztülvitelének leggyakorlatibb módját Hymer Mihály Tolna- és Fehérmegyék táblabirája javasolta. Inditványa oda irányult, hogy a Sárvizen, annak báttai torkolatától kezdve, fel egész Palotáig az összes malmok és malomgátak, melyek első sorban okai a Sárviz völgye elmocsárosodásának, egyszerűen távolittassanak el. Ezen inditvány három meghallgatott szakértő által is helyesnek találtatván, a bizottsági elnök utján végleges helybenhagyás végett a kanczelláriához felterjesztetett.

A bizottság ugyanily módon látta szabályozandóknak a Sió és Kapos vizeit is. A mérnöki vizsgálat ugyanis megállapitotta, hogy a Sió torkolata, melynek a természettől 15 öl 4 láb szélesnek kellene lenni, a veszprémi káptalan, mint tulajdonos által ott felépitett két malom, illetve malomgát következtében mesterségesen annyira szűkittetett, hogy csak 5 öl 2 láb és 1⅓ tenyérnyi szélességű s igy a Balatonból jövő viz szabad lefolyást nem nyerhetvén, a Sió völgyén terül szét, s ott nagy kiterjedésű mocsarakat alkot.

A mérnöki szakvizsgálat azonkivül a Siónak és Kaposnak torkolatánál 2 zsilip készitését látta szükségesnek, melyeknek költségelőirányzatát összesen 6000 frtra tervezték; töltések épitésének szükségét azonban csak később látják megállapithatónak.

A kanczelláriа rendelete szerint a szabályozási költségek ⅓-a a vármegyei házi pénztárakra (cassa domesticára) háritandó, de a megyék esetleg kölcsönöket is vehetnek fel.

A Sió és Sárviz szabályozásának ügyében megindult tárgyalások hosszú évekig huzódtak el, mig végre a szabályozási munkálatok 1811-ben megkezdhetők lettek és 1835-ben befejeztettek. Ez idő alatt épült egy főszáritó, valamint a Sió és Kapos vizeit Simontornya körül felvevő egy mellékcsatorna, melyeknek hossza több mellékcsatorna hozzászámitásával összesen 92.800 folyó ölet tett ki. Egykorú feljegyzések állitják, hogy a szabályozás teljes elkészültét követő években a főcsatornán 500—1000 mázsa teherrel megrakott hajók Simontornyáig járhattak fel. A szabályozás következtében 69.805 hold föld lett vizmentesitve és mivelhető.

Ugyancsak a XVII. század végén Tolna és Pest vármegyék ismételten vetik fel a Duna szabályozásának kérdését is s az ehhez szükséges munkálatok költségeire a só árának felemelésében kivánnak fedezetet találni. E terv az uralkodónak tetszésével találkozott.

A Duna szabályozására valóban nagy szükség lehetett. A török uralom alatt teljesen elvadult s a régebbi szabályozási művek teljes pusztulásával ismét elzátonyosodott és elsekélyedett medrű folyó a maga bizonytalan vizállásával nem képezhette oly nagymérvű kereskedelmi forgalom szállitási eszközét, mint annakelőtte. Erre vall egyrészt ama feltünő körülmény, hogy Mária Teréziának a magyar gyár és kézműipar összeirása tárgyában 1711 junius 21-én 3145 sz. a. a m. kir. helytartó tanács elnökéhez intézett rendeletére összeállitott kimutatások és jelentések szerint Tolna vármegye ama 11 megye közé tartozott, hol sem gyár, sem kézműipar egyáltalán nem volt, a mi megbizható vizi közlekedés és szállitási viszonyok, s az immár jelentékenyen felszaporodó népesség mellett bizonnyára kifejlődött volna, mert a betelepitett lakosság előtt nem lehetett ismeretlen a kézmű- és gyáripar jelentősége sem. A Duna szabályozatlan állapotára vezethetjük vissza másrészt a pangó és gyér kereskedelmet is, mely csekély teljesitő képességénél fogva egyik legfőbb akadálya volt annak, hogy a mezőgazdasági belterjesebb termelési irányzatok a vármegye területén fokozottabb mértékben tért foglalhassanak. 1785-ben, tehát 14 évvel később, még

József császárnak is feltüntek ezek a szomorú forgalmi viszonyok, melyeknek figyelembe vételével a megyére kivetett adót túlmagasnak tartja.[1])

A termények ily nehéz értékesitési viszonyai elsősorban a kisgazdának, tehát a jobbágyi sor alatt állónak existentiáját teszik küzdelmessé. A szegény adózó nép potom áron képes csak túladni verejtékező munkájának gyümölcsein, s igy szerezni meg azt a pénzösszeget, melyet elvisz tőle a tized, a bérösszeg, az országos és megyei adó, esetleg az urbéri megváltás. A falusi vásárok és heti piaczok a kisgazda akkori börzéje. Ott adja el csekély s többnyire tisztitatlan, rossz minőségű gabonáját s ott szerzi be néhány nélkülözhetetlen életszükségleti czikkét. Innen a nagy igyekezet és kérelmezés a községek részéről vásártarthatási szabadalmak elnyerése iránt.

A kicsinyben vásárolt egyes élelmi czikkek és gazdasági termények forgalmi értékére nézve becses adatokat szolgáltat a Nagy-Székely község urbéri iratai között véletlenségből fentmaradt s 1766. és 1767. évekre szóló kétrendbeli bor- és pénzszámadás, melyeket az akkori nagyszékelyi és udvarii községi birák, Kövecses Pál és Petkó Jankó nyujtottak be az urasághoz. E számadások tételei a legváltozatosabbak, olyanfélék, mint ma a kisebb gazdaságokban alkalmazott majoros gazdáké, a mint hogy ismerve a községi biráknak a földesurral szemben ez időkben fennálló függő viszonyát, nincs kétségem az iránt, hogy a birák a gazdaságokban hasonló szolgálatokra is alkalmaztattak.[2]) Erre mutat első sorban az emlitett borszámadás, mely kétségtelenné teszi, hogy a pinczekezelés, a borok kiadása s a hiány elszámolási kötelezettsége kizárólag a biró hatáskörébe tartozott.

E számadások tételeiből tudjuk meg, hogy Simontornya vidékén

egy itcze vaj ára volt	—	frt	30 dénár,
egy font hal ára volt	—	»	5 »
egy hizott lud ára volt	—	»	40 »
egy hizott récze ára volt	—	»	18⅓ »
egy font szalonna ára volt	—	»	8⅓ »
egy font sertéshús ára volt	—	»	5 »
egy itcze méz ára volt	—	»	30 »
egy font marhahus ára volt . . .	—	»	5 »
egy font sajt ára volt	—	»	6½ »
egy borju ára volt	2	»	25 »
egy malacz ára volt	—	»	20 »
egy font só ára volt	—	»	5 »
egy pár csirke ára volt	—	»	11¼ »
egy meszely tejföl ára volt	—	»	5 »

[1]) József császár rendelete 1785-ből: Wird auch Überlegung zu nehmen seyn ob nicht der Tolnenser Komitat mit Porten zu sehr beschvert und Überladen ist, da der Verkauf seiner Teilschaften nach Ofen und Pest sehr gering ist, verbesserungs Anstalten.

[2]) A birói tisztségre a földesur jelölt három egyént, ezek közül a község választott; a biró egyedüli fegyelmi fóruma azonban az uraság volt.

egy font rizskása ára volt . . . . — frt 20 dénár,
egy bárány ára volt . . . . . — » 50 »
egy font füstölt hús ára volt . . . — » 10 »
egy meszely liszt ára volt . . . . — » $1^3/_4$ »
egy itcze mogyoró ára volt . . . — » $3^1/_2$ »
egy fél meszely pálinka ára volt . — » 5 »

Megtudjuk továbbá e számadásokból, hogy akkoriban fizettek:

a biró és a két kisbirónak fizetésébe járó 3 pár lábbeliért (csizma) . . . . . 6 frt 35 dénárt,
egy kila zabért (2 p. mérő) . . . 1 » 35 »
egy lóitató sajtárért . . . . . — » 20 »
egy lapátért . . . . . — » $11^2/_3$ »
egy ágyba való deszkáért . . . . — » 30 »
egy ajtó elkészitéseért . . . . . — » 85 »

A termények értékesitését illetőleg a nagybirtokos helyzete már kedvezőbb. Ez nagy tömegben termel, és tetemes árúkészletét piaczképesen, tehát az elérhető legjobb árak reményében tudja az urbéri szerződésekben maga részére biztositott »hosszú« fuvarok segitségével a fogyasztási központok felé terelni.

Ám a pénzhiány, különösen a rendezetlen hitelviszonyok, a nagybirtok gazdálkodási munkáját is küzdelmessé teszik.

Bármily extensiv is a termelési irányzat, s bármily olcsó, sőt igyenes is részben a munkaerő, a házi kezelésben lévő gazdaságok berendezése és üzemben tartása mégis pénzberuházásokat és forgó tőkét követel.

A legtöbb köznemesi birtokot azonkivül nagymérvben terhelik a donatio költségei. A földesurak ingyen jutottak nagy területekhez, és mégis drágán. S ha végig tekintünk e donatiók hosszú sorozatán, láthatjuk, hogy az ujonnan adományozott vagyont csakis azok a családok voltak képesek fejlődésben megtartani, kiknek már virágzó gazdagsága ez ujabbi gazdasági erőkifejtéshez biztos támpontokat szolgáltatott; ellenben azokra a családokra, kik ez ujonnan nyert adományok révén kezdik meg a vagyonszerzés munkáját, hosszú időkön keresztül bénitólag, sőt pusztitólag hatottak a birtokba lépéstől kezdődő nagy kiadások fedezésére mindenünnen, s a pillanatnyi szükség nyomán rendszertelenül felhajszolt kölcsönök tömegei.

Ebben a pénzszük világban, midőn a kézpénz szerzése a legnagyobb nehézségekkel és csak magas kamatfizetés mellett volt lehetséges, a káptalani pénztárak teljesitették a földhitelintézetek és takarékpénztárak közgazdasági szerepét.

A pécsi káptalani levéltár nem egy ily kötelezvényt őriz ivadékaiban ma is élő egyes vármegyei családok összeségétől, vagy tagjaitól. Az összegek elég tekintélyesek. Négyezer, hatezer, nyolczezer forintok, mind 6%-os alapon számitott kamatokkal.

Tán hosszabb időt töltöttem el a XVII. század gazdasági életjelenségeinek feltárásánál és vizsgálatánál, mint a mennyit e dolgozat terjedelme megengedhetett. De eme korszaknak

kezdetén szökkent csirába modern közgazdasági életünknek ama »kisded makkja«, melyből később idők jártával »termő tölgyfa lett«.

Mint láttuk úr és pór ápolták lankadatlanul az idők viharai és a kezdet lehangoló nehézségei között a zsenge hajtást, munkával óva és verejtékkel öntözgetve.

Ennek a korszaknak munkálkodása teljesitette vármegyénkben a második honalapitást, népek helyett földeket hóditva meg a kulturának.

Nem lehetett tehát rövidesen végeznem feladatommal.

Bár jól tudom, hogy közölt adataim hiányosak és szaggatottak, de — ugy hiszem — mégis oly intensiv értékűek, hogy vármegyénk földjén ez időszakban lefolyt néma küzdelmeket képzeletünkre meggyőző erővel ható egységes képpé alakitják.

Már most, ha mérlegre helyezzük a végzett munkánál felhasznált erőket, és amaz ellenerőket, melyekkel megküzdeni kellett, ugy az egyik serpenyőben ott látjuk az állami és társadalmi összes tényezők mindazt az erőfeszitését, buzgalmát és lázas törekvését, hogy a rombadőlt social gazdasági szervezetet jól alapozva, szilárd épitmény gyanánt ujra felépithessék, a másikban pedig nagy ellensúlyzó, destruktiv erők gyanánt foglalnak helyet a teljes pusztulás sötétsége, az általános kultura, a megkivántató társadalmi és állami rend oly mértékű hiányai, melyek a mérleg másik felét minden erőfeszitések daczára többször majd hogy fel nem billentették.

Az első és nyomasztó akadályok leküzdésével azonban a sok remény lassanként valóra vált, s országunk és vármegyénk is megindult a fejlődő gazdasági berendezkedés ösvényén.

József császár, ki nagyszabású közgazdasági és sociálpolitikai terveit közismert okok miatt csakis csekély részben volt képes valóra váltani, immár tört utakon haladhatott volna czéljai felé.

Nemesre és nem nemesre egyaránt kiterjedő népszámlálási és ingatlan összeirási rendeletei, melyek mérvadó alapul szolgálhattak volna gazdasági és socialpolitikájának végleges kialakitásához és megvalósitásához, a vármegyék ellentállása miatt alig voltak végrehajthatók. Hiába magyarázta meg ismételt leiratokban a császár, hogy az összeirások révén a nemesség előjogai mi csorbát sem fognak szenvedni, vármegyénk két izben tiszteletteljesen, de a leghatározottabban tiltakozva a kibocsátott rendeletek ellen, tagadta meg azok végrehajtását; ellentállása csak a harmadik erőshangú fenyegető császári rendeletre törött meg.

A »Josefinusi«-nak nevezett népszámlálás volt az első Magyarországon, mely a statisztikai tudomány ma is mérvadó alapelveinek figyelembe vételével az akkori viszonyok daczára is figyelemre méltó pontossággal 1787-ben vitetett keresztül.

E népszámlálás vármegyénkre vonatkozó adatainak táblázatos kimutatása az eredeti szövegnek és alaknak betartásával a következő:

A Josefinusi népszámlálás eredményei.

| | | |

Ez adatok nyujtanak első izben számszerű pontos felfelvilágositást a vármegyében lakó nemesség létszámáról, melyet 1440-ben állapitanak meg. A nem nemesek lélekszámát az asszonyok és izraeliták hozzászámitásával az összeirás 131.645-re becsüli. A katonai szolgálatra minősitett egyéneket pedig 3.555-re.

Érdekes, hogy e kimutatás adatai a családok átlagos lélekszámának csökkenését igazolják. Mert még előző számitásaimnál mindenütt a családonkénti hat lélekszám átlagot kellett alapul vennem, mi közhasználatú, addig a Josefinusi népszámlálás eredményeiből majdnem pontosan most már csak 5 lélekszám átlagot állapithatunk meg. Ha e családonkénti lélekszámot a nemességre is alkamazzuk (ugyhiszem bátran tehetjük, mert azokban az időkben az uri családok is bő gyermek áldással dicsekedhettek) a valót kétségkivül megközelitőleg állapithatjuk meg, hogy vármegyénk területén mintegy 288 nemes család lakott.

A lakosság szaporodása 1767 óta még mindig feltünő nagy, de távolról sem közeliti meg azokat a szédületes arányokat, mint a minőket e századnak első felében láthattunk.

A lélekszám 1767 óta 1787-ig husz év alatt 33 ezerrel, tehát 33%-kal szaporodott.

A bevándorlás még middig tart, ámbár nem oly mértékben, mint a megelőző évtizedben. Erre vall a lélekszám most megállapitott oly növekedése, a minő a természetes szaporodás törvényei szerint tul magas lenne, továbbá 4 uj község keletkezése, s azonkivül az összeirt urasági puszták aránylag tekintélyes száma (63).

Arra vonatkozólag, hogy a császárnak a birtokok kivétel nélküli összeirása tárgyában kibocsátott rendelete foganatositttatott, találhatni irott feljegyzéseket, de magát az összeirást nem voltam képes felkutatni. Tán Tolna vármegye is követte azon megyék példáját, melyek ősi jogaik védelmében ez összeirásoknak rendelkezésükre álló másodpéldányát elégették.

A gazdasági mivelés alá vont és adó alá eső területek növekedéséről azonban az 1780-ik évi urbéri tabellák nyujtanak eléggé pontos adatokat.

Ezek szerint a nemesség kezén levő szántók, rétek és szőlőkön kivül, az adófizetők kezén találtatott szántóföld 107.888 hold (1.200 □ ölével) rétek és kaszálók 41.915 hold (1.000 □ ölével), szőlő 2.973 9/16 hold (16 kapás esik egy holdra, egy ily hold megfelel ca. 1.600 □ ölnek).

Ez adatok között kétségkivül legérdekesebb a szőlők területére vonatkozó, a mennyiben az 1712–1720-iki országos összeirások óta a szőlők terület nagyságát ekként összesitve sehol sem találtam, mert mint láttuk, az 1767-iki urbariális tabellák a bortermő területek felvételére ki nem terjedtek. Az 1712–1720-iki összeirások a vármegyében 2.609 kapás szőlőt tüntetnek fel, vagyis a fenti mérték egységes alkalmazásával 163·6 kataszt. holdat, s igy a szőlőterület szaporodása 60 év alatt 2.810 holdra, tehát a fenti holdszámnak csaknem huszszorosára rug, mig a szántók és rétek területének ez évi átlaga az 1712—1720-iki összeirás adataival szemben a szántóknál csak 5-szörös, a réteknél pedig 14-szeres nagyságra emelkedik.

Ez arányszámok ékesen szólanak a bortermelés mindenkori nagy közgazdasági fontossága és jövedelmezősége mellett, s egyben tanuságot tesznek arról is, hogy a bevándorolt uj lakosság munkájának szintén hatékony része volt a szőlőterületek ily nagymérvű betelepitésében.

Az 1767-iki összeirás szerint művelés alatt állott szántóföldek szaporodása az 1780-ig lefolyt 13 év alatt mintegy 2500—3000 holdat tesz ki, a réteké pedig 5—600 holdat; vagyis megszünt már az a rohamos és egyszerre sokat felölelni akaró földmivelési tevékenység, mint az előző évtizedekben, s a lakosság mint e számok világos példája mutatja egyrészt a jó és alapos munkára kivánja fektetni gazdálkodási rendszerét, másrészt pedig a rossz közlekedési és kereskedelmi viszonyok folytán inkább az állattenyésztésből, mint a kiterjesztett szemtermelésből reméli munkájának hasznositását. A réteknek egyaránt szaporodó területe, az állattenyésztés fejlesztésére irányuló következetes törekvéseknek legszembetünőbb bizonyitéka.

Mulasztást követnék el, ha meg nem emlékeznék e helyen a közlekedési és kereskedelmi viszonyok javitására irányuló oly császári rendelkezésről, mely országos érdekű volt ugyan, de különösen megyénkre kiterjedő nagy fontosságánál fogva helyi érdekeinket is első sorban érintette. Az országos posta és »diligence« hálózat létesitését értem, melynek egyik nagy fontosságú szála vármegyénken keresztül közvetitette az ország központjának forgalmát a déli és délkeleti magyar vármegyék és Horvátország között. A buda—eszéki postajárat megyénken futott át, s a dunaföldvár—báttaszéki állami utat eredményezte; Szekszárdnál nyert csatlakozást e postajárattal a pécs—bonyhádi postaforgalom.

E század utolsó éveiből találok első izben nyomokat a munkabérek hatósági meghatározását illetőleg.

Dunaszentgyörgy község előljárósága ugyanis a »béresek és szolgálók« bérét határozza meg 1796 decz. 17-én kelt limitátiós rendeletében. Bár e limitátiós levél mint egy kisebb község rendelkezése csekélyebb jelentőségű, mégis tekintettel annak kiválóan érdekes és az akkori felfogást hűen visszatükröző szövegére, szolgálatot vélek tenni a tudománynak ha ezt szószerint adom közre. A rendelet igy hangzik:

Béresek és szolgálók Béréről való limitatió. Anno 1796 die 17-a Mensis Decembris, ezen Dunaszentgyörgyi Nemes Communitas közönséges és égyes akarattal e következendő végzést tettük:

Hogy 1-ször Az Öreg Béresnek, a ki minden-féle szerszám faragásra s a többi cselédeknek igazgatására alkalmas leend, füzetése legyen készpénzben 24 frt, azon kivül egy kila vetés, 2 pár lábbeli és egy pár fehér ruha.

2-szor a második Béresnek, a ki mind kaszálásra, mind kapálásra alkalmatos, készpénz füzetése 20 frt, egy kila vetése, 2 pár lábbeli és egy pár fehér ruhája.

3-szor Harmadik Béresnek 14 frtja, 2 véka vetése, 2 pár lábbeli és egy pár fehér ruhája.

4-szer Az első Szolgálónak, a ki Főzésre, Sütésre, alkalma-

tos legyen 14 frt készpénze, egy pár csizmája, egy pár konyha-köténye, egy pár fehér ruhája.

5-ször Második Szolgálónak 10 forintja, egy pár csizmája, egy pár konyha-köténye, egy pár fehér ruhája.

6-szor Dajkának 6 frt-ja, egy pár csizmája, egy konyha-köténye és egy pár fehér ruhája.

7-szer A kaszásoknak napszámjok nyitáskor legyen 15 kr; Mettzőknek 20 kr; Nyári kapásoknak 15 kr; kaszásoknak 20 kr: Férfi Aratóknak 20 kr; Leány vagy asszonynak 15 kr. Kévekötőnek 25 kr. Szőlő Szedőnek 10 kr. Csöbör hordónak 20 kr. Férfiu gyüjtőnek 20 kr. Asszonynak 15 kr. Sározóknak 25 kr. Férfiu Kukoritza kapásnak 20 kr. Asszonynak 15 kr. Mind ezek pedig ugy értetnek, hogy a rendes ételek és italok a munkásoknak a napszámjok mellett ki fog járni, a ki pedig a maga kenyerén fog dolgozni, minden-féle napszám 5 kr-okkal fog fellyebb fizettetni.

A mely közönséges akarattal tett s közjóra czélzó végzésünket is ezen kezünkaláirásával, vagy kezünk kereszt vonyásával megerősitjük, s ellenkező esetben, a ki ezt vagy megmásolná, vagy pedig meg nem tartani merészelné közöttünk telyes hatalmat adunk Szolgabiró urnak Adjunctusával együtt, hogy rajtunk 12 frtból álló büntetést akar minemű nevezendő Jószágunkból ira facti megvehesse.

A szolgák pedig, ugy nemkülönben a napszámosok, ha ezen kitett végzés szerint járandó béren vagy pedig napszámon felylül bátorkodnak kérni, huszonnégy pálcza büntetést el nem kerülik.

Mivel pedig tapasztaltatott az is, hogy legkiváltképen a zsellérek, a kiknek számos gyermekei volnának, a szolgálatra való gyermekeiket csak azért nem eresztenék a szolgálatba, hogy a nyári drága napszámaik által az esztendei béreket akarják helyre hozni s hozatni, mindazoknak tehát tudtokra adatik azon felséges királyi parancsolat, a mely által az ollyaténok, a kik otthon henyélnek s csavarognak, minden tekintet nélkül katonai szolgálatra adatni parancsoltattnak.

Ugy nemkülönben azok is, kik uj esztendő napkor Cseléd-nek beszegődvén a rendelt napokon helyre nem állanak, hanem egy hétig is kortsmáról kortsmára járván, czimborálnak, ugy mind csavargók s henyélők tartattatnak s a katonák közé adattatnak. Sig. ut Supra. A Béresnek obsesses vagy Steklis avagy Sarkantyus csizmát viselni nem engedtetik és a kinek ez mai naptól fogva a lábán tapasztaltatik, vagy kinek öszve vágattatik vagy végképen el vétettetik.

Aláirva: Dömötör Sámuel Feö Hadnagy. Csapó Pál V. Hadnagy. Nemes Mihál. Andriska Ferencz. Dömötör István. Haj János. Dömötör Jósef, Ö, Tibaji Mihály. Parrag Pál. Kolosvári Joseff. Szabó Pál. †Ferenczi Mihálly †Dömötör Ferencz †Tigyi András †László Istvány †Drubits György †Oláh Jóseff Nemes Istvány. O. Kolosvári Istvány †Lengyel Ferencz†.

E limitátiós levél annyira érthető, hogy ahhoz külön magyarázatokat fűzni felesleges lenne.

A josefinusi népszámlálásnak kormányzati szempontokból valóban használható adatokat kellett szolgáltatni, mert a sta-

tisztikai adatok iránti közöny megtörött s 1804—5-ben, tehát 16 év mulva ujabb népszámlálás rendeltetett el és foganatositttatott, nagyjában azokra az alapokra és irányelvekre fektetve, mint a josefinusi.

Különbség a kettő között az, hogy az utóbbi népszámlálásnál a rovatok száma bővült, és hogy a nemesekre ki nem terjedt.

E népszámlálásnak vármegyénkre vonatkozó összesitett eredményeit itt adom:

Az 1804/1805. években tartott népszámlálás eredményei.

| | | |

A népességnek 16 év alatti szaporodását eléggé szemléltetően tünteti fel az alábbi táblázat, mely az 1787. és 1804/5. évi népszámlálási adatokat hasonlitja össze:

Az 1787. és 1804/1805. évi népszámlálási adatok összehasonlitása.

A nem nemesek összes lélekszáma a női nemen levők és zsidók hozzászámitásával kitesz		A két népszámlálás adatainak egybehasonlitása szerint		A nem nemes népesség összes lélekszáma						A katonai szolgálatra alkalmas egyének összesen		E szerint mutatkozik az 1804—5. évi népszámlálás javára	
				A Josefinusi	Az 1804—5. évi	Népszámlálás szerint		Szaporodás		A Josefinusi	Az 1804—5. évi	Szaporodás	Csökkenés
A Josefinusi	Az 1804—5. évi	Szaporodás	Csökkenés			Kereszttények	Zsidók	Kereszttények	Zsidók				
										Népszámlálás szerint			
131.645	142.317	10.672	—	65.089	1.104	69.273	1.484	4.184	380	—	—	3.555	14.291	10.736	—

Megjegyzem, hogy az összehasonlitó adatok ilyetén feldolgozása egykorú hivatalos munka s hogy annyiban nem teljes, a mennyiben a josefinusi népszámlálásnak a nemesek lélekszámára vonatkozó adatait 1804—05. évekre nélkülözi. Az összlakosság növekedése tehát a feltüntetett 10.672 lélekszámnál nagyobb, a mennyiben az 1787-ben feltüntetett 1.440 főnyi nemesség illetve annak 16 év alatti szaporulata e számhoz még hozzáadandó.

A végeredmény azonban azt tünteti fel, hogy az előbbi népszámlálásoknál tapasztalt túlrohamos lélekszámnövekedés jelentékeny százalékkal szállott alá.

A XVIII-ik század gazdasági életének különböző részleteire érdekes világot vet ama vármegyei határozat, mely 1807—08-ban hozatván, az akkori napoleoni háborúk folytatásához szükséges anyagi eszközök biztositása czéljából a »ns. vármegye kirendelt Deputatiója által megállapitott Út-mutatás, miképpen kellessék Eö Császári és Királyi Felségének megajánlott segedelem alá tartozó Jövedelmet és Javakat öszveszámitani és azokról járó segedelem mennyiségét a törvény értelme szerént felvallani«.

Ezen határozatból közgazdasági életünknek számos oly részletéről szerzünk biztos tudomást, melyek különben előttünk rejtve maradtak volna; értékbecslések és ármeghatározások bőven állanak azokban rendelkezésre s kétségkivül hiteles és megbizható formákban és összegekben.

Megtudjuk azt, hogy az uradalmi gazdaságokban a szántóföldek hármas forgóban műveltettek, hogy az erdők a fajzáson, makkoltatáson, gubacsszedésen és legeltetésen kivül részben már rendes évi vágásokra felosztva használtattak, hogy a dohánytermesztés az időben jelentékeny ágat képezett, a melyre felhasznált földek, mint a határozat mondja, »két classisba helyeztetnek; az elsőbe azok, melyek trágyázás és különös szorgalmatosság nélkül esztendőnként használtatnak, a másodikba pedig azok, melyek gyakran trágyázást kivánnak és nagyobb fáradsággal míveltetnek«.

Kitünik továbbá e határozatból, hogy a megyében három »contraktuális« község létezett: Szekszárd, Földvár és Báttaszék mezővárosok, melyeknek »állapotjuk az Urbaricum kötelezésénél sokkal kedvezőbb«.

A határozat továbbá az összes jobbágyi szolgálatok egybevetésével egy jobbágy egész telek jövedelmét

Az első	»classisu» határokban	48	forintban
A második	» »	40	»
A harmadik	» »	35	»

állapitja meg. A majorságbeli, tehát házi kezelésben levő s akár őszi, akár tavaszi vetés alá kerülő szántóföldek holdjának (1.200 □ öl) tiszta jövedelme ez »Utmutatás« szerint

az 1-ső	osztályú határokban	5	frtra
a 2-od	» »	4	»
a 3-ad	» »	3	»

egy kaszás rétnek jövedelme pedig:

az 1-ső	osztályú	határokban	6 frtra
a 2-od	»	»	5 »
a 3-ad	»	»	4 »

becsültetett, mig az 1-ső osztályú dohányföld jövedelme 6 frtra, a 2-od osztályú dohányföldé 4 frtra határoztatott.

A legelő tiszta jövedelme, ha a legelő egyedül az uraság által használtatik, minden darab »öreg szám szarvasmarha vagy ló« után 20 frtra, és minden darab juh után 2 frtra, a jobbágyokkal közösen használt legelők után pedig szarvasmarha után darabonként 10 frtra, juhok után darabonként 1 frtra vétettek fel.

A gabonaneműek egységes árai következőkép határoztattak meg:

a tiszta buzának	pozsonyi mérője	3 frt	30 kr.
a kétszeres (és tavaszi) buzának	pozsonyi mérője .	2 »	45 »
a rozsnak	pozsonyi mérője	2 »	30 »
az árpának	» »	2 »	— »
a zabnak	» »	1 »	30 »
a kukoriczának	» »	3 »	30 »
a kölesnek	» »	3 »	— »
a tönkölynek és hajdinának	pozsonyi mérője . . .	1 »	30 »
a repczének	» » . . .	10 »	— »
a moharmagnak	» » . . .	5 »	— »

Megjegyzendő, hogy ez árak akként lettek megállapitva, hogy azokból a tulajdonos a Dunáig, vagy pedig „ama emporiális helyig, a melyben gabonáját rendszerint el szokta adni", a fuvarköltséget levonni jogosult volt; a fuvarbér buzára, rozsra, kukoriczára, kölesre és árpára mértföldenként és pozsonyi mérőként 6 krban, zabra 4 krban állapittatott meg. A burgonya ára szintén pozsonyi mérőnként 30 krra, egy kas méh pedig 5 frtra becsültetett.

A bornak minőség szerint akónként következő árai szabattak:

ó bor az első	classisbeli	Promontorium termése	10 frt — kr.
új bor	» »	» »	7 » — »
ó bor a második	»	» »	6 » — »
új bor a	» »	» »	4 » — »
ó bor a harmadik	»	» »	4 » — »
új bor	» »	»	2 » 30 »
egy akó új szlivovicza	. . . . .		20 » — »
egy akó seprőpálinka	. . . . .		16 » — »
egy akó törkölypálinka	. . . . .		12 » — »

(Folytatása következik.)

Daróczy Aladár.

A munkaközvetités az uj ipartörvényben.

Az uj ipartörvény-tervevezetnek már a második része került a nyilvánosság elé. Sokáig tartott mig az egész terv napvilágot látott, de való, hogy talán évtizedek óta nem került ki a kormányok mühelyéből törvényterv, amely nagyobb anyagot ölelt volna fel, szerteágazóbb intézkedéseket tartalmazott volna, nagyobb tömegeket vont volna be érdekeltsége körébe. A kereskedelmi miniszterium esztendőkön át gyüjtötte a kérelmeket és kivánságokat, a hazai és külföldi anyagot. A tervezet mindezek figyelembe vételével készült és épen ezért innen, vagy onnan, valamelyik szaktestület gyüléséből, vagy kamarai, ipartestületi kongresszusi felterjesztésből a legtöbb fontosabb intézkedése ismeretes volt. Csaknem minden érdekkör előtt meglepetés volt azonban a tervezet első kötetének IV. része, amely a XXV—XXVII. fejezetben a munkaközvetitésről intézkedik.

A tervezet egy csapásra hatóságivá teszi a munkaközvetitést, eltöröl — bizonyos nem ipari jellegü kivételeken felül — minden egyesületi-, vagy magán-munkaközvetitő intézetet és összefoglalja a községi munkaközvetitőket egy központi szervezetbe. Vázlatosan ismertetve, a következők a tervezet idevonatkozó intézkedései.

Minden tizezernél több lakosú község köteles községi munkaközvetitő intézetet létesiteni. Az intézetek hatásköre kiterjed az ipartörvény rendelkezései alá tartozó alkalmazottakon kivül a cselédekre is. A község az intézetet saját kezelésében köteles fentartani. Jövedelmei vannak a cselédek közvetitéséből — egyéb közvetités ingyenes — a birságokból és a szerződések kiállitásából. Az ezen felül maradó költségek felét az állam, felét a község fedezi. Az intézet részletes szabályzatát a községi képviselőtestület állapitja meg és a kereskedelmi miniszter hagyja jóvá. A szabályzat választmányt szervezhet az intézet működésének felügyeletére. A választmány tagjait felerészben a munkaadó, felerészben az alkalmazott szervezetek választják. Az adminisztracziót külön tisztviselők vagy rendes községi alkalmazottak végezhetik. Az 514. szakasz szerint az intézet közvetitheti a le nem dolgozott előleg behajtását. Nem közvetit az intézet olyan munkaadóknak, vagy alkalmazottak, a kik »e törvény szerint elismert« sztrájk vagy kizárás alatt állanak.

A kereskedelmi és iparkamarák székhelyein kerületi munkaközvetitő intézetek létesitendők. Ezek összesitik a községi munka-

közvetitést. Az egész országos szervezetet pedig együtt tartja a budapesti munkaközvetitő főintézetet.

Az 543—540 szakaszok megszabják azokat az átmeneti intézkedéseket, amelyek minden egyéb ipari munkaközvetitést beszüntetnek.

Az ipartörvény-tervezet első részében alig van intézkedés, amely olyan radikális ujitást jelentene, mint a munkaközvetités községesitése. A második rész, a sztrájkjog megállapitásával nyilván még nagyobb hullámzását idézi majd elő a közvéleménynek, az első rész szakaszai közül azonban ezek a legexponáltabbak. Ezek követelik a legszélesebb kritikát.

* * *

A magyar munkaközvetités legjelentékenyebb része, amióta a szakszervezeti mozgalom oly erősen fellendül, munkáskezekben összpontosul. A gazdasági munkásoktól eltekintve — a törvény csak az iparról beszél — a budapesti állami munkaközvetitőintézet a keresletnek és kinálatnak igen kis részét látja el. Egyletek, községek, humánus intézmények közvetitése alig vehető számba. Az iparszerű munkaközvetités főkép cselédekre szoritkozik.

A munkás-szervezetek kezében a közvetités erős fegyver. Az egyetlen harczos ellenfél gyanánt számbavehető munkaadó szervezet, az épitő-iparos-szövetség jól látta ennek a fegyvernek a jelentőségét és nem siker nélkül igyekezett kezébe kaparitani. Az épitő iparosok ez idő szerint, saját munkaközvetitéssel rendelkeznek — csaknem egyedül állanak e tekintetben is az összes munkaadók között — és ép ugy használják ezt a fegyvert a saját érdekeik védelmére, mint a munkások. Természetes, hogy az emlitett szövetség már most is energikusan védelmezi a maga — akár hasznos, akár nem hasznos — fegyverét az állami beavatkozás ellen. A munkaadók közül ők képviselik hevesen és kérhetetlenül azt az álláspontot, a mely az ipartörvény-tervezetnek a munkaközvetitésről szóló része ellen kiméletlen harczot hirdet. Nyiltan bevallják, hogy fiatal szervezetüket féltik a hatósági munkaközvetitéstől. A mint a szövetség munkaközvetitése megtörte a szakszervezet erejét és leszállitotta a szervezett munkások számát, attól tartanak, ép ugy megbontja az ipartörvény e rendelkezése a munkaadók sorait. Elismerik, hogy ma a szövetség munkaközvetitését hatalmi eszközül használja fel — a szakszervezetek nyujtotta példa gyanánt.

Az épitőiparosok azonban tulbecsülik a maguk eredményeit, a mikor mindig tökéletes példa gyanánt emlitik. Nem véletlen az, hogy az épitőiparosok már szervezettek, a többi iparágak, ilyen értelemben még nem. A hatósági munkaközvetités egyik gyáros-barátja azt jegyezte meg az ő eredményeikről, hogy könnyű nekik: házakat nem lehet importálni. Nagyon bölcs megjegyzés. Minden mobilisabb dolgokat termelő iparág egészen más viszonyok között van. Egyrészt nem függ annyira a helyi konjunkturáktól, másrészt nem is tudja azokat ugy kihasználni. Ennek a helyzetnek a hátránya még inkább, mint az előnye,

szervezkedésre serkenti az épitő ipart. Hiszen a szervezetük épen a legválságosabb időben jött létre. Mihelyt fellendül az épitési kedv és némi munkáshiány áll be, nem veszik majd olyan szigoruan a közös érdekeket. Hasonló a helyzete minden más, helyhez kötött iparnak, mig a szállitható, exportra és importra alkalmas czikkeket előállitó iparok csak aránytalan erőfeszitéssel tudnák bizonyos mértékig szervezni a munkáspiaczot. Nem szabad nekik az ő speczialis helyzetük szerint itélni meg az egész ipart és nem szabad a saját munkaközvetités egyedül üdvözitő mivoltában bizva, minden más ideát kiméletlenül támadni. Nagy kérdés, hogy a legtöbb iparág be tudná-e rendezni saját közvetitését, ha pedig nem tudná — pedig egészen bizonyos, hogy nem mind tudná — akkor a legprimitivebb önzés diktálja, hogy inkább a hatósági munkaközvetitést válassza, óhajtsa, semmint a szakszervezetit.

Nincs még egy termelő csoport, a mely ilyen hevesen agitálna a tervezet ellen — természetesen, mert egyetlen más csoportnak sincs saját munkaközvetitése. Ellenkezőleg, a többi iparágak a munkások kezében látják a hatalmat, a munkaközvetitést és a mennyiben a közvetités hatóságivá tétele mellett vannak, nagyrészt abban a reményben teszik, hogy a mit ők szervezkedés hiján nem tudtak elérni, a hatósági munkaközvetitő majd kikezdi a szakszervezetek erejét. Egyes iparágak, igy a nyomdászok, grafikusok, testületi minőségükben helyeslik a tervezetet. Sokan félnek a bürokratia térhóditásától, a költségektől, a kellő szakértelem, mozgékonyság, gyorsaság hiányától és ez a félelem nem alaptalan.

Általában a magyar munkaadók véleménye a hatósági munkaközvetitéssel szemben nem mondható még kialakultnak. A gyáriparosok Szövetsége behatóan tárgyalta a kérdést, de véglegesen állást nem foglalt, illetőleg még nem hozta nyilvánosságra állásfoglalását. A nagy többség nem látja még tisztán a testületi érdekeket, nyilvánvalóan a szakszerű szervezkedés hiánya miatt és egyéni impressziók szerint nyilatkozik ki mellette, ki ellene a hatósági munkaközvetitésnek. A Szövetség elismert tekintélyű igazgatója, dr. Hegedüs Lóránt röviden és szkeptikusan nyilatkozik az egységes munkaközvetitésről.[1]) A német Reistwitz elitélő sorait idézi, de behatóbban nem foglalkozik a dologgal, a melynek vitáját a testület még nem zárta le.

Nagyban és egészben, az ingadozó vélemények figyelembevételével azt az eredményt lehet leszürni, hogy a nagyipar nem tartja veszedelmesnek a hatósági munkaközvetitést, álláspontja ugyan várakozó, de főkép ezért, mert nem tudja még, hogy az elfogadható elvnek milyen lesz a kivitele.

A mi a másik érdekelt felet illeti, a munkásszervezetek a maguk jól kiépitett, a saját szempontjukból jól bevált közvetitő rendszeréhez ragaszkodnak, védelmezik, de inkább a munkáltatók concurrens intézetének tervével, semmint az igazán neutrális hatósági közvetitéssel szemben. Védekezésük természetesebb és

---

[1]) Dr. Hegedüs Lóránt: »*Az uj ipartörvény birálata*«. Gy. O. Sz. Közlemények, 1908 szeptember.

indokoltabb, mint a munkáltatóké mert a szóban levő intézmény már kezükben lévén, joggal hihetik, hogy sokat veszitenek, mig a vállalkozók nagy része csak egy esetleg bekövetkezhető állapotért harczol.

A socialdemokratia támadása mind a mellett nem nagyon éles. A nemzetközi sociáldemokratia zárkózhatik el legkevésbbé a külföldi példák elől és a mit ma még Magyarországon többkevesebb hévvel támadnak, elvtársaik a külföldön már teljesen belenyugodtak a hatósági munkaközvetités eszméjébe, sőt beiktatták kivánságaik közé. Ez eszme hivei gyakran hivatkoznak Richárd Calwerre, a ki már 1899-ben semlegességet és paritást kivánt a közvetitőtől és ezt a czélt csak nyilvános, községi közvetités utján tartotta elérhetőnek.

— A harcz által — mondja a „Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis“ czimű füzetben — majd a munkaközvetités károsodik . . .

„Az ilyen harcz mind a két felet egyforma módon kárositja, a nélkül, hogy meg lehetne állapitani egy időpontot, midőn a közvetités körül való harcz czélra vezetne. Ama harczok és károk elháritására, a melyek a munkást és vállalkozót a közvetités szervezetlen volta miatt érik, csak egy mód van, a munkaközvetités neutralizálása, vagyis egy harmadik instantia vezetése és felügyelete alá való helyezése, a mely elég erős, hogy távol tartsa magától az egyoldalú érdekeket. Ez a harmadik közeg az államhatalom. Ez az ut nyilik meg a nyilvános községi közvetitők révén, a melyek paritásos vezetés mellett munkások és munkaadóknak ingyen közvetitenek munkát. Általa a munkaközvetités elvonatik a socialis harcztérről a nélkül, hogy a munkásoknak akár az érdekük, akár hatalmi positiójuk szenvedne“.[1])

A munkásviszonyoknak tiz éves fejlődése csak megerősitette ezt a véleményt, a mely munkáskörökben most még kevésbbé elszigetelt, mint akkor volt. Sehol, Magyarországon sem, a hol a mozgalom megnyilatkozása éppen fiatalsága miatt hevesebb, nem emelkedett erőteljesebb, feltétlenül elitélő hang a paritásos vezetéssel működő hivatalos és általános munkaközvetités ellen.

A magyar socialdemokratia hivatalosnak vehető állásfoglalása az, hogy a kényszerközvetités elvetendő ugyan, de „ha a törvény a munkaközvetitést tisztességesen fogja szabályozni a községek kezében, akkor esetleg a munkásszervezetek részéről való munkaközvetités meg fog szünni, mindenféle fenyegetés nélkül is“.[2]) Hogy mit értenek tisztességes szabályozás alatt, azt ugyanott elmondják. Elsősorban azt, hogy a paritásos befolyás biztosittassék és hogy ne használják a munkaközvetitést eszközül a munkásság küzdelmeinek letörésére.

A mi a paritást illeti, igaz, hogy facultative kivánja a törvény a paritásos vezetést. Ez valóban nem kielégitő intézke-

---

[1]) Richard Calwer: »*Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis*«, Stuttgart, 1899.

[2]) »*Munkaközvetités.*« Népszava, 1908 augusztus 25.

dés. Ha kell vegyes választmány az intézetek élére, akkor mindenütt kell. Ha nem, akkor sehol sem. A községek tetszésére bizni ennek a fontos szervnek fölállitását, vagy föl nem állitását nem lehet. A választmányon belül azonban teljesen biztositott a paritás, sőt — a mint később rátérünk — a tapasztalati adatok szerint, inkább a munkaadóknak kell kérniök a paritás különös biztositását. Nincsen megelégedve a „Népszava" a sztrájkclausulával sem, mert szerinte a közvetitőnek „nem lehet hivatása az sem, hogy a kenyeret kereső munkás orra előtt az ajtót becsapja.« E szerint sztrájk esetén beszüntetendő ugyan a közvetités, de a kizárt munkások számára nem. A paritás olyan megtörése volna ez, a mit munkásszervezetek sehol sem követelnek és a mi ellen bővebb megfontolás után a socialdemokraták tiltakoznának leghevesebben.

Végeredményben, a jelzett és elég könnyen elintézhető fentartásokkal, a magyar munkásság megbékül az egységes munkaközvetitéssel. Az utóbbi idők mozgalmai is arra vallanak, hogy csendesen belenyugodnának, ha a közvetités kétélű fegyvere használaton kivül helyeztetnék. A mig megvan ez a fegyver, ragaszkodni kell hozzá, állani kell a harczot, a mely miatta támad, ha nem is örvendeznek neki, de kisajátitása nem fog nagy bánatot okozni. A budapesti pinczérmozgalom — a legfrissebb mozgalomnak egyike — tipikus példája annak, hogy a közvetités az érdekelt felek kezében idővel tökéletesen eltér tulajdonképeni czéljától és kitünő talaj olyan háboruság számára, a melyet mind a két részről lényeges ok nélkül, de annál elkeseredettebben vívnak.

A fejlődés minden valószinüség szerint a munkaadókat is amaz álláspontho vezetné, a melyhez a külföld socialistái már eljutottak és a mely szerint a közvetités semleges terület. És ha a szervezett munkások, a kiknek a közvetités teljes hatalma már rendelkezésükre állott, a kik kifejlesztették, megerősitették a harcznak e módját, mégis ki akarják vonni a háborus fegyverek közül, még könnyebb lesz a munkaadóknak lemondaniok róla, a mikor ők a szervezkedés legkezdetén állanak és nem tudhatják, vajjon ez az eszköz az ő kezükben is, állandóan oly hatásos marad-e, mint a milyennek — állitólag — itt-ott mutatkozik.

* * *

A magyar ipartörvény tervezetében a munkaközvetités községesitése egészen önálló rendelkezés. Mindenütt megvannak ugyan a nyomai, mindenütt megvan felé a törekvés, többnyire a munkások és az állam részéről — a munkaadók inkább tartózkodóan viselkednek — de a continensen sehol keresztül nem vitték még a munkaközvetitő-monopoliumot. Európa nagy iparűző államaiban mindenütt a munkaközvetitők mindenféle fajtájának egész tömege működik. A munkásszervezetek, trade unionok, munkásbörzék, sindicatusok kezében eszköze ez a szervezkedésnek. Munkaadó-kézben aránylag kevés van, eléggé korlátolt az ipari, jobban mondva az üzleti jellegű munkaközvetités is. Közvetitéssel foglalkoznak azután az egyesületek számtalan

fajtái: mint a jótékonykodás egyik ágával, mint védekezéssel a munkanélküliséggel szemben. Az egyes államok községi munkaközvetitő intézeteit is többnyire ilyen humánus, tehát nem számottevő gazdasági törekvés hozta létre.

Már Németország egyes városaiban a jótékonykodáson valamivel felülemelkedve, socialis tényezővé vált a községi munkaközvetitő intézet. A szervezet tekintetében valószinűleg ezek a fejlődő, életképes intézmények lebegtek a tervezők szemei előtt. Münchenben, a hol talán a legerősebben fejlődött ki ez az intézmény Karl Conrad adatai szerint[1]) 1895 óta áll fenn hatósági községi munkaközvetitő intézet. A városi tanács ügyel fel reá, vezetését bizottság végzi, a melynek elnöke az ipari bíróság mindenkori elnöke, 1897 óta a vezető bizottság mellett a női munkával foglalkozó albizottság működik. A bizottság hat tagja közül három polgárt, munkaadót választ a tanács, ezen felül három munkást, az ipari bíróság munkás-tagjai közül. A munkaközvetités ingyenes, az intézmény költségeit a város viseli. Ha munkások és munkaadók között harczra kerül a sor, az intézet működését beszüntetheti. A gyakorlatban ez az intézkedés ugy módosult, hogy a sztrájk által érintett üzemeket a munkát vagy munkást keresőkkel közlik.

Az intézet forgalma alapitása óta egyre növekedik. A személyzet élén egy felügyelő áll. A férfi osztályon az utóbbi években öt tisztviselő segédkezett neki; a női osztályon egy osztályvezető nő dolgozott hat segéddel. Az intézet mezőgazdasági munkásokat és cselédeket is közvetit. Az intézet — a melynek állami intézkedés hiján nincs monopoliuma — 33 különféle egyleti munkaközvetitőt csatlakozásra szólitott fel. A kérelmet azonban alig egy-kettő teljesitette, ugy hogy minden virágzása mellett is csak elszigetelt a hatása. A költségek tekintetében felemlitendő, hogy 1901-ben egy munkás közvetitése átlag 54 fillérbe került.

A strassburgi községi munkaközvetitő intézet hatásosabbá tétele czéljából városi munkaszerződéseknél kikötik, hogy a vállalkozó tartozik az intézetet igénybe venni. Az intézet 1895 óta áll fenn, forgalma növekvő. Hasonlókép növekvő a többi nagyobb ipari centrumokban fennálló német községi munkaközvetitő intézetek forgalma is.

A különleges viszonyok, bizonyos nyugalom a munkapiaczon; bizonyos kiforrottság; erősebb érzés a rendszerbe foglalás iránt kényszeritő eszközök nélkül is: ez adja meg a német községi, nem kizárólagos hatósági közvetitőknek a fejlődés lehetőségét. Azonban Németországot sem elégiti már ki a társadalom és a községek önkéntes tevékenysége. A német munkaközvetitő szövetség ez idei őszi kongresszusán tárgyalja dr. Dominicus kormánytanácsosnak a munkaközvetités országos rendezéséről szerkesztett törvénytervezetét. A javaslat alapelve szerint[2]) min-

---

[1]) Conrad: *Die Organisation des Arbeitsnachweises in Deutschland.* Leipzig 1904.

[2]) *Zur Frage der Gerechtlichen Regelung der Arbeitsvermittelung* Sociale Praxis 1908 Sept. 17.

den tizezer lakosú község nyilvános munkaközvetitő intézetet tartoznék létesiteni, a melynek működése az összes férfi és női munkára kiterjed. Ugy az iparszerű, mint az érdekeltek által létesitendő közvetitők engedélyezéséhez az intézet beleegyezése szükséges. Ha azonban az illető helyen már van nyilvános közvetitő, akkor nem adnak engedélyt. Az érdekeltek által felállitott munkaközvetitőnek bizonyos átmeneti idő, legkésőbb két év alatt be kell szüntetnie működését. A közvetités ingyenes és a vezetés paritásos. A közvetitők szövetségben egyesülnek és egy birodalmi munka-hivatal felügyelete alatt állanak.

Nálunk, a mint majd rátérünk, az ugyszólván egyetlen közhatósági közvetitő intézmény is a hanyatlás utján van. A munka harczi viszonyai elmérgesedőben vannak. Jótékonykodó beavatkozásra — és ez még szerencse — senkinek semmi kedve. Szó sincs arról, hogy neutralis közvetitők, községek, vagy testületek jóvoltából keletkezhetnének. Az önkéntes intézményeknek itt semmi talajuk nincsen. Ezért egészen logikus, hogy az ipartörvénytervezet a kizárólagos hatósági közvetités eszméjét veti föl, ha már a közvetités ügyének rendezésével egyáltalában foglalkozik.

Bár az épitőiparosok szövetsége most a munkaadók nevében tiltakozik ellene, négy évvel ezelőtt egy hivatalos munkaadó testület, a budapesti kereskedelmi és iparkamara bizonyitotta nagyon meggyőzően az egységes közvetités szükségességét. Abban a jelentésben, a melyet a mai iparnak a tömeges bérharczok által okozott hátrányok orvoslása tárgyában tartott szakértekezletről Lánczy Leó elnök és Vágó József kamarai jegyző terjesztettek elő,[1]) megállapitják, hogy a közvetités csak ideiglenesen alkalmas harczi fegyver. Általánosságban ugy a munkaadók, mint az alkalmazottak kongruens érdeke a pártatlan munkaközvetitést követeli.

»A munkaközvetités — mondja a jelentés — a kamarához érkezett vélemények többsége szerint községi feladat. Annak tekintik a külföldön is, s a községi intézetek és ezek kötelékei feleltek még eddig leginkább meg a hozzájuk fűzhető várakozásoknak. Községi feladat lévén a munka nélkül szükölködő és munkára képtelen egyénekről való gondoskodás, ugyancsak a község feladata oly intézményről is gondoskodni, a mely a munkanélkülieket munkához juttassa. Az állam legfeljebb segélyezheti és kedvezményekkel mozdithatja elő ez intézetek működését, de nem tarthat fenn az ország összes polgárainak adóterhéből oly intézményt, a mely csak egyes kereseti osztályoknak s csak nehány fejlettebb iparral biró községben tesz szolgálatot. Nem utolsó szempont e tekintetben az sem, hogy a munkaközvetitésnek állami szervezése aggodalmakat kelthet az állami befolyásnak netaláni tultengése miatt is az érdekelt felek egyikénél vagy másikánál.«

»A szakértekezlet során többfelől is kizárólag az ipartestületekre kivánták ruházni a munkaközvetités eszközlését. E javas-

---

[1]) Budapesti kereskedelmi és iparkamara: *Jelentés a hazai iparnak a tömeges bérharczok által okozott hátrányok orvoslása tárgyában tartott szakértekezletről.*« 1904.

lat megokolásául arra történt utalás, hogy a »munkaközvetités hivatása nem csupán a munkásanyag közvetitése, hanem a munkásban rejlő képességeké is, a melyeket sehol másutt jobban megismerni nem lehet, mint az ipartestületben.« Azzal is érveltek a javaslat mellett, hogy a munkát a munkaadók adván a munkásoknak, ezeket, illetve ezek testületeit illeti is meg a munkahelyek közvetitésének a joga. A szakértekezlet tulnyomó többsége azonban e kétségtelenül helyes érvek ellenére, a munkaközvetités pártatlanságára helyezte a fősulyt, s igy községi feladatnak kivánja nyilvánitani a munkaközvetitést, a mely csak ugy felelhet meg hivatásának s csak ugy kapcsolható ki a gazdasági harczokból, ha pártatlanul vezetik.«

Vitatható ebben a véleményben a községekre eső erős hangsúly. Mert főkép primitiv viszonyok között, nem teljesen felel meg ilyen fontos socialis feladatnak a községi adminisztratió. Azonban a jelentés egész szelleme szerint nem az a fontos, hogy melyik legyen a kezelő hivatal, hanem az, hogy egyetlen és pártatlan legyen a közvetités.

A kamara e négyéves jelentésében hangsúlyozott alapelveket csaknem teljesen magáévá tette az uj ipartörvénytervezet.

A munkaadók egyrészének ma más a véleménye. Igaz, akkor még nem volt épitő-iparosszövetség és a munkáltatók csak a szakszervezeti pártossággal állottak szemben. Ma pedig az érdekeltek kissé vérmes reményeket is füznek ahhoz, hogy a saját közvetitőjük ép oly eredményeket érhet el, mint a szakszervezeteké. Ezt a hitet egyelőre nagyon kevés tény támogatja. A nagy munkáltatótömeg érdekeinek ma is az az álláspont felelne meg, a mely a kamara régebbi előterjesztésében és most a törvénytervezetben érvényesül.

Annak, a ki az érdekszövetségeken felül emelkedik — a mi nem jelenti, hogy a közös érdekek szervezkedése valami alantasabb dolog volna — alig lehet egyéb szempontja elméletileg, mint hogy a munkaközvetités megmentendő attól az ide-oda dobálástól, melyben ma hol munkaadótól, hol alkalmazottaiktól reszesül. Erre az álláspontra utal az ugynevezett ipari béke szempontja is. Amaz ipari békéé, a melyet joggal legfeljebb ipari fegyverszünetnek lehetne nevezni. A ki látja, hogyan változnak a conjuncturák; egy-egy gazdasági válság, nagy fellendülés hulláma hogyan hömpölyög végig az egész világon, az természetesen alig hisz abban, hogy munkaadók vagy munkások, vagy akár az állam aprólékos iparkodása tartós gazdasági békét teremthetne. Csupán arról lehet szó, hogy az adott keretek között, az elkerülhető, a bármelyik részről könnyelmüen felidézett harczok száma csökkenjen.

Kétségtelen, hogy az ipari béke, vagy fegyverszünet, vagy harczmérséklés felé komolyan az törekszik, a ki ütköző pontokat igyekszik kiküszöbölni. Hogy a munkaközvetités ma ilyen ütköző pont, azt alig próbálja valaki tagadni. És minden optimismus nélkül fel lehet tenni, hogy egészen hatósági kézben levő és jól administrált munkaközvetités ezt az ütköző pontot beszünteti. A harczos feleknek ez lehet kellemetlen, az egész

termelésre azonban feltétlenül hasznos, ha megfogynak, vagy szükebb térre szorulnak a gazdasági hadjáratok.

Mind a két érdekelt fél megegyez abban, hogy tulajdonképen egyetlen, mindent magában foglaló ponton, a paritás tökéletes érvényesitésén és a mi a paritás legnevezetesebb ágazata, a gazdasági harczokkal szemben való viselkedésen fordul meg, hogy teljesiti-e közömbösitő, ütköző pontot kiküszöbölő hivatását a nyilvános munkaközvetitő. Mielőtt ezt a két szempontot megvizsgálnánk, hivatkozni kell arra a nem kevésbbé fontos szerepére az egységes munkaközvetitőnek, hogy bizonyos egészen specialis, a munkaviszonyból folyó kötelezettségek eseteiben szinte az egyetlen eszköz, a mely garancziát is tud adni a kötelezettségek teljesitésére. A munkáltatók például nem alaptalanul hivatkoznak arra, hogy megállapodásokat, szerződéseket, fennálló szabályokat az ő testületük nem szokott megszegni. Annál kevésbbé, mert a legtöbb ilyen kötelezettség a vállalkozóban anyagi biztositékot talál. Hasonló eszközzel a munkásokkal szemben nem rendelkeznek. Az uj ipartörvény második része intézkedik a collectiv szerződések betartásáról, intézkedik a munkaszüntetések előzetes bejelentéséről, a bérelőlegekről; de milyen uton kényszeritenék mindezek respektálására a vagyontalan munkást, a ki közvetlen anyagi garantiát nem ád, ha nem volna egyetlen, kötelező munkaközvetitės?

Az a munkás, a kit a közvetitésből való kizárás fenyeget, a ki bármerre fordul, mindenütt ugyanannak az intézménynek a szerveivel találkozik, aligha fogja könnyelműen megszegni a collectiv szerződést, elmulasztani a békéltetés igénybevételét, vagy megtartani az előleget. A munkaadók régi vágya teljesül: a munkásokra is sikerül olyan erős eszközzel hatni, mint a milyen a vállalkozó anyagi felelőssége. Ha el akarják vetni ezt az egyetlen eszközt, a hatósági közvetitést, mikor fognak vajjon hasonló szerszámhoz jutni? Tudvalevőleg a munkás-szervezeteknek is eminens érdekük a collectiv megállapodások szigorú betartása, a mit puszta erkölcsi eszközökkel nem tudnak elérni. Viszont, a mikor az előleg ledolgozása nélkül, vagy egyébként jogtalanul távozó munkással szemben megvan a közvetités megtagadásának hatásos fegyvere, teljesen fölöslegesnek és czéltalannak látszik, hogy az ipartörvény-tervezet 380. szakasza még mindig fentartja a karhatalommal visszavezetés, jóra ugy sem vezető intézkedését.

Sem a munkaadók, sem az alkalmazottak munkaközvetitője e garantiák érvényesitésére nem alkalmas. Nem hogy solidarisak volnának, de sőt ellenkezőleg maguk is a harcz eszközeivé válnak. Alig szervezhető bizonyos solidaritas még az egynemű munkaközvetitők között is. Ha az egyik megtagadja a munkaközvetitést sztrájk miatt, a másik nyugodtan végzi. A munkaviszonyok szervezettségét és állandóságát támogató intézkedések csak olyan munkaközvetitőben találnak garantiát, a mely egységes és pártatlan szervezettel hálózza be az egész munkapiaczot. Mint a milyen a közhatósági állami vagy községi munkaközvetitės.

* * *

Minden különösebb jóstehetség nélkül is meg lehet állapitani, hogy a paritás nagy problémája ugy a tervezet tárgyalása alatt, mint a közvetitők működésének megkezdése után is állandó viták és sérelmek, panaszok tárgya lesz. A munkásság, a midőn belényugszik szakszervezeti munkaközvetitésének elvesztésébe, a paritás legszigorubb keresztül vitelét követeli és kétségen kivül azt kivánja a felesleges surlódások kikerülésének szempontja is. Nem csak sztrájkok, kizárások eseteiben, hanem az általános vezetés terén is érvényesülnie kell a paritásnak. Az a véleményünk ugyan, hogy szakképzett és minden beavatkozástól tartózkodó tisztviselői kar müködése mellett a paritásproblémát a vezetés, administrálás tekintetében minél kevesebbszer lehet felvetni; mégis, hogy garantiája legyen ennek és hogy megnyugodjanak a kedélyek, a paritásos felügyeletet kötelezően és általánosan kellene kimondani. Annál inkább, mert sok helyen — még ha a községesitės elve államositássá változnék is — nem lehet elkerülni, hogy községi tisztviselők kezére bizassék az intézet, vagy általában olyan tisztviselőkre, a kikkel szemben szükséges az érdekeltektől eredő paritásos irányitás.

A tervezet csak facultative intézkedik az ilyen felügyeletről. Az 505. szakasz szerint: »A községek, a munkaközvetitő intézetről rendelkező szabályzatban a munkaközvetitő intézet működése fölött való felügyelet gyakorlása és a munkaközvetitésnek szakszerű irányban való vezetése czéljából választmány szervezése iránt intézkedhetnek.«

A választmányok szükségessége felől lehet vitatkozni. A tisztán bürokratikus vezetés a külföldön elég jól bevált, söt a komplikált felügyelő testület néhol bénitólag hatott. De kétségtelen, hogy ezt a fontos elvi kérdést a törvénynek el kell döntenie. El is döntötte már azzal, hogy a választmánynak egyáltalában helyt ád. A községek tetszésére bizni megalakitását egészen eltévesztett. Előfordulhat igy, hogy megegyező munkaviszonyokat feltüntető helyek közül az egyiken van paritásos vezetés, a másikon nincs. Holott a munkaközvetitést a törvény neutralisálja és egységessé teszi.

Nincsen eléggé biztositva a választmányokon belül az igazi paritás érvényesülése sem. Felmerülhetnek majd ugyanolyan panaszok, a minőket minduntalan hallani már meglevő vegyes bizottságokról. A munkaadók elhanyagolják az üléseket, mig a szervezett és öntudatos munkás-tagok szorgalmasan résztvesznek rajtuk. A munkaadóknak természetesen le kell szokniok erről a passivitásról, a mely egyébként munkás-tagoknál is előfordulhat. A paritás elvét viszont nem lehet kitenni esetlegességnek és gondoskodni kell róla, hogy érvényesülhessen minden tanácskozáson, minden ülésen. Kell, hogy a nagyobb számban levő felet reducálják, sorsolás utján tegyék a másikkal egyenlővé, a mint például a delegatiók együttes ülésein történik.

Az intézet működését azonban mindenképen a kellő szervezet és szakszerüség, a tisztviselői hozzáértés fogja megszabni. A ma fennálló közvetitőknek, akár szakszervezetek, akár munkaadók, ipartestületek kezében vannak, nevezetes előnyük a közvetlen hozzáértés, a teljes szakszerűség. Ennek az előnynek

legalább egy részét biztosithatja a maga számára az egységes munkaközvetitő, ha felhasználja azt a tisztviselői kart, a mely ma az érdekeltek megbizásából a munkaközvetitést végzi. A méltányosság is arra utal, hogy a törvény intézkedései miatt kenyér nélkül maradó emberek kárpótlást nyerjenek. A tervezet figyelembe is veszi ezt az elvet, a midőn a beszüntetett üzletszerű közvetitőkért bizonyos esetekben kárpótlást állapit meg. (536. §.) Az érdekelt szervezetek intézetei kétségtelenül erősebb erkölcsi alapon állanak, mint a cselédszerzők és más üzleti közvetitők és fokozottabb mértékben érdemlik meg a gondoskodást, a mely egyébként az uj közvetitő-hálózatnak erősödését, gyakorlatibb működését is jelentené.

Az ilyen paritásos és jól administrált munkaközvetitő intézet felel meg a munkások követeléseinek, de ez ád egyuttal olyan garantiákat a munkaadók számára, a milyeneket most nem tudnak elérni sem az igénybevehető, de haszon nélkül való karhatalom útján, sem más módon.

* * *

A munkaközvetitő semleges és paritásos működése iránt sztrájkok és kizárások eseteiben fűződik a legtöbb követelmény. Ez a próbaköve annak, vajjon tényleg a harczok fölött áll-e az intézet. A nyilvános munkásközvetitő belső problemája ez, mert a mi a bérharczot vagy a kizárást magát illeti, a neutrális közvetitő intézetnek aránylag kevés a befolyása reá és nem is szabad a kérdést ugy kezelni, mintha az ilyen gazdasági harczot az érdekelt felektől távol álló munkaközvetitő intézet bármilyen magatartása eldönthetné.

Az intézet a sztrájkokkal és kizárásokkal szemben háromféle módon viselkedhetik:

1. Egyáltalában nem veszi és nem adja tudomásul sem a sztrájkot, sem a kizárást és munkáját zavartalanul folytatja.

2. Folytatja ugyan a közvetitést, de a feleket figyelmezteti a fennálló bérharczra vagy kizárásra.

3. Beszünteti működését.

Az alapvető követelmény az, hogy az intézet semlegességét őrizze meg mindenféle háborusággal szemben. Sem munkást, sem munkaadót a másikkal szemben előnyösebb helyzetbe ne hozzon. A felől nincs kétség és nincs nézeteltérés, hogy ha közvetit, közvetitenie kell egyformán mindegyik fél számára, ha nem közvetit, ugyancsak mindkettő elől el kell zárni működését. Csak az a kérdés, mikor közeliti meg inkább a minél tökéletesebb semlegesség ideálját.

A külföldi nyilvános munkaközvetitő intézetek vegyesen dolgoznak és nem dolgoznak sztrájk esetén. A szakirodalomban a munkásviszonyokkal foglalkozó csaknem minden iró behatóan méltatja a sztrájkklauzulát és ugyanilyen változó felfogást mutat. Neumann szerint[1]) »Valósággal neutralisan akkor viselkedik a

[1]) Neumann: »*Streikpolitik und Organisation der gemeinnützigen paritätischen Arbeitsnachweise in Deutschland.*« Berlin, 1906.

munkaközvetités, ha tevékenységét, tekintet nélkül a munkaviszonyból eredő harczokra, tovább folytatja . . . Akkor neutrális és paritásos, ha minden megkeresésnek ereje szerint eleget tesz; hogy esnek-e emellett a bérek, vagy emelkednek, az nem az ő dolga.«

Ez a felfogás természetesen kissé rideg és doctrinär. Általában az a nézet uralkodik, hogy ha meg is őrzi teljes neutralitását a munkaközvetitő intézet, azért elősegitője lehet a munkásviszonyok szabályozásának, tekintetbe veheti a collectiv-szerződéseket, a melyek megállapitotta munkafeltételeken alul nem közvetithet, sőt általában a tisztességes munkabéreket. A munkaviszonyok békésebb alakulásának nem érdeke, hogy tökéletes ridegséggel hunyja be előttük a szemét olyan nevezetes szerv, mint a munkásközvetitő. Az osztrák hivatalos felfogás egyik visszatükrözője, S. Worms,[1]) a ki szintén meglehetős elméleti ridegséggel követeli a semlegesség megóvását, abban állapodik meg végül, hogy: »Az a helyes, ha az állami és minden más általános jellegű munkaközvetitő sztrájk vagy kizárás esetén tovább functionál. Természetes azonban, hogy mindkét féllel közölni kell, hol állott be sztrájk, vagy kizárás.

»A mi munkásköreink nem találják kielégitőnek ezt az álláspontot és feltétlenül követelik — a törvénytervezet eleget is tesz ennek a kivánságnak — hogy sztrájk vagy kizárás esetén az intézet azonnal szüntesse be működését. Munkaadó részről viszont ellenzik azt a rendelkezést. Holott gyakorlatilag nem sokkal jobban tér el a tökéletes neutralitástól az a közvetitő, a mely paritásosan beszünteti a müködését, mint az, a mely ugyancsak paritásosan tovább müködik. A jelzett követelményhez, ott, a hol az általános jellegü, bár nem kizárólagos közvetités már elterjedtebb, sokkal kevésbbé ragaszkodnak. A socialista Calwer e pont tekintetében csaknem teljesen megegyez Worms-szal, az osztrák kormányközeggel.

— »A mellett vagyok — irja Calwer, — hogy sztrájk esetén a közvetitést folytatni kell, de figyelmeztetni is minden munkakeresőt a sztrájkra. Azt hiszem, mi, a munkások képviselői, elfogadhatjuk azt a szempontot, hogy a szabályzatban fölösleges a sztrájkklauzula, és hogy elegendő, ha a tisztviselők a fennálló sztrájkra utalnak.«[2])

Egészen másként hangzik ez, mint a mi munkás-képviseleteink követelései, a melyek szigoruan ragaszkodnak a sztrájkklauzulá-hoz. Sőt, megvan náluk az a hajlandóság is, hogy a munkaközvetitőtől a tisztességes munkabérek — fair waiges — figyelembe vételét kikössék. A budapesti munkaközvetitő intézet végrehajtó bizottságához már 1903-ban inditványt terjesztett elő a »minimális munkabérek figyelembe vétele tárgyában« Grossmann Miksa. Ez a javaslat részletes indokolás után azt inditványozza, »hogy a budapesti és vidéki ipari munkaközvetitő-intézetek szervezeti szabályzatába vétessék fel egy határozat,

[1]) »*Das Gesetz ger Güterconcentration in der individualistischen Rechts- und Wirtschaftsordnung.*« Jena. 1903.

[2]) Richard Calwer: »*Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis*« Stuttgart 1893.

mely szerint olyan iparágakban, melyek egy megállapitott munkabérminimum, illetve munkabér-árszabály fennállását kimutatják, csakis ezen, munkabérminimum, illetve munkabér-árszabály alapján történjék a munkás-közvetités.«

Az ipartörvénytervezet már az 511. szakaszban bizonyos figyelemben részesiti a bérmegállapodásokat. Igy szól a szakasz:

»Olyan helyeken és iparágakban, melyekben a munkaviszony általános feltételeit szabályozó szerződések vannak érvényben, a munkaközvetitő intézet az ily szerződésnek az alkalmazás feltételeire vonatkozó fontosabb rendelkezéseit hivatalból tartozik a munkát keresőkkel közölni.«

Valamivel később a törvény még tovább megy: Az 516. szakaszban csaknem teljesen magáévá teszi a fent jelzett munkáskövetelést és egyuttal megállapitja a sztrájk-klauzulát. Ez a nevezetes szakasz igy hangzik:

(516. §.) »A munkaközvetitő intézet olyan helyeken és iparágakban, melyekre a munka általános feltételei tekintetében kötött szerződés van érvényben, az e szerződésben megállapitott munkafeltételeknél kedvezőtlenebb feltételekkel alkalmazottat, illetve az alkalmazottnak munkát nem közvetithet, feltéve, hogy a munka általános feltételei iránt kötött szerződés a munkaközvetitő intézetnek megküldetett.

Hasonlóképen nem közvetithet a munkaközvetitő oly munkaadónak, vagy alkalmazottnak, a kik a törvény szerint elismert munkabeszüntetés vagy munkakizárás joghatálya alatt állanak.«

Ez tehát jóval több, mint amit Calwer kiván, annyi, amennyit követelni egyáltalában lehet s a radikális munkások épen követelnek is. Nincs is más kifogása ellene a munkás-köröknek, mint hogy az »e törvény szerint elismert« sztrájk meghatározás nagyon kis területet foglal magába. Ezt a területet szükiti az 542—544. szakasz, amely a tilos sztrájkokról szól és kétségen kivül mélyen belenyul ugy a munkások, mint a munkaadók elhatározási szabadságába. Nem lehet azonban e szempont szerint megitélni az 552—555. szakaszokat, amelyek a kötelező békéltetésről, azaz a békéltetési eljárás kötelező megkisérleléséről, megindításáról szólanak. Ha a munkaadó a különféle anyagi garantiák mellett nem is, de a munkás meglehetős könnyelmüséggel tehetné tul magát e szakaszok intézkedésein. Ott van azonban az 560. §., a mely megtorlás gyanánt a munkaközvetitésből való kizárást mondja ki a bejelentést, a békéltető eljárás kérését elmulasztó féllel szemben. Ez kétségen kivül olyan garantia, a mely megfelel annak az elvnek, hogy a munkaközvetitő csillapitólag folyjon be a munkaviszonyok kialakulásába, de egyuttal elég sulyos is arra, hogy a békéltető eljárás igénybevételére mind a két felet rászoritsa.

A mi a sztrájkklauzula ügyében a munkaadók részéről jövő támadásokat illeti, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a collectiv szerződések egész sora ma a szakszervezeti munkaközvetitőkre utalja öket. Ennél kétségen kivül kedvezőbb számukra a semleges munkaközvetitő, amelynek hiján az ellenfélre szorulnak. Hol vannak a magyar munkaadók, a kik még a semleges közvetitést sem akarják igénybe venni, az olasz ipartanács

álláspontjától, a melynek ujabbkeletű a collectiv szerződések szabályozásáról szerkesztett memoranduma szerint, a szerződő munkaadók első sorban szakszervezetek közvetitését kötelesek igénybe venni, a melyek viszont tagjaikért felelősek.[1]) Ez az álláspont a nálunk uralkodó felfogással összehasonlitva meglepő és annak belátására késztet, hogy nem mindenütt várják a gazdasági összeütközések csökkenését a hatalmi eszközök állandó szaporitásától. Igaz, hogy csak ilyen zavaros, harczos, kialakulatlan időkben — mint a mienk — van a munkaközvetitésnek eminenter hatalmi jellege. Az egész társadalomra nézve mégis csak az a főjelentősége, hogy állandóan egyensulyozza a forgalmat, a munkára váró tömegből elhelyezzen, amennyit csak »fel tud venni« a kereslet és viszont a keresletet a leggyorsabban kielégitse. Hogy kiküszöbölje a piacz szervezetlenségéből származó munkanélküliséget és munkáshiányt; hogy lehetetlenné tegye azt az állapotot, hogy akár rövidebb ideig is munkaerő és munkakereslet egymásról nem tudva kielégitetlenül álljanak.

* * *

Jótékonykodási törekvés szülte az első nem üzleti és nem hatalmi munkaközvetitőket. A jótékonykodási szándéknak persze kevés jelentősége van a gazdasági harczban. De minél általánosabb jellegű valamely nyilvános munkaközvetitő intézmény, annál inkább kivész belőle a félszeg és egy oldalról sem méltányolt humanitás és annál inkább megközeliti azt a czélt, hogy normális viszonyok között a minimumra szoritsa le a munkanélküliséget. Magyarországon ma — vagy a legközelebbi multban — a sztrájkok és kizárások világát éltük, minden munkás- vagy munkáltatókérdésnek a hatalmi szempontjai domborodtak ki és az általános jelentőségük sokszor nem lelt figyelemre. A harczokkal kapcsolatban a kivándorlás mértéken felül izgatta a közvéleményt. Sokkal inkább a munkáshiány, mint a munkanélküliség tünetei mutatkoztak. A meghiggadt állapotoknak azonban a munkanélküliség az állandó kisérője. Nem ismeretlen baj ez most sem, bizonyos iparágaknál. A mint consolidálódnak a viszonyok, a kivándorlás megcsökken, a nagy munkásmozgalmak egy időre elcsendesednek, a munkanélküliség egyre több figyelmet fog kivánni.

Ez a gazdasági baj hozta létre külföldön az egyleti, társulati, községi munkaközvetitők jórészét, mig nálunk a társadalomnak ilynemű beavatkozása csaknem teljesen ismeretlen.

Az állam és a főváros által fentartott budapesti ipari és kereskedelmi munkaközvetitő intézet eredményei egyre ingadozóbbak és aligha állitja valaki, hogy ez a szűk korlátok közé szoritott intézmény jelentékeny tényező volna a magyar munkapiaczon. Az intézet fennállásának első évében, 1900-ban 19.922, 1907-ben 34.619 esetben közvetitett eredménynyel, még pedig 1900-ban a jelentkező munkások 36, 1907-ben 50·7%-át helyezte el. Az érdekes csak az, hogy az elhelyezett munkások százalék-

[1]) N. Zimmermann: »*Die gesetzliche Regelung des Arbeitstarifvertrages.*« Sociale Praxis, Berlin, 1908. IX/10.

számának javulását nem annyira az elhelyezések növekvése, mint az intézethez forduló munkások számának ujabban beállott csökkenése okozza. Az intézet jelentése[1]) megokolja az apadást:

»Az apadás főképen a munkásszervezetek nagyobbmérvű erősödésének és azon harcz mindinkábbi kiélesedésének tulajdonitható, mely a munkaadók és a munkások között fenforgott, mindinkább növekszik és munkaadókat is szervezkedésre és szövetségek alakitására ösztönözte.«

»Igy az épitőiparosok országos szövetsége már 1906 őszén megalakult és 1907 tavaszán a kőműves- és ácsmunkásokra munkaközvetitőt állitott fel és kötelezte a hozzácsatlakozott más iparszakmák szövetségeseit, hogy saját iparukra szintén közvetitőket felállitsanak. Minthogy e kötelezettség beváltását az épitőiparosok országos szövetsége folyó évi közgyülésén az összes hozzájuk csatlakozott iparosszakmák szövetségeitől ujból is követelte, előre látható, hogy az intézet igénybevételének apadása jövőre még nagyobb mérvet fog ölteni.«

Az ipartörvény-tervezetnek a munkaközvetitésre való intentióit az 1907. évi jelentés megszerkesztésénél nyilván még nem ismerték. De már kutatják a hiábavaló erőlködés okait és legalább annyit kér a jelentés, hogy ingyenessé tétessék minden közvetités, az üzletszerű közvetités kizárásával. A mi speciálisan ezt a részletet illeti, a törvénytervezetnek bizonyára nem fogják hátrányául betudni azt az intézkedését, a melylyel az iparszerűen űzött munkaközvetitést beszünteti. A mi viszonyaink között ez az intézkedés főkép akkor nyer különösebb fontosságot, ha megmarad a tervezet intentiója és ki fog terjedni valóban — bár nem mindenütt helyeslik — a cselédek közvetitésére is.

Az üzletszerű közvetités a munkát és munkást keresőkre nézve közvetlenül eléggé kellemes. Erősen érdekelve van az iránt, hogy okvetlenül teljesitsen minden megbizást, felkutatja a forrásokat és a lehetőségig nem hagyja teljesitetlenül az igényeket. Nem kell azonban bővebben beszélni sulyos hátrányairól, a melyek abból a két okból fakadnak, hogy az üzletszerű közvetitőnek nem az állandóság, hanem a nagy forgalom előnyös és hogy a felekkel alaposan megfizetteti a maga fáradozását.

Sem nálunk, sem Ausztriában, vagy Németországban a szorosan vett ipari világban nem nagyon elterjedt az üzletszerű közvetités. Annál teljesebben kezében tartja a háztartási cselédeket és néhány speciális iparágat. A német érdekeltség mindemellett évek óta sürgeti az iparszerű közvetités beszüntetését, a melyet egyáltalában nem szükséges rossznak tartanak.[2]) A franczia törvényhozás hosszú és igen heves küzdelem után 1903 végén hozott törvényt, a mely a községeket felhatalmazza, hogy az üzleti közvetitő intézeteket kisajátitsák és kötelezi egyuttal a tizezernél több lakosú községeket, hogy községi ingyenes munkaközvetitő intézetet állitsanak fel.

---

[1]) »*A Budapesti Ipari és Kereskedelmi munkaközvetitő Intézet VIII. Évi Jelentése*«. 1907.

[2]) Ludwig: »*Der Gewerbsmässige Arbeitsnachweis*«. Berlin, 1906.

Magyarország is szivesen szabadul meg mindenféle közvetitő üzlettől, annak anyagi és morális kártevéseivel együtt. Megfontolást érdemel azonban az a körülmény, vajjon az ingyenesség elsőrangú feltétele-e a nyilvános munkaközvetitésnek. A törvény intentiója szerint a verseny, az üzleti concurrentia eltünik, ennek kinövéseitől nem kell félni. Viszont az egységes munkaközvetitő intézet, nagyon sulyos állami terhet jelent, a midőn az ipartörvény számos egyéb intézkedése — munkáskamarák, testületek, biróságok, stb. — erősen meg fogják terhelni az állam pénztárát. Nem ide tartozó kérdés, hogy milyen mérvű lesz a megterheltetés, de fel lehet tenni, hogy egyik-másik uj gazdasági szerv életbeléptetését is akadályozni fogja. A munkaközvetitő számottevő részt jelent a terhekben. Ezek egy csekély hányadának az érdekeltekre való átháritásáról legalább beszélni kétségen kivül lehet. Természetesen valami nagyon csekély és minimális munkabérű alkalmazottnál is alig számbavehető illetékről van szó, a mely azonban végeredményben nem lenne hatástalan, mert jó adminisztratió, szük térre szoritott bürokráczia esetén igen kevés tényleges költségnek szabad csak egy-egy közvetitésre esnie. Karl Conrad már idézett adatai szerint[1]) a müncheni városi munkaközvetitő költségeiből 1901-ben egy közvetitésre 54 fillér esett. Ennek a költségnek számottevő részét viselhetik a felek, a nélkül, hogy megéreznék. Az államra nézve viszont nem csekély megkönnyebbülést jelenthet az az enyhe illeték, ugyanakkor, midőn a halomszámra tervezett socialis intézmények beláthatatlan köztehernövekedéssel fenyegetnek.

* * *

A magyar közhasználatú munkaközvetitő intézet hanyatlása is megerősiti azt a hitet, hogy a mellékes, a járulékos hatósági közvetitésnek nálunk még sokkal kevésbbé van talaja, mint a külföldön. Meg lehet érteni azok álláspontját, a kik a közvetités szabadságát kivánják, lehet a teljes hatósági monopolium álláspontjára helyezkedni, de munkás, vagy munkaadó szervezetek közvetitése mellett hatósági intézményeket fejleszteni, szaporitani egészen czéltalan.

A legkárosabb és a legvisszatetszőbb megoldás volna, ha a tárgyalások során megtörnék azt a kerek és logikus rendszert, a mely az uj ipartörvény tervezete szerint egy helyre vezeti össze az egész munkaközvetités szálait. A kereskedelmi miniszter tudvalevőleg álláspontja teljes fentartásával közölte a tervezetet és a mi a munkaközvetitést illeti, szakközegei az érdekeltek előtt külön is kijelentették, hogy nincs szó végleges elhatározásról. Kár. Az ipartörvény-tervezet e fejezetének lehetnek hiányosságai, szépséghibái, pótlásra, erősebb megvilágitásra szoruló részletei. Az egész alapgondolat azonban olyan elvi állásfoglalást jelent, a mely felől nem lehet alkudozni. Csak egészben elvetni, vagy elfogadni. A tervezet szinte megtisztitja az egész munkaközvetitést, beszünteti fegyverként való kezelését, beszün-

[1]) Karl Conrad: »*Die Organisation des Arbeitsnachweises in Deutschland*«. Leipzig, 1904.

teti az üzérkedést, beszünteti a jótékonykodás dilettáns próbálkozását. Mindehhez nagyon erős elhatározás kell, de ha már megvan az elhatározás, akkor ki kell tartani mellette, akkor nem szabad belőle engedni, nem szabad türni, hogy a mi gyökeres reformnak, bátor ujitásnak indult, abból ingatag félmunka váljon.

Teljesen elhibázott dolog volna, ha epizód-ötlet gyanánt tüntetnék fel a munkaközvetités egységesitését, a melyet tetszés szerint meg lehet nyirbálni, szükiteni, vagy bőviteni. A tervezet most megjelent második része — ha nem is egyenes hivatkozással, de egész szellemével — a munkaközvetitésben keres sanctiót számos jelentős intézkedésre és ezzel a hatósági munkaközvetitést az egész tervvel szerves, kikapcsolhatatlan összefüggésbe hozza. A javaslatnak ez a része — a mint feljebb jeleztük — garantiát keres a collectiv szerződés betartására, a munkaszüntetést megelőző békéltetés igénybevételére és bizonyos anyagi kötelezettségekre, a munkásokkal szemben is. A garantiát megtalálja a közvetités megadásában, vagy megtagadásában. A munkaközvetités, a munkással szemben, valóban garantia is. De csak akkor, ha egyetlen egységes rendszer szerint, teljes harmóniában működik, ha akármelyik félnek bizonyos kizárása vagy megszoritása a munkapiacz valóságos megvonását jelenti. A javaslat ezt a garantiát egyedül a hatósági közvetitő intézetben találja meg. Az intézkedések egész sora válnék üres papirosparancscsá, ha rést ütnének a hatósági munkaközvetités elvén.

Az ipartörvény-tervezet ez intézkedése kétségen kivül a munkapiacz jelentékeny átalakulását idézi elő. Ha elfogadtuk az elvet és megállapitottuk, milyen hatások várhatók tőle, akkor a hatások valóságos bekövetkezte egy dologtól függ: az administratió minőségétől.

A tervezet a munkaközvetitésnek egészen uj tipusát teremti meg. A kizárólagos hatósági közvetités egyedül áll a világon a maga nemében. Szervezetében, alapelveiben semmiféle példára, semmiféle kipróbált precedensre nem támaszkodik. A külföldi intézetek, akár munkás, akár munkáltató, akár jótékony, akár községi kézben vannak, lényegileg mások.

A tervezet azonban a községekre bizná a kizárólagos közvetitést és már ez az alapelv legalább is vitatható. Németországban a községi közvetitők egész sora virágzik. De létüket a fentartó községek szabad elhatározásának köszönhetik. A hol ilyen intézet létrejött, ott szükségszerűen megvolt a községi vezetőkben vagy képviseletben a sociális érettség és előrelátás ama foka, a mely egyenesen közszükséggé tette a munkapiacz viszonyainak rendezését. Nálunk szó sincs arról, hogy a munkásügynek ez a részlete ilyen általános érdeklődést keltene. Községi munkaközvetitőt, spontán, fel nem állitottak, sőt ily irányú kivánság is a községek részéről alig merült fel. Ez annyit jelent, hogy anyag is alig van a kötelező községi közvetités helyes vezetésére és ellenőrzésére. Nagy városokban a kifejlett nyilvánosság, a fejlettebb munkásviszonyok akár a község kezében is kellő fokra emelnék az intézetet. De kisebb és közép helyeken semmi garantia nincs arra, hogy a nehézkes, elmaradt,

önmagában is reformra szoruló községi közigazgatás az ügy sociális jelentőségét átérezni és érvényesiteni tudná. Különösen alkalmatlannak igérkezik modern sociális intézmény vezetésére az olyan — speciálisan magyar tipusú — község, a mely formája, lényege szerint már város, a melynek vezető, mérvadó polgársága, iparilag és kereskedelmileg erősebb eleme sociális belátás tekintetében is magasabb fokon áll, mint a községi közigazgatás patriarchális intézői.

A mi viszonyaink szerint annak, hogy a kizárólagos hatósági munkaközvetités elve gyakorlatilag gyümölcsöző legyen, a speciális szakértő kezelés egyik alapfeltétele. Egyes, egészen kis helyeken még igy is községi közegekre kellene bizni az intézet vezetését, de az ilyen helynek, épen kicsinyessége miatt nincs is jelentősége. Okunk van feltenni, hogy az érdekelt községek lelkesednének legkevésbbé a munkaközvetités községesitéséért. Nem látnának benne ugyanis egyebet, mint az administratió terhes feladatának megnövekedését. Magyarországon az állam közegei is elég gyakran találkoznak — elég gyakran nem alaptalanul — azzal a váddal, hogy kellő sociális felemelkedés nélkül intézkednek. Az államnak azonban módjában van, hogy speciális feladatok számára speciális munkaerőket használjon fel és egy uj intézményt egységesen, belső ellentmondások nélkül szervezzen. Községek, a melyek kedvetlenül és huzódva fognának a törvény parancsolta feladathoz, feltétlenül veszélyeztetnék az egységes munkaközvetités leglényegesebb feltételét, a kifogástalan administratiót. Ha már az administrátió tisztán állami kezekre bizása ellen nem épen indokolt antipatia mutatkozik, talán a munkásbiztositó hivatal volna az a szerv, a melyre rá lehetne bizni a hatóságivá tett munkaközvetités kezelését is.

A tervezet egyébként administrativ részletekkel természetszerűen nem foglalkozik. Csak az alapelveket szabályozza és a végleges rendelkezéseket a »Budapesti munkaközvetitő főintézet«-re bizza, jogot adván a községeknek is, hogy a maguk intézetének szabályait meghatározzák. Ez a jog ama — szerintünk indokolatlan — bizalom logikus következménye, a melyen a tervezet alapul. Valószinű, hogy ha nem a felmerülő aggodalmak, hát a gyakorlati nehézségek miatt ez az elv meg fog változni, és vele eltünik sok hozzánőtt intézkedés, a milyen például a községi képviselőtestületnek a választmány megalakitására való befolyása is.

Ezek a részletek azonban, a mig végleges formában törvénynyé válnak, kétségen kivül óriási átalakuláson mennek még keresztül. Hiszen egyelőre az alapvető elv, a közvetités hatóságivá és kizárólagossá tétele körül megindulo nagy harcznak is elég fenyegető jelei mutatkoznak.

Lengyel Géza.

Közlemények és ismertetések.

A külföldi tőke.

Sartorius Freiherr v. Watterhausen. *Daz volkswirthschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande.* Berlin, 1907 442 l.

Ez a munka azok közé tartozik, mely munkák uj területen kezdenek szántani. A mai kapitalisticus gazdasági rendszerben a tőke világgazdasági hivatását a nemzetgazdaság keretében teszi vizsgálódása tárgyává. Azzal foglalkozik, hogy azokban az országokban, a hol a tőke már a saját nemzetgazdaságban nem talál alkalmas elhelyezést, mikép és hol használható fel előnyösen. A tőke ép ugy mint valamely gyári czikk, ha a saját gazdaságban már nem talál elhelyezést vagy fogyasztást más országokba vitetik, s ott más országok nemzetgazdaságát táplálja, de hasznára van jövedelmezősége és az illető országgal folytatott gazdasági összeköttetései folytán saját hazája nemzetgazdaságának is. Egy világgazdasági problema, az egyes nemzetgazdaságok tőkeforgalma egymás közt, és e tőkeforgalom természete, illetőleg az a gazdasági politika, mely ezt a forgalmat irányitni van hivatva: képezi ezen érdekes munka tárgyát.

A munka négy nagy részre oszlik. Először foglalkozik a világforgalom elméletével, és kifejti a nemzeti és nemzetközi tőke fogalmát. Szerzőnk nézete szerint, a nép mely saját magába való bizalmát még el nem vesztette, tőkéjét, még ha nemzetközi czélokra is alkalmazta, saját világgazdasági politikájának alá fogja rendelni. »Arany nemzetközi soha sem lehet ideálja valakinek, a kinek még van hazája és hite ... A miként az árúkereskedés szabadsága üdvös korlátot nyert a védő vámpolitikában, ugy elvileg meg lehet követelni, hogy a tőke is bizonyos rendszabályok alá vettessék, a melyek elhelyezését a nemzetgazdasági érdekek határai között kikényszeritsék.« Maga a tőkeképződés más természetű agrárországokban és más ipari államokban. Ipari államokban a tőke tömegesebben képződik, mint mezőgazdasági országokban. De az agrárországokban is nagy külömbségek mutatkoznak a tőkeképződésnél; igy Magyarország, Szerbia, Románia, Bulgária, Oroszország nagy része, Spanyolország, Portugalia, Olaszország és Japán sokkal hátrább állanak a tőkeképződésben, mint a tengerentúli mezőgazdasági koloniák. Téves azonban Marxnak az az állitása, hogy a mezőgazdaság annál jobban van áthatva tőkével, minél jobban terjed a bérlők száma, mert az Északamerikai Egyesült Államok példája mutatja, hogy

bérlők nélkül és saját gazdálkodásban a mezőgazdaság sok tőkét vesz igénybe. Nincs ország a világon, a hol a tőkeszaporodás oly mértékben haladt volna mint az Északamerikai Egyesült-Államokban. Számitások szerint a vagyon értéke volt 1850-ben 7.135, 1860-ban 16.159, 1870-ben 30.068, 1880-ban 42.642, 1890-ben 65.037 és 1900-ban 94.300 millió dollár! Ezek az államok átalában óriási szerepet játszanak, az 1904. évben volt:

	A világon dollárokban	É.-amerikai Egy.-Államok dollárokban	%-ban
vagyonérték	400.000,000.000	100.000,000.000	25
a bankok pénzereje	27.045,000.000	14.400,000.000	52
takarékbetét	9.900,749.029	2.935,204.845	30
aranyforgalom egy-egy fejre	9·47	30·28	
arany	5.607,600.000	1 814,622.524	23·4
ezüst	3.869,300.000	673,300.000	17·4
életbiztositás	24.039,486.922	17.035,752.753	70·0
vasuti bevételek	3 840.000.000	1.487,044.814	58·7

A tőke terjedésének különböző volta az egyes országokban a kamat magasságára bir hatással. Ott, a hol a tőkeképződés gyors, a kamat leszáll, és ösztönzi a tőkéseket, hogy tőkéjükkel arra forduljanak, oly országokba menjenek, a melyekben nagyobb kamatok adatnak. A kamatláb különböző magassága az egyes országok gazdasági és társadalmi fejlődésétől függ. Egy márka kamatélvezet 1904 végén került 38·20 márka 2½ százalékos angol consolokban, 33·1 M belga, 32·8 M franczia, 32 M németalföldi, 31·3 M svéd, 30 M német, 29·66 M dán, 29·6 M norvég, 27·4 M svájczi 3%-os, 26 M olasz, 25·5 M osztrák, 22·75 M orosz, 22·5 M spanyol, 21·62 M török, 19·25 M szerb 4%-os, 21 M portugal 3%-os, 18·2 M bolgár 5%-os és 13·8 M görög 3%-os járadékban. Ebből az összeállitásból feltünő a kamat eltérése, mely Angolország, Franczia ország és Németország közt mutatkozik, a mikor ezek az országok müveltség és gazdasági berendezkedés tekintetében mégis meglehetősen egyenlőek. Ez csak onnan magyarázható, hogy a tőketulajdonosok aránya Angolországban és Franczia országban nagyobb, mint Németországban. Ha a tőke magában saját hazájában már nem talál kellő elhelyezést, a külföldöt keresi föl. Az ottani elhelyezésnél azonban nemzeti és politikai okok is irányadók, igy az utolsó orosz-japán háboruban nemzeti és politikai okok döntöttek a felett, hogy Angolország Japánt, Franczia ország Oroszországot támogatta hadi kölcsöneik felvételénél. A tőkések térfoglalása külső országokban gyakran alapját képezi annak, hogy politikai befolyást is szerez magának a nemzet. A tőke elhelyezését külső országokban mindenekelőtt a közgazdasági conjunctura okozza; a nemzetközi tőke elhelyezésénél a szomszédos helyzet nagy szerepet játszik.

A tőke elhelyezése külföldön különböző alakokban történik: idegen államoknak és közigazgatási szervezeteknek kölcsön alakjában átengedtetnek; magán egyéneknek adatnak át, végre a belföldiek tulajdonában maradnak ugyan az illető tőkék, de külföldön vállalatok teremtésére és fentartására szolgálnak. A

tőkék részint árúk, részint pénz és értékek alakjában vitetnek ki a külföldi országokba, de sőt gyakran a külföldi országokban létesitett vállalatok jövedelme nem is kerül vissza az országba, hanem már ott künn a külső országban is helyeztetik el. A külföldön elhelyezett tőke leginkább a nemzetközi mérlegekben játszik szerepet. Szerzőnk a fizetési mérleg helyett a követelések és tartozások mérlegét veszi tárgyalása alapjául. Ebbe a mérlegbe föl akarja venni a következő tételeket: 1. a szolgáltatott árukért, 2. értékpapirokért, 3. esedékes tőkékért, 4. hosszabb időre alapitott tőkésitések után járó, 5. szolgáltatások és használatokért járó követeléseket és tartozásokat. Az egyes nemzetek mérlegeit vizsgálva felette érdekesen tárgyalja az osztrák-magyar monarchia gazdasági viszonyait. »Az osztrák-magyar monarchia közgazdasága épen most alakul át az adósország állapotából a hitelező ország állapotába. Ha Magyarország Ausztriától elválna, akkor a két állam nemzetközi tartozásait külön kellene könyvelni. Magyarország leszállana adós országra, mig Ausztria iparos természeténél fogva az activ követelési mérlegét továbbra is fentarthatná. Ilyen különbség mellett alig lehetne fentartani mindkét államban az aranyvalutát és az agrár Magyarország csakhamar megérezné, mibe kerül neki a tőkeerős nyugattól való erőszakos elszakadás.« . . . »Ha a két állam a vám és kereskedelmi szövetséget felbontja: könnyen lehetséges, hogy ezen országoknak köz- és magánhitele a külföldön kisebb értékű lesz és az arany az országokból kivonatnék, ami a valutát ekkép nagyon is megingattatnék.«

A második könyvnek tárgya: a nemzetgazdaság helyzete a világgazdaságban. A nemzeti élet gazdaságában is megnyilvánul; minél erősebb a nemzeti érzés, annál erősebb a nemzet politikai és gazdasági jelentősége.»Az osztrák-magyar monarchia gyöngesége abban fekszik, hogy polgárai nem éreznek egységesen. A nemzeti erő egyes országrészekben van szétszorva és mindenütt sokkal gyöngébb, sem hogy eszménye szerint egy összállamot teremthetne«. A tőke elhelyezés nemzetgazdasági szempontból megköveteli annak megvizsgálását, vajjon a külföldön elhelyezendő tőke a gazdasági előny mellett micsoda nemzeti czélokra szolgál. A tőke külföldi elhelyezésekor figyelemmel kell lenni arra, hogy az ország árúkivitele vagy behozatala lényegesen előmozdittassék; pl. államkölcsönök létesitésénél esetleg a kölcsön czéljára (vasut, közutak épitése) való árúk behozatala kötendő ki. Németország szempontjából szerzőnk nem tartja közönyösnek, mely országokban helyeztetik el a tőke »ha az egyesült államoknak, az angol vagy franczia gyarmatoknak adunk kölcsönöket, csak politikai és gazdasági ellenfeleinket erősitjük; de ha a chinai befolyás alatt álló tartományokba, saját gyarmatainkba, Közép- és Délamerikába, délkeleti Európába vagy Kisázsiába fektetjük megtakaritásainkat, egy nagyobb Németország alapjait fektetjük le!« Szerzőnk szerint a munkamegosztás elvének felelne meg az, ha a német bankok a tőkekivitel érdekében a vidékeket maguk közt megosztanák. A tőke kivitelnek egyik módja abban fekszik, hogy a bankok külföldön fiókokat vagy uj bankokat alapitanak; mint ilyenek feladatuk

az anyaország árúkivitelét és tőkeelhelyezését előmozditani. Felette fontos az, hogy a tőke nemzeti maradjon; hatásában nagy különbség van abban, vajjon pl. a német tőke Braziliában német vállalatba, avagy angol vállalatba avagy braziliai vállalatba van-e fektetve. A nemzeti tőke elhelyezése szempontjából egyik nagyon alkalmas módszer gyáraknak külföldön való alapitása; ott a főmunkások és a vezetőférfiak az anyaországból alkalmaztatnak és a nyereség egészében az anyaországnak jut: efféle gyárak alapitása kivált akkor majdnem szükségszerü, ha magas védővámok az anyaország kivitelét kiszoritani akarják. Efféle gyáralapitások által mindazáltal az az ország is sokat nyer, melybe a tőkék bevándorolnak, mert magában a belföldön kap uj iparágakat. A tőkének külföldön való elhelyezése szoros kapcsolatban áll az üzleti conjuncturákkal, melyek a mi gazdasági életünknek jellemző vonásai és melyek nélkül a mai gazdasági szervezet nem képzelhető. A conjuncturáknak a különböző országokban különböző időben és különböző módon való hullámzása, okozza, hogy az egyes országokban a tőkekivándorlás és bevándorlás jobban vagy kevésbbé jut érvényre.

A harmadik könyv a tőke kivándorlásnak viszonyát az államhatalomhoz fejtegeti. Itt első sorban az idegen államok kölcsönei játszanak nagy szerepet. Idegen államok kölcsöneinél a hitelezők gyakran veszteséget szenvednek, és a hitelezőket sértő eljárás mégis csak mulólag árt az illető állam hitelének, mert ép nem egyének, hanem országok nyujtanak kölcsönöket. Ebből a szempontból helyes volna a hitelezőknek olyféle szervezete, mely érdekeik védelme okából mindent megtenne, a mit egyes ember a külföldi állammal szemben megtenni nem tud, sőt ily esetekben magának az államnak is kötelessége a hitelezők jogainak megvédése. Alkalmas körülmények közt az állam védelme a külföldön eredményes lehet, de föltétlenül az állam támogatásában bizni nem lehet.

Nagy előnyt nyujthat a külföldre kölcsönzőknek az, ha érdekeik megvédésére érdekszövetséget vagy egyesületet képeznek és igy saját erejükből, de közösen utána látnak a külföldön történő dolgoknak. De mindezen intézkedések daczára sok veszteség érte már a külföldre kölcsönző tőkéseket, s ép ezért nagyobb figyelmet kellene forditani a praeventiv intézkedésekre, a melyek a kölcsönök megkötésekor teendők és a melyeknek czélja a tőke elhelyezésének biztositása, s igy a kamat és törlesztési fizetések pontos beszolgáltatásának elérése. Az állam a maga tőzsdéin elrendelheti, hogy külföldi kölcsönök értékpapirjai csak azzal a föltétellel juthatnak tőzsdére, ha kellő biztositékok nyujtatnak arra nézve, hogy a hitelezők érdekei nem károsulnak. Ha ezek a biztositékok nem nyujtatnak, az illető értékpapir folyama a belföldi tőzsdéken nem jegyezhető. Az állam ily intézkedések által legalább némileg óvja alattvalóit egészen megbizhatlan külföldi üzletekben való részvételtől. Mindenesetre nagy szerep jut a kibocsátó bankoknak, kik első sorban hivatvák óvni és védeni clientélájukat rossz értékek ellen és minél lelkiismeretesebben járnak ezek el a külföldi kölcsönök megkötésekor, annál nagyobb szolgálatot tesznek a hazai tőkének.

Ha az állam oda hathatna, hogy a kibocsátó bankok a kölcsönök bizonyos részét maguk jegyezni és az igy szerzett értékpapirokat bizonyos időig megtartani kénytelenek, akkor a tőkeelhelyezés biztonságára nagyon nagy lépés történnék. A tőkének külföldön való elhelyezése nagy veszélynek van kitéve háborúk esetén. A tőzsde árfolyamjegyzéseiben erősen megnyilvánul a politika minden esélye, de azért még sem lehet minden politikai mozgalmat az árfolyamokból kivenni. Ha a haborút viselő országoknak harmadik államokban vannak elhelyezett tőkéi, ez reájuk nézve nagy előny, főkép ha ezek a tőkék nem egyféle, hanem különböző értékpapirosokba vannak elhelyezve. Háború esetén legnagyobb jelentőséggel bir a jegybankok működése. A jegybank érzi meg először is a pénz után való követelés megnyilvánulását; ép ezért nagy szolgálatot tettek a porosz jegybank 1866-ban, a franczia bank 1870/1-ben és az orosz bank 1904-ben saját országuknak. A jegybankok egyik főfeladata, hogy már béke idejében külföldi aranyértékből kellő mennyiséget gyüjtsenek és ekkép háború idejében kellő készlettel birjanak, melyet mozgósitás esetében értékesithetnek.

Az utolsó (negyedik könyv) a kiviteli capitalismust a társadalommal hozza kapcsolatba. Megfigyeli a járadékországot s ennek régi alakját, Hollandiát. Vizsgálódásaiban utal arra, hogy »minden nagyobb agrárállam, ha derék emberanyaggal rendelkezik, és a mennyiben ezt égalja megengedi, politikai és más eszközökkel arra törekszik, hogy kebelében iparokat teremtsen és ekkép magát függetlenitse a külföldtől« és micsoda kilátás jut ily körülmények közt a nagyiparos államoknak? Nagybrittániának, Németországnak, Belgiumnak, Ausztriának? Szerzőnk azt ajánlja nekik, hogy finomabb árúk készitésére térjenek át, melyekből továbbra is kivitelképesek lesznek. De a legjobb biztositék a hatalom fentartására az, ha az illető nagyiparos ország átalakul járadékországgá, azaz tőkéjével tartja meg külföldön is uralmát. A járadékország keletkezése a következő jelenségeket mutatja: a vagyonosság növekedik, annyira hogy a tőkének külföldön való elhelyezése válik szükségessé, a belföldi ipar telitve van tőkével, s ép azért az iparczikkek kivitelre törekszenek. Ezt látjuk Németalföldön, Angolországban, Franciaországban, valamint legujabban az Amerikai Egyesült Államokban. Angolországnál kitér a Trade Union mozgalomra és abban a véleményben van, hogy az a dicséret, melylyel működésüket elhalmozzák, legfölebb a multra szól. Ma törekvésük »keveset dolgozni és lehetőleg sokat és rendszeresen szerezni — a sport nemzeti szelleme jobban köti le minden figyelmüket, mint minden más.« A járadékállam létezéséhez jelentékeny pénzpiaczra szorul és épen azért egy érték-tőzsde nemzeti értékkel bir.

A tőzsdejáték Angolországban annál gyorsabban honosodott meg, mert a lóversenynyel és boxolással kapcsolatos fogadási szenvedély ott nemzeti tulajdonság. Chamberlain föllépését azok a gazdasági visszásságok idézték elé, melyek Angolországban a tőke erőtúltengése következtében mutatkoztak. Ő az ipar bizonyos visszafejlesztését látja szükségesnek és a mezőgazdaságot erősebben akarja fejleszteni. Ebbeli működésében főkép a

munkásosztályban talált ellenzésre, mert az ipar visszaszoritása vagy lassabb fejlesztése a munkaalkalmak csökkenésével jár. De Chamberlain erre azt az alternativát intézi hozzájuk: akartok ugy mint eddig vagy talán még többet szerezni, de aztán az élet megdrágitását tűrni; vagy olcsón akarjátok életszükségleteiket megszerezni, de azután a munkanélküliség és hanyatló munkabérek kilátásával számolni? »Egy az egész világot átölelő birodalomnak alapitása, a melynek kifejlett szervezetében Angolország ugyan szükséges, de az egésznek magát alárendelő helyet foglalna el: ez a tulajdonképeni utópia Chamberlain gondolatában és ép ezért nem fog az angoloknál soha rokonszenvre találni. Szerzőnk nézete szerint Angolország a szabad kereskedéssel szakitani fog, és át fog menni az ipari szigeti védővámra, melynek alapján más országokkal kereskedelmi szerződést fog kötni. Az ő nézete szerint Angolországnak szüksége van agrár reformra, mely azonban védővámban még nem találja egyedüli kifejezőjét. »Az angol jövőnek nagy kérdése abban keresendő: annyira fejlődött már a járadékállami szellem, hogy agrár reformot meg nem tűr, mert legközelebbi érdekével a fogyasztás érdekével ellentétben áll, — vagy elég erős lett-e a brit energia, nemzeti büszkeség és politikai képesség arra, hogy az összességre és az uralkodó osztályokra oly terheket róhasson, melyek által a mélyre ható reformok lehetőkké váljanak. Természetesen senki sem képzelheti azt, hogy az uj agrár szervezet máról holnapra létesül, uj eszméket a népekbe verni nem lehetséges egy választási szakban.«

Francziaország viszonyait tanulmányozva utal arra, hogy Francziaország Achilles sarka népességének stabilitása kapcsolatban a gazdasági munkásság és a vállalkozási szellem hiányával, főképen a hazai ipar, azután a kereskedés és gyarmatositás terén. A szerző nézete szerint Francziaországban igen sok külföldi értékpapir van, s ez a franczióknak kevésbbé élénk vállalkozási szellemére mutat. A gazdasági kezdeményezés meggyöngült, mert a népesség növekedésének nyomása hiányzik. A járadék szerzése és birtoklása a népesedési problemára kettős módon hat vissza: igen sok családban a gazdaság és fényűzés munkanélküli nagyobbodására vezet, esetleg előmozditja a házaséletben az erkölcstelenséget; másrészt aggodalmat okoz a jólét megmaradására a jövendő nemzedéket illetőleg, s igy a kétgyerek rendszerre vezet. Sajátságos, hogy a franczia nép összességében a külföldön elhelyezett tőkéinek jövedelmét ismét a külföldön helyezi el.

Németországban a gazdasági helyzet Európa politikai magatartásától függ. És erre a politikára a tőke külföldön való elhelyezése nagy fontossággal bir. »Egy háború valamennyi európai tőketulajdonost nagyban megrázkódtatná, ha már egy üzleti válság Bécsben, Berlinben, Párisban és Londonban sulyosan érezhető, mikép hatna egy háború?« De ha Németország meg akarja tartani ama gazdasági sulyt, melyet tőkéinek külföldön való elhelyezésével szerzett: állandóan résen kell állania, és a külföldi összeköttetéseket növelni. »Azt mondják, hogy a német lelkesedés hasonlit a méhhez, mely meghal ha szurt.« A socialismus Német-

ország gazdasági helyzetében nagy jelenség, de túlságaiban veszélyes. Mit jelent a socialismus, mint az összgazdaságnak szervezete? semmi mást, mint merevséget, a termelés megállapodását, a legnagyobb személyes rabságot, a mozgás meggátlását, helyi bornirtságot, a bureaucratismus legnagyobb fokát és más nemzetgazdaságokkal szemben az elzárkozottságot«. A német gazdasági politika ép azért nem a belső socialis kérdésekben, hanem a nemzetközi dolgokban fogja találni súlypontját.

(—vits.)

A bankkérdés Oroszországban.

Rudolf Claus: *Das russische Bankwesen.* Staats- und sozialwirtschaftliche Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller und Max Sering. Heft 131. Duncker & Humblot, Leipzig, 1908.

A bankok és bankfunkcziók fogalma a nyugateurópai országokban majdnem teljesen összeforrt a kereskedelmi és ipari hitel fogalmával. Ott a mezőgazdaság általában eljutott arra a fokra, a melyre az egyes közgazdaságokban uralkodó átlagos intenzivitás mellett eljuthatott, és nagyobb mértékben már csak az ipar és a kereskedelem fejlődik. Oroszországban azonban még a mezőgazdaság is oly extenziv, hitelszükségletei oly nagyok, hogy az orosz hitel- és bankszervezet súlypontja természetszerűen a földhitelintézetben fekszik ép úgy, mint az orosz közgazdaságé a mezőgazdaságban. Van azonkivül még egy második fontos körülmény, a melyben az orosz viszonyok a franczia, német és angol viszonyoktól eltérnek. Mig a német, francia és angol bankokat a forgalom és az üzleti élet teremtette meg, addig Oroszország egész bankügye egy ideig teljesen az állam kezében volt és még ma is szoros összeköttetésben van vele és az Állami Bankkal és szigorú állami ellenőrzés alatt áll. Sehol sem lehet a pénzintézetek történetét évszámokkal és törvényekkel olyan szoros kapcsolatba hozni, mint épen Oroszországban.

A modern bankrendszer korszaka 1859-ben kezdődött Oroszországban. Néhány állami bank ezelőtt is fennállt, ezek azonban a közgazdaság hitelszükségleteit az államével egy időben nem szolgálhatták. E bankok jegyei általában oly kis arányban voltak érczczel fedezve, hogy de facto nem voltak beválthatók. Az állam maga is nagy mennyiségű papirpénzt bocsátott ki úgy, hogy az orosz papirpénz állandóan nagy disagioval czirkulált. Valahányszor Oroszország háborút viselt, jegybankja beszüntette a készpénzfizetést. Ezek az állapotok vezettek az 1859—1860-iki bankrefomra.

Az addig fennállott állami intézetek helyébe czári ukázzal az állami bank alapittatott meg. A bank átvette az előtte fennállott intézetek aktiváit és passziváit valamint a jegykibocsátás jogát. Az összes jelentékeny európai jegybanktól eltérően nem részvénytársaság tulajdona, hanem az államé, nem egyéb, mint állami hivatal. A pénzügyministeriumnak van alárendelve és vezetőségét is legnagyobb részben a pénzügyminister nevezi ki. A bank jegykibocsátása a Claus által idézett kimutatásban 970

millió rubellel szerepel és arannyal jelentékenyen túl van fedezve. Az aranykészletet több mint egy milliárd rubelt tesz, a melyből százmillió rubelt meghaladó összeg állandóan a külföldön áll a bank rendelkezésére. A megengedett fedezetlen kibocsátás 300 millió rubel, azonfelül bankjegy csak teljes érczfedezettel bocsátható ki. Az a nagy aranyfedezet, a mely az orosz valutát évszázados ingadozások után végre szilárd alapra fektette, nem régen van meg Oroszországban. Megteremtése, valamint az orosz valuta rendezése, Witte S. J.-nek érdeme. Witte 1895 előtt több nagy kölcsönnel s az állam kincstárából történt jelentékeny átutalásokkal nagy aranykincset gyűjtött, s aztán czári ukázzal kimondotta, hogy egy aranyrubellel az Állami bank másfél papirrubelt váltson be, a mely arány a papirrubel akkori árfolyamának megfelelt. Aranypénzt hozott forgalomba, s ez által a bankjegyczirkulácziót annyira csökkentette, hogy 1898-ban a forgalomban levő bankjegyek 151 6% erejéig voltak arannyal fedezve. A jegybank aktivüzletei nyagyobbára megegyeznek a nyugateurópai jegybankok aktivüzleteivel. Különös aktivüzletek az ipari vállalatoknak és kézműveseknek nyujtott hitelek. Ezeknek a megmagyarázására tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy az állami hatalom korlátlan érvényrejutása olyan funktiókra is kötelezi a bankot, a melyek a rendes jegybankfuntióktól távol esnek. Az ipari hitelek 1905 márcziusban körülbelül 41 millió rubelt tettek, a mi mindenesetre elég nagy tőkének lekötését jelenti. A másik két emlitett aktivüzlet oly kis méretű, hogy sem a bank, sem a közgazdaság szempontjából nem jön figyelembe. Kiterjesztésüktől a legelemibb bankpolitikai szabályok kell, hogy visszatartsanak.

A legjelentékenyebb aktivüzlet a váltóescompt, a melyre nézve az utasitások hasonlók a mi jegybankunk szokásaihoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy a bankképes váltók maximális lejárta nem három, hanem hat hónapban van megszabva. Az értékpapirlombard jelentőségét az adja meg, hogy Oroszországban az értékpapir-határidőüzlet nincs megengedve; a ki tehát spekulálni akar, kénytelen papirjait elzálogositani. Az állam által biztositott papirokat értékük 85%-áig, egyéb papirokat az érték 50%-áig lombardál a bank. E téren tehát a jegybank szerepe az állami mobilier-bank szerepével olvad egybe. Az állam által garantált papirok elhelyezése is a jegybank kezében van, a melynek foglalata az is, hogy krizisek idején az állami papirok árfolyamát megvédje.

A passzivtételek közül a bankjegyforgalmon kivül a legfontosabb a magánosok és az állam követelése. A magánszemélyek követelése után 1899 óta nem fizetett az Állami Bank kamatot.

Mig a jegybank szerepét 1860-ban az Állami Bank vette át, addig a jelzáloghitel, a mely 1859-ig az állam kezében volt, szervezetlen és szabályozatlan maradt. Pedig a parasztság felszabaditása még szükségessebbé tette az egészséges földhitelt. A parasztok a megváltás alkalmával korántsem kaptak megfelelő mennyiségű és minőségű földet. A földéhség erősen érezhetővé vált annál is inkább, mert a parasztság túlnyomó nagy részének nem volt meg a földvásárláshoz szükséges tőkéje és

a földhitel teljesen szervezetlen és igen drága volt, főkép a parasztosztály részére. Végre is ezeknek a bajoknak az orvoslására 1882-ben czári ukázzal létrehozatott a Paraszt-Agrárbank. Eredetileg az volt a hivatása, hogy a parasztoknak záloglevél-kiadással egybekötött kölcsön útján birtokszerzését lehetővé tegye. Saját számlájára nem vehetett földet; kölcsöneit nem záloglevélben, hanem készpénzben adta. A kiadott záloglevelek $5^1/_2\%$-osak voltak, ugy, hogy a kölcsönök körülbelül $7^1/_2\%$—$8^1/_2\%$-ba kerültek. A bank jól működött, bár a záloglevelek értékesitése meglehetős veszteségekkel járt. A bank működése sokkal kiterjedtebb, a mióta Witte 1898-ban megreformálta A záloglevelet $5^1/_2\%$-ról $4^1/_2$, majd 4%-ra konvertálták, a mi által a kölcsönök is olcsóbbá váltak. A bank saját részére is szerezhet ingatlanokat, a melyeket aztán successive el kell adnia.

A parasztbank megalapitása után három évvel jött létre a Birodalmi Nemesség Agrárbankja. Ennek az ügyeit is a parasztbank vitte. De a nemeseknek adott kölcsönök jóval olcsóbbak voltak, mint a parasztbank kölcsönei. Eleinte körülbelül $5^3/_4\%$-ba kerültek. De később a bank záloglevelei 5%-ról $4^1/_2$, 4 és $3^1/_2\%$-ra konvertálták, s igy a kölcsönök is olcsóbbak lettek. A záloglevelek árfolyamát — a melyek különben is sok állami kedvezményben részesülnek — az Állami Bank segitségével sikerült állandóan magasan tartani. A nemesi banknak 1905 kezdetén $785^3/_4$ millió, a parasztbanknak $420^1/_2$millió rubel névértékű záloglevele volt forgalomban.

A Paraszt-Agrárbank és a Nemesség Agrárbankja sokkal olcsóbbá tették a földhitelt, s ezzel a szerepükkel nagy hasznára voltak az orosz közgazdaságnak. De vezetésük nem volt kifogástalan. A parasztbanknak nyiltan a szemére vetik, hogy közvetitésével a parasztok csak nemesi birtokokat vettek meg, ugy hogy a vásár rendesen előnyösebb volt az eladóra, mint a földvásárló parasztra nézve. A nemesi bank pedig igen nagy tekintettel volt adósaira; néha nagyobbal, mint saját érdekei megengedték volna.

A földhitelre nézve még tekintetbe jönnek: a városi (községi) bankok, a kölcsönösségen alapuló (mezőgazdasági) jelzáloghitelbankok, a városi (föld-) hiteltársaságok és a részvénytársasági földhitelbankok.

Részvénytársasági hitelbankok a hetvenes évek elején alapittattak nagy számban. Az állami földhitelintézetek alapitása előtt verseny nélkül állottak. Tőkéiket igy igen gyorsan elhelyezhették, bár magas kamatot (10—12%) szedtek. Az állami intézetek aztán arra kényszeritették őket, hogy alacsonyabb kamatlábbal dolgozzanak, de záloglevelеiket is konvertálhatták. Nemesi birtokokra a nemesi bank megalapitása óta nem adhattak kölcsönöket. Záloglevél-kibocsátásuk alap- és tartaléktőkéjük tizszeresére van korlátozva. Erős és folytonos állami felügyelet alatt állanak. 1905-ben összes részvénytőkéjük 71 millió, tartaléktőkéjük 39 millió rubel. 1.004·5 millió rubel földhitelt nyujtottak. Ebből 594 millió (59·2%) mezei, 410 millió (40·8%) városi birtokokra esik. — Kisebb körre szoritkozik a kölcsönösségen alapuló bankok jelentősége. — A városi hitelegyletek és a városi bankok főleg a városi

jelzáloghitelt kultiválják. Előbbieknek 1905 kezdetén 793·9 millió záloglevelük volt forgalomban, a melyek közül 649 millió 4½, a többi legnagyobbrészt (141 millió) 5%-os. Alapitásuk a a hatvanas években kezdődött, a mikor az állami jelzáloghitel megszünt. — Városi bankok (községi bankok) már 1786 óta léteztek, de nagyobb jelentőségre csak 1862 után tettek szert, a mikor szabályoztattak. Igen erős állami ellenőrzés alatt állnak. Igazgatóságukban városi hatósági tagok, vagy rokonaik nem foglalhatnak helyet. Betéteket alaptőkéjük ötszöröséig fogadhatnak el; fő aktivüzletük a váltóleszámitolás, azonkivül a lombardüzlettel is foglalkoznak. Szabályzatuk értelmében tartozásuknak legalább 10%-át készpénzben, illetve az Állami Banknál fekvő letétben kötelesek tartani. Összes alaptőkéjük 1905 kezdetén 36·07 millió, váltóállományuk 95·94 millió rubelt tett ki. Bár jelentőségük korlátolt, mégis az egyes városokon belül igen szép eredményeket értek el. Főképen a kisebb kereskedőre és iparosra nézve és oly városokban van nagyobb szerepük, a hol részvénytársasági hitelbankok nem működnek. Jövedelmükből közhasznú intézeteket, kórházakat stb. tartanak fenn és gazdasági nevelő hatásuk is jelentékeny.

Nagy nevelő hatása van a takarékpénztáraknak is. Az állami takarékpénztár mellett az összes egyéb ilynemű intézetek jelentősége eltörpül. Az állami takarékpénztár hivatalai az Állami Bank fiókjainál, a posta- és távirdahivataloknál, a vasuti állomásokon stb. állanak fenn. Számuk 1904-ben 6.417 volt. A betétük 1.022·39 millió rubelre rugtak, a mely összeg után a takarékpénztár 3·6%-ot téritett meg.

A részvénytársasági hitelbankok alapitása, ugy mint a részvénytársasági jelzálogbankoké, az 1860-ban életbe léptetett reformokkal kezdődött meg. A hetvenes évek kezdetén sok ilyen bank jött létre, s valóságos alapitási láz uralkodott, akár csak Németországban. Nemsokára a bankalapitásokat korlátozó rendszabályok keletkeztek, a melyeknek következtében azok a 90-es évekig szüneteltek. A bankrendszer meglehetősen czentralizált. Az 1905. év kezdetén fennállott 38 hitelbank alaptőkéje 212·21, tartalékjaik 72·21 millió rubelt tesznek. A régebbi alapitások főképen a német, az ujabbak főleg a franczia tőkével állanak szoros viszonyban. A bankok folyószámlatartozásai 527·78 millió, betéteik 274·22 millió rubelre rugtak. Váltóállományuk, a mely az utóbbi tiz évben körülbelül megháromszorozódott, 619·91 milliót, a fedezet ellen nyujtott hitelek 303·09 milliót, árú- és értékpapirlombardjaik 196·78 millió rubelt tettek.

A kisember hitele nagyobb jelentőségű Oroszországban — mint bárhol — megint csak azért, mert a kisemberek és a kis vagyonok a népességnek aránytalanul nagy részét teszik. Ennek az égető kérdésnek a megoldására kormány és magánemberek egyaránt sokat tettek. De az eredmény, bár önmagában véve figyelemreméltó, csekély a még fennálló nagy szükségletekhez és feladatokhoz képest. A kishitel terén 1905 kezdetén körülbelül 5.500 intézet működött, a melyeknek összes alaptőkéje körülbelül 40 millió rubelt, kikölcsönzött tőkéik pedig 89 millió rubelt tettek. Ujabban az Állami Bank bizonyos tipusú kis

hitelintézeteknek megalapitásukkor 1.000—2.000 rubel tőkét bocsát rendelkezésükre. De mindezeknek az intézeteknek az a legfőbb baja, hogy a parasztosztály nem elég intelligens. A vidéki népességnek 1897-ben 82·6%-a analfabéta volt; és sok kis hitelintézet tönkrejutását maguk a parasztok azzal okolták meg, hogy nem akadt köztük irni-olvasni tudó, a ki az intézetet vezethette volna.

Mig Claus könyvének első, legnagyobb része főképen a fennálló bankrendszer és hitelszervezet főbb tényezőinek ismertetése, addig a befejezésben a bankokat a közgazdasággal való összefüggésükben mutatja be.

Az orosz tőke újabb időben mind erősebb mértékben a bankoknál konczentrálódik. Az idegen tőke, a melylyel az orosz hitelintézetek dolgoznak, egészben 2½ milliárd rubelre rug. Ha még tekintetbe vesszük a takarékpénztárakban fekvő egy milliárdot s a honi értékekben elhelyezett tőkéket (a forgalomban levő 3.278·06 millió orosz záloglevél legnagyobb része például Oroszországban van elhelyezve), igen tekintélyes összegekhez jutunk, a melyek az orosz hitelügy fejlődésében nagy szerepet játszanak.

A forgalomban levő váltók összegét erősen emeli az a körülmény, hogy átlagos forgalmi idejük jóval hosszabb, mint Nyugat-Európában. Az orosz bankok váltótárczája 1905 elején kerek egy milliárd rubel. A váltóleszámitolási üzletben az Állami Bank szerepe egyre csökken, mert tőkéje nem emelkedik, mig a kereskedelmi hitelbank eszközei állandóan és nagy mértékben nőnek. A privátdiszkontüzlet nem nagyon fejlett. Igen nagy ellenben a fontossága Oroszországban a lombardüzletnek, különösen a gabona lombardirozásának. A gabona-lombardüzletet a bankokon kivül a vasutak is folytathatják; meghonosodásának, főkép Déloroszországban, igen rossz következményei voltak. A gabonaüzlet, a melyet azelőtt nagy és tekintélyes czégek tartottak kezükben, a gabonalombard elterjedésével gyöngébb tőkéjű és tisztességű elemek kezébe ment át, s a délorosz gabonakereskedelem igy tett szert jelenlegi rossz hirére. — A kibocsátási és alapitási üzlet, a mint Claus kifejezi magát, »meglehetősen kevéssé átlátszó.« A hitelbankok szabályozása a kibocsátási üzletet lehetetlenné teszi részükre. Azért a bankok az általuk alapitott vállalatok részvényeit, ha nem akarják vagy nem tudják gyorsan elhelyezni, az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjainak nevére iratják, s igy a papirok, mint »értékpapirral fedezett hitel« szerepelnek a bank mérlegében. A kibocsátásokhoz és alapitásokhoz különben a nyilvánosság nem szükséges, a mi szintén igen hátrányos a közönségre nézve. — A rövid határidejű mezőgazdasági hitel, daczára az állami bank és a sok paraszthitelintézet működésének, uzsorások kezében van. Különösen a parasztok vannak nekik nagy mértékben kitéve, szegénységük és alacsony értelmi fokuk miatt. — A földhitel állapotát a földhitelbankok tárgyalásánál már érintettük. A vidéki földbirtokokra adott kölcsönök összege 2.171·46, a városi földbirtokokra adott kölcsönöké 1.291·93 millió rubel. A vidéki birtokosság a földhitel alapján szerzett kölcsönöknek csak kis részét forditotta termelési vagy épen befektetési czélokra. Különösen a mult

század hatvanas és hetvenes éveiben sok fogyasztási célokra szolgáló kölcsön vétetett fel. E tekintetben a nemesség még sokkal könnyelmübben járt el, mint a parasztság. És daczára a kormány és a nemesi agrárbank erőlködésének, a nemesi földbirtok 1877-től 1905-ig 73,067.789 deszjatinról 53,169.008-ra, s a nemesi birtok átlagos kiterjedése 637·5 deszjatinról 495·8 deszjatinra csökkent, mig a parasztbirtokok ugyanabban az időben 6,552.165 deszjatinról 24,597.383-ra emelkedtek.

Mindennek daczára az orosz paraszt földéhsége és szegénysége állandó. Erről azonban a parasztság birtokának extensiv terjesztésével nem lehet tenni; csak a mezőgazdaság belterjessé tétele segithet a bajon. Intenziv üzem azonban csak ugy lehetséges, ha a nagy néprétegek értelme is nagy mértékben emelkedik; s a mig az orosz kormány ennek utját állja, addig Oroszország gazdasági állapota igazán meg nem javulhat és az orosz gazdasági politika a palliativumok politikája marad.

Pikler Károly.

A munkásbiztositás reformjáról.

A munkásbiztositás refomjáról. Dr. Sigmond Andor jogakadémiai tanár tanulmánya a nagyváradi kir. jogakadémia ez idei évkönyvében.

Szerző az 1907 : XIX. t.-cz. alapelveit tárgyalja. Előbb általánosságban, majd részleteiben ismerteti. Megemliti, hogy e törvény is a német példa után indult s azt vizsgálja, vajjon a munkásbiztositás jogi természete összhangban áll-e a munkásbiztositás jogintézménynél általában és az egyes ágazataiban a német »dass der Staat Seinen Angehörigen nicht nur Rechtsschutz, sondern auch den Lebensunterhalt zu gewähren hat« alapelvvel? Ez alapelvnek első követelménye, hogy a maga egészében állami föladatot képezzen a munkásbiztositás. Azonban ez mindazokkal szemben, kik az állami közösséghez tartoznak s mint munkások az állam gazdasági életében tényezőkként részt vesznek, teljesithetlen, részint személyi, részint tárgyi okokból. Minthogy megszoritás van a munkásokkal szemben, a kik a biztositás körébe nem esnek, azokról az állam a szegény-ügyben gondoskodik. Kifejti, hogy a munkásbiztositás egy nyilvánjogi viszony, melyre a magánjogi értelemben vett szolgáltatás és ellenszolgáltatás fogalma nem alkalmazható. A nyilvánjogi jelleg kifejezést nyer abban, hogy a biztositás és a biztositási teherviselés kötelezettséggé, illetve az önkéntes biztositásnál jogi igénynyé tétetett, s hogy a szolgáltatások elfogadójává, illetve a segélyek közvetlen viselőjévé a pénztárak tétettek, és hogy egy központi szerv létesittetett ellenőrzés és egységes vezetés czéljából. A részleteket vizsgálva sorra veszi az egyes biztositási ágakat. A betegség esetére való biztositásnál körvonalazza a kötelezettségeket és igényeket, szembeállitve a régi törvény intézkedéseit az új törvénynyel. Azután a balesetbiztositási ágat tárgyalja főbb vonásaiban, mindenütt érthetően, úgy hogy teljes és világos képet nyerünk a törvényről.

Vajna Elemér.

Az angol gazdasági válságok.

Geschichte den Handelskrisen in England. Zusammenhang mit der Entwicklung des englischen Wirtschaftslebens 1640—1840 von dr. Mentor Bouniatián 312 oldal.

Mentor Bouniatián e munkájában részletesen fejtegeti az angol kereskedelmi válságok okait, azok befolyását és következményeit. Az első részben az angol bank létrejöttének történetét ismerteti. Kifejti, hogy a kereskedelem két tényezőn alapszik: a pénzen és a hitelen. De mivel a készpénzt mennyiségileg mindjobban visszavonják, ennélfogva a hitel a kereskedelem lebonyolitására szükséges eszközzé válik. Ez időtől kezdve a hitel óriási nagy szerepet játszik a kereskedelemben ugyannyira, hogy a hitelkrisist egyszersmind kereskedelmikrisisnek is nevezhetjük. Már 1640-ben, midőn I. Károlynak a háborúra kereskedők adták a pénzt és ezt Károly csak nagy nehezen tudta visszafizetni, kitör egy kisebbszerű pánik. II. Károlynak pedig a parlament ád nagyobb összeget a hollandusok elleni háborúra, de túlságos költekezés következtében igen hamar elfogyott és a király kénytelen volt a bankároktól 8%-os kölcsönt felvenni. A kamatláb magassága a közvéleményt annyira elkeseritette a bankárok ellen, hogy az csaknem lázadásban tört ki, végre egyezmény jött létre és a bankárok 6%-ra szállitották le a kamatlábat. Ekkor már egy állami bank felállitásának szükségét látták az államférfiak. Ez az 1672-iki krisis után létre is jött és kitünő szervezése igen jó szolgálatot tett a hitelügynek, illetve a kereskedelemnek. A bankárok érdekeiket megtámadva látták, gyakran tettek kisérletet, hogy készpénzfizetésre kényszeritve tönkre tegyék az állami bankot, de ez néhány gazdag aristokrata támogatása által sohasem sikerült.

Később, midőn megalakul Lord Oxford kezdeményezésére a dél-tengeri társulat, Angliában a kereskedelem és ipar nagy fejlődésnek indul; uj piacz nyilik Amerikába a teherjáratok által; egyszersmind újabb és újabb részvénytársulatok keletkeznek; melyek eleinte nagyon jó szolgálatot tesznek, de később a különböző visszaélések következtében a részvénytársulatok sorra buknak, maga a hires dél-tengeri társaság is és erre kitör az 1745-iki krisis a maga szokott jelenségeivel. A kormány ekkor proclamátiót bocsájtott ki és semmiféle consortium-alakulást nem engedélyezett. E közben a gőzgépek fölfedezése, a vas- és pamutipar fejlődése következtében az angol ipar igen föllendült, mely gazdasági föllendülést kisérte és támogatta egy annak megfelelő fellendülése és szaporodása a banküzleteknek s evvel együtt a pénzforgalomnak. Ez a nagy fejlődés megkivánt volna egy nagyobb hitelképességet is, mint a mekkorát az Angol-bank megbirt; ennélfogva mintegy segitségképen magánbankok keletkeztek, különösen a vidéken. Ezek a vidéki bankok leginkább kisebb kereskedők kezében voltak, kik csak úgy mellékesen foglalkoztak a banküggyel és ennélfogva nagyobb hitelt ezek sem voltak képesek nyujtani, ezért óriási mennyiségű bankjegyet bocsájtottak ki, mely nagymennyiségű bankjegy, továbbá a hitelnek helytelen kiterjesztése nagyban elősegitette a bekövetke-

zendő válság kitörését. A gazdasági fellendülésnek csakhamar jelentkezett a visszahatása is, ugyanis Anglia nemcsak önmagát, hanem egész külföldet elárasztotta iparczikkeivel, melynek árait a tisztességtelen speculatiók igen felemelték és mivel a túlproductió következtében ezek annyira estek, hogy a kisebb hitellel biró kereskedők egymásután lettek fizetésképtelenek, magukkal rántva a nagykereskedőket és gyárosokat ezek pedig magát az állam fizetésképességét csökkentették, ismét kitört a rettenetes pánik. E crisis leginkább a vidéki bankokat érte, mert a bizalmatlanság, mely ezen 1793. évi krisisben a legnagyobb szerepet játszotta, éppen a vidéki bankok ellen irányult, mint azt a kiküldött parlamenti bizottság meg is állapitotta. Ebből a válságból kifolyólag keletkezik a chequefizetési rendszer, t. i. az angol bank érczfedezetét a vidéki bankok védelmére kibocsájtotta és csaknem abba a helyzetbe került, hogy maga az angol bank nem lesz képes a készfizetéseknek eleget tenni; ennélfogva megengedte üzletfeleinek, hogy chequeket bocsásson rá. Azonban ez intézkedések nem voltak képesek a bajokat orvosolni és ezért a franczia háborúk, a csatorna épitések, továbbá az érczpénznek gabonáért nagy mennyiségben való kivándorlása ismét hozzájárult egy újabb krisis kitöréséhez, mely 1797-ben következett be.

Majd midőn Napoleon kimondta Anglia ellen a határzárlatot és igy elestek az európai piacztól, az angol kereskedők rávetették magukat Dél-Amerikára, különösen Braziliára és hallatlan merész, könnyelmű speculátió és minden előzetes tájékozottság nélkül halomszámra vitte ki a termelt árút, tekintet nélkül arra, van-e, lesz-e keletje. Igy esett meg, hogy igen sok árú már a raktárban ment tönkre és szerencsés volt az a kereskedő, aki a rendes ár felét megtudta szerezni. Ezen óriási veszteségek következtében kitör az 1810-iki krisis, melyet követ az 1819-iki és az 1840-iki hasonló körülmények között. Ily mederben teljes szakképzettséggel tárgyalja Mentor Bouniatián az angol válságok történetét; részletesen irja le annak keletkezését, lefolyását és következményeit, s mindenütt igyekszik tárgyilagos itéletet adni. A munka Münchenben jelent meg.

Csányi Miklós.

A bankkérdéshez.

Helyreigazitás. Lapunk októberi számában egy sajnálatos hiba csuszott a szövegbe, a melyet ezennel helyreigazitunk. Müller Vilmos: »A készfizetések és a disagio kérdése a magyar bankenqêten« czímű czikk a 670. oldalon a következőkép módosul: Ezen oldal első bekezdése, a mely Fürst szakértővel foglalkozik, csak az első két sorban vonatkozik ő reá, mig a harmadik sortól, vagyis e mondattól kezdve: ... »rámutat arra a körülményre«... *Lányi* szakértő véleményének tárgyalása kezdődik és folytatódik.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatositttatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya **vesz** és **elad** mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; **kölcsönöket** értékpapirokra; leszámitol váltókat és **bevált** szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; **hitelleveleket állit ki** külföldre és minden tőzsdei **megbizást** helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **koosi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897 : XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál**, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda
Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb építkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállítva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa portlandcément.
1,000.000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASAG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czímletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czímletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

HIRDETMÉNY.

Ezennel közhirré tétetik, hogy miután a **Magyar Királyi Pénzügyminiszterium** ellenőrző közegei a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték **(XXIII. sorsjáték)** I. osztályára szóló sorsjegyeket felülvizsgálták, azok a főelárusitóknak árusitás végett kiadattak. — **A Magyar Királyi Pénzügyminiszterium** által jóváhagyott sorsolási terv itt következik:

A Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték Sorsolási Terve.

Huszonharmadik sorsjáték. **125.000 sorsjegy, 62.500 nyeremény.**

Első osztály. *Betét 12 korona.* Huzás: 1908. nov. 19. és 21.			Második osztály. *Betét 20 korona.* Huzás: 1908. dec. 15., 16. és 17.			Harmadik osztály. *Betét 32 korona.* Huzás: 1909. jan. 12., 13. és 14.			Negyedik osztály. *Betét 40 korona.* Huzás: 1909. febr. 9., 10. és 11.			Ötödik osztály. *Betét 32 korona.* Huzás: 1909. márc. 2. 3. és 4.			Hatodik osztály. *Betét 24 korona.* Huzás: 1909. március 24-től április 21-ig.
Nyeremény		Korona	Nyeremény		Korona	Nyeremény		Korona	Nyeremény		Korona	Nyeremény		Korona	
1 à		60000	1 à		70000	1 à		80000	1 à		90000	1 à		100000	
1 à		20000	1 à		25000	1 à		30000	1 à		40000	1 à		40000	
1 à		15000	1 à		20000	1 à		25000	1 à		25000	1 à		25000	
1 à		10000	1 à		15000	1 à		20000	1 à		20000	1 à		20000	
1 à		5000	1 à		10000	1 à		15000	1 à		15000	1 à		15000	
4 à	2000	8000	4 à	3000	12000	4 à	10000	40000	4 à	10000	40000	4 à	10000	40000	
6 à	1000	6000	6 à	2000	12000	6 à	3000	18000	6 à	3000	18000	6 à	3000	18000	
10 à	500	5000	10 à	1000	10000	10 à	2000	20000	10 à	2000	20000	10 à	2000	20000	
35 à	300	10500	20 à	500	10000	15 à	1000	15000	15 à	1000	15000	15 à	1000	15000	
115 à	100	11500	130 à	300	39000	135 à	500	67500	135 à	500	67500	135 à	500	67500	
3825 à	40	153000	4825 à	80	386000	5325 à	130	692250	5325 à	170	905250	4825 à	200	965000	
4000		304000	5000		609000	5500		1022750	5500		1255750	5000		1325500	

Legnagyobb nyeremény szerencsés esetben

1.000,000 korona

(Egy millió)

A melyik ezen 550 nyeremény közül utolsónak huzatik ki, kapja a jutalmat.

1	jutal.	600000	600000
1	nyer. à	400000	400000
1	kor.	200000	200000
1	„	100000	100000
1	„	90000	90000
1	„	80000	80000
1	„	70000	70000
1	„	60000	60000
1	„	50000	50000
1	„	40000	40000
2	„	30000	60000
2	„	25000	50000
4	„	20000	80000
8	„	15000	120000
30	„	10000	300000
60	„	5000	300000
435	„	2000	870000
900	„	1000	900000
1200	„	500	600000
34850	„	200	6970000
37500	nyer. és jut.		11940000

Az I. osztály huzása **1908. november hó 19. és 21-én** tartatik meg. A huzások a **Magyar királyi állami ellenőrző hatóság** és királyi közjegyző jelenlétében nyilvánosan történnek a huzási teremben. — Sorsjegyek a Magy. Kir. Szab. Osztálysorsjáték valamennyi árusitóinál kaphatók.

Budapest, 1908. évi október hó 25-én.

Magyar kir. Szab. Osztálysorsjáték Igazgatósága.

Lukács László. ***Hazay.***

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitó Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év október havában 1,563.600 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,321.600 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 129.103 korona 25 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től október 31-ikéig bezárólag 16,691.500 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 14,353.000 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 1,245.357 korona 6 fillér és az intézet fennállása óta 13,643.242 korona 97 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy menetrendszerű hajójáratait Csongrád—Szeged, valamint Szolnok—Csongrád között — mely utóbbiak kisviz miatt különben is szünetelnek — tekintettel az előrehaladott évadra folyó évi november hó 9-ikével ezen idényre véglegesen megszünteti.

Nevezett naptól kezdve ennek következtében a Szeged—Csongrádi és Csongrád—Szolnoki vonal állomásai a folyó évre ugy a személy-, mint a teherforgalomra, meg vannak szüntetve.

Budapest, 1908 november 3.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy tekintettel a rendkivüli alacsony vizállás miatt a Kis-Dunán beállott hajózási nehézségekre és az előrehaladott időszakra menetrendszerű hajójáratait a Kis-Dunán Budapest és Dömös között folyó évi november hó 10-ikén esedékes felfelé menettel a vonalon fekvő állomások személy- és árúforgalmával együtt ez évre végleg megszünteti.

Budapest, 1908 november 9.

Az üzletvezető igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a személyjáratokat Zimony—Orsova között — melyek kis viz miatt amugy is szünetelnek — tekintettel az előrehaladott időszakra, ezen évadra végleg megszünteti, továbbá, hogy Orsova—Turnseverin—Galatz között a hirtelen beállott hideg miatt az utolsó személyhajó Orsováról, illetve Turnseverinből folyó évi november hó 15-ikén indult lefelé és november hó 17-én érkezik Galatzra, Galatzról pedig az utolsó személyhajó folyó évi november hó 18-ikán indul felfelé és november hó 20-án érkezik Turnseverinbe, illetve Orsovára.

Budapest, 1908 november 17.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a rendes hajójáratokat Vukovár és Ujvidék között — tekintettel a hirtelen beállott hidegre — ezen évadra a folyó évi november hó 17-ikén esedékes menettel megszünteti.

A nevezett vonal állomásainak személy- és árúforgalma tehát a fentnevezett napon a folyó évre megszünik.

Budapest, 1908 november 17.

Az üzletvezető igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közhirré teszi, hogy a hirtelen beállott hideg miatt a menetrendszerű hajójáratokat Apatin és Baja között ezen évadra folyó évi november hó 16-ikán a vonalon fekvő állomások személy- és árúforgalmával együtt megszünteti.

Nevezett társaság egyuttal azt is közli, hogy Pozsonyban, Wienben és Korneuburgban a teherárúfelvételt — a Budapestre és Budapest dunaparti teherpályaudarra rendelt árúk kivételével — a mai napon az összes viszonylatokban megszüntette. Budapestről is már csak a Pozsonyba, továbbá a Wienbe helyben és átmenetileg rendelt küldeményeket szállitja el.

Budapest, 1908 november 17.

Az igazgatóság.

Levasseur.[1])

A legközebbi napokban, deczember 8-ikán, mielőtt társaságunk ujból ülést tartana, a tudomány egyik leghatalmasabb metropolisa, Páris, fényes ünnepet ül azon alkalomból, hogy Emile Levasseur születésének nyolczvanadik évfordulóját éri el.

Levasseur több mint félszázada nemcsak a legalaposabb készültséggel és a legragyogóbb tehetséggel, hanem a legnagyobb termékenységgel is müveli a közgazdasági tudományt. Az Institut hivatalos kiadványa szerint 1854-től, midőn első munkája megjelent a mai napig 365 kisebb-nagyobb önálló dolgozat jelent meg tollából. Egész könyvtár, melynek egyes darabjai, hogy csak a legismertebbeket emlitsem a Law-ról, az aranyról, az amerikai munkásról, a franczia népességről és munkás osztályok történetéről irottak mindenha a legdrágább ékességek maradnak a tudomány nagy kincses házában.

Midőn e ritka férfiu tudományos jelentőségét, ha csak pár futó vonással is jellemezni akarom, nem tudom, mit csodáljunk benne inkább: óriási munkaerejét vagy tudományának komolyságát, mely ugyanakkor, midőn oly mélyen szánt, egyszersmind rendkivül kiterjedett? a hűséget a közgazdaság nagy classikusaihoz, vagy az eredetiséget, melylyel a régi igazságokat uj meg uj oldalról tudja föltüntetni és még meggyőzőbbé varázsolni? az elméleti nagy igazságok elragadóan világos előadását vagy a gyakorlati élet számtalan ágaiban való hihetetlen otthonosságát? az elmélyedés erejét az elvont themákban vagy a virtuozitást, melylyel azokat a gyakorlati életre alkalmazza?

Nem lehet feladatom csak az imént megnevezett legbecsesebb munkákat sem egyenkint behatóan jellemeznem. Egy-egy röpke megjegyzést azoban még sem nyomhatok el. A Law-ról irt ifjukori legelső munkája, mely már sejtetni engedi a jövendő mestert, a történelmi kutatás fáradhatatlan buzgalmának és nemes elfogulatlanságának szép emléke. Ez a munka a tudományos világ figyelmét azonnal ráterelte a 26 éves fiatal emberre, ki csak imént hagyta el az École normale superieur-t Francziaország annyi nagy szellemének ezt a melegágyát.

Négy évvel utóbb, 1858-ban az Académie des Sciences morales et politiques pályadíjjal jutalmazta egy ujabb művét, az arany-

[1]) A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi november hó 22-iki felolvasó ülésén tartott elnöki megnyitó beszéd.

valuta legfényesebb védelmét az egész tudományos irodalomban. Az örömpohárból nagy sikere felett nem hiányzott azonban az ürömcsepp sem, mert a mig más országok megszivlelték tanitásának meggyőző erejét, hazája mindvégig megmaradt a bimetallismus mellett, mig csak a viszonyok vaskényszerűsége teljesen össze nem törte ezt az elméletileg mindig hibás, de végül gyakorlatilag is tarthatatlan rendszert.

E két munka nyitotta meg előtte az Institut és a Collége de France ajtaját. Francziaország e szabad főiskoláján eleinte csak mint tanár, később mint administrator is szakadatlanul tanitott a legujabb időkig, daczára annak, hogy nemsokára a Conservatoire des Arts et Métiers és az École libre des sciences politique körében is mint rendes tanár működik. Az Institut példáját csakhamar követték a külföldi tudományos intézetek is. A magyar tudományos Akadémia, mely 1877-ben választotta meg kültagjai sorába, örömmel jegyezzük meg, az első volt mindannyiok között.

Levasseur Cassandra szerepe -- fájdalom — nem szoritkozott a valuta-ügyre. Ugyanarra volt és van kárhoztatva a nemzetközi forgalom szabadsága kérdésében is, melynek annál nagyobb odaadással szentelte egész képességét, minél erősebbek voltak a hullámok, melyek hazáját a védelem tulzásaiba sodorták. És e mellett meg volt az a szomorú elégtétele, hogy baljóslatai a legteljesebb mértékben megvalósultak.

Két legnagyobb munkája közül az, mely a franczia népességről szól, 1889-ben jelent meg három kötetben s a franczia népesség beható története, a történeti demografia ez első nagyszabású kisérlete mellett, az egész statisztikai anyagot a népességgel kapcsolatban adja elő, oly remekül szerencsés csoportositásban, mely annak minden birálatot lefegyverző hatalmas belbecse mellett, kétszeresen kiváló helyet biztosit számára a statisztikai irodalomban.

1893-ban megbizta az Institut, mely időközben több munkáját tüntette ki jutalommal, az amerikai munkásviszonyok tanulmányozásával. Az alkalom erre a megtisztelő feladatra abban rejlett, hogy 1867-ben Levasseur két terjedelmes kötetben tette közzé a munkás osztályok történetét Francziaországban és e munkában nemcsak kiváló közgazdának és statisztikusnak, hanem éles elméjű társadalmi bölcselőnek is bizonyult. A megbizás folytán jött létre az amerikai munkásról szóló két kötetes munka 1898-ban, a mely minden önálló értéke daczára, csak előfutára volt azon hatalmas nagy műnek, melylyel a munkásosztályok történetét, teljesen átdolgozva, öt testes kötetben, tette ujból közzé. E mű utolsó kötete a mult évben jelent meg, kiindulási pontját képezve azon ünnepélyeknek, melyekben a franczia tudományos világ hódolatát és szeretetét fejezte ki annak egyik legnagyobb dicsősége előtt.

Levasseur kimerithetetlen tevékenysége azonban nem szoritkozott az irodalomra és tanitásra. Az Institut Internationale de Statistique neki köszönheti halottaiból való feltámadását és a társaság, mely magában egyesiti a világ minden nemzetének legkiválóbb szakembereit, benne tiszteli máig szellemi vezérét, éltető erejét.

Pár évvel ez előtt családi gyásza, ritka, derék élettársának halála, megtöréssel fenyegette lelki és testi erejét, még ujabban sulyos kór szögezte ágyához. A gondviselés kegyelme mindazáltal visszaadta őt az életnek: a tudománynak és munkának, ugy hogy teljes joggal remélhetjük, hogy születésének nyolczvanadik évfordulóján friss erőben és teljes munkabirásban üdvözölhetjük azt a férfiut, ki nemcsak fénylő csillaga a tudománynak és tanitásnak, hanem — mint azt egyik legrégibb barátja oly szépen mondja — a tudományos becsületesség mintaképe, a mérséklet, részrehajlatlanság, egyenesség és jószivűség legnemesebb megtestesülése.

Senki sem tudja és érzi azt jobban, mint mi fiatalabbak, a kiket a szerencse különös kedvezése körébe engedett jutni. Kit mesterünkül tisztelünk nagy tudománya és fényes szelleme miatt, ugyanabban a legkészségesebb utbaigazitót, támogatót és sikereink legigazibb örvendezőjét találtuk föl lelkületének fenkölt nemességében, a legelőzékenyebb, legmeghittebb és legmegbizhatóbb jó barátot, szivének határtalan jóságában.

Kérésem odaterjed, méltóztassék elhatározni, hogy Emile Levasseurt születésének nyolczvanadik évfordulója alkalmából a magyar közgazdasági társaság melegen üdvözölje.

Láng Lajos.

Ruhland közgazdasági rendszere.[1])

Nagy irodalmi tevékenység és siker után Ruhland elhatározta, hogy »közgazdasági rendszerét« szerves egészben átgondolja és megirja. Összeállt tehát 48 munkatárssal és egy tiz kötetre terjedő munkában meg akarta állapitani közgazdasági rendszerét, melyet történelmi kairologiai rendszernek akar elnevezni. (Kairos egy görög genius, a döntő pillanat geniusa.)

A munka három kötetben nyert testet. Az első kötet még 1903-ban jelent meg; ezt részletesen ismertettem Szemlénk 1903. évfolyamában. (30. kötet 653.) Ebben az eddigi közgazdasági tudományos rendszerek birálata után, egy uj rendszernek szükséges voltát bizonyitja és kifejti, hogy a közgazdasági rendszernek kiindulási pontja a gabona. Ugyanebben a kötetben a zsidók, görögök és rómaiak történetét adja elő és előadásában vörös fonál gyanánt a gabona vonul végig a népek sorsa a gabonához füződik, a mig az illető nép (legyen az zsidó, görög vagy római) gabonát saját szükségletének megfelelő mértékben állit elő: addig boldog; a mikor gabonaszükségletét a külföldről kezdi fedezni és saját gabonatermelését elhanyagolja hanyatlani kezd s végre tönkremegy.

1906-ban jelent meg a rendszer 2-ik kötete, benne folytatja ugyanabban a szellemben a népek fejlődési történetét. Az izlam világbirodalma és a nyugoti keresztyén államok vonulnak el előttünk. A frank császárság, a hűbérállamok, a keresztény államokban a pénzgazdaság és a capitalismus fejlődése és a capitalismus az egyházban tárgyaltatnak. Azután a capitalismus a fejedelmek trónján, czíme alatt megismerkedünk Portugal, Spanyolország, Angolország, Francziaország és Németország fejlődésének történetével. Végre a capitalismus a társadalomban jelszó alatt Amalfi, Pisa, Genua, Velencze és Holland történetét szinezi ki saját felfogása szerint.

Ebben az évben 1908-ban jelent meg a 3-ik és az utolsó kötet, »a társadalmi néptest kórtana« alczím alatt. Ebben a kötetben jutunk annak a betegségnek megismerésére, mely annyi népet már elsorvasztott és ma is rákfene gyanánt sorvaszt és ez a capitalismus; ebben a kötetben ismerkedünk meg azokkal a gyógyszerekkel, melyeket Ruhland a népek megmentésére egyedül czélravezetőknek talál.

Ezuttal ez a 3-ik kötet képezi előadásom tárgyát.

* * *

[1]) Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi november hó 27-én tartott ülésén.

Az előbbi kötetekben részletesen kifejtett történeti fejlődések eredménye a következő:

A népek hanyatlásának főoka, a kór, mely a népeket megrontja: a capitalismus. A tiszta terménygazdaság még a munkamegosztásos hűbérállamban sem ismeri a capitalismust. A capitalismus terjedése feltételezi a pénznek meghonositását és a pénzgazdaság elterjedését is. A pénz az egyedüli és fölötte kedvező ápoló talaja a capitalismus terjeszkedésének. A népek fiziológiai és pathologiai fejlődésében három fejlődési korszakot lehet megkülönböztetni. A terménygazdaságot, a pénzgazdaságot és a tőkegazdaságot. A terménygazdaság joga általában és a földbirtok joga különösen, mindig az illető néppel szervesen nőtt (jött létre). A capitalisticus jog általában és a kereskedelmi és hiteljog különösen történeti ismereteink keretében sehol sem jött létre magának a népnek talajából. Ez a jog minden népnél egy úgynevezett »magasabban kifejlődött«, tényleg mindazáltal capitalisticusan teljesen beteg népből hozatott át. A jogtudomány a capitalisticus jognak ezt az áthozatalát »receptió« szóval jelöli meg. A capitalista jogban a világtörténet valamennyi capitalista népeinek közös volta található; mig a terménygazdaság agrárjoga minden egyes népnek szükségletéből fejlődött ki. A kereskedés és pénzforgalomnak ma bárhol érvényes jogtételeit a capitalisták legraffináltabb szerzési vágya évezredek óta készíti. Ez a capitalista jog szüli a megváltozott feltételeket, melyekben a népélet pathologiai kifejlődése különösen halad. Ebben a kórtani fejlődésben rendszerint három fokozatot különböztethetünk meg: a kereskedelmi és kölcsöntőkének fokát, az ipari tőke fokát és a bank és tőzsdetőkének fokát. A társadalmi capitalismusnál a betegség képének fejlődése a következő: a terménygazdaság szerint rendezett népet kereskedők, mint a capitalisticus közgazdaság képviselői, meglátogatják. Minden capitalisticus nép szegény gabonában, de gazdag pénzben és árúban. Minden terménygazdaságos népnek gabonában nagyok a készletei, de pénzben és árúkban szegény. Itt a természetes csere lehetséges. A capitalisticus nép az agrár népnek a gabonafölöslegeiért pénzt ad. Majdnem sejtelem nélkül eladatnak és kivitetnek a kenyértermények tartalékai. Most véletlenül jön egy szűktermésű év. Az ország gabonatermése magában nem elég az éhség csillapitására. A gabona ára lényegesen nagyobb lesz annyira, hogy a külföldről a gabonabehozatal nyereséges. A terménygazdaságos, de éhező nép gabonaszükségletének lényeges részét vásárolja, a hozzá szükséges pénzt kölcsön veszi, visszafizetésre leköti vagyonát, barátjait és gyermekeit, sőt személyes szabadságát. Rövid idő alatt mindez a capitalistáké, a kik most már nemcsak külföldiek, hanem hozzájuk mindazok a szivükben és veséjükben capitalistákká váló nagy földbirtokosok is tartoznak, kik az idegen jogszokások meghonositása folytán a nép kizsarolásában védve vannak. A magvában még egészséges agrár néptestben a capitalismus terjedése ellen a reactio megnyilatkozik. Parasztlázadások törnek ki, melyek néha még megmentik a népet. De ott hol a parasztlázadásokat leverik, a capitalismus az egész közgazdaságot el-

foglalja. Ott is, hol a parasztok győznek, a capitalismus terjedése csak ideiglenesen tartatik fenn, mert a parasztok csak a maguk bajait érzik, ők a capitalismus bajának tárgyilagos természetét nem ismerik és épp azért minden győzedelmes parasztlázadás után annyi zug marad meg a törvényhozásban a capitalismus csiráinak elrejtőzésére, hogy alkalmilag ismét erőre jut. A betegség fejlődése különben most már uj alakot vesz föl. Háboruk és gyarmatok alapitása a parasztokat, ott is, a hol a parasztlázadások győzelmesek voltak, hazájukból kicsalják. A paraszt seregek fényes győzelmei óriási hadi zsákmányokkal gazdagitják az országot. A gazdasági viszonyok az előbbeniekhez képest lényegesen jobbaknak tünnek fel, de mindenesetre gazdagabbak. Egy előbb nem sejtett lendület terpeszkedik iparban és kereskedésben.

A bank- és tőzsdetőke uralomra jut. A gazdagokká lett pénzfejedelmek megveszik a parasztföldeket és latifundiumokat teremtenek luxusbirtokokul. A parasztokkal együtt eltünik a gabonatermelés. A kenyérterménynyel való ellátás a kereskedés föladatává lesz. A középosztály városban és falun eltünik. A gazdagemberek nagy számával szemben a proletárok tömege áll. Hamis külső fény alatt nagyon könnyen elnézik azt, hogy a néptest egészséges, magvas, erős természetét elveszti. Az arany és nyereség utáni futkozás és vadászat, a világuralom vagy legalább a világkereskedésérti uralom vágya az összetartozó népérdekeket az egész világon szétszórja, egészen egyenlőtlen népcsoportokat összeolvasztott, a gabona és az ipar számára szükséges nyersanyagok beszerzését és az iparczikkek elhelyezését mindenfelé szétszórta. A föld bármely viharzugában jelentkező bármely háborgatás, most már a néptestben válságot idéz elő, mely annál inkább egész a velőig hathat, minél jobban terjeszkednek a nemzeti érdekek a külföldön és minél jobban fogytak meg az egészséges alapsejtek, a középosztály, az országban magában. A gazdagok luxusa mindig mértéknélkülibb lesz. Corruptió és az erkölcsök romlása mindenütt érvényesül. Majdnem minden megvesztegethetőnek látszik. A koldulás a szegényügygyel közbajjá lesz. A capitalisticus fejlődés az utolsó válságra tör. Mindig többen és többen az uralkodó állapotokat tarthatatlanoknak nézik. Mivel azonban a capitalismus betegsége e néptestnek majdnem valamennyi részét megfogta, a fel-felmerülő reformtörekvések nem támaszkodhatnak egészséges viszonyokra. A reformjavaslatok ép ez oknál fogva az uralkodó beteg állapotok fejlődésének irányzatában vannak kigondolva és mint socialismus, communismus és anarchismus ismeretesek. Az állam hatalmi eszközei már régóta csak a capitalisticus érdekek szolgálatában állanak. A capitalisták uzsorás nyereségeinek behajtására számtalan háborut visel. Egy bizonyos időtől kezdve azután magában az országban is megkezdődik a gazdagok harcza a zsákmányért, a mivel azután socialis forradalmi áramlatok és a külső ellenségek támadásai kapcsolatosak. Az utolsó óra megkondult, a mely rettenetes vérjelenéseivel ott nagyon hosszúra nyúlhat, a hol némileg hasonjogú külső ellenségek hiányzanak.

* * *

Annyi néphulla fekszik már a tudomány bonczoló asztalán, hogy róluk a mai népek egészségi vagy beteg állapotára bátran következtethetünk. Ez a következtetés Ruhland szerint az, hogy a népek korunkban a capitalismus kórában szenvednek.

A capitalismusban szenvedő néptest jellemző symptomáit Ruhland a következő markáns mondatokban adja elő:

A kor uralkodó eszméje: lehetőleg sok pénzt szerezni, akár hogyan és akár honnan! A mezőgazdasági és az agrárviszonyok tekintetbevétele mindinkább háttérbe szorul. A kereskedés és az ipar, a bankok és a tőzsde érdekei lesznek irányadók. A tisztán pénz által uralt piacz örvényében majdnem minden vásárolható árúvá válik.

Az eladósodás állandóan növekszik. Uzsoraszabadság uralkodik. A járadékosok osztálya gyarapszik. Az önálló középosztály megsemmisül. A proletáriatus terjeszkedik.

Növekvő gazdagodással a fényüzés gyorsan elharapódzik. Latifundiumok keletkeznek. A parasztság eltünik. A népesség a gazdasági földekről a városokba vonul és a külföldre vándorol.

Az emberek mindinkább haszonlesőkké, lelkiismeretlenekké lesznek a szerzésben; az erkölcsök és polgári erények meglazulnak; corruptió dominál; választási vesztegetések, a közvélemény állandó meghamisitása vagyonszerzés érdekében általános.

A népnek kenyérterményekben a külföldtől való függésével a szükségévek száma gyarapodik és az árhullámzások erősbödnek.

Az állam nem szolgál többé az igazságosságnak, hanem a gazdagok szerzési czéljainak. A háborúk a gazdagok vagyonszerzési módjaivá lesznek.

Hogy a proletárok növekvő száma a gazdagok érdekeinek uralkodó politikájával kibékittessék, állampénztárból való ellátásuk kényszertársulati szervezetek meghonositásával kezdődik. Az állami pénztár szükségletei nagyban növekszenek.

A gazdagság állami politikája capitalisticus kereskedelmi szerződésekhez, capitalisticus gyarmatositáshoz és világpolitikához vezet. A háborus évek száma erősen gyarapszik.

A népesség elégedetlensége nagyobbodik. Socialismus, communismus és anarchismus szervezkedik. A házasságtörés szokásosá válik, a népesedés csökken, emberhiány mutatkozik, polgárháborúk támadnak. A végfeloszlás kezdődik.

* * *

Miután Ruhland korunk népeinél bajaiknak kútforrását a capitalismusban találja, természetes, hogy a capitalismus festésében meglehetősen erős.

Halljuk őt, hogyan szól a capitalistáról:

A capitalista parasita. Egy nép, mely csak capitalistákból áll, nem képzelhető. Mint valódi parasiták szükségük van egy gazdanép (Wirthsvolk) létezésére. Igy találkozunk a zsidó népnél, mikor még agrárius volt, a föniciaiakkal és a kanaánitákkal. Azután megjelentek a zsidó kereskedők és pénzváltók a nagy görög kereskedelmi piaczokon. A keleti capitalisták ott vannak Rómában; követték a világkereskedés irányát Portugálián és

Spanyolországon át Hollandiába, Franciaországba, Angolországba és Németországba. Mindenhová elhozták a capitalistajogot, a mely évszázadok óta kereskedelmi, váltó- és tőzsdejogra oszlik. Mihelyt egy gazdanép közgazdasági viszonyai végük felé haladnak, elhagyják tevékenységük eddigi szinhelyét, hogy másutt letelepüljenek. Az élősdi és a gazdanép közt és épp azért a tőke és a munka közt áthidalhatlan ellentét uralkodik. Nem kell abban a hiszemben élni, hogy a tőke gyüjtött munkaeredmény, mely közgazdasági javak előállitására szolgál. A tőke kisebb vagy nagyobb vagyontömeg, mely a nyereményvágynak szolgál. A tőkések uzsorások, a szó legtágasabb értelmében. Uzsora alatt pedig érti a nyilvánvaló többértéknek szerződésszerű eltulajdonitását vagy megszerzését. A capitalismus szavával oly társadalmi módszert jelölünk meg, a melyben az uzsoraszabadság többé vagy kevésbbé jogérvényes.

A capitalismus kórtani jelenségei a mai népeknél következők:

A capitalisták arra törekszenek, hogy az egész népvagyont árúvá alakitsák át. Az árúforgalom számára az a határozottan uzsorás elv érvényes »lehetőleg olcsón vásárolni és lehetőleg drágán eladni«. Minél nagyobb az árúk tömege a piaczon, annál nagyobb lehet a tőkések nyeresége. Az árú árát a capitalisták mindenféle mesterséggel, a speculatió által határozzák meg, tekintet nélkül a termelési költségekre és a termelők vagy fogyasztók érdekeire. Az egész mai társaság meghajol ezen árak, mint egy bálvány előtt. Daczára az ezer panasznak, melyeket a nép az uralkodó piaczi ár meghatározása ellen emel, ezt a saját teremtett berendezést olybá veszik, mint az Isten mindenhatósága által nyujtott változhatatlan ajándékot. A hivatalos tudomány álmélkodva áll az árak hullámfürtjei előtt és a kereskedelmi ösztön előtt, melylyel a speculánsok a piacz jövendő áralakulását oly találóan megállapitani tudják.

Mielőtt Ruhlandot követnők kórtani szemléleteiből az általa megállapitott gyógyitó rendszerhez, nem lesz érdektelen a capitalismus vázolt rémképét Ruhland hiveinek világitásában is látni. Azok az erős kifejezések, melyekkel a tőke és hatalma R. könyvében folyvást részesittetik, az olvasóban természetesen azt az érzést kelti, hogy anticapitalisticus felfogással áll szemközt. Ugy látszik ezt maga R. is érezte, mert kiadójánál megjelent Klapper Edmond Leitgedanken aus Pr. Ruhland's System der politischen Oekonomie czimű füzete, s ebben a tőkéről R. vezéreszméit következőkben állitja össze: Egészséges a nép, ha a tőke, melyet megtakaritott »becsületes munkából« folyt, ha ez a tőke azután azoknak a családjában marad, kik azt megszerezték és ha az azoknak vagy utódjaiknak kezeiben mindig a saját munkájuk által gyarapodik és a saját munka által továbbra megtermékenyittetik. Beteg azonban a nép, melynek szervezete és jogi alakulata lehetővé teszi, hogy ez a tantétel jusson érvényre: »hitel: az tőke, — és adósság: az gazdagság«. Ugy, hogy a »munka« a saját tőkével való kapcsolatot már nem tartja elégségesnek, hanem a saját tőke helyébe a hitelt teszi, a legnagyobb hitelképességben az igazi gazdagság teljes értékű helyettesitését látja. A fogalmaknak ez a zavara, melyet a capi-

talisticus közgazdaságtan czéltudatosan hirdet, szükségszerűen arra az eredményre vezet: hogy tényleg a valódi tőke a »munka« kezéből és birtokából ki van csikarva és a capitalisták birtokába ment át, a kik tőke helyett a »munkának« a »hitel« és »adósság« surrogátumát nyujtják, a mi által azután lehetővé teszik azt, hogy a »munka« által előállitott és Isten és természetjog szerint őt egyedül illető eredményből mindinkább nagyobb többérték-részletet a szerződéses megegyezés legcorrectebb utján eltulajdonitsanak.

Nem a magántőke oka a bajnak és ezért nem a magántőke mint olyan távolitandó el. Hanem a tőkének »capitalismus«-sá történt fejlődése a vétkes és ezért a föladat igy hangzik: el kell távolitani a capitalismust.

Ime a finom distinctió. Érzik hogy termelés tőke nélkül nem lehetséges. De anticapitalisticusnak kell lenniök. Meg kell tehát különböztetni a magát jól viselő tőkét az állitólag magát rosszul viselő tőkétől és meg kell különböztetni a tőkét a capitalismustól.

És most térjünk vissza Ruhland rendszeréhez.

Ha a jelenben a népélet minden beteges jelensége a capitalismusra vezethető vissza, ha a capitalismus lényege a nyilvánvaló többértéknek szerződéses eltulajdonitásában áll: akkor a közgazdasági viszás állapotaink igazi meggyógyitása csak a többérték szerződéses eltulajdonitásának mellőzésében kereshető.

Gyilkolás, rablás, lopás, zsarolás, csalás, sikkasztás és hűtlenség mindenki előtt elismert bűntettek a köztársadalom ellen. De az uzsora bűntette, a mely a szerződéses üzlet hizelgő alakjában szokott megjelenni, formális jogrendünk figyelmét elkerülte.

* * *

A czél, melyet el kell érni, a capitalismus hatalmának megtörése. Ezt igen egyszerüen el lehet érni, csak érvényesíteni kell azt, hogy senki mástól többértéket ne szerezhessen.

És most lássuk a rendszer alapját. Már előre megjegyzem, hogy ha socialisták és communisták tervei a társadalmi gazdaság átalakulására utopiás szinüek, Ruhland tervei sem különbek. De ne vágjunk a dolog lényege elé és kövessük Ruhlandot az anticapitalisticus gyógymódjában lehetőleg szó szerint:

Minden szerződésnél, a hol a szolgáltatás az ellenszolgáltatásnak nem felel meg (azaz aránylag nem egyenlőek) a többérték visszaadása jogérvényesen bepanaszolható. Hogyan található meg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyenértéke? Pénzszolgáltatásoknál az országban szokásos kamatláb adja a mértéket; árúknál és ingatlanoknál a »testvérek« közti forgalomban a termelési költség. Ámde a termelési költségek különbözők lehetnek. Itt az átlagos, vagyis a társadalmi termelési költségek lennének irányadók. A termelési költségekhez járulnak még a leirások, a tapasztalaton alapuló elhasználás szerint. Az érték ugyanis nem individualisticus fogalom, hanem az »érték pénz- és jószágszerű kifejezése egy tárgy viszonyának a közgazdasági összességhez.«

De hogy a társadalmi termelési költség minden tárgynál megállapitható legyen, meg kell honositani a könyvvezetési kényszert és a könyvvezetés alapján a bevallási kényszert. A fennálló törvények szerint a kereskedők és a közkereseti társaságok már most is kötelesek rendes könyveket vezetni. A bevallási kényszer adóügyben el van rendelve. »Testvérek és barátok« közti gazdasági titkolózásnak nincsen jogosultsága, csak az »ellenséges testvér« őriz »titkokat.« A könyvvitelnek különben is nagy a gazdasági jelentősége. A kiadások és bevételek számszerű bejegyzése az embert életviszonyainak tervszerű rendjére és így a műveltség sokkal magasabb fokára vezeti. De magára az egész politikai életre is a könyvvitel kötelezettsége a legmesszebbmenő jelentőséggel bir. Hivatalos statisztikánk tulságosan dolgozik még becslésekkel. És a felette hézagos statisztikai adatok alapján zúg a vélemények napi harcza ide és oda. Igazán megbizható statisztikai eredmény feltételezi, hogy az ősadatok közvetlenül az egyes esetekből vétessenek fel. Ha a könyvvitel általános lenne, akkor a mai nagyon is hiányos hivatalos statisztikánk rendszeres közgazdasági könyvvitellé alakulhatna, mely minden fontosabb politikai kérdésre egyszerű, tiszta és számszerű feleletet adna. Vámok emeltetnek és szállittatnak le. Ezen intézkedéseknek hatása a mezőgazdákra, a bérmunkásokra, az ipari vállalatokra ez és ez volt. A nép adósságainak mozgalma rendeltetési czéljaik szerint kitünnék stb. stb.

A piaczoknak általános szervezete a termelési költségek alapján feltételezi, hogy az összes termelésben a syndicatusi rendszer lépjen életbe. Maga a capitalismus felismerte a szabad verseny és az individualisticus gazdálkodás hátrányait és trustöket teremtett. A syndicatus a tervnélküli szabad versenyt a hozzácsatlakozott egyes gazdaságok tervszerű rendjével helyettesiti. A syndicatus a kereskedőt és a speculánst ismét elválasztja a termelőtől és a technicustól, és a termelőnek nyugalmasabb életet biztosit, mig egyidejüleg az eladásnak szervezése a tulságos hitelnyujtást és az észnélküli túlkinálatot megszünteti, minden beteg speculátiót megsemmisit és igy a középár képződését lehetővé teszi. Ezen, a legujabb kor viszonyainak testéhez illesztett szervezési elvek az iparrend régi feladatainak megoldására megadják az irányt. A jövőnek megoldása a syndicatus. A syndicatusi eszmét tehát érvényre kell juttatni a vagyonszerzés egész vonalán. A termelő ismeri termelési költségeit. Ők ez okból legkönnyebben honosithatják meg a társadalmi árakat, a mennyiben a termelési költségek szerint megállapitanák az eladási árakat. Ha ez általában megtörténnék, akkor az árúforgalom az egyenérték és az igazság elvei szerint alakulna. A többérték szerződésszerű eltulajdonitásának korszaka ezzel be van fejezve. Az árútőzsde reformjára többé szükség nincsen, mert a tőzsdék eddig azon uzsorás elven sarkalnak, »lehetőleg olcsón vásárolni és drágán eladni«, a mely elv a syndicatusok korszakában érvényre nem juthat.

A syndicatus lévén az a közeg, mely a társadalmi árakat biztositja: syndicatusi törvényt kell hozni. Az ipartörvény megszünik az individualisticus szabadság alapján nyugodni, hanem

elrendeli, hogy minden foglalkozás syndicatust képez. A syndicatus, mint a társadalom fontos szerve, örök időre alakul. A syndicatusi ár mindig a társadalmi termelési ár. Ott, a hol az egyesnek termelési költségei kisebbek, a leszámolásnál a syndicatus megfelelő összeget visszatart és ebből azoknak a termelőknek kárpótlás adatik, a kik költségesebben termelnek. A contingentálás a közgazdasági szükségletből indul ki. A termelésnek alkalmazkodnia kell a szükséglethez. E mellett mindazonáltal készletekről kell gondoskodni, hogy lehetőleg az átlagárak biztosittassanak. Az egyesnek contingensét a közgazdasági szükséglet fedezésében való eddigi részvétele határozza meg. A szükségletben való változás által igényelt uj megosztás következő elvek szerint történjék: a nagyban való előállitás rendszerint már eléggé ki van fejlődve, ezentul kis- és középexistentiák lehető terjeszkedéséről kell gondoskodni. A syndicatusba csak meghatározott nagyságú üzemek tartoznak közvetlenül, a kisebbeket szövetkezetekbe kell egyesiteni és mint szövetkezetek vesznek részt a syndicatusban.

A syndicatusok alakitására, irányitására és ellenőrzésére közgazdasági országos tanács szerveztetik. E tanács tagjává csak az olyan önként jelentkező nevezhető ki — a birodalmi kanczellár által — a ki a gyakorlati életben érvényesült tehetsége és képessége alapján a kinevezésre méltó. A tanács $^3/_5$ részben ilyen gyakorlati egyénekből, $^1/_5$ részben a legjelesebb jogászokból és $^1/_5$ részben feltalálókból, még pedig technicai és közgazdasági eszmék feltalálóiból áll, ministeri fizetést huznak és személyük támadások ellen külön oltalomban részesül.

Az ekkép átalakult gazdasági életben az állami szervek decentralisatiója szükséges. A társadalom megköveteli, hogy az állami segitség minél közelebb legyen az azt szükségelő polgárhoz. Ez okból falun, minden 1000, városban 500 polgár számára legyen egy-egy államtisztviselő, még pedig csak már idősebb és gyakorlati képzés által érett egyének legyenek ezek. Hasonlóan a Bombay — president — ship berendezéséhez, a birói hivatal, az adóhatóság, a kataszteri hivatal, az ut- és vizihivatal ebben a békebiróban központositandó. Ő azután a helybeli pappal, polgármesterrel vagy a szövetkezet és syndicatus képviseletével a társasbiróság bizonyos nemét képezné. Mindenki nála tanácsot és felvilágositást kérhet. Egy ily szervezet megfigyelne mindenkit gyermekéveitől kezdve, feljegyzéseket vezetne, a melyek azután mindenkinek szolgálatára állanának. Ha az egész közgazdaság gazdaság testvérek és barátok közt, akkor mindenkit abba a helyzetbe is kell juttatni, hogy szomszédjáról épp oly jól legyen tájékoztatva, mint saját testvéréről.

Az igy berendezett társadalomban a legfőbb követelmény az, hogy a mai rendszerben uralkodó magánhitel megszünjék és a pénz- és bankügy nyilvános jellegű szervezése megtörténjék. A hitel szavával azt a jogi viszonyt jellemezi, a mely leggyakrabban és legkönynyebben használtatik föl az uzsorás viszonyok létesitésére. Az egyes esetek ellenőrzése e téren lehetetlen. Ezzel az uzsorával a kamatláb és az egész pénzpiacz igen aggályos módon befolyásoltatik. El kell törülni a magánhitelt és

helyébe a testületi hitelt állitani, mely a Raiffeisen-féle szövetkezetekben, a hatósági takarékpénztárakban, a porosz központi szövetkezeti pénztárban stb. már a mostani viszonyok közt is áldásos hatást mutat. A hitel, a melyet ezentúl magánosok nyujtanak, ne részesüljön jogvédelemben és akkor magától meg fog szünni. De egyuttal gondoskodni kell a pénz és pénztárak, valamint hitelintézetek olyan hatósági szervezetéről, hogy az ország minden részében a pénzforgalom rendszeres legyen és az, a kinek idegen tőkére szüksége van, alkalmas föltételek mellett azt meg is kaphassa.

Milyen lesz már most ilyen viszonyok közt a mezőgazdaságnak helyzete? Az egész agrárprogramm ebből az egyszerű formulából áll: A mezőgazdasági birtok és a mezőgazdasági termények forgalmát közgazdasági módon a társadalmi termelési költségek értéke alapján kell szabályozni. Ha a gazdák egy gabonaeladási syndicatust képeznek, a mely a molnárok vásárló és eladó syndicatusával, ez ismét a sütők lisztvásárló syndicatusával lép üzleti összeköttetésbe: akkor lehetséges az egész éven át az átlagárakat, melyek a termelési költségeknek felelnek meg, változás nélkül fentartani. Mert egy ilyen szervezetnél könnyű a szükséges tartalékokat árúban és pénzben gyüjteni, hogy azután az árhullámzás meggátlására külföldi gabona is vásároltassék. Ilyen szervezetnél a gabonavámok feleslegesekké válnak, mert csak a syndicatusok vesznek és adnak gabonát s ők csak akkor fordulnak a külföldhöz, ha az ország közgazdasági érdeke azt megkivánja. A mi a gabonáról áll, áll az állatokra és más mezőgazdasági terményre is. Mindent szervezett syndicatusok végeznek. A miként igy a termények ára rendszeresittetik, ugy történik az magával a föld árával is. Az általános könyvelési kényszer a rendszeres leirásokkal lehetővé teszi az igazi földérték meghatározását. Ezzel meg van oldva az öröklési jog, feleslegessé lesz az otthon biztositása, a törzsöröklés és a hitbizomány, miután minden speculativ árképződés az ingatlanok forgalmából számüzve van. A mezőgazdasági tehermentesités alig nyerhet nagyobb lendületet mint az által, hogy a mezőgazdasági termények ára a syndicatus rendszere által szabályozva lesz, a pénz- és banksyndicatusok által a kamatláb ingadozása számüzetik és a földbirtok ára hasonlóképp a tárgy árához az előállitási költségek utján határoztatik meg. A földbirtok szabad eladási joga — a mely a mai rendszerben a földbirtok megoszlásánál oly káros hatású — jövőre megszünik. Ha valaki birtokát el akarja adni, átadja azt a nemzeti pénztárszervezetnek, a mely tárgyi értékét készpénzben minden levonás nélkül kifizeti. A helyi békebirónak folytonos feljegyzései, a könyvelési és bevallási kényszerrel kapcsolatban, a földbirtok árát minden pillanatban feltárják. A birtokutód a birtokot ugyanazon az áron, minden pótlás nélkül szerzi meg. A birtok megszerzéséhez a helybeli békebiró a helybeli hitelszervezet elnökének beleegyezésével és a birodalmi közgazdasági tanács ellenőrzésével adja meg a jóváhagyást. A birtokforgalomnál a közérdek magasabb czéljai az irányadók. Birtokszerzők, a kik a népnek vagy államnak ellenségei, a birtokszerzésből teljesen ki vannak zárva. A hol több belföldi jelent-

kező akar birtokot szerezni, a birtokmegoszlás socialis elvei alkalmaztatnak. Ezen birtokeladásoknál a birtok kikerekitése és szabályozása jut érvényre. A közérdek a nagy-, közép- és kisbirtoknak kellő arányosságát kivánja meg. Ezt az arányt a közgazdasági tanács van hivatva megteremteni.

Meglehetősen gyönge a munkáskérdés megoldásának terve. Föltételezi, hogy az uj rendszerben azoknak a munkásoknak a száma, a kik önállóak, fogja képezni a termelők zömét. A hivatásos syndicatusok ugyanis a termelés megoszlásánál a nagytermelők üzemét az eddigi terjedelemre fogják szoritani és a közép és a kistermelők számát lehetőleg szaporitani. Az önálló munkásnak semmi érdeke sincs a munkabért leszoritani és miután az önálló munkás termelése lesz mérvadó a czikkek átlagos árának meghatározásánál a nem önálló munkás, azaz a munkabérben dolgozó bérének magasságát nem a vállalkozó önkénye állapitja meg, hanem a czikk ára, melyet nem a vállakozó, hanem az önálló munkás eredménye szab meg. Ha az önálló munkások száma szaporodik, meg van oldva a munkáskérdés. Az uj társadalmi rend éppen a bérmunkások sorsának enyhitése czéljából a bérmunkások önállósitására is törekszik.

Az, a ki 40 éves koráig hiven, szorgalmasan és becsületesen munkálkodott, és munkabéréből kellő megtakaritásokat tett, önállósitásra tarthat igényt s ebbeli szándékában támogatást nyer. Az azonban, a ki mint bérmunkás ismételten panaszra ad okot, a ki hűtlen vagy tisztességtelen munkájában, a ki mértéktelen, annak nincs semmi igénye az önállósitásra. Ezen szerves felfogásban a bérmunkás helyzete olyan, mint a hivatalnoké. Nagy iparok tőzsdeszerű alapitása száz milliókkal, a melyek rövid idő alatt magasabb bérek ajánlásával munkássereget toborzanak össze, hogy azután a legközelebbi válságnál felét ismét elbocsássák, jövőre nem keletkezhetnek. A legmesszebbmenően decentralizált hatóságok mindenre kiterjedő statistikája gondoskodik arról, hogy a munkaeredmény és a munkabér mindenütt igazságosan kiegyenlittessék. Sztrájkok, kizárások, szerződésszegések és a capitalisticus munkabér-rendszernek más jelenségei jövőre minden jogosultság nélküliek, és épp ezért, mint a sociális béke sulyos megsértése, szigoruan büntetendők. Ha munkaerők valahol nélkülözhetőkké válnak, azonnal másutt találnak alkalmazást. Hol uj nagy feladatokat kell megoldani, mindig elég számú munkás lesz kapható. A közgazdasági tanács vezetése alatt minden, épugy mint most a tisztviselők áthelyezése, könnyen lesz megvalósitható. Proletariatus capitalisticus értelemben nem lesz többé.

Befejezhetnők ismertetésünket; befejezheti kritika nélkül mindenki, ki érzi a rendszer gyöngéjét, sőt érzik maguk Ruhland hivei is.

A gyógyitási mód, melyet a kairologiai rendszer tartalmaz, még maguknak Ruhland hiveinek is nagyon merésznek látszik és a kritika, mely sok oldalról felhangzott, a rendszer párthiveit megszólaltatja. A már emlitett Klapper ez okból igy szól: »Az a körülmény, hogy Ruhland egy igazi »rendszert« adott, megneheziti annak kellő méltatását. Csak a kész rendszert állitja

elénk, de nem jelöl meg sehol átmeneti intézkedéseket, a melyek a most uralkodó capitalisticus rendszerből az absolut nem capitalisticus szervezet jövendőbeli állapotába átvezethetnének. Az átmeneti állapot feltüntetésének elmulasztása folytán a szemlélő (a ki a mai uralkodó és bennünk bizonyos tekintetben hussá és vérré váló capitalisticus nézetekben gyökerezik) a ma érvényes felfogás és Ruhland jövendőbeli képének tulságos merev ellentétei között áll. És ekkor gyakran szükséges erélyesen megemlékezni arról a tényről: hogy itten nem a jövő keddig már megvalósitható napi programmról van szó, hanem egy, csak nemzedékek által keresztülviendő, teljes gazdasági épület épitési tervéről. Hogyan fog egy gazda eljárni, a ki annak világos tudatára jutott, hogy egy, az eddigi üzletberendezéstől teljesen eltérő gazdasági berendezkedés hasznos és szükséges, a ki azonban egyuttal azon bármi okból származó lehetetlenség előtt áll, hogy az uj gazdasági berendezést és az üzemtervet azonnal életbe léptesse? Fogja-e azt, a mi időközben évről-évre javitó vagy pótló épitkezésben szükséges és kivihető, tervtelenül elkésziteni? Nem. Ő ha értelmes gazda, jövendőbeli tervét egész részletességgel ki fogja dolgozni; és azután minden, még a legcsekélyebb pótló épitkezést akkép fogja végezni, hogy az egykor jövendőbeli tervébe beleilleszkedjék. Ebben az értelemben nyujtja Ruhland a közgazdaság teljes uj épületének kész és rendszeres tervét. Nem abban az értelemben, hogy ez az uj épület már holnaputánig kész lehet vagy elkészülnie kellene. Hanem csak abból a czélból, hogy a napnak vagy a következő évek minden egyes törvényhozási rendszabálya a nagy általános terv alapján abból a szempontból megvizsgáltassék, vajjon további haladást tartalmaz-e az egészhez, és az egészbe összhangzó részként beleilleszkedik-e. Ezt gondolja meg mindenki, a ki Ruhland teljes jövőbeli uj épületénél az egyes részeknél ellenkezést érez azért, mert itt túl merev ellentétet vél látni a közt, a mit capitalisticus felfogásunk mellett »gondolhatónak«, »lehetségesnek«, »megengedhetőnek«, szóval megfigyelhető valóságnak találunk, és a közt, a mit Ruhland »idealismusa« mint jövendőbeli lehetséges valóságnak egész positive vall. Az itélet a fölött, mi becsülhető ebben az értelemben valódi, azonnal vagy jövőben valósitható valóságnak, vagy pedig örökre vagy hosszú időn át nem érvényesithető ideálnak: ez az itélet az olvasó subjectiv felfogása szerint különböző lesz.«

Így Ruhland hive! és mi abban a meggyőződésben vagyunk, hogy Ruhland közgazdasági rendszere a mai kor technicai fejlődésében állami, társadalmi és magán hitelviszonyai mellett a gyakorlatban érvényesülni nem fog, de igen is erős ösztönül fog szolgálni, ugy mint eddigi iratai, hogy hamis jelszavakkal az anticapitalisticus támadások szaporodjanak, a nélkül, hogy a capitalismus kétségtelen visszás kinövéseit csökkentené, vagy magát a capitalismust fejlődésében megakaszthatná.

Matlekovits Sándor.

Értéktöbblet és földjáradék.[1])

Mint általánosan ismeretes, járadéknak nevezzük amaz évi bérösszeget, a melyet valamely föld vagy telek használatáért a tulajdonosnak fizetünk. Ekkép a vállalkozó, a ki felhasználja az ingatlant akár mezőgazdasági, akár bányászati, akár gyáripari czélra, a termelésben elért évi nyereségnek kisebb-nagyobb részét átengedi az ingatlan tulajdonosának. A mennyiben a vállalkozó egyidejüleg tulajdonos, a járadék értéke benfoglaltatik az évi nyereség összegében és abban mint ilyen megkülönböztetendő.

E bérfizetés, illetőleg beszámitás nyilvánvalóan csak akkor lehetséges, ha a vállalkozó a termelés és forgalom utján értéktöbblethez jut és pedig nagyobb többlethez, mint a milyen a gazdasági haszon átlagának megfelel. A járadék tehát szükségszerüleg az előállitott összes értéktöbbletnek egyik részét képezi; ily módon a föld- és telektulajdonosok osztozkodnak a munkás és tőkéssel együtt a termelési tényezők által előállitott értéktöbbletben. Feladatunkat képezi tehát ama tényezők meghatározása, a melyek ezen elosztást befolyásolják és a tulajdonosok részesedését számbelileg is meghatározzák. E czélból első sorban tárgyaljuk a földjáradék jelenségét, a mely a járadéknak egyik jól ismert és szembetünő alakja.

A földjáradék, mint tudjuk, akkor mutatkozik, a midőn a népesség szaporodásával és a tápanyagszükséglet növekedésével a mezőgazdasági termelés körének nagyobb mérvü kiterjesztése szükséges. Ilyenkor kénytelenek vagyunk vagy távolabb eső, vagy gyengébb minőségü földeket megmunkálni az eddiginél nagyobb költséggel; avagy szaporitani törekszünk az eddigi terület hozamát, noha ez szintén csak az eddiginél nagyobb tőkével érhető el. E költségnövekedés különösen, a mint az az eddigi terület belterjes művelésénél mutatkozik, szükséges következménye amaz általános jelenségnek, hogy csak adott határig vagyunk képesek szaporitani a munkával arányban az energiatöbblelet az organikus világ segitségével, a mint azt már másutt kifejtettük. Ha elérjük e határt, minden további szaporitás csak fokozott erőkifejtéssel érhető el, a mint ez az energetika második alaptörvényéből is következik.

Időlegesen ugyan kitolhatjuk e határt akkor, ha ujabb physikai vagy vegyi találmányok folytán az eddigi módnál

[1]) Fölolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak folyó évi deczember hó 11-én tartott fölolvasó ülésén.

jobban kihasználjuk a szerves erőt a termelés ideje alatt; avagy akkor, ha technikai eszközök segitségével az erőáttételnél emberi izommunkát megtakarithatunk. De e kulturális eszközökkel mindenkor csak ideiglenesen fokozzuk a termelési együttható számértékét; ezzel csak kitolják a terméshozam csökkenésének kezdő határát. Mihelyt a termelés kiterjesztésével ujból előáll a hozam szaporitásának szüksége, ismét csökken a hozadék. Ez okból és a jelzett természeti törvényre való tekintettel, a hozadékcsökkenést kell általános jelenségnek minősitenünk; ezzel szemben a kulturális fejlődés folytán elérhető hozamnövekedés csak időleges jelenség. Ez utóbbi kivitel nem is érinti az általános törvény lényegét, mivel az mindenkor adott gazdasági rendszerre vonatkozik. Ha e rendszer változik, azzal csak az érvényben lévő határ számértéke változik meg.

E hozadékcsökkenésnek tudvalevőleg hatása van a termények áralakulására és a termények felosztására. Ugyanis kisebb hozammal csak akkor akad vállalkozó a további termelésre, ha a tápanyagok ára emelkedik. Ez esetben az uj vállalkozót az áremelkedés kárpótolja bizonyos fokig ama nagyobb költségért, a mely nélkül a hozam nem szaporitható. Csakis ily módon biztositható a tőkének átlagos jövedelmezősége. Ha a termelés e kiterjesztése általános és abban mindig több és több tőkét használunk fel, ezzel ugyan csökken általánosságban a tőke physikai jövedelmezősége, a mint azt már megállapitottuk.[1]) De viszont magasabb ár mellett a kisebb terméshozam aránylag nagyobb műtermény mennyiséggel lévén kicserélhető, a tápanyagtermelők e költségtöbblete részben megtérül az értékarány megváltozása által és ezzel mindkét termelési kör együttesen viseli annak hátrányát.

Ezekkel szemben a többi tápanyagtermelők, a kik kedvezőbb viszonyok mellett termelnek, kétféle előnyben részesülnek. Egyrészt ugyanazon munkával és tőkével nagyobb tiszta hozadékot képesek előállitani, mint az előbbiek, másrészt e hozadéki többlet még fokozódik értékben az áremelkedés következtében. Az utóbbi termelők ugyan kénytelenek átengedni ez értéktöbbletet a föld tulajdonosainak és ezzel a tőke jövedelmezősége megint egyenlő lesz a tőkések kölcsönös versenye folytán. Fenmarad azonban az átengedett értéktöbblet, a mely mint ilyen a földjáradékot képezi. A földjáradék jelenségében tehát két alkatelem különböztetendő meg: az egyik a physikai tény, a mely a hozadék különbözetében nyilvánul, a másik a gazdasági hatás, a mely azzal egyidejüleg az értékviszony megváltozását eredményezi. Ha sikerül e két elem kapcsolatát és együttes hatását megállapitani, azzal a földjáradék egyenértéke is meghatározható.

A földjáradék jelenségének eme magyarázatát tudvalevőleg Ricardonak köszönhetjük, a ki az elemek eme kapcsolatát és azok jelentőségét elsőnek felismerte.[2]) Munkájában hangsúlyozza

[1]) L. Közgazdasági Szemle 1908. évi folyamában »*Értéktöbblet és gazdasági haszon*« című értekezésemet.

[2]) A kérdés történeti előzményeit és annak későbbi fejlődését részletesen tárgyalja dr. Mattyasovsky Miklós »*A földjáradék*« című munkájában.

nemcsak azt, hogy »a földjáradék az egyenlő tőkével és munkával előállitott hozamok különbözetéből ered«, hanem kiemeli egyuttal azt is, hogy ezzel egyidejüleg a termények értéke is növekszik, minthogy »a gabona árát ama munkamennyiség határozza meg, a melyet annak előállitására forditunk olyan minőségű földeken avagy a tőke ama részével, a mely nem hajt járadékot.[1]) Noha e két tételben megadja a földjáradéknak teljes magyarázatát, mégis többnyire csak a hozadék különbözeteivel foglalkozik és csak mellékesen tárgyalja az ár emelkedését, hatását a földjáradékról szóló fejezetnek végén. Ezt is csak schematikus példában tünteti fel, a melyben az értékemelkedést egyszerű arányszámitás alapján állapitja meg. Ricardoval ellentétben Thünen részletesen foglalkozik az áremelkedés hatásával. E magyarázatában nem annyira a föld különböző minőségére, mint inkább a termelés kiterjesztésére helyezi a nyomatékot. Nyilván a távolság és a szállitási költség növekedésével indokolja a magasabb árakat, a midőn azt mondja: »der Preis des Gutes muss so hoch sein, dass die Landrente desjenigen Gutes, welchem die Produktion und Lieferung des Getreides nach dem Markt am kostspieligsten wird, dessen Anbau aber zur Befriedigung des Getreidebedarfes noch notwendig ist nicht unter Null sinkt.«[2]) Ily módon a fogyasztási központhoz közelebb eső földeken járadékhoz jutunk azért, mert a termelő magasabb áron képes eladni, mint a menynyibe neki a termény előállitása és szállitása kerül. Thünennél tehát a termelés kiterjesztéséhez szükséges áremelkedés képezi a földjáradék alaptényezőjét. Azonban munkájának második részében felemliti még mint ilyet a föld belterjesebb művelését nagyobb forgó tőke felhasználásával, továbbá mint harmadik tényezőt, a föld minőségének javitását álló tőkebefektetés mellett.[3]) Mivel mindkét esetben növekszik az egyenlő tőkére eső tiszta hozadék — különösen ha az álló tőke már amortizálva van, a mint azt kiemeli — ezzel hallgatagon nála is szerepel a hozadéki különbözet mint tényező a járadék értékében. Ha tehát a részletekben különbözik is a két iró felfogása és előadása, mégis mindkettő alapjában véve hasonló módon magyarázza a járadék jelenségét, az egyik azonban inkább a physikai, a másik a gazdasági tényezőre helyez nagyobb súlyt. Ha azon hosszú idő alatt, a mely e munkák megjelenése óta eltelt, számos hirneves iró kétségbe vonja ez elmélet helyes voltát úgy általánosságban, mint a részletekben, sőt ha mai nap is sokan kifogásolják azt, az kétségtelenül ama körülménynyel áll összefüggésben, hogy az elméletnek tapasztalati tényekkel való beigazolása akadályokba ütközik és a tények gyakran össze nem egyeztethetők az elmélettel.

A föld hozamának csökkenése ugyan kisérletezés utján mindenkor könnyen beigazolható. Ha e czélból bármilyen terménynyel bevetett területen az egyes földrészeket különböző módon műveljük meg és arra kisebb-nagyobb munkaerőt és

[1]) Ricardo, Princ. of Pol. Ec. & Tax. p. 37, 38.
[2]) Thünen: *Der isolierte Staat.* 3-te Auflage. Berlin, 1875. I. Teil. p. 225.
[3]) Ugyanaz: II. Teil. 2-te Abt. p. 67—74.

tőkét forditunk, e földrészek hozama valóban különbözik; ekkor »in concreto« összehasonlitás és számitás utján megállapithatjuk azt, milyen arányban csökken az egyenlő tőkére eső hozadéki többlet. Ezt az ujabbi növénytermelési kisérletek is bizonyitják. Tehát a hozadékcsökkenés törvényét, mint physikai tényt általánosságban el kell ismerünk. Azonban e kisérletek alapján kitünik az is, hogy e csökkenés a különböző terményeknél különböző mértékben mutatkozik. Továbbá ha nem mesterséges feltételek mellett, hanem a praktikus gazdaságban törekszünk szaporitani a hozamot, meggyőződünk arról is, hogy a többlet változik a szerint, milyen a föld, minő gazdasági rendszert követünk és minő alakban alkalmazunk uj tőkét a termelés fokozásában. Minden gazda csak pontos, helyi észlelések és kisérletek alapján tudja megállapitani azt, meddig fokozható haszonnal a termelés hozama. Erre nézve alig állapitható meg általános szabály, mert a termelés kiterjesztésével a helyi viszonyok szerint különböző módon változik a hozam az egyes termelési szakban. De annak megállapitása is csak egyéni jelentőséggel bir, mert az csak megadja a módot arra, hogy különböző termelési ágak egybekapcsolásával a helyi viszonyoknak megfelelő jövedelmező ágakat kiválasszuk. De egyenlő árak mellett minden gazdaság jövedelmezősége nem az egyes ágak hozama szerint, hanem az együttes termelésben előállitott összes hozam után lesz megitélhető. Ennek megfelelőleg a hozadékcsökkenés is ezen együttes és átlagos eredményében lesz valóban felismerhető, a midőn gyakran előfordul az, hogy egyik ág csökkenő hozamát teljesen kiegyenliti a másik ág terménytöbblete, a mely utóbbi csak az előbbivel kapcsolatban termelhető. Egyáltalában csakis költséges, sőt kezdetleges viszonyok mellett lehet egyoldalulag fokozni a termelésnek egyik-másik ágát. Az ilyen egyoldalu termeléssel járó hozamcsökkenés, a mely csakhamar bekövetkezik, kényszeriti a primitiv gazdát arra, hogy ujabb irtványföldeket művelés alá vegyen és az előbbiek megmunkálásával felhagyjon. Ez azonban csak addig lehetséges, a mig elegendő szüzföld áll a termelés rendelkezésére. Ilyenkor a föld után sem fizetünk járadékot. Ellenben benépesitett területen ez egyoldalu termeléssel járó hozadékcsökkenés arra kényszerit bennünket, hogy belterjesebb gazdasági rendszerre térjünk át és különböző ágak egybekapcsolásával fokozzuk a hozamot. Ez utóbbi, mint tudjuk, annál nagyobb tökélyre jut és annál változatosabb lesz a termelési ágak kapcsolata, minél inkább növekszik a népesség szaporodásával és a kultura fejlődésével a tápanyagszükséglet. Ennek folytán a jelzett kezdetleges viszonyoktól eltekintve, mindenkor a termelésnek együttes eredménye fogja meghatározni a gazdaság jövedelmezőségét; ennek alapján lesz megitélhető általánosságban a hozadékcsökkenés foka és ugyanennek különbözete képezheti csak a földjáradéknak valódi és tényleges viszonyoknak megfelelő egyenértékét.

Ha ekkép az egyes termelési ágak hozadékcsökkenésének hatása közvetlenül ki nem mutatható mindig a földjáradék jelenségében, még nagyobb nehézséggel jár annak beigazolása, hogy

áremelkedés esetében addig fokozzuk az egyes termények hozamát, a mig az utolsó többlet előállitási költsége megfelel az árnak.

Első sorban az előállitási költségnek pontos és általános megállapitása alig eszközölhető, mivel a mezőgazdasági termelésben, mint emlitettük, összetett termelési együtthatóval van dolgunk, a melynél az egyes terményekre és azok szaporitására eső költséget csak viszonylagos felosztás alapján állapithatjuk meg. E relativ-költség pedig változik mindenekelőtt a megmunkált terület hozama szerint, a mely utóbbi mint tudjuk évről-évre fluktuál és pedig széles határok között; de átlagos termést véve alapul, ugyanaz változik a föld minősége, a gazdasági rendszer és a kulturális viszonyok szerint. Feltéve, hogy nemcsak átlaghozamra, hanem adott gazdasági rendszerre vonatkozólag állapitjuk meg a relativ-költséget, akkor azt is tapasztaljuk, hogy a termelés kiterjesztésénél nem mindig felel meg a költségnövekedés az áremelkedésnek.

Gyakran előfordul az, hogy tovább termeljük az egyik terményt még akkor is, ha a költség az árnál nagyobb avagy legalább haszonnal nem jár; tesszük pedig ezt azért, mert e termény vagy annak hulladéka nem nélkülözhető a többi termények előállitásánál. Ugyszintén azt is tapasztaljuk, hogy áremelkedés esetében valóban fokozzuk az egyik termény hozamát, viszont a másikét ugyanakkor nem fokozzuk, sőt esetleg korlátoljuk. Példa gyanánt felhozhatjuk hazánk mezőgazdaságának fejlődését a mult században, a midőn a forgalmi eszközök tökéletesbitésével és a gabonaárak emelkedésével valóban fokozzuk a gabonatermelést és egyidejüleg korlátoljuk a legelőgazdaságot, noha ugyanakkor a hus ára is emelkedik. Viszont az utolsó évtizedekben az állati termények előállitásával kezdünk intenzivebb módon foglalkozni. Ez utóbbi körülményt ugyan ismét indokolja a gabonanemüek árhanyatlása, a melyet előidéz a tengerentúli államok versenye; ugyanez azonban a magtermelés belterjesebb művelésével is összefüggésben áll, mivel ily módon a nagyobb hozammal törekszünk kipótolni a kedvezőtlen áralakulást. Az utóbbi feltevést igazolja egyrészt a hozam kimutatható növekedése, másrészt ama tény, hogy a gabonaárak esése daczára a földjáradék nálunk folyton növekszik, a mi felismerhető a haszonbérelt földek után fizetett bérösszegek emelkedéséből. A vázolt jelenségekben tehát felismerjük az emlitett tényezők hatását általánosságban, de egyidejüleg olyan kivételek is előfordulnak, a melyek az elmélettel nincsenek teljesen összhangban. E kivételek azonban indokolhatók akkor, ha ugy mint a hozadéki különbözet megállapitásánál nem az egyes termények áralakulását tekintjük irányadónak, hanem az összes tápanyagok párhuzamos áralakulását hozzuk azzal kapcsolatba.

A tápanyagok egyoldalú áremelkedése azért sem lehet irányadó, mert a mennyiség és előállitási költségen kivül a tápérték is szerepet játszik az értékviszonylatban, a mint azt előzetesen megállapitottuk.[1]) Ha tehát kivételes körülmények folytán

[1]) L. Közgazdasági Szemle 1907. évfolyamában megjelent czikkemet *Az értékelmélet mechanikai alapelveiről.*«

valamelyik gabona ára emelkedik, annak hatása többé-kevésbbé a többi gabonákra és egyéb tápanyagokra is kiterjed. A tapasztalat is azt bizonyitja, hogy ha akkor, a midőn gyenge buzatermés mellett emelkedik e gabona ára, a hiányt bizonyos fokig pótolhatja a rozs vagy burgonya hozama. Ha a termés általában silány, a gazda takarmány- és pénzhiány miatt állati tőkéjének egy részét értékesiti és akkor a tápanyaghiány egy részét állati terményekkel pótolják. Ekkép az egyik ágban mutatkozó hiány a tápértékek arányában a másikkal pótolható. E körülmény nyilvánvalóan mérsékli egyrészt a hiányzó czikk áremelkedését, másrészt emeli bizonyos arányban a többi czikk árát, a minek következtében az áremelkedés sem egyoldalú, hanem többé-kevésbbé általános.

Ha az áraknak ilyen kiegyenlitődése bekövetkezik ilyen egyoldalú terményhiány mellett, nem képzelhető el egyoldalú áremelkedés akkor, a midőn a tápanyagszükséglet általános, a mint az előáll a népesség szaporodása avagy igényeinek növekedése következtében. Ilyenkor a kereslet a megszokott arányban kiterjed az összes tápanyagokra és annak megfelelőleg emeli azoknak árát — kivéve talán a kisebb mennyiségben előállitott ama tápanyagok árát, a melyek a vagyonos osztály ellátására szolgálnak. Hogy mennyiben használjuk fel ez általános áremelkedést a mezőgazdasági hozam szaporitására, az mindenkor az adott termelési viszonyoktól függ.

Ha az egyes termények hozama egyaránt fokozható, a viszonylagos előállitási költség mindannyinál emelkedik; ez esetben a magasabb ár minden egyes terménynél valóban megfelel az előállitási költség növekedésének. A mennyiben azonban az adott árak alapján egyik termény hozama nagyobb mértékben fokozható mint a másiké, a termelési ágak felosztása is módosul.

Mivel tehát a hozadékcsökkenés különböző mértékben mutatkozik az egyes ágakban és ugyanaz változik a helyi viszonyok szerint, minden egyes gazdaságban módosul a viszonylagos költség felosztása a hozam mikénti szaporitásának megfelelőleg. Ekkor valóban lehetséges az, hogy egyik-másik ágban aránylag nagyobb költséggel dolgozunk, mint az megfelel az átlagos áremelkedésnek, mert ezzel a másik ág jövedelmezősége még jobban fokozható, mint a nélkül; viszont a másik termelési ág hozamát nem növeljük vagy esetleg korlátoljuk azért, mert az áremelkedés előnye a hozadéki többlet utján más téren jobban kihasználható. Ilyenkor tehát az egyes terményeknél nem mindig arányos az áremelkedés és az előállitási költség növekedése. De mivel minden egyes gazdaságban kisebb-nagyobb mértékben növekszik az összes hozam és ezzel egyidejüleg növekszik az előállitási költségek összege, ezen utóbbi összegnek kell arányban lenni az átlagos áremelkedéssel oly módon, hogy a hozadéki többlet szaporulata, szorozva az egyes termények árával, legalább is megfeleljen az együttes előállitási költség növekedésének. Ezt bizonyitja a köznapi életben szerzett tapasztalat, a mennyiben minden gazda csak akkor terjeszkedik ki üzemében, ha az eredményt az évi mérleg alapján biztositottnak látja.

A hozadékcsökkenés és költségnövekedés ezen általánosabb

értelmezése mellett az elmélet kapcsolatba hozható a mezőgazdaság terén észlelt tényleges tapasztalatokkal. Annak alapján az előbb felhozott példában előforduló kivételeket is könnyen indokolhatjuk. Ha hazánkban a tápanyagok általános áremelkedésével egyoldaluan fokozzuk a gabonatermelést, ezt azért teszszük, mert ezzel jóval nagyobb tiszta hozadékot és energiatöbbletet állithatunk elő, mint az állati terméuyek utján, a melyeknél az előállitott energiatöbblet egy része a táplálkozás közben mozgás és hősugárzás alakjában elvész. A termelés együttes kiterjesztése annál kevésbbé szükséges, mert a művelés alá vett legelők és uj szántóföldek hozama egyideig e nélkül is biztositva van. Midőn ujabban a külföldi verseny nyomást gyakorol az árakra és a követett külterjes gazdasági rendszer alapján a terméshozam még jobb munkával sem fokozható, az állattenyésztésre is nagyobb gondot forditunk, mert belterjes rendszer alapján kisebb területen aránylag nagyobb tiszta hozadékot állithatunk elő; ekkép a hozadéknövekedés kiegyenliti az áresés folytán okozott veszteséget és ilyen kapcsolatban az állattenyésztés is több hasznot hajt. Mindkét esetben tehát a termelés utján előállitható összes eredmény irányadó a termelés kiterjesztésére nézve. Mivel, mint jeleztük, ez idő alatt a mezőgazdasági ágak együttes hozama egyre fokozódik, a földjáradék is folyton növekszik, ugy emelkedő, mint csökkenő gabonaárakkal.

Mindeme körülményekre való tekintettel azt hiszem jobban megmagyarázhatjuk a földjáradékot és annak növekedését a termelés együttes hozadékában mutatkozó különbözettel és az áralakulás általános irányzatával, mint külön-külön az egyes terméuyek előállitásában felmerülő eme különbségekkel. Ez általános irányzatot könnyen megállapithatjuk, ha, mint eddig is tettük, a terméuyhozamokat physiologiai állandók segitségével a tápegység sokszorosában fejezzük ki és annak számértékeit összegezzük. Ha ez összeget egybevetjük az előállitásra forditott összes költséggel, megkapjuk a tápegységnek átlagos előállitási költségét. Ily módon a hozadékcsökkenés átlagos foka a tápegység költségnövekedésében ismerhető fel, a mely irányadó lesz minden gazdaságban tekintet nélkül a foglalkozási ágak minőségére és mikénti kapcsolatára. Ugyanigy megállapitható a tényleges árak alapján a tápegység piaczi ára. Ez utóbbinak kell tehát olyannak lenni, hogy az legalább is fedezze az átlagos költségnövekedést. Ekkép a hozadékcsökkenés határa a piaczi árak átlagában fog érvényesülni és kisebb-nagyobb mértékben az összes tápanyagok áralakulásában fog mutatkozni.

Az egyes terméuyek értékviszonylata egymás között pedig a szerint módosul, a mint azok mennyisége benfoglaltatik az összesitett eredményben a tápérték és viszonylagos előállitási költség alapján. Ily módon az egyes terméuyeknél is kimutatható lesz az összefüggés áralakulás és költségnövekedés között, de nem közvetlenül a termelésnek konkrét adatai, hanem annak átlag eredménye alapján. Ekkor is előfordulnak ugyan kivételek és lehetséges, hogy egyes terméuyek ára ez átlagon felül emelkedik, különösen akkor, ha a termelési ágaknak együttes kiterjesztésével nem vagyunk képesek kielégiteni az egyéni izlésnek

vagy szokásnak megfelelő szükségletet. Az ilyen kivételnek azonban határa van. Ugyanis nagyobb területen a terményszaporitás rendesen aránylagos minden ágban a fogyasztás növekedésével, minthogy a termelés és fogyasztás különféle eshetőségei nagyobb átlagokban többnyire kiegyenlitődnek. De ha az illető terményben mégis nagyobb a kereslet és árnövekedés az emlitett egyéni izlés vagy szokás következtében, akkor a kivételi ár csak azt bizonyitja, hogy a termelési tényezőkön kivül gyakran még más tényezők is érvényesülnek a gazdasági jelenségben. Mint minden téren, ugy az áralakulásban is el kell ismernünk ezen egyéni és társadalmi tényezők befolyását, a melyek következtében a termelés iránya is megváltozik; egyuttal e tényezők az áralakulás utján a földjáradék értékét is befolyásolhatják. De viszont arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy e tényezők csak adott határok között is másodlagosan érvényesülnek; ezekkel szemben a physikai tényezők azok, a melyek megszabják az áremelkedésnek és a hozadék mikénti szaporitásának általános irányát. Ha tehát a következőkben általánosságban akarjuk megállapitani ama határt, a melyet a hozadékcsökkenés és az azzal járó különbözet az áralakulásra és a földjáradék értékére gyakorol, e czélzattal a kivételes körülmények is mellőzhetők, a melyek csak módosithatják, de lényegileg meg nem változtatják az általános eredményt.

Ha ugy mint eddig, S betüvel jelöljük a tápanyagtermelés összegét, A betüvel az annak előállitására forditott tápanyagot, U betüvel az előállitott tiszta hozadékot, itt is ismeretes alapegyenletünkből $(S = A + U)$ indulhatunk ki. Egyuttal figyelembe veendő az is, hogy a tiszta hozadék U különböző alkatrészekből áll, a melyek mint ilyenek megkülönböztetendők, ha meg akarjuk állapitani a hozadékcsökkenés hatását. A tőke jövedelmezőségének tárgyalásánál ez alkatrészeket u_1, u_2, u_3 . . . . . u_x betüvel jelöltük meg. Ha ez alkatrészek az egyenlő tőkével előállitott tiszta hozadékot jelképezik, azokat számértékük szerint lemenő sorrendben csoportosithatjuk, a midőn kapjuk:

$$S = A + U = A + u_1 + u_2 + u_3 \ldots u_x$$

Feltéve, hogy megint u_x jelzi ama legkisebb hozadéktöbbletet, a mely biztositja a tőke átlagos hozamát, a többi hozadék számértéke ennél mindenkor nagyobb. Megállapithatjuk tehát a hozadéki különbözetet, ha annak értékét a többiekből levonjuk, és pedig:

$$U = (u_1 - u_x) + (u_2 - u_x) + (u_3 - u_x) \ldots x u_x$$

Ez egyenletben a különbözetek jelzik ama hozadéki többletet, a mely kedvezőbb viszonyok mellett egyenlő tőkével előállitható. Ha ennek összegét R betüvel jelöljuk és az előbbi egyenletet megfelelőleg módositjuk, kapjuk:

$$R = (u_1 - u_x) + (u_2 - u_x) + (u_3 - u_x) \ldots = U - x u_x$$

Az utóbbi tehát a hozadéki különbözetek összege, a mely mint ilyen a munka és tőke átlagos hozamát meghaladja. Ugyanez

azonos Ricardo különbözetével, a melyet a buzára vonatkozólag számokban megállapit ama feltevés alapján, hogy a legkisebb hozadékban a tőke átlagos jövedelme már benfoglaltatik. A kérdés most már az: minő összefüggésben áll a hozadéki különbözet összege az árakkal?

Addig, a mig elegendő szűzföld áll a termelés rendelkezésére, az esetleges különbözet nincsen befolyással az árra. Ilyenkor a termelési együttható, mint láttuk, megfelel $\frac{S}{na}$ számértékének. Ha azonban a termelés kiterjesztésével a hozadéki többlet egyre csökken, akkor a termelési együttható nem felelhet meg az előbbi értéknek, hanem annál kisebb lesz. Első pillanatra azt hihetnők, hogy e kisebb számértéket megkapjuk akkor, ha megint elosztjuk az összes terménymennyiséget a termelésre forditott összes munkával; mivel hozadékcsökkenés mellett a mennyiség lassabb arányban szaporodik, mint a munka, az uj együttható számértéke valóban kisebb lesz, mint az előbbi. Igy azonban csak átlagos eredményét kapjuk meg a termelésnek. Olyan föld, a mely az átlagnál nagyobb hozammal bir, valóban ad hozadéki többletet; ezzel szemben olyan föld, a melynek hozama el nem éri az átlagot, veszteséggel dolgozik, a mely veszteség idővel felemészti a termelésre szánt tőkét. Ilyen átlag alapján a termelés nemcsak nem fokozható, de egyáltalában fenn nem tartható az eddigi arányokban. A hozamnak minden körülmények között olyannak kell lenni, hogy az biztositsa a tőke átlagjövedelmezőségét. Ennek folytán a tőke átlagjövedelmezősége fogja meghatározni a termelési együttható számértékét a legkedvezőtlenebb viszonyok alapján, a mi egyértelmű azzal, hogy az együttható számértéke a legkisebb hozadék alapján, avagy a legmagasabb munkahányad alapján állapitandó meg. E jövedelmezőség megfelel, mint láttuk $\frac{A+xu_x}{na}$ értéknek, a melynek alapján a munka és tőke ellenértéke teljesen megtérül és a többlet az átlagos kamattételnek megfelel. A termelők együttvéve azonban S mennyiséget állitanak elő, azaz $(U-xu_x)$ mennyiséggel többet, mint adva van az előbbi számlálóban. Ha tehát a legkisebb termelési együttható alapján akarjuk megállapitani az összes tápanyagok forgalmi együtthatóját, avagy máskép kifejezve, ha az összes tápanyagokra nézve a csereforgalomban mérvadó a viszonylag legnagyobb előállitási költség, ezen hozadéki többletet is ugyanazon együttható, avagy költség alapján kell felszámitanunk. Ezt megtesszük akkor, ha nemcsak a számlálóhoz adjuk hozzá e többletet, hanem egyuttal a nevező számértékét is megfelelőleg módositjuk, a midőn kapjuk a mennyiségtan elemi szabványai szerint:

$$\frac{A+xu_x}{na} = \frac{A+xu_x+(U-xu_x)}{na+\frac{na}{A+xu_x}(U-xu_x)} = \frac{S}{na+\frac{na}{A+xu_x}(U-xu_x)}$$

Ily módon kifejezhetjük az összes tápanyagok (S) forgalmi együtthatóját a legkisebb termelési együttható alapján, ha a

munka számértékét a hozadéki különbözet ama hányadával szaporitjuk, a mely megfelel a legkisebb együttható forditott értékének. Egyuttal ezen általános forgalmi együttható a legkisebb jövedelmezőség, azaz a legmagasabb előállitási költség alapján van meghatározva.

A nevezőben feltüntetett hozadéki többlet értékét, mint ilyet, a munkához hozzá nem számithatjuk, de mivel az tápanyagokból áll, megállapithatjuk azt, hány munkanapra elégséges az. Ezt megkapjuk akkor, ha a különbözeti hányadot elosztjuk a munka biologiai egyenértékével *(a)*, a midőn fiktiv munkanapokat kapunk, a melyeket *o* betüvel jelölhetünk. Ennek megfelelőleg kapjuk a szükséges átalakitás mellett:

$$\frac{na}{A+xu_x}(U-xu_x) = \frac{A}{A+xu_x}(U-xu_x) = oa$$

Ha az utóbbi értéket az előbbi egyenletben helyettesitjük. kapjuk:

$$\frac{A+ux^x}{na} = \frac{S}{(n+o)a}$$

E szerint az összes tápanyagok forgalmi együtthatójában a munka az effektiv munkánál nagyobb értékben van felszámitva a szerint, a mint az megfelel a legnagyobb előállitási költségnek, avagy legkisebb jövedelmezőségnek. Tehát minél inkább fokozódik a hozadéki különbözetek tömege és minél inkább csökken a tőke jövedelmezősége, annál nagyobb a felszámitandó fiktiv munkahányad.

Azt hiszem, a mondottakból is kitünik az, hogy az együttható eme meghatározása teljesen megegyezik a költségelmélettel. A midőn azt mondjuk, hogy a termény ára megfelel a viszonylag legnagyobb előállitási költségnek, ez esetben is az összes termények árában több költséget számitunk fel, mint a mennyit az előállitásra tényleg forditottunk. Itt is tehát alapjában véve fiktiv költséget ismerünk el értéktényező gyanánt. E többlet szükségkép megegyezik a fiktiv munkahányaddal, mivel mindkettőt a termelés legkisebb jövedelmezősége alapján vettük számitásba. Ha tehát a tápanyagok összességére nézve elismerjük azt, hogy az ár általánosságban megfelel az előállitási költségnek — különösen ha azt tápegységek alapján határozzuk meg — ez esetben azt is el kell ismernünk, hogy a fentebb meghatározott együttható szerepel mint értéktényező a forgalomban és hogy annak megfelelőleg módosul a műtermények kicserélési aránya. Ezzel ugyan megváltozik a termények felosztása, mint látni fogjuk, de egyuttal meghatározhatjuk e változás kapcsán a földjáradék mindenkori egyenértékét.

Ha mint eddig feltételeztük, minden tápanyag munkakifejtés alakjában a termelésben lesz felhasználva, előbbi alapegyenletünk nem módosul és a rendelkezésre lévő tápanyag összege meghatározza a maximális munkakifejtés nagyságát a munka biologiai egyenértéke alapján. Egyelőre eltekintünk ama körülménytől, hogy a járadékosok maguk is tápanyagot fogyasztanak, a melyhez munka nélkül jutnak. Ez mint alantabb meggyőző-

dünk nem érinti következtetéseink lényegét; az csak csökkenti a termelés tápanyag készletének számértékét és a munkakifejtés egyenértékét. Ezzel szemben változik a második alapegyenlet, a mely feltünteti a termelési együtthatók alapján a javak értékarányát. Ha a tápanyagok értékalakulásaiban az előbb meghatározott forgalmi együttható szerepel, ez utóbbi egyenlősitendő a műtermelés együtthatójával, a melynél egyelőre feltételezzük azt, hogy a tényleges munka aránya határozza meg az értéket. E feltételek alapján a következő két alapegyenletet állithatjuk fel, a melynél a termelés kiterjesztésével járó következmények az értékviszonylatban érvényesülnek:

$$\text{I.}\quad S = A + U = na + ma$$

$$\text{II.}\quad \frac{S}{(n+o)\,a} = \frac{K}{ma}$$

A terméнyek felosztása itt is akként alakul, hogy a tápanyagtermelők megtartják a munka folytatásához szükséges tápanyagot A és a többletet U műtermények ellenében értékesitik. A kérdés tehát az: mennyi műterménynek fog e többlet megfelelni? Ezt meghatározhatjuk a második egyenlet alapján, ha azt megfelelőleg módositjuk:

$$ma \;.\; S = K\,(n+o)\,a$$

$$U = ma\,, \qquad S = (n+m)\,a$$

$$U \;.\; (n+m)\,a = K\,(n+o)\,a$$

$$U = K\,\frac{(n+o)\,a}{(n+m)\,a}$$

A tiszta hozadék tehát az értékegyenlet alapján nagyobb műtermény-mennyiséggel lesz felcserélve, mint az megfelel a munkahányadnak, természetesen azért, mert a tápanyagok értékben növekedtek és a műtermények nem változtak. Ezen műtermménymennyiséget levonva az egész készletből, fenmarad még $\frac{K(m-o)\,a}{(n+m)\,a}$ mennyiség, a melyet a műtermelők saját czéljaikra fordithatnak. Ily módon az utóbbiak csere utján szintén megkapják a termelésben felhasznált tápanyagot és egyuttal értéktöbblet birtokában maradnak, a mely a tőke hasznát képezi. Ekkép meghatározhatjuk a két termelési kör részesedését a következő két egyenletben, a melyben az előállitott terméнymennyiségnek megfelelő egyenérték jelzi az illető kör részesedését az össztermelésben:

$$S = A + K\frac{(n+o)}{(n+m)\,a} = S\frac{na}{(n+m)\,a} + K\frac{na}{(n+m)\,a} + K\frac{oa}{(n+m)a}$$

$$K = U + K\,\frac{(m-o)\,a}{(n+m)\,a} = S\,\frac{ma}{(n+m)\,a} + K\frac{(m-o)\,a}{(n+m)\,a}$$

A tápanyagok értéknövekedésének hatása tehát abban nyilvánul, hogy a tápanyagtermelők az eddiginél nagyobb részt

kapnak a műterményekből és ezzel egyidejűleg a műtermelők részesedése kisebb lesz.

A tápanyagok egyenlete alapján első pillanatra azt hihetjük, hogy $K\frac{o\,a}{(n+m)\,a}$ műterményhányad felelvén meg az értéknövekedésnek, ezen rész képezi a hozadéki különbözet és földjáradék egyenértékét, a melyet a termelők földtulajdonosainak bérfizetés alakjában átengednek. Ellenben $K\frac{na}{(n+m)\,a}$ hányad, a mely arányban áll a tényleges munkakifejtéssel, a vállalkozók és a tőke hasznát képviseli. Közelebbről vizsgálva e részesedést, arról győződünk meg, hogy az adott viszonyok mellett ilyen nagy nem lehet. Ugyanis a műtermelők részesedése, mint láttuk, kisebb a munkahányadnál. Ez következménye ama ténynek, hogy a tápanyagok értéke növekszik és egyszersmind annak, hogy a termelés kiterjesztése következtében a tőke physikai jövedelmezősége csökken. Ha ekkép a műtermelés terén kisebb lesz a vállalkozó részesedése és haszna, fel nem tételezhető, hogy a tápanyagtermelők ennél nagyobb haszonhoz jutnak, mert a tőke egyenlő jövedelmezőség alapján oszlik el a termelés két körében. Ez okból $K\frac{na}{(n+m)\,a}$ hányad nem felelhet meg egészben a vállalkozók részesedésének, hanem abból még egy rész levonandó oly arányban, hogy a részesedés mindkét ágban egyenlő legyen. Ha ezen levonandó, de még ismeretlen részt y betüvel jelöljük, megállapithatjuk annak értékét arányszámitás alapján, ha azt a műtermelők részesedése alapján a tényleg kifejtett munkával, illetőleg tőkével hozzuk arányba, a midőn kapjuk a megfelelő röviditéssel:

$$(n-y):(m-o)=n:m$$
$$y:o=n:m$$
$$y=\frac{on}{m}$$

Ha ezen arányban kisebbitjük a tápanyagtermelők részét, a vállalkozó tőkés valóban egyelő arányban részesedik az értéktöbbletben mindkét termelési ágban. Ennek megfelelőleg a tápanyagok egyenlete módositandó, és pedig:

$$S=S\frac{na}{(n+m)\,a}+K\frac{\left(n-\frac{on}{m}\right)a}{(n+m)\,a}+K\frac{\frac{on}{m}\,a}{(n+m)\,a}+K\frac{oa}{(n+m)\,a}$$

Ha ekkép a tőke részesedése megfelel az átlag jövedelmezőségnek $K\frac{\left(n-\frac{on}{m}\right)a}{(n+m\;a}$ részesedés alapján, nyilvánvaló, hogy a levonás után fenmaradó rész: $K\frac{\frac{on}{m}\,a}{(n+m)\,a}$ szintén a földtulajdonosok birtokába jut és mint ilyen a járadék összegében fog

szerepelni. Megkapjuk tehát a földtulajdonosok összes részesedését, ha azt hozzáadjuk az előbb megállapitott második részhez a midőn kapjuk a járadékot R betüvel jelölve:

$$R = K\frac{\frac{on}{m}a}{(n+m)a} + K\frac{oa}{(n+m)a} = \frac{K}{(n+m)a}\left(\frac{mo+on}{m}\right)a = K\frac{oa}{ma}$$

Ebből kitűnik az, hogy a földjáradék egyenértéke műtermények kifejezve megfelel az összes műtermények ama hányadának, a mely egyenlő a fiktiv munkaérték és a műtermelésre forditott munka viszonyával. Ezzel meg van állapitva a földtulajdonosok tényleges részesedése az össztermelésben. Ha a járadékot pénzben fejezzük ki, annak összege meg fog felelni ezen hányad értékének és a járadékosok ennél nagyobb terménymennyiséget meg nem vehetnek, ezt is csak akkor, ha tápanyagszükségletük máskülönben ki van elégitve.

Ha a járadék egyenértékének alakját kissé módositjuk és azt $\left(R = \frac{K}{ma} \cdot oa\right)$ képletben fejezzük ki, felismerjük azt, hogy annak értéke két tényezőtől függ: az egyik a tiszta hozadék különbözete az átlag jövedelmezőség forditott arányában számitva, a melynek alapján a fiktiv munkahányadot meghatároztuk; a másik a műtermények együtthatója, a mely mint ilyen független a hozadéki különbözettől. Tehát minél nagyobb a hozadéki különbözet jelzett hányada, annál nagyobb a járadék értéke. Egyidejüleg minél nagyobb az előállitott műtermények mennyisége, annál nagyobb a járadékokra eső rész; minél kisebb az egyenlő mennyiségre forditott munka annál nagyobb e termelési együttható számértéke és a földbirtokosok részesedése. Ha ennél tekintetbe vesszük azt, hogy hozadékcsökkenés mellett mindig több és több munkát forditunk tápanyagtermelésre és egyidejűleg a technika segitségével a műtermelés terén folyton munkát takaritunk meg, ebből az következtethető, hogy a hozadéki különbözet növekedésével mindinkább fokozódik a műtermelési együttható egyrészt a terménymennyiség absolut szaporitása, másrészt a munkának relativ megtakaritása folytán. A földjáradék egyenértéke tehát mindkét tényezőnek együttes hatása előtt folyton növekszik: ezek egyike a hozadéki különbözet jelzett hányada, a másik a műtermelési együttható növekedése.

Az előbbi egyenértékben azonban helyettesitjük a műtermelési együtthatót a tápanyagtermelés forgalmi együtthatójával az értékegyenlet alapján a midőn kapjuk:

$$R = \frac{S}{(n+o)a} \cdot oa$$

Ezen alakban a tápanyagtermelési együttható, a mely mint tényező szerepel, kifejezi azt, milyen nagy az összes tápanyagok értékemelkedése, ha azt a relativ legmagasabb költség avagy munkahányad alapján vesszük fel számitásba. Az együttható

számértéke tehát függ a költség növekedés mellett előálló áremelkedés fokától. Ily módon tehát arról is meggyőződünk, hogy a tápanyagok áremelkedése valóban fokozza a járadék egyenértékét, és pedig kapcsolatban a hozadéki különbözettel, a mint azt már Ricardo régen felismerte. Felfogását csak annyiban kell módositanunk a fentiek alapján, hogy a hozadéki különbözet nem teljes mértékben, hanem csak az átlag jövedelmezőség forditott értékének megfelelő hányadban emeli az áremelkedéssel kapcsolatban a járadék egyenértékét. Fentebb már azt is láttuk, hogy a járadék növekszik nemcsak a tápanyagok áremelkedése folytán, hanem azért is, mert ettől függetlenül is növekszik a műtermelési együttható és csökken a műtermények ára. Ha tehát mindezen tényezők hatását röviden és áttekintően egybe foglalni akarjuk, azt akként fejezhetjük ki: a földjáradék növekszik kapcsolatban a jelzett hozadéki különbözet folytonos fokozódásával nemcsak a tápanyagok áremelkedése, hanem a műtermények árcsökkenése következtében. A midőn tehát a kultura haladásával mindnagyobb lesz a tápanyagtermelés köre és egyidejűleg fokozódik a műtermelés technikája, az össztermelésnek egyre nagyobb hányada jut járadék alakjában a föld tulajdonosainak birtokába. E részesedés nagyságát ama körülmény sem módositja, ha a járadékosok a hozadéki különbözet egy részét saját élelmezésükre felhasználják, a mely lehetőséget előbb figyelembe nem vettük.

Ha ez bekövetkezik, a mint az tényleg előfordul akkor, ha a járadékosok a termelésben közvetlenül részt nem vesznek, az ilyen improduktiv fogyasztásra felhasznált tápanyagmennyiség levonandó a hozadéki különbözet összegéből, mivel az mint ilyen csak a járadék egyenértékében szerepel, de mint termelési tőke fel nem számitható. Ezen levonás folytán természetesen kisebb lesz U számértéke és ennek megfelelőleg a műtermelésre forditható munka (ma) is kevesebb. Kisebb munkával egyenlő feltétel mellett megint kevesebb műterményt állittatunk elő. Igy táhát K számértéke is kisebb. Ennek daczára a vállalkozó és tőkés részesedése nem csökken, hanem ugyanaz mint volt előbb, mert a kisebb mennyiségből nagyobb részt kapnak, minthogy a levonandó fiktiv munka számértéke is csökken megfelelőleg a levonás által kisebbitett hozadéki különbözetnek. Ezen fogyasztás ténye tehát semmikép meg nem változtatja a munkás és tőkés részesedését az értéktöbbletben, mivel azzal a részesedési- arány és terménymennyiség egyidejüleg módosul; ezzel csak a járadék értékének összetétele változik meg és ennek megfelelőleg változik a műtermények absolut mennyisége. Egyenlő termelési feltételek mellett tehát a járadék értékének mikénti felhasználása nem módositja az értéktöbblet elosztását a többi gazdasági tényezőknél. Ha azonban a fogyasztás olyan nagy, hogy ezzel megváltoznak a termelés feltételei vagy a tápanyagtermelés körének továbbá kiterjesztése vagy a műtermelés körének korlátozása következtében, ez esetben a járadékok improduktiv fogyasztása valóban kihatással lesz a többi tényezők részesedésére és ennek megfelelőleg módosulnak a fenti egyenletekben előforduló számértékek. De még ekkor is a hatást nem

közvetlenül a fogyasztás ténye eredményezi hanem ama körülmény, hogy termelési körök arányának megváltozásával egyidejűleg physikai tényezők is érvényre emelkednek, a melyek különköző mértékben korlátolják a termelésnek egyes ágait. Ha tekintetbe vesszük e hatást a termelési együtthatóknál és azok alapján módositjuk a termények felosztását az előbbi két egyenletben — az utóbbiak, noha módositott számértékkel, megint érvényre emelkednek.

Megismervén ily módon ama tényezőket, a melyek a földjáradék folytonos emelkedését előidézik, felvethetjük már most ama kérdést: van-e egyáltalában határa ez emelkedésnek és melyek ama tényezők, a melyek annak határt szabnak? Ha figyelemre méltatjuk a járadék értéktényezőinek számbeli változását, azonnal felismerjük e határt. A tőkejáradék egyenletében $\left(R = K\frac{oa}{ma}\right)$ a terménymennyiségen kivül egy munkahányad is szerepel, a mely hányad annál nagyobb, minél nagyobb a tápanyagok fiktiv munkaértéke és annál kisebb, minél nagyobb a műtermelésre forditott tényleges munka összege. A hozadéki különbözettel egyidejűleg *(oa)* számértéke egyre növekszik; ezzel szemben a műtermelésre forditott munka összege vagy lassabban szaporodik, vagy nem változik, vagy esetleg csökken, ha a tápanyagtermelés tiszta hozadéka többé nem szaporitható. Akárhogy növekszik *(oa)* számértéke a hozadéki különbözet növekedésével, nyilvánvaló az, hogy *(oa)* soha nem lehet egyenlő *(ma)* értékével. Feltéve, hogy *(oa = ma)* a hányad értéke egység. Ez azt jelenti, hogy ilyen esetben a földjáradék egyenértékű az összes műterményekkel. A járadékosok tehát az egész értéktöbblet birtokába jutnak és abból a többi gazdasági tényezők semmi részt nem kapnak. Mivel olyan termelés el nem képzelhető, a mely átlagban sem ad hasznot, ebből az következik, hogy *(oa)* számértéke mindenkor kisebb lesz *(ma)* értéknél, a mely feltétel mellett a többi tényezők is részesednek az értéktöbbletben. Mivel pedig mint láttuk, *(oa)* értéke a hozadéki különbözettel áll kapcsolatban, ebből az is következik, hogy a hozadéki különbözet növekedésének és a tápanyagtermelés kiterjesztésének is meg van a határa. E határt közelebbről meghatározhatjuk, ha tekintetbe vesszük ama kapcsolatot, a mely fennáll a közgazdasági tőke jövedelmezősége és az egyéni tőke értéke között, a mely utóbbihoz a földjáis tartozik.

Mint előzetesen megállapitottuk, az egyéni tőkének értéke függ egyrészt a jövedelemtől, illetőleg a haszonrészesedés nagyságától, a melyet a tőke birtoklása nekünk biztosit, másrészt az átlag-kamatlábtól, a mely szerint azt kiszámitjuk. Viszont a kamatláb változik a szerint, milyen a közgazdasági tőke jövedelmezősége. E szerint a kamatláb képezi a kapcsot a tőkének ezen két fajtája között; ennek alapján az egyéni tőkének értéke egyenlő jövedelem mellett a szerint változik, a mint változik a termelésben a közgazdasági tőke jövedelmezősége. Ha az egyéni tőke értékét *Te* betüvel, a közgazdasági tőkét *Tk* betüvel jelöljük, továbbá az egyéni tőke részesedését *R* betüvel és a közgazda-

sági tőke hasznát *H* betüvel fejezzük ki, könnyen megállapitható az összefüggés a kamatszámitás alapján, a midőn kapjuk egységes időre való vonatkozással a fentiek szerint:

$$\frac{H \,.\, 100}{Tk} = P \qquad \frac{R \,.\, 100}{P} = Te$$

Ha az egyéni tőkénél helyettesitjük a kamatlábot *(P)* a jövedelmezőség azon foka szerint, a mely a termelésben a közgazdasági tőkével tényleg elérhető, akkor kapjuk:

$$Te = \frac{R \,.\, Tk}{H} \quad \text{avagy} \quad Te \,.\, H = R \,.\, Tk$$

Az utóbbi egyenlet szerint tehát az egyéni tőke értéke szorozva a közgazdasági haszonnal mindenkor egyenlő a közgazdasági tőke értékének és az egyéni tőke haszonrészesedésének szorzatával.

Mint jeleztük, a földbirtok szintén az egyéni tőke osztályába tartozik, mivel annak értéke tudvalevőleg változik, egyrészt a járadék összege, másrészt az átlagkamatláb szerint. Ha egyelőre nem vesszük tekintetbe az egyéni tőkének egyéb nemeit, a fenti egyenlet a földbirtok értékére és a járadékra is alkalmazható. Ilyen értelemben a járadék *(R)* és a föld értéke *(Te)* egyre növekszik a tápanyagtermelés kiterjesztése következtében és pedig egyre fokozódó arányban. Ugyancsak a közgazdasági tőke összege is folyton növekszik a tőkeszaporodáshoz és a termelés kiterjesztéséhez mérten; e szaporodást azonban korlátolja a tiszta hozadék csökkenése, a melyből — mint láttuk — minden tőkeszaporodás keletkezik. Ugyanigy a közgazdasági haszon is növekszik, de egyre kisebb és kisebb arányban, mivel a tőkeátlag jövedelmezőségét a legkisebb tiszta hozadéki részlet határozza meg.

Az előbbi egyenletben tehát különböző arányban növekednek az egyes alkatrészek, ha a termelés kiterjesztésével az alkatrészek számértéke módosul. Nyilvánvalóan legnagyobb a növekedés aránya a földbirtok értékénél és legkisebb a közgazdasági tőke hasznánál. Ez egyenlet szerint azonban a haszonnak eme kisebb növekedése csak akkor felelhet meg a járadék egyre fokozódó emelkedésének, ha a föld értéke nagyobb arányban növekszik, mint a termelésben alkalmazott tőke összege. Ez esetben a kisebb-nagyobb növekedések egymást kiegyenlitik és a szorzatok értéke valóban egyenlő. A növekedés eme kiegyenlitése valóban lehetséges mindaddig, a mig a föld értéke kisebb, mint a közgazdasági tőke értéke. Ellenben ha a föld rohamos értékemelkedése eléri a tőke értékét, az tovább nem növekedhet, mert el nem képzelhető az, hogy a föld értéke nagyobb legyen, mint a mennyi közgazdasági tőkét érte cserébe adhatunk. Minden vitelképességnek végelemzésben a birtokban lévő közgazdasági tőke, illetőleg árúmenyiség szabja meg határát. Erre való tekintettel az egyéni tőkének maximalis értékét képezi ama tőkemennyiség, a mely az összes termelésben tényleg rendelkezésünkre áll azaz irhatjuk:

$$Max.\ Te = Tk$$

Ebből a fenti egyenlet alapján következtethető hasonló módon:

$$Max.\ R = H$$

azaz a földjáradék egy évi összege soha nem lehet nagyobb, mint a közgazdasági tőkének egy évi haszna. E következtetés — mint látjuk — levonható a tőke eme két nemének sajátlagos természetéből ama kapcsolat alapján, a melyet köztük a kamatláb egyenlő volta létrehoz. Az teljesen független attól, minő értékviszonylat alapján határozzuk meg az egyes alkatrészek számértékét, mert az előbbinek módosulásával az utóbbiak számértéke is megfelelőleg változik. Ennek alapján meghatározhatjuk egyuttal a földjáradék maximalis egyenértékét, ha a földjáradéknak és haszonnak a fenti egyenletekben meghatározott értékeit egyenlősitjük.

Haszon gyanánt felszámitandó a műterményeknek ama mennyisége, a mely a két termelési körben külön-külön a vállalkozók részesedését és hasznát képezi. Ily módon kapjuk a terményfelosztásnak előbbi egyenletei alapján és a szükséges átalakitás mellett:

$$H = K\,\frac{n-\frac{on}{m}}{n+m} + K\frac{m-o}{n+m} \qquad R = K\frac{o}{m}$$

$$H = Max.\ R$$

$$K\,\frac{n-\frac{on}{m}}{n+m} + K\frac{m-o}{n+m} = K\frac{o}{m}$$

$$\frac{n\,(m-o)+(m-o)\,m}{m} = \frac{o\,(n+m)}{m}$$

$$(n+m)\,(m-o) = o\,(n+m)$$

$$o = \frac{m}{2}$$

$$Max.\ R = K\frac{o}{m} = \frac{K}{2}$$

Az utóbbi egyenlet, a mely meghatározza a földjáradék maximális értékét, nyilván azt jelenti, hogy bárminő arányban növekszik a hozadéki különbözet, a tápanyagok ára és azzal kapcsolatban a földjáradék összege, annak egyenértéke soha nagyobb nem lehet, mint az összes műtermények felerésze. Ez a legnagyobb érték, a melyet a földjáradék valaha elérhet. Mint láttuk a járadéknövekedést korlátolja egyrészt az azzal együttjáró haszon és kamatlábcsökkenés, másrészt ama körülmény, hogy az egyéni tőke értéke nagyobb nem lehet, mint a mennyi közgazdasági tőkét érte a legkedvezőbb esetben adhatunk.

Ebből visszamenőleg megint az következik, hogy az esetben, ha a járadék eléri e határt, a tápanyagok ára többé nem növekedhet és a termelés köre tovább ki nem terjeszthető veszteség nélkül. Tehát a járadékkal együtt a tápanyagtermelés kiterjesz-

tésének is meg van a határa és pedig azért, mert ama tényezők, a melyektől függ a termelés kiterjesztésének lehetősége és a melyek mint ilyenek egyuttal a járadék növekedésében nyilvánultak, az adott gazdasági viszonyok mellett többé nem érvényesülhetnek. Ha a földjáradék értéke nem növelhető se a hozadéki különbözet révén, se az áremelkedés folytán, nem áll érdekében se a föld tulajdonosának, se a tőkésnek a termelést tovább fokozni, mivel azzal ujabb értéktöbbletet elő nem állithat. Ezzel a tápanyagok forgalmi együtthatója egyenlő termelési feltételek mellett állandó számértéknek fog megfelelni. A műtermelésnek ugyan nincsen ilyen határa, minthogy elméletileg a termelési együttható számértéke egyre növekedhet a technika tökéletesbitése folytán. A műtermények tehát ezen határon túl is szaporithatók. De mivel ekkor ujabb energiatöbbletet elő nem állitunk, szükségszerüleg folyton csökken a szaporodó műtermények értéke és azok szaporitásával az eddiginél nagyobb haszonhoz nem juthatunk. Ez utóbbi körülmény feltétlenül szintén hátráltatja a műtermelésnek további fejlődését. Ilyen viszonyok mellett a gazdasági viszonyok minden téren állandósulnak és elérjük a Stuart Mill-féle »nyugvó állapotot« mindaddig, a mig a gazdasági visszafejlődés be nem következik

A feltételek, a melyek alapján megállapitottuk a földjáradék maximális értékét, szintén olyan kedvezők, hogy azok módositásával az érték csak kisebb lesz. Levezetésünkben a munkát biologiai egyenértékben számitottuk. Ha a munkabér ennél nagyobb, e körülmény, mint tudjuk, kisebbiti a tőke hasznát. A kisebb haszonnak a földjáradéknak kisebb értékmaximuma fog megfelelni. Ha tehát gazgasági egyenértékben számitjuk a munkát, a földjáradék többé el nem érheti az előbbi határt. Hasonlókép az egyéni tőkénél csak a föld értékét vettük számitásba. Fenti egyenletünk azonban az összes egyéni tőke értékének meghatározására vonatkozik. Ha tehát a földtulajdonoson kivül még mások is részesednek munka nélkül az össztermelés bizonyos hányadában, ez utóbbi részesedés is felszámitandó a földjáradékkal együtt az egyéni tőke értékének megállapitásánál. Ez esetben tehát a különféle egyéni tőkék összes részesedése lehet csak egyenlő a közgazdasági tőke hasznával, a mely körülmény ismét korlátolja a földbirtokos részét és a földjáradék növekedésének határát. Mint látjuk, a fenti feltételek módositásával, a földjáradék soha el nem érheti a jelzett maximumot. Ez utóbbi tehát a valóságban nem is maximális érték, hanem tulajdonkép határérték, a melyet a földjáradék ugyan mindjobban megközelithet, de soha el nem érhet.

Jankovich Béla.

Tolna vármegye közgazdasági leirása. IV.

A gazdasági állatok minőség szerint szintén három osztályba soroztattak és a szerint értékeltettek. Igy megállapittatott, hogy

	1-sö osztályú	2-od osztályú	3-ad osztályú
egy bika	200 frt	150 frt	100 frt
egy tehén	80 »	60 »	40 »
egy ökör	150 »	100 »	80 »
3-ad fű tinó	70 »	60 »	50 »
3-ad fű üsző	50 »	40 »	30 »
rugott borjú	30 »	20 »	15 »
ménló	300 »	250 »	200 »
herélt vagy kancza	150 »	100 »	80 »
4-ed fű csikó	220 »	180 »	120 »
3-ad fű csikó	140 »	120 »	100 »
rugott csikó	60 »	50 »	40 »

Meg kell itt jegyeznem, hogy a lóanyag ilyetén értékmegállapitása a határozat világos rendelkezése szerint csakis a közönséges méneses lovakra terjedt ki, mig a földesurak által luxus használatra tenyésztett magasvérű és kiváló küllemű hámos lovak és paripákra e becsár megállapitás nem vonatkozott.

Gőbölyök, mint első osztályú ökrök értékeltettek.

A juhok a faj és gyapju minőség értékeléssel szintén három classisba soroztattak. Az »egészselymes és egy nyirésűeknek« párja 25 frtra. A »félselymes és két nyirésűeknek« párja 15 frtra, az »ordinári« vagy közönségeseknek párja 15 frtra szabattak meg.

Hogy a juhoknak a többi állatárakkal szemben ily látszólagosan túlmagasra szabott becsértékét megérthessük, figyelembe kell vennünk azt, hogy ezekben az években a juhtenyésztés képezte a legjobban jövedelmező s igy legfontosabb gazdasági ágat. A Napoleoni háborúk következtében a gyapju oly rendkivül magas áremelkedést ért el, s oly nagy fontosságú kereskedelmi czikké vált, hogy a juhtenyésztés minden más gazdasági tevékenységet háttérbe szoritott. Mint láthatjuk a vármegye gazdaságaiban a juhállomány nemesitése, finom gyapjas anyajuhok beszerzése és a faj kitenyésztés már számottevő volt, máskülönben nem lehetett volna szó itt »egész selymes és egy nyirésű« juhok árainak beillesztéséről. Az aránylag magas lóárak is szintén a háborús idők következménye.

A »nyájbeli vagy ugynevezett maglós sertéseknek ára páronként 30 frtban, az esztendőseké pedig 15 frtban állapittatott meg.

E közgyülési határozatban részletezett és fentiekben közölt árszabást, valamint az ingatlanok jövedelmének meghatározását a tényleges értékesitési viszonyoknak és a valóságnak megfelelőeknek kell tulajdonitanom, mert Fehér vármegye ugyanazon időben és tárgyban hozott határozatának adatai a közölt adatokkal vagy teljesen megegyeznek, vagy pedig attól nagyon csekély mérvben való, s a pesti piacz közelebbi fekvése által bőven indokolható, emelkedő eltérést mutatnak.

Az állatok és nyestermények most közölt árszabásának adatait igen érdekesen egésziti ki a vármegye közönségének 1811. év november hó 13-án hozott ama határozata, melyben »a megyéjében levő Mesteremberekneк mind a Ruházatra, mind pedig a Házi Gazdaságra nézve szükséges Művszereknek és más mindenféle Munkáknak, napszámoknak árát, sőt a Cselédeknek adandó béreket is meghatározni szükségesnek látta.“

E „limitátiós“ levél -- a minőkkel azokból az időkből más vármegyék és városoknál nem egyszer találkozunk, — a maga elé tűzött feladatot bámulatos pontossággal és részletességgel oldotta meg.

A fenti czim alá vonható összes munkások, ipari munkák és bárminemű cselédek dijazását oly szabatos körülirással és meghatározásokkal állapitja meg, úgy hogy a megrendelő és mesterember soha sem jöhetett zavarba a teljesitett munka értékelését illetőleg.

A limitátió 35 fejezet szerint osztályozza a külömböző iparosokat, munkásokat, ipari készitményeket és munkákat.

E 35 fejezetben felsorolt tételek száma megközeliti, sőt tán túl is haladja az ezeret, s igy bármennyire is érdekesnek találnám e limitátiós levélnek egész terjedelmében leendő közzétételét, a részemre kiszabott helyre való tekintettel ettől el kell állanom.

Mégis, hogy a tételek mibenlétéről tájékozást nyujthassak, teljes egészében közlöm például a lakatosok munkáját tárgyazó fejezetnek összes tételeit.

Lakatosok.

Falakba való Kaptsok munkájáért egy Fonttól .	—	frt.	2 kr.
Vas- Kaptsok' tsinálásért	—	»	3 »
Luggalt Rostélynak tsinálásért Ablakokra egy fonttól	—	»	3 »
Epületre való Srófoknak munkájáért egy fonttól	—	»	4 1/6
Épületbe beállitott Rostélyoknak munkájáért egy fonttól	—	»	4 1/6
Hordók' és Kádok' megabrontsolásáért, minden Abrontsnak munkájától 10 Akóig felveréssel eggyütt	—	»	9 »
Vas-ajtóknak és Tábláknak Závár-pléhvel eggyütt munkájáért egy fonttól	—	»	12 »
Kályha fenéknek vasból való munkájáért egy fonttól	—	»	6 »

Kályha-fenék' Réz rámákkal és lábaival eggyütt egy fonttól	—	frt. 15	kr.
Dupla-ajtóra, négy Tsigás pántokkal, Sarkokkal, és ahhoz való minden szükséges munkával tzinezve	8	» 30	»
eggyes Ajtóra, két felálló Pántokkal, és réz fedeles Pléhvel, Bévonóval, és Závárral	4	» 30	»
Kályhába való Vas — rostély' munkájáért egy fonttól	—	» 6	»
egy Ajtóra tsupa Rézből mindennémű hozzávaló szükséges Eszközeivel	6	» 30	»
Dupla-ajtóra hat Sarokra, hasonlóképen tsupa rézből és mindennémű hozzá való szükséges Eszközökkel	13	» —	»
egy Ajtóra két Pánt, és fekete boritott Frantzia-pléhek Bévonóval és Zárral	3	» 30	»
egy Ajtó két Pánttal, és közönséges Szoba-pléhvel, Bévonóval, és szükséges Zárral	2	» 24	»
Kamara-ajtóra két Pánttal, és eggyes Pléhre Bévonóval	1	» —	»
egy közönséges Ajtó két Pánttal közönséges Kilintsel, és Bévonóval	1	» —	»
egy két szárnyu Ablakra fekete festett munkát Gombjával és Tekeritővel	1	» —	»
Egy két szárnyu fejér Ónnal megfuttatva munkáért	1	» 24	»
egy négy szárnyu Ablakra feketére a' munkáért	2	» —	»
detto detto detto fejér Ónnal megfuttatva	2	» 48	»
egy két detto detto Saluk minden szükséges vasalással	1	» 50	»
Négy szárnyu Saluk minden szükséges Vasalással három nyelvel	3	» —	»
Dupla Pintze-ajtóra való erős Frantzia-pléh' munkájáért, és minden hozzá tartozandóval	3	30	»
egy pár pozsonyi Patkó Sarkantyuval, 's felveréssel	—	» 30	»
egy pár Steklis-patkó, Sarkantyuval és felveréssel	—	» 24	»
egy pár pallározott Sarkantyu felveréssel	—	» 45	»
egy pár Tzipellő, avagy Papucs patkolás	—	» 6	»
Ládára való közönséges Pléh-sarkával, Kultsal, és felveréssel	—	» 36	»
Konyha-almáriomra való Pléh-sarokkal, és hozzá tartozandó felveréssel	—	» 51	
Ládára való Frantzia vagy dupla Pléh-sarkával, Kultsal és felütéssel	1	» 24	»
Almáriomra való fejér Ónnal megfuttatva Pléhsarkokkal, és hozzá tartozandó felveréssel	2	» 30	»
Három fiókos Almáriomra, külső része rézből pléhsarkokkal	1	» 30	»
Hasonló három fiókos Almáriomra való fejér Ónnal megfuttatva, Pléhvel, Vas-szerszámból	2	» 30	»

egy Frantzia-kulcsért egész Vasból	—	frt. 15	kr.
detto detto detto nagyobbért . . .	—	» 16	»
detto detto detto legnagyobbért .	—	» 17	»
egy közönséges Kults	—	» 9	»
Vas-abroncs srófra tsinálásért, és Kultsért a' Gazda' Vasából	1	» —	»
A' Mester' Vasából pedig	1	» 30	»
egy Billeg, a'melly két Betüből áll, és Szivből .	—	» 45	»
egy Vas-akolóért	1	» 21	»
detto Tizenkét Akóig	—	» 57	»
Székekre egy pár fejér Ónnal megfuttatott Kapots	—	» 18	»
detto detto nélkül Kapots	—	» 12	»
Asszonyi Sarkós-Csizma' patkolásért	—	» 6	»
egy nagy Frantzia lakat	2	» —	»
Közel lévő Ajtó', vagy Láda felnyitás	—	» 1	»
Messze lévő Ajtó', vagy Láda felnyitás	—	» 6	»
Nagy Mázsa' tsinállásért minden fonttól	—	» 3	»
egy Vas- référt	—	» 36	»
Mészáros-font vas nyelvel eggyütt való tsinállásáért	2	» —	»
egy Ajtóra való Kilints-kults	—	» 9	»
detto detto Frantzia-kults	—	» 15	»
egy Mérőnek megvasaltatása közép kereszt Vassal, és Fülével ha a' Gazda adgya a' Vasat . . .	1	» 30	»
A' Mesteri Vasból	2	» 30	»
egy Nyóltzadosnak hasonló Vasallásáért a' Gazda' Vasából	—	» 24	»
A 'Mester' Vasából pedig	—	» 46	»
Egy Vas-kályha tsinállásáért minden fonttól . .	—	» 9	»
egy ajtóra való két Pánt-sarokkal, Szegekkel, és Felütéssel	—	» 46	»
detto detto nagyobb detto detto . .	—	» 51	»
detto detto legnagyobb detto detto . .	1	» 15	»
egy Vas retesz Fejével eggyütt	—	» 15	»
detto detto nagyobb Fejével együtt	—	» 12	»
egy Vas-závár	—	» 12	»
detto nagyobb Závár	—	» 15	»
egy srófos Závár	—	» 12	»
detto Nagyobb	—	» 12	»
detto Legnagyobb	—	» 13	»

Eredeti a cserépfedők munkadíjának meghatározása, mely ha a munkás magas házakon dolgozik, 42 kr.-ban, ha pedig alacsony házakon dolgozik 36 kr.-ban szabatott ki.

A mai kínos cseléd- és munkásviszonyok és felcsigázott bérek korszakában nem lesz tán érdektelen, ha a limitátió ide vonatkozó tételeit részletesen közlöm.

Ez szerint évi fizetése volt:

A Férfi Tselédeknek.

Egy négy Lovas-kotsis Tartáson kivül, Ruha-árát is belé számlálván	48	frt. —	kr.
Ha Ruha adatik néki	24	» —	»

Két Lovas-Kotsisnak Ruha-árát is belé számlálván	30	frt.	— kr.
Egy öreg Béresnek a' ki faragni tud	30	»	— »
Közönséges Béresnek	20	»	— »
Kis Béresnek	15	»	— »

NB. A hol Libériás-Tseléd vagyon, Kotsisnak, és Inasnak, Köpönyeg, Mente két Esztendőre, Dolmány, két Nadrág, egy pár uj, és egy pár fejelés Tsizmák egy Esztendőre fognak adatni, a' Béresnek pedig a' fenn-tett Béreken kivül két pár Topánka, vagy a' helyett egy pár Saru fog adatni, és egy pár fejelés, vagy Saru.

Asszony Tselédeknek.

Egy jól kitanult Szakátsnénak általyába	40	frt.	— kr.
Egy közönséges Főző-Asszonynak	24	»	— »
Egy Szolgálónak, a' ki sütni 's főzni tud	20	»	— »
Kisebb szolgálónak	15	»	— »
Egy Dajka leánynak	15	»	— »

A Mezei Napszámosok napszámjok volt.

Kaszásnak, és Kazalozónak Tartás nélkül	—	frt.	20 kr.
Ha Tartást kap	—	»	12 »
Gyűjtőnek, Gyomlálónak és Kötözőnek Tartás nélkül	—	»	12 »
detto detto detto Tartással	—	»	6 »
Petrenze-hordónak, Baglyázónak Tartás nélkül .	—	»	20 »
detto detto detto Tartással . . .	—	»	12 »
Szőllő-kapásosok, Mező, Puttonyos-döntő, Tsöbörhordó Tartás nélkül	—	»	17 »
detto detto detto detto Tartással	—	»	10 »

Az Aratóké.

Arató a' maga Kenyerén	—	frt.	16 kr.
A' Gazda' Kenyerén	—	»	9 »
Kéve-kötő Étel nélkül	—	»	20 »
detto Étellel	—	»	12 »
Szántónak négy Marhával	1	»	— »
detto két detto	—	»	45 »
Öl' Fa-vágó, egy Öltől vastag fából	—	»	24 »
Vékonyból	—	»	20 »

A vármegye közönsége végül a limitátiós rendeletet azzal rendeli közhirré tétetni: „hogy mindazok, a kik ezen »Meghatározást« által fogják hágni, a Nemesek ugyan fenyitő Per alá vettessenek, a Nemtelenek pedig a Tekintetes Törvény-Szék által testbeli büntetéssel büntettessenek meg, és hogy ezen Büntetés mind a többet igérőkre, mind pedig a többet kérőkre ki légyen terjesztve".

A mint látjuk tehát a munkásnak értéke nem a kinálat és kereslet szerint szabályozódott, hanem az uralkodó osztálynak mindenre kiterjedő hatalmi szava volt az, mely a munkáskéz díjazását megállapitotta és e rendelkezésének betartását a hatalmi külső eszközök igénybevételével kivánta biztositani.

A zsarnoki hatalomban túltengő mai munkás szakszervezet helyén ott látjuk a munkaadónak szintén zsarnoki másik szervezetét, bár tán más alakban és vonatkozásokban, de elvi és lényegi hasonlóságban az ugyanazonosság képzetét ébresztve fel.

Bármily szigorúak is voltak azonban ama mègtorló intézkedések, melyek a törvényhatóság által kiszabott ezen ármeghatározásokat be nem tartó egyének ellen alkalmazásba vétetni rendeltettek, mégis — ugy látszik — a közgazdasági élet fejlődése folyamán maguk a kialakuló viszonyok helyezték hatályon kivül a limitátiós árszabás e rendelkezéseit és pedig nem csupán a fokozatos fejlődés és áremelkedés törvényei szerint, hanem a munkásosztály, különösen pedig az épitő iparosok és mezei munkások kereseti vágya által mesterségesen felcsigázott követelések által is.

Ez lehetett az oka kétségkivül annak, hogy a vármegye hét év multán, tehát 1818-ban — bizonyára egykép kivánva védeni a munkaadó és munkás ellentétes érdekeit — azzal az indokolással, hogy „miután részszerint a közönséges tapasztalásból nyilvánosságos volna, hogy a mesteremberek és napszámosok nem tekintvén a mostani környülállásokat, a munkabéreket rendkivül felemeltetni és mindenkor a volt drágasághoz alkalmaztatni követelték", elrendelte, „hogy addig is méglen mindennemű mesteremberek munkái meg fognak határoztatni a kőmüvesek, átsok és más mezei munkásokra és azok napi számokra nézve az egyenlőség ezen Ns. vármegyében megtartasson, és ezek napi béreknek füzetését a Publikumnak nagy terhével kények szerint felemelni ne bátorkodjanak, e következendő meghatározás vitetik végbe, ugy mint" stb. És itt következik az árszabás, melynek tételei az 1811-iki limitátiós levélben meghatározott árakkal szemben jelentékeny emelkedést mutatnak.

Igy a kőmívesmesterek bére csaknem öt-, illetve hétszeresre emeltetett, a mellettük dolgozó napszámosoké két- és háromszorosra, az ácsoké négyszeresre, a cserépfedőké ötszörösre szabatott. A mezei munkások napszámai is jelentékeny, három—négyszeres emelésben részesittettek.

A »régi jó idők« közhelyének zománczán sokat rombolnak le ez adatok, mert ma, midőn a munkabérek fokozódó emelkedése ellen annyi panasz és kétségbeesett szó hangzik fel a tőke részéről, ily rövid időközben éppen nem találhatjuk fel a munkabérek ama rohamos növekedését, sőt e növekedésnek a kereslet részéről való sanctióját, mint a minőt a fentiek tárnak szemeink elé.

A vármegye által emlitett drágaság a Napoleoni háborúk okozta általános pénzszűke és néhány egymást követő rossz termés szükségszerű következménye volt s kétségkivül ez inditotta arra a törvényhatóságot, hogy e súlyos viszonyokat mérlegelve, a munkásság körében nyilvánuló béremelési követeléseket figyelembe vegye.

Arról, hogy e béremeléseket miként fogadta az uralkodó osztály, nem találtam feljegyzéseket.

Ezen limitátiós árszabás azonkivül érdekes adatokat nyujt a fuvarozási szabályok, díjak és kötelességek tekintetében.

Köztudomású, hogy bizonyos mérsékelt díjszabás ellenében a jobbágyság volt köteles fuvarokat szolgáltatni, illetve a fuvarozásokhoz szükséges lovak előállitásáról gondoskodni.

Ez árszabás megállapitja, hogy egy lótól a fuvarpénz, midőn »külsőket« (kétségkivül idegeneket) és hivatalon kivül járókat hordoznak, »stációnként« 45 krajczár, midőn pedig hivatalos ügyekben járó megyebeliek utaznak, stációnként 30 krajczár.

A »Diligence-szekérhez« vagyis a postajáratokhoz szintén kötelesek voltak az adózók lovakat kiállitani, azonban a vármegye ezuttal kimondja, hogy az »adózók lovai csak akkor vétessenek vontatásra segedelmül, ha a Postahivatalnak lovai vagy elégtelenek, vagy pedig hivatalos vontatásban foglalatoskodnak; a conductorok pedig a maga utján arra köteleztessenek, hogy ők az utak rosszaságát, a tehernek mennyiségét, kiválóképpen pedig az adózók lovainak gyengébb alkotmányát illendő figyelembe vegyék és a Helybeli Előljáróktól annyi számú vontatólovat kivánjanak, a mennyi az adózó kára és sérelme nélkül a Diligence-szekérnek elvontatására elegendők fognak lenni«.

»Ennél fogva — jegyzi meg a határozat — a szükséges lovak számának meghatározását tanácsosabb volna a Helybéli Előljárókra, mint sem magukra a Conduktorokra bizni.«

A postai vontatásra kiállitott egy ló utáni vontatási díj státiónként 45 krajczárban állapittatott meg, arra köteleztetvén egyuttal a Conductorok, hogy »a szokásban levő borravaló egyedül a vontató adózónak adattasson«.

A porták kiigazitása czéljából az 1827 : VII. törvényczikkel elrendelt 1828-iki országos összeirásoknak rendelkezésemre álló egy összesitett hivatalos példánya, mely bár népszaporodási és gazdasági tekintetben bővebb és részletesebb felvételekre terjed ki, nem nyujtja az előző népszámlálási eredményekkel való alapos összehasonlitás lehetőségét már csak azért sem, mert a rovatok és kérdőpontok az előbbi népszámlálási tabellák rovataival szemben több eltérést mutatnak.

Ehhez járul még ama körülmény, hogy az összeirás adatai az adóegységek megállapitására szolgálván és feljegyzéseik adókirovási szempontok által vezéreltetvén, a jövedelmek megállapitásában, a földhozadékának meghatározásában és értékelésében túlzottan enyhe elbirálás szerint vétettek fel.

Az országos összeirásnak végleges eredményeit az alábbi kimutatásban adom:

Adózó személyek (16—60 évesek, nősek és nőtlenek és mindkét nembeliek)	67.383
Honorátiorok	29
Polgárok	—
Jobbágyok	12.411
Zsellérek	10.612
Háznélküli zsellérek	4.541
Szolgák	1.329
Szolgálónők	465

Kézművesek	3.366	
Kereskedők	131	
Tőzsérek	85	
Adó alá eső házak	23.092	
Az adózók bevetett földjei	176.524	pozsonyi mérő.
Az adózók jövedelme földjeik után	118.150	R. frt.
Az adózók termése	458.221	pozsonyi mérő.
A termés piaczi értékban	326 820	R. frt.
Az adózók rétjei	52.432	kaszás.
Az adózók jövedelme rétjeik után	51.677	R. frt.
Házadó	13.324	R. frt és 10 kr.

E kimutatás az adózó népesség teljes számszerű megállapitásához szükséges teljes adatokat nem szolgáltatja, mert az 1—16 éves családtagok létszámát fel nem tünteti.

A kézművesek számának növekedése a kisipar jelentékeny fejlődéséről tesz tanubizonyságot, ugyszintén a kereskedelmi élet fokozatos fejlődését állapithatjuk meg a kereskedőknek immár jelentékenyre növekedett létszámából.

A kimutatás rovatai között uj a tőzséreké. A pénz közvetitésével és kölcsönadásával foglalkozó ily egyének közül, kiknek ez üzletág kizárólagos élethivatását képezte, 85 élt a vármegye területén.

A bankárok e tekintélyes száma könnyen megérthető abból a körülményből, hogy azokban az időkben pénzintézetek nem léteztek s az ezeket pótló káptalani pénztárak pedig a kölcsönök folyósitása és kiutalása körül legtöbb esetben épp oly nehézkesek voltak, mint ma is bizonyos konzervativ jellegű jelzálog-hitelintézetek s igy mindazok, a kiket körülményei e drága czikk sürgős megszerzésére utaltak, kénytelenek voltak ez egyénekhez fordulni; hogy minő áron és mily óriási kamat mellett nyertek azután a pénzkereső igények kielégitést, azt mindnyájan jól tudjuk s igy példákat felhoznom felesleges lenne.

Feltünő továbbá, hogy a kimutatásnak »Polgárok« czimű rovata üresen maradt; mely rovatba soroztattak ezek, nem tudtam felfedezni.

Ez összeirás rendeltetésénél fogva beható vizsgálat tárgyává kivánva tenni a gazdasági élet különböző jelenségeit, számszerű adatokkal állapitotta meg a bevetett földek nagyságát a termelt nyersanyag mennyiségét és értékét s az ezekből származó jövedelmeket.

Az összeirás megállapitja, hogy a nem nemes népesség bevetett földjei 176.524 pozsonyi mérőt = 88.262 magyar holdat tesznek ki. Miután előzőleg már láttuk, hogy a földek akkortájt már hármas forgó szerint müveltettek, bizvást megállapithatjuk, hogy a nem nemes népesség kezén levő összes termőterület (88.262 magyar hold + ennek a területnek fele) összesen 133.000 magyar holdat tett ki.

A kimutatás adatai szerint bevetett 88.262 magyar hold állitólag 458.221 pozsonyi mérő gabonát termett, mihez képest a gabonanemek különböző súlyára való tekintettel, egy mérő gabonát átlagos 50 kilogramm súllyal számitva, mai súlyegység

szerint a termés összes mennyisége kereken 230.000 métermázsa gabonát tehetett ki. Igy tehát egy magyar hold termett átlagosan 2¼ métermázsa gabonát.

E terméseredmény ily becslése, ha mérlegeljük a bekövetkezett intenzivebb gazdálkodást, a földek jobb megmunkálását, a megszaporodott állatállományt, valóban tulzottan alacsony, mert hisz ennél az átlagnál még az 1720-iki összeirás is, mely szintén az adóalapok felvételét szolgálta, nagyobb termésátlagot mutat fel.

Hasonlóan érthetetlen képet ad a termés piaczi értékének megállapitását és az adózók jövedelmét feltüntető két rovat adatainak egybevetése.

A fenti terményeredmény piaczi értéke állitólag 326.820 r. forintot tett ki, mig ennek ellenében az adózók összes jövedelme, mely alatt kétségkivül csakis a tiszta jövedelem érthető, 118.150 r. forintban van feltüntetve.[1])

Szintugy érthetetlen a bevetett földek területének és az ez után feltüntetett pénzbeli jövedelem összegének egybehasolitása. Ez szerint 1 frt 35 kr. lenne a holdankénti jövedelem, holott a 2½ q holdankénti gabonatermés eladási ára ez összegnél sokkalta nagyobb értéket képviselt; a brutto és netto bevétel közötti különbözetet pedig nem lehet az akkori csekély munkabérek mellett indokoltan az üzemi költség terhére könyvelni, különösen ha figyelembe vesszük, hogy e számitásoknál mindenkor csak az adózó, tehát paraszti soron levő egyének munkája és jövedelme forog szóban.

A szántóföld szaporulata az 1780-iki adattal szemben 25.000 holdat tett ki s a népesség valószinű szaporulatával szemben arányos lépést tartott. A rétekről ugyanezt mondhatjuk, melyek területe az 1780-as összeirással szemben 10.500 kaszással növekedett.

Az összeirás a bortermelésre vonatkozó részletes adatokat következőkben tárja elénk:

Az adózók szőleinek területe 34.540 pozsonyi mérő = 10.800 kat. hold.	
Az adózók jövedelme szőleik után	26.771 r. frt 04 kr.
A szőlőmiveléshez szükséges kapások, illetve munkások száma 60.071.	
A szőlők termése	156.879 akó.
A szőlők termésének átlagos értéke	202.857 r. frt 44 kr.
Gyümölcsösök és szilvások területe	30 kaszás (1000 □ öl)
» » » jövedelme . . .	54 r. frt.

A szőlőterület tehát, mely 1780-ban 2.973 kat. holdat tett ki, ezen térmértékre való átszámitással 38 év alatt 8.000 kat. holddal, tehát csaknem 300%-al szaporodott.

Az összeirás szerint egy kat. hold szőlő termett átlagosan circa 15 akó bort, mely akónként 1 r. frt 30 kr. piaczi átlagos értékkel van felvéve; igy tehát egy kat. hold brutto jövedelme mintegy 20 r. frtra lenne tehető az összeirás szerint, holott köz-

[1]) Az 1830. év körül a budapesti piacz átlagárai szerint volt egy pozsonyi mérő = 2 véka buza 4 frt 34 kr., rozs 3 frt, árpa 2 frt 29 kr., zab 1 frt 90 kr., kukoricza 2 frt 86 kr.

ismert dolog, hogy ugy a bor termések mennyisége, mint annak értékesitési árai — nem véve figyelembe a megyebeli borok kitünő hirnevét és nagy kereskedelmi értékét — a feltüntetett holdankénti termés mennyiséget, különösen pedig a fenti táblázatban kiszámitott borár-átlagokat tetemesen tulhaladták. Feltünő nagy az összeirások szerint a szőlőmunkások száma, egy kat. holdra eső hat munkással.

A gyümölcsösök és szilvások területe az összeirás szerint jelentéktelen.

Az 1820-iki összeirás úgyszólván az első, mely a megyebeli állattenyésztés számszerű felvételére kiterjesztett.

E felvételeket az alábbiakban közlöm, de azok áttekintésénél ismét nem szabad felednünk azt, hogy az itt feltüntetett állatlétszámba csakis az adózók állatai soroztattak, a nemesi renden levőké ellenben azok között nem foglaltatik.

A vármegye területén volt tehát e felvétel szerint az adózók tulajdonában:

Igás ökör	10.106 darab
Anyatehén	9.381 »
Meddő tehén	1.794 »
3 éven túli tinó és üsző	1.398 »
2 » » » » »	1.701 »
3 » » kocsi- és ménes-ló . .	22.360 »
2 » » » » . .	870 »
1 éves juh	14 966 »
1 éves sertés	11.237 »
1 éves kecske	43 »

Bizonyságot szolgáltatnak ez adatok az iránt, hogy az adózó polgárok a nagy szarvasmarha- és ló-állománynak egyenlő gazdasági jelentőséget tulajdonitottak.

A szarvasmarha-tenyésztés, mely az anyatehenek eléggé magas számából következtetve, jelentős lehetett, kiváló fontosságú volt a tej és hústermelés, valamint a földmívelés tekintetében, mig a lótenyésztés különös fontosságot nyert ugy a fuvarozások, az akkori egyedüli szállitási eszköz és igy tekintélyes jövedelmi forrás minél intensivebb kihasználása, mint a lovaknak a szántás-vetési munkákra különösen a németségnél való csaknem kizárólagos alkalmazása miatt. A három éven felüli lovak magas létszámát kétségkivül a hámos lovak teszik ki, mert a ménesbeli két éves lovak csekély létszámából aligha következtetünk a három éven túl levő lovak ménesbeli nagy számára, s igy nincs kétségem az iránt, hogy az adózó polgárság hámos lovainak túlnyomó része kancza volt, mely igázáson kivül még csikónevelésre is használtatott s a csikók istállózva neveltettek. Uraságí ménesekből vagy pedig más lótenyésztő vidékek gazdáitól való lóvásárlás kétségkivül ritkán fordult elő, s kivált az apamének beszerzésére szoritkozott.

Bár ezek szerint e kimutatás az igás állatállomány létszámának és a szántóföldek területének számszerű pontos ismeretét nyujtja, ez adatokat még sem használhatjuk fel arra, hogy csak megközelitőleg is képesek legyünk megállapitani a

gazdasági berendezkedés és a végzett földmunka minőségének egyetlen valódi értékmérőjét, a szántóföldek holdszámára eső igás állatállományt. Nem lehet felednünk első sorban ugyanis azt, hogy e kimutatás szerint számitható igás erőállomány nemcsak az urbéresek földjeit munkálta, hanem ugyanez használtatott fel az urasági földek legnagyobb részének megmívelésére; azonkivül teljesen ismeretlen előttünk ama körülmény, hogy a csakis jobbágyi terhet képező fuvarozási kötelezettség az igás erőnek mily nagy %-át vette igénybe, illetve mennyit vont el a gazdasági munkálatoktól.

Bármint legyen is, a fenti statisztikai adatokban kitüntetett ökör- és lólétszám kétségkivül leghathatósabb bizonyság arra, hogy az egy évszázad előtt uralkodott nagy állathiány immár teljesen megszünt, s a jobbágyság földjeinek megmíveléséhez szükséges igás erővel bőven rendelkezett.

A gyapjunak még mindig tartó magas árai miatt a juhtenyésztés szintén rendkivüli szerepet játszik, mely a jobbágyság kezén levő juhlétszámban kifejezésre is jut.

Biztos tudomásunk van azonban arról, hogy az összeirásban kitüntetett juhlétszámon felül — nem tekintve a földesurak nyájait — még rendkivüli számú birkanyájak éltek a vármegyei uradalmak kiterjedt legelőin.

A XIX. század elején sajátságos gazdasági iparág gyanánt kezd felvirágzani és mindnagyobb mérveket ölteni a birkatenyésztés. A »fejérvári pusztaságon«, mely elnevezés alatt a budai hegyek alatt délre elterülő s a Balaton, Duna és Baranya vármegye által határolt óriási területeket értették, külföldről, különösen Németországból mind több és több haszonbérlő jelentkezik, kik az itteni uradalmak nagy kiterjedésű és kitűnő minőségű legelőit kibérelvén és azokon ideiglenes hodályokat emelvén, a magukkal hozott törzsnyájakból nagyszerű juhászatokat állitottak fel.

Ezek a bérlők voltak azok a birkás gazdák, pusztamesterek (Schäfer, Pusztenmeister), — mint őket közönségesen nevezték, — kikre még atyáink elbeszéléseiből emlékezhetünk, s kiknek nem egy, ma már teljesen magyarrá vált ivadéka él közöttünk.

Nem egyszerű és paraszti sorban élő juhászok voltak ezek a bevándorolt juhtenyésztők, hanem értelmes, tanult és a gazdasági pályára gyakorlatilag képzett egyének, kik foglalkozásukat rendszeresen űzték és oly jelentős gazdasági iparág gyanánt tekintették, hogy annak előrehaladása és fejlesztése czéljából magok között czéheket alakitottak, sőt pásztorok gyanánt is csak czéhbeli minősitéssel ellátott egyéneket alkalmaztak.

A czéhek főgyülésüket évenként Szt. Mihály napon Fejérvárott tartották; kerületi gyüléseiket pedig Simontornyán és Dombovárott.

A gyapjuértékesités központja szintén Fejérvár volt, s a fejérvári gyapju prima minőségénél fogva a kereskedelemben kiváló hirnévre tett szert.

E bérlők megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek a vármegye juhállományának szaporitása, különösen pedig nemesitése körül. Kiváló gonddal válogatták meg a törzsnyájakat, tenyésztésre

alkalmas kosokat bocsátottak eladásra, sőt rohamosan meggazdagodván, számos földesúr nyáját is kibérelték, s okszerű vérkeverés által annak anyagát nemesitették és megjavitották.

Daczára a fentiekben vázolt fellendülő gazdasági viszonyoknak, mely hatásaiban a nemesi osztály vagyoni állapotát is bizonyára kedvezően befolyásolta, a föld forgalmi értéke még mindig eléggé alacsony. Az 1834. évből két oly eladást láthatunk, melyeknek objectumai kisebb, de jó minőségű birtoktestek lévén, kellőkép representálják amaz átlagos értéket, melyet abban az időben az ingatlanokért szabad kézből való eladás esetén elérni lehetett. Az egyik eladás nemeskéri Kiss Jánosé, kinek uzdi, borjádi és hódosi pusztáit 254 1/8 hold kiterjedésben (1.200 □ öl) Fördős István, Péter és Lajos, ugyszintén Dobrotzky János örökösei 8000 forintért, holdját tehát nem egész 40 r. forintért vásárolják meg. Hasonlóképen 40 forintért vásárolják meg Dőry Gábortól a szárazdi határban levő 21 5/4 hold ingatlant nevezettnek fivérei és azok örökösei.

Ugy látszik a földnek ára kisebb birtokoknál átlagosan a fenti összeg körül hullámzik a föld minőségéhez képest; nagyobb uradalmak holdankénti forgalmi értéke ellenben ezeknél az áraknál tetemesen alacsonyabb.

Vármegyénk gazdasági életének megvilágitására az 1840-es évekből igen értékes és bő feljegyzések maradtak reánk. Fényes Elek statisztikusunknak »Magyarország leirása« című és 1847-ben megjelent munkájában, mely a legbecsesebb uttörő művek egyikét képezi statisztikai irodalmunkban s mely adatai egy részének megbizhatatlan volta daczára is nagy szolgálatokat tett és számos támasztó pontot őrzött meg a kutató statisztikai tudománynak.

Fényes Tolna vármegye területét 66 □ mértföldre, lakosságának lélekszámát pedig 197.381-re teszi, melyből a nemességre 4.970 lélek esik. Fényes szerint tehát egy □ mértföldre esnék 3.016 (helyesen 2.974) lélek, vagyis a népesség sürüsége tekintetében vármegyénk az ország összes akkori törvényhatóságai között a 13. helyre kerül. A megye területén volt akkor 20 mezőváros, 86 falu 86 puszta, melyekben összesen 25.326 ado alá eső ház iratott össze.

Nemzetiség szerint a népesség következőleg oszlott meg:

Magyar	132.284
Tót	1.076
Német	58.131
Rácz	1.682
Zsidó	4.280

E számok a magyar faj nyilvánvaló túlsúlyát igazolják. A nők száma 9.005-el haladja meg a férfiakét.

Vallásra nézve a népesség közül:

Róm. kath.	125.383
Ágostai	27.529
Helvét hitv.	39.114
Görög n. e.	1.147
Zsidó	4.280

Foglalkozásra nézve a lakosság megoszlott:

Földdel biró jobbágy . . .	14.403 (5560 jobbágytelken)
Zsellér, házas és házatlan lakó	21.370
Iparos (kézművesek) . . .	5.338
Kereskedő	336

A szaporodás az 1828-iki összeirás óta tehát 14—15 év alatt:

A jobbágyoknál	1.992 lélek
A zsellérreknél	6.217 »
Az iparosoknál	1.972 »
A kereskedőknél	205 »

Feltünő a kereskedők, különösen pedig az iparosok számának rendkivüli szaporulata, minden 37 lakosra eső 1 iparossal.

Ez években kezdődik a kisiparosok korszaka s tart mindaddig, mig a gyáripar fokozatosan terjedő uralma ki nem ragadja a mesterember kezéből a szerszámot, mely neki nemcsak megélhetést biztositott, de a vagyongyüjtő munkának is bevált eszköze volt.

A legjelentékenyebb iparos helyek voltak Dunaföldvár, hol a czéhes mesteremberek száma 468 főre ment; köztük 17 fazekas, kik a város határában található agyagból jó minőségű cserépedényt készitettek; Paks 211 iparossal, ezek közül emlitésre méltók a len- és gyapotkelméket készitő műtakácsok, Szegzárd posztógyárával, melyben állandóan 40-50 megyei rab talált foglalkozást, Gyönk és Izmény jelentékeny olajütő iparral.

A kereskedés legnagyobb lendületet vett Pakson és Bonyhádon; e városokat az ott letelepedett nagyszámu zsidóság tette központi kereskedelmi helyekké, azonkivül Földvár, Szegzárd, Báttaszék, Hőgyész és Simontornya szintén jelentős kereskedelmi forgalommal birtak.

A vármegye főkiviteli czikkeit túlnyomó részben gazdasági nyerstermények képezték: gabona, dohány, bor, gyapju, szarvasmarha, ló és hal. A gabona elszállitása rendszerint a Dunán történt Budapest felé vagy pedig Veszprémbe, hova tengelyen ért el.

E helyen kell megemlékeznem a vármegye közgazdasági életében ez időtájt történt ama nagyfontosságú fordulatról, mely közforgalmunkat uj alapokra fektette, s a dunamenti vidékek jelentős kereskedelmi góczpontjaiba uj és pezsgő életet hozott.

1830. év junius 24-ének alkonyatán történt, hogy a Dunaföldvár várostól északra vonuló Dunaszakasz kanyarodásának parti erdőségei felett eddig soha nem látott keskeny füstoszlop jelent meg s a parton egybegyült közönség éljenzése és lelkes zaja között előtünt vármegyénk határánál az első gőzhajó (Desdemona), mely nem mást, mint a legnagyobb magyart, gróf Széchenyi Istvánt vitte fedélzetén az Alduna zuhatagai felé.

A rendszeres hajóforgalom a következő év (1831) február 1-én indult meg, s ennek fejlődésével fokozatosan tüntek el a dunai szállitások eddigi eszközei, a vontató hajók és gyepesedtek be a vontató lovak által szélesre taposott »pating utak«. Vár-

megyénkben Dunaföldvárott, Pakson, Tolnán, illetve Domboriban és Szegzárd részére a gemenczi Dunaágban voltak állomások ugy a személy, mint a teherforgalom számára; a tolnai hajóállomás mint legnagyobb gabona rakodó hely volt nevezetes.

A kereskedelmi és árúforgalmi viszonyok élénkebbé tételére szolgáltak a vásárok, melyek szabadalmainak adományozásával és megujitásával e század elejétől mindgyakrabban találkozhatunk.

Igy Báttaszék 1804- és 1806-ban, Bonyhád 1801-ben, Hőgyész 1837-ben, Miszla 1842-ben, Simontornya 1839-ben és 1841-ben, Tevel szintén 1841-ben nyeri vásártarthatási jogát. A legnevezetesebb vásárok tartattak Földváron, Pakson, Tolnán, Hőgyészen és Bonyhádon. A vármegye területén 1847-ben 20 vásár tartatott.

A Szegzárdon 1846-ban létesült takarékpénztár, mely első volt a vármegye területén, nagyban hozzájárult a kifejlődött üzleti forgalom előmozditásához, megnyitásától számitott négy hónap alatt 108.407 pengő forintot forgatván.

A földmívelés fejlettségét Fényes a következő számokban mutatja be.

A vármegye területén volt használható föld 711.070 hold; ebből:

Szántóföld	268.395	hold
Rét	63.528	»
Szőlő	44.560	»
Kert	10.455	»
Erdő	192.122	»
Legelő	132.010	»

A birtokmegoszlást a mi illeti, Fényes szerint volt:

	A nemesek kezén	Az adózók kezén
	h o l d	
Szántóföld	134.750	133.445
Rét	9.903	53.625
Szőlő	30.560	14.000

Ezek az adatok az előbbi összeirások adataival egybehasonlitva megbizhatóságuk iránt nem egy pontban ébreszthetnek kételyeket. Joggal tételezve fel azt, hogy Fényes a térmérték »hold« kifejezése alatt a ma is általános használatban levő, akkor pedig éppen használatos 1200 □ öles magyar holdat, a réteknél pedig 1000 □ öles holdat (kaszás) érti, szinte hihetetlen, hogy a jobbágyok kezén lévő szántóföld az 1828-iki összeirás óta, tehát ca 20 év alatt csak 500 holddal szaporodott volna. Szintugy megbizhatatlannak látszik előttem a rétek megoszlása is, mert nem tételezhető fel, hogy a jelentékeny s a jobbágyságnál sokkal magasabb fokon álló állattenyésztést üző nemesség az adózók kezén levő 53.000 holdnyi réttel szemben maga részére csak 10.000 holdnyi rétet tartott volna fel ugyanakkor, midőn a szántóföldek csaknem egyenlően oszlottak meg közöttük és a jobbágyság között. Magának herczeg Eszterházynak ozorai uradalmában a Koppán mentén 1000 holdra menő öntözhető rétje volt.

Ugyancsak alapos kételyeim vannak a szőlőterületek megoszlása irányában is, mert Fényes adatai szerint megfelelő átszámitással a jobbágyok szőlei csak 8.750 kat. holdat tesznek ki, holott az 1828-iki összeirás 10.800 kat. hold szőlőterületet, tehát 2.000 holddal többet tüntet fel az adózók javára; már pedig az alig hihető, hogy a bortermelés iránti kedv — mint a mely gazdasági ág aránylagosan a legbusásabb jövedelmet szolgáltatta — időközben megcsökkent volna.

E statisztikai adatokat vizsgálgatva, azt a benyomást nyertem, — a mit már fentebb is jeleztem, — hogy e jeles statisztikusunk, kinek érdemeit szerény birálatom éppen nem csökkentheti, bizonytalan adatokkal és tapogatózva dolgozott (vármegyénk területét is nagyobbra vètte fel, mint a minek ma tudjuk) s igy az általa egybeállitott statisztikai számadatok nyomán levont következtetések nem mindenben felelhetnek meg a valóságnak. De ennek daczára is szükségét láttam annak, hogy egybegyüjtött adatai, melyek ha nem is mindenben, de nagyjában becses tájékoztatást nyujtanak vármegyénk közgazdasági életére vonatkozólag, e dolgozat kereteibe beillesztessenek.

Kiváló minőségűeknek mondja Fényes a vármegye gazdasági terményeit. A legjobb és legtöbb buzát a dombovári járás termelte, s a veszprémi piaczon az értényi, tengődi, iregi, szokolyi és nyéki buza nagy szeméről, piros szinéről és nagy sikértartalmáról volt ismeretes. Rozs, zab és kukoricza szintén elismert jó minőségűek; a vármegye repczéje kiváló s a dunántul itt legtöbb terem. A burgonyatermelést különös előszeretettel a németség űzte. Kender és len legtöbb községben a háziszükségletet is alig fedezte, ellenben a mák termesztése a simontornyai és dombovári járások több községében tetemes volt. Az ipari növények között vármegyénkben legnagyobb jelentősége volt a dohánynak, melyből az országban Torontál vármegye után Tolna termelte a legtöbbet. A tolnamegyei dohány a kereskedelmi forgalomba »pécsi« elnevezés alatt került (ott volt a beváltó hivatala) s minőségére nézve elsőrangú hirneves árú volt. A legfinomabb minőséget szolgáltatták be Fadd, Pálfa és Döbrököz falvak és ezek közvetlen környékének dohánytermelői. A völgységi járásbeli dohányokat rendkivüli erősségük miatt burnótnak használták.

A vármegye lankás hegyoldalai oly kiváló minőségű bor- és gyümölcstermést szolgáltattak, mely — mint már az előzőkben is rámutattam — nemcsak országos, de európai hirű volt, különösen a szekszárdi vörös bor, mely specziális név alatt egyuttal a decsi, várdombi, báttaszéki és báttai szőlőhegyek ugyanoly jó minőségű termése is szerepelt; a magasan fekvő homoki területeket is már régóta nagyterjedelmű szőlőültetvények boritották, s az ott termett borok — daczára a homoki szőlők termései iránt akkortájt táplált ellenszenvnek — állandóan jó hirnévnek és nagy keletnek örvendettek.

Az erdőségek legnagyobb része a dombovári járásban terült el, a völgységi és simontornyai és központi járásokban már kisebb része feküdt, mig a dunaföldvári járás csaknem faszegény volt. Valóban találó lehetett Fényes ama megjegy-

zése, hogy »mikor a völgységi járás több ezer ölfát vásárol a szomszédos Baranyától, akkor a dombovári járásban csaknem minden paraszt ingyen tüzel«.

A szarvasmarhatenyésztés különösen a dombovári és földvári járásokban érdemel említést, hol is sok és szépfajú magyar marhát neveltek. A völgységi járás gazdái bár nem külterjes és nagyszámú gulyabeli, hanem intenzivebb tartással az ottani vöröstarka marhának fokozatos kitenyésztésén szorgalmatoskodtak.

Az 1845-iki rovatos összeirás szerint az adózók 9.299 jármos ökröt és 10.399 tehenet tartottak. A szarvasmarhatenyésztés tehát az 1828-iki összeirás óta nem fogyott és nem emelkedett; a vármegye lótenyésztése pedig köztudomás szerint egyike volt messze földön a legjobbaknak. Nemcsak herczeg Eszterházy ozorai, gróf Viczay iregi telivérménese és egyes uraságoknak számra kisebb, de fajra és vérre egyaránt kiváló ménesei szerezték meg lótenyésztésünknek már akkori nagy hirnevét, hanem a paraszt tenyésztők is, különösen a német községekben, — a jó mén és anyakanczák megszerzésére semmi áldozatot sem sajnálván — oly kiváló lóanyagra tettek szert, minőt másutt keresve is alig lehetett találni.

Különösen Ireg, Szokoly, Szakcs, Kurd és Nyék községek lótenyésztői voltak hiresek kitünő lovaikról. Az 1845-iki összeirás az adózok kezén 20.193 hámos lovat talált.

Magas fokon állott ugy az uradalmakban és nemesi birtokokon, mint a jobbágyoknál a juhtenyésztés. Ez utóbbiaknak kezén az összeirás 11.743 darabot vett számba.

A sertéstenyésztés nevezetes volt a báttaszéki uradalomban és a dombovári járás makkos erdeiben.

A vármegye mindezen terményeivel egyenlő fontosságban és hirnévben részesült az itt felvirágzott selyemtermelés. Lelkes férfiak kezdeményezése folytán — első vezér közöttük Bezerédj István, kinek családjában a selyemtermelés iránti lelkes előszeretet a legönzetlenebb tetterővel párosulva örökség gyanánt szállt tovább mind mai napig — a vármegyében az u. n. »selyemtenyésztő társulat«, népies nevén »szederegylet« alakult meg, melynek czélja volt a selyemhernyótenyésztést népszerűvé tenni, annak közgazdasági fontosságát belevinni a köztudatba, a népnek jól jövedelmező mellékkeresetet nyujtani, s az ezen gazdasági ággal kapcsolatos összes tennivalókat ellátni, gondozni és fejleszteni. Ez egyesület működésének tulajdonithatjuk, hogy 1845-ben maga az egyesület beváltott 1.923 3/4 font selyemgubót, eladott 141 4/5 font gombolyitott selymet, fontját 9 1/2 p. frtjával, 1846-ban pedig beváltott 2.234 font gubót, eladott 186 4/5 font gombolyitott selymet. Magának Bezerédy Istvánnak hidjai birtokáról 7 mázsa gubó adatott el.

A társulat szekszárdi ültetvényében évente 24.000 db. szederfacsemete termeltetett kiosztási czélokra, a közalapitványi uradalom szekszárdi epreskertjében pedig 48.000 db. szederfa állott rendelkezésre. Dunaföldvárott 6.000, Muslán 12.000 db. szederfa volt. Az egyesület 1852-ben feloszlott, s Szekszárdon tartott saját gombolyitójának üzemét beszüntette.

A halászat még mindig számbaveendő gazdasági ág, de folyóvizeink halgazdagsága a vizek szabályozásával csökkenőben van. Jeles vizahalászó helyek voltak Tolnán, Pakson, Báttán és Öcsényben.

Ugy hiszem bevégzetlenül hagynám vármegyénknek e korból festett képét, ha nem emliteném fel e kies területek és erdők rendkivüli vadgazdagságát. Nemcsak a kisvad kedvencz tanyáit lelhetjük fel téres szántóinkon, buczkás legelőinkön és zöldelő csendereseinkben, de az erdei fővad pompás tenyésző helyeit azokban a remek fekvésű és nagy terjedelmű erdőségekben, melyek a herczeg Eszterházy uradalmakhoz tartozván, tulajdonosaik által mindig mint elsőrangú vadászó helyek őriztettek és gondoztattak. Nem tudom fel van-e jegyezve a herczegi uradalmak annaleseiben a most vázolt korszakban rendezett ama nagyszabású vadászatok eredménye, melyek a tolnamegyei uradalmi erdőkben, a herczegi ház feje és számos meghivott külföldi előkelőségek részvételével, fejedelmi fénynyel rendeztettek. A tamásii és dalmandi erdőrengetegeket a hajtókul kirendelt jobbágyok ezreinek gyűrű alakban összeérő végtelen lánczolata napokkal előbb fonta körül, hogy a sűrűket a meghatározott központ felé hajtva, az erdők összes vadállományát terelje puskacső elé. A hajtólánez éjjel sem szakadt meg, s a ki-kitörő nagy vadat sűrűn egymás mellett égő máglyarakások riasztották vissza. A vadászat — a mint szájhagyomány révén értesültem — három napig tartott és ez idő alatt mintegy 800 db. fővad került teritékre, számos dámvaddal, őzzel és vaddisznóval. Nem gondolnám, hogy ily nagyszabású vadászatot és ily eredményt, a mely a herczegi erdőségek felülmulhatatlan dús vadállományáról tett tanuságot, az ország bármely más vadászterületének története felmutatni képes lenne.

Végül érdekes tudnunk, hogy az 1840-es években vármegyénk legnagyobb helye volt Dunaföldvár 11.829 lakossal és 24.543 holdnyi határral, utána következett Szekszárd 10.712 lakossal, majd Paks 8.294 lakossal és circa 32.000 holdnyi határral, Báttaszék 5.391 lakossal és 25.418 holdnyi határral, Bonyhád 5.305, Fadd 4.368, Tamási 3.082 lakossal, stb.

A vármegye házi adója (domestica) 1847-ben 75.000 forint, hadi (palatinalis) adója pedig 89.812 forintot tett ki.

De mig e számszerű adatokat és vármegyénk gazdasági életének most vázolt jelenségeit vizsgálgatjuk, szemeinkbe tünhetnek ama jelenségek, melyek a gazdasági életre is kiható gyökeres politikai és társadalmi átalakulásnak felcsillanó előhirnökei.

A XIX. század második negyedében az urbéri szervezet végső napjait éli. A szabadság és szabadelvüség eszméivel telitett társadalmi és gazdaságpolitikai felfogás mindinkább ugy találja, hogy a jobbágyság elavult intézménye nem állhatja meg többé helyét, s igy gyors és határozott lépésekben siet megingatni, majd teljesen ledönteni a rendi alkotmány ez egyik alapfalát.

Az 1836-iki törvényhozásnak a közhangulat nyomása alatt foglalkozni kell a jobbágyság sorsával; a rendi szellem azonban védi utolsó állomáshelyét, s érdemben nem, hanem inkább

bizonyos látszólagos engedékenységgel tesz némi enyhitést a jobbágyi szolgáltatások kötelezettségein. Az apróbb dézsma (csibe, tojás, vaj szolgáltatása) eltöröltetik s megengedtetik a kilenczed megváltása.

De rés törött az ősi bástyán és nőtt, feltartózhatatlanul nőtt.

Nemsokára, az 1840-es években ama három férfi vezetése mellett, kiknek politikai rendszere és hagyományai jegyében folynak le még mindig a *ma* politikai küzdelmei — a jobbágyság helyzetének könnyitése intézményes törvények által biztosittatik; szabad nekik immár örökösen megváltani urbéri terheiket, nemesi ingatlanokat szerezhetnek és közhivatalokat vállalhatnak.

De ez ébredő korszak szabadelvű felfogása legfényesebben ragyog az 1848-iki örök emlékű agrár törvényekben, melyek nyomán megszünik végleg az urbéri kapcsolat, szabaddá lesz a föld, a munka és az egyén.

Azt, hogy annak az egész gazdasági berendezkedésnek, melyen egy ország állami élete ezer esztendőn át nyugodott, ily rohamos és kellő előkészület nélkül való gyökeres átalakitása, gazdasági életünkre indokolt, főleg pedig a remélt anyagi eredményeket életrekeltő volt-e, e sorokban fejtegetni nem lehet feladatom; de mindenesetre nem kerülheti el figyelmünket annak megállapitása, hogy mig a jobbágyi szervezet ily teljes megsemmisitése képezte kiinduló pontját azoknak a rendkivüli vagyongyüjtő képességeknek, melyeket ma a parasztság között oly nagy mérvben megerősödve találhatunk, addig az ingyen kézi és földmunka megszünése az evvel karöltve járó uj gazdasági berendezkedés, s az uj viszonyok fejlődésének a bekövetkezett harczok nyomán beálló nemzeti végkimerülés által befolyásolt bizonytalan irányzata különösen a nemesi középosztályt a létkérdések óriási problemái elé állitották.

És ma, immár közel hatvan esztendő lefolyása után, bizton mutathatunk reá arra, hogy a nemzettestnek gerinczét tevő e társadalmi osztály jelentős része e problemáknak a gyakorlati éleslátás és erőkifejtés szembeállitásával megfelelni nem tudott.

Vármegyénk sok köznemesi családja itt ért el szomorú történetének első állomására s ugy hiszem, nem vagyok egyoldalú, ha ezek anyagi romlásának okát sok más önös okon kivül — itt vélem feltalálhatni.

Az az anyagi segitség, melyet a földtehermentesités czimén ugyanezen törvények kilátásba helyeztek, de a mely csak évek multán az absolut kormányzat idejében osztatott szét, későn jött és immár nem segithetett. Az urbéres kötelezettségek alól felszabadult tömegek azonban siettek bevonulni a szabadságnak előttük szélesre megnyitott kapuin.

Tolna mezőváros már 1828-ban különözte el magát földes urától, Kokasd helység pedig az első volt az egész országban, mely magát az 1840-iki törvények értelmében örökösen megváltotta; birtoktagosztály Madocsán, Bölcskén és Kajdacson 1854-ben eszközöltetett; a jobbágyfelszabaditásban nemcsak a vármegyében, de országszerte hiressé vált példaadással jártak elől Bezerédj István hidjai és ifj. Bartal György faddi földesurak és államférfiak.

A Dőry családot illető helységekben, u. m. Zombán, Tevelen, Kisdorogon, Ladományban, Szárazdon, Kovácsiban a legelő elkülönzése a jobbágyok kértére 1847-ben teljesen végrehajtatott; Miszlán 1846-ban különöztetett el a legelő. Nagyszékelyben, Nagydorogon, Kisszékelyen, Simontornyán, Ozorán, Pinczehelyen szintén ez években történt meg a legelők elkülönzése. Bekövetkezett azonban a nemzet szabadságának harcza, s az uj alapokon rohamosan megindult nagy gazdasági átalakulás egy időre holt pontra jutott.

Ám az 1848/1849-iki szabadságharcz erőfeszitései után bekövetkezett elernyedés inkább politikai, mint gazdasági volt; az eddig lenyügözött vagy elkedvetlenedett jobbágyi erők meginditott evolutiója önként terjeszkedett s határozottan oltalmat és istápolást talált az absolut hatalom kormányzatában, melyet közgazdasági tekintetekben meddőnek nevezni nem lehet.

Hogy az 1850-es években a vármegye gazdasági fejlődése a megváltozott viszonyokhoz mérten mily képet mutatott, részletes felvilágositást nyujt Galgóczi Károlynak 1855-ben megjelent mezőgazdasági statisztikája, mely a következőkben festi közgazdasági állapotainkat.

A vármegye területe Galgóczi szerint 63·31 □ mértföld, a lakosság száma 205.763, melyből egy □ mértföldre 3.250 lélek esik.

A népesség sűrűsége tekintetében tehát vármegyénk az országban a 12-ik helyet foglalja el.

A lélekszám szaporodása a Fényes-féle adatokkal szemben 8.382, a mi a lefolyt 10 év alatt 4%-nál valamivel nagyobb szaporulatnak felel meg. A népszaporulat tehát a periodusban nem valami magas, a mely körülmény részben az 1848/1849-iki eseményekkel állhat kapcsolatban.

A vármegye népességének legnagyobb részét tevő két fő népfajt gazdasági érték tekintetében Galgóczi következőleg jellemzi:

»Földiparban és szorgalomban tagadhatatlanul legelső helyen áll a német. A német községek nálunk legrendezettebbek s legcsinosabbak. A német határok vannak legjobban mívelve; takarmány s némely kereskedelmi plánták termesztése azok között van legközönségesebben elterjedve; az állattenyésztés körül minden tekintetben, különösen a lovakra forditanak főfigyelmet; köztük van legtöbb üdvös intézkedés életbe léptetve; ugyanezért a német községek közönségesen vagyonosak. Egyébiránt is a nép józan életű, szorosan kötelesség ismerő, országos adóját pontosan fizeti s egyéb közterheket hiven teljesit. A mezei rendőri kihágások köztük kis mértékben fordulnak elő, kivéve sok helyt az erdei csempészetet, mivel a német télen a meleg szobát nagyon szereti.

A magyar a szorgalmat illetőleg, egyetemesen véve, sok tekintetben utána áll a németnek s örömest elnyugszik keleti nyugalmának puha párnáján. Azonban, hogy sem a képesség, sem a kitartás nem hiányzik benne, s földipari tekintetben is a legjelesebb szorgalom kifejtésére képes, annak naponként több helyeken nyilvános és örvendetes példáját adja. Munkagyőzésben pedig megmérkőzik a magyar akármely nemzettel, és csak

érdek iránti felvilágositás, s kifejtett irányú ösztön kell neki, hogy ujra alakult körülményei között a legszorgalmatosabb és leggyőzősebb nemzet váljék belőle. Gazdasági tekintetben különösen egy jó jellem van a magyarban, mit én sok körülmény között felette igen tanultam becsülni; ez, a ki vele jól bánni tud, annak irányában a hűség, miszerint nyugodtan bizhatik a gazda emberére. De ellenben rossz bánás után vagy elkényeztetés által ne várjon tőle senki még becsületet se. Hanem ekkor is meg van benne az őszinteség, nem tudja eltitkolni magát, s ki jól figyelmez, mindenkor tudhatja hányadán van vele. A mezei rendőrségi kihágásokat illetőleg vannak ugyan némely tekintetben elfajult vidékek, de ezek egyes kivételek s utánuk a nemzetet jellemezni nem lehet; más vidékek ellenben tökéletesen mentek e csapástól; leggyakoribb kihágás egyébiránt a foglalás és utak általi csapásolás.«

A gazdasági területek megoszlása az ötvenes években művelési ágak szerint következő volt:

Szántóföld	231.297	kat.	hold	= 308.396	magyar hold
Rét	76.646	»	»	= 122.538	kaszás
Legelő	89.008	»	»	= 118.681	magyar hold
Szőlő	23.420	»	»	= 31.226	» »
Kert és gyümölcsös .	7.842	»	»	= 10.456	» »
Erdő	134.092	»	»	= 214.547	» »
Nádasok	8.356	»	»	= 13.657	» »
Terméketlen	62.439	»	»	= 99.902	» »
Összesen . . .	633.100	kat.	hold		

Ezeket a számokat a Fényes-féle statisztikai adatokkal hasonlitva össze, megállapithatjuk a szántóföldek rendkivüli szaporodását; a szántók területe 10 év alatt kerek 40.000 holddal növekedett, mig a réteké csak 13.118 holddal, mely körülményből az előbbi általános gazdasági irányzatnak átalakulására következtethetünk.

A szemtermelés rovására előnyözött állattenyésztés, miután az azon időbeli gazdasági viszonyok által követelt állatállomány teljesen elegendő, s mert az uralkodni kezdő magasabb gabonaárak és jobb forgalmi viszonyok ideje következik el, nem növekszik már oly rohamosan, mint annak előtte s a szemtermelés megérdemelt jogaiba lép.[1]) A legelők területe is számbavehetően csökkent, 13.329 holddal, mi ugyancsak erős bizonyitéka előbbi feltevésemnek.

A kertek területe teljesen változatlan, ellenben szaporodott az erdő 22.425 holddal és csökkent a szőlők területe 13.329 holddal.

A szőlők csökkenése érthetetlen, s ha ez adatot valónak fogadjuk el, csakis az akkori tulalacsony borárakban lelhetjük magyarázatát, de még érthetetlenebb az erdőterületeknek kimu-

[1]) 1853 deczember havában egy pozsonyi mérő két véka buzának országos átlagára 12 frt 8 kr., rozsé 8 frt 13 kr., árpáé 6 frt 5 kr., zabé 3 frt 95 kr.. kukoriczáé 6 frt 38 kr.; 1854 deczember havában pedig a buza pozsonyi mérőként 15 frt 32 kr., rozsé 13 frt 63 kr., árpáé 7 frt 87 kr., zabé 5 frt 38 kr., kukoriczáé 10 frt 88 kr.

tatott 22.000 holdnyi növekedése, mely kétségkivül téves adat az akkori idők erdőrabló, oktalan fapazarló és mindenütt szántóföldeket kereső törekvéseinek figyelembe vételével.

A kellő állatlészám és magas gabonaárak a földek megmunkálásában és az egész gazdasági rendszerben is kifejezésre jutnak.

Nagyszokol község határában a lakosok rendkivüli szorgalommal trágyáznak, leggyakrabban tavaszi gabona alá, de sokszor kukoricza és ugarba vetett bükkönyös zab alá is; a nagyszékelyi lakosok szintén nagy sulyt helyeznek a trágyázásra, s ha maguknak nincs elég, a szomszéd községekben vásárolják össze készpénzen trágyaszükségleteiket. Földjeiket négyes forgó szerint kezelik. Ugarba jön a dohány, ezután legalább is két szántásba buza, buza után tavaszi kalászosok, vagy kapás növények. Külön lóherése majd minden gazdának van. A szentlőrinczi határban télen-nyáron egyaránt hordanak a földekre trágyát, melyet árpa, repcze és dohány alá adnak. Őszi után tavaszit vetnek, s ez után következik a kapás növény.

A földmívelésben különös szorgalmat tanusitanak még Nagydorog, Simontornya, Gyönk, Madocsa, Györköny, Németkér és Fadd lakosai, ez utóbbiak különösen nagy dohány termesztéssel. Galgóczi Tolnamegyét gazdasági tekintetekben egyáltalán a »legjelesebb megyék« közé sorolja, mely »a mezőgazdasági értelmességnek a nép között való előrehaladásában is jelesen megkülönbözteti magát.«

A földmívelés kezdődő belterjessége a földbérek és föld árakat is emelkedővé teszi. Szentlőrinczen egy hold föld évi haszonbére 9–10 frt, Nagyszékelyben szintén, hol föld eladó egyáltalán nincs, s a mi volt, az is magyar kézről került a németség birtokába.

A földek örök áron holdanként Szentlőrinczen 100–120 pfrt., Öcsényben a földet nem hold számra, hanem ¼ telkenként bocsájtják árúba 1200–1500 frtért; urbér felszabadulás előtt ez csak 300 frt forgalmi értékkel birt. A földfelszabadulás következtében szabaddá lett egyéni munka sokat járult ahhoz, hogy a földárak emelkedjenek.

Egyébként az egész vármegye területén az ingatlan forgalom, — különösen a polgárság földjeiben — alig számottevő; a paraszt ragaszkodik birtokához, s nem hogy eladna, de venne. A régi zsellérek és kisházasok szántóföldet nem kaphatván, kisebb szőlőket igyekeznek szerezni.

Urasági birtokok nagyobb tagban kerülnek ugyan eladásra, de ekkor még hire sem volt a parczellázásnak.

A gazdaságban használatos gazdasági gépek aránylag jók és eléggé elterjedtek. A parasztság is általában használta a régi mintájú és jó hirben álló közönséges vastalpu tolnai ekét és vasfogasokat. Az uradalmak pedig gazdasági gépészeti berendezéseikre nagy sulyt helyeztek. Kiválóan érdekes, hogy vármegyénkben az első gőzcséplőgép 1843 év nyarán dolgozott hg. Eszterházy Pál ozorai uradalmában; ez évben az ország területén nem volt több négy gőzcséplő szerelvénynél.

A házilag kezelt uradalmi birtokokon különösen figyelemre

méltó gazdálkodás folyt. Az ozorai herczegi uradalom a tamásii határban rét öntözéssel, a gróf Viczayak iregi uradalma, a gróf Apponyiak kölesdi uradalmai mind a kor szinvonalán álló és kellően üzemben tartott gazdaságokat mutathattak fel.

Báró Szina György tolnai nagykiterjedésű uradalma szintén az akkori mintagazdaságok közé tartozott, a kajmádi pusztán levő szeszgyárral és a vidéken másutt nem létező gőzmalommal.

Országos nevű államférfiunk, Bezerédj István hidjai pusztájáról, mint a vármegye legelső gazdaságáról emlékezik meg Galgóczi. »E szembetűnő terjedelmű birtokon — irja — a gazdasági iparnak több ágait lehet példányképen felmutatni, hol a selyemtenyésztés teljes virágzásnak örvend, s az angol kerthez hasonló egész birtok élő példa gyanánt szolgálhat, hogy mint kell és lehet a leghaszonvehetlenebb futó homokot valóságos édenné varázsolni. Itt mindennemű gyümölcsfa faj szerint külön osztályokban diszeleg; az eperfákkal szegélyezett és sorozott legelők tejet, vajat, gyapjut, selymet együtt adnak. Vannak finom juh nyájak, nemesitett ménes kicsiben; pompás szőlőmivelés kertileg; rendes vetés-forgásokkal jövedelmes földmivelés.«

A selyemtenyésztést a hidjai uradalom mellett 1838-ban megtelepedett Szedres nevű falu lakosai űzték igen nagy mértékben, s azonkivül az urasági cselédek gyermekei is előszeretettel foglalkoztak vele. Az eperfalevelet az uraság adta, melyért a tenyésztők a gubók egyharmadát kötelesek voltak neki átszolgáltatni. 1852-ben Bezerédj br. Rath németországi hirneves selyemtenyésztővel társulva, Berlinből hozatott Hack gépgyárából hat gombolyitó motollát, mely után itt ismét hat motolla készült. A motollákat egy ló hajtotta. Fonónőket Eszékről fogadtak egy mesternő felügyelete alatt, ki azokat szerződtette és munkába állitotta. A felügyelő nőnek 54, a többinek 30 p. kr. és 1 font fehér kenyér volt a napi bére s ezenkivül kaptak lakást fűtést és utiköltséget. Később a selyemfonást helybeli leányok is megtanulták. 1854-ben Hidján 7.726 font és 26 lat gubóról 633 font 28 lat selymet gombolyitottak le.

Nemeskeéri Kiss Pál volt fiumei kormányzó miszlai birtokáról is a lelkes elismerés hangján szól Galgóczi többször idézett munkája.

»Van itt rendes selyemtenyésztés, selyemgombolyitó intézet, pompás szeszgyár, egy a völgyről a hegyre a gyár belsejébe a szükséges vizet szivattyuzó nagyszerű géppel; igen fényesen rendezett angol kert; keletről szerzett mintegy 150 legnemesebb fajból alakitott példány szőlő; s a hegyes helyiség mostohasága daczára is meglepő annyi szépségek, mondhatni elbájolják az utazót, látván, hogy a szorgalom és befektetés a csüggedhetlenség kiséretében a kopár hegytetők honában is paradicsomot, ott pedig aranybányát is tud teremteni.« Ugyancsak jeles gazdasága volt még Kiss Pálnak a tengeliczi pusztán, hol gyönyörű és ma is párját ritkitó nagyterjedelmű angol kert, azonkivül hires juhászat ékesitette a gonddal befásitott birtokot.

A vármegye ez időbeli teljes állatállományát illetőleg az 1850-iki összeirás nyujt pontos adatokat. Ez szerint volt:

Ökör, bika és bivaly		24.494	darab
Tehén		25.539	»
Lovak	csikó 1—3 éves	5.561	»
	csődör	173	»
	kancza	15.573	»
	herélt	11.035	»
	Összesen . . .	32.342	darab
Juh		182.890	»

Mint e számadatok mutatják, még mindig a juhtenyésztés az, mely feltétlenül vezet az állattenyésztés terén. Ha a juhoknak ez összeirásban feltüntetett létszámát egybehasonlitjuk az 1845-iki rovatos összeirásban feltüntetett 11.743 darabnyi juhlétszámmal, ugy minden kétség nélkül megállapithatjuk, hogy az 1850-iki összeirás szerint csaknem 183.000 darabra rugó juhlétszám legnagyobb része az uradalmak tulajdonában volt, mig a kisbirtokosok tulajdonában levő juhok ez összegnek elenyészően kisebb részét tették ki. Ez arányt természetesnek kell találnunk, ha figyelembe vesszük, hogy a juhtenyésztés okszerű folytatásához szükséges nagy terjedelmű legelők csakis az uradalmi birtokokon állottak rendelkezésre s viszont a kisbirtokosok és parasztság kezén levő legelők a szarvasmarha- és lóállomány részére voltak mindenekelőtt szükségesek. A parasztság házanként csak néhány juhot tartott s ezeknek gyapja szolgáltatta, különösen a németségnél, egyes házilag előállitott ruházati czikkek, elsősorban a harisnyák nyersanyagát.

A lótenyésztés emelésére kiváló hatással volt a vármegyének amaz intézkedése, hogy a mezőhegyesi cs. ménesből közköltségen a vármegyei lovak typusához válogatott nemes méneket vásárolt, s azokat bizonyos mérsékelt díjért a községek között fedeztetési czélokra kiosztotta.

Ez intézkedés azonban sajnos csakhamar megszünt.

A dombovári és ozorai herczegi uradalmak szintén közrehatottak a vármegyei lóanyag nemesitésére. A tóthi pusztának ugynevezett »Kulájából« nem egy fedező mént kaptak a közelfekvő volt urbariális községek ajándékba vagy igen mérsékelt áron a herczegi uradalomtól; Nagyszokoly, Szakcs, Kurd, Nyék községek e jótékony rendelkezésnek köszönhették jeles lóállományaikat. Az ozorai herczegi ménes 1848-ban Eszterházára hajtatott s azóta többé vissza nem került.

Kiváló hires urasági ménes volt még a gróf Viczayaké Felső-Iregen, Dőry Miklós és Lajos nagybirtokosoké Zombán, kik szép ménlovaikat köztenyésztésre is bocsátották, Kiss Zsigmond földbirtokosé Pakson szintén nemes ménekkel.

Igen jó lóanyaga volt a sárszentlőrinczi kisgazdáknak. E községből évente 100—120 darab éves csikó adatott el 180—250 forintnyi átlagárban. A község ménlovait a lángi, déghi vagy ádándi (Fehérmegyében) uradalmi ménesekből vásárolta.

A szarvasmarhatenyésztés inkább a parasztság, mint az uradalmak által felkarolt gazdasági ág volt, mert az utóbbiak — mint láttuk — a legelőket szivesebben használták a juhtenyésztés czéljaira. A vármegye területén kétféle szarvasmarha-

faj tenyésztése divott. A fehér magyar faj különösen a dunaföldvári járásban, a Sárközben, Ozora és Dombovár vidékén volt elterjedve, a bonyhádi pirostarka pedig a völgységi járásban és az ezzel közvetlenül szomszédos sváb községekben.

A magyar fajta tenyésztési módja teljesen külterjes volt, a németség által különösen előnyözött bonyhádi tájfajta ellenben már jobban istállózva és jól etetve neveltetett. Legtöbb marhát tenyésztettek Dunaföldvár, Pinczehely, Regöly, Tamási, Dombovár és Szakcs községek lakosai; Öcsény, Decs és Báttaszék községek, bár a Duna áradásai a legelők haszonvétele körül sok nehézséget okoztak, szintén nagy gulyabeli állományokkal rendelkeztek. Különösen szép fajmarhát neveltek Madocsa, Nagyszékely és Sárszentlőrincz községek. Egykori feljegyzésekből megállapitható, hogy akkortájt a bonyhádi jellegű kényesebb nyugoti fajmarhát sokkal kevesebbre becsülték az igénytelen magyar fajtánál s ez utóbbi hasonlithatatlanul nagyobb keresletnek örvendett, mint amaz.

A marhahizlalás ugy trágyaelőállitás, mint pénzhaszon czéljából uradalmak és kisgazdák által egyforma kedvvel űzetett. Hires és nagyforgalmú volt a simontornyai göbölyvásár; számos marhakereskedő közvetité azonkivül az eladásokat Tamásin, Iregen, Miszlán és Nagydorogon.

A szőlőtermelés immár az egész megyében általánossá vált; s a polgárságnak egyik legfőbb és legkedvenczebb gazdálkodási foglalatossága lett. A szekszárdi borok kiváló minősége országos hirű; a magyar gazdasági egyesület által a nemzeti muzeum termeiben évenként rendezni szokott ugynevezett »terménytárlaton« 1851. évben Augusz Antal legjelesebb szekszárdi veres boráért nyert főbb jutalmat, 1853-ban pedig ugyancsak Augusz Antal jeles 1841-iki és Fejős János szekszárdi bortermesztő 1846-iki legjelesebb szekszárdi boraiért ezüstéremre érdemesittettek.

A gyümölcstermés legnagyobb részét a szőlőterületeken szétszórtan ültetett gyümölcsfák szolgáltatták. Voltak azonban önálló gyümölcsösök is. Bezerédj István hidjai gyümölcsöse mintaszerű volt. Sárszentlőrinczen a Nádor-csatorna szabályozása által vizmentesitett ugynevezett »fűzfás kertekben« szilvások létesittettek s oly eredménynyel, hogy a lakosság a termett szilvát szekérszámra szállitotta Dunaföldvár piaczára. A bölcskei szigeten, mióta egyes uraságok kisebb darab részföldeket adogattak el a parasztságnak, szintén jól termő szilvások létesittettek.

A gazdasági munkások és cselédek szolgálatba állási és felfogadási viszonyai, valamint béreik, Galgóczy szerint nem egyenlők a vármegyében. Sárszentlőrinczen — mely teljesen magyar helység — mind férfi-, mind nőcselédet eleget lehet kapni; mert a 112 telkes gazda mellett 180 házas, 40—50 házatlan zsellér lévén, ezeknek fiai és leányai örömest vállalkoznak szolgálatra; a cselédek többnyire »benkosztosok« lévén, egy felnőtt szolga bére 70—80 forint. A kik maguk élelmén élnek, kapnak 30 forintot, 24 pozs. mérő őszi gabonát, egy hold tavaszi vetemény alá való földet, 30 font hust, 30 font sót, egy pár szekérnyi tűzre való szalmát s egy pár csizmát.

A német helységekben nehezebb és drágább már a cselédfogadás. Nagyszokolban csak nőtlen cselédek vannak s ezek »bentartósak« a gazdáknál, mert mihelyt egy kis erőre vergődik a szolga és megházasodik, azonnal igyekszik egy kis házat szerezni s a körülfekvő Eszterházy és Viczay uradalmakban feles és harmados földet vállalni; igy tehát a dolgozni szerető és szorgalmas ember cselédbér nélkül is könnyen és tisztességesen megél; a béresszolga bére egyébként 50—60 forint s ehhez jár még szür, csizma és egyéb aprólék.

Bölcskén az uraságok könnyebben kapnak cselédet, mint a parasztgazdák, mert amazok feleségeseket fogadnak. Egy béres bére 40—50 forint, 20—24 pozs. mérő rozs, 1 hold rozsvetés, 1 hold árpavetés, 1 hold kukoriczavetés, 1/4 hold burgonyaföld, egy darab kender- és káposztaföld, 1—2 darab marhatartás és 2 sertésnek legelőn való tartása.

Uradalmi gazdaságokban bentartós cselédet nem szoktak felfogadni. Parasztgazdáknál csakis bentartós cselédek vannak szokásban, fiatal legények, kiknek évi bére 40—50 forint. Ócsényben alig lehet cselédet kapni, s egy erős férficseléd bére bentartáson kivül felmegy 100—150 forintra.

Ugy látszik a gazdasági cselédkérdés akkor is aktuális volt és a gazdának vidékenként nagy gondokat szerezhetett.

A gazdasági munkások bére szintén egyenlőtlen a vármegye területén és annak nagysága teljesen a kinálat és kereslet után igazodik. Sárszentlőrinczen, az aratás idejét kivéve, mindenkor könnyen lehet napszámost kapni; télen a férfinapszám élelmezés mellett 30 krajczár, élelem nélkül 40—45 krajczár; leánynapszám 24—30, tavaszszal szőlőmunkánál a férfi 36 krajczár, nő 25 krajczárt kap és élelmet; élelem nélkül a férfi napszáma 50, nőé 36—40 krajczárt tesz ki. Nyáron a kaszás napszám 1 forint 15 krajczár, maga kenyerén 2 forint; gyüjtő 30 krajczár és élelmet kap. Aratók könnyen kaphatók; őszi gabonát 12-edén, tavaszit 10-edén aratják, s ezeknek vagy a gazda ad élelmet, vagy minden második rész után ebédrész jár.

Nagyszokolban, miután a község lóállománya nagy, könnyen lehet nyomtatókat kapni. A nyomtatás díja 13-ik rész és minden második mérés után ebédrész; ebédrész nélkül a díj minden 10-ik rész.

Bölcskén a napszám télen 10—12 v. garas és élelem, e nélkül 15 v. garas, azután felmegy a dologidő szerint 16—20—25 garasra, mihez még legalább egy itcze bor jár.

»Az uraságok — jegyzi meg Galgóczi — igy fizetik a napszámost és azt könnyen is kapnak, mert hozzájuk örömestebb elmegy a munkás, mint parasztgazdához. De kevésszer van ott (az urasági birtokokon) szükség reájuk, mert az urak ugynevezett földbéreseket tartanak, kik feles kukoricza- és feles krumpliföldeket fogván fel, ezekért napszámot szolgálnak, ugyszinte az aratók is ugynevezett »lójárásban« (diákosan Discretiónak nevezik) legalább egy-egy pár kaszás s szintannyi gyüjtő napszámra kötelezik magukat. A feles földek után Sárszentlőrinczen 10 napszámot szolgálnak egy hold után; a herczegi uradalmakban

azonban csak 1—2 napi gyalognapszámot. Madocsán koszt mellett a gazdák 15—20 garast rendesen fizetnek s ez ezen a vidéken már nagy a napszám, de azután ki is veszik a munkáson: a honnan harmadnapig egymásután ritka munkás marad meg paraszt gazdánál, hanem ha egy kis pénzt keresett, negyedik napra örömest elmegy, ha hivják, az urakhoz pihenni.

Az uraságok kaszálóikat szakmányban szokták kiadni s egy hold rét feltakaritásáért negyedfél váltó forint fizettetik, melyre akadnak ügyes parasztgazda vállalkozók, kik aztán azon igyekeznek, hogy ha mások által tetetik is meg, olcsóbbért kijőjjenek az összetakaritással, benne értetvén ebben a kaszálástól a felbaglyázásig. A takarók (takarodók) és nyomtatók eddig parasztgazdáknál 10-edén voltak koszt mellett, de már 11-edén és 12-edén is kezdenek akadni, sőt 10-edén koszt nélkül is; igy megy ez az uraknál; nyomtatás pedig 13-adán, második mérés után ebéd.«

Öcsényben a szegzárdi szőlőhegyekben szükséges nagy munkaerő miatt a napszám drága; a bér az év különböző szakaszaiban 40 v. krajczártól 1 forintig emelkedik s élelmezést a gazda ad. Ugyanitt a takarodók és nyomtatók 10-edén dolgoznak élelmezés mellett.

Az igás napszám a Sárviz sikján egy hold szántásért 3—4 v. forint, a fuvarozás drágább, mert nem szivesen áll ki a szekeres gazda fuvarra; egy állomásra a fuvardíj átlag 4—5 frt; Öcsényben egy hold szántás és az igás napszám 3—4 forintot tesz ki; Bölcskén a pénzes szántás és fuvarozás nagyban üzetett, kiváltkép ökörrel; a lótartó gazdák a hajóvontatással azonban igen kezdenek felhagyni. A szántás »nem igen dicséretre méltólag téve holdanként« vagy napszám szerint 3 –$3^1/_2$ v. forint; azelőtt 1 v. forint—1 v. forint 30 krajczár volt.

A nyerstermények értékesitési helyei gyanánt szolgáló vásárok közül nevezetesek voltak a szegzárdi vásár, lóra, borra és pálinkakereskedésre. a simontornyai szarvasmarhára, különösen ökrökre és göbölyökre, a kölesdi marhavásár, a tolnai zöldségre és lóra, a tamásii szintén lóra, azonkivül a paksi, pinczehelyi és hőgyészi vásárok. Mindezek a vásárok igen látogatottak és népesek voltak.

Mint már fentebb emlitettem az absolut kormányzatnak jutott feladatul, hogy az 1848-iki törvények gyakorlati életbeléptetését, illetve végrehajtását teljesitse, a mi ugy az u. n. birtokrendezést, mint a földtehermentesitést illetőleg 1853-ban márczius 2-án kiadott urbéri nyilt parancscsal történt meg.

E szerint az urbéri kárpótlás összege egy urbéres egész telek után a köztehervisélés végett 1844. évben készitett munkálat adataiból kinyomozott földesuri kilenczed jövedelem alapján határoztatott meg, még pedig olykép, hogy az ország vármegyéi nyolcz osztályba, az egy megyéhez tartozó határok pedig több alosztályba soroztattak.

Vármegyénk Fejér-, Sopron-, Moson-, Pozsony- és Vasmegyékkel együtt az első főosztályba vétetett fel és három alosztályra osztatott.

A nyilt parancs rendelkezéséhez képest:

az 1-ső alosztályba tartozó egy egész telekre eső kárpótlási összeg 700 frt-ban
a 2-ik » » » » » » » » 650 »
a 3-ik » » » » » » » » 600 »

állapittatott meg; egy zsellértelekért pedig minden különbség nélkül 50 p. forint váltságösszeg szabatott ki. A természetbeli munkaszolgáltatások közül egy igás nap 20 pengő krajczárral, egy gyalog nap pedig 10 pengő krajczárral volt számitásba veendő.

A kezeim között levő hivatalos adatok szerint a vármegye területén földtehermentesités czímén kifizettetett összesen 5.489 jobbágytelek és 9.177 zsellértelek után 4,447.364 p. forint 50 krajczár tőke és 1,929.905 forint 48 krajczár kamathátralék, azaz összesen 6,377.269 p. forint 98 krajczár.

Végül még ideiktatom a vármegye népességének 1857. évben számba vett lélekszámát járásonkint az 1870. évi politikai felosztás szerint:

I. Központi	járás .	10 község	2 puszta	30.018	lakossal
II. Völgységi	» .	32 »	10 »	37.819	»
III. Simontornyai	» .	26 »	12 »	36.399	»
IV. Dombovári	» .	26 »	41 »	51.188	»
V. Dunaföldvári	» .	19 »	21 »	60.457	»
Összesen .		113 község	86 puszta	215.881	lakossal

Kiszabott terem immár fogytán s közeledünk Magyarország nagy megujhodásának időpontja, az 1867-ik év felé; igy tehát végeznem kell dolgozatom e fejezetével.

A magyar nemzeti állam ujjáteremtésével lépünk be egyuttal a népek modern gazdasági életének sodrába. Deák Ferencz nagy műve nemcsak politikai, de közgazdasági életünknek vizválasztója is.

Annak ormáról épp ugy tekinthetünk vissza a meghaladott hegyoldal meredekjére, minden éles sziklájára és keskeny ösvényeire, mint végig nézhetünk azon a fehéren kanyargó uton, mely szelid lejtéssel s az alkotmányos szabadság lombos erdejének védelme alatt száll alá a völgybe, a gazdasági fejlődés és nemzeti vagyonosodás üde mezői felé.

Hazánk bölcse, ki pihenésének óráiban nem egy izben merengett e földön, a hidjai urasági kert árnyas fái alatt és oly gyakran szőtte egy paksi udvarház napsütötte fehér tornáczán messze szálló gondolatait, államalkotó hatalmas munkájával biztositotta a nemzeti munka lehetőségét és megteremtette azokat a szilárd alapokat, melyeken közgazdasági törekvéseink a fokozatos fejlődés biztos kilátásaival voltak meggyökereztethetők.

Hogy miként használta fel Tolna vármegye a megadott eszközöket s miként igyekezett helyet foglalni az ország közgazdasági életének immár lázassá fejlődött versenyében, ezt már a tudományos alapokon egybegyüjtött statisztikai adatok fényénél van módunkban vizsgálhatni.

Ám erről e folyóirat jövő évfolyamának lapjain.

Daróczy Aladár.

Közlemények és ismertetések.

A szabad kereskedelem.

Karo Herbert: *Natürliche Grenzen des Freihandels. Eine polemische Abhandlung über den Export von Productionsmitteln.* Zürich, 1908 23 oldal.

Dietze bonni tanár az idén egy kis művében — melyet Szemlénkben is ismertettünk — szembeszáll azon aggodalmakkal, mintha a termelési eszközök, a gépek, a kőszén és hasonlók kivitele a kivivő országot azért kárositaná, mert ez által az illető ország, mely az árúkat megveszi, termelési erejében megerősödik, versenyzője lesz a kivivő ország iparczikkeinek és a kivivő országot kiszoritja rég elfoglalt piaczaiból. Szerzőnk füzete Dietzenek azt az állitását, hogy nem kell félni és hogy a szabadkereskedés a világgazdaságban megtalálja itt is a látszólagos hátránynak orvoslását, kivánja czáfolni. Szerinte a szabadkereskedés világgazdasági, de nem nemzetgazdasági szempontból védhető minden körülmény közt. Nemzetgazdasági szempontból a szabadkereskedés ott találja határait, a mikor általa a saját nemzetgazdasága más nemzet gazdasága által elnyomatik fejlődésében. A nemzeti érdekek néha védelmet igényelnek; azután következnek ismét viszonyok és helyzetek, melyekben a szabadkereskedés lesz legczélszerűbb. A szabadkereskedés természetes határai a nemzeti termelés érdekeiben vannak megállapitva. A termelési eszközök korlátlan kivitele már nem védhető, ha általa a hazai termelés károsodik.

(—vits.)

Az általános sztrájk.

Dr. Georgi Elsbeth: *Theorie und Praxis des Generalstreiks in der modernen Arbeiterbewegung.* Jena 1908. IX és 144 old.

A munka az általános sztrájkkal, mint a proletár osztály érdekeinek egyik eszközével foglalkozik és vizsgálat tárgyává teszi, milyen hatással birt ez a demonstráló sztrájk a különböző országokban a különböző alkalmakkor. Előadja az osztályérdekből keletkezett sztrájkokat az ókorban s ilyenekül tekinti a zsidók tömegsztrájkját Egyptomban, a plebejusok kivándorlását a szenthegyre, Flandriában a 14. században a gyapjuiparosok alkalmazottjainak sztrájkját, Florenczban az u. n. Ciompi lázadást 1378-ban, és a 18-ik században a hamburgi lakatosok

sztrájkját. Maga Mirabeau az osztálysztrájk hatalmát abban találja, hogy a népnek nem kell mást tennie, mint »se croiser les bras pour obtenir justice.« Angolországban 1830-ban a Chartisták mozgalmakor felmerül az általános sztrájk eszméje, de azt inkább polgári irók, mint a munkások feszegették. Később is próbálkoztak több helyütt az általános sztrájkkal, de Angolországban a munkások sohasem helyeztek nagy súlyt erre az eszközre. Francziaországban a sztrájk, mint politikai eszköz már 1851-ben szóba került. Girardin publicista Napoleon államcsinje ellen a »grève universelle« hatalmát hirdeti. »Szünjön meg a kereskedő eladni, a fogyasztó vásárolni, a munkás dolgozni, a mészáros marhát vágni, a pék sütni, mindenki szüneteljen, még a nemzeti nyomda is, hogy Bonaparte Napoleon ne akadjon egy szedőre sem, a ki a Moniteurt szedi, egy nyomdászra sem, a ki nyomja, egy falragasztóra sem, ki azt felragassza! Elszigetelés, teljes magány, üresség legyen ezen ember körül. Semmi, mint ölbe vetett kézzel nézni, tönkre teszi ezt az embert. Szervezzük az általános sztrájkot.« Auguste Comte hasonlóképen magasztalja a politikai sztrájk erejét. A nemzetközi munkásgyülés is több izben foglalkozott az általános sztrájk kérdésével; a brüsszeli congressus 1886-ban még nem lelkesül érte, Bakunin azonban mellette szólt.

Belgiumban a tömegsztrájk két izben jött alkalmazásba, a választójog kierőltetése végett már 1890-ben a munkáspárt elhatározta, hogy az alkotmány revisióját tömegsztrájkkal ki fogja vívni. Már 1891-ben 100.000 bányamunkás sztrájkol, mire a munkáspárt megkapta a revisióra a kormány igéretét. 1893-ban követelték az általános titkos választást és ismét általános sztrájkkal fenyegetőztek; a kormány és a parlament azonban visszautasitotta a követelést, erre Brüsszelben, a nagyobb kerületi városokban és főkep a bányákban közel 250.000 munkás 8 napon át sztrájkolt, nagy rendzavarások fordultak elő, katonaságnak kellett közbelépni és sok munkásnak baja esett. Ezek a rendetlenségek még a liberális képviselőket is a munkáspárt ellen forditották és az ultramontánokkal megegyeztek abban, hogy az általános választást a plural választási rendszerrel fogadják el. A munkások a részbeni siker után ismét fölvették a munkát, de még mindig fenyegettek a tömegsztrájkkal. A munkáspárt a pluraljog daczára is 28 képviselői állást szerzett magának, az általános választójog pluralitás nélkül volt a munkáspárt törekvése. Már 1902-ben ismét a bányászok sztrájkolnak; április 13-án kiadják a jelszót »un homme, une vote« általános sztrájkra, villámgyorsan hatott a parancs, közel 350.000 munkás lép a sztrájkba, ez volt Belgiumban a legnagyobb sztrájk. A kamara azonban nem engedett a fenyegetésnek és április 18-án 82 szóval 64 ellenében a választási jog tárgyalását későbbi időre halasztotta el. Erre több helyütt erőszakoskodások fordultak ugyan elő, de a munkásvezérek április 21-én az általános sztrájk megszüntetésére adták ki a rendeletet. Ha a sztrájk nem is vezetett sikerre, még sem jelent vereséget a munkásokra nézve — mondja a szerző — mert a sztrájk nyugodtan és tervszerüen folyt le. A munkások mint »egy ember« sikra szálltak és épúgy vonultak vissza. A

belga munkáspárt még ma is az általános sztrájkot a választójog küzdelmében főeszközöknek tekinti.

Svédországban közvetlenül a belga második általános sztrájk után 1902-ben a censuson alapuló választójog módositása volt napirenden, miután a kormány előterjesztése az általános választójogot garantiákkal korlátolta, a munkáspárt tüntetőtervet állapitott meg. Vasárnaponkint, sőt később esténkint utczai felvonulások rendeztettek és a törvényjavaslat tárgyalása napjain május 15-ikétől kezdve tömegsztrájk tört ki az egész országban, közel 120.000 munkás szünetelt. Az országgyülés május 17-én tényleg visszavetette a kormány javaslatát és utasitotta, hogy az általános választási jogot föltételek nélkül terjessze elé. A munkások agitatiója itt eredményes volt.

Ausztriában a választójog érdekében 1894-ben szóba jött a tömegsztrájk, a munkásvezérek azonban akkor még nem látták kellően elkészitve a talajt. Később kivált a bányamunkások a nyolcz órai munkanap érdekében óhajtották a tömegsztrájkot, de az a kivánság is csak elméleti maradt. 1905-ben az általános titkos választójog kérdésének érvényre jutásakor a munkásvezérek elkészültek a tömegsztrájk szervezésével, de miután a birodalmi tanácsban a választójog törvényhozási rendezése biztositva volt, az előkészületek mellett maradt a dolog. Triesztben 1902-ben volt tömegsztrájk, mely a hajós legénység érdekében tört ki és az összes lakosság sympathiájára támaszkodva a legénység helyzetének javitását érte el.

Németországban a tömegsztrájk eszméje csak nehezen fogott talajat. Auer szaktárs mondása »Generalstreik ist Generalunsinn« általánosan elfogadott nézetül szolgált, sőt még az erfurti nagygyülés is (1891) a tömegsztrájk ellen foglalt állást. Utóbb azonban a tömegsztrájk hatásos volta mellett nyilatkozott a socialdemocratia. A socialdemocrata párt e kérdésben a szakszervezeteknek engedett, ez utóbbiak nagygyüléseiken ismételten a tömegsztrájk mellett foglaltak állást. Németországban mindazáltal a tömegsztrájk csak vitatkozás tárgyát képezi, a munkások azt tényleg nem alkalmazták.

A politikai tömegsztrájk mellett a gazdasági czélokra szolgáló tömegsztrájk hasonlóképen mindenütt felmerül. Franczia-országban a Fédération nationale des Syndicates már 1888-ban nagy lelkesedéssel szavazott a tömegsztrájk czélszerűsége mellett. A guedisták ugyan ellene voltak azután is, de Briand, a tömegsztrájk atyja folyvást izgatott az eszme mellett s igy 1892-ben Marseilleben a syndicatok congressusa ismét a tömegsztrájk mellett nyilatkozott. Ismételten így nyilvánult meg a közvélemény. De annak daczára a franczia munkásoknak elég erős része a tömegsztrájkot nem pártolja. Tömegsztrájk érvényesült tényleg 1904-ben Marseilleben a hajósok követeléseinek érvényesitésére, de a munkások nem értek vele czélt. — Svájczban az anarchisták vannak a tömegsztrájk mellett, a szakszervezetek mindazáltal nem rokonszenveznek ezzel az eszmével. 1902-ben a közuti vasutak alkalmazottjai érdekében volt Genfben tömegsztrájk, mely a sztrájkbizottság elfogatása után megszünt, a nélkül hogy a vasutasoknak használt volna. —

Olaszországban is az anarchisták harczoltak a tömegsztrájk érdekében. A socialisták kezdetben ellene voltak, de ma már ők sem harczolnak ellene, habár még az 1906. római congressus a tömegsztrájk gyakori és tulzó alkalmazásától óvja a munkásokat. De az olasz munkások nagyon könnyen ragadtatják el magukat és szivesen lépnek sztrájkba. Egyike a legnagyobb sztrájkoknak volt az 1904. szeptemberi tömegsztrájk; okul szolgált a kormánynak erőszakos közbenjárása egyes sztrájkoknál. A milanói munkásgyülés szeptember 11. fölhivja Olaszország összes munkásait tömegsztrájkra, melylyel ünnepélyes óvást tesznek a kormány viselkedése ellen. Szeptember 15-én a milánói munkások mind sztrájkba lépnek és egyuttal egész Olaszországban az összes munkásokra 3 napi tömegsztrájkot rendelnek el. A sztrájknak közvetlen hatása a közéletnek erős megrázkódtatásában nyilvánult. A városokban a helyi forgalom megszünt, ujságok nem jelentek meg, az élelmezés hiányos volt, a világitás megcsökkent. Csendzavargások voltak, melyek többhelyütt vérengzésben törtek ki. A tömegsztrájknak nem volt közvetetlen czélja, csak óvás akart lenni a kormány eljárása ellen. Végre a milánói és turini polgármesterek közbenjárására Giolitti ministerelnök elismeri a sztrájkhoz való jogot és megigérte, hogy a kormány sztrájk esetében nem fog erőszakosan közbelépni. A munkások ugyan nem voltak hajlandók ezen üres igéretnek meghódolni, de azért a sztrájk szeptember 21-én mégis megszünt. Giolitti nemsokára új választásokat irt ki és a választói programmban a tömegsztrájkot »abuso di libertà«-nak bélyegzi. A midőn az új házban a vasutak megváltásáról szóló törvényjavaslatban a vasuti munkások sztrájkjogát korlátozta, 1905 február 26-án a szolgálati obstructiót, vagy a mint nálunk mondják a passiv resistentiát léptették ugyan életbe, de habár Giolitti megbukott, a törvényhozás mégis a vasutak megváltásánál a vasuti munkásokat hivatalnokokká minősitette, s igy sztrájkjogát korlátozta. A vasutasok tömeges sztrájkkal feleltek; erre katonaságot alkalmaztak és a sztrájk megszünt. Olaszországban tehát a tömegsztrájk nem vezetett eredményre. — Spanyolországban a hányszor sztrájk van, mindannyiszor az anarchisták azt tömegsztrájkká igyekszenek fejleszteni: a socialisták ép azért távol maradnak a tömegsztrájktól. Legnagyobb tömegsztrájk volt Barcellonában 1902 februárban, vagy 100.000 fémmunkás szünetelt és követelte a 9 órai munkaidőt. Több heti sztrájk után Barcellona összes proletáriátusát szólitották föl részvételre. Az autonomisták és az anarchisták vezérlete alatt a sztrájkolók a légszesz- és vizvezetéki telepeket ostromolták, sütőműhelyeket, pinczéket, gabnaüzleteket és élelmiszer boltokat kiraboltak és megakadályozták a városnak kenyérrel és hússal való ellátását. Egy napon át urai voltak a városnak és mindenféle kihágást követtek el. Természetes fegyveres erőnek kellett közbelépni és rendet csinálni. — Hollandiában az anarchisták állanak a tömegsztrájk mellett és 1903-ban sikerült is a vasutasoknak a vasuti vállalatoktól sztrájk útján kedvezményeket kierőszakolni. Ez arra vezette a kormányt, hogy 1903 február 20-án vasuti törvényjavaslatot terjesztelt elé, melyben egy vasuti brigade szervezé-

séről volt szó és a vasutasok sztrájkolási joga korlátoztatott; erre a socialisták tömegsztrájkra uszitották a munkásokat, de a a sztrájkra csak részben jelentkeztek a munkások. Összesen 60.000 munkás állt sztrájkba s több mint fele Amsterdamból került ki, az országgyülés megszavazta a kormány javaslatát április 10-én és a sztrájk nyomban megszünt, s igy sikerre nem vezetett. — Oroszországban a sztrájk a politikai zavarokkal kapcsolatos. Daczára annak, hogy Oroszországban a coalitió tiltva van, 1890 óta ismételten volt tömegsztrájk. 1903 julius havában egynegyed millió munkás vesz részt a sztrájkban, az egész déli vidéken ragadós betegség módjára terjedt a sztrájk. A sztrájk a munkásokra előnyöket nem hozott. Sokkal nagyobb volt az 1905. évben kitört sztrájk, mely 1½ hónapig tartott, 150 városban mutatkozott és végül politikai osztály-demonstrátióvá alakult. A sztrájk nyomása alatt adta ki a kormány az októberi manifestumot, melyben a legsürgősebb politikai követelésekben engedett.

Ezen történeti visszapillantások után szerzőnk a társadalom figyelmét felhivja az osztálysztrájk jelentőségére. Az osztálysztrájk minden körülmény közt veszélyes fegyver. Meggátlása a munkásoknak, de az összes társadalomnak is érdekében fekszik. Az egyszer kitört osztálysztrájkot erőszakkal leküzdeni, a bajt csak növeli. A társadalomnak föladata, az osztálysztrájk kitörését lehetőleg megakadályozni és a sztrájk kimondását megnehezíteni. Ez lehetséges a sztrájkjog megszoritása által, ez ugyan az egyesülési jognak megsértése volna, de talán igazolható a közjó érdekében. Ekkor azonban a sztrájkjog megszoritását kárpótolni kellene az illető munkáskategoriák számára biztositott külön előnyökkel. A fődolog azonban lehetőleg elháritani azokat az okokat, melyek sztrájkra alkalmat adnak.

(—vits.)

Az elitélhetőség mathematikai és satisztikai alapjai.

Les bases mathématiques et statistiques de la condamnabilité par Dr. Béla Földes, professeur à l'université de Budapest.

A tudós professornak a legutóbbi statisztikai kongresszuson tartott előadása immár a kongresszus kiadványai között és külön lenyomatban is megjelent, a mi lehetővé teszi nekünk, hogy itt is kissé bővebben foglalkozzunk vele. A mióta csak jogszolgáltatás létezik, állandóan tapasztalták és tapasztaljuk mi is, hogy a bűnvádi eljárás alá vont egyéneknek csak egy bizonyos százaléka lesz elitélve, nagy része pedig felmentő ítéletben részesül. Önkénytelenül is tehát az a kérdés vetődik felszinre, mi is lehet az elitélés, illetvé in abstractó magát a tényt tartva szem előtt, az elitélhetőség alapja? Hogy ez nem pusztán az igazság, hanem hogy itt egyéb körülmények is fontos szerepet játszanak, azt már Socratesnek szinte iskolapéldául szolgáló esetéből is láthatjuk. A hires görög philosophust birái csak 30 szavazatnyi szótöbbséggel mondták ki bűnösnek, de 101 szava-

zatból álló szótöbbséggel itélték halálra a büszke védekezése fölött való méltatlankodásból kifolyólag. S hogy az elitélés tényleg nem csupán csak az igazságnak, azaz a vétkességnek a függvénye, azt már a köztudat és a nyelvünk járása is magáévá tette, a mely a biró functióját nem igazság, hanem jogszolgáltatásnak minősiti. De hiszen ha az elitélés alapja pusztán az igazság volna, ugy hogy csak vétkesek itéltetnének el, akkor nem is kellene az elitélhetőség, hanem lehetne a vétkesség mathematikai és statisztikai alapjairól beszélünk. Annyit tehát minden kétség nélkül meg lehet állapitani, hogy az elitélésbe az igazságon, a tényleges vétkességen kivül még egyéb tényező — nevezzük tévedésnek, rosszakaratnak vagy bárminek — is közrejátszik, mi által az egyedül jogos tényező, az igazság hatása többé-kevésbbé modosulást szenved. Ezt a módosulást calculálták az elmult két század tudósai, a kik ezzel a kérdéssel foglalkoztak és különböző eszközt is ajánlottak az igazságot módositó tényezők hatásainak csökkentésére. Igy különböző elméleteket állitottak fel Condorcet, Laplace, Poisson, Cournot, Arago és mások, sőt egyikök, Poisson, még concrét számbeli calculatiót is állitott fel.

A mi az elitélhetőségre, vagyis arra, hogy egy vádlott vétkesnek nyilvánittassék, befolyással biró tényezőket illeti, azokat okoskodás (calcul) utján természetesen meghatározhatjuk. Igy Földes is egész sorát nyujtja azoknak a körülményeknek, a melyek a biró által hozandó határozatot befolyásolják. Ezek: 1. a biró tudása, mert mentül nagyobb a tudása, annál kisebb a tévedés valószinüsége; 2. a biró könnyü elhatározása, mert annál nagyobb a meggyőződése és készültsége; 3. a biró személyes hajlamai, mert az a biró pld. a ki szenvedélyes vadász, nem fogja oly tragikusan venni a vadászellenes kihágásokat; 4. a tanut befolyásoló körülmények; 5. a vita nyelve, mert statisztikailag bebizonyitott tény, hogy számosabb az elitélés ott, a hol a biró és a nép nyelve különböző, mint ott, a hol egymással egyező; továbbá a büntetés sulyossága, a büntettek gyakorisága, a közvélemény, a nép jellege, a politikai helyzet és még néhány körülmény, a melyek közül pld. éppen nem utolsó helyen áll a biró aznapi jó vagy rossz kedve. Ezeknek a meghatározásoknak azonban vajmi kevés a tudományos értékük, hiszen nem ismerjük számszerű befolyásait az elitélés tényére és a »calcul« magának az elitélésnek a számarányát a vád alá helyezéshez, azaz a condemnationális itéletekét az összes itéletekhez képest sem nyujthatja nekünk. Nem szolgálhat tehát felvilágositással az elitélhetőség, azaz a valószinüség azon mértékét illetőleg, a melyben a vádlottak vétkesnek nyilvánittatnak. Másként a statisztika. A bünügyi statisztika, a mely feljegyzi az összes itéletek és köztük külön a condemnationális itéletek számát is, könnyen juttat bennünket abba a helyzetbe, hogy évről-évre megállapitsuk az elitéltek számarányát az összes vádlottakhoz képest, azaz évről-évre meghatározhassuk az elitélhetőség mértékét. De a bűnügyi statisztika segitségével megállapithatjuk az elitélés valószinüségének a nagyságát bűnnemenként is és azokra az érdekes eredményekre jutunk, hogy bizonyos büntetendő cselek-

ményeknél állandóan nagyobb, másoknál meg kisebb az elitélés valószinüsége. A vádlottak vétkességén kivül az elitélésre befolyással biró egyéb tényezők hatását is vizsgálhatjuk a bűnügyi statisztika segitségével. Ha t. i. azokat az itéleteket, a melyek ellen jogorvoslat egyáltalában nem nyujtatott be vagy a benyujtott jogorvoslatoknak a felsőbb fórum nem adott helyt, igazságos itéleteknek tekinthetjük, akkor egy bizonyos arányt állithatunk fel az igazságos és az összes itéletek között és igy arányt arra nézve, hogy minő befolyással birnak az elitélésre a vádlottak tényleges vétkességén, azaz az igazságon kivül az egyébb tényezők. És a mathematikának a szerepe csak itt kezdődik. A statisztika nyujtotta adatokból a valószinüségi számitás és a legkisebb négyzetek módszere segitségével megállapitani az elitélhetőség coefficiensét.

Mahler Lénárt.

Az otthon védelme.

Dr. Jowanowitsch K. *Die Heimstätte oder die Unangreifbarkeit des ländlichen Besitzes.* Eine socialoekonomische Studie Tübingen 1908. 123 oldal.

Szerzőnk a szerb kereskedelmi miniszteriumban fogalmazó és munkáját Dietzel bonni egyetemi tanár ösztönzésére irta. Tanulmányának eredményekép azt mondja, hogy »az otthon« biztositása a culturállamok mai viszonyai között az agrárkérdések megoldására nem alkalmatos eszköz. Az agrárkérdések megoldása nem kereshető a parasztbirtok megtartásában, hanem a parasztbirtokok megteremtésében és fejlesztésében, és ehhez nem otthon-mentés, hanem ellenkező eszközök szükségesek.« Ezt a nézetét a szerző az otthon-biztositó törvények történetéből és eredményéből fejti ki. Először is utal arra, hogy Európában a parasztbirtok érdekében hozott otthon-mentő törvényeket az amerikai »homestead« törvények mintáira készitették, pedig az amerikaiak egészen más czélból és egészen más viszonyok közt hozták a »homestead« intézkedéseket. Amerikában a letelepedők érdekében, illetőleg azért hozták ezeket az intézkedéseket, hogy a letelepedő tényleg bizonyos ideig háboritlanul mivelje az államtól kapott földeket. Az Egyesült Államok 1862. évi homestead-act-ja szerint mindenki meghatározott nagyságú (rendszerint 40, 80 vagy 160 acrenyi) földbirtokot kaphat ingyen vagy olcsón, ha kötelezi magát arra, hogy azt a földet öt éven át megdolgozza, ezen idő alatt a »homestead«-ot adóssággal meg nem terhelheti, és el nem adhatja, és a birtok azokért az adósságokért, melyeket birtokosa előbb csinált, mentességet élvez; ha azonban a birtokos a birtok árát az öt év előtt lefizeti, a homestead-ja felett egészen szabadon rendelkezhet. Az Egyesült-Államok homestead törvénye tehát sem a birtok, még kevésbbé a parasztbirtok »mentője«, hanem az állam részére biztositja a birtokosnak öt éven át való maradását a telepen. Amerika egyes államaiban több törvény létezik, melyek a birtok

eladósitása ellen védelmet nyujtanak. Többnyire a következő alapelveken nyugszanak: a homestead adósságok ellen mentes, ha az illető birtokos családfő, ha tényleg a birtokon lakik és azon gazdálkodik, ha kötelezi magát, hogy a birtokot felesége akarata ellenére halála után kiskorú gyermekek létében e hatóság beleegyezése nélkül el nem adja vagy jelzálogi terhekkel meg nem terheli. A »homestead« nem szenvedhet végrehajtást oly adósságokért, melyek nincsenek jelzálogilag bekebelezve; kivételt képeznek azok az adósságok, melyek a homestead létesitéséért vagy földjavitásokért jöttek létre, továbbá a közadósságokért (adó, birságpénzek), és a melyet a birtokos a homestead létesitése előtt csinált. Texas állam ez utóbbi adósságokra is kiterjeszti a mentességet. Micsoda hatással voltak ezek a mentesitő törvények? »Mint minden elnéző adóssági törvény — mondja Sering — az amerikai mentesitő törvények kárositják a tisztességes embereket a csalók javára... Tényleg ezek a törvények meg nem tudták gátolni azt, hogy a farmer nagyban eladósodott. Burean (Le Homestead, Paris) kimutatja, hogy az amerikai törvények a kisbirtok előnyére semmit sem érnek, sőt ártalmasak, mert a hitelt megnehezitették. — Canadában is hasonló törvényeket hoztak, melyeknek első czélja a letelepités biztositása volt, de itt sem vezettek sikerre. — Angolország a Dekhan parasztjainak eladósodása folytán 1875 és 1879-ben törvényeket hozott, melyek azonban elsősorban az adóssági fogságot szüntették meg és intézkedtek arra nézve, hogy az eladósodott paraszt birtoka bizonyos ideig a törvényszék ellenőrzésével műveltessék. Európában is találunk intézkedésekre, melyek a paraszt rendelkezési jogát birtoka felett korlátozzák. Igy Oroszországban ismeretes a »mir« rendszere, melynél a falu összes földjét a parasztok szövetkezete míveli és kezeli, sőt Oroszország azon részeiben, ahol a »mir« nem szokásos, mégis az a rendszer honosodott meg, hogy a paraszt birtokán a községbeli birtokos elővételi jogot gyakorol. Romániában a parasztság felszabaditásakor 1864-ben szintén korlátok honosittattak meg; a földbirtokra jelzálog-adósságot nem szabad fölvenni, a birtokot csak a községnek vagy a községbeli birtokosnak lehet eladni; az örökös nélkül elhaló paraszt birtokát a község veszi át. Szerbiában a földesuri jog megszüntetésekor 1833-ban a parasztok az uzsora következtében csakhamar eladósodtak, ezért 1836-ban a törvény megtiltja a ház és a törzsbirtoknak adóssággal való megterhelését, de sem ez, sem későbbi intézkedések nem segitettek a bajon, ugy hogy 1865-ben 2 hold földbirtok a végrehajtás alól mentesittetett. De ez a rendszabály sem bizonyult sikeresnek; a terület nagyon kicsiny volt, de azon kivül eladása nem volt megtiltva s igy a parasztok eladósodása tovább gyarapodott. 1873-ban a végrehajtás ellen biztosittatott a paraszt háza és 5 hold földje, egyuttal meg van tiltva az eladás is. Ezen intézkedések folytán sokan azt hiszik, hogy a parasztbirtok Szerbiában meg van védve. »A ki azonban a szerb paraszt viszonyait mélyebben ismeri, az helyzetét nem fogja rózsásnak találni. Kétségkivül a szerb parasztságnál nem található az a nyomor, mely Magyarországon, Romániában vagy

Boszniában megvan, de ennek oka az, hogy Szerbiában a hűbérrendszer alatt keletkezett latifundiumok teljesen felosztattak, de az adósságmentesitő intézkedések a parasztot a röghöz kötötték és megakadályozták abban, hogy termékenyebb vidékekre vagy a városba költözködjenek. Ezenkivül az ország földbirtokának mintegy $^2/_3$-da hitel nélkül tengődik és habár ez az otthon mentő törvény a parasztoknál nagyon népszerű, mégis nem titok, hogy mihelyt a paraszt pénzszükében van, megtalálja módját a törvény kijátszásának« egyszerűen hitelezőjének bérbe adja birtokát. A parasztbirtoknak mai időben szüksége van hitelre, »ámde a hitel és az otthonmentesités egymást kölcsönösen kizárják. És a mint meg vagyok győződve, hogy a hitel felette szükséges, mint a haladásnak hatalmas emeltyűje, úgy tudom, hogy ez a törvény túlélte magát és hogy ép ezért megszüntetendő.«

Az ujabb agrártörekvések az »otthonnmentesitést« vagy a kisbirtok, vagy a középbirtok vagy a földbirtok érdekében általában kivánják.

A kisbirtok biztositására a birtokminimumot szokták követelni. Buchenberger az amerikai homesteadot csak annyiban tartja Európában is meghonosithatónak, ha legföljebb egy vagy két parczella mentesittetik a végrehajtás ellen. De egy ilyen intézkedés nem talál sok pártfogóra.

A kis- és középbirtok védelmére nézve legnagyobb jelentőséggel bir Peyrer javaslata (osztrák). Szerinte 1.000—20.000 forint értékű földbirtok törzsökösi jószágul bevezethető a törzsökösi könyvbe. Egy ilyen jószág azután megterhelhető időszakos járadékkal az érték feléig, vagy jelzáloggal a kataszteri tiszta jövedelem tizszereséig; nagyobb megterheltetést a jószág teljes értéke erejéig a telekkönyvi hatóság engedélyezhet, ha az a fekvőség érdekében fekszik. Megterhelhető az az előbbi birtokos életjáradékával és a kiskoruak vagy vagyontalan közös örökösök fentartási kötelezettségével. Végrehajtás alá vonható adók vagy köztartozásokért, oly tartozásokért, melyek jelzálogi biztositás előtt érvényesithetők és az előbb emlitett megterhelésekért. A kényszereladást két évi kényszerkezelés előzi meg. Ez a javaslat Ausztriában oly feltünést keltett, hogy törzsökösödési törvényt hoztak, mely felhatalmazza az országgyüléseket arra, hogy a törzsöröklést szabályozzák. Tényleg azonban eddig egyetlen ország sem engedett az ösztönzésnek. — Németországban Riepenhausen elhagyta a birtokok közül a legkisebbeknek adóságmentesitéséből való kizárását és ismételten terejsztette be javaslatát a birodalmi gyülés elé, de siker nélkül. — Francziaországban a törekvések első sorban a kisbirtoknak az adók által való tulságos megterheltetése ellen irányultak. 1894-ben Leveille adott be törvényjavaslatot, mely szerint az otthon-mentesitésre bejelentett birtok csak a bejelentés előtt keletkezett adósságok, a jószág megvételeért és javitásáért keletkezettekért, az adókért és kártéritésekért lett volna végrehajtható. A birtokos az otthonmentesitésről le nem mondhat; halála után neje és kiskoru gyermekei részére fenmarad. Az otthon mentesitett birtok csak a feleség beleegyezésével adható el. Sokkal érdekesebb Lemire abbé tervezete; ő az otthonmentesitéssel a törzsöröklést is

összeköti. Az otthonmentesités a birtokos tetszésétől függ mindaddig, mig a birtok otthonmentes, csak a feleség beleegyezésével adható el; az otthonmentes birtokon a birtokos lakni kénytelen s azt mívelni tartozik. 1906-ban Ruon földmívelési minister előterjesztésére otthon mentesitő törvény jött létre. E szerint minden ingatlan 8.000 frank értékig »otthon«-nak jegyezhető be, a feleség férje beleegyezése nélkül is eszközölheti a bejegyeztetést. Az otthon csak a következő esetben esik végrehajtás alá: a bejegyzés előtt keletkezett adósságokért, a végrehajtást megelőző hat hónapban kereskedőnél, sütőnél, mészárosnál élelmiszerek miatt csinált adósságokért, törvényszéki eljárás alapján megállapitott birságok és büntetésekért, az épületeken eszközölt javitásokért, vetőmag, gépek és földjavitásokért járó tartozásokért. Az otthon a feleség beleegyezése nélkül el nem adható. A birtokos halála után kiskoruak létében az eladáshoz a bíróság hozzájárulása szükséges. Franciaországban e törvényre nézve nagyon pessimistikus nézetekkel találkozunk. Még maga Méline is abbeli nézetének ad kifejezést, hogy a törvénynek nem lesz foganatja, mert üzleti adósságok miatt is lehet végrehajtást foganatositani és az »otthon« eladása csak a feleség beleegyezésétől tétetik függővé, ezt pedig könnyen fogja megkapni a birtokos. A törvényt a parlament minden ellenkezés nélkül szavazta meg. Olaszországban az otthonmentesités még nem talált törvényhozási intézkedésre. Svájczban »a családi menhely« intézményére hozott a szövetség törvényt, mely felhatalmazta a cantonokat, hogy ilyen menhelyek számára az eladósodást, eladást és bérbeadást megtilthatják; a menhely a hatóság ellenőrzése alatt áll és a birtokos eladósodása esetén a hatóság által kezeltetik.

Németországban a törekvés arra irányul, hogy a földbirtok csak bizonyos határig terhelhető jelzálogi adósságokkal. Poroszországban 1906-ban hoztak törvényt a birtok eladósodásának korlátozására. E szerint a birtokos jószágát az eladósodás ellen bejegyezheti; ez esetben csak jelzálogintézeti kölcsön jegyezhető be ilyen jószágra, és pedig csak azon határig, melyet az adósodásra bejelentett a birtokos. Ezen határon túl csak a kormány beleegyezésével szabad adósságot bekebelezni.

Ezen vázlat után felemlitjük még a munkában közölt véleményeket, melyeket szerzőnk az otthonmentesitésről, illetőleg hatásáról felsorol. Mindenekelőtt statisztikai adatokkal igazolja azt, hogy a parasztbirtok a mezőgazdasági válságban, melyet Amerika Európában előidézett, nem csökkent, hanem szaporodott. Igy Franciaországban az 1 hektárig terjedő birtokok száma 2,167.667-ről 1882-ben 2,235.405-re szaporodott 1892-ben, és az 1—10 hektáros birtokok 2,435.401-ről 1862-ban 2,617.558-ra 1892-ben. Több idézet után szerzőnk azt mondja »a parasztság emelkedő irányzatáról még számosabb adatot és idézetet hozhatnék, valamennyi igazolja azt, hogy kis paraszt üzem és birtok a nagybirtokkal és a latifundiummal felvette és győzedelmesen megállja a harczot.« »A mi a mezőgazdaságban kevesbedik, az nem a birtokosok száma, hanem a cselédek, munkások és a bérlők száma.« Szerzőnk határozottan tagadja azt, hogy a

parasztbirtok túlságosan el volna adósodva. Poroszországban a földbirtok értékének 31·1%-káig, igaz némely tartományban 57·4%-ig is van eladósodva. Az otthon mentesités az eladósodás ellen rossz eszköz, mert megrontja a parasztbirtok hitelét.

(—vits.)

A munkaközvetités Svájczban.

Bohny Emanuel: *Nothwendigkeit und Nutzen des öffentlichen Arbeitsnachweises und der Errichtung von Arbeitsämtern in der Schweiz.* Zürich, 1908. 24 old.

Szerző a zürichi városi munkaközvetitő hivatal titkára s mint ilyen behatóan ismeri a hatósági közvetitő hivatalokat, melyek Svájczban ujabb időben mindinkább szaporodnak. Hatósági munkaközvetitők vannak ma Aarau, Basel, Bern, Biel, Freiburg, Genf, Glarus, Rohrschach, Schaffhausen, St. Gallen, Winterthor és Zürichben. Megjegyzendő azonban, hogy a hatósági közvetitők nem monopolisticusok, vagyis nem zárják ki a közvetités más fajait. Szervezetük és eljárásuk mindazáltal rokonszenvesekké tették őket, és munkások és munkáltatók szivesen fordulnak hozzájuk. Szervezetük alapján egymással folytonos érintkezésben vannak és igy némileg az egész országra kiterjesztik működésüket. Legtöbb hatósági közvetitő munkásokból és munkáltatókból alakitott, tehát paritásos tanácscsal bir, melynek döntését fontosabb ügyekben kikéri és a felügyeletét szivesen veszi. 1907 óta a szövetségi tanács a hatósági munkaközvetitőket segélyben részesiti, föltéve hogy a közvetitést mindkét félre nézve ingyen teljesitik és a többi svájczi munkaközvetitőkkel, valamint a szövetség által szervezett központi hivatallal érintkezésben állanak. A központi iroda évi 4.000 frankban és az összes szövetségi dotatió 50.000 frankban van előirányozva. Figyelemre méltó, hogy a hatósági munkaközvetitők a munkáltatók és munkások között lefolyó küzdelemben vagy sztrájkokban teljesen semleges állást foglalnak el. Igy a zürichi munkaközvetitő, Zürich város nagytanácsának utasitása szerint sztrájk esetében tovább folytatja a közvetitést az illető iparágra nézve is, csakhogy ha az érdekeltek a sztrájk kitörését a városi tanácsnak irásban bejelentették, a sztrájk fennállásáról az illetőket alkalmas módon, esetleg a közvetitő helyiségben való kifüggesztett hirdetmény utján figyelmezteti. Egyuttal lépést tesz, hogy a békitő hatóság a sztrájk ügyeivel foglalkozzék. A hatósági közvetitők költségei Svájczban nagyon különbözők. A zürichi hivatal évi költsége 18.920 frank, a baseli 12.500, a berni 8.200, a st. galleni 7.800, az aargaui 5.400, a freiburgi 8.000, a bieli 3.500, a winterthori 2.500, a schaffhauseni 1.600 frank költséget mutat ki. Ezekben a költségekben mindazáltal nincsen beleszámitva a helyiségekért járó bér, miután a hivatalok rendszerint községi épületekben vannak elhelyezve. A hatósági közvetitők 1907. évben 50 984 jelentkező férfi munkásból 33.048-at és 18.051 nőmunkásból 13.255-öt, összesen 69.035 munkásból 46.313-at

helyeztek el. A munkásközvetitő mindenféle munkásra, tehát mezőgazdasági munkásra is kiterjeszti működését. A svájczi hatósági közvetités eddig igen sikeresnek bizonyult.

(—vits.)

Canada.

Dr. Neisser E. J.: *Deutschland und Canada.* Eine handelspolitische Studie. Mit einer Karte und Diogrammen. Berlin, 1909. 108 oldal.

Canada védővámrendszerével és azon politikájával, hogy az anyaországot, Nagybrittániát más országokkal szemben előnyösebb vámozásban akarta részesiteni, Németországgal vámháboruba keveredett. Ezen vámháborut, előzményeit és eddigi lefolyását irja le a szóban álló munka. Szerzőnk mindenekelőtt Canada közgazdasági állapotát vázolja, utal különösen arra, hogy ez az ország már ma is mint gabonakivivő elsőrangú szerepet játszik, a mennyiben az amerikai Egyesült Államok, Oroszország és Argentina után közvetlenül sorakozik és pl. 1907-ben 6,700.000 quarter buzát vitt ki. Kivitele már is nagy jelentőségű, igy 1908-ban (1907/8) összes kivitele 246 millió dollár volt, miből mezőgazdasági termény 66, állati termény 55, halászati termény 13·8, erdészeti termény 44·1, iparczikk 28·5 és kányatermény 39·1 millió dollár. A közgazdasági s főkép külbereskedelmi adatok szerint Canada elég jelentős ország, s ha tekintetbe vétetik az, hogy mennyire fejlődőképes, Németország kiviteli iparai számára igen fontos állam. Épp ezért rendezett kereskedelmi összeköttetések Németország és Canada közt nagyon is kivánatosak. A mikor Canada 1897-ben Németországnak az 1865. évi szerződés szerint biztositott legnagyobb kedvezést az által tagadta meg, hogy Nagybritánia czikkeit előnyben részesitette és utána Nagybrittánia az 1865-iki szerződést fölmondotta, Németország 1898 óta Canada czikkeire az általános tarifa vámjait alkalmazza; hosszabb tárgyalások sem puhitották meg Canada államférfiait, sőt 1903 óta a német czikkekre még $33^1/_3$%-os retorsiós vámjárulékot is szednek. Időközben Francziaországgal kereskedelmi szerződést kötöttek, melyben Canada sok tételre Francziaországnak kedvezményeket biztosit. Ez a szerződés mindazáltal még nem lépett életbe, miután a franczia senatus azt még jóvá nem hagyta. Canadának mai vámtarifája négy hasábu, az általános tarifatétel, a brit kedvezőbb tétel, a német sulyosbitott tétel és középső tétel a szerződéses országok javára, ezek közé sorakozik az osztrák-magyar monarchia is az 1876-ban Nagybritániával kötött és ma is érvényes kereskedelmi szerződés folytán. Németország a canadai vámpolitika által határozottan szenvedett, mig Canada behozatalából Németországra 1903-ban 5·46% jutott, 1904-ben 3·35, 1905-ben 2·66, 1906-ban 2·46 és 1907-ben 2·19%. A vámháboru mind Canadára, mind Németországra nézve hátrányos és nagyon is kivánatos az, hogy minél előbb rendezett viszonyok álljanak be. Igaz, mind Canadában, mind Németországban találkoznak sokan, a kik a harczias

viszonyt szeretik. Canadában a szövő-ipar még a mostaniaknál is magasabb vámokat óhajt és Németországban az agráriusok a canadai mezőgazdasági czikkek kizárását óhajtják. De maguk a vezető államférfiak, első sorban Canada elnöke Laurier, határozottan azt vallják, hogy a vámháboru hosszabb időre tarthatatlan és hogy rendezettebb viszonyokat kell teremteni.

(—vits.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság téli évadját Mária Valeria utcza 12. sz. II. emeleti új helyiségében igen nagy érdeklődés közepette *november 23-án* kezdette meg. Ez alkalommal 6 órakor felolvasó ülés tartatott, melyen *Láng* Lajos elnöknek, *Levasseur* megünnepléséről szóló megnyitó beszéde, s *Matlekovits* Sándornak *Ruhland közgazdasági rendszeréről* tartott előadása kötötték le a díszes hallgatóság figyelmét s arattak nagy sikert. Mindkét tanulmányt Szemlénk jelen füzete hozza.

A fölolvasó ülést *választmányi ülés* követte *Láng* Lajos elnöklete alatt. Az ülés Levasseurnek üdvözlő iratot küldött. *Halász* Sándor igazgató előterjesztésére megállapitották a téli és tavaszi munkaprogrammot, mely a gyakorlati és elméleti irányú kiváló felolvasások gazdag sorozata s nagy érdeklődésre tarthat számot.

Uj tagokul felvétettek: dr. Gärtner Henrik, az eperjesi jog- és államtudományi kar, dr. Deschán Achill, dr. Illés Imre, dr. Vidacs Gyula, dr. Katona Sándor, Müller Vilmos, Kampski Lénárd és danczkai Pattantyus Ábrahám Béla. Végül tárgyalás alá került a Társadalmi Muzeum levele a társasági helyiségek tárgyában.

A Társaság második felolvasó ülésén deczember 11-én, *Jankovich* Béla mutatta be »*Értéktöbblet és földjáradék*« czímű tanulmányát, mélyreható kutatásainak eredményét. Ez értekezést is Szemlénk mostani számában nyujtjuk olvasóinknak. A felolvasás elhangzása után *Láng* Lajos elnök és *Kautz* Gyula tiszteletbeli elnök emelték ki Jankovich kutatásainak fontosságát s utóbbi nagy figyelemmel kisért beszédben fejtegette a klasszikus nemzetgazdaságtannak a földjáradékra vonatkozó tanait. Ugyancsak ezen az ülésen mutatta be *Láng* Lajos elnök Levasseurnek meleghangú s igen kitüntető köszönő levelét.

Deczember 18-án tartotta a Társaság harmadik felolvasó ülését, amelyen dr. Rusz Andor, a giro- és pénztáregylet h. igazgatója tartott nagy figyelemmel hallgatott előadást „*Az uj magyar csekktörvényről*“. A kiváló előadónak *Láng* Lajos elnök mondott köszönetet előadásáért, melyet legközelebb egész terjedelmében közlünk.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ.

Alapittatott 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségü őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiállitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

cz. e intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös árakon megbizhatóan foganatosittatnak.

Pannonia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszinház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelü téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separes). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világitás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfütéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES ★ TULAJDONOS

„TAURIL"

a jelenkor legszivósabb tömitő-anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állit ki külföldre és minden tőzsdei megbizást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczain a legjutányosabban teljesit.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrássy út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. árú-osztálya elfogad mindennemű terményeket és árúkat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározasra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal **Dr. Falk Zsigmond**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

1/1 évre 16 K., 1/2 évre 8 K., 1/4 évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két diszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világitási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. **Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák** reklámczélokra.
Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakitása.
Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, apritó- és takarmányozó-berendezések.
Mótorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. **Üzemköltség $1^1/_2$—$2^1/_2$ fillér lóerőnként és óránként.**
Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.
Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.
Gőzmótoros személyszállitó vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.
Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállitásra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerekek (Griffin rendszere).
Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. **Egész malmok berendezése és fölszerelése.**
Brikettsajtók szén-, fürészpor s effélék brikettezésére.
Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztositásával.
Speciális gépek a papir- és czellulóze-gyártáshoz.
Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szivesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferenczieк-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ-

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti kocsi- és **hajóépitési tartányok, vasszerkezeti** és **gép-idomvasak,** valamint mindennemű **kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél,** továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinek** és sinkapcsoló szerek, **kocsi-** és **hintótengelyek, sodrony** és **sodronyszegek, kereskedelmi** és **méretes lemezek, horganyozott** és **hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas,** öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utcza 7. sz.

Alapittatott 1869-ben.

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ✱ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos melléknyeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal, tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897: XXXII. törv.-czikkben megállapitott biztositékkal birnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogositott más testületeknek alapszabályszerüleg nyujtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékul, szolgálati és üzleti biztositékul elfogadtatnak és alapitványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordithatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyujtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók **a bank pénztáránál,** a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utcza 7. szám.

Könyvnyomdája a legmodernebb betükkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden igényeknek megfelelően készíti el.

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyvkötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Beocsini Cémentgyári Unio
Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországban, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb épitkezéseknél kitünő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállitva: gyorsan vagy lassan kötő románcémentet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszitésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes szinben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcementünk a szabványok által előirt 28 napos szilárdságot már 3 nap mulva éri el.

Egyenlő súlyú zsákok és hordók.

Az 1896. ezredéves orsz. kiállitáson egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállitáson első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utcza 10.

Évi gyártási képesség:
2,200.000 métermázsa portlandcément.
1,000 000 métermázsa romancément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASAG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi junius hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4½%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4½%-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a, kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapitványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztositékokra fordittassanak. Az intézet 4½%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyujtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztositékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkivül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztositékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztositási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapesten:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Würtembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixera de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztositékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztositási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztositó eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztositékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesités esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Bankok, pénzintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasitó Egylet, mint szövetkezet, gyermek- és életbiztositó-intézet. (Budapest, VI., Teréz-körut 40—42. szám.) Alapittatott 1863-ban. Folyó év november havában 1,375.800 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 1,105.300 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében 105.358 korona 46 fillér fizettetett ki. 1908. január 1-től november 30-áig bezárólag 18,067.300 korona értékű biztositási ajánlat nyujtatott be és 15,458 300 korona értékű uj biztositási kötvény állittatott ki. Biztositási összegek fejében a folyó évben 1,250.715 korona 52 fill. és az intézet fennállása óta 13,748.601 korona 43 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztositás minden nemével foglalkozik, a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

1908. JULIUS HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 1. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Tonelli Sándor: Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába . . 427
Gallai Marcel: Az angol törvényes munkásvédelem 445
Bud János: Elméleti, gazdasági és moralstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülésszakán II. 461
Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leirása VI. 471
Közlemények és ismertetések 482
Magyarországi kivándorlások irodalma. (Barcza Imre.) — **Bérfizetési módok a német vas- és gépiparban.** (Balkányi Béla.) — **A bécsi fehérneműipar.** (—vits.)
Hirdetések.
Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (205)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. JUILLET 1908. VOL. 40. N° 1.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS :

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE :

Tonelli, S.: Voyage en Amérique avec des émigrés hongrois . . 427

Gallai, M.: La protection ouvrière légale en Angleterre 445

Bud, J.: Questions de statistique générale, économique et sociale à l'onzième session de l'Institut international de statistique II. 461

Lendvai, J.: Monographie économique de la ville de Temesvár VI. 471

Notes et revues 482

Bibliographie de l'émigration hongroise. (Barcza.) — **Modes de paiement des salaires dans la métallurgie et dans les usines de constructions mécaniques en Allemagne.** (Balkányi.) — **L'industrie de la lingerie à Vienne.** (—vits.)

Annonces.

Bibliographie d'économie sociale . . . . . (205)

BUDAPEST

SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration : V, Hold-utcza 7.

Abonnement annuel : Hongrie : 20 couronnes. — Union Postale : 25 couronnes.

1908. AUGUSZTUS HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 2. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Gärtner Henrik: A buza-ár alakulása. 499
Radnai Béla: Az egyenes adók uj reformjáról. 534
Lendvai Jenő: Temesvár város közgazdasági leirása VII. 550
Közlemények és ismertetések 557
Romániai nagyipar. (—vits.) — **Az Essen-i munkáslakásokról.** (Nemesné M. Márta.) — **Amerikai kivándorlás.** (P. K.) — **Kis bankjegyek.** (—vits.)
Hirdetések.
Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (301)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. AOUT 1908. VOL. 40. N° 2.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS :

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE :

Gärtner, H.: Formation du prix du froment **499**

Radnai, B.: La nouvelle réforme des impôts directs **534**

Lendvai, J.: Monographie économique de la ville de Temesvár VII. **550**

Notes et revues **557**

La grande-industrie en Roumanie. (—vits.) — **Les logements ouvriers à Essen.** (Mme Marthe Nemes.) — **Emigration en Amérique.** (P. K.) — **Coupures de billets de Banque.** (—vits.)

Annonces.

Bibliographie d'économie sociale . . . . . **(301)**

BUDAPEST

SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration : V, Hold-utcza 7.

Abonnement annuel : Hongrie : 20 couronnes. — Union Postale : 25 couronnes.

1908. SZEPTEMBER HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 3. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Darócy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leirása. I. . . . 571
Müller Vilmos: A magyar bankenquête. 593
Somogyi Manó: A társadalomgazdaságtan feladata. 620
Közlemények és ismertetések 626

A budgetjog. (Matheovits Ferencz.) — **Vámszövetség és bankkérdés.** (M—r.) — **A bankkérdés.** (Müller Vilmos.) — **A franczia czipő-ipar.** (—vits.) — **Nemzetközi jogászgyülés Budapesten.**

Hirdetések.
Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (343)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. SEPTEMBRE 1908. VOL. 40. N° 3.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS :

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE :

Daróczy, A.: Description économique du comitat Tolna. I. 571
Müller, Gu.: L'enquête sur la Banque de Hongrie 593
Somogyi, Em.: La tâche de l'économie sociale 620
Notes et revues 626

Le droit budgétaire. (François Matheovits.) — **Union douanière et Banque d'émission.** (M—r.) — **La question de la Banque d'émission de Hongrie.** (Gu. Müller.) — **L'industrie de la chaussure en France.** (—vits.) — **Congrès de droit international à Budapest.**

Annonces.
Bibliographie d'économie sociale . . . . . (343)

BUDAPEST
SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration: V, Hold-utcza 7.
Abonnement annuel: Hongrie: 20 couronnes. — Union Postale: 25 couronnes.

1908. OKTÓBER HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 4. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Szeberényi Lajos Zs.: Izland 643

Müller Vilmos: A készfizetések és a disagio kérdése a magyar bank-enquêten 656

Flórián Károly: A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyujtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-czikk szerint . . . 677

Daróczy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leirása. II. . . . 684

Közlemények és ismertetések 704

A társadalom problémái. (—vits.) — **Gazdasági válságok.** (Csányi Miklós.) — **Munkásközvetités.** (Vajna Elemér.) — **Tolna vármegye leirásához.** (Fodor Ferencz.)

Hirdetések.

Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (391)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. OCTOBRE 1908. VOL. 40. N° 4.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS :

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE :

Szeberényi, L. Zs.: L'Islande **643**

Müller, Gu.: La question des paiements en espèces et du disagio à l'enquête sur la question de la Banque d'émission **656**

Flórián, K.: Les secours en cas de maladie, d'accouchement et de décès selon la loi sur l'assurance ouvrière (loi XIX de 1907) **677**

Daróczy, A.: Description économique du comitat Tolna. II. . . . **684**

Notes et revues **704**

Les problèmes sociaux. (—vits.) — **Crises économiques.** (Nicolas Csányi.) — **Bureaux de placement d'ouvriers.** (Elemér Vajna.) — **Au sujet de la description du comitat Tolna.** (François Fodor.)

Annonces.

Bibliographie d'économie sociale . . . . . **(391)**

BUDAPEST

SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration: V, Hold-utcza 7.

Abonnement annuel: Hongrie: 20 couronnes. — Union Postale: 25 couronnes.

1908. NOVEMBER HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 5. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDŰS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Márffy-Mantuano Rezső: Mennyiben áll a legnagyobb kedvezmény záradéka önálló gazdasági szervezkedésünk utján? 715

Flórián Károly: A betegség, gyermekágy és halálozás esetén nyujtandó segélyek az 1907. évi XIX. t.-czikk szerint. II. . . 722

Daróczy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leirása. III. . . 734

Lengyel Géza: A munkaközvetités az uj ipartörvényben 755

Közlemények és ismertetések 773

A külföldi tőke. (—vits.) — **Bankkérdés Oroszországban.** (Pikler Károly.) — **A munkásbiztositás reformjáról.** (Vajna Elemér.) — **Az angol gazdasági válságok.** (Csányi Miklós.) — **A bankkérdéshez.**

Hirdetések.

Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (431)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. NOVEMBRE 1908. VOL. 40. N° 5.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS:

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE:

Márffy-Mantuano, R.: En quoi la clause de la nation la plus favorisée entrave-t-elle l'organisation de notre indépendance économique **715**

Flórián, K.: Les secours en cas de maladie, d'accouchement et de décès selon la loi sur l'assurance ouvrière (loi XIX de 1907) **722**

Darócy, A.: Description économique du comitat Tolna. III. . . . **734**

Lengyel, G.: La question des bureaux de placement dans le projet de loi sur le régime de l'industrie **755**

Notes et revues **773**

Le capital étranger. (—vits.) — **La question de la banque en Russie.** (Charles Pikler.) — **La réforme de l'assurance ouvrière.** (Elemér Vajna.) — **Les crises économiques anglaises.** (Nicolas Csányi.) — **La question de la banque.**

Annonces.

Bibliographie d'économie sociale . . . . . **(431)**

BUDAPEST

SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration: V, Hold-utcza 7.

Abonnement annuel: Hongrie: 20 couronnes. — Union Postale: 25 couronnes.

1908. DECZEMBER HAVA.

XXXII. ÉVFOLYAM. 40. KÖT. 6. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Láng Lajos: Levasseur 787
Matlekovits Sándor: Ruhland közgazdasági rendszere 790
Jankovich Béla: Értéktöbblet és földjáradék 801
Darócy Aladár: Tolna vármegye közgazdasági leirása. IV. . . 819
Közlemények és ismertetések 846

A szabad kereskedelem. (—vits.) — **Az általános sztrájk.** (—vits.) — **Az elitélhetőség mathematikai és statisztikai alapja.** (Mahler Lénárt.) — **Az otthon védelme.** (—vits.) — **A munkaközvetités Svájczban.** (—vits.) — **Canada.** (—vits.) — **Magyar Közgazdasági Társaság.**

A Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak névsora 1908. évi deczember 31-én 859
Hirdetések.
Társadalomgazdaságtani Bibliographia . . . . . (471)

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V. Hold-utcza 7.

A »Közgazdasági Szemle« megjelenik minden hó 20-ika táján kb. 6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a »Közgazdasági Szemle« kiadóhivatala (Budapest, V. Hold-utcza 7.) és minden könyvkereskedés.

XXXIIe ANNÉE. DECEMBRE 1908. VOL. 40. N° 6.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES HONGROISE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEURS :

ROLAND HEGEDÜS JULES MANDELLO

SOMMAIRE :

Láng, L.: Levasseur 787
Matlekovits, S.: Systéme économique de Ruhland 790
Jankovich, B.: Plus-values et rente de terre 801
Daróczy, A.: Description économique du comitat Tolna. IV. . . 819
Notes et revues 846

Le libre-échange. (—vits.) — **La grève générale.** (—vits.) — **Base mathématique et statistique de la condamnabilité.** (L. Mahler.) — **Protection du home.** (—vits.) — **Le placements des ouvriers en Suisse.** (—vits.) — **Canada.** (—vits.) — **Société Hongroise d'Economie Politique.**

Liste des membres de la Société Hongroise d'Economie Politique (31 déc. 1908.) 859
Annonces.
Bibliographie d'économie sociale . . . . . (471)

BUDAPEST
SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration: V, Hold-utcza 7.
Abonnement annuel: Hongrie: 20 couronnes. — Union Postale: 25 couronnes.